

ئۇشبۇ كتاب ئېلكتاب توری تەرىپىدىن تارقىتىلدى

ئەزىز ئوقۇرمەن، ئۇشبۇ كتاب ئېلكتاب توری ئوقۇرمەنلىرى
تەرىپىدىن سكاننىرلىنىپ تارقىتىلدى.

ئېلكتاب توری ئادرېسى:
www.elkitab.org

ئېلكتاب

ئېلكتاب توری ئادرېسى:
www.elkitap.org

ONLY ONE HOTAN IN THE WORLD

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

ئۈچمەس ئىزلار

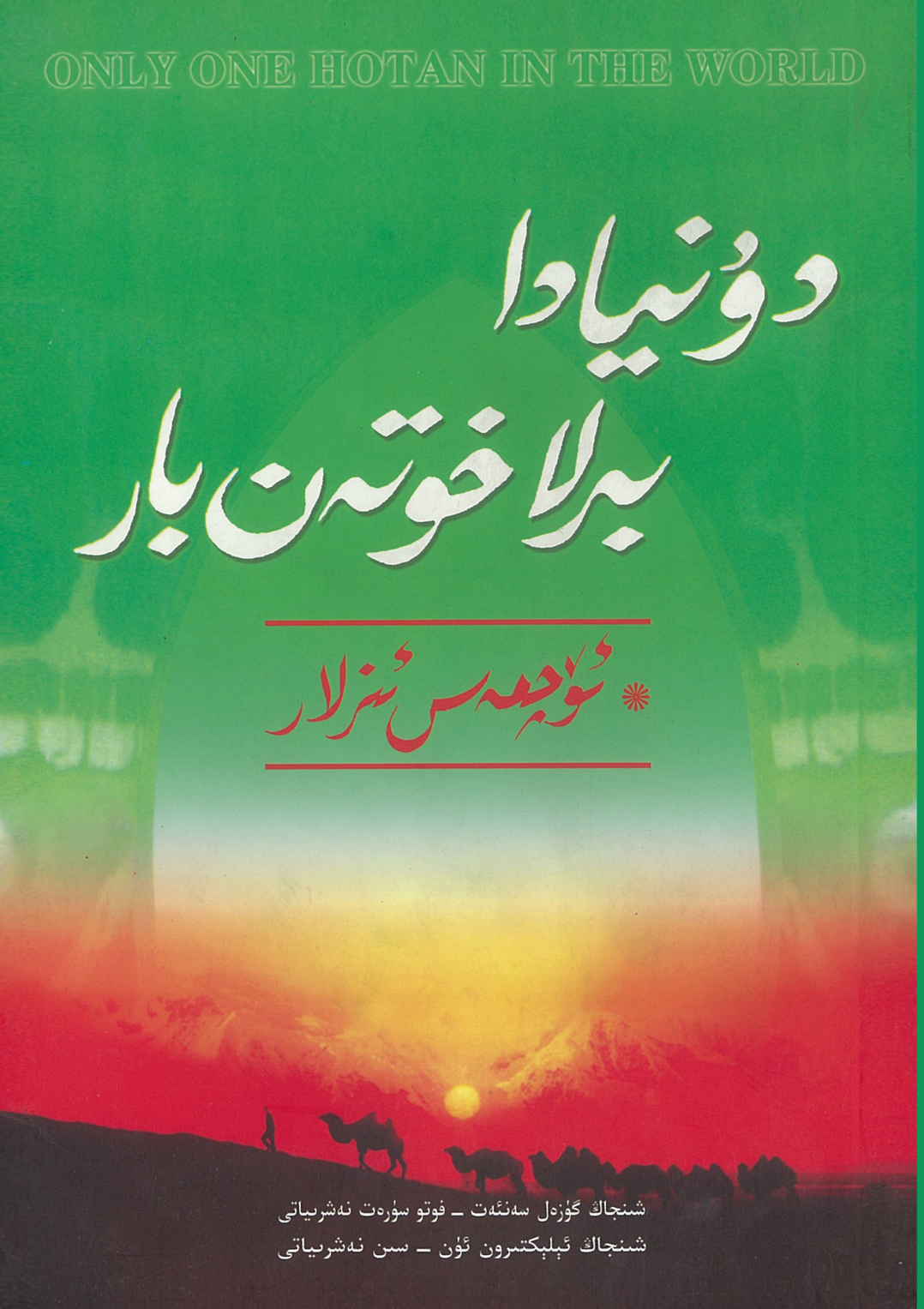

شنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شنجاڭ ئېلېكترون ئۇن ـ سىن نەشرىياتى

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

20

شنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شنجاڭ ئېلېكترون ئۇن ـ سىن نەشرىياتى

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

ناملىق يۇرۇشلۇك كىتابلار

يىللار ، ئادەملەر ، ۋەقەلەر
مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، بوستانلىق ۋە ئېكولوگىيە
مەدەنىيەت ، مائارىپ ، تېبابەت
يىپەكچىلىك ، قاشتېشى ، گىلەمچىلىك
ئەدەبىيات ـ سەنئەت
ھېكايەتلەر
خەلق قوشاقلىرى (تاللانما)
ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر ، چۆچەكلەر (تاللانما)
خەلق داستانلىرى
يەر نامىلىرى
خوتەن دىيالېكتى
كىتابلار ئۇچۇرى
چەت ئەللىكلەر نەزىرىدىكى خوتەن
كارخانىچىلار
ئۆرپ ـ ئادەتلەر
قول ھۈنەر ـ سەنئىتى
ئاۋام تېبابىتى
نەزىرىمىزدىكى خوتەن
تېپىلمىلار ، تەزكىرە ـ رىسالىلەر (تاللانما)

ئۈچمەس ئىزلار

ISBN 978-7-5469-1702-3

9 787546 917023 >

定价：48.00 元

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بېكى ئادرىسى

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بېڭى ئادرىسى

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

ONLY ONE HOTAN IN THE WORLD

ئۇچىمەس ئىزلار

تۈزگۈچى: ئابدۇللا سۇلايمان

BY
ABDULLA SULAYMAN

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكتىرون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

مەجمۇئە نامى: دۇنيادا بىرلا خوتەن بار
كىتاب نامى: ئۆچمەس ئىزلار
تۈزگۈچى: ئابدۇللا سۇلايمان
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەنۋەر قۇتلۇق
تەكلىپلىك مۇھەررىرى: ۋاھىتجان ئوسمان
مەسئۇل كوررېكتورى: نۇرئالىيە ئابدۇكېرىم
تەكلىپلىك كوررېكتورى: قەييۇم تۇرسۇن
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
نەشرىيات : شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۇن ـ سىن نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى شىخۇڭ يولى 36 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830000
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
زاۋۇت: ئۈرۈمچى كېخىڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى
فورماتى: 1230 × 880 م م 1/32
باسما تاۋىقى: 17.5
نەشرى: 2011 ـ يىلى 8 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
بېسىلىشى: 2011 ـ يىلى 8 ـ ئاي 1 ـ قېتىم بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-5469-1702-3
باھاسى: 48.00 يۇەن

(باسما ۋە بەت تۈپلەشتە خاتالىق كۆرۈلسە زاۋۇت بىلەن ئالاقىلىشىڭ)

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېڭى ئادرىسى

مۇندەرىجە

مەشھۇر سانغۇن ـــ ۋىيساراگۇڭ..... 1
مەشھۇر رەسسام ـــ ۋىيسارا ۋىچىر..... 2
ئۈدۈن خانى ـــ ۋىيسارا بۇدچىن..... 8
مەشھۇر سانغۇن ـــ ۋىيسارا سامپاۋا..... 11
تاڭ سۇلالىسىنىڭ داڭلىق سانغۇنى ـــ قوشۇخان..... 17
تاڭ سۇلالىسىنىڭ مۇشاۋىر بېگى ـــ ۋىيسارا كىلتى..... 21
تاڭ سۇلالىسى سانغۇنى ـــ ۋىيساراچىن..... 25
ئۇلۇغ ئاغىلىق ئۈدۈن خانى ـــ ۋىيسارا تەڭرىخان..... 28
شائىر خې تو..... 32
ئىبىن سىنانىڭ تۇنجى ئۇستازى..... 36
ئەبەيدۇللا لۇتفىي توغرىسىدا مۇلاھىزە..... 49
ئابدۇللا سەمەرست تازەباي ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى..... 58
سادىر پالۋاننىڭ ئەجدادلىرى..... 64
شېرىن دورغا ۋە ئۇنىڭ كېيىنكى نەسەبى..... 69
100 يىل دار ئۈستىدە ماڭغان ئاتا ـ بالا..... 78
ئۇزۇن ئۆمۈرلۈك باغۋەن..... 82
ئەتلەس ماكانىدىكى كەشپىياتچىلار..... 84
ئەمەت ھاجىم توغرىسىدا ئەسلىمە..... 104
ئابدۇللا ئۆگۈدەر ۋە ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن..... 110
كۆۋرۈك ياساش ئىنژېنېرى..... 116
دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەردارى..... 117
ئىلىم ـ مەرىپەت ئۇرۇقىنى چاچقۇچى..... 120
تەقلىد قىلىپ ياسالغان ياغاچ ماشىنا..... 130

«ھەسرىتى» تەخەللۇسلۇق سەرگەردان شائىر..... 134
مەشھۇر خەلق داستانچىسى..... 136
ئەخمەتجان قاسىمى ئەجدادلىرىنىڭ ئەسلىي يۇرتى..... 140
بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن تۇنجى ئۇيغۇر ئۇچقۇچى..... 143
ئەل سۆيگەن ئەلنەغمىچى..... 145
تېۋىپ تەتقىقاتچى ۋە خەتتات..... 151
خوتەن قەغىزى ۋاشىنگتوندا..... 153
ئەلۋىدا، جاپپار ئەمەت ئاكا!..... 163
تاشيول ئوغلانى ـــ مايى..... 172
يېڭى سورتلارنى يېتىشتۈرۈش مۇتەخەسسىسى..... 183
سەھنىدە ئۆتكەن يىللار..... 185
ماھارەتتىن كامالەتكىچە..... 187
سۇچىلىق ئىشلىرىغا بېغىشلانغان مۇھەببەت..... 205
سۇ ـ ئېلېكتىر سېپىدىكى تۆھپىكار..... 208
پىلە ئۈرۈقچىلىقى ئىشلىرىنىڭ باشلامچىسى..... 210
ئەنئەنىۋى قول ھۈنەر ـ سەنئىتىنىڭ داۋاملاشتۈرغۇچىلىرى..... 213
قاشتېشى ئۈستىسى 216
سۇچىلىق قۇرۇلۇشى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر تەر تۆككۈچى..... 222
خەلق سۆيگەن ناخشىچى..... 232
ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىگە باغلانغان ريشتە..... 241
شىنجاڭدىكى تۇنجى ئۇيغۇر دىرىژور..... 248
سەگۈ تېرەك يىقىلدى..... 249
ھەر مىللەت بىمارلىرىنىڭ شىپاگىرى..... 261
دېھقان كۆيچىسىنى ئەسلەيمەن..... 267
رەسسامنىڭ شان ـ شەرىپى..... 290
«چېلىشقا تويمىغان» ئەزىمەت..... 293
رادىيو ـ تېلېۋىزىيە پەرۋانىسى..... 300
رەئىس ماۋزېدۇڭغا دوپپا تەقدىم قىلىش..... 303
«تاتلىق شېئىر» يازىدىغان شائىر..... 308
يولدىكى ئىزلار..... 314

بىيولوگىيە كەسپى ساھەسىدىكى ھارماس دوكتور..... 318
ئىجادىتىن كۆكلىگەن ھايات..... 322
مىللىي مائارىپ ئۇچۇن تەر تۆككەن خەنزۇ باغۋەن..... 328
گىلەمچىنىڭ بەختى..... 331
قاناتلانغان تىلەك..... 341
سېرىققىردىكى مەرىپەت گۈلى..... 346
دېھقان خەلقئارا كەشپىيات مۇنبىرىدە..... 353
ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ مېھرىبان ئۇستازى..... 356
«ئادەمنى ئاساس، بىمارلارنى مەركەز قىلغان» باشلامچى..... 360
ھىدايەت نۇرى..... 364
«ئاتا بۇلاق»تا ئاتا سېماسى..... 369
قۇملۇققا يېزىلغان كىشىلىك ھايات قۇرلىرى..... 373
ۋاسكېتبول چولپىنى ـــ ئادىلجان..... 380
خالىس تۆھپە ـــ يارقىن ئىز..... 406
خەلقئارا شۆھرەت قازانغان شىپاگەر..... 417
ساھىبجامالنىڭ ھېكايىسى..... 420
خارىنىلىق قارلىغاچ..... 427
نۇرلانغان ياشلىق..... 431
«قاناتلانغان»تونۇر..... 434
كەشپىيات ئۇنى دۇنياغا تونۇتتى..... 445
ئۇنتۇلماس ماركا..... 447
بوشلۇقتىكى تۇلپار..... 451
كەشىياتچى ياش باغۋەن..... 456
دېھقانلارنىڭ ياخشى تېخنىكى..... 459
ئون توققۇز ياشلىق دېھقاننىڭ كەشپىياتى..... 461
ئۇيغۇر تىلىنى قانداق ئۆگەندىم؟..... 463
ئەلىۋلئەلا «جى شياۋلەن» جۇڭگو تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىندى..... 466
«جاھىل بالا»نىڭ كەشپىياتلىرى..... 467
يېقىنقى يىللاردىكى بىر قىسىم كەشپىياتلار..... 470
ئاخىرقى سۆز..... 547

目 录

著名将军—尉迟恭 ……/1
著名画家— 尉迟乙僧……/2
大捌于阗王— 蔚迟优国信……/8
名将军—尉迟胜 ……/11
唐朝名将—哥舒翰 ……/17
唐朝军士—尉迟敬德 ……/21
唐朝将军—尉迟青 ……/25
大捌于阗国王—李圣天 ……/28
诗人—禾土 ……/32
伊稗·西那之启蒙导师……/36
略论艾白都拉·鲁提非……/49
西仁·多尔旮及其后裔……/58
萨得尔·帕力旺之前耙……/64
阿布都拉·塞买尔司提·塔扎巴衣及其作品……/69
父子达瓦孜—高空走绳—百年……/78
长寿园丁……/82
艾特莱丝之乡的众多发明人……/84
回忆艾买提阿吉……/104
阿布都拉·乌古代尔及其诗作……/110
筑桥大师……/116
农民起义的领头人……/117
撒播教育种子者……/120
仿造的木制汽车……/130
笔名《艾司来提》的流浪诗人……/134
著名民间长诗弹唱家……/136
艾合买提江·哈司木祖耙的原籍……/140

无辜被害的首位维吾尔族飞行员……/143
民众所爱的民间奏唱家……/145
研究与书法兼备的医人……/151
和田桑皮纸在华盛顿……/153
永别了，加帕尔·艾买提大哥！……/163
公路之子—马义……/172
话说玉米新品种育种专家……/183
在舞台度过的岁岁月月……/185
技巧加精巧……/187
献于水利事业的情感……/205
水电战线的功臣……/208
蚕种事业中的带头人……/210
传统手工艺术的传承人员……/213
玉雕大师……/216
为水利事业洒汗一辈子……/222
人们喜爱的歌唱家……/232
紧系维吾尔医学的爱心……/241
新疆首位维吾尔族指挥……/248
倒下的青杨……/249
各族患者的医护人……/261
回忆农民的歌颂家……/267
画家的荣誉……/290
不甘心倒下的汉子……/293
广电事业的热心人……/300
花帽献给毛泽东……/303
写《甜诗》的诗人……/308
留在道路上的足迹……/314
生物学事业中的不懈博士……/318
以作品添花的人生……/322
为民族教育事业洒汗的汉族园丁……/328
织毯工匠的幸福……/331
变为现实的心愿……/341
在色日克科尔的文明之花……/346
走上国际发明舞台的农夫……/353

维吾尔族学生的热情老师……/356
《以人为本、患者为重》的带头人……/360
正道的光芒……/364
在《祖泉》显现的祖辈英灵……/369
写在沙漠上的人生故事……/373
篮球明星—阿迪力江……/380
无私奉献、光辉足迹……/406
扬名国际的名医……/417
萨依甫加玛力的故事……/420
哈尔滨燕子……/427
光辉的青春……/431
《添翼》的馈赠……/434
发明使他扬名于世……/445
忘不掉的商标……/447
空中飞马……/451
热心发明的青年园丁……/456
农民的好技术员……/459
十九岁农民的发明……/461
我怎样学会维吾尔语……/463
状元《季小兰》被中国医科大所录取……/466
《固执孩子》的诸多发明……/467
近年来的若干发明……/470
编者后记……/547

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

مەشھۇر سانغۇن ــ ۋېيساراگۇك

ۋېيساراگۇك (尉迟恭) (مىلادىيە 585 ـ 658 ـ يىللار) جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر (مىلادىيە 420 ـ 581 ـ يىللار) دەۋرلىرىدە ئۇ ـ دۇندىن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئۇدۇن ۋېيسارا خان جەمەتىدىن بولۇپ، ئۇ سۇي ـ تاڭ سۇلالىلىرى تارد ـ خىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان مەشھۇر شەخسلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

تارىخىي خاتىرىلەردە قەيت قىلىنىشىچە، ۋېيساراگوڭنىڭ تەخەل ـ لۇسى كىلىتى (敬德) بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى دەسلەپتە ئۇدۇندىن سۇجۇ ئايمىقى (朔州) نىڭ شەييىڭ (بۇگۇنكى شەنشىنىڭ سۇشيەن ناھىيەسى) غا بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان بولغاچقا، ۋېيساراگۇك شۇ جايدا تۇرغاچقا، ئۇ يۇقىرى ھەربىي ئۇنۋانغا ئېرىشىشتىن تاشقىرى، تۇرك ئاقسۆڭەكلىرى بىلەن بولىدىغان بارلىق دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلغان. ئۇ كىچىكىدىنلا ھەربىي ئىشلارغا قىزقىپ، ئۇروش تارىخى ۋە ھەربىي ئىشلارغا ئائىت كىتابلارنى كۆپ كۆرگەن. قۇرامىغا يەتكۈچە ئۇروش قورالىرىنى ئىشلىتىش ۋە مۇدا ـ پىئەلىنىش ـ ھۇجۇم قىلىش ۋە چېكىنىش... قاتارلىق جەھەتلەردە خېلى مۇكەممەل بىلىمگە ئىگە بولغان. كېيىن سۇي سۇلالىسىگە ئەسكەر بولۇپ، سەركەردە لىيۇ ۋۇجۇنىڭ قول ئاستىدا سانغۇنلۇق مەنسىپى بىلەن ئۇرۇشقا قاتناشقان.① دايىنىڭ 13 ـ يىلى (مىلادىيە 617 ـ يىلى) ئۇ باش سەركەردە لىيۇ ۋۇجۇنىڭ قۇتراتىشى بىلەن ئۇ ـ نىڭغا ئەگىشىپ، ئەمىر ئايماقدار دەنگۇڭ قاتارلىقلارنى ئۆلتۈرگەن. ۋاڭ دەنگۇڭ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن لىيۇ ۋۇجۇ ئۆزىنى ئەمىر ئاي ـ ماقدار دەپ ئاتىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ۋېيساراگۇك ئۇنىڭ ئورنىغا باش سەركەردە بولغان. كېيىن بۇلار تۇرك ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ يارد ـ ىمگە تايىنىپ يامان، لوپەن ۋە دىڭراڭ قاتارلىق ئايماقلارنى ئىشغال

① «ئوكيانۇس» نىڭ «جۇڭگو قەدىمكى زامان تارىخى قىسمى» 297 ـ بېتىگە قارالسۇن.

قىلىپ، سۇيى سۇلالىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، مۇستەقىل بولۇۋالغان. بۇ ئۇرۇشتا باش سەركەردە ۋېيساراگۇڭنىڭ تۆھپىسى زور بولغاچقا بۇاستە ئۆزى باشقۇرغان، شۇنىڭدىن كېيىن ئەمىر ۋالىي لېيۇ ۋۇجۇ ئۆزىنى تۇرك (ئۇيغۇرلارنىڭ) قائىدىسى بويىچە خاقان دەپ ئاتاپ، تېيەنشىڭ (天兴) يىلنامىسىنى قوللانغان.① مىلادىيە 619 ـ يىلى، ۋېيساراگۇڭنىڭ تۇركلەر بىلەن ھەربىي ياردەم توختامى تۈزۈشى ۋە بۇاستە قوماندانلىق قىلىشى بىلەن خاقان لېيۇ ۋۇجۇ ئەمدىلا تىكلىنىش ئالدىدا تۇرغان تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا دەھشەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ تەييۇەن، جىنجۇ، جۇيجۇ قاتارلىق ئايماقلارنى ئۆز ئىلكىگە ئالغان ۋە قوشنا ئايماقلار بىلەن قارىمۇقارشى تىركىشىش باسقۇچىغا ئۆتكەن. مىلادىيە 620 ـ يىلى لى شىمىن قوشۇنلىرىنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغىشى ۋە تۇرك ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ جەڭ مەيدانىدىكى بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ كېتىشى سەۋەبىدىن، ۋېيسارا-گۇڭ قوشۇنلىرى ئېغىر ھالسىرىغان. نەتىجىدە ئەسكىرىي كۈچىنىڭ ئازىيىپ كېتىشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئارقا سەپتىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇنلارنىڭ ۋاقتىدا كېلەلمەسلىكى بىلەن سەركەردە ۋېيسارا-گۇڭمۇ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بىلەن ئەمدىلا تىكلەنگەن تاڭ سۇلالىسىگە (لى شىمىن قوشۇنلىرىغا) تەسلىم بولغان.

مىلادىيە 624 ـ يىلى ۋېيساراگۇڭ يەنە تاڭ سۇلالىسىنىڭ ساڭ-خۇنلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشىپ، باش سەركەردە لى شىمىن قاتارلىقلار بىلەن بىللە سۇيى سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى قالدۇق كۈچى بولغان جاڭدۇ ئايمىقىنىڭ ئەمىر ۋالىيسى ۋاڭ شېچۈڭ باشچىلىقىدىكى مۇستەقىل بۆلۈنمە كۈچلەرگە ھۇجۇم قىلغان، نەتىجىدە ئۇلارنى مەغلۇپ قىلىش بىلەن بىللە جاڭدۇ ئايمىقىنى تاڭ سۇلالىسىگە تەۋە قىلغان. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ۋېيساراگۇڭنىڭ كۆرسەتكەن باتۇرلۇقى باش سەركەردە لى شىمىننىڭ دىققىتىنى قوزغىغاچقا، ئۇنى 80 مىڭ كىشىلىك زور قوشۇنغا باش قوماندان قىلىپ تەينىلىگەن. كېيىنكى يىلى (مىلادىيە 625 ـ يىلى) كۈزدە مەي جەندى ۋە لېيۇ مۇ باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى باستۇرۇشقا قوماندان بولۇپ

① «ئوكيانۇس» نىڭ «جۇڭگو قەدىمكى زامان تارىخى قىسمى» 291 ـ بېتىگە قارالسۇن.

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بارغان ھەم ئۇلارنى تەلتۈكۈس مەغلۇپ قىلىپ، تاڭ سۇلالىسى ئۇ چۇن ئالاھىدە تۆھپە كۆرسەتكەن.

ۋۇدىنىڭ 8 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى (مىلادىيە 626 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى) تاڭ گاۋزۇ (لى يەن) نىڭ تۇنجى ئوغلى لى جيەنچىڭ بىلەن ئىككىنچى ئوغلى لى شىمىن تەخت ۋارىسلىقىنى تالىشىپ سىياسىي ئۆزگىرىش قىلغان. بۇ چاغدا ئالدى بىلەن لى شىمىن سانغۇن ۋىيساراگۇڭنىڭ قول ئاستىدىكى 90 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرىي كۈچىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ، شۇنۇڭ دەرۋازىسى (يەنى چاڭئەن شەھىرىدىكى تەيجىگۇەن سارىيىنىڭ شىمالىدىكى ئوڭ دەرۋازا) دا قوراللىق سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغاپ، شاھزادە لى جيەنچىڭنى ئېتىپ ئۆلتۈرگەن. بۇ ئۇرۇشقا ۋىيساراگۇڭ قوماندانلىق قىلىش بىلەن بىللە شەرقىي ئوردا ۋە جى خانلىق مەھكىمىسىدىكى قاراۋۇللارنى ئەسىر ئېلىپ، شاھزادە لى شىمىنگە قارشى كۈچلەرنى پۈتۈنلەي تارمار قىلغان. نەتىجىدە شاھزادە لى شىمىن تەخت ۋارىسى بولغان. لى شىمىن ئۆزىنى تۈركلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى بويىچە خاقان دەپ ئاتىغان. ئارقىدىن ئۆزىنىڭ تەختكە چىقىشقا ئالاھىدە تۆھپە كۆرسەتكەن مەشھۇر سانغۇن ۋىيساراگۇڭنى چىڭجۇ ئايمىقىغا يۆرۈش قىلغۇچى باش بۇغ ۋە راڭجۇ ئايمىقىنىڭ تۈتۈق ۋالىيلىقىغا تەيىنلىگەن.

ئومۇمەن ۋىيساراگۇڭ ئۇدۇندىن چىققان داڭلىق ھەربىي سانغۇن ھەم ئۇرۇش ماھىرى بولۇپ، ئۇ تاڭ سۇلالىسى (لى شىمىن ھۆكۈمرانلىقىدىكى) ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش، مۇستەھكەملەش، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش قاتارلىق جەھەتلەردە غايەت زور روللارنى ئوينىغان مەشھۇر تارىخىي شەخسلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

مەشھۇر رەسسام ــ ۋىيسارا ۋۇچىر

ئوتتۇرا ئەسىر شەرق رەسىمشۇناسلىقىدىكى ئىپتىخارلىق نامايەندە، تاڭ دەۋرىدىكى بۇيۇك رەسسام ۋىيسارا ۋۇچىرنىڭ (尉迟乙僧) بوشلۇق خاراكتېرىدىكى سەنئەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىيىتى بولغان «كۆپۈنگۇ ـ پېتىنغۇ ئۇسلۇبى» (凹凸法) نى ئىجاد قىلىپ، رەسسام-

لىقتىكى ئىستېرىئو (لىتىلىق) چۈشەنچىسىگە ئاساس سېلىش بە-
لەن بىرگە، پۈتكۈل بوشلۇق خاراكتېرىدىكى سەنئەتنىڭ تۈپ قانۇ-
نىيىتى كۆپۈنگۈ - پېتىنغۇ ئۇسلۇبنى رەسساملىق بىلىمى دائىرە-
سىگە رەسمىي ئېلىپ كىرگەنلىكى زور تۆھپە ھېسابلىنىدۇ. ئۇ تاڭ
دەۋرى مەدەنىيىتىنىڭ، بولۇپمۇ كىلاسسىك نەپىس سىزما سۈرەتچە-
لىك سەنئىتىنىڭ ئېپتىخارلىق نامايەندىسى، دۆلەت ئۇستازى، ئىلىم
- پەن ۋە گۈزەل سەنئەت ئۇچۇن كۈرەشكۈچى قەيسەر جەڭچى ۋە ئوت-
تۇرا ئەسىر شەرق دۇنياسىدىكى تەڭداشسىز رەسسام بولۇپ، ئەينى
ۋاقىتتا ئۇنىڭ نامى پۈتكۈل شەرق ئەللىرىگە كەڭ تارقالغانىدى.

يىن چىڭ «ئۇدۇن ۋېيساراخان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى ھەققىدە
مۇھاكىمە» (于阗尉迟家世系论) ناملىق ئەسىرىدە ۋېيسارا ۋېچىر
ئۇستىدە توختىلىپ مۇنداق يازغان: «تاڭ دەۋرىدە ئۇدۇنغا ھۆكۈمرا-
لىق قىلغان ۋېيسارا خان جەمەتىنىڭ بىر مۇنچىسى ئوتتۇرا تۈزلەڭ-
لىككە كۆچۈپ بارغان بولۇپ، ئۇلار ئېلىمىز مەدەنىيەت - سەنئەت
ساھەسىدىكى تونۇلغان پېشۋالاردۇر... مەسىلەن: ۋېيسارا باجىنا ۋە
سىكسانانداۋ ئاتا - بالا ئىككىيلەن مەشھۇر رەسساملار بولۇپ، ئۇلار
لوياڭ، چاڭئەنلەرگە ئاجايىپ نەپىس رەسساملىق ئۇسلۇبنى ئېلىپ
كەلدى. ئۇلار ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقاتقان ئۇدۇنچە ئالاھىدە ئۇس-
لۇب — كۆپۈنگۈ - پېتىنغۇ ئۇسلۇبى شۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ مە-
نىۋى مەدەنىيەت تۈرمۇشىنى زور دەرىجىدە بېيىتىپلا قالماستىن،
بەلكى ئەينى ۋاقىتتا چاڭئەندىكى نۇرغۇنلىغان رەسساملار ئۇنىڭدىن
مول ئوزۇق ئالغان... ئاتا - بالا ۋېيسارالار ئېلىمىز گۈزەل سەنئەت
تارىخىدا مەڭگۈ ئۇنتۇلماس نام قالدۇرۇپ كەتتى...

ۋېيسارا ۋېچىرنىڭ غەربىي يۇرتتىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئېلىپ
كەلگەن بۇ يېڭى رەسساملىق تېخنىكىسى ۋە ئۇسلۇبى يالغۇز ئېلىمىز
گۈزەل سەنئەت تارىخى تەرەققىياتىنى ئالغا سۈرۈشتە تۈرتكىلىك رول
ئوينىپلا قالماستىن، بەلكى كورىيە، ياپونىيە... قاتارلىق شەرق ئەل-
لىرىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى...» يۇقىرىقى ماقالىدە يەنە: «يۇەن
سۇلالىسى دەۋرىدىكى تاڭ گۇنىڭ ئېيتىشىچە كورىيەنىڭ بۇددا

رەسسامچىلىقى، تاڭ دەۋرىدىكى بۇيۇك رەسسام ۋېيسارا ۋېچىرنىڭ بىۋاستە تەسىرىدىن باشلانغان. ياپونىيەدىكى نايرا زامانىدا سېلىنغان فالۇك ئىبادەتخانىسى، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئالتۇندەك كۆزنى قامىشتۇرىدىغان نەپىس سىزما سۇرەتلەر، غەربىي يۇرت ئۇسلۇبى ھەم ۋېيسارا ۋېچىرنىڭ كۆپۈنگۈ ـ پېتىنغۇ ئۇسلۇبىنىڭ كۇچلۇك تەسىرىگە ئۇچرىغانىدى.» بۇددا سەنئىتى تەتقىقاتچىسى پېشقەدەم پروفېسسور جاك گۇاكفۇنىڭ كۆرسىتىشچە، «ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيوغا يۆتكەلگەندىن كېيىنمۇ، ئۇلارنىڭ بۇددىزم سەنئىتىدىكى تەرەققىياتلىرى يەنىلا ۋېيسارا ۋېچىرنىڭ كۆپۈنگۈ ـ پېتىنغۇ قانۇنى بويىچە داۋاملىق راۋاجلانغان ۋە ئۇدۇن ئۇسلۇبى داۋاملىق ساقلىنىپ قالغان.»

ۋېيسارا ۋېچىر تەخمىنەن مىلادىيە 610 ـ يىللاردا ئۇدۇندا دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ئۇ، سۇي سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇدۇندا داڭ چىقارغان مەشھۇر رەسسام ۋېيساراباجىنانىڭ ئوغلى، ئۇ ئەينى زامانىدا ئۇدۇندا جۇملىدىن غەربىي يۇرت ۋە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە داڭق چىقارغان مەشھۇر رەسسام ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا ئۇدۇندىكى بۇددا ئۆلىمالىرىنىڭ دىنىي ئىلىمىدىن مول ئوزۇق ئالغان. شۇنداقلا نوم يادلاش، تەپسىر ئېيتىش ۋە ئىستىقامەتتە بولۇشنىڭ رەسىم ـ يوسۇنلىرىنىمۇ ئۆگەنگەن. چۈنكى، بۇددا رەسسامچىلىقىدا خېلى چوڭقۇر مەلۇماتقا ۋە مۇستەقىل بەدىئىي سەنئەت ئۇسلۇبىغا ئىگە بولغان كىشى، بۇددا دىنىنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى ئۆگەنمەي ۋە چوڭقۇر تەتبىق قىلماي بولمايتتى. شۇڭا ۋېيسارا ۋېچىر دىنىي ئىلىملەرنى چوڭقۇر ئۆگىنىش بىلەنلا قالماي، بەلكى دادىسىغا ئوخشاش مەشھۇر بۇددا رەسسامىلىرىنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇلاردىن رەسسامىلىق بىلىملىرىنى تەرىشىپ ئۆگەنگەن. دەسلەپتە ئۇ دادىسىدىن رەڭ تەڭشەش، ئۆلچەپ سىزىش، ۋەقەلىكنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە بوياق بېرىشنى ئۆگىنىگەن بولسا، كېيىنچە ۋەقەلىكنى تاللاش ۋە ئوبرازلاشتۇرۇش قاتارلىق

لىق بىر يۇرۇش مەشغۇلاتلارنى مۇستەقىل قىلالايدىغان سەۋىيەگە يەتكەن. ئۇ قىسقىغىنە ئون يىل ئىچىدە دادىسىنىڭ رەسسامىلىقتىكى سەۋىيەسىگە يېتىۋېلىشتىن سىرت، ئۇنىڭ بەزى تېخنىكا ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىكى مەخپىيەتلىكلىرىنىمۇ پىششىق ئىگىلىۋالغان. نەتىجىدە ئۇ 20 ياشقا توشماي تۇرۇپلا پۈتكۈل غەربىي يۇرت تەۋەسىدە يۇقىرى شۆھرەت قازانغان. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش لازىمكى، ئۇ بىر تەرەپ-تىن دادىسىنىڭ رەسسامىلىقتىكى يۇكسەك ماھارىتىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنگەن. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇدۇندىكى يەرلىك رەسسامىلارنىڭ ما-ھارەت، ئۇسلۇب ۋە تېخنىكىلىرىدىن مول ئوزۇق ئالغان، ئۇنى ئۆز-لەشتۈرگەن، يېڭىلىغان ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزى-نىڭ «كۆپۈنگۈ ـ پېتىنغۇ قانۇنى» نى ئىجاد قىلغان. ئۇنىڭ بۇ قانۇ-نى، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەت زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن تۇنجى كەشپى-يات بولۇپ، دۇنيا تارىخىدا رەسسامىلىقنى تۇنجى رەسمىي بىلىم دائىرىسىگە كۆتۈرگەن ھەم ئىستېرېئو (لىتىلىق) چۈشەنچىسى بە-لەن دۇنيا رەسسامچىلىقىغا ئىلمىي ئاساس سالغان. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇنىڭ «ئوتتۇرا ئەسىر رەسسامىلىقىنىڭ پېشۋاسى» (中代绘画先驱者) دېگەن بۇيۇك نام ـ شۆھرىتى پۈتۈن شەرق ئەللە-رىگە تارقالغانىدى. تاڭ دەۋرىدىكى راھىب يەن زۇڭ يازغان «كېيىن-كى رەسىملەر خاتىرىسى» نامىلىق ئەسەردە كۆرسىتىلىشچە، جىنگۇەن يىللىرىدا ئۇنىڭ نامى چاڭئەن، لوياڭ قاتارلىق مەشھۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرىدە كەڭ تارقالغان بولۇپ، ئۇ جايدىكى راھىب ـ رەسـ-سامىلار ۋىسارا ۋۇچىرنىڭ چاڭئەنگە بىرقېتىم كېلىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلغان، ھەتتا بەزى شاگىرت رەسسامىلار ئۇنى مۇبالىغىلەشـ-تۈرۈپ: «يۇرتىمىزغا غەربتىن بىر ئەۋلىيا رەسسام كەلگۈدەكمىش» دېيىشىپ، تۇرلۇك سۆز ـ چۆچەكلەرنىمۇ پەيدا قىلىشقان. راھىب يەن زۇڭنىڭ يۇقىرىقى كىتابى بىلەن تاڭ دەۋرىدىكى گۈزەل سەنئەت تارىخچىسى جاڭ چەنيۈەننىڭ «ئۆتكەن سۇلالىلەردىكى مەشھۇر رە-سىملەر خاتىرىسى» نامىلىق ئۇچ قىسىملىق كىتابىدا كۆرسىتىلە-شچە، جىنگۇەننىڭ 6 ـ يىلى (مىلادىيە 632 ـ يىلى) تاڭ سۇلالە-سى پادىشاھى تاڭ تەيزۇڭ (لى شىمىن) ئۇدۇنغا ئەلچى ئەۋەتىپ،

ۋيسارا ۋېچىرنىڭ چاڭئەنگە كېلىشىنى تەۋسىيە قىلغان ھەمدە ئۇنى ئەلچىلىرىگە قوشۇپ نۇرغۇن ئات ـ ئۇلاغدا سوۋغا ـ سالام يوللىغان. ۋيسارا ۋېچىر ئۇنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قالغان ۋە چوڭ دادىسى (ئۇدۇن خانى) ۋيسارا بۇخان ئىنچۇنىڭ نەسىھىتى بىلەن تاڭ سۇلالىسى ئەلچىلىرى بىلەن بىللە چاڭئەنگە قاراپ يولغا چىققان. ئەلچىلەر ئۇنى ئۆتەڭمۇ ئۆتەڭ ئاۋايلاپ ئىززەت بىلەن چاڭئەنگە تىنىچ ـ ئامان ئېلىپ كەلگەن. پادىشاھ لى شىمىن ئۇنى قارشى ئېلىش يۇزىسىدىن ئوردا ئەمەلدارلىرىنى باشلاپ چىقىپ، ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۇتۇۋالغان. ئۇنىڭ شەرىپىگە تەبرىكلەش زىياپىتى ئۆتكۇزگەن ۋە جەنگۇەننىڭ 7 ـ يىلى (مىلادىيە 633 ـ يىلى) غا كەلگەندە مەدەنىيەت ـ سەنئەت مەھكىمىسىگە ئەمەلدارلىققا تەيىنلەنگەن.

«تاڭ سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر رەسسامەر خاتىرىسى» (唐朝名画录)نامىلىق ئەسەردە كۆرسىتىلىشىچە، ۋيسارا ۋېچىر بىر مەزگىل شاۋيەننا (تۇرنا راۋۇقى) ئىبادەتخانىسىدا باش ئوقۇتقۇچى بولغان، ئۇنىڭ نەزەرىيە سەۋىيەسىمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. شاگىرتلىرىغا تولىمۇ قاتتىق تەلەپ قويىاتتى. ئۇنىڭ رەسسامىلىقتىكى بىر يۇرۇش نەزەرىيە سىستېمىسى پۈتكۈل چاڭئەن شەھىرىدىكى رەسسامىلارغا ئومۇملاشقان. پادىشاھ لى شىمىنمۇ خۇشخەت ۋە رەسىم ھەۋەسكارى ئىدى، ئۇ پات ـ پاتلا ۋيسارا ۋېچىرنى ئۆز ھوجرىسىغا چاقىرتىپ ھەمسۆھبەت بولاتتى. بەزىدە ئۆز ئەسەرلىرى ئارىسىغا ئېلىنغان قىستۇرما رەسىملەرنى ۋيسارا ۋېچىرغا سىزدۇراتتى. بەزىدە ۋيسارا ۋېچىر سىزغان مەشھۇر رەسىملەر ئاستىغا بىغىشلىما يېزىپ، ئۇنىڭغا ئۆز ئىمزاسىنى قويۇپ بېرەتتى. جەنگۇەننىڭ 9 ـ يىلى (مىلادىيە 635 ـ يىلى) باش كۈز پەسلىدە لى شىمىن ۋيسارا ۋېچىرنى ئۆز ھوزۇرىغا چاقىرغان ۋە ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ جىيالىڭجاڭ دەرياسىنىڭ مەنزىرىسىنى سىغىنغانلىقىنى، شۇڭا ئۇنىڭ نۇسخىسىنى داتوڭدۇ سارىيىنىڭ تامىلىرىغا سىزىپ بېرىشىنى ئۆتۈنگەن. شۇنىڭ بىلەن ۋيسارا ۋېچىر ئۇچ نەپەر شاگىرتىنى ئېلىپ جيالىڭجاڭ دەرياسى بويىغا بارغان ۋە ئۇ يەرنىڭ ئەڭ گۈزەل مەنزىرىلىك

جايلىرىنى بىر قۇر كۆرۈپلا قايتىپ كەلگەن، ئاندىن ئۆزىنىڭ كۆڭ-لىگە پۈككەن خاتىرىسىگە ئاساسەن، بىر كۈن ئىچىدىلا جىالىڭجاڭ دەرياسىنىڭ مەنزىرىسىنى داتۇڭدۇ سارىيىنىڭ تاملىرىغا سىزىپ تا-ماملىغان. شۇ زامانداا ئۇنىڭ گۈل ۋە قۇشنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بىر پارچە ئەسىرنىڭ باھاسى 10 مىڭ سەر كۈمۈشكە توختىغان. ھەتتا، ئون ئالتە خانلىق دەۋرىدىكى رەسسامالىردىن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە يېتىپ كەلگەن كىلاسسىك رەسسامالىرنىڭ باھاسىمۇ ئۇنىڭ-دىن ئېشىپ كېتەلمىگەن.

ئۇدۇن خانى ــ ۋېيسارا بۇدچىن

ۋېيسارا بۇدچىن (蔚迟优国信) مىلادىيە 7 ــ ئەسىرنىڭ 40 ــ يىللىرىدىكى ئۇدۇن ۋېيسارا خاندانلىقىنىڭ تەرەققىپەرۋەر، مەرد-پەتپەرۋەر خانى بولۇپ، ئۇ ئەينى دەۋردىكى ئۇدۇننىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، دىنىي ئىشلىرىنى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتۈرۈپلا قالماي، بەلكى تاڭ سۇلالىسى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنا-تىپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن غەربىي يۇرت ئوتتۇرىسىدىكى دوستانە مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇشقىمۇ زور تۆھپىلەرنى قوشقان مۇھىم تارىخىي شەخسلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

«كونا تاڭنامە» ۋە «يېڭى تاڭنامە» بىلەن «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئۆرنەكلەر» دىكى ئۇدۇن ۋېيساراخانىدانلىقىغا ئالاقىدار خا-تىرىلەرگە قارىغاندا، ۋېيسارا بۇدچىن ئۇدۇن خانى ۋېيساراقومىنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ كىچىكىدە ئۇدۇندىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئو-قۇپ سىياسىي، ھەربىي ئىشلار، دۆلەت باشقۇرۇش، دىپلوماتىيە قا-تارلىق جەھەتلەردە مەخسۇس تەربىيە كۆرگەن شاھزادە ئىدى. مىلا-دىيە 632 ــ يىلى تۈركلەر بىلەن بولغان بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا دادىسى ۋېيساراقوم ۋاپات بولغانلىقتىن، ۋېيسارا بۇدچىن تەخت ۋارىسى بولغان. تارىخنامىلەردە بىرەك كۆرسىتىلىشىچە، ۋېيسارا

بۇدچىن ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئۇلۇغۋار، يۈكسەك غايىسىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، خانىدانلىقنىڭ شەھەر ـ قەلئەلىرىنى كېڭەيتكەن، بۇددا دىنى ۋە بۇددىزم مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن نەچچە ئونلىغان ھەشەمەتلىك ئىبادەتخانىلارنى ۋە ئالىي بىلىم يۇرتلىرىنى بەرپا قىلىپ، كۆپلىگەن ئالىم ـ ئۇلىمالارنىڭ يېتىشىپ چىقىشى ئۈچۈن ئەۋزەل ئىجتىمائىي شارائىتلارنى يارىتىپ بەرگەن. ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي يۇرت ۋە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى خاقانلىقلار بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتىپ، سودا ۋە مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئالماشتۇرۇشنى تېخىمۇ قويۇقلاشتۇرغان.

«كونا تاڭنامە. تۇركلەر ھەققىدە قىسسە» دە كۆرسىتىلىشىچە، تاڭ تەيزۇڭ تەختكە چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا غەربىي يۇرتتىكى ئۇدۇن خانىدانلىقى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا تىرىشقان بولسىمۇ، تۇركلەرنىڭ غەربىي يۇرتتىكى تەسىر كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك بولغاچقا، غەربىي يۇرت بىلەن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئۇزۇپ تاشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن، تاڭ تەيزۇڭنىڭ ئارزۇسى ئەملگە ئاشمايدۇ. مىلادىيە 640 ـ يىلى تاڭ تەيزۇڭ شەرقىي تۇركلەردىن بولغان داڭدار سانغۇن ئاشنا شىرنى نەچچە ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا قوماندان قىلىپ، غەربىي تۇركلەرگە قارشى غەربىي يۇرتنىڭ جەنۇبىغا يۈرۈش قىلدۇرغان. ئاشنا شىر تۇرپان بىلەن كىنگىت (قارا شەھەر)نى تۇركلەرنىڭ قولىدىن تارتىۋالغاندىن كېيىن، كۈسەنگە يۇرۇش قىلغان. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئۇدۇن خانى ئۈيسارا بۇدچىن 50 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئەلچىلەر ئۆمىكىنى تەشكىللەپ، 300 تۆگىلىك يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك بىلەن نەۋرە ئىنىسىنى تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىدىن ھال سوراشقا ئەۋەتكەن. كېيىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۇرتقا يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇنلىرىنىڭ باش ئەلچىسى شۇۋۇەنبېي ئۇدۇنغا بېرىپ، ئۈيسارا بۇدچىن بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتقان ھەمدە ئۈيسارا بۇدچىننى چاڭئەنگە بېرىپ، سەيلە ـ ساياھەتتە بولغاچ پادىشاھ تاڭ تەيزۇڭ بىلەن دىدار كۆرۈ-

شۇپ، ھەمسۆھبەتتە بولۇشقا دەۋەت قىلغان.

مىلادىيە 649 ـ يىلى 7 ـ ئايدا، ۋېيسارا بۇدچىن ئۇدۇن سەنئەت-كارلىرىدىن تەركىب تاپقان ناھايىتى كۆپ ئەلچىلەر ئۆمىكىنى باشلاپ، چاڭئەنگە بارغان ھەمدە تاڭ گاۋزۇڭ (لى جى) غا ساداقەتمەنلىك بىلدۇ-رۇپ، ئىككى خانلىقنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ يەنمۇ ياخشىلىنىشى ئۈچۈن ۋەدە بەرگەن. شۇنداقلا تاڭ گاۋزۇڭنىڭ تەخت ۋارىسى بولغانلىقىنى مۇ-بارەكلەپ، ئۇنىڭغا ئۇدۇندىن ئېلىپ كەلگەن قاشتېشى زىننەت بۇيۇم-لىرىنى ھەدىيە قىلغان. تاڭ گاۋزۇڭ ئۇنى ناھايىتى ھۆرمەتلىگەن، ئۇ-نىڭغا ھەمراھ بولۇپ چاڭئەن شەھىرىنى سايا‌ھەت قىلدۇرۇپ، مۇھىم پائالىيەتلەرگە قاتناشتۇرغان. شۇنداقلا نەچچە قېتىم ناخشا ـ مۇزىكا-لىق شاراب بەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇپ، ۋېيسارا بۇدچىننى ناھايىتى قىز-غىن كۈتۈۋالغان. ۋېيسارا بۇدچىن قايتىش ۋاقتىدا تاڭ گاۋزۇڭ ئۇنىڭ-غا «قورۇقچى سول قول سانغۇن» دېگەن مەرتىۋىنى بېرىپ، قىممەت باھالىق بۇيۇملار بىلەن تارتۇقلىغان، شۇنداقلا ۋېيسارا بۇدچىننىڭ نەۋرە ئىنىلىرى ۋېيسارا كېلىتى، ۋېيسارا ساڭراما قاتارلىقلارنى چاڭ-ئەندە ئېلىپ قېلىپ، ئۇلارنى لايىقىدا مەنسەپكە قويغان.[1] ۋېيسارا بۇدچىن ئۇدۇنغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن ئۆز خا-نىدانلىقىنىڭ ئىچكى ئىشلىرى بىلەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا ياردەملىشىپ غەربىي تۈركلەرگە قارشى تۇر-غان. تاڭ سۇلالىسى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك بىلەن يېپەك يولىنىڭ مۇھىم توگۇنى بولغان ئۇدۇنلىقنىڭ قاتتىشىنى راۋانلاشتۇرۇش ئۈچۈن زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن.

«ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» بىلەن «يې-ڭى تاڭنامە» دە كۆرسىتىلىشىچە، تاڭ گاۋزۇڭ شاڭيەننىڭ تۇنجى يىلى (مىلادىيە 674 ـ يىلى) ۋېيسارا بۇدچىن ئۆزىنىڭ يېقىن ئۇ-رۇق ـ تۇغقانلىرىدىن 70 كىشىنى باشلاپ چاڭئەنگە كەلگەن ھەمدە گاۋزۇڭ تەرىپىدىن ناھايىتى قىزغىن قارشى ئېلىنغان. ئەمما، چاڭ-

① «كونا تاڭنامە. مۇزىكا تەزكىرىسى»گە قارالسۇن

ئەندىكى بىر قانچە ئايلىق دوستانە زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۇ- دۇنغا قايتىش ۋاقتىدا يول ئۈستىدە تۇيغۇنلارنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ قاتتىق يارىلانغان ھەمدە چاكئەنگە قايتىپ بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ۋاپات بولغان. تاڭ سۇلالىسى ئوردىسىدىكىلەر بۇ ساداقەتمەن ئۇدۇن خانى ئۇچۇن مەخسۇس ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئۇنىڭغا قايغۇلۇق ماتەم تۇتقان.

مەشھۇر سانغۇن ــ ۋىسارا سامپاۋا

ۋىسارا سامپاۋا (尉迟胜) ئۇدۇن خانى ۋىسارا خانىنىڭ (尉迟王) نەڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ ئۆسمۇرلۇك ۋاقتىدىلا دادىسىنىڭ خاندانلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان ھەمدە ئوردا دانىشمەنلىرىنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن خاندانلىقنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجـ- تىمائىي ئىشلىرىنى روناق تاپقۇزغان.

«كونا تاڭنامە» 144 ـ جىلد «ۋىسارا سامپاۋانىڭ تەرجىمھالى» بىلەن «يېڭى تاڭنامە» 110 ـ جىلد «ۋىسارا سامپاۋانىڭ تەرجىمھا- لى» دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، تىبەتباۋ يىللىرى (مىلادىيە 742 ـ 756 ـ يىللىرى) ئارىلىقىدا ۋىسارا سامپاۋا تاڭ شۇەنزۇڭ (لى لۇڭ- جى) نىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن چاكئەنگە بېرىپ پادىشاھ لى لۇڭجى بىلەن كۆرۈشكەن ھەمدە شۇ چاغدىكى ئۇدۇنىنىڭ يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتى بولغان ئۇيغۇر ئېتى، قاشتېشى قاتارلىقلارنى تاڭ سۇلالە- سىغا سوۋغات قىلغان. تاڭ شۇەنزۇڭ ۋىسارا سامپاۋانى قىزغىن كۈ- تۈۋېلىپ، ئوردا كېنىزەكلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا بىر نەچچە كۈن سەيلە ـ ساياھەت قىلدۇرغان. ئۇنىڭغا تاڭ سۇلالىسىنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى، ناۋادا بىرەر پېشكەللىككە ئۇچ- رىسا تېگىشلىك ياردەمدە بولۇشنى ئېيتقان. ۋىسارا سامپاۋا قايـ- تىش ئالدىدا خان ئۇنىڭغا خان جەمەتىدىن بولغان بىر قىزنى خو- تۇنلۇققا بېرىپ، نۇرغۇنلىغان سوۋغا ـ سالاملار بىلەن داغدۇغىلىق ئۇزىتىپ قويغان.

ۋىسارا سامپاۋا چاكىنەندىن ئۇدۇنغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، چاۋشىيەن مىللىتىدىن بولغان تاڭ سۇلالىسى سانغۇنى گاۋشەنجىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇرۇشىغا يارەملەشكەن ھەمدە ئوتتۇرا ئاسىيادا قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ، تاڭ سۇلالىسىگە قاراپ چېكىنىپ كېتىۋاتقان گاۋشەنجى قوشۇنلىرىغا ئات ـ ئۇلاغ، يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك يارەم قىلغان. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان تاڭ شۇەنزۇڭ (لى لۇكجى) ۋىسارا سامپاۋادىن ئىنتايىن مىننەتدار بولۇپ، ئۇنىڭ بەلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۇرگەن. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي، (مىلادىيە 756 ـ، 758 ـ يىللىرى) ئۆكۈلۈك ـ سۆيگۇن توپىلىكى يۈز بېرىپ، پادىشاھ لى شىمىن سەچۇەنگە قېچىپ كەتكەن ھەمدە پايتەخت چاكىنەن ئۆكۈلۈكنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەندە (مىلادىيە 758 ـ يىلى)، ئۇدۇن خانى ۋىسارا سامپاۋا ئارىلىقىنى يىراق كۆرمەي 5000 ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كېلىپ، ئۆكۈلۈك ـ سۆيگۇن توپىلىكىنى تىنچىتىش ئۇرۇشىغا قاتناشقان. ئۇ دەسلەپ قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك چېگراسىغا يېتىپ بارغاندا، ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان لى خىڭ (تاڭ سوزۇڭ) ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىپ قارشى ئالغان ھەمدە ئورقۇن ئۇيغۇر خاقانلىقىدىن كەلگەن شاھزادە يابغۇ بىلەن ۋەزىر دەدە باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر چەۋەندازلىرى ۋە گوزىيى، شۇفاڭ باشچىلىقىدىكى تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى بىلەن بىر سەپتە ئۇرۇش قىلىشنى ئۆتۈنگەن. شۇ يىلى 12 ـ ئايدا شەرقىي ئۇيغۇر قوشۇنلىرى يۇلۇڭ دەرياسىنىڭ شىمالىدا توپلاكچى قوشۇننى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىپ ئۇلارنىڭ 30 مىڭ ئادىمىنى ئۆلتۈرۈپ، 10 مىڭ ئادىمىنى ئەسىرگە ئېلىپ، خېبىي رايونىنى تازىلىغان. بۇنىڭغا ماسلىشىپ ۋىساراسامپاۋا ئۆز قوشۇنلىرىنى چاكىنەننىڭ غەربىي ئارقىلىق فىكشوي دەرياسىنىڭ شەرقى، شياكجى ئىبادەتخانىسىنىڭ شىمالىدىكى ئۇرۇشقا قاتناشتۇرغان ھەمدە توپلاكچىلارنى باتۇرلارچە قىرغان. ئۇنىڭدىن كېيىن لى سىيى قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا (بۇ تاڭ سۇلالىسى ۋە شەرقىي ئۇيغۇر خاقانلىقىنىڭ قوشۇنلىرىدىن تەشكىللەنگەن) ماسلىشىپ، شەرقىي ئۇيغۇر خاقانلىقىنىڭ سانغۇنى

بۆكە خۇيىئىننىڭ قوشۇنلىرى بىلەن بىر سەپتە ئۇرۇش قىلغان. بۇ جايدا ئېلىپ بېرىلغان شىددەتلىك جەڭدە توپىلاڭچىلارنىڭ 60 مىڭ ئادەمى ئۆلتۈرۈلۈپ، قالغانلىرى قۇيرۇقىنى تىكىۋەتكەن. بۇ غەلبە- دىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا چاڭئەن توپىلاڭچىلار قولىدىن قايتۇرۇ- ۋېلىنغان. ئاتلىق چەۋەندازلار بىلەن تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى تو- پىلاڭچىلارنى سۈر ــ توقاي قىلىپ پايتەختكە كىرگەندە، پايتەخت- تىكى قېرى ــ ياشنىڭ ھەممىسى يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ قارشى ئېلىپ، «خان لەشكەرلىرىنىمۇ كۆرىدىغان كۈنىمىز بار ئى- كەن»، دەپ كۆز يېشى قىلىشقان.①

ۋۇيسارا سامپاۋا چەبىش، توپبويلا قوماندانلىقىدىكى شەرقىي ئۇي- غۇر قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچ كۈن چاڭئەندە تۇرۇپ دەم ئالغاندىن كې- يىن، شەرقىي پايتەخت لويانىڭنى بالدۇرراق قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن نەنسەن (گەنسۇ تەۋەسىدە) تېغىنى ئايلىنىپ شەرققە قاراپ داۋاملىق غەلبىسىرى ئىلگىرىلىگەن. ئەمما، بۇلارغا ماسلىشىپ شەرققە يۇ- رۇش قىلىۋاتقان تاڭ سۇلالىسى سانغۇنى گوزىيى قوشۇنلىرى شىند- يەن (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسى شەنشيەن ناھىيەسىنىڭ شەرقى) گە كەلگەندە، ئۆڭلۇكنىڭ 150 مىڭ كىشىلىك قوشۇنى تەرىپىدىن قاتـ- تىق مەغلۇپ بولۇپ نەنسەن تېغىدىن توپىلاڭچىلارنىڭ ئارقا تەرىپىگە چېكىنىپ قاچقان. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئۇيغۇر (شەرقىي ۋە غەر- بىي ئۇيغۇر) قوشۇنلىرى چەبىش، توپبويلا ھەم ۋۇيسارا سامپاۋا قو- ماندانلىقىدا شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلغان. بۇنىڭ بىلەن توپىلاڭ- چىلار قاتتىق چۆچۈپ: «ئۇيغۇرلار كەلدى!» دەپ ۋاراقىرىغىنىچە پە- تىراپ قېچىشقا باشلىغان. بۇ جەڭدە دۈشمەننىڭ 100 مىڭدىن كۆپ- رەك ئادەمى قىرىپ تاشلانغان بولۇپ، 30 چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى يەرنى جەسەت قاپلاپ كەتكەن. نەتىجىدە پايتەخت قايتۇرۇۋېلىنغان.

شۇ يىلى 10 ــ ئايدا ۋۇيسارا سامپاۋا باشچىلىقىدىكى ئۇدۇن قو- شۇنلىرى شەرقىي ئۇيغۇر سانغۇنى يابغۇ باشچىلىقىدىكى قوشۇنلار بىلەن بىللە پايتەختتىن چاڭئەنگە قايتىپ كەلگەن، تاڭ سۇزۇڭ (لى خېڭ) بارلىق ئەمەلدارلىرىنى چاڭئەن كوچىلىرىدا تىزلاندۇرۇپ ئالىي

① «يېڭى تاڭنامە» 120 ــ جىلد «گوزىيىنىڭ تەرجىمھالى» غا قارالسۇن.

ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالغان ھەمدە ئۇلارغا كاتتا زىياپەت بېرىپ كەم-خاب، تاۋار، ئالتۇن - كۈمۈش بۇيۇملارنى ئىنئام قىلغان. تاڭ سۇزۇڭ يۇز تۇرا: «دۆلىتىمىزدە مۇشۇنداق زور ئىشىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى پۈ-تۈنلەي سىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ پىدائىيلارچە كۈچ چىقارغانلىقىڭلاردىن بولدى. ئۇيغۇر يابغۇسى جاپالىق شارائىتتا تۆھپە يارىتىپ، قوشنا دۆلەتنى مەردلىك بىلەن ساقلاپ قالدى. ئارىلىقىمىز 10 مىڭ چاقە-رىملارچە يىراق بولسىمۇ، نىيەت - ئىقبالىمىز بىر بولدى. قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە بۇنداق ئىشنى بىراۋ ئاڭلاپ باققان ئەمەس ... ئۇي-غۇر يابغۇسى تالانتىتا تەڭداشسىز، مەرتىۋىدە ئەڭ ئۈستۈن تۇرغۇسە-دۇر. جاھان بۇزۇلۇپ، يامانلىق ئەۋج ئالغان، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك قو-لىمىزدىن كېتىش ئالدىدا تۇرغان بىر پەيتتە، خاقانلىقىمىز قوشۇن تارتىپ چىقىپ، پەم - پاراسەت بىلەن ياۋۇز دۈشمەنلەرنى جازالىدى. بىرلا غەيرەت بىلەن تۇمەن مىڭ چاقىرىملاپ جايلارنى تازىلاپ، 20 كۈن ئىچىدە ئىككى پايتەختنى قايتۇرۇۋالدى»[1] دېگەنىدى.

شىمال ۋە غەربتىن يارەمگە بارغان ئۇيغۇر چەۋەندازلىرىنىڭ كۈچى بىلەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئىككىلا پايتەختى توپىلاڭچىلار قو-لىدىن قايتۇرۇۋېلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆڭلۈك - سۆيگۈنلەرنىڭ توپىلاڭچىلار قوشۇنلىرى ئۈزۈل - كېسىل تازىلانمىغاچقا، ئۆڭلۈك-نىڭ ئوغلى ئۆڭچىسۇ يىجۈن ئايمىقىغا بېكىنىۋېلىپ، ئەتراپىغا شېرىك توپلاپ ئۇزۇكسىز پاراكەندىچىلىك سېلىشقا باشلىغان. ئۇ-نىڭ ئۇستىگە مىلادىيە 759 - يىلى 2 - ئايدا سۆيگۈن فەنياڭدىكى خىل لەشكەرلىرىدىن 130 مىڭ ئادەمنى ئۆزى باشلاپ، مۇھاسىرىدە-كى ئۆڭچىسۇغا يارەم بېرىش ئۈچۈن جەنۇبقا ئاتلانغان. بۇ ئەھۋال تاڭ سۇلالىسى ئۈچۈن تېخىمۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتنى پەيدا قىلغان. شۇ چاغدا گەرچە تاڭ قوشۇنلىرىنىڭ لەشكەر سانى 600 مىڭ بولسىمۇ، قوشۇندا ئۇلۇغ سانغۇن بولمىغانلىقتىن، قىشتىن ئەتىيازغىچىلىكمۇ قاراقچىلارنى يوقىتالمىغان.[2] 759 - يىلى كۈزدە شەرقىي پايتەخت لوياڭنى سۆيگۈن قوشۇنلىرى قايتا بېسىۋېلىپ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك-

① «كونا تاڭنامە» 195 - جىلد «ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» گە قارىڭ.
② «يېڭى تاڭنامە» 120 - جىلد «گو زىيىنىڭ تەرجىمھالى» غا قارىڭ.

تىكى خەلقلەر يەنە چوڭقۇر ئازاب ـ ئوقۇبەت ئىچىدە قالغان.

بۇ چاغدا تاڭ دەيزۇڭ ئۇيغۇر شاھزادە كەنچۇر تېكىن، ۋەزىر دە- دە قاتارلىقلار بۆكە خۇيئىن باشچىلىقىدىكى ئۇچ مىڭ ئۇيغۇر چە- ۋەندازنىمۇ كېلىشىم بويىچە ئۇرۇشقا قاتناشتۇرۇشقا مەجبۇر بول- غان. ۋېيسارا ساماپاۋا مانا شۇلار بىلەن بىر سەپتە يەنە ئۇرۇشقا قاتـ- ناشقان ۋە قالتىس باتۇرلۇقلارنى كۆرسەتكەن. بۇ چاغدا سۆيگۈننى ئۆز ئوغلى شىچاۋيى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولۇپ، ئۇيغۇر بىرلەشمە قو- شۇنلىرىنىڭ يېتەكلىگەنلىكىنى ئاڭلىغان توپىلاڭچىلار بىر دەك «ئۇيغۇرلارنىڭ ھەيۋىتىگە قانداقمۇ تەڭ كەلگىلى بولسۇن؟»[1] دەپ پىتىراشقان. شىچاۋيى خائىنلارنى ئىشقا سالغان بولسىمۇ، ئۇلار ئۇيغۇرلارغا تۇتۇلۇپ قالغان. شۇنىڭ بىلەن شەرقىي ـ غەربىي بىر- لەشمە ئۇيغۇر قوشۇنلىرى لوياڭنىڭ شىمالىي چېتىدىكى خېڭشۇي دەريا سى بويىدا دۇشمەنلەرنى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىپ، شەرقىي پايتەختنى يەنە بىر قېتىم ئازاد قىلغان. ئاز كەم سەككىز يىل داۋام قىلغان ئۆڭلۈك ـ سۆيگۈن توپىلىڭى جەريانىدا تاڭ سۇلالىسى ئاھالىسىنىڭ ئوندىن ئالتە ـ يەتتە قىسمى ئۆلۈپ تۈ- گىگەن. شۇڭا «ئومۇمىي خاتىرىلەر» 226 ـ جىلد «تاڭ يىلنامە- سى46» دە: «جاھاندىكى تۇتۇنلەرنىڭ ئوندىن سەككىز، توققۇزى چىقىم بولۇپ كەتكەن» دەپ ئېنىق خاتىرىلەنگەن.

تاڭ سۇلالىسى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغاندەك ھالاكەتكە ئۇچرىغاندا ۋېيسارا ساماپاۋا زور يارەملەرنى قىلغانلىقى ئۈچۈن، دەيزۇڭ خان ۋېيسارا ساماپاۋا باشلىق 100 نەچچە سانغۇنلارنى چاڭئەندە ئېلىپ قېلىپ، ئۇلارنى تاڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئەڭ ئالىي ئەمەلدارلىرى قاتارىدا قەدىرلەپ مەنسەپكە قويغان.

ۋېيسارا ساماپاۋا تاڭ دەيزۇڭنىڭ تەكلىپى بىلەن چاڭئەندە تۇرغاندىن كېيىن، ئۇدۇنچە (ئۇيغۇرچە) ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى سالدۇرۇپ، باغبارات قىلغان. ئىبادەتخانا ۋە ئىستىقامەت سورۇنلىرىنى كېڭەيتكەن. چەت ئەللەردىن كېلىدىغان ئەلچى، خەۋەرچى خادىملارنى كۈ-

① «ئومۇمىي خاتىرىلەر» (典通) 220 ـ جىلد«تاڭ سۇلالىسى يىلنامىسى 36» گە قارالسۇن.

تۇۋالىدىغان، سۆھبەتلىشىدىغان، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇ- رىدىغان، سەيلە - ساياھەت قىلغۇزىدىغان ۋە مېھمانلارنى ئۇزىتىپ، يولغا سېلىپ قويىدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى ۋىيسارا سامپاۋا ئار- قىلىق يۈرۈشتۇرۇلگەن.

جىنگۇەننىڭ دەسلەپكى يىلى (مىلادىيە 758 - يىلى) ۋىيسارا- سامپاۋانىڭ ئىنىسى — ئۇدۇن خانى ۋىيسارابۇخان ئىنچۇ چاڭئىدە- دىكى ئاكىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ: «خانىدانلىقىمىزنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىش قانۇنىدا بەلگىلەنگەندەك، خانىدانلىق تەختىگە خاننىڭ رەسمىي خوتۇنىدىن بولغان چوڭ ئوغلىلا ۋارىسلىق قىلالايدۇ، ھۆرمەتلىك ئاكام خان ئالىيلىرى خانىدانلىق تەختىنى ماڭا ئۆ- تۇنۇپ بەرگەندىن كېيىن مەنمۇ ئەلۋەتتە ئاكامنىڭ چوڭ ئوغلى ۋىيسارا قىرتى (尉迟锐) گە خانىدانلىق تەختىنى بېرىشىم كېرەك. بۇنىڭغا ئىجازەت بەرگەيلا» دېگەن. شۇنىڭ بىلەن ۋىيسارا سامپاۋا ئوردا تەپتىش ئەمەلدارى، قوشۇمچە ئىناۋەتدار دورغاب بولۇپ پايە- تەختتە ئىشلەۋاتقان چوڭ ئوغلى ۋىيساراقىرتنى ئۇدۇنغا قايتىپ بېرىپ، خانىدانلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلىشقا پەرمان چۈشۈرگەن. لېكىن چاڭئەندە مەنسەپدار بولۇپ تۇرۇۋاتقان باشقا ئۇدۇنلۇق بەگلەر ۋىيسارا سامپاۋاغا: «ھۆرمەتلىك خان، ساداقەتمەن ئىنىلىرى ئۇدۇن خانلىقىمىزنى باشقۇرۇپ كېلىۋاتقىلى كۆپ يىللار بولدى، خەلقلە- رىڭ تۇرمۇشى خاتىرجەم، خانغا ساداقەتمەن؛ لېكىن، ئوغۇللىرى — بەگزادە ۋىيساراقىرتى چاڭئەندە تۇرغىلى ئۇزۇن بولدى، ئۇدۇنىڭ ئەھۋالىنى تازا چۈشىنىپ كېتەلمەيدۇ، شۇڭا ئىنىلىرى ئۇدۇن خا- نىدانلىقىنى داۋاملىق باشقۇرغىنى تۇزۇكمىكىن» دەپ مەسلىھەت بېرىشكەن. ۋىيسارا سامپاۋا ئۇلارنىڭ بۇ تەكلىپىنى لايىق كۆرگەن. ئاكا - ئىنى ۋىيساراخانلار ئوتتۇرىسىدىكى بۇنداق چوڭقۇر ئىززەت - ھۆرمەت ۋە خانىدانلىق تەختىنى ئۇزۇنارا ئۆتۈنۈشتەك گۈزەل ئالىيجا- ناب خىسلەت چاڭئەندىكى مىڭلارچە مويىسپىتلارنى تەسىرلەندۈرگەن.

كېيىن، ۋىيسارا سامپاۋانىڭ خان ئوردىسىدىكى تەسىرىنىڭ كېڭە- يىشى، ئىناۋىتىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، ئۇنىڭ مەنسەپ دەرىجە- سىمۇ ئۆسكەن. يەنى خەلپەتبەگ ھېسابلىنىدىغان دانىشمەنلەر كاما-

www.uyghurkitap.com

لەتخانىسىنىڭ ئەمەلدارى بولغان. ئۇ، بۇ جايدا ئالتە يىل مەنسەپتە ئولتۇرغاندىن كېيىن 64 يېشىدا چاڭئەنىدە ئالەمدىن ئۆتكەن. تاڭ سۇلالىسى خانى ۋېيساراسامپاۋانىڭ تۆھپىسى ئۇچۇن داغدۇغىلىق ما-تەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئۇنىڭغا ناھايىتى يۇقىرى باھا ۋە نام ـ ئا-تاقلارنى بەرگەن ھەمدە مەرھۇمنىڭ ئوغلى ۋېيساراقىرتنى دادىسىنىڭ مەنسىپىگە ۋارىسلىق قىلىشقا پەرمان چۇشۇرگەن.

دېمەك، ئۇدۇن خانى ۋېيسارا سامپاۋا گۇمران بولۇش ئالدىدا تۇرغان تاڭ سۇلالىسىنى قايتا تىكلەش، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكنىڭ مۇ-قىملىقىنى ئەسلىگە كەلتۇرۇش ـــ تاڭ سۇلالىسى پۇقرالىرىنىڭ ئاچ ـ زارلىق، ماكانسىزلىق تۇرمۇشىغا خاتىمە بېرىپ، ئۇلارنى خا-تىرجەم ئىشلەپچىقىرىش ئېلىپ بېرىشقا شارائىت يارىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە تىللاردا داستان بولغۇدەك زور تارىخىي تۆھپىلەرنى قوشقان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئۇدۇن خاندانلىقىنىڭ سەلتەنەتلىك تەختى-دىن ۋاز كېچىپ، بەش مىڭ ئاتلىق چەۋەندازلىرىنى تاڭ زېمىنىغا باشلاپ بېرىپ، خەلقنى دەھشەتلىك ئازاب ـ ئوقۇبەتتىن ۋە قانلىق قىرغىنچىلىقلاردىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇچۇن قان كېچىپ جەڭ قىلغان-لىقى كەم ئۇچرايدىغان ئەھۋالدۇر.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ داڭلىق سانغۇنى ـــ قوشۇخان

قوشۇخان (哥舒翰) تاڭ سۇلالىسىنىڭ داڭلىق سانغۇنى، ساتىراپ-بېگى بولۇپ، ئۆڭلۈك ـ سۆيگۈن ئىسياننى باستۇرۇپ، تاڭ سۇلا-لىسىنىڭ بىرلىكىنى قوغداشتەك ۋەتەنپەرۋەرلىك خىسلىتى بىلەن تارىختا شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەن ئۇيغۇر قەھرىمانى. شۇڭا كېيىن-كى جىن سۇلالىسى (مىلادىيە 936 ـ 946 ـ يىللار) تارىخچىلىرى-دىن لىيۇ شۇن، جاڭ شياۋيۇەن، جياۋبي قاتارلىقلار «كونا تاڭنامە» نى يازغاندا، قوشۇخاننىڭ تاڭ سۇلالىسىگە قوشقان ئۇلۇغ تارىخىي تۆھپىلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ «كونا تاڭنامە» دە ئۇنىڭ مەخسۇس تەر-جىمھالىنى يېزىپ قالدۇرغان.

«كونا تاڭنامە. قوشۇخاننىڭ تەرجىمھالى» قاتارلىق تارىخىي

خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، قوشۇخاننىڭ ئاپىسى ئۇدۇن ۋېيسارا خانىدانلىقىنىڭ خان جەمەتىدىن بولۇپ، فامىلىسى ۋېيسارا (尉迟) خېنىم ئىدى.

قوشۇخاننىڭ (مىلادىيە؟ ـ 775 ـ يىللار) قاچان، قەيەردە تۇغۇلغانلىقى بىزگە مەلۇم ئەمەس، بىراق ئۇنىڭ قۇرامىغا يەتكەن ۋاقتىدىن باشلاپلا تاڭ سۇلالىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى سۈپىتىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە، غەربىي يۇرتتا، تىبەتتە ۋە باشقا چېگرا جايلاردا ئالدىنقى سەپتە يۈرۈپ ئۇرۇش قىلغانلىقى، تۆھپە كۆرسەتىپ تاڭ سۇلالىسىدىكىلەرنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەنلىكى، ھەربىي ئىشلاردىكى مول بىلىمى ۋە ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن كېيىنكى كۈنلەردە ئاتاقلىق سانغۇن بولغانلىقى مەلۇم. «كونا تاڭنامە. قوشۇخاننىڭ تەرجىمھالى» بىلەن «يېڭى تاڭنامە» قاتارلىقلاردىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، تىەنباۋنىڭ 6 ـ يىلى (مىلادىيە 747 ـ يىلى) قوشۇخان 17 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، بۈگۈنكى چىڭخەي ئۆلكىسىدە ئۇرۇش قىلىۋاتقاندا، تاڭ سۇلالىسىنىڭ ساتراپىبىگى ۋاڭ جۇڭسى ئۆلگەن، بۇ چاغدا قوشۇخان پادىشاھ شۈەنزۇڭ تەرىپىدىن چاڭئەنگە چاقىرتىلىپ ۋاڭ جۇڭسىنىڭ ئورنىغا ساتراپىبەگلىككە تەيىنلىنىپ، لۇڭيۇ (ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى لىيۇپەنشەننىڭ غەربىدىن تاكى خۇاڭخېنىڭ شەرقىدىكى كۆپ جايلار) غا بارغان. بۇ چاغدىكى ساتراپىبەگ، ئايماقدار بىلەن ئوخشاش بولۇپ، ئۆز رايونىنىڭ ھەربىي، خەلق ئىشلىرى، مالىيە، قاتناش، باج قاتارلىق ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. شۇڭا قوشۇخان لۇڭيۇغا بارغاندىن كېيىن، ئۇ جاينىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، قاتناش، باج ئىشلىرىنى ئوردىنىڭ بەلگىلىمىسىگە لايىقلاشتۇرۇش جەھەتلەردە نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلغان.

تىەنباۋنىڭ 6 ـ يىلى (مىلادىيە 748 ـ يىلى) تىبەتلەر بۈگۈنكى چىڭخەي ئۆلكىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، بىر قىسىم جايلارنى تاڭ سۇلالىسىدىن تارتىۋالغان ھەمدە داۋاملىق ئىچكىرىلەپ جىددىي ھۇجۇم قوزغىغان. بۇ چاغدا قوشۇخان پادىشاھ شۈەنزۇڭنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى

بىلەن چېكىنىگە 20 مىڭ كىشىلىك قوشۇن باشلاپ بېرىپ، تىبەت قوشۇنلىرىغا قاتتىق زەربە بېرگەن ھەمدە ئۇلارنى مەغلۇپ قىلىپ چېكىنىدىن قوغلاپ چىقارغان. قوشۇخانىنىڭ ھەربىي ماھارىتى ۋە ئۇ-رۇش قىلىش تاكتىكىسىغا قايىل بولغان تاڭ شۇەنزۇڭ ئۇنى 47 مىڭ كىشىلىك تاڭ قوشۇنلىرىنىڭ سانغۇنى، قوشۇمچە خېشى ساتراپىبىگى قىلىپ تەينىلىگەن ۋە كېيىن غەربنى تىنچىتىش شادخانلىقىغا تە-يىنىلىگەن. شۇنىڭدىن كېيىن قوشۇخان ھازىرقى چېكىنى، گەنسۇ (كەكسۇ) قاتارلىق ئۇچ رايونىنىڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي باش ئەمەلدارى بولۇپ، بۇ جايلارنى مۇداپىئە قىلىش، ھەربىي قورغانلارنى ياسىتىش، سۇ، قۇرۇقلۇق قاتنىشىنى راۋانلاشتۇرۇش، ئەسكەر تەربىيەلەش، باج ۋە مالىيەنى تەرتىپكە سېلىش قاتارلىق بىر قاتار ئىشلارنى ئىشلەپ، شۇ دەۋردىكى چېگرا رايونلارنىڭ مۇقىملىقى، بىرلىكى، ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈن ناھايىتى زور تۆھپىلەرنى قوشقان. ئۇنىڭ يۇقە-رىقىدەك تۆھپىسىدىن خەۋەر تاپقان تاڭ ئوردىسىدىكىلەر ئۇنى ئوردە-غا چاقىرتىپ، پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ ۋە ئوردا ھەربىي ئىشلار مەھكە-مىسىنىڭ ئايرىم ـ ئايرىم تارتۇقلىشىغا مۇيەسسەر قىلغان.

«كونا تاڭنامە. قوشۇخانىنىڭ تەرجىمھالى» دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، قوشۇخان مىلادىيە 751 ـ يىلى شىپىڭ ئايمىقىنىڭ (يەنى بۈگۈنكى شىنىڭ شەھىرى ۋە چېكىنىنىڭ خۇيۇەن، يۆبۇ ئەتراپلىرى-دىكى خۇاڭشۇي رايونلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ) ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئىشلىرىنىمۇ قوشۇمچە باشقۇرۇشقا تەينىلەنگەن. ئەمما، بۇ ئايماقنى تىنچىتىپ تەرتىپكە سېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي كېسەلگە گىرىپتار بول-غان. شۇڭا ئوردىغا قايتىپ كېلىپ كېسىلىنى داۋالاتقان.

تەينباۋنىڭ 14 ـ يىلى (مىلادىيە 755 ـ يىلى) قىشتا ئۆكلۈك فەنياڭدا ئىسيان كۆتۈرۈپ، 200 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن چاڭ-ئەن، لوياڭنى تاڭ سۇلالىسىدىن تارتىۋالغان ھەمدە ئۆزىنى پادىشاھ دەپ جاكارلاپ، دۆلەت نامىنى يەنگە ئۆزگەرتىپ، شېنزۇ يىلنامىسىنى قوللىنىش بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان. بۇ چاغدا پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ سىچۇەنگە قېچىپ كەتكەن ھەم ئوغلى

لى خىلىڭ تاڭ سۇزۇڭ نامى بىلەن لىگۈۈدا (بۇگۈنكى نىگشيادا) ئۆزىنى پادىشاھ دەپ جاكارلىغان بولسىمۇ، ئەسكىرىي كۈچى يوق ئىدى. مۇشۇنداق ھايات ـ ماماتلىق جىددىي پەيتتە قوشۇخان ئەمىر ئورۇنبا ـ ساري (مۇئاۋىن مارشال) دېگەن ئالىي ھەربىي ئۇنۋان بىلەن 200 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، ھازىرقى سەنشى، شەنشى ۋە خېنەندىن ئىبارەت ئۇچ رايوننىڭ مۇھىم ئۆتكىلى بولغان تۇڭگۇەننى (يەنى ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدىكى تۇڭگۇەن ناھىيەسىنىڭ شىمالى) ساقلاپ قالغان.[1]بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ھەر ئىككى تەرەپ كەسكىن جەڭ قىلغان بولسىمۇ، قوشۇخاننىڭ ئەسكەرلىرى خىل ھەم مۇنتەزىملاشقان بولغاچقا، ئۆڭلۈك قوشۇنلىرىنىڭ بۆسۈپ كىرىشىنى توسۇپ، لوياڭ شەھىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغدىغان. كېيىن، قارانىيەتچى ياڭ گوجۇڭنىڭ ھەسەتخورلۇقى بىلەن قوشۇخان ئۇرۇشتىن چېكىنىدۇرۇلۇپ، ئۆڭلۈك قوشۇنلىرىغا ئەسىرگە چۈشكەن ۋە لوياڭغا ئېلىپ كېتىلگەن. مىلادىيە 757 ـ يىلى ئۆڭچىسۇ (ئۆڭلۇكنىڭ ئوغلى) قوشۇنلىرى مەغلۇپ بولۇپ، يىجۇ ئوبلاستى (ھازىرقى خېبېي لىنتۇڭنىڭ غەربىي جەنۇبى) غا چېكىنگەندە، قوشۇخاننى يالاپ مېڭىشنى ئەپسىز كۆرۈپ چاناپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

«كونا تاڭنامە. قوشۇخاننىڭ تەرجىمھالى» قاتارلىق تارىخىي خاتىرىلەردە كۆرسىتىلىشىچە، قوشۇخان ھەربىي ئالىم بولۇپلا قالماي، يەنە ئۆز مىللىتىنىڭ ئەنئەنىسى بولغان ناخشا ـ ئۇسسۇل ماھىرى ئىدى. زېرىكىشلىك ھەربىي يۇرۇشلەردە، ئۇرۇش رايونلىرىدا ۋە قوشۇنلار دەم ئالغان ۋاقىتلاردا قوشۇن ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئەسكەرلەردىن ناخشا ـ ئۇسسۇلچى، مۇزىكانتلارنى تەشكىللەپ، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى، مۇزىكا، ئۇسسۇللۇق بەزمىلەرنى ئورۇنلاشتۇرغان. قول ئاستىدىكى سانغۇنلارنى ۋە بارغان جايلىرىدىكى داڭلىق شائىرلارنى ئۆز داستىخىنىغا چاقىرتىپ شېئىرىي سۆھبەت قۇرغاندىن باشقا، ناخشا ـ مۇزىكىلىق شاراب بەزمىلىرىنىمۇ ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇيغۇرچە ناخشا ـ مۇزىكا، ئۇسسۇللار بىلەن قوشۇنلىرىنىڭ مەدەـ

① «ئوكيانۇس» نىڭ «قەدىمكى زامان جۇڭگو تارىخى قىسمى» نىڭ 302 ـ بېتىگە قارالسۇن.

www.uyghurkitap.com

نىي تۇرمۇشىنى جانلاندۇرغان. بۇ ھال قوشۇنلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ، جەڭگىۋارلىقىنى ئاشۇرغان.

قوشۇخانىنىڭ يېقىن دوستى، شېئىرىي ھەمسۆھبەتدىشى بولغان تاڭ شائىرى يۈەن جېن قوشۇخانىنىڭ بىر قېتىملىق ناخشا ــ ئۇسۇللۇق كاتتا زىياپىتىگە داخىل بولغان چاغدا يازغان: «غەربىي لياڭ ئويۇنلىرى» دېگەن شېئىرىدا مۇنداق يازغان:

«قوشۇخان ئاچتى بۇگۈن ئېسىل زىياپەت داستىخان،
نازۇنېمەت، مەي ــ شاراب تۆگەل تەييار ئەيلابان.
ئالدىدا ئويناپ تۇرار بەس ــ بەستە يۈز خىلچە ئويۇن،
قىلىچۋازلار تاقلىشار پىرقىرىشىپ قارسىمان.
شىر ئوينايدۇ ئىرغاڭلاپ قۇيرۇقىنى يالتىرىتىپ،
تاقلىما ئۇسسۇلچى ئۇيغۇرلار ئوينار ئەۋرىشىم ھەر يان.»

قىسقىسى قوشۇخان ئۇرۇش قەھرىمانى بولۇپ، ئۇنىڭ تارىخ-مىزدا قالدۇرغان ۋەتەن ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاشتەك ئالىيجانابئەخلاقىي ــ پەزىلىتى، زامانىمىزدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىگە ئۆرنەك قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۇلۇغ روھ، شۇنداقلا تارىختا ۋەتەننىڭ بىرلىكىگە قوشقان ئۇلۇغ تارىخىي تۆھپىلەرنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ مۇشاۋىر بېگى ــ ۋېيسارا كىلتى

ۋېيسارا كىلتى (尉迟敬德) تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق ئەرباب، سىياسىيون، مۇشاۋىر بەگ ۋە داڭلىق مۇزىكا ئۇستازى. ئۇ ئەمدىلا دۇنياغا كەلگەن تاڭ سۇلالىسىنى مۇستەھكەملەش، مەدەنىيەت ــ سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن زور تۆھپىلەرنى قوشقان تارىخىي شەخسلىرىمىزنىڭ تېپىك ۋەكىللىرىدىن بىرى.

«كونا تاڭنامە» 197 ــ جىلد «ئۇدۇن تەزكىرىسى»، «كونا تاڭنامە. غەربىي رۇڭلار ھەققىدە قىسسە»، «يېڭى تاڭنامە. غەربىي يۇرت تەز-

كىرىسى. ئۇدۇن» ۋە يېقىنقى يىللاردا ئېلان قىلىنغان ۋىيسارا خا-
نىدانلىقىغا ئالاقىدار ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ۋىيسارا كىلتى
تەخمىنەن مىلادىيە 618 - يىللىرى ئۇدۇندىكى خان جەمەتى ۋىيسارا
قوم ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ئۇدۇن خا-
نىدانلىقىنىڭ نەچچە يۈز يىللىق ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا، بۇددا
دىنى مائارىپىغا ۋە مەدەنىيەت - سەنئەت جۇملىدىن ناخشا - ئۇس-
سۇل، مۇزىكا تەرەققىياتىغا زور تۆھپىلەرنى قوشقان ئاتاقلىق تەرەق-
قىپەرۋەرلەردىن ئىدى. ۋىيساراكىلتى مەرىپەتلىك ئائىلىدە دۇنياغا
كەلگەنلىكى ھەم ئەۋزەل ئىجتىمائىي شارائىتتا ئۆسۈپ چوڭ بولغان-
لىقى ئۈچۈن، كىچىكىدىن باشلاپلا ئۇدۇندىكى ئالىي بىلىم يۇرتلى-
رىدا زور ئىجتىھات بىلەن ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۆز زامانىسىنىڭ
شەرئىتى بويىچە نوم يادلاش، تەپسىر ئېيتىش ۋە ئىستىقامەتتە بو-
لۇشنىڭ رەسىم - يوسۇنلىرىغا ئوخشاش بىر قاتار دىنىي بىلىملەر-
دىن خېلى چوڭقۇر مەلۇماتقا ئىگە بولۇپلا قالماي، بەلكى رەسساملىق
ۋە ناخشا - مۇزىكىلارنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنگەن. شۇنىڭ بىلەن
ئۇ قۇرامىغا يەتكۈچە ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە، كۆپ ئىقتىدارلىق
ئىختىساس ئىگىسىگە ئايلانغان.

«كونا تاڭنامە»نىڭ «تۈركلەر ھەققىدە قىسسە، مۇزىكا تەزكىرە-
سى» بىلەن «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەك-
لەر»دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، مىلادىيە 640 - يىلى پادىشاھ تاڭ
تەيزۇڭ شەرقىي تۈركلەردىن بولغان داڭدار سانغۇنى ئاشناشىرنى
كۈسەننى تىنچىتىشقا ئەۋەتكەن. شۇ چاغدا ئۇدۇن خانى ۋىيسارا-
ساڭراما كۈسەندە ئۇرۇش قىلىۋاتقان تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا
ئەلچى بىلەن نەچچە يۈز تۆگىدە مال - مۈلۈك ئەۋەتىپ ھال سوراپ،
ئۇلارنىڭ كۈسەننى ئالغانلىقىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. شۇ
چاغدا تاڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئەلچىسى شۇ ۋەنبې ئاتلىق ئۇدۇنغا بې-
رىپ، تاڭ سۇلالىسى نامىدىن ئۇدۇن خانى ۋىيساراساڭراما بىلەن
مۇناسىۋەت ئورناتقان ھەمدە ئۇنى چاڭئەنگە بېرىپ سەيلە - ساياھەت-

www.uyghurkitap.com

تە بولغاچ لى شىمىن بىلەن يۈز كۆرۈشۈشكە دەۋەت قىلغان. مىلادىيە 649 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئۇدۇن خانى 70 نەپەر كىشىدىن تەركىب تاپقان ئەلچىلەر ئۆمىكىنى باشلاپ چاڭئەنگە بارغان ھەمدە تاڭ گاۋزۇڭ (لى جى)نىڭ تەخت ۋارىسى بولغانلىقىنى تەبرىكلەپ ئۇنىڭغا ئۇدۇننىڭ يەرلىك مەسئۇلاتى ــ قاشتېشى بۇيۇملىرىنى ۋە باشقا قىممەت باھالىق سوۋغاتلارنى ھەدىيە قىلغان. لى جى ۋىيساراساڭرا ماغا «ئوڭ قانات مۇھاپىزەتچىلەر چوڭ سانغۇنى» دېگەن مەنسەپنى بەرگەن، ئۇنى ئازادە مېھمانخانىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ مۇھىم پائالىيەتلەرگە قاتناشتۇرغان. ئۇدۇن خانى دۆلىتىگە قايتىش ۋاقتىدا ئەمدىلا 22 ياشقا كىرگەن نەۋرە ئىنىسى ۋىيساراكىلتىنى تەكلىپكە ئاساسەن چاڭئەندە قالدۇرۇپ قويغان. شۇنىڭدىن باشلاپ ۋىيسارا كىلتى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە چاڭئەندە تۇرۇپ پائالىيەت قىلغان.

«يېڭى تاڭنامە»بىلەن «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر»دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ۋىيساراكىلتى دەسلەپتە مۇھاپىزەتچىلەر ئەمەلدارى بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن تاڭ سۇلالىسى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ غەربىي تۈركلەرنى يوقىتىش ئۇرۇشلىرىغا قاتنىشىپ، كۆپ قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەنلىكتىن مۇشاۋىر بەگلىك مەنسىپىگە مۇيەسسەر بولغان. ئۇ خىزمەت دائىرىسىگە ئاساسەن مەسلىھەتچى بولۇشتىن باشقا، ئوردىنىڭ نوپۇس، ھەربىي ئىشلار، باج، مالىيە قاتارلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنىمۇ ئۆتىگەن.

تاڭ دەۋرىدىكى دۇمن ئەنجى يازغان «مۇزىكا مەھكىمىسى خاتىرىسى» بىلەن «كونا تاڭنامە. مۇزىكا تەزكىرىسى»دە كۆرسىتىلىشىچە، ۋىيساراكىلتى تاڭ ئوردىسىنىڭ داڭلىق سەنئەتكارى ۋە مۇزىكا ئۇستازى ئىكەنلىكى، ئۇ، ئۇدۇننىڭ ئەنئەنىۋى چالغۇ ئەسۋابى بولغان بالىماندىن باشقا نەي، بەرباپ، يالغۇزەك، تىك غۇڭقا قاتارلىقلارغىمۇ كامىللىقى، چاڭئەنگە بارغاندىن كېيىن غەربىي يۇرت چالغۇلىرى بىلەن ماھارەت كۆرسىتىپلا قالماي، بەلكى زىڭشىڭ (ھىم نەي)، شياۋ قاتارلىق ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكىنىڭ ئەنئەنىۋى چالغۇلىرى ۋە

باشقا ئاسما، سوقما چالغۇلارنىمۇ ئۆگىنىپ، كېيىنچە ئۇنىڭ ماھىرىغا ئايلانغانلىقى تىلغا ئېلىنىدۇ. ۋىيسارا كىلتىنىڭ سەنئەت جەھەتتىكى تالانتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ غەربىي يۇرت مۇزىكىلىرى بىلەن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكىنىڭ مۇزىكىسىغا ئوخشاشلا ماھىر بولۇشى، مۇزىكا مەھكىمىسىنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان. نەتىجىدە ئۇ ئۇستاز نامى بىلەن ھۆرمەتلىنىپ، مۇزىكا ئوقۇتۇشى ۋە ئوردا مۇزىكىلىرىنى رەتلەپ تۈرغۇزۇشقا قاتناشقان.

مىلادىيە 618 ـ يىلى تاڭ گاۋزۇ (لى يەن) تاڭ سۇلالىسىنى قۇرغاندا، سۇي سۇلالىسىدىن مىراس قالغان توققۇز قىسىملىق مۇزىكىنى ۋارىسلىق قىلغانىدى. مىلادىيە 649 ـ يىلى تاڭ گاۋزۇڭ(لى جى) تەختكە چىقىپلا مۇزىكا ئىسلاھاتى ئېلىپ باردى ھەمدە غەربىي يۇرت مۇزىكىلىرىنى ئاساس، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك مۇزىكىسىنى قوشۇمچە قىلغان ئاساستا، ئون قىسىملىق مۇزىكىنى رەتلەپ تۈرغۇزدى. مانا شۇ مۇزىكا ئىسلاھاتىغا ۋىيسارا كىلتىمۇ ئىشتىراك قىلغان بولۇپ، ئۇ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە ئەسلىدىن بار بولغان ئەنئەنىۋى مۇزىكىلار بىلەن غەربىي يۇرتتىكى ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنىڭ ۋە باشقا قېرىنداش مىللەتلەر مۇزىكىلىرىنىڭ كەڭ كۆلەمدە قوشۇلۇشى ۋە بىر ـ بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى قوبۇل قىلىشى ئاساسىدا، كۆپ مىللەت مۇزىكىلىرىدىن تەركىب تاپقان تاڭ سۇلالىسى مۇزىكىسىنىڭ شەكىللىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. ۋىيسارا كىلتى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە چاڭئەندە تۇرۇش جەريانىدا خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىنىمۇ قوبۇل قىلغان. نەتىجىدە ئۇ مۇزىكا ئىجاد قىلىشتىكى ئەنئەنىۋى ئۇسۇللارنى بۇزۇپ تاشلاپ، چىڭ ـ شىياڭ مۇزىكىلىرىغا تەقلىد قىلغان جەنۇبىي جۇڭگو مۇزىكىلىرىنى ۋە ناخشا ـ ئۇسۇل، چالغۇ ئەسۋابلىرىغا باي بولغان غەربىي يۇرت مۇزىكىلىرىنى مۇ كۆپلەپ ئىجاد قىلغان. يەنە مۇزىكا ئۇستازلىق سۈپىتى بىلەن نۇرغۇنلىغان مۇزىكانتلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرۇپ، ئېلىمىز مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۇلۇغ تارىخىي تۆھپىلەرنى قوشقان.

ئۇيغۇر كتاب نۇر يېكتى www.uyghurkitap.com

تاڭ سۇلالىسى سانغۇنى ــ ۋېيساراچىن

ۋېيساراچىن (尉迟青) تاڭ سۇلالىسى دېزۇڭ (مىلادىيە 780 ـ 805 ـ يىللار) دەۋرىدە پايتەخت چاڭئەندە يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە بولغان، ئۇدۇنلۇق مەشھۇر بالىمان ماھىرى ۋە تاڭ سۇلالىسىنىڭ داڭدار سانغۇنى بولۇپ، ئۇ تاڭ سۇلالىسى ئۇچۇن ناھايىتى زور تۆھپىلەرنى قوشقان مەشھۇر تارىخىي شەخسلىرىمىزنىڭ بىرى.

«مۇزىكا مەھكىمىسى خاتىرىلىرى» ۋە «جۇڭگو بىلەن غەربنىڭ قاتناش مۇناسىۋىتىگە ئائىت تارىخىي ماتېرىياللار» قاتارلىقلاردىكى خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، ۋېيساراچىن ئۇدۇن ۋېيساراخان جەمەتىدىن بولۇپ، تەخمىنەن مىلادىيە 746 ـ 750 ـ يىللار ئەتراپىدا ئۇ دۇنيادا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ، ياشىغان دەۋرلەردە ئۇدۇن ۋېيسارا خانىدانلىقى تازا گۈللەنگەن بولۇپ، غەربىي يۇرت ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي، دىنىي مەركەزلىرىدىن بىرىگە ئايلانغان. بۇددىزم مەدەنىيىتى، سەنئىتىنىڭ رونۇق تېپىشىغا ئەگىشىپ، كاتتا بىلىم يۇرتلىرى، ئىبادەتخانىلار بارلىققا كېلىپ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىن كەلگەن راھىبلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرىدىغان بۇددا دىنىنىڭ مەركىزىي رايونىغا ئايلانغان. زور تۇركۇمدىكى مۇتەپەككۇر، تەرجىمان، تەپسىرچى، دەرسكوي، رەسسام، ھەيكەلتىراش، بىناكار، ئويمىچى، ناخشىچى ـ ئۇسسۇلچى، مۇزىكانتلار يېتىشىپ چىقىپ، ئۇدۇنىنىڭ مەدەنىي ھاياتىنى تېخىمۇ جانلاندۇرغان. مانا شۇنداق ئەۋزەل ئىجتىمائىي مۇھىتتا ئۆسۈپ يېتىلگەن ۋېيساراچىن كىچىكىدىن باشلاپلا ئۇدۇنىدىكى ئالىي ئىبادەتخانىلاردا زور ئىجتىھات بىلەن بىلىم تەھسىل قىلغان. بۇددا دىنى رەسىم ۋە ھەر خىل سەنئەت شەكىللىرى بىلەن تەشۇىق قىلىنىدىغان بولغاچقا، ۋېيساراچىن ھەر خىل چالغۇ ئەسۋابلارنى چېلىش، ناخشا ـ مۇزىكا ئىجاد قىلىش جەھەتلەردىمۇ ئالاھىدە زېھنىنى سەرپ قىلىپ، ئۆز ئىقتىدارىنى ھەر تەرەپلىمە

ئاشۇرۇشقا تىرىشقان. نەتىجىدە ئۇ قۇرامىغا يەتكۈچە بالىمان، بەر-باپ، نەي، داپ، دۇمباق قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنى بىمالال چالالايدىغان، مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە ناخشا ئىجاد قىلالايدىغان ئىختىساس ئىگىسىگە ئايلانغان. بولۇپمۇ ئۇ بالىمان چېلىشتىكى ماھارىتى بىلەن تونۇلۇپ، ئۆز دەۋرىنىڭ كەم تېپىلىدىغان ماھىرىغا ئايلانغان. خەنزۇچە تارىخىي خاتىرىلەردىكى تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ۋىيساراچىن تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى تاڭ دېزۇڭ (لى شى) تەختتە ئولتۇرغان(مىلادىيە 779 - 805 - يىللار)دا چاڭئەنگە بارغان ھەمدە جىيەنجۇڭنىڭ 4 - يىلى(مىلادىيە 783 - يىلى)دىكى جىڭ يۈەننىڭ ھەربىي ئۆزگىرىشىگە قارشى جەڭگە قاتنىشىپ، تاڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنى قوغداش ئۈچۈن زور تۆھپە قوشقان. ھەتتا پايتەخت چاڭئەن جۇسى تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنىپ قورقۇنچلۇق ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈلگەن، پادىشاھ لى شى سەنشىنىڭ چېيەنشەن ناھىيەسىگە قېچىپ كەتكەن، پايتەخت جامائەتچىلىكى يىغا - زار ئىچىدە قېلىپ، چاڭئەن قانغا بويىلىۋاتقان خەتەرلىك ۋاقىتلاردىمۇ ۋىيسارا-چىن ھوقۇق تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان بۆلگۈنچى كۈچلەر بىلەن تىغمۇ تىغ ئېلىشىپ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ بىرلىكىنى قوغداپ قېلىش (لى فامىلىلىك خان جەمەتلىرى داۋاملىق دەۋران سۈرۈش) ئۈچۈن زور تارىخىي تۆھپىلەرنى كۆرسەتكەن. تاڭ دېزۇڭ ۋىيساراچىننىڭ بۇ تۆھپىسىگە جاۋابەن ئۇنىڭغا «خانغا ساداقەتمەن سانغۇن» دېگەن مەر-تىۋىنى ئىنئام قىلغان.

تاڭ شىيەنزۇڭ تەخت ۋارىسى بولغاندىن كېيىن(مىلادىيە 805 - 820 - يىللار)، ۋىيساراچىننى لىڭجۇ ئايمىقىنىڭ (بۈگۈنكى بېيجىڭ شەھىرىگە قاراشلىق رايونلار بىلەن تەڭجىن ۋە خېبېيىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى) ياساۋۇلبېشى قىلىپ تەينىلىگەن. ئۇ ۋەزىپە ئۆتەۋېتىپ خېبېيدا ۋاقى مانۇ ئىسمىلىك بىر مۇزىكانت بىلەن تونۇشقان ھەمدە ئۇزۇن ئۆتمەيلا لىڭجۇ ئايمىقىدىكى بىردىنبىر بالىمان ماھىرىغا ئايلانغان. كېيىن يەنە پايتەخت چاڭئەنگە قايتىپ كېلىپ، كەييۇەننىڭ 2 - يىلى چاڭئەندە تاڭ شۇەنزۇڭ تەرىپىدىن قۇرۇلغان

ئوردا ھەرىمىدىكى چاڭلىق ئوقۇتۇش يۇرتىدا بالىمان ئۇستازى بولۇغان. بۇ ئورۇندىكى ناخشا ـ ئۇسسۇل، مۇزىكا ئۆگىنىدىغانلار نەچچە يۈزگە يېتەتتى. «مۇزىكا مەھكىمىسى خاتىرىلىرى» بىلەن «ئوقۇتۇش يۇرتى خاتىرىلىرى»دىكى مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، ۋىيساراچىن ئۇدۇن بۇددا نەغمىلىرىگە ماھىر بولۇش بىلەن بىرگە يەنە ئەر ـ ئايالىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىشقى مۇھەببەت مەزمۇن قىلىنغان شادلىق ۋە قايغۇلۇق مۇزىكىلارغىمۇ ناھايىتى ماھىر بولغان. نەچچە ئونلىغان قىز ـ يىگىتلەر ئۇنىڭ ئىشىكىگە تەلمۇرۇپ بالىمان ۋە مۇزىكا ئۆگىنىشكە تەشنا بولغان.

تارىخىي خاتىرىلەردە قەيت قىلىنىشىچە، بالىمان غەربىي يۇرتتا پەيدا بولغان بولۇپ، تاڭ دەۋرىدە ھەر قانداق كۆڭۈل ئېچىش ۋە بىزمىلەردە كەم بولسا بولمايدىغان ئەڭ مۇھىم چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى ئىكەن. شۇ چاغدا تاڭ سۇلالىسى ئوردىسىدا مەخسۇس بالىماچىلارغا دەرس بېرىپ تەربىيەلەيدىغان ئۇستازلاردىن پەقەت بۇخارالىق ئۇيغۇر ئەنۇەنشەن بىلەن ئۇدۇنلۇق ۋىيساراچىنلا بولغانىكەن.

ۋىيساراچىن بىلەن زامانداش ئۆتكەن تاڭ شائىرى لى چى بالىمان ھەققىدىكى بىر شېئىرىدا:

«جەنۇب تاغ قومۇشىدا ياسىلىدۇ بالىمان،
بۇ مۇزىكا (ساز) ئەسلىدە كۇسەن شەھىرىدىن چىققان.
غارايىپ بوپ ئۆزگەردى خەن يېرىدە كۆيلىرى،
ئونى لياڭجۇ ئۇيغۇرى چالىدۇ بىزگەبۇغان.
ياندا تۇرۇپ ئاڭلىغان كىشىلەر پەريات چەكسە،
يۈرت سېغىنغان مۇساپىر كۆزلىرىدە ياش راۋان.»

دەپ تەسۋىرلىگەن.

دېمەك ئۇدۇنلۇق بەگزادە ۋىيساراچىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ بىرلىكىنى قوغداش، تاڭ سۇلالىسىنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل، مۇزىكا سەنئىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن زور تۆھپىلەرنى قوشقان. ئۇ ئۇدۇن سەنئىتىنى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كەڭ تارقاتىپ، نۇرغۇن سەنئەتكارلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرگەن. بالىمان ۋە ئونى چېلىش

ئۇسۇلىنىڭ تاكى ھازىرغىچە ئىچكى ئۆلكىلەردە كەڭ تارقىلىشى ۋە ئومۇملىشىشىنى ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرلار بىلەن ئوتتۇرا تۇزلەڭ-لىكتىكى خەلقلەرنىڭ تارىختىكى دوستلۇق مۇناسىۋىتىنىڭ تىپىك سىمۋولى دېيىشكە بولىدۇ.

ئۇلۇغ ئاغىلىق ئۇدۇن خانى ــ ۋىسارا تەڭرىخان

ۋىسارا تەڭرىخان (خەنزۇچە تارىخنامىلەردىكى ئىسمى天圣李 يەر ئاستىدىن تېپىلغان ئۇدۇن يېزىقىدا يېزىلغان ۋەسىقىلەردە ئەسلىي ئىسمى ViJayaSambhva) يەنى ــ تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، بەش دەۋر زامانىدا ئۆتكەن دىيانەتلىك خاقان بولۇپ، ئۇ خاقان بولۇشتىن ئىلگىرىلا تاڭ سۇلالىسىنىڭ مەركىزى چاڭئەنگە دوستانە زىيارەت ئۇچۇن كۆپ قېتىم بارغان ھەمدە تاڭ ئوردىسى تەرىپىدىن ئۇنىڭغا لى (李) فامىلىسى ھەدىيە قىلىنغان (تەتقىقات نەتىجىسىگە قارا-غاندا، ئۇنىڭ خەنزۇچە 天圣李 دېگەن ئىسمىنىڭ كەينىدىكى 天圣 دېگەن ئىككى خەت سانسكرىتچە Aryadeva نىڭ تەرجىمىسى بولۇپ، بۇ بۇددا دىنى ماھايانا مەزھىپىنىڭ ئىجادچىسى ئارىيادېۋا يەنى «مۇ-قەددەس تەڭرى» نىڭ ئىلىم مەرتىۋىسىدىكى ئىسمىغا تەقلىد قىلىن-غانىكەن).

1978 ــ يىلى دۇنخۇاڭ مىڭئۆيىنىڭ 220 ــ غارىدىن ۋىسارا تەڭرىخانىنىڭ ھەيۋەتلىك تام سۈرىتى تېپىلدى. ئۇ بېشىغا ھەشەمەت-لىك خان تاجىسى كىيگەن، ساقال ــ بۇرۇت قويغان، ئۇچىسىغا ئۇ-زۇن تون كىيگەن. بۇ رەسىمنىڭ كەينىگە ئەينى ۋاقىتتا دۇنخۇاڭ ۋالىيسى ساۋ ۋېيجېڭنىڭ ئىككىنچى قىزى يەنى ۋىسارا تەڭرىخا-نىڭ خانىشىنىڭ رەسىمىمۇ سىزىلغان. ۋىسارا تەڭرىخانىنىڭ رە-سىمى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن سىزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ تەق ــ تۇرقى ئوتتۇرا ئەسىردىكى خەلقىمىزنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئەس-لەتسە، ئۇستېخىشىدىكى كىيىم ــ كېچىكى شۇ دەۋردىكى پادىشاھلار-نىڭ سىياقىنى ئەسلىتىدۇ. «يېڭى بەش دەۋر تارىخى» دا: «ۋىسارا

تەڭرىخان گەنجۇ ئۇيغۇر خاقانلىرىغا ئوخشاش دائىملا راۋاقلىق بىلەن ئادا ئولتۇراتتى، تۇرىدىغان جايىنىڭ ئىسمى «يەتتە سۇمۇرغ راۋىقى» دەپ ئاتىلاتتى، ئادەتتە قېتىق، قايماق ۋە سۈتتىن ئېچىتىپ ياسالغان يېمەكلىكلەرنى ئىستېمال قىلاتتى، خەلقىمىزگە ئوخشاش تۇرمۇش ئۇسۇلىدا ياشايتتى» دەپ خاتىرىلەنگەن.

يەن چىڭنىڭ «ئۇلۇغ ئاغىلىق ئۇدۇن خانى ۋېيسارا تەڭرىخاننى تونۇشتۇرۇش» دېگەن ماقالىسىگە قارىغاندا، ۋېيسارا تەڭرىخان شاھزادە ۋاقتىدا چاڭئەنگە كۆپ قېتىم بارغان ۋە تاڭ ئوردىسى ھەدىيە قىلغان لى (李) فامىلىسىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ، كېيىنكى لىياڭ چەنخۇا 2 ـ يىلى (مىلادىيە 912 ـ يىلى) تەختكە چىققان بولۇپ، دەسلەپتە تۇڭچىڭ يىل نامىنى قوللانغان، كېيىن تەنشىڭغا، ئۇنىڭدىن كېيىن تەنشۇغا ئۆزگەرتكەن. ئۇ، ئۇدۇنغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان يېرىم ئەسىردەك ۋاقىت ئىچىدە دىيانەتلىك مۇتەۋەرلەر، ئەدىبلەر ۋە ئىختىساس ئىگىلىرىگە تايىنىپ دۆلەت باشقۇرۇپ، ئۇدۇنىڭ ئىقتىسادى، يېزا ئىگىلىك، قول سانائەت، سودا ئىشلىرىنى رونىق تاپقۇزغان. بولۇپمۇ پاختا، كەندىر، يۇڭ توقۇمىچىلىق ھەم قاشتېشى پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى ناھايىتى رونىق تاپقان. نەچچە ئونلىغان توقۇمىچىلىق، بوياقچىلىق كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ، ئىلگىرىكى دەۋرلەرگە سېلىشتۇرغاندا رەختلەرنىڭ تۈرى ھەم سۈپىتى جەھەتتىن زور ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كەلگەن. گىلەمچىلىك تېخنىكىسى ئالاھىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن بولۇپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىمۇ بازار تاپقان.

ۋېيسارا تەڭرىخان بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، شۇ دەۋردە ئۇدۇندا بۇددا ئالىملىرى، مۇتەپەككۇرلىرى ۋە مۇدەرىسلەرنى ھۆرمەتلەش جەمئىيەتتە ئومۇمىي كەيپىياتقا ئايلانغان. بۇددا مۇرتلىرى يۇقىرى ئابرۇيغا ۋە مەرتىۋىگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ھەتتا ۋېيسارا تەڭرىخاننىڭ مەكتۇپىنى كۆتۈرۈپ سۇڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا بېرىپ، بۇ سۇلالىدىكى پادىشاھ ـ ۋەزىرلەر بىلەن بىۋاستە كۆرۈشەلىگەنىكەن. ۋېيسارا تەڭرىخان ئەينى ۋاقىتتا ئۇدۇن خانىدانلىقى چېگرا سىي ئېچىدە بۇددا دىنى، مانى دىنى، كاتولىك دىنى، يەھۇدىي دىنى، خرىستىيان دىنى، زەردەشت دىنى قاتارلىق

دىنلارنىڭ بىرلا ۋاقىتتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا يول قويغان. بەزى مانى دىنى مۇخلىسلىرى ئوردىنىڭ مۇھىم خىزمەتلىرىگە قويۇل-غان. سۇڭ سۇلالىسى جىيەنلۇڭنىڭ 2 - يىلى (مىلادىيە 961 - يىلى 12 - ئايدا) ۋىيسارا تەڭرىخان ئۆز خانىدانلىقىنىڭ مانى دىنى ئۇس-تازىدىن كاھىش قۇتا، قاچا - قۇچا، پاختا رەختىن توقۇلغان ئېسىل كىيىم - كېچەك ۋە قاشتېشى زىننەت بۇيۇملىرىنى سۇڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا ئەۋەتكەن. كېيىنكى جىن سۇلالىسى (مىلادىيە 936 - 946 - يىللار) تىيەنخۇنىڭ 5 - يىلى (مىلادىيە 940 - يىلى) جاڭ كۇڭيۇ قاتارلىقلار ئۇدۇنغا بارغاندا، ۋىيسارا تەڭرىخانىنىڭ ھۇزۇرىدا مەخسۇس دىنىي كىيىم كىيىپ ھۆرمەت بىلدۇرۇپ تۇرد-ىغان 50 راھىبنىڭ بارلىقىنى كۆرگەن.

ۋىيسارا تەڭرىخان شاھزادە ۋاقتىدىن تارتىپ تاكى ۋاپات بولغۇ-چە ئارىلىقتا ئىلىمىزنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ۋە ئوتتۇرا تۇزلەڭ-لىكتىكى سۇلالىلەر بىلەن بولغان دوستانە مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن. مىلادىيە 960 - يىلى سۇڭ سۇلالىسى قۇرۇلۇپ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكنى بىرلىككە كەلتۈرگەندە، ئۇ دەرھال كەيفىڭغا ئەلچى ئەۋەتىپ جاۋ كۇاڭيىڭ (سۇڭ تەيزۇڭ) نىڭ تەختكە چىققانلىقىنى مۇبارەكلىگەن ھەمدە ئىلگىرىكىدەكلا دوستانە مۇناسىۋەت ئورناتقان. مىلادىيە 961 - يىلى ۋىيسارا تەڭرى-خان ئاۋال ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە ئەلچى ئەۋەتكەن، ئاندىن ئۆز ۋەزىرى ئارقىلىق سۇڭ سۇلالىسى زوراغالىق مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى لى زۇڭجۆغا سوۋغا - سالام ۋە مەكتۇپ يوللاپ، دوستانە مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

«سۇينامە» 490 - جىلد «چەت ئەللەر تەزكىرىسى. ئۇدۇن» دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، جىيەندى 4 - يىلى (مىلادىيە 966 - يىلى) ۋىيسارا تەڭرىخان ئۆز ئوغلىنى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە ئەۋەتىپ، بىر قانچە شەھەرلەرنى زىيارەت قىلدۇرغان. ھەمدە بىر نەچچە خاقان-لىقلار بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورناتقان. ئەينى ۋاقىتتا ئۇلۇغ ئاغىلىق ئۇدۇن خانىدانلىقىنىڭ سۇڭ سۇلالىسى بىلەن مۇناسىۋىتى ناھايىتى قويۇق بولۇپلا قالماي، بەلكى سۇڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي

شىمالىدىكى بەيئەتچىلەر قوشۇننىڭ ھىراۋۇلى بولغان ساۋ جەمەنى بىلەنمۇ ئىنتايىن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلگەنىدى. شۇڭا ئەينى ۋاقىتتا بەيئەتچىلەر ھىراۋۇلى ساۋۋېيجى چوڭ قىزىنى گەنجۇ ئۇيغۇر خانىدانلىقىنىڭ خاقانىغا خوتۇنلۇققا بەرگەن بولسا، كىچىك قىزىنى ۋېيسارا تەڭرىخانىغا خوتۇنلۇققا بەرگەنىدى. دۇنخۇاڭ مىڭئۆ-يىنىڭ 220 ــ غارىدىكى ھەيۋەتلىك ۋېيسارا تەڭرىخانىنىڭ رەسىم-لىرىدىكى كەينىگە سىزىلغان ساۋ فامىلىلىك خانىش (ۋېيسارا تەڭرىخا-نىڭ خوتۇنى) نىڭ سۈرىتى ۋېيسارا خانىدانلىقى بىلەن سۇڭ سۇلا-لىسىنىڭ قويۇق دوستانە مۇناسىۋەتتە ئىكەنلىكىنىڭ ئوبرازلىق تا-رىخىي ئىسپاتىدۇر.

«يېڭى بەش دەۋر تارىخى» دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ۋېيسارا تەڭرىخان ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئۇلۇغ ئاغىلىق ئۇدۇن خاندانلىقىنىڭ گەنجۇ ئۇيغۇر خاقانلىقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمۇ ناھايىتى قو-يۇق بولغان. سودا ۋە مەدەنىيەت ــ سەنئەت ئالماشتۇرۇشى كۈنسايىن كۈچەيگەن. بۇ ئەھۋال غەربىي شىمالىدىكى رايونلارنىڭ ئەينى ۋاقىت-تىكى سىياسىي ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا زور پايدىلىق بولۇپلا قالماي، بەلكى شەرق بىلەن غەربنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئالماش-تۇرۇشىنىمۇ ئىنتايىن مۇھىم ئىجتىمائىي شارائىتلار بىلەن تەمىن ئەتكەن. يىپەك يولىنىڭ راۋانلىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىنىپ، دۇنـ-ياۋى يىپەك يولىنىڭ ئاۋاتلىشىشىغا زور ياردىمى بولغان.

«يېڭى بەش دەۋر تارىخى» دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، كېيىن ۋېيسارا تەڭرىخان ئۇچىنچى قىزىنى بەيئەتچىلەر ھىراۋۇلى ساۋ ۋېيجىنىڭ نەۋرىسى ساۋ يەنلۇغا بەرگەن. بۇ مەلىكىنىڭ ئوبرازىمۇ دۇنخۇاڭ مىڭئۆيىدىن ئورۇن ئالغان (بۇ رەسىم ھازىرمۇ بار بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇستىباشلىرىدىكى كۆركەم كىيىم ــ كىچىك ۋە زىبۇ ــ زىننەتلەر، قاش ــ كىرپىكلىرى ۋە تەق ــ تۇرقى ئوتتۇرا ئەسىرلەر-دىكى ساھىبجامال ئۇيغۇر قىز ــ چوكانلىرىنى ئەسلىتىدۇ). تەيـ-پىڭشىڭگۇنىڭ 5 ــ يىلى بۇ مەلىكە سۇڭ سۇلالىسى ئوردىسى تەرد-پىدىن لۇڭشى ئايمىقىنىڭ خانىشلىقىغا تەينىلەنگەن ھەمدە «تەڭرى مەلىكە» (天公主) دەپ، ئۇيغۇرچە قائىدە بىلەن ئاتالغان.

ئومۇمەن، ۋىيسارا تەڭرىخان تەرەققىپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر، ئا-دىل، دىيانەتلىك خاقان بولۇپ، ئۇ ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇدۇنلۇق سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا غايەت زور تۆھپە قوشۇپلا قالماي بەلكى شۇ دەۋردىكى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بىرلە-كىنى قوغداش، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى ھاكىمىيەتلەر بىلەن دوستانە مۇناسىۋەت ئورنىتىش ۋە مەدەنىيەت-سەنئەت ئالماشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەرگىمۇ غايەت زور تۆھپە قوشقان.

(ئابلىز مۇھەممەت سايرامى)

(ئاپتورنىڭ «سۇي، تاڭ سۇلالىلىرىدە ئۇتۇكەن مەشھۇر ئۇيغۇر تارىخىي شەخسلەر» ناملىق كىتابى ‹شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999 ـ يىلى 7 ـ ئاي 1 ـ نەشرى› دىن ئېلىندى)

شائىر خې تو

خې تو غەربىي يۇرتلۇق . «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى»، «سۇينا-مە» قاتارلىق كىتابلاردا غەربىي يۇرتلۇق دەپ خاتىرىلەنگەن. «ئومۇ-مىي تەزكىرە»دىكى خې تونىڭ تەرجىمھالىدىمۇ غەربىي يۇرتلۇق دې-يىلگەن. خەن، ۋېي سۇلالىسى مەزگىلىدە بۇگۇنكى خوتەن رايونى غەربىي يۇرت دېيىلەتتى. مۇشۇلارغا ئاساسەن خې تونىڭ ئاتا ـ بوۋە-لىرىنى بۇگۇنكى شىنجاڭ خوتەن رايونىدىن دېيىشكە بولىدۇ.

خې تو كىچىكىدىنلا زېرەك بالا بولۇپ، سەككىز يېشىدا ئاقىللار دارىلئۆلۈمىغا ئوقۇشقا كىرگەن. يارەمچى مۇددەرىس ئۇنىڭغا چاق-چاق قىلىپ: «فاملەڭ خې ئىكەن، بۇ نېلۇپەردىكى خې (荷) مۇ ياكى دەريادىكى خې (河)» دەپ سورىغاندا، خې تو ئەيمەنمەيلا: «جانابىڭىز-نىڭ فاملىسى گۇ ئىكەن، بۇ قاراپ قويۇشتىكى گۇ(顾) مۇ ياكى كوندىكى گۇ(故)» مۇ دەپ سورىغان. ئەتراپتىكى جامائەت ھەيران قالغان. خې تو ئون ئالتە ياشقا كىرگەندە، ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىگە تايىنىپ شياڭرۇڭ بېگىگە خىزمەتچى بولغان. شىمالىي جۇ سۇلالە-سى دەۋرىدە دانىش ھەكەم مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن. سۇي سۇلالىسى دەۋرىدە ئاقىللار ھەكىمى مەرتىۋىسى بېرىلگەن ۋە «تۆرە» لىككە كۆ-تۈرۈلگەن. كېيىنچە پەرمانغا ئاساسەن مۇزىكا نوتىلىرىنى رەتلەشكە

مەسئۇل بولۇپ، ئۇنىڭغا بەزەن ئۆزگەرتىشلەرنى كىرگۈزگەن. مەجەزى چۈس، سۆزمەن بولغاچقا، ئەتراپىدىكىلەر بىلەن كېلىشەلمىگەن. كەيخۇانىڭ 6 ــ يىلى (مىلادىيە 586 ــ يىلى) لۇڭجۇ ئايمىقىغا ئايماق بېگى بولۇپ تەينىلەنگەن. ئۇچ يىللىق ۋەزىپىسىنى تۈگىتىپ ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ يەكلىشى تۈپەيلى يىجۇ ئايمىقىغا ئايماق بېگى بولۇپ كەتكەن. خې تو مۇزىكىدا كامىل، بىلىملىك، قەلىمى ئۆتكۈر ئادەم بولۇپ، ئۆز ئۆمرىدە ئون ئۈچ جىلدلىق «‹جۇ پالنامىسى›غا مەنىلىك شەرھىي»، ئىككى جىلدلىق «‹ۋاپانامە›گە مەنىلىك شەرھىي»، تۆت جىلدلىق «‹جۇاڭزى›غا مەنىلىك شەرھىي»، بىر جىلدلىق «ئاسمان ــ زېمىن دەستۇرى»، بىر جىلدلىق «مۇسىقىنامە»، ئون جىلدلىق «ماقالە توپلىمى» قاتارلىق كىتابلارنى يازغان. ئەپسۇسكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەن. پەقەت «قورۇلغا كىرىش»، «چاڭئەن يولى» قاتارلىق ئالتە پارچە شېئىرى بىلەن «نوتىلار جەدۋىلىنى تۇرغۇزۇش» ناملىق كىتابى ساقلىنىپ قالغان.

ئىشىك ئالدىدا پوچتىكەش

ئىشىكتىن چىقسام، ئاتلىق مېھمان، كۆرۈشتۇم دەرھال،
مەلۇم قىلدى ئۆز ــ ئۆزىنى يۇرتتىن كەلدىم دەپ.
سۇندى ماڭا قېرىنداشلار يازغان نامەنى،
لېپاپىغا تامغا ئۇرغان مەھكەم پېچەتلەپ.
كۆز يۇگۇرتتۇم قۇرمۇقۇرغا، ئوقۇپ بولغۇچە
چاپار ماڭا قاراپ كەتتى تۇنۇڭالغاندەك.
كۆزلىرىمدىن تارام ــ تارام ياشلار تۆكۈلدى،
ئۇرۇق ــ تۇغقان ئەھۋالىدىن ئېچىلغاندا گەپ.
ئەجەب ئۇزۇن ئايرىلدۇق دەپ يېزىپتۇ باشتا،
قايتىشىمنى كۈتىدىكەن كېچە ــ كۈندۈزلەپ.
ئېسىم كېتىپ ئەگەشكەندەك بولدۇم قۇشلارغا،
پەرۋاز قىلدىم گويا جەنۇب ياقىغا لەپىلدەپ.

[ئىزاھ:] بۇ مۇزىكا مەھكىمىسى (乐府)ئەسەرلىرى ئۇسلۇبىدا يېزىلغان شېئىر. «مۇزىكا مەھكىمىسى» ئەسەرلىرى ئوخشاش بولمىغان شەكىلدىكى نەغمىلەرگە يېزىلىدىغان شېئىرلارنى كۆزدە تۇتىدۇ. بۇ نەغمىلەر خەنۇۋدى دەۋرىدە ياشىغان مۇزىكانت لى يەننيەن تەرىپىدىن غەربىي يۇرت مۇزىكىلىرى ئاساسىدا ئۆزگەرتىلىپ ئىشلەنگەن. ئۇنىڭ كۆيلىرى تولىمۇ ھەيۋەتلىك. يۇقىرىدىكىسى دەل مۇشۇ تىپقا ياتىدىغان شېئىر بولۇپ، ئۇ-نىڭدا ئاپتورنىڭ يۇرتىدىن كەلگەن خەتنى ئوقۇپ بولغىچە كۆڭلى بۇزۇلۇپ پوچتىكەش (چاپار) بىلەن مۇڭداشقانلىقى، ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە ئىنتىزار ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، خىيالىدا قۇشلارغا ئەگىشىپ يۇرتى تەرەپكە پەرۋاز قىلغانلىقى يېزىلغان. شېئىرنىڭ تىلى ئاددىي، ۋەقەلىكى چىن بولۇپ، شائىرنىڭ ئوردىدا تۇرۇپمۇ تۇغۇلغان يېرىنى سېغىنغان سەمىمىي ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن.

قورۇلغا كىرىش

يەتكىچە تاۋلىنغا مىڭ يول خەۋپ ـ خەتەر،
ئات مىنىپ يول چارلىغانلار كۆپ بەتتەر.
سورىدىم مەن نە سەۋەبتىن مۇنچە ئىش،
بولدى سانغۇن بىرى دەپ كەپتۇ خەۋەر.
تۇغ ـ ئەلەملەر تولغىنۇر چاقماق كەبى،
ھارۋا خۇددى ئاق بۇلۇت، كۆكتە سەپەر.
ئەجدىھا يەڭلىغ ئەملىنى تۇتسا كىم،
باش ـ كۆزىدە مانا شۇنداق شان ـ زەپەر.

[ئىزاھ:] بۇمۇ مۇزىكا مەھكىمىسى ئەسەرلىرى ئۇسلۇبىدا يېزىلغان شېئىر. ئۇنىڭدا قوشۇن تۇرغان قورۇلدىن ئوردىغا يانغان سەركەردىلەرنىڭ مەنسەپكە تەينىلەنگەنلىكى، بۇ ئىشنىڭ قالتىس داغدۇغا پەيدا قىلىپ، ئاستا-ئاستا زىلزىلىگە كەلتۈرگەنلىكى، شۇنداقلا تېخىمۇ يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشىش مۇمكىنچىلىكى بارلىقى يېزىلىپ، جۇ خانلىقى ۋە سۇي سۇلالىسى مەزگىلىدە جەڭگى ـ جېدەللەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىگەنلىكى، ھەربىي باشلىقلارنىڭ ئەتىۋارلانغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىكى ئادرىسى

چاڭئەن يولى

ۋادەرىخ! چاڭئەن يولى بەك ئەگرى ـ بۇگرى، شۇنچە تار،
توغرىسى ھەم ئۇزۇنىغا تۆت تەرەپ كەتكەن قاتار.
ھارۋا چاقىغا بولۇپ ماس ئاڭلىنۇر ئەنقا ئۈنى،
ئوق سېلىنغان خالتا ئەڭنىدە لەھەڭنىڭ رەڭگى بار.
تۆرىلەرگە سەيلىگاھ بەش جايدا خاننىڭ قەبرىسى،
ئات مىنىپ يۈرگەن چەۋەندازلار ئۇ يەرگە ئىنتىزار.
نەۋقىران ياشلاردا شۇنداق ياشىماق ئورتاق ھەۋەس،
تۆھپىكار سانغۇننى بۇ ئىقلىمدا كىم ئەسكە ئالار.

[ئىزاھ:] بۇ شېئىردا چاڭئەندىن ئىبارەت مۇنبەت رايوندىكى قاينام ـ تاشقىنلىق مەنزىرە ئارقىلىق، ئاقسۆڭەكلەر ئائىلىسىدىكى پەرزەنتلەرنىڭ بايۋەچچىلەرچە تۇرمۇشى ئىپادىلەنگەن.

مۇزىكا مۇراسىمخانىدا پەرمانغا بىنائەن قەدىمكى مۇزىكىلارنى رەتلەۋېتىپ يېزىلغان شېئىر

مۇراسىم بەگلىرىدىن قوڭغۇراق مىراس،
مۇڭىدىن ئۆزۈمنى ئۇنتۇيمەن ھەرئان.
قوپال ئادەتلىرىم بارغانچە يۇمشاپ،
روھىمنى پاكلايدۇ ئۈندىكى ئاھاڭ.
شېگۇ جىلغىسىدا قومۇش نەي تەنھا،
قۇرۇم تاغ ئەنقادەك ئۇرىدۇ خەندان.
«بۇلۇتنىڭ لەيلىشى» ئۇسسۇلغا نەغمە،
پەرۋازدا «ئاپپاق قار» ناخىشىلارغا نام.
«شېئىر» دا ئالەمنىڭ ئالتە مەزمۇنى،
ساق سەككىز تەرەپتىن سوقىدۇ شامال.
خانلارنىڭ نوپۇزى شۇنچە ھەيۋەتلىك،
دەريالار سۈزۈلسە تىنچلىق نامايان.
ئاسمان مەركىزىدە سىلكىنىدۇ تار،
لەشكەر مۇزىكىسى سالىدۇ چۇقان.
قەدىمىي بۇ كۈيلەر نەقەدەر گۈزەل،

ئاڭلىساڭ ئىچىدىن گۈللىنىش ئايان.
قوڭغۇراق ئاۋازى ياڭرايدۇ كۆككە،
ئۆكسۈك كىيىملەر قىلىدۇ جەۋلان.
پېقىر بۇ مىلڭ يىللىق نەغمە ئىچىدىن،
تاپقاندەك بولۇرمەن ھاياتىمغا جان.
بەختىمگە ئوردىدا قاشتېشى تاقاپ،
قۇلىقىم تۆتمەن ئاھاڭلار تامان.

[ئىزاھ:] بۇ شېئىر ئاپتور تەرىپىدىن مۇزىكا مۇراسىمخانىدا قەدىمكى مۇزىكىلارنى رەتلەۋېتىپ يېزىلغان. ئۇنىڭدا مۇزىكىدىكى گۈزەللىك ۋە ئاڭلىغۇ-چىنى تەسىرلەندۈرىدىغان خىسلەت مەدھىيەلەنگەن. ئاخىرىدا ئاپتورنىڭ مىلڭ يىلدىن بۇيانقى مۇزىكىلارنى تەتقىق قىلغانلىقى، تەلىيگە يارىشا ئوردا ئەھلىدىن بولۇپ قالغانلىقى ۋە بۇ ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالغانلىقى، مېھرابتىكى مۇرا-سىملاردا سېستېمىلاشقان ئاھاڭلارنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك يېزىلغان بۇ شېئىر ئارقىلىق قەدىمكى مۇزىكىلار-نىڭ تەرەققىياتى ۋە مۇزىكىنىڭ قەدىمكى سىياسىي تۇرمۇشتا ئوينىغان رولى ھەققىدە مۇئەييەن تونۇشقا ئىگە بولغىلى بولىدۇ.

ئىمىن ئەھمەدى تەرجىمىسى

(«غەربىي يۈرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ تاللانما شېئىرلىرى» مىللەتلەر نەشرىياتى 2007 - يىلى 10 - ئاي 1 - نەشرى، 25~20 - بەتلەر).

ئىبن سىنانىڭ تۇنجى ئۇستازى

1

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ ئالەمشۇمۇل ئەللامىلىرىدىن بىرى بولغان ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا — دۇنيا تارىخىدىكى ناھايىتى مەشھۇر شەخس. ئۇ، ئۆز دەۋرىدە ئىلىم - پەننىڭ ھەممە ساھەلىرىدە ئۆچ-مەس ئىزلارنى قالدۇرغان، ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيىتى، مەرىپىتى، مەنپەئەتى ئۈچۈن غايەت زور تۆھپىلەرنى تەقدىم قىلغان ئالىمدۇر.

تېبابەت ئىلمى ئۇنى — تېبابەت - مېدىتسىنا مەنسىدىكى «ئە-بۇ ئەلى ئىبن سىنا» دېگەن مۇبارەك نام بىلەن خاتىرىلەيدۇ. ياۋروپا-

www.uyghurkitap.com

لىقلار «ئاۋسېننا» دەپ ئاتايدۇ. شەرقلىقلەر «شەيخۇل رەئىس»، غەرب لىكلەر «ھەكىملەر شاھى»، «ئالىملارنىڭ شاھىنشاھى»، «پەيلاسوپلار كېنەزى» دەپ تەرىپلەيدۇ. جالىنوسنىڭ مۇنۇ سۆزى ئىبن سىنانىڭ تەڭداشسىز ئىلمىي نوپۇزى ۋە دۇنياۋى ئىلمىي ئورنى ئۈچۈن يەتەرلىك تەۋسىپتۇر: «ئىبن سىنانى ياقلاپ خاتا قىلىش، باشقىلارنى ياقلاپ توغرا قىلىشتىن ياخشىراقتۇر.»

ئىبن سىنا ھاياتىدا ناھايىتى كۆپ ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇ 479 پارچە كىتاب يازغان بولۇپ، بۇنىڭدىن 456 پارچىسى ئەرەب تىلىدا، 23 پارچىسى پارس تىلىدا يېزىلغان. ئاز دېگەندىمۇ 160 پارچىدىن كۆپرەك كىتابى دۇنيا كۇتۇپخانىسى كاتولوگىغا كىرگۈزۈلگەن.

ئۇ، ئۆمۈر بويى ھارماي ــ تالماي ئۆگەنگەن، ئىزدەنگەن، كۆزەتكەن ۋە دادىل تەجرىبىلەرنى ئېلىپ بېرىپ، روھىيەت، تەبىئەت، جەمئىيەت، تېبابەت... ساھەسىدىكى نۇرغۇن مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى ھەل قىلغان، ياكى ھەل قىلىش يوللىرىنى كۆرسەتكەن. نۇرغۇن يېڭى قاراش ۋە تەلىماتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تېما دائىرىسى كەڭ بولۇپ، تېبابەتچىلىكتىن باشقا ئىلاھىيەت ئىلمى، پەلسەپە، ئىلمىي مەنتىق (لوگىكا)، ئاسترونومىيە، تىلشۇناسلىق، فىزىكا، خىمىيە، ماتېماتىكا، گېئولوگىيە، ئەدەبىيات، مۇزىكا، شېئىرىيەت... قاتارلىق جەمئىي ساھەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

«ئەل قانۇن فىتتىپ» (تېبابەتچىلىك قانۇنلىرى ياكى تېببىنامە) ئۇنىڭ ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرلىگە ئىگە ئەسىرى بولۇپ، چوڭ ــ چوڭ بەش تومۇق، تەخمىنەن بىر مىليون خەتلىك كاتتا تېببىي قامۇستۇر. بۇ ئەسەر مىڭ يىلدىن بۇيان دۇنيادىكى ئاساسلىق تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان. 15 ــ ئەسىردە 16 قېتىم، 16 ــ ئەسىردە 20 قېتىمدىن كۆپرەك نەشر قىلىنغان. ئۇ ئالتە ئەسىردىن كۆپرەك دۇنيا مېدىتسىنا ساھەسىدە تەڭدىشى يوق قوللانما، تېببىي ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئاساسلىق دەرسلىكى بولۇپ كەلگەن. ھازىر دۇنيادا بىرىنچى ئورۇنغا ئۆتكەن «غەرب تېبابىتى»گە مۇشۇ ئەسەر ئاساس سالغان.

شۇڭا دۇنيا تەببى ئىلىم ساھەسى ئۈنى «دۇنيا مەدەنىيىتىنى ئىلمىنىڭ ئاتىسى» دەپ بىرەك ئېتىراپ قىلغان. مەشھۇر نېمىس تارىخچىسى بادان ئۆزىنىڭ «تەبىئەت ئىلمى تارىخى» دېگەن ئەسىرىدە: «ئەل قانۇن فىتتىپ»نى «ئوتتۇرا ئەسىردىن بۇيان ئاساسىي ئىلىم مەنبەسى سۈ - پىتىدە خىزمەت قىلدى» دەپ كۆرسەتكەن.

مانا مۇشۇنداق ئالەمشۇمۇل ئالىمغا تۇنجى ئۇستاز بولغۇچى، ئۇ - نىڭ پاك قەلب تۇپرىقىغا مەرىپەت ئۇرۇقلىرىنى چاچقۇچى، ئۈنى تە - بىئەت، جەمئىيەت پەنلىرىنىڭ بىپايان قوينىغا يېتىلەپ ئەكىرگۈ - چى، ئۇنى ئىلىم - پەن يولىدا باتۇرانە ئىلگىرىلەشكە يېتەكلىگۈ - چى ـــ خوتەنلىك ئالىم ـــ ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى ئىدى.

2

ئىبن سىنا ـــ مىلادىيە 980 ـ يىلى سامانىيلار سۇلالىسى (مىلادىيە 874 ـ 999 ـ)نىڭ پايتەختى بۇخارا شەھەر ئەتراپىدىكى ئەپشانە قىشلىقىدا مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ھۇسەين دەپ ئىسىم قويۇلغان. ئۇ بەش ياشقا كىرگەندە، ئائىلىسى پايتەخت بۇخاراغا كۆچۈپ كىرگەن. ئاتىسى شاھ نوھ ئىبنى مەنسۇر سامانىي - نىڭ ئوردا دىۋانىدا كاتىپ بولغان.

ھۇسەين بۇخارادا باشلانغۇچ دىنىي مەكتەپكە كىرىپ 10 ياشقا - چە ئوقۇغان. «بولۇشلۇق زىرائەت كۆكىدىن مەلۇم» دېگەندەك، كى - چىككىنە ئوغلىنىڭ تۇغما ئەقىل ـ پاراسىتى ئاللىقاچان مەلۇم بو - لىدۇ. ئاتا، ئوغلى ھۇسەينى مەكتەپتىن قايتۇرۇۋېلىپ، ئائىلىدە ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ساۋاق ئالغۇزىدۇ. 10 ياشلىق ھۇسەين ئائىلىدە ماتېماتىكا، ھوقۇقشۇناسلىق، ئىلمىي مەنتىق (لوگىكا)، ئاستىرونومىيە، پەلسەپە، فىزىكا، گېئولوگىيە ۋە باشقا پەنلەردىن ساۋاق ئېلىشقا باشلايدۇ. ئۇنىڭغا بىرىنچى ئۇستاز بولۇپ تاللانغۇچى بولسا ـــ بىر نەچچە يىلىنىڭ ئالدىدا خوتەندىن بۇخاراغا كۆچۈپ كەلگەن ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى ئىدى.

ئوتتۇرا ئەسىردە دۇنياۋى مەرىپەت مەركەزلىرىنىڭ بىرى بولغان بۇخارانىڭ ئۆزىدە يېتىشىپ چىققان ۋە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كېلىپ توپلانغان ئىلىم ـ پەن ئەھلىلىرى، ئالىم ـ ئۆلىمالىرى مىغ ـ مىغ ئىدى. بىر ـ بىرىدىن مەشھۇر ۋە كامىل ئىدى.

خوتەنلىك يېڭى كۆچمەن ئۆلىما ئەبۇ ئابدۇللاھ قانداق بولۇپ پادىشاھ گوردىسىدىكى دىۋان كاتىپىنىڭ تۇغما ئەقىللىق ۋە زېرەك ئوغلىغا ئۇستازلىققا تاللىنىشتەك ئامەتكە نائىل بولالىدى؟ ئەمدى گەپنى بۇخارادىن ھەم ئىبن سىنانىڭ ئائىلىسىدىن ئاڭلاشقا توغرا كېلىدۇ.

3

سامانىيلار سۇلالىسى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئىراندا قۇرۇلغان قۇدرەتلىك ھاكىمىيەت بولۇپ، بۇخارا شەھىرى ئۇنىڭ پايتەختى ئىدى. ناسىر II تەختتە ئولتۇرغان (تەخمىنەن ئولتۇرغان ۋاقتى مىلادىيە 914 ـــ 943 ـ يىللار) مەزگىللىرىدە دۆلەت راسا روناق تاپقان. بۇخارا، سەمەرقەند قاتارلىق شەھەرلەر مەشھۇر ئىلىم ـ پەن ۋە مەدەنىيەت مەركەزلىرىگە ئايلانغان بولۇپ، كۆپلىگەن داڭلىق ئالىملار، شائىرلار، ھۇنەر ـ كەسىپ پىرلىرى يېتىشىپ چىققان.

ئەمىر نوھ ئىبنى مەنسۇر II (تەختتە ئولتۇرغان ۋاقتى مىلادىيە 977 ـــ 997 ـ يىللار) دەۋرىدە، ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئۇرۇق، قەبىلە ـ قوۋملارنىڭ ئالىملىرى بولغان داڭلىق پەيلاسوپلار، تارىخچىلار، ئىلىم ـ پەن بىلگىنلىرى، شائىر ـ ئەدىبلەرنى توپلاپ، دۇنيانىڭ ئىلىم ـ پەن بۆشۈكىگە ئايلاندۇرغانىدى. ساغلام بولغان ئىلىم ـ پەن مۇھىتى، قويۇق ئىلمىي كەيپىيات بۇخارانىڭ شان ـ شۆھرىتىنى جاھانغا تاراتماقتا ئىدى.

ئەمىر نوھ ئىبنى مەنسۇرنىڭ خانلىق كۇتۇپخانىسى «بەيتۇل ھۆكۈما» (ھۆكۈمالار خانىسى) دۇنيادىكى ئەڭ ئالدىنقى قاتاردىكى كۇتۇپخانا ئىدى. ئۇنىڭغا تۇرلۇك تىل ـ يېزىقلاردىكى ئەڭ نادىر كىتاب ـ يازمىلار، قامۇسلار، ئىنسانىيەتنىڭ يېزىق يادىكارلىق نە ـ

مۇنىلىرى توپلانغانىدى. كۇتۇپخانا بىناسى نۇرغۇن خانىلەردىن تەر-كىب تاپقان بولۇپ، كىتاب - ماتېرىياللار پەن تۇرلىرى بويىچە ئايرىم خانىلەرگە قويۇلغانىدى. كۇتۇپخانىدا خېلى مۇكەممەل كىتابلار كاتولوگى تۈزۈلگەن بولۇپ، لازىملىق كىتاب - ماتېرىياللارنى ئىز-دەپ تېپىش قولاي ۋە ئاسان ئىدى.

ئىبن سىنا ئۆز تەرجىمھالىدا، بۇ كۇتۇپخانا توغرىسىدا شۇنداق يازىدۇ: «مەن كۇتۇپخانىدا شۇنداق قىممەتلىك كىتابلارنى كۆردۈم-كى، ئۇ كىتابلار، ھەتتا ئۇلارنىڭ ناملىرىمۇ نۇرغۇن كىشىلەرگە مە-لۇم ئەمەس ئىدى. مەن ھېچقاچان (بۇنىڭدىن بۇرۇن ياكى كېيىنمۇ) بۇنداق كۆپ كىتابلار توپلانغان كۇتۇپخانىنى كۆرمىدىم. مەن بۇ كى-تابلارنى بىر - بىرلەپ ئوقۇپ چىقتىم ۋە كۆپ مەنپەئەت ئالدىم. مۇھىمى ئۆز بىلىمىمنىڭ ئەھمىيىتىنى قايتا تونۇپ يەتتىم.»

شۇ زامانىدا بۇخارائى شەرىپتە دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا كەم ئۇچرايدىغان، ئاۋات ۋە قاينىق كىتاب شەھىرى بار بولۇپ، يۇزلىگەن كىتاب دۇكانلىرى، مىڭلىغان كىتاب يايمىلىرى ۋە مەخسۇس كىتاب سودا كوچىلىرىدىن تەركىب تاپقانىكەن. كىتاب بازىرىدا ئېسىل قول يازمىلار، ھەر خىل تىل - يېزىقتىكى قەدىمىي كىتاب - ماتېرى-ياللار، قامۇسلار، كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان قىممەتلىك تارىخىي ۋە-سىقىلەر سېتىلىدىكەن. ئىبن سىنامۇ بۇ بازاردىن ئۇچ دەرھەمگە فارابى-نىڭ «مېتافىزىكىغا شەرھلەر» دېگەن كىتابىنى سېتىۋالغانلىقىنى، بۇ كىتاب ئارقىلىق ئۆزى قىرىق قېتىم ئوقۇپمۇ چۈشىنەلمىگەن — ئا-رىستوتېلنىڭ مېتافىزىكىسىنى ئوقۇپ چۈشەنگەنلىكىنى يازىدۇ.

بۇخارائى شەرىپتىكى بۇ كىتاب شەھەرچىسى يەنە پەيلاسوپلار، ئالىملار، شائىر - ئەدىبلەر، تېبابەت ھۆكۈمالىرى، بىناكالىق ئۇس-تىلىرى، نەقىشگەرلەر، ھۈنەر - كەسىپ پىرلىرى دائىملىق ئۇچ-رىشىدىغان، ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بارىدىغان، بەس - مۇنا-زىرىلەر قىلىشىدىغان ئىلىم - پەن سورۇنلىرىغا ئايلانغانىدى.

ۋىرانتىيە (شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىر تارى-خىدىكى باشقىچە ئاتىلىشى بولۇپ، جۇڭگونىڭ تارىخ كىتابلىرىدا

داكچىن ياكى فەرەنگى، دەپ يېزىلغان. 7 ـ ئەسىردە ئەرەبلەر بېـ
سىۋالغان)دە جاھالەتچى ئىمپېراتورنىڭ تەختكە چىقىشى بىلەن،
خىرىستىيان ۋە باشقا دىن ـ مەزھەپ، ئېقىملاردىكى بىسىمغا ئۇچـ
رىغان كۆپلىگەن ئالىملار (ئۇلار نىترۇئانلار ـــ يەنى چېركاۋپەرەسـ
لەر دەپ ئاتىلاتتى) بۇخاراغا كۆچۈپ كېلىشكەنىدى.

بۇخارانىڭ قويۇق، ئازادە ئىلمىي مۇھىتىدا بۇ ئالىملار ئۆزىنىڭ
تېگىشلىك ئورنى ۋە ئىززەت ـ ئېتىبارىغا ئېرىشكەنىدى. ئۇلار بۇـ
خارادىكى يەرلىك (مۇسۇلمان) ئالىملار بىلەن زىچ ئىلمىي ھەمكارلىق
ئورنىتىپ، قەدىمكى مەشھۇر ئەسەرلەرنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىـ
لىشقا باشلىدى. بۇ تەرجىمىچىلىك شۇنداق مول، شانلىق نەتىجىلەرگە
ئېرىشتىكى، 10 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلـ
نىمىغان بىرمۇ يىرىك ئەسەر قالمىغانىدى. جۈملىدىن مەشھۇر يۇنان
ھەكىمى ھىپوكرات (بۇقرات)نىڭ ئاساسىي ئەسەرلىرىمۇ ئەرەب تىلىغا
تەرجىمە قىلىنغانىدى. ئىبن سىنا بۇ توغرىدا: «... تەرجىمە يولى
شۇنداق كەڭ ئېچىلدىكى، ئۇنى تەرىپلەش، ئىپادىلەش ناھايىتى قىـ
يىن» دەپ يازىدۇ. كىينكى دەۋرلەردە كۆپىنچە قەدىمىي ئەسەرلەر پەقەت
شۇ تەرجىمە نۇسخىلىرى ئارقىلىقلا ئىلىم ـ پەن دۇنياسىدا قايتا ناما-
يان بولدى. ئەسلىي نۇسخىلىرى بولسا تېپىلمىدى. ياۋروپا ئىلىم ـ
پەن ئويغىنىشىغا يول ئاچقان ياۋروپالىق ئالىملار كۆپلىگەن قىممەتـ
لىك قەدىمىي ئەسەرلەر بىلەن ئاشۇ بۇخارا تەرجىمىسى ئارقىلىق تو-
نۇشتى.

بۇخارائى شەرىپتىكى تەرجىمىچىلىكنىڭ شۇ قەدەر گۈللىنىشىـ
دىكى مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى، تەرجىمىگە يۇقىرى قەلەم ھەققى
بېرىلگەنلىكىدە ئىدى. تارىخىي ئۇچۇرلاردىن بىلىنىشىچە، ئىبن
سىنا ئۆزىنىڭ تەرجىمە ھەققى بىلەن نۇرغۇن كېسەللەرنى ھەقسىز
داۋالىغانىكەن.

بۇخارا دېگەن بۇ ئىسىمغا شەرىپ (شەرەپ) دېگەن مۇبارەك سۆز-
نىڭ قوشۇپ ئاتىلىشىمۇ، ئۇنىڭ دىن، مەزھەپ، ئېتىقاد، ئىرق،
يۇرت، مىللەت، كۆز قاراش چەكلىمىسىگە ئۇچرىماي، دۇنيانىڭ ھەر
قايسى جايلىرىدىكى ئالىملارغا ئىللىق قۇچاق ئاچقانلىقىدىن ئىدى.

بۇ ئالىم ـ بىلگىنىلەرگە ئەركىن، ئازادە ئىلىم ـ مەرىپەت سورۇنى ھازىرلاپ بەرگەنلىكىدىن ئىدى.

بىر ئېرا (10ئەسىر ـــ مىڭ يىل) بۇددا دىنى مۇھىتىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن ئۇدۇن ئالىمى ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنىنىڭ بۇخارائى شەرىپكە ھىجرەت قىلىشىمۇ ئەنە شۇ سەۋەبلەردىن ئىدى. ئۇ بۇخارائى شەرىپكە كۆچۈشنى تاللىغان ۋاقىتلاردا قەشقەر ـ خوتەن تەرەپلەردە ئىسلاملاشتۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا قارشى قانلىق ئۇرۇشلار داۋام قىلىۋاتقان، ئۇدۇن تېخى ئىسلاملاشمىغان ۋاقىتلار ئىدى.

ئەمدى بۇخارادىكى ئىبن سىنا ئائىلىسىگە نەزەر سالايلى: يۇقىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئىبن سىنانىڭ دادىسى ئۆز دەۋرىنىڭ بىلگىنلىرىدىن ئىدى ھەم پادىشاھلىق ئوردىدا خىزمەت قىلاتتى. ئۇ، بۇخارادىكى داڭلىق ئالىم، ئەدىب ـ شائىرلاردىن دوست تۇتقانىدى. ئۇلارنى پات ـ پات ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، مېھمان ـ چىلىق ۋە خىزمەتكارلىق قىلاتتى. بۇ مېھماندارچىلىق ئەمەلىيەتتە ئىلمىي مۇتالىئە سورۇنى بولۇپ، ھەر ۋاقىت ئىلىم پۇرىقى، مەزلىك غىزالارنىڭ پۇرىقىنى بېسىپ چۈشەتتى. مېھماندارچىلىق دائىم «ئالىملار مەجلىسى»گە ئايلىناتتى. ئىبن سىنالار ئائىلىسىنىڭ كۈتكىنىمۇ دەل شۇ ئىدى. ئۆيدە ئىلمىي سۆھبەتلەر، بەس ـ مۇنازىرىلەر شۇنداق قىزىپ كېتەتتىكى، ئىبن سىنانىڭ دادىسى ئوغلى ھۈسەيىننى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، پۈتۈن دىققىتى، زېھنى بىلەن سۆھبەتكە قۇلاق سالاتتى. ھۈسەين بولسا بولۇنغان سۆھبەتلەرنى دېگۈدەك يادلاپ ئالاتتى. سۆھبەتلەرنىڭ تېما دائىرىسى كەڭ بولۇپ، پەلسەپە، بىناكارلىق، ھەيكەلتىراشلىق، سەنئەت جەھەتتىكى تەملار بەكرەك قىزىيتتى. شۇ دەۋر ئادەملىرى ، ۋاقىئەلىرى، جەمئىيەت ئەھۋاللىرى، ئىلمىي ئېقىملىرى، جاھان غوۋغالىرى... توغرىسىدىمۇ ئۇچۇرلار، باھالار، كۆز قاراشلار، تالاش ـ تارتىشلار بولاتتى. سورۇندا يەنە مۇزىكا ئاڭلاش، شائىرلار مۇشائىرەلىرى، ئەدەبىي پاراڭلار كۈنتەرتىپتە كەم بولمايتتى.

ئىبن سىنالار ئائىلىسىدە بۇنداق ئالىم ـ ئۆلىمالار يىغىلىشى ھەرگىزمۇ ئۇزۇلۇپ قالمايتتى. ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى ـــ مانا شۇ

سورۇن يىغىلىشىنىڭ دائىملىق ئەزىز مېھمانلىرى قاتاردا، تۆردىن ئورۇن ئالاتتى. ئۇ ئىبن سىنالار ئائىلىسىدە بولۇپ تۇرىدىغان «ئا-لىملار مەجلىسى»دە ئۆزىنىڭ ئەتراپلىق بىلىمى، تېرەن مەنىلىك پىكىرلىرى، ئۆزگىچە قاراشلىرى ۋە ئېسىل ئەخلاق ـ پەزىلىتى بە-لەن بۇخارا ئىلىم ئەھلىنىڭ ھەم ئىبن سىنا ئائىلىسىنىڭ ئالاھىدە دىققەت ـ ئېتىبارىغا سازاۋەر بولغانىدى. شۇ ۋەجىدىن تۇغما زېرەك، ئەقىللىق، قابىلىيەت، تالانتى يېشىدىن نەچچە ھەسسە چوڭ بولغان ھۇسەينىنىڭ تۇنجى ئۇستازلىقىغا، خوتەنلىك كۆچمەن ئەبۇ ئا-بدۇللاھ خوتەنىنىڭ تاللىنىشى تەبىئىي ئەھۋال ئىدى.

ئىبن سىنا ئۆز تەرجىمھالىدا خوتەنلىك بۇ تەربىيەچىسى ۋە ئوقۇتقۇچىسى توغرىسىدا ئەزگۈ خاتىرىلەرنى قالدۇرغان. ئەبۇ ئا-بدۇللاھ خوتەنىدىن پەلسەپە، ئىلمىي مەنتىق (لوگىكا)، ماتېماتىكا، گېئومېتىرىيە قاتارلىق پەنلەردىن ساۋاق ئالغانلىقىنى، ئوقۇتقۇچى-سىنىڭ ئۆزىنى ئەركىن تەپەككۇر قىلىشقا، مۇستەقىل پىكىر يۈر-گۈزۈشكە يېتەكلىگەنلىكىنى ئالاھىدە تىلغا ئالىدۇ.

4

ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى 10 ياشلىق ھۇسەينىنىڭ تەربىيەسىگە تەكلىپ قىلىندۇ. ئۇ ـــ بۇ ئالاھىدە ئەقىللىق بالىنى ئوقۇتۇش ۋە تەربىيەلەش تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ.

شۇ نەرسە ئېنىقكى 10 ياشلىق ھۇسەينىنىڭ ئۆگىنىۋاتقىنى ۋە ئۆگىنىدىغىنى، ھەرگىزمۇ شۇ دەۋردىكى (ھەتتا ھازىرقى دەۋردىكى) 10 ياشلىق بالىلارغا ئوتۇلىدىغان باشلانغۇچ مائارىپ دەرسلىكلىرى ئەمەس ئىدى. ئۇ، ئۆگىنىۋاتقان پەنلەرنىڭ ھازىرقى ئالىي مەكتەپ-لەردىكى تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرىغا ئوتۇلىدىغان دەرسلەر، ھەتتا بەزىلىرى ئاسپىرانتلار يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسىنىڭ يېتەكلىشىدە ئوقۇلىدىغان دەرسلەر ئىدى.

ئوتتۇرا ئەسىر مەدرىسە مائارىپىدىكى كىتابلارنى ئۆلۈك يادلاش؛ سۆزمۇ سۆز، جۇملىمۇ جۇملە، ئابزاسمۇ ئابزاس ساۋاق بېرىش، ساۋاق ئې-

لىشتەك ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئومۇمىي ۋە ئاساسىي مېتودولوگىيە ئىدى.

خوتەنلىك ئۇستاز ئەبۇ ئابدۇللاھ بولسا ھۇسەيىننى ئوقۇتۇشتا جانلىق ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئوقۇغۇچىسىنىڭ ئەركىن، ئىجادىي تەپەككۇر قىلىشىغا ئىلھام بېرىدۇ. بۇ توغرىسىدا ئىبن سىنا مۇنداق دەيدۇ: «ئۇ ماڭا ئوقۇپ مەسىلىلەرنى ھەل قىل، نەتىجىسىنى ئېيتىپ كېلىپ ماڭا كۆرسەتكىن، مەن ساڭا قايسىسى خاتا، قايسىسى توغرا ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرەي، دەيتتى.» «مەن كىتابلارنى ئۆزلۇكسىدىن ئوقۇپ، مۇتالىئە قىلىپ ئۆگىنىشكە كىرىشتىم، ئالدىمدا تۇرغان مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى مۇئەللىمگە بايان قىلىپ بەردىم.» ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنلىك ئەركىن ئىجادىي تەپەككۇرنى جانلاندۇرۇش، ئەركىن مۇلاھىزە ۋە دادىل خۇلاسىگە يېتەكلەش، ئوقۇتقۇچى بىلەن ئوقۇغۇچى بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلىش، ھەتتا باباراۋەرلىكتە مۇنازىرىلىشىش ئۇسۇلى ــ شۇ دەۋر ماۋارىپچىلىقىدىكى زور ئىسلاھات ئىدى. بۇ خىل ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ھازىرقى دەۋردىمۇ تەشەببۇس قىلىنىۋاتقان ئىلغار مېتودولوگىيەلەرنىڭ بىرىدۇر. مۇشۇنداق ئىسلاھات خاھىشىغا ئىگە بولغان جانلىق ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، ئىبن سىنانىڭ تۇغما ئىقتىدارىنى ئەڭ زور دەرىجىدە تاكامۇللاشتۇرۇشتا بەلگىلىك رول ئوينىغانىدى. ئىبن سىنانىڭ كېيىنچە ئىلىم ـ پەننىڭ ھەممە تۇرلىرىدە دادىل، ئەركىن پىكىر يۈرگۈزۈش، يۇرەكلىك ئىزدىنىش، ئەمەلىي تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈشتەك ئۆگىنىش روھىنى داۋاملاشتۇرۇشىغا، مەڭگۈ يىللىق بوران ـ چاپقۇنلارنىڭ چاڭ ـ تورانلىرىدا كۆمۈلۈپ كەتمەي، مەڭگۈ يالتىراپ تۇرىدىغان ئىلمىي ھەقىقەتلەرنى بايقىشىغا ۋە ئوتتۇرىغا قويۇشىغا خىمىرتۇرۇچ بولدى. ھۇسەيىن 16 يېشىدىلا تۇرلۇك ئىلىملەر بويىچە كامالەتكە يەتتى. ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى ئىنسانىيەتكە مانا مۇشۇنداق يارامللىق بىر ئالىمنى تەربىيەلەپ بەردى.

ئىبن سىنانىڭ پۈتكۈل ھايات مۇساپىسىنى ئۆگەنگەندە شۇ نەرسە روشەنكى، ئۇ كىچىكىدىن باشلاپلا ئىلىم ـ پەندىكى تۇرلۇك قىيىن، مۇرەككەپ، ئەمەلىي مەسىلىلەرگە دادىل يۈزلىنەلەيدىغان،

www.uyghurkitap.com

مەسىلىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى، قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى ئىزدەيدىغان، ئۇنى قانائەتلىنەرلىك ھەل قىلمىغۇچە بولدى دېمەيدىغان روھىنى يېتىلدۈرگەنىدى. مانا بۇ خىل قەيسەر ئىرادە، «جاھىل»لىقمۇ خوتەنلىك تۇنجى ئۇستازىدىن ئۇنىڭغا يۇققان، روھىيىتىنى زەرەتلەپ، ئىرادىسىنى تاۋلاپ تۇرغان ئامىل بولۇشى مۇمكىن.

ئىبن سىنا ئالەمدىن ئۆتۈپ 123 يىل ئۆتكەندە، يەنى مىلادىيە 1160 ـ يىلى باغدات خەلىپىسىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن، ئىبن سىنانىڭ كۆپ توملۇق پەلسەپىۋى ئەسىرى «كىتابۇششىپاھ» ئاشكارا ھالدا كۆيدۈرۈلدى. بۇ كىتابنىڭ نېمە ئۈچۈن ھۆكۈمرانلارنىڭ چىشىغا تەگكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن، كىتابتىن كىچىككىنە بىر نەقىل ئالساق كۇپايە: «ھۆكۈمرانلار قانۇن ـ نىزاملارنى تۈزگەندە، خەلقنىڭ مەنىۋى خۇسۇسىيەتلىرىنى ۋە ھەققانىيەتكە رىغبەتلەندۈرگۈچى قەدىمىي تارىخىي تىراگېدىيەلىرىنى ھېسابقا ئېلىشى كېرەك. چۈنكى، ھەققانىيەت ئىنسانغا خاس ئادەتلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلىدۇر.» راست ئەمەسمۇ؟ زېمىندا ياشىغۇچى ھەر قايسى خەلقنىڭ ئۆزلىرىگە خاس مەنىۋى خۇسۇسىيەتلىرى، يەنى تەبىئەت، جەمئىيەت قاراشلىرى، مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى، روھىيەت ئۆزلۈكلىرى بولىدۇ. تۈزۈلگەن قانۇن ـ نىزاملار بۇنىڭغا كۆز يۇمسا، تارىخنىڭ قان ـ ياشلىق تىراگېدىيەلىرى تەكرارلىنىدۇ.

سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى بەزى ئالىملار 1952 ـ يىللىرى ئىبن سىنانى «مېدىتسىنا ئىلمىنى ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈرگەن ۋە مەسلىھەت بەرگەن تۇنجى كىشى خىرىستىيان دىنىدىكى ۋىراچ ئەبۇ ساھىل مەسھىدى ئىدى» دەپ قارىدى. بۇ خىل قاراشنىڭ كەينىدە بىر تەرەپلىمە سىياسىي ـ ئىدېئولوگىيەنىڭ قارا كۆلەڭگىسى كۆزگە چېلىقىدۇ. ئىبن سىنادەك دۇنياۋى تېببىي ئالىمنى «خىرىستىيان ۋىراچ»لىرى يېتىشتۈرۈپ چىققان دېگەن گۇمانىي قاراشنى تارىخىي پاكىت سۈپىتىدە قەغەزگە تىركەيدۇ. شۇ ئارقىلىق سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇغراپىيەلىك تېررىتورىيەسىگە تەۋە بولمىغان، ئەكسىچە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى تەۋەسىدىكى خوتەنلىك ئۇستاز ئەبۇ ئابدۇللاھنى قەستەن تىلغا ئالمايدۇ. ئىبن سىنا

ئۆز تەرجىمەھالىدا شۇنداق يازىدۇ: «... مېنىڭ ئالدىمدا داۋالاش، شىپاھەرلىك ۋە تەرجىمە يولى شۇنداق كەڭ ئېچىلدىكى... ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭ يېشىم ئەمدىلا 16 ياشتا ئىدى.» مەلۇمكى، ئىبن سىنا كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا تېبابەت ئىلمىگە ئىشتىياق باغلىغان ۋە ئۇنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەن. 16 ياشقا كىرە ـ كىرمەيلا داۋالاش نەزەرىيەسى ۋە ئەمەلىيەتتىدە ئاللىقاچان خېلى يۇقىرى سەۋىيەنى ھازىرلاپ بولغان.

«دۇنيا مېدىتسىناسىنىڭ ئاتىسى» بولغان ئىبن سىنا ئەلۋەتتە بىرەر كىشىدىن ئازراق رىغبەت ياكى ساۋاق ئېلىش بىلەنلا، بۇنداق كاتتا مۇقامغا يېتەلمىشى مۇمكىن ئەمەس. ئوتتۇرا ئەسىردە دۇنيادىكى تېبابەتچىلىك ئاللىقاچان خېلى مۇكەممەل بىر پەن سۈپىتىدە ئۆزىنىڭ داڭلىق ئۇستازلىرى ۋە دەستۇرلىرىغا ئىگە بولغان بولۇپ، مەشھۇر رىم ھەكىمى بۇقراتتىن تارتىپ، سارۇكا، سىروكا قاتارلىق ھىندى ھۆكۈمالىرى، ئەررازى (850 ـ 923) قاتارلىق مۇسۇلمان ھەكىملىرى، ۋاڭ شۇ، ساۋ شى قاتارلىق جۇڭگو ھەكىملىرى خېلىلا مەشھۇر ئىدى. ئىبن سىنانىڭ تېببىي ئەسەرلىرىدە يۇقىرىقىلارنىڭ تەلىماتلىرى، نەزەرىيەلىرى ئومۇمىيۈزلۈك قوبۇل قىلىنغانىدى.

ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى ياشىغان زامان، ماكاندا تېبابەتچىلىكنىڭ ئەھۋالى قانداقراق ئىدى؟ بۇ مەسىلە ئايدىڭلاشسا، ئىبن سىنانىڭ دەسلەپكى تېببىي ساۋاتىنى كىمدىن ئالغانلىقى، كىمدىن رىغبەت، ئىلھام ئالغانلىقى كۆپ مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدۇ.

ئۇيغۇر تارىخ تەتقىقاتچىسى ئابلىز مۇھەممەت سايرامى ئەپەندى كەڭ مەنبەلىك ماتېرىياللارنى توپلاپ، تەتقىق قىلىش ئاساسىدا ئۇيغۇرلاردا، بولۇپمۇ خوتەندە شۇ دەۋرلەردە ۋە شۇنىڭدىنمۇ ئىلگىرىرەك زامانلاردا مۇكەممەل تېبابەت بارلىقىنى ئىسپاتلاپ چىققتى. خوتەن تىلىدا سانسكرىت (ئەنەتكەك) يېزىقى بىلەن يېزىلغان «تېبابەتچىلىك نەزەرىيەسى جەۋھەرلىرى» دېگەن چوڭ ھەجىملىك كىتابنىڭ بىر قانچە خىل تىل ـ يېزىقتىكى (سانسكرىتچە، خوتەنچە، تىبەتچە، ئەرەبچە ۋە قەدىمىي ئۇيغۇرچە) نۇسخىلىرى تارقالغان. بۇنىڭدىن باشقا سانسكرىت ۋە ئۇدۇن يېزىقىدىكى قوش تىللىق «جىۋاكا تېببىي دەستۇرى» ناملىق

بىر كىتابنىڭ مىلادىيە 10 ـ ئەسىردىن ئىلگىرىلا خوتەنلىك نامىلۇم بىر تېببىي ئالىم تەرىپىدىن يېزىلغان ياكى ئىجادىي تەرجىمە قىلىنغان. «تاڭنامە ـــ غەربىي دىيار تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشچە، دۇيۇنىڭ «قامۇسنامە» ناملىق كىتابىدا: «ئۇيغۇر تېۋىپلىرىنىڭ مېڭە سۆڭىكىنى يېرىپ، خالتىلىق قۇرتنى ئېلىپ تاشلىغانلىقى ۋە كۆزنى ئوپېراتسىيە بىلەن روشەنلەشتۇرگەنلىكى» توغرىسىدا مەلۇمات بېرىلگەن. مانا بۇ دەلىللەر، تاڭ ـ سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىنىڭ تەرەققىياتى مېڭە، كۆزدەك نازۇك ئەزالارنى تىغ بىلەن ئوپېراتسىيە قىلىشتەك يۇقىرى سەۋىيەدە ئىكەنلىكىدىن ئۇچۇر بېرىدۇ.

ئېنىقكى، ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى قەدىمكى ئۇدۇندىكى ئاۋام تېبابەتچىلىكىنىڭ قويۇق ئىلمىي مۇھىتىدا ياشىغان ۋە ئىلىم تەھسىل قىلغان ئالىملارنىڭ بىرى. ئۇ كۆچمەن بولۇشتىن ئىلگىرىلا تېبابەت ئىلمىدىمۇ مۇكەممەل نەزەرىيەۋى ۋە ئەمەلىي ئىقتىدار ئىگىلىگەن. شۇڭا، ھېچ ئىككىلەنمەي دۇنيادىكى سەر خىل ئالىملار توپلانغان بۇخاراغا ھىجرەت قىلغان.

تېخىمۇ يىراق تارىخقا نەزەر ئاغدۇرساق، مىلادىيەنىڭ ئالدى ـ كەينىدە غەربىي رايونغا سىڭىپ كىرگەن بۇددىزم ئەقىدىسى ئەڭ بالدۇر خوتەنگە كىرگەنلىكى مەلۇم. دىنىي مەدەنىيەتكە ئەگىشىپ ھىندىلارنىڭ سانسكرىت يېزىقىدىكى ھەر خىل تېببىي ئەسەرلىرى، دورا رېتسېپلىرى تارىم بوستانلىقىدىكى بۇددىزم گۇللەنگەن رايونلار، جۈملىدىن خوتەنگە كىرگەنلىكى تارىختىن مەلۇمدۇر. يەنە بىر جەھەتتىن يىپەك يولىنىڭ ئاۋاتلىشىشىغا ئەگىشىپ گىرىك ـ رىم تېبابىتى، ھىندىستان تېبابىتى، پېرسىيە (ئىران) تېبابىتى، خەنزۇ (جۇڭگو) تېبابىتى، ئەرەب ـ ئىسلام تېبابىتى نەمۇنىلىرى يىپەك يولىنىڭ تۇگۇنىدە تۇرغان تارىمنىڭ جەنۇبىدىكى يەرلىك تېبابەت بىلەن ئۇچراشقان ۋە يېڭى قان يەتكۈزۈپ بەرگەن. سىرتتىن كىرگەن بۇ تېبابەتلەرمۇ ئۆزلىرىگە يېڭى قان قوبۇل قىلغان. دۇنيا خاراكتېرلىك مۇشۇنداق كەڭ ئۇچرىشىش ـ ئالماشتۇرۇش، ئۆز ئارا قوبۇل قىلىش ئارقىلىق، باشقا تېبابەت ۋە تېببىي ئەقىملاردىكى بىلىم ۋە تەجرىبىلەر تاللىنىش ۋە شاللىنىش نەتىجىسىدە ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىنىڭ تەركىبىي قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن. شۇنىڭ

بىلەن قەدىمكى تارىم ۋادىسىدا غەرب، شەرق تېبابىتى بىلەن روبىرو تۇرالىغۇدەك پۈتۈن ـ سۇرۇك تېبابەت ئاللىقاچان بارلىققا كەلگەن.

بۇنداق مۇكەممەللىككە ئىگە بولغان تېبابەت دۇردانىلىرى ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى ئارقىلىق بۇخاراغا يېتىپ باردى ۋە كېچىك ھۇسەيىنىڭ يۇمران قەلبىدە بىخلاندى. ئاندىن تېببىي ئىلىمنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ئۆرلىشىگە ئالتۇن شوتا قويۇپ بەردى.

ئوتتۇرا ئەسىر ـــ شەرق خەلقلىرى تارىخىدا، مۇنەۋۋەر ئالىملار ئەڭ كۆپ يېتىشىپ چىققان «ئالتۇن دەۋر» ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئالىم ـ ئۆلىمالارنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسى كۆپ قاتلاملىق، بىلىش دائىرىسى كەڭ بولۇپ، ئىسلامىيەتشۇناسلارمۇ، پەيلاسوپلارمۇ، ئاسترونوملارمۇ، ئەدىب ـ شائىرلارمۇ، ھەتتا خىمىك، فىزىك، ماتېماتىكلارمۇ نەزەرىيەۋى ۋە ئەمەلىي تېبابەتچىلىكتىن كەڭ ۋە چوڭقۇر بىلىملەرگە ئىگە ئىدى. ھەتتا قەدىمكى مەشھۇر داستانلار مەسىلەن: ھىندىلارنىڭ «رىگۋېدا»، پارسلارنىڭ «ئاۋېستا»، ئۇيغۇرلارنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» لەردىمۇ قىممەتلىك تېببىي ئىلىم دۇردانىلىرى ۋە جەۋھەرلىرىنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

5

ئىبن سىنا ئەمدىلا 12 ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغاندا، قاراخانىيلار سۇلالىسى بۇخارانى ئىشغال قىلدى. ئۇ 19 ياشقا قەدەم قويغاندا، قاراخانىيلار بىلەن غەزنەۋىيلەر بىرلىشىپ، سامانىيلارنى مۇنقەرز قىلىپ، ئۆز تېررىتورىيەسىنى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا كېڭەيتتى. ئىبن سىنا 30 ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغاندا، يۇسۇپ قادىرخان خوتەندىكى ياغلاقار قالۇنىڭ بىر ئېرا داۋاملاشقان بۇددا ھاكىمىيىتىنى يوقىتىپ، باشقىچە تۈزۈلمە ئورناتتى. ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنى ئوتتۇرا ئاسىيا مانا مۇشۇنداق داۋالغۇپ تۇرغان يىللاردا خوتەندىن چىقىپ، بۇخارادا ئىلىم ـ پەن ۋە مائارىپچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى.

سامانىيلار سۇلالىسى يوقىتىلغاندىن كېيىن، ئىبن سىنا خارەزىم، ھەمەدان، ئىسپاھان قاتارلىق جايلاردا كۆچمەن، قاچقۇن ۋە سەرگەردان بولۇپ يۈردى. نەزەربەند قىلىندى ۋە زىندانلارغىمۇ

www.uyghurkitap.com

تاشلاندى. لېكىن، ئۇنىڭ ئىلىم ـ مەرىپەت ئۈچۈن سوققان يۈرىكى ئازراقمۇ سوۋۇمىدى. ئۇنىڭ ئىلىم ـ پەن ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلىرى بىر دەقىقىمۇ توختاپ قالمىدى. ئۆزى ھەقىقەت دەپ تونۇغان ئەقىدە ـ ئېتىقادتىن يالتايماسلىقتەك «جاھىل» مەيدانى قىلچىمۇ تەۋرىمىدى. ئەمما، ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنىنىڭ كېيىنكى ھايات پائالىيەتلىرى، ئىلمىي كامالەتلىرى توغرىسىدىكى قىممەتلىك مەلۇماتلار كەمىنە مۇئەللىپكە تېپىشماقتەك نامەلۇم پېتى قېپقالدى.

ئىبن سىنا مىلادىيە 1037 ـ يىلى 18 ـ ئىيۇلدا ھەمەداندا ۋاپات بولدى ۋە شۇ يەرگە دەپنە قىلىندى. ئۇنىڭ مەقبەرىسى مىڭ يىلدىن بۇيان پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ تاۋاپگاھى ۋە ھۆرمەتگاھى بولۇپ كەلدى. ئەبۇ ئابدۇللاھ خوتەنىنىڭ مۇبارەك نامىمۇ ئىبن سىنانىڭ نامى بىلەن ئىنسانلار قەلبىدە ئەبەدىيلەشتى.

(ئابدۇقادىر تۇرسۇن)

ئۇبەيدۇللا لۇتفىي توغرىسىدا مۇلاھىزە[1]

ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋايىنىڭ تەۋسىپى بويىچە «ئۇيغۇر ئىبارىتىنىڭ بۇلەغالارى ۋە تۈرك ئەلفازىنىڭ فۇسەھالارى» دىن بولغان لۇتفىي ئۇيغۇر كىلاسسىك شېئىرىيىتىنىڭ مۇنبىرىدە يېتۈك مۇددەررىسلىك ئىناۋىتىگە ئىگە. ئۇ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى خەزىنىسىدە تەڭداشسىز ئۇرۇن ئالغان. لۇتفىي چوڭقۇر مەنىلىك ۋە ئاجايىپ پاساھەتلىك ئەسەرلىرى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادا ئەدەبىيات ئەھلىگە كەڭ تونۇلغان شائىر. تارىخچى خاندەمىر «مەكارىمۇل ـ ئەخلاق» ناملىق كىتابىدا بۇ زاتنى ھۆرمەت بىلەن مۇنداق قەيت قىلغان: «مەۋلانا لۇتفىي سۆز لۇتفىيدە يېگانەئى دەۋران ئىدى، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ھېچكىم تۈركىي تىلىدا شېئىرنى ئۇنىڭدەك ياخشىراق ئېيتالمىغان.» نەۋايى يەنە «ھالاتى پەھلەۋان مۇھەممەد» ناملىق ئەسىرىدىمۇ مۇنداق تەكىتلىگەن: «فەقىر ئايتتىمكىم، مەۋلانە

[1] بۇ ماقالە «بۇلاق»ژۇرنىلىنىڭ 2010 ـ يىلى 1 ـ سانىدىن ئېلىنىپ، بىر ئاز قىسقارتىلدى.

لۇتفىي ھالا مۇسەللەمدۇر ۋە بۇ قوۋمنىڭ ئۇستازى ۋە مەلىكۇل ـ كەلامىدۇر.» نەۋايى يەنە «تۈركىي، پارسىي شېئىرىيەتتە ئۆز زامانىـ سىدا ھېچكىم ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەس، ھالبۇكى، تۈركىي شېئىرلا ـ رى ھەممىدىن ئۈستۈن ۋە زور شۆھرەتكە ئىگە. تۈركىي شېئىرىي دىۋانى مەشھۇردۇر» دېگەنىدى.

نەۋايىغىچە ئۆز ئانا تىلىدا ئەسەر يازغان مەشھۇر ئەدىبلەر بولغان ئىدى. نەۋايىنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، «ھۇلاكۇخان بىلەن تۆمۈر سەلتەنەتىگىچە ۋە ئۇنىڭ ئوغلى شاھرۇخ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرگىچە، تۈركىي تىلىدا شېئىرلار يازغان سەككاكىي، ھەيدەر خا ـ رەزمىي، ئاتايىي، مۇقىمىي، يەقىنىي، ئەمىرىي، گەدايىي»لارنى قەيت قىلىپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە لۇتفىيدىن باشقىلىرىنى پارس شائىرلىـ رىغا تەڭ قويغىلى بولماس ئىدى، دەپ ئالاھىدە كۆرسەتكەن. بولۇپـ مۇ، لۇتفىينىڭ «زەپەرنامە»سىنى يۇقىرى باھالىغان.

لۇتفىي مىلادىيە 1366 ـ يىلى تۇغۇلغان. مىلادىيە 1465 ـ يىلى ھىراتتا 99 يېشىدا ۋاپات بولغان.

لۇتفىي «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىنىڭ تۈگەللىمە ماۋزۇسى (نەۋ ـ رۇزنىڭ پادىشاھ بولغانىنىڭ سىفەتى)دە داستاننىڭ يېزىلىش ۋاقتىـ نى قەيت قىلغان:

«تارىخ سەكىز يۈز ئون تۆرت ئىدى ھىجرەت،
كى، نەقىش ئەتتۈك بۇ مەنشۇرى مۇھەببەت.»

دېمەك داستاننى ھىجرىيە ئەسلىي (مىلادىيە 1411 ـ) يىلى يازغان.

بۇ مەشھۇر شائىرنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى ھەققىدە ئۆزى ياكى بىرەر كىم ئېنىق مەلۇمات قالدۇرمىغان. بۇ ھەقتە لۇتفىينىڭ ئەسەرلىرىـ دىكى ئىما ـ ئىشارەتلەرنى يىپ ئۇچى قىلىپ، قىياسەن پىكىر قىـ لىش مۇمكىن.

شائىرنىڭ كۆپرەك ئۆمرىنى ھىراتتا ھىجرەتتە ئۆتكۈزگەنلىكى ئېنىق.

دېمەك، بۇ ئۇلۇغ زات ئىجادىيەت ھاياتىنى ئۆزگە يۇرتتا ھىجران ئو ـ تىدا كۆيۈپ، ئەل ـ يۇرت پىراقىدا پۇچىلىنىپ ئۆتكۈزگەنلىكى ئۇنىڭ غەزەللىرىنىڭ ئاساسىي تېمىسى «ھىجران»دىن بىلىنىدۇ. مەسىلەن:

«مىڭ تامۇقدىندۇر يامانراق ھەجر ئوتى كۆيمەكلىكى،

مەن بىلۇرمەنكىم ئېرۇر جانىمنى ھىجران ئۆرتەگەي».

يەنە بىر غەزىلىدە:

«ھەجرىڭدە تىلەر ھەردەم لۇتفىي مىسكىن،
سەنسىز كەچۇرەر ئۇمرىدىن، ئەي دوست، نە ھاسىل؟»
«ئاھۇ، ۋاۋەيلاۋۇ ئۆرتەنمەكۇ ئۆلمەك ئاتى ھەجر،
ھەسرەتۇ رەنجۇ ئەناۋۇ دەردۇ غەم ئاتى فىراق.»

لۇتفىنىڭ ئون مىڭ بەيىتتىن ئارتۇق غەزەللىرىنىڭ مۇتلەق تولىسىدا، «ھىجران»، «ھەسرات ـ پىراق» ئىزھار قىلىنىدۇ. بۇنىڭغا شائىرنىڭ «يارى» ــ ئانا يۇرتىدىن ئايرىلىپ، ھەسرەت، دەردۇغەمدىن ئىبارەت پىراق ئىچىدە ياشىغانلىقى سەۋەب بولغان بولسا كېرەك.

ئۇنىڭ «يارى» ــ ئەل ـ يۇرتىغا بېغىشلىغان شېئىرلىرىنىڭ بەلگە ـ نىشانىنى ھىراتتىلا ئەمەس، بەلكى چىنۇ خوتەندىمۇ بار ئەكەنلىكىنى ئېنىق ئېيتىقان. مەسىلەن، مەتلەئى:

«نەرگىس كۆزۈڭنىڭ ئوخشاشى قايسى چەمەندە بار؟
يۈزۈڭ تەراۋەتى قاچان، ئەي گۈل، سۈمەندە بار؟»
«يالغۇز ھىيرىدە يوقكىم ئانىڭ زۇلفى ۋەسفىدە،
شېئىرىڭ شىئارى، لۇتفىي، خىتاۋۇ خوتەندە بار. »

دەپ باشلانغان غەزەلنىڭ مەقتەئىنى مۇنداق چۈشۈرگەن:

«بۇ لۇتفىي قانىنى تۆكسە كويۇڭ ئىشكىندۇر،
كى ھەشر چاغى غەلەت بولماسۇن مېنىڭ ۋەتىنىم. »

دېمەك، يۇقىرىقى مىساللاردىن شۇنى قىياسەن ھۆكۈم قىلىشقا ھەقلىقمىزكى، لۇتفىنىڭ ئەسلىي ۋەتىنى چىنۇ ماچىن ــ خوتەن بولسا كېرەك.

لۇتفىي ئۆز غەزەللىرىدە، ئەل ـ يۇرتىنى، يارىنى سېغىنغانلىقىنى، ئەل ـ يۇرتىدىن ىىراق جايلاردا پىراق ـ ئىشتىياق بىلەن ۋىسال دەردىدە كۆيۈۋاتقانلىقىنى، ئۆز يۇرتىنى ھەر قاچان ئۇنتۇمىغانلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرغان.

«يار» ــ ئەل ـ يۇرتىدىن ئايرىلىپ ياشاشنىڭ ھېچ ئەھمىيىتى يوقلۇقىنى، لۇتفىي «نە فايدا» رادىپلىق غەزىلىدە تېخىمۇ چوڭقۇر مەنىدە ئىپادىلىگەن.

يار بولدى يىراق، مەن داغى ئاندىن، نە فايدا؟
گۈل بولماسا ھەزار چەمەندىن نە فايدا؟
لەلمۇ خەيالى بولماسا، كۆز نۇرى بولماسۇن،
گەر بولماسا ئەقىقى يەمەندىن نە فايدا؟
ئۆلگەن سانىدەدۇرمەن ئوشۇل يار ھەجرىدە،
جان بولماسا تەن ئىچرە بەدەندىن نە فايدا؟
رەھىم ئەيلەمەس ھەبىب، رەقىبىدىن نەكۆز تۇتاي،
قىلماس ۋەفا چۇ ياخشى ـ ياماندىن نە فايدا؟
سارغايدى يۈزۈم ئول سەۋەرىم خالىدىن يىراق،
چۇن دانە يوقتۇر، ئەسكى ساماندىن نە فايدا؟
ئۆمرۇڭنى، لۇتفىي، يار ئىشكىنىدە كەچۇرمەسەڭ،
جاھاندىن نە ھاسىل ئولغايۇ تەندىن نە فايدا؟

لۇتفىي ھەر جايدا بولسۇن «يار»نغا ــ ئەل ـ يۇرتىغا سالام يوللاش بىلەن بولسىمۇ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇپ تۇرغان. بۇ ھەقتە رۇ-بائىيلىرىدىن مىسال:

ئول مېنىڭ جانى جەھانىمغە سەلام،
جاندىن ئارتۇق مىھرىبانىمغە سەلام،
بىر زەمان خالىي ئەمەسمەن ياردىن،
مۇنىسى جانى رەۋانىمغە سالام .

سەنسىزىن ئەيشۇ سۇرۇرىم قالمادى،
يىغلاماقتىن كۆزدە نۇرىم قالمادى؛
ئول قۇياش يۈزۈڭدىن ئايرىلغان ئوچۇن،
قايغۇدىن زەررە ھۇزۇرۇم قالمادى.

لۇتفىينىڭ ئەسلى ـ ۋەسلىنى يەنە ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئىزاھلىرىدىن بىلىش مۇمكىن. ئۇ «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىنىڭ تۇگەللىمە ھېسابىدىكى «نەۋرۇزنىڭ پادىشاھ بولغانلىقىنىڭ سەۋەبى» ــ ماۋزۇسىنىڭ ئاخىرىدا، بىز ئۇچۇن كۆپ ئەھمىيەتلىك مۇنداق بېيىتنى قەيت قىلغان:

«يەنە دەرخاستىم بار ياخشىلاردىن،

مۇغۇل سەبۈنى بىلگەن باخشىلاردىن.»

بۇ بېيىتنىڭ تەكتىگە يېتىش ئۈچۈن، ھەزرىتى نەۋائىنىڭ قەيسىگە مۇراجىئەت قىلىش كېرەك. نەۋائى «ۋەقفەنامە» سىدە مۇنداق يازغان: «چۈن زەماننىڭ ئەزىمۇش ـ شان سادات ۋە فۇزۇلاسى» دەپ يۈرت كاتتىلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ، سەلتەنەت ۋە جەمئىيەتتە مۇھىم ئورۇن تۇتقان ئەربابلار قاتارىدا «ئۇيغۇر سىفات ۋە ئۇيغۇرىي جەرگەلىك ياخشىلار» نى تەرىپلەپ، «ھەر بىرىنى بىر مۇۋاپىق ئەملغە شوغل پەيۋەندە قىلدى» دەپ يازغان! تۆمۈرىي سۇلالىسىدە دۆلەتنىڭ مۇھىم ئەركانلىرى ۋە جەمئىيەتنىڭ يۇقىرى تەبىقىسى ھەسابلانغان بارلاس، ئارلات، تارخات، قىيبات، قوڭرات قەبىلىلىرىدىن ئايرىمچە ئۇيغۇرلاردىن چىققان دۆلەت ئەربابلىرىنى ئالاھىدە كۆرسەتكەن.

مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كۆرەگان ئىبنى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان تەخمىنەن مىلادىيە 1545 ـ يىلى يازغان «تارىخى رەشىدىي» ئەسىرىنىڭ «زىكرى مىرئەلىشىر» دېگەن ماۋزۇسىدا قەيت قىلغان: مىرئەلىشىرنىڭ «ئەسلىي ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن تۇرۇر، ئاتاسىنى كىچىكىنە باخشى ئاتار ئىردىلەر.»

لۇتفىنىڭ «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىنىڭ ئاخىرىدا يېزىلغان بېيىتنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا، لۇتفىيمۇ ئەنە شۇ باخشىلاردىن ئىكەن دەپ پەرەز قىلىشقا ھەقلىقمىز.

«باخشى» ـــ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا ئۇچ خىل مەنىنى بىلدۈرىدۇ: 1. مۇئەللىم؛ 2. ئۇستاز؛ 3. ھەكىم؛ «باخشى » سۆزى كېيىن موڭغۇل تىلىغا كىرىپ «ئۇستاز»، «تەبىب» مەنىسىدە قوللىنىلغان. زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر «بابۇرنامە» سىدە: «يارامنى باقمىلى ئەبەكە ياخشى ئاتلىق موغۇل جەررراھنى ئىبارىتۇرلار، موغۇل ئېلى جەررراھنى ھەم ياخشى دەر» دەپ يازغان.

13 ـ ، 15 ـ ئەسىرلەردە يارالغان ئەدەبىي ئەسەرلەردىن «چاغاتايچە» دەپ ئاتاش ئادەت تىلى بولۇپ قالغاچقا، ئاتايى، سەككاكىي، لۇتفىي، ھەتتا نەۋائىي ئەسەرلىرىنىمۇ «چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ نەمۇ-

نىلىرى» دەپ ئاتاشمۇ ئادەتكە ئايلىنىپ قالدى.

لۇتفىي ئىجاد ئەتكەن دەۋردە، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ھاكىمىيەت دائىرىلىرىدە، ئىجادىيەتلەردە ئەرەب ئېلىپبەسى-بىلەن تەڭ قوللىنىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، لۇتفىينىڭ شېئىرلىرىمۇ بەزەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن كۆچۈرۈلگەن.

ئالاھىدە تەكىتلەشكە تېگىشلىك بىر مەسىلە شۇكى، لۇتفىينىڭ «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىنىڭ تېمىسىغا ئاساس بولغان يۇرت «فەرخار» ۋە «نەۋشاد» — خوتەن بىلەن كۈچا ئىكەنلىكى قىياس قىلىنىدۇ. «فەرھەڭگى ئەمىد» دېگەن پارسچە لۇغەتتە ئىزاھلىنىشىچە: «فەرخار — بىر شەھەر، ئۇ يەردە بۇتخانىلار كۆپ، شۇڭا، بۇ سۆزنى بۇتخانا دەپ چۈشىنىشكىمۇ بولىدۇ.»

«نەۋشاد» — تۇپ مەنىسى: «تازا يېگىت»، «مەرد يېگىت» كۆچمە مەنىسى: «شەھەر، بۇتخانىلىرى كۆپ شەھەر» ئىكەن.

ھەزرىتى لۇتفىي «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىغا ئىككى يۇرتنى تالىغانلىقى ۋە شۇ يەرلىك ئاساسى قەھرىمانلارغا — «گۈل» ۋە «نەۋرۇز» دەپ نام قويغانلىقى خىيالىي بولمىسا كېرەك. گۈلىنىڭ يۇرتى نەۋشاد، نەۋرۇزنىڭ يۇرتى فەرخار.

نەۋشاد توغرىسىدا لۇتفىي داستانىدا مۇنداق تەسۋىرلەرنى يازغان:

ئېرۇر نەۋشاد مۈلكى ھۇسن كانى،
ئېرەم ياخلىغ مەلاھەت بوستانى؛
پەرىلەر يۈرتى، بۇتلار كىشۋەرىدۇر،
لەتافەت مۈلكى، نازىكلەر يېرىدۇر.

فەرخار توغرىسىدا بۇلبۇلنىڭ تىلىدىن مۇنداق تەسۋىرلەرنى يازغان:

يەر ئۈپتىيۇ، دېدى: ئەي خۇسرەۋى دەھر،
كى فەرخار ئاتلىق باردۇر ئۇلۇق شەھىر؛...
كى فەرخار ئېلىنىدە بىر خانىمىز بار،
شەھى مۇشكىن دېگەن سۇلتانىمىز بار؛
ئېرۇر جەمشىد ئۇرۇغىنىدىن نىشدى،
فەرىدۇندىن ھەم ئارتۇق ئەدلۇ دادى.

نەۋرۇز بىلەن گۈل تېپىشىپ، ئۇلارنىڭ ئاشىق — مەشۇقلۇقىغا

يول قويۇلمىغاندا، فەرخار ئېلىدىن قاچقاندا، سەپەردە يەلدا ناملىق قاراقچىغا تۇتۇلۇپ قالىدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ شاھزادىلەر ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇپ، ئەسىرگە چۈشكەنلىكى ۋە كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپ ئۆيـ ـمۇ ئۆي سېتىلغانلىقىنى ئېيتىدۇ:

خوتەنلىباز ئەسىر ئولغان كىچىكىدىن،
كۆتەرىپ ساتىلەر ئوچ ـ تۆرت ئىشىكىدىن.

خوتەنلىباز ـ خوتەنلىك ئويۇنچى، كۆچمە مەنىسى خوتەنلىك ئاشقلار.

شۇنىڭدەك، ئۇلارنىڭ دەريا ـ دېڭىزلاردا سەرگەردان بولۇپ، يەـ ـمەن شاھزادىسى جەۋھەرگە يولۇققانلىقى بايان قىلىنغان ماۋزۇدا مۇنداق بېيىت بار:

ياۋۇقراق يەتتىلەر ئەرسە ئەدەنگە،
ئايتتى جەۋھەر ئول ماھى خوتەنگە.

دېمەك، گۇل ـــ خوتەن ماھى (خوتەنلىك ئاي).

يەنە بىر دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئەھۋال، لۇتفي قوللانغان ئەدەـ ـبي تىل ـــ ئۆزىدىن ئىلگىرى يەنە ئەدەبىي ئەسەرلەر ـــ «قۇتادغۇبىـ ـلىك»، «ئەتەبەتۇل ـ ھەقايىق»، «قىسسەئى رەبغۇزى» تىللىرىغا يېقىـن ۋە نەۋايى دەۋرىدە ئومۇملاشقان مۇرەككەپ «چاغاتايچە» دىن سەل ئۆزگىـ ـچىرەك ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ سۆزلىرى كۆپرەك قوللىنىلغانلىـ ـقى، مەسىلەن، تابۇقچى، ئەل ـ كۇن (جامائەت) مەكىزەتمەك، ئولجامات، يەرمەك، ئۆڭ، سۇساغ ـــ سۇساغان، قور (پوروخ) ۋە باشقىلار.

تۆۋەندە لۇتفىينىڭ «چىن»، «ماچىن»، «خوتەن» نامىلىرى بىلەن زىكرى قىلىنغان، شائىرنىڭ ھىجرەت قىلىپ، فىراق ئوتىدا كۇـ ـيۇپ ـ پىشىپ، غېرىب ـ مىسكىن بولغانلىقىنى ئىپادىلىگەن غەـ ـزەللىرىدىن مىساللار كەلتۈرىمىز:

«ئاي يۈزۈڭ ئالدىدا خىجىل ھۇسن ئېلى رۇمۇ چىن ئارا،
ۋەلىۋەلە سالدى كۆزلەرىڭ كافىرۇ ئەھلى دىن ئارا....
زۇلفۇڭ ئىلە چۇ نافەدىن ئۇردى دەم ئاھۇيى خوتەن،
غەمزەڭ ئاتمىچىسى ئوقى نافەنى ئويدى چىن ئارا.»

«كۆزۈڭكى، لالەڭۇ نەسرىن ئۇزە ئۇزالە ياتۇر،
خوتەن چېچەكلەرى ئىچرە مەگەر غەزالە ياتۇر.»....

«ھەر گاھكى، ئۇل جۇببەنى ئول دىلرەبا كىيەر،
گويا كى تۇن لىباسىنى ماھى سەما كىيەر.
نەسرىن ئەجەب دەگۈلمۇكى، سۇنبۇل كىيەر لىباس،
ئەرمەسمۇ تاڭكى، چىن بۇتى مۇشكى خىتا كىيەر.»....

«سۆزلەردە قاچانكىم كۆزى قاشى بىلە ئوينار،
ھەر گۈشەدە يۈز مىڭ كىشى باشى بىلەن ئوينار...
كۆرگۈزسە قارا، بەرھەم ئۇرار چىنۇ خىتانى ،
كۆز ئۇستىدەكى خالى چۇ قاشى بىلەن ئوينار»...

«يەلپىنە چىقسا بويى سەرۋدىن خىراج تىلەر،
خوتەن چېچەكلەرىدىن زۇلفى باج تىلەر»....
«نەرگىس كۆزۈڭنىڭ ئوخشاشى چەمەندە بار؟
يۈزۈڭ تەراۋەتى قاچان، ئەي گۈل، سۈمەندە بار؟ ...
يالغۇز ھىرىيدە يوقكىم، ئانىڭ زۇلفى ۋەسفىدە،
شېئىرىڭ شىئارى،لۇتفىي، خىتاۋۇ خوتەندە بار»...

«سۇنبۇل چاچىڭنى يەل ئىلە گۈلبەرگى تەر قۇچار،
دەۋلەت كۆزۈڭ باشىندەكى شەمسۇ قەمەر قۇچار.
نەسرىدىن بىلە بىنەفشەنى كۆر تەكىيە قىلغانىن،
ھىندۇغە باقكى تۇركۇ خىتانى نېلەر قۇچار»...

«سېنى جەمئىكى، گۈلرۇخسار دەرلەر،
مېنى ھەم ئەندەلىبى زار دەرلەر.
ساچىڭ رۇم ئىچرە چىنىدىن باش چىقاردى،
ئانى ئول ۋەجھىدىن سۇسمار دەرلەر»...

www.uyghurkitap.com

«دىلبەر ساغىنماغان جەھەتتى بۇ فىراق ئىمىش،
كۆزدىن يىراق بولسا كۆڭۈلدىن يىراق ، ئىمىش...
قان باغلادى جىگەرلەرنى ئول غەمزە سەھمىدىن،
چىنۇ خىتادا نېچەكى ئاھۇ قاراق ئېمىش»....

«نارتەك ياڭاقلارلىق كەبى شەمئ ئەنجۈمەندە يوق،
سەرۋ قەدلىك مەڭگىزلى سەنەۋبەر چەمەندە يوق...
كۆڭۈل خىتا يولىن داغى مۇشك ئىزدەمە، سەبا،
چىن ساچىدەك چۇ مۇشك خىتاۋۇ خوتەندە يوق»...

«ئەي كۆزۈڭنىلىق شىۋەسى ئالەمنى مەدھۇش ئەيلەمەك،
زۇلفۇڭ ئىشى چىن ئېلىنى ھەلقەدەر گوش ئەيلەمەك»...

«ئەي ئادەمسىلەر جانى، پەرىغە نە بولۇرسەن؟
بۇ جىسىم ئىلە گۈلبەرگى تەرىغە نە بولۇرسەن؟...
سەندەك سەنەمى كۆرمەدى لۇتفىي چاغاتايدا،
چىن سۆزلە خىتا خوبلارىغە نە بۇلۇرسەن؟»

«ئەگەر سەن بولماساڭ گۈلتەك چەمەندە،
كىشى نېتىكەي ئوشۇل بەيتۇل ـ ھەزەندە؟ ...
ساچىڭدىن چۇن ئوغۇرلار مۇشك خۇش بۇي،
قىلۇرلار بەندۇ بەند ئانى خوتەندە»....

«سۇنبۇلۇڭنى تاڭ يېلى تارقاتتى گۈلپۇش ئەتكەلى،
بىخەتا چىن بۇتلارنى ھەلقە دەرگۇش ئەتكەلى»...

«تا ئارەزىڭ گۈلى بەزەدى ھۇسىن باغىنى،
باغرىمغە قويدى لالە كەبى ئىشتى داغىنى ...
كۆڭلۈمنى قىلدى زۇلفۇ يۈزۈڭ بىقەرارىمەن،
گاھ رۇمۇ گاھ چىندە تاپارمەن سوراغىنى»...

«نىقاب ئالماكسم ئول نارتەك ياڭاقتىن، جان كەباب ئولدى،
كەرەشمەڭنى كۆرۈپ ئالەم بارى مەستۇ خەراب ئولدى.
خوتەنگە چۈن سەبا ئېلىتتى، ساچىڭ ئىدى رەۋان بويى،
گىياھىكسم كىيىكلەر سەيدى چۈن ئۇل مۇشكى ناب بولدى.»...
(ئىمىن تۇرسۇن)

ئابدۇللا سەرمەست تازەباي ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى

ھازىرقى تۇركىيەنىڭ شەرقىي جەنۇبىي، سۇرىيەنىڭ غەربىي شىمالىي ــ بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ چېگراسىغا يېقىن ئاق دېڭىز(بىز «ئوتتۇرا يەر دېڭىزى» دەۋالغان دېڭىزنى تۇركىيەلىكلەر «ئاق دېڭىز» دەيدۇ) نىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىگە ئانچە يىراق بولمىغان يەردە تۇركىيەنىڭ ‹كىلىس› دېگەن بىر ئۆلكىسى بار. كىلىس ئەزەلدىن ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەر كۆپ چىقىدىغان يۇرت بولۇپ، مەھمۇد كاشغەرىينىڭ بۇيۇك ئەسىرى «تۇركىي تىللار دىۋانى»نى تۇنجى قېتىم ئەرەبچە نەشرىگە تەييارلىغان مۇئەللىم رىفئەت بىلگە دەل كىلىسلىق كىشىدۇر.

كىلىس ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى كىلىس شەھىرىدە «ئابدۇللا سەرمەست تازەباي» نامىدا بىر مۇزېي بار. بۇ مۇزېينىڭ ساھىبى ئابدۇللا سەرمەست تازەباينىڭ ئەجدادى خوتەندىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەن بولۇپ« تازەباي» دېگەن جەمەت نامى بىلەن تونۇلغان. تازەباي ۋە ئۇلادلىرىنىڭ ھېكايىسىنى جىمى كىلىسلىقلار بىلىدۇ.

تازەباينىڭ ئەجدادى تەرىقەتچى بولغاچقا پىر ـ ئۇلۇغلارنى سېغىنىپ، ئۇلارنىڭ مازىرىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن پۈتۈن جەمەت خوتەندىن يولغا چىقىدۇ. 16 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تاشكەنتتىكى پىرلار ۋە خوجا ئەھمەد يەسەۋىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىپ، شۇ تەرەپلەردە تۇرۇپ قالىدۇ. 18 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا تازەباينىڭ جەمەتىدىن سۇلايمان شام(ئىراق) يولى بىلەن كىلىسكە كېلىپ يەرلىشىدۇ، كېيىن سۇلايمان ئوغلى مۇستاپانى ئېلىپ ھەجگە كەتكىنىچە قايتىپ كەلمەيدۇ ، مۇستاپانىڭ ئوغلى مەمەت كىلىستە

ئۆيلىنىپ، ئوغلى ئابدۇللا 1819 ـ يىلى تۇغۇلۇپ بىر مەزگىلدىن كېيىن ھەجگە كەتكىنىچە ئۇمۇ قايتىپ كەلمەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئابدۇللا ئالتە يېشىدا دادىسىدىن، سەككىز يېشىدا ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ، يېتىم قالغان ئابدۇللا كىلىسىدە 17، 18 يېشىغا قەدەر مەدرىسەدە ئوقۇيدۇ. 1831 ـ يىلى مىسرلىق ئىبراھىم پاشا كىلىسنى بېسىۋالغاندا، ئابدۇللانى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كېتىدۇ، كېيىن مىسرغا بىللە ئېلىپ كېتىدۇ. 1836 ـ يىلى قاھىرەگە كەلگەن ئابدۇللانىڭ مىسىردا نەچچە يىل تۇرغانلىقى نامەلۇم بولسىمۇ، ئۇ قاھىرەدە فرانسىيەلىك كولىتتىن تېب ئىلمىنى، ئەرەبلەردىن خەتتاتلىق ۋە نەققاشلىقنى ئۆگىنىدۇ. 1846 ـ يىلى مەككىگە بېرىپ تەسەۋۋۇف ئىلمىدە بىلىم تەھسىل قىلىپ، «شەيخ ئابدۇللا سەرمەست» دېگەن ئاتاق بىلەن 1858 ـ يىلى كىلىسكە قايتىپ كېلىدۇ، پۇقرالار ئۇنىڭغا بىر خانىقا قۇرۇپ بېرىدۇ. خانىقا « تازەباي خانىقاسى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ خانىقادا « شەيخ ھاجى ئابدۇللا سەرمەست ۋەلى» دېگەن ئاتاق بىلەن تەرىقەت تەربىيەسى تارقىتىشقا باشلايدۇ. بىر تەرىقەتچىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ، مۇستاپا ۋەقىف، مەمەت ۋەقىف، سۇلايمان ۋەقىف (يەنى ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئىسمىنى مىراس قىلىپ قويىدۇ) ئاتلىق ئۈچ ئوغۇل ۋە شاھنەباد ئاتلىق بىر قىز پەرزەنت يۈزى كۆرىدۇ، ئۇ سېخىيلىق بىلەن داڭ چىقىرىدۇ . نۇرغۇن تەرىقەتچى ئىزباسار تەربىيەلەيدۇ. 1882 ـ يىلى ۋاپات بولغاندا، «تازەباي خانىقاسى»غا دەپنە قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى مەمەت ۋەقىف ئاتىسىنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، «تازەباي خانىقاسى»دا شەيخلىق مەرتىۋىسىدە تەرىقەت تەربىيەسى بېرىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ .

شەيخ مەمەت ۋەقىف جاھانگىرلارنىڭ تۈركىيەنى پارچىلاشقا قارشى ۋەتەننى قوغداش ئۈرۈشى ۋاقتىدا، يارىدارلارنىڭ داۋالىنىشى ئۈچۈن «تازەباي خانىقاسى»نى تۈرك ئەسكەرلەرنىڭ پاناھلىنىشىغا ئېچىپ بېرىدۇ ۋە قولىدىن كەلگەن ھەممە ياردەمنى قىلىدۇ. بۇ ئىش پۈتۈن تۈركلەرگە ئاڭلىنىدۇ. ھەتتا مۇستاپا كامالمۇ شەيخ مەمەت ۋەقىفنىڭ بۇ مەردلىكىنى ئاڭلاپ قاتتىق تەسىرلىنىپ بۇ ئىشنى ئېسىدە ساقلايدۇ. 1924 ـ يىلى ئەھلىي سۇننىيلەر مۇستاپا كامال

نىڭ خەلىپىلىكىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشىغا قارشى ئىسيان كۆتۈر-گەنلىكى سەۋەبىدىن، مۇستاپا كامال ئۆزى تەرەپتە تۇرغان «ئالەۋى» («ئالەۋى» تۈركچىدە «ئەلچىلەر» دېگەن مەنىدە بولۇپ، شىئە مەزھە-بىدىكى تۈركلەرنى كۆرسىتىدۇ، «ئالەۋى»لەرنىڭ ئېتىقاد شەكلى ئۇيغۇر - ئۆزبېكلەردىكى ئىشانلارنىڭكىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. «ئا-لەۋى»لەر ئەزەلدىن ئەھلىي سۈننىيلەرنىڭ چەتكە قېقىشىغا ئۇچراپ كەلگەچكە، بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ مۇستاپا كامال تەرەپكە ئۆ-تۈۋالغان)لەردىن باشقا بارلىق ئىسلامىي مەزھەپ - تەرىقەتلەرنىڭ پائالىيەت سورۇنلىرىنى تاقاتقۇزۇۋەتكەندە، «ئالەۋىلەر خانىقال-رى»بىلەن ئۇرۇش ۋاقتىدا ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن «تازەباي خانىقاسى»نى تاقىۋەتمەسلىككە شەخسەن ئالاھىدە بۇيرۇق چۈشۈرد-ىدۇ. ئەمما شەيخ مەمەت ۋەقىق ئالەۋىلەردەك بۇ ئىمتىيازدىن پاي-دىلانماستىن، ئەينى ۋاقىتتىكى ئالاھىدە سىياسەتنى كۆزدە تۇتۇپ، خانىقانى مۇزېيغا ئۆزگەرتىپ، كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيمەيدىغان يول تۇ-تىدۇ. شەيخ مەمەت ۋەقىق 1965 - يىلى 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ۋاپات بولۇپ «تازەباي خانىقاسى»نىڭ ھويلىسىغا دەپنە قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇللا خالىس بولسا ئاتىسىدىن بۇرۇن يەنى 1947 - يىلى7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ۋاپات بولۇپ كەتكەچكە، ئۇ-نىڭ ئوغلى ئۇيغۇر تازەباي بوۋىسى شەيخ مەمەت ۋەقىقنىڭ تەربىيە-سىدە چوڭ بولۇپ، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئا-لىي مەكتەپتە ئوقۇپ، دوكتور ئۇنۋانىغا ئېرىشىدۇ ۋە تۈركىيە جۇم-ھۇرىيىتى ئالىي مائارىپ كومىتېتى (مىنىستىرلىقىغا باراۋەر)نىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇدىرى، تۈركىيە قازاقىستانغا قۇرۇپ بەرگەن «خوجا ئەھمەد يەسەۋى نامىدىكى خەلقئارالىق قازاق - تۈرك ئۇنىۋېرسىتېتى»نىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلەپ ، كېيىن پېنسىيەگە چىقىدۇ. ئۇ بۈيۈك بوۋىسى ئابدۇللا سەرمەستىنىڭ پۈتۈن ئەسەرلىرى-نى دوكتورلۇق دىسېرتاتسىيەسى قىلىپ تەييارلاتقۇزۇپ «كىلاسسىكى ئابدۇللا سەرمەست تازەباي دىۋانى» دېگەن نامدا 1999 - يىلى ئەنقە-رەدە نەشر قىلدۇرىدۇ.[1]

بۇ دىۋان 16 فورماتلىق، 360 بەتلىك چوڭ كىتاب بولۇپ، تۆت بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان. بىرىنچى بۆلۈمدە ئابدۇللا سەرمەستىنىڭ ھاياتى ۋە ئەسەرلىرى، ئىككىنچى بۆلۈمدە ئەدەبىي ۋە تىل ئالاھىدىلىكلىرى، ئۈچىنچى بۆلۈمدە ئابدۇللا سەرمەستىنىڭ دىنى ۋە تەسەۋۋۇف قارىشى، تۆتىنچى بۆلۈمدە دىۋانىنىڭ ئەسلىي مەتنى، سۆز ئاچقۇچى، ئوسمانلىچە سۆزلۈكلەر لۇغىتى، دىۋانىنىڭ «ئا» نۇسخىسىنىڭ تىپكى باسمىسى ۋە شەيخ مەمەت ۋەقىفىنىڭ" تازەباي خانىقاسى"نى ۋەقىفە قىلغانلىقى ھەققىدىكى «ۋەقفە نامە» قاتارلىقلار بار.

دىۋاندىكى ئەسەرلەرنىڭ تىلى ئوسمانلىچە بولۇپ (مەزكۇر دىۋانىنى نەشرگە ھازىرلىغۇچىمۇ ئەسەر تىلىنى ئوسمانلىچىغا يېقىنلاشتۇرۇشقا كۆپ كۈچىگەن بولسىمۇ)، ھازىرقى تۈركىيە تۈركچىسىدە قوللانمايدىغان، ئەمما ئۇيغۇرچىدا قوللىنىۋاتقان سۆزلۈكلەرمۇ خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. ئاخىردا، تازەبايىنىڭ خوتەننى تىلغا ئېلىپ يازغان ئۇچ غەزىلىنى نەزىرىڭىزگە سۇندۇم.

ئابدۇللاھ سەرمەست تازەباي ئەسەرلىرىدىن ئۆرنەكلەر:

82.غەزەل:[2]

ئالىۋر بۇي ئالسا بۇ شىرىن دەھەندەن ئىنجەدىن ئىنجە،
غەزەلى ئالەمى ئىشقى خوتەندەن ئىنجەدىن ئىنجە .
باھارى ھەر فەسلى ھەر كۈنى نەۋرۇزى سۇلتانى،
كېلۇر زەۋقى ئادەمزارى چىمەندەن ئىنجەدىن ئىنجە.
ئالىۋر غەۋۋاسى بەھرى مەسنەۋىدە مەسنەۋى سۆيلەر،
دەلەر دۇررى لەدۇننۇيى ئادەندەن ئىنجەدىن ئىنجە.
بۇلۇر لالى بەدەخشانى ئۇلۇمى كانى ئىتقاندان ،
ئاقىقى دىلدا كۆر نەقشى يەمەندەن ئىنجەدىن ئىنجە.
يۈكنە ساقى بۇگۈن سەرمەستە ئاداب چوقجا قاپىدىرمىش،
نەدەن سۆيلەر يوغۇن يۇمرى سۇخاندان ئىنجەدىن ئىنجە.

يەشمىسى:

پۇراق ئالار، ئالسا بۇ شېرىن ئېغىزدىن،
گۈزىلى ئالەمنىڭ، ئىشقى خوتەندىن.
ھەر پەسلىنىڭ باھارى، ھەر كۈنىنىڭ يېڭىسى،

كىلەر زەۋقى ئادەمنىڭ چىمەندىن.
غەۋۋاس «مەسنەۋى»دىن مەنىۋى ئۈزۈق ئالار،
ئۇنچىلەرنى توپلار جەننەتۇل ئەدەندىن.
بىلىم كېنىدىن تاپقۇسى بەدەخشان لالىسى،
ھەقىقنى دىلىڭدا كۆر نەقشى يەمەندىن.
ساقىي، بۇگۈن سەرمەست بىردىنلا جىق ئىزدىدى،
بۇ گەپلەر نە ئۇچۇن چىقتى سۇخەندانىدىن؟

98. غەزەل:[3]

شاشىران زۇلفى سىياھىن دىلى ئاگاھىمىزى ،
كەبەى ھۇسنە دەلىل ئىتسە دە گۇمراھىمىزى .
سىررى ھال ھەجەرۇل ئەسۋەدى ئول يۇزدە بىلۇر،
گىرىلە ئول يۇزە ھەر دەم ئەيى ۋاللاھىمىزى.
بەختىياۋەر بانا رەم ئىتتدى بىر ئاھۇيى خوتەنى،
ۋەھشى غەزالان ئىلە تولدۇردى چارەگاھىمىزى .
كەلسە شەن، كەتسە خاراب ئەيلەدى دەرۋىش ئەۋى،
ئودا بىلدىكىم ئىمىش شەنلىگى دەرگاھىمىزى .
پەرىشان ھالى دۇشەركەن دىدىم ئەي ماھ بېنى ،
ئالمايىن ياخشى ئولۇر بۇيلە يامان ئاھىمىزى .
قورقما ئىفشا ئىدەمەز رازى دەرۇنى ئاھىم ،
ئاھۇ ۋاھى نە بىلۇر رازى دىل ـ خاھىمىزى.
كەل قۇل بىر دەرە كىم بەن گىبى بى باق ئولاسۇن،
بۇيلە سەرمەست گەزەر بەندەيى بىل شاھىمىزى.

يەشمىسى:

قارا چاچلار چۆچۈتەر دىل ئارامىمىزنى،

---

① 《Kilisli Abdullah Sermest Tazebay "DİVANİ" 》, Hazirlayan : Abdullah Şahin . Yayımlayan : Uygur Tazebay , Ankara , 1999 , sayfa 5 。

① «كىلىسلى ئابدۇللاھ سەرمەست تازەباي دىۋانى»، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇللاھ شاھىن. نەشر قىلدۇرغۇچى: ئۇيغۇرتازەباي، ئەنقەرە، 1999 ـ يىلى نەشرى. 5 ـ بەت.

② يۇقىرىقى كىتاب، 187 ـ بەت.

③ يۇقىرىقى كىتاب، 204 ـ بەت.

④ يۇقىرىقى كىتاب، 218 ـ بەت.

كەبىنىڭ ھۆسنى دەللىل ئەتسىمۇ يولدىن چىقىرىدۇ.
سىرىنى ھەجەر ئەسۋەد ئۇ يۇزدىن بىلىدۇ،
ئۇ يۇزگە ھەردەم تەشەككۇرىمىز كىرىدۇ.
بەخت ماڭا يار بولۇپ، رام قىلدى بىر ئاھۇيى خوتەننى،
ۋەھشىي غەزەللەر بىلەن چارىگاھىمىزنى تولدۇردى.
توي كېلىپ كەتسە، خاراب ئەيلىدى دەرۋىش ئۆيىنى،
ئۇمۇ تويىنىڭ نەدە بولىدىغانلىقىنى بىلدى.
پەرىشان ھالغا چۈشكەندە، دېدىم ئەي جان ئالغۇچى،
ئالمىساڭ ياخشى بولىدۇ، مۇشۇنداق ياماڭ ئاھىمىز.
قورقما پاش قىلالمايدۇ، سىرىم چوڭقۇرغا يوشۇرۇنغان،
ئاھ ــ ۋاھلار نەدىن بىلسۇن سىر دىلخانىمىزنى.
كەل قۇل بىر قېتىم، مەندەك قورقماس بولسەن،
سەرمەست مۇشۇنداق كېزەر بەندىنىڭ بىلىشىنى.

112. غەزەل:[4]

نەفسىنى ياخشى گۆرۈپ تاش ئاتىيور بادەمە مى،
قۇلاق ئاسما ياقىشۇر مى ئو دا بىر ئادەمە مى.
جۈستۈجۇ قىلمادادىر قەسدى نە بىلمەم ئو ئىتنى ،
ئاھۇيى دەشتى خىتايى خوتەنى سادەمە مى.
بەنى مەنزۇر تۇتان ۋارمى كى مەنزۇر تۇتام،
توقانۇر بىلمەيەرەك بۇ دىلى ئازەدە مى .
جامىى ھۇسنى نامازا نىيەتىم ۋار گىدەم ،
يىنە دۆكمۇش مەيى ئو ھىرقا ۋۇسەججادە مى.
ساقى ئاييارى زەمان ھىندى جەھانسىن مەي ئۇچۇن،
سۇ ۋىر ئابادا گىدەك ھەم جەھان ئاباد مى.
ۋىرەيىم كاشكى ئۆلەيدىم ئو مەسىھا دەم ئۇچۇن،
يەتىشۇر جانى ھەمان مۇردەى ئەجسادەمە مى.
بىلمەدىم نەشئەيى ئىكرامى كىمە بۇ گۇزەلىن،
ياكى سەرمەستە مى يا تازەباي زادەمە مى.

يەشمىسى:

كىشىلەر نەپسى ئۈچۈن بادامغىمۇ تاش ئاتىدۇ،
دىققەت بىلەن ئاڭلاش ئۇ ئادەمگە يارىشامدۇ؟
تەنقىداتچىنىڭ قەستى نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمىدىم،
ئاھۇزارىنى دەشتى خىتاي ۋە خوتەنگە يەتكۈزىدۇ.
مېنى ئۆزرىلىك تۇنقانىڭ ئۆزرىلىك تۇتامى بارمىدۇ؟
بىلمەي دىلىمغا تەگسە بۇ دىلىم ئازادە بولارمۇ؟
مەسچىتكە ناماز ئوقۇش نىيىتىم بىلەن باراتتىم،
يەكتىكىم بىلەن جەينامىزىمغا مەي تۆكۈپتۇ.
ساقىي، مەي ئۈچۈن ھىندى ۋە جاھانىڭ ھىيلىگىرى سەن،
سۇ بەر مەڭگۈلەك، جاھان مەڭگۈلۈك ئەمەسقۇ.
بېرەي، كاشكى ئۆلسەم ئىسا مەسىھ ئۈچۈن،
جېنىم دەرھال قەسىدىمگە يېتىشىپ بارىدۇ.
بۇ گۈزەلنىڭ خۇش قىلىدىغان ئىكرامىنىڭ كىم ئۈچۈنلىكىنى بىلمىدىم،
يەنى، سەرمەستكىمۇ ياكى تازەبايزادىگىمۇ؟
(ئۆمەرجان نۇرى)

سادىر پالۋاننىڭ ئەجدادلىرى

سادىر پالۋاننىڭ ئاتىسى ھەققىدە سۆز ئاچقاندا، گەپنى ئۇ كىشى ياشىغان دەۋردىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ.

مەلۇمكى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، شىنجاڭدا ئامۇرسانا توپلىڭى ۋە چوڭ ـ كىچىك خوجىلار توپلىڭىنى باستۇرۇپ،پۈتكۈل يەتتە شەھەر تەۋەسىدە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلىگەندىن كېيىن، مۇستەبىت سىياسەت يۈرگۈزۈش بىلەن بىللە شىنجاڭدا تۈرغۇزغان ھەربىي قىسىملىرىنى يەرلىكتىن راسخوت يىغىپ بېقىش سىياسىتىنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر تۈرلۈك ئالۋان ـ سىبىلىقلار كۆپىيىپلا قالماي، چىڭ ئەسكەرلىرى يەرلىك خەلقنى خالىغانچە بوزەك ئېتىش، مال ـ مۈلكىنى بۇلىۋېلىش، خوتۇن ـ قىزلىرىغا باسقۇنچىلىق قىلمىشتەك ئىنسان قېلىپىدىن چىقماق قىلمىشلارمۇ كۆپەيدى. قىسقىسى، ئۇيغۇر خەلقى يېقىنقى زامان

تارىخىدا چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى ۋە ئىغىر ئىقتىسادىي بۇلاڭ ــ تالىڭىغا ئۇچرىدى. چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ يەرلىك خەلقلەرگە سالغان زۇلمى ھەققىدە موللا مۇسا سايرامى ئۆزىنىڭ «تارىخىي ئەمنىيە» دېگەن كىتابىدا مۇنداق يازغان: «ئىككى مانجۇ ئادىمى بىر ــ بىرى بىلەن سۆزلەشمەكچى بولسا، يەرلىك خەلق تىن ئىككىنى يانتۇزۇپ، دۇمبىسىدە ئولتۇرۇپ سۆزلىشەتتى...».

دېمەك، زورلۇق ــ زومبۇلۇق، ئالۋان ــ ياساق ۋە قاتمۇ قات زۇلۇم ئاستىدا قالغان ئۇيغۇر خەلقى بىلەن چىرىك چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بارغانسېرى كۈچەيمەكتە ئىدى. يىلدىن ــ يىلغا دەھشەتلىك ئېزىشكە ئۇچراۋاتقان خەلق ئاخىرى قوللىرىغا ئارا، كەتمەن، تاياق ــ توقماق ئېلىپ، زۇلۇمغا قارشى تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

1760 ــ يىللىرى خوتەندە بەھرام بەگ باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى، 1764 ــ يىلى ئۇچتۇرپاندا رەھمىتۇللا بەگ باشچىلىقىدىكى «جىگدە يېغىلىقى»غا قارشى قوزغىلاڭ ــ يېغىلىقلار بولدى. تەخمىنەن 1760 ــ 1761 ــ يىللىرى قاراقاشنىڭ ئەسكىكەنتىدىمۇ مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ زۇلمىغا قارشى دېھقانلار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلدى.

شۇ چاغلاردا بىر قىسىم چېرىكلەر ئەسكىكەنت تەرەپلەرگە چىقىپ، ئادەتتى بويىچە دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى بۇلاڭ ــ تالاڭ قىلىشقان، ئارقىدىن كۆزى چۈشكەن خوتۇن ــ قىزلارغا ئېسىلغان. بۇنداق خورلۇققا چىداپ تۇرالمىغان مەھەللە ياشلىرى چېرىكلەرنى ئۇرۇپ ــ دەسسەپ يانتۇزۇپ قويۇشقان. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ھۆكۈمەت بۇ مەھەللىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىشكە بىر تۈركۈم چېرىك چىقارغان. بۇ قېتىم مەھەللە ياشلىرى توپلىشىپ تاياق ــ توقماق، ئارا، كەتمەن بىلەن قوراللىنىپ تەييارلانغان بولۇپ، چېرىكلەرنىڭ نۇرغۇنلىرىنى ئۇرۇپ ــ سوقۇپ، قانغا بويۇۋەتكەن. چېرىكلەرنىڭ ئاز بىر قىسمى قېچىپ قۇتۇلغان.

«قۇللارچە باش ئېگىپ، ئىشلەشنىلا بىلىدىغان بىچارىلەر» نىڭ بۇ قېتىمقى توقماق ــ كالتەكلىرى زەربىسىدىن خېلىلا چۆچۈگەن مانجۇ ھۆكۈمرانلىرى ئەمدى بۇ «توقماقلىقلار» غا سەل قاراشقا بولـ

مايدىغانلىقىنى، پۈختىراق پىلان تۈزۈپ، ئۇلارنىڭ باشلامچىلىرىنى قولغا چۈشۈرۈش كېرەكلىكىنى ھېس قىلىدۇ ـ دە، خىللانغان چېرىكلەردىن گۇرۇپپا تەشكىللەپ، «توقماقلىقلار» نىڭ باشلامچىلىرىنى تۈتۈشقا چىقارتىدۇ.

يۈرت چوڭلىرى چوڭراق بالا ـ قازا بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرىشىپ، بۇ قېتىمقى ۋەقەگە چېتىشلىقى بىر قەدەر كۆپرەك بولغان يەتتەيلەننى يوشۇرۇپ قويۇشىدۇ. مانجۇ چېرىكلىرى مەھەللە تەۋەسىدە ئۆيمۇ ئۆي ئاقتۇرۇپ پاراكەندىچىلىك سېلىپ، ئاخىر بۇ يەتتە كىشىنى تۇتۇۋالىدۇ. بۇلار ئارىسىدا، ئەمدىلا 30~25 ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، ياشلىق كۈچىگە تولۇپ يېتىلىۋاتقان، بەستىلىك ئەخمەت ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ بۇرادەرلىرىدىن سادىق ئاخۇنلار بار ئىدى. چېرىكلەر بۇ يەتتە كىشىنى يامۇلغا ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن، خەلى ۋاقىتلارغىچە ھېچقانداق خەۋىرى بولمايدۇ...

بۇ چاغلاردا جايلاردا كەينى ـ كەينىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان توپىلاڭ ـ قارشىلىقلارنى بېسىقتۇرۇپ بولالمىغان مانجۇ ئەمەلدارلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۈچىنى پارچىلىۋېتىش ئارقىلىق قارشىلىقنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن، «توپىلاڭچىلار» نى ئىلىغا سۈرگۈن قىلىش چارىسىنى ئويلاپ تاپىدۇ ھەم 1763 ـ يىلى ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچا، بايا، شايار، قارا شەھەر قاتارلىق جايلار ۋە قەشقەردىن 300 تۇتۇن، يەكەن ۋە خوتەندىن 400 تۇتۇن توپىلاڭچى ئاھالىنى ئىلىغا كۆچۈرىدۇ.

ئەسكىكەنتىدىكى «توقماقلىق توپىلاڭچىلار» دىن قولغا چۈشۈرۈلگەن ئەخمەت ئاخۇن باشلىق يەتتە كىشىمۇ مۇشۇ قېتىمدا ئىلىغا بوز يەر ئېچىشقا سۈرگۈن قىلىنىدۇ. ئۇزاق مەزگىللىك سۈرگۈن سەپىرىدە تاش ـ سايلىق يول ئازابى ئۇستىگە، چېرىكلەرنىڭ باش ئۇستىدە تاراسلاپ تۇرىدىغان قانلىق قامچا ئازابى سۈرگۈنلەرنىڭ جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كېتەتتى. ئايىغى چىقماس يوللاردا چىدىغۇسىز ھاقارەت، قامچا ـ تاياقتىن ئۆزگە، ھاردۇققا ئارام بولغۇدەك گەپ ـ سۆزنىڭمۇ بولماسلىقىدىن سىقىلىپ كەتكەن ئەخمەت ئاخۇن ئايدالادا تۇنىگەن، تومۇز ئىسسىقتا چۆل توغرا قىلىرىنىڭ سايىسىدا ھاردۇق ئالغان پەيتلەردە سەپەرداشلىرىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈ

چۈن قىزىق ـ قىزىق ھېكايە، چاقچاقلارنى سۆزلەپ، بىر دەملىك بولسىمۇ سەپەر ئازابىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۇ سەپەرداشلىرى ئارىسىدا «خۇشئەخمەت» دەپ ئاتىلىدىغان بولىدۇ...

ئۇلار ئىلىغا چىققاندىن كېيىن چاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈمى بويىچە يۈزلۈكلەرگە بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. قاراقاش، خوتەندىن چىققانلار بىر يۈزلۈك بولۇپ ئورۇنلىشىدۇ. بۇلار ئىچىدىن موللا توختى ئاتلىق بىرەيلەن يۈز بېگى بولىدۇ. ئۇلار ئورۇنلاشقان مەھەللە «خوتەن مەھەللىسى» دەپ ئاتالغان بولۇپ (ھازىرمۇ شۇ نام بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان ئىكەن). قاراقاشلىقلار يەنە ئەسلىدىكى يۇرت نامى بويىچە بۇ مەھەللىنى «قاراقاش مەھەللىسى»، «ئەسكى مەھەللە» دەپمۇ ئاتاشقان.①

شۇنىڭدىن باشلاپ خۇشئەخمەت چاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ داراخانلىق تۈزۈمى ئاستىدا ئىشلەيدۇ. ئىلىغا چىقىپ كېيىنكى يىلى يۇرتداشلىرى خۇشئەخمەتنى ئۆيلەپ قويىدۇ، ئۇ ئۆمرىدە يەتتە پەرزەنت كۆرگەن بولۇپ، سادىر بالىلىرىنىڭ يەتتىنچىسى ئىكەن. خۇشئەخمەت يىل بويى ھاشاردىن كىرەلمىگەچكە، سادىر تۇرمۇش شارائىتىدا كىچىكىدىنلا جاپاغا چىداملىق بولۇپ يېتىلىدۇ. ئانىسى رابىخاننىڭ ئۆي ئىشلىرىغا يارەملىشىشتىن سىرت، ئوتۇن يىغىش، ئەكىلىش ئىشلىرىنى زىممىسىگە ئالىدۇ. 12 يېشىدىن باشلاپ پادىچى بولىدۇ.

خۇشئەخمەت ئوغلى سادىرغا كىچىلىرى ئۆزىنىڭ قىسمەتكە باي سەرگۈزەشتلىرىگە بىرلەشتۈرۈپ، ئاجايىپ ـ غارايىپ ھېكايىلەرنى، قوشاق، تېپىشماقلارنى ئېيتىپ بېرىدۇ. كۈنسېرى نەزىرى ئېچىلىۋاتقان سادىر ناخشا ئېيتىشنىمۇ ئۆگىنىۋالىدۇ. ئۇ دوستلىرى بىلەن پادا بېقىش جەريانىدا ئۆزىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن ناخشا ئېيتىپلا ئەمەس، كۆچلۈك، چەبدەسلىكى، كىچىكلىكىگە باقماي چوڭ يۈرەك، قورقماسلىقى بىلەنمۇ نام چىقىرىدۇ.

15 ياشلارغا كىرىپ قالغان سادىر بىر كۈنى قوشنىسىنىڭ قىزىغا يولسىزلىق قىلىۋاتقان ئۇچ چېرىكنى يالغۇز ئۇرۇپ ـ دۈمـ

① ئا. مۇھەممىدى: «مانجۇ ئىستىبدادلىرى خوتەندە نېمە ئىشلارنى قىلغان»، «خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1983 ـ يىلى 1 ـ سان، 67 ـ بەت.

بالاپ، زۇلۇمغا قارشى دەسلەپكى قەدەمنى باسىدۇ. سادىر بۇ چاغلاردا مۇنداق قوشاق توقۇغانىكەن:

ئالۋانغا سۇرۇك بەرمەي،
يايى قامچىلاپ چىقتى.
بۇ زۇلۇمغا چىدىماي،
سادىر ئاتلىنىپ چىقتى.

شۇنىڭدىن كېيىن سادىر رەسمىي مەيدانغا چىقىپ، زالىم ھۆكۈمرانلارنىڭ زۇلمىغا قارشى كۈرەشكە ئاتلىنىدۇ. بىر قانچە قېتىم تۇرمىگە قامالغان بولسىمۇ، يەنە قېچىپ چىقىپ، يۇرتداشلىرىنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇش يولىدا ھەرىكەت قىلىدۇ. 1818 ـ يىلى تۇرمىدىن قېچىپ يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن سادىرنى كۆزىنىڭ ئوچۇق چېغىدا ئۆيلىۋېلىش نىيىتىگە كەلگەن خۇشئەخمەت ئاكا كونا يۇرتدىشى ھەم قوشنىسى سادىق ئاكىنىڭ رازىمەنلىكى بىلەن ئۇنىڭ قىزىنى، سادىر قېچىپ يۈرگەن بىر ئاخشىمى سادىر بىلەن نىكاھ ئوقۇتۇپ قويىدۇ.

كېيىنكى يىلى ئىلى تەۋەسىدە چارۋا ماللاردا ئاپەت يۈز بەرگەچكە، دېھقانلارغا «ئۆلمەسلىك، يىتمەسلىك» شەرتى بىلەن بېرىلگەن «خان كالا»، «خاي قوي» لار قىرىلىپ كېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمەت خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇمنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇپ، قىرىلىپ كەتكەن كالا، قويلارنى تۆلەشكە قىستايدۇ. باشقا دېھقانلارغا ئوخشاشلا، خۇشئەخمەت ئاكىمۇ ئۆلگەن ماللارنى تۆلىيەلمەيتتى. بۇ چاغدا سادىر پەم ئىشلىتىپ، كېچىسى ھۆكۈمەت خەزىنىسىگە تۈيدۇرماي كىرىپ، پۇل ـ مال ئاچقىپ «خان كالا»، «خان قوي» ئالۇڭنىغا ئۇچرىغان دېھقانلارغا تارقىتىپ بېرىدۇ. ھۆكۈمەت سادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن يەنە كۆپلەپ چېرىك چىقىرىدۇ. چېرىكلەر ئاختۇرۇش باھانىسىدا بۇلاش ـ تالاش، ئۇرۇش ـ چېقىشقا باشلايدۇ. بۇنىڭغا چىدىمىغان سادىر ئۆزىنى ئاشكارىلايدۇ. 1819 ـ يىلى 11 ـ ئايىنىڭ ئاخىرى چېرىكلەر سادىرنى كۆرە يامۇلىغا سولايدۇ. بۇنىڭدىنمۇ خەتىرلىكى بولالمىغان مانجۇ ئەمەلدارى ئىككىنچى يىلى كۆزدە سادىرنى ئۇرۇمچى يامۇلىغا يۆتكىۋېتىدۇ (ت. ياسىن: «سادىر پالۋان»، شىنجاڭ ياشلار ـ

www.uyghurkitap.com

ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى 7 ـ ئاي نەشرى) بۇ چاغدائېغىر زۇلۇم ۋە كېسەل ئازابىدا قىينىلىۋاتقان خۇشئەخمەت ئاكا جانكۆيەر ئوغلى سادىرنىڭ كۆھىقاپ ئېغىزىغا ئەكىرىپ كېتىلگەنلىكىدىن تېخىمۇ ئازابلىنىدۇ. ئاخىر 1820 ـ يىلى كەچ كۈز ئايلىرىدا ئەلەم بىلەن ئۆلۈپ كېتىدۇ...

(مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق)

شېرىن دورغا ۋە ئۇنىڭ كېيىنكى نەسەبى

شېرىن دورغا تەخمىنەن 19 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىلىرىدا كۆپ قىسىم ئۆمرىنى كېرىيە ناھىيەسى ۋە بۇ ناھىيەنىڭ ئويتوغراق بوستانلىقىدا ئۆتكۈزگەن مەشھۇر خەلق قىزىقچىسى، لەتىپىچىسى، ئوقۇمۇشلۇق خەلقپەرۋەر ۋە ئادالەت سۆيەر جامائەت ئەربابى بولۇپ، ئۇ لەتىپە ـ چاقچاقلىرى ئارقىلىق ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئەمگەكچى خەلقنىڭ دىلكەش دوستى سۈپىتىدە يادلىنىپ كەلمەكتە.

شېرىن دورغىنىڭ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغانلىقى ۋە قاچان ئۆلۈپ كەتكەنلىكى توغرىسىدا ھازىرچە ئېنىق مەلۇمات يوق. پەقەت شېرىن دورغىنىڭ 1977 ـ يىلى 105 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن نەۋرىسى مەمتىلى شەيخنىڭ: «بوۋام شېرىن دورغا مەن خېلى چوڭ بولۇپ قالغان، ئەمما تېخى ئۆيلەنمىگەن ۋاقىتلىرىمدا قازا تاپقان» دېگەن ئەسلىمە سۆزىگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ، 1872 ـ يىللىرى دۇنياغا كەلگەن مەمتىلى شەيخنى شۇ چاغدا 15، 16 پەرەز قىلساق، 107 يىل ئۆمۈر كۆرگەن شېرىن دورغىنى 1780 ـ يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ۋاپات بولغان، 1670 ـ يىللارنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا دۇنياغا كەلگەن دەپ تەخمىن قىلىشقا بولىدۇ.

يەرلىك كىشىلەر ۋە شېرىن دورغىنىڭ ھازىرقى ئەۋلادلىرىنىڭ شېرىن دورغا ھەققىدە ئېيتىپ بېرىشىگە قارىغاندا، ئۇ ئەسلىي قوـمۇللۇق كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ نېمە سەۋەبتىن كېرىيەگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغانلىقى توغرىسىدا تۇرلۇك قاراشلار مەۋجۇت.

شېرىن دورغىنىڭ ھازىرمۇ ياشاپ كېلىۋاتقان چەۋرىسى 98 ياشلىق ھاشىم پولاتنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە: ئۇلۇغ بوۋىسى شېرىن دورغا ئەسلىي ئۇرۇش ۋە يېغىلىق ئاپەتلىرىدىن قېچىپ ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغان كىشى بولۇپ، بىر كۈنى ئۇ كەچلىكى كېرىيەگە يېتىپ كېلىپ، مۇسا بەگنىڭ سامانلىقىغا چۈشكۈن قىلغان. مۇسا بەگ ناتونۇش بىر كىشىنىڭ سامانلىقتا يېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ «سەن كىم؟» دەپ سورىغىنىدا، شېرىن دورغا «مەن شېرىن تەقسىر» دەپ جاۋاب بەرگەن. مۇسا بەگ ئۇنىڭ گەپ ـ سۆزىنىڭ جايىدىلىقىنى، ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق «شېرىن» ئىكەنلىكىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ، ئۆزىگە دورغىلىققا ئېلىپ قالغان ۋە شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ماكانغا يەرلىشىپ قالغان. « شېرىن دورغا خوجا نەسىردىن ئەپەندىگە ئوخشاش جاھان كېزىپ، يۇرت ئارىلاپ ئۆزىنىڭ تاتلىق، شېرىن سۆزلىرى، جاھان دىشۋارچىلىقلىرىنى ئۇنتۇلدۇرغۇچى قىزىقارلىق چاقچاقلىرى ئارقىلىق دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە دەۋا، رەنجىگە شىپا بولىدىغان جاھانكەزدى كىشى بولۇپ، ئۇ يۇرت ئارىلاپ كېرىيەگە كەلگىنىدە بۇ جايىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغانكەن» دېگۈچىلەرمۇ بار، بۇ ھەقتە بىرلىككە كەلگەن قاراش بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قومۇلدا تۇغۇلۇپ، ھاياتىنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرىنى قومۇلدا ئۆتكۈزگەنلىكى ئېنىق. 1998 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئابدۇراخمان قارىم (بۇ قومۇل ۋىلايەتلىك بىناكارلىق ئىدارىسىدىن پېنسىيەگە چىققان كىشى بولۇپ، ھازىر ئۇرۇمچى دۆڭكۆۋرۈكتە كىتاب يايمىسى ئاچىدىكەن، كىشىلەر «كىتابچى قارىم» دەپمۇ ئاتاپ قويىدىكەن) ئىسىملىك 50 نەچچە ياشلىق بىر قومۇللۇق كىشى ئۆزىنىڭ شېرىن دورغىنىڭ قومۇلدىكى ئەۋلادلىرىدىن ئىكەنلىكىنى، دادىسىنىڭ جان ئۈزۈشتىن بۇرۇن ئۇلۇغ بوۋىسى بولغان شېرىن دورغىنىڭ مەقبەرىسىنى ئىزدەپ تېپىپ دۇئا قىلىش ھەققىدە ۋەسىيەت قالدۇرۇپ كەتكەنلىكى، دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن ئۆزىنىڭ شېرىن دورغىنىڭ مەقبەرىسىنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ، سۈرۈشتۈرۈشلەر ئارقىلىق شېرىن دورغىنىڭ يەنە بىر ئەۋرىسى ئاۋۇت شەيخىنىڭ يول كۆرسىتىشى بىـ

www.uyghurkitap.com

لەن ئويتوغراق بۇغراقۇم باغرىدىكى شېرىن دورغىنىڭ قەبرىسىگە دۇئا قىلىپ كەتكەن. شېرىن دورغىنىڭ قومۇلدىكى ئەۋلادلىرىنىڭ ئۇنىڭ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىپ كېتىشلىرىگە قارىغاندا، شېرىن دورغىنىڭ يۇرتىدىن ئايرىلىشتىن بۇرۇنمۇ قومۇل دىيارىدا تارىخىي ئىزلارنى قالدۇرغانلىقى، مېھرى ئىسسىق ئائىلىسى ۋە پەرزەنتلىرىنى تاشلاپ يۇرتىدىن ئايرىلىشى، قومۇل ۋاڭلىقىنىڭ زۇلىمى سەۋەبىدىن ياكى قومۇل ۋاڭ ـ گۇڭلىرى بىلەن ھەقىقەتپەرۋەر شېرىن دورغا ئوتتۇرىسىدىكى مەلۇم سۈركىلىشلەردىن بولغان بولۇشى مۇمكىن، دەپ قىياس قىلىشقا ۋە بۇ ھەقتە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىزدىنىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ. ئەمما، ئاۋۇت شەيخنىڭ شېرىن دورغا ھەققىدە ئېيتىپ بەرگەن تېخىمۇ تەپسىلىي مەلۇماتىغا قارىغاندا، ئۇلۇغ بوۋىسى شېرىن دورغىنىڭ ئەسلىي ئىسمى مەترېھىم ئالىقانات بولۇپ، توقسۇن ناھىيەسىدە بىر نامرات دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەنىكەن؛ يەتتە ياشقا كىرگىنىدە بىر قېتىملىق يېغىلىق ئاپىتىدە قومۇل ۋاڭلىرىنىڭ سەركەردىلىرى تەرىپىدىن جېنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىنغان ۋە ئوردا مەھرەملىكىگە قوبۇل قىلىنىپ، ئوردىدا تەلىم ـ تەربىيە ئالغان. ئۇ ھەر تەرەپتىن ئەتراپلىق تەربىيەلىنىپ كۆپنى بىلىدىغان ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولۇپ يېتىشىپلا قالماي، بىر قانچە تىللارنىمۇ پىششىق ئىگىلىگەن. شۇنداقلا گەپ ـ سۆزىنىڭ جايىدىلىقى، تىل پاساھىتى، سۆزمەنلىكى، ھازىر جاۋابلىقى بىلەن «شېرىن» دېگەن ئاتاق ـ نامغىمۇ ئېگە بولغان. كېيىنچە ئەينى دەۋردىكى قومۇل ئوردىسىدا (قومۇل ۋاڭلىقىنى كۆرسەتسە كېرەك) يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە مەنسەپدار بولۇپ، ئەينى دەۋر سىياسىي ھاياتىدا ئاكتىپ ئىجتىمائىي رول ئوينىغان. ھەتتا رۇسىيە، قوقان قاتارلىق بىر قانچە ئەللەرگىمۇ ئەلچى سۈپىتىدە بارغان. ئەمما كېيىنچە ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن يىرىكلىشىپ قېلىپ ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈلۈپ (ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈشتە مەلۇم بىر پارچە رەسىمگە قارىتا ئوردىدا ئوتتۇرىغا قويغان تەھلىلى ۋاڭغا ياقمىغانلىقى ئۈچۈن پالانغان دېگەن قاراش كۆپرەك)، سۈرگۈن ھېسابتا قومۇلدىن ئايرىلغان ۋە جاھانكەزدىلىك ھاياتىنى باشلىغان. كېرىيەگە

كەلگەندىن كېيىن ئەينى دەۋردىكى كىرىيەنتىڭ بېگى ــ «ئىبراھىم كۈلى»نى تاپقان، ئىبراھىم بەگنىڭ ئاكىسى مۇسا بەگكە دورغا بولغانلىكەن. شېرىن دورغا تۇغۇلغان 1780 ــ يىللار ئەتراپىدا قومۇل، تۇرپان قاتارلىق جايلاردا قانداق يېغىلىق ــ ئاپەتلەرنىڭ بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق، بۇ ھەقتە تېخىمۇ ئىزدىنىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ. ئەمما، شېرىن دورغىنىڭ ئوردا تەربىيەسىنى قوبۇل قىلىپ يۇقىرى مەلۇماتلىق كىشى بولغانلىقى، كۆپنى كۆرگەن، كۆپ جايلارغا بارغان، تەرەققىپەرۋەر ھەم يېڭىلىقنى قوبۇل قىلغان ئادەم ئىكەنلىكى ئېنىق. ئاۋۇت شەيخ 1980 ــ يىللىرىنىڭ ئاخىرقى بىر كۈنى قىزىنىڭ كېسىلىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن كىرىيەلىك ئاتاقلىق تېۋىپ ئەمەت ھاجىمنىڭ ئۆيىگە كىرگىنىدە، ھاجىم ئۇنىڭ شېرىن دورغىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتكەن ۋە: « شېرىن دورغا ۋە مىسكىن ھاجىمنىڭ چوڭ دادىلىرى كىرىيەگە يېڭى مۇسۇلماندارچىلىقنى ئېلىپ كەلگەن ئۇلۇغ كىشىلەر ئىدى» دېگەن. شېرىن دورغا ئەۋلادلىرىنىڭ شېرىن دورغىنىڭ تەق ــ تۇرقى ۋە قىياپىتى ھەققىدە ئېيتىپ بەرگەن بايانلىرىغا قارىغاندىمۇ شېرىن دورغا يۇزلىرى كەڭ، ناھايىتى بەستىلىك، كۆتمەك ساقال قويۇۋالغان كىشى بولۇپ، شۇ دەۋردىلا تۆت يانچۇقلۇق كالتە كىيىم بىلەن شىلەپە كىيىپ يۈرىدىكەن. ئۇ يېڭى كەلگەندە، شۇ ۋاقىتتىكى يۇرت كاتتىلىرى ۋە دىنىي ئۆلىمالار ئۇنىڭ يۇرۇش ــ تۇرۇشلىرىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلىشىپ ئۇنىڭغا: «مۇشۇنداق پەرەڭچە ئېگىن كىيىپ يۈرۈپ گۇناھقا پاتسىلا، ئاخىرەتتىكى سوئال ــ سوراقتا قانداق جاۋاب بېرەلا؟» دېگىنىدە، شېرىن دورغا ئۇلارغا: «ئاخىرەتتىكى سوئال ــ سوراقنى شېرىندىن سورامدىكىن ياكى ئېگىندىنمۇ؟» دەپ مەسخىرىلىك جاۋاب بەرگەن. بۇ خەلقىمىز كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتىدە ياشاۋاتقان دەۋرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئاجايىپ ئىسيانكارلىقنى ئىپادىلىگەن جاۋاب بولۇپ، شېرىن دورغا دۇنيا قارىشىنىڭ مەلۇم بىر چېقىنى سۈپىتىدە ئۇنىڭ مەنىۋىيەت ئالىمىدىن ئۇچۇر بېرەلەيدۇ. ئۇنىڭ تۆت يۈز چۇقلۇق كالتە چاپان ۋە شىلەپە كىيىپ يۈرگىنىدىن ۋە ئەمەت ھا-

جىمنىڭ ئۇ ھەقتە ئېيتقان يۇقىرىقى سۆزىدىنمۇ ئۇنىڭ ئەينى ۋاقىتتىلا دۇنياۋى ئىشلاردىن خەۋەردار، كۆپنى كۆرگەن تەرەققىيپەرۋەر كىشى ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولىدۇ. ئاۋۇت شەيخىنىڭ يەنە ئېيتىپ بېرىشىچە: شېرىن دورغا كېرىيەگە 70 نەچچە ياشقا كىرىپ قالغان ۋاقىتتا (تەخمىنەن 1840 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرىغا توغرا كېلىدۇ) كەلگەن بولۇپ، شۇ ۋاقىتتىمۇ ئۇ خۇددى ياش كىشىلەردەك ساغلام ۋە ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان تازا قىرانلىق دەۋرى ئىكەن. ئۇ مۇسا بەگ بىلەن 15 ـ 20 يىل ئەتراپىدا يۇرتدارچىلىق قىلىدۇ ۋە بۇ جەريانىدا ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان ئاقيار كۆلىدىكى پولات ئاتقۇچىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ، بالىچا قىلىق بولىدۇ. شېرىن دورغا ئۆيلەنگەن بۇ ئايالنىڭ ئىسمىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ئېنىق ئەمەس. ئەمما بۇ ئايالنىڭ ھېزىمھاجىم، سەيدىھاجىم، سىدىقھاجىم ئاتلىق ئۈچ ئاكىسى بولۇپ، ئۇلار ئەينى دەۋرنىڭ كاتتا بايلىرىدىن ئىكەن ھەمدە ئاقيار كۆلىنىمۇ مۇشۇ كىشىلەر قازدۇرغانىكەن، شۇڭلاشقا بۇ كۆل ئەل ئىچىدە «سەيدىھاجىم كۆلى» دېگەن نام بىلەنمۇ مەشھۇر.

مۇسا بەگ ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى ئىبراھىم بەگلەر كېرىيەنىڭ تەبىئىي ئېكولوگىيەسىنى قوغداش ۋە تەبىئىي شارائىتلاردىن پايدىلىنىپ ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن، كېرىيە تارىخىدىكى تەرەققىيپەرۋەر ھۆكۈمدارلاردىن بولۇپ، ئۇلار چۆل ـ باياۋانلارغا يۈرۈش قىلىپ بوز يەر ئېچىپ، ئاھالە كۆچۈرۈپ بىر مۇنچە چۆل ـ جەزىرىلەرنى ئاۋاتلاشتۇرغان، شۇنداقلا نۇرغۇنلىغان يېڭى كەنت ۋە تېرىلغۇ ئېتىزلىرىنى بەرپا قىلغان. كېرىيەنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى مۇنبەت تۈپراق ئويتوغراقنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى كونا ئېقىن ۋادىسى (ھازىرقى ئاپتاپلىق كۆل، تەتۇر كۆل) بۇك ـ باراقسان توغراقزارلىق بولۇپ، بۇ توغراقزارلىق ئويتوغراق بوستانلىقىنىڭ قۇملىشىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى تەبىئىي توسۇق بولۇپلا قالماي، قەدىمكى كارۋان يۈيۈك يولىمۇ مۇشۇ توغراقزار ئېقىنىنى بويلاپ ئۆتەتتى. بۇ ئالاھىدىلىك بۇ جاينى بەلگىلىك ئاۋاتلىققا ئىگە قىلغان، مۇسا بەگ بۇ توغراقزارلىقنىڭ قالايمى

قان كىسىشلەر سەۋەبلىك نابۇت بولۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھەمدە قەدىمكى يىپەك يولىدىكى مۇھىم بىر ئۆتەڭ بولغان بۇ خىلۇەت مائارىنى ئېكولوگىيە كاپالىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، بۇ توغراقزارلىقىنى قوغداشنى خەلق قەلبىدە بەلگىلىك ھۆرمەتكە ئىگە بولغان شېرىن دورغىغا تاپشۇرغان (تارىختىكى سانسىزلىغان تەبىئىي ئاپەتلەر ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، ئۆز ھاياتىي كۈچىنى ساقلاپ كەلگەن بۇ توغراقزارلىق 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ، 70 ـ يىللىرىغىچە ئۆزىنىڭ بۇك ـ باراقسانلىقىنى ساقلاپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما كېيىنچە قالايمىقان كېسىپ يېقىلغۇ قىلىش ھەمدە قارىغۇلارچە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش قاتارلىق ئىجتىمائىي ئاپەتلەر بىلەن نابۇت بولۇپ كەتكەن، ئىزناسى ھازىرمۇ بار) شۇنىڭ بىلەن ئۇ ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىكى ئويتوغراق يېزىسىدىمۇ ئۆي ـ ماكان بەرپا قىلغان ۋە ئويتوغراق بوستانلىقى بىلەن كېرىيە بازىرى ئوتتۇرىسىدا كېلىپ ـ كېتىپ تۇرغان.

مۇسا بەگ يۇرتدارچىلىق جەريانىدا ئوقۇمۇشلۇق شېرىن دورغىنىڭ تەرەققىپەرۋەر ئىدىيەسىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان بولۇپ، ئۇ ھەر قانداق توي ـ تۆكۈن، ئولتۇرۇش، مەشرەپ ۋە باشقا جامائەت سورۇنلىرىغا شېرىن دورغىنى تەكلىپ قىلماي قالمايدىكەن ۋە سورۇننىڭ ئەڭ مۇھىم ھەمداستىخىنى، ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن ھەمسۆھبىتى سۈپىتىدە يېنىدىن ئايرىمايدىكەن. شېرىن دورغىنىڭ كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان شېرىن سۆزلىرى، قىزىقارلىق چاقچاقلىرى، ئەتراپلىق پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرى ۋە ئەل ـ خەلقنىڭ ئاھۇزارىنى يارقىن ئىپادىلەيدىغان ھېكمەتلىك ئىبارىلىرى بۇ خەلقپەرۋەر ھۆكۈمدارنى ئۆزىگە قاتتىق مەھلىيا قىلغانىكەن. شېرىن دورغا ۋاپاتىنىڭ ھارپا ئاخشىمىمۇ مۇسا بەگنىڭ بىر خىزمەتكارى ئاقيار كۆل بويىدىكى قېينىئانىسىنىڭ ئۆيىدە ئارام ئېلىۋاتقان شېرىن دورغىنى مۇسا بەگنىڭ ئۇنى شەنبە بازاردىكى بىر چاي زىياپىتىگە بىرلىكتە قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلغانلىقىنى ئېيتىپ كەلگەن، ئەزەلدىن كۆلكە ـ چاقچاق بىلەن قەلب گۈلزارىنى ياشىنىتىپ كەلگەن، ئۆز ئۆمرىدە ئاغرىق ـ سىلاقنىڭ دەردىنى تارتىپ باقمىغان، چېھرىدىن

شادلىق يېغىپ تۇرىدىغان بەۋۇۋەت شەھرىن دورغا خىزمەتكارغا خۇددى كۆڭلى بىر نەرسىنى تۇيغاندەكلا مۇڭ بىلەن: «مۇسا بېگىم چاي دەپ- تۇ، ئەزرائىل جان دەيدۇ، ناۋادا ئەزرائىل جان ئالمىسا ئەتىگىچە يەتتەپ بارارمەن» دېگەن ۋە شۇ ئاخشىملا بۇ ئالەم بىلەن خوشلىشىپ باقىي ئالەمگە رىھلەت قىلغان، ئۇ ۋاپات بولغاندا، قەيىنىئانىسى ۋە ئايالىنىڭ تۇغقانلىرى يېنىدا بار ئىكەن (ۋاپاتىدا قەيىنىئانىسىنىڭمۇ يېنىدا بولۇشى، 107 يىل ئۆمۈر كۆرگەن شەھرىن دورغىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ 70 ياشلار ئەتراپىدا كېلىپ ئۆي ـ ئوچاقلىق بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ). شەھرىن دورغا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، كىشىلەر ئۇنىڭ مېيىتىنى مۇھتىنى قوغداش ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقارغان ۋە خەلقلىرى قىزغىن ھىمايە قىلغان ئويتوغراق بوستانلىقىغا يۆتكەپ، ئويتوغراقتىكى مەشھۇر بۇغراقۇم مازىرىغا دەپنە قىلغان. شەھرىن دورغىنىڭ ۋاپاتىغا چوڭقۇر ئېچىنغان مۇسا بەگ ۋە ئامبال مەھكىمىسى ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر توپاق ۋە 20 چارەك گۈرۈچ بىلەن ئويتوغراق- تا كاتتا نەزىر ئۆتكۈزگەن ۋە يەتتە كۈنگىچە قايتماي ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا ئۆزى بىر قوللۇق باشچىلىق قىلغان.

شەھرىن دورغىنىڭ ئۆيلەنگەن ئايالىدىن قۇربانىنىياز ۋە ئىمىن دەپ ئىككى ئوغلى، خەلىچىخان ئاتلىق بىر قىزى بولۇپ، قۇربانىنىياز دورغا ھاياتىدا پەرزەنت يۈزى كۆرمىگەنىكەن؛ ئىككىنچى ئوغلى ئىمىن بولسا شەھرىن دورغا ۋاپاتىدىن كېيىن ئويتوغراقتىكى بوغراقۇم مازىرىنىڭ شەيخى بولغان. بۇغراقۇم مازىرىنىڭ ئون مۇ ۋەخپە يېرىگە ئىمىن شەيخ ئىگىدارچىلىق قىلغان ھەمدە ۋەخپە يەر- دىن چىققان ھوسۇلنى شۇ دەۋردىكى دىنىي مەكتەپلەرنىڭ مۇدەر- رىسلىرىگە ئىش ھەققى قىلىپ تارقىتىپ بېرىپ، ئەينى دەۋر پەن ـ مەدەنىيىتى ۋە ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھپە قوشقان. شۇنىڭدىن باشلاپ شەھرىن دورغىنىڭ ئەۋلادلىرى بۇغراقۇم مازىرىنىڭ شەيخلىق مەجبۇرىيىتىنى ئۆتەپ كەلگەن ھەم- دە «شەيخ» دېگەن بۇ نام شەھرىن دورغىنىڭ ئوغۇل تەرەپ ئەۋلادلىرى- نىڭ جەمەت نامى (فامىلىسى) بولۇپ قالغان. ئۇلار ھازىرغىچە شۇنداق ئاتىلىپ كەلمەكتە. قىزى خەلىچىخانمۇ ياتلىق بولۇپ بالا ـ

چاقىلىق بولغان. ئۇنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى «شېرىن» دەپ ئاتالغان. «شېرىن» دېگەن بۇ سۆز شېرىن دورغىنىڭ قىز تەرەپ ئەۋلادلىرىنىڭمۇ جەمەت نامى (فامىلىسى) بولۇپ قالغان، ئۇلار ھازىرغا قەدەر شۇنداق ئاتىلىپ كەلمەكتە.

ئىمىن شەيخنىڭ مەتربەسى شېيىخ، پولات شېيىخ، مەمتىلى شېيىخ، مەتقۇربان شەيخ، مەمەت شەيخ ۋە نىياز شەيخ قاتارلىق ئالتە ئوغلى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەل ئىچىدە مەشھۇر بولغىنى — يەنى مەتقۇربان رەئىس ئاخۇنۇم مەتقۇربان شەيخ بولۇپ، ئۇ 1949 ـ يىلىدىن كېيىن كېرىيە ناھىيىلىك دىنىي بىرلىك سەپنىڭ رەئىسى بولۇپ، دەسلەپكى مەزگىللەردىكى دەۋا ـ دەستۇر ئىشلىرىنى سورىغان ۋە ئۆزىنىڭ جامائەت ئىشلىرىنى بېجىرىشتىكى ئادىللىقى ۋە ماھىر ئىجتىمائىي تەشكىلاتچانلىقى بىلەن جامائەتنىڭ چوڭقۇر ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن. ئۇندىن باشقا پولات شەيخ بىلەن مەمتىلى شەيخ شۇ دەۋرىنىڭ تەڭداشسىز پالۋانلىرى بولۇپ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ھازىرقى دەريا بويى يېزىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپى، قاراخان مەيدانىنىڭ (ھازىرقى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى) ئاياغ تەرەپلىرىدە ھاللىق خوجىلارغا قارايدىغان بىپايان يايلاقلار بولۇپ، پولات شەيخ بىلەن مەمتىلى شەيخ ئىككىسى ئۇلار بەرگەن يايلاقتا ئۆزلىرىنىڭ مال ـ چارۋىلىرىغا ھاللىق خوجىلارنىڭ قوي، ئاتلىرىنى قوشۇپ باقىدىكەن، ئۇلار 1890 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا كېرىيە قاراخان مەيدانىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى يوغانتوغراق دېگەن جايدا مال بېقىۋېتىپ، ئاتلىرىنى يەپ كەتكەن بىر يولۋاسىنى بايقاپ قالغان ۋە پولات شەيخنىڭ باتۇرلۇق كۆرسىتىشى بىلەن بۇ يولۋاسىنى پەم ـ پاراسەت بىلەن ئۆلتۈرگەن. ئۇلارنىڭ بۇ «زىياندىش»نى ئۆلتۈرۈپ مال ـ چارۋىلارنىڭ ئامانلىقىنى قوغدىغان تۆھپىسىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن ئەينى ۋاقىتتىكى كېرىيە ھاكىمبېگى ئۇلارغا مىلتىق مۇكاپات بەرگەن، ئەڭگۈشتەر ئوشۇقىنى بەللىرىگە تاڭغان، ھاللىق خوجىلار ئۇلارغا تون ياپقان. بۇ تون ھازىرمۇ ئاۋۇت شەيخنىڭ ئۆيىدە ساقلانماقتا. يولۋاسىنىڭ يۇرىكىنى ئەيـ

نى ۋاقىتتىكى كېرىيەنىڭ بېگى ـــ زالىملىقتا داڭقى چىققان يۈسۈپ بەگ شاما («كېرىيە تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 1 ـ سانىدىكى مەرھۇم ئىمىن رەئىس ھاجىم ۋە ئىمىن روزىلارنىڭ ئەسلىمىسىدە يۈسۈپ بەگ شاما ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىلگەن. ئەمما، كېرىيە تارىخىدا يۈسۈپ بەگ شامىدىن ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئىككىسى ئۆتكەن بولۇپ، بۇ ئالدىنقىسىنى كۆرسىتىدۇ) يەۋالغان. يولۋاسنىڭ پۇر ـ رىكى بولسا ھازىرغا قەدەر پولات شەيخنىڭ ئوغلى شېرىن دورغىنىڭ چەۋرىسى 98 ياشلىق ھاشىم پولاتنىڭ ئۆيىدە ساقلانماقتا. ئويتوغراق يېزىسىدا ھازىرمۇ پولات شەيخ ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ يولۋاس ئۆلتۇرگەن لىكىگە ئائىت ئىش ـ ئىزلىرى خەلق ئارىسىدا ھېكايە قىلىنىپ سۆزلەنمەكتە (بۇ يولۋاس 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىدا شىنجاڭ چېگرا سىي ئىچىدە كىشىلەر تەرىپىدىن ئاخىرقى قېتىم بايقالغاندىن كېيىن ھازىرغىچە ھېچكىم ئۇچرىتىپ باقمىغان، بەلكىم نەسلى يو ـ قالغان ئەتۇارلىق ياۋايى ھايۋان دەپ قارىلىپ ئاخبارات ۋاستىلىرى تەرىپىدىن «ئىزدەپ تاپقۇچىلارغا بىر مىليون يۈەن مۇكاپات بېرىلە ـ دۇ» دەپ خەۋەر بېرىلىپ مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا غۇلغۇلا قوز ـ غىغان تارىم ۋادىسى يولۋىسى بولۇشى مۇمكىن).

شېرىن دورغىنىڭ ھازىر ئويتوغراقتا بىر نەچچە چەۋرىسى، يۇز ـ دىن ئارتۇق ئەۋرىسى، نەچچە يۇز پەينەۋرىسى «شەيخ» ۋە «شېرىن» دېگەن جەمەت نامىدا ئويتوغراق بوستانلىقىنىڭ غوللۇق ئاھالىسى سۈپىتىدە ياشاپ كەلمەكتە.

كېرىيە ناھىيەلىك ئۇچ توپلامنى رەتلەش، نەشرگە تەييارلاش گۇرۇپ ـ پىسى تەرىپىدىن ئۇنىڭ 53 پارچە لەتىپە ـ چاقچاقلىرى «كېرىيە خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەندىن باشقا، يەنە ئۇنىڭ لەتىپىلىرى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، خەنزۇ كىتابخانلىرىغىمۇ تونۇشتۇرۇل ـ غان ۋە خەنزۇ تىلىدىن تاللاپ تەرجىمە قىلىنغان بىر قىسىم لەتىپىلىرى «خوتەن گېزىتى»نىڭ 1988 ـ يىللىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان. «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1986 ـ يىللىق سانلىرىغىمۇ ئۇنىڭ نۇرغۇن لە ـ تىپىلىرى بېسىلغان.

(ئابدۇخالىق مەتتۇرسۇن)

100 يىل دار ئۈستىدە ماڭغان ئاتا ـ بالا

ئاسىيانىڭ كىندىكى، «يىپەك يولى»نىڭ مۇھىم تۈگۈنى ھېسابلانغان قەدىمىي، مەدەنىيەتلىك يۇرتىمىزنىڭ تارىخىدا كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان كارامەتلەر، تەڭداشسىز كارامەت ئىگىلىرى ئاز ئەمەس، 100 يىل دار ئۈستىدە ماڭغان ئاتا ـ بالا ئەنە شۇنداق كىشىلەردۇر.

دارۋاز ھاشىم ھاجى، سىدىق ھاشىملارنىڭ نامىنى ئاڭلىمىغانلار يوق بولسا كېرەك. 1868 ـ يىلى، يەنە بۇنىڭدىن 140 يىل بۇرۇن قاراقاش ناھىيەسىدىكى ھەمدۇللا ئاخۇن دېگەن كاتتا سەنئەتكار ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىپ، 15 يېشىدا ماھىر سازەندە بولۇپ تونۇلغان، 17 يېشىدىن باشلاپ دار ئۈستىدە مېڭىپ، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ ماھارىتى بىلەن ئەل ـ جاھانغا تونۇلۇشقا باشلىغان ھاشىم ھاجى يۇرتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا دار ئويناپلا قالماستىن، تەكلىمەكە بىنائەن، تاشكەنت، بۇخارا، ئافغانىستان، ھىندىستان، ئىران، ئىراقلارغىچە بېرىپ دار ئويىنىغان ۋە «ھاجى دارۋاز» دەپ نام چىقارغان. ھاشىم ھاجى 1890 ـ يىللىرى يۇرتى قاراشقا قايتىپ كەلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قاراقاش، خوتەن ۋە باشقا يۇرتلاردا دار ئويناپ، دارۋازلىق ماھارىتىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرگەن. 1910 ـ يىلى ئۇ يەنە ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىگە بارغان. ئۇنىڭ دارۋازلىق پائالىيىتى بۇ ئەللەردە 20 يىل داۋاملاشقان. بۇ ئۇنىڭ دارۋازلىق ماھارىتى كامالەتكە يەتكەن چاغلار ئىدى. شۇڭا ئۇ، بۇ قېتىم بۇ ئەللەردە ئىلگىرىكىدىنمۇ بەكرەك ئالقىشلىنىپ، ئۇنتۇلغۇسىز تەسىر قالدۇرۇپ، 1930 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن.

شۇ يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ ياۋاغ دەرۋازىسىدا سىدىق ھاشىم دېگەن بىر ياش دارۋاز تۇنجى قېتىم دار ئويناپ قەشقەر خەلقىنى ھەيران قالدۇرغان. بۇ ھاشىم ھاجىنىڭ چوڭ ئوغلى سىدىق ھاشىم ئىدى. ھاشىم ھاجى ئوغلىنى 20 ياشقا كىرگۈچە داردا 13 يىل قاتتىق مەشىق قىلدۇرغان. ھاشىم ھاجى ئوغلىنىڭ ئۆزىنىڭ كۆتكەن

نىمدىنمۇ يۇقىرى ماھارەت ئىگىلىگەنلىكىنى كۆرۈپ، 45 يىلدىن بېرى قولدىن بەرمەي كەلگەن ئورنىنى ئوغلىغا بېرىپ، ئوغلىنىڭ مۇستەھكەم ئارقا تىرىكى بولغان.

1930 ـ يىلى كۇچاغا كېلىپ ماكانلاشقان ئاتا ـ بالا دارۋازلار كۇچانى ئاساسلىق پائالىيەت مەيدانى قىلغان. 1939 ـ يىلى جۇڭگۇ كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى يولداش لىن جىلۇ كۇچاغا ھاكىم بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، ھاشىم ھاجى ئائىلىسى بىلەن بىر نەچچە قېتىم ئۇچرىشىپ سۆھبەت ئۆتكۈزگەن. ھاشىم ھاجىنىڭ دارۋازلىق پائالىيىتىنى قىزغىن قوللاپ، ئۇلارنى خەلق ئۇچۇن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىشقا ئىلھاملاندۇرغان. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش بولۇۋاتقان مەزگىلدە لىن جىلۇ ئاممىنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۇرەشنىڭ ئالدىنقى سېپىدىكىلەرگە يارەدەم بېرىش، ئىئانە توپلاشقا سەپەرۋەر قىلغاندا، ھاشىم ھاجى ئاتا ـ بالا چاقىرىققا ئاكتىپ ئاۋاز قوشقان. ئۇلار دار ئويىنىغان سورۇنلارنى ئاممىغا تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ، ئىئانە توپلاشقا سەپەرۋەر قىلىدىغان مەيدانغا ئايلاندۇرغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئاتا ـ بالا پائال ھەرىكەتكە كېلىپ، بىر قانچە ۋىلايەت، ناھىيەدە دار ئويناپ توپلىغان مەبلىغىدىن يۇز نەچچە مىڭ يۇەن، 10 نەچچە سەر ئالتۇننى باشلامچىلىق بىلەن ئالدىنقى سەپكە ئىئانە قىلغان.

ئازادلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر دارۋازلىق سەنئىتى ناھايىتى ئەۋزەل تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە بولدى. سىدىق ھاشىم 1950 ـ يىلى ئازادلىقنى تەبرىكلەپ، يېڭى زامانغا تەنتەنە قىلىپ، ھاشىم ھاجىنىڭ يېتەكچىلىكىدە كۇچادا تۇنجى بولۇپ دار ئويناندى. كۇچا ناھىيەلىك خەلق ھۆكۇمىتى ئۇلارنى ئىلھاملاندۇرۇپ مۇكاپاتلىدى. شۇ يىلى مايدا تۇنجى قېتىملىق «1 ـ ماي»ئەمگەكچىلەر بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن ئاقسۇدا دار ئويناپ، ۋالىي مەھكىمىسى تەرىپىدىن مۇكاپاتلاندى. يەنە شۇ يىلى ئۆكتەبىردە ئۆلكىلىك ھۆكۇمەتنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقىنى تەبرىكلەش يۇزىسىدىن داغدۇغىلىق دار ئويناپ، ئۆلكىلىك ھۆكۇمەتنىڭ كاتتا مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شۇنى قىستۇرۇپ ئۆ-

تۇش زۆرۇركى، 1950 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى كۆچادا ئا-مېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش يۇزىسىدىن ئىئا-نە توپلاش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلغانىدا، ھاشىم ھاجى ئاتا ـ بالا پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، جايلاردا دار ئويناپ مەبلەغ توپلاپ، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشكە ئۇچ ئايروپىلان سېتىۋالغۇدەك ئىئانە پۇلنى ئۇرۇم-چىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ئىشخانىسىغا تاپشۇرغان (ھاشىم ھاجىنىڭ 2 ـ نەۋ-رىسى ئايشەمخان ھاجىنىڭ مەلۇماتىدا شۇنداق دېيىلگەن). بۇ ھەقتە «مىللەتلەر رەسىملىك ژۇرنىلى»نىڭ 1982 ـ يىلى 12 ـ سانىدىكى شۇ يىلى كۆكخوتتا ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت يىغىنىغا بېغىشلانغان مەخسۇس سەھىپىدىكى سىدىق ھاشىم تونۇشتۇرۇلغان «دۆلەت ۋە خەلق ئۈچۈن ماھارەت كۆرسىتىش» دېگەن كىچىككىنە سۇرەتلىك ماقالىدە (سىدىق ھاشىم بۇ مۇسابىقىدە ئۆزى ماھارەت كۆرسەتمە-گەن، شاگىرتى نۇراخۇنۇنىڭ دار ئويناشىغا يېتەكچىلىك قىلغان) «ئايروپىلان سېتىۋېلىش ئۈچۈن نۇرغۇن پۇل ئىئانە قىلغان» دېيىل-گەن. مەلۇمكى، گەرچە مىقدارى ئېنىق بولمىسىمۇ، نۇرغۇن پۇل ئىئانە قىلىپ ئاۋانگارتلىق رول ئويناپ، دارۋازلارنىڭ مەردانە، سە-خىيلىقىنى، ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن ھېچنىمىنى ئايمايدىغان ئالىيجا-ناب پەزىلىتىنى نامايەن قىلغان.

سىدىق ھاشىم 1951 ـ يىلى ئاقسۇدا «غالىبىيەت ئۆستىكى» پۈ-تۈپ سۇ باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەندە، تەكلىپكە بىنائەن دار ئويناپ يەنە مۇكاپاتلانغان. 1952 ـ يىلى ئەتىيازدا ھاشىم ھاجى 86 يېشىدا كۆچادا ئالەمدىن ئۆتتى. سىدىق ھاشىم دادىسىنىڭ روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنىڭ دارۋازلىق تۇغىنى تېخىمۇ ئېگىز لەپىل-دەتتى. ئۇ 1953 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئاز سانلىق مىل-لەتلەر تەنھەرىكەت يىغىنىدا دار ئويناپ مېدال بىلەن مۇكاپاتلاندى. شۇ يىلى سىدىق ھاشىمنىڭ دارۋازلىق ماھارىتىگە ئارقا ـ ئارقىدىن شان ـ شەرەپ ياغقان يىل بولدى. شۇ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى-

دىن 12 ـ كۇنىگىچە تېخنىكا شەھىرىدە مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تەنھەرىكەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يىغىنى جۇڭگو قۇرۇلۇ- غاندىن بۇيانقى تۇنجى كاتتا مەرىكە ئىدى. سىدىق ھاشىم بىردىنبىر دارۋاز ۋەكىلى سۈپىتىدە بۇ كاتتا مۇسابىقىگە ئالاھىدە تەكلىپ قى- لىندى. سىدىق ھاشىم بۇ مۇسابىقىنىڭ ئويۇن قويۇش تۈرىگە قاتنى- شىپ، مۇسابىقە ئەھلى تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان كارامىتىنى كۆرسەت- تى. ئۇنىڭ دار ئۇستىدىكى يۈكسەك ماھارىتى مۇسابىقە ئەھلىنى تاڭ قالدۇردى. سىدىق ھاشىمنىڭ دار ئويۇنىشى بۇ مۇسابىقىدە مۆجىزە خاراكتېرلىك يېڭى ئىش بولۇپ 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

سىدىق ھاشىم كۇنسېرى كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئابروي ـ ئىناۋىتى ئالدىدا ئۆزىگە تەمەننا قويمىدى، قانائەتلەنمىدى، دار ئۇستىدىكى ماھارىتىنى ئۈزۈكسىز داۋاملاشتۇردى. 1958 ـ يىلى جۇدې ئاپتو- نوم رايونىمىزنىڭ خىزمەتلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەلگەندە ئۇ، 50 ياشقا يېقىنلىشىپ قالغىنىغا قارىماي دار ئۇستىدە ئاجايىپ ما- ھارىتىنى كۆرسىتىپ، جۇدېنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. 1959 ـ يىلى دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئۈرۈمچى تەنتەربىيە مەيدانىدا دار ئويناپ، بايرام تەنتە- نىسىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى.

1985 ـ يىلى سىدىق ھاشىم دار بىلەن خوشلىشىدىغان ئاخىرقى يىل بولدى. شۇ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپ- تونۇم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇ- رۇمچىدە تەنھەرىكەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. سىدىق ھاشىم بۇ كاتتا يىغىلىشتا ئۆزىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ماھارىتىنى كۆرسىتىپ، ئۇي- غۇر دارۋازلىقىنىڭ ۋايىغا يەتكەن يۈكسەك پەللىسىنى نامايان قىل- دى. بۇ سىدىق ھاشىمنىڭ دار ئۇستىدە جۇغلىغان 55 يىللىق تەج- رىبىلىرى، پۈتۈن دارۋازلىق ماھارىتىنىڭ جەۋھەرلىرىنىڭ ئاخىرقى قېتىم كۆرەك قىلىنىپ، ئەل ـ جاماەت ئالدىدا يەكۈنلىنىشى بول- دى.

يىغىپ ئېيتقاندا، ئاتا ـ بالا ئىككىيلەننىڭ باشلىق باھاردىن تارتىپ ئۆمرىنىڭ قىرۇق چۈشكەن مەزگىللىرىگە قەدەر بولغان ھايا- تى ئۇيغۇر دارۋازلىقىغا بېغىشلىنىپ، جەمئىي 100 يىللىق قىممەت-

لىك ھاياتى دار ئۇستىدە ئۆتتى. ئۇلار ئاسمان ئەركىسى بولۇشقا مۇ-ناسىپ. چۈنكۈ سىركچىلەر جەمئىيىتى سىدىق ھاشىمنىڭ ئۇيغۇر دارۇازلىق مەدەنىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا بىر ئۆمۈر سىڭدۈرگەن ئەجرى ۋە كاتتا تۆھپىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، 1992 - يىلى 9 - ئايدا ئۇنى كۇموش لوڭقا بىلەن مۇكاپاتلاپ، ئالاھىدە زور ھۆرمەت بىلەن دۇردى. سىدىق ھاشىم 1955 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1978 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشىنىڭ بىر نەچچە نۆۋەتلىك ئەزاسى بولدى. شىنجاڭ سىرك ئۆمىكى دارۇازلىق ئەترىتىنىڭ مۆتىۋەر ئاقساقىلى سىدىق ھاشىم بۇ يىل 98 ياشقا كىردى.

(«ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»نىڭ 2008 - يىلى سانىدىن)

ئۇزۇن ئۆمۈرلۈك باغۋەن

تۇرسۇن خوتەن 1871 - يىلى قاراقاش يېڭىيەر يېزىسىنىڭ ئە-مامئەسكەر كەنتىدە تۇغۇلدى. ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك يېتىم قە-لىپ كىشىلەر ئىشكىدە جان بېقىپ تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق - چۈ-چۈكىنى بالدۇر تېتىغانلىقتىن، مېۋىلىك كۆچەتلەرنى ئۇلاشنى ھەم كۆنچىلىكنى پىششىق ئۆگىنىۋالدى. 1890 - يىلى تۇغقانلىرىدىن ھەم مەھەللىداشلىرىدىن يەتتە كىشى مەسلىھەتلىشىپ «تاغ ئارقە-سى» غا چىقىپ جان بېقىشنىڭ يولىنى تېپىش ئۈچۈن سەپەرگە چىقتى. بۇ يەتتە كىشىنىڭ چوڭى توختاخۇن 30 ياش، كىچىكى ئە-گەمبەردى 10 نەچچە ياشتا ئىدى. بۇلار قاراقاش ناھىيەسىدىن يولغا چىقىپ ھەر يۇرتتا بىر نەچچە كۈن توختاپ مەدىكارچىلىق قىلىپ ئاش - ئوزۇق، خىراجەتلىرىنى غەملىۋالغاندىن كېيىن سەپەرنى داۋاملاشتۇردى. ئۇلار ئالتە ئايدا كۇچاغا كېلىپ مۇز داۋان ئارقىلىق ئىلىغا چىقىپ ئىلىم - پەن ھاۋاسى قويۇق بولغان غۇلجىدا ئىككى يىل قوغۇنچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ئەمما، بۇ يەتتە خوتەنلىك شۇ ۋاقىتلاردا ئالتە شەھەردىن چىققانلار بىلەن سىغىشالماي، بورتالادا بىر نەچچە ئاي تۇرغاندىن كېيىن چۆچەككە باردى. بۇ يەتتە خوتەن-

لىكىنىڭ بەزىلىرى بايلارغا يىللىقچى بولۇپ قوغۇن ـ تاۋۇز تېرىدى، بەزىسى كۆنچىلىك قىلدى. تۇرسۇن خوتەن يەتتە، سەككىز يىل قوغۇن ـ تاۋۇز تېرىپ، كۆن ـ تېرە سودىسى قىلىپ تاپقان پۇلىنى قېينىئاتىسى سالغان دەسمايە بىلەن قوشۇپ قارا دۆڭدىن تۆت مو يەر سېتىۋالدى ھەمدە ھۆكۈمەت تەرىپىنىڭ خەرىتە سىزىپ، دائىرە مۇقىمداپ، مەھەللە بىنا قىلىش رىغبىتىگە ئېرىشتى. تۇرسۇن خوتەن قاراقاشتىن بېلىگە تۈگۈپ چىققان شاپتۇل ئۇرۇقلىرىنى تىكىپ ئۈندۈردى. 1940 ـ يىللىرى تۇرسۇن خوتەن بىنا قىلغان باغ ھۆكۈمەت باشلىقلىرىنىڭ، يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ جەنۇبىنىڭ مېۋىلىرىگە ئېغىز تېگىپ لەززەتلىنىدىغان گۈزەل، ئاۋات سەيلىگاھىغا ئايلاندى.

بۇ باغدا ئىككى بارائ چىلگە ئۈزۈم، ئون بارائ كۆك ئۈزۈم (بىر بارائدا 9 دىن 11 تۈپكىچە ئۈزۈم بولاتتى)، 57 تۈپ ھەر خىل ئالما، 43 تۈپ ھەر خىل شاپتۇل، تۆت تۈپ توغاچ، يەتتە تۈپ ئۆرۈك بار ئىدى. بۇ باغنىڭ كۆك شاپتۇلى، چىلگە شاپتۇلى، ئەش شاپتۇلى، توغاچلىرى چۆچەك بويىچە ئەتىۋار، داڭلىق ئىدى. سەككىز تۈپ تەكىنىڭ ئۈزۈملىرىنى تۇرسۇن خوتەن ئۆزى بازارغا ئېلىپ بېرىپ ساتاتتى. باشقا مېۋىلەرنى باققاللار ئۆزى كېلىپ سېتىۋالاتتى. ئەش شاپتۇل گەمىدە چاغانغىچە ساقلىناتتى. باغنىڭ جىمى پەرۋىشلىرىنى تۇرسۇن خوتەن ئۆزى ئىشلەيتتى، ئۇلايتتى، ئوتايتتى، پۈتايتتى، ئوغۇتلايتتى. قايسى ئۈزۈمنىڭ تۈۋىگە قانداق ئوغۇتتىن قانچىلىك كۈمۈشنى، بۇلتۇرقى مېۋە بېرىش ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلەيتتى. ھايۋاناتنىڭ ئۆلۈكىنى، سۆڭەك قاتارلىقلارنى يىلتىزىدىن قانچىلىك يىراق، قانچىلىك چوڭقۇر كۆمۈشنىمۇ تەجرىبىدىن ئۆتكۈزەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مېۋىلەرنىڭ مەھسۇلاتى كۆپ، سۈپىتى سەرخىل، خېرىدارلىرى كۆپ بولۇپ، تۇرسۇن خوتەن ئائىلىسى بۇ باغنىڭ كىرىمى بىلەن توق، بايلىقات ياشايتتى.

تۇرسۇن خوتەن بىردەم بىكار تۇرمايتتى. تەرتىپلىك ئوزۇق ـ لىناتتى. بۇرۇن ئۇخلاپ، سەھەر تۇرۇپ كېتەتتى. مېۋىلەرنىڭ راسا پىشقىنىنى شېخىدىن ئۈزۈپ يەيتتى. 80 ياشتىن ئاشقاندىمۇ ئالمـ

غا يامىشىپ چىقىپ ئەڭ ئۇچىدىكى شاختىن قىزىرىپ پىشقان ئالمىنى ئۈزۈپ يېگەنىدى. ھەر كۈنى يېڭى قوي گۆشىنى شورپا قىلىپ يەيتتى ياكى خوتەن كاۋېپى (گۆش ئالما شېخىغا سانجىلىپ، يەردىن كولانغان كاۋاپداندىكى ئوتقا قاقلاپ پىشۇرۇلىدۇ) پىشۇرۇپ يەيتتى. ئەتىگەندە بۇلاقنىڭ سوغۇق سۈيىنى ئىچەتتى. ھەممە كىشى بىلەن چىقىشىپ ياشاپ ئەل ئىچىدە يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە بولۇپ، بىر نەچچە يىل مەھەللە باشلىقى بولغانىدى. سىرتتىن كەلگەنلەر چۆچەكتە ئابرۇي - ئىناۋەت قازىنالمىسا، ئۇنىڭ ئىسمى يۇرتىنىڭ نامى بىلەن قوشۇپ چاقىرلمايتتى. تۇرسۇن خوتەن قىزىلئۆگىچ راكى بىلەن 1970 - يىلى 99 يېشىدا ئالمىدىن ئۆتتى.

(مۇھەممەتئىمىن قۇربان)

«ئەتلەس ماكانى» دىكى كەشپىياتچىلار

خوتەن يېپەكى، خوتەن قاشتېشى ۋە خوتەن گىلىمى «خوتەننىڭ ئۈچ گۆھىرى» ھېسابلىنىدۇ.

«يېپەك يۇرتى» دىن «ئەتلەس ماكانى» غىچە

قەدىمدىن بۇيان خوتەننىڭ تۇزلەڭلىك رايونلىرىدا پىلە بېقىلىپ، يېپەك ئىشلەپچىقىرىلاتتى ۋە يېپەكنى خام ئەشيا قىلىپ، ئاق شايى، گەزلىك شايى، شايى چەكمەن، شايى رومال، يېپەك بەلباغ، لىق، يېپەك قول ياغلىق، ئەلگەك تىغى قاتارلىق سىدام يېپەك رەختلەر؛ كەڭ يوللۇق دەييارە، ئارا يوللۇق دەييارە، چىغ يوللۇق دەييارە قاتارلىق رەڭدار يوللۇق رەختلەر؛ چوڭ يوللۇق بەقەسەم، شامىي بەقەسەم، چىغ يوللۇق بەقەسەم، تۆمۇر ماشرەڭ رەخت، يېشىل ماشرەڭ رەخت قاتارلىق يېپەك - بۆز ئارىلاش گۈللۈك رەختلەر، شۇنداقلا يېپەك ئەتلەس، يېپەك بۆز ئارىلاش ئەتلەس قاتارلىق ئەتلەس مەھسۇلاتلىرى ئىشلەپچىقىرىلاتتى. سىدام يېپەك رەختلەردىن گۈلۈمەر، گۈللۈك بەلياغلىق، بويالما يېپەك ياغلىق، بويالما شايى

www.uyghurkitap.com

قاتارلىق ئىككىلەمچى يىپەك مەھسۇلاتلىرى ئىشلەپچىقىرىلاتتى.

خوتەننىڭ يىپەكچىلىك تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، «مىلادىيە-دىن بۇرۇنقى 4 ـ ئەسىرنىڭ ئالدى ـ كەينىدە خوتەننىڭ شايى ـ يىپەكلىرى ياۋروپا، ئاسىيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا سېتىلغان. ھەمدە سۇپىتىنىڭ ئېسىللىكى، كۆزنى چاقنىتىدىغان رەڭدارلىقى بىلەن كاتتا شۆھرەتتە ئۆتكەن» («ئېچىلىۋاتقان خوتەن» سۈرەتلىك توپلىمى. خەنزۇچە. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 ـ يىلى 8 ـ ئاي 1 ـ نەشرى 1 ـ باسمىسى، 46 ـ بەت). قەدىمدىن بۇيان خوتەننىڭ يىپەكچىلىكى ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن بولسىمۇ، 19 ـ ئەسىردىن بۇرۇنقى ئەھۋاللارنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان سانلىق مەلۇماتلار كەمچىل. ئەمما، يېقىنقى بىر ئەسىردىن بۇيانقى يىپەكچىلىك ئەھۋالى توغرىسىدكى خاتىرىلەر كىشىگە خېلى ئەتراپلىق مەلۇمات بېرىدۇ: «1908 ـ يىلى خوتەن ۋىلايىتىدە 29 مىڭ 240 دەن (1462 تونا) پىلە ئىشلەپچىقىرىلغان. 1910 ـ يىلى خوتەندە ئۇجمە دەرىخى بەش مىليون تۈپكە، ئىشلەپچىقىرىلغان يىپەك رەختلەر 30 نەچچە مىڭ توپقا يەتكەن. ئەتلەس قاتارلىق يىپەك رەختلەرنى ھەر قايسى ئەللەر تالىشىپ سېتىۋالغان. 1942 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە ئۇجمە دەرىخى توققۇز مىليون توپتىن ئېشىپ، پىلە مەھسۇلاتى 445 تونىغا چۈشۈپ قالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن پىلىچىلىك تېز ئەسلىگە كېلىپ، 1956 ـ يىلى 1117 تونا پىلە ئېلىنغان. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىبارەت ئون يىللىق قالايمىقانچىلىقتا پىلە ئىشلەپچىقىرىش چېكىنىپ 1979 ـ يىلى 363 تونىغا چۈشۈپ قالغان. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن پىلە ـ ئۇجمىچىلىك تېز راۋاجلىنىپ، 1992 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە ئۇجمە دەرىخى 30 مىليون تۈپتىن ئېشىپ كەتتى. 1995 ـ يىلى پىلە مەھسۇلاتى 4600 تونىغا يېتىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ پىلە مەھسۇلاتىنىڭ 83.6% نى ئىگىلىدى.»

ھازىر خوتەننىڭ پىلە ـ يىپەكچىلىكىدە بىر قانچە ئۆزگىرىش بولدى: ھەر قايسى ناھىيىلەردە ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمىچىلىقى مەۋجۇتلۇقتىن قېلىپ، پەقەت خوتەن شەھىرىگە قاراشلىق جىيا يې-

زىسىدىلا ساقلىنىپ قالدى.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ باشلىرىدا كىمخاب تۇرىدىكى رەختلەرنىڭ ئىزى ئۆچكەن ئىدى. يېقىنقى 30، 40 يىل مابەينىدە كوچا چەكمەنى، شايى رومال، يىپەك ياغلىق، ئەلگەك تىغى، گۈلۈەرە، گۈللۈك بەلياغلىق، بوياق يىپەك ياغلىق قاتارلىق مەھسۇلاتلارنىڭ ئىزى ئۆچتى. ئەمما، خوتەن شەھىرىنىڭ جىيا يېزىسىدىكى ئەتلەسچى ئۇستىلارنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ماسلىشىپ، ئىجتىهاد بىلەن ئىزدىنىشى ئارقىسىدا ئەتلەس مەھسۇلاتلىرى ئۆزىگە خاس ئارتۇقچىلىققا تايىنىپ، مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپلا قالماي، يېڭى مەھسۇلات تۇرلىرى، يېڭى نۇسخا، رەڭ تۇرلىرى ئۇزۇكسىز بارلىققا كەلدى.

ئەتلەس ــ رەڭگۇاسى جەھەتتىن ئېيتقاندا گۈللۈك رەختكە مەنسۇپ بولسىمۇ، لېكىن، ئەتلەس يۈزىگە گۈل چىقىرىش ــ «تو-قۇش داۋامىدا گۈل چىقىرىش»قىمۇ، «توقۇپ بولۇپ گۈل چىقىرىش» قىمۇ مەنسۇپ ئەمەستۇر. ئۇ «ئاۋۇال گۈل چىقىرىپ ئاندىن توقۇش» ئۇسۇلىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان مەھسۇلاتتۇر. يەنى، ئەتلەس توقۇلۇشتىن بۇرۇن، ئۇنىڭ ئۆرۈش يىپلىرىغا چەگمە بوياقنى ئاساس قىلىپ، قاينىتىما بوياق ۋە سوغۇق بوياق ئۇسۇلىنى ئارىلاش قوللىنىپ گۈل چىقىرىلىدۇ، ئاندىن توقۇلىدۇ. «ئاۋۇال گۈل چىقىرىپ ئاندىن توقۇش» ئۇسۇلى پەقەت ئەتلەس توقۇمىچىلىقىغىلا خاس بولۇپ، بۇنداق ئۇسۇل جاھاندا يەكتا ۋە يېگانىدۇر. بۇ خۇددى ئىمارەتلەرگە نەقىش چىقىرىشتا، ئىمارەتنى سىلىپ بولۇپ نەقىش چىقىرىش ياكى ئىمارەتنى سىلىش داۋامىدا نەقىس چىقىرىش ئۇسۇلىنى قوللانماستىن، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىغا ئاۋۇال نەقىش چىقىرىپ بولۇپ ئاندىن نەقىشلىك ئىمارەت بەرپا قىلغانغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

ئەتلەس ئۆرۈشلىرىگە چەگمە بوياق ئۇسۇلى ئارقىلىق گۈل چىقىرىش ــ يىراق ئەجدادلىرىمىز ئەتلەسچىلىككە «بەند» قىلىۋەتكەن بىر خىل «تىلسىم» بولۇپ، ئۇنىڭ كونكرېت ئۇسۇلى توغرىسىدىكى ھېچقانداق يازما قوللانما ياكى سىزما ئىسخىما يوق. بۇ خىل ماھارەت پەقەت ئەتلەسچى ئۇستىلارنىڭ مېڭىسىدىلا ساقلىنىدۇ ۋە ئەۋلادلارغا

ئۇدۇم بولۇپ ئۆتىدۇ. ھازىرقى زامان توقۇمىچىلىق كارخانىلىرى بۇ خىل (تېخنىكا)نى ئۆزلەشتۈرۈشكە كۆپ تىرىشتى. ئەتلەسچى ئۇستىلار خوتەندە، ئۇرۇمچى، سۇجۇ، خاڭجۇ قاتارلىق جايلاردا بۇ خىل بوياقچىلىق ئۇسۇلىنى نۇرغۇن قېتىم سۆزلەپ بەرگەن، ئەمەلىي مەشغۇلات جەريانىنى كۆرسىتىپ بەرگەن بولسىمۇ، زامانىۋى توقۇمىچىلىق ئېنژىنېرلىرى ئۇنى ئۆگىنەلمىدى، ئۆزلەشتۈرەلمىدى ــ ئەجدادلار «بەند» قىلىۋەتكەن «تىلسىم»نى يېشەلمىدى. گەرچە، باسما بوياق ئۇسۇلىدا بىر قىسىم «تەقلىدىي ئەتلەس» رەختلەر ئىشلەپچىقىرىلغان بولسىمۇ، ئۇلار ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا ئىشلەپچىقىرىلغان ھەقىقىي ئەتلەسلەر ئالدىدا چېنىپ قالدى ۋە بازار تاپالمىدى.

ھازىر جىيا يېزىسىدا ھەر خىل ئەتلەس، زەرلىك ئەتلەس، ئەتلەس شارپا، ئەتلەس قول ياغلىق، ئەتلەس ياستۇق، ئەتلەس سومكا، ئەتلەس گالىستۇك قاتارلىق مەھسۇلاتلار ۋە ئاز سانداً شايى، بەقەسەم، دەييارە چەكمەن قاتارلىق رەختلەر ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. بارلىق گۈل نۇسخىلىرى رەڭ تۇرلىرى ۋە مەھسۇلات تۇرلىرىنى ھېسابلىغاندا، جىيا يېزىسىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ئەتلەس مەھسۇلاتلىرى 600 خىلدىن ئېشىپ كېتىدۇ.

دېمەك، قەدىمدىن ھازىرغىچە خوتەنگە مەنسۇپ بولغان «يىپەك يۇرتى» دىگەن شۆھرەتلىك نام 40 ـ 50 يىل ئىچىدە، جىيا يېزىسىدىكى كەسىپكار ئەتلەس ئۇستىلىرىنىڭ ئىزدىنىشى، تىرىشچانلىقى بىلەن، يەنە «ئەتلەس ماكانى» دېگەن نامدا تېخىمۇ كونىرىپتلاشتى.

«چولپان»لار جىيادا

«چولپان» ــ ئەسلىدە قۇياشنى ئايلىنىپ ھەربىر قىلىدىغان توققۇز چوڭ سەييارە يۇلتۇزنىڭ بىرىدۇر. ئۇ تىلىمىزدا «زۆھرە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئاستىرونومىيە ئىلمىدىكى ئىلمىي نامى «ۋېنېرا» دېيىلىدۇ. ئۇ يەر شارىغا ئەڭ يېقىن يۇلتۇز بولغاچقا، بىزگە باشقا يۇلتۇزلاردىن چوڭ ۋە يورۇق كۆرۈنىدۇ. شۇ سەۋەبتىن خەلقىمىزدە

ئارزۇلۇق قىزلىرىغا «چولپانخان»، «زۆھرەخان»، «زۆھرەگۈل»، «چولپانىنسا» قاتارلىق ئىسىملارنى قويۇش ئادىتى كېلىپ چىققان.

يېقىنقى ۋاقىتلاردا، مەلۇم ساھەدە تالانتىنى نامايان قىلىپ، شۆھرەت قازانغان كىشىلەرگىمۇ «چولپان» دېگەن ئاتاق تەقدىم قىلىنىدىغان — يەنى، «كىنو چولپىنى»، «پۇتبول چولپىنى»، «ناخشا چولپىنى»، «ئۇسسۇل چولپىنى» دېگەندەك ناملار تولا ئىشلىتىلىدىغان بولدى. بۇلار تېگى — تەكتىدىن ئېيتقاندا «ئويۇن چولپانلىرى»دۇر. ئويۇنغا ئۇستا بولغانلارنى «چولپان» دېگىلى بولغان يەردە، ھاياتلىقنىڭ بىرىنچى شەرتى بولغان ماددىي مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقارغۇچى، ئىجاد — ئىختىرا قىلغۇچى ھۈنەر — سەنئەت ئۇستىلىرى «چولپان» دەپ ئاتىلىشقا تېخىمۇ ھەقلىق ۋە مۇناسىپتۇر.

يېرىم ئەسىرنىڭ ئالدىدا خوتەننىڭ ھەممە شەھەر ۋە ناھىيىلىرىدە ئەتلەس ئۆرۈش بويىچىلىقى ۋە ئەتلەس توقۇشنى بىلىدىغان ئۇستىلار بار ئىدى. ئەمما، ئەتلەس بويىچىلىقى ۋە توقۇمىچىلىقى بىلەن شوغۇللىنىدىغان ئۇستىلارنىڭ كۆپىنچىسى لوپ ناھىيەسىنىڭ جىيا يېزىسىغا (جىيا يېزىسى بۇرۇندىن تارتىپ لوپ ناھىيەسىنى تەۋەسىدە بولۇپ، 2006 — يىلىدىن باشلاپ خوتەن شەھىرىنىڭ مەمۇرىي رايون تەۋەسىگە كىرگۈزۈلۈپ، خوتەن شەھىرىگە قارايدىغان بولدى) مەركەزلەشكەن ئىدى.

1950 — يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يېزا ئىگىلىكىنى كوللېكتىپلەشتۈرۈش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، شەھەرلەردە بىر قىسىم قول ھۈنەر ئۇستىلىرى قول سانائەت كارخانىلىرىنى قۇرۇشقا تەشكىللەندى. يېزىلاردىكى بارلىق ھۈنەرۋەنلەر دېھقانچىلىق ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولدى. يېپەكچى، ئەتلەسچى ئۇستىلارمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى. ئۇلار دېھقانچىلىقتىن بوشىغان چاغلىرىدا، يېپەك — ئەتلەس توقۇمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىاي دېسىمۇ، پىلە قۇرتىنى كوللېكتىپ بېقىپ، پىلە دۆلەتكە بىر تۇتاش سېتىپ بېرىدىغان تۈزۈم شارائىتىدا خام ئەشياغا ئېرىشەلمەيتتى. بۇ ئەھۋال تاكى دۆلىتىمىزدە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغان 1980 — يىللارغىچە داۋاملاشتى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشقا دائىر كونكرېت سىياسەتلەرنىڭ ئاساسىي قاتلامدا ئەمەلىيلىشىشىگە يەنە بىر نەچچە

يىل كەتتى. شۇنداق قىلىپ ئاردىدىن 30 يىلچە ۋاقىت ئۆتتى.

مۇشۇ 30 يىل ئىچىدە، جىيا يېزىسىدىن ئۆزگە جايلاردىكى ئەتـ
لەس بويىچىلىق تېخنىكىسىنى بىلىدىغان ئۇستىلارنىڭ كۆپ قىسـ
مى ئالەمدىن ئۆتتى. ھايات قالغانلىرىمۇ ياشىنىپ قالغانلىقى قاتارـ
لىق سەۋەبلەر بىلەن ئەتلەسچىلىكنى قايتا يولغا قويۇشقا مۇۋەپپەق
بولمىدى. ئەمما، جىيا يېزىسى تارىختىن بۇيان يىپەكچى ــ ئەتلەسـ
چىلەر مەركەزلەشكەن، يىپەك بويىچىلىقى ۋە ئەتلەس قاتارلىق يىـ
پەك مەھسۇلاتلىرىنى توقۇشقا ماھىر ئۇستىلار كۆپ جايى ئىدى.
گەرچە، كوللېكتىپلەشكەندىن كېيىن، ئۇلارمۇ خام ئەشياغا ئېرىدـ
شەلمىگەن بولسىمۇ، بىر قىسىم پىشقەدەم ئۇستىلار ئىسلاھات دەۋـ
رىگە ئۇلاشتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىـ
لىدە ئۇلارنىڭ بىر قىسىملىرى سۇنئىي يىپەك يىپتىن پايدىلىنىپ
ئەتلەس توقۇشنى يولغا قويغان ئىدى. گەرچە كوللېكتىپ ئەمگەكـ
تىن سىرتقى ۋاقىتلاردا شەخسىي ھۇنەر قىلىپ پۇل تېپىش «يەر
ئاستى دۇكان ئاچقانلىق»، «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغانلىق» دەپ قارىـ
لىپ، كۇرەش قىلىنىدىغان، مەھسۇلاتلىرى مۇسادىرە قىلىنىدىغان
بولسىمۇ، مۇشۇنداق خەتەرگە قارىماي، ئەتلەسچىلىكنى يۇشۇرۇن
داۋاملاشتۇرغانلارمۇ بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ، جىيا يېزىسىدا ئەتـ
لەسچىلىك تېخنىكىسى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە ئۇنىڭ ئالدـ
دىكى چېكىدىن ئاشقان سولچىللىق ھۆكۈم سۈرگەن بالايىئاپەتلىك
يىللاردىن ئۆتۈپ، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش دەۋرىگە ئۇلاشتى.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسەتلىرى ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمـ
چىلىقىغا بىر قەدەر ئازادە شارائىت يارىتىپ بەردى. شەخسلەرنىڭ
پىلە بېقىشىغا، بىر قىسىم پىلىنى ئەتلەس قاتارلىق ئەنئەنىۋى يىـ
پەك رەختلەرنى توقۇشقا ئىشلىتىشكە پول قويۇلدى. نەتىجىدە، بۇ
يېزىدا ئەتلەسچىلىكنى ئاساس قىلغان ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمچىـ
لىقى ئەسلىگە كېلىپلا قالماي، بارا ــ بارا گۈللەپ ياشناش مەنزىـ
رىسىنى ھاسىل قىلدى.

ھۇنەر ـ سەنئەتنىڭ جېنى ـــ كەشپىيات

ھەر قانداق ھۇنەر ـ سەنئەت ۋە ھۇنەر ـ سەنئەت مەھسۇلاتى مۇ ـ ئەييەن ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى ئاساسىدا ۋۇجۇد ـ قا كېلىدۇ ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئا ـ ھالىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسىنىڭ ئۆسۈشى، ئېستېتىك زوقلىنىش، ھۇزۇرلىنىش ئېھتىياجىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى ۋە كۆپ خىلل ـ ىشىغا ئەگىشىپ، ھۇنەر ـ سەنئەت مەھسۇلاتلىرىمۇ مۇكەممەل ـ لىككە، نەپىسلىككە، كۆپ خىللىققا قاراپ تەرەققىي قىلىشى كې ـ رەك. بۇنداق تەلەپكە ئۇيغۇنلاشمىغان مەھسۇلات ھامان شاللىنىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىدۇ. ئەجدادلىرىمىز يېپەكچىلىك ئىش ـ لەپچىقىرىشى، بولۇپمۇ ئەتلەسچىلىكتە بۇ قائىدىنى تۇنۇپ يەتكەن ۋە ئىجتىھاد ـ كەشپىياتنى ئەزەلدىن توختىتىپ قويمىغان.

بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ يىل بۇرۇنقى دەۋرلەرگە تەئەللۇق سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن ئىككى پارچە «يۇڭ ئەتلەس» تېپىلدى. ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تەھلىل قىلغاندا، ئۇنىڭ ماتېرىيالى ۋە توقۇش ئۇسۇلى ھازىرقى يىپەك ئەتلەسكە ئوخشىمىسىمۇ، گۈل شە ـ كىللىرى ھازىرقى ئەتلەسنىڭ گۈل شەكىللىرىگە ناھايىتى ئوخشاپ كېتىدۇ. نۇرغۇن ۋاقىتلار ئۆتكەندىن كېيىن، يۇڭ توقۇلمىلارغا چە ـ قىرىلىدىغان بۇنداق گۈل شەكىللىرى يىپەك توقۇمىچىلىقىغا تەد ـ بىقلىنىپ، يىپەك ئەتلەس بارلىققا كەلتۈرۈلگەن. يىپەك ئەتلەس دەسلەپتە يىپەك ئۆرۈش ۋە بۆز ئارقاقتىن ئىككى تەپكىلىك دۇكاندا توقۇلغان ۋە «قارا ئەتلەس» ياكى «خان ئەتلىسى» دەپ ئاتالغان. ئۇ ـ نىڭدىن كېيىن پۈتۈنلەي يىپەك ئۆرۈش ۋە يىپەك ئارقاقتىن توقۇ ـ لىدىغان ساپ يىپەك ئەتلەس بارلىققا كېلىپ، «ئاق پىلەك قارا ئەد ـ لەس» دەپ ئاتالغان. بىر قانچە ۋاقىتلاردىن كېيىن، ئەتلەس توقۇي ـ دىغان ئىككى تەپكىلىك دۇكانلار ئىسلاھ قىلىنىپ، تۆت تەپكىلىك ۋە سەككىز تەپكىلىك توقۇمىچىلىق دۇكانلىرى بارلىققا كەلگەن. نەد ـ جىدە، ئەتلەس رەڭگىنىڭ تېخىمۇ ئوچۇق، شوخ، جۇلالىق بولۇشى

ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان.

كۆپ تەپكىلىك دۇكانلار بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، ئەتلەسنىڭ نۇسخا، رەڭ تۈرلىرى بارغانسېرى كۆپەيگەن. «ئاق پىلەك قارا ئەتلەس»نىڭ ئارقاق يېپى قىزىل رەڭلىك يېپەك يىپقا ئالماشتۇرۇلۇش ئارقىلىق، ھازىر «قارا ئەتلەس» دەپ ئاتىۋالغان ئەتلەس بارلىققا كەلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن «سېرىق ئەتلەس»، «قىزىل ئەتلەس»، «يەكەن ئەتلىسى»، «جەينەكگۈل ئەتلەس»، «ئالا قاغا شايى ئەتلەس» ناملىق ئەتلەس سورتلىرى؛ ئۇلارنىڭ «زۆتىنە ئەتلەس»، «قىزىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس»، «يېشىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس»، «قىزىل زەنجىر كانارىلىق سېرىق ئەتلەس»، «قارا زەنجىر كانارىلىق سېرىق ئەتلەس»، «قوش زەنجىر كانارىلىق سېرىق ئەتلەس»، «ئامۇنتگۈل قىزىل ئەتلەس»، «ناغراگۈل قىزىل ئەتلەس»، «يىلان باغرى قىزىل ئەتلەس» قاتارلىق قېرىنداش نۇسخىلىرى؛ «جەينەك گۈل ئەتلەس» ۋە ئۇنىڭ كۆپ خىل بالچۇق تۈرى بارلىققا كەلگەن.

بۇلار جۇڭخۇا مىنگو دەۋرىدىن بۇرۇنقى مىڭ يىللارچە ۋاقىت ئىچىدىكى ئەتلەس توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىيات مۇساپىسىنىڭ قىسقىچە كارتىنىسى بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەر بىرسىنىڭ ئىختىرا قىلىنىش جەريانى، ئىختىرا قىلىنغان ۋاقىتى ۋە كەشپكارلىرى ھەققىدە ھېچقانداق يازما مەلۇماتلار مەلۇم بولمىسمۇ، مۇشۇنداق دۆكان ــ سايمانلار ۋە مەھسۇلاتلارنىڭ يېقىنقى ۋاقىتلارغىچە، كۆپىنچىسىنىڭ ھازىرغىچە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەنلىكىنىڭ ئۆزى يېپەك چىلىك، ئەتلەسچىلىك خۇسۇسىدىكى ئىجاد ــ ئىختىراچىلىقىنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا ئونلىغان ئەسىرلەردىن بۇيان ئۇزۇلمەي داۋام قىلىپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئەتلەسچىلىك خۇسۇسىدىكى كەشپىياتچىلار ئىچىدە تەپسىلاتىنى ئىگىلەش مۇمكىن بولغان ئىختىرالارنىڭ ئەڭ دەسلەپكىسى ئالتە تەپكىلىك ئەتلەس توقۇش دۇكىنىنىڭ بارلىققا كېلىشىدۇر. بۇ خىل دۆكان 1947 ــ يىلى جىيا يېزا تېرەكلىك كەنتىدىكى مەتقادىر ئاخۇن بويۇغ، مەتتۇرسۇن ئاخۇن بويۇغ ئاتا ــ بالا تەرىپىدىن ئىجا قىلىنغان.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بويۇغ جەمەتى ئون نەچچە ئەۋلاد ئەتلەسچە-

لىك، بويىاقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن بولۇپ، مەتقادىر ئاخۇن (1880 ـ 1970) يىپەك توقۇمىچىلىقى، جۈملىدىن ئەتلەس توقۇمىچىلىقىغا ۋە يىپەك بويىاقچىلىقىغا ماھىر دۆلەتمەن كىشى بولۇپ، 1940 ـ يىللاردا ئۇنىڭ ئائىلىسىدە يەتتە دۇكاندا يىلبويى ئەتلەس ۋە باشقا يىپەك رەختلەر توقۇلىدىكەن. يالليۇالغان تۆت نەپەر ئوستا، بەش نەپەر شاگىرت، ئوغۇل ـ قىز بولۇپ سەككىز نەپەر پەرزەنتى، چوڭ كېلىنلىرى ۋە ئۆزى ئەر ـ خوتۇن جەمئىي 20 نەپەردىن ئارتۇق كىشى يىلبويى يىپەك ـ ئەتلەس توقۇمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. ئۇنىڭ بىر قىسىم مەھسۇلاتلىرى ئىچكى بازارلاردا سېتىلغاندىن سىرت، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىغا يۆتكەپ سېتىلىدىكەن.

ئەينى چاغدا، مەتقادىر ئاخۇن ئوغلى مەتتۇرسۇن ئاخۇن (1918 ـ 2008) غا: «ئوغلۇم، ئەنجان (ئوتتۇرا ئاسىيا يۇرتلىرى دېمەكچى ـــ ئا) تەرەپلەردىمۇ ئەتلەس توقۇلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئەتلەسلىرى كۆپ تەپكىلىك دۇكانلاردا توقۇلىدۇ. بىزنىڭ ئەتلەسلىرىمىز تۆت تەپكىلىك ۋە سەككىز تەپكىلىك دۇكاندا توقۇلىدۇ. تۆت تەپكىلىك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەس پىششىق، چىداملىق بولغان بىلەن، رەڭگى سەل تۇتۇق، جۇلاسى كەمرەك چىقىدۇ. سەككىز تەپكىلىك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەسلەرنىڭ رەڭگۇاسى ئۇچۇق، شوخ، جۇلالىق بولسىمۇ، تېگى سەل بوش چىقىپ قالىدۇ. ئاسان تارتىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا، ھەم شوخ، جۇلالىق، ھەم چىداملىق، پىششىق ئەتلەس ئىشلەپچىقىرىش ئۇچۇن، ئالتە تەپكىلىك دۇكان ياساپ چىقساقمىكىن» دەيدۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ كونكرېت لايىھە ـ پىكىرلىرىنى سۆزلەپ، مەتتۇرسۇن ئاخۇنغا بۇ ئىشنى رويابقا چىقىرىشنى تاپشۇرىدۇ.

مەتتۇرسۇن ئاخۇن بويىاغ ئەينى چاغدا ئەمدىلا 30 ياشتىن ئاشقان، ھۇنەرگە پىششىق، زېھنى ئۇرغۇپ تۇرغان ماھىر ئەتلەسچى بولۇپ، ئۇ ئاتىسىنىڭ پىكرىنى قىزغىن قوللايدۇ ۋە ياغاچچى تەكلىپ قىلىپ ئالتە تەپكىلىك دۇكان ياستىدۇ. ئاندىن بۇ خىل دۇكاندا ئەتلەس ئۆرۈش يىپلىرىنى لۇتلەپ يۇگۇرۇش، تاماق شادىسى، يىرىغ شادىسى، شانا ۋە تىغلاردىن ئۆرۈشنى قانداق ئۆتكۈزۈش، تەپكىلەرنى قانداق تەرتىپ بىلەن دەسسەش قائىدىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ.

ئالتە تەپكىلىك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەس ھەقىقەتەن پىششىق، جۇلالىق، كۆركەم پۈتۈپ چىقىدۇ ۋە بۇ خىل دۇكان ناھايىتى تېزلا ئومۇملىشىپ، ئەتلەس مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتى زور دەرىجىدە ئۆسىدۇ. سودىسىمۇ جانلىنىدۇ.

2007 ـ يىلى 28 ـ مارتتا، جىيا تېزا تېرەكلىك كەنت 2 ـ مەھەللىدىكى پېشقەدەم ئەتلەسچى ياقۇپ ئاخۇن كاللەك (1912 ـ يىلى تۇغۇلغان. بۇ يىل 98 ياش) ئۇستام زىيارىتىمنى قۇبۇل قىلغاندا، ئەينى چاغدىكى ئەھۋاللارنى ئەسلەپ مۇنداق دېگەن ئىدى: «مەتقادىر ئاخۇن ھەم باي، ھەم ئۇستا ھۈنەرۋەن بولۇپ، ئائىلىسىدە بىر نەچچە دۇكاندا يىلبويى ئەتلەس توقۇلاتتى. قەشقەرلىك، ئەنجانلىق سودىگەرلەر بىلەن كۆپ سودا قىلاتتى. ئۇ چاغلاردا ئەتلەس ئىككى، تۆت، سەككىز تەپكىلىك دۇكانلاردا توقۇلاتتى. بىر كۈنلىرى «مەتقادىر ئاخۇنلار ئالتە تەپكىلىك دۇكان ياساپ ئەتلەس توقۇپتۇ، ئەتلەس بەك چىرايلىق چىقىپتۇ، دېگەن گەپ بولدى. بىز بېرىپ كۆرسەك، راستتىنلا مەتقادىر ئاخۇن دادا ـ بالا ئالتە تەپكىلىك دۇكان ياساپ ئەتلەس توقۇپتۇ. بۇ يېڭى ھۆكۈمەت كېلىشىنىڭ (يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشىنىڭ، دېمەكچى ـــ ئا) ئىككى ـ ئۈچ يىل ئالدىدىكى ئىش ئىدى. مەن مەتقادىر ئاخۇننىڭ ئوغلى مەتتۇرسۇن ئاخۇندىن بىر نەچچە ياش چوڭ بولۇپ، 30 نەچچە ياشقا كىرگەن چاغلىرىم ئىدى. بۇ يېڭى دۇكاننىڭ ئەتلىسى ھەقىقەتەن ياخشى چىقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن باشقىلارمۇ ئۇلاردىن ئۆگىنىپ ئالتە تەپكىلىك دۇكان ياستىپ ئەتلەس توقۇيدىغان بولدۇق.»

شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر قانچە يىلدا ئالتە تەپكىلىك ئەتلەس توقۇمىچىلىق دۇكانلىرى ناھايىتى تېز ئۇمۇملاشقان. ئەتلەس مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتى ئىلگىرىكىدىن كۆپ ياخشىلانغان. سەككىز تەپكىلىك ۋە تۆت تەپكىلىك دۇكانلار ئەمەلدىن قالغان . ئىككى تەپكىلىك دۇكانلار شايى، چەكمەن، بەقەسەم قاتارلىق رەختلەرنى توقۇشقا ئىشلىتىلگەن.

كەشىپكارلار بەيگىدە

1997 ـ يىلى. ماي ئېيىنىڭ بىر كۈنى.

شۇ چاغدا توپتوغرا 20 ياشقا كىرگەن دېھقان يىگىت سەدىردىن ئابدۇللا ئەتىگەن ناشتىدىن كېيىن، خوتەن ۋىلايەتلىك پاختا توقۇ-مىچىلىق فابرىكىسىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۆيىدىن بۇ يەرگىچە 20 كىلومېتىردەك كېلەتتى. ئۇ خېلىدىن بۇيان، بۇ فابرىكىنى، رەختنى قانداق توقۇيدىغانلىقىنى كۆرۈپ بېقىشنى ئارزۇ قىلىپ يۈرەتتى. بۈگۈن قولىدىكى ئىشنى تاشلاپ كەلدى ـ دە، دەرۋازىدىن ئىچكىرىگە قاراپ ماڭدى.

ـــ توختاڭ، نېمە ئىشىڭىز بار؟ ـــ تۈيۇقسىز چىققان بۇ ئاۋاز-دىن سەل ـ پەل ئەندىككەن دېھقان يىگىت ئاۋاز چىققان تەرەپكە قا-رىدى. دەرۋازا يېنىدىكى قاراۋۇل ئۆيىنىڭ ئىشىكى تۈۋىدە ساقچى فورمىسى كىيگەن ساقچى سۈرلۈك قاراپ ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتۈۋا-تاتتى.

ـــ مەن... ـــ دېدى يىگىت، لېكىن گەپ سورىغۇچىنىڭ ساقچى فورمىسىنى كۆرۈپ تېخىمۇ جىددىيىلەشكەن ھالدا شۇنداق دېدى ـ يۇ، ئۆز ئورنىدا قۇزۇقتەك تۇرۇپ قالدى.

ـــ كىمنى ئىزدەيسىز؟ ـــ ساقچى يەنە سورىدى.

دېھقان يىگىت بۇ فابرىكىدىكى ھېچكىمنى تونۇمايتتى. ھېچ-كىمنىمۇ ئىزدىمەيتتى. ساقچىنىڭ سوئالىغا مەڭدەپ قالغان يىگىت يەنە جاۋاب بېرەلمىدى.

ـــ كېتىڭ، دەرھال كېتىڭ، ـــ دېدى ساقچى ئۇنىڭ جاۋاب بې-رەلمىگىنىنى كۆرۈپ تېخىمۇ سەگەكلىشىپ، ـــ بۇ خالىغانچە كى-رىدىغان يەر ئەمەس.

شۇنداق قىلىپ ساقچى ئۇنى توسۇپ قويدى. سەدىردىن ئابدۇللا دەرۋازىدىن يىراقلاشقان بولسىمۇ، كەتمىدى. ئۇ سەل ئۆزىنى ئوڭ-شۇپلىپ، خىيالغا چۆكتى.

ئۇ 1977 ـ يىلى جىيا يېزىسىنىڭ تېرەكلىك كەنتىدە ئاتا

مىراس ئەتلەسچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان بولۇپ، 1991 ـ يىلى تو-
لۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەن ئىدى. مەكتەپتىن كەلگەندە
دادىسى ۋە ئاكىسىنىڭ ئەتلەسچىلىك ئىشلىرىغا يارەملىشىپ چا-
مىسى يېتىدىغان ئىشلارنى قىلاتتى. 12، 13 ياشلارغا كىرگەندە تەپ-
كە دەسسەپ، موكا ئېتىپ ئەتلەس توقۇيالايدىغان خېلىلا ماھىر ئەت-
لەسچى بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەندە،
دادىسى ئابدۇللا يۈسۈن كەنتنىڭ ياچېيكا سېكرېتارى بولۇپ، خىز-
مەتنىڭ ئالدىراشچىلىقىدا ئائىلە ئىگىلىكىگە قارىغۇدەك ۋاقتى
چىقمايتتى. شۇڭا، ئۇ ئاكىسى ھەببۇللاخۇنغا قول-قانات بولۇپ،
ھۈنەرگە كىرىشىپ كەتتى. 15 ياشقا كىرگەن ۋاقتىدا ئەتلەسچىلىك-
تىكى ئەڭ قىيىن ماھارەت بولغان ئەتلەس بوياقچىلىقىنى راۋۇرۇس
ئۆگىنىپ، كۆزگە كۆرۈنگەن كىچىك ئۇستا بولۇپ قالدى.

دەسلەپتە ئۇ ئىشنى تېز ۋە سۈپەتلىك قىلىشتىن ئۆزگە ئىشلار-
نى ئويلىمايتتى. يېگىتلىك دەرۋازىسىدىن ئاتلىغاندىن كېيىن، ئۇ-
نىڭ خىيالىدىكى كۆپەيدى.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ يولىغا قويۇلۇشى بىلەن
ئەنئەنىۋى ھۈنەر ـ سەنئەت ۋە ئائىلە ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشقا
پۈتلىكاشاڭ بولۇپ كېلىۋاتقان چەكلىمە ۋە بويۇنتۇرۇقلار بىكار قە-
لىندى. ئەتلەسچى ئۇستىلار قايتىدىن يەڭ شىمايلاپ، ئەتلەسچىلىكنى
تەرەققىي قىلدۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. ئەتلەسنىڭ بازىرىمۇ يامان
ئەمەس ئىدى. لېكىن، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئەتلەسچىلىككىلا ئە-
مەس، زامانىۋى توقۇمىچىلىققىمۇ مىسلىسىز تەرەققىيات پۇرسىتى
يارىتىپ، بازارلاردا زامانىۋى توقۇمىچىلىق زاۋۇتلىرىدا ئىشلەپچىقە-
رىلغان يىپەك، يۇڭ، خىمىيەۋى تالالاردىن توقۇلغان ھەر خىل گۈ-
لۈك رەختلەر كۆنسېرى كۆپەيمەكتە، خېرىدارلارنىڭ تاللاش بوشلۇقى
كۆنسېرى كېڭەيمەكتە ئىدى. سانائەت رەختلىرى سۈپەت ۋە باھا جە-
ھەتتىكى ئەۋزەللىكى بىلەن ئەنئەنىۋى قول ھۈنەر مەھسۇلاتلىرىنىڭ
بازىرىغا بارغانسېرى ئېغىر خىرىس ۋە بېسىم پەيدا قىلماقتا ئىدى.

توقۇمىچىلىق فابرىكىلىرىدا ئىشچىلار ماشىنا ئارقىلىق بىر كە-
شى بىر كۈندە نەچچە يۈز مېتىر رەخت توقۇيمىش، دېمەك بىر ئىشچى

بىر كۈندە نەچچە ئون كىيىملىك رەخت توقۇدى دىگەن گەپ. بىز سەھەردىن ئاخشامغىچە تەپكە بېسىپ، موكا ئېتىپ، ئۆلەر - تىرىلىدىشىمىزگە قارىماي ئىشلىسەك ئاران بىر كىيىملىك ئەتلەس توقۇيالايمىز. ئەپسۇسكى بازاردا خېرىدارلار بىر كىيىملىك رەختكە كەتكەن ئەمگەكنى سېلىشتۇرمايدۇ. بەلكى، باھانى، ئەرزان - قىممەتلىكىنىلا سېلىشتۇرىدۇ، — دەپ ئويلايتتى سەدىردىن ئابدۇللا، — ئەتلەسنىمۇ ماشىنىدا توقۇغىلى بولماسمۇ، ئەتلەس توقۇيدىغان ماشىنا بولسا ئىشىمىز كۆپ ئاسانلىشاتتى، كىرىممۇ ياخشىراق بولاتتى. ئەگەر بۇنىڭ ئامالىنى قىلماي قەدىمدىن قالغان ياغاچ دۇكانغىلا قاراپ ئولتۇرساق، ئەتلەسچىلىكىنىڭ پايدىسى تۇگەپ قۇيرۇقىنى قۇم باسقۇدەك.

يېگىتلىك ياشلىرىغا ئەمدىلا ئۇلاشقان سەدىردىن ئابدۇللا مۇشۇنداق خىياللار بىلەن چېلىشىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ ئويلىغانسېرى قانداقتۇر بىر ۋەھىمىنى، خەۋپىنى ھېس قىلغاندەك بولاتتى. خەۋپكە بوي بەرگۈسى كەلمەيتتى. ئۇ ئويلا - ئويلا ئاخىرى: «خوتەندە توقۇمىچىلىق فابرىكىسى بارغۇ، بېرىپ كۆرۈپ باقايچۇ، بەلكىم بىرەر ئامال تېپىلىپ قالار» دېگەن يەرگە كەلگەن ۋە مۇشۇ ئارزۇدا بۇگۈن بۇ يەرگە كەلگەن ئىدى. لېكىن، ساقچىلار توسۇپ قويدى. ئۇ دەرۋازا ئالدىدا ئۇزاق چۆرگىلەپ يۈردى. جىق خىيال سۈردى، قورۇق قول قايتىپ كەتكۈسى كەلمىدى. ئاخىرى ئۆزىگە مەدەت بېرىپ ساقچىلارنىڭ يېنىغا قايتا باردى:

— مەن جىيا يېزىسىدىن كەلدىم، ئىسمىم سەدىردىن، ئەتلەس توقۇيمەن. بىزنىڭ ئىشىمىز بەك جاپالىق. ئەتلەس دۇكىنىدا سەكىز - ئون سائەت ئىشلىسەك ئاران بىر كىيىملىك ئەتلەس توقۇيالايمىز. قول - پۇتلىرىمىز، كۆزىمىز، كاللىمىزنى بىردەم بوش قويماي ئىشلىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ. ئاشۇنداق جاپادا توقۇغان ئەتلەسلىرىمىز گەرچە ئۇدۇللۇق سېتىلىۋاتسىمۇ، تارتقان جاپايىمىزغا قارىغاندا، ھېچقانچە پايدا ئالالمايمىز، — دىدى ئۇ قاراۋۇل ساقچىلارغا چۈشەندۈرۈپ، — شۇڭا، زاۋۇتتا رەختنى قانداق توقۇيدىغانلىقىنى بەكمۇ كۆرگۈم بار ئىدى. مېنى ئارمانسىز قايتۇرمىغان بولساڭلار.

www.uyghurkitap.com

ساقچىلار ئۇنىڭغا قايتىدىن زەن سېلىپ قاراپ چىقتى. سۆزلىرىدىكى سەمىمىيەت ۋە ئىلتىجانى ھېس قىلدى. بىر مۇنچە گەپلەرنى سورىدى. ئۇنىڭ ھەقىقەتەن يامان ئادەم ئەمەسلىكىنى جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن، دىققەت قىلىدىغان ئىشلارنى تاپىلاپ كىرگۈزۈۋەتتى. ئالەمچە خۇشاللىققا چۆكۈلگەن سەدىردىن ئابدۇللا سوراپ يۈرۈپ رەخت توقۇش سېخىغا كىردى. ئالاھازەل 10 ~ 15 مو كۆلەمدىكى چوڭ زال ئىدى. ئۇ ھەم قىزىقىش، ھەم ھەيرانلىق بىلەن زەن سالدى. ھەر بىر ئىشچىنىڭ بىر مۇنچە توقۇش ماشىنىسىنى باشقۇرىدىغانلىقىنى، ئۈزۈلگەن يىپلارنى ئۇلاپ قويسىلا بولىدىغانلىقىنى، تەپكە دەسسەش، موكا ئېتىش قاتارلىق ئېغىر ئىشلارنىڭ ماشىنا ئارقىلىق ئورۇنلىنىدىغانلىقىنى كۆردى. ئاندىن زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ توقۇش ماشىنىسىنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئىش تەرتىپىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتى. كۈزەتكەنسېرى، كۆڭلى يورۇپ كەتكەندەك بولدى.

ئۇ سېختىن بىر ئىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يېنىپ چىقتى ۋە سالاپەتلىك بىر كىشىگە يولۇقۇپ قالدى. كۆڭلىدە ئۇ كىشىنى باشلىق بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ ئالدىغا باردى ۋە قورۇنۇپ تۇرۇپ ئۆزىنى تۇنۇشتۇردى، ئاندىن دېدى:

ـــ باياتىن ماشىنىدا رەخت توقۇش مەشغۇلاتىنى كۆردۈم. بۇ ماشىنىنى ئەتلەس توقۇش ماشىنىسىغا ئۆزگەرتكىلى بولغۇدەك، مۇمكىن بولسا، ئاشۇ ماشىنىلاردىن ماڭا بىرنى سېتىپ بەرگەن بولسىلا بوپتىكەن.

ـــ مەن بىلەن يۈرۈڭ، ـــ دېدى ھېلىقى كىشى ئۇنىڭ گەپلىرىنى تولۇق ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، كۆرۈمسىز كىيىنگەن بۇ يىگىتىنىڭ قەلبىدىكى ئالتۇنغا بەرگۈسىز بىر ئىستەك يالقۇنجاۋاتقانلىقىنى پەملەپ، ـــ سىز كۆرگەن ماشىنىلارنى سېتىپ بېرىشكە بولمايدۇ ئۇكام. ئەمما بىزدە ئاشۇنىڭغا ئوخشايدىغان بىراك ماشىنىلار بار. كۆرۈپ بېقىڭ.

سەدىردىن ئابدۇللا ئۇنىڭغا ئەگەشتى. سېخلارنىڭ كەينىدىكى بىر پارچە يەرگە بىر مۇنچە توقۇش ماشىنىلىرى ۋە باشقا تۆمۈر ـ تەرسەكلەر قالايمىقان تاشلاپ قويۇلغان ئىدى. ماشىنىلارنى قېلىن

توپا ۋە دات باسقان ئىدى.

ـــ بۇلار 1970 ـ يىللارنىڭ بېشىدا ئىشلەپچىقىرىلغان ماشىنىلار، ھازىر يېڭى تېپتىكى ماشىنىلارنى ئىشلىتىۋاتىمىز. ئەمما، بۇلارنىڭ قۇرۇلمىسى ھازىرقى ماشىنىلار بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. سىزگە لازىم بولسا مۇشۇلارنى سېتىپ بەرسەك بولىدۇ.

سەدىردىن ئابدۇللا بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ھېلىقى ماشىنىلارنىڭ بىرىنى تەپسىلىي كۆزەتتى. قۇرۇلمىسى ھېلىقى يېڭى ماشىنىلارغا ئوخشايدىغانلىقىنى بىلدى. بىر ئاز ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئۇنى ئەتىلەس توقۇشقا مۇۋاپىق ھالەتكە كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە سورىدى:

ـــ مۇشۇ كونا ماشىنىدىن بولسىمۇ بىرنى سېتىۋالاي، نەچچە پۇلغا كېلەر؟

ـــ ھەر بىرسى بىر مىڭ ئۇچيۈز يۈەندىن كەم بولسا بولمايدۇ ئۇكام، ـــ دېدى ھېلىقى كىشى كېسىپلا، ـــ ئەرزىگەن بولسا پۇل ئېلىپ كېلىڭ.

سەدىردىن ئابدۇللا يېنىشلاپ رەھمەت ئېيتىپ يېنىپ چىقتى. ئۇ ئۆزىنى ناھايىتى يېنىك ۋە ئەركىن سەزمەكتە ئىدى. ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاكىسى ھەببۇللا ئاخۇنغا بۇگۈن توقۇمىچىلىق فابرىكىسىدا كۆرگەنلىرىنى، بولۇنغان گەپلەرنى ۋە ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئېيتىپ بەردى. ئاكىسى ئۇنىڭدىن بىر مۇنچە گەپلەرنى سورىدى، ئاندىن:

ـــ شۇنداق قىلايلى ئۇكام، كونا ماشىنىدىن بىرنى ئېلىپ ئۆزگەرتىپ سىناپ باقايلى، ھازىر نۇرغۇن ئىشلار ماشىنا ۋە توك بىلەن قىلىنىدىغان بولدى. ئەمما ئەتلەس توقۇيدىغان ماشىنا ياساش بىر كىمنىڭ ئېسىگە كەلمىگەندەك تۇرىدۇ. ياغاچ دۇكانغىلا تايىنىۋالساق، پايدا ئېلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، بارا ـ بارا ئىش ھەققىمىزنىمۇ تاپالمىغۇدەكمىز. دادامغا ئېيتايلى. پۇلنىڭ ئامالىنى قىلىپ بەرسىلا، قالغىنىنى ئۆزىمىز قىلايلى.

ئەمما، ئاتىسى ئابدۇللا يۈسۈن ئوغۇللىرىنىڭ تەلىپىنى بىراقلا رەت قىلىۋەتتى:

ـــ سىلەرنىڭ دېگىنىڭلار خەسە توقۇيدىغان ئىككى تەپكىلىك دۇكان ئىكەن. ئۇنى ئالتە تەپكىلىك دۇكانغا ئۆزگەرتىش بىر دەك دېھقانلارنىڭ قولىدىن كېلەمدۇ، شۇنداق ئاسان ئىش بولسا سىلەرگە ئاشامتى. ئورۇنلۇق ئىش بولسا، پۇلنىڭ ئامالىنى قىلىپ بېرەتتىم. ئەمما بۇنداق ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئىشقا پۇل بۇزماڭلار.

ئابدۇللا يۇسۇن بىلەن ئىككى ئوغلى ئوتتۇرىسىدا بىرەر ئايغىچە كۆندە دېگۈدەك مۇشۇنداق پاراڭلار بولۇپ تۇردى. ئوغۇللار ئىلتىجا قىلاتتى. ئاتا رەت قىلاتتى. ئوغۇللىرى ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ سۆز يالدۇرمايتتى. ئەمما ئەتىسى بولمىسا ئۆگۈنى يەنە بۇ گەپ تېشىلەتتى. بىرەر ئايدىن كېيىن ئاتا ـ بالىلار ئوتتۇرىسىدا يەنە شۇ گەپ ئوتتۇرىغا چىقاتتى.

ـــ بالىلىرىم، ئۇنداق زامانىۋى ماشىنىلارنى ياساش، ئۆزگەرتىش دېگەن ئالىم، ئىنژېنېرلارنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش. قولۇڭلار ـ دىن كەلمەيدىغان ئىشقا ئۆزۈڭلارنى ئورماڭلار. مەن پۇلغا چىدىمايۋاتقىنىم يوق، سىلەرنى بىكار ھەرەج تارتىپ قالمىسىكەن دەيمەن.

ـــ دادا، دەل ئون يىلنىڭ ئالدىدا، سىز قول بىلەن ھەرىكەتلەنىدىغان تالام چاقنى ئېلېكتىرلىك چاققا ئايلاندۇرغان ئىدىڭىز، ـــ دېدى ھەببۇللا ئابدۇللا دادىسىغا قاراپ ناھايىتى سەمىمىيلىك بىلەن، ـــ ئەگەر سىز شۇ چاغدا «بۇ ئىنژېنېرلار قىلىدىغان ئىش» دەپ كۆتۈپ تۇرغان بولسىڭىز، ئېلېكتىرلىق تالام چاق بارلىققا كەلمىگەن بولاتتى. مەن ئۇكام بىلەن جىق پاراڭلاشتىم. ئىككى تەپكىلىك توقۇش ماشىنىسىنى ئالتە تەپكىلىك قىلىپ ئۆزگەرتكىلى كۆزىمىز يەتتى. ئەگەر مۇۋەپپەقىيەتلىك بولسا، بىزمۇ، بارلىق ئەتلەسچىلەرمۇ ئېغىر جاپادىن قۇتۇلغان بولاتتۇق.

ئابدۇللا يۇسۇن ئويلىنىپ قالدى. ئوغلىنىڭ دېگەنلىرى راست ئىدى. ئەتلەسنىڭ ئۆرۈش يېپلىرىنى تالاپ تور كىرگۈزۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا دۆرە چاققا يۆگەپ تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدىغان تالام چاقى ياغاچ ئوق، ياغاچ غالتەكلەردىن تەركىب تاپقان، چىگە تاسمىلار ئارقىلىق كۆدىلارنى ئايلاندۇرۇپ يېپقا تور كىرگۈزىدىغان قۇرۇلما بولۇپ، قاۋۇل ئەمگەك كۈچى بولمىسا ئۇنى ئايلاندۇرغىلى

بولمايتتى. 1988 ـ يىلى ئۇ بۇنداق ئەنئەنىۋى تالام چاقنى ئىسلاھ قىلىپ ئېلېكتىر موتور بىلەن ھەربىرىكەتلىنىدىغان تالام چاقنى كە- شىپ قىلغان ۋە ناھايىتى تېزلا پۈتۈن ئەتلەسچىلەر ئارىسىدا ئو- مۇملاشقان، نۇرغۇن ئەمگەك كۈچى تېجىلىدىغان بولغان ئىدى.

ئوغلىنىڭ سۆزىنى ئورۇنلۇق ھېسابلىغان ئاتا ئاخىرى ئۇلارنىڭ تەلىپىگە قوشۇلدى ۋە پۇل بەردى. ھەببۇللا ئاكا ـ ئۆكلار دەرھال بېرىپ بىراك قىلىنغان بىر يۈرۈش توقۇمىچىلىق ماشىنىسى سېتى- ۋېلىپ كەلدى. قانداق ئۆزگەرتىشنىڭ تەپسىلىي پىلانلىرىنى تۈزدى. سىلىسار ئۇستىلارغا پىلانلىرىنى چۈشەندۈرۈپ ئىش باشلاپ كەتتى. ئىككى ئاي ۋاقىت ئىچىدە ھېلىقى كونا ماشىنا بىر قانچە قېتىم ئۆزگەرتىلدى. بىر دانە ئوق ۋە بىر دانە چىشلىق چاق كۆپەيتىپ سې- لەندى. ماشىنىنىڭ ئەسلىدىكى ئايلىنىش سۈرئىتى ئۇچتىن ئىككى ھەسسە ئازايتىلدى. ئەسلىدىكى ئىككى دانە سوقا پەشپا كېرەكسىز قىلىنىپ، ئالتە دانە «بوغما قاپاق» شەكىللىك پەشپا سەپلەندى. ئالتە يۈرۈش «سىم شانا»، ئالتە دانە پورشېن ئوينىغۇچ كۆپەيتىپ سەپلەن- دى. شۇنداق قىلىپ، خەسە توقۇيدىغان كونا ماشىنا مۇۋاپىقلىشىتلىك ھالدا ئەتلەس توقۇيدىغان ماشىنىغا ئۆزگەرتىلدى.

بۇ خەۋەر ناھايىتى تېزلا پۈتۈن يېزىغا پۇر كەتتى. نۇرغۇن كە- شىلەر كونا توقۇش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ ياردىمىدە ئې- لېكترلىك توقۇش ماشىنىسىغا ئۆزگەرتىۋالدى. بۇ خىل ماشىنا كۈنىگە ئۈچ كىيىملىك ئەتلەس توقۇيالايتتى. بىر ئادەم ئىككى يۈ- رۈش ماشىنىنى بىمالال باشقۇرۇپ كېتەلەيتتى. شۇنداق قىلىپ، ئەتلەس توقۇش سۈرئىتى قول دۇكانلىرىغا قارىغاندا تۆت ـ بەش ھەسسە ئاشتى. ئەتلەسچىلەر ئېغىر مۇشەققەتتىن قۇتۇلدى. تېخىمۇ مۇھىمى، بۇرۇن ئەتلەس توقۇش ناھايىتى قىيىن ھۈنەر ھېسابلىناتـ تى. شۇڭا، يېزا بويىچە (ماھىيەتتە ئاپتونوم رايونىمىزدا) ئەتلەس توقۇيالايدىغان ھۈنەرۋەنلەر 150 دىن ئاشمايتتى. ئېلېكترلىك تو- قۇش ماشىنىسىنىڭ كەشپ قىلىنىشى ئارقىسىدا، ھۈنەر بىلمەيدى- غانلارمۇ ماشىنىغا تايىنىپ ئەتلەس توقۇيالايدىغان بولدى. ئاردىن بەش يىل ئۆتكەندە، يېزا بويىچە ئەتلەسچى ئائىلە مىڭدىن، ئېلېك-

www.uyghurkitap.com

تىرلىك ئەتلەس توقۇش ماشىنىسى 1050 تىن ئېشىپ كەتتى. يىلىق ئەتلەس ، يىپەك رەخت مەھسۇلاتى 600 مىڭ مېتىرغا يېقىنلاشتى. ئەتلەسنىڭ مەھسۇلاتى كۆپىيىپلا قالماي، سۈپىتىمۇ ئۆستى.

بۇ، دەل مەتقادىر ئاخۇن ئاتا ـ بالا تۆت ۋە سەككىز تەپكىلىك توقۇش دۇكىنىنى كېرەكسىز قىلىپ، ئالتە تەپكىلىك توقۇش دۇكىنى كەشىپ قىلغان ۋاقىتتىن توپتوغرا 50 يىل ئۆتكەن چاغ ئىدى. تارىخ تەكرارلانمايدۇ، ئەمما، ئىجتىهاد، كەشپىيات تەكرارلاندى. ئەتلەس توقۇيدىغان دۇكانىنىڭ «ئالتە تەپكىلىك » ئالاھىدىلىكى ساقلاپ قېلىندى. ياغاچ قۇرۇلمىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ پولات قۇرۇلمىغا، ئادەم كۈچىنى ئېنىرگىيە مەنبەسى قىلىش، ئېلېكتىر كۈچىنى ئېنىرگىيە مەنبەسى قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى. يەنى، توقۇش دۇكىنىنىڭ يادرولۇق ئالاھىدىلىكى ساقلاپ قېلىنىپ، زامانغا ماس كەلمىگەن قۇرۇلمىسى يېڭىلاندى. بۇ كەشپىيات خەلقىمىزنىڭ ئەتلەسچىلىك تارىخىدا يىپيېڭى سەھىپە ئاچتى. ئەگەر ئۇ قايسىبىر ئىنژېنېر، ئالىم تەرىپىدىن كەشىپ قىلىنغان بولسا، پاتېنت ھوقوقى ئېلىنغان، مېدىيەلەردە بىر مۇنچە ماختاش ـ مەدھىيە داۋراڭلىرى كۆتۈرۈلگەن، مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنىڭ ئۇنۋان، تەمىناتلىرىغا بىر مۇنچە دەرىجىلەر قوشۇلغان، باشقىلارمۇ ئۇنىڭدىن ھەقلىق پايدىلانغان بولار ئىدى.

ئەمما، يۇقىرىدا دېيىلگەن كەشپىيات ئىككى ئاددىي دېھقان تەرىپىدىن ئورۇنلاندى. پاتېنت گۇۋاھنامىسىمۇ ئېلىنمىدى. ھېچقانداق داۋراڭمۇ بولمىدى. ئۇلار ئۆز كەشپىياتىنى باشقىلاردىن قىزغانمىدى، ھەقمۇ تەلەپ قىلمىدى. بۇ خىل يېڭى تېخنىكا ناھايىتى تېز ئومۇملىشىپلا قالماي يەنە بىر مۇنچە كەشپىياتلارغا خېمىر تۇرۇچ بولۇپ قالدى:

ھەببۇللا ئاخۇن ئاكا ـ ئۇكا 1999 ـ يىلى «ئېلېكتىرلىك يىپ تۇرگۇ»نى، 2002 ـ يىلى «ئېلېكتىرلىك يىغما دۆرە چاق»نى كەشىپ قىلدى. باشقا ئۈستىلارمۇ بۇنىڭدىن ئىلھام ئېلىپ ئىلگىرى كېيىن ـ بولۇپ، «ئېلېكتىرلىك ماشىرە»، «ئېلېكتىرلىك تەپىلە»، «ئېلېكتىرلىك ناچا تۇرگە» قاتارلىقلارنى كەشىپ قىلدى. شۇنداق

قىلىپ ئەتلەسچىلىكىنى يېرىم ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشقا ئېشىپ، ھۇ-نەرۋەن ئۇستىلارنىڭ ئەمگەك سىجىللىقى زور دەرىجىدە يەڭگىللىدى، ئەتلەس سۈپىتى ئۆسۈپ، مەھسۇلات مىقدارى زور دەرىجىدە ئاشتى.

ئەتلەس مەھسۇلات مىقدارىنىڭ زور دەرىجىدە ئېشىشى، ئۇنىڭ گۈل نۇسخا تۇرى ۋە رەڭ تۇرىنىڭ كۆپىيىشىنى جىددىي تەقەززالىقا ئايلاندۇردى. چۈنكى، مەھسۇلات كۆپ بولغىنى بىلەن گۈل نۇسخا تۇرى ۋە رەڭ تۇرى ئاز بولسا، خېرىدارلارنىڭ تاللاش بوشلۇقى تار بولىدىغانلىقتىن، مەھسۇلاتنىڭ سېتىلىشى تەسىرگە ئۇچراپ، مەھسۇلات بېسىلىپ قالىدۇ ياكى باھاسى چۈشۈپ كېتىدۇ. بۇ زىد-دىيەت ئەتلەسچى ئۇستىلارنىڭ يېڭى نۇسخا، يېڭى رەڭ تۇرلىرى كەشپىياتى ئۇستىدە ئىزدىنىشكە تۈرتكە بولدى:

ھەببۇللاخۇن ئاكا ـ ئۇكىلار ئۆزلىرى كەشىپ قىلغان توقۇش ماشىنىسىدا كەڭ ئەنلىك ئەتلەس توقۇشنى ئەملگە ئاشۇردى. بۇنىڭ بىلەن مىڭ يىللاردىن بىرى ئەتلەسنىڭ ئېنى 45 سانتىمېتىردىن ئاشماسلىق تارىخىغا خاتىمە بېرىلىپ، ئېنى 80 سانتىمېتىردىن ئاشىدىغان كەڭ ئەنلىك ئەتلەسلەر بارلىققا كەلدى. ئۇلار يەنە كەڭ ئەنلىك قوشكۆز ئەتلەس، كەڭ ئەنلىك راۋابگۈل ئەتلەس قاتارلىق مەھسۇلات نۇسخىلىرىنى كەشىپ قىلدى.

«جىيا قەدىمىي ئەتلەسچىلىك كارخانىسى»نىڭ باشلىقى تۇرئېلى ھاجى، ئىشلەپچىقىرىشقا مەسئۇل مۇئاۋىن باشلىقى روزىمۇھەممەت مەتروزى ھاجىلارنىڭ پىلانلىشى ياكى يېڭى مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش توغرىسىدىكى تەلەپلىرىگە ئاساسەن، مەزكۇر كارخانىنىڭ بۇ-ياقچىلىق ئۇستىسى مەتروزى مەتتۇرسۇن (1948 ـ ھايات) ئۇستام 1999 ـ يىلىدىن 2007 ـ يىلىغىچە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، «كاتەكچە ئەتلەس»، «كەكلىك قاش ئەتلەس»، «مونچاق نۇسخا ئەت-لەس»، «ئىز نۇسخا ئەتلەس»، «قوموشيول ئەتلەس»، «كۆز نۇسخا ئەتلەس»، «يۇلتۇز نۇسخا ئەتلەس» قاتارلىق يېڭى نۇسخىدىكى ئەت-لەس سورتلىرىنى ۋە شارپا ئەتلەس، شايى شارپا قاتارلىق مەھسۇلات نۇسخىلىرىنى كەشىپ قىلدى. يا تۇغمەن كەنتىدىكى ياش ئەتلەسچى

www.uyghurkitap.com

ئەخمەتتوختى سەببەت «موكاگۇل ئەتلەس»نى كەشىپ قىلدى. شۇ مەزگىللەردە يەنە «چاچتەڭگە ئەتلەس»، «قوش يۈرەك ئەتلەس»، «ئۇۋاقگۇل ئەتلەس»، «خانتاجى ئەتلەس»، «لوڭقا گۇل ئەتلەس»، «پەتلە يول ئەتلەس»، «ئاموتگۇل تىزما ئەتلەس»، «توز نۇسخا ئەتلەس»، «يولۋاس نۇسخا ئەتلەس» قاتارلىق نۇرغۇن يېڭى نۇسخىدىكى ئەتلەسلەر بىر قانچە ئۇستاملار تەرىپىدىن ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا كەشىپ قىلىندى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىستېمالچىلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. بەزى نۇسخىلارنىڭ رەڭ تۇرى ئۆزگەرىشلىرى ئون خىلغا يېتىپ بارىدى. بۇ يىللاردا يەنە «تەبىئىي بويياق ئەتلەس» توقۇش ئەسلىگە كەلدى، «زەرلىك ئەتلەس» توقۇش كەشىپ قىلىندى.

بۇلار ئىچىدىكى ھەر بىر كەشپىيات ئەتلەسچى ئۇستىلارنىڭ جاپالىق ئەجرى بەدىلىگە كەلگەن، ئۇ كەشپىياتلارغا ئۇلارنىڭ مىللىي ھۇنەر ـ سەنئىتىكە بولغا ئوتلۇق ئىشتىياقى ۋە چوڭقۇر مۇھەببىتى سىڭگەن. ھەر بىر كەشپىياتنىڭ تېگىدە بىردىن ئاجايىپ ھېكايە بار. بۇلارنى تەپسىلىي بايان قىلىشقا سەھىپە تارلىق قىلىدۇ.

يېقىنقى يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت، بولۇپمۇ يېقىنقى 20 يىلدىن بۇيان ئەتلەسچى ئۇستىلار ئارىسىدا بەئەينى كەشپىياتچىلار بەيگىگە چۈشكەندەك گۈللىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. ئۇلارنىڭ ئەجرى ۋە ئىجتىھادى بەدىلىگە ئەتلەسچىلىكتە قۇرۇلمىسى ئەڭ مۇكەممەل بولغان ئالتە تەپكىلىك توقۇمىچىلىق دۇكىنى بارلىققا كەلدى ۋە ئومۇملاشتى. ئەتلەس توقۇش مەشغۇلاتىنى يېرىم ماشىنىلاشتۇرۇش ئەملگە ئاشتى. ئىلگىرىكى ئەتلەس مەھسۇلاتلىرىنىڭ گۈل نۇسخا تۇرى ئون خىلدىن ئاشمايدىغان، رەڭ تۇرى 30 خىلغا يەتمەيدىغان ھالەت بۇزۇپ تاشلىنىپ، ئەتلەس ئائىلىسىدىكى توقۇلمىلار 30 نەچچە خىل، ئاساسىي گۈل نۇسخىسى 31 خىل، قېرىنداش گۈل نۇسخىسى 160 خىلدىن ئارتۇق تەگلىك رەڭ تۇرىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان بولدى. ئەتلەسچىلىكنىڭ ئالتۇن دەۋرى بارلىققا كەلتۈرۈلدى. ئەتلەس خوتەننىڭلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئەڭ ئالاھىدە يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ بىرىگە، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ

سىموۋۇللۇق بەلگىسىگە ئايلاندى.

خوتەنگە، شىنجاڭغا ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە مۇشۇنداق يۇقىرى شۆھرەت ۋە كاتتا شەرەپ ئاتا قىلغانلار دەل جىيا يېزىسىدا ئەۋلادمۇ-ئەۋلاد يېپەكچىلىك ـ ئەتلەسچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن، نامى چىقمىغان ۋە نام ـ ئاتاقمۇ قوغلاشمايدىغان ئەتلەسچى ئۇس-تىلاردۇر. ئۇلارنىڭ ئەجرى ۋە تۆھپىسى خەلقىمىزنىڭ ئەتلەسچىلىك تارىخىدىلا ئەمەس، پۈتكۈل ھۈنەر ـ سەنئەت، مەدەنىيەت تارىخىدىمۇ خاتىرىلىنىشكە ۋە يادلىنىشقا مۇناسىپتۇر.

(مۇھەممەتئىمىن سابىر)

ئەمەت ھاجىم توغرىسىدا ئەسلىمە

ئەمەت ھاجىم كېرىيە خەلقى ئىچىدىلا ئەمەس، بەلكى، شىنجاڭ بويىچە تونۇلغان ئاتاقلىق تېبابەت ئالىمى. ئۇ 1882 ـ يىلى كېرىيەدە باي ئائىلىدە تۇغۇلغان، ئۇ بالىلىق دەۋرلىرىدە كېرىيە ۋە خوتەندىكى بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇغان، ئەمەت ھاجىم دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئۆگىنىشكە باشلىغان. 1904 ـ يىللارنىڭ بېشىدا ھىندىستاننىڭ بومباي شەھىرىدىكى تېبابەت مەك-تىپىدە ئىككى يىل ئوقۇپ، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر ئۆمۈر تېبابەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، پارلاق نەتىجە يارىتقان بۇ ئۇ-لۇغ زاتنىڭ ھاياتىي پائالىيىتى، نەسەبى ھەققىدىكى ئاۋامغا مەلۇم بولمىغان بىر قاتار كەچمىشلەر تارىخ ـ تەزكىرە ساھەسىدىكى بىر بوشلۇق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تۆۋەندە مەن ھاجىمنىڭ ئاتا ـ بوۋىلە-رىنىڭ نەسەبى ھەققىدىكى ئېزدىنىشلىرىمنى كىتابخانلار بىلەن ئور-تاقلاشماقچىمەن (مەن بۇ ماقالىمگە ھاجىمنىڭ ئۆز ئېغىزى بىلەن ئېيتىپ بەرگەن بەزى ۋەقەلەرنى قىستۇرۇپ ئۆتۈشنى لايىق تاپتىم).

ئەمەت ھاجىم خوتەننىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن تارىخىي شەخس ھەببۇللا مۇپتى ھاجىنىڭ پەينەۋرىسى ئىكەن. 19 ـ ئەسىر-نىڭ ئوتتۇرلىرىدا خوتەن ئاتىچۇيدىن ھەزىتاجىم (ھەزرەت ھاجىم

نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ھەببۇللا مۇپتىھاجىنىڭ خەلق ئېغىز تىلىدىكى بۇزۇلۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشى) باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر كېرىيەگە كېلىپ، كېرىيەدىكى غوجىلار ئىچىدە مۇھىمدارچىلىقتا بولۇۋاتقاندا، سايات‌لىدىكى غوجىلار ئىچىدىن بىر سا-ھىبجامالنى ئۆچرىتىپ قالىدۇ. بۇ قىزنىڭ ئىسمى بوۋاقئاغىچا خەنىم بولۇپ ھۆسن ـ جامالدا تەڭداشسىز ئىكەن. ھەزىتاجىم ئۆي ئىگىسىدىن بۇ قىزنى كېلىنلىككە سوراپ ئالىدىكەن. بوۋاقئاغىچا خەنىمنىڭ ئاتا ـ ئانىسىمۇ ھەزىتاجىمنىڭ گېپىنى يىرالماي ماقۇل بولىدىكەن ۋە شۇ زامان كاتتا توي ـ مەرىكە ئۆتكۈزۈپ بوۋاقئاغىچا خەنىمنى ھەزىتاجىمنىڭ ئوغلى مەسۇمخانغا نىكاھلاپ خوتەن ئاتا-چۈيگە ئېلىپ كېتىدىكەن. شۇ يىللاردا خوتەنده چىڭ خانىدانلىقىغا قارشى كەڭ كۆلەمده دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلاپ ھەزىتاجىمنىڭ ئابدۇراخمانخان، مامۇتخان، مەسۇمخان دېگەن ئوغۇللىرى دادىسىنىڭ رەھبەرلىكىده قوزغىلاڭنىڭ ئاساسلىق سەركەردە ـ سەرۋازلىرىدىن بولۇپ، قوشۇنغا باشچىلىق قىلىپ دۇشمەن بىلەن قانلىق جەڭ قىلىدىكەن. قاراقاش تەرەپته بولغان شىددەتلىك بىر جەڭده بوۋاقئاغا-چا خەنىمنىڭ كۆيۈسى بولغان مەسۇمخانغا ئوق تېگىپ جەڭده شەھىت بولىدىكەن.

مەسۇمخانىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كېرىيەگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن سايات‌لىق غوجىلاردىن بىر توپ ئادەم خوتەنگە بېرىپ مەسۇمخانىنىڭ ئۆلۈمىگە 40 كۈن ھازا تۇتىدۇ. قىرىق نەزىرىسىدىن كېيىن بوۋاقئاغىچا خەنىمنى ھەزىتاجىمدىن سوراپ كېرىيەگە يانىدۇرۇپ ئېلىپ كېتىدۇ. بىراق، شۇ چاغدا بۇ بەختسىز قىزنىڭ بويىدا بار بولۇپ، ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ياخشى سائەتنىڭ ئۆزىده بوۋاقئاغىچا خەنىم كۆزى يورۇپ بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرىدۇ. روزى رامىزان ئېيىدا تۇغۇلغانلىقى ئۈچۈن بالىنىڭ ئىسمىنى روزىئاخۇن دەپ قويىدۇ. بوۋاقئاغىچا خەنىم كېيىن كېرىيەنىڭ قاتتىياق مەھەللىسىدىكى كېپەك غوجا دېگەن كىشىگە (بەزى كىشىلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە قارىغاندا كېپەك غوجا دەريا بويىدىكى ئەيسا‌ق ئاخۇنلۇقۇمنىڭ ئاكىسى ئىكەن) قايتا ياتلىق بو-

لۇپ، ئۇ كىشىدىن قۇدىرىتۇللا غوجا (مۇئەللىپنىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى)، ئىمىنئاخۇن غوجا، ئاۋەت خېنىم دەپ ئۈچ پەرزەنتلىك بولۇپ 70 يېشىدا قاتىياقتا ئالەمدىن ئۆتكەن ئىكەن. دادا مېھرىنى كۆرمىگەن روزى ئاخۇن ساياتلا كەنتىدە بوۋىسى ۋە مومىسىنىڭ تەربىيەسىدە چوڭ بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلىدىكەن. روزىئاخۇن غوجىنىڭ بوۋىسى كاتتا باي بولۇپ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ بارلىق تەئەللۇقاتى روزى ئاخۇن غوجىغا قالىدىكەن. كېيىن روزى ئاخۇن غوجا ئاراللىق مەمتىمىن ئاخۇنۇمنىڭ قىزى ئايشە خېنىمگە ئۆيلىنىدۇ ۋە ئايشە خېنىم ئۇزۇن ئۆتمەي بىر پەرزەنت تۇغۇپ بېرىدۇ. بوۋاقفا ئەھمەت دەپ ئىسىم قويىدۇ. مانا بۇ كېيىنچە تېبابەت ئالىمىدە كاتتا شۆھرەت قازانغان ئەمەت ھاجىمدۇر.

كىچىك ئەھمەت ناھايىتى ئەقىللىق ھەم زېرەك چوڭ بولىدۇ. ئۇ ئىلىم ـ ئېرپانغا ھېرىسمەن بولۇپ كېرىيە، خوتەنلەردىكى داڭلىق مەدرىسەلەردە ئەرەب، پارس تىللىرىدىكى كىتابلارنى قىزىقىپ ئوقۇيدۇ. بىراق پەلەكنىڭ چاقى يەنە تەتۇر چۆرگىلەيدۇ. كىچىك ئەھمەت دادىسىنىڭ ھىمايىسىدە گۈلدەك ئېچىلىپ ئىلىم ـ بىلىمگە قىزغىن ئىشتىياق باغلىغاندا تېرەك كېسىپ ئۆرۈش باھانىسى بىلەن دادىسى روزىئاخۇن ئېغىر دەرىجىدە زەخمىلىنىپ ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئەمەت ھاجىم (ئەھمەت) دۇنيا ئوقەتكە ئەمەس، بەلكى، ئىلىم ـ بىلىمگە ھېرىسمەن بولغاچقا دادىسىدىن قالغان يېر ـ زېمىن، تاغ، چارۋىلىرىنى تاشلىۋېتىپ دادىسى روزىئاخۇن غوجا ھەرەمگە بارىمەن دەپ ساقلىغان بىر قىسىم ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى ئېلىپ دادىسىنىڭ دوستى قارلۇقلۇق ئاخۇن ھاجىم بىلەن بىرگە ھەرەمگە بېرىپ ھەج قىلىش باھانىسى بىلەن چەت ئەلگە چىقىدۇ.

ھاجىمنىڭ ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتىپ بېرىشچە، شۇ چاغدا كېرىيەدىن بىرگە ماڭغان ھەج كارۋانلىرى ئاتلىق مېڭىپ ھىندىستانغا بومباي شەھىرىگە ئالتە ئايدا يېتىپ بارغان ئىكەن. 20 ياشلار ئەتراپىدىكى ياش ھەم زېرەك ئەھمەت ئۆزىنىڭ ئەسلىي نىيىتىنى ئۆز ھەمراھلىرىدىن يوشۇرغان بولۇپ ئىلىمگە ھېرىسمەن بۇ ياشنىڭ ئەسلىي مۇددىئاسى خاس ھەج قىلىشلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى يەنە

چوڭراق بىلىم يۇرتلىرىدا ئىلىم تەھسىل قىلىش ئىدى. ئۇ بومبايغا بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ھەمراھلىرىدىن ئوغرىلىقچە ئايرىلىپ كېتىدۇ ۋە بومباي شەھىرىدە ئوقۇش ئورنى ئىزدەپ ئۇزۇن يۇرىدۇ. ئاخىرى خوتەنلىك بىر باي سودىگەر بىلەن ئۇچرىشىپ، شۇ كىشىنىڭ يارد-ەمىدە بومبايدىكى بىر تېبابەت مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرىدۇ. ئۇ يەردە تېبابەت ئىلمىنى ئۆگىنىشتىن باشقا يەنە ئەرەب، پارس، ئوردۇ تىل-لىرىنى پىششىقلايدۇ. ئىككى يىلدىن كېيىن ئوقۇشنى تاماملاپ دادە-سىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ھەرىمگە بېرىپ ھەج قىلىپ مەككە مەدىنەمنى ۋە قۇددۇس شەھرىپ (ئېرۇسالىم) نى زىيارەت قە-لىپ بىر قانچە زاماندىن كېيىن كېرىيەگە قايتىپ كېلىدۇ. ئەمەت ھاجىم بومبايدا ھەمراھلىرىدىن يوشۇرۇن ئايرىلىپ كەتكەندە سە-پەرداشلىرى ھاجىمنى كۆپ ئىزدەپ ھېچ يەردىن ئىز ـ دېرىكىنى ئالالمايى بىر ئايدەك ئاۋارە بولىدۇ، «بىر يەردە پۇلىنى قەستلەپ بۇلاڭچىنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ»، دەپ ئويلاپ ئىلاجسىز سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتىۋېرىدۇ. ئۇلار ھەج قىلىپ قايتىپ كېلىپ ۋەتەنى ھاجىمنىڭ ئۆيىدىكىلىرىگە خەۋەر قىلىپ قويىدۇ. ئۇ-يىدىكىلەر يىغلاپ ـ قاقشاپ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ئۆتكۈزىدۇ. ئە-مەت ھاجىمنى « ئۆلۈپ كەتتى » دەپ ئۇمىدىنى ئۈزگەن مەلۇم بىر يىللاردا ھاجىم تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ كېلىدۇ ۋە باشتىن كەچۈرگەن ۋەقەلەرنى ئۆيىدىكىلەرگە بايان قىلىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ ساق ـ سالا-مەت كەلگەنلىكىگە ئىشەندۈرىدۇ. ھاجىم ئەنە شۇندىن باشلاپ ئۆزىنىڭ ئوقۇغان بىلىملىرىنى ئەملىيەتتە ئىشلىتىپ پۈتۈن ئۆمرىنى كىشە-لەرنىڭ كېسىلىنى كۆرۈش ۋە داۋالاش ئىشلىرى بىلەن ئۆتكۈزىدۇ.

ئەمەت ھاجىمنى كىشىلەر «كەشمەجىن» لىغ دەپ قارايتتى. «كەشمەجىن» لىغ دېگەن بۇ سۆزنىڭ خەلق ئارىسىدىكى تەبىرى «بە-رى، غايىب بولۇپ كېتىپ قايتا پەيدا بولغۇچى ئادەملەر، ئىككىن-چىسى، بىرەر ئىشقا ئالدىن توغرا ھۆكۈم قىلىدىغان، بىرەر ئىشنى ئالدىن توغرا قىياس قىلىدىغان كىشىلەر» گە قارىتىلغان بولۇپ، ئاڭلىماقتا غەلىتە تۇيۇلسىمۇ، ئەمما، بۇ سۆز سەلبىي تەرەپتىن باخشى ـــ پېرىخۇن، چىراغ باققۇچى قاتارلىقلارغا قارىتىلىدۇ ھەم

بۇ خىل ئاتاق كۆپرەك ئۇچرايدۇ. ئىجابىي تەرەپتىن مۇنداق نامغا نائىل بولالايدىغان ئادەم ئادەتتە ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

ئەمەت ھاجىم يۇقىرى كەسپىي ئەخلاققا ئىگە كىشى بولۇپ كېسەل كۆرگەندە ھەرگىز قارىسىغا گەپ قىلمايتتى، كېسەلنى تونۇيالمىسا توغرا دىياگنوز قويۇپ دورا بېرەتتى. ئەگەر، مۇرەككەپرەك كېسەل بولسا، كىتاب كۆرۈپ ئاندىن دورا بېرەتتى ياكى دوختۇرخانىغا بۇيرۇپ كېسىلىنى ئېنىقلىتىپ ئاندىن ئۇ كېسەلگە قارىتا داۋالاش ئېلىپ باراتتى. داۋالىغاندا ئاددىي رېتسېپ ئارقىلىق دورا بۇيرۇيتتى، ئەرزان دورا بىلەن كېسەللەر شىپا تاپاتتى. كېسەل كۆرگەندە تومۇر تۇتمايتتى، پەقەت كېسەل كىشىنىڭ ئېيتىپ بەرگەن كېسەللىك ئالامىتىگە ۋە كېسەلنىڭ كۆزى، چىرايى ھەم پۇت ـ قوللىرىغا قاراپ كېسەلگە ھۆكۈم قىلاتتى. كېرىيە خەلقى ئارىسىدا «جان ھەلقۇمىدا تۇرغان ئادەمنى ئەمەت ھاجىم كۆرسە، شۇ زامان ساقىيىپ قالىدۇ» دەيدىغان گەپ ـ سۆزلەر بار ئىدى. بۇنىڭدىن ئەمەت ھاجىمنىڭ كەسىپىي قابىلىيىتىنىڭ ۋە كەسپىي ئەخلاقىنىڭ خەلق ئارىسىغا قانچىلىك چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەمەت ھاجىم بىر ئۆمۈر كېسەل كۆرۈپ ئۆتكۈزگەن ھاياتىدا، بىرمۇ ئادەمدىن بىر موچەنلىك كېسەل كۆرۈش ھەققى ئالمىغان. كىشىلەر ھاجىمنى خۇددى ئاتىسىدەك ياخشى كۆرەتتى. بەزى ئادەملەر ئۆزىنى كۆرسەتكەچ ھاجىمغا ئاتاپ بەزى مېۋە ـ چېۋىلەرنى ئەكەلسىمۇ ھاجىم قەتئىي ئالغىلى ئۇنۇمايتتى.

1984 ـ يىلىنىڭ ياز كۈنلىرىدە مەن ھاجىمنىڭ ئۆيىگە بىر ئىش توغرۇلۇق كىرىپ كەلدىم. ھاجىم باغدا مېۋىلىك كۆچەتلەرنى چاتقىلى تۇرۇپتىكەن. مەن ياردەملىشەي دېسەم، « سىز بۇنىڭ تىلىنى بىلمەيسىز، بۇزۇپ قويىسىز، قويۇڭ، ئۆزۈم قىلىمەن» دەپ زادى ئۇنىمىدى. دەل شۇ ئەسنادا بىر ئادەم بالىسىنى ئېلىپ كىرىپ كەلدى، بالىسى ئولتۇرۇپ قالغان ئىكەن. ھاجىم بالىنى كۆرۈپ دوختۇرخانىغا يىلىك تەكشۈرتۈشكە ئەۋەتتى. ئۇ ئادەم چەرچەنلىك ئىكەن. ئۇ تاغىرىدىن ئىككى پارچە كىگىزنى چىقىرىپ: « بۇ كىگىزنى ئاتايەن (ئالاھىدە) سىلىگە ئاتاپ ئالغاچ كەلگەنىدىم » دەپ ھاجىمنىڭ ئالدىغا قويىدى. ھاجىم كىگىزنى ئالغىلى ئۇنىمىدى. كىگىزنىڭ ئىگىسى: «ھاجىم، بۇ

كىگىزنى مەن يەنە چەرچەنگە ياندۇرۇپ ئەكەتسەم بولمايدۇ، مېنىڭ كۆڭلۈمنى يەردە قويماي ئېلىپ قالسىلا» دەپ تۇرۇۋالدى. ھاجىم: «بالام كۆڭلىڭىز ماڭا تەگدى، رەھمەت! كىگىزنى ئەكېتىڭ، ئەگەر چەرچەنگە ياندۇرۇپ ئەكېتىشنى خالىمىسىڭىز بازاردا سېتىڭ، ئىككى پارچە كىگىزنى 50 يۈەندىن 100 يۈەنگە ئالىدۇ. 100 يۈەن بىلەن بىر ئېھتىياجىڭىز قاندۇرۇلىدۇ» دەپ قەتئىي ئالغىلى ئۇنۇمىدى. شۇ ئارىلىقتا مەن ھاجىم بىلەن خوشلىشىپ ئىشىك ئالدىغا چىقسام، ھەلىقى ئادەم يەنىلا كىگىزنى تۆتۈپ ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپتۇ. ئۇ ئادەم مېنى كۆرۈپ: «ئۆزلىرى ھاجىمنىڭ يېقىنى ئىكەنلا، ھاجىمغا ئاتاپ ئەكەلگەن بۇ كىگىزنى ياندۇرۇپ ئەكېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمىدى. سىلى ھاجىمغا دەپ ئېلىپ قېلىشىغا يارىدىم قىلغان بولسىلا» دەپ ئالدىمنى توسۇۋالدى. مەن ئامالسىز كىگىزنى ئېلىپ ھاجىمنىڭ ئايالى ياتقان خېنىمغا: «كىگىزنىڭ ئىگىسى ئىشىك تۆۋىدە ئولتۇرۇپتۇ، سىلى ئېلىپ قويسىلا! كارىۋاتنىڭ ئاستىغا تاشلاپ قويسىلا ھاجىم كۆرمەيدۇ، كېيىن ئۆيدە ئىشلەتسىلە» دېدىم. ھاجىمنىڭ ئايالى مېنىڭ كۆڭلۈمنى دەپ، كىگىزنى ئېلىپ قالدى. ئارىدىن بىرەر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن يەنە بارسام، ھاجىمنىڭ ئايالى ماڭا، ناھايىتى خاپا بولغانلىقىنى، ھاجىم كارىۋاتنىڭ ئاستىنى ئاختۇرۇپ كىگىزنى كۆرۈپ قېلىپ ناھايىتى سەت ھاقارەت قىلغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. مەن شۇ چاغدا بۇ ئادەمنىڭ ھەقىقەتەن ئىنسانىي خىسلەتتە كامالەتكە يەتكەن كىشى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان ئىدىم.

ھاجىمنىڭ مىجەزى بەزىدە بىر ئاز چۈسراق بولسىمۇ، ئەمما ناھايىتى كەمتەر، تۇرمۇشتا ئاددىي ــ سادىدا، كىشىلەرگە كۆيۈمچان بولۇپ ھەر قانداق ئادەمگە ئاتا سۈپەت مۇئامىلە قىلاتتى. كەسىپتە كەمتەر ئىدى. بىر چاغلاردا ھاجىمنىڭ ئۆيگە كېسەل كۆرسەتكىلى كەلگەن مەلۇم بىر كىشى ھاجىمنى تەرىپلەپ: «ھاجىمنى سەيپىدىن ئەزىزنىڭ كېسىلىنى كۆرۈشكە تەكلىپ قىلىپ، ئايروپىلاندا ئاپارغان» دېۋىدى، ھاجىم ناھايىتى ئاچچىقلاپ: «نى ــ نى ئۇستا تېۋىپلار تۇرسا بىزنى ئاپىرامدۇ؟»، دەپ قاتتىق تەگكەن ئىدى. ئەمەلىيەتتە شۇ چاغدا ھاجىمنىڭ سەيپىدىن ئەزىزنىڭ كېسىلىگە دە-

ئاگنوز قويۇش ئۇچۇن مەشھۇر دوختۇر ۋە تېۋىپلار قاتاردا ئۇرۇم-چىگە تەكلىپ قىلىنغانلىقى راست ئىدى. ئەمەت ھاجىم شۆھرەتپە-رەسلىكنى يامان كۆرگەچكە مۇنداق ئىشلانى كىشىلەردىن يوشۇراتى. ئەمەت ھاجىم 1991 - يىلى 120 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر تېبابەت جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئە-تى، خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسىنىڭ پەخرى باشلىقى، شىنجاڭ ئۇيغۇر تىبابەت ئالى تېخنىكومنىڭ پەخرى پىرو-فېسسورى قاتارلىق خىزمەتلەردە بولغان. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە نازارىتى تەرىپىدىن تۇزۇلگەن « ئۇيغۇر تېبابەت قامۇسى» دېگەن كىتابنى يېزىشقا قاتناشقان. ھاجىمنىڭ ئالەمدىن ئۆتكىنىگە بىر قانچە يىل بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئاتلىق سىماسى ۋە ئالىيجاناب ئەخلاق - پەزىلىتى كىشىلەر ئارىسىدا خۇددى چول-پاندەك پارقىراپ، مەڭگۈ ياد ئېتىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ.

(ئابدۇكېرىم قاسىم)

ئابدۇللا ئۆگۈدەر ۋە ئۇنىڭ شىئىرلىرىدىن

ئابدۇللا 1890 - يىللارنىڭ باشلىرىدا خوتەننىڭ ئاقتاش كەن-تى(ھازىرقى خوتەن شەھىرىنىڭ شورباغ يېزىسى تۇۋەن شورباغ كەن-تى)دە تۇغۇلغان. 1910 -، 1915 - يىللار ئارىلىقىدا ھەجگە بارغان. ھەج پەرھىزلىرىنى ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، ۋەتەنگە قايتىش ئۇ-چۇن1917 - يىلى تۇركىيەگە كېلىدۇ. بۇ چاغدا تۇركلەر ياۋروپا مۇستەملىكىچىلىرى بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقان بولغاچقا، تۇركىيە ئارقە-لىق رۇسىيەگە ئۆتمەنغان يول ئېتىلىپ قالغانىدى. شۇڭا،ئۇ ئانادو-لۇنىڭ جەنۇبىدىكى ئاق دېڭىزغا يېقىن ۋادىدىكى «تۇرك دۇنياسىنىڭ تىل پايتەختى» دەپ تەرىپلىنىدىغان قارامان ۋىلايىتىنىڭ چاتاق كەن-تىدە تۇرۇپ قالىدۇ.شۇ يەرلىك بىر قىزغا ئۆيلىنىپ بىر قىز پەرزەنت يۇزى كۆرىدۇ. 1950 - يىللاردا ۋاپات بولغانغا قەدەر چاتاق كەنتىدە مەسچىتنىڭ ئىمامىلىقىنى قىلغاچ، كەنتنىڭ دىنىي تەربىيەچىسى بو-

www.uyghurkitap.com

لىدۇ. نۇرغۇن هاپىز(بىزدىكى «قارىي»نى تۇركىيەلىكلەر «هافىز» دەيدۇ) يېتىشتۇرىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭغا قارامان شېئىرسىدە «مۇئەللىم» مەنىسىدىكى «ئۆگۈدەر» دېگەن ئاتاق فامىلە بولۇپ قالىدۇ.[1]

هاجى ئابدۇللا ئۆگۈدەر شائىر كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئەينى زامانىدىكى جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، دىن ۋە ئەخلاقنى تەشۋىق قىلىدىغان هەم يۇرتىنى، يۇرتىدا قالغان سىڭلىسى ۋە قوشنىلىرىنى سېغىنىپ يازغان بىرمۇنچە شېئىرلىرى ساقلىنىپ قالغان. شېئىرلىرىنىڭ تىلى تۇركچە بىلەن ئۇيغۇرچە ئارىلاش بولۇپ، تاللىنىۋېلىنغان بىر قىسمى قارامانىنىڭ يەرلىك ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان.[2]يەنە بىر قىسمى گوللاندىيە ئەدلىيە مىنىستىرلىقىدا ئىشلەۋاتقان نەۋرىسى ئەھمەت يىلمازنىڭ قولىدا قول يازما هالىتىدە ساقلانماقتا.[3]

باجىم	سىڭلىم (ئۇيغۇرچىسى)
بايرام گەلىر گەنىش ئۇرىا گىيەردىك،	هېيت كەلسە كەڭ كۆڭلەك كىيەتتۇق،
ئەمسال ئەقران،ئەھباپ بىرلىك گىدەردىك.	دوست ــ يارانلار بىللە ماڭاتتۇق،
قونۇ ــ قومشۇ باجىلارىن ئەلىن ئۆپەردىك،	قولۇم ــ قوشنىلارنىڭ قولىغا سۆيەتتۇق،
سەنىن دە بايرامىن گەلدى مى باجىم،	سېنىڭمۇ هېيتىڭ كەلدىمۇ سىڭلىم؟
بۇ ئايرىلىق سەنەنە چۆكتۈمۇ باجىم؟	ئايرىلىش يىللارغا چۆكتىمۇ سىڭلىم؟
ئەلە بايرام ئولۇيور،بىزلەرە ماتەم.	باشقىلارغا هېيت بولدى،بىزلەرگە ماتەم،
ساغ مى قاردەشلارىم ئەممەم ئامجام،	سالامەتمۇ تۇغقانلار هەم هەدە ــ تاغام،
قومشۇم لەتىفە خانىم،سىدىقە ئانام،	قوشنىمىز لەتىفە خانىم،سىدىقە ئانام.

① بۇ هاجى ئابدۇللا ئۆگۈدەرنىڭ گوللاندىيەگە كۆچمەن بولۇپ بېرىپ ئەدلىيە مىنىستىرلىقىدا ئىشلەۋاتقان نەۋرىسى ئەھمەت يىلماز 2007 ــ ۋە 2008 ــ يىلى قۇربان هېيتتا خوتەن شەھىرىگە تەۋە يېزىلاردىكى نامراتلارغا قۇربانلىق ئىئانىسى تارقاتقىلى كەلگەندە، ئۆز ئېغىزى بىلەن تەمىنلىگەن مەلۇمات.

② «قارامان خەلق مەدەنىيىتى» ، 1968 ــ يىلى 4 ــ ئاي، 316 ــ، 325 ــ بەتلەر.

③ هاجى ئابدۇللا ئۆگۈدەرنىڭ نەۋرىسى ئەھمەت يىلماز 2007 ــ يىلى خوتەنگە كەلگەندە، ئۆز قولىدا ساقلاۋاتقان تەۋەررۈك قول يازمىلارنى ماڭا كۆرسەتكەن هەم بۇ‌نسىنىڭ ئۇرۇق ــ تۇغقانلىرىنى ئىزدەپ تېپىشىغا ياردەمى بولسۇن ئۈچۈن، مۇڭاپىق كېلىدىغانلىرىنى نەشرگە تەييارلاپ هاجى ئابدۇللا نامىدا ئېلان قىلدۇرۇش بىلەن بىرگە تۇغقانلىرىنى ئىزدەش ئېلانى بېرىشىمنى ئۆتۈنگەنىدى. ئۆگۈدەرنىڭ ئېلان قىلىنغان ۋە قول يازمىلار هالىتىدىكى ئىشبىرلىرىدىن تاللىۋېلىنغان بىر نەچچە پارچىنى ئۆزىنىڭ قىلىپ سۆندۈم(ئا).

سېنىڭمۇ ھېيتىڭ كەلدىمۇ سىڭلىم؟
قاراڭغۇلۇقتىن ياش ئىلەن دولدى مى باجىم. قارا كۆزۈڭگە ياش تولدىمۇ سىڭلىم؟

بۇرادا قومۇلارنىم گۈلۈپ ئوينارلار، بۇ يەردە قوشنىلار كۈلۈپ ئوينايدۇ،
كىمى بەنىم ھالىمغا يانىپ ئاغلارلار. مېنىڭ ھالىمغا كىممۇ يىغلايدۇ؟
كىمى بىربىرلەرنىڭ يانيان باقارلار، كىملەر بىر ـ بىرىگە قاراپ قويىدۇ؟
بەندىن ئايرىلالى گۈلدۇڭمۇ سىڭلىم؟ مەندىن ئايرىلىپ كۈلدۇڭمۇ سىڭلىم؟
بايرامدا گۈزىياشىن دۆكتۇڭ مۇ باجىم. ھېيتتا كۆزىيىشىڭنى تۆكتۇڭمۇ سىڭلىم؟

كىمى كەتەن گىيىمىش،كىمىسى پازەن، بەزىلەر نېپىز رەختتىن كىيىپتۇ،بەزىلەر قېلىن،
كىمىسىن شالۋارى ئالدەن ـ ماۋدەن. بەزىلەرنىڭ ئىشتىنى قىزىل،بەزىلەرنىڭ يېشىل.
كىمىسى ئاغلىيور ئارتىق گۈلمەدەن، بەزىلەر يىغلايدۇ ئەمدى كۈلمەستىن،
سەن دە قارالارى گىيىدىڭ مى باجىم. سەنمۇ قارىلىق كىيىدىڭمۇ سىڭلىم؟
بايرامدا ئاغىيى يۈتتۇڭ مۇ باجىم. ھېيتتا ئاچچىق يۈتتۇڭمۇ سىڭلىم؟

قاردەشىنى سورارسىڭ گۆگە باقماقتا، قېرىندىشىڭنى سورىسىڭ، كۆككە قارايدۇ،
بايرام گەلىنجە ئاغى يۈتماقتا. ھېيت كەلسىلا ئاچچىق يۈتىدۇ.
دۇنيىدىي،كونيايى گۆزدەن ئاتماقتا، دۇنيانى،كونيانى كۆزدىن ئاتلىتىدۇ،
گۆرۈشمەك مەھشەرە قالدى مى باجىم. دىدارلىشىش مەھشەر كۈنىگە قالدىمۇ سىڭلىم؟
بايرامدا يوللارا باقتىڭ مى باجىم. ھېيت كەلسە يولۇمغا قارىدىڭمۇ سىڭلىم؟

نە چارە؟ چارەسىز

تەقدىرى ئىلاھىدە بۇدۇر نەسىبىم، تەقدىر پېشانىمدە بۇ ئىكەن نېسىۋەم،
ئاز ۋەرىلمىش،چوق ئىستەرسەم نە چارە؟ ئاز بەرىلگەنكەن،جىق تىلەشكە چارەسىز.
نە كەم قادەرىم يار،نە دە تالىھىم، تەقدىرىمدە بەرىلمەپتۇ بەختىممۇ ھەم،
بۇلبۇل گىبى زار ئەغلاسام نە چارە؟ بۇلبۇل كەبى زار يىغلايمەن چارەسىز.

گۈگۈك قۇشۇ كاككۇك

سەسىن دۇيدۇم گۈگۈك نەرەدەن گەلدىڭ، سايرىغىنىڭنى ئاڭلىدىم،كاككۇك نەدىن كەلدىڭ،
سەھەردە بىر غەرىب،ئۆتمەيە گەلدىڭ. سەھەردە غېرىب بولۇپ سايراشقا كەلدىڭ.
يۇرەگىم يارالى،ياقمايا گەلدىڭ، يۇرىكىم يارا،كۆيدۇرۇشكە كەلدىڭ،
ھازىن ھازىن ئۆتمە يارالى گۈگۈگ. ھەسرەتلىك سايرىما، يۇرىكى يارا كاككۇك.

مەقسەتىڭ باجىمى ئارامامقىدىر، مەقسىتىڭ سىڭلىمنى ئىزدىمەكمىيدى؟
يوقسا گۆزۈم ياشىن ئاقىتماقمىدىر. ياكى كۆزىيىشىڭنى ئېقىتماقمىيدى؟

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكتى
ئۇيغۇر كتابلىرىنىڭ بىرىڭى تىرىسى

ئاجى ئاجى ئۆتمەك ئۇستالىقمىدىر، هەسرەتلىك سايرىماق ئۇستىلىقمىيدى؟
بەنىم گىبى بەختى قارالى گۇگۇگ. مەن كەبى بەختى قارا كاككۇك.

بەن گىبى دەرمانسىز ئاجىز دەغىلسەن، مەن كەبى دەرمانسىز ئاجىز ئەمەسسەن،
قانادىڭ ۋار دالدان دالا ئۇچارسەن. قانىتىڭ بار،شاختىن شاخقا ئۇچارسەن.
نىيە بەنىم گىبى هەسرەت چىكەرسەن، نېمىشقا مەن كەبى هەسرەت چېكىسەن،
سىلادان غۇربەتە،ۋارالى گۇگۇگ. تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشەلىگەن كاككۇك.

باهار گەلدى سەنىن دەردىڭ مى ئارتار، باهار كەلدى،سېنىڭ دەردىڭ ئاشارمۇ؟
ئۆتۈشۈڭ دەردىمە دەرتلەر قاتار. سايرىشىڭ دەردىمگە دەردلەر قاتارمۇ؟
بەنىم دەردىم سەندەن داها دا بەتتەر، مېنىڭ دەردىم سېنىڭكىدىن تېخىمۇ بەتتەر،
دەردىم بىربىرىنە سىرالى گۇگۇگ. دەردلىرىم بىر ـ بىرىگە تىزىقلىغ كاككۇك.

ئابدۇللاھ دەر:ئۆتۈشۈڭ سىلادان گەلىر، ئابدۇللا دەيدۇ: سايرىشىڭ كۆرۈشەلمىگەنلىكتىن كېلەر
سەسىن دۇيار باجىم ئەقلىما گەلىر. ئۇنۇڭنى ئاڭلاپلا سىڭلىم ئەقلىمگە كېلەر.
گۈجۈ ئولان ئۇچار ۋەتەنە گەلىر، كۇچى بولغانلار ئۇچۇپ ۋەتەنگە كېلەر،
بەن ئارتىق ئولدۇم بۇرالى گۇگۇگ. مەن ئەمدى ئۆلدۈم،بۇ يەرلىك كاككۇك.

بىلىر

دوستۇم قالدىم بۇگۈن غۇربەت ئەللەردە،
دىۋانە گۆزلەرىم شىمدى يوللاردا.
زاننەدەرسەم باجىم قانلى ياشلاردا،
بەرەلىنىن هالىندەن يارالى بىلىر.

نە يازىق،ۋەتەنى ئەلدەن ئۇچۇردۇق،
ئەقىل ئىلە فىكرى باشتان قاچىردىق.
دۈز ئۇۋادا دوغرۇ يولۇ شاشىردىق،
شاشقىنلىق هالىندەن شاشانلار بىلىر.

ئابدۇللاھ داغلاردا تاش ئولماق ئىستەر،
دەرتلى ئىنسانلارا ئەش ئولماق ئىستەر.
باجىمنىڭ گۆزياشىن دۇردۇرماق ئىستەر،
بۇ دەرتلى باجىدان ئايرىلار بىلىر.

بىلەر

دوستۇم، قالدىم بۇگۈن غۇربەت ئەللەردە،
دىۋانە كۆزلىرىم شۇ ئاندا يوللاردا.
پەرىزىمچە سىڭلىم قانلىق ياشلاردا،
يارىنىڭ ئاغرىقىنى يارىدار بىلەر.

ئەپسۇس، ۋەتەننى قولدىن ئۇچۇردۇق،
ئەقىل بىلەن پىكىرنى باشتىن قاچۇردۇق.
تۈز ئۇۋىدا تۈز يول كۆرۈپ چۆچۈدۇق،
چۆچۈشنىڭ هالىنى چۆچۈگەنلەر بىلەر.

ئابدۇللا تاغلاردا تاش بولماق ئىستەر،
دەردلىك ئىنسانلار ئارا دوست بولماق ئىستەر.
سىڭلىمنىڭ كۆز يېشىن توختاتماق ئىستەر،
بۇ دەردنى سىڭلىسىدىن ئايرىلغانلار بىلەر.

ۋارىڭ

بىزىم ئىلە غۇربەت ئەلە گىدەنلەر،
بىزى دە غۇربەتتە قالدى دەڭ ۋارىڭ.
ئاغامدان باجىمدان سۇئال ئەدەنلەر،
چوق سەلام گۆندەردى دىيەرەك ۋارىڭ.

باجىم بەنى،سىزلەردەن دە سورارسا،
نەردە بەنىم قاردەش دىيە ئارارسا.
ئەبرىشىم ساچىنى ھەمەن يوللارسا،
ئاغلىمايىن،باجىمى گەتىرىڭ ۋارىڭ.

بۇ داغلاردا دۈرۈلدى ئەجەل دەفتەرىم،
گۈندەن گۈنە ئارتتى قارداش فىراقىم.
ئانا،ئاتا،قەۋىم قارداش قىيمەتىم،
ئۈمىت كەسىلىنجە بىلدىرىڭ ۋارىڭ.

بۇ يەرلەردە ئولدۇ بىزە بىر فەرمان،
ئايرىلىق يۈزۈندەن ھالىم پەك يامان.
ئارادىم بۇلامادىم دەردىمە دەرمان،
ئاغلاماسىن باجىم،گەلىر دەڭ ۋارىڭ.

سۆيلەيىن ئاغاما چىراغى ياقسىن،
كىتابىم ئاچسىن دە يۈزۈنە باقسىن.
غەرىب باجىم بەندەن ئۈمۈدۈن كەسسىن،
دوغرۇيۇ سۆيلەيىپ،ئۆلدۇ دەڭ ۋارىڭ.

سارىغىمى ۋەرىڭ،بەنى يۇيانا،
گۆملەگىمى ۋەرىڭ،سۇيۇمى قويانا.
ھاجى ئابدۇللاھ،نەردەن دىيە سورانا،
بۇ بىر غەرىب ئىدى،ئۆلدۇ دەڭ ۋارىڭ.

بېرىڭ

بىز بىلەن بىللە غۇربەت ئەلگە بارغانلار،
بىزنىمۇ غۇربەتتە قالدى دەپ بېرىڭ.
ئاكامدىن،سىڭلىمدىن ھالىمنى سورىغانلار،
جىق سالام ئەۋەتتى دەپ بېرىڭ.

سىڭلىم مېنى سىلەردىنمۇ سورىسا،
قېرىندىشىم نەدە دەپ،مېنى ئىزدىسە.
ئەۋرىشىم چېچىنى ماڭا ئەۋەتسە،
يىغلىماڭ، سىڭلىمنى ئەكېلىشكە بېرىڭ.

بۇ تاغلاردا تۈرۈلدى ئەجەل دەپتەرىم،
كۈندىن ـ كۈنگە ئاشتى قېرىنداش پىراقىم.
ئانا، ئاتا، قوۋمى ـ قېرىنداش قىممىتىم،
ئۈمىد كېسىلگۈچە بىلدۈرۈشكە بېرىڭ.

بۇ يەرلەردە بولىدۇ بىزگە بىر پەرمان،
ئايرىلىش ۋەجىدىن ھالىم بەك يامان.
ئىزدەپ تاپالمىدىم دەردىمگە دەرمان،
يىغلىمىسۇن سىڭلىم،مېنى كېلىدۇ دەپ بېرىڭ.

ئاكامغا دەپ قويۇڭ، چىراغنى ياقسۇن،
كىتابىمنى ئاچسۇن دە يۈزىگە باقسۇن.
غېرىب سىڭلىم مەندىن ئۈمىدىنى ئۈزسۈن،
راست سۆزلەپ، مېنى ئۆلدى دەپ بېرىڭ.

سەللەمنى بېرىڭ مېنى يۇغانغا،
كۆڭلىكىمنى بېرىڭ سۇيۇمنى قۇيغانغا.
ھاجى ئابدۇللا نەلىك دەپ سورىغانغا،
بۇ غېرىب ئىدى، ئۆلدى دەپ بېرىڭ.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

مەھشەرە

يارالاندىم بىر گەجەنىن يارىسى،
گۈل ۋۈجۇدۇم ئولدۇ ئايۇا سارىسى.
بۆيلە ئىمىش ئاق ئالىنىم يازىسى،
زالىم فەلەك قالدى دەۋام مەھشەرە.

شاشقىن قالدىم بۇلامادىم باجىمى،
قادىر مەۋلام بۆيلە يازمىش يازىمى.
غېرىب باجىم بۆيلە گۆرسۇن ھالىمى،
زالىم فەلەك قالدى دەۋام مەھشەرە.

ئاشق ئاتەشى ئىچىرىمى ياقماقتا،
ئەھ چەكتىكچە گۆز پىنارىم ئاقماقتا.
بۇ دەۋانە گۆزلىر يولا باقماقتا،
زالىم فەلەك قالدى دەۋام مەھشەرە.

گۈنەش دوغدۇ،جەنازەمىن ئۈستۈنە،
فەلەگىن بەنىملە بىلمەم قەستى نە؟
ئىنانمازسىن بۇ غېرىبىن دەردىنە،
زالىم فەلەك قالدى دەۋام مەھشەرە.

مەزارىمى دەرىن قازىن بول ئولسۇن،
ھەر تەرەفى لالە،سۇمبۇل،گۈل ئولسۇن.
بەن ئۆلۈرسەم،ئەھباپلارىم ساغ ئولسۇن،
زالىم فەلەك قالدى دەۋام مەھشەرە.

مەزارىمى يول ئۈستۈنە قويسۇنلار،
تارىخمى باش ئۈجۈما يازسۇنلار.
گەلىن گەچمەن خوخا ئۆلمۇش دەسۇنلىر،
زالىم فەلەك قالدى دەۋام مەھشەرە.

مەھشەرگە

يارىلاندىم بىر كېچىنىڭ يېرىمى،
گۈل ۋۈجۇدۇم بولدى بېھى سېرىقى.
مۇشۇنداقكەن پېشانەمگە يېزىلغىنى،
زالىم پەلەك قالدۇردى كۆرۈشۈشنى مەھشەرگە.

ھەيرەتتە قالدىم تاپالمىدىم سىڭلىمنى،
قادىر ئىگەم مۇشۇنداق يازغانكەن تەقدىرىمنى،
غېرىب سىڭلىم مۇشۇنداق كۆرسۇن ھالىمنى،
زالىم پەلەك قالدۇردى كۆرۈشۈشنى مەھشەرگە.

ئىشق ئوتى كۆيدۇرمەكتە ئىچىمنى ،
ئاھ چەككەنسېرى كۆز بۇلىقىم ئاقماقتا.
بۇ دەۋانە كۆزلىر يوللارغا باقماقتا،
زالىم پەلەك قالدۇردى كۆرۈشۈشنى مەھشەرگە.

كۈن نۇر چاچار جىنازامنىڭ ئۈستىگە،
بىلمىدىم،شۇم پەلەكنىڭ قەستى نېمە؟
ئىشەنمەيسەن بۇ غېرىبنىڭ دەردىگە،
زالىم پەلەك قالدۇردى كۆرۈشۈشنى مەھشەرگە.

مازارىمنى چوڭقۇر قازسۇن،كەڭ بولسۇن،
ھەر تەرىپى لالە،سۇمبۇل ـ گۈل بولسۇن.
مەن ئۆلسەم ھەمراھلىرىم ساغ بولسۇن،
زالىم پەلەك قالدۇردى كۆرۈشۈشنى مەھشەرگە.

مازارىمنى يول ئۈستىگە قويۇڭلار،
تارىخمنى باش تەرىپىمگە يېزىڭلار.
ئۆتكەن ـ كەچكەن ئۇستاز ئۆلۈپتۇ دېسۇنلىر،
زالىم پەلەك قالدۇردى كۆرۈشۈشنى مەھشەرگە.

(ئۆمەرجان نۇرى)

كۆۋرۈك ياساش ئىنژېنېرى

داڭلىق خارەت (ياغاچچى)، بىناكارلىق ئۇستىسى ـــ تۆمۈر ئا-خۇن ئاقساقال 1890 ـ يىلى قاراقاش ناھىيە بازىرىدا باققال ئائە-لىسىدە تۇغۇلغان. كىچىكىدىنلا ياغاچچىلىق ھۈنەر ـ سەنئىتىگە ئىشتىياق باغلاپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئىشىك ـ تۆۋرۈك، دېرىزە ئەگمىلىرى ۋە ئۇنىڭغا ئىشلىنىدىغان ياغاچ ئويما نەقىش، كۆپتۈرمە نەقىش، چاپلىما نەقىش، ئەنكاپلاش قاتارلىق ئۇيغۇر بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ ئىنچىكە مەشغۇلاتلىرىنى ئىگىلەپ، پۈتۈن ناھىيە تە-ۋەسىدە داڭلىق بىناكارلىق ئۇستىسى بولۇپ تونۇلغان. ئۇ ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ بارلىق مەشغۇلاتلىرىدا قوللىنىدە-غان پۈتكۈل سەنئەتلىك ھۈنەرنى ئۆگىنىشتىن تاشقىرى قاراقاشنىڭ ئەينى دەۋردىكى ھۆكۈمەت ئورگانلىرى قۇرۇلۇشى، جامە، ئۆستەڭ، دەريا كۆۋرۈكلىرى، زىننەتلىك ئايۋان ـ سارايلارنى بىنا قىلىشتا پۈتۈن ناھىيە بويىچە ئۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغان ئۇستا يوق ئىدى. شۇ-ڭا ئۇ ناھىيە تەۋەسىدىكى ياغاچچى ئۇستىلارنىڭ ئاقساقىلى دېگەن نامغا ئىگە بولغان. 1934 ـ يىلى ماخۇسەن قوشۇنلىرى خوتەنگە بېسىپ كەلگەندىن كېيىن، ماخۇسەننىڭ قاراقاشقا ئەۋەتكەن ئادىمى تەيۋۇلەن (خۇيزۇ) نىڭ بۇيرۇقى بىلەن تۆمۈر ئاخۇن ئاقساقال قارا-قاشتىكى مەشھۇر «گۈللۈك كۆۋرۈك» خەرىتىسىنى ئۆزى لايىھەلەپ، تېخنىكىلىق رىياسەتچىلىك قىلىش ئارقىلىق سۈپەتلىك ھەم چىدامچانلىقى كۈچلۈك بولغان «گۈللۈك كۆۋرۈك» نى پۈتكۈزگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ نامى تېخىمۇ مەشھۇر بولۇپ، خەلقنىڭ ھۆر-مىتىگە ئېرىشىدۇ. 1940 ـ يىلى قاراقاش دەرياسى كۆۋرۈكىنى لايىھەلەپ مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا پۈتكۈزىدۇ. بۇ كۆۋرۈكنىڭ ياسا-لىشى ھەقىقەتەن پۈختا بولۇپ، قاراقاش دەرياسىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈ-كىنى بۇزۇپ، زامانىۋى كۆۋرۈك قۇرۇلۇشىنى ئىشلەشكە كەلگەن بىر تۈركۈم خەنزۇ ئىنژېنېر ـ تېخنىكلار كۆۋرۈكنى بۇزۇش جەريا-

نىدا ياغاچ كۆۋرۈكنىڭ ئاستى قىسمىغا قوللانغان تېخنىكىلىق ئۇسۇللارنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشقان ۋە بۇ كۆۋرۈكنى ئىشلىگەن تېخنىكنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتە قىلىپ، ئۇنىڭ 1968 ـ يىلى يوقىلاڭ بەتناملار بىلەن سۈيىقەستچىلەر تەرىپىدىن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، دەرھال ئىش توختىتىپ باش كىيىمىنى ئېلىپ، تۆمۈر ئاخۇن ئاقساقالغا قايغۇلۇق تەزىيە بىلدۈرۈشكەن.

تۆمۈر ئاخۇن ئاقساقال ئۆز ھاياتىدا قاراقاشنىڭ بىناكارلىق تەرەققىياتى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ئۆي ـ جاي قۇرۇلۇش تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشۇپ، خەلقنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئالدى. ئۇنىڭ نامى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ.

(ئېزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن)

دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەردارى

ئەخمەت سەردار 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قاراقاش يېڭىيەر يېزىسىنىڭ كۈيۈكئېغىل كەنتىدە ياشاپ ئۆتكەن ھەم 30 ـ يىللاردا خوتەندىكى ماخۇسەن ھۆكۈمىتىنىڭ زۇلمىغا قارشى قوزغالغان خەلق قوزغىلىڭى يېتەكچىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ كونكرېت ھاياتى پائالىيەتلىرى ھەققىدە بىرەر يازما ماتېرىيال ياكى بۇلارنى بىلىدىغان تىرىك شاھىت بار ـ يوقلۇقى ھەققىدە ئىزدىنىش ئېلىپ بارغىنىمدا بىرەر يازما ماتېرىيال ئۇچرىمىغان بولسىمۇ، ئۆز ۋاقتىدا ئەخمەت سەردارنى كۆرگەن، ئۇنىڭ بەزى ئىشلىرىدىن يۈزەكى بولسىمۇ خەۋىرى بار كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىشقا مۇۋەپپەق بولدۇم:

شۇلاردىن بىرى ــ ئەخمەت سەردارنىڭ يۇرتى كۈيۈكئېغىل كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق 70 ياشلىق ھەسەن ئاخۇننىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىگە قارىغاندا، ئەخمەت سەردار كىچىكىدىن باشلاپ غۇرۇرى كۈچلۈك، چەبدەست ھەم تەمبەللىكى بىلەن تونۇلغان بولۇپ، شۇ چاغلاردىكى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغان. گەپ ـ سۆزى ئوچۇق، دەلىللىكلىكى بىلەن ئەلنىڭ نەزىرىگە چۈشۈپ «ئەخمەت قاري» دەپ ئاتىلىدىكەن.

كەنتنىڭ ئون نەچچە چاقىرىم يۇقىرىسىدىن قاراقاش دەرياسىغا تۇغان سالغاندىلا ئاندىن ئۆز ئېرىقىغا چىققان سۇ بىلەن دېھقانچىلىق قىلىپ كەلگەن كۆيۈكئېغىل خەلقى شۇ ئازغىنە سۇنىمۇ قوشنا كەنتتىكىلەر باغلۇۋىلىپ تۇزۇكرەك سۇ كەلتۈرەلمىگەنلىكتىن، يېشىغا يېتىپ جامائەتكە قېتىلىۋاتقان ھەقىقەتچى ئۇيغۇل ئەخمەت قارىينى كۆيۈكئېغىل ئۆستىڭگە مىرابلىققا تەينىلەيدۇ. ئۇ بىر قانچە يىل مىرابلىق قىلىپ ئەل خىزمىتىدە بولۇپ، ئادىللىق ھەم يۈرەكلىك بىلەن سۇ باشقۇرۇپ كۆيۈكئېغىل كەنتىدىكى باغ - ئېتىزلارنى سۇغا قاندۇرىدۇ.

1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قاراقاشتاجىن شۇرېننىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلىدۇ. قوزغىلاڭ خەۋىرىنى ئاڭلىغان ئەخمەت قارىي يۈرتتىكى قوزغىلاڭغا قاتنىشىشنى خالايدىغان كىشىلەر بىلەن قاراقاشقا چىقىپ قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قېتىلىدۇ. 1934 - يىلى 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى قوزغىلاڭچىلار قەشقەردىن باستۇرۇپ كەلگەن ماخۇسەن قوشۇنلىرى بىلەن زاۋا تەۋەسىدىكى قۇملۇققا جايلاشقان قۇمرابات دېگەن يەردە قاتتىق ئېلىشىدۇ. ئەخمەت قارىي قاراقاش قوزغىلىڭىدا تۇرلۇك جەڭ ماھارەتلىرىنى پۈختا ئىگىلەپ، جەڭلەردە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى مەغلۇپ بولغانلىقتىن، كۆپلىگەن قوزغىلاڭچىلار تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ جېنىنى قۇتقۇزىدۇ.

ئەخمەت سەردار قۇمرابات سوقۇشىدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن قاراقاشقا كېلىپ قايتا تەشكىللىنىشىنى كۈتكەن بولسىمۇ، ماخۇسەن قوشۇنلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىدە قوزغىلاڭ يېتەكچىلىرىنىڭ خەۋىرىنى ئالالمايدۇ. ماخۇسەن قوشۇنلىرى قاراقاشنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، قوزغىلاڭغا قاتناشقانلارنى تۇتۇشقا باشلايدۇ. ئەخمەت سەردار

قاراقاشتا تۇرالماي، قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان تەۋەككۇلغا قېچىپ بېرىپ، ئېلى ھاجى، شاكىر كۆك، مۇھەممەت چاناق، ساۋۇر بوۋا قاتارلىق كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ قوزغىلىش پىلانى تۈزۈپ، 80 نەچچە كىشىنى باشلاپ قوزغىلىپ ماخۇسەننىڭ تەۋەككۇلدىكى ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ ۋاقىت 1935 ـ يىلى 6 ـ ئاي مەزگىللىرى بولۇپ، شۇ چاغدا ماخۇسەننىڭ تەۋەككۇلدا توققۇز نەپەر، ئىسلامئاباداتا يەتتە نەپەر ئەسكىرى بار ئىدى. قوزغىلاڭچىلار بۇ ئەسكەرلەرنى ئۇرۇپ، سوقۇپ، خەي فۇگۇەن، ما فۇگۇەن قاتارلىق باشلىقلىرىنى ئۆلتۈرىدۇ. قېچىپ قۇتۇلغانلىرى خوتەندىكى ماخۇ ـ سەنگە خەۋەر يەتكۈزىدۇ. ماخۇسەن بۇلارنى باستۇرۇشقا ئەر لۇيجاڭ باشچىلىقىدىكى بىر لۇي ئاتلىق ئەسكەرلەرنى ئەۋەتىدۇ. بۇ ئەسكەرلەر تەۋەككۇل، ئىسلامئاباداتىن قوزغىلىپ چىققان مىڭدىن ئارتۇق قوز ـ غىلاڭچىلار بىلەن باشلەڭگەر دېگەن يەردە ئۇرۇشىدۇ. ئەر لۇيجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى قوزغىلاڭچىلارنى ئوققا تۇتىدۇ. قوزغىلاڭچىلاردىن نەچ ـ چە ئون ئادەم ئۆلىدۇ. ئەخمەت سەردار باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار گەرچە قاتتىق تىركەشكەن بولسىمۇ، قوللىرىدا ئازلا ساندا ئوۋ مىلـ ـتىقى ۋە تاياق ـ توقماقتىن باشقا قورال بولمىغاچقا مەغلۇپ بولىدۇ. ئەخمەت سەردار بىر قىسىم ئادەملەرنى باشلاپ خوتەن دەرياسىنى بويلاپ قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىگە قېچىپ كېتىدۇ... كېيىن ماخۇسەن ئەخمەت سەردارنى تۇتۇش توغرىسىدا تەرەپ ـ تەرەپكە ئېلان چىقىرـ دۇ ھەمدە بىر كىشىنىڭ خەۋەر قىلىپ قويۇشى بىلەن ئەخمەت سەردارنى تۇتۇپ كېلىپ، خوتەندە ئۆلۈم جازاسى بېرىدۇ.

ھەسەن ئاخۇن ئاكا ئەخمەت سەردارنىڭ قاچان تۇغۇلغانلىقى توغرۇ ـ لۇق توختالغاندا: «ئەخمەت سەردارنىڭ تەۋەككۇلدا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندە كۇيۇكئېغىلغا ئىككى ـ ئۈچ قېتىم كەلگەنلىكىنى، ئۇ ئۆڭى قارامتۇل، ئېگىز بوي، بەدىنىدىن كۈچ تېمىپ تۇرىدىغان، بەستلىك كىشى بولۇپ، ھەر قېتىم كەلگىنىدە ئاق ئېتىنى چاپتۇرغان ھالدا قۇملۇق تەرەپتىن بورانەك تېزلىكتە كېلىپ ئاتتىن چۈشمەيلا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىلەن

كۆرۈشۈپ، يەنە بوراندەك تېزلىكتە غايىب بولىدىغانلىقىنى، يۈرتتىكىلەر ئۇنىڭ 30 ـ 35 ياشلاردا ئىكەنلىكى توغرىسىدا سۆزلىشىدىغانلىقىنى...» ئېيتتى. بۇنىڭدىن قارىغاندا ئۇنى 1898 ـ يىللىرى تۇغۇلغان دەپ قاراشقا بولىدۇ.①

(مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق)

ئىلىم ـ مەرىپەت ئۈرۈقىنى چاچقۇچى

«مەكتەپخۇن ئەمەت ھاجىم» دېسە ياشانغانلار ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى «ئىلىم ـ مەرىپەت ئۈرۈقىنى چاچقۇچى تەرەققىيپەرۋەر ئۇستاز» دەپ مەدھىيەلىشىدۇ.

ئەمەت ھاجىم 1895 ـ يىلى خوتەن شەھىرىنىڭ ئاقتاش دېگەن يېرىدە دىنىي كەسپ ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئاتىسى زىكرۇللاخۇنۇم، ئۇنىڭ ئاتىسى ئىسمايىل ئاخۇنۇم، ئۇنىڭ ئاتىسى موللا قۇربان سوپى، ئۇنىڭ ئاتىسى موللا يولداش ئاخۇن، ئۇنىڭ ئاتىسى موللا قۇندۇز ئاخۇن بولۇپ، بوۋىسى ئىسمايىل ئاخۇنۇمدىن تارتىپ ھەممە ئەۋلاتلىرى باشلانغۇچ دىنىي مەكتەپ ئېچىپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە بالا ئوقۇتۇش بىلەن ئۆتكەن. مەسىلەن: ئەمەت ھاجىمنىڭ دادىسى ئۇچ بىر تۇغقان بولۇپ چوڭى زىكرۇللاخۇنۇم ئاقتاش كەنتىدە، ئىككىنچىسى سەيدۇللاھاجىم ئىلى ـ چۆچەك، كورلا، كۇچار ناھىيىلىرىدە. ئۇچىنچىسى ئابدۇۋېلى ئاخۇنۇم ئۈرۈمچىدە دىنىي باشلانغۇچ مەكتەپ ئېچىپ بالا ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللانغان.

زىكرۇللاخۇنۇمنىڭ ئۇچ ئوغلى بولۇپ چوڭى ئەمەت ھاجىم خوتەن شەھىرىدە دىنىي باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ كىچىگى ئابدىجىلىل ئەپەندى قاراقاش ۋە خوتەن ناھىيەسىدە دىنىي ۋە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ

①«قاراقاش مەدەنىيەت تىزكىرىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2005 ـ يىلى 1 ـ نەشرىدىن)

1992 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ كىچىگى ئابدىخلىل ئەپەندى 1938 ـ يىلدىن باشلاپ پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ 1942 ـ يىلى ئۇرۇمچى سىفەن مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ تۇرپان ئوتتۇرا مەكتەپتە ئو ـ قۇتقۇچىلىق قىلغان ۋە 1947 ـ يىلى تۇرپاندا خەلق قوزغىلىڭىدا قازا تاپقان. مانا بۇ كىشىلەرنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ ھازىرغىچە مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە. مەسىلەن: ئابلىز سەيـ ـدۇللانىڭ ئۇچ ئوغلى ئوقۇتقۇچىلىق قىلماقتا. ئابدۇھلى ئاخۇنۇمنىڭ پەرزەنتلىرىدىن قۇربانجان ئابدۇھلى، ھېسامىدىن ئابدۇھلىلارمۇ مـا ـ ئارىپ خىزمىتى بىلەن ئۇزۇن يىل شۇغۇللىنىپ ئالەمدىن ئۆتتى.

ئەمەت ھاجىم كىچىكىدىن تارتىپ زېرەك، تىرىشچان بالا بولۇپ، دادىسىدىن كۆپ تەلىم ئالغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەقىللىقلىقى بىلەن باشقا بالىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ، ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىش قىلاتتى.

ئەمەت ھاجىم ئوتتۇرا بوي، يۇمۇلاق يۈز، ئاق چىراي، ئارا ساقـ ـلى بار، چىرايىدىن تەبەسسۇم كەتمەيدىغان خۇشخۇي كىشى ئىدى. ئۇ ھەرقانداق جايدا ۋە ھەرقانداق شارائىت ئاستىدا كىشىلەرگە بال ـ ـدۇر سالام قىلىپ كەمتەر، سەمىمى پوزىتسىيەسى بىلەن كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. ئۇ 1920 ـ يىلىدىن باشلاپ خوتەن شەھەر غوجامكۆلىبەشىدىكى قۇربان ھاجىم قايماق دېگەن كىشى قۇرغان ئىككى سىنىپلىق دىنىي باشلانغۇچ مەكتەپتە بالا ئوقۇتقان. قۇربان ھاجىم بۇ مەكتەپكە يانداش قىلىپ كۆركەم بىر مەسچىتمۇ سالدۇر ـ غان. مەكتەپ ئىككى سىنىپقا بۆلۈنگەن بولۇپ، بىرسى ئوغۇللار سىنىپى بىرسى قىزلار سىنىپى ئىدى. مەكتەپنىڭ ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ئۇسكۇنلىرى ئىنتايىن ئاددى بولۇپ، ئىككى بېشىغا كالتە پاچاق بىكىتكەن ئۇزۇن ياغاچلار جوزا ئورنىدا قويۇلغان. ئوقۇغۇچىلار كـ ـتاپ ـ دەپتەرلىرىنى مۇشۇ ئاددى جوزا ئۈستىدە قويۇپ ئوقۇيىتتى ۋە دەپتەرلەرگە خەت كۆچۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلار بىلىم سەۋىيەسى بو ـ يىچە تۈركۈمگە ۋە گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ قىستىلىشىپ زىچ ئول ـ

تۇرغاچقا ئوغۇللار سىنىپىغا ئۇچ ـ تۆت يۈزدەك، قىزلار سىنىپىغا 200 دىن ئارتۇق بالا سىغاتتى. يازدا كۈنلىرى 150 ئەتراپىدا، قىش كۈنلىرى 200 ئەتراپىدا بالا ئوقۇيتتى. ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا يەنە ئۇيغۇر بالىلاردىن باشقا ئۆزبېك، خۇيزۇ، ئافغان (كابۇللۇق) ۋە پا-كىستانلىقلارنىڭ بالىلىرىمۇ بار ئىدى. قىش كۈنلىرى سىنىپلارغا سىغمىغان بالىلارنىڭ بىر قىسمى مەسچىتنىڭ تاشقى سەھنىسىدە ھەمدە سىنىپ سىرتىدىكى يول بويىدا بىر قانچە يەرگە ئوت قالاپ ئوتنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ ئوقۇيتتى. ئوغۇل، قىز ئوقۇغۇچىلار-نىڭ ھەممىسى بىلىم- سەۋىيەسىگە قاراپ ئۇششاق كەلىمىلەرنى يادلاپ ئوقۇيدىغانلار، قۇرئان ئوقۇيدىغانلار، ھەرخىل كىتابلار يەنى «موھۇممات-ىل مۇسلىم»، «موبەييان»، «سوپىئەليار»، «نەۋايى»، «نەۋ-بەتى»، «ھۇۋەيدا»، «خوجا ھاپىز»، «ئاقائىت جەۋھىرى»، «ئاقائىت زەرۆرى» قاتارلىق كىتاپلارنى ئوقۇيدىغانلار بويىچە ئايرىم گۇرۇپ-پىلارغا بۆلۈنگەن ئىدى.

ئوقۇتۇش مەزمۇنى جەھەتتە: دىن دەرىسىدىن يوقىرقى دەرسلىك مەزمۇنى بويىچە گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ يەنە ئۇلارنىڭ سەۋىيەسى ۋە سۈرئىتىگە قاراپ بىر قانچە كىچىك گۇرۇپپىلارغا ئايرىپ، كىچىك گۇرۇپپىلارنى ئاساس قىلىپ ساۋاق بېرەتتى. دىن دەرىسىدىن باشقا يەنە ھىساپتىن 4 ئەمەلنى (قوشۇش، ئېلىش، كۆپەيتىش، بۆلۈش) ئۆگىتەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ھۆسنىخەت، شېئىر، تەنھەرىكەت قاتار-لىقلار كۈندۈلۈك دەرسلىك قىلىپ ئۆتۈلەتتى. كۈندە سەككىز، 10 سائەت ئۆگىنىش بولاتتى.

ئۆگىتىش ئۇسۇلى جەھەتتە: ھىساپ بىلەن ھۆسنىخەتنى كىتاپ ئوقۇش سەۋىيىسىدىكىلەرگە مەخسۇس دەپتەر تۈتۈپ ئۆگىنەتتى. تەنھەرىكەتنى چوڭ گۇرۇپپا بويىچە ھەر كۈنى بىر سائەت خەلىپەتلەر مەسئۇل بولۇپ مەكتەپ سىرتىدا ئۆگىتەتتى. تەنھەرىكەت مەزمۇنى ۋە ئۇسۇلى جەھەتتە: ئىككىدىن ۋە تۆتتىن سەپ تۈزەش، ئوڭ، سول، ئالدى- ئارقىغا بۇرۇلۇش، رەتلىك مېڭىش، ئاستا يۈگرەش ۋە قىسقا

ئارىلىققا يۈگۈرەش، گىمناستىكا قاتارلىقلار پىششىق ئۆگىتىلەتتى. شېئىر دەرىسى ھەر كۈنى ئوقۇغۇچىلار قايتىدىغان چاغدا ئۆتۈلۈپ، ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ ئالدىدا سەپكە تىزىلاتتى، ئاندىن ئەمەت ھاجىم ئۆزى يېرىم سائەت ئۆگىتەتتى. 1929 ـ يىلىدىن بۇرۇن، يەنى ــ ئەمەت ھاجىم ھەجگە بېرىشتىن بۇرۇن ئۆگەتكەن شېئىرلاردىن قەشقەردە سۈيقەستكە ئۇچراپ ۋاپات بولغان ئاتاقلىق ئالىم ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلانغان شېئىر بولۇپ، بۇ شېئىرنى ئەمەت ھاجىم مۇڭلۇق ئاھاڭغا سېلىپ ئۆگەتكەن ئىدى. بۇ شېئىردىن ئېسىمدە قالغىنى تۆۋەندىكىچە:

مەرھۇمى داموللام ئابدۇلقادىرىم ناھەق كەتتىلەر،
ئۆگەتكەن بىزلەرگە ھەق كالامنى شۇنداق ئالىملەر.
قەشقەردە يېتىملەر ھامام ئىچىدە كۆلدە ياتۇرلەر،
ئۆگەتمەس بىزلەرگە ھەق كالامنى بىلگەن ئالىملەر.
ئوقۇيمىز، بىلمەيمىز، »رىسالى ئەرەب« مۇشكۈلدۇر بىزگە،
بىلمەيمىز، بىلدۇرمەس ھەق كالامنى بىلگەن ئالىملەر.
ئۇ ئالىملەر بىلگەننى پۈلغا ساتۇرلەر شۇنداق زالىملەر،
قولىدا تەسۋى، بېشىدا داستار، ھارام يېگەنلەر شۇنداق ئالىملەر

بۇ شېئىرنى ئوقۇش تۈسقۇنلۇققا ئۇچرىغان بولىشى مۇمكىن، كېيىنكى كۈنلەردە ئوقۇش مەنئىي قىلىنغان ئىدى.

ئەمەت ھاجىم 1931 ـ يىلى ھەجدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، چەت ئەللەرنىڭ تەرەققىياتىنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ، ئالغان تەسىراتىنى تۆۋەندىكى شېئىرلار ئارقىلىق ئىپادىلەپ، بىزگە ئۆگەتكەن:

باشقا مىللەتلەر ھاۋادا ئۇچار،
زېمىندا ماشىنا، ئوتلەر يۈرگۈزەر.
دېڭىز، جىن ئەمەس ئىلىم ئۆە ھۈنەر،
قېنى شۇ ھېكمەت ئېزىز ئۆەتەنگە.

ئەمەت هاجىم يوقىرقى شېئىرلارنى مەيلى باشقا جايدىن ئۆگەنگەن بولسۇن ياكى ئۆزى ئىجاد قىلغان بولسۇن ۋە ياكى تىكىستىنى ئۆزى يېزىپ باشقىلاردىن ئۆگەنگەن ئاھاڭلارغا سېلىپ ئۆگەنگەن بولسۇن، بۇ شېئىرلاردا يېڭىلىق، تەرەققىيپەرۋەرلىك، ئىلىم-مەرىپەتكە ئىنتىلىش، شۇ چاغدىكى زالىملارنى قامچىلاش ھېسىياتى خېلى كۈچلۈك. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەمەت هاجىم ئوقۇغۇچىلارغا شېئىر ئۆگەتكەندە ئالاھىدە ھېسىياتلىق ۋە مۇڭلۇق ئاھاڭ بىلەن قىزغىن، روھلۇق كەيپىيات ئىچىدە ئۆگىتەتتى. ئوقۇغۇچىلارمۇ ناھايىتى جانلىق، روھلۇق ئۆگىنەتتى. ھىساپ، ھۆسنىخەت ۋە دىن دەرسلىرىنى ئەمەت هاجىم ئۆزى كۈنبويى دەم ئالماي (تاماق ۋاقتى ۋە نامازدىن باشقا ۋاقىتلاردا) ساۋاق بېرىپ ئۆگىتەتتى. خەلپەتلەر (سىنىپ باشلىقى) ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس تەكرارلىشىغا ھەيدەكچىلىك قىلىش ۋە سۈئاللىرىغا جاۋاپ بېرىپ ئۆگىتىپ قويۇش بىلەن ئىنتىزام ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. تۇردى ئاخۇنۇم باش خەلپەت بولۇپ ئۇ كىچىك خەلپەتلەرنى باشقۇرۇش بىلەن، ئەمەت هاجىم يوق چاغلاردا دەرس ئۆتەتتى ھەم ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس تەكرارلىشىغا ۋە ئىنتىزامىغا نازارەت قىلاتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى بەك يوقىرى بولۇپ بىر ۋارقىرىسا ئوقۇغۇچىلار جىمجىت بولاتتى. 1933 ـ يىلى ئەمەت هاجىم تۇردى ئاخۇنۇمنىڭ ئۆز ئالدىغا مەكتەپ ئېچىشىغا رۇخسەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تۇردى ئاخۇنۇم گۇجان دەرۋازىسىدىكى مەمەت سىدىق هاجىم ياساتقان ئىككى قەۋەتلىك دىنىي باشلانغۇچ مەكتەپتە ئازاتلىققا قەدەر بالا ئوقۇتقان. ئۇنىڭ «تۇردى ئاخۇن خەلپەت» دېگەن نامى هازىرغىچە خەلقنىڭ ئېغىزىدا ئاتىلىپ كەلمەكتە. تۇردى ئاخۇنۇمدىن كېيىن ئەمەت هاجىم مەكتىپىگە زاكىر ئاخۇن خەلپەت بولغان. ئۇلار ئاخىرقى ئۆمرىگە قەدەر «خەلپەت» نامى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

ئەمەت هاجىمنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ۋە ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇش ئۇسۇلىدىكى گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى شۇكى: كونا دىنىي

www.uyghurkitap.com

مەكتەپلەردە ئۇزۇندىن بۇيان ساقلىنىپ كەلگەن پەن- مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا توسقۇن بولغان خۇراپى ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى يۇرەكلىك بۇزۇپ تاشلاپ، ئوقۇش- ئوقۇتۇش ئىشلىرىدا ئاجايىپ يېڭىلىق يارىتقان. يەنى ــ كونا دىنىي مەكتەپلەردە: «خەت يېزىش زىيانلىق» دەپ قارالغاچقا، ئوقۇغۇچىلارغا خەت يېزىشنى ئۆگەتمەيتتى. ئەگەر ئۆزلۈكىدىن خەت يېزىشنى ئۆگەنگەنلەر بولسا، خەت يازغان قولىغا قاتتىق ئۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنداق ئاخۇنۇملار ئوقۇشنى بىلمەپ، يېزىشنى بىلمەيتتى. ھازىرمۇ بەزى پىشقەدەم ئاخۇنۇملاردىن خەت يازالمايدىغانلىرى بار. بەزىلىرى كېيىنكى چاغلاردا ئۆزلىگىدىن ئۆگەنگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ خېتىنى ئۆزىدىن باشقا ئادەم ئوقۇيالمايدۇ.

ئەمەت ھاجىم مۇشۇنداق قالاق ئادەتنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئوقۇغۇچىلارغا خەت يېزىشنى ھەمدە ھۆسنىخەت يېزىشنى ئوقۇتۇشنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلغان. بولۇپمۇ ھۆسنىخەت بىلەن ھېساپ ئۆگىتىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. خەت يېزىشنى ھەم ھېساپ چىقىرىشنى ئۆگىتىشتە، مەكتەپنىڭ شارائىتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارنى گۇرۇپپىلار بويىچە ھەركۈنى نۆۋەت بىلەن مەكتەپ يېنىدىكى مەسچىتنىڭ سەھنىسىدە يەرگە جىجاپ يېزىپ ئۆگىنىشكە سالاتتى. مەيلى خەت يېزىش بولسۇن، مەيلى ھېساپ ئىشلەش بولسۇن مۇشۇ ئۇسۇل ئارقىلىق تەكرار ئۆگىنىش بىلەن، دەپتەرگە يېزىپ ئۆگىنىشنى بىرلەشتۇرەتتى. دىن دەرسى ئوقۇتۇش جەھەتتىمۇ، نامازغا ئوقۇشنىڭ قائىدىلىرى ۋە ئايەتلىرىنى پىششىق ئۆگۈتۈپلا قالماي، ئۆگەنگەننى نۆۋەتلىشىپ مەسچىتكە چىقىپ ئەملى نامازغا قوش بىلەن بىرلەشتۇرۇپ ئىمتىھان ئالاتتى.

ئەخلاقىي جەھەتتە، ئوقۇغۇچىلارغا داۋاملىق تەربىيەنى كۈچەيتىپ ھەركۈنى مەكتەپتىن قايتىدىغان چاغدا ئوقۇغۇچىلارنى سەپكە تىزىپ، يېرىم سائەت ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرىنى سۆزلەيتتى. يەنى ــ يول يۈرگەندە يولنىڭ ياقىسى بىلەن مېڭىش، ياشتا چوڭلارغا، ئاتا- ئانىلارغا سالام بېرىش، كىشىلەرنىڭ نەرسىلىرىگە زىيان

سالماسلىق، ئەدەپسىزلىك قىلماسلىق، ئائىلە ئىشلىرىغا ئاكتىپ يارەملىشىش قاتارلىق قائىدىلەرنى دائىم تەكىتلەپ، بۇ ئەدەپ-ئەخلاق قائىدىلىرىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋاللىرىنى سۈرۈشتە قىلاتتى ۋە ياخشىلارنى تەقدىرلەپ، ناچارلارنى تەنقىت قىلاتتى.

ئەمەت ھاجىم ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپ خاتالىقلىرىنى تەنقىتلەش ۋە جازالاش جەھەتتىمۇ ئالاھىدە تاكتىكا قوللىناتتى. مەسىلەن: رۇخسەتسىز دەرستىن قالغان، باشقا يەڭگىل ئىنتىزامسىزلىق قىلغان ئوقۇغۇچىلارنى يەڭگىل تەنقىتلەپ؛ تەكرار كەمچىلىك ئۆتكۈزگەنلەرنى بولسا «سىزنى شەيتان قورشۇاپتۇ، ئۆزىڭىزنى ئۆزىڭىز تەستەكلەپ شەيتاننى قاچۇرۇڭ»، دەپ ئۆز-ئۆزىنى بىر نەچچە كاچات ئورغىلى سالاتتى. ئۆز-ئۆزىنى ئۇرغاندىن كېيىن ھا-ياجانلىنىپ كۆزىگە ياش ئالغانلارنى «سىزنى مەن ئۇرمۇدۇم ھەم ئۇرمايمەن، ئۆزىڭىز شەيتاننى ئۇرۇپ قاچۇردىڭىز» دەپ، تەسەللى قىلىپ تەنقىت-تەربىيە بېرەتتى. ئەگەر مەكتەپتىن قاچىدىغان يا-كى باشقا ئېغىرراق ئىنتىزامسىزلىق قىلغانلار بولسا، شۇ ئوقۇغۇ-چىنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، ئۇرۇش ئۇچۇن تەييارلىق قىلىپ تۇرغۇزۇپ قويىاتتى. ئاندىن ئىككى - ئۈچ ئوقۇغۇچىغا بىر نەچچە تال تاياق كەستۇرۇپ كېلىپ بۇ ئوقۇغۇچىنى باشقىلارغا يۇتكۇزەتتى يا-كى ئىككى قولىنى كېرىپ تۇتقۇزۇپ ئۇرماقچى بولاتتى. مانا مۇشۇ جىددى پەيىتتە، ئالدىن پىلانلاپ قويغىنى دەرھال بىرسى سىرتتىن كىرىپ بۇ بالىنى «تىلىۋالغان» بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر تاياق ئۇرمايلا قاتتىق تەھدىت بىلەن تەربىيە بېرەتتى. بۇ خىل جازادىن بىر قېتىم قۇتۇلغان ئوقۇغۇچى ئادەتتە يەنە تەكرار خاتالىق ئۆتكۈز-مەيتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەمەت ھاجىم ئوقۇغۇچىلارنى ھەرخىل مەدەنىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشقا ئادەتلەندۇرەتتى. مەسىلەن: ھەر-يىلى باھار مەزگىلىدە دەل-دەرەخلەر ئەمدىلا يۇپۇرماق چىقارغان چاغلاردا، يەنى 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنلىرىدىن كېيىن بارلىق ئوقۇ-غۇچىلارنى باشلاپ قۇربان ھاجىم قايماقنىڭ گۈجاندىكى باغ ھويلا-

سىغا ئېلىپ چىقىپ «نوروز بايرام» پائالىيىتى ئۆتكۈزەتتى. بۇ پائالىيەتنىڭ مەزمۇنى شېئىر ئوقۇش، چېلىشىش، توپ تۇتۇپ ئويناش، قىسقا ئارىلىققا يۈگرەش، كۆز تېڭىپ ئادەم تۇتۇش، بوۋا ئويۇنى قاتارلىقلار ئىدى. قىزلارنىڭ پائالىيىتى جىكەش ئويناش، يەرلىك توپ ئويۇنى، ناخشا ـ ئۇسۇل قاتارلىقلار ئىدى.

ئەمەت هاجىم 1929 ـ يىلى ئەرەبىستانغا چىقىپ هەج قىلىپ، 1931 ـ يىلى قايتىپ كەلگۈچە مەكتەپنى قۇدرىتۇللاخۇنۇم، سەيدۇللا هاجىم قاتارلىق كىشىلەر باشقۇرۇپ تۇرغان. مۇشۇ ئىككى يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ئەمەت هاجىم ئەرەبىستانىنىڭ بەزى شەهەرلىرىنى هەمدە مىسىر، تۇركىيە، ئىراق، هىندىستان، پاكىستان، قازان شەهىرى قاتارلىق دۆلەت ۋە شەهەرلەرنى سايahەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدىكى بەزى يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلىپ، سىنىپلارغا جوزا ۋە دوسكا ياساپ ئوقۇتۇشنى يولغا قويغان. دېمەك، ئەمەت هاجىمنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى نىسبەتەن ئىلغار بولغاچقا ئۇ مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ سەۋىيەسى هازىرقى 5 ـ ، 6 ـ سىنىپنىڭ سەۋىيەسىگە تەڭ كېلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇ چاغدا خوتەندە تۇنجى قېتىم ئېچىلغان 1 ـ قارار هەم 2 ـ ، 3 ـ قارار دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە خوتەن شەهىرىدىن ئىمتىهان بىرىپ قوبۇل قىلىنغانلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى ئەمەت هاجىمدا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغانلار ئىدى. مەنمۇ شۇ ئوقۇغۇچىلاردىن ئىدىم. ئەمەت هاجىمنىڭ جەمئىيەت ئۈچۈن يېتىشتۈرۈپ بەرگەن هەر ساهە بىلىملىك كىشىلىرى ئاز ئەمەس. مەسىلەن: بىلال ئەزىزى (ل.مۇ. تەللىپ بىلەن ئاقسۇدا بىللە قۇربان بولغان)، ئابدۇقادىر مۇهەممەدى، مەتئابلا بەگ هاجىم قاتارلىق يازغۇچى، شائىرلار؛ نۇرىمەت قۇربان، زۇننۇن رۇستەم، مەتىمىن نىياز (قارامايدا ماڭارىپ مەسئۇلى) ئابلىز سەيدۇللا قاتارلىق ئاز بولمىغان كۆزگە كۆرۈنگەن ماڭارىپچىلار؛ نادىرخان قاتارلىق داڭلىق مۇزىكانتلار ۋە سەنئەتچىلەر، شۇنىڭدەك ئايالاردىنمۇ تۇنجى ئارتىستكا هاۋا ساقى (1943 ـ يىلى

غەربىپ- سەنەم ئوپىراسىدا سەنەم رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ چىققان)، رابىيخان غوپۇر (قىزلار مەكتەپكە ئىلمىي مۇدىر بولغان)، ئەتتەر خانىم (ۋىلايەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى ۋە سودا ئورۇنلىرىدا مەسئۇللۇق خىزمەتلەرنى ئۆتىگەن) قاتارلىق ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئەمەت ھاجىمنىڭ تەربىيەسىدە بىلىملىك بولۇپ يېتىشكەن. يوقىرقىلاردىن باشقا يەنە نۇرغۇن كىشىلەر ئەمەت ھاجىمدا ئوقۇپ كېيىنكى چاغلاردا جەمئىيەت خىزمىتىگە قاتناشقان ياكى قىسقا كۇرسلاردا تەربىيەلىنىپلا خىزمەتكە چىققان ۋە ياكى يوقىرى مەكتەپلەرگە ئىمتىھان بىرىپ ئۆتكەن. دىنىي ئۆلىمالاردىن مەمەت ئىمىن دامۇللا ھاجىم (ناۋاي دامۇللام) قاتارلىق كىشىلەرمۇ ئەمەت ھاجىمدا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغان.

ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ مەدھىيەلەشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، خوتەنده تۇنجى قېتىم پەننى مەكتەپ ئېچىلغاندا ئەمەت ھاجىمدا ئوقۇغان كىشىلەرنىڭ كۆپ قىسمى پەننىي مەكتەپنىڭ يوقىرى سىنىپلىرىدا ئاز ۋاقىتلا ئوقۇپ ئالىي مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىنغان. مەسىلەن: نۇرىمەت قۇربان، زۇننۇن رۇستەم، مەمتىمىن نىياز، رابىيخان غوپۇرلار ئەنە شۇلارنىڭ ۋەكىلىدۇر. يەنە بەزىلەر پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇمايلا شۇ بىلىم سەۋىيەسى ۋە ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىش بىلەن ئاتاقلىق تېۋىپلاردىن بولۇپ قالغان. مەسىلەن: ئابلىمىت يۇسۇپ ھاجىم، غوپۇر ھاجىم، غوجى باھاۋۇدۇن ھاجىم قاتارلىق كىشىلەر شۇلارنىڭ ۋەكىلىدۇر. يەنە بەزىلەر جەمئىيەتتە مۇھىم خىزمەتلەرگە قاتناشقان. مەسىلەن: مىزەخمەت خۇيجاڭ (ئاپتونۇم رايونلۇق سودا- سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىدە)، ھاجى توختى، ئەتتەر خانىم قاتارلىقلار شۇلارنىڭ ۋەكىلى.

1938 - يىلى 3 - ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسى تەشكىل قىلىنىپ، ئويۇشما قارمىقىدا باشقۇرۇلىدىغان يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەرنى ئېچىشنى پىلانلاپ تەييارلىق قىلىۋاتقان كۇنلەردە (شۇ يىلى 6 - ئايلاردا) ئەمەت ھاجىم غوجامكۆل

مەكتىپىدە ئۆزى ئوقۇتۇۋاتقان 200 دىن ئارتۇق قىز ـ ئوقۇل ئوقۇغۇچىلارنى باشلاپ كېلىپ ئۇيغۇر ئويۇشمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن. بۇ ئوقۇغۇچىلار ھەر كۈنى شېئىر ئوقۇپ كوچا ئارىلاپ تەشۋىق قىلىپ، ئوقۇش يېشىدىكى ئوقۇغۇچىلارغا تەسىر كۆرسىتىپ 100 دىن ئارتۇق بالىنى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن. نەتىجىدە 9 ـ ئايدا بەرىنچى باشلانغۇچ مەكتەپ (چايخانا مەكتەپ)، قىزلار مەكتەپ (ھازىرقى شەھەرلىك 2ـ باشلانغۇچ مەكتەپ) ۋە دارىلتام قاتارلىق مەكتەپلەرنى تەشكىل قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئەمەت ھاجىم ئۇيغۇر ئويۇشما خىزمىتىگە قاتنىشىپ 1938 ـ يىلدىن 1940 ـ يىلغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ ئەۋقاپ (مالىيە) مۇدىرلىق خىزمىتىنى ئۈستىگە ئېلىپ، مەدەنىي- مائارىپ خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن مەبلەغ توپلاش خىزمىتىنى ئىشلىگەن. 1940 ـ يىلى ئۆكتەبىردىن 1944 ـ يىلىغىچە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ رەئىسلىك خىزمىتىنى ئىشلىگەن. بۇ مەزگىللەردە خوتەننىڭ مەدەنىي- مائارىپ ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ، كىشىنى خوشال قىلىدىغان نەتىجىلەر بارلىققا كەلگەن. پەقەت خوتەن ناھىيەسىدىلا باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ سانى ئاۋۋالقى يەتتىدىن 68 گە كۆپەيگەن. ئەمەت ھاجىم يەنە يېزىلاردا يېڭى مەكتەپ بەرپا قىلىش ھەققىدە تەشۋىق قىلىشقا يىتەكچىلىك قىلىپ ئاكتىپلىق بىلەن ئىشلىگەن. 1944 ـ يىلدىن 1950 ـ يىلغىچە ئۇيغۇر ئويۇشما تەپتىش ھەيئەت مۇدىرلىقى ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن خوتەن ناھىيەلىك سىياسى كېڭەشتە ۋە سىياسى مەكتەپتە خىزمەت قىلىپ 1967 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئالەمدىن ئۆتكەن.

خوتەنگە ئىلىم ـ مەرىپەت ئۇرۇقىنى چاچقۇچى خەلقپەرۋەر، تۇنۇلغان مائارىپچى ئۇستاز ئەمەت ھاجىمنى خوتەن خەلقى داۋاملىق ياد ئېتىپ كەلمەكتە.

(مەمتىمىن توختى)

نەقلىد قىلىپ ياسالغان ياغاچ ماشىنا[1]

«يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1993 ـ يىلى 6 ـ سانىغا يوسۇپ توختى يازغان «ياغاچ كوچىكا» سەرلەۋھىلىك بىر تارىخىي ئوچېرك بېسىلغان بولۇپ، ئازادلىقتىن ئىلگىرى لوپ ناھىيەسىدە مەمەتروزى ئاخۇن ئىسىملىك بىر تۆمۈرچىنىڭ ياغاچ تاختاي ئىشلىتىپ ماشىنا ياسىغانلىقى ھېكايە قىلىنغانىدى. لېكىن، ئۇنىڭدا مەمەتروزى ئاخۇننىڭ قىسقىچە سەرگۈزەشتىلىرى ۋە ماشىنا ياساشتىكى بەزى تەپسىلاتلار تولۇق بولمىغاچقا، تارىخ ـ تەزكىرە ئىشلىرىغا قىزىقىدىغان يولداشلار بۇ ئىشنى يەنىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇشقا تېگىشلىك ئىكەن، دەپ قارىغانىدى. ئۆتكەن يىلدىن بۇيان مەن بۇ ئىشقا ئىزادە باغلاپ ئىلگىرى ـ كېيىن بۇ ماشىنىنى كۆرگەن ۋە بىلىدىغان ھاموتخان (كونا بازار ئاھالە كومىتېتىدىن، بۇ يىل 105 ياش)، مۇخەنتى (ناھىيەلىك سوت مەھكىمىسىدىن، 77 ياش)، ئىمىنتوختى بەگ (ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسىدىن، 84 ياش)، مۇھەممەت ئەنجان (جايتېرەك كەنتىدىن، 81 ياش)، قۇربانىنىياز ئاخۇن (ناھىيەلىك بىناكارلىق شىركىتىدىن، 65 ياش، مەتروزى ئاخۇننىڭ ئوغلى)، خۇدۇمبەردى ئاخۇن (يېڭى بازار ئاھالە كومىتېتىدىن، 75 ياش)، مەمتىمىن ئاخۇن (ھاڭگىيا يېزا چوڭقۇر ئېرىق كەنتىدىن، 70 ياش) قاتارلىق ياشانغان كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇلار بۇ ھەقتە بىلىدىغانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، مېنى بۇ ئىشنىڭ تەپسىلاتىنى يەنىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

مەمەتروزى ئاخۇن 1900 ـ يىلى ئەتىيازدا لوپ ناھىيە ھاڭگىيا يېزا چوڭقۇر ئېرىق كەنت دۇقا مەھەللىدە داۋاۋۇت ئاخۇن ئىسىملىك ئۇستا خارەت ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. بالىلىق چاغلىرىدىن باشلاپ دادىسىدىن خارەتچىلىك ھۈنىرىنى ئۆگەنگەن. دادىسى ۋاپات بولغان-

① بۇ ماقالە «لوپ تارىخىي ماتېرىياللىرى» (4 ـ توپلام)2004 ـ يىلى 6 ـ ئاي باسمىسىدىن ئېلىندى.

دىن كېيىن ئايالى بىلەن يۇرتىدىن ئايرىلىپ، يۇرت ئارىلاپ خارەتچىلىك ھۈنىرىگە تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلغان. 1930 ـ يىللىرى ئەتراپىدا باشقىلار بىلەن قەشقەر ئارقىلىق قازاقىستان ۋە ئۆزبېكىستان قاتارلىق جايلارنى ئايلىنىپ، تاشكەنت شەھىرىدە بىر مۇشنىسازلىق زاۋۇتىغا ئىشچى بولۇپ ئورۇنلاشقان ھەمدە تۆمۈرچىلىك، رېمونتچىلىق كەسپىنى ئۆگەنگەن.

1939 ـ يىلى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاش ھارپىسىدا، ئۇ شىنجاڭغا قايتىپ، قەشقەردە دۇكان ئېچىپ ھۈنەر قىلغان. 1942 ـ يىلى خوتەنگە كېلىپ يۇرۇڭقاش بازار ئىچىدە (ھازىرقى يۇرۇڭقاش بانكا تىجارەت پونكىتىنىڭ ئورنىدا) ئايشخان ئىسىملىك بىر دەڭجانىڭ ئىككى ئېغىزلىق ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرۇپ تۆمۈر چىلىك، خارەتچىلىك قىلغان.

مەمەتروزى ئاخۇن ھۈنەرگە پىشىشىق، زېھنى ئۆتكۇر، تىرىشچان ئادەم بولۇپ 1943 ـ يىلى يۇرۇڭقاشتا ھۈنەر قىلىۋاتقان مەزگىلىدە تاشكەنتتە بىلگەن ۋە كۆرگەنلىرىگە ئاساسەن ياغاچتىن ماشىنا (شۇ ۋاقىتتا يەرلىك كىشىلەر ماشىنىنى «كوڭكا» دەپىشكە ئادەتلەنگەن) ياساپ سىناق قىلىپ بېقىشنى كۆڭلىگە پۈككەن. دەسلىپىدە ئۇ يا ـ غاچتىن ئىككى چاقلىق ۋېلىسىپىت ياساپ پۈتىدا تېپىپ ماڭدۇر ـ غان. بۇ ئىش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بارلىق ھۈنىرى ۋە ئەقىل ـ ئىدراكىنى ئىشقا سېلىپ ۋېلىسىپىتنى ئۆزگەرتىپ، ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر كەڭلىكى ۋە ئېگىزلىكى بىر مېتىردىن كېلىدىغان تۆت چاقلىق بىر ماشىنىنى ياساپ پۈتكۈزگەن. ماشىنا چاقىنىڭ دىيامېترى 80 سانتىمېتىردەك بولۇپ، ئالدى ئىككى چاقىنىڭ ئوقى تاسما ئارقىلىق رولىنىڭ سېپى ئاستىدىكى كىچىك چىشلىق چاققا تۇتاشتۇرۇلغان. رولى ھازىرقى ماشىنىلارغا ئوخشاش يۇمىلاق بولۇپ، ئىككى تەرەپكە راۋان قايرىلالايدىغان قىلىپ بېكىتىلگەن. چىشلىق چاققا يەنە ئىككى تەپكە بېكىتىلگەن بولۇپ، ھەيدىگۈچى كىشى تەپكىنى رىتىملىق تەپكەندە ماشىنا سائىتىگە 10 كىلومېتىردەك تېزلىكتە ماڭالىغان. ماشىنا چا ـ

قىنىڭ ئوقلىرى ۋە رولىدىن باشقا سايمانلىرى ئۆرۈك، ئامۇت ۋە ئۇجمە ياغاچلىرىدىن ئۇستىلىق بىلەن رەندە سىلىنىپ تولىمۇ سىلىق ۋە بەجىرىم قىلىپ ياسالغان. تۆت پاي چاقنىڭ سىرتقى يۈزىگە نېپىز شاكاتۆمۇر قاپلانغان ۋە ئۇستىدىن مەھكەم - پۈختا قىلىپ مىخلانغان. چاقنىڭ ئوق بېشىغا تۆمۇر شارچىلار ئورنىتىلغان.

ئەينى ۋاقىتتا مەمەتروزى ئاخۇن ئۇستام بۇ ماشىنىنى ھەيدەپ ئايالى توختىخان ۋە ئاغىنىسى يۈسۈپ ئاخۇن قاتارلىقلارنى ئېلىپ لوپ بازىرىغا كەلگەن ۋە ھاپىز ئاخۇن شاكىيۇنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپ، بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ ماشىنىنى ھەيدەپ كوچىلارنى ئايلىنىپ ئەتراپتىكى كىشىلەرنى تولىمۇ قىزىقتۇرۇپ ھەيران قالدۇرغان. مەمەتروزى ئاخۇن ئۇستا يۇرۇكقاشقا قايتقاندىن كېيىن، بۇ ماشىنىنى ھەيدەپ خوتەنگە كىرگەندە، ئەينى ۋاقىتتىكى ساقچى دائىرىلىرى ئۇنىڭ بۇ ئەھۋالىنى ئاڭلاپ، «يۇقىرىنىڭ تەستىقىنى ئالماي، قانۇنسىز ماشىنا ياسىغان» دېگەن باھانە بىلەن يۇرۇكقاش دەريا بويىدا ماشىنىنى چېقىۋەتكەن ۋە ئۇنى تۇرمىگە قاماپ سۇرۇشتۇرگەن. مەمەتروزى ئاخۇن ئۇستام چەت ئەلدە بىر مەزگىل تۇرۇپ كەلگەچكە ساقچى دائىرىلىرى ئۇنى يەنە گۇمانلىق كىشى دەپ قارىغان بولسىمۇ، بىرەر دەلىل - ئىسپات تاپالمايلا 40 نەچچە كۈندىن كېيىن قويۇۋەتكەن. بۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭ ئايالى ماشىنىنىڭ سۈنۈق سايمانلىرى ۋە تۆت پاي چاقنى مىكىبىر تەسلىكتە يۇرۇكقاشتىكى ئۆيىگە قايتۇرۇپ كەلگەن. 1943 - يىلى مەمەتروزى ئاخۇن تۇرمىدىن چىقىپ بۇ ماشىنىنىڭ تۆت پاي چاقى بىلەن بىر مەپە ياساپ ئىشلىتىپ كېيىنچە بۇ مەپىنى لوپ بازىرىدا ئولتۇرۇشلۇق ئىمىنتوختى بەگكە سېتىپ بەرگەن. ئىمىنتوختى بېگىم بۇ مەپىنى 1956 - يىللىرى خېچە ئىشلىتىپ، كوپىراتسىيەلىشىش مەزگىلىدە كوللېكتىپقا تاپشۇرغان. كېيىنچە كونىراپ چۈۋۈلۈپ كەتكەن.

مەمەتروزى ئاخۇن ئۇستا 1948 - يىلى يۇرۇكقاشتىن لوپ بازىرىغا

www.uyghurkitap.com

ىرغا كۆچۈپ كېلىپ، باشقىلارنىڭ ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغان. 1956 ـ يىلى لوپ ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ خارەتچىلىك كوپىراتىپىغا ئەزا بولۇپ ئىشلىگەن. 1962 ـ يىلى ناھىيىلىك تاشيول ئاسراش ئۇچاستىكسى ئۇنىڭ خارەتچىلىك، تۆمۈرچىلىك ۋە رېمونتچىلىق تېخنىكىسىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، دۆلەتنىڭ ئىشتاتلىق ئىشچىلىقىغا قوبۇل قىلىپ ئىشلەتكەن. 1964 ـ يىلى ۋىلايەتلىك تاشيول ئوچاستىكسى ئۇنى خوتەنگە يۆتكەپ كەتكەن. 1980 ـ يىلى پېنسىيەگە چىقىپ 1990 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى 90 يېشىدا خوتەن تاشيول ئۇچاستىكسى يېنىدىكى ئۆيىدە قازا قىلغان.

مەمەتروزى ئاخۇن ئۆمرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن ئۆتكۈزۈپ، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت ئىشلىرى قالاق ھالەتتە تۇرۇۋاتقان ئۆتمۈش جەمئىيەتتىمۇ ئۆزىنىڭ ھۈنىرى بىلەن داڭ چىقىرىپ چولپان بولۇپ يېتىشكەن. ئۇ ياسغان كۈندىلىك تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىشتا ئىشلىتىلىدىغان ئائىلە سايمانلىرى ئۇنىڭ ئەل ئىچىدە تونۇلۇپ، ھۈنىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈشىگە تۇرتكە بولغان. ھۈنەرگە بولغان ئىشتىياقى ئۇنى چەت ئەلدە بىر مەزگىل تۇرۇپ بىلىم ئاشۇرۇش، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلغان، ئاخىرىدا ياغاچ ماشىنا ياساپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان. قامىلىپ ياتقان مەزگىلىدىمۇ تۇرمە دائىرىلىرىگە چىرايلىق ئىككى دانە مەپە (پەيتۇن) ياساپ بەرگەن.

ئەينى ۋاقىتىدا ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقان ۋە ئۇنى كۆرگەن ياشانغان كىشىلەر ھازىرمۇ ئۇنىڭ پارىڭىنى قىلىشىپ ئۇنىڭ پەم ـ پاراسىتى، ھۈنەر ـ سەنئىتى ۋە كىشىلەرگە بولغان قىزغىن مۇئامىلىسىنى توختىماي ماختىشىدۇ.

(ئەخمەت ئوسمان)

«ھەسرىتى» تەخەللۇسلۇق سەرگەردان شائىر

تەقدىرنىڭ شۇم قىسمەتلىرى تۈپەيلى چەت ئەللەردە سەرگەردان بولۇپ ياشاشقا مەجبۇر بولسىمۇ، بىر ئۆمۈر ۋەتەن ئىشقىدا كۆيۈپ، ۋەتەنگە بولغان ئوتلۇق ساداقىتىنى:

مېنىڭ ھالىمنى سورىساڭ غېرىبۇ بىۋەتەندۇرمەن،
ۋەتەنده سۆزى يا مۇشتاقى دىدارى خوتەندۇرمەن.
كۆيۈپ ئەزالىرىم باشىدىن ئاياغ شەبىستانەك،
مۇھەببەت ئەھلى ئىچرە بىر چىراغى ئەنجۇمەندۇرمەن.
ۋەتەننىڭ فۇرقەتىده سەبرى ـ تاقەت قالمىدى مەنده،
يانار ئوتغه فەرۋانىدەك ئۆزۈمنى مەن ئاتادۇرمەن.

دېگەنگە ئوخشاش پىغانلىق مىسرالار بىلەن ئىپادىلەش ئارقىلىق، سۈنۇق كۆڭلىنى تەسكىن تاپقۇزۇپ كەلگەن شائىر مۇھەممەد قاسىم قاراقاشى (ھەسرىتى) ھىجرىيەنىڭ 1325 ـ يىلى (مىلادىيە 1907 ـ يىلى) قاراقاشنىڭ قاياش كەنتىدىكى مۇھەممەتسىدىق ئاخۇنۇم ئىسىملىك مۇدەررىسنىڭ ئائىلىسىده دۇنياغا كەلگەن. شائىرنىڭ ئانىسى خوتەننىڭ جاغلىغا كەنتىدىن بولۇپ، شائىر ئوقۇش يېشىغا يەتكۈچە بولغان ئارىلىقتا جاغلىغا كەنتىده چوڭ ئانىسىنىڭ تەربىيەسىده ئۆسكەن. يەتتە يېشىدا قاراقاشقا قايتۇرۇپ كېلىنىپ، دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگۈزۈلگەن. بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ تۇرمۇشىغا يېڭى مەزمۇن قوشۇلغان. بىراق، بىر يىلدىن كېيىن شائىرنىڭ قەلىب سىردىشى بەختكە قارشى ئۆلۈپ كېتىدۇ. ۋاپادار ھەمراھىدىن تۇيۇقسىز ئايرىلىپ قېلىشتەك ئېغىر زەربىگە ئۇچرىغان شائىر، (1924 ـ يىلى) يۇرتىدىن ئايرىلىپ قەشقەرگە چىقىپ كېتىدۇ.

شائىرنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى تۇرمۇشىغا مۇناسىۋەتلىك تەپسىلاتلار ـــ ئۆزىنىڭ «تەرىقەت ـ نەجات (نىجات يولى)» نامىلىق شېئىر كىتابىدىكى ئۆمۈر بايانىغا بېغىشلانغان «مەسنەۋى» نامىدىكى

ئۇزۇن شېئىردا تەرتىپلىك سۆزلەنگەن بولۇپ، مانا شۇ شېئىردىن بىز شائىرنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى ھەققىدە ئىشەنچىلىك مەلۇ-ماتلارغا ئېرىشەلەيمىز.

شائىر قەشقەرگە چىققاندىن كېيىن كونىشەھەردىكى چاھارسۇ مەد-رىسىگە ئورۇنلىشىپ، شۇ دەۋرنىڭ ئاتاقلىق ئالىملىرىدىن مەھمۇد ئا-خۇن دامۇللام، ھاشىم ئاخۇن دامۇللام، شەمسىدىن دامۇللاملارنىڭ قو-لىدا دىنىي ئىلىم ئۆگىنىدۇ. بۇ جەريانداۋ يۈرتدىشى ــ ياش شائىر ئە-مىر نۇرەخمەتخان بىلەن ھەمساۋاق بولۇپ، بىرلىكتە ئۆگىنىدۇ. ئىجا-دىيىتىگە نۇرئەخمەتخانىنىڭ تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى، شېئىر ئىلمىنى نۇرئەخمەتخاندىن ئۆگەنگەنلىكىنى شائىر مۇنداق يازغان:

...

ماڭا رەھبەر ئىدى ھەر ئىشتا ئول يار.
ئانىڭدىن ھاسىل ئەتتىم ئىلمى ئەشئار.

...

شائىر قەشقەردە ئوقۇش جەريانىدا ھەر خىل ئىلمىلەرنى بىرقەدەر پىششىق ئۆگىنىپ، 20 ــ ئەسىرنىڭ 30 ــ يىللىرىنىڭ بېشىدا ئانا يۇرتى قاراقاشقا قايتىپ كېلىدۇ ۋە شۇ چاغلاردا قاراقاشتا ئەكسىيەتچە-لەرنىڭ زۇلمىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن دېھقانلار ھەرىكىتىگە قاتنىشىدۇ.

1934 ــ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ھەر تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولىدۇ. شائىر 1937 ــ يىلى لاداق يولى ئارقىلىق كەشمىرگە چىقىپ كېتىدۇ. شائىرنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتى ھىند-ىستان، ئەرەبىستان، تۈركىيە قاتارلىق مەملىكەتلەردە مۇھاجىرلىقتا ئۆتكەن بولۇپ، بۇ جەريانداۋ دىنىي ئىلىمگە ئائىت «فەرىز ئەيىن» (قىرىق پەرز) دېگەن كىتابىنى ۋە ئۆزبېنىڭ مىللەت، ۋەتەننىڭ ئازادلىقىغا قارىتا قايغۇرۇشلىرى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان «تەرىقۇن ــ نەجات» (نىجات يولى)دېگەن كىتابىنى يازىدۇ. شائىرنىڭ بۇ كىتابى شېئىرىيەت ۋە تەز-كىرە جەھەتتىكى ئەمەلىي قىممىتى، شۇنداقلا كۈچلۈك پەند ــ نەسىھەت خاراكتېرىگە ئىگە بولۇشتەك ئۆزگىچىلىكى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى يا-دىكارلىقلىرى ئىچىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

(مەھەممەتتۇرسۇن سىدىق)

مەشھۇر خەلق داستانچىسى

20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئۇيغۇر داستانچىلىق سا-ھەسىدە شاھ مۇھەممەدنىڭ نامى ئالاھىدە ئىپتىخار بىلەن تىلغا ئې-لىنىدۇ. شاھ مۇھەممەد 1912 ـ يىلى خوتەن ۋىلايىتى قاراقاش نا-ھىيە كۇيا يېزا قاقلىق كەنتىدە داستانچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. تو-لۇق ئىسىم ـ فامىلىسى مۇھەممەد پاسار بولۇپ، ئۇ يەرلىكتىكى باشقا دەۋرداش خەلق سەنئەتكارلىرى ئىچىدە داستان ئېيتىشقا ئەڭ ماھىر بولغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەر تەرىپىدىن «شاھ» نامى بې-رىلىپ، ئەل ئارىسىدا شاھ مۇھەممەد دەپ ئاتالغان. مەرھۇم ساۋاتسى-زلىقى مەكتەپتە چىقارغان. كىچىكىدىنلا مۇزىكىغا بولغان ئوتتەك ھەۋەسى، داستانغا بولغان زور ئىشتىياقى بىلەن بىر تەرەپتىن ساز چېلىشنى، يەنە بىر تەرەپتىن داستان ئېيتىشنى ئۆگەنگەن، ئۇ 12 يېشىدىن باشلاپلا داستانچىلىق پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپ قاتناشقان بولۇپ، 1924 ـ يىلىدىن 1938 ـ يىلىغىچە ئاتىسى پاسار ئاخۇن بىلەن بىرگە داستان ئېيتقان. پاسار ئاخۇن راۋاب چالسا، ئۇ داپ بىلەن تەڭكەش قىلغان ۋە شۇ جەريانداۋ دادىسى پاسار ئاخۇندىن سەك-كىز داستان ئۆگەنگەن. كېيىنچە ئەل ئىچىدە بوۋىسى ۋە ئاتىسىدىن كېيىنكى ئۇچىنچى ئەۋلاد داستانچى سانىلىپ، خوتەن ۋىلايىتى دائىرىسىدە ۋە باشقا يۇرتلاردا ئەل كېزىپ داستان ئۇرۇنداپ، كەڭ خەلققە تونۇلغان. شاھ مۇھەممەد 1938 ـ يىلى 26 يېشىدىن باشلاپ ئۆز ئالدىغا داستان ئېيتىشقا باشلىغان ھەمدە ئەينى دەۋردىكى داستان پېشۋالىرىنىڭ بىرى بولغان خوتەن ناھىيە باغچى بازارلىق كېرىم ئاخۇنغا شاگىرت بولۇپ، داستان ئۆگەنگەن ۋە داستانچىلىق پائالىيىتىنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان.

شاھ مۇھەممەد ئاكا ئۆزىنىڭ 85 يىللىق ھاياتىنى داستانچىلىق پائالىيىتى بىلەن ئۆتكۈزگەن. بۇ جەريانداۋ گەرچە نۇرغۇن ئىسىق ـ سوغۇق، جاپا ـ مۇشەققەت، قىينىچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاتا مىراس داستانچىلىق كەسپىگە ئىزچىل ۋارىسلىق قىلىپ، «يۈسۈپ ـ ئەھمەد»، «ئابدۇراخمان خان پاشا»،

www.uyghurkitap.com

«سەيىت نوچى»، «سالامنامە»، «نىكاھنامە»، «ئىپتاھنامە»، «قىيا-مەتنامە»، «قۇربانناممە»، «ۋاپاتنامە»، «تەۋەللۇتنامە»، «ئىمامى ھۈسەيـ-نىم»، «سۇلتانى بايىز»، «ئاتا ـ ئانانىڭ ئۇلۇغلۇقى ھەققىدە»، «ئەقشىبەندى» قاتارلىق داستانلار ۋە ئارىيەلەرنى ئېيتىشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان ھەمدە ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىنىڭ ئاۋام ئارىسىدا ئومۇملىشىپ، ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا داۋاملىشىشىدا مۇھىم رول ئوي-ناپ كەلگەن. ئۇ خەلق داستانچىلىرىغا خاس ئىستېدادى ۋە ئىجاد-چانلىق روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئازادلىقتىن كېيىن «ياشا پارتى-يە»، «ئۆستەڭ چاپتۇق»، «بوز يەر ناخشىسى» قاتارلىق ناخشىلارنى ئىجاد قىلغان. يېقىنقى زامان دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ماس ھالدا «پار-تىيەگە مەدھىيە»، «باغىڭ چىمەنگۈل» قاتارلىق سوتسىيالىستىك يېڭى دەۋر روھى بىلەن سۇغىرىلغان قوشاقلارنى ئىجاد قىلغان.

ئۇ زامانىمىزدىكى داستانچىلار ئىچىدە داستانچىلىق پائالىيىتى-نىڭ تەرەققىياتىغا ئەڭ زور تۆھپە قوشقان بايراقدار شەخس ئىدى. ئۇ داستانچىلارنىڭ ئاز بولۇشى سەۋەبلىك داستان پائالىيەتلىرىنىڭ ئازىيىپ، خەلق داستانلىرىنىڭ تېز سۈرئەتتە ئۇنتۇلۇپ كېتىۋاتقا-لىقىنى تۇنۇپ يېتىپ، ئۇبۇلھەسەن قارىم، جۈمە نۇرى، مەمەت ئاخۇن، روزىتوختى ئاخۇن، يۈسۈپ ئاخۇن، مەمەتتوختى ئاخۇن، ھېيىتنىياز ئاخۇن، قۇرۇنىياز، جۈمە پاسار ۋە ئۆز پەرزەنتى نۇرمۇ-ھەممەد قاتارلىق بىر قىسىم ياش ۋە ئوتتۇرا ياش داستانچىلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ، خەلق داستانچىلىق ئەنئەنىسىنىڭ داۋاملىشىشى ۋە ئىزچىل تەرەققىي قىلىشى، ئۇيغۇر خەلق ئەدەبىيا-تىنىڭ دەۋرىمىزدىكى تەرەققىياتى ئۈچۈن زور تۆھپىلەرنى قوشتى.

شاھ مۇھەممەدنىڭ داستان ئېيتىش ئۇسلۇبىمۇ ئۆزگىچە بولۇپ، ئۇ داستان ۋەقەلىكىنى پىششىق ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن ماكان، زامان، ئاڭلىغۇچى ۋە كەيپىياتنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن داستانلارنى چاچما شېئىر شەكلىدە، ئۆزىگە خاس ئۇسۇلدا راۋان، پەرقلىق بايان قىلىپ بېرىدۇ. داستان ئاڭلىغۇچىلارمۇ شاھ مۇھەم-مەدنىڭ ئېغىزىدىن ئوخشاش بىر داستاننى ئوخشىمىغان سورۇندا ئاڭلىسا، ئوخشىمىغان بەدىئىي ھۇزۇرغا ئېرىشەلەيدۇ. ئۇ سورۇنىنىڭ

ئەھۋالىغا ئاساسەن داستانغا يېڭى مەزمۇنلارنى قوشىدۇ ياكى بىر قىسىم ئېپىزوتلارنى قىسقارتىپ تاشلايدۇ، شۇڭا ئۇنىڭ ھەر بىر قېتىملىق داستان ئېيتىش پائالىيىتى يېڭى بىر قېتىملىق ئىجادىيەت جەريانى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شاھ مۇھەممەد ئاكا راۋابدىن ياكى راۋاتقان مۇڭلۇق مۇزىكىغا تەڭكەش قىلىپ، يېڭىدىن - يېڭى قوشاقلارنى توقۇپ، داستاننى ئېقىن سۈرەك راۋان بايان قىلىپ بېرىدۇ. ئۇنىڭ تىلى شۇنچە جانلىق، ئوبرازلىق، ھېسسىياتلىق بولۇپ ئاڭلىغۇچىلارنى ئىختىيارسىز داستان ۋەقەلىكىنىڭ ئىچىگە غەرق قىلىۋېتىدۇ، ئۆزى ھەم داستان پېرسوناژلىرى بىلەن ھېسسىيات جەھەتتىن بىرىكىپ كېتىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ چىرايى گاھ غەزەپلىك تۇس ئېلىپ تاتىرىپ كەتسە، گاھ خۇشاللىقتىن نۇرلىنىپ كېتىدۇ، گاھ ھەسرەت چېكىپ ئاھ ئۇرسا، گاھ كۆزلىرىدىن تارامالاپ ياش تۆكۈلىدۇ. قىسقىسى ئۇ ۋايىغا يەتكەن، ماھارەتلىك داستانچى ئوبرازىدا كىشىلەرنىڭ قەلبىدە مەڭگۈلۈك نۇرانە ئىز قالدۇرغانىدى.

شاھ مۇھەممەد ئاكا 1959 - ، 1962 - ، 1965 - يىللىرى ئۇ - رۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن دېھقان - چارۋىچىلار سەنئەت كۆرىكىدە 30 نەچچە يىللىق جاپالىق تىرىشچانلىقى ئارقىلىق پىشىپ يېتىلگەن راۋاب چېلىش ماھارىتى بىلەن، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى ۋە خەلق ئاھاڭلىرى جەۋھەرلىرىنى ئورۇنداپ باھالىغۇچىلارنى ھەم تاماشىبىنلارنى ھەيران قالدۇرغان. ئۇچ قېتىم 1 - دەرىجىلىك مۇ - كاپاتقا ئېرىشكەن، شۇنىڭدەك شۇ چاغدىكى ئاپتونوم رايونىمىز رەھ - بەرلىرىنىڭ قۇبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولغان. 1979 - يىلى بېيجىڭدە ئۆتكۈزۈلگەن ئاز سانلىق مىللەتلەر كۆرىكىگە قاتنىشىپ، تاماشىبىنلارنىڭ يۇكسەك باھاسىغا ئېرىشكەن ۋە شۇ قېتىمقى سەنئەت كۆرىكىدىلا جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىنغان. 1992 - يىلى مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى شاھ مەھمەمەدكە «خەلق مۇقامچىسى» دەپ شەرەپلىك نام بەرگەن ھەم مۇكاپاتلىغان. ئۇ 1985 - يىلىدىن باشلاپ 2000 - يىلىغىچە سىياسىي كېڭەش قاراقاش ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان، شاھ مۇھەممەد ئۇيغۇر خەلق مەدەنىيىتىگە قوشقان زور تۆھپىسى بىلەن

2008 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى تەرىپىدىن «ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسى ‹ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى›نىڭ ۋارىسى» دەپ نامغا ئېرىشكەن. ئارقىدىنلا 2009 ـ يىلى 6 ـ ئايدا مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى ئۇنىڭغا يەنە « مەملىكەت دەرىجىلىك غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسى ‹ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى›نىڭ ۋارىسى» دەپ شەرەپلىك نام بەرگەن.

خەلق داستانچىسى شاھ مۇھەممەد داستانچىلىقنى مۇقەددەس كەسىپ، داستان ئېيتىشنى ئاۋامنىڭ مەنىۋىيىتىنى تەربىيەلەشتىكى ئاساسىي يول دەپ قاراپ، قىلچە نام ـ ئابرۇي قوغلاشماي، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ داستانچىلىق ئەنئەنىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئەل ئىچى سەنئىتى ۋە داستانچىلىق ئىشلىرى ئۈچۈن بارلىقىنى بېغىشلىدى. ئۇ ئۇيغۇر خەلق داستانچىلىق ساھەسىگە ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىنى، بولۇپمۇ خوتەن خەلق داستانلىرىنىڭ بۈگۈنىنى شاھ مۇھەممەد ئاكىنىڭ تۆھپىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. مىڭ ئەپسۇسكى، ئەلگە تۇنۇلغان خەلق سەنئەتكارى، پېشقەدەم داستانچى شاھ مۇھەممەد 2009 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى 97 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

مەرھۇم هايات ۋاقتىدا خەلق داستانچىلىقىغا بولغان خالىس پىداكارانە روهى بىلەن ئاۋام ـ خەلقنىڭ يۈكسەك هۆرمىتىگە سازاۋەر بولغانىدى. خەلق داستانچىلىقىدا زور شۆهرەت قازانغان بولسىمۇ، قىلچە مەغرۇرلانمىدى، پايدا ـ مەنپەئەت ئۈنىڭ خەلق داستانچىلىقىغا بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقىنى قىلچىمۇ سۇسلاشتۇرالمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مىننەتسىز مېهنەت مېۋىلىرى بىلەن خەلق ئامىسىغا مەنىۋى زوق ئاتا قىلىپ كەلگەنىدى. لېكىن، بۇ پېشقەدەم ئۇستاز ئۆزى سۆيگەن خەلق بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلاشتى. ئاۋام ـ خەلق ئۆزى سۆيگەن، ئۆزى ئۈچۈن بارلىقىنى بېغىشلىغان، خالىس ئەجىر قىلغان پەرزەنتلىرىنى ئەبەدىي ئۇنتۇمايدۇ، مەرھۇم شاھ مۇھەممەد خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ ياد ئېتىلىدۇ!

(ئابلىكىم ئوبۇل)

ئەخمەتجان قاسىمى ئەجدادلىرىنىڭ ئەسلىي يۇرتى

مەن 1999 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئوغلى(ئاپتونوم رايۇنلۇق مۇھاجىرلار بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) ئادىلجان بىلەن پاراڭلىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. ئادىلجان مېنىڭ ئۆزىنى ئىزدىشىمدىكى سەۋەبنى بىلگەندىن كېيىن:

ــ سىلىمۇ توغرا ئاڭلاپلا، دادامنىڭ بوۋىسى ماخمۇت ساتىراش دېگەن كىشى دادىسىغا ئەگىشىپ قاراقاشتىن غولجىغا كەلگەنكەن، مېنىڭمۇ كۆڭلۈم قاراقاشقا تەلپۈنۈپ تۇرىدۇ، ــ دەپ گېپىنى باشلىدى.

1

19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەنچىڭ خانىدانلىقى ئىلىدا تۇرغۇزغان ئەسكىرىي قىسىملىرىنىڭ تەمىناتىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، بۇرۇندىنلا بۇ جايلاردا ياشاپ كېلىۋاتقان يەرلىك خەلقنىڭ يېتىشمىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەپ خوتەن، يەكەن قاتارلىق جايلاردىن زور بىر تۇركۈم خەلقنى ئىلىغا كۆچۈرۈپ، بوز يەر ئاچقۇزۇپ تېرىقچىلىق قىلدۇرماقچى بولىدۇ. دەسلەپتە ئىختىيارىي كۆچۈشكە دەۋەت قىلىدۇ. ئاخىرىدا بەگلىكلەرگە تەقسىم بولغان سان بويىچە ئادەم چىقىرىشنى بۇيرۇيدۇ. بەگلىكلەر كۆچۈشكە مۇقىمدىغان كىشىلەرنى مەجبۇرىي يىغىپ زورلاپ ئېلىپ ماڭىدۇ. زورلانغانلار خوتەن يېنى ياكى بالىسىنى ياكى ئىنىسىنى بىللە ئېلىپ ماڭسا ھۆكۈمەت قوللايتتى. ماخمۇت ساتىراشنىڭ دادىسى زورلاپ كۆچۈرۈلگەنمۇ ياكى ھۆكۈمەتنىڭ دەۋەت قىلىشىغا ئاۋاز قوشۇپ ئىختىيارلىق بىلەن كۆچكەنمۇ بۇ ئېنىق ئەمەس. ئىشقىلىپ غولجىنىڭ قاغىلىقباغ دېگەن يېرىگە ماكانلاشقىنى راست. ماخمۇت ساتىراشنىڭ ئوغلى نادىر ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق قىلىپ ساتىراشلىق ۋە خەتتىچىلىكىنى پۇختا

www.uyghurkitap.com

ئۆگەنگەندىن تاشقىرى ماھىر سازەندە ھەم كۆلكە ـ چاقچاقچى بولۇپ يېتىشتى. 1922 ـ يىلى نادىر سۈيدۆكدىكى بىر كاتتا باينىڭ تەكلىپى بىلەن كېلىپ، ئۇنىڭ كىچىك ئوغلىنى خەتنە قىلدى. باي كىچىك ئوغلىنىڭ خەتنە قىلىنغانلىقىنى تەنتەنە قىلىپ، ئۆزىنىڭ بىغدا كاتتا بەزمە ئۇيۇشتۇردى. بەزمىدە نادىر دۇتار چېلىپ ناخشا ئوقۇدى. بەزمە ئىگىسىنىڭ چاقچاقلىرىغا كۆلكىلىك جاۋابلارنى قايتۇرۇپ ئۇ ـ نىڭ ئېغىزىنى ئارقا ـ ئارقىدىن تۇتاقلاپ قويدى. باي « يۇز خاتىرە ـ نى قىلمىدى » دەپ قاتتىق رەنجىپ، چوڭ ئوغلىنى خۇپىيانە ھالدا نادىرنى ئەپلەپ قويۇشقا بۇيرۇدى . چوڭ ئوغلى يول بويىدا پايلاپ تۇ ـ رۇپ نادىرنى پىچاقلاپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. نادىر ئائىلىسى ئىنتايىن يوق ـ سۇللۇقتا ياشايتتى . مەرھۇمنىڭ ئايالى شەرۋانەمنىڭ ئەخمەتجاننى ساق ـ سالامەت قاتارغا قوشۇشقا قۇربى يەتمەيتتى. شۇڭا، شەرۋانەم قازاقستانىنىڭ چېلەك رايونىدىكى يارکەنت دېگەن جايدا ئوقۇتقۇچى ـ لىق قىلىۋاتقان بىر تۇغقان ئىنىسى ئۆمەرنىڭ:

ـــ ھەدە، بۇ ئوغلىڭىزغا مەن ئاتىدارچىلىق قىلاي، سىز قايتا ياتـ لىق بولۇپ تۇرمۇشىڭىزنى ئورۇنلاشتۇرۇڭ، ـــ دېگەن تەلىپىگە قو ـ شۇلۇپ سەككىز ياشلىق ئەخمەتجاننى ئۇنىڭغا بېرىۋەتتى. ئۆمەر ئەخ ـ مەتجاننى يارکەنتكە ئېلىپ كەتتى. « بۇ مېنىڭ بالام» دەپ نوپۇسقا تىزىملىتىپ تەمىناتقا ئېرىشتۈردى. ئۆمەرنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمى قاسىم ئىدى. ئۆمەر ئەخمەتجاننى باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇشقا بەر ـ گەندە سىنىپ ژۇرنىلىغا ئۇنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسىنى «ئەخمەتجان قاسىمى » دەپ يازدۇردى. ئەخمەتجان قاسىمى ئۆمەر قاسىمنىڭ ھىما ـ يىسى ئاستىدا ئالمۇتا ھەم تاشكەنتلەردە ئوقۇغاندىن كېيىن موسكۋا ـ غا بېرىپ، ۋېتىنامنىڭ داھىيىسى خۇجىمىن، شىمالىي چاۋشىيەننىڭ داھىيىسى كىم ئېرسىنلار بىلەن 3 ـ ئىنتېرناتسىيونالنىڭ باشقۇ ـ رۇشىدىكى مەكتەپتە سىياسىي ئىقتىساد، سىياسىي قانۇن كەسىپلە ـ رىدە ئوقۇدى. 1941 ـ يىلى گىتلېر سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇ ـ جۇم قىلغانلىقى سەۋەبلىك بۇ مەكتەپ ئوقۇتۇشنى داۋاملاشتۇرالمە ـ دى. ئەخمەتجان قاسىمى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنـ قىلابىنى قوزغاشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتتى.

2

30 ياشلارغا كىرىپ قالغان مىرئەخمەت خوتەننىڭ يىپەك مەھ-سۇلاتلىرىنى غۇلجىدا، غۇلجىدىن يۆتكىگەن چىنە - چەينەك، كۆن - خۇرۇملارنى خوتەن، قاراقاشلاردا ساتاتتى.ئۇ سودا - سېتىق ئۇستىدە غۇلجىدىكى كاتتا سودىگەر ھۇسەنباي بىلەن يېقىنلىشىپ قالدى. ھۇسەنباي ئۇنىڭ سودا - تىجارەتتىكى سەمىمىيلىكى ھەم پۇختىلىقىغا قاراپ كۆن - خۇرۇم ھەم چىنە - چەينەك دۇكانلىرىنى مىرئەخمەتكە ھۆددىگە بەردى. بۇ 1918 - يىلى ئىدى. شۇ يىللاردا ساتىراشلىق ھەم خەتنىچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان نادىر ئەسىلىك كىشى راۋاب چېلىشقا ئۇستىلىقى ھەم چاقچاقتا ھەمىنى بىسىپ چۈشكەنلىكى بىلەن غۇلجىدا نام چىقارغانىدى. مىرئەخمەت نادىر ساتىراشنى ھۇجرىسىغا پات - پات تەكلىپ قىلىپ مېھمان قىلاتتى ھەم ئۇنىڭ راۋاب چېلىپ ناخشا ئوقۇشلىرىدىن، يۇرتىنى سېغىنغان غېرىب كۆڭلىگە تەسەللى تاپاتتى. ئۆز نۆۋىتىدە نادىرمۇ مىرئەخمەتنى ئۆيىگە چاقىرتىپ ھۆرمەت قايتۇراتتى. شۇنداق سىر-دىشىش پۇرسەتلىرىنىڭ بىرىدە نادىر ساتىراش:

— گەپ - سۆزلىرىدىن سىلىنى ئالتە شەلىكىن دەپ قالدىم، — دېدى.

— راست، شۇنداق مەن قاراقاش دېگەن يۇرتنىڭ چاقاردىن بولىمەن، — دېدى مىرئەخمەت ھەم غۇلجىدا تۇرۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەردى. نادىر:

— چاقار دېگەن يەر ماكۇي[1] ئۆستىگە يېقىنمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ماكۇي ئۆستىنىڭ بويىدىلا — ، دېدى مىرئەخمەت.

— خۇدايىم بىزنى ئەجەب ياخشى ئۇچراشتۇرۇپتۇ، — دېدى نادىر ھەيران بولۇپ، — دادام ماخمۇت ساتىراشتىن ئاڭلىشىمچە، بوۋام ماكۇي ئۆستىگى بويىدىكى ماڭلاي دېگەن يېزىنىڭ ساتىراش مەھەللىسىدە تۇغۇلغانىكەن. ماكۇي ئۆستىنىڭ سۇيىنى ئىچكەنلەرنىڭ ئەۋلادلىرى غۇلجىدا ئولپەتلىشىپ قالغىنىمىز قىزىق.

---

①ماكۇي - قاراقاشتىكى تۆت چوڭ ئۆستەڭنىڭ بىرى.

يۇقىرىدىكى پاراڭلاردىن ئەخمەتجان قاسىمنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ ئەسلىي يۇرتى ماڭلاي يېزىسىنىڭ ساتىراش مەھەللىسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ (يۇقىرىدىكى ۋەقەنى مىرئەخمەت ئاخۇننىڭ 8 ـ ئۇغلى ناھىيەلىك خەلق دوختۇرخانىسىدىن پېنسىيەگە چىققان مەرھۇم ئىسمايىل ئاخۇن 1997 ـ يىلى 1 ـ ئايدا سۆزلەپ بەردى).

(مۇھەممەتئىمىن قۇربان)

بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن تۇنجى ئۇيغۇر ئۆچقۇچى

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە، شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا ھاۋا يولى ئېچىش تەكلىپى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. كېيىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گېرمانىيەدىكى مەشھۇر رونكى ئاۋىياتسىيە شىركىتى بىلەن ياۋروپا ـ ئاسىيا ھاۋا يولى ئېچىش توغرىسىدا كېلىشىم ئىمزالىغان. 1929 ـ يىلى بۇ كېلىشىمنامىگە ئاساسەن قومۇل، ئۈرۈمچى، چۆچەكلەردە ئايرودۇرۇم ياسالغان. 1932 ـ يىلى (مىنگونىڭ 21 ـ يىلى) 11 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى لیۇسى دېگەن ئۇچقۇچى ھەيدىگەن «يونكىر» ماركىلىق يولۇچىلار ئايروپىلانى سىناق تەرىقىسىدە ئۈرۈمچىگە تۇنجى قېتىم قوندۇرغان.

شۇنىڭدىن كېيىن جەن شۇرېن ئۇچقۇچى تەربىيەلەش مەقسىتىدە شۇ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ، ئاۋىياتسىيە مەكتىپىنى قۇرغان. بۇ مەكتەپكە ئۇيغۇرلاردىن خەنزۇچىنى پۇختا بىلىدىغان ئەخمەت (خەنزۇچە ئىسمى يۈەنجاڭ) ئىسىملىك بىر بالا قوبۇل قىلىنغان. ئەخمەت خوتەنلىك بولۇپ، 20 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا دادىسى بىلەن تىجارەت قىلىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە كەلگەن ۋە ياڭ زېڭشىن ئاچقان شۆتاڭدا ئوقۇغان. ئۇ، شۇ جەريانداخەنزۇچە تىل ـ يېزىقنى پۇختا ئىگىلەپلا قالماستىن، بەلكى شۇ زامانداكى خەنزۇ خەتتاتلار قاتاردىن ئورۇن ئالغان. ئەخمەت ئۆچقۇچىلىققا قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن، تېخنىكىنى تېرىشىپ ئۆگەنگەن ۋە 1936 ـ يىلى شىنجاڭ خەلقىنىڭ سۆيىۋەن ئالدىنقى سېپىگە قىلغان ئىئانە ـ يار-

دەملىرىنى ئايروپىلان بىلەن لەنجۇغا يەتكۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن.

1938 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى شىنجاڭ ئۇچقۇچىلار ئەترىتىگە ئەۋەتكەن 43 كۇرسانتتىن لۇي لىپىڭ (ئەسلىي ئىسمى لى ۋەنشەن) باشلىق 25 كىشى ئۇچقۇچىلار سىنىپىغا كىرگەن. لۇي لىپىڭ سىنىپ مۇدىرى بولغان. ئۇيغۇر ئۇچقۇچى ئەخمەت بۇ كۇرسانتلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان، ئۇلارغا ئۇچقۇچىلىق تېخنىكىسى ۋە ئۆزىنىڭ ئەملىي تەجرىبىلىرىنى سۆزلەپ بەرگەن ھەمدە بۇ ھەقتە دەرس ئۆتكەن. ئۇ يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن (ئاۋىياتسىيە تېخنىكىسىدىن دەرس بېرىدىغان) ئۇچقۇچىلار-نىڭ ياردەمچىسى بولغان. 1939 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى شىنجاڭ خەلقى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئالدىنقى سەپىگە ئىئانە قىلغان «شىنجاڭ» ماركىلىق ئون ئايروپىلانىنى ئالدىنقى سەپكە ئېلىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەشكە قاتناشقان.

ئەخمەتنىڭ ئىقتىدارى ۋە جامائەت ئىچىدىكى شۆھرىتى شېڭ شىسەينى ئۇنى مۇۋاپىق ئىشلىتىشكە مەجبۇر قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئەخمەت توققۇز ئايروپىلاندىن تەركىب تاپقان ئۇچقۇچىلار چوڭ ئەترىتىنىڭ باشلىقى بولغان. ھايات شاھىتلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ ھەر قېتىم ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەندە، ئۇرۇمچى ئاسمىنىدا بىر قانچە مىنۇت ماھارەت كۆرسىتىپ، ئاندىن يولغا راۋان بولىدىكەن.

1939 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى قېتىملىق ھەربىي مانېۋىردا ئەخمەت ناھايىتى ئۇستۇن ماھارەت كۆرسەتكەن. ئۇ، ئاسمانغا لاچىنەك تىك ئۆرلەپ، يەرگە قاراپ شۇڭغۇپ، يەنە ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەندە، يەردىكى توپلار قۇيۇن ئۇچقانەك يەردىن كۆتۈرۈلگەن. بىردەم جىمجىتلىق باسقان مەيدان، ئەخمەتنىڭ ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ ھۇررا سادالىغا تولغان. ئەخمەتنىڭ ماھارىتى، خەلقنىڭ ھۇررا ـ ئالقىشىدىن شېڭ شىسەي قاتتىق چۆچۈگەن. ئەتىسىلا ئەخمەت قاتارلىق بىر قانچە ئىلغار ئۇچقۇچى «زىيانكەشلىك قىلىش نىيىتى بار» دېگەن باھانە بىلەن قولغا ئېلىنغان.

ئەخمەت جۇڭگو كوممونىستىك پارتىيەسىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرى، ئۇچقۇچىلىرى بىلەن بىللە 1942 ـ يىلىغىچە شېڭ شىسەي تۇرمىسىدە

www.uyghurkitap.com

يېتىپ، ئاخىر پۈت ـ قولى كىشەنلەنگەن ھالدا ئېغىر ئازاب ئىچىدە ئۆلۈپ تۇرۇلگەن. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھېلىمۇ بار.

(ئېزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن)

ئەل سۆيگەن ئەلنەغمىچى

خوتەن ئەلنەغمىلىرىنى توپلاش مۇددىئاسى بىلەن 1990 ـ يىلى سېنتەبىر ئايلىرىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى كېرىيە ناھىيەسىدىكى ئاتاق ـ لىق خەلق ئەلنەغمىچىسى مەخسۇتخاننى ئىزدەپ كېرىيە ناھىيەسىگە يېتىپ كەلدىم. ناھىيەلىك مېھمانخانىغا ئورۇنلىشىپ، ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىدىكى رەجەپ ھاشىمنىڭ يول باشلىشى بىلەن مەخسۇتخاننىڭ ئۆيىگەباردۇق. مەخسۇتخان ئاچام داستىخاندا ئىكەن. ئۇ ئىككىمىزنى كۆرۈپ:

ـــ كېلىڭلار بالىلىرىم، «ياخشى ئاش ئۈستىگە، يامان گەپ ئۈس ـ تىگە» دەپتىكەن، مانا بۇ ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى، ـــ دېگىنىچە بىزنى داستىخانغا تەكلىپ قىلدى. بىزمۇ كۆڭۈل سوۋغىلىرىمىزنى داستىخانغا قويدۇق. مەخسۇتخان ئاچام:

ـــ بالام ئابدۇللا، ئاپاڭ تۇغقىپ كەتكىلى بۇ يىل قانچە يىل بو ـ تۇ؟ ئاپاڭ ئوقۇغان« يول بولسۇن»، « ئالمىچى ئانارلىرىڭ» دېگەن ناخشىلار ھازىرقىدەك قولاق تۇڭمىدە ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ، ئاپاڭ ناھا ـ يىتى مېھماندوست، ئالىقىنى ئوچۇق ئايال ئىدى. ئاپاڭ ئىككىمىز ياخشى دوست ئىدۇق. بالام، سەن بۇ تەرەپلەرگە كەلمەيتتىڭ، بۇ قېـ ـ تىم نېمە ۋەجىدىن كېلىپ قالدىڭ؟ ـــ دەپ سورىدى. مەن:

ـــ مەخسۇتخان ئاچا، سىزمۇ ئاڭلاۋاتقانسىز، ھازىر جەمئىيـ ـ تىمىزدە يا سۆزىنى، يا مۇزىكىسىنى چۈشەنگىلى بولمايدىغان بىر قىسىم « شاۋقۇن ـ سۇرەن» مۇزىكىلىرى ئەنئەنىۋى ناخشا ـ مۇزى ـ كىلىرىمىز بىلەن بازار تالىشىۋاتىدۇ. بىر قىسىم ياشلىرىمىزمۇ ئۇنىڭغا نادانلارچە ھېرىسمەن بولۇۋاتىدۇ، بۇ ھالەت داۋاملىشىۋەرسە بولمايدۇ. مېنىڭ قارىشىمچە خوتەن نەغمىلىرى خەزىنىسىنىڭ ئاچـ ـ

قۇچى سىزنىڭ قولىڭىزدا، خەزىنىڭىزدىن بىر ئاز جاۋاھىراتلار ئې-لىپ كېتىپ، ئۆزۈم ياخشى ئىگىلەپ، مۇزىكا قىسمىغا بىر ئاز جاز چالغۇلارنى ئارىلاشتۇرۇپ، ياشلار قىزىققۇدەك قىلىپ، ياشلارنىڭ ۋە ناخشا خۇمار كىشىلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنساق، دېگەن مۇددىئا بىلەن مەخسۇس سىزنى يوقلاپ كەلگەنىدىم، ـــ دېدىم.

ـــ ياخشى ئويلاپسەن بالام، مەن بۇ يىل 68 ياشقا كىرىپتىمەن، بىر ئۆمۈر ناخشا ـ مۇزىكا ئىچىدە ياشاپتىمەن. ئەقلىمنى بىلگەندىن تارتىپ مۇقام ئاڭلاپ چوڭ بولدۇم. 1940 ـ يىللىرىغا كەلگەندە مۇ-قامچىلار باشقا مىللەتلەرنىڭ ناخشىلىرىنى ئوقۇيدىغان بولۇۋالدى. چوڭ ـ كىچىك يىغىلىشلاردا ئۆزگىلەرنىڭ ناخشا ـ مۇزىكىلىرىنى چىلىشنى بىلمەيدىغان خېلى ئاتاقلىق كىشىلەرگە مۇزىكا چىلىش پۈرسىتىمۇ بېرىلمەيدىغان، باشقىلارنىڭ ئادەتتىكى ناخشىسىدىن بىر قانچىنى بىلىدىغانلار قەدىرلىنىپ قالدى. ھەر بىر سەنئەتكارنىڭ تا-ماشابىنى ئايرىم بولىدىكەن، بىر قىسىم مايمۇندەك دورامچۇق ئادەم-لىرىمىز خەقنىڭكىنى چىلىپ، ئوقۇشۇپ يۈرۈۋەردى. 60 ـ يىللارغا كەلگەندە ھىندىستان، پاكىستان فىلىملىرى بىلەن بىللە بىر قىسىم كىنو ناخشىلىرى بىر مەزگىل مودا بولۇپ دەۋر سۈردى. بىر قىسىم نادان كىشىلەر ھەتتا فىلىمدىكى پېرسونـاژلارغا ئاشىق بولۇپ، خو-تۇن ـ بالىلىرىدىن ئايرىلدى. بەزىلەر راجىغا ئاشىق بولۇپ ئىسسىق ئۆيى، بالىلىرى، ئەرلىرىدىن ئايرىلدى. 60 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، سىرتتىن ئېقىپ كىرگەن ھەر قانداق بىر ئەسەر زەھەرلىك چۆپ ھېسابلىنىپ ھەممىسى بىراقلا تازىلاندى. بىر مەزگىل مۇقام ۋە خەلق نەغمىلىرى قارىلانغاندى. كېيىن ئۇ گەپلەرمۇ تۇگەپ ناھايەت «ئوتنىڭ ئوتقا بارىدى، سۇنىڭ سۇغا بارىدى، قالدى قېتىقنىڭ بەش پۇ-لى» دېگەندەك يەنە ئۆزىمىزنىڭكى بىلەن قالدۇق. شۇ كۆرگەنلىرى-مىزدىن قارىغاندا بىزنىڭ مۇقام ـ مەشرەپلىرىمىز، خەلق ئەلنەغمە-لىرىمىز ئۇزۇلمەس، تۇگىمەس بىر مۇقەددەس مىلودىيە. ئەڭ ئاۋۋال ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلغىن! ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلغان ئاساستا مۇ-زىكا قىسمىنى دەۋر روھىغا ماسلاشتۇرساڭ بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا، كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئەسلىي ھالىتىنىمۇ تاپماق قىيىن بولۇپ قېلىشى

مۇمكىن، ـــ دېدى.

شۇ ئاردا مەخلەشخان ئاچامنىڭ شاگىرتلىرىدىن ئابلىمىت شائاخادەن، ئابدۇللا زەرگەر، ئەھمەت، ئۆمەر قاتارلىقلار داپ، دۇتارلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ كەلدى. مەتتوختى ئىسمائىل قوشۇلۇپ ئالتىمىز بىر مەپىگە ئولتۇرۇپ ئارال يېزىسىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. ئۇ يەردە بىزنى كۈتۈپ تۇرغانلار بىلەن كۆرۈشۈپ داستىخانغا كەلدۇق.

بىر پەس ئۆتكەندىن كېيىن، سازەندىلەر قوللىرىغا سازلىرىنى ئېلىشىپ سازلاشقا باشلىدى. مەنمۇ ئۇنىڭالغۇنى تەييار قىلدىم. مۇزىكا ساتار، تەمبۇر بىلەن باشلاندى. مەخلەشخان ئاچام تەمبۇر، ئابدۇللا زەرگەر نەغمە دېپىنى يەلپۈپ ئولتۇرۇپ مۇقەددىمە ئوقۇدى:

«زوھۇرنىڭ زوھۇرىدىن چۈشۈپ ھەر كىمگە بىر سەۋدا،
شۇ سەۋدالار ئىچىدە جاھان بازارىدا مىڭ غەۋغا»...

مۇقەددىمىدە نەۋائىينىڭ يۇقىرىقى غەزىلى قەيت قىلىندى. مۇقەددىمىگە ئەگىشىپ ھەممە بىرلىكتە مۇشاۋرەك مۇقامىنىڭ نەغمە قىسمىغا جور بولدى. بەزمە بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. بېشىغا كىچىك تەلپەك، ئۇستىگە پەرىجە كىيىۋالغان 40 ياشلاردىكى بىر جۈۋان لەرزان ئۇسسۇلغا چۈشتى ۋە باشقىلارنى تارتتى. دەل مۇشۇ ۋاقىتتىكى كەيپىياتنى سۆز بىلەن ئىپادىلەش قىيىن كېلەتتى. بۇ بىر كۈن شادىمانلىق ئىچىدە كەچ بولدى. ھەممىمىز باغ ئىگىسى بىلەن چىرايلىق خوشلىشىپ ئۆز خانلىرىمىزغا قايتتۇق.

ئەتىسى مەخلەشخان ئاچام بىلەن كۆرۈشۈپ ئىككىمىزلا ئايرىم پاراڭلاشتۇق. مەخلەشخان ئاچام:

«مەن 1922 ـ يىلى كېرىيە بازار ئىچى ئۆستەڭ بويى مەھەللىسىدە بىر ئەلنەغمىچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن ئىكەنمەن. ئەقلىمگە كەلسەم دادام ھاشىم ئاخۇن، ئانامنىڭ بەش ئىنىسىغا مۇقام ـ ئەلنەغمە ئۆگىتىدىكەن. بۇلار نەدە توي ـ تۆكۈن، مەشرەپ سورۇنلىرى بولسا مېنىمۇ ئېلىپ باراتتى. كېيىن دادام بىلەن ئانام تۇغۇپ كېتىپ، بەش ياش ۋاقتىمدىلا بەش تاغامنىڭ قولىغا قاپتىمەن.

1931 ـ يىلى تاغىلىرىم مېنى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتتى، 1940 ـ يىلى دىنىي ۋە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇدۇم. 1941 ـ يىلى تاغىلى-

رىم ئويلىشىپ، مەڭسۇر قارىمغا مەجبۇرىي ياتلىق قىلىشتى. بۇ قا-
رىم بىلەن بىر ئايدەك ئۆي تۇتۇپ ئاجرىشىپ كەتتىم.چۈنكى مەن
كىچىكىمدىن ناخشا ـ مۇزىكا ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن، ئۇ بىر دە-
نىي مۇخلىس، ئۇلارنىڭ قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا كۆنەلمىدىم. شۇنىڭ-
دىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلىق قىلدىم، يەنىلا قولۇمدا تەمبۇر، ئاتا
كەسپىم بولغان بۇ ئەلنەغمە بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىمەن. كېيىنكى
كۈنلەردە ھەر خىل سەۋەبلەر بىلەن خىزمىتىمدىنمۇ ئايرىلدىم.
بالام، شىنجاڭدا ناخشا ـ مۇزىكا چوڭ جەھەتتە ئىككى تۈرگە بۆلۈ-
نىدۇ، بىرى، قومۇل ئەلنەغمىلىرى، بۇ نەغمە ئاساسەن شەرق ۋە
شىمالدىكى لوپنۇر، تۇرپان، توقسۇن، ئىلى قاتارلىق رايونلارغا ئو-
مۇملاشقان. يەنە بىرى، كۇچا نەغمىلىرى بولۇپ، ئاساسەن جەنۇبىي
شىنجاڭغا كەڭ ئومۇملاشقان. كۇچا نەغمىلىرى بىلەن خوتەن نەغمە-
لىرىنىڭ مېلودىيە ۋە كۈي شەكىللىرىدە تولىمۇ ئوخشاشلىق بو-
لۇپ، بۇنىڭ قايسى بۇرۇن، قايسى كېيىن بۇنى بىر نېمە دېيىش قە-
يىن. بۇ جەھەتتە بىز كۇچادىكى ناخشا پىرى نىساخان بىلەن نەچچە
قېتىم ئۆز ئارا تالاش ـ تارتىش قىلىشقان، بىراق نەتىجىسى چىق-
مىدى. 50 ـ يىللاردا نىساخان مېنى كۇچاغا تەكلىپ قىلدى. بىز
ئەلنەغمىچى ئاياللاردىن نىساخان دىڭ ـ دىڭ، مەرەمخان، سادەتخان
قاتارلىق تۆتىمىز كارۋانلارغا قوشۇلۇپ يىگىرمە كۈندە كۇچاغا يە-
تىپ باردۇق. قارىساق نىساخان بىلەن مىجەزىمىز راسا بىر يەردىن
چىقتى. ئۇلار بىزنى قويۇۋەتمەي بىر يىل كۇچانىڭ يېزا ـ قىشلاق-
لىرىدا مەشرەپ قىلدۇق. كېيىن نىساخان خوتەنگە كەلدى، ئۇلار
ئۈچ ـ تۆت ئادەم خوتەندە بىر يېرىم يىل تۇردى. نىساخان بىلەن
بىللە كەلگەن زورىخان خوتەن شەھىرى توزغاق كوچىسىدىكى تۇر-
سۇن ئاخۇن داپچىغا ياتلىق بولۇپ، خوتەندە تۇرۇپ قالدى، بۇ ئىككى
يۇرت نەغمىلىرىنىڭ مەلۇم تەرەپلىرى ھەر ئىككى يۇرتقا ئومۇملى-
شىپ قالغان. مېنىڭچە بۇ نەغمىلەرنىڭ يۇرت تەۋەلىكىنى ئايرىپ
چىقىمەن دەپ ئولتۇرۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. 1951 ـ يىلى كېرە-
يەدە بىر قېتىم كەڭ دائىرىلىك خەلق ئەلنەغمىچىلىرى ماھارەت
كۆرسىتىش كۆرىكىدە مەن ساتار بىلەن ئەجەم مۇقامىنىڭ مەشرەپ

قىسمىنى ئىجرا قىلىپ، بىرىنچى دەرىجىگە ئېرىشتىم. 1958 ـ يىلى ئىيۇندا ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسىدە تەمبۇر بىلەن مۇشاۋرەك مۇقامىنىڭ مەشرەپىنى ئورۇندىپ، بىرىنچى دەرىجىگە ئېرىشىپ، پايتەختتە ئۆتكۈزۈلىدىغان ھەر مىللەت خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسىگە تاللىنىپ، شۇ يىلى يىل ئاخىرىدا بېيجىڭگە بېرىپ، مۇسابىقىگە قاتنىشىپ، ئىككىنچى دەرىجىگە ئېرىشتىم. ئۇنىڭدىن باشقا ۋاقىتلاردا ۋىلايەت ۋە ناھىيە تەۋەلىكىدە ئۆتكۈزۈلگەن ھەر قانداق چوڭ ـ كىچىك كۆرەك ۋە مۇسابىقىلەردە ئىزچىل يۇقىرى نەتىجىگە ئېرىشىپ كېلىۋاتىمەن.»

مەن سۆز قىستۇردۇم:

ـــ مەڭلەشخان ئاچا، تولا گەپ سوراپ بىر ئاز تالدۇرۇپ قويدۇم، شۇنداقتىمۇ بىرئاز غەيرەت قىلىپ، يۇرتىمىزنىڭ يەرلىك ئەلنەغمە ئاھاڭلىرىدىن بىر قانچىنى ئورۇنلاپ بېرەرسىزمۇ؟

ـــ بولىدۇ بالام، ئەلۋەتتە بولىدۇ، ئەمدى شۇنى قىلماي نېمە قىلىمىز، ـــ دېگەچ قولىغا تەمبۇرنى ئالدى ـ دە، « جورام » دېگەن خەلق نەغمىسىنى باشلىدى.

دەردىم بايۇ دەردىم با،
باشىمدىكى ساچىمدەك.
دەرد تارتمايي ئۆلۈپ كەتسەم،
ھاۋادىكى لاچىندەك.

شۇ باشلىغىنىچە تا كۈن پاتقىچە يەرلىك ئەلنەغمە ئاھاڭلىرىنى ئورۇنلاپ بەردى. ھەممىنى ئۇنىڭالغۇغا ئېلىۋالدىم.

ـــ ئۇھ بالام، ئۆزاق بوپتىكەن، سالامەتلىكىم ياخشى بولالمايي، بۇگۈنكىدەك تولۇقى بىلەن يۇرۇشلۇك نەغمە قىلمىغانىدىم. بۇگۈن سېنى كۆرۈپ خېلى جان كىرىپ قاپتۇ، ـــ دەپ ئاستا تەمبۇرنى ئۆرۈك دەرىخىگە يۆلەپ قويدى، مەھىيا بەگ گۆش سېلىپ قويغان ئىكەن، بىرەر پارچىدىن تاناۋۇل قىلىشىپ، خوشلىشىپ قايتىپ كەلدۇق.

كەچتە ياتاققا قايتىپ، ئۇنىڭالغۇغا خاتىرىلەنگەن نەغمىلەرنى بىرەر قۇر تەكشۈرۈپ قارىسام، بۇ كۈنى 40 دىن ئارتۇق نەغمە ئوقۇپ

تۇ، ئەتىسى ئەتىگەندە مەكتەپكە ئاچام ۋە باشقىلار بىلەن خوشلـ-
شىپ، خوتەنگە قايتتىم.

مەكتەپكە ئاچام پۈتۈن ئۆمرىنى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»،
جۇملىدىن خەلق ئەلنەغمە سەنئىتىگە ئاتىۋەتكەن بىر ئۇلۇغ ئانا، ئۇ
پۈتكۈل ھاياتىدا «ئون ئىككى مۇقام» غا ۋارىسلىق قىلىش، خەلق ئەل-
نەغمە سەنئىتىنى بەيىتىش، مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئومۇملاشتۇرۇش-
تەك ئۇلۇغۋار ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ خەلق ئەلنەغمە سەنئى-
تىنىڭ ئۇزۇلۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن يىراقنى كۆزۈپ، بىر قانچە تا-
يانچ كۈچلەرنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈردى. ئۇ جۇڭگو مۇزىكانتلار جەم-
ئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ خەلق ئەدەبىيات -
سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئە-
دەبىياتى ۋە ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، خوتەن
ۋىلايەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى ئىدى. ئۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ
بىزگە قەدەر بولغان ئەلنەغمە ئاھاڭلىرىدىن يۈزدىن ئارتۇق ئاھاڭنى؛
« ئات قىسسەسى »، « سۇلتان جەمجەمە » قاتارلىق مۇزىكىلىق خەلق
داستانلىرىنى، جۇملىدىن « ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى » نىڭ خوتەن
ۋاريانتىنى خېلى تولۇقى بىلەن يەتكۈزۈپ بەردى.

ئۇ قالدۇرغان نادىر ئەسەرلەردىن يەتتە يۈرۈشلۇك كېرىيە خەلق
سەنئەمى ھازىر خوتەن سەنئەمى سۇپىتىدە ئورۇندالماقتا. خوتەن تېلې-
ۋىزىيە ئىستانسىسى تەرجىمە فىلىملەرنىڭ باشلىنىش مۇزىكىسى سۇ-
پىتىدە مەكتەپكان ئاچام قالدۇرغان كېرىيە سەنئەمىنىڭ مۇزىكىسىنى
قوبۇل قىلدى. ھېكىم ھەسەن رەتلەپ، تېلېۋىزىيەگە بەرگەن «ئۇيغۇر
سەنئەملىرى » ئىچىدە «خوتەن سەنئەمى» دەپ ئاتالغان ئاھاڭ ۋە مەكـ-
لەشكان ئاچام قالدۇرغان « جورام »، « ئامان جۇرىيار » قاتارلىق خەلق
ناخشىلىرى تەكرىتېغىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىدا بەزمىلەردە جارالىلـ-
ماقتا. بىزنىڭ بۇ ناخشا پېشۋايىمىز غا 1992 - يىلى مەدەنىيەت مە-
نىستىرلىقى تەرىپىدىن « خەلق مۇقامچىسى » دېگەن نام بېرىلىپ،
قولغا گۇۋاھنامە بېرىلگەن ۋە ماددىي جەھەتتىمۇ مۇكاپاتلانغانىدى.

مەشھۇر خەلق مۇقامچىسى، خەلق ئەلنەغمىچىسى، خەلق داستانچىسى
مەكتەپكان ئاچام 1997 - يىللى ئاپرېلدا بىز بىلەن مەكگۈلۈك ۋىدالاش-

www.uyghurkitap.com

قان بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرغان بىباھا ناخشا ـ كۈيلىرى خەلقىمىزگە مەڭگۈ مەنىۋى ئوزۇق بولغۇسى.

(ئابدۇللا مەجنۇن)

تېۋىپ تەنقىقاتچى ۋە خەتتات

تېۋىپ تەنقىقاتچى ۋە خەتتات ئوسمان ئاخۇنۇم (قۇدۇق) مىلادىيە 1925 ـ يىلى كېرىيە ناھىيە بازىرىدا ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. دەسلىپىدە كېرىيەدىكى مۇھەممەد توختى ئەئلەم ئاخۇنۇمدا ئو ـ قۇپ، ئەرەب تىلىنى پۇختا ئۆگەنگەن. مۇھەممەد توختى ئەئلەم ئا ـ خۇنۇمنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن تىببىي كىتابلارنى ئوقۇپ، تېبابەت ئىلمىنى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى قوزغىلىپ، قوشنىسى، داڭلىق تې ـ ۋىپ ئەمەت ھاجىم ھۇزۇرىدا 10 يىل تۇرۇپ تېبابەت ئىلمىنى مۇ ـ قىم ئۆگەنگەن. 1952 ـ يىلى ئەمەت ھاجىم بىلەن كېرىيە ناھىيە ـ لىك خەلق دوختۇرخانىسىغا كىرىپ ئىشلىگەن. 1954 ـ يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن توپلانغان 36 تېۋىپ قاتارىدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ئالتە ئايلىق غەرب تېبابىتى كۇرسىدا ئوقۇپ كېرىيەگە قايتقان. 1956 ـ يىلىغچە ئۇيغۇر تېۋىپلار بىرلەشمە ئامبۇلاتورىيەسىدە كېسەل داۋالاپ، شۇ يىلى 11 ـ ئايدا تەكلىپكە بىنائەن ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئا ـ كادېمىيەسىدە تارىخ قول يازمىلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قى ـ لىش، رەتلەش بىلەن شۇغۇللانغان. 1962 ـ يىلى كېرىيەگە قاي ـ تىپ، تەشكىللەنگەن ئۇيغۇر تېۋىپلىرى ئامبۇلاتورىيەسىدە ئىشلى ـ گەن. 1968 ـ يىلى ئامبۇلاتورىيە تارقىتىۋېتىلگەندىن كېيىن يەكە ـ كە تېۋىپ بولغان. 1973 ـ يىلى ناھىيەلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئامبۇلاتورىيەسى قۇرۇلغاندا ئامبۇلاتورىيەدە تېۋىپ بولغان. 1976 ـ يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك شىپاخانىسىغا كېلىپ 1986 ـ يىلىغچە خىزمەت قىلغان. بۇ جەريانىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبابىتى ئالىي تېخنىكومىدا دەرس بەرگەن. 1986 ـ يىلى كېرىيە

ناھىيەلىك ئۇيغۇر تېبابىتى دوختۇرخانىسىغا يەنە يۆتكىلىپ، 1989 ـ يىلىغىچە ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىققان.

ئۇ پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن ئائىلىسىدە كېسەل كۆرۈش، داۋالاش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلق ئامما سىنىڭ تۇرلۇك كېسەللىكلىرىنى داۋالاپ ساقايتقان، بولۇپمۇ راك،تېرە كېسەللىكلىرىنى داۋالاپ قاتارلىق جاھىل خاراكتېرلىك، داۋالاش قىيىن بولغان كېسەللىكلەرنى داۋالاش جەھەتتە زور ئۈنۈمنى قولغا كەلتۈرۈش بەلەن بىرگە، يەنە ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرىنىڭ تارىخى ۋە دورىگەرلىك جەھەتتە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ،نۆۋەتتىكى خام دورىلارنى تونۇش، تەبىئىتىنى بەلگىلەش، ئىشلىتىش، راست دورىلار بىلەن يالغان دورىلارنى پەرقلەندۈرۈش جەھەتتە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان مەسىلىلەر ئۈستىدە چوڭقۇر ئىزدىنىپ، « ئەلئەدۋىيەتۈل كاشغەر ۋەلخوتەن، ئەلا ئەمرازى ئەۋلادىل ۋەتەن » (قەشقەر، خوتەن داۋاسى، ۋەتەن ئەۋلادىغا شىپاسى) دېگەن ئىلمىي ئەسىرى ئۈستىدە ئىشلىگەن. ئۇ يەنە تېبابەتچىلىكتىن سىرت خەتتاتلىق بىلەن شۇغۇللانغان. 80 ـ يىللارنىڭ بېشىدا ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تەرىپىدىن « تۈركىي تىللار دىۋانى » نىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسى نەشرگە تەييارلانغاندا، « تۈركىي تىللار دىۋانى » نىڭ ئىچكى، تاشقى مۇقاۋىلىرىدىكى ئۇيغۇرچە، ئەرەبچە تەئلىق، سۇلۇس خەت نۇسخىسىدىكى ھۆسنىخەتلەرنى يېزىپ بەرگەن بولۇپ، بۇ ھۆسنىخەتلەر « تۈركىي تىللار دىۋانى » دىن پايدىلانغۇچىلارنىڭ كۆزىگە ھېلىھەم چېلىقىپ، ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكىنى يوق.

ئۇ 2003 ـ يىلى 4 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىدە قازا قىلغان. مەرھۇم يازغان ئون نەچچە پارچە تۈرلۈك نۇسخىدىكى ھۆسنىخەتلەر ھېلىھەم ئائىلىسىدە ساقلىنىپ تۇرماقتا. ھازىرقى خوتەن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئاسراش ئورنىنىڭ خادىمى، يازغۇچى، خەتتات مەتكېرىم ئىسمائىل ئۈنىڭدىن تەلىم ئېلىپ خەتتات بولۇپ يېتىشىپ چىققان.

(ئابدۇللا سۇلايمان)

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

خوتەن قەغىزى ۋاشىنگتوندا

2001 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى. ئۇرۇمچى «ئىتتىپاق تىياتىرخانىسى»نىڭ يېنىدىكى بىر ئاشخانىدا خەتتات نىياز كېرەم ئەپەندىنىڭ ئۆچراشتۇرۇشى بىلەن، تۈركىيەلىك پىرو ـ فېسسور ئوغۇزخان بىلەن خوتەن ۋىلايەتلىك بىرىنچى ئوتتۇرا مەكـ تەپنىڭ ھۆسنخەت ئوقۇتقۇچىسى مەتتۇرسۇن ئابدۇرېشىت ئەپەندىم تۇنۇشۇپ قالدى.

ئوغۇزخاننىڭ دادىسى قاغىلىقتىن تۈركىيەگە چىقىپ ئولتـۇراق ـ لىشىپ قالغان، ئوغۇزخان تۈركىيەدە تۇغۇلۇپ ئامېرىكىدا ئوقۇغان، يېشى ئاتمىشلارغا بېرىپ قالغان كىشى ئىدى. ئۇ ئاتاقلىق رەسسام غازى ئەھمەدنىڭ تەكلىپى بىلەن خوتەن قەغىزى ھەققىدە تەتقىقات ماقالىسى يازماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندىن كېيىن مەتتۇرسۇن ئە ـ پەندىدىن:

ـــ خوتەنگە بارسام قەغەز ياساش مەشغۇلاتىنى كۆرسىتىپ بېرە ـ لەيدىغانلارنى تاپقىلى بولامدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى. مەتتۇرسۇن ئەپەن ـ دىنىڭ قاراقاش ناھىيە پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ تۇگمەنئېرىق كەنتىدە ئاچىسى بار ئىدى. ئۇ ئاچىسىنى يوقلاپ بېرىش ئۈچۈن قەغەزچى مەھەللىسىدىن ئۆتكەندە، يول بويىدا ئاپتاپقا قاقلاپ قويۇلغان قەغەز قېلىپلىرىنى كۆرەتتى. ئۇ يەنە خوتەن شەھىرىنىڭ يۇرۇكقاش، ناۋا دېگەن جايلىرىدا بىر نەچچە قەغەزچى ئائىلىلەرنىڭ بارلىقىنى بە ـ لەتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ ئىشەنچ ۋە خاتىرجەملىك بىلەن:

ـــ تاپقىلى بولىدۇ. مەنمۇ بىر نەچچە قەغەزچىنىڭ ئۆيىنى بىلە ـ مەن، ـــ دېدى. ئوغۇزخان مەتتۇرسۇن ئەپەندىم بىلەن تونۇشۇالغاد ـ لىقىدىن ئۆزىنى تەلەيلىك ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى.

ـــ مەن پات يېقىندا خوتەنگە بارسام، مېنى ئاشۇ كىشىلەر بىلەن كۆرۈشتۈرگەن بولسىڭىز.

ـــ چامىنىڭ يېتىشچە ھەمكارلىشىمەن.

بىر ھەپتىدىن كېيىن ئوغۇزخان خوتەنگە كەلگىنىنى مەتتۇرسۇن ئەپەندىگە تېلىفوندا خەۋەر قىلدى. مەتتۇرسۇن ئەپەندىم ئۇنىڭغا يول باشلاپ يۈرۈڭقاش ھەم زاۋادىكى قەغەزچىلەر بىلەن كۆرۈشتۇرگەندىن كېيىن توختىباقاخۇنۇڭ ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. ئوغۇزخان توختىباقاخۇن كۆرسەتكەن خوتەن قەغىزى قۇيۇشنىڭ تەپسىلىي مەشغۇلاتىنى تېلېكامېراغا تولۇق خاتىرىلەۋالدى. ئۇ خوتەن قەغىزىنىڭ تارىخى، ھازىرقى ئەھۋالى توغرىسىدا قىممەتلىك، مول ئاساسلارغا ئىگە بولغىنى ئۈچۈن خوتەنگە كەلگىنىدىن تولىمۇ رازى بولدى.

تەلەيدىن خەۋەر

ئوغۇزخاننىڭ ماقالىسى تېمىسىنىڭ يېڭىلىقى، دەلىل ـ ئىسپاتلىرىنىڭ تولۇقلىقى بىلەن شۇ يىلى قىشتا ئامېرىكىدا ئېچىلغان ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا يۇقىرى شۆھرەت قازىنىپ مۇكاپاتقا ئېرىشتى، بۇ يىغىنىنى ئۇيۇشتۇرغان ئامېرىكا سىمىسىيونيان مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت، سەنئەت فېستىۋالى (يەرمەنكىسى)نىڭ تەشكىلىي ھەيئىتى ئەزالىرىدىن پاركېر خانىم قاتارلىقلار تېلېكامېرا لېنتىسىدىن خوتەن قەغىزى قويۇش مەشغۇلاتلىرىنىڭ ئىپتىدائىي پېتى داۋاملىشىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، بۇنىڭغا تولىمۇ قىزىقتى.

2002 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ ئوتمە شاخلىرى يوپۇرماق كۆرسىتەي دەپ قالغان كۈنلىرىنىڭ بىرى. ئوننىچى ئەۋلاد قەغەزچى ـــ بۇ مەھەللىدىكى ئاتا مىراس كەسپىنى تاشلىماي كەلگەن ئىككى قەغەز چىنىڭ بىرى ـــ سەكسەن ياشلىق توختىباقاخۇنىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا قاپقارا قوڭغۇز پىكاپ توختىدى. ئۇنىڭ قوشنىلىرى دەز ماللانغان كىيىملىرىگە قىلچە توپا قوندۇرمىغان، بەتىنكىلىرى پار قىراپ تۇرغان بۇ كىشىلەرنىڭ پىكاپتىن چۈشۈپلا توختىباقاخۇنىنىڭ ئۆيىگە ماڭغانلىقىدىن ھەيران قېلىشتى. توختىباقاخۇن ھويلىسىدا ئايالى، كېلىنى، نەۋرىسى بىلەن قەغەز قويۇش مەشغۇلاتىغا تۈتۈش قىلىۋاتاتتى. ئۇ نامراتلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، دادىسىنىڭ ۋەسىـ

يېتىگە يۇزسىزلىك قىلمىغىنىنىڭ شان ـ شۆھرىتىنى كۆرىدىغانلىقىدىن بۇگۈن خەۋەر ئاڭلايدىغىنىنى بىلمەيتتى. ئىككى قاناتلىق، سىرلانمىغان كونا تاختاي دەرۋازا ئېچىلىپ ئالدىدا مەتتۇرسۇن ئەپەندىم، كەينىدە جاينا خانىم بىلەن ئوغۇزخان كىرىپ كەلدى. توختىباقاخۇن قېلىپىنىڭ سۈيىنى ساقتىپ تۇرغان پېتى بىردەم ھەيران قېلىپ نەزىردە قاراپ قالدى. ئۇ مەتتۇرسۇن ئەپەندىم بىلەن ئوغۇزخاننى تۇنۇپلا قېلىپنى يەردە قويۇپ قوللىرىنى ئۇزىتىپ كۆرۈشكىلى كەلدى. ئۇلار قىسقىلا تونۇشقاندىن كېيىن توختىباقى ئاخۇن كۆزلىرى يېشىل، چىرايى ئاق سېرىق، بويى ئېگىز، ئورۇق كەلگەن، قىرىق بەش باشلاردىكى سېرىق چاچ ئايالغا ھەيران قېلىپ بىلەن قارىدى. ئاندىن ئوغۇزخانغا «بۇ كىم؟» دېگەن مەنىدە كۆز تىكتى. ئوغۇزخان جاينا خانىمنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇرۇپ قويدى. جاينا خانىمنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن توختىباقاخۇن ئايالىنى، كېلىنىنى، نەۋرىسىنى قەغەز قۇيۇشنىڭ تەپسىلىي مەشغۇلاتىنى تەرتىپ بويىچە تولۇق كۆرسىتىشكە يېتەكلىدى. جاينا خانىم بۇ مەشغۇلاتلارنى تېلېكامېراغا باشتىن ـ ئاياغ خاتىرىلەۋالدى. مەشغۇلات ئۇچ سائەتچە داۋاملاشتى. ئۇنىڭغىچە لەگمەنمۇ پىشتى. توختىباقاخۇن مېھمانلارنى داستىخانغا تەكلىپ قىلىۋېدى، جاينا خانىم ئۆز زۇۋانىدا بىر نېمىلەرنى دېدى، ئوغۇزخان:

ـ تامىقىڭلارنى يەۋېلىپ سىلەرگە زىيان سالساق بولمايدۇ. ئۆزۈڭلار يەۋېرىڭلار، ـــ دەپ تەرجىمە قىلدى. توختىباقاخۇنىنىڭ قايتا ـ قايتا زورلىشى بىلەن مېھمانلار كاڭ ئوچاققا يېقىلغان ئىسسىق تومۇرنىدىن بىر ـ ئىككى چىشلەم تېتىپ بېقىپ:

ـــ مەززىلىككەن، يېيىشلىككەن، ـــ دەپ ماختاشتى.

جاينا خانىم ئوغۇزخان ئارقىلىق مۇشۇ مەھەللىلىك بىر كاۋاپچىنى تېپىپ ئۇنىڭغا بىر پاقلاننى تونۇرغا تىقىشنى بۇيرۇدى. كاۋاپ داستىخانغا كەلتۈرۈلۈشى بىلەن جاينا خانىم توختىباقاخۇننى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنى تەكلىپ قىلىپ ھەممەيلەن بىللە ئولتۇرۇپ غىزالىنىشتى. بۇ توختىباقاخۇنغا مەشغۇلات كۆرسىتىپ بەرگىنى ئۈچۈن جاينا خانىمنىڭ بىلدۈرگەن ھۆرمىتى ئىدى. جاينا خانىم ئامېرىكا

سىمسىيونيان مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت، سەنئەت فېستىۋالى تەشكىلىي ھەيئىتى توختىباقاخۇنىڭ خوتەن قەغىزى قۇيۇش مەشغۇلاتىنى كۆز-دىن كەچۈرۈشكە، فېستىۋالغا تەكلىپ قىلىش ـ قىلماسلىقنى بەلگە-لەشكە تەيىنلەنگەن خادىمى ئىدى. ئۇ بۇرۇنلا ئۇيغۇر يېزىقىدا باستۇرۇپ تەييارلاپ قويغان ئۇچ بەتلىك تەكلىپنامىدىكى تەكلىپ قىلىنغۇچىنىڭ ئىسمى ئۆچۈن بوش قالدۇرۇلغان ئورۇنغا ئىنگلىز يېزىقى بىلەن توخ-تىباقى دەپ يازغاندىن كېيىن بۇ خەتنى توختىباقاخۇنىڭ قولىغا تۇت-قۇزۇپ ئۆزىنىڭ زۇۋانىدا بىر نېمىلەرنى دېدى. ئوغۇزخان:

ـــ مۇشۇ خەتكە ئاساسەن بۇ يىل 6 ـ ئايدا ئامېرىكىغا بارىدە-كەنلا، ـــ دەپ چۈشەندۇرۇپ قويدى.

توختىباقاخۇن ھەم ھەيران قالغاندەك، ھەم ئاڭقىرالمىغانىدەك چەكچىيىپلا قالدى. كۆڭلىدىكى گېپىنى ئېغىزىدىن چىقىرالمايۋاتقانىدەك لەۋلىرى لىپىلداپ كەتتى. ئۇ ئامېرىكا دەپ ئاڭلىغان، ئەمما ئامېرىكىنىڭ دۇنيانىڭ قايسى تەرىپىدە ئىكەنلىكىنى مۆلچەرمۇ قىلالمايتتى. جاينا خانىم:

ـــ ئۆيىڭىزدىن چىققاندىن باشلاپ، ئۆيىڭىزگە كەلگىنىڭىزگە قە-دەر ھەر بىر كۇنىڭىزگە ئەللىك دوللاردىن پۇل ئالىسىز. ياتاق، تاماق، قاتناش چىقىملىرىنى يەرمەنكە ئۇستىگە ئالىدۇ. سىزگە بېرىلىدىغان باشقا پۇللارمۇ بار. ئاخىرىدا قىرىق مىڭ يۇەندىن كۆپرەك خەلق پۇلى-نىڭ ئىگىسى بولىسىز، ـــ دېۋىدى، توختىباقاخۇنىڭ چىرايىدىن ئۇ-مىد كۇلكىسى جىلۋىلەندى. دادىسىنىڭ «باي بولۇپ كەتسىڭىزمۇ، نامراتلىشىپ كەتسىڭىزمۇ بۇ ھۇنەرنى تاشلىمىڭ» دېگەن ۋەسىيىتى ئۇنىڭ كۆڭلىدە لىپىدە يۇرۇپ ئۆتتى. ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ:

ـــ بولۇپتۇ. باراي، ـ دېدى. مەتتۇرسۇن ئەپەندىم چاقچاق قىلىپ:

ـــ خەتتات بولغىچە قەغەزچى بولغان بولسام، ۋاشىنگتونغا ئۆ-زۇم باردىكەنمەن، ـــ دېۋىدى، توختىباقاخۇنمۇ بوش كەلمەي:

ـــ مېنىڭ تەلىيىمدىن قىزغاندىلىمۇ؟ ـــ دېدى ـ دە يېنىدىكى-لەرنى كۇلدۇرۇۋەتتى.

جاينا خانىم سورىدى:

ـــ ئادەتتە قانداق تاماق يەيلا؟

ئۇيغۇر كىتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ـــ نېمە بولسا شۇنى يەۋېرىمەن، تاماق خىلىمايمەن.
ـــ پولۇ بىلەن توخۇ گۆشىنىچۇ؟
ـــ راسا يەيمەن.
ـــ سىلىنى باقماق تەس ئەمەسكەن، ـــ دېدى جاينا خانىم كۇلۇپ، يەنە سورىدى:
ـــ قانداق كېسەللىرى بار؟
ـــ كېسەل بىلەن بىرەر كۇن يېتىپ باقمىغىنىمغا ئوتتۇز يىلدىن ئېشىپ كەتتى.
ـــ ئۇسساپ قالسىلا نېمە ئىچىدىلا؟
ـــ چايلىق دورىلىرىم بار. شۇنى دەملەپ ئىچىمەن، ـــ جاينا خانىم چايلىق دورىدىن يېتەرلىك ئېلىۋېلىشنى تاپىلىغاندىن كېيىن، پىشكوك، توقماق، قېلىپ، كەمچى، يېتەرلىك قوۋزاق، شاخالارنى چوقۇم ئۇنتۇپ قالماسلىقنى تەكىتلىدى.
ـــ ماتالنى، كىچىك كۆلچەكنى، تاشنى مەن تەييارلاپ قويىمەن، ـــ ئارقىدىن يەنە سورىدى، ـــ قېلىپ، توقماق، پىشكوك ـــ بۇ ئۇچ خىل سايمان بۇ يەردە نەچچە پۇلغا تەييار بولىدۇ؟
ـــ ئوتتۇز يۇەنگە، ـــ دېدى توختىباقاخۇن كۆڭلىدە ھېسابلىغاندىن كېيىن. جاينا خانىم:
ـــ نېمىدېگەن ئەرزان. مەن ئۇچ يۈز يۇەن بېرەي. قۇۋزاق بىلەن شاخالىرى ئالتە يۈز يۇەن بولسۇنمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.
ـــ شۇنداق بولسۇن.
جاينا خانىم يۈز يۇەنلىك خەلق پۇلىدىن توققۇزنى ساناپ ئۇنىڭغا بەردى. ئوغۇزخان ئۇنىڭدىن سېتىۋالغان ئىككى خالتا قەغەزنى پىكاپنىڭ كەينىگە باسقاندىن كېيىن، مېھمانلار بىلەن ساھىبخانا قىزغىن خوشلاشتى.
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەتتاتلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى نىياز كېرىمۇ بۇ فېستىۋالغا تەكلىپ قىلىنغانىدى. ئۇ مۇناسىۋەتلىك تارماقلارغا ئۆزىنىڭ ۋە توختىباقاخۇننىڭ يوللىنى بىللە مېڭىپ، فېستىۋالغا قاتنىشىش ئۇچۇن رۇخسەت ئېلىشقا قانچىلىك ئەجىر سىڭدۇرگىنىنى توختىباقاخۇن بىلمەيتتى.

خوتەن قەغىزى ۋاشىنگتوندا

2002 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ شۇ جاي ۋاقتى بىلەن 24 ـ كۈنى (دۈشەنبە) چۈشتە زېمىنغا قونغان چوڭ ئايروپىلان بىردەم گۈركىرەپ ماڭغاندىن كېيىن ئاستا ـ ئاستا توختىدى. ۋاشىنگتونغا كەپتىمىز، ـــ دېدى نىياز كېرەم يانداش ئولتۇرغان توختىباقاخۇنغا قاراپ. توختىباقاخۇن ئايروپىلاندىن چۈشۈۋېتىپ يەر، ئاسمانغا نەزەر سالدى. ئاسماندىن باشقا تەرەپلەر يۇرتىدىكىگە ئوخشىمايتتى. توختىباقاخۇن بۇ قېتىم ئۇرۇمچىگە كەلگەندە نىياز كېرىمنىڭ ئۆيىدە ئىككى كېچە ياتقىنىدىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ ئۆيىدىن باشقا ھېچكىمنىڭ ئۆيىدە قونۇپ باقمىغانىدى، ناھىيە بازىرىنى جاھاندىكى ئەڭ ئاۋات جاي دەپ قارايتتى. مېھمانساراي دېگەن نەرسىنىڭ بارلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. «كىمنىڭ ئۆيىگە چۈشەرمىز، ئۇ كىشى مېنى تونۇمايدىغان تۇرسا...» دېگەن غەملىك خىيال ئۇنىڭ كۆڭلىگە مۇزتەگكۈزدى، لېكىن، نىياز كېرىم بىلەن بىللە كېتىۋاتقىنى دەرھال ئېسىگە كېلىپ خاتىرجەم بولدى. ئىككىسى ئايرودۇرۇم دەرۋازىسىدىن چىقىشى بىلەنلا جاينا خانىم بىلەن ئوغۇزخان ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قىسقىلا تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن يۈك ـ تاقلارنى پىكاپقا باستى. ئوغۇزخان ئەينەك بېزەكچىلىكى ھۈنىرى بىلەن بۇ فېستىۋالغا تۈركىيەدىن تەكلىپ قىلىنغانىدى.

پىكاپ قانچىلىك يىراقتا ماڭدى، بۇنى توختىباقاخۇن بىلەلمىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى يول بويىدىكى تاختا ـ تاختا يېشىللىقلارغا، چوقىسى ئاسمانغا تاقاشقان ئېگىز بىنالارغا ھەيرانلىق بىلەن قارايتتى. بىر چاغدا ئۇلار دۆلەت چىمەنزارلىقى ئەتراپىدىكى مېھمانسارايلارنىڭ بىرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا پىكاپتىن چۈشتى. جاينا خانىم بىلەن ئوغۇزخان ئۇ ئىككىسىنى باشلاپ ئىككى كىشىلىك ياتاقلاردىن بىرىگە ئورۇنلاشتۇردى. ئەتىگەنلىك ۋە كەچلىك غىزانى مېھمانسارايىنىڭ ئاشخانىسىدىن يەيدىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ قولىغا بىلەت بەردى. ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن:

ـــ خالا نەدىكى؟ ـــ دەپ سوردى توختىباقاخۇن ئۇشتۇمتۇت بىر ئىشتىن ئەنسىرىگەندەك كەيپىياتتا. نىياز كېرىم ياتاق ئىچىدە

www.uyghurkitap.com

كى تازىلىق ئۆيىنى ئېچىپ يۇيۇنۇش كۆلچىكىنى، چوڭ ـ كىچىك تەرەت كاتەكلىرىنى كۆرسىتىپ قويغاندىن كېيىن:

ـــ نامازغىمۇ مەشەدە تاھارەت ئالىدىلا، ـــ دېدى.

6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى (چارشەنبە) چۈشتىن بۇرۇن سائەت ئونبىردە توختىباقاخۇن مەشغۇلاتىنى باشلىدى. مەشغۇلات ئورنىنىڭ ئۈستى يېپىلغان بولسىمۇ، ھاۋا تونۇردەك قىزىپ كەتكەنلىكتىن ئۇ ئىسسىققا چىدىيالماي ئاق داكىدىن تىكىلگەن كۆڭلەك، ئىشتىنىدىن باشقا ھەممە كىيىملىرىنى سېلىۋەتتى. ئۇ ئىشىنى ئۆيىدىكىگە ئوخشاش قوۋزاق پىشۇرۇشتىن باشلىماقچى بولدى. گاز ئوچاققا ئېسىلغان پولات قازاننىڭ سۈيى قىزىغاندا شاخانى، قاينىغاندا قوۋزاقنى سالدى. قازان بىر سائەتتەك قاينىغاندىن كېيىن بىر تال قوۋزاقنى ئېلىپ چىڭ تارتىپ باقسىمۇ ئۈزۈلمىدى. يەنە بىر سائەتچە قايناتقاندىن كېيىن تارتىپ باقسا قوۋزاق يەنە ئۈزۈلمىدى. «شاخا ئاز بولۇپ قالمىغانتى، بۇ نېمە گەپ ئەمدى؟» توختىباقاخۇننى غەم باستى. قوۋزاق پىشمىسا مايى (ناياپ) ياسىغىلى، قەغەز قۇيغىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ يۈزى چۈشۈپ كېتەتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇ تەۋەككۈل قىلىپ قوۋزاقنى سۈزۈپ ئېلىپ بىر پارچە يۇپقا سولياۋ يوپۇققا يۆگەپ ئۈستەل ئۈستىدە ئاپتاپقا قاقلاپ قويدى. جاينا خانىم ئۇنىڭغا:

ـــ قارىمامسىز، ماھارىتىڭىزنى كۆرىمىز دەپ نەچچە يۈز كىشى قاراپ تۇرۇشىۋاتىدۇ. ئىشىڭىزنى داۋاملاشتۇرۇڭ، ـــ دېۋىدى. توختىباقاخۇن:

ـــ ئالدىراتماڭ، قوۋزاق پىشسۇن، ـــ دەپ قويدى. ئۇنىڭ ئالدى، يان ھەم ئارقا تەرەپلىرىدە ئوتتۇز ـ قىرىقچە كىشى تېلېكامېرا ھەم فوتو ئاپپاراتلىرىنى ئۇدۇللاپ قىستىلىشىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چىرايى قاپقارا گىدە چاچلىقلارمۇ، بۇغداي ئۆڭ قارا كۆزلۈكلەرمۇ، تېرىسى قايماقرەڭ ئاق قاشلىقلارمۇ كۆرۈنەتتى. ئۆزىگە قاراپ تۇرغانلارنىڭ جىقلىقىنى كۆرۈپ توختىباقاخۇننىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ قالدى. «قوۋزاق مېنى مات قىلمىغىيدى ئىلاھىم» ـــ بىر سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىتتىن كېيىن ئۇ تەۋەككۈل دەپ سولياۋ يۇ-

پۇقنى ئاچتى. قارىسا قوۋزاق قاربداپمۇ، پۇرلىشىپمۇ قالماي كۆڭ-لىدىكىدەك پىشىپتۇ. ئۇ بېشىدىكى تۇگمەن تېشى چۈشۈپ كەتكەن-دەك يېنىكلەپ قالدى.

جاينا خانىم ئۇنىڭغا تەييارلاپ قويغان «تاش» يا تاش ئەمەس، يا تۆمۈر ئەمەس، قانداقتۇر بىر قاتتىق جىسىم ئىدى. بۇ جىسىمنىڭ يۈزى ئەينەكتەك تەكشى، سىلىق بولۇپ، بويى ئۇچ غېرىچ، توغرىسى ئىككى يېرىم غېرىچ كېلەتتى. توختىباقاخۇن قوۋزاقنى ئۇنىڭ ئۈستىگە قويۇپ توقماق بىلەن سوقۇشقا باشلىدى. ئۆيدە قوۋزاق سوقسا بوك ـ بوك ئاۋاز چىقاتتى. بۇ يەردە تۆمۈرنى ـ تۆمۈرگە ئۇرغاندەك توك ـ توك زىل ئاۋاز چىقارغانلىقتىن، بۇ نېمە ئىشتۇ؟ دەپ كىشىلەر تېخىمۇ كۆپ توپلىنىپ كەتتى. بىرى كەتسە ئىككىسى كېلەتتى. ئۇنىڭ مەشغۇلاتى تەرتىپ بويىچە داۋاملاشتى. ئۇنىڭغا تەيارلانغان ماتال، كىچىك كۆلچەكلەر تۆمۈردىن ياسالغان بولسىمۇ، ھەجمى ئۆيدىكى بىلەن باراۋەر ئىدى. قېلىپتىكى سۇ ساقىپ بولۇپ قەغەز ئاپتاپقا قاقلانغاندا يۇزلىگەن فوتو ئاپپاراتلىرى كەينى ـ كەيـ-نىدىن چاراسلاپ كەتتى. توختىباقاخۇن مەشغۇلاتلىرىنىڭ ئوڭۇشـ-لۇق بولغىنىدىن خۇشال بولۇپ ئەركىنلىشىپ قالدى. ھۇنىرىنىڭ بۇ قەدەر ئەزىزلەنگىنىدىن روھلىنىپ كەتتى. ئىش ئورنىنىڭ ئىكـ-كى تەرىپىگە تىكلەنگەن كەڭ تاختايغا ئۇنىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتى ھەم خوتەن قەغىزىگە دائىر چۈشەندۈرۈشلەر چاپلانغانىدى. چېچى سېرىق، كۆزى يېشىل، ئىككى مەڭزىدىن قان تېمىپ تۇرغان بىر مويسىپىت كىشى ئاۋۇال سۈرەتكە، ئاندىن توختىباقاخۇننىڭ چىرا-يىغا قارىغاندى، توختىباقاخۇن ئىپتىخارلانغان كەيپىياتتا قول ئە-شارىتى بىلەن «ئاشۇ سۈرەتتىكى ئادەم مانا مەن» دېگەن مەنىنى ئە-پادىلىدى. بۇنى چۈشەنگەن ئۇ كىشى باش بارمىقىنى كۆرسىتىپ «قالتىس» دېگەن مەنىنى بىلدۈردى. چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتە ئۇنىڭ بىر كۈنلۈك مەشغۇلاتى ئاخىرلىشىپ، نىياز كېرىم بىلەن يا-تاقتا قايتتى.

نىياز كېرىمنىڭ ھۆسنىخەت ماھارەت كۆرسىتىدىغان ئورنىمۇ يېقىنلا ئىدى.

توختىباقاخۇننىڭ كېيىنكى كۈنلەردە پائالىيىتى ئاشۇ تەرىقىدە كۆ-

www.uyghurkitap.com

كۆللۈك، نەتىجىلىك داۋام قىلدى. جاينا خانىم ئۇنىڭ چۈشلۈك تامىقى ئۈچۈن بىر قاچا پولۇ، بىر نەچچە تىلىم قوغۇن ـ تاۋۇز ئەكىلىپ قويىاتى. «شۇنچە كۆپ ئادەم مېنىڭ ھۈنىرىمنى كۆرىمىز دەپ قارىشىپ تۇرسا، مەن تاماقنى يەيمەن دەپ ئۇلارنى ساقلاتسام سەت تۇرىدۇ.» ئۇ ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرەتتى. توختىباقاخۇننىڭ بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئالدىغا ئېـ كىشكەن كەڭرەك مۇرىسى، ئاقىرىپ بولغان بىر سىقىم ساقىلى ئۇستىدىكى كۈلۈمسىرەشكە تەييار تۇرغان لەۋلىرى، ساڭگىلىغان قاپىقى بېسىپ تۇرغان شوخ، نۇر چېچىلىپ تۇرغان كۆزلىرى فېستىۋال كۆرۈرمەنلىرىنىڭ قەلبىگە سىڭگەن پېتى دۇنيانىڭ تەرەپ ـ تەرەپلىرىگە كەتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە توختىباقاخۇن قوۋزاق سوقۇۋېتىپ ئېگىز بوي، ئورۇق، يەتمىش ياشلارغا كىرىپ قالغان ساقالسىز بىر كىشىنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ قالدى. توختىباقاخۇن ۋاشىنگتوندا نىياز كېرىم بىلەن ئوغۇزخاندىن باشقا زۇۋاندىاش يوق دەپ ئويلايتتى.

ـــ ئۆزلىرى خوتەندىنمۇ؟

توختىباقاخۇن ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى بىلىپ، بىر تۇغقىنىنى كۆرگەندەك خۇشال بولۇپ كەتتى. پاراڭلىشىش داۋامىدا توختىباقاخۇن ئۇنىڭ ئىسمى ئابدۇشۇكۇر ئىكەنلىكىنى، ئۇرۇمچىدىن ۋاشىنگتونغا قىزىنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى بىلدى. ئابدۇشۇكۇرنىڭ قىزى ھەيدىگەن پىكاپتا ئولتۇرۇپ ۋاشىنگتوننىڭ نۇرغۇن رەستىلىرىنى ئايلانغىنى، ئۇلارنىڭ ئۆيىدە تېتىملىق لەڭمەن يېگىنى توختىباقاخۇننىڭ كۆڭلىدە ئۇنتۇلماس، كۆڭۈللۈك ئەسلىمە بولۇپ قالدى.

7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ھەر خىل ھۈنەر، كەسىپ ئۇستىلىرى ماھارەت كۆرسەتكەن، جۇڭگودىن ئوتتۇرا دېڭىزغا قەدەر سوزۇلغان يىپەك يولىدا راۋاجلانغان مۇزىكا، سەنئەت ۋە يېڭى كەشپىيات تېمىسىدا تۈنجى ئۆتكۈزۈلگەن ئوتتۇز ئالتىنچى نۆۋەتلىك سىمسىيون يىغىلىشى ئۆرپ ـ ئادەت سەنئەت فېستىۋالى ئاياغلاشتى. شۇ كۈنى ئاخشىمى توختىباقاخۇننىڭ ياتقى ئۈنى ئۇزىتىدىغانلار بىلەن لىق تولدى. دەسلەپتە توختىباقاخۇننىڭ ئەتلەس، ئاق دوپپا قاتارلىق سوۋغاتلىرىغا مۇيەسسەر بولغان جاينا خانىم، ئوغۇزخانلارلا ئەمەس، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ھەتتا ياتاق قوشنىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ھەم

خوتۇن ـ بالىلىرىغا كىيىم ـ كېچەكلەرنى كۆڭۈل ئىزھارى قىلـ
دى. ئۇنىڭ بىر خالتىسى سوۋغاتلىق بۇيۇملار بىلەن لىق تولدى.
فېستىۋال تەشكىلىي ھەيئىتى توختىباقاخۇنغا بېرىشكە تېگىشـ
لىك پۇللارنى نىياز كېرىم ھېسابلىشىپ تاپشۇرۇۋالغاندى.
توختىباقاخۇن ئۆزى قۇيغان خوتەن قەغىزىدە بىرسى يىگىرمە بەش بەتلىك، ئوتتۇز ئىككى باسما تاۋاقلىق دەپتەردىن بەش يۈزنى تىكىپ قاچىلىۋالغاندى. ۋاشىنگتوندا بۇ دەپتەرلەرنىڭ يېرىمى بەش دوللاردىن سەككىز دوللارغىچە سېتىلغاندى. توختىباقاخۇن نىياز كېرىمدىكى، جاينا خانىمدىكى پۇللىرىنى قولىغا تاپشۇرۇپ ئالدى، دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يەنە بىر يورۇپ ئۆتتى. ئۇ بىردەم خىيال سۈرگەندىن كېيىن:
ـــ بۇ پۇل ھەج قىلىشىمغا يېتەرمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.
ـــ يېتىدۇ، كەڭتاشا يېتىدۇ.
ـــ قوللىرىدا ئون ـ ئون بەش مىڭ كوي ئېشىپمۇ قالىدۇ ـــ دېيىشتى نىياز كېرىم بىلەن ئابدۇشۇكۇر تۇردى. توختىباقاخۇن ھاياجانلانغانلىقتىن لەۋزلىرى تىترەپ، ساقىلى سىلكىندى. ئۇنىڭ خۇشاللىقى بىر دەمدىلا ئەندىشىگە ئالماشتى:
ـــ بۇ ئاز پۇل ئەمەسكەن، ئوغرى، بۇلاڭچى بىلىپ قالسا چاتاقـ
نىڭ چوڭى چىقىدۇ.
نىياز كېرىم بىلەن ئابدۇشۇكۇر تۇردى ئۇنىڭ قولىغا ئۆيىگە بارغىچە يەتكۈدەك پۇلىنى تۇتقۇزدى. قالغان پۇللىرىنى ئايالچە پايـ
پاقنىڭ ئىچىگە تەكشى تىزىپ، بېلىنى ئايلاندۇرۇپ كۆڭلەكنىڭ ئىچىدىن چىگىپ قويدى.
ئەتىسى ئەتىگەندە توختىباقاخۇن ئولتۇرغان ئايروپىلان ۋاشىنگـ
تون ئايرودرومىدىن كۆتۈرۈلۈپ بېيجىڭغا قاراپ ئۇچتى.

ئىزاھاتلار: پىشكوك، توقماق، قېلىپ، كەمچە، تاش، ماتال، كىچىك كۆلچەك ـــ قەـ
غەز قۇيۇش مەشغۇلاتى داۋامىدا لازىم بولىدىغان ئەسۋاب ھەم ئەسلىھەلەر.
مايى (نايا‌پ) ـــ سوقۇلۇپ خېمىر ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن قوۋزاق.

(مۇھەممەتئىمىن قۇربان)

www.uyghurkitap.com

ئەلۋىدا، جاپپار ئەمەت ئاكا!

يولۋاس يىلىدىن توشقان يىلىغا ئۆتۈشكە ئىككى كۈن قالغاندا، ئۇرۇمچىدىن يەنە قايغۇلۇق خەۋەر كەلدى. تۇنۇگۈن، ئۇستاز جاپپار ئەمەت ئاكا مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمۇپتۇ. 70 يېشىدا ئالەم بىلەن ۋىدا-لىشىپتۇ... كۆڭلۈم يەنە بىر قېتىم قايغۇغا تولدى. ئۆزۈمنى تولىمۇ مىسكىن، بىچارە ھېس قىلدىم. شائىر روزى سايىت: «يولۋاس يىلى يەنە بىر ئۇستازنى يەپ كېتىپتۇ» دېدى، ھەسرەت بىلەن. ئويلاپ كۆرسەم راست شۇنداق ئىكەن. يولۋاس يىلى بېشىدا مەشھۇر تارىخ-چىمىز ــ «تارىخىي ۋەتەن، ۋاقىئاتى خوتەن»نىڭ ئاپتورى مۇھەممەت ئابدۇللا بەگھاجىمنى يەپ كەتتى. ئۆزۈن ئۆتمەي روزى ھېيت شادد-يانىسى ياڭراي دەپ قالغاندا، دوستىمىز، ژۇرنالىست، قەدىمكى ئەسەرلەر تەتقىقاتچىسى مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن ئەپەندىمۇ يولۋاسنىڭ ئاغزىغا كىرىپ كەتتى. ئەمدى يەنە جاپپار ئاكا كېتىپ قاپتۇ. زوردۇن سابىر ئەپەندى، ئەرشىدىن تاتلىق ئەپەندى، قۇربان ئاكىلارنىمۇ يولۋاس يىلى يەپ كېتىپتۇ. يولۋاس يىلى يەپ كەتكەن ئۇستازلار ھەقىقەتەن ئاز ئەمەسكەن. يولۋاسنىڭ نەپسىمۇ ئۇ توغرىدا ئېغىپ يۈرگەن رىۋايەتلەردىكىدەكلا بەكلا چوڭ ئىكەن. ئۇ شۇنچىۋالا كۆپ نادىرلىرىمىزنى يەپ كېتىپتۇ. كۆڭۈللەر نېمىشقىمۇ قايغۇغا تولمىسۇن! بىر ــ بىرلەپ، بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى كېتىپ قا-لىدىغان دۇنيانى كۆرۈپ، بىلىپ، ھېس قىلىپ تۇرساڭ، ئۆزۈڭنى مىسكىن، بىچارە ھېس قىلماسلىققا ئامال بارمۇ؟

جاپپار ئاكىنىڭ كۆڭلىدەكلا سۈزۈك چىرايى، مېھرىبان ۋە تە-لەپچان چوڭ ــ چوڭ كۆزلىرى، ئاقسۆڭەكلەردەك ئېسىل سۈپەت قا-مىتى كۆز ئالدىمدا ئايان بولدى. ئۇنىڭ مەشھۇر نامىنى ئاڭلىغان، ئۆزىنى تونۇغان، بېرىش ــ كېلىش قىلغان، ئۇنىڭ قەلب سىرلىرد-نى، ئارزۇ ــ ئارمانلىرىنى بىلگەن، چۈشەنگەن چاغلىرىم يادىمغا كەلدى. بىر ئۇلۇغ ئادەم بىلەن باردى ــ كەلدى قىلىپ ئۆتكىنىمگە پەخىرلەنگەندەكمۇ بولدۇم.

تولۇقسىز ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، مىللەتنىڭ تاجـ
لىرى بولغان شائىر ـ يازغۇچىلىرىمىزنى دەرسلىك ئارقىلىق بـ
لىشكە باشلىغان ئىدىم. ئوت يۈرەك ئوقۇتقۇچىلىرىمىزدىن جېلىـ
ئىسمائىل، ساھىب خانىم، تۇرۇپ تاھىر، ئىمىن مەھەممەت، خانسا ـ
يىپ قارىلەر خانىئېرىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ خام كېسەكتىن سېلىـ
غان، ئورۇندۇقسىز، كېچىسى مەكتەپتىكى بارلىق ئوغۇل ئوقۇغۇ ـ
چىلارنىڭ ياتقى، كۈندۈزلىرى بولسا يىغىن زالى رولىنى ئۆتەيدىغان
ئەسكى زالىدا، شائىر ـ يازغۇچىلارنىڭ خاتىرە كۈنلىرىگە ئاتاپ يۇ ـ
بىلىيلەرنىمۇ ئۈيۈشتۇرۇلۇپ تۇراتتى. ئاشۇ يۇبىلىيلەرنىڭ بىرىدە،
چېخ يازغۇچىسى، ئىنقىلابچىسى يولىئۇس فۇچىككە قۇيۇپ قۇيغاـ
دەك ئوخشايدىغان ئوقۇتقۇچىمىز جېلىل ئىسمائىلنىڭ ئاجايىپ
ياڭراق ۋە مۇڭلۇق ئاۋازدا ھېزىم ئىسكەندەرنىڭ «نېگىر بالىسى»
دېگەن شېئىرىنى دېكلاماتسىيە قىلغانلىقى ھېلىمۇ يادىمدا. ئاشۇ
چاغدا، ئورۇندۇقسىز زالدىكى سوغۇق توپىغا تىزلىنىپ ئولتۇرغان،
جۇل ـ جۇل كىيىملىك يۇزلىگەن دېھقان بالىسى، ئاشۇ شېئىردا
تەسۋىرلىنىۋاتقىنىنىڭ ئۆزلىرى ياكى «نېگىر بالىسى» ئىكەنلىكىنى
ئايرىيالماي قېلىشقان ئىدى. مەنمۇ شۇنداق ھېسسىياتتا ئىدىم. جە ـ
لىل ئىسمائىل مۇئەللىمنىڭ دېكلاماتسىيەسىدىن كېيىن، مەن ھە ـ
زىم ئىسكەندەر دېگەن خوتەنلىك شائىر بولسا كېرەك، «نېگىر بالـ
سىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، بىزگە بېشارەت بېرىۋاتقان بولسا كـە ـ
رەك»، دەپ ئويلىدىم ۋە ھېزىم ئىسكەندەر/ توغرىسىدا مۇئەللىمدىن
سورىدىم. مۇئەللىم ماڭا ئالمۇتىدا نەشر قىلىنغان «سوۋېت ئۇيغۇر
شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرى» دېگەن كىتابنى بەردى. ھېزىم ئىسـ
كەندەرنىڭ سوۋېتلىك ئىكەنلىكىنى، خوتەنلىك ئەمەسلىكىنى بىلـ
گىنىمدە، كۆڭلۈم تولىمۇ يېرىم بولدى. ئەدەبىيات دەرسلىكىمىزدە
ئەسىرى بېرىلگەن، تونۇشتۇرۇلغان يازغۇچى ـ شائىرلار ئىچىدە
خوتەنلىكلەرنىڭ يوق ئىكەنلىكىمۇ ئۇزۇندىن بېرى كۆڭلۈمنى يە ـ
رىم قىلىپ كېلىۋاتقان ئىش ئىدى. مەن شۇ چاغدا جېلىل ئىسما ـ
ئىل مۇئەللىمدىن:

ـــ خوتەنلىك شائىر يوقمۇ؟ ـــ دەپ سورىدىم.

ـــ بار، ـــ دېدى مۇئەللىم.

«ئۇ كىمكەن؟» دېگەن سوئالىمغا مۇئەللىم: «جاپپار ئەمەت» دەپ جاۋاب بەردى. مېنىڭ كۆڭلۈم كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدەك بولدى. ئاشۇ «جاپپار ئەمەت» دېگەن ئىسىم قەلبىمگە غۇرۇر ۋە ئىپتىخار تۇيغۇسى بىلەن قوشۇلۇپ ئورنىشىپ قالدى. كېيىن مۇئەللىم ماڭا خەتنىڭ ئاشۇ بىردىنبىر شائىرنىڭ مەتبۇئات هوقۇقىدىن مەهرۇم قىلىنغانلىقى توغرىسىدا، يېڭى يېتىشۇاتقان مەتىمەن نۇرى قاتارلىق ياش شائىرلارنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. ئۇ چاغلاردا تېخى نۇرغۇن نەرسىلەرنى چۈشەنمەيتتىم. جاپپار ئەمەت ئاكىنىڭ، شۇنداق بىر مەشھۇر ۋە بىردىنبىر شائىرنىڭ نېمىشقا شۇنداق كۈنلەرگە قالىدىغانلىقى بولسا تېخىمۇ ئەقلىمگە سىغمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ «جاپپار ئەمەت» دېگەن هۆرمەتلىك ئىسمىنى قەلبىمنىڭ تۆرىدە ساقلاپ يۈردۈم.

تولۇق ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، ئېھتىمال 1963 ــ يىلى كۈز ياكى 1964 ــ يىلى ئەتىياز بولۇشى مۇمكىن، بىر كۈنى ئەدەبىيات دەرسى باشلىنىش ئالدىدا بىر يېقىملىق ئادەم سىنىپىمىزغا كىرىپ ئارقا رەتتىكى ئورۇندۇققا بېرىپ ئولتۇردى. ئۇ كىشى ناتونۇش ئىدى. مەكتەپتىكى 40 ــ 50 نەپەرچە ئوقۇتقۇچىنىڭ هەممىسى بىزگە تونۇش بولغاچقا، بىز ئۇ كىشىنىڭ سىرتتىن كەلگەنلىكىنى دەرهال بىلىۋالدۇق. خىزمەت تەكشۈرۈپ كەلگەن بىرەر ئەمەلدار بولسا كېرەك، دەرس ئاڭلاپ باققىلى كىرگەن ئوخشايدۇ، دەپ پەرەز قىلىشتۇق. لېكىن، ئۇ كىشىدە ئەمەلدارلىق كىبىرى يوقتەك كۆرۈنەتتى. دەرسكە كىرىش قوڭغۇرىقى چېلىنىپ بولغان ئىدى. ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىمىز مەرىيەم مۇهەممەت سىنىپقا كىرىپ دەرسنى باشلىدى. ئۇ كۈنى يېڭى دەرس ئۆتۈلمىدى. خانىم، مەشىق ئىشلەيدىغانلىقىمىزنى، قىسقا هېكايە يېزىپ چىقىدىغانلىقىمىزنى ئۇقتۇردى. بىز هەيران بولدۇق. ئادەت بويىچە، بىرەر كىم، بولۇپمۇ سىرتتىن كەلگەن بىرەر تەكشۈرگۈچى دەرس ئاڭلىغىلى كىرگەندە، چوقۇم يېڭى دەرس ئۆتۈلۈشى، ئوقۇتقۇچى ئۆزىنىڭ دەرس سۆزلەش ماهارىتىنى ئوقۇغۇچىلار ئالدىدا ئەمەس، ئاشۇ سىرتتىن كەلگەن ئاڭلىغۇچى، تەكشۈرگۈچى ئالدىدا نامايان قىلىشى كېرەك ئىدى. خانىم ئاشۇ ئارقىدا ئولتۇرغان كىشىنى كۆرمەي قالمىغاندۇ؟ بىز بىر خا-

نىمغا، بىر بۇرۇلۇپ ئارقىدا ئولتۇرغان ناتونۇش ئادەمگە قاراپ قو-
ياتتۇق. خانىم خۇددى ئۇ ئادەمنى كۆرمىگەندەك مەشىق ھېكايىسىنى
يېزىشقا باشلىشىمىزنى ئۇقتۇردى. بىز نېپىز ئاق قەغەز ياكى پاتلىق
خوتەن قەغىزىنى تېشىپ تىكىۋالغان دەپتەرلىرىمىزنى (ئۇ چاغلاردا
ھېچكىمنىڭ تىترەت دەپتىرى سېتىۋالغۇدەك پۇلى يوق ئىدى) ئې-
لىپ، ئۆزىمىز بىلگەنچە بىر نەرسىلەرنى يېزىشقا كىرىشتۇق. ئارىدا
بىرەر ۋاراق قەغەزنى بويىاپ چىققان ياكى يېرىمى خەت يېزىلغان
ۋاراقنى يىرتىپ ـ پۈرلاپ پارتا تېگىگە تاشلىغان بولۇشىمىز مۇم-
كىن. مەن پات ـ پات كەينىمگە بۇرۇلۇپ ھېلىقى ئادەمگە قاراپ قو-
ياتتىم. بىر چاغدا ھېلىقى ئېسىل سۈپەت ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ،
پارتىمۇپارتا بېرىپ، يازغانلىرىمىزغا قاراشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن
كېيىن مەريەم خانىم بىلەن نېمىلەرنىدۇر دېيىشتى، خانىم بىزنى
بىردەم قەلەمنى قويۇشقا چاقىردى ۋە ھېلىقى ناتونۇش ئادەمنى
بىزگە تونۇشتۇرۇپ:

ـــ ساۋاقداشلار، ئازراق ۋاقتىڭلارنى ئالماقچىمىز، سىلەرنىڭ
يېزىقچىلىق مەشقىڭلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن، مەن داڭلىق شائىر
جاپپار ئەمەتنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەنتىم. ئۇ ھازىر سىلەرگە
ھېكايىنى قانداق يېزىش توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىدۇ، ئۇنى تەكلىپ
قىلايلى ! ـــ دېدى.

بۇ چاغدا مېنىڭ كۆزلىرىم پىيالىدەك ئېچىلىپ، ئالدىمدىكى
ئېسىل سۈپەت ئادەمگە قادىلىپ قالغان ئىدى. ئۆزۈمنىڭ كۆزلىرىگە
ئىشىنەلمەيۋاتاتتىم. مەن ئۇزۇندىن بېرى كۆرۈشكە ئىنتىزار بولغان
داڭلىق شائىر جاپپار ئەمەت ئاكا ئاشۇ ئىدى. مەن ئۆزۈمنى كىتاب
يوزىدىكى سۈرەتتىكى شائىرنى ئەمەس، راستتىنلا ئالدىمدا تۇرغان
شائىرنى كۆرۈش بىلەن، يەنە كېلىپ خوتەندىكى بىردىنبىر تىرىك
شائىرنى كۆرۈش بىلەن، چەكسىز بەختلىك سېزەتتىم. قەلبىمدە
ھۆرمەت ـ ئېھتىرام ئارىلاش بىر خىل ھاياجان لاۋۇلدايتتى. بۇ مې-
نىڭ كونا ژۇرناللار ۋە بىرلەشمە توپلاملاردىن جاپپار ئەمەت ئاكىنىڭ
كۆپلىگەن شېئىرلىرىنى ئوقىغان، ئۇنىڭغا بولغان قىزىقىشىم خې-
لىلا كۈچەيگەن چاغلار ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئاشۇ كۈنى تۇنجى
قېتىم جاپپار ئەمەت ئاكىنى كۆردۈم. شۇ كۈنى، ئۇ بىزگە يازماقچى

بولغان تېمىنى قانداق تاللاش ۋە رەسمىي يېزىشقا كىرىشىش ئاۋال، پىلاننى قانداق تۈزۈش توغرىسىدا سۆزلەپ بەدى. سۆزلىرى ئاددىي، چۈشىنىشلىك ۋە راۋان ئىدى. ئېھتىمال، مەن ئاشۇ كۈنى تۈنجى قېتىم، ئىلھامنىڭ قوزغىلىشى توغرىسىدىكى قۇرۇق گەپلەر-نىڭ مەنىسىزلىكىنى، يېزىقچىلىق دېگەننىڭ مەقسەتلىك، پىلانلىق، جاپالىق ئېلىپ بېرىلىدىغان ئاڭلىق ئەمگەك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان بولۇشۇم مۇمكىن. مېنىڭ تىرىك شائىرنى ــ ئۇيغۇر ئەدە-بىياتىدىكى داڭلىق شائىرنى، شۇنداقلا خوتەنلىكلىرىمىزدىن چىققان تۇنجى ھازىرقى زامان شائىرنى كۆرۈشۈم ئەنە شۇنداق بولدى. كې-يىنكى چاغلاردا، مەن 80 ــ يىللارنىڭ ئۇتتۇرىلىرىغىچە ياشىغان ۋە ھازىرمۇ ياشاۋاتقان بارلىق داڭلىق ئۇيغۇر شائىر ــ يازغۇچىلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك كۆردۈم ۋە ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇم. چاپپار ئە-مەت ئاكىنى تۇنجى كۆرگەندىكى ئاشۇ ھاياجان تۇيغۇسى، تا ھازىر-غىچە قەلبىمدە ساقلىنىپ تۇرىدۇ...

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دېگەن ئاپەتلىك ھەرىكەت باشلىنىپ كۆپ ئۆتمەي، بىر قېتىم خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قورۇسىغا (ھازىرقى قورۇ ئەمەس) كىرىپ، ئۇ يەرگە چاپلانغان چوڭ خەتلىك گېزىتلەرنى كۆردۈق. ئاشۇ يەردە شائىر چاپپار ئەمەت ئاكا ئۇستىدە يېزىلغان دازىباۋلارمۇ بار ئىكەن. گومىنداڭ دەۋرىدە ئەر-كىنلىك، ئازادلىق ئىنتىلىشلىرى ئۈچۈن ئىككى قېتىم ھەپسىگە تاشلانغان شائىرنىڭ بېشىغا يەنە كۈلپەت چۈشكەنلىكى ئېنىق ئى-دى. مەن شۇ كۈنى شائىرنىڭ دازىباۋ قىلىنغان «ئازاد گۈلىستانىڭ قېنى» دېگەن شېئىرىنى ۋە شېئىر توغرىسىدىكى تېتىقسىز تەھلە-لەرنى كۆردۈم. بۇ شېئىرنى كېيىنرەك «تۆت كىشىلىك گۈرۈھ»قا قارىتىلغان دېيىشىپ يۈردى. مېنىڭ كېيىنكى ئۇزۇن يىللاردا شا-ئىر بىلەن قىلغان باردى ــ كەلدىلىرىم ۋە ئۇنى چۈشىنىشىمدىن قارىغاندا، چاپپار ئەمەت ئاكا جەمئىيەتنى چوڭقۇر چۈشىنەتتى. مە-سىلىنىڭ ماھىيىتىگە بەكرەك ئېتىبار بېرەتتى.

1969 ــ يىلىدىن كېيىن مىليونلاپ «زىيالىي ياشلار» يېزىلارغا ئەۋەتىلگەندە، مەن چاپپار ئەمەت ئاكىنىڭ چوڭ ئوغلى ئىلھامجان

بىلەن بىر يېزىدا «چېنىقىش»نى باشتىن كەچۈردۇم. بىز يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق. بۇ ھالەت مېنىڭ جاپپار ئەمەت ئاكىنىڭ ئەھۋالىنى، ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنى بىلىشىمگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. مەن ئىلھامجاندىن جاپپار ئاكىنىڭ ئەھۋالىنى پات - پات سوراپ تۇراتتىم. كېيىنكى يىلى «قىزىل دىكتاتۇرا» ئەۋجىگە چىقاندا، ئون نەچچە يىلدىن بېرى يېزىش - ئىلان قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغان جاپپار ئەمەت ئاكا، يەنە بىر قېتىم تۇرمىگە تاشلاندى، يەنى، ۋىلايەتتە ئېچىلغان 30 مىڭ كىشىلىك چوڭ يىغىندا قولغا ئېلىندى. نەق مەيداندا بولغانلارنىڭ ئېيتىشىچە، مىللىتىق - پىلىموتلار تەرەپ - تەرەپتىن يىغىن مەيدانىغا — ئاممىغا قارىتىپ بەتلەنگەن، «قىزىل دىكتاتۇرا» يۈرگۈزگۈچىنىڭ «دۇشمەن» يۈرىكىنى جىغىلدىتىدىغان، «ئۆزىنى مەلۇم قىلىشقا» قىستايدىغان، «ئون مىنۇت»، «بەش مىنۇت»... «ئۇچ مىنۇت»، «بىر مىنۇت»... دەپ ۋارقىرىغان — جاھانىنى بىر ئالغان مەيداندا، كىشىلەر ئۇنلۇكىرەك تىنىشقىمۇ جۈرئەت قىلالماي قالغانمىش. قورقۇنچىدىن ھوشىدىن كەتكەنلەرمۇ بولغانمىش. لېكىن، جاپپار ئاكا ھېچنېمىنى پەرۋايىغا ئالماي ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. «قىزىل دىكتاتۇرا»نىڭ ئەڭ ئاخىرقى «بىر مىنۇت»ى توشقاندا، قوراللىق دىكتاتۇرچىلار شائىرنى تۇتۇپ، سەھنىگە سۆرەپ چىققانمىش ... ئاشۇ قېتىمدا شائىر تۇرمىدە ئون يىلدەك يېتىپ قالدى. ئۇنىڭغا چېتىلىپ ئوغلى ئىلھامجانمۇ قولغا ئېلىندى. ئايالى زۆرەم خانىم ۋە كىچىك ئوغۇللىرى خوتەندە ياشاشقا ئامالسىز قېلىپ، ئايىم ئەزىزى خانىمنىڭ يارىدىمىدە، ئۇرۇمچىگە كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شائىر ۋە شائىر ئائىلىسىنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈنلەر كەلدى. بۇ تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىشلار ئىدى. ئەڭ ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، شائىرنىڭ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئالتۇن چاغلىرىدىن 20 يىلدەك ۋاقىت ئەنە شۇ تۇرمە ئىچى ۋە سىرتىدىكى تەقىبلەر ئاربىسىدا بىھۇدە ئۆتۈپ كەتتى. بۇنىڭ شائىر ئائىلىسىگە كەلتۈرۈلگەن كۈلپەتلىرىدىن كۆرە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا كەلتۈرگەن زىيىنى تېخىمۇ چوڭ بولدى. 20 يىلغا سوزۇلغان تەقىب ۋە تۇرمە ھاياتى شائىرنىڭ ئىرادىسىنى سۇندۇرالمىدى....

شۇ يىللاردا، مەن خوتەننىڭ تۇنجى ھازىرقى زامان شائىرىنى پات ـ پات ئەسلەپ تۇردۇم. ياش شائىر مەتتۇردى نايۇپ ۋە مۇسا سالىد ـ جانلارنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقىنى ئاڭلىغان چېغىمدا، جاپپار ئاكىمۇ ئاشۇ يولغا مېڭىپ قالارمۇ؟ دەپ ئەنسىرەيتتىم. شۇ يىللاردا بولسا كېرەك، «قايتا تەربىيە» قوبۇل قىلىۋاتقان يەردىن بىر قېتىم شەھەرگە كەلگىنىمدە بىلىقىزخان ئىسمىلىك ياش بىر چوكانىڭ جەسىتىنى «تۇرمىدە ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى» دەپ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشكەنلىرىنى كۆرۈشكە شاھىت بولدۇم. جاپپار ئاكىدىن تېخىمۇ ئەنسىرەپ قالدىم. شائىرنىمۇ ئاشۇ چوكانىنى ئاچقىقىپ بېرىشكەندەك «ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى» دەپ ئاچىقىپ بېرىشىھە ـ ھە، دېگەنلەرنى ئويلىغان چېغىمدا، كاللامدىن بىر قاپاق مۇزلۇق سۇنى قۇيغاندەك شۇركۈنۈپ كېتەتتىم...

خۇداغا شۈكۈر، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» يوقىتىلغاندىن كېيىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەپ ئاتالمىش ئاپەتلىك ھەرىكەت ئۇستىدىن توغرا يەكۈن چىقاردى. خوتەننىڭ داڭلىق شائىرى جاپپار ئەمەت ئاكا ئاقىلىنىپ، تۇرمىدىن چىقتى. تۇرمە ھاياتى ئۇنىڭ ئىرادىسىنى قىلچە بوشاشتۇرالمىغان ئىدى. ئۇ تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن يەنە زور غەيرەت بىلەن ئىجاد قىلىشقا كىرىشتى. خوتەن «يېڭى قاشتېشى» ئەدەبىي ژۇرنىلىنىڭ تۇنجى ئىشتاتلىق تەھرىرى بولۇپ، ياش ئاپتورلارنى تەربىيەلەشكە ئالاھىدە ئېتىبار بەردى. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، كېيىنكى يىللاردا خوتەنده باش كۆتۈرگەن شائىر ـ يازغۇچىلار ئىچىدە ئۇنىڭ تەربىيەلىشىگە، ئۇنىڭ ئىلھام بېرىشىگە ئېرىشمىگەنلەر يوق دېيەرلىك. ئەتتە «مېنىڭ ئۇستازىم يوق» دەپ تۇرۇۋالىدىغان روزى سايىتمۇ، جاپپار ئەمەت ئاكىنى تىلغا ئالغاندا، «جاپپار ئاكام مېنىڭلا ئەمەس، پۈتۈن خوتەنلىكلەرنىڭ ئۇستازى» دەيدۇ ۋە ئۆزىنى قاراڭغۇ تاغدىن يۆتكەپ كېلىش جەريانىدا جاپپار ئاكامنىڭ ماڭغان يوللىرىنى ئەسلەپ كېتىدۇ...

ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ، خوتەن شەھىرىدىن 135 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى دۇۋا كان رايونىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان چېغىمدا (80 ـ يىللار بولۇشى مۇمكىن) يازغان بىر قىسىم شېئىرلىرىمنى

كۆتۈرۈپ، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىگە كەلدىم. شۇ قېتىم مەن جاپپار ئاكا بىلەن تۇنجى قېتىم يۈز تۇرا سۆزلەشتىم. ئۇ شېئىرلىرىمنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئافغانىستاندىكى سو - ۋېت ئىشغالىيەتچىلىرىگە قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتقان قەھرىمانلارغا بېغىشلاپ يازغان بىر ئۇزۇن شېئىرىم توغرىسىدا پىكىر بەردى. شېئىر خاھىشىنىڭ سەل يوشۇرۇنراق بولۇشى توغرىسىدا توختالـ - دى. ئەدەبىي تەرىبىيەلىنىشنىڭ مۇھىملىقى، كۆپ تەرەپلىمە تەربىيە - لىنىشنىڭ پايدىسى توغرىسىدا توختىلىپ، مېنى كۆپرەك بىلىم ئە - گىلەشكە ئىلھاملاندۇردى. شۇنىڭدىن كېيىنكى يىللاردا، مەن جاپپار ئاكا بىلەن دائىملىق ئالاقىنى ساقلاپ تۇردۇم. ئۇ ئۇرۇمچىگە يۆتكـ - لىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ، ھەر يىلى دېگۈدەك كۆرۈشۈپ تۇردۇق. ئەگەر مەن ئۆزۈمنى ئەدەبىيات ساھەسىدە بىرەر نەرسىلەرنى يازالـ - دىم دېيىشكە جۈرئەت قىلسام، بۇلاردا جاپپار ئاكىنىڭ تەربىيەلـ - شى، يېتەكلىشى، ئىلھام بېرىشى مۇھىم رول ئوينىغانلىقى ئېنىق. بولۇپمۇ مەن 1984 - يىلى نەسرىي ئەسەرلەرنى ئېلان قىلىشقا باش - لىغاندىن كېيىن، ئۇ دائىم پىكىر ۋە ئىلھام بېرىپ تۇردى. يېزىق - چىلىق قىلىدىغان ئادەمنىڭ ئالدى بىلەن ئۆزى ئىرادىلىك، ۋىجدان - لىق بولۇشى توغرىسىدا، ئادالەتسىزلىكلەر ئالدىدا باش ئەگمەيدىغان روھقا ئىگە بولۇشى توغرىسىدا دائىم تەربىيە بېرەتتى. ئۇ ماڭا بىر قېتىم قەلەم ھەققىگە تايىنىپ باي بولۇشقا ئۇرۇنماسلىق ھەققىدە، قەلەمنىڭ پاكىزلىقىنى، پىكىر ئىزچىللىقىنى ھەر دائىم ساقلاش ھەققىدە نەسىھەت قىلغانلىقى ئېنىق ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. ئۇ ھېلى ئۇنداق، ھېلى مۇنداق تېمىلاردا يازىدىغان، يېزىقچىلىق بىلەن شۇ - غۇللىنىشنى پۇل تېپىشنىڭ ۋاستىسىگە ئايلاندۇرۇۋالغانلارنى، ئە - مەل - مەنسەپكە كۆتۈرۈلۈشنىڭ «سەكرەش تاختىسى» ئورنىدا كۆ - رىدىغانلارنى زادىلا مەنسىتمەيتتى. ئۇ ماڭا دائىم تېما كۆرسىتىپ بېرىپ تۇراتتى. ئالدىنقى يىلى ئۇ خوتەنگە كېلىپ، ئۇيۇمگە پەتىگە چىققاندىمۇ، بىز بىر قانچە تارىخىي تېمىلار ئۈستىدە كەڭ - كۇشادە پاراڭلاشقان ئىدۇق. ئەپسۇسكى، ئاشۇ قېتىمقى كۆرۈشۈشىمىزنىڭ ئاخىرقى قېتىملىق كۆرۈشۈش بولۇپ قالىدىغانلىقىنى كىم ئويلـ -

غان! مانا ئەمدى ئۇ كېتىپ قاپتۇ. بىزنى تاشلاپ كېتىپ قاپتۇ! ئۆزى 55 يىل سۆيۈپ شۇغۇللانغان، ئۆزىنىڭ ياشاش شەكلىگە ئايلانغان ئەدەبىياتىمىزنى تاشلاپ كېتىپ قاپتۇ....

جاپپار ئەمەت ئاكا خوتەن رايونىنىڭ ھازىرقى زامان مائارىپ ئۇسۇلى بىلەن تەربىيەلەنگەن تۇنجى تۇركۇمدىكى زىيالىيلىرىنىڭ بىرى ئىدى. شۇنداقلا، ئاشۇ زىيالىيلار توپىدىن يېتىشىپ چىققان تۇنجى داڭلىق شائىر ئىدى. ئۇ 1944 ـ يىلى «ۋەتەن ئوغلى» ناملىق شېئىرىنى ئېلان قىلغاندىن باشلاپ، توپتوغرا 55 يىل ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللاندى. ئەسىرلەردىن بېرى نادانلىقتا قالغان خەلقىمىز ـ نى ئويغىتىش، ئۇلاردا ھازىرقى زامان ئېڭى يېتىلدۇرۇش، ئۇلارغا ئۆز قىسمەتلىرىنىڭ سەۋەبىنى بىلدۇرۇش يولىدا توپتوغرا 55 يىل يۇرەك قېنىنى سەرپ قىلدى. بۇ نېمىدېگەن سۇنماس ئىرادە، نېمىدېگەن ئۇلۇغۋار روھ ـ ھەي ھەر قانداق بىر ئادەمنىڭ قىممىتى ئۇ ـ نىڭ جەمئىيەتكە، ئۆز خەلقىگە تەقدىم قىلغانلىرى بىلەن ئۆلچىنىدۇ، ھەرگىزمۇ ئۆزى ئېرىشكەنلىرى بىلەن ئۆلچەنمەيدۇ. جاپپار ئاكىنىڭ 70 يىللىق ھاياتىدا تەقدىم قىلغانلىرى بىلەن ئېرىشكەنلىرى سېلىشتۇرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر ئۇنىڭ ئېرىشكەنلىرىنى تېرىقچىلىك دەپ پەرەز قىلساق، ئۇنىڭ تەقدىم قىلغانلىرى قارا قۇرۇمچىلىك چىقىدۇ. جاپپار ئاكىنىڭ ئادىمىيلىك خىسلىتى بىلەن ئۇنىڭ تەرغىب قىلغانلىرىنى سېلىشتۇرساق، بۇ يەردە دائىمي چەمبەرچاس بىردەكلىكنىڭ باشتىن ـ ئاياغ ساقلىنىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. ئۇ ئېسىل خىسلەتلىك، مەرىپەتپەرۋەر، خەلقپەرۋەر، ئەركىنلىك سۆيەر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆز ئىجادىيىتىدىمۇ ئىزچىل ئاشۇنداق خىسلەتلەرنى ئىلگىرى سۈردى. بۇ پەقەت جاپپار ئەمەت ئاكىدەك ساناقلىق ئادەملەرنىڭلا قولىدىن كېلىدىغان ئىش. سۆزى بىلەن ھەرىكىتى بىردەك بولۇش، ئۆمۈرۋايەت بىر مەقسەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىش، مەڭگۈ ئېگىلمەسلىك نۇقتىسىدىن ئالغاندا، جاپپار ئەمەت ئاكىنى بىر ئۇلۇغ ئادەم دەپ باھالاشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ خىسلەتلىرى مەڭگۈ بىزنىڭ ئۆگىنىش ئۇلگىمىز بولۇشقا مۇناسىپ!

(نۇرمۇھەممەت توختى)

1999.10.3 خوتەن

تاشيول ئوغلانى ـــ مايى

يولداش مايىنىڭ ۋاپاتىغا تاشيول ئىشچىلىرى قاتتىق قايغۇرۇشـ
تى. ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئاپتونوم رايونىنىڭ رەھبەرلىرى تەزىيە
تېلېگراممىسى ئەۋەتتى. خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم، ۋىلايەتلىك مەـ
مۇرىي مەھكىمە 1996 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئۇنىڭ ئۆچۈن
ئۆتكۈزۈلگەن ماتەم مۇراسىمىغا گۈلچەمبىرەك تەقدىم قىلدى. قاتـ
ناش نازارىتى پارتكۇرۇپپىسى، شىنجاڭ تاشيول باشقۇرۇش ئىدارىسى
پارتكومى، شىنجاڭ قاتناش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەزىيە تېلېگرامـ
مىسى ئەۋەتتى ۋە گۈلچەمبىرەك تەقدىم قىلدى. خوتەن ۋىلايەتلىك
پارتكوم، خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ۋە ئاپتونوم رايونلۇق
قاتناش نازارىتى پارتكۇرۇپپىسى يولداش مايىدىن ئۆگىنىش توغرـ
سىدا ئۇقتۇرۇش تارقاتتى.

شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە سوزۇلۇپ كەتكەن تاشيوللار تەۋرەنـ
دى، ھەيۋەتلىك تاغلار، چەكسىز كەتكەن تەكلىماكان يىراق ـ
يىراقلارغا سادا تارقاتتى. مايى بىلەن بىرگە ئىشلىگەن ۋە ئۇنى تو ـ
نۇيدىغان ھەر مىللەت خەلقى، قاتناش سىستېمىسىدىكى تاشيول
ئىشچىلىرى، مايىنىڭ ئۆچمەس تۆھپىلىرىنى ياد ئېتىشتى. ئۇنىڭ
شانلىق تۆھپىلىرى ئەل قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى.

خەلق مەنپەئەتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويىدىغان كوممۇنىست

1930 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ چېڭـ
تەي ناھىيەسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن مايى 1952 ـ
يىلى غەربىي شىمال تاشيول مەكتېپىنى پۈتكۈزۈپ 1956 ـ يىلى
شىنجاڭغا كېلىپ، شارائىتى ئىنتايىن جاپالىق بولغان شىنجاڭ ـ
شىزاڭ تاشيول قوماندانلىق ئىشتابى قۇرۇلۇش بۆلۈمچىسىنىڭ
باشلىقى، قوشۇمچە ئورگان پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى بولۇپ

ئىشلىدى. مايىنىڭ شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاشيولىدا ئىشلىگەن ۋاقتىدىكى ئىككى ئىشى تاشيول ئىشچىلىرىنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ.

ياز كۈنلىرىنىڭ بىر ئەتىگىنى، ئېغىر ئەمگەكتىن كېيىنكى شېرىن ئۇيقۇدىن ئويغانغان ئىشچىلار ئورنىدىن تۇرۇپ تاغ ئۈستىدىكى چېدىرىنىڭ ئەتراپىنى قېلىن قار قاپلىغانلىقىنى كۆردى. ئىشچىلار تۆۋەنگە چۈشمەسە بولمايتتى، چۈنكى ئاشخانا ۋە ئىش مەيدانى تۆۋەندە ئىدى. ئەگەر دىققەت بىلەن چۈشمەيدىغان بولسا، ئادەم موللاق ئېتىپ كېتىشى، ھاياتىدىن ئايرىلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە، مايىنىڭ بەستىلىك گەۋدىسى ئىشچىلار ئالدىدا نامايان بولدى. ئۇ ئىشچىلارنى تۆۋەنگە چۈشۈشكە تەۋەككۈل قىلىشتىن توختىتىپ، قولىغا يول ئۆلچەش تايىقىنى ئالدى ـ دە، تىزىغىچە قار كېچىپ «S» شەكىللىك يول ئېچىپ تۆۋەنگە بىخەتەر چۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، ئىشچىلارنى ئېھتىيات بىلەن چۈشۈشكە چاقىردى. يەنە بىر ئىشى: كۈز پەسلىدە ئىشچىلار تاغدىن چۈشۈپ قاغىلىققا قايتماقچى بولدى. ئىشچىلار قايتىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندا، تۇيۇقسىز تاغ گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ، يول توسۇلۇپ قالدى، بۇنىڭ بىلەن ناھىيەدىن ئىشچىلارغا ئوزۇق ـ تۈلۈك ئېلىپ چىققانلار تاغقا چىقالماي، تاغدىكىلەر تۆۋەنگە چۈشۈلمەي تىت ـ تىت بولۇشتى، تېجەشلىك بىلەن ئىشلىتىلگەن ئاشلىق، گۆش، ياغ تۈگىدى، ئاچلىق ئازابى ئىشچىلارنى قىينايتتى. بۇنىڭدىمۇ مايى ئەسقاتتى. ئۇ ئازلا ئوقى قالغان قورالىنى ئالدى ـ دە، خەتەرلىق تاغ باغرىدا چېپىپ يۈرۈپ قوتاز، كېيىك ئوۋلاپ، ئىشچىلارنى بىر قانچە كۈن ئوزۇقلاندۇرۇپ، يول ئېچىلغاندا ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن ساق ـ سالامەت جەم قىلدى، مايى ئەنە شۇنداق جاپالىق ئەمگەكلەر بىلەن تاشيولدا 18 يىل ئىشلەپ، كىشىلىك ھاياتىنىڭ ئەڭ گۈزەل چاغلىرىنى قارا قۇرۇم ــ كوئېنلۇن تاغلىرىغا بېغىشلىدى (مۇشۇ تاغدىكى جاپالىق ئەمگەكلەر تۈپەيلىدىن مايى كېيىنكى يىللار ئېغىر رېماتىزم، يۈقىرى قان بېسىمى كېسەللىكلىرىگە گىرىپتار بولدى). 1973 ـ يىلى 8 ـ ئايدا مايى خوتەن تاشيول باش ئوچاسىتىكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەينىلەندى. ئۇ ۋەزىپىگە تەيىنـ

لەنگەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئاساسىي قاتلاملاردىكى ئۇچاستىكا-لارنى تەكشۈردى، مايى كېرىيە ئۇچاستىكىسىنىڭ ئەڭ جاپالىق داۋالىنى بولغان ئويتوغراق داۋالىنگە كەلدى. بۇ داۋالىنده 10 نەچچە ئىشچى 50 نەچچە كىلومېتىر يولنى ئاسرايتتى. مايى بۇ داۋالىنده ئىشچىلار بىلەن بىرگە ئەمگەك قىلدى.

1978 ـ يىلى قاراقاش تاشيول ئۇچاستىكىسىنىڭ زاۋا داۋالىنىنى ئاسرايدىغان يول بۆلۈكىگە قاراماي ياتقۇزۇلغاندا، مايى زاۋا داۋالىنده ئۇچ ئاي ئىشلىدى. ئۇ چاغدا بۇ داۋالىنده بىر نەچچە ئېغىز ئۆيدىن باشقا ھېچنېمە يوق ئىدى. ئۆيلەر بەك كونا بولغانلىقتىن، ئوغۇت ئىزدەپ كەلگەن دېھقانلار بۇ ئۆيلەرنى ئات ئېغىلى ئوخشايدۇ دەپ قاراپ، ئۆيلەرگە كىرىپ ئوغۇت باھاسىنى سورىغان ئىشلارمۇ بولـ-دى. بۇنداق ناچار ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، مايى كۇندۇزلىرى يولغا قاراماي ياتقۇزۇش ئەمگىكىگە قاتناشسا، كېچىلىرى داۋالىنەن قۇرۇلۇشىنى تاماملىدى. ئۇ ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا تال باراڭ، قورۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە گۈللۈك، ئارقىسىغا باغ ۋە كۆكاتلىق ياسالسا، كۆركەم ھەم پايدىلىق بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئىشچىلارغا ناھايىتى ئۇبدان پىلان تۈزۈپ بەردى. كۆپچىلىك ئۇنىڭ لايىھەسى بويىچە ئىشلەپ، مېۋىلىك ۋە مېۋىسىز دەرەخ كۆچەتلىرىنى تىكىپ، داۋالىنىنى يېڭى قىياپەتكە كىرگۈزدى.

ھازىر خوتەن تاشيول باش ئۇچاستىكىسىدىكى 24 داۋالىنده (بىر داۋالىن تاغ باغرىدا بولغانلىقتىن تەبىئىي شارائىتى تۈپەيلى باغ قـ-لىنمىغان)، «ئۇچ باغ، بىر باراڭ» لىق بولدى.

بىر ماتېرىيالدا مۇنۇلار خاتىرىلەندى: باش ئۇچاستىكا تەۋەسـ-دىكى 807 كىلومېتىر يولنىڭ 547 كىلومېتىرغا ئاسفالت ياتقۇـ-زۇلدى. مايى بىر نەچچە قېتىم تەكشۈرۈپ، ئۆزى لايىھەلەپ، ئىشـ-چى ـ خىزمەتچىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ نىيە ئۇچاستىكىسى تەۋە-سىدىكى 130 كىلومېتىر تاشيولىنىڭ دەرىجىگە توشمايدىغان 75 كىلومېتىر قىسمىنى ئىككى يىل جاپالىق ئىشلەپ 3 ـ دەرىجىلىك تاشيولغا ئايلاندۇردى. كەڭلىكىنى يەتتە مېتىردىن توققۇز مېتىرغا كېڭەيتتى. بۇنىڭغا كەتكەن 200 نەچچە مىڭ يۈەن مەبلەغنى پۈتـۈ-

لەي باش ئۇچاستىكىنىڭ كىچىك رېمونت خىراجىتىدىن ئاجراتتى. دۆلەتتىن بىر تىيىنمۇ تەلەپ قىلمىدى. مايىنىڭ باشلامچىلىق بىلەن ئىشلىشى ئارقىسىدا، باش ئۇچاستىكا ئۇدا بىر قانچە قېتىم ئاپتو-نۇم رايون بويىچە «ئىلغار باش ئۇچاستىكا» بولۇپ باھالاندى.

ئۇيغۇر ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان ياخشى رەھبەر

مايى ھەمىشە: «بىرىنچى سەپتە ئىشلەيدىغانلار دېگۈدەك ئۇيغۇر ئىشچىلار، ئۇلار ماڭا ئەگىشىپ كۆپ رىيازەت چەكتى، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئىشلىرىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇشۇم كېرەك» دەيتتى.

تاشيول ئىشچىلىرى ھەمىشە چۆلدە ئىشلىگەنلىكتىن، يېزىدىن ئۆيلىنەتتى. كېيىنچە بالىچاقلىق بولۇپ، يەر تېرىش ئىشلىرى ئېغىرلىشاتتى. بۇ خىل ئەھۋالدا يول ياساش خىزمىتىگە تەسىر يەتكۈزەتتى. چۈنكى ئىشچىلار خىزمەت ئالدىراش ۋاقتىدا يېغىم ـ تېرىم ئىشلىرى ئۈچۈن رۇخسەت سورايتتى. ئىشچىلارنى خاتىرجەم قىلىش، خىزمەتلەرنى ئىلگىرى سۈرۈشتىن ئىبارەت قوش مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، مايى ھەر جەھەتتىن تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. ئۆزى دوكلات يېزىپ، ۋىلايەت رەھبەرلىرىنى بىۋاسىتە ئىزدەپ، ئىشچىلارنىڭ بالىچاقلىرىنى يېزا نوپۇسىتىن شەھەر نوپۇسىغا ئۆزگەرتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. ۋىلايەت رەھبەرلىرى تاشيول ئىشچىلىرى ۋە مايىنىڭ تۆھپىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ بالىچاقلىرىنىڭ نوپۇسىنى شەھەر نوپۇسىغا ئۆزگەرتىپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن ئىشچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قىزغىنلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

1986 ـ يىلىنىڭ بىر كۈنى خوتەن ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىنىڭ مۇدىرى قاسىم ياسىن مايىنى ئىزدەپ كەلدى. ئۇ خوتەن ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئون يىللىقىنى تەبرىكلىمەكچى بولغانلىقىنى، مەكتەپنىڭ دۆلەت يولىغا تۇتىشىدىغان ئىككى كىلومېتىر يولىغا ۋە مەكتەپ مەيدانىغا

قاراماي ياتقۇزۇلمىغانلىقىنى، باش ئۇچاستىكىدىن ھەمكارلىشىشنى تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ھەر ئىشنى ئەتراپلىق ئويلاپ ئۇل-گۇرىدىغان مايى كۆڭلىدىن «بىر نەچچە يىلدىن بۇيان 300 نەچچە پېشقەدەم ئىشچى - خىزمەتچى دەم ئېلىشقا چىقتى، ئۇلارنىڭ پەر-زەنتلىرى ئائىلىسىدە ئىش كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇلارنى تېخىنكا جەھەتتىن تەربىيەلىگەندىلا ئاندىن ئىشقا قويغىلى، دۆلەتتىن ئىش-تات تەلەپ قىلغىلى بولىدۇ. تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى بىلەن ھەمكارلاشساق گۈلدەك ئىش بولغىدەك» دېگەنلەرنى ئۆتكۈزدى - دە، تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى ئوقۇغۇچى تەربىيەلەپ بېرىدىغان، باش ئۇچاستىكا تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپىنىڭ يولى ۋە مەيدانىغا ئاس-فالت ياتقۇزۇپ بېرىدىغان بولۇشتى. ماي ياتقۇزۇش ئىشىنى مايى ئۆزى قول سېلىپ ئىشلىدى، مەكتەپ يولى ۋە مەيدانىغا سۈپەتلىك قاراماي ياتقۇزۇلدى. بۇنىڭ بىلەن بوران چىقسا كۆزنى ئاچقىلى بول-مايدىغان، ھەتتا دەرسنى توختىتىدىغان ئەھۋال ئۆزگەرتىلدى. بۇ ئىشتا باش ئوچاستىكىمۇ زور نەپكە ئېرىشتى. تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى ھەر يىلى باش ئوچاستىكىغا ئاتاپ بىر سىنىپ ئېچىپ، دەم ئېلىشقا چىققان ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ پەرزەنتلىرىنى تەر-بىيەلەپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن تاشيول ئاسراش خىزمىتى تېخنىكا بىلىدىغان ئاسرىغۇچىغا ئىگە بولۇپلا قالماي، بەلكى پېشقەدەم ئىش-چىلارنىڭ بىردىن پەرزەنتى ئىشقا ئورۇنلىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

دائىم ئىشچىلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئىگىلەشنى ئادىتىگە ئايلاندۇرغان مايى يەرلىك ھۆكۈمەت بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۆيلۇك بەر ھەل قىلىپ بېرىش، دەم ئېلىشقا چىققان ۋە ئۆي سالماقچى بولغان ھەر بىر ئىشچىغا مىڭ يۈەندىن پۇل قەرز بېرىپ تۇرۇش، بەش كۈندىن ھەقسىز ئاپتوموبىل ئىشلىتىپ بېرىش ئارقىلىق، ئۇيغۇر ئىشچىلارنىڭ ئۆي سېلىش مەسىلىسىنى ھەل قى-لىپ بېرىشنى قارار قىلدى. شۇنداق قىلىپ باش ئۇچاستىكا بويىچە 300 نەچچە ئائىلە يېڭى، ئازادە شەخسىي ئۆي سېلىۋالدى.

1985 - يىلى مايىنىڭ 30 نەچچە يىللىق ئىسىق - سوغۇقنى

www.uyghurkitap.com

بىللە بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئايالى ئالەمدىن ئۆتتى. مايى ئوغۇرلىنىڭ ئاخىرىغىچە تۆت بالىنىڭ ئانىسى ۋە دادىسى بولۇپ بېقىپ قانارغا قوشتى. ئۇ تۇرمۇشتا ئۆزىنى كۆپ ئويلىمىدى، رېماتىزم كېسىلى قوزغىلىپ قالغاندىمۇ ھاسىسىغا تايىنىپ خىزمەت قىلدى.

بىلىم باغچىسىدىكى پەرۋىشكار باغۋەن

نىيە تاشيول ئۇچاسكىتىسىنىڭ سابىق مۇئاۋىن باشلىقى، مايىنىڭ ئۆزىنىڭ ئۆگىنىشىگە يارەم بەرگەنلىكى توغرىسىدىكى بىر ھېكايىنى دائىم سۆزلەپ يۈرۈيدۇ:

«1976 ـ يىلى، ـــ دەيدۇ خۇدابەردى، ـــ مەن ئويتوغراق داۋابەنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتىم. 10 ـ ئايدا باش ئوچاستىكىدا مايى ئوقۇتقۇچىلىقىدىكى تاشيول قۇرۇلۇش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى. مايى مېنى بۇ كۇرسقا قاتناشتۇردى. مەن خەنزۇچە ھەم ماتېماتىكىلىق تەڭلىمىلەرنى بىلمىگەچكە، كۇرستىن چېكىنىشنى ئويلاپ، مايىغا:

ـــ مەن ئۆگىنەلمەيدىكەنمەن، مېنى ئىش ئورنىغا قايتۇرۇۋەتسىڭىز، كۇچۇمنى تولۇق ئىشقا سېلىپ ياخشى ئىشلەي، ـــ دەپ يالۋۇردۇم.

ـــ سىز ياخشى ئىشلەۋاتقان داۋابەن باشلىقىكەنسىز، يەنە كېلىپ ياش ئىكەنسىز، بىلىم، كەسىپ ئۆگەنمىسىڭىز قانداق بولىدۇ؟ ياخشى ئىشچى بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ، كەلگۈسىدە تاشيول خىزمىتى تېخىمۇ كۆپ بىلىملىك كىشىلەرگە موھتاج، بۇنداق دەپ تۇرسىڭىز توغرا بولمايدۇ، ـــ دېدى مايى.

مايى ماڭا سەممىي چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ يەنىلا ئىش ئورنىغا قايتىش نىيىتىمدىن يانمىدىم. ئاخىرى: بالام ئاغرىپ قاپتۇ، يوقلاپ كەلسەم دېگەن باھانىنى تاپتىم، كىم بىلسۇن مايى كېرىيەگە تېلېفۇن بېرىپ، مېنىڭ يالغان ئېيتقانلىقىمنى بىلىپ قاپتۇ. مايى چادۇرماستىن باش ئۇچاستىكىغا ئىش بېجىرىش ئۇچۇن كەلگەن ئاپتوموبىلدا ئىككى بالامنى ئەكەلدۇرۇپ مەن بىلەن كۆرۈشتۇردى. مايىنىڭ ئايالى بالىلىرىمغا بىر نەچچە كۇن قاراپ بەردى. مەن يەنىلا

ئىش ئورنۇمغا قايتىش نىيىتىمدىن يانمىدىم، مايمغا: ئايالىم ئاغرىپ قاپتۇ، ھازىر دوختۇرخانىدا ئىكەن. كېتىپ ھالىدىن خەۋەر ئالاي. سام... دەپ يەنە يالغان ئېيتتىم. مايى يەنە كېرىيەگە تېلېفون بېرىپ، بۇ ئىشنىڭمۇ يالغان ئىكەنلىكىنى بىلۈاپتۇ. مايى بۇ قېتىم مۇ بىزنىڭ ئۆچاستىكىغا ئايالىمنى باش ئۇچاستىكىغا ئەۋەتىشنى تاپىلاپتۇ. كەچتە دەرستىن چۈشكەندە بىرى مايى سىزنى ئۇدۇلدىكى ئۆيگە بارسۇن دېدى، دەپ خەۋەر يەتكۈزدى. مەن ئەمدى تەنقىد ئاڭلايدىغان بولدۇم دەپ ئەنسىرەپ ، مايىنىڭ قېشىغا كىردىم. ئۆيگە كىرىپ كۆزۈمگە ئىشەنمەيلا قالدىم. ئۆيدە ئايالىم تۇراتتى. مەن خىجىللىقتىن نېمە قىلىشنى بىلەلمەيلا قالدىم. شۇنىڭدىن كېيىن تىرىشىشقا بەل باغلىدىم. بىلمىگەنلىرىمنى ئاخشاملىرى مايىنىڭ ئۆيگە بېرىپ ئۇنىڭدىن سورىدىم، مايمۇ زېرىكمەي چۈشەندۈردى. تۆت ئايدىن كېيىنكى ئوقۇش پۈتكۈزۈش ئىمتىھانىدا مەن بەشىنچى بولدۇم. كېيىنچە نىيە تاشيول ئۇچاستىكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا ئۆستۈرۈلدۇم. خىزمەتتىكى نەتىجەم ياخشى بولغاچقا، 1988 ـ يىلى نىيە ناھىيەسى ۋە خوتەن تاشيول باش ئۇچاستىكىسىدىكى بىردىنبىر ۋەكىل سۈپىتىدە ئاپتونوم رايونلۇق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىغا قاتناشتىم.»

دېمىسىمۇ، مايى باش ئۇچاستىكىنىڭ خىزمەتلىرىگە رىياسەتچىلىك قىلغاندىن سىرت، كەسپىي تېخنىكا كۇرسلىرىغا ئۆزى ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، 45 ياشتىن تۆۋەن ئىشچىلار ئىچىدىكى ساۋاتسىزلارنى ساۋاتلىق قىلدى. ئۇچاستىكا ۋە باش ئۇچاستىكىلاردا مەدەنىيەت تولۇقلاش كۇرسلىرىنى، ماشىنا، مېخانىزم، يول ئاسراش كەسپىنى ئۆگىنىش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، 300 دىن ئارتۇق ئىشچى ـ خىزمەتچىنى تەربىيەلىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ياخشىلىرىنى تاللاپ، ئالىي ـ ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى، رادىيو ـ تېلېۋىزىيە داشۆسىدە ئوقۇش، ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش، خەت ئارقىلىق ئوقۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئۆگىنىشكە قاتناشقانلارنىڭ ماۋاش، مۇكاپات، كاندىروپكا پۇللىرىنى تولۇق بېرىش بىلەن بىرگە، ئىمتىھان ئالدىدا

www.uyghurkitap.com

ئۇلارغا تەييارلىق قىلىشقا 15 كۈن ۋاقىت ئاجرىتىپ بەردى. ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن بولسا ياخشى ئوقۇغانلارنى مۇكاپاتلىدى.

مايىنىڭ ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەشتەك يىراقنى كۆرەرلىكى كېيىنكى خىزمەتلەردە ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتتى. خوتەن تاشيول باش ئوچاستىكىسى يىلمۇيىل ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى بويىچە مەملىكەت، ئاپتونوم رايون، نازارەت، تاشيول باشقۇرۇش ئىدارىسى ۋە ۋىلايەتنىڭ مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشىپ كەلدى. شۇڭا مايى هايات ۋاقتىدا ئىشەنچ بىلەن مۇنداق دېگەنىدى: «مەن پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن 20 يىلغىچە خوتەن تاشيول باش ئۇچاستىكىسىدا ئىختىساسلىق خادىملار كەمچىل بولمايدۇ».

مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى گۈللىرىنى ئېچىلدۇرغان پەرۋىشكار

1991 ـ يىلى باهار بايرىمى هارپىسى، خوتەن تاشيول باش ئۇچاستىكىسىنىڭ يېڭىن زالىنى تاماكىنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرى قاپلىغانىدى. بۇ يەردە باش ئۇچاستىكا تەشكىللىگەن بايراملىق هال سوراش گۇرۇپپىسىدىكى يولداشلار ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇر ـ مۇش ئەهۋالىنى دوكلات قىلىۋاتاتتى. پېشقەدەم ئىشچى مەتسىدىق ئاكىنىڭ قىزى چىنارخانىنىڭ ئېغىر هالدىكى بەل ئومۇرتقىسى ئېگىلىپ قېلىش كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى، يۇقىرى دەرىجىلىك دوختۇرخانىلارغا ئاپىرىپ داۋالىنىشقا ئىقتىسادي ئەهۋالى يار بەرمىگەچكە، هازىر بۇ قىزنىڭ هاياتى خەۋپ ئىچىدە قالغانلىقىنى ئۇققان مايىنىڭ قورۇق چۈشۈشكە باشلىغان چىرايى جىددي تۇسكە كىردى.

مايىنىڭ تەشەببۇسى ۋە باشلامچىلىق قىلىشى بىلەن ئىككى ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە 4500 يۈەن ئىئانە توپلاندى. شۇنىڭ بىلەن مايى چىنارخانىنى ئاكىسى ۋە باش ئۇچاستىكا ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كادىرىنىڭ هەمراهلىقىدا ئۇرۇمچىگە يولغا سالدى. تۆت ئايلىق داۋالاشتىن كېيىن، چىنارخان ساقىيىپ خوتەنگە قايتىپ كەلدى. بۇنى كۆرۈپ مايىنىڭ كۆڭلى يايراپ كەتتى. چىنارخانىنى ئۆيگە باشلاپ ئالاهىدە مېهمان قىلدى. ئۇنىڭغا ئىككى قۇر يېڭى كىيگە

يىم ئېلىپ بەردى ۋە ئۇنى مىنىبۇس بىلەن ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدى.

«بېيىش يولى»نى ياخشى ياساپ داڭ چىقىرش

1989 ـ يىلى ھەممە ياق يېشىللىققا پۈركەنگەن ياز پەسلىنىڭ باشلىرىدا كېرىيە ناھىيەسىدە خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە تاشيول قۇرۇلۇش نەق مەيدان يىغىنى ئېچىلدى، نەق مەيدان يىغىنىدا ناھىيە تاشيولىغا قارامای ياتقۇزۇپ دۆلەت يولىغا تۆتاشتۇرۇشتىن ئىبارەت «يول جېڭى» قىلىش قارار قىلىندى. ھەممەيلەن تاشيول قۇرۇلۇشى مۇتەخەسسىسى مايىنىڭ مەبلەغ، تېخنىكا جەھەتتىن كۆپرەك كۈچ چىقىرىشىنى تەلەپ قىلىشتى. مايى بۇنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. مەبلەغ تولۇق ئەمەلىيلەشمىگەن، ماتېرىيال كەمچىل ئەھۋال ئاستىدا بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاش قىيىنغا توختاتتى.

مايى پۈتۈن زېھنىنى بۇ قۇرۇلۇشقا قارىتتى. كېچە ـ كۈندۈز دېگۈدەك ئىش مەيدانىدا بولدى. باش ئۇچاستىكىنىڭ بىر نەچچە يىل ىدىن بۇيان توپلىغان مەبلىغىنى دېگۈدەك بۇ قۇرۇلۇشقا ئىشلەتتى. بۇ چاغلاردا مايىنىڭ سالامەتلىكى ناچارلاشقانىدى. ئۇ قۇرۇلۇش مەيدانىغا قاۋۇل كۈچلەرنى ئەۋەتتى. ئۆزى بولسا ماتېرىيال، مەبلەغ، تېخنىكا قاتارلىق مۇھىم ھالقىنى تۇتتى. سالامەتلىكى سەل ياخشىلانسا، بىرىنچى سەپكە كېلىپ قوماندانلىق قىلدى.

ئالتۇن كۈز پەسلىدە 160 كىلومېتىر يولغا قارامای ياتقۇزۇش پىلانى مۇددەتتىن بۇرۇن 70 كىلومېتىر ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى. خەلق شادلىققا چۆمدى. مايىمۇ خۇشال بولدى. خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە كېرىيە ناھىيەسىدە داغدۇغىلىق يىغىن ئېچىپ مايى قاتارلىق يول قۇرۇلۇشىدىكى تۆھپىكارلارنى مۇكاپاتلىدى.

1984 ـ يىلىدىن ئىلگىرى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ناھىيە (شەھەر)، يېزا ـ بازار تاشيوللىرى قارامای ياتقۇزۇلمىغان بولۇپ، قاتناش شارائىتىنىڭ ناچارلىقى، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى قاتتىق چەكلەپ كەلگەنىدى. مايى خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرىنىڭ

قىزغىن قوللىشى، ژىلايەتلىك قاتناش باشقارمىسىنىڭ زىچ ھەمكارلىـ
شىشى ئارقىسىدا ئىشچىلارغا يېتەكچىلىك قىلىپ، ژىلايەتتىكى 86
يېزىدىن 80 يېزىنىڭ يوللىرىغا ئاسفالت ياتقۇزۇپ بەردى. بۇلارنىڭ
ئۇزۇنلۇقى 1321 كىلومېتىر كېلىدۇ. يەتتە يىل ئىچىدە ژىلايەت بويـ
چە 429 ئورۇننىڭ دەرۋازا ئالدى ۋە قورۇلىرىدا 992 مىڭ كۋادىرات
مېتىر قاراماي يول ياسىدى. 198 كىلومېتىر يولنى يېڭىلىدى.

1990 ـ يىلى مايىنىڭ سالامەتلىكى خىلىلا ناچارلىشىپ قالدى، شۇنداق ئەھۋالدىمۇ، ئۇ بىر كۈنى نىيە ناھىيەسىگە كەلدى. بۇ ناھىـ يەدە يولغا تېخى قاراماي ياتقۇزۇلمىغانىدى. مايى ھەر بىر يول بۆلـ كىگە بېرىپ يولداشلارغا پىلان تۈزۈپ بەردى ھەمدە قاراماي ياتقۇـ زۇش ۋەزىپىسىنى ئۈچ يىلغىچە ئورۇنلاپ بولۇش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. كىم بىلسۇن، بۇ مايىنىڭ نىيە ناھىيەسىگە ئەڭ ئاخىرقى قېتىم كېلىشى بولۇپ قالغانىدى.

مايىغا ژالىي غوپۇر ئابدۇللا ياخشى باھا بېرەتتى. بىر قېتىم بىر مۇخبىر ئۇنىڭدىن مايىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىنى سورىغاندا، ئۇ: «خوتەندىكى نۇرغۇن ئادەملەر مەندەك بىر ژالىينى تونۇماسلىقى مۇمكىن، لېكىن مايىنى تونۇمايدىغانلار ئاز، ئۇنىڭ خوتەنگە قوشقان تۆھپىسى ۋاڭ ۋېينىڭكىدىن قېلىشمايدۇ» دېگەن ئىدى.

ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تاشيول قۇرۇلۇشىغا قوماندانلىق قىلغان پېشقەدەم قوماندان

1991 ـ يىلى 8 ـ ئايدا، يۇرۇڭقاش دەرياسىغا 100 يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان دەھشەتلىك كەلكۈن كەلدى. دەريادىكى سۇ يۇزى قىرغاق بىلەن تەڭلىشىپ، 300 نەچچە مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى كۆۋۈـ رۈك كەلكۈننىڭ كۈچلۈك تەھدىتىگە ئۇچرىدى. دەريا بويىغا جايلاشـ قان زاۋۇت، مەكتەپ ۋە بىر نەچچە يېزا ـ بازارنى كەلكۈن يۇتۇپ كېتىش خەۋپى كۆرۈلدى. مايى دەرھال نەچچە يۈز يول ئاسراش ئىشچىسىنى ئۈيۇشتۇرۇپ، دەريا بويىغا كېلىپ خەتەردىن قۇتقۇزۇش جېڭىگە جىددىي كىرىشىپ كەتتى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى ۋە ئەتراپىدىكى دېھقانلارمۇ كېلىپ ئىشقا كـ

رىشىپ كەتتى. ۋىلايەت رەھبەرلىرى كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش جېڭىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، نەچچە قېتىم ئىش مەيدانىغا كەلدى، قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلدى، مايى دېھقانلارنىڭ تامىقىنى ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردى. خەتەردىن قۇتقۇزۇش جېڭى كېچە - كۈندۈز تەرتىپلىك ئېلىپ بېرىلدى، مايى تەن سالامەتلىكىنىڭ ياخشى بولمىغانلىقىغا قارىماي ھاسىغا تايىنىپ كەلكۈن مۇداپىئە جېڭىگە قوماندانلىق قىلدى. جەڭ 17 سوتكا ئېلىپ بېرىلدى.

كەلكۈن پەسەيدى، خەتەر ئۆتۈپ كەتتى. بىراق مايى بەرداشلىق بېرەلمەي ئاخىرى يىقىلدى. بۇ خەۋەر تارقالغاندا، نەچچە مىڭ ئامما ئۇنىڭ ئۆچۈن قايغۇردى، پېشقەدەم تاشيول ئىشچىلىرى نەچچە يۈز كىلومېتىر يىراقلىقتىن دورا رېتسېپى ئالغاچ كېلىپ، ئۇنىڭ كېسىلىنى داۋالاشقا يارەملەشتى، قاتناش نازارىتى، تاشيول باشقۇرۇش ئىدارىسى رەھبەرلىرى مايىنى ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىشقا، كېسىلىنى ياخشى دوختۇرخانىلاردا داۋالىتىشقا ئۇندىدى، لېكىن مايى: «شۇم ئەجەلدىن ھېچكىم قۇتۇلالمايدۇ. مەن خوتەننى، خوتەندىكى ھەر مىللەت خەلقىنى سۆيىمەن، تاشيول ئىشچى - خىزمەتچىلىرى مېنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم، مەن ئۇلاردىن ئايرىلالمايمەن، ئۆلۈپ كەتسەم مۇشۇ تۇپراقتا ياتمەن» دەپ، ئۇلارنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلدى. ئۇ شۇنداق قىلدى. ئاخىرى مۇشۇ تۇپراق باغرىدا مەڭگۈلۈك كۆز يۇمدى.

مايى پاك - دىيانەتلىك، ئاددىي - سادىدا ياشىغان ئەمەلدار ئىدى، ئۇ ھاياتىدا بىرەر قۇر ئالىي كىيىم كىيىپ باقمىغان، كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ باقمىغان، گالىستۇك تاقاپ باقمىغانىدى. ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆيىدە بىر دانە 14 دىيوملۇق كونا تېلېۋىزور ۋە كونا يوتقان - كۆرپىلەرلا قالغانلىقىنى كۆردى. بۇ 40 نەچچە يىل خىزمەت قىلغان، نەچچە مىليون پۇلنى باشقۇرىدىغان ھوقۇقنى تۇتقان يېڭى دەۋرىدىكى كوممۇنىست، ۋاڭ ۋېيچە ياخشى كادىر ـــ مايىنىڭ مۇلۇكلىرى ئىدى.①

(قەيۇم ئابدۇقادىر)

① (بۇ ئۇچېرك ئاپتورنىڭ «تىنىم تاپماس ئادەملەر» ،شىنجاڭ ياش - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1997 - يىلى 7 - ئاي نەشرى، ناملىق كىتابىدىن قىسمەن قىسقارتىلىپ ئېلىندى)

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يېڭى سورتلارنى يېتىشتۈرۈش مۇتەخەسسىسى

ياۋجىشۇ 1931 ـ يىلى سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ چېڭدۇ شەھىرىدە تۇغۇلدى. 1950 ـ يىلى ھەربىي سەپكە قاتناشتى. 1954 ـ يىلى سا-بىق شىنجاڭ 1 ـ ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ دېھقان-چىلىق فاكۇلتېتىنى پۈتكۈزۈپ، مەكتەپنىڭ ئۆزىگە تەقسىم قىلىن-دى، 1956 ـ يىلى قاراقاش دېھقانچىلىق تەجرىبىسىنى كېڭەيتىش پونكىتىغا يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ، جۈم-لىدىن قاراقاش ناھىيەسىنىڭ يېزا ـ كەنتلىرىنى كېزىپ، يەرلىك قوناق سورتلىرىنى يىغدى ھەم تەتقىق قىلىپ «خوتەن رايونىغا خاس بولغان كوممىقوناق سورتلىرى» ناملىق ئەسەرنى يېزىپ چىقتى. بۇ ماقالە مەملىكەتلىك يېزا ئىگىلىك كۆرگەزمىسىگە قويۇلۇپ، دېھ-قانچىلىق مىنىستىرلىقى ھەم دېھقانچىلىق نازارىتىنىڭ مۇكاپاتلى-شىغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ كۆممىقوناق سورتلىرىنى تەتقىق قىلىش ۋە يېتىشتۈرۈش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ يازغان ئىلمىي ماقالىسى 20 گە، يېتىشتۈرگەن يېڭى كۆممىقوناق سورتى 12 خىلغا يەتتى.

1979 ـ يىلى كۈزدە خوتەن ۋىلايىتىدە ئۈششۈك ئاپىتى يۈز بېـ-رىپ، قوناقلار پىشىپ ئۈلگۈرمەي، مەھسۇلات زور مىقداردا كېمىـ-يىپ كەتتى. ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە دېھقانچىلىق پەن ـ تېخنىكا خادىملىرىغا كوممىقۇناقنىڭ «زاۋا» يەرلىك سورتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ 90 كۈندە پىشىدىغان، بىرلىك مەھسۇلاتى 200 كىلوگىرامدىن كەملەپ كەتمەيدىغان يېڭى سورتنى كەلتۇرۇش ياكى يېتىشتۇرۇش تەلىپىنى قويدى. ئۇ، ئۈچ يىل ئىچىدە «مودەن6821» كوممىقۇناق سورتىنى يېتىشتۈرۈپ چىقتى. بۇ سورت 1981 ـ يىلـ-دىن 1984 ـ يىلغىچە خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، بايىنغۇلىن، قومۇل، ئىلى قاتارلىق ۋىلايەت، ئوبلاستلارنىڭ 12 ناھىيەسىدە ئالتە مىليون 500 مىڭ مو يەرگە تېرىلىپ، ئاشقان مەھسۇلات 387 مىليون كـ-

لوگرامغا كۆپىيىپ، مەھسۇلات قىممىتى 418 مىليون يۈەنگە يەتتى. تېرىقچىلىق ئەملىيىتىدە بۇ سورتنىڭ 84 كۈندە پىشىدىغانلىقى، تەبىئى مۇھىتقا ئاسانلا ماسلىشىدىغانلىقى ئىسپاتلىنىپ، دېھقانچىلىق نازارىتىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزدا تېرىلىدىغان نۇقتىلىق كوممىقۇناق سورتلىرىنىڭ بىرى قىلىپ مۇقىمدىشىغا ئېرىشتى. ياۋجىشۇ «مودەن 6821» كوممىقۇناق سورتىنى يېتىشتۇرۇشكە ئۇلاپلا ئۇششۇك مېڭىشتىن بۇرۇنلا پىشىپ بولىدىغان، يەرلىك كىلىماتقا ئوڭايلا ماسلىشىدىغان، كوپ مەھسۇلاتلىق «قاراقاش 9552» كوممىقۇناق سورتىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. نەتىجىدە بۇ ئۇرۇق 1989 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلىغىچە خوتەن، قەشقەر، قىزىلسۇ، بىڭغۇلىن، قومۇل قاتارلىق جايلاردا بەش مىليون 650 مىڭ مو يەرگە تېرىلىپ، كىرىم ھەسسىلەپ كوپەيدى. ياۋ جىشۇ يەنە غولى كىچىك، يوپۇرمىقى ئۇزۇن، پېپىكى كۆپ، داڭ تۇتۇش نىسبىتى يۇقىرى 105 كۈندە پىشىدىغان «قاراقاش 202» كۆممىقۇناق سورتىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. بۇ سورت 1989 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلىغىچە بەش ۋىلايەت ـ ئوبلاستتا تېرىلىپ، سەككىز مىليون 452 مىڭ 80 كىلوگىرام مەھسۇلات، توققۇز مىليون 120 مىڭ 820 يۈەن كىرىم كۆپەيدى. ياۋجىشۇ تەتقىق قىلىپ يېتىشتۇرگەن «خودەن 3» كۆممىقۇناق سورتى 1995 ـ يىلىدىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ 12 نامايىسىدە تەجرىبە ئۇچۇن تېرىلىپ، دېھقانلارنىڭ ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشىۋاتىدۇ.

ئىلاھات ۋە رىقابەت پەن ـ تېخنىكا ساھەسىدىكى چوڭ قازانىنى چېقىپ تاشلاپ، بۇ رايوندىكى پەن ـ تېخنىكا خادىملىرىغا «بىز قانداق قىلىمىز» دېگەن سوئالنى قويدى. ياۋجىشۇ ئۆز گۈرۈپپىسىدىكى يولداشلارنى ئىلاھات يولىغا دادىل يېتەكلەپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەۋزەللىكىنى تېپىپ چىقىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش تارماقلىرىغا ئۆزى يېتىشتۇرگەن كۆممىقوناق سورتلىرىنى رىقابەتكە چىقاردى. تەتقىق قىلىش، يېتىشتۇرۇش، سېتىشنى بىرلەشتۇرۇپ، 1990 ـ يىلىدىن 1996 ـ يىلغىچە تۆت مىڭ تونناداىن ئارتۇق كۆممىقوناق ئۇرۇقى سېتىپ، 11 مىليون يۈەندىن ئار-

www.uyghurkitap.com

تۇق كىرىم قىلىپ، بۇ گۇرۇپپىدىكى تۆت كىشىنىڭ ھەر بىرى يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يۈز مىڭ يۈەن پايدا ياراتتى. بۇ كىرىمنىڭ بەلگىلىمە بويىچە يۇقىرىغا تاپشۇرغانلىرىدىن قالغان قىسمىنى يېڭى ئۈسكۈنىلەرنى سېتىۋېلىپ خىزمەت ھەم تۇرمۇش شارائىتىنى ياخشىلىدى. يولداش ياۋجىشۇ دېھقانچىلىق پەن ـ تېخنىكىسىنىڭ بىرىنچى سېپىدە 40 يىل ئىشلەپ ئۆزىنىڭ گۈزەل ياشلىق باھارىنى ھەم ئۆمۈرلۈك قان ـ تەرىنى خوتەننىڭ كۆممىقوناق مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇشقا سەرپ قىلىپ ئەجرىگە يارىشا شان ـ شەرەپكە ئېرىشتى. 1986 ـ يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە «دېھقانچىلىق پەن ـ تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇشتىكى ئىلغار خىزمەتچى»، «مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا خادىمى» بولۇپ مۇكاپاتلاندى. 1993 ـ يىلىدىن بۇيان گوۋۇيۈەن تەرىپىدىن «ئالاھىدە تەمىنات» تىن بەھرىمەن بولۇۋاتىدۇ. 1995 ـ يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمە تەرىپىدىن 40 مىڭ يۈەن بىلەن مۇكاپاتلاندى.

(مۇھەممەتئىمىن قۇربان)

سەھنىدە ئۆتكەن يىللار

قەدىمكى يىپەك يولىدىكى زۇمرەت ماكان كېرىيە ئۆز تارىخىدا ساناقسىز باھادىر ئەرلەرنى،ھەكىم، ئۆلىما، يازغۇچى ـ شائىر، سەنئەتكارلارنى پەرۋىشلەپ قاتارغا قوشقان. شۆھرەتلىك لەپەر ئۇستازى، ئەل سۆيگەن سەنئەتكار سۇلايمان روزى مۇشۇ قەدىمىي يۇرتنىڭ پەخرى بولۇپ كېلىۋاتقان ئاتاقلىق سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

سۇلايمان روزى 1934 ـ يىلى 10 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ توغرىغاز يېزىسى ئۇلۇغئېرىق كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. كىچىك سۇلايماننىڭ ۋۇجۇدىدا سەنئەتكە بولغان ھېرىسمەنلىك گۈلخېنى يېنىپ تۇرغاچقا ئەينى دەۋردىكى جاھالەت، قاراڭغۇ زۇلمەتلەر ئۇنىڭ بۇ يولدىكى كۈچلۈك ئىرادىسىنى قىلچە بوشىتالمىغان ئىدى. ئۇ ھەر خىل سۇرۇنلاردا ئۆزىنىڭ ئۆزگىچە سەنئەت

ئىقتىدارىنى نامايان قىلىپ، ئون نەچچە ياش ۋاقتىدىلا كۆپىنىڭ دىق-قىتىگە سازاۋەر بولدى. 1956 - يىلى ئۇ كېرىيە ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلىنىپ، بىرگە ماھىر، كۆپكە قادىر سەنئەت تالانتى بىلەن ئۆزىنىڭ سەنئەت جەھەتتىكى مېۋە ئەجرىنى ئەل - ئاۋامغا تەقدىم قىلىشقا باشلىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن پېشقەدەملەرنى ئۇستاز تۇتۇپ، سەنئەتنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرى بويىچە ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئەل ئارىسىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان سەنئەت مىراسلىرىنى يىغىپ، ئۇنىڭدىن ئىجادىي پايدىلىنىپ ئەينى دەۋر ئۇچۇن ئالاھىدە يېڭىلىق بولغان بىر قاتار سەنئەت نومۇرلىرىنى سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. ئۇ تۇنجى قېتىم «كېرىيە ياخشى» دېگەن لەپەرنى ئىجاد قىلىپ، ھەر ساھە ئاممىسىنىڭ قىزغىن ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. بۇ لەپەردە كېرىيەنىڭ تەبىئىي ئالاھىدىلىكى تولۇق گەۋدىلەنگەچكە، ئۇنىڭ سەنئەت ماھارىتى بىلەن، كېرىيە سىرتقا كەڭ تۇردە تەشۋىق قىلىندى. بۇ نومۇر 1959 - يىلى خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىدە 1 - دەرىجىلىك ئورۇنلاش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ھەمدە شۇ يىلى ئاپتونوم رايوندا ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىدىمۇ ئالاھىدە مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

سۇلايمان روزى 1959 - يىلىنىڭ ئاخىرى خوتەن «يېڭى قاشتەشى سەنئەت ئۆمىكى»گە يۆتكەپ كېلىندى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ سەنئەتكە بولغان ئىشتىياقى تېخىمۇ ئېشىپ، خىزمەت، تۇرمۇش جەھەتتە مۇكەممەل شارائىتقا ئېرىشتى. ئىجادىيەت قىزغىنلىقى تىنىمسىز ئىزدىنىشكە، كۇندىن - كۇنگە يۇقىرى ئۆرلەشكە رىغبەتلەندۇرۇپ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ نامى ۋىلايەتتىن ھالقىپ پۈتۇن ئاپتونوم رايونىمىزغا تارالدى. بۇ مەزگىللەردە ئورۇنلىغان «باغۋەن ئاكا»، «دېھقانلار شادلىقى» قاتارلىق لەپەرلەر 1962 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىدە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1965 - يىلى «يېڭى قاشتەشى سەنئەت ئۆمىكى»نىڭ ئارتىسلىرى پايتەختتە ئويۇن قويغاندا مەرھۇم جوۋ-ئېنلەي زۇڭلى سۇلايمان روزىنىڭ سەنئەت جەھەتتىكى ماھارىتىگە

www.uyghurkitap.com

يۇقىرى باھا بېرىپ، ئۇنى ئىلھاملاندۇردى. 1975 ـ يىلى ئۇ ئورۇنلىغان «بىرىنچى ئاۋغۇست ئۆستىكى ياخشى» ناملىق لەپەر ۋە «تاغ غىنى تاپشۇرۇۋېلىش» ناملىق ئۇسسۇل ئاپتونوم را يونىمىز بويىچە 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، 1980 ـ يىلى «ئەمگەك ۋە مۇھەببەت» ناملىق لەپىرى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر سەنئەت كۆرۈكىدە 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۇ يەنە «سەھنىدىكى بىر جۇپ گۈل»، «زەگەرجان بىلەن ئاشپەزخان»، «لەيلىخان ئىشچان»، «باغۋەن ناخشىسى»؛ دىرامىلاردىن «ماۋجۇشىغا ئەگىشىپ»، «ئاتمىش بىر قېرىنداش»، «بىدىش ئاستىدا»، «غۇنچەم»، «ئانارخان»، «گۈلنىسا»، «پۇشايمان» ۋە ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىپ ئۆزى رول ئالغان «ئادارگۈل»، «قۇربان تۇلۇم» قاتارلىق نومۇرلارنىڭ ئاساسىي ئورۇنلىغۇچىسى بولۇپ تاماشابىنلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپ، ئاپتونۇم رايوندىن ھالقىپ مەملىكەتكە تونۇلدى.

1987 ـ يىلى سۇلايمان روزى يۇقىرىقى نەتىجىلىرى بىلەن ئاپتونۇم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى، ئاپتونوم رايونلۇق كادىرلار نازارىتى تەرىپىدىن «ئالاھىدە ئارتىس» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى. 1995 ـ يىلى مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن «دۆلەتلىك 1 ـ دەرىجىلىك ئارتىس» كەسپىي ئۇنۋانى بېرىلدى. ھۆرمەتلىك پېشۋا ئۇستاز سۇلايمان روزى گەرچە 2002 ـ يىلى 7 ـ ئايدا پېنسىيەگە چىققان بولسىمۇ، يەنىلا روھىنى ئۇرغۇتۇپ، بالىلىق مەزگىلىدە قەلبىگە تۇتاشقان سەنئەتنىڭ ئوتىدا يېنىپ، سەھنىلەردە ئۆز ماھارىتىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە.

ماھارەتتىن كامالەتكىچە

ئىنسانىنىڭ مەنىۋى قىممىتى، ئۇنىڭ ماددىي قىممىتىگە ئوخشاشلا پانىي دۇنيانىڭ ئابادى ئۇچۇن مۇئەييەن نىسبەتتىكى تۆھپە بولۇپ قالىدۇ. دەرۋەقە بەزىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۇچۇن ئاجايىپ كەڭ پۇرسەتلەرنى ئېلىپ كەلسە،

بەزىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۇنىڭغا قارشى ھالدا ئىنسانىيەتكە دەھشەتلىك كۈلپەت چىللايدۇ. بىراق ئەڭ ئاخىرىدا غالىب كەلگۈچى يەنىلا ئىنسانلارنىڭ ئىچىدىكى ياخشىلىق ئەمەللىرىنى بويلىغۇچىلار بولۇپ، غالىبىيەت ھامان شۇلارغا مەنسۇپتۇر.

1

1967 ـ يىلى تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىدىكى خىلۋەت ماكان كېرىيە ناھىيەسىنىڭ يېڭىباغ يېزىسى زىمىستان قىشلىقىنىڭ شۇرغانلىق مۇھىتىدا مۇڭلىنىپ ياتاتتى. نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا كېرىيەنىڭ ھەر قايسى كەنتلىرىدىن كۆچۈپ كەلگەن نەچچە يۈزلىگەن دېھقان بۇ جايىنى ئېچىپ ئۆزلەشتۈرگەن بولۇپ، بۇ ماكانغا يەنە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن چىگرا رايونغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن خەنزۇ يولداشلارمۇ ئورۇنلاشقان ئىدى، ئۇلار يەرلىكلەر بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىشىپ ئۆتەتتى. دەرۋەقە بۇ كۈنلەردە «كالىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىكمۇ بېشىغا كېلىدۇ» دېگەندەك «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بوران ـ چاپقۇنلىرىدىن بۇ يەردىكى خەنزۇ يولداشلارمۇ سىرتتا قالمىغان ئىدى. ئەمدىلا 19 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان شىن يۈكباۋمۇ باشقا سەپداشلىرىغا ئوخشاش جىياڭسۇدىن شۇنچە يىراق بولغان بۇ خىلۋەت ماكانغا ياردەم بەرگىلى كەلگەن بولۇپ، ئۇمۇ بۇ كۈنلەردىكى تەلۋىلەرچە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئۇچۇقداش ھەرىكەتلىرىدىن تولىمۇ بىزار بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئاشۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە شىن يۈكباۋ ناھىيە بازىرىغا بىر نەچچە تۇرلۇك ۋەزىپە بىلەن ماڭغان ئەتىرەت باشلىقىغا يارەمچى بولۇشقا تاللىنىپ، 1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە بىر نەچچەيلەن بىلەن مەيداننىڭ تۆت ئات قوشۇلغان چوڭ ھارۋىسىدا يولغا چىقتى. شىن يۈكباۋ شۇ ئەسنادا پېشقەدەم ھارۋىكەشنىڭ قولىدىكى زەي قامچىنى بوشلۇقتا سىلكىپ قاس چىقارغانلىقىغا قىزىقىپ ئولتۇراتتى. ھارۋا دەريا‌غا سېلىنغان ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ يۇقىرىغا سوزۇلغان داۋانلىق يولدا كېتىۋاتاتتى. پېشقەدەم ھارۋىكەش ئۇركۈپ ھەر تە‌

رەپكە چاپچىپ تۇرۇشقان ئاتلارنى تىزگىنلەشكە جىددىيلىشىۋاتقاندا ئاتلار يەنە سول تەرەپتىكى ياردائكلىققا قاراپ چاپتى ـ دە، ھەش ـ پەش دېگۈچە ھارۋا دۇم كۆمتۇرۇلۈپ ھارۋىنىڭ ئۇستىدىكى كىشىلەر قىيا ـ چىيا قىلىشقىنىچە بەئەينى يىپى ئۈزۈلگەن مارجانەك تەرەپ ـ تەرەپكە يىقىلدى. ئاتلار دۇم كۆمتۇرۇلگەن ھارۋىنى سۆرەپ كېتىۋاتقاچقا، ئۆزلىرىنى بۇ پالاكەتنىڭ ۋەھىمىلىك ئېغىزىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تېپىرلاپ تۇرۇشقانلارنىڭ باش ئۇستىدە پىكاپ چاقلىق ھارۋا تېخىمۇ دەھشەت سېلىپ سۆرۈلۈشكە باشلىدى. ئەڭ خەتەرده قالغىنى گۇرۇپپىنىڭ كىچىك ئەزاسى شىن يۈكباۋ بولۇپ، ئۇ ئەسلىدە ھارۋا ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغاچقا ۋەقە يۈز بەرگەندە ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا ئۈلگۈرەلمەي، خەتەرنىڭ مەركىزىدە قالغان. يەنى كېلەكسىز ھارۋا دۇم كۆمتۇرۈلگەندە، ھارۋىنىڭ ئاستىدا قىسىلىپ خېلى بىر يەرلەرگىچە سۆرۈلگەن، كۆكرىكى ئۇستىدە ھېلىقى ئېغىر، كېلەكسىز كۆتەك ھارۋا خالىغانچە دومىلاپ، ئۇنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىدىن قان چىقىرىۋەتكەن ئىدى. شۇ تاپتا شىن يۈكباۋنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىدىن چىققان قان ئېكەك ۋە بويۇنلىرىدا ئۈيۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ نەپىسى بارغانسېرى زەئىپلىشىپ، چىرايى تاتىرىپ، ھاياتى ئېغىر خەۋپ ئىچىدە قالغاندەك ئىدى. ئەترەت باشلىقى ئاياغ تەرەپتىن كەلگەن تىراكتورنى توسۇپ شىن يۈكباۋنى تېزلىك بىلەن كېرىيەناھىيەلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ كەلگەندە دوختۇر ـ سېستىرالار لەھەتنىڭ ئېغىزىغا يېقىنلىشىپ قالغان شىن يۈكباۋنى قۇتقۇزۇشقا تۇتۇندى. تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولدىكى شىن يۈكباۋنىڭ ئىچكى ئەزالىرى زەخمىلەنگەن بولۇپ، ھايات بىلەن ماماتنىڭ پاسلىدا جان تالىشىۋاتاتتى، بۇ ئىشتىن ناھىيەنىڭ شۇجىسى ئۇ جەمئىي قاتارلىق رەھبەرلەرمۇ خەۋەر تاپقان بولۇپ، دوختۇرلارنىڭ بار ئامىللارنى قوللىنىپ، شىن يۈكباۋنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىشنى تەشەببۇس قىلىۋاتاتتى. كۈتۈپ تۇرۇشقا ئورۇن يوق ئىدى، مەنۇت ـ سېكۇنتمۇ شىن يۈكباۋ ئۈچۈن قىممەتلىك ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن مەزكۇر دوختۇرخانا جايلاشقان كېرىيە ناھىيەسى تەكلىما

كان بويىدىكى ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان ناھىيە بولسىمۇ، ھاياتى قىل ئۈستىدە قالغان شۇن يۈكباۋ بۇ ناھىيە ئۈچۈن ئېيتقاندا ئاز سانلىق مىللەت ئىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئەمدىلا كۆزى ئېچىلىۋاتقان بالا ئىكەنلىكى كىشىنى تولىمۇ ئېچىندۇراتتى. ھەددىدىن ئارتۇق تىت ـ تىت بولۇپ كەتكەن دوختۇرخانا باشلىقىنىڭ ئۇمىدلىك كۆزلىرى تەبىئىي ھالدا مۇھەممەتروزى غازىغا تىكىلگەن ئىدى. مۇ ـ ھەممەتروزى غازى دادىللىق بىلەن شۇن يۈكباۋنى جىددىي ئوپېراتسىيە قىلىش تەكلىپىنى بېرىپ، باشقىلارنىڭ پىكرىنى كۈتۈپ تۇر ـ مايلا شۇن يۈكباۋنى ئوپېراتسىيە قىلىشقا تۇتۇندى. باشقىلار مۇ ـ ھەممەتروزى غازىنىڭ بۇ خىل تەۋەككۈلچىلىكىنى قوبۇل قىلالماي «ئۇ بالاغا قالىدىغان بولدى» دەپىشكىنى بىلەن، دوختۇرخانا باشلىقى ئۈستىنى بېسىپ تۇرغان تۇگمەن تېشىنى ئېلىۋەتكەندەك يېنىكلەپ قالدى.

راست، دوختۇرخانا باشلىقىنىڭلا ئەمەس باشقا نۇرغۇن كىشىلەر ـ نىڭ ئېسىدە بار ئىدىكى، تېخى بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرى، يەنى 1964 ـ يىلى ئۆرۈك چېچىكى مەزگىلدە دوختۇرخانىغا كېرىيە نا ـ ھىيە بازىرىغا يېقىنلا بولغان قاچۇن خەلق كومۇناسىنىڭ چۆچىلە دادۇيىدىن، ئەمدىلا ئوتتۇز ياشلاردىن ھالقىغان نىيازخان ئىسىملىك بىر بىمار ئايالنى تۇغقانلىرى تولىمۇ پەرىشان ھالدا ئېلىپ كېلىپ، مۇھەممەتروزى غازىنىڭ قولىغا ئېسىلىشتى، ئەسلىدە نىيازخاننىڭ سول تەرەپ قولتۇقىنىڭ ئاستى تەرىپىدىن بويۇن قىسمىغىچە بولـ ـغان كەڭ داغىرىنى ئۆسمە قاپلاپ كەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ھاياتى زور تەھدىتكە دۇچ كەلگەن ئىدى. قارىغاندا نىيازخاننىڭ تۇغقانلىرى ئىلگىرى ئۇنى بىر نەچچە دوختۇرخانىلارغا، ۋە ھەكىملەرگە كۆر ـ سىتىپ ئامال قىلالمىغاندەك ئىدى. مۇھەممەتروزى غازى نىيازخانىنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن ئۇنى داۋالاپ ساقايتىشنىڭ ئامالى ئۈستىدە ئويلاندى. ئاردا ئۇنىڭغا ماسلىشىۋاتقان دوختۇرلار ئۇنى ياندىكى بۆلۈمگە چاقىرىپ، نىيازخاننى بالىنىستقا قوبۇل قىلـ

ماسلىقنى، بەدىنىنى ئۆسمە قاپلاپ كەتكەن بۇنداق ئېغىر كېسەلنىڭ داۋالاپ ساقايتىشقا بۇ دوختۇرخانا شارائىتىنىڭ يار بەرمەيدىغانلىقىنى، ئالمادىس بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا ھەممەيلەننىڭ مەسئۇلىيەتتىن باش تارتىپ بولمايدىغانلىقىنى شېپى كەلتۈرۈشتى. ھەتتا، تېخى بىرى قىلچە ئاياپ ئولتۇرمايلا مۇھەممەتروزى غازىغا دوق قىلىپ: «جېنى ھەلقۇمغا كېلىپ قالغان بۇنداق كېسەلنى بالا-چىستقا قۇبۇل قىلساق، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز خاپىلىققا تىققان بولىمىز، شۇڭا ئۇنى قايتۇرۇۋېتەيلى، سىز ئۆزۇمنى كۆرسىتىمەن دەپ داۋالاشقا قۇدرىتىمىز يەتمەيدىغان كېسەللەرنى بالىنستقا ئېلىشقا بەكمۇ خۇشتار ئىكەنسىز، بۇنداق ئۆز بېشىمچىلىق قىلسىڭىز بولمايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزنىڭ تەشكىلىمىز بار، تەشكىل قارار قىلسۇن» دېدى. مۇھەممەتروزى غازى ئۇنىڭغا قاراپ ئادەتتى بويىچە پىسسىڭكىدە كۈلۈپ قويۇپ: «سىلەر خەتەرنىلا ئويلاپ نېمىشقا نىياز-خانىنىڭ ياش ھاياتىنى ئويلاپ قويمايسىلەر، مەن ئەزەلدىن مۇنداق ئىشتا مەسئۇلىيەتتىن قاچمايمەن، ھازىرمۇ ئىش ئىلگىرىكىدەك بولىدۇ، يەنى نىيازخانىنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ ساقايتىشقا ئۆزۈم كېپىل بولىمەن، باشقىلار ئەنسىرەپ كەتمىسەڭلارمۇ بولىدۇ» دەپ ئۆز ئىشىغا كىرىشىپ كەتتى، كېيىنكى بىر ھەپتىگىچە مۇھەممەتروزى غازى نىيازخانىنىڭ كېسەللىك ئەھۋالىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش بىلەن بىللە ئوپېراتسىيە قىلىشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى پۈختا ئىشلىدى، ئاخىرى تەييارلىق تاماملاندى. ئۆسمە نىيازخانىنىڭ ئوڭ تەرەپ كۆكرەك قىسمىدىن بويۇن قىسمىغىچە كېڭەيگەن بولۇپ، ئۇ كېرىيەدىن ئىبارەت چەت ھەم نامرات ناھىيەنىڭ دوختۇرخانىسىدا تارىختىن بۇيان تۇنجى قېتىم ئېلىپ بېرىلغان ئۆسمە ئوپېراتسىيەسى ئىدى. نىيازخانىنى ئوپېراتسىيە قىلىۋاتقانلىقى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ، كېرىيەنىڭ بۇلۇڭ ــ پۇچقاقلىرىغىچە تارقىلىپ كەتكەچكە، شۇ تاپتا نۇرغۇن كىشىلەر دوختۇرخانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا توپلىنىپ تۇنجى قېتىملىق ئۆسمە ئوپېراتسىيەسىنىڭ نەتىجىسىنى ئاڭلاش ئۈچۈن دەۋرەپ تۇرۇشاتتى. بىر سائەت... ئىككى

ساتەت... ئوچ سائەت... ۋاقىت نۇر تېزلىكىدە داۋام قىلماقتا، نەچچە جۇپ كۆز يانغا قىيسىيىپ تۇرغان ياغاچ دەرۋازىنىڭ قىسلچىلىقىدىن دوختۇرخانىنىڭ پاكار بۆلۈملىرىگە تىكىلمەكتە. بىر چاغدا كىشىلەر كۆزلىرىنى ئۇزمەي قاراپ تۇرۇشقان پاكار بۆلۈملەرنىڭ بىرىدىن ئاق خالات كىيىۋالغان بىر نەچچە كىشى چىقىۋىدى، كىشىلەر توپى قايتىدىن دەۋرەپ كەتتى. نىيازخانىنىڭ تۇغقىنى بولسا كېرەك، ياندا ئىككى ئايال ئۇن سېلىپ يىغلاشقا باشلىدى، بارا - بارا ئۇلارنىڭ بىرى نىيازخانىنىڭ نامىنى ئاتاپ قوشاق قېتىپ يىغلىۋىدى ئۇنىڭ غېرىب، مىسكىن ئاۋازىدىن باشقىلارنىڭمۇ كۆڭلى ئەسكى بولدى، ئازراق ۋاقىتتىن كېيىن دەرۋازىۋەن ئۇ ئىككىسىگە:

— سىلەرگە نىمە بولدى؟ بېشىڭلا ئايلىنىپ قالغاندەك تۇرۇپلا يىغلاپ كەتتىڭلارغۇ؟ بىكارغا يىغلىماڭلار، ئەگەر بەك يىغلىغۇڭلار كېلىپ قالغان بولسا نېرىغا بېرىپ يىغلاڭلار، باشلىق چىقىپ قالسا مېنى تەنقىدلەيدۇ بىكا... — دېگەن ئىدى، يىغلاۋاتقان ئاياللارنىڭ بىرى ئۇنىڭغا جاۋابەن:

— بىكارغىلا يىغلايدىغان بېشىمىز ئايلىنىپ قالمىدى غوجام، بىچارە نىيازخانغا يىغلىدۇق. مانا ئۇنىڭغا دوختۇرلار ئامال قىلالمىدى بولغاي، ھەممىسى ئوپېراتسىيەخانىدىن كېتىپ قالدى، — دېدى قولىدا بايا بىر نەچچە ئاق خالاتلىق كىشىلەر چىققان پاكار بۆلۈمنى ئىما قىلىپ.

— ئاھاي، نېمە دەيدا ماۋۇ خوتۇن، ئادەمنىڭ ئوغلىنى قاينىتىپ! ئۇ دېگەن ئوپېراتسىيە بۆلۈمى ئەمەس، دورا ئامبىرى... ئۇ نىيازخان دېگەننى مۇھەممەتروزى غازى دوختۇر ئوزى ئوپېراتسىيە قىلىۋاتسا نېمىشقا ئامال بولمىغۇدەك، مۇھەممەتروزى غازى دوختۇر دېگەنچۇ ئەۋلىيا يىگىت! ئۇ دېگەنگە نىيازخانىنىڭ بەدىنىدىكى ياڭاق-چىلىق ئوسمە دېگەن نېمىدى؟ ئۇ دېگەنچۇ ئوتكەن ئايدا بىر كىشىنىڭ بوۋىكىدىكى مۇشتۇمدەك تاشنى ئېلىۋەتكەن تۇرسا نىيازخانىنى ساقايتماي قالامدا! — دەرۋازىۋەننىڭ يوقىرى ئاۋازدا دېگەن بۇ گېپى بىلەن دەرۋازىنىڭ ئالدىغا تەبىئىي جەم بولۇشۇپ قالغان كىشىلەر

جىملىدى، ھېلىقى ئىككى ئايال ئۆزلىرىنىڭ خاتا پەرىزىدىن ئۈيـ
لىپ تۇرغاندا، پاكار بۆلۈمنىڭ كەينىدىكى كاردورلۇق بۆلۈمدىن
مۇھەممەتروزى غازى بىلەن يەنە بىر نەچچە كىشىنىڭ خۇشال ـ
خۇرام ھالدا پاراڭلىشىپ تۇرۇشۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن كىشىلەر يەنە
بايىقىدەكلا دەۋرەپ كېتىشتى.

ــ بايا مەن دېمىگەنما، مۇھەممەتروزى غازى دوختۇر قالتىس
يىگىت دەپ، مانا، ئۇ نىيازخانىنىڭ بەدىنىدىكى ئۆسمىنى تەلتۆكۈش
كېسىپ ئېلىۋېتىپ ئۇنى قۇتقۇزۇۋاپتۇيا ئەينا ... ــ ھەممەيلەن
شادلىقىنى باسالماي قېلىشتى. راست دەرۋازىۋەن دەرۋازا ئالدىدا
كىشىلەرگە نېمە دەپ ماختانسا ماختانسۇنكى، مۇھەممەتروزى غازى
ھەقىقەتەنمۇ نىيازخانىنىڭ ئوڭ تەرەپ كۆكرىكىدىن بويۇنغىچە بولغان
قىسمىدىكى ئۆسمىنى بەئەينى مەككە چامغۇرىنى قازغاندەك قېزىپ
مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا كېسىپ ئېلىۋەتكەن ئىدى. يۇقىرىدا قەيت
قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك بۇ قېتىملىق ئوپېراتسىيە ھەقىقەتەنمۇ خە-
تەرلىك نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى بولغان تۇنجى قېتىملىق ئوپېراتسـ
يە ھېسابلىناتتى، تېخىمۇ خاسىيەتلىك بولغىنى ئاردىدىن ئۇچ يىل
ئۆتكەندە نىيازخانىنىڭ قىز پەرزەنت يۈزى كۆرگەنلىكى بولدى...

ھەش ـ پەش دېگۈچە ئاردىدىن ئۇچ يىل ئۆتتى. مانا بۈگۈن مۇ-
ھەممەتروزى غازى جىددىي تەييارلىقتىن كېيىن شىن يۈكىباۋنىڭ
ئېسىلىپ تۇرغان قورسىقىغا ئوپېراتسىيە پىچىنى تەگكۈزۈش بىلەن
تەڭلا قورساقنىڭ ئىچكى قىسمىدا چىگىلىپ تۇرغان قان خۇددى
بۇلاقنىڭ كۆزىدىن سۇ ئېتىلىپ چىققاندەك بەدەن سىرتىغا چاچراپ
چىقىپ مۇھەممەتروزى غازىنىلا ئەمەس، ئۇنىڭغا يارەملىشىۋاتقان
باشقا دوختۇر سېستىرالارنىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئەسلىدە شىن
يۈكىباۋنىڭ جىگىرى بىر نەچچە يەردىن يېرىلىپ كەتكەن، ھەتتا جـ-
گەرنىڭ ھادىسىدە پارچىلىنىپ كەتكەن كىچىك بىر پارچىسى ئۆز جا-
يىدىن يۆتكىلىپ ئۆپكىگە چاپلىشىپ قالغان ئىدى. باشقىلار بىر ـ
بىرىسىگە مەنىلىك قارىشىپ باشلىرىنى چايقاشتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ
چىرايلىرىدىن، مۇھەممەتروزى غازىنىڭ بۇ قېتىمقى «قارامىلقى» كۇ-

تۇلمىگەندە ئۇنى ئېغىر خاپىلىققا قويىدىغان بولدى، ئۇ ھەر قانچە ئىقتىدارلىق بولسىمۇ بۇنىڭغا ئوخشاش جىگىرى پارچىلىنىپ كەتكەن ئادەمنىڭ ھاياتىنى قۇتقۇزۇۋالىدىغان ئەۋلىيا ئەزەم ئەمەس، دېگەن مەنە ئەينەن ئىپادىلىنەتتى. شۇن يۇڭباۋنىڭ قېنى ئۇ ۋەقە يۈز بەرگەن ئورۇندىن دوختۇرخانىگە ئېلىپ كېلىنگىچە جىگەردىن ئېقىپ، قور-ساق قىسمىغا توشۇپ كەتكەن ئىدى. بايا مۇھەممەتروزى غازى ئۇنىڭ قورسىقىنى يارغاندا ئېتىلىپ چىققان قانىنىڭ مىقدارى ھەقىقەتەنمۇ كۆپ ئىدى، مۇھەممەتروزى غازى ئىلگىرىكى ئادىتى بويىچە كەيپىيا-تىنى ئىمكانقەدەر سالماق تۇتۇپ، ئۆزىگە يارەملىشىۋاتقانلارنىڭ باش-لىرىنى چايقىشىپ، ئۆز ئارا كۆزلىرىدە مۇڭدىشىۋاتقان ئاشۇ قىسقا ۋاقىتتا، ئۆزىنىڭ ئەقلىگە تايىنىپ، ئۇنىڭ ھاياتىنى قۇتقۇزىدىغان ئامالنىمۇ تېپىپ بولغان ئىدى. ئۇ يېنىدا ئۇمىدسىز ھالدا «قۇتقۇزۇش مۇمكىن بولمىغۇدەك، دېگەن مەنىدە ئۆزىگە قاراپ تۇرغان دوختۇرخانا باشلىقىغا لىپىدە قارىۋەتكەندىن كېيىن، شۇن يۇڭباۋغا جىددىي قان سېلىش لازىملىقىنى ئېيتتى. بۇ مەزگىللەردە ھەممە سېرىقتال كۇن ئۆتكۈزۈۋاتقاچقا دوختۇرخانىدا ئەلۋەتتە زاپاس قان يوق ئىدى، ئۇلار ناھايىتى كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىش بەدىلىگە 2500 گىرام قان تېپىپ بىمارغا سالدى، بۇنىڭ بىلەن مۇھەممەتروزى غازىنىڭ كۆڭلى بىر ئاز ئارامىغا چۈشتى. ئۇ تولىمۇ سەزگۈرلۈك بىلەن شۇن يۇڭباۋ-نىڭ بىر قانچە يېرىدىن يېرىلىپ، ھەتتا تۆتتىن ئىككى قىسمى پار-چىلىنىپ كەتكەن جىگىرىنى ئەسلىي ھالىتىگە كەلتۈرۈپ تىكىشكە باشلىدى، پارچىلىنىپ كەتكەن ھېلىقى بىر پارچىسىمۇ ئۆز جايىغا كەلتۈرۈلۈپ خۇددى سۈنۈپ، پارە - پارە بولۇپ كەتكەن چىنىنى قا-مىغاندەك بىر خىل كۆرۈنۈش ھاسىل بولدى. مۇھەممەتروزى غازى بۇ ئۆزگىچە مەشغۇلاتنى شۇنداق تەبىئىي، شۇنداق خاتىرجەم ئېلىپ بار-دىكى، قارىماققا ئۇ بۇ خىلدىكى مەشغۇلاتنى ئىلگىرى تولا قىلىپ كۆنۈپ قالغاندەك، قىسقىسى ئۇنىڭ ھەر بىر باسقۇچى ئۆزىگە ياد بو-لۇپ كەتكەندەك ئىدى. ئەپسۇس، ھەممەيلەنگە ئېنىق ئىدىكى بۇ دوخ-تۇرخانىدا ئادەمنىڭ سىرتقى زەربە تەسىرىدىن يېرىلىپ پارچىلىنىپ

كەتكەن جىگىرىنى ئەسلىي ھالىتىگە كەلتۈرۈپ ياماش ئوپېراتسىيەسى تۈنجى قېتىم قىلىنىۋاتاتتى. كىشىنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى مۇھەممەتروزى غازىنىڭ بۇ خىلدىكى ئەھۋالىنى تۈنجى قېتىم كۆرۈشى ھەم بۇ خىلدىكى ئوپېراتسىيەنى تۈنجى قېتىم قىلىشى ئىدى، بۇ يەردە كەسىپ ئەھلىلىرىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرغان بىر ئىش بار بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ ئادەمنىڭ پارچىلىنىپ كەتكەن جىگىرىنى ياماش ئوپېراتسىيەسىنىڭ مېدىتسىنادا يېتەرلىك نەزەرىيەۋى ئاساسىنىڭ بولماسلىقىلا ئەمەس، بەلكى مېدىتسىنا ئوقۇتۇشىدا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرسىگە بىرلەشتۈرۈپ مۇشۇنداق ئېھتىماللىقنى تىلغا ئېلىپمۇ ئۆتمىگەنلىكى، يەنە كېلىپ ئوپېراتسىيە ئۈسكۈنىلىرى كەم، ھەم قالاق بولغاندىن سىرت، بۇ دوختۇرخانا ئوپېراتسىيەخانىسىنىڭمۇ گېنېراتوردىن ھاسىل قىلىنغان تۆۋەن بېسىملىق توكتا سۇس يورۇپ تۇرىدىغانلىقى ئىدى. دەرۋەقە كىشىنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايدىغان غەلىتە ئۇسۇللار بىلەن بىمارنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ كېلىۋاتقان مۇھەممەتروزى غازىنىڭ بۇ قېتىمقى غەلىتە ئىشى، ئەتىدىن بېرى ئېغىزىدا لام ــ جىم دېمىگەن بىلەن كۆزلىرىدە ئۆز ئارا مۇڭدىشىۋاتقان كەسىپداشلارنى بۇرۇنقىدىن بەتتەر ھەيران قىلغان ئىدى. شۇ ئەسنادا ئۆز ئىشى بىلەن بېجانىدىل مەشغۇل بۇلۇۋاتقان مۇھەممەتروزى غازى شىن يۇڭباۋنىڭ يامىلىپ ئەسلىي ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن جىگىرىنى ئۆپكىسىگە يېپىشىپ تۇرغان (قوينىڭ چاۋا يېغىغا ئوخشايدىغان) يېغىنى ئېلىپ ئورىغاندىن كېيىن، ئورالغان جىگەرنى ئەسلىي ئورنىغا سېلىپ مۇقىملاشتۇرۇپ، قورساق قىسمىنى تىكىپ بۇ قېتىمقى غەلىتە ئوپېراتسىيەنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاخىرلاشتۇردى. ئاخىر مۆجىزە يۈز بەردى، مۇھەممەتروزى غازىنىڭ ئۆزگىچە ماھارىتى بۇ قېتىمقى مۆجىزىنى بارلىققا كەلتۈردى. ئاردىدىن بىر ئايچە ۋاقىت ئۆتۈپ شىن يۇڭباۋ تەلتۆكۈس سايقايدى. ئۇ بالىستىتىن چىقىش ئالدىدا مۇھەممەتروزى غازىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ ئۇنىڭغا تەكرار رەھمەت ئېيتىۋاتقاندا، ئۇنىڭ

جىگىرىنىڭ ھازىرقى ئىقتىدارىدىن گۇمانلىنىدىغانلار، مۇنداقچە ئېيتقاندا شۇ يۇڭباۋنىڭ جىگىرىنى تېكىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈ-پېراتسىيەسىگە بېۋاستە قاتنىشىپ ئۇنىڭ ئالاھىدە ئەھۋالىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بىر قىسىملارنىڭ ئىلگىرىكى گۇمانى يەنىلا گۇمان پېتى قالدى، ئەينى دەۋردە، ئۇلارنىڭ ئويىچە ئىنسان ھاياتى-نىڭ تۈپ كاپالىتى، يەنى قان ئىشلەش ۋە ساقلاش ئىسكىلاتى ھېسابلىنىدىغان جىگەرنىڭ پارچىلىنىپ قايتا يامىلىشىنىڭ ساقىيىش نىسبىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش بەك مۇشكۈل ئىدى، شۇڭا ئۇلار ئېچىدە شۇ يۇڭباۋ ئۇزاق بولسا بىر نەچچە ئاي ئۆمۈر كۆرۈشى مۇمكىن، دەپ قېلىشتى، راست، شۇ يۇڭباۋنىڭ كېيىنكى تەقدىرى قانداق بولدى؟

2

شۇ يۇڭباۋ ھازىرمۇ ھايات! ئۇ ھازىر تەندۇرۇس ھالدا ئانا يۇرتى جىاڭسۇنىڭ جاڭجىياڭ شەھىرى شۇنزەيجىڭ بازىرىدا تۇرۇۋاتىدۇ، ھەقىقىي مۆجىزە دېگەن مانا مۇشۇ! بۇ يەردە شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتۈش زۆرۈركى، شۇ يۇڭباۋ 1967 - يىلى كۈتۈلمىگەن ھادىسىگە ئۇچراپ، مۇھەممەتروزى غازىنىڭ بىر قوللۇق ئەجرى بىلەن ھايات قالغاندىن كېيىن، ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېيىنكى ھاياتىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگەن، يەنى ئۇ شۇنزەيجىڭ بازارلىق ئېچىش رايونىنىڭ مەس-ئۇللۇقىنى ئىشلەپ دۆلەتكە نۇرغۇن تۆھپە قوشقان. گەرچە شۇ يۇڭباۋ 1994 - يىلىغا كەلگىچە بۇنىڭدىن يىگىرمە نەچچە يىل ئىل-گىرىكى ئاشۇ قاباھەتلىك كەچمىشىنى پات - پات ئەسلەپ، ئاشۇ چاغدا ئۆزىنىڭ ئىككىنچى قېتىم ھايات قېلىشىغا بىردىنبىر سە-ۋەبكار بولۇپ قالغان مۇھەممەتروزى غازىنى خىيالەن ياد ئېتىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، بىراق، ئۇنىڭ ئۆزىنى قانداق قۇتقۇزۇۋالغانلە-قىنى، ئەسلىدە ئۆزىنىڭ قايسى دەرىجىدە زەخمىلەنگەنلىكىنى ئېنىق بىلمىگەچكە (1967 - يىلى شىنجاڭنىڭ كېرىيە دېگەن يېرىدە كۇ-

www.uyghurkitap.com

تۈلمىگەن ھادىسىگە يولۇقۇپ زەخىملەندىم، كېيىن مۇھەممەترۇزى غازى ئىسىملىك ياش بىر دوختۇر مېنى ئوپېراتسىيە قىلىپ داۋالاپ ھاياتىمنى قۇتقۇزۇپ قالدى دەپلا ئويلىغان)، ئۇنىڭ كۆڭلىدە شۇنداق بىر ئۇقۇم بارغانسېرى غۇۋالىشىۋاتاتتى، ئەمەلىيەتتىمۇ ئىنسان ھا- ياتلىقتا بىرەر كۈتۈلمىگەن پالاكەتكە يولۇقمايمەن دەپ ھۆددە قىلال- مايتتى، ھەمدە دوختۇر دېگەننىڭ كېسەلنى داۋالاپ، ئادەمنى قۇتقۇ- زۇشىمۇ ئادەتتىكى بۇرچى ئىدى. قىسقىسى ئۇ ئۆزىنىڭ شۇ چاغدى- كى قىسمىتىنى ئادەتتە ئىنساننىڭ بېشىغا كېلىپ تۇرىدىغان نورمال قىسمەت، مۇھەممەترۇزى غازىنىڭ ئۆزىنى ئوپېراتسىيە قىلىپ داۋالاپ ساقايتىشنى ئادەتتىكى مەجبۇرىيەت دەپ چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇ مۇھەممەترۇزى غازىنى ئارىدا ئۆتكەن ئوتتۇز يىلغا يېقىن ۋاقىت- تا پەقەت خىيالەن ئەسلەپلا كەلگەن ئىدى. بىراق، 1994 ـ يىلىنىڭ بېشىدا شىن يۇڭباۋنىڭ ئىلگىرىكى قارىشى بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى. ئەسلىدە ئۇ شاڭخەي 6 ـ دوختۇرخانىسىغا كېلىپ CT ئاپ- پاراتىدا رەئىس ئەزالىرىنى تەكشۈرتكەن ئىدى، CT ئاپپاراتىنى باشقۇرغۇچى دوختۇر شىن يۇڭباۋنىڭ يۈرەك، ئۆپكە، ئاشقازان قا- تارلىق رەئىس ئەزالىرىنى تەكشۈرۈپ بولۇپ ئاخىرىدا ئۇنىڭ جىگ- رىنى تەكشۈرۈۋېتىپ بىردىنلا كومپيۇتېرغا تىكىلگەن كۆزلىرىدىكى ھەيرانلىق، ئەجەبلىنىش سېزىمى ۋۇجۇدىنى چىرماپ ئالدى. دېمى- سىمۇ ئۇنىڭ كۆزى ئالدىدىكى جىگەر (يەنى شىن يۇڭباۋنىڭ بۇنىڭ- دىن ئوتتۇز يىل مۇقەددەم شىنجاڭنىڭ كېرىيە ناھىيەسىدىكى دوخ- تۇر مۇھەممەترۇزى غازى خۇددى سۇنۇپ كەتكەن چىنىنى قاماپ قويغاندەك ياماپ ئەسلىگە كەلتۈرۈپ قويغان جىگىرى)، باشقا ئىن- سانلارنىڭ جىگىرىگە ئوخشىمىغان ھالدا، سىرتقى يۈزى ئۇستا نەق- قاش گۈل چېكىپ قويغاندەك ئۆزگىچە قىياپەتتە تۇراتتى، كېيىن CT ئاپپاراتىنى باشقۇرغۇچى دوختۇر ھازىرغىچە بىرەر قېتىممۇ ئۇچرىتىپ باقمىغان بۇنداق جىگەرنىڭ نېگاتىپىنى چىقىرىپ دوخ- تۇرخانىدىكى باشقا دوختۇر ـ مۇتەخەسسىسلەر بىلەن ئانالىز قىلىپ

كۆزگەن بولسىمۇ، ئۇلار ئەجەبلىنىشتىن باشقا نەرسىگە ئېرىشەلمىدى، ئاخىرى ئۇلار شىن يۈكباۋ بىلەن سۆھبەتلەشتى.

— بىز بەكمۇ ھەيران بولدۇق، چۈنكى سىزنىڭ جىگىرىڭىز ئاددىتىكى ئادەملەرنىڭ جىگىرىگە ئوخشىمايدىكەن، باشقىچە ئويلىنىپ قالماڭ، جىگىرىڭىزنىڭ ئىقتىدارى ناھايىتى ياخشى ئىكەن، بىراق سىرتقى يۈزى ۋە شەكلى ئۆزگىچە ئىكەن... مانا قاراڭ، — چاچلىرى ئاقارغان پېشقەدەم دوختۇر نېگاتىپنى شىن يۈكباۋغا سۇندى، شىن يۈكباۋ ئۇنى قولىغا ئېلىپ بىردەم سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن پىسكىدە كۈلۈپ:

— مەن بۇنىڭدىن بىرەر نەرسىنى پەرىق ئېتەلمىدىم، ئەمما مەن بۇنىڭدىن ئوتتۇز يىل ئىلگىرى بىر قېتىملىق كۈتۈلمىگەن ھادىسىگە يولۇقۇپ جىددىي ئوپېراتسىيە قىلىنىپ ھاياتىم قۇتقۇزۇۋېلىنغان، شۇ چاغدا مېنى داۋالاشقا مەسئۇل بولغان كىشىنىڭ دېيىشىچە، ھادىسىدە مېنىڭ جىگىرىم يېرىلىپ پارچىلىنىپ كەتكەن ئىكەن... مۇھەممەتروزى غازى ئىسىملىك ئۇيغۇر دوختۇر جىگىرىمنى تىكىپ ئەسلىگە كەلتۈرگەنمىش. مەن...مەن بۇ گەپكە تازا ئىشىنەلمەي كەلگەنىدىم.

شىن يۈكباۋنىڭ بۇ گېپى ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشۋاتقان دوختۇر ـ مۇتەخەسسىسلەرنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى.

— نېمە؟ سىز ئىلگىرى ھادىسىگە ئۇچراپ ئوپېراتسىيە قىلىنغانمۇ؟ مۇنداق دەڭ، — ئوتتۇرا ياش دوختۇر شۇنداق دېگەندىن كېيىن پېشقەدەم دوختۇر پۈتۈن زېھنى بىلەن قاراۋاتقان نېگاتىپقا يېنىدىن قارىدى. بىردەمدىن كېيىن پېشقەدەم دوختۇر تولىمۇ ھايجانلانغان ھالدا نېگاتىپتىن كۆزىنى ئېلىپ ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرۇشقانلارغا تەكشى قاراپ ھاياجان بىلەن:

— مۆجىزە ! مۆجىزە دېگەن مانا مۇشۇ! قاراڭلار، جىگەرنىڭ ئەينى ۋاقىتتا پارچىلىنىپ كەنكەنلىكى ئېنىق تۇرمامدۇ، ئۇنى تىكىپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرگەن دوختۇر كارامەت ئىكەن، كارامەت! — پېشـ

قەدەم دوختۇرنىڭ ئاۋازى ياڭراپ كەتتى. ھەممەيلەن ئۇستەل ئۈستىدە قويغان نېگاتىپقا قايتىدىن قاراشقا باشلىدى، ئاردا شىن يۇڭباۋ ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا مەدىتسىنا ئىلمىگە ئائىت قىلىشقان گەپلىرىنى چۈشىنەلمەي بەخىرامان ئولتۇراتتى، بەكمۇ ھاياجانلىنىپ كەتكەن پېشقەدەم دوختۇر ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە:

ـــ سىز تولىمۇ تەلەيلىك ئىكەنسىز، ئەينى ۋاقىتتىدىكى دوختۇرلارنىڭ داۋالاش سەۋىيەسىدىن كۆرە ئوپېراتسىيە سايمانلىرىنىڭ كەم ھەم ئاددىيلىقى، ئوپېراتسىيە شارائىتىنىڭ ناچارلىقىنى نەزەرگە ئالغاندا سىزنىڭ زەخمىلىنىپ پارچىلىنىپ كەتكەن جىگىرىڭىزنى ئۆز جايىغا كەلتۇرۇپ تىكىپ، ھاياتىڭىزنى ساقلاپ قېلىش ھەرگىز مۇ مۇمكىن بولمايدىغان ئىش ئىدى، شۇنداقتىمۇ سىز ئاجايىپ ئۇستا دوختۇرغا يولۇقۇپسىز، راستىنى دېسەم ئەينى ۋاقىتتا سىز مېنىڭ يېنىمغا كەلگەن بولسىڭىز مەن ئۇ دوختۇرەڭ تەۋەككۇل قىلالمايتتىم، بىئەجەل ئۆلۈپ كېتىشىڭىز ئېنىق ئىدى، ـــ دېدى.

ـــ ئۇ چاغدا مېنىڭ ئەھۋالىم بەكمۇ خاراب ئىدى، پۈتۈن جىسمىدىن قېپقىزىل قان ئېقىۋاتقانىدەك بىر خىل سېرىملا بار ئىدى، كېيىن ئۇمۇ يوقالدى، مەن ئۆلۈم دېگەن مۇشۇ ئوخشايدۇ، ئەمدى مەن ئوتتا كۆيدۈرۈلمەن دېگەنلەرنى ئويلاپلا ھوشۇمنى پۈتۈنلەي يوقاتتىم. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن كۆزۈمنى ئېچىپ ئۆزۈمنىڭ دوختۇرخانىدا ياتقىنىمنى كۆرۈپ گاڭگىراپلا قالدىم. بىراق، ھازىر ئويلىسام مېنى ئوپېراتسىيە قىلغان دوختۇر مۇھەممەتروزى غازى ئاھەتتىكى كىشى ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇنچە كارامەت ئىگىسى ئىكەنلىكى ھەرگىزمۇ ئەقىلگە سىغمايدۇ، مەندە ئۇنىڭ سەممىيلىكى، كۈيۈمچانلىقىدىن باشقا قالدۇرغان تەسىراتى يوق، ئەمدى بىلسەم ئۇ كارامەت دوختۇر ئىكەن ئەمەسمۇ؟!

ـــ بۇ گېپىڭىز دەل توغرا بولدى. ئۇ دوختۇر سىزلا ئەمەس، مەندىن باشلاپ ھەممەيلەن قول قويىدىغان ئاجايىپ ئىقتىدارلىق دوختۇر ئىكەن. ئەمدى سىزدىن سوراي، سىز شىنجاڭدىن قايتىپ

كەلگىلى شۇنچە ئۇزاق ۋاقىت بولۇپتۇ، ئاربدا مۇھەممەتروزى غازى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇردىڭىزمۇ؟ ــ پىشقەدەم دوختۇرنىڭ بۇ سوئا-لى شىن يۇڭباۋنى گاڭگىرىتىپ قويدى.

ــ دەسلەپتە ئۇنىڭ بىلەن خەت ئالاقىسى قىلىشىپ كەلگەن ئىدۇق، كېيىن ئالاقىمىز ئۇزۇلۇپ قالدى، ئەسلىدە مەن ئۇنى يوقلاپ تۇرسام بولاتتى... ئەمدى ئويلىسام مەن ياخشى قىلماپتىمەن، سە-لەرنىڭ گېپىڭلارنى ئاڭلاپ مۇھەممەتروزى غازى بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئالاقىلاشمىغانلىقىمغا پۇشايمان قىلىۋاتىمەن، مەن... مەن ھازىردىن باشلاپ ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىمەن، كېچىككەن بولسامۇ ئۇنىڭغا يەنە رەھمىتىمنى بىلدۇرىمەن، راست... مەن ھا-زىرلا... ــ شىن يۇڭباۋ شۇنداق دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، پىشقەدەم دوختۇر ئۇنىڭ قولىنى سىقىپ تۇرۇپ:

ــ راست دەيسىز، دانىشمەنلەر «دۇنيادا بىر ياخشىلىق بىلەن بىر يامانلىق ئونتۇلمايدۇ» دەپتىكەن، راستىنى ئېيتقاندا مۇھەم-مەتروزى غازىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا سىزنى ئوپېراتسىيە قىلىپ ھايا-تىڭىزنى ساقلاپ قېلىشىنى ئۇنىڭ ئادەتتىكى دوختۇرلۇق مەجبۇرد-يىتى ئەمەس، سىزگە قىلغان ياخشىلىقى دېسەك توغرا بولىدۇ، ئۇ-نىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىشقا كەلسەك بۇ ئىشقا بىزمۇ ئەجىر قىلايلى، ئۇنىڭدەك كارامەتلىك دوختۇر بىلەن ئەسرالىشىش تولىمۇ مەنىلىك ئىش بولىدۇ... ــ دېدى تەمكىن ھالدا، ئۇنىڭ قورۇقلار گىرەلىشىپ تۇرغان چىرايىدا بىر خىل مەمنۇنىيەت، بىر خىل سۆ-يۈنۈش ھەم قايىل بولۇش ئىپادىسى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇلار شىن يۇڭباۋنىڭ خاتىرىسىدىكى ئادرېسقا ئا-ساسەن مۇھەممەتروزى غازىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىشقا باشلىدى، ئاربدىن ھەپتە ئۆتۈپ ئۇلارنىڭ ئەجرى ئەزىم بولدى، يەنى ئۇلار خىسلەتلىك دوختۇر مۇھەممەتروزى غازىنىڭ ئىز دېرىكىنى ئالغان ئىدى، دەرۋەقە مۇھەممەتروزى غازى ھازىر ھايات بولۇپ ئاللىقاچان دەم ئېلىشقا چىققان ھەمدە ئۆز يۇرتى كېرىيەدىن خوتەن شەھىرىگە

كۆچۈپ كېلىپ مەلۇم دوختۇرخاناندا تەكلىپ بىلەن ئىشلەۋاتقان ئىدى. بىر ـ بىرسىدىن نەچچە مىڭ كىلومېتىر يىراقلىقتا تۇرۇۋاتقان شىن يۈكباۋ بىلەن مۇھەممەتروزى غازىنىڭ بىر ـ بىرسىگە تونۇش بولغان قەدىرلىك ئاۋازى نۇر كابېلىنىڭ قۇدرىتى بىلەن يەنە بىر ـ بىرسىنىڭ قۇلىقىغا شۇنچە ئېنىق، شۇنچە روشەن ئاڭلىنىپ، ھەر ئىككىلسىنى چەكسىز شادلاندۇردى.

ۋاي! مەن ... مەن ... مەن شىن يۈكباۋ ... 1967 ـ يىلى يېكىباغ دېھقانچىلىق مەيدانىدىن ناھىيە بازىرىغا كېلىۋېتىپ ھادىسىگە يولۇقۇپ زەخمىلەنگەن شىن يۈكباۋ! كېرىيەدە سىز داۋالاپ قوتقۇزغان شىن يۈكباۋ! مەن شۇ! ـــ شىن يۈكباۋنىڭ ئاۋازى تىترەۋاتاتتى، كېيىن ئۇنىڭ مىشىلداپ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى،

ـــ مەن ... مەن... مۇھەممەتروزى غازى بولىمەن، ھەئە، مەن شۇ، مەن ھازىر سالامەت تۇرۇۋاتىمەن، سىزنىڭ مېنى ھازىرغىچە ئۇنتۇپ كەتمىگەنلىكىڭىزگە كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن، سالامەتلىكىڭىز ياخشىمۇ؟

ئادەتتە ئاسان ھاياجانلانمايدىغان مۇھەممەتروزى غازى تېلېفوندا بىرى بىلەن مۇڭدىشىۋېتىپ بارغانسېرى ھاياجانلىنىۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئايالى رابىخان ھەيران بولدى (دەرۋەقە ئادەم ئۆز ئەجرىنىڭ مېۋىسىنى كۆرگەندە مانا مۇشۇنداق سۆيۈنىدۇ، ھاياجانلىنىدۇ)، تېلېفوندىن ئاڭلىنىۋاتقان تىترەك ئاۋازدىن مۇھەممەتروزى غازى شىن يۈكباۋنىڭ ـــ ئەينى ۋاقىتتىكى 19 ياشلىق كىچىككىنە بالىنىڭ ئەمدىلىكتە ئۆزىگە ئوخشاش قېرىغانلىقىنى ھېس قىلدى، ئۇلار شۇ يوسۇندا خېلى ئۇزاق مۇڭداشتى، ھەر ئىككىلسىنىڭ ئېچىنى ۋاقىتتىكى ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈش قايتا زاھىر بولۇپ يۈرەكلىرى ئۆرتەندى، ئاخىرىدا شىن يۈكباۋ مۇھەممەتروزى غازىنى ئۆزىنىڭ يۇرتىغا كېلىپ مېھمان بولۇشقا تەكلىپ قىلدى، دەسلەپتە بۇ تەكلىپىنى رەسمىيەت دەپ چۈشەنگەن مۇھەممەتروزى غازى شىن يۈكـ

باۋنىڭ تەلەپپۇزىدىكى سەممىيلىك بىلەن قەتئىيلىكنى ئېنىق ھېس قىلىپ ئويلىنىپ قالدى. ئاردىدا شىن يۈكباۋغا بىر كىم ئەقىل ئۆگەتتى بولغاي، ئۇ ئۇسۇلىنى بىردىنلا ئۆزگەرتىپ مۇھەممەتروزى غازى ئۆمرىدە ئەڭ ئەتىۋار بىلىدىغان يەردىن ئېچىپ قالدى، ئېنىقراق ئېيتقاندا شىن يۈكباۋ ئۇنىڭغا شاگىخەيدىكى مەلۇم دوختۇرخانا تېببىي خادىملىرى بىلەن ئىلىم ئالماشتۇرۇش پۇرستىنىڭ بارلىقىنى تىلغا ئالدى. ئاخىر ئۇ شىن يۈكباۋغا ھەپتىدىن كېيىن ئۇنىڭ يۇرتى بولغان جياگسۇغا يولغا چىقىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ ئۇنى چەكسىز خۇش قىلىۋەتتى ھەمدە ئاردىدىن ھەپتە ئۆتۈپ بۇ يەردە ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان شىن يۈكباۋ بىلەن دىدارلاشتى.

ئوتتۇز يىلنىڭ ئالدىدىكى كىچىككىنە بالا ئەمدىلىكتە ئوتتۇرا ياشلاردىن ھالقىپ، ھاياتنىڭ نۇرغۇن ئاچچىق ـ تاتلىقىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ پىشىپ يېتىلگەن ئىدى. ئىككىيلەن بىر نەچچە كۈنگىچە قانماي مۇڭداشتى، كېيىن شىن يۈكباۋ تەكلىپكە ئاساسەن غەمگۈزارى مۇھەممەتروزى غازىنى شاگىخەيدىكى مۇناسىۋەتلىك دوختۇرخانىنىڭ دوختۇر ـ مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتۇردى. ئۇلار مۇھەممەتروزى غازىنى تولىمۇ قىزغىن قارشى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئەينى ۋاقتىدا داۋالاش شارائىتى ۋە داۋالاش تېخنىكىسى شۇنچە قالاق بولۇشىغا قارىماي، شىن يۈكباۋنىڭ زەخىملىنىپ ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتكەن جىگىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تىكىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئۇنى ئەجەل ئېغىزىدىن قايتۇرۇپ كەلگەنلىك جەريانىنى تەكرار سوراپ، ئۇنىڭ تالانتىغا ئاپىرىن ئوقۇدى، كېيىنكى بىر نەچچە قېتىملىق ئىلمىي پائالىيەتلەردە مۇھەممەتروزى غازى تەكلىپ بويىچە ئۆزىنىڭ نۆۋەتتە تۇرلۇك تېرە كېسەللىرى، ئاياللار كېسەللىكى، ئاشقازان ئۆسمىسى، ئاشقازان، بۆرەك، يۇرەك ۋە تاشقى ئەزا كېسەللىكلىرى قاتارلىق بىر قىسىم مۇرەككەپ كېسەللەرنى داۋالاپ ساقايتىش تەجرىبىسىنى تونۇشتۇرۇپ كەسپداشلىرىنى ھاياجانغا چۆمدۇرۇۋەتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ تۇرلۇك تېرە كېسەللىنى ئۆ-

www.uyghurkitap.com

زىگە خاس بولغان يېڭىچە ئۇسۇل بىلەن داۋالاپ ساقايتىش ئۇسۇلى بىلەن، ئاشقازان ئوپېراتسىيەسىدىكى يېڭى ئۇسۇلى كەسىپداشلارنى ئۆزىگە كۆچلۈك جەلپ قىلدى. چاچلىرى ئاقارغان پېشقەدەم دوختۇر مۇھەممەتروزى غازىنىڭ گەرچە شىنجاڭنىڭ ئەڭ چېتىدىكى كېرىيەدىن كەلگەن بولسىمۇ، تەبىئىي ھەم ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرىدە يېتىلگەن ئالىمغا خاس بايانلىرىنى ئاڭلاپ ھەيران بولدى. مۇھەممەتروزى غازى كېيىنكى بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىتتا بۇ خىلدىكى ئىلمىي سۆھبەتلەرگە بىر نەچچە قېتىم تەكلىپ قىلىندى ھەمدە شىن يۈكباۋنىڭ ھەمراھلىقىدا شاڭخەينىڭ بىر قىسىم مەشھۇر جايلىرىنى، خاڭجۇ، سۇجۇ، بېيجىڭ قاتارلىق شەھەرلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. بۇ جەريانداا بىر قىسىم بىمارلارنى داۋالاپ، ئۆزىنىڭ مېدىتسىنا ۋە ئۇيغۇر تېبابەتچىدىكى ئالاھىدە ئىقتىدارىنى يەنە بىر قېتىم نامايان قىلدى، شۇنداق قىلىپ بۇنىڭدىن ئوتتۇز يىل مۇقەددەم تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىدىكى خىلۇەت بوستانلىقتا ياڭرىغان دوستلۇق ۋە ئىنسانپەرۋەرلىكىنىڭ، كامالەت ۋە ئىختىرانىڭ جۇشقۇن سىمفونىيەسى چاڭجىياڭ دېلتىسىدا قايتا ياڭراپ، قەلبلەر تەكتىدىن ئەبەدىيلىك ئورۇن ئالدى.

3

بەلكىم كىتابخانلار دوختۇر مۇھەممەتروزى غازىنىڭ تەرجىمھالىغا قىزىقىدۇ، مۇھەممەتروزى غازى 1935 ـ يىلى دېكابىردا خوتەن ۋىلايىتىنىڭ كېرىيە ناھىيەسى قارىقىر (قارقىي) يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كۆز ئاچقان. دەسلەپكى دىنىي ۋە پەننىي ساۋاتىنى ئۆز يېزىسىدا چىقارغاندىن كېيىن، ناھىيە مەركىزىدە تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى تاماملاپ ئەينى دەۋردىكى خوتەننىڭ بىردىنبىر مەرىپەت بۆشۈكى ھېسابلىنىدىغان خوتەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇپ، كېرىيە ناھىيەسىدە ئوقۇتقۇچىلىق كەسپى بىلەن مەشغۇل بولغان. مۇھەممەتروزى غازى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئو-

قۇزاتقان مەزگىلدىن باشلاپ دۇنيا تارىخى، پەلسەپە، تېبابەت، ئىلمى نۇجۇم، لوگىكا قاتارلىق پەنلەرگە كۇچلۇك ئىشتىياق باغلاپ ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن، ئۇ كېيىنكى مەزگىللەردە ۋۇجۇدىدىكى ئىنسانىيلىك مەنىۋى تەپەككۇرى ۋە ئۇنىڭ روھىي، جىسمانىي ساغلاملىقىغا قىزىقىدىغان ئىندىۋىدۇئال ئالاھىدىلىكىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن، ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىدىن ئايرىلىپ ئۆز ۋاقتىدا غۇلجىدا ۋە ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان تېببىي تېخنىكوم مەكتەپلىرىدە ئوقۇپ غەرب تېبابىتى بويىچە مۇكەممەل ئىقتىدار يېتىلدۇرگەندىن سىرت خەنزۇ، رۇس تىللىرىنى ئۆگىنىپ ئۇنى كەسپىي بىلىملىرىنى يۇكسەلدۇرۇشنىڭ ۋاستىسى قىلغان. ئۇ بۇ مەزگىلدە بىر تەرەپتىن كەسىپ ئىگىلەشنى چىڭ تۇتسا يەنە بىر تەرەپتىن قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ تېبابىتىنىمۇ قېتىرقىتىپ ئۆگىنىپ، ئۇلارنىڭ ئىلغار تەرەپلىرىنى قوبۇل قىلغان. 1954 ـ يىلىدىن باشلاپ دەسلەپتە خوتەن ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىدا، كېيىن كېرىيە ناھىيەلىك خەلق دوختۇرخانىسىدا دوختۇرلۇق كەسپى بىلەن مەشغۇل بولغان. ئاردا ئۇ شىنجاڭ تېببىي ئونۇپرىسىتېتىدا تاشقى كېسەللىكلەر ئىلمى بويىچە ئىككى يىل بىلىم ئاشۇرغان. ئاپەتلىك يىللاردا «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر» ئاتىلىپ كۆپ دەرد ـ ئەلەم تارتقان، ئالتۇندەك قىممەتلىك ۋاقىتلىرى تەلۈدىلەرنىڭ چاڭگىلىدا خازان قىلىنغان. 1988 ـ يىلى دەم ئېلىشقىچە بولغان جەريانداۋ ئۇ قانچىلىغان بىمارنى چوڭ ـ كىچىك ئوپېراتسىيە قىلىپ، ئوپېراتسىيەدە قىلچە مەسىلە سادىر قىلماسلىقتا رېكورت يارىتقان. ئاياللار كېسەللىكى، تۇرلۇك تېرە كېسەللىكى، ئاشقازان، جىگەر، ئۆپكە، يۇرەك كېسەللىكلىرىنى ئۆزگىچە ئۇسۇلدا داۋالاپ ساقايتىشتا ئالاھىدە نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن. ئۇنىڭ تېبابەت كامالىتى ھازىرغىچە شىن يۈكباۋنىڭ يازمىلىرى(مەخسۇس كىتاب)، ئىچكىرى ئۆلكىلەردە چىقىدىغان بىر قىسىم گېزىتلەر بىلەن، قازاقىستان «يېڭى ھايات گېزىتى»نىڭ 1995 ـ يىلى 25 ـ نويابىر سانىدىن باشقا مەتبۇئاتلار نەزىرىنىڭ سىرتىدا بولۇپ كەلگەن.

(مەتسىلىم مەتقاسىم)

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى ئادرىسى

سۇچىلىق ئىشلىرىغا بېغىشلانغان مۇھەببەت

يولداش دەي زىيەن 1936 ـ يىلى 4 ـ ئايدا تۇغۇلغان، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ خەنشۇ ناھىيەسىدىن. 1955 ـ يىلى خىزمەتكە قاتناشقان، 1982 ـ يىلى 9 ـ ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە. ئىنژېنېر.

يولداش دەي زىيەن 1955 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ۋۇخەن سۇچىلىق مەكتىپىنى پۈتكۈزۈپ، 1957 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش ئارمىيەسى ماناس قۇرۇلۇش باشقارمىسىدا ياردەمچى تېخنىك، 1957 ـ يىلى 3 ـ ئايدىن 1960 ـ يىلى 1 ـ ئايغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك سۇچىلىق ئىدارىسىدا تېخنىك، تېخنىكا گۇرۇپپا باشلىقى بولغان. 1960 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن 1992 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە چىرا ناھىيەلىك سۇچىلىق ئىدارىسىدا تېخنىك، ياردەمچى ئىنژېنېر، ئىدارىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1992 ـ يىلى 8 ـ ئايدا خوتەنگە يۆتكىلىپ، ۋىلايەتلىك سۇ ـ ئېلېكتىر باشقارمىسىدا سۇ ئاسراش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، ياردەمچى تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشلىگەن.

يولداش دەي زىيەن چىرا ناھىيەسىدە ئىشلىگەن 32 يىللىق خىزمەت تارىخىدا داڭلىق بورانتاي ئېلىشبېشىنى پىلانلاش ۋە ئىش ئۈستىدە قوماندانلىق قىلىشقا قاتناشقان. بۇ قۇرۇلۇش ئەينى يىللىرى سۇچىلىق مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن دۆلەت دەرىجىلىك ئۈلگىلىك قۇرۇلۇش قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. ئۇندىن باشقا، يولداش دەي زىيەن «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» قۇرۇلۇشى قاتارلىق نۇرغۇن چوڭ ـ كىچىك سۇ قۇرۇلۇشلىرىنىڭ تېخنىكلىقىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇ كۈچ ـ قۇدرىتى، زېھنىي كۈچىنىڭ خوراپ تۈگىشى، سالامەتلىكىنىڭ كۈنسايىن ناچارلىشىۋاتقانلىقى بىلەن قىلچە ھېسابلاشماي ، ئون ـ يىگىرمە يىللاپ چۆل ـ جەزىرە، تاغ ئۈستى، جىلغا ئارىسى، قۇملۇقلاردا يۈرۈپ سۇ قۇرۇلۇشىنىڭ نەتىجىلىك، سۈپەتلىك، تېز تاماملىنىشىغا؛ قۇرۇ-

لۇشچى ئاممىنىڭ بىخەتەر، ئوڭۇشلۇق ھالدا قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشىغا بىۋاسىتە يېتەكچىلىك قىلغان. گەمىدە، دەريا ئېقىنلىرى بويىدا، سايلىق، تاغ ئارىلىرىدا ئىسسىق ـ سوغۇق دېمەي، دېھقانلار ئاممىسى بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ كۇرەش قىلىپ، چىرا بوستانلىقىنى كۆكەرتىشكە، قۇملۇقنى چېكىندۇرۇپ، بوستانلىقنى كېڭەيتىشكە، تىرىكچىلىك ئۇچۇن پۇتۇن كۇچى بىلەن تىركىشىۋاتقان ناھىيە خەلقىگە سۇ يەتكۇزۇپ بېرىشكە زور تۆھپىلەرنى قوشقان.

ئۇ بىر تېخنىك بولۇش سۇپىتى بىلەن سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بېرىپلا قالماي، يەر ئاستى سۇيىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىشتىمۇ زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن. ئۇ ئۇزۇن يىل تەكشۇرۇپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، يەر ئاستى سۇيىنى يەر ئۇستىگە چىقىرىشنىڭ زامانىۋى ئۇسۇللىرى ھەققىدە كۆپ ئىزدەنگەن، ئۇ تەكشۇرۇش دوكلاتى يېزىش، يۇقىرى بىلەن ئالاقە باغلاش، تەكلىپ، مۇزاكىرىت، يولىيورۇق سوراش يولى بىلەن ناھىيە بازىرى ئەتراپىغا جايلاشقان بىر يېزا، بىر بازاردا 18 كۆز ئېلېكتىرلەشكەن زامانىۋى قۇدۇق قېزىپ، بۇ ئىككى ئورۇندا 6 ـ ئايغىچە قۇرغاقچىلىق تۇپەيلىدىن تېرىقچىلىق قىلىشقا مۇمكىن بولماسلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىپلا قالماي، قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئۇزۇن يىللىق مۇكەممەل ئاساسىنى قۇرغان.

قۇدۇق قېزىش داۋامىدا كېچە ـ كۇندۇز ئۆزى قول سېلىپ ئىشلەپ، ئېنېرگىيە ، ئادەم، ئۇسكۇنە، مەبلەغنى تېجەش، سان ـ سۇپەتكە، بىخەتەرلىككە كاپالەتلىك قىلىش جەھەتلەردە پۇتۇن ئەقىل ـ پاراسىتىنى يۇقىرى دەرىجىدە جارى قىلدۇرغان. ئۇ ھۆل ـ يېغىن مىقدارى ئىنتايىن ئاز، قورغاق، قۇم ـ بورانلىق ناچار مۇھىت ئاستىدا ئىلىم ـ پەنگە، ھۇنەر ـ كەسىپكە تايىنىشنىڭ ئەۋزەللىكىنى ئالدىن تونۇپ، بۇ كىچىككىنە بوستانلىقنى قوغداشتا، بىردىنبىر چارە ـــ سۇدىن پايدىلىنىش، سۇ بايلىقىنى ئىلمىي ئۇسۇلدا باشقۇرۇشنىڭ تولىمۇ زۆرۈرلۇكىنى كۆرەلىگەن ۋە مۇشۇ نىشان ئۇچۇن بىر ئۆمۇر ھارماي ـ تالماي كۇرەش قىلغان.

ئۇ كۆپ يىللىق ئىزدىنىش نەتىجىسىدە ھاسىل قىلغان تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن دەريا ـ ئېقىنلارنى تىزگىنلەپ، سۇ بايلىقىنى

ئېچىپ، سۇ بايلىقىنى قوغداش، سۇ ئىسراپچىلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، تەبىئىي مۇھىت ئارقىلىق تەبىئىي ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش، سۇ بايلىقىنى قەدىرلەپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئۆزى قول سېلىپ ئىشلەپلا قالماي، ناھىيەنىڭ مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلىرىگە، يۇقىرى دەرىجىلىك كەسىپىي تارماقلارغا يېڭى پىكىر، يېڭى لايىھە، يېڭى تەكلىپلەرنى بېرىپ ۋە ئۇلار ئۈچۈن مەسلىھەتچى بولۇپ ، ناھىيە ئۈچۈن نۇرغۇن پايدىلىق شارائىتلارنى يارىتقان. ئۇ تەتقىقات، كۆزىتىش داۋامىدا تارماق ئېقىنلارنى بىر نۇقتىغا يىغىش، غول ئېقىنلارنى ئۇملۇك تىزگىنلەش، زاپاس سۇ مەنبەلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ خەلق ئىگىلىكى ئۈچۈن ئاكتىپ خىزمەت قىلدۇرۇش، يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى سۇيىدىن ئەڭ يۇقىرى ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇشنى ئىزچىل تەشەببۇس قىلىپ كەلگەن ۋە ئۆزىنىڭ قولىدىن كېلىشچە ئەملىيلەشتۈرگەن.

يولداش دەي زىيەن ئىچ مىجەزلىك ئادەم بولۇپ ، ئەڭ خەتەرلىك ئەھۋالدا قالغاندىمۇ، ئەڭ خۇشال بولغان چاغلاردىمۇ ئۇنىڭ چىرايى بىر خىللا تۇراتتى. خاپا بولغان، ئاچچىقلانغان، ھەسرەتلەنگەن، ۋايسىغان ياكى خۇش بولغانلىقىنى چىرايىدىن بىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ بىر كىملەرگە گۇركىرەپ ــ چالۋاقىمايتتى، تىللاپ ــ ھەيۋە قىلمايتتى. ھەممە خاپىچىلىقلارنى ئىچىگە يۇتۇپ، كالىدەك قەيسەرلىك بىلەن ئىشلەشنىلا بىلەتتى. ئۇنىڭ چىرا خەلقى بىلەن 30 يىل قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇپ ئۆتكۈزگەن جاپا ــ مۇشەققەتلىك ھاياتىدا بىر كىمگە دەرد تۆكۈپ باققانلىقىنى ياكى بىرەرىگە ھومىيىپ باققانلىقىنى كۆرگەن، ئاڭلىغان ئادەم يوق. ئۇ پەقەت تېخنىكا ئارقىلىق ئۇنۇمنى نامايان قىلىشنىڭ، قائىدە سۆزلەپ كىشىلەرنى قايىل قىلىشنىڭ كىشىلەرنى تەشكىللەش، باشلامچىلىق قىلىشتا ئەڭ يارىملىق تەدبىر ئىكەنلىكىنى چۈشىنەتتى. شۇڭا، ئوتتۇرا جۈڭگودا تۇغۇلغان، قۇم ــ بوران دېگەننى ئۇخلاپ چۈشىدىگەن، مۇ كۆرمەيدىغان بۇ قەيسەر ئادەم، چىرادىن ئىبارەت قۇم ــ بورانلىق ناھىيەدە يىلتىز تارتىپ، كۆكلەپ، چىراللىقلار ئۈچۈن ناھايىتى

كۆپ ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بەردى. ئۇ مۇشۇ نەتىجىلىرى بىلەن 1960 ـ يىلىدىن 1990 ـ يىلىغىچە ئىككى قېتىم سۇچىلىق مىنىستىرلىقىنىڭ، بىر قېتىم دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى. ئۇچ قېتىم ئاپتونوم رايوندىن بېرىلگەن «ئىلغار شەخس» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى. ئۇ 30 يىلدىن بېرى سۇ قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا ناھىيەلىك پارتكوم ۋە ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسلىق مەسئۇلىيەتچىسى، يارەمچىسى بولۇپ، ناھىيەنىڭ سۇ ئىشلىرى ۋە ئېلېكتىر ئىشلىرى قۇرۇلۇشىنى ئۈنۈمۈرسال تەكشۈرۈش، چارلاپ ئۆلچەش، پىلانلاش، خەرىتىگە ئېلىش، لايىھەلەش، ئىش باشلاش، باشقۇرۇش، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قاتارلىق سۇچىلىق خىزمەتلىرىگە رەھبەرلىك ۋە رىياسەتچىلىك قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ سۇچىلىق خىزمىتى تارىخىدىكى تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىنى يەكۈنلەش ئاساسىدا «ئوتتۇرا، كىچىك تىپلىق ئۆستەڭ باش تاقىقىنى قۇرۇش ھەققىدە»، «جەڭگىۋار ئۆستەڭ، نېك تونېللىق قۇم چىقىرىش قۇرۇلۇشىنىڭ خۇلاسىسى» قاتارلىق ماقالە ۋە ئىلمىي قىممەتكە ئىگە كىتابلارنى يازدى. ئۇنىڭ بۇ ماقالە ۋە كىتابلىرى چىرا خەلقىنىڭ بۇندىن كېيىنكى ئۇزاق مۇددەتلىك قورغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇپ، چىرا بوستانلىقىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇشىدىكى ئەقىل ـ پاراسەت مەنبەسى بولۇپ قالغۇسى.

(مەمتىمىن ئابدۇھەلى)

سۇ ـ ئېلېكتىر سېپىدىكى تۆھپىكار

جاۋ زۇڭفاڭ 1937 ـ يىلى خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ بادۇڭ ناھىيىسىدە تۇغۇلدى. 1961 ـ يىلى ۋۇخەن سۇ، ئېلېكتىر ئىنستىتۇتىنى پۈتكۈزۈپ، ئۆزىنىڭ تەلىپى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ قاراقاش ناھىيىسىگە تەقسىم بولۇپ 1962 ـ يىلى ناھىيەنىڭ كەلگۈسى سۇغىرىش سىستېمىسىنى رەتكە سېلىشنىش باشلىنىش نۇقتىسى بولغان قاراقاش دەرياسىنىڭ بىرىنچى سېمونت توسمىسىنى ياساشقا تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلدى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا بىر نەچچە يىل

ئىچىدە غول ئۆستەڭ ھەم تارماق ئۆستەڭلەردە 100 دىن ئارتۇق سېمونت توسما ياساشقا يېتەكچىلىك قىلىپ، قاراقاش ناھىيەسىنىڭ سۇغىرىش شارائىتىنى ياخشىلاشتا ئابىدە تىكلىدى. 1968 ـ يىلى «سەكرەش سۇ ـ ئېلېكتىر ئىستانسىسى»نى لايىھەلەپ ۋە ياساشقا قوماندانلىق قىلىپ، قاراقاش ناھىيەسىنىڭ خەلق توك ئىشلىتەلەيدىغان تارىخىنى باشلىدى. 1980 ـ يىللىرىدىن كېيىن، ئۆستەڭ ھەم ئېرىقلارغا سولياۋ يوپۇق بېسىپ سۇ سىڭىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قۇرۇلۇشىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، سۇدىن پايدىلىنىش نىسبىتىنى كۆرۈنەرلىك ئاشۇردى. جاۋ زۇڭفاڭنىڭ بۇ قۇرۇلۇشتىكى تەجرىبىسى شۇ يىللاردا ئاپتونوم رايون بويىچە كېڭەيتىلدى.

1987 ـ يىلىدىن باشلاپ قاراقاش خەلقنىڭ ئىچىدىغان سۇيىنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشىنى لايىھەلەشكە، ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە يېتەكچىلىك قىلىپ، بۇ ۋەزىپىنى 1997 ـ يىلىغىچە ئاساسىي جەھەتتىن تاماملىدى. بۇنىڭ بىلەن بۇ ناھىيەدە ئۇچەي يوللىرى يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ تارقىلىش دائىرىسى كۆرۈنەرلىك تارايدى. جاۋ زۇڭفاڭ 1980 ـ يىللىرى يازغان «قاراقاش ناھىيەسىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش لايىھەسى» ۋە «قاراقاش ناھىيەسىنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، تېخنىكا تەرەققىيات لايىھەسى» نامىلىق ئىككى كىتاب ھەم 1990 ـ يىللىرى يازغان «خوتەن دەريالىرىنى تىزگىنلەش لايىھەسى» نامىلىق كىتاب قاراقاش ناھىيەسىنىڭ كەلگۈسى ئۇزۇن مۇددەتلىك سۇ، ئېلېكتىر ئىشلىرى ھەم يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىيات يولىنى يورۇتۇپ بەردى. 1990 ـ يىلىدىن باشلاپ جاۋ زۇڭفاڭ جاھانباغ يېزىسىدا يەر ئاستى سۇيىدىن پايدىلىنىپ زىرائەت سۇغىرىشنى تەجرىبە قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى.

جاۋ زۇڭفاڭ 1998 ـ يىلى 1 ـ ئايدا پېنسىيەگە چىققان بولسىمۇ، قاراقاش ناھىيەسىنىڭ شىمالىي ئېچىش رايونىغا تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇ 37 يىللىق خىزمەت تارىخىدا يۇقىرىقىدەك ئۆچمەس نەتىجىلەرنى ياراتقاندىن تاشقىرى يەرلىك كادىرلار ھەم ئاممىا بىلەن قان ـ گۆشتەك قويۇق مۇناسىۋەت باغلاپ، قېرىنداشلارچە دوستلۇق ئورناتتى. ئۇ ناھىيەدىن يۇقىرى دەرىجىلىك

لىك رەھبىرلىرى ئورگانلارنىڭ 20 قېتىمدىن ئارتۇق مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى.

ئۇ 1983 ـ يىلى دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتى، پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى، ئەمگەك مىنىستىرلىقى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ بىرلىشىپ مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى. 1984 ـ يىلى «2 ـ دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا خادىمى»، 1989 ـ يىلى «پەن ـ تېخنىكا نى قوللىنىشتىكى ئىلغار خىزمەتچى» بولۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن مۇكاپاتلاندى. 1991 ـ يىلى سۇچىلىق مىنىستىرلىقىنىڭ « يېزا ـ كەنتلەرنىڭ ئېچىملىك سۇيىنى ياخشىلاشتا مەملىكەت دەرىجىلىك ئىلغار خىزمەتچى» دەپ مۇكاپاتلىشىغا، 1994 ـ يىلى مەملىكەتلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق كومىتېتى بىلەن سەھىيە مىنىستىرلىقىنىڭ «پەن ـ تېخنىكا نەتىجىسى » مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1995 ـ يىلى يارەمچى ئالىي ئىنژېنېر كەسپىي تېخنىكا ئۇنۋانىغا تەكلىپ قىلىندى. بەش قارار قاراقاش ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، دائىمىي ھەيئىتى، مۇئاۋىن رەئىسى، تۆت قارار ناھىيەلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، ئىككى قارار ناھىيەلىك پارتكومىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولىدى. پېنسىيەگە چىققانىغا قەدەر ئالتە يىل ناھىيەلىك سۇ، ئېلېكتىر ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ناھىيەلىك ئېچىملىك سۇنى ياخشىلاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى بولدى.

پىلە ئۇرۇقچىلىقى ئىشلىرىنىڭ باشلامچىسى

ۋۇ زىشۇڭ 1939 ـ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدە تۇغۇلدى. 1959 ـ يىلى ئۇرۇمچى يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، قاراقاش پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق مەيدانىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. 1983 ـ يىلى مەيدان باشلىقى ھەم پارتىيە ياچېيكا سېكرېتارلىقىغا تەينىلەنگەندىن كېيىن، ھەر بىر قەدەمنى سەگەكلىك ـ مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن بېسىپ، مەيداننىڭ رىقابەت دولقۇنىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشىغا يېتەكچىلىك قىلدى.

20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىدىن تارتىپ خوتەن ۋىلايىتىدە ئېھتىياجلىق بولغان پىلە ئۇرۇقىنىڭ 57% ى ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلتۈرۈلگەنلىكتىن تەننەرخى قىممەت بولۇپ، پىلىچىلىك تەرەققىياتىنى چەكلەپ كەلگەنىدى. 1989 ـ يىلى 7 ـ ئايدا خوتەن مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ سابىق ۋالىيسى غوپۇر ئابدۇللا قاراقاش پىلە ـ ئۇ-رۇقچىلىق مەيدانىغا كېلىپ تەكشۈرۈپ ـ تەتقىق قىلىپ، كېتەرلىك مەبلەغنى ئەمەلىيلەشتۈردى ھەم ئۇچ يىل ئىچىدە ۋىلايەتنىڭ پىلە ئۇرۇقىغا بولغان ئېھتىياجىنى يېتەرلىك قاندۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

ۋۇ زىشۇڭ، ياخشى ئىشلىگەنلەر بىلەن ياخشى ئىشلىمىگەنلەر ئوخشاش ھەق ئېلىش، ھەممەيلەن چوڭ قازانىنىڭ تامىقىدىن بەھرە-مەن بولۇش، زۆرۈر قائىدە ـ تۈزۈملەر بولماسلىق، ئىختىساسلىق خادىملار كەم، تېخنىكا سەۋىيەسى تۆۋەن بولۇش قاتارلىق ئاجىز-لىقلاردىن قۇتۇلماي تۇرۇپ رەھبەرلىكىنىڭ ئۇمىدىنى ئاقلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇ جېجياڭ پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق مەيدا-نىغا بېرىپ تەجرىبە ئۆگىنىپ كەلگەندىن كېيىن، «پىلە ئۇرۇقىنى ئىشلەپچىقىرىش ھۆددە تۈزۈمى»، «ئىشلەپچىقىرىش خىراجىتى تۈ-زۈمى»، «مۇكاپاتلاش ـ جازالاش تۈزۈمى» قاتارلىق چارە ـ تەدبىر-لەرنى تۈزۈشكە، مۇكەممەللەشتۈرۈشكە، ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە باشلامچىلىق قىلدى. ئۇچ نەپەر ئىشچىنى ئەنخۇي يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىغا، بەش نەپەر ئىشچىنى خوتەن يېزا ئىگىلىك تېخنى-كومىغا ئەۋەتىپ، دەسلەپكى قەدەمدە ساپالىق تېخنىك ئىشچىلار قو-شۇنىنى يېتىشتۈردى. ۋۇ زىشۇڭ خوتەن پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق پوۋ-كىتى بىلەن ھەمكارلىشىپ «يېڭى 2 ـ » سورتلۇق پىلە ئۇرۇقىنى يېتىشتۈرۈپ تەجرىبە قىلىپ كېڭەيتتى. بۇ يېڭى سورتنىڭ مەھ-سۇلاتى بۇرۇنقى سورتتىن 10% ئاشقانلىقى ئىسپاتلىنىپ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشتى. 1993 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە 170 مىڭ قۇتا ئۇرۇق يېتىشتۈرۈلۈپ، ھەر يىلى ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن ئۇچ مىليون 500 مىڭ يۈەنلىك ئۇرۇق يۆت-كەپ كېلىش مۇساپىسى ئاخىرلاشتى. قاراقاش پىلە ئۇرۇقچىلىق مەيدانى 1991 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلىغىچە 530 مىڭ قۇتا ئۇرۇق

يېتىشتۇرۇپ، 1989 ـ يىلىدىن بۇرۇنقى 33 يىلدا يېتىشتۇرگەن ئۇرۇق مىقدارى بىلەن تەڭلەشتۈرۈلدى. خوتەن ۋىلايىتىنىڭ پىلە مەھسۇلاتى 1980 ـ يىلى 391 تونىا بولغان بولسا، 1989 ـ يىلى 1380 تونىغا، 1995 ـ يىلى 4600 تونىغا يەتتى. قاراقاش ناھـ ـ يەسىنىڭ پىلە مەھسۇلاتى 1994 ـ يىلى 1200 تونىغا يېتىپ ئاپ ـ تونوم رايونىمىز بويىچە تۇنجى مىڭ تونىلىق ناھىيە بولۇپ قالدى. 1989 ـ يىلىدىن بۇرۇنقى ئەڭ يېڭى يۇقىرى مەھسۇلات قىممىتى 330 مىڭ يۈەن بولغان بولسا، 1993 ـ يىلىدىن كېيىنكى ھەر يىل ـ لىق مەھسۇلات قىممىتى ئىككى مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، پىلە ئۇرۇقى يېتىشتۇرۇش تەرەققىياتى يېتەرلىك مەبلەغ بىلەن تە ـ مىنلەندى.

1995 ـ يىلى ئاخىرىدا پىلىنى سېتىپ چىقىرىش يولى بوغۇ ـ لۇپ، پىلىكارلارنىڭ مەنپەئەتى زەربىگە ئۇچرىدى. كېيىنكى يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە بېقىلغان پىلە 50% ئازىيىپ، 840 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى 60 مىڭ قۇتا ئۇرۇق سېتىلماي كېرەكتىن چىقتى. قاراقاش پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدىلا 420 مىڭ يۈەنلىك 30 مىڭ قۇتا ئۇرۇق سېتىلماي بۇزۇلدى. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى بەش پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدىن ئىككىسى تاقالدى. ئىككىسى ئىشتىن توختىدى. قاراقاش پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق مەيدانىمۇ خەۋپ ـ خەتەرگە دۇچ كەلدى. مەلۇمكى، خوتەننىڭ پىلىچىلىك ئىشلىرى ئۇزاق تارىخىي ئاساسقا ھەم چوڭقۇر ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولۇپ، دېھقانلار مىڭ يىللاردىن بۇيان پىلە بېقىشقا، مەشۇت قاتارلىق پىلە مەھسۇلاتلىرىنى دۆلەت ئىچى ـ سىرتىدىكى بازارلاردا سېتىپ ئىق ـ تىسادىي قىممەت يارىتىشقا ئادەتلەنگەن ئىدى. شۇڭلاشقا، ۋۇزىشۇڭ خوتەننىڭ پىلىچىلىك ئىشلىرىنىڭ پارلاق ئىستىقبالىغا بولغان ئىشەنچىسىنى قىلچىمۇ سۇسلاشتۇرمىدى. ئۇ زەربىدارلىق بىلەن پە ـ لە ئۇرۇقى يېتىشتۇرۇشنى چۆرۈپ تاشلاپ، ناھىيەلەرنىڭ ئەمەلىي تەلىپىنى ئۆلچەم قىلىپ يېتىشتۇرۇش يولىغا كىردى. يەنە بىر قې ـ تىم غەيرىي ئىشلەپچىقىرىش خادىملىرىنى ئازايتىپ، چىقىمنى تې ـ جەپ ئۇرۇق تەننەرخىنى تۆۋەنلەتتى. 1998 ـ يىلىغا كەلگەندە ئاپتو ـ

نوم رايونىمىز بويىچە ئىشلەپچىقىرىشنى نورمال داۋاملاشتۇرۇۋاتقان بىردىنبىر پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى بولۇپ قالدى.

قانچىلىك ئۇرۇق سالساڭ شۇنچىلىك ھوسۇل ئالىسەن، دېگەن گەپ بار. ۋۇ زىشۇڭ پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق كەسپىدە 40 يىل ئەجىر سىڭدۈرگىنىگە مۇناسىپ ھالدا شان ـ شەرەپلەرگە ئېرىشتى. ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، مەملىكەت بويىچە «پىلە ئۇرۇقى يېتىش-تۇرۇشتىكى ئىلغار شەخس» بولۇپ مۇكاپاتلاندى. ئاپتونوم رايون ھەم ۋىلايەت بويىچە «پەن ـ تېخنىكىدا ئىلگىرىلەش مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى. ۋىلايەت بويىچە 1995 ـ يىلىدىن 1997 ـ يىلىغىچە «تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك بولغان ئىختىساسلىق خادىم» ھەم «مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا خادىمى» بولۇپ باھالاندى. ۋىلايەت بويىچە كۆپ قېتىم «ئىلغار خىزمەتچى»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنىچى»، «مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى» بولۇپ مۇكاپاتلاندى.

ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق پىلە ـ ئۇرۇقچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئىتى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى قاراقاش ناھىيىلىك كومىتېتى 5 ـ ، 6 ـ ، 7 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولدى. 1991 ـ يىلى ئالىي ئاگرانوم كەسپىي تېخنىكا ئۇنۋانىغا تەكلىپ قىلىندى.

(مۇھەممەتئىمىن قۇربان)

ئەنئەنىۋى قول ھۈنەر ـ سەنئىتىنىڭ داۋاملاشتۇرغۇچىلىرى

كىچىك تەلىپەك تىكىش ئۇستىسى

كىچىك تەلىپەك ـــ كېرىيە قاتارلىق جايلاردىكى ئاياللارنىڭ ئەنئەنىۋى باش كىيىمى بولۇپ، «دۇنيا بويىچە ئەڭ كىچىك باش كىيىمى» دېگەن نامدا دۇنيا جېنىس رېكورتى قامۇسىغا كىرگۈزۈلگەن.

كىچىك تەلىپەك تىكىلىش ھۈنەر ـ سەنئىتى بىر قەدەر ئىنچىكە بولۇپ، ئۇنى مەخسۇس كىچىك تەلىپەك تىكىدىغان تەلىپەكسازلار تە-

كىدۇ. كىچىك تەلىپەكنى توي قىلىپ سېكىسلەك بولغان ئاياللاردىن باشلاپ مومايلارغىچە هەممىسى كىيىدۇ.

كېرىيە ناهىيەسىنىڭ جاي يېزىسى ۋە موغاللا بازىرى قاتارلىق جايلار مۇشۇ تەلىپەكنى تىكىدىغان ئۇستىلار مەركەزلىك ياشاپ كەلگەن جاي هېسابلىنىدۇ. ئىلگىرى بۇنداق تەلىپەكنى تىكىدىغان ئائىلەر ۋە ئۇستىلار بىر قەدەر كۆپ بولسىمۇ، لېكىن 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى 21 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە بۇنداق تەلىپەكنى تىكىدىغانلار ئازلاپ كەتكەن. ئەنە شۇلار ئىچىدە جاي يېزا جاي كەنتىدىكى بۇۋەرىخان ئاچا نۆۋەتتە كېرىيە كىچىك تەلىپىكنى تىكىش ماهارىتىنىڭ يۇقىرىلىقى ۋە بۇنى تىكىشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەنلىكى بىلەن تونۇلغان تەلىپەك تىكىش ئۇستىسى هېسابلىنىدۇ. ئۇ 1941 ـ يىلى مۇشۇ كەنتتە دىنىي ئۆلىما ئائىلىسىدە توغۇلغان بولۇپ، 27 ياشقا كىرگەندە كېرىيە بازىرىدىكى ئابدۇغېنى دېگەن كىشىدىن بۇ هۈنەرنى ئۆگەنگەن. شۇندىن بۇيان ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان. ئۇ هازىرقى يولدىشى قادىر ئاكا بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن، قادىر ئاكا ئايالى بۇرەۋىخاندىن بۇ هۈنەرنى ئۆگەنگەن، ئون يىللىق قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە بۇ هۈنەر «كونىلىق» دەپ قارىلىپ بازاردىن سىقىپ چىقىرىلغانىنى هېسابقا ئالمىغاندا 50 نەچچە يىلدىن بۇيان بۇ هۈنەرنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. ئۇلار يا شىنىپ قالغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، هۈنەرنى ئۆچۈرۈۋەتمەسلىكنى ئويلاپ قىزى ئايتۇلانخانغا ئۆگەتكەن. قىزىمۇ نۆۋەتتە بۇ ساهەدە تونۇلۇشقا باشلىدى.

پەرىجە تىكىش ئۇسۇلى

پەرىجە ـــ كېرىيە قاتارلىق جايلاردىكى ئاياللارنىڭ كىيىمى. ئۇ ئاساسلىقى قارا رەڭلىك گۈللۈك ۋە گۈلسىز دۇخاۋىدىن تىكىلىدۇ. خاڭدەن (تاۋار)دىن تىكىلگىنى ئەڭ سۈپەتلىگى هېسابلىنىدۇ. ئۇنى بويىغا يەتكەن قىزلاردىن باشلاپ مومايلارغىچە هەممىسى كىيىدۇ. پەرىجە كىيگەندە چوقۇم كىچىك تەلىپەك كىيىش زۆرۈر بولۇپ، دوپ-

www.uyghurkitap.com

پا كىيىپ پەربجە كىيىشكە بولمايدۇ. پەربجە هازىدار ۋاقىتىدىلا ئەمەس بەلكى، توي ــ تۆكۈن، هېيت ــ بايراملاردىمۇ كىيىلىدۇ. ئىلگىرى پەربجىنى ئاز ساندىكى يېزا ئاياللىرى كىيگەن بولسا، هازىر هەر قايسى قاتلام ئاياللىرىمۇ كىيىدىغان بولدى. ئىلگىرى پەربجىنى كېرىيەدە كىيىش ئادەتكە ئايلانغان بولسا، هازىر كېرىيەدىن باشقا جايلاردىكى ئاياللارنىڭمۇ كىيىشى ئادەتكە ئايلاندى.

پەربجىنى ئادەتتە كىيىم ــ كېچەك تىكىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئۇستىلارنىڭ هەممىسى تىكەلمەيدۇ. هازىر كېرىيە ناهىيەسىدە پەقەت ئالتە ــ يەتتە نەپەر ئۇستىلا مۇشۇنداق كىيىمنى تىكىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلار كېرىيەنىڭ ئارال، جاي، قالۇق، چوپچىلە قاتارلىق يېزا ــ كەنتلىرىگە ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، جاي يېزا ئاياغ ساياتلا كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق ئابدۇللا قادىر مۇشۇ هۈنەر بىلەن شۇغۇللىنىپ يىراق ــ يېقىنغا تونۇلغان پەربجە تىكىش ئۇستىسىدۇر. ئۇ 1930 ــ يىلى مۇشۇ كەنتتە تۇغۇلغان. دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. ئازادلىقتىن كېيىن كەچلىك كۇرستا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغان. 1962 ــ يىلى ئاكىسى ساۋۇت قادىردىن پەربجە تىكىش هۈنىرىنى ئۆگەنگەندىن تارتىپ بۇ هۆنىرىنى تاشلىمىغان. ئۇ ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ هېلىهەم مۇشۇ هۈنىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە. ئۇ نۇرغۇن شاگىرت تەربىيەلىگەن بولۇپ، بۇلاردىن بەزىلىرى بۇ هۈنەر بىلەن شۇغۇللانغان، بەزىلىرى بۇ هۈنەرنى قىلمىغان. ئەمما هازىر پەرزەنتى ۋە كېلىنى مۇشۇ هۈنەرنى ياخشى ئۆگىنىپ بازارغا يۈزلىنىشكە باشلىغان.

قارا بوز تەلپەك تىكىش ئۇسۇلى

قارا بوز تەلپەك ــ چىرا ئەرلەرنىڭ ئاساسلىق باش كىيىمى بولۇپ، ئۇ قارا بوز قوزىنىڭ تېرىسىدىن تىكىلىدۇ. قارا بوز تەلپەكنى چىرا ئەرلىرى تۇمۇز ئىسسىقتىمۇ، قەهرىتان قىش كۈنلىرىدىمۇ، هېيت ــ بايرام، توي ــ تۆكۈنلەر ۋە هازا پەيتلىرىدىمۇ كىيىدۇ. بۇ تەلپەك يىگىتلىك ۋە ئەرلىك سۆلكىتىنىڭ نامايەندىسى دەپ قارىلىدۇ. شۇنداقلا قارا بوز تەلپەكنى كەيسە يازدا ئىسسىق ئۆتۈپ

كېتىشتىن، قىشتا سوغۇقتىن ساقلانغىلى بولىدۇ.

چىرا ناھىيەسى چىرا يېزىسى مازار كۆل كەنتى چىرا قارا بوز تەلپىكى تىكىش ئۇستىلىرى مەركەزلىك ئولتۇراقلاشقان جاي بولۇپ، بۇ كەنتتىكى ھەسەنجان ئابدۇكېرىم چىرا قارا بوز تەلپىكىنى تىكىپ ئۇنى زامانىمىزغا يەتكۈزگەن داڭلىق تەلپەك تىكىش ئۇستىدۇر.

ھۇسەنجان ئابدۇكېرىم 1965 ـ يىلى 9 ـ ئايدا مازار كۆل كەنتىدە تەلپەك تىكىش ئۇستىسى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ئابدۇكېرىم ئاخۇن، چوڭ دادىسى تۇرسۇن ئاخۇنلار مۇشۇ كەسىپ بىلەن بىر ئۆمۈر شۇغۇللانغان ئۇستىلاردىن ئىدى. ھەسەنجان ئۇستام 200 يىل مابەينىدە مۇشۇ ھۇنەر بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن تەلپەكچىلىك ئەنئەنىسىگە ئىگە ئائىلىنىڭ ئۇچىنچى ئەۋلاد ۋارىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ 1980 ـ يىلى چىرا يېزىلىق تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتكۈزۈپلا ئائىلىسىگە قايتىپ، مۇشۇ كەنتتىكى تەلپەك تىكىش ئۇستىسى توختىسۇلايمان ئاكىدىن تەلپەك تىكىش ھۇنىرىنى ئۆگىنىشكە باشلىغان. ئىككى يىل مەخسۇس مۇشۇ ھۇنەرنى ئۆگىنىپ، دادىسىدىن پىششىقلىغان. 1991 ـ يىلىدىن تارتىپ مۇستەقىل ھالدا ھۇنەر قىلىپ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ھۇنىرىنى يېڭىلاپ، زامانغا لايىق يېڭى نۇسخا، شەكىل يارىتىپ ئۇزاق تاريخقا ئىگە بۇ ھۇنەرنىڭ ئۆچۈپ كەتمەي جۇلالىنىشىغا ھەسسە قوشقان. ئۇ يەنە نۇرغۇن ئىز باسارلارنى تەربىيەلىگەن.

(سادىر تۇرسۇننىياز ئۇدۇنلۇق)

قاشتېشى ئۇستىسى

تال بوستانلىق ھويلىنىڭ بىر تەرىپىگە جايلاشتۇرۇلغان يەرلىك ئۇسۇلدىكى كىچىككىنە، ئاددىي قاشتېشى ئويمىچىلىق دۇكىنى بۇ يەرگە كىرىشىمگىلا دىققىتىمنى تارتتى. ئۇنىڭ بىر خىل رىتىمدىكى «شار ـ شۇر» قىلغان ئاۋازى ئەتراپقا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا قاتتىق ۋە سۈزۈك خوتەن قاشتېشى جاپالىق ئەجىر سىڭىدۇ-

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رۇلگەندىن كېيىن، قوينىڭ دۇمبە يېغىدەك كېسىلەتتى.

ــ خوتەندىن داڭلىق قاشتېشى چىقسىمۇ، ــ دېدى تاشچى ئۇستام رۇزىتوختى ئاخۇن قاشتېشى كېسىدىغان ئىككى تەپكىلىك چاقنىڭ تەپكىسىنى تېپىۋېتىپ، ــ زامانىۋى قاشتېشى ئويمىچىلىقى زاۋۇتى بولمىغانلىقتىن، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى قاشتېشى ئويمىچىلىقى زاۋۇتلىرىغا ئەۋەتىلىپ ھەرخىل نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرى ياسىلىپ، بۇ يەردە كۆرگەزمە قىلىنىدۇ. مەن ئاتا كەسپىمگە ۋارىسلىق قىلىپ، قاشتېشىدىن ھەر خىل نەپىس بۇيۇملارنى ياساش ئۈچۈن دادامدىن قالغان بۇ يەرلىك قاشتېشى ئويمىچىلىق دۇكىنىنى تاشلىمىدىم.

ــ بۇ يەرلىك دۇكان بىلەن قاشتېشىدىن نېمىلەرنى ياسىغىلى بولىدۇ؟ ــ دەپ سورىدىم، ئاددىيلا ياغاچ دۇكانغا ئانچە ئىشەنگۈم كەلمەي.

ــ بۇ دۇكان ئاددىي بولغىنى بىلەن كارامىتى چوڭ، ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، ــ ئۇنىڭدا قاشتېشىدىن بىلەزۈك، ئۈزۈك، ھالقا، بولاپكا، رومكا، تاماكا زۇيزىسى، سىياھ قۇتىسى، ھەر خىل زىننەت بۇيۇملىرى، مۆھۈر ــ تامغا، شاھمات ئۇرۇقى، بىلىيارت تېشى، ھەر خىل تۈگمە قاتارلىقلارنى ياسىغىلى بولىدۇ، بۇ نەرسىلەر قول بىلەن ئىشلەنگەچكە سۈرئىتى ئاستا بولسىمۇ، قەدىر ــ قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ. بولۇپمۇ، چەت ئەللىكلەر قىزىقىپ سېتىۋالىدۇ.

تاشچى ئۇستام مېنى تېخىمۇ قايىل قىلىش ئۈچۈن ئىشكاپىدىن بۇ نەرسىلەرنىڭ ئەۋرىشكىسىنى ئېلىپ بىر ــ بىرلەپ چۈشەندۈرۈپ كۆرسەتتى. مەن ئاددىي ياغاچ دۇكاندا ئويۇلغان ھەر خىل كۆركەم نەرسىلەرنى كۆرۈپ، ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنىڭ كارامىتىگە، بولۇپمۇ قاشتېشى ئۇستىلىرىنىڭ ماھىرلىقىغا قايىل بولدۇم.

تاشچى ئۇستام مېنى ۋىلايەتلىك يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ قاشتېشى سېتىۋېلىش پونكىتىنىڭ نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرى كۆرگەزمىخانىسىغا باشلاپ كىردى. بۇ يەردە ئاجايىپ سۈزۈك ۋە رەڭمۇرەڭ قاشتېشىدىن ماھىرلىق بىلەن ئىشلەنگەن ھەر خىل

قاشتېشى بۇيۇملار مېنى مەھلىيا قىلدى. ئەينەك جاھازىغا ئېلىنسىپ، ئالما ئۇرۇقى دۇخاۋا ئۈستىگە قويۇلغان خوتەن قاشتېشىدىن ياسالغان ھەر خىل زىننەت بۇيۇملىرى كۆز چاقنىتىپ تۇراتتى. بۇ، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى قاشتېشى ئويمىچىلىقى زاۋۇتلىرىدا خوتەن قاشتېشىدىن نەپىس ئىشلەنگەن بۇيۇملار ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىدە قاشتېشى گۈل، بىلەزۈك، سەنئەتچى قىزلارنىڭ مودېلى، لوڭقا، كىشمىش ئۈزۈم، قاشتېشى چىنە، ھەر خىل ھايۋاناتنىڭ سۈرىتى قاتارلىق 40 نەچچە خىل ئەۋرىشكە رەتلىك تىزىلغان بولۇپ، كىشىگە شۇ نەرسىلەرنىڭ ئەسلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئۇ، شۇنچىلىك سۈزۈك، نەپىس ئىدىكى، كىشىلەر ئۇنىڭدا ئۆز شولىسىنى كۆرەلەيتتى.

مەن ئۇلارنى كۆرۈۋېتىپ، قاشتېشىدىن ياسالغان كىشمىش ئۈزۈمنىڭ يېنىدا ئىختىيارسىز توختىدىم. ئۇ شۇنچىلىك نەپىس، جانلىق ئىشلەنگەن ئىدىكى، بەئەينى راست ئۈزۈمدەك ئادەمنىڭ ئېغىزىغا سېرىق سۇ كەلتۈرەتتى. ئۇنىڭغا ئاجايىپ زوقلىنىش ئىچىدە ئۇزاققىچە قاراپ قالدىم.

شۇ چاغدا ئىشكتىن 60 ياشلار چامىسىدىكى چاچ ـ ساقاللىرى ئاقارغان ئىگىز بويلۇق بىر كىشى كىرىپ كەلدى.

ـــ بۇ مېنىڭ تاغام يۈسۈپ توختى بولىدۇ، ـ دېدى ئۇ كىشىنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ، ـــ ئۇ، كىچىكىدىن باشلاپ قاشتېشى بىلەن شۇغۇللىنىپ، قاشتېشىنىڭ پىرى بولۇپ قالغان.

ئۇچ ئەۋلادىدىن تارتىپ قاشتېشى سۈزۈش، قاشتېشى ئويمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللانغان يۈسۈپ توختى بىزگە قاشتېشىنىڭ تارىخىنى سۆزلەپ بەردى:

ـــ خوتەن قاشتېشى، ـــ دەپ سۆز باشلىدى ئۇ قاشتېشىدىن ياسالغان بۇيۇملارغا كۆز يۈگۈرتۈپ، ـــ خەلقئارادا ئاز ئۇچرايدىغان قىممەتلىك مەھسۇلات. خوتەن قاشتېشى قەدىمكى دەۋردىلا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە ئاسىيا ـ ياۋروپا بازارلىرىغا ئۈزۈكسىز كىرگەن بولۇپ، پادىشاھلار، خانىشلارنىڭ ئەتىۋارلىق ئېسىل بۇيۇملىرىغا ئايلانغان. بېيجىڭدىكى خان ئوردىسى مۇزېيىغا قويۇلغان «دايۇنىڭ سۈنى تىزگىنلىشى قاشتېشى تېغى»نىڭ ئېغىرلىقى 5300 كى-

لوگرام بولۇپ، نەپىس قىلىپ ياسالغان ئىكەن. 1992 ـ يىلى 9 ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك قاشتېشى ئويمىچىلىقى زاۋۇتى مەخسۇس بېيجىڭ خەلق سارىيى ئۈچۈن خوتەن قاشتېشىدىن ئويۇپ بەرگەن «داپ ئۇسسۇلى» ھەيكىلى دۇنيانى زىلزىلىگە سالدى. مەدىتسىنا ئىلمىنىڭ ئىسپاتلىشىچە خوتەن قاشتېشىنىڭ تەركىبىدىكى ئادەم بەدىنىگە زۆرۈر بولغان 10 نەچچە خىل مىكرو ئېلېمېنت ۋە مەنبرال ماددىلار تېرە پەللىسى ئارقىلىق بەدەنگە سىڭىپ كىرىپ، بەدەن ئاجىزلىق ۋە قان ئازلىقتا شىپا بولىدىكەن. شۇڭا قەدىمكى كىشىلەر يېنىدا قاشتېشى ساقلاشنى ئادەت قىلغان بولۇپ، قاشتېشى «يامانلىقتىن ساقلايدىغان تىلتۇمار» دەپ قارىغان. ئۇنى ئۇزۇن مۇددەت تاقىسا ساغلاملىقنى ئاشۇرۇپ بەدەننى كۆچلەندۈرىدىكەن، ئۆمۈرنى ئۇزارتىدىكەن. قاشتېشى بىلەزۈك سالسا قولنىڭ سۆڭىكى ئاغرىيدىغان كېسەلدىن ساقلانغىلى بولىدىكەن. قوي ئېغىلىدا قاشتېشى قويسا، قويلار كېسەل بولمايدىكەن. بۇغداي تېرىغان ئېتىزدا قاشتېشى قويسا پىت ۋە ھال كېسىلى ئاپىتىدىن ساقلايدىكەن... كىشىلەر دائىم «ئالتۇننىڭ باھاسى بار، قاشتېشى بىباھادۇر» دېيىشىدۇ. سۈپەتلىك كىچىككىنە دۇمبە قاشتېشىنىڭ باھاسى نەچچە يۈز مىڭ يۈەن، ھەتتا مىليون يۈەندىن ئاشىدۇ. خوتەن قاشتېشى دۇنياغا داڭلىق، مەھسۇلات مىقدارى ئاز بولغاچقا يېقىنقى يىللاردىن بۇيان باھاسى ھەسسىلەپ ئۆرلىدى. ئۇ قاشتېشى ئويمىچىلىقىغا ناھايىتى ماس كېلىدۇ. دۇمبە قاشتېشى ئاق قاشتېشى ئىچىدىكى ئەڭ ئەتۇارلىق تاش بولۇپ، ئۇ، ئىنتايىن نەپىس، قاردەك ئاپپاق. ئەجدادلىرىمىزمۇ ئۇنىڭ گۈزەللىكىنى تىل بىلەن تەسۋىرلەشكە ئاجىزلىق قىلغان. ئۇنىڭ رەڭگى قويۇق مېيىنىڭ رەڭگىگە ئوخشىغاچقا «دۇمبە قاشتېشى» دەپ ئاتالغان.

خوتەندە قاشتېشى چىقىدىغان ئىككى دەريا بولۇپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن ئاق، يېشىل قاشتېشى؛ قاراقاش دەرياسىدىن قارا، كۆك قاشتېشى چىقىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىققان قاشتېشى دۇنيا بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. خوتەن قاشتېشى تاغ قاشتېشى، تاغ ئېقىنلىرىدىن چىققان سۇ قاشتېشى، ساي قاشتېشى، كىچىك ئېقىن

زىرە قاشتېشى، قۇرۇپ كەتكەن دەريادىن چىقىدىغان زىرە قاشتېشى قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. چىقىش ئورنىغا قاراپ يۇرۇڭقاش دەر-ياسى زىرە قاشتېشى، قاراقاش دەرياسى زىرە قاشتېشى، كېرىيە تاغ قاشتېشى قاتارلىقلارغا ئايرىلىدۇ...

قاشتېشى ئۇستىسى رۇزىتوختى ئاخۇن 1946 - يىلى يۇرۇڭقاش دەرياسى بويىدىكى ئىلچى يېزىسىنىڭ ئارال كەنتىدە تاشچى ئائىلە-سىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ، كىچىكىدىنلا دادىسى بىلەن چوڭ دادىسى-غا ئەگىشىپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىنى بويلاپ قاشتېشى ئىزدەپ تۇر-مۇش ئۆتكۈزگەن. ئۇ يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئايىغىدىكى «يا-پىلاق»دىكەن جايدىن تارتىپ دەريانىڭ باش تەرىپىدىكى «قاشتېشى يېزىسى»نىڭ «خان يايلىغى»غىچە بولغان ئۇزۇن مۇساپىنى پىيادە ۋە ئېشەك بىلەن بېسىپ، قاشتېشى سۈزۈپ ساتاتتى.

بىر قېتىم ئۇ دەريادا سۇ ئازايغاندا دادىسىغا ئەگىشىپ يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن قاشتېشى ئىزدەۋېتىپ توققۇز جىڭلىق ئالىي دەرىجىلىك ئاق قاشتېشى تېپىۋالىدۇ. ئۇ، ئىنتايىن چىرايلىق، ئەينەكتەك سۇ-زۇك، ياقۇتتەك جۇلالىق بولۇپ، قۇياش نۇرىدا يالتىراپ تۇراتتى. بۇ قاشتېشى 60 - يىللاردا 240 مىڭ يۈەنگە سېتىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قەلبىگە ئوت تۇتىشىدۇ - دە، داۋاملىق پەسلىنى چىڭ تۇ-تۇپ، قاشتېشى ئىزدەيدۇ. ئۇ، ئەمەلىيەت جەريانىدا قاشتېشى تې-پىش، سورتلاشقا ماھىر بولۇپ يېتىشكەنلىكتىن 1965 - يىلى خو-تەن ۋىلايەتلىك ئىككىنچى يېنىك سانائەت ئىدارىسىغا قوبۇل قىلى-نىپ، خوتەن ناھىيەسىنىڭ ئەڭ چېتىگە جايلاشقان «قاشتېشى يې-زىسى»دىكى بىر قاشتېشى كېنىدا ئىككى يىلدىن كۆپرەك ئىشلەي-دۇ. 1967 - يىلى بۇ جايدىن قايتىپ كېلىپ قاشتېشى سېتىۋېلىش پونكىتىدا ئىشلەپ، قاشتېشى سورتلاپ سېتىۋېلىش بىلەن شۇغۇل-لىنىدۇ. تۆت ئەۋلادىدىن تارتىپ قاشتېشى بىلەن شۇغۇللانغان بۇ قاشتېشى ئۇستىسى 20 نەچچە يىلدىن بۇيان قاشتېشى ئىزدەش، سورتلاپ سېتىۋېلىش، ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق قىلىپ قوشۇمچە قاشتېشى ئويمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىش ئارقىلىق ماھىر ئۇستا بولۇپ يېتىشىپ، بىر قاراپلا قاشتېشىنىڭ دەرىجىسىنى بىلۋالالاي-

ئۇيغۇر كىتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ىدىغان دەرىجىگە يەتكەن.

ـــ قاشتېشى ھەممە پەسلدە تېپىلامدۇ؟ ـــ سورىدىم قاشتېشى-نى قانداق ئىزدەيدىغانلىقىنى بىلىشكە قىزىقىپ.

ـــ كەلكۇن توختىغاندىن كېيىن، يەنى 8 ـ ئايدىن 10 ـ ئايغىچە بولغان ۋاقىت قاشتېشى ئىزدەشنىڭ ئالتۇن پەسلى. تاشچىلار بۇ چاغدا ھەر قانداق تىجارەتتىن ۋاز كېچىشكە رازىكى، بۇ پەيتنى ھەرگىزمۇ قولدىن بەرمەيدۇ. چۈنكى بۇ چاغدا دەريادا سۇ سۈزۈلۈپ ياكى توختاپ، كەلكۇن ئېقىتىپ كەلگەن قاشتېشى ئاشكارىلىنىدۇ. بۇ چاغلاردا قاشتېشى سۈزۈك سۇدىن خۇددى قىز بالا كۆلگەندەك جۇلالىنىپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. لېكىن، قاشتېشى ئىزدەپ كۆرمىگەن كىشى دەريادىن قاشتېشى ئۇچراتسىمۇ كۆرەلمەيدۇ، پەرق ئېتەلمەيدۇ. قاشتېشى ئىزدەش قىيىن ۋە جاپالىق ئەمگەك. ئۇ ھەمىشە ئۇچراۋەرمەيدۇ. نان، سۈنى يۇدۇپ، دەريا ياقىلاپ ئايلاپ سەپەر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئىشمىز ئوڭدىن كېلىپ قالسا، قاشتېشى ئۇچرايدۇ. لېكىن، تونۇيالمىسالىق بىكار. قاشتېشى ئىزدەش سەپىرىگە ئىككى ـ ئۈچتىن، بەزىدە يالغۇز ماڭمىز.

خىيال كەپتىرىم پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى....

ـــ خوتەننىڭ «قاشتېشى ماكانى» دېگەن نامى دۇنياغا داڭلىق. خوتەن قاشتېشى جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرگە مەشھۇر. ئۇنىڭ ھازىرغىچە تېپىلغان تۈرلىرى 20 نەچچىگە، سورتى 70 نەچچىگە يېتتى. خوتەن قاشتېشىنىڭ ئاساسلىق تۈرلىرى: ئاق قاشتېشى (ياڭ جىيۇ)، سەيۋەرەڭ قاشتېشى، زۇمرەت قاشتېشى، قارا قاشتېشى، كۆك قاشتېشى، سېرىق قاشتېشى، يېشىل قاشتېشى، كۆك چىپار قاشتېشى، قىزىل قاشتېشى، كاۋاش قاشتېشى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇنىڭ ئىچىدە ساپ ئاق قاشتېشى (دۇمبە قاشتېشى) ئەڭ ئېسىل، چىرايلىق، سۈزۈك، سىلىق، چىڭ بولۇپ، نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرىنى ياساشقا باب كېلىدۇ. خوتەننىڭ بۇ خىل قاشتېشىدىن ياسالغان بويۇملىرى ئىچكى جۇڭگو، جەنۇبىي ئاسىيا ۋە خەلقئارادىكى دوستلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپ كەلمەكتە. ئۇ ساقلاپ ھۇزۇرلىنىدىغان بۇيۇملار، زىننەت بۇيۇملىرى ئىچىدىكى كەم ئۇچرايدىغان ۋە ئەتىۋارلىقى بولۇپ كىشىلەر

ئۇنى مەرمەر، فىروزە، زۇمرەت، قەھرىۋالاردىنمۇ ئېسىل كۆرىدۇ...

ئاپپاق، سۈزۈك خوتەن قاشتېشى مېنى مەھلىيا قىلىۋالغانلىقىتىن قاشتېشى يېنىدىن ئايرىلغۇم كەلمەي ئۇزۇنغىچە تۇرۇپ كەتتىم. ماھىر، تېرىشچان، تۆھپىكار قاشتېشى ئۇستىسىنىڭ ھالال ئەجرى سۈپسۈزۈك قاشتېشىدا ئەكس ئەتكەنىدى. قايتىقاندىن كېيىنمۇ تاشچى ئۇستامنىڭ سورتلىشىدىن ئۆتكەن، ئۆزى تېپىپ كەلگەن سۈپەتلىك خوتەن قاشتېشى ۋە ئۇنىڭدىن ياسالغان بۇيۇملار كۆز ئالدىمدىن كەتمەيتتى. تەسىراتىم قانالتلىنىپ، قەلبىمدىن قاشتېشىغا مەدھىيە ناخشىسى ئۇرغىدى:

جاھانغا تارالغان نامۇشۇھرىتى،
سۈزۈكتۇر ئەجەبمۇ خوتەن قاشتېشى.
خىللىرى شۇنچە كۆپ، ئېسىل ـ سۈپەتلىك،
ئوخشاشلا غۇبارسىز ئىچى ۋە تېشى.

قايىلمەن ئىشىڭغا ئەي تاشچى ئۇستام،
ئۇنىڭغا زەيمۇ ئۇز گۈللەر ئويۇپسەن.
بىلمىدىم ئەينەكمۇ ياكى قاشتېشى،
ئەكسىڭنى شۇ تاپتا ئەينەن كۆرۈپسەن.

(ئۇبۇلقاسىم تۇرسۇن)

سۈچىلىق قۇرۇلۇشى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر تەر تۆككۈچى

ھاشىم رازىيوف دېگەن ئىسىم بىلەن چىرا خەلقىنىڭ قەلبىگە چوڭقۇر ئورنىشىپ كەتكەن، بۇ ئادەمنىڭ ئەسلىي ئىسمى ھاشىم رازىدىن. چاپچالنىڭ جاغىستاي يېزىسىدىن. ئۇ چىرا سۈچىلىقىنىڭ تىرىك شاھىتى. ئۇنىڭ چىرا ناھىيەسىدە قېزىلغان ھەر بىر ئۆسۈتەڭ، قۇدۇق، سېلىنغان ئامبار، ئۆزگەرتىلگەن سۇ سىڭمەسلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشلىرىدا ئىزى چۈشمىگەن يەر يوق. ئۇ چىرا ناھىيەسىـ

www.uyghurkitap.com

ده ۋىلايەت بويىچە ئەڭ داڭلىق، ئەڭ جاپالىق، ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇنغا سۇزۇلغان «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» قۇرۇلۇشى مەيدانىدا، قاقاس سايىدا توي قىلدى، يەنە شۇ ئەمگەك مەيدانىدا تۆت پەرزەنت يۈزى كۆردى. ئۇچ پەرزەنتى (بىرى كېلىنى) سۇ ئىشلىرى كەسپىدە ئوقۇپ، دادا-سىنىڭ «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» قۇرۇلۇشىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدىكى خىزمەتلىرىگە ياردەمچى بولۇپ ئۇلگۈردى.

1

1960 ـ يىلى 1 ـ ئاي، شۇرغان ھۈۋۈلداپ تۇراتتى، ئەتراپتىن چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلەتتى. خوتەن ۋىلايەتلىك سۇچىلىق ئىدارىسىدىن چىرا بازىرىغا كەلگەن بىر قارا ماشىنا ئاددىي بىر كىشىلىك يۈك ـ تاق ۋە 21 ياشلىق بىر يىگىتنى قالدۇرۇپ يەنە ئۆز يولى بىلەن قايتىپ كەتتى. بۇ ھاشىم رازىيوف ئىدى. ئۇ 1957 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ سۇچىلىق فاكۇلتېتىنى پۈتكۈزۈپ، شۇ يىلى 8 ـ، 9 ـ ئايدا ئۇرۇمچى ئەنەنچۇي سۇ ئامبىرىدا پىراكتىكا قىلغان ھەم ئامبار تۇغىنىنىڭ چىڭدىلىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەتقىقاتقا قاتناشقان. 1957 ـ يىلى 10 ـ ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك سۇچىلىق ئىدارىسىغا تەقسىم قىلىنىپ، چىرا ناھىيەسىنىڭ سۇچىلىق ئىشلىرى تېخنىكى بولۇپ بەلگىلەنگەن ئىدى.

ئۇنىڭ چىراغا كېلىپ تۇنجى بولۇپ كۆرگىنى شۇ بولدىكى، كىشىلەر كۆللەرنىڭ تېگىدە، ئازمىلارنىڭ كەينىدە توڭلاپ قاتقان مۇز پارچىلىرىنى تالىشىپ ئۆيلىرىگە توشۇۋاتاتتى، ئۇ بىرىدىن سورىدى، ئۇ پۇقرالارنىڭ ئىچىملىك سۇيىكەن، ئىچىدىغان، مال ـ چارۋىلىرىنى سۇغىرىدىغانغا، ئۇنداق باشقا سۇ يوقكەن. دەرۋەقە، بۇنداق ئۆچىرەتتە تۇرۇپ مۇز توشۇپ ئېرىتىپ ئىچىش ئۇنىڭغىمۇ نېسىپ بولدى. توۋا خۇدايىم، ئادەم ئاران كۆتۈرىدىغان بىر خالتا مۇزدىن ئارانلا بىر چۆگۈن سۇ چىقسا، پۇت ـ قولنى يۇماي يۇرگۈلۈكمۇ؟ ئۇ يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردى، بەش ـ ئالتە ئايدىن بۇيان سۇ كۆرمە-

گەن قوڭۇر رەڭ مۇنبەت ئېتىزلاردا تاز قۇيۇن مەشرەپ ئويناياتتى.

نەچچە كۈندىن كېيىن، ئۇ ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمەتىنىڭ قارارى بويىچە «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» قۇرۇلۇش ئورنىنىڭ باش تېخنىكى بولۇپ، ناھىيە بازىرىدىن 150 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى نۇرى دەرياسىنىڭ باش ئېقىنىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ چاغدا ماشىنا ما-ڭالايدىغان يولمۇ يوقىدى. ئۇ پىيادە يول يۈرۈپ، ئۈچ كېچە - كۈن-دۈزدىن كېيىن ئىش ئورنىغا يېتىپ بارالىدى.

بۇ يەردە تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشنىڭ قىيىنلىقى ئادەمنىڭ تەسەۋۋۇ-رىدىن خېلىلا ھالقىپ كەتكەنىدى. ئۆستەڭ ئېلىش ـــ مۇشۇنداق بىر ئۆستەڭنىڭ تېخنىكى بولۇش تېخمۇ قىيىن ئىدى. ئۇنى باش تېخنىك دېگەن بىلەن بىردىنبىر تېخنىك ئىدى. ئۆستەڭ بىر ياقا-دىن ئۆلچىنىپ، يەنە بىر ياقىدىن ھېسابلىنىپ ۋە خەرىتىگە ئېلە-نىپ ئاندىن ئىشلەشكە تاپشۇرۇلاتتى. ئىشلىگەن جايدا يەنە كونكرېت قومانداناڭلىق قىلمىسا بولمايتتى، پىلانلاش سەللا كېچىكسە نەچچە مىڭ ئادەم بىكار قالاتتى. ھاشىم رازىيوفقا ياردەملىشىدىغانلار پۈ-تۈنلەي ئۆستەڭ ئېلىشقا چىقىقان دېھقانلار ئىدى. تېخنىكىلىق ئىشلارنىڭ بىرەرسىدە قىيىنالسا مەسلىھەت سورىغۇدەك، مۇھاكىمە قىلغۇدەك يەنە بىر ئادەم يوقىدى. شۇڭا ئۇ ھەممىنى «ئۆزى پىچىپ، ئۆزى تىكەتتى»، ئەمما، جاۋابكارلىقنى تولۇق ئۈستىگە ئالاتتى. ئە-تىسى ئىشلەيدىغان ئىشلارنى ئۇ كۈندۈزى ئۆلچەپ، كېچىسى شام يورۇقىدا دۇم يېتىپ ھېسابلاپ خەرىتىگە ئېلىپ، قاق سەھەردە يەنە ئىش ئورنىغا چىقىپ، ھەر قايسى كوممۇنالارغا كۆرسىتىپ بېرەتتى. مۇشۇ داۋامىدا ئۇ بەزىدە نەچچە كۈنلەپ ئاچ قالغان چاغلارمۇ، كېچىلىرى بوراندا قېلىپ، ئەتىسى سەھەردە قۇم ئاستىدىن قوپقان چاغلارمۇ بولدى. يېگەن تاماق، ئىچكەن سۇيىنىڭ يېرىمى قۇم ئە-كەنلىكىنى ئالاھىدە يېزىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. مۇنداق جا-پاغا ئادەم ئاسان چىدىمايدۇ. بولۇپمۇ، شىمالىي شىنجاڭنىڭ سۇپسۇ-زۇك نەمخۇش ھاۋاسىدا چوڭ بولغان، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ئاچ-چىق - چۈچۈكىنى تېتىپ كۆرمىگەن بۇ ياشتىكىلەرنىڭ چىدىمىقى تېخمۇ تەس. لېكىن، ئۇ ھەممىگە بەرداشلىق بەردى. ئۇنىڭ ئېسىگە

ئۆچىرەتتە تۇرۇپ پاكىزلىقىغا ھۆددە قىلىپ كەتكىلى بولمايدىغان پارچە مۇزلارنى تالىشۋاتقان دېھقانلار، كادىرلار؛ ئاچچىق توپا توزۇپ تۇرىدىغان، سۇسىزلىقتىن تېرىلماي تاشلىنىپ قالغان يەرلەر؛ ئا-چارچىلىق، ئەتىياز كۈنلىرى پۈتۈن ئاھالىنىڭ ئەپكەشتە سۇ توشۇپ قۇناق تېرىغانلىرى ۋە مۇرىسىنىڭ قىپقىزىل قانغا بويىلىپ كە-كەنلىكلىرى كېلەتتى. ئۇسسۇزلۇقتىن پوكىنى لىكىلداپ، تىلىنى ساڭگىلاتقىنىچە ئېغىزىنى ئېچىپ تۇرغان توخۇ ــ كەپتەر ۋە ياۋايى قۇشلار ئېسىگە كېلەتتى. ئۇ مۇشۇلارنى ئويلىغىنىدا، جىسمىدا يەنە كۈچ پەيدا بولاتتى. مۇشۇلار ئۈچۈن ئاخىرىغىچە چىدىشىم كېرەك، مەن نېمە كۈنلەرنى كۆرۈشۈمدىن قەتئىينەزەر بۇ ئىشنى ئاخىرىغا چىقىرىشىم كېرەك، دەپ ئويلايتتى ئۇ ۋە يەنە يېڭىباشتىن غەيرەتكە كېلەتتى.

ياز كۈنلىرى، بولۇپمۇ، 5 ــ ئايدىن 8 ــ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغە-چە بولغان تۆت ئاي ئىچىدە ۋەزىپە تېخىمۇ كۆپىيەتتى. بۇ چاغ كەل-كۈن مەزگىللىرى بولۇپ، چىرا ناھىيەلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈ-مىتى سۇ پولكى قوماندانلىق ئىشتابىغا بۇ مەزگىلدە ھەم ئۆستەڭ قېزىشنى داۋاملاشتۇرۇش، ھەم كەلگەن كەلكۈننىڭ بىپايان سايلىققا ئېقىپ توگەپ كېتىشىنى توسۇش ئۈچۈن سۇنى توسۇپ گۈلاخما-دامىكۇ يېزىلىرىغا ئامال قىلىپ كۆپرەك سۇ يەتكۈزۈپ بېرىشنى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. بۇ نەق پايدا ئىدى. ئەمما، كەلكۈننىڭ يېيى-لىپ كەتمەسلىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تېخىمۇ بىر مۇشەققەتلىك ۋەزىپە ئىدى. سۇ توسىدىغان دامبىلارنىڭ دائىرىسى بەك كەڭ، ئەم-گەك كۈچى ئاز، توسۇپ لاي ئولتۇرغۇزغۇدەك شاخ ــ شۇمبا، ئوت ــ چۆپ يوقىدى. بەلىنىڭ ئۈستى ئاپتاپتا كۆيگەن، بەلىنىڭ ئاستى نەچە-چە كېچە ــ كۈندۈزلەپ سۇدا تۇرۇپ لەشتەك بوشاپ كەتكەن، پۈتلانى تاش چاققان... بۇ ئىشلارنىڭ ئالدىغا يەنە باش تېخىنىك بولغان ھا-شىم رازىيوف چىقمىسا بولمايتتى.

بەزىدە كەلكۈن مۆلچەرلىگۈسىز كۆپ كېلەتتى. ھەممىنى پارا-كەندە قىلىۋېتەتتى. نەچچە كۈنلەپ ئالغان ئۆستەڭنىمۇ، تۇرالغۇ قىلغان گەمىلەرنىمۇ، ئادەملەرنىمۇ،... كۆرگەن ھەر قانداق ئادەمنىڭ

ئىچى سىيرىلاتتى. نۇرغۇن كىشىلەر ئۇمىدسىزلىكتىن باش چايقاشاتتى. بەزىدە ھاشىم رازىيوفنىڭ دېلىغۇل بولۇپ، بۇ قۇرۇلۇشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمامدۇ، قانداق؟ دېگەن خىيالىلارغىمۇ كېلىپ قالاتتى. ئەمما، ئىشلارنى يېڭىباشتىن ئوڭشاپ، بەڭباش كەلكۈننى يۇگەنلەپ ئۆز يولىغا سالغاندا، گۈلاخما، دامىكۇدىن ئىبارەت ئىككى ئاشلىق ماكانىغا سۇ يېتىپ بارغانلىق خۇش خەۋىرنى ئاڭلىغاندا، ئۇنىڭ ئاپىتاپتا قارايغان چېھرىدە ئۇمىدۋارلىق كۈلكىسى پارلاپ، تارتقان نەچچە كۈنلۈك جاپاسىنى ئۇنتۇپلا كېتەتتى.

ھاشىم رازىيوف مۇشۇ قۇرۇلۇش ئورنىدا ھەم تېخنىك، ھەم قوماندان ، ھەم زېرەك مەسلىھەتچى، ھەم بىر ئىشچى بولۇپ ئىشلىدى. ئۇنىڭ جېنى 30 يىلدا بەش قېتىم ھايان قالدى. بۇ دېمەك، ھەر ئالتە يىلدا بىر قېتىم ئۆلۈم بوسۇغىسىدىن قايتتى، دېگەن گەپ. تۆت قېتىم دەھشەتلىك كەلكۈن ئۇنىڭ جىسمىنى يالماپ كېتىپ، مىڭ تەستە نەچچە يۈز مېتىر ئاياغدىن قاشقا يامىشىپ چىقىۋالدى. خۇدامۇ، پۈتۈن نىيىتى بىلەن چىرالىقنى ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش يولىدا تىرىشىپ ـ تىرمىشىۋاتقان بۇ ئەزىمەتنىڭ جېنىنى ئېلىپ كېتىشنى راۋا كۆرمىگەن بولسا كېرەك.

1964 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قۇرۇلۇش ئورنىدىكى كۆلنىڭ سۈيى تۇگەپ كەتتى. نەچچە مىڭ ئادەم ـ ئۇلاغ قاتارلىقلارغا سۇ كېرەك ئىدى. ئارىلىق يىراق، يول ئەسكى، باشقا جايلاردىن سۇ ئەكېلىپ توشۇتۇپ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. باشتا ئېقىۋاتقان سۇ بار. ئەمما، ئۇ سۇ نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تېخى قېزىلمىغان ئۆستەڭ ئورنىغا كەپلىشىپ، شۇ يەردىن يېيىلىپ باشقا جايلارغا كەتكەن. «يازنىڭ سوغۇقى، قىشنىڭ ئۇسسۇزلۇقى يامان» دەيدۇ كىشىلەر. نېمە بولسا بولسۇن، سۇنى ئەكېلىش كېرەك. 12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئۆستەڭ قۇرۇلۇشنىڭ تۇرمۇشقا مەسئۇل خادىمى مەتيۇسۇپ سۇ ئەكېلىش ئۈچۈن 100 ئادەمنى ئېلىپ چىقىپ قۇرۇق قايتىپ كەلدى. 22 ـ كۈنى 150 ئادەم چىقىپ يەنە قۇرۇق قايتتى. 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى پولك تەۋەسىدىكى بارلىق ئادەملەر سەپەرۋەر قىلىندى. ئەمما، سۇ مۇزلاپ كەتكەن، ئاققان ـ ئاقمىلەر سەپەرۋەر قىلىندى. ئەمما، سۇ مۇزلاپ كەتكەن، ئاققان ـ ئاقمىلەر

غانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. زېمىن خۇددى يالتىراق يېيىتىلغاندەك، كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە پارقىراپ ياتاتتى. بۇ مۇزلۇقنىڭ ئالدىدا كەتمەن، گۇرجەك دېگەن نېمىلەر تامامەن بىكېرەك ئىدى. مەسئۇل كىشىلەرنىڭ بېشى قاتتى. دەل شۇ چاغدا ھاشىم رازىيوف كالتە ئىشتىنىدىن باشقىسىنىڭ ھەممىسىنى سېلىۋېتىپ، پۇتى ئارقىلىق مۇزنى چېقىپ بېلىگىچە سۇغا كىردى. ئۇ گەۋدىسى بىلەن مۇزنى يېرىپ يول ئاچتى، ئارقىسىدىن تۇرمۇشقا مەسئۇل ھېلىقى مەتيۇسۇپ تۇرسۇن، ئۇنىڭ كەينىدىن دوختۇر دۆلەت روزى كىردى. يەنە نۇرغۇن كىشىلەر ــ كادىرلار، دېھقان ئىشچىلار، ئاشپەز ــ ناۋايلار كىردى. مۇز يېرىپ ماڭغان ئۇزۇندىن ــ ئۇزۇن بىر جەڭ-گىۋار سەپ ھاسىل بولدى. يالقۇنجاپ تۇرغان ئوت يۇرەكلەر مۇز ئۇستىدىن غالىب كەلدى، سۇ ئۆز يولىغا ــ «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» قوماندانلىق ئىشتابى تەرەپكە قاراپ ئاقتى، كۆكۈچ بۇلۇتلار ئۆزىنى دالدىغا ئالدى. قوياش چىرايلىق تەبەسسۇمى بىلەن جىلۋە قىلدى.

ئىجادىيلىققا، ئىرادىگە باي ئادەملەرلا يېڭى ۋەزىيەت يارىتالايدۇ. 1985 ــ يىلى 5 ــ ئايدا ئۆستەڭ ئېلېنىپ 64.7 كىلومېتىر ئۇزۇن-لۇققا يەتكۈزۈلدى. ئەمدى نۆۋەتتە ئېلىش پىلانلانغان 3.977 كىلو-مېتىرلىق جايىنى ئېلىشتا ھەممەيلەننىڭ بېشى قاتتى. ئەڭ مۇھىم قىيىنچىلىق، ئۆستەڭگە تىزىدىغان تاشنىڭ بەك يىراقلاپ كەتكەن-لىكى ئىدى. رەھبەرلىك بۇنى نەزەردە تۇتۇپ، بېتون تاختاي بىلەن ئىشلەشنى قارار قىلدى. ھاشىم رازىيوف 200 ئادەم بىلەن بېتون تاختاي قۇيۇپ، ئىش ئۇنۇمى، تەننەرخ ، ئەمگەك كۈچى، ۋاقىت قا-تارلىقلارنى كۆرۈپ باقتى. دېمەك، 200 ئادەم تۆت ئايدا 8000 دانە تاختاي قۇيۇپتۇ. بۇ سەككىز مىڭ تاختاي 800 مېتىر ئۆستەڭنىڭ يانتۇسىغىلا يەتتى. بۇ قانداق بولغىنى؟ بۇنداقتا، ئۆستەڭنى قاچان ئىشلەپ بولغىلى بولىدۇ؟ سۇدەك ئېقىپ كېتىۋاتقان پۇلچۇ؟ ئاخىرى ئۇ تەشكىلگە تەكلىپ بېرىپ، سېمونتنى ئۆستەڭگە بىۋاستە قۇ-يۇشقا ماقۇللۇق ئالدى ۋە بۇ ئىشنى ئۆزى قول سېلىپ ئىشلىدى. نەتىجىدە ئىشنىڭ سۈپىتى ياخشى، ئۇنۇمى يۇقىرى بولۇپلا قالماي، ھەر بىر كىلومېتىرلىق ئۆستەڭدە بېتون تاختاي يۆتكەشكە كېتە-

دىغان ماشىنا كىراسىدىن 23 مىڭ يۈەن تېجىلىپ قالدى. ئۆستىڭ قېزىشتىن ئاجرىتىۋېلىنغان خېلى كۆپ ئەمگەك كۈچلىرى ئازاد قىلىنىپ، ئەسلىي ئىش ئورنىغا قايتۇرۇلدى. ھېسابلاپ كۆرۈڭ: مۇشۇنداق بولغاندا تۆت كىلومېتىر ئۆستەڭدە نەچچە پۇل تېجىلىپ قالىدۇ؟

كەلكۇن رەھىمسىز، ئۇنىڭدا ھېسسىيات يوق. 1985 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغا قەدەر ۋە 1986 ـ يىلى 4 ـ ئايدىن 5 ـ ئايغا قەدەر بولغان ئارىلىقتا ئىككى قېتىم زور كەلكۇن كېلىپ 9 ـ چۈشۈرگە ئېلىشىپ ئايىغىدىكى يىلۇا ئېقىنىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ياسالغان 6.350 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى كەلكۇن موداپىئەسى توسمىسىنى، توسمىنىڭ غەربىي تەرىپىدىن ئېلىنغان ئىككى كىلومېتىرلىق ئۆستەڭنى، ئالتە كىلومېتىرلىق يولنى، يىلۇا ئېقىنىنىڭ شەرقىدىن ئېلىنغان 1.4 كىلومېتىرلىق چۈشۈرگە ئۆستىڭنى، ئۇچ ئورۇندىكى سەكرەتمىنى پۈتۈنلەي بۇزۇپ ۋەيران قىلىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ، 45 مىڭ 300 ئەمگەك كۈچى زىيان بولدى. كەلكۇن نۇرغۇن زىيانلارنى كەلتۈرۈپ بەرگىنى بىلەن، كىشىلەرگە ئىشنى قانداق قىلىشنى ئۆگىتىپ قويدى. ئەسلىدىكى مۇڭاپىق بولمىغان، تەبىئىي قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان تەدبىر شۇ ئىدىكى، بىر تار جىلغا ئىچىدە ئادەملەر سۇ بىلەن يول تالىشىدىغان، بىر جىلغىنىڭ بىر تەرىپىگە توسما ياساپ، يەنە بىر تەرىپىدىن ئۆستەڭ قېزىپ ۋە ئۇنىڭغا يانداپ يول ئېلىشتەك سۇبىيېكتىپچانلىقنىڭ ئۈستۈنلۈك ئىگىلىۋېلىشى ئىدى. ئەمدى باشنى سىلكىۋېتىپ قايتا ئويلىشىشقا توغرا كەلدى، بەزىلەر، ئۆستەڭنى دامكۇ بۇلاق جىلغىسىدىلا ئالساق، ئىشلەش ئاسان بولاتتى، دەپ قارىدى، بۇ، بىر كالتە پەملىك ئىدى. ئەگەر ئۇنداق قىلغاندا، ئىشنى تېزرەك پۈتكۈزگىلى بولغان بىلەن كەلكۇن كۆپرەك كەلگەن چاغلاردا ئۆستەڭدىن ئازراق چاتاق چىقىپ قالسىلا، دامكۇ يېزىسىنىڭ بېشىدىكى بۇلاقلار، «مول ھوسۇل ئامبىرى» لاي بىلەن تىنىپ كېتىپ، 20 مىڭ نوپۇسلۇق بىر يېزىنىڭ ئاساسلىق سۇ مەنبەسى غايىب بولۇپ كېتەتتى. ھاشىم رازىيوف ئىشنىڭ باش ـ ئاخىرى توغرىسىدا ئەستايىدىل ئويلانغاندىن

كېيىن، ئۆستەڭنى ئىككى ئىلەك جىلغىسىنىڭ قۇم دۆڭلىرى ئوتتۇرىسىدىن ئېلىشنى توغرا تاپتى ۋە تەشكىلنىڭ قارارىدىن ئۆتكۈزدى. بۇنداقتا، ئىش سەل تەسكە چۈشسىمۇ ئاخىرغىچە ئىشەنچلىك بولاتتى. لېكىن، شۇنچىۋالا دۆڭلۈكلەرنى يېرىپ ئۇنىڭ تېگىدىن ئۆستەڭ ئېلىش بەك مۇرەككەپ ئەمگەك بولۇپ ، چىقىرىلغان توپا بەك كۆپ بولغاچقا، قۇملار ئاستىغا سىيرىلىپ ئالغان ئۆستەڭ يەنە ئۇزاق ئۆتمەيلا پۈتۈپ قالاتتى. تەكرار ـ تەكرار ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى يېتىشمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىشنىڭ سۈرئىتى بەكمۇ ئاستا بولدى. مۇشۇنداق چاغدا يەنىلا هاشىم رازىيوفنىڭ كاللىسى ئىشلىدى. ئۇ ئۈيەر، بۈيەرنى تەكشۈرۈپ ئۆلچەپ، دۆڭنى سۇ بىلەن ئېقىتىش، دۆڭنى ـ دۆڭگە ئۇلاپ، دۆڭ ئۈستىدىن كىچىككىنە ئېرىق ئېلىپ سۇ باشلاش ئارقىلىق سۈرئەتنى تېزلىتىش ئۇسۇلىنى تاپتى. سۇ بىلەن دۆڭگىچە بولغان ئارىلىقنى تەدرىجىي ئېگىزلەتتى . كىشىلەر هەيران قالدىكى، بۇ خىل ئۇسۇل بىلەن كەلكۈننى 20 مېتىر ئېگىزلىكتىكى دۆڭگە باشلاش ئىشقا ئاشتى. توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى يول ئاچتى، ئادەملەر دۆڭ ئۈستىدىن توپىنى سىيرىلدۇرۇپ پەسكە چۈشۈرۈپ بەردى. ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى، ئەمگەك قىزغىنلىقى يارىتىلدى. سۇ شاۋقۇنى، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسىنىڭ گۈركىرىشى، كىشىلەرنىڭ هاي ـ هايلىرى قوشۇلۇپ كاتتا ئەمگەك تەنتەنىسى ساي ئاسمىنىغا سەلتەنەت قوشتى (شۇ ئەسنادا، بىر بەختسىزلىكمۇ بولۇپ ئۆتتى. دۆڭ ئۈستىدىن توپا سىيرىلدۇرۇپ تۈرغان بەش نەپەر ئادەم دۆڭ بېسىۋېلىش تۈپەيلىدىن قېلىن توپا ئاستىدا قېلىپ، ئۈستىدىكى توپىنى تارتىپ بولغىچە ئارىلىقتا ئىككىسى ئاللىقاچان ئۆزى سۆيگەن مۇشۇ ئەزىز تۈپراق قوينىدا كۆز يۇمغانىدى).

بۇ خىل ئۇسۇل ئاجايىپ ياخشى ئۇنۇم بەردى. تۆت يىل قۇم ئېقىتىش ئارقىلىق ئېگىزلىكى ئۇچ مېتىردىن 24 مېتىرغىچە بولغان 271 ئورۇندىكى قۇم دۆڭنى ئېقىتىپ 18.4 كىلو مېتىر ئۆستەڭ راۋانلاشتۇرۇلدى. ئىككى مىليون 756 مىڭ كۇبمېتىر توپا يۆتكەلدى. 1990 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى 86.3 كىلو مېتىرلىق

«جەڭگىۋار ئۆستەڭ» پۈتۈپ سۇ باشلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، پۈتۈن ئۆستەڭ لىنىيەسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان مۇنتىزىم ئېلىشىشى قۇرۇلۇشى، يەتتە ئورۇندىكى چۇشۇرگە، ئىككى ئورۇندىكى كۆچۈمە، باش ئېلىشىشى كەينىدىكى قۇم سۈزۈش قۇرۇلۇشى، 14 ئورۇندىكى قاتناش كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى، ئۆستەڭ بويلاپ ئېلىنغان 86.3 كىلو-مېتىرلىق يول، 23 كىلومېتىرلىق كەلكۈن مۇداپىئە دامبىسى، چۆللۈكتە ئىشلىگەندە ئىچىملىك سۇ ئۇچۇن كولانغان ئوچ قۇدۇق قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى راۋانلاشتى.

ھاشىم رازىيوف «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» قۇرۇلۇشىنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، پۈتۈن ناھىيەنىڭ سۈچىلىق ئىشلىرىنىڭ تېخنىكىلىقىنى ئىشلىدى. 1977 - يىلى 5 - ئايدا «غالىبىيەت سۇ ئامبىرى»نىڭ ئورنىنى كۆزىتىپ ئۆلچەش، خەرىتىسىنى ئىشلەشكە قاتناشتى. بۇ ئامبارغا سۇ ئالىدىغان چاقا دەريانىڭ لەڭگۈي كەنتى ئۇدۇلىدىن ئامبارغا قەدەر بولغان 7.100 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆستەڭنى، چىرا دەريانى قانىقىدىكى يورۇقتاشتىن ئامبارغا قەدەر بولغان 18.400 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆستەڭنى تەكشۈرۈپ ئۆلچەپ - لايىھەلەپ يەتتە مىڭ كىشىلىك ئۆستەڭ ئېلىش قوشۇنىغا تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلدى. «غالىبىيەت سۇ ئامبىرى»نىڭ سۇ چىقىرىش ئۆستىكى ئورنىدىكى 860 مېتىرلىق تەشمىنى ئېلىش قۇرۇلۇشىغا يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇ تېخنىكا يېتەكچىلىكىنى قىلغان ئۆستەڭ، ئامبار قۇرۇلۇش ئىشلىرى، غۇلۇڭا، ئاز-ما قۇرۇلۇشلىرى، ئېلېكتىر ئىستانسىسى، تونىل قۇرۇلۇشلىرى، سۇ سىڭىمىس ئۆستىكى قۇرۇلۇشلىرىنى بىر - بىرلەپ دەپ بولغىلى بولمايدۇ. ئۇ باسقان مۇساپە بەك ئۇزۇن. پولات، بېتون، ئالماس... دەيمىز. ئەگەر ئۇلارمۇ ھاشىم رازىيوفتەك ئۇزاق ماڭىدىغان بولسا، نەچچە يىلدىلا ئۇپراپ توگىشى مۇمكىن، لېكىن، ھاشىم رازىيوفنىڭ پۇت - قولى ئۇپراپ توگىمىدى.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

2

هاشىم رازىيوف بىر ئۆمۈر جاپا چەكتى. ئەمما، ئۇ بۇنىڭغا قىل چىمۇ ئۆكۈنمەيدۇ، چۈنكى، چىرانىڭ ياشارغان قىياپىتى، چىرالىق نىڭ تەبەسسۇملۇق چىرايى ئۇنىڭ بۇ جاپالىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇل دۇرۇۋەتكەن. ئۇ ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىنى كۆرگەندە چىرالىقا ئوخشاشلا خۇش بولغان، بىكارغا جاپا تارتمىغانلىقىنى ھېس قىل غان. پارتىيە، ھۆكۈمەتمۇ ئۇنىڭ تۆھپىسىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. سۇ ئىشلىرى مىنىستىرلىقىدىن تارتىپ ناھىيىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت ۋە ناھىيىلىك سۇچىلىق ئىدارىسىغىچە ئۇنىڭ تۆھپىسى ئۈچۈن بەرگەن مېدال، گۇۋاھنامىلار، ئۇنۋانلارنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ئۇ ياشىنىپ پېنسىيەگە چىقىشىنىڭ ئالدىدا ناھىيىلىك سۇچىلىق ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى. ناھىيەنىڭ سۇچىلىق كەسپىي خادىملىرىنىڭ بەكمۇ يېتەرسىزلىكىنى نەزەردە تۇتقان ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەلىپى بويىچە ئۇ كۇرس ئېچىپ ئالتە قارارادا 370 ئادەم (قېتىم) تېخنىكا تايانچلىرىنى تەربىيەلەپ ھەر قايسى يېزا، بازارلارنىڭ تېخنىك خادىملىرى يېتىشىمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. ھازىر بۇلار ناھىيەنىڭ سۇچىلىق ئىشلىرىدىكى تايانچ كۈچلەرگە ئايلاندى.

هاشىم رازىيوفنىڭ ئۆمۈر بويى ئۆكۈندىغان ئىككى ئىشى بار: بىرسى، 1971 ـ يىلى ئۇ ناھىيەلىك سۇچىلىق ئىدارىسىدا سىياسىي ئۆگىنىش قىلىپ ئولتۇرغاندا، بىر جەددىي تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ. تېلېگراممىدا ئۇنىڭ دادىسى تۈگەپ كەتكەنلىكى يېزىلغانىدى. ئۇ تېلېگراما قەغىزىنى تۇتۇپ، بىر ئولتۇرۇپ قالغانچە بىر سائەتچە ئولتۇرىدۇ. ئاندىن تۇيۇقسىز ئۇن سېلىپ يىغلىۋېتىدۇ. چۈنكى، ئۇ ئاتىسىنى كۆرمىگىلى 14 يىل بولغان ئىدى. دەرھال رۇخسەت سوراپ ئۆيىگە بارغاندا دادىسىنىڭ تۈگەپ كەتكىنىگە 21 كۈن بولغانىدى. 1976 ـ يىلى ئانىسى تۈگەپ كەتكەندىمۇ يىل نەزىرىسىگە ئۇلگۈرۈپ ئاران بارالىدى. ئۇ ئاتا ـ ئانىسىنى ياخشى كۆ-

رەتتى. ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلاش، بېقىش، بولۇپمۇ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بولسىمۇ ئۇلارنىڭ كۆزىدە تۇرۇش مەجبۇرىيىتى بار ئىدى. ئەمما، ھېچقايسىسىنى قىلالمىدى. خۇددى ئۇچۇرما بولغان قاغا چۈجىسىدەك بىر ئۇچقانچە كېتىپ قالدى.

ئىككىنچىسى، ئۇ 1960 ـ يىلىدىن كېيىن ئىزچىل تۇردە پارتىيەگە كىرىشنى ئىلتىماس قىلدى. بۇ ئالەمدە ھەسەتخور قۇزغۇنلار تولا، كىمدۇ بىرەيلەن، «ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى سوۋېت تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ» دەپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ پارتىيەگە كىرىش يولىغا ئاسمان ـ پەلەك تۇغان سېلىۋېتىلدى، ماۋاشى ئۆستۇرۇلمىدى، ئۆمۈ تۇرۇپ تۇرسۇن، 1971 ـ يىلىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىلا ئەمەس، ھېچنېمىسى سوۋېت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمىگەنلىكى ئىسپاتلاندى، يەنە ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇچ نۆۋەت ئىلتىماس يازدى، تەستىقلانمىدى.

خەيرىيەت، چىرا خەلقى ئۇنى قەدىرلەيدۇ، ئۇنىڭ تۆھپىسىنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ، چىرالىقلار مەڭگۈ ئۇنىڭ بىلەن بىللە!

(مەمتىمىن ئابدۇۋەلى)

خەلق سۆيگەن ناخشىچى

نەپىس قاشتېشى، گۈلدار مەشۇت ـ ئەتلەسلىرى، ئوتقاشتەك جۇلالىق گىلەملىرى بىلەن دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدا مەشھۇر بولغان قەدىمكى خوتەن، ئۆزۈنىڭ خۇش ئاۋازلىق ناخشىچىلىرى، ماھىر ئۇسسۇلچىلىرى، ئوتلۇق غەزەلخانلىرى، ياڭراق، يېقىملىق مۇقامچى قىز ـ يىگىتلىرى قاتارلىقلار بىلەنمۇ «ناخشا ـ ئۇسسۇل ماكانى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئىگە.

بىپايان گۈما بوستانلىقىدىن، نىيەنىڭ ئالتۇن بۇلاق يايلاقلىرىغىچە بولغان بۇ گۈزەل دىياردىكى خەلق، ئۆزلىرىنىڭ ھاياتقا بولغان چەكسىز سۆيگۈسى، يۈرتىغا بولغان قايناق مۇھەببىتى، تۇرمۇشتىكى قايغۇسى، شادلىقى ۋە ئارزۇ ـ ئىنتىلىشلىرىنى جۈشقۇن، يېقىملىق ناخشا قىلىپ ئېيتىپ كەلمەكتە. يۈرۈڭقاش ۋە قاراقاش دەرياسىنىڭ پۈتمەس ـ تۈگىمەس ئېقىنلىرىدەك ئۇزۇلمەس ناخشىلار ئۆتمۈشنىڭ

شاھىتى، بۇگۈننىڭ مەدھىيەسى، كەلگۈسىنىڭ بېشارىتى بۇلۇپ، مەنىۋى ھاياتىمىزنىڭ ياڭراق سىمفونىيەسىنى تەشكىل قىلماقتا.

مانا بۇ سىمفونىيە كالوننىسىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، تىلدىن دەستە ـ دەستە گۈللەرنى تۆككەن ناخشىچىلارنىڭ بىرى سالامەت مەخسۇت ئىدى.

سالامەت 1943 ـ يىلى ئاپرېلدا خوتەن ناھىيەسىنىڭ لاسكۇي يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتىسى مەخسۇت ئاخۇن ساددا، خۇش چاقچاق خەلق سەنئەتچىسى بولۇپ، راۋاب چېلىپ ناخشا ئېيتىشقا، قىسسە ـ جەڭنامىلەرنى سۆزلەشكە ماھىر كىشى بۇلۇپ، قەشقەر، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا ئازادلىقتىن كېيىن ئۆتكۈزۈلگەن ئەلنەغمە كۆرەكلىرىگە قاتنىشىپ مۇكاپاتلانغان. سەبىي قىز سالامەت ئالتە ـ يەتتە ياش ۋاقتىلىرىدا ئاتىسى بىلەن بىللە مەشرەپلەرگە، توي سورۇنلىرىغا قاتنىشىپ، راۋابىغا ئوسسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتقان. بۇ ھال ئۇنىڭ سەنئەتكە بولغان قىزغىن ئىشتىياقىنى قوزغىغان. ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىمۇ ساۋاقداشلىرى ئارىسىدا ئۆزىنىڭ چۈچۈك، ئاددىي ناخشىلىرى، نازۇك، چاققان ئوسسۇللىرى بىلەن تونۇلغاچقا 1956 ـ يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلىنىپ سەھنە ھاياتىنى باشلىغان.

1958 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بۇيىچە ئۆتكۈزۈلگەن ناخشا ـ ئوسسۇل كۆرىكىدە «ئەتلەسچى قىز» قاتارلىق 11 ناخشىنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئورۇنلاپ، ئۆزىنىڭ كېيىنكى ئىستىقبالىدىن كەڭ تاما ـ شىبىنلار ۋە باھالىغۇچىلارنى ئومىدلەندۈرگەن ياش ناخشىچى سالامەت، شۇ يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىدىغان «شىنجاڭ ئويۇن قويۇش بىرلەشمە ئۆمىكى» گە تاللىنىپ، بېيجىڭغا بېرىپ پايتەخت خەلقىگە ئويۇن كۆرسەتكەن.

1964 ـ يىلى جوۋئېنلەي زۇڭلى خوتەندە قىسقا ۋاقىت توختاپ، خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەندە، ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى دوكلات ئويۇنى كۆرسەتكەن. بۇ ئويۇننى باشتىن ـ ئاخىرغىچە زوق بىلەن كۆرگەن جوۋئېنلەي زۇڭلى سالامەت، پاتىم قۇربان، رەيھان

(بۇ ئىككىيلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدىن) قاتارلىق ئارتىسلارنى قوبۇل قىلىپ، سالامەتكە: «ئاۋازىڭىز خۇددى بۇلبۇلنىڭ ئۇنىدەك يېقىملىق ئىكەن، تېخىمۇ تىرىشىڭ» دەپ ئىلھام بەرگەن.

1965 - يىلى مۇئاۋىن زۇڭلى خې لۇڭ مەركەز ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ، خوتەنگە كەلگەندە ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ھەر قېتىملىق ئويۇنى رەھبەرلەر تەرىپىدىن ئالقىشلانغاچقا، خې لۇڭ ئۇلارنى بېيجىڭغا بېرىپ ئويۇن قويۇشقا رەسمىي تەكلىپ قىلغان. ئۆمەك ئالتە ئايدىن ئارتۇقراق بېيجىڭ، شاڭخەي، تيەنجىن، نەنجىڭ، گۇاڭجۇ، ۋۇخەن، چاڭسا، شىئەن، يەنئەن، لەنجۇ قاتارلىق بىر قانچە شەھەرلەردە ئويۇن قويۇپ، يۈز مىڭلىغان خەنزۇ قېرىنداشلار، ئازادلىق ئارمىيەنىڭ كەڭ كوماندىر - جەڭچىلىرى، چېگرا رايونغا چىققان ياشلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن سەممىي ھال سورىغان. سالامەت مەخسۇت بارغانلا جايلاردا، ئۇيغۇرچە ناخشىلارنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇنلىغاندىن سىرت، «مېنىڭ دومبۇرام»، «لىيۇخۇلەن ناخشىسى»، «بەخت گۈلىنى سۇغىرىمىز»، «لىيۇ ياڭ دەرياسى» قاتارلىق خەنزۇچە ناخشىلارنى زوق - شوق بىلەن ئورۇنلاپ، ئۆلكە، شەھەرلەر-نىڭ گېزىت - ژۇرناللىرىدا تونۇشتۇرۇلۇپ ئالقىشلانغان.

ئۇ، 1965 - يىلى باھاردا جۇڭنەنخەيدە ئۆتكۈزۈلگەن بىر قېتىملىق «ناخشا - ئۇسسۇل كېچىلىكى» نى سۆيۈنۈش بىلەن ئەسلەپ، مۇنداق دېگەن: «شۇ چاغدا مەن جوۋئېنلەي، دۇڭ بۈۋۇ، چىن يى، خې لۇڭ قاتارلىق دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ سەممىي قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇم. جوۋزۇڭلى بىلەن تانسا ئوينىدىم. بىرلىكتە «نەنئۇەن ناخشىسى» نى ئوقۇۋۇېتىپ كۆزلىرىمدىن ئىختىيارسىز ئىسسىق ياشلارنى تۆكتۈم. بۇ ھاياجان، شادلىق يېشى ئىدى. جوۋزۇڭلى قولۇمنى تۇتۇپ تۇرۇپ، «سىز خەلقنىڭ سەنئەتكارى، سىلەر تۇرغان جاي چەت، جاپالىق بىر رايون. قېينىچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، تاغ، يېزىلارغا كۆپرەك بېرىڭلار، پارتىيەنىڭ ئىشەنچىسىنى يەردە قويماڭلار، سىلەرگە رەھمەت ئېيتىمەن» دېگەندە، كۆز ياشلىرىمنى پەقەت توختىتىۋالالمىدىم. ئۆزۇمنىڭ ئاددىي دېھقان قىزىدىن خەلق سەنئەتكارى بولۇپ يېتىلگىچە بولغان جەريانلىرىم كۆز ئالدىمدىن بىر -

www.uyghurkitap.com

بىرلەپ ئۆتۈپ، غەيرەت ۋە ئىشەنچكە تولدۇم...» بۇ دەل جوۋزۇڭلىنىڭ ئۆمەككە: «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى» دەپ شەرەپلىك نام بەرگەن ۋاقتى بولۇپ، بۇ ئۇنتۇلماس، بەختلىك كۈنىنىڭ ئەتىسىلا، سالامەت هاياجانلىق هېسسىياتىنى ئىپادىلەپ، «ئۇلۇغ داهىي ماۋجۇشى» ناملىق ئوچ كۈپلېت شېئىر يېزىپ ۋە ئۆزى مۇزىكا ئىشلەپ، پايتەخت سەھنىسىدە قايتا ئورۇنلىغان.

قاينام ـ تاشقىنلىق تۇرمۇش، ناخشا ـ ئۇسسۇلنىڭ پۈتمەس ـ تۈگىمەس بۇلىقى. سالامەتنىڭ سەھنە هاياتى خەلق بىلەن چەمبەرگاس باغلانغان. ئۇ مەيلى ئۆزى ئىجاد قىلغان «گۈمىنىڭ يېڭى مەزمۇنى»، «گۈزەل، ئاۋات خوتەن»، «ئۇلۇغ داهىي ماۋجۇشى»، «تاش ئۆستىڭى ـــ بەخت ئۆستىڭى»، «قانداق ئىدۇق» قاتارلىق ناخشا ـ لەپەرلەر بولسۇن ياكى «مەن دېمىدىمۇ، دېمىدىمۇ»، «ئاسمانىڭدا ئاي بولۇپ» قاتارلىق رەتلەپ ئورۇنلىغان خەلق ناخشىلىرىنى بولسۇن تېتىك، شوخ ۋە قىزىقارلىق ئورۇنلاپ، مۇشۇ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ماهىر خەلق سەنئەتكارىغا ئايلانغان.

سالامەت مەخسۇتنىڭ ناخشا ئېيتىش تالانتى ئاساسلىقى خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇنلاشتا ئالاهىدە گەۋدىلىنىپ، بۇ جەهەتتىكى ئالاھىدىلىكى ـــ ئورۇنلاۋاتقان ناخشىنىڭ تېكىستى ۋە ئاهاڭلىرىغا پۈتۈن هېسسىياتىنى سىڭدۈرۈشتە؛ ناخشىدىكى هېسسىياتنى ئۇسسۇل تىلى ـ قىياپەت ئارقىلىق كۆرسىتىشتە؛ سەھنىدە ئۆزىنى تەبىئىي، ئەركىن ـ ئازادە تۇتۇشتا؛ چالغۇچىلار بىلەن ئوبدان ماسلىشىپ، ناخشا تېكىستىنى ئېنىق، راۋان، توغرا ئېيتىشتا؛ نەپەس، ئاۋاز ۋە كۆكرەك سادالىرىدىن توغرا، تولۇق پايدىلىنىش قاتارلىقلاردا ئىپادىلەنەتتى.

30 يىللىق سەھنە هاياتىنى خۇددى بىر كۈندەك ئۆتكۈزگەن بۇ تالانتلىق ناخشىچىنىڭ هەر بىر باسقان قەدىمى، قازانغان مول ئۇتۇقلىرى، خوتەن «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى» نىڭ بېسىپ ئۆتكەن ئەگرى ـ توقاي ۋە شەرەپلىك مۇساپىسى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. ئۇنىڭ بىپايان يېزا ـ قىشلاقلار، زاۋۇت ـ كانلاردىكى هەرمىلەت ئاممىسىنىڭ ئورتاق ئالقىشىغا ئېرىشەلىشىمۇ، ئۇنىڭ مىليون

لمغان خەلق بىلەن تەقدىرداش بولۇپ، ئۆز كەسپىگە باشتىن - ئاياغ چوڭقۇر ئىشتىياق باغلاپ، جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكىدىن ئايرىلالمايتتى. بۇ جەھەتتىكى تەسىرلىك مىسالىلار بەكمۇ كۆپ. 1964 - يىلى ئۆمەك نىيە ناھىيەسىنىڭ ئەندىرە، سالغۇزەك قاتارلىق سۇ قۇرۇلۇش ئىش ئورنىغا ئويۇن قويۇشقا باردىۇ. ئۆز ئىجادىغا قايىنام - تاشقىنلىق ئىش ئورنىدىن يېڭى ئىلھام ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن سالامەت، دېھقانلار بىلەن بىرلىكتە ئەمگەك قىلىپ، ھارۋا سۆرەپ، تاش يۆتكەيدۇ. ئۇ دەم ئېلىش ئارىلىقىدا تاش ئۆستەك قىرىدا تۇرۇپ، ئارقا - ئارقىدىن بىر قانچە ناخشا ئېيتىپ، ئۇلاردىن سەمىمىي ھال - ئەھۋال سوراپ، ئۆز قەلبىنى ئىزھار قىلىدۇ. 80 ياشلىق بىر بوۋاي ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ: «قىزىم، سىزنىڭ ناخشىلىرىڭىزنى ئۆز ئاغزىڭىزدىن بىۋاستە ئاڭلىغىنىمغا ناھايىتى خۇشال بولدۇم. مەن ئۆمرۇمدە سىزدەك ناخشىچىنى كۆرمىگەن ئىدىم. ئەمدى ئارمىنىمغا يەتتىم» دەيدۇ. ئىش ئورنىدىكى خەلق ئۇنىڭ ناخشىلىرىغا چىن قەلبىدىن قايىل بولغانلىقىن، ئۇلار ھازىرغىچە ئاشۇ ئۆستەڭنى «سالامەت ئۆستىكى» دەپ ئاتىماقتا.

خەلق سەنئەتنىڭ ياراتقۇچىسى، خەلق سەنئەتنىڭ ئەڭ ئادىل باھالىغۇچىلىرى. «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى» ھەر قېتىم ئويۇن قويۇش ئالدىدا، كەڭ تاماشىبىنلار سالامەت مەخسۇتنى سوراپ، ئۇنىڭ ئويۇن قويۇشقا قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، بەس - بەس بىلەن بېلەت ئېلىشقا باشلايدىغانلىقىنى سۆزلەش ئارتۇقچە بولسىمۇ، رادىيو - تېلېۋىزورلاردا ئۇنىڭ دائىم بېرىلىۋاتقان 30 دىن ئارتۇق ناخشىسىنى ئاڭلاپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ناخشىچىغا بولغان ھۆرمىتىنى، رەھمىتىنى ئىزھار قىلىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ئۆمەك تەشكىلىگە ئەۋەتىلگەن بىر قانچە پارچە تەبرىك خەتلەرنى تىلغا ئېلىش ئالاھىدە ئەھمىيەتلىكتۇر. قاغىلىق ناھىيىلىك ئوچاستىكىسىدىكى يول ئاسراش ئىشچىلىرىدىن كەلگەن بىر پارچە خەتتە مۇنداق دېيىلگەن: «سالامەت، بىز سىزنى تونۇمايمىز. چۆل - جەزىرىلەردە تاشىيول ياساپ، ھارغان - چارچىغان چاغلىرىمىزدا، سىزنىڭ رادىيودىن بېرىلگەن «بەشىمدىكى دوپپامنى»،

‹ئەللەي››، ‹ياغلىقىمنىڭ ئۇچىدا› قاتارلىق ناخشىلىرىڭىزنى ئاڭلاپ، ھاردۇقمىز بىراقلا چىقىپ كېتىدۇ. ناخشىڭىز بىزگە غەيرەت بېغىشلايدۇ. سىز بىزنىڭ پەخرىمىز. سىز مىللىتىمىزنىڭ يېقىملىق بۇلبۇلى، سىزگە تېخىمۇ كۆپ ئۇتۇق تىلەيمىز...»

«يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى»دە سالامەت مەخسۇت «بىرگە ماھىر، كۆپكە قادىر ئارتىس» دەپمۇ تەرىپلەنگەن. ئۇنىڭ لەپەر ئورۇنلاش، تىياتىرلاردا رول ئېلىش، دۇتار، راۋاب بىلەن ناخشا ئورۇنلاش قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ تالانتى بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ خىل كۆپ تەرەپلىمە ئالاھىدىلىكى، ئۆمەكتىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق سەنئەتچىلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگىمۇ تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. ئۇنىڭ يېتەكلىشى ۋە قېتىرقىنىپ ماھارەت ئۆگىتىشى ئارقىسىدا سۇدىيە ماخمۇت، ئامىنە، ماھىرە قاتارلىقلار ئىقتىدارلىق ئارتىسلار دىن بۇلۇپ يېتىشكەن.

«ناخشىسىز كۈنۈم ئۆتمەس» ــ بۇ سالامەتنىڭ كەسىپداشلىرى ۋە گېزىت مۇخبىرلىرىغا ئېيتقان يۈرەك سۆزى ئىدى. ئۇ مەيلى ئويۇن سەھنىسى، مەيلى رېپېتتسىيە ئورنى، مەيلى دەم ئېلىش كۈنلىرىدە بولسۇن، ئۆز ماھارىتىنى يېتىلدۇرۇشنى، مەشىق قىلىشنى ئىجاد قىلىشنى ئۈزۈپ قويمىغاچقا، ئۆمەك ھەر قېتىم ئويۇن قويغاندا، ئۆزىنىڭ يېڭى ناخشىسى بىلەن كەڭ تاماشىبىنلارغا بەدىئىي زوق بەخش ئەتكەن. 1985 ـ يىل «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى» ئىسلاھات تەدبىرىنى قوللىنىپ، ئويۇن مەيدانى، ئارتىسلار سانى، خىراجەت، كىرىم بويىچە ھۆددىگە بېرىشنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغان. بىر گۇرۇپپا ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە بېرىپ ئويۇن قويۇش ۋەزىپىسى بىلەن كېتىپ، پەقەت 20 نەپەر كىشىدىن تەشكىللەنگەن 2 ـ گۇرۇپپا قاغىلىق، يەركەن، قەشقەر، ئاتۇش قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئويۇن قويۇشقا جىددىي ئاتلانغان. بۇ چاغدا سالامەت قۇچقىدىكى ئىككى ياشلىق بالىسىنى كۆتۈرۈپ، 2 ـ گۇرۇپپىغا باشلامچىلىق قىلىپ، بىر قانچە مەيدان ئويۇن قويۇش جەريانىدا يالغۇز ناشا، لەپەر، دۇتار بىلەن كوللېكتىپ ناخشا ئېيتىش قاتارلىق نۆمۇرلارنى كۆپ قېتىم ئورۇنلىغان. بىر قېتىم ئۇ بوۋاق بالىسىغا

سۈت تەڭشەۋېتىپ، پۈتىغا قاينىق سۇ تۆكۈلۈپ كۆيۈپ قالىدۇ. شۇ ئاخشاملىق ئويۇننى مۇڭەپپەقىيەتلىك كۆرسىتىش ئۈچۈن، ئۇ ئاغرىق ئازابىغا بەرداشلىق بېرىپ، سەھنىگە چىقىۋېرىپ، يولداشلار-نىڭ، تەشكىلىنىڭ ئۈمىدىنى يەنە بىر قېتىم ئاقلىغان.

خەلق سۆيگەننى زامان قەدىرلەيدۇ. پارتىيە، ھۆكۈمەت قەدىرلەيدۇ. ئۆزىنىڭ 30 يىللىق سەھنە ھاياتىنى ناخشا - ئۇسسۇللىرىمىز-نىڭ گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن بېغىشلىغان تالانتلىق ناخشىچى سالامەت مەخسۇت ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ، خوتەن شە-ھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ، يۇ-قىرى ھۆرمەتكە ئېرىشكەن.

1996 - يىلى 15 - ئاپرېل كەچتە خوتەن تېلېۋىزىيە ئىستاد-سىسىنىڭ تاماشابىنلار زالى چىراغلار نۇرىغا چۆمۈلگەن، سەھنە ئالاھىدە بېزىلىپ «داڭلىق ناخشىچى سالامەت مەخسۇتنىڭ ناخشا كېچىلىكى» دېگەن پىلاكات ئېسىلغانىدى. ۋىلايەت رەھبەرلىرى، سالامەت خانىمنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، كەسىپداشلىرى ۋە باشقا مېھمانلار سۈرەتكە ئېلىش زالىدا ئۇنىڭ ناخشىسىغا تەقەززا بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى ۋە تېلېۋىزىيە ئىس-تانسىسى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان بۇ ئالاھىدە كېچىلىك ئەل - يۇرت-نىڭ سالامەت مەخسۇتنىڭ سەنئەت ئىشلىرى ئۈچۈن كۆرسەتكەن يۈكسەك ئەجىر - تۆھپىلىرىگە بىلدۈرگەن رەھمىتى ۋە سالغان ھۆرمەت دەستىخنى بولسا، ئۇنىڭ سەھنە بىلەن — ناخشىچىلىق ھاياتى بىلەن خوشلىشىش پەيتلىرى ئىدى. شۇ كېچىلىكتە سالامەت مەخسۇت بىرقانچە ناخشا بىلەن لەپەر ئورۇنلىدى. دۇتار چېلىپ ئو-قۇغان خەلق ناخشىلىرى ئۇنىڭ تىلىدا ئۆزگىچە جۇلا بىلەن ھەم-ەيلەنىنىڭ يۈرەك تارلىرىنى يەنە بىر قېتىم چېكىپ ئۆتتى. «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى ناخشىچىلار، مۇزىكانتلار ئۇنىڭ شە-رىپىگە بېغىشلانغان ناخشا - مۇزىكىلار بىلەن، قۇچىقى گۈلدەستە،

www.uyghurkitap.com

گۈل چەمبىرەكلەر بىلەن تولغان سالامەت مەخسۇتنى قىزغىن تەبرىكلىدى.

ئەل ـ ئاۋام بىلەن ئوخشاشلا 60 ـ، 70 ـ يىللاردىن تارتىپ ئۇ ـ نىڭ ناخشىلىرىنى ھۇزۇرلىنىپ ئاڭلاپ كېلىۋاتقان، ئۇنىڭ تالانتى ـ غا، تاغ سۈيىدەك ئوينىاق، جىلغا بۇلاقلىرىنىڭ چەشمىلىرىدەك سۈ ـ زۈك ئاۋازىغا قايىل ۋە مەپتۇن بولغان مۇئەللىپمۇ تاماشابىنلار ئالـ دىدا ئۇنىڭغا ئاتاپ يازغان «خوتەن دەمدىرى» ناملىق مۇنۇ شېئىرنى دېكلاماتسىيە قىلدى:

ناخشىلىق قەلبىدە ناخشا تولا،
بىز خەلق ناخشىدىنلا يارالغاندەك.
تونۇلغان ناخشىچىنىڭ پىرى بىزدە،
تەرىپى يىراقلارغا تارالغاندەك.

خوتەننىڭ دەمدىرى ئۇ، بۇلبۇلى ئۇ،
ئۇنلىدى ـ كۈيى كۈيلىدى يېرىم ئەسىر.
تىكلىدى جۇشقۇن، خۇشخۇي ناخشىسىدىن،
قەلبلەر قاتلىرىدا روھىي قەسىر.

سەمرىدى دىللار، غەمنى ئېلىپ كۈلكە،
ئۇ ئېيتقان ناخشىلارنى قانماي ئاڭلاپ.
كۈيى بىلەن كەزدى باغنى، تاغ ـ يېزىنى،
شەھەردىن سەھەر ـ ئاخشام كۈيدە ئاتلاپ.

ھاياتنىڭ پىلتىرى ئۇ ناخشىسىدا،
كۆرسەتتى گۈزەللىكنى ئىلغاپ ـ سۈزۈپ.
تاقىدى ئويغاقلارنىڭ مەيدىسىگە،
سۆيگۈنىڭ باغلىرىدىن گۈللەر ئۈزۈپ.

تالىقتۇر «ئەل كۆيچىسى» نامى شۇڭا،
بۇ سورۇن ئاشۇ نامنىڭ بىر داۋانى.
بولمايدۇ ئوڭاي نېسىپ ھەر كىمگىلا،
خەلقنىڭ چىن ھۆرمىتى - خاس ئۇنۋانى.

بولغاندەك ناخشا تولا، ناخشىچى ئاز،
ئۇ ھەقلىق ئاشۇ نامغا — بۇ ھۆرمەتكە.
(مەنىۋى ئوزۇق - بايلىق يارىتقانلار،
ئوخشاشلا بەكمۇ لازىم بۇ مىللەتكە).

ئالقىشلار — ھۆرمەتنىڭ ھەر دەقىقىسى،
ئەل رايى - ئەل قەلبىنىڭ مايىللىقى.
ئاشىدۇ ئەجىر - تۆھپە قوشقۇچىغا،
ئۆتكەنچە يىللار، دىلنىڭ قايىللىقى.

ناخشىڭىز دىلنى قۇچتى، ئەلنى قۇچتى،
تىلەيمىز سىزگە بەخت، سىزگە ئامەت.
شۇ ئۆلمەس ناخشىڭىزغا بولۇپ قوشماق،
سالامەت - تىمەن بولۇڭ خان سالامەت.

سايلام ياكى تەيىنلەش ئارقىلىقمۇ، ئۆگىتىش ۋە تەقلىد قىلىدۇ- رۇش ئارقىلىقمۇ ۋۇجۇدقا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان، بولماسلىقى شۇ ھامان بىلىنىدىغان، 11 يېشىدىلا ۋىلايەت سەھنىلىرىدە ناخشا ئېيتىشنى باشلاپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئومۇمىي ئېتىراپقا ئېرىشكەن، 40 يىلدىن ئارتۇق ئۆمرىنى ناخشا بىلەن ئۆتۈ- كۈزگەن سالامەت مەخسۇت 1997 - يىلى 10 - ئاۋغۇست كېسەل سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

خەلقىمىز ئۇنى قىيالماسلىق بىلەن ئۇزاتقاندا، قەبرىستانلىقتىن قايتقان جامائەت ئىچىدە «ئۇنىڭدەك ناخشىچى ئەمدى چىقمايدۇ، ئۇنىڭ يوقلۇقى جەزمەن چاندۇ» دېگەن سۆزلەر مەرھۇمەنىڭ ۋاپاتىغا بولغان قايغۇ ۋە روھىغا تىلەنگەن ئەمىنلىك ئىدى.

(ئابدۇللا سۇلايمان)

ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىگە باغلانغان رىشتە

2006 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىسمائىل ئەھمەد خوتەن «مەرھابا مېھمانخانىسى»دا ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىدىن دەم ئېلىشقا چىققان، كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇيغۇر تېبابىتى تەتقىقاتچىسى، تونۇلغان تېۋىپ ھاجى مۇھەممەت باقى ئا-لىمنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ ئۆزۈن يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇر تېبابىتى ئۇستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقات ئەھۋالىنى ئىگىلىدى. ئۇنى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك كىتابلىرىنى كۆپلەپ يېزىپ، ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىلمىنى ئۆزۈكسىز راۋاجلاندۇرۇش ھەم ئۇنى دۇنياغا يۈزلەندۇرۇش يولىدا تېخىمۇ زور ھەسسىلەرنى قوشۇشقا ئىلھاملاندۇردى. ھاجى مۇ-ھەممەت باقى ئالىم ئۆزىنىڭ يېقىندا شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا، سە-ھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىپ تارقىتىلغان «ھاياتلىق دەس-تۇرى» ناملىق كىتابىنى ئىسمائىل ئەھمەدكە سوۋغا قىلدى.

مەن يېقىندا بۇ تۆھپىكار تېۋىپنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭ ھايات مۇساپىسى ۋە ئۇيغۇر تېبابىتى ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى توغرىسىدا تۆۋەندىكىلەرگە ئىگە بولدۇم:

خوتەن ناھىيەسىدىكى باغچى بازىرىنىڭ ئەللامە (ھازىرقى چالۋاش) كەنتىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم

ئەل ـ يۇرت ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر، ئاتاقلىق تېۋىپ تۇردى مـۇ ـ ھەممەت ئابدۇراخمان ئەللامەنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇنىڭدىن ئۇيغۇر تې ـ بابەتچىلىك ئىلمىنى قېتىرقىنىپ ئۆگەندى ۋە ئۇستازى بىلەن بىرلىكتە ھەر خىل كېسەللىكلەرنى داۋالاش بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئەتراپلىق بىلىم ئىگىلىدى

1975 ـ يىلى ئۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانـ ـ سىغا يۆتكەپ كېلىنىپ، 1989 ـ يىلىغىچە بۇ دوختۇرخانىنىڭ باش ـ لىقى بولۇپ ئىشلىدى. بۇ جەريانىدا، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ تەن ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇش يولىدا ئۈزۈكسىز تىرىشىپ، بىمارلارنىڭ دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپاھ بولدى.

كىچىك چېغىدىلا ئۇيغۇر تېبابىتىگە چوڭقۇر ئىشتىياق باغلـ ـ غان، ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن يارامليق بىر شىپاگەر بولۇش غايىسىنى كۆڭلىگە پۈككەن ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىدا ئۇستازى تۇردى مۇھەممەت ئەللامەنىڭ كۆرسەتمىسى، يېتەكلىشىدە ئۇيغۇر تېبابىتى ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا كىرىشىپ، ئۇستازى بىلەن بىرلىكتە «ئۇيغۇر تېبابەت قوللانمىسى» نامليق تېببىي ئەسەرنى يازدى. بۇ ئەسەر 1978 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىپ تارقىتىلىپ، ئۇيغۇر تېبا ـ بىتىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى كىتاب بولماسلىقتەك بوشلۇقنى تولدۇرۇپ 1982 ـ يىلى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىل ـ لەتلەر يېزىقىدىكى مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرىنى باھالاشتا بىرىنچى دەرىجىلىك مۇپاكاتقا ئېرىشتى. ئەينى چاغدا بۇ ھەقتە «خەلق گېزىتى» دە خەۋەرمۇ بېرىلگەنىدى. كېيىنچە بۇ كىتاب ئۇيـ ـ غۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرلىرىدا قوللانما كىتاب بولۇپ قالدى. بۇ كىتاب چەت ئەلدە تارقىتىلغاندىن كېيىن، ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇملـ ـ دىن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى تېببىي مۇتەخەسسىس، ئا ـ لىملارنىڭ كۆچلۈك دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى. ئالمۇتا شەھـ ـ رىدىكى بىر قىسىم ئۇيغۇر تېببىي مۇتەخەسسىسلىرى بۇ كىتابنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى، يېتەكچىلىك رولى ۋە قىممىتىنى مۇئەييەنلەشتۇ ـ

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

رۇپ مۇئەللىپىگە خەت ئەۋەتتى.

پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنى ئېلىپ كەلگەن ئىلىم ـ پەن باھارى ھەرساھە، ھەر قايسى كەسىپلەرنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن كەڭ ئىمكانىيەت يارىتتى. بۇنىڭدىن كۆڭلى يايراپ، غەيرىتى ئۇرغۇغان ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم «جۇڭگوچە داۋالاش قامۇسى ئۇيغۇر تېبابەت تارىخى تومى»نى يېزىش، نەشر قىلىش تەييارلىق گۇرۇپپىسىنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا تالالاندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1986 ـ يىلىدىن 1990 ـ يىلغىچە بەش يىل جاپالىق ئىزدىنىپ ئۇيغۇر تېبابەت ئالىمى ھاجى ئابدۇلھەمىت يۈسۈفى بىلەن بىرلىكتە، شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئالىي تېخنىكومىنىڭ «دىياگنوستىكا ئىلمى» ناملىق دەرسلىك كىتابىنى تۇنجى قېتىم يېزىپ چىقىپ، يېڭىدىن دەرسلىك تۈزۈشكە زور ھەسسە قوشتى. 1991 ـ يىلى شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا، سەھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان بۇ كىتاب 1992 ـ يىلى غەربىي جەنۇب ۋە غەربىي شىمال رايونى بويىچە ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكى مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرىنى باھالاشتا ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

ئوتلۇق يۈرىكى ھەر ۋاقىت ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىشىغىدا سوقۇپ تۇرىدىغان، ئۇيغۇر تېبابىتى پەرۋانىسى ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم 1983 ـ يىلىدىن 1987 ـ يىلىغىچە تۆت يىل جاپالىق مېھنەت سەرپ قىلىپ چاغاتاي يېزىقىدا يېزىلغان كىلاسسىك تېببىي ئەسەر ـــ «دەستۇرىل ئىلاج» نى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىغا ئالماشتۇرۇپ تەييارلاپ نەشر قىلدۇردى. بۇ ئەسەر 1999 ـ يىلى شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا، سەھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىپ تارقىتىلدى. بۇ كىتاب غەربىي شىمال رايونى بويىچە نۇقتىلىق پەن ـ تېخنىكا كىتابى بولۇپ باھالىنىپ ئەنگە ئىلىنىدى ۋە 2002 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرىنى باھالاشتا ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم 2003 ـ يىلى دەم ئېلىشقا چىقتى. ئۇ ئەمدى بەھۇزۇر ئارام ئالسىمۇ بولاتتى. ئەمما، ئۇ ئۇيغۇر تېبابىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بۇيۇك ئارمان، يۈكسەك

بۇرچ تۇيغۇسى ئۇنى توختاۋسىز ئىزدىنىشكە، ئويلاشقا، ئىشلەشكە ئۇندەيتتى. شۇڭا ئۇنىڭ ئىجتىھات دۇلدۇلى تەپەككۇر ئاسمىنىدا ئۇزۇكسىز پەرۋاز قىلىشتىن توختىمىدى. ئۇ تەتقىقات داۋامىدا ئۆزىنىڭ دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىنى قۇربان قىلىپ، شېرىن ئۇيقۇلىرىنى تەرك ئېتىپ، ئۇزاق كۈنلەرنى تۈنلەرگە، تۈنلەرنى كۈمۈش تاڭلارغا ئۇلاپ مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن قادىلىپ ئىشلەپ، 11 ـ ئەسىردە خوتەندە ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر تېبابەت ئالىمى، ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەد خوتەنىنىڭ «زوبدەتۇل قەۋائىل ئىلاج» ناملىق تېببىي ئەسىرىنى نەشرگە تەييارلىدى. ئۇ يەنە 1999 ـ يىلىدىن 2000 ـ يىلىغىچە مېھنەت سەرپ قىلىپ، «ئۇيغۇر تېبابىتىدە چۆچىنىڭ ئىشلىتىلىشى توغرىسىدا» ناملىق كىتابنى يازدى، بۇ كىتاب 2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى.

ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىلمى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان 45 يىلدىن كۆپرەك جەريانىدا، مۇھىت ۋە ئىنسانلارنىڭ سالامەتلىكى مەسىلىسىنى ئۆز تەتقىقاتىنىڭ يادروسى قىلىپ، ئۇيغۇر تېبابىتىدە سۇ، ھاۋا، ئوت، تۇپراق تەلىماتى نەزەرىيەسى، ئۇيغۇر تېبابەت مىزاج نەزەرىيەسى، شۇنىڭدەك يۇرەك، ئاشقازان، جىگەر كېسەللىكى، بۆرەككە تاش چۈشۈش كېسەللىكى، يۇقىرى قان بېسىم كېسەللىكى قاتارلىقلارنى ئۇنۇملۇك داۋالاش ئۇسۇلىدە تەتقىقاتىنى ئۇزۇكسىز چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، بۇ جەھەتتە كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر ئىلمىي ئەسەرلەرنى يېزىپ، ئالاقىدار كەسىپىي ژۇنوللاردا ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلان قىلدى ۋە ئىلمىي مۇھاكىمە يېغىنلىرىدا ئوقۇدى. ئۇنىڭ يۇقىرىقى ئىلمىي ماقالىلىرى ئىچىدىن بىر قىسىملىرى ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىندى. ئۇ، ئۇزۇن يىل تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان بىر قىسىم ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرى دۆلەتنىڭ لاياقەتلىك ئېتىراپنامىسىگە ئېرىشتى ۋە پاتېنت قامۇسىغا كىرگۈزۈلدى. ئۇ مەملىكەتلىك كەشپىياتچىلار ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى. ئۇ كەشپ قىلغان ئۇچ خىل مۇرەككەپ ئۇيغۇر تېبا-

www.uyghurkitap.com

بەت دورىسى يېڭى كەشپىياتلارنى باھالاشتا يېڭى، ئەلا كەشپىيات بولۇپ باھالىنىپ ئەنگە ئېلىندى.

ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم يازغان «غەيرىي A ۋە غەيرىي B تىپلىق جىگەر كېسىلىنى داۋالاش ھەققىدە قاراشلىرىم» ناملىق ئىلمىي ماقالە 2003 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا ئەنئەنىۋى تېبابەتچىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا ئوقۇلغاندىن كېيىن، يىغىن ئەھلىنىڭ بىردەك ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى ھەمدە ئاساسىي مەزمۇنى نەق مەيداندا ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، چەت ئەللەرنى تەكلىپ بىلەن يىغىنغا قاتناشقان تېببىي مۇتەخەسسىسلەرنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى.

ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن قەلەم تەۋرەتكەن چېۋەر قولدىن گۈل ئۈندۇ. گۈل ئۈنگەن قولدىن گۈلنىڭ خۇشبۇي ھىدى تارايدۇ. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تېبابەت ھارۋىسىنى ئات بولۇپ سۆرەپ كېلىۋاتقان بۇ تىنىم تاپماس، ئىجتىھاتلىق تەتقىقاتچى نەتىجە، شان ـ شەرەپ ئالدىدا مەغرۇرلانماي، شان ـ شەرەپنى ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ قىلىپ، خەلقىمىز ئاربىسىدىكى قىممەتلىك كىلاسسىك تېبابەتچىلىك مىراسلىرىمىزنى قېزىپ، ئۇنى يۇرۇقلۇققا چىقىرىش ئۈچۈن ئۇزۇكسىز تىرىشتى. يەنە بىر تەرەپتىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىلمى ئۇستىدىكى تەتقىقاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئىلگىرى يازغان «ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك قوللانمىسى» ناملىق چوڭ تېمىكى تېببىي ئەسىرىنى قايتىدىن تولۇقلاپ يېزىپ، مۇكەممەللەشتۈرۈپ، نەشرىياتقا تاپشۇردى. « تېرىگە ئاق چۈشۈش كېسىلىنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش»، « دىيابېت كېسەللىكىنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش»، «ئۇيغۇر تېبابەت ئىلمى لۇغىتى» ناملىق ئۇچ كىتابنى يېزىپ تاماملىدى. بۇ كىتابلارنىڭ قىممىتى، مۇۋەپپەقىيىتىدىن سۆيۈنگەن مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىسمايىل ئەھمەد ئاتايەن بۇ كىتابلارغا بېغىشلىما يېزىپ بېرىپ، ئۇنىڭ جاپالىق ئەمگىكىگە يۇقىرى باھا

بەردى. نۆۋەتتە بۇ كىتابلار شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا، سەھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ.

ماھىر تېۋىپ، تۆھپىكار تەتقىقاتچى ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم شاگىرت تەربىيەلەش، ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىشلىرىمىزنىڭ كەلگۈسىدىكى قاۋۇل ئىز باسارلارنى يېتىشتۇرۇشكىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، پەرزەنتلىرى ۋە بىر قىسىم ۋارىسلارغا بۇ تەۋەررۈك كەسپىنى ئۆگەتتى. ئۇلار ھازىر ئۆز ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ، روللىنى جارى قىلدۇرۇپ، داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتىنىڭ بىرىنچى سېپىدە تىرىشىپ ئىشلەپ تۆھپە ياراتماقتا.

ئىشلىگەنلىرىڭ يۇزى يۇرۇق، تۆھپە تۆرگە باشلايدۇ. ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم كەسپىي جەھەتتىكى قابىلىيىتى ۋە ئىقتىدارىغا ئاساسەن، 1998 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق كادىرلار نازارىتى تەرىپىدىن مۇدىر ۋىراچ ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. ئۇ يەنە ئۇيغۇر تېبابەت قامۇسىنى يېزىش ۋە تەشكىللەش جەھەتتە كۆرسەتكەن ئەملىي خىزمەت نەتىجىسىگە ئاساسەن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى سەھىيە نازارىتى تەرىپىدىن تەقدىرلەندى. ئۇنىڭ تەرجىمھالى 20 ـ ئەسىردىكى ئاتاقلىق كەشپىياتچىلار، مەشھۇر شېخسلەر قامۇسىغا كىرگۈزۈلدى.

ئۇنىڭ «ئۇيغۇر تېبابىتىدە يۇقىرى قان بېسىمىنى داۋالاش توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي ماقالىسى 2004 ـ يىلى ياپونىيە توكيو تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتىدىن كەلگەن مۇتەخەسسىس، ئالىملارنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى. كېيىنچە بو ماقالە ياپون، ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، ياپونىيەدە چىقىدىغان «يۇقىرى قان بېسىمى» ناملىق ژۇرنالدا ئېلان قىلىندى.

2006 ـ يىلى سېنتەبىرنىڭ بېشىدا شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا، سەھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇنىڭ يەنە «ھاياتلىق دەستۇرى» نامىلىق 6 ـ كىتابى نەشر قىلىپ تارقىتىلدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا، سەھىيە نەشرىياتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبا-

بەت ئالىي تېخنىكومى بىرلىكتە، بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىپ تارقىتىلغانلىقىنى تەبرىكلەپ مەخسۇس سۆھبەت يېغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا تەكلىپ بويىچە ئىشتىراك ئەتكەن مۇتەخەسسىس، ئالىملار، ئەدىبلەر «ھاياتلىق دەستۇرى» ناملىق بۇ كىتابنىڭ خەلق ئاممىسىنىڭ تەن ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇش جەھەتتىكى ئۆينايدىغان رولىغا يۇقىرى باھا بەردى ۋە بۇ تەتقىقاتچىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن، تېخىمۇ زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈردى. بۇ كىتابنىڭ يېزىلىش جەريانى ھەققىدە ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم مۇنداق دېدى: «20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىكى بىر قۇربان ھېيت ھارپىسىدا، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ يۇرەك كېسىلى ئېغىرلىشىپ قالغان بولۇپ، بۇ چاغدا تەكلىپ بويىچە مەن ئەمەت ھاجىم بىلەن بىللە بېيجىڭغا بېرىپ، بىر مەزگىل سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ كېسىلىنى داۋالىدۇق. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن، ئۇنىڭ كېسىلى ياخشىلاندى. بۇنىڭدىن مەمنۇن بولغان سەيپىدىن ئەزىزى بىزگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى ھەمدە ئىنسانلارنىڭ ھايات پائالىيىتى، ئۇزۇقلىنىشى ۋە تۇرمۇشىنى تەرتىپلىك، ئىلمىي ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشى توغرىسىدا «ھاياتلىق دەستۇرى» دېگەن تېمىدا بىر كىتابنى يېزىشنى تەۋسىيە قىلغانىدى. مەن 20 يىل جاپالىق ئىزدىنىش ئارقىلىق بۇ كىتابىمنى يورۇقلۇققا چىقاردىم.»

ياشانغاندا ياشىرىۋاتقان بۇ ئىجتىھادلىق تەتقىقاتچى ھازىر ۋاقىتنى قەدىرلەپ، «مەشھۇر ھۆكۈما تېببىي ئالىم ئىبن سىنا»، «ئۇيغۇر تېبابەت ئالىمى ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەد خوتەنى» ۋە «ئۇيغۇر تېبابەت خەزىنىسىدىكى دۇردانىلەر» ناملىق چوڭ تېپتىكى تېببىي ۋە تەرجىمھال ئەسەرلىرىنى جىددىي ئىشلىمەكتە.[1]

(ئۇبۇلقاسىم مەتنىياز)

① «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2006 ـ يىلى 1 ـ ئۆكتەبىر سانىدىن ئېلىندى)

شىنجاڭدىكى تۇنجى ئۇيغۇر دىرىژور

شىنجاڭ مۇقام ئانسامبلىنىڭ كەسپىي يېتەكچىسى، دۆلەتلىك 1 ـ دەرىجىلىك كومپوزىتور نۇرمۇھەممەت سايىت 1943 ـ يىلى قاراقاش بازىرىغا قاراشلىق يېڭىشەھەر ئاھالە كومىتېتىدا تۇغۇلدى. ئۇ گۆدەكلىك چاغلىرىدىلا مۇزىكىغا ئىشتىياق باغلاپ ئوقۇغۇچىلىق يىللىرىدا داپ، دۇتار، ئىسكىرىپكا، ئاككوردىيون قاتارلىق چالغۇلار- نى چېلىشنى ھەم ئاددىي نوتىنى ئۆگىنىۋالدى، ئۇ 1962 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەندە، شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى رەھبەرلىكىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن بۇ ئۆمەككە تەقسىم قە- لىنىدى.نۇرمۇھەممەت سايىت بۇ ئۆمەكنىڭ مۇزىكا ئەترىتىدە غېجەك، قالۇن قاتارلىق چالغۇلارنى چېلىش بىلەن شۇغۇللانغاندىن تاشقىرى ناخشا ـ مۇزىكا ئىجادىيىتىگە كىرىشىپ، تۇنجى ئىجاد قىلغان «ئۇ- لۇغ بېيجىڭ» ناملىق مۇزىكا تېزلا تارقىلىپ، مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى ياقتۇرۇپ ئاڭلايدىغان يېقىملىق كۈي بولۇپ قال- دى. ئۇ ئارقا ـ ئارقىدىن ئىشلىگەن «بۇلاق بېشىدا»، «قوغۇن تاتلىق، دىلدا شادلىق»، «مۇز تاغدىكى ئوت»، «گۈل ئىشقىدا» قاتارلىق ئەسەر- لەر مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن كۆرەكلەر- دە 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۇنىڭ كەسپىي ئىشتىياقىغا قايىل بولغان ئۆمەك رەھبەرلىكى ئۇنى شاڭخەي سىمفو- نىك ئوركېستىر ئۆمىكىگە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى.

نۇرمۇھەممەت سايىت ئارانلا ئىككى يىللىق پۈرسەتنىڭ قەدىرگە يېتىپ كەسپىي ئاساسىنى پۇختىلاپ تۇنجى ئۇيغۇر دىرىژور بولۇپ قايتىپ كەلدى. ئۇ سىمفونىيە ئىجاد قىلىش، بولۇپمۇ ئۇيغۇر مۇ- زاملىرىنى سىمفونىيەلەشتۇرۇش ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ئىجاد قىلغان «تەڭرىتاغ قوشىقى» ناملىق سىمفونىيە، «چەببىيات مۇقامى» ئاساسىدا ئىشلىگەن «چەببىيات مۇقامى سىمفونىيەسى» ئۇيغۇر مۇزىكا ئىجادىيىتىدىكى يېڭى پەللە

بولۇپ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى زامانىۋى سەۋىيەگە كۆتۈرۈشنىڭ يېڭى يولىنى ئاچتى. 1989 ـ يىلى شىنجاڭ مۇقام ئانسامبىلى قۇرۇلغاندا نۇرمۇھەممەت سايىت ئانسامبىلنىڭ كەسپىي يېتەكچىسى بولۇپ ئون ئىككى مۇقامنى ئۆگىنىش، لېنتىغا ئېلىش ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۈچ چىقاردى. نۇرمۇھەممەت سايىتنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى بولغان «ئون ئىككى مۇقامنىڭ مېلودىيە ئالاھىدىلىكلىرى» ناملىق كىتاب مۇقام تەتقىقاتچىلىرى ئۈچۈن، «ناخشا ئىجادىيىتى ھەققىدە» ناملىق كىتاب ئىجادىيەت ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن قىممەتلىك قوللانما بولۇپ قالدى. نۇرمۇھەممەت سايىت يۇقىرىقىدەك تۆھپىلىرى بىلەن خەلقىنىڭ يۈكسەك ئىززەت ـ ھۆرمىتىگە مۇيەسسەر بولدى. ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ «شىنجاڭنى ئېچىش 1 ـ ماي ئەمگەك مېدالى»، «ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا خادىمى»، «ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» قاتارلىق شان ـ شەرەپلەرگە ئېرىشتى. ئۇ جوڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، خوتەن «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىنىڭ كەسپىي يېتەكچىسى بولغانىدى. نۇرمۇھەممەت سايىت: «مەن قىلىدىغان يەنە نۇرغۇن ئىشلار بار» دېگەنىدى. ئەپسۇس، بۇ تىنىمسىز يۈرەك 2000 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى سوقۇشتىن توختىدى. تۆھپىكار، مەشھۇر كومپوزىتورىمىز ھەم دىرىژورىمىزنىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمىزنى غوللۇق يېتەكچىدىن مەھرۇم قىلدى. لېكىن، نۇرمۇھەممەت سايىت ئۆچمەس تۆھپىلىرى بىلەن بىزگە مەڭگۈ ھەمراھ بولىدۇ.

(مۇھەممەتئىمىن قۇربان)

سەگۈ تېرەك يىقىلدى

مەرھۇم ئۇستاز قاھار جېلىل 1994 ـ يىلى سېنتەبىرنىڭ 21 ـ كۈنى تۇن يېرىمىدا، 51 يېشىدا بىمەزگىل كېتىپ قالدى، شۇم ئەجەل

ئۇنى ئارىمىزدىن ئېلىپ كەتتى، مەرىپەت كۆكىدىن بىر يۇلتۇز سا-قىدى. ئىلىم - پەن بېغىدا بىر خۇش پۇراق گۈل سۇندى. قۇلاق سېـ-لىڭ! شامۇھەممەتخان «ئابدىراھمان پاشا» داستانىنى جاراڭلىتىدۇ:

سەگۈ تېرەك يىقىلدى،
ئۇنچە - مارجان چېچىلدى.

ئۇ بىزنىڭ ئەدەبىيات ئورمىنىمىزدىكى سەگۈ تېرەك، ئەدەبىيا-تىمىز بوينىدىكى ئۇنچە - مارجان ئىدى. ئاھ، ئۇ يىقىلدى، ئۇ چې-چىلدى.... ئاشۇ قايغۇلۇق كۈنلەردە مەن ئابدۇراخمان پاشانىڭ قې-رىنىدىشى مەسۇمخاندەك ئاھ ئۇردۇم. مامۇتخاندەك پەريات چەكتىم. خەلقىمىز — ئابدۇراخمان پاشانىڭ ئانىسى رابىيە خېنىمدەك بوزلـ-دى، ئۇنچە - مارجاندەك ياش تۆكتى، قاشتېشى دىيارى كۆز يېشىدىن نەمدەلدى...

قايغۇلۇق خەۋەر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئارقىلىق قاراقاش، يۇرۇڭقاش ۋادىلىرىغا گۈگۈمدەك يېيىلدى. شايى - ئەتلەسلەر قارا رەڭلەندى. زىلچا - گىلەملەر قارا رەڭلەندى...

مەرھۇمنىڭ تەزىيەسى ئۇچۇن خوتەن شەھىرىدىن 20 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى يېڭىئېرىق يېزىسىغا — مەرھۇمنىڭ يۇرتىغا چوڭ - كىچىك ماشىنىلار سەلدەك ئاقتى. خوتەندىن، قاراقاشتىن، لوپتىن ھەتتا چىرادىنمۇ ھازىدارلار كېلىشتى. خوتەن مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ كونا - يېڭى رەھبەرلىرى، زىيالىيلار، ئوقۇتقۇچىلار، ئىشچىلار، شو-پۇرلار تەزىيەگە كەلدى. پۈتۈن يېڭىئېرىق يېزىسىدىكى دېھقانلار ئۆزلىرىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى بويىچە تاكى مەرھۇم دەپنە قىلىنىپ بولغىچە، ھازىدارلار سېپىدە قول باغلاپ تۇرۇشتى. ھەممە كىشىنىڭ كۆزلىرى ياش يۇقى، ھەممە كىشى ئېسىدەيتتى، ئەجەلنىڭ ۋاقىت-سىزلىقىدىن ھەيران بولۇپ، مەرىپەت ئوغلىنىڭ ئۆلۈمى ئۈچۈن ئې-چىناتتى. «ئالىمنىڭ ئۆلۈمى — ئالەمنىڭ ئۆلۈمى» دېگەن گەپ بار بىزدە، نەچچە مىڭ ئادەم ھازا ئاچتى، ئۇلار خۇددى گۈزەل ئالەم ئۇ-چۈن ئېچىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئاھ، خەلقنى كۈيلىگەنلەرنى خەلق ئۇنتۇمايدىكەن! خەلق ئۆز دەردىنى سۆزلىگەنلەرنى ئۇنتۇمايدىكەن!

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى

خەلق ئۆزىنى يۈكسىلىشكە ئۈندىگەنلەرنى ئۇنتۇمايدىكەن...!

غەمكىن، مۇڭلۇق، يۈرەكلەرنى لەرزىگە سالىدىغان ھۆكمەت ساداسى ئىچىدە، مەرھۇمنىڭ تاۋۇتى قارا تۇپراققا ئېلىپ مېڭىلغاندا، مەن مەرھۇمنىڭ تاۋۇتىنى يەتتە قەدەم يەرگىچە كۆتۈرۈپ باردىم. ياق، يەتتە قەدەمدىن ئاز، كىملەردۇر تالىشىپ تاۋۇتنى مېنىڭدىن ئېلىپ كەتتى. ئۇلاردىن يەنە كىملەردۇر ئېلىۋالدى. خەلق مەرىپەت ئوغلىنى كۆتۈرۈشنى، ئاخىرقى قېتىم بولسىمۇ ئۇنى كۆتۈرۈۋېلىشنى ئىستەيتتى...

تاۋۇت تولىمۇ ئاستا ئىلگىرىلىدى. مۇڭلۇق، قايغۇلۇق ھۆكمەتتىن ھەر بىر بېيىت تاماملانغاندا ئاران بىر قەدەم ماڭغاندەك ئاستا ئىلگىرىلىدى. تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ ماڭغانلار مېڭىشنى خالىمايۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار خۇددى «ئاستىراق، ئاستىراق، مەرىپەت ئوغلى بۇ دۇنيادا يەنىمۇ ئۇزاقراق تۇرسۇن» دەپ خىتاب قىلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى...

ھازىدار جامائەت مەھەللە مەسچىتىگە پاتمىدى، يېزا چوڭ مەسچىتىگىمۇ پاتمىدى، مەرھۇمنىڭ نامىزى يىراق ئۇپۇق، ئېگىز قارا قۇرۇم، دولقۇنلۇق يۇرۇڭقاش كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان، پىشىپ سارغايغان شالزارلىق خۇش پۇراق چاچقان كەڭ دالادا چۈشۈرۈلدى. ئاسمان ـ زېمىن، تاغ ـ دەريا، بوستانلىق ۋە تەكلىماكان ھەممىسى ئىشتىراك قىلدى. يېڭىئېرىق تېخى بۇنداق ھەيۋەتلىك ئۇزاتقۇچىلار كارۋىنىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى...

ئارقا تەرەپتىن، يىراقتىن قەبرىستانلىققا ئۇزىتىپ بېرىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغان ئاياللار تائىپەسىنىڭ ئاھ ـ پەريادى ئاڭلىناتتى، ئۇلارنىڭ يىغا ـ زارى شالزارلىقنى تىترىتەتتى، ئەزىز تۇپراقنى ھۆل قىلاتتى، ئۇلارنىڭ يىغىسى بىر ئەر ـــ بىر قېرىنداش ـــ بىر يۇرتداش ئۈچۈنلا ئەمەس ئىدى. ئۇلار ساقىغان مەرىپەت يۇلتۇزى ئۈچۈن پەرياد چېكەتتى، سولغان مەرىپەت گۈلى ئۈچۈن ياش تۆكەتتى، يىقىلغان سەگۈ تېرەك ئۈچۈن نالە ـ زار قىلاتتى...

تاۋۇت ئېگىز قۇم دۆۋىسى ئۈستىگە ـــ قەبرىستانلىققا ئېلىپ كېلىندى. مەن ئارقىغا بۇرۇلۇپ قارىدىم. قويۇق دەرەخ ـ كۆلەڭگىلىك يېڭىئېرىق يېزىسى ماتەم ئۈچۈن قارا لىباس يېپىنغاندەك كۆ-

رۈندى، غەربتە جۈمە كۈنىنىڭ قۇياشى قۇم بارخانلىرىنىڭ كەينىگە چۆكۈۋاتاتتى. يىراقتىن كۆز ياشلىرى قوشۇلۇپ ئۇلغىيىپ قالغان يۇرۇڭقاش سۈيى مۇڭلۇق شاۋقۇنلايتتى. قەبرىستانلىق — قۇم دۆ-ۋىسى سۇكۇناتىغا چۆمگەن قومۇشلار پىچىرلاشتىن توختىغان، ھەمـ-مە توختاپ قالغاندەك ئىدى...

ئاخىرقى قىرائەت ئوقۇلدى. موللامنىڭ ئاۋازى ئاخىرقى ۋىدالىـ-شىش ساداسىنى قارا تۇپراققا — گۆرگە يەتكۈزدى. مەن شۇ چاغدىـ-كى ھالىتىمگە ھەيرانمەن. ئىككى كۈندىن بېرى كۆز چاناقلىرىمغا تولۇپ تۇرغان ياشلار بىردىن توختاپ قالدى. ئىككى كۈندىن بېرى ئېسەدەپ ـ بوغۇلۇپ تۇرغان ۋۇجۇدۇم بوشاپ قالدى. ئىختىيارسىز ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ چوڭ نەپەسلەندىم. بۇ ئانا تۇپراققا بولغان ئىشەنچەممۇ؟ ئۇستازىمنى، دوستۇمنى، قەلەمدىشىمنى ئانا تۇپراققا تاپشۇرۇپ خاتىرجەم بولغانلىقىممۇ؟ مەن ھېچنېمىنى چۈشەنمىدىم. لېكىن، مەرھۇمنىڭ ئانا تۇپراققا قوشۇلغانلىقى پاكىت ئىدى. مەر-ھۇم ئانىسى ياتقان، ئاكىسى ياتقان قەبرىستانلىققا باش قويدى. ئۇنى ئاخىرقى قېتىم خوتەن كوچىلىرىدا ئۇچراتقانلارنىڭ سۆزلەپ بېرىـ-شىچە: «يېڭىئېرىققا بۈگۈن بارما، ئەتە ئاپىرىپ قويايلى» دېگەن تەكـ-لىپىنى رەت قىلغان ئىكەن. ئۇ شۇ كۈنى كەچتە يېڭىئېرىققا بېـ-رىشتا، تۇغۇلغان يۇرتىنى، ئانا قەبرىسىنى كۆرۈشتە چىڭ تۇرغان ئىكەن. ئۇ، ئەتە بارالمايدىغانلىقىنى، بۈگۈن ئاخىرقى كۈن ئىكەنـ-لىكىنى كۆڭلىدە سەزگەندىمىكىن؟ ئانىسى بىلەن قەبرىستانلىقتا يېتىشنى نىيەت قىلغانمىدىكىن!؟ ئەزىز يۇرتىنىڭ بىپايان قوينىدا جان ئۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈككەندىمىدىكىن!؟

ئۇ كەتتى، ئانا يۇرتىنىڭ بىپايان تۇپرىقىغا پاك، سۈزۈك قۇم دانچىـ-لىرىغا قوشۇلۇپ كەتتى. بۇ يەردە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان خاسىيەت شۇكى ئۇ جۈمە كۈنى يەرلىكىگە تەگدى. «گۇناھسىز، پاك، ياخشى ئادەمـ-لەرلا ئۇلۇغ جۈمەدە يەرلىكىگە تېگىدۇ» دېيىشىدۇ موللىلار... ئانىسىنى ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەم يوق. لېكىن ئانىسىنى ئۇنىڭدەك جان كۆيدۈ-رۈپ خەۋەر ئالغانلار، باققانلار ئاز تېپىلىدۇ. «ئانىسىنى ئەڭ ياخشى كۆرگەن ئادەملەرلا ئانا قەبرىسى يېنىدىن ئۇرۇن ئالىدۇ» دەپ رىۋايەت

قىلىدۇ ئاقساقاللار. يۇرتىنى سۆيمەيدىغان ئادەم يوق، ئۇ يۇرتىنىڭ گۈزەللىكىنى، ئەۋزەللىكىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي سۆزلەيتتى. يېڭىشەرق دېگەن ئاشۇ ئىسىمنى ئىپتىخار بىلەن تىلغا ئالاتتى. «يۇرتىنى ھەقىقىي سۆيگەنلەرلا مەيلى قايىقلاردا جەڭ قىلمىسۇن، ئاخىرى ئانا يۇرت تۇپرىقىدا ياتىدۇ» دەپ مىسال قىلىدۇ ئۆلىمالار....

قەبرىستانلىقتىن يېنىپ خېلى ئۇزىغاندىن كېيىن، ئارقامغا بۇرۇلۇپ، قوللىرىمنى كۆتۈرۈپ يەنە بىر قېتىم دۇئا قىلدىم. ئاللادىن ئۇنى كەچۈرۈشنى، جەننەتتىن ئۇنىڭغا ئورۇن بېرىشنى تىلىدىم. جەننەت ئۇنىڭغا مۇناسىپ، جەننەت مەرىپەت ئوغلىغا مۇناسىپ، خۇدا بۇ نۇقتىنى ئۇبدان بىلىدۇ.

※ ※ ※

كۆپلىگەن كىشىلەر شائىر ـ يازغۇچىلارنىڭ ئۆزى بىلەن تونۇشۇشتىن خېلى ئىلگىرى ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى، ئەزگۈ ئەمگىكى، شان ـ شۆھرىتى بىلەن تونۇشىدۇ. 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا خەتىنده ئاشكارا قەلەم تۇتۇپ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى، قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىنى، ئىزدىنىش، خۇشاللىقلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ يۈرۈۋاتقانلار يوق دېيەرلىك ئىدى. پېشقەدەم شائىر جاپپار ئەمەت، شائىر ـ دراماتورگ مەمتىمىن قۇربانلار خوتەنده ياشاۋاتقان بولسىمۇ، ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم ئىدى. مەمتىمىن نۇرى تۇرمىدە، مەتتۇردى نايۇپ چىقىش يولى ئىزدەپ تىمسىقلايتتى. يېزىقچىلىق تەربىيەسى ئالغان، ئىجادىيەت تەييارلىقىنى ھازىرلىغان ئابدۇللا مەمتىمىن، يۈسۈپ توختى، مەتقاسىم ئەكرەملەر تېخى تۇخۇمدىن چىقماي تۇرۇپلا سېغىزخانغا يولۇققان، خوتەننىڭ ئاللىبىر بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدا كۆرەش ـ پىپەن قىلىنۇاتاتتى. كېيىنكى چاغلارنىڭ شائىرلىرىدىن ئۆسمۇر روزى سايىتنىڭ كۆزلىرى ئاچارچىلىق ئازابىدىن يەنمۇ بەكرەك ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن بولۇپ، شائىرانە ھەۋەسلىرى قەلبىنىڭ يۇشۇرۇن قاتلاملىرىدا پىنھانلانغان، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم، ئابدۇللا سۇلايمان، مەمەتئەيسا قۇربان، ئەرشىد ـ

دىن راشىدىن، ئابلەت قادىرلار تېخىچە مەكتەپلەردە دەرسلىكلەرنى يادلاش بىلەن بەند ئىدى. پەقەت «خوتەن گېزىتى» نىڭ ئانچە ـ مۇنچە بېرىلىدىغان ئەدەبىيات بېتىدە كېيىنكى كۇنلەردە سەپتىن چۈشۈپ قالغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ بايراملىق شېئىرلىرى ـــ «خەلق گېزىتى» ۋە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ باش ماقالىلىرىنى قايتا پىيەلەشتۇرگەن ئەسەرلىرى (ئەگەر بۇلارنىمۇ شېئىر ياكى ئەسەر دەپ ئاتاش مۇمكىن بولسا) ئېلان قىلىنىپ تۇراتتى. نەسرىي ئەسەرلەر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلار يوق ئىدى. مۇشۇنداق مۇھىتتا، مەن «قۇياش ۋە مايسا» نى كۆرۈشكە مۇۋاپىق بولدۇم. مەرھۇمنىڭ تۇنجى ئەمگىكى بىلەن تونۇشۇپلا قالماستىن، ئۇنىڭ ساۋاقدىشى، ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىمىز تۇنىياز يۇسۇپتىن ئۇنىڭ تەۋسىپ ـ خىسلىتىنى ئاڭلىدىم. كۆڭلۈم شۇ چاغدىلا خوتەندىن ماھارەتلىك بىر يازغۇچىنىڭ چىقىدىغانلىقىنى، ئۆزىنى ئۆمۈر بويى ئەدەبىيات ئىشلىرىغا ئاتىغان بىر باشلامچىنىڭ چىقىدىغانلىقىنى تۇيغان، دېسەم ئاشۇرۇۋەتكەنلىك بولىدۇ. لېكىن، شۇ چاغلاردا مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى، تونۇشۇشنى، ئۇنىڭدىن بىلىم ئېلىشنى ئارزۇ قىلغانلىقىم راست. ئۇنى كېيىنرەك ھېلىقى ئاپەتلىك «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندا ئۇنىڭغا «مايسا، دېگەن ئەكسىلئىنقىلابى تەشكىلات قۇرۇپتىكەنسىلەر» دەپ بوھتاپ چاپلاپ، ساۋاقدىشى تۇنىياز يۇسۇپ بىلەن يۈزلەشتۈرۈش ئۇچۇن، ۋىلايەتلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە يالاپ ئېلىپ كەلگەندە تۇنجى قېتىم كۆردۇم. ئوتتۇرا بويدىن سەل ئېگىزرەك قامەت، ئاق پىشماق چىراي، تەمكىن ۋە توغرىلىق بىلەن باقىدىغان كۆزلەر، تولغان زىيالىيغا خاس قىياپىتى نامايان قىلىپ تۇراتتى. شۇ چاغدا، ئۇنى تۇنجى كۆرگىنىمدە، نېمىلەرنى ئويلىغىنىم، ئۇنىڭدىن قانداق تەسىرات ئالغىنىم ئېسىمدە يوق. ئۇنىڭدىنمۇ سەل كېيىنرەك ھېلىقى «ئىنقىلاب» نىڭ مالىمانچىلىقى رەسمىي باشلانغاندا، ئۇنىڭ بىلەن ئاندىن رەسمىي تونۇشتۇم، ۋاھالەنكى دەسلەپ تونۇشقان چاغلاردا سىردىششقا، ئەدەبىيات ھەققىدە، يېزىقچىلىق ھەققىدە پىكىرلىشىشكە مۇمكىن بولمىدى، ئادەملەر تولىمۇ ئەنسىز، بىر ـ بىرىگە ئىشەنمەيدىغان،

يۈرەك سۆزلىرىنى خالىغانچە ئاشكارىلاشقا پېتىنالمايدىغان ئاشۇ كۈنلەردە ئۇستاز مەندىن ئېھتىيات قىلغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇ چاغلاردا مەن ئەمدىلا تۆلۈق ئوتتۇرىنى پۈتكۈزگەن، ساۋاقداشلىرىم بىلەن ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ «ئەلەم كۈرىشى، قەلەم كۈرىشى» دېگەندەك مالىمانچىلىقلىرىغا ئارىلىشىپ، ھەر خىل تېمىلاردا مۇھاكىمە ماقالىلىرىنى يېزىپ، چوڭ خەتلىك گېزىت ئىشلەپ، كوچىلارغا چاپلاپ يۈرەتتىم. 1967 ــ يىلى 9 ــ ئاينىڭ 30 ــ كۈنى ھىندونېزىيەدىكى سوخاتو ھىندونېزىيە كوممۇنىستلىرىنى ۋە سوكارنوچىلارنى قىرغىن قىلغانلىقىنىڭ بىر يىللىق خاتىرە كۈنىدە، خوتەندە زەمبىرەك، پىلىموت، مىلتىقلار ئىشلىتىلگەن تۇنجى ۋە دەھشەتلىك ئەلەم كۈرىشى بولدى، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆلدى. بىزدەك ئوقۇغۇچىلاردىنمۇ ئۆلگەنلەر كۆرۈلدى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن مەن «بۇ يەر جاكارتا ئەمەس» دېگەن تېمىدا بىر پارچە مۇھاكىمە ماقالىسى يېزىپ كوچىلارغا چاپلىدىم. تەرەپنىڭ رادىيو ئۇزىلمۇ ئاڭلاتتى. شۇ ماقالە توغرىسىدا ياكى باشقا ماقالىلەر توغرىسىدىمۇ، ئۇستاز بىر قېتىم ماڭا «مۇھاكىمە ماقالىلىرىنى يېزىشنى خېلى ياخشى ئۆگىنىپسىز، ئەگەر سىياسىيون بولماقچى بولسىڭىز، بۇمۇ مۇھىم.... » دېگەنلىكى ئېسىمدە. ئۇستاز شۇ قېتىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرماي، كۈلۈپ قويغان. ئۇزاق ئۆتمەي بىز ناھايىتى ئىچكىشىپ كەتتۇق. مەن ئۇنىڭ بىلەن ھەر خىل سورۇنلارغا، ئاغىنىدارچىلىق ئولتۇرۇشلىرىغا، سۆھبەتلەرگە ئىشتىراك قىلدىم. بۇنداق ئولتۇرۇشلاردا دۇتار ــ تەمبۇر تەڭكەش قىلىنىپ شۇ چاغلاردا چەكلەنگەن خەلق ناخشىلىرى ئېيتىلاتتى. قىزغىن سۆھبەت ــ مۇنازىرىلەرمۇ بولاتتى. ئىشتىراكچىلىرى كۆپرەك ئۇستازغا ئوخشاش زىيالىيلار بولغاچقا، سۆھبەت ــ مۇنازىرىلەر، جىددىي سىياسىي مەسىلىلەردىن باشقا يەنە خەلق ئەھۋالى، ناخشىلاردىكى تېكىستلەر، ئەدەبىيات مەسىلىلىرى توغرىسىدىمۇ بولاتتى. ئۇلار ئالدىنقى يىللا ياۋايىلارچە ۋەھشىيلىك بىلەن كۆيدۈرۈۋېتىلگەن، چەكلەنگەن مەشھۇر كىتابلارنى ھەسرەت بىلەن ئەسلىشەتتى. كىتاب ۋە

قەلىكلىرىنى ئەسلىشىپ، مەۋجۇت رېئاللىق بىلەن سېلىشتۇرۇشاتىتى. شۇڭلاشقا بۇنداق سۆھبەتلەر يېڭىلىق ۋە چوڭقۇر بىلىم تۈسىگە ئىگە ئىدى. ئاشۇنداق ئولتۇرۇشلارنىڭ بىرىدە مەلۇم بىر خەلق ناخشىسىدىكى:

«مەن قۇشۇمنى غازغا سالدىم،
كىم سېلىپتۇ قارغىغا.
ئالتە قارغا بىر بولۇپ،
ئاپتۇ قوشۇمنى ئازغا.»

دېگەن قوشاق توغرىسىدا مۇنازىرە بولغانلىقى ئېسىمدە. ئاشۇنداق ئولتۇرۇشلاردا ئۇستازنىڭ ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپ يۈرۈپ، مېنىڭ كۆزۈمۇ ئاستا - ئاستا سۈزۈلۈشكە باشلىدى. ھېلىقى ئاجايىپ «ئىنقىلاب»نىڭ ماھىيىتىنى، بىزدىكى سىياسىيونلارنىڭ سۈپىتىنى، ئىلىم - مەرىپەتنىڭ خەلقىمىز تەرەققىياتىدىكى رولىنى، يەنە نۇرغۇن نۇرغۇن نەرسىلەرنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشىنىۋالدىم. شۇندىن كېيىن ھېلىقى «ئىنقىلاب» قا بولغان قىزغىنلىقىم، كىمنىدۇر «جان تىكىپ قوغداش»، كىملەرنىدۇر «يوقىتىش»، «ئىت كاللىسىنى يانجىپ تاشلاش»قا بولغان ئاكتىپلىقىم بىردىن سوۋۇپ كەتتى. مەن گەرچە ئاشۇ «ئىنقىلاب»نىڭ مالمانچىلىقى ئىچىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ چىقىپ كېتەلمىگەن بولساممۇ، لېكىن كېيىنچە كۆپ ۋاقىتىمنى كۆيدۈرۈشلەردىن ئامان قالغان چەكلەنگەن كىتابلارنى ئوقۇشقا، ئۆزۈمچە بىر نەرسىلەرنى يېزىشقا سەرپ قىلىشقا باشلىدىم. ئۇ چاغلاردا شېئىر ۋە نەسرىگە ئوخشاش نەرسىلەرنى يازاتتىم. شۇ چاغدا يازغانلىرىمنى ـــ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئۇستازغا كۆرسەتكەنلىكىم يادىمدا. ئۇنىڭ ھەر قېتىم ماڭا «ياخشى چىقىپتۇ، ياخشى چىقىپتۇ» دېگەنلىكى، ئارقىدىنلا قەلەم ئېلىپ ئارگىنالىنى ئالا قويماي بويىپ تۈزەتكەنلىكىمۇ يادىمدا. ئۇنىڭ «ياخشى چىقىپتۇ» دېگىنى بىلەن جۈملىمۇ جۈملە تۈزەتكەنلىكى ئەلۋەتتە بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى ئىدى. ھازىر ئويلاپ كۆرسەم،

www.uyghurkitap.com

ئالدىنقىسى ئىلھاملاندۇرغىنى، كىيىنكىسى يېتەكلىگىنى ئىكەن...

ئۇستاز قاھار جېلىلنى خوتەندىكى ئەدەبىياتنىڭ باشلامچىسى ۋە پەرۋىش قىلىپ يېتىشتۇرگەن باغۋىنى دېسەك ھەرگىزمۇ ئارتۇق كەتمەيدۇ. كىيىنكى چاغلاردا خوتەندە باش كۆتۈرگەن شائىر ـ يازغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇنىڭ دوستلىرى، ئاغىنىلىرى ياكى ئوقۇغۇچىلىرى بولدى. ئاغىنىلىرى ئۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئەدەبىيات گۈلزارىغا قەدەم قويغان بولسا، ئوقۇغۇچىلىرى ئۇنىڭ بىۋاستە تەربىيىلىشى بىلەن شۇ باغقا كىرىپ كەلدى. بۇلاردىن مەتقاسىم ئابدۇراخمان، روزى سايىت، ئەرشىدىن راشىدىن، ئابدۇللا ناسىر، ئابدىقادىر سادىر قاتارلىقلارنى ساناشلا كۇپايە قىلىدۇ. ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ۋاستىلىق تەسىرى بىلەن ئەدەبىيات مۇنبىرىگە قەدەم قويغانلار تېخىمۇ كۆپ. «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە مۇھەررىر، مۇئاۋىن باش مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن چاغلاردا كۆڭۈل بۆلگەن، يېتەكلىگەن، يېتىشتۇرگەنلەر ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ. ئۇستازنىڭ بىمەزگىل ۋاپاتىغا قايغۇرۇۋاتقان شۇ كۈنلەردە، شۇنداق ئېيتىشقا ئەلۋەتتە ھەقلىقمىزكى: ئۇ قەلبىمىزدە، ئارىمىزدا مەڭگۈ ياشايدۇ.

※ ※ ※

ئەگەر بۇگۈنكى كۈندە، مەن ئازراق ئەمگىكىم بىلەن ـــ ئېلان قىلغان 40~30 پارچە نەرسىلىرىم بىلەن يازغۇچىمەن دېيىشكە ھەقلىق بولسام ياكى خەلقىم مېنى شۇنداق دەپ ئېتىراپ قىلسا، بۇ شان ـ شەرەپكە ئېرىشىشىمگە ئۇستاز قاھار جېلىلنىڭ نۇرغۇن ئەجرى سىڭگەنلىكى پاكىت.

1969 ـ يىلى كۈزدە مەن دېمەتلىك بىر ئەۋلادنىڭ پېشانىسىدىكى «قايتا تەربىيە ئېلىش» قىسمىتى ئۆزىنى ئاشكارىلاپ، بىز تۇركۇملەپ يېزا ـ قىشلاقلارغا قەدەم باستۇق. ئالىي مەكتەپكە كىرىش ئۇمىدىمىز كۆپۈككە ئايلاندى. شۇ ۋەجدىن مەن خوتەن ناھىيەسىنىڭ گۈزەل، تال بوستانلىق يېڭىئاۋات يېزىسىدا تۆت يىل

تۇردۇم. شۇ يىللاردا شەھەرگە كەلگەن چاغلىرىمدا ئۇستاز قاھار جېلىل بىلەن پات ـ پات كۆرۈشۈپ تۇردۇم. ھەر قېتىم كۆرۈشكەن چېغىمىزدا ئۇ ماڭا: «ئەدەبىياتنى تاشلاپ قويماڭ، مەشىق قىلىپ تۇرۇڭ» دەپ تاپىلايتتى.

1972 ـ يىلى ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇ ماڭا «ئالىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇسىڭىز بولاتتى، ئازىراق تەربىيە كۆرسىڭىزلا سىزدىن بىر نەرسە چىقاتتى» دېگەن ئىدى. ئۇستازنىڭ ئاشۇ تەكلىپى ۋەجىدىنى مۇ ياكى ئەتراتتە يىلبويى جاپالىق ئىشلەپمۇ كىچىككىنە ئائىلىنى باقالمىغانلىقىمدىن بىزار بولغانلىقىمدىنمۇ، ئىشقىلىپ 1973 ـ يىلى يازدا ئالىي مەكتەپكە كىرىشكە ھەرىكەت قىلدىم ۋە ئىمتىھانغا قاتناشتىم. شۇ يىلى ھېلىقى «مەشھۇر» جاڭ تېيشىڭ دېگەن ئىمتىھان قەغىزىنى ئاق تاپشۇرغان ئىش يۈز بېرىپ، ھەممە كىشىنىڭ ئىمتىھان نەتىجىسى بىكار قىلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، مەن يەنىلا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىندىم، يەنە كېلىپ ماتېماتىكا ئوقۇيدىغان بولدۇم. ئۇستاز مېنىڭ شۇ چاغدا ماتېماتىكا ئوقۇشۇمغا قارىتا بىر نەرسە دېمىگەن بولسىمۇ (بەلكىم ئۇ مېنىڭ كەسىپ تاللاش ھوقۇقۇمنىڭ چەكلىك ئىكەنلىكىنى، جەمئىيەتتە ياخشىراق بىر كىشىلىك خىزمەت تېپىۋېلىشىمنى زۆرۈر دەپ قارىغان بولسا كېرەك)، لېكىن يەنىلا ئەدەبىياتنى تاشلاپ قويماسلىقنى تەلەپ قىلدى. ئۇرۇمچىگە مېڭىش ئالدىدا، ئۇ ماڭا ھازىرقى داڭلىق ئەدەبىي تەنقىدچى مۇھەممەت پولاتنا يېزىلغان بىر پارچە خەتنى بېرىپ: «ئۇنى ئىزدەپ تېپىپ ئۇستاز تۇتۇڭ، ئۇ ھازىر شىمگودا ئىشچى بولسىمۇ، ئاجايىپ مول بىلىمگە ئىگە، سىزنى يېتەكلەيدۇ» دېگەن ئىدى. ئەپسۇسكى، مەن ئەينى ۋاقىتتا ھېلىقى خەتنى مۇھەممەت پولات ئاكىغا تاپشۇرۇپ بېرەلمىدىم. شۇ ۋەجىدىن ئۇنى ئۇستاز تۇتۇشىمۇ ئىشقا ئاشمىدى. پەقەت 1976 ـ يىلى ئۇستاز ئۆزى ئۇرۇمچىگە ـــ «تارىم»غا يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر ـ ئىككى قېتىم يۈز كۆرۈشتۇم.... ئۇستاز قاھار جېلىل كېيىنكى چاغلاردىمۇ، مېنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىمغا كۆپ قېتىم ھەيدەكچى ـ

لىك قىلغان. 80 ـ يىللارنىڭ بېشىدا، مەن خوتەنده تەبىئىي پەن ئوقۇتۇشى بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا، ئۇنىڭ ماڭا: «ھەي... سىزنىڭ ئەدەبىياتنى تاشلاپ قويغىنىڭىز ياخشى بولمىدى، بىر نەرسە يازسىڭىز بولاتتى....» دېگەنلىكى ئېسىمده، ئاشۇنىڭدىن كۆپ ئۆتمەي مەن يەنه باشقا دوستلىرىمنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن (بەلكى شۇ چاغلاردا تەبىئىي پەنده بىرەر يېڭىلىق يارىتىلمايدىغانلىقىمنى تولۇق ھېس قىلغان بولۇشۇم مۇمكىن) دەسلەپكى نەسىر ۋە ھېكايىلىرىمنى ئېلان قىلدىم. زامانمۇ خېلى كەڭرىلىشىپ قالغانىدى. كېيىنچە 30 ـ 40 پارچە نەسىرىم مەتبۇئاتلاردا چىقتى. ئەمدى مەن يۇقىرىقى گەپنى يەنه تەكرارلايمەن. ئەگەر بۇگۈنكى كۈنده ئۆزۈمنى يازغۇچىمەن دېيىشكە ھەقلىق بولسام ياكى خەلقىم مېنى شۇنداق دەپ ئېتىراپ قىلسا، بۇ شان ـ شەرەپكە ئېرىشىشىمگە ئۇستاز قاھار جېلىلنىڭ نۇرغۇن ئەجرى سىڭگەنلىكى پاكىت.

※ ※ ※

كېيىنكى چاغلاردا ئۇستاز قاھار جېلىل بىلەن كۆپلىگەن سۆزلىرىدا بىللە بولدۇم. خوتەنده، قومۇلدا، ئۇرۇمچىده ئىچىلغان ياغۇچىلار يىغىلىشلىرىغا بىللە ئىشتىراك قىلدىم. ئۇ ھەممە سۆزلىرىدا بىر خىل ئاددىي ـ ساددا، كەمتەر ئىدى. بەزىلەردەك بىلەر-مەنلىك قىلمىدىغان، ھە دېسىلا سەھنىگە چىقىۋېلىپ ۋەز ئېيتىدىغان، رەسىم ئاپپاراتى ۋە سىنئالغۇ كۆزىنىڭ ئالدىنى تالىشىدىغان قىلىقلاردىن خالىي ئىدى. ئۇششاق ھەركەت قىلىپ گۈرۈھ ئۈيۈشتۇرىدىغان، يۇرتۇازلىق قىلمىدىغان، يۇقىرى ھېسابلانغانلارغا قۇيرۇق شىپاڭشتىپ تۆۋەندىكىلەر ئالدىدا گىدىيىدىغان قىلىقلاردىن تېخىمۇ خالىي ئىدى. كىشىلەرگه مەيلى ئۇ قەيەرده بولمىسۇن ۋە قانداق دەرىجىده بولمىسۇن، قىزغىن، دوستانه ۋە سىپايە مۇئامىلە قىلاتتى. باشقىلارغا يارەدەم بېرىشكه ھەر زامان تەييار تۇراتتى. باشقىلارنىڭ ھالىغا يېتىشنى ، مۇڭغا مۇڭ بولۇشنى، سىردىشىشنى

بىلەتتى، ئاق كۆڭۈل، ئادىل، توغرا ۋە ھالال ئىدى. 25 يىلدىن ئار-تۇقراق باردى ـ كەلدى جەريانىدا، مەن ئۇنىڭ باشقىلارنىڭ يامان گەپىنى قىلغانلىقىنى ئاڭلىمىغانمەن، بۇ ھېلىقى «ھۆرمەت قىلساڭ، ھۆرمەت تاپارسەن» دېگەن ئاتالار سۆزىنىڭ ئىسپاتى. ئۇ ئۆمرىدە نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازدى. بىر نەچچە پارچە توپلام ۋە رومان نەشر قىلدۇردى. كەسپىي يازغۇچىلىققا تاللاندى، شۆھرەت قازاندى. بۇلار ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ئالدى بىلەن ئادەم بولۇش، ئاندىن كېيىن يازغۇچى بولۇش دېگەن ئەقىدىنى ئۆزىگە مىزان قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى. ئىچكى كامالەت ئۆز ـ ئۆزىنى تەربىيەلەش، ئۆزىنى كامال تاپقۇزۇش، ئۆزىنى ئەخلاقىي، روھىي جەھەتتىن پاكلاش ـــ ھەر قانداق ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋېرىدىغان، ھەر قانداق ئادەم ئېرىشەلەيدىغان نۇسرەت ئەمەس، نىيەت خالىسلىقىنى ئىش ـ ھەرىكەت مېۋىسىگە ئايلاندۇرۇش، بولۇپمۇ يازغۇچى ئۇچۇن ئۆز ئەخلاق قىيا-پىتى بىلەن تەشەببۇس بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۇنچىۋالا ئو-ڭاي ئەمەس. بۇ جەھەتلەردە ئۇستاز قاھار جېلىلنى بىزگە ياخشى ئۇلگە تىكلەپ بەردى دېيىشكە ھەقلىقمىزكى، بەزى زاماناشلىرى-مىزغا «ئۆزۈڭ ئالدى بىلەن ئادەملىكىڭنى توغرىلاپ، ئاندىن بىزگە نەسىھەت قىل» دېيىشكە مەجبۇرمىز. يازغۇچىنىڭ ئۇلۇغلۇقى ئەنە شۇ تەشەببۇس بىلەن ئۆز بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتۇر. شۇنداللا ئۇ ئۆز زاماناشلىرىنىڭ ۋە كېيىنكىلەرنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشەلەيدۇ. ئۆز ئۆمرىدىن ئۇزاقراق ياشىيالايدۇ...

بىر ئۇلۇغ ئادەم، بىر ئەستايىدىل يازغۇچى ئارىمىزدىن كەتتى، بىزنى تاشلاپ كېتىپ قالدى. ئاران 51 يېشىدا كەتتى، ئۆزى ياخشى كۆرگەن، ئۆزى سۆيگەن دۇنيانى تاشلاپ كېتىشكە ئاسانلا كۆزى قىيغانمىدۇ؟ كۆزلىرى شۇنچىۋالا ئوڭاي يۇمۇلغانمىدۇ؟ بۇ يەردە شۇ-نى قىياس قىلىشقا بولىدۇكى، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى چوقۇم باشقىلار يۇمدۇرۇپ قويغان، يۇمشاق ئالقانلىرى بىلەن ئاشۇ ئۆزۈن كىرپىك-لىرىنى سىلاپ يۇمدۇرۇپ قويغان.... بۇ يەردە يەنە خۇدادىنمۇ، زاماد-

www.uyghurkitap.com

دىنمۇ، تېخىچە كامالەت تاپالمىغان مېدىتسىنادىنمۇ ئاغرىنىشقا ھەققىمىز يوق. ۋاھالەنكى، ئادەم ھېس ـ تۇيغۇلۇق مەخلۇق، قايغۇرماي، ئېچىنماي، كۆز ياش تۆكمەي تۇرالامدۇ؟ ئۇ تېخى ئاران 51 ياشقا كىرگەن تۇرسا، ئۆيلەنمىگەن ئوغۇللىرى، ئۇرۇنلانمىغان نى ـ نى ئارزۇ ـ ئارمانلىرى تۇرسا! يەنى نى ـ نى ... ئاھ، ئەلۋىدا ئۇستاز، ئەلۋىدا دوستۇم، ئەلۋىدا!...

(نۇرمۇھەممەت توختى)

1994 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى كېچە

ھەر مىللەت بىمارلىرىنىڭ شىپاگىرى

2004 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئاپتونوم رايون كورلا شەھىرىدە ئاچقان ئۇيغۇر تېبابىتى دوختۇرلۇق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا يېشى 60 تىن ئاشقان خۇش چىراي بىر كىشى ئۇيغۇر تېبابىتى دوختۇرلىرىنىڭ ئۇنۇمىگە تەسىر يەتكۈزۈۋاتقان مەسىلىلەر ۋە ئۇنى ھەل قىلىش چارىلىرى توغرىسىدا سۆز قىلىپ، يىغىن ئەھلىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇ، يېقىنقى يىللاردىن بويان ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىچى ـ سىرتىدىن كەلگەن ھەر مىللەت بىمارلىرىنىڭ ئىشەنچ ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ كېلىۋاتقان خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىدىكى مۇدىر ۋىراچ ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى ئىدى.

ئابدۇللا ماخمۇت ھاجىنىڭ تېۋىپلىق ھاياتى بۇنىڭدىن 43 يىل بۇرۇن باشلانغان. ئۇ خوتەن ناھىيەسىنىڭ باغچى بازىرىدا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، قىزىقىشى بويىچە شۇ بازاردىكى تېڭىقچى تېۋىپلارغا شاگىرت بولغان ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي بازار رەھبەرلىكىنىڭ بەلگىلىشى بىلەن ئۆز كەنتى ئەللامەدە «يالاڭ ئاياغ دوختۇر» بولدى. ئەينى چاغدا ئۇنىڭ دورا ساندۇقىدا تۇزۇك-رەكمۇ دورا بولمىغانلىقى ئۈستىگە ئۆزىنىڭمۇ كېسەل كۆرۈش تېخنىكىسى تايىنلىق ئىدى. شۇڭا ئۇ بوش چاغلىرىدا بازاردىكى ئۇس-

تازلىرىنىڭ يارىمىدە ئەرەب، پارس، ئوردۇ تىل ـ يېزىقىنى ئۆگىنىپ، زېھنىنى تېبابەتچىلىككە ئائىت كىلاسسىك كىتابلارنىكى رېتسېپلارنى ئۆگىنىش ۋە ئۇنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشكە قارىتتى. بۇ ئاساستا ئۇستازلىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۆزى تېرىپ ئۆسۈرگەن گاۋزىبان، شاھمەنزەل قاتارلىق 18 خىل دورا ئۆسۈملۈكىدىن دورا ياساپ كېسەل داۋالاپ تونۇلۇشقا باشلىدى.

1968 ـ يىلى باغچى بازارلىق شېپاخانىدا ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. ئۇ بۇ بۆلۈمگە يۆتكەپ كېلىنىپ، تېڭىقچى ھەم تېۋىپلىققا قويۇلدى. ئەينى چاغدا بۇ شېپاخانىدا ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دورا ماتېرىيالى يوق ئىدى. رەھبەرلىكىنىڭ قوشۇلۇشى بىلە ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى خادىملارنى باشلاپ لاگىرۇ يېزىسىدىكى تاغلاردا تۆت ئايغا يېقىن تۇرۇپ، 100 تاغاردىن كۆپرەك 60خىل دورا ئۆسۈملۈكىنى يىغىپ كېلىپ، شېپاخانىنىڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دورا ماتېرىياللىرى قىينىچىلىقىنى ھەل قىلدى. شۇ مەزگىلدە باغچى بازارلىق شېپاخانا ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە نازارىتى كەسپىي جەھەتتىن نۆقتىلىق يارىدەم بېرىدىغان شېپاخانا ئىدى. بۇنى ئۆزى ئۈچۈن پايدىلىق پۇرسەت دەپ بىلگەن ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى تەشەببۇسكارلىق بىلەن شېپاخانىنىڭ غەربچە داۋالاش ئىشلىرىغا قىزىقىپ، دەسلەپكى قەدەمدە ئادەم ئاناتومىيەسى بىلەن تونۇشتى، سوقۇر ئۇچەي ئوپېراتسىيەسىگە قاتناشتى، ئاياللار كېسەللىكلىرىگە قويۇلغان غەربچە داۋالاش ئۇسۇلىدىكى دىياگنوزغا ئاساسەن بىمارنى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دورىلىرى بىلەن داۋالاشنى سىناق قىلىپ ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ئابدۇللا مەخمۇت ھاجى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىغا كەلگەندە ئۇيغۇر تېبابىتىدىكى كىلاسسىك ئەسەرلەردىن «تېببىي ئەكبەر»، «مىزانىي تىپ» تىكى رېتسېپلارنى ئۆگىنىش ۋە ئۇنى داۋالاش ئەمەلىيىتىدە قوللىنىشقا بولغان ئىنتىلىشى بىلەن، خوتەن ۋىلايىتى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى ساھەسىدە كىشىلەر ئاۋۋال تىلغا ئالىدىغان تېۋىپلار قاتارىغا

www.uyghurkitap.com

كىردى.

بىر قېتىم خوتەن شەھىرىدىن 350 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى گۇما ناھىيە نەۋئاباد تاجىك مىللىي يېزىسىدىن كەلگەن، ئۆپكە مەنبەلىك يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالغان بايىمەت ئاتىخان ئىسىملىك دېھقان ئۇنىڭغا كۆرۈندى. ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى بۇ تاجىك دېھقاننىڭ ئائىلە ئەھۋالىنى ئۇققاندىن كېيىن ئۇنىڭغا باھاسى ئەرزان، ئۇنۇمى ياخشى دورىلارنى يېزىپ بېرىش بىلەن بىللە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، نەۋئابادنىڭ تاغلىرىدا ئۆسىدىغان دورا ئۆسۈملۈكلىرىنى يىغىپ قاينىتىپ ئىچىشنى تاپىلىدى. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بايىمەت ئاتىخان ئابدۇللا ماخمۇت ھاجىغا مىننەتدارلىق خېتى ئەۋەتتى.

بىر كۈنى كەچ، ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى كەچلىك تامىقىنى يەي دەپ تۇرۇشىغا ئۇنىڭ ئىشىكى چېكىلدى. ئىشىكنى چەككۈچى پۇتى ئېغىر زەخىملەنگەن بىرىنى ئەكەلگەنلىكىنى ئېيتىۋىدى، ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى شۇ ھامان جاڭ جۈنبياۋ ئىسىملىك بۇ كىشىنى داۋالاش ئۆيىگە ئەكىرىپ تەكشۈردى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئوڭ پۇتىنىڭ ئوشۇقى چىقىپ كەتكەنلىكى، ئوشۇق ئۈستى قىسمىنىڭ سۇنغانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇ جاڭ جۈنبياۋنىڭ ئوشۇقى ۋە سۇنغان ئۈستىخىنىنى جايىغا چۈشۈرۈپ تېڭىپ ئۇنى غەمدىن قۇتۇلدۇردى.

بىر يىلى خوتەنگە ساياھەتكە كەلگەن ياپونىيەلىك جاڭكۇسىنچاڭ ئەپەندى تۇيۇقسىز بېلى ئاغرىپ بولالماي قالدى. ۋىلايەتلىك ساياھەت ئىدارىسىدىكى خادىملار ئۇنى ئۇدۇل ئابدۇللا ماخمۇت ھاجىنىڭ ئالدىغا ئاپاردى. ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى ئۇنىڭ بېلىنىڭ چىم بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئېنىقلاپ تېڭىپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بېلىنىڭ ئاغرىقى پەسەيدى. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن جاڭكۇسىنچاڭ ئەپەندى: «بۇ چەت، يىراق يۇرتتا قولى شىپالىق تېۋىپنىڭ بارلىقىنى زادىلا ئويلاپ باقماپتىكەنمەن، ئۇيغۇر تېبابىتى ھەقىقەتەن قالتىس ئىكەن» دېدى.

ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىنىڭ پۈتكۈل جەمئىيەتكە تونۇلۇش دەرىجىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، جايلاردا ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانىلىرى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. 1994 - يىلى بۇگۇر ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسى قۇرماقچى بولۇپ، خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسىغا ياردەم تەلەپ قىلىپ ئالاقە ئەۋەتتى. ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى تەكلىپ بىلەن بۇگۇر ناھىيىسىدە ئىككى يىل تۇردى. ئۇ بۇ يەردە نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىنىڭ داۋالاش ئىشلىرىنىڭ يۇرۇشۇشىگە ۋە مۇرەككەپ رېتسېپلىق ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرىنى تەييارلاشتىكى تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ياردەم بەردى. باشقا دوختۇرخانىلارمۇ ئامال قىلالمىغان بىر قىسىم كېسەللەرنى داۋالاپ ساقايتتى.

بۇگۇر ناھىيەسىنىڭ دادۇلان يېزىسىدىكى 60 ياشلىق بىر بىمارنىڭ پۈتۈن بەدىنىنى كالا تەمرەتكىسى بېسىپ كەتكەنلىكتىن نۇرغۇن دوختۇرخانىلاردا داۋالىنىپمۇ ياخشى بولالمىغان، شۇ سەۋەبىتىن ئۆلۈۋېلىش نىيىتىگىمۇ كەلگەنىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇ خوتەندىن بۇگۇرگە داڭلىق تېۋىپ كەپتۇ، دەپ ئاڭلاپ، ئابدۇللا ماخمۇت ھاجىنى ئىزدەپ كەلدى. ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى ھېلىقى بىمارنى داۋالىدى. نەتىجىدە چىرايىغىمۇ قارىغۇسىز بولۇپ كەتكەن بۇ كىشى ئالتە ئاي بولغاندا سەللىمازا ساقىيىپ كەتتى.

1999 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى يەنە تەكلىپ بىلەن قاراماي شەھەرلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىدا تۆت ئاي تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ داۋالاش سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش ۋە تېۋىپلارنى ئىش ئورنىدا تەربىيەلىشىگە ياردەم بەردى. ئۇ قاراماي شەھەرلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانىسى ئامبۇلاتورىيەسىدە كېسەل كۆرگەن 70 كۈندە ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرىنىڭ سېتىلىش سوممىسىنى 420 مىڭ يۈەندىن كۆپرەككە يەتكۈزۈپ، دوختۇرخانىدىكىلەرنى ھەيران قالدۇردى.

ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، مېڭە قان تومۇر قېتىشىش كېسىلى، بالىياتقۇ ئۆسمىسى، يۇرەك سانجىقى، يۇرەك مۇسكۇل تىقىلمىسى قاتارلىق مۇرەككەپ كېسەللىكلەرنى ئۇنۇملۇك داۋالاپ، جەمئىيەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى. 2002 ـ يىلى 4 ـ ئايدا بۇگۇر ناھىيەلىك سەنئەت ئۆمىكىدىن مېڭە قان تومۇر قېتىشىش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالغان ئابلىز قەييۇم ئىسىملىك بىر كىشى خوتەنگە كېلىپ ئابدۇللا ماخمۇت ھاجىغا كۆرۈندى. ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى تەكشۈرگەندە ئۇنىڭ يۇقىرى قان بېسىم كۆرسەتكۈچى 280، تۆۋەن قان بېسىم كۆرسەتكۈچى 180 چىقتى. ئۇ ئىلگىرى چوڭ دوختۇرخانىلاردا خىلى كۆپ داۋالانغان بولسىمۇ، كېسىلى شىپا تاپالمىغان ئىدى. ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى ئۇنىڭغا شەربەت دورىلارنى ئىچكۈزۈپ، باش قىسمىنى ئۇۋۇلاپ داۋالاپ ئۇچ ئاي بولغاندا ئۇنىڭ قان بېسىمى نورمالىشىپلا قالماي، مېڭە قان تومۇرىدىكى كېسەللىك ئالامەتلىرى پەسەيدى. شۇنىڭدىن بۇيان تۆت يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ كېسىلىدە قايتا قوزغىلىش بولمىدى.

ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى ئاپتونوم رايونىمىز ئىچىدىن كەلگەنلەر ـ نىلا ئەمەس، لەنجۇ، نەنجىڭ، ببيجىڭ قاتارلىق جايلاردىن بالىياتقۇ ئۆسمىسىگە گىرىپتار بولۇپ قېلىپ، داۋالىنىشقا كەلگەن ئايالىلار ـ نىمۇ ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرلىرى بىلەن داۋالاپ ساقايتىپ، ئۇلارغا خۇشاللىق ئاتا قىلدى.

ئۇنىڭ دەم ئېلىشقا چىقىش يېشى توشقىنىغا ئۇچ يىل بولدى، ئەمما ئۇ دوختۇرخانا رەھبەرلىكىنىڭ تەلىپى بويىچە داۋالاش خىزمىتىنىڭ بىرىنچى سېپىدە ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ تەن ساغلاملىقى ئۈچۈن ئەلا مۇلازىمەت قىلىشتىن ئىبارەت خاسىيەتلىك ئىش بىلەن ئۆمرىنى مەنىلىك ئۆتكۈزمەكتە.

ياشانغاندا بارغانسېرى ياشىرىۋاتقان تۆھپىكار تېۋىپ ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىلمى بىلەن شۇغۇل ـ

لىنىپ، داۋالاش ئەمەلىيىتى جەريانىدا توپلىغان مول بىلىمى ۋە ئە-مەلىي تەجرىبىلىرى ئاساسىدا يىغقان مەخپىي ھەم مۇرەككەپ رىت-سىپلارغا ئاساسەن يېزىپ چىققان «ئۇيغۇر تېبابىتى سۆزلۈك كىسەل-لىكلەر ئىلمى»، «ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ئۇرۇق دورىلارنىڭ شىپالىق رولى» ناملىق ئىككى كىتاب شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. ئۇ، يەنە ئۆزىنىڭ «ئۇيغۇر تېبابىتى داۋالاش دەستۇرى» ناملىق ئىككى تومлىق كىتابى ئۈستىدە جىددىي ئىشلىمەكتە.

ئىشلىگەنلىرىڭ ئەجرى ھەرگىز زايا كەتمەيدۇ. ئابدۇللا ماخمۇت ھاجى قولغا كەلتۈرگەن ئەمەلىي نەتىجىلىرىگە ئاساسەن، كۆپ قېتىم دوخ-تۇرخانا ۋە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ سەھىيە سىستېمىسى بويىچە «ماھىر تە-ۋىپ»، «ئىلغار خىزمەتچى» بولۇپ باھالىنىپ تەقدىرلەندى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دورىگەرلىك ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى، ئۇنىڭ نامى شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرە-ياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىغان «خوتەندە ئۆتكەن ئاتاقلىق تېۋىپلار» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى.[1]

(ئۆمەر ھامۇت، ئۇبۇلقاسىم مەتنىياز)

① («خوتەن گېزىتى»نىڭ 2006 - يىلى 16 - ماي سانىدىن ئېلىندى)

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تۈر بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بېكى ئىدىرىسى

دېھقان كۈيچىسىنى ئەسلەيمەن

ھەر قانداق دەۋرنىڭ باشلاپ ماڭغۇچى ئاۋانگارت ئوغلانلىرى بولىدۇ. ئۇلار شۇ دەۋر تارىخنىڭ سەھىپىلىرىنى ئۆزىنىڭ يۈرەك قانلىرى بىلەن بېزەپ چىقىدۇ. ئاشۇ سەھىپىلەرگە نەزەر تاشلانسا، ئاۋانگارت ئوغلانلارنىڭ سېماسى گىگانىت مۇناردەك گەۋدىلىنىدۇ.

مەرھۇم شائىر روزى سايىت ئەسەرلىرىنىڭ سان ـ سۈپىتى ۋە ئومۇملىشىش دەرىجىسىدىن ئالغاندا، ئاشۇ ئاخىرقى شىئىرىيەت دەۋرىنىڭ ھەقىقىي باشلامچىسىدۇر. ئۇ 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى 20 يىلىدا ئۈزۈلدۈرمەي ئەسەر ئېلان قىلدى. شېئىرىيەت، ھېكايىچىلىق، سەھنە ـ ئېكران ساھەسىدە مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. يىل، دەۋر نۇقتىسىدىن ئالغاندا ئۇ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش، گۈللەندۈرۈش زامانىنىڭ شائىرى بولسىمۇ، ئەنئەنىۋى ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا چىڭ تۇرغانلىقى ۋە رېئالىزمدىن چەتنىمگەنلىكى ئۇنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكىدۇر. مىللەت ۋە خەلققە ئالاقىدار چوڭ مەسىلىلەر ئالدىمىزدا تۇرۇپ تۇرغان، بىر قىسىم قەلەمكەشلەر باشقىلارنىڭ خورىغا ناخشا توۋلاۋاتقان ياكى ھېس ـ تۇيغۇلارنىڭ گىرىمسەن بۇلاقلىرىدا چۆمۈلۈشكە بېرىلىپ كەتكەن بۇ يىللار ئۈچۈن، ھەر كىمنىڭ رېئالىزمدا ۋە ئاددىي خەلق چۈشىنەلەيدىغان قىلىپ يېزىشتا چىڭ تۇرۇشى، پارسچە زۇۋاندازلىق مودا بولغان ئەسەرلەردىكى نەۋايى تۈركچىسىدەك مۇھىمدۇر.

بىر قېتىملىق غەيرىي سۆھبەتتە ياش ئوبزورچى يالقۇن روزىنىڭ «روزاخۇن ئاكا سىياسىي شائىر» دېگەنلىكى يادىمدا. بۇ گەپ مەنتىقىغە ئۇيغۇن ياكى خىلاپ ئىكەنلىكىنى مۇنازىرىدىن ساقىت قىلساق، شائىر ئىجادىيىتىدىكى رېئال مەسىلىلەرگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلەتتى. مىللەتنىڭ رېئاللىقى، خەلق، دېھقانلارنىڭ رېئاللىقى ئۇنىڭ ئىجادىيەت يۆنىلىشىنى بەلگىلىگەن ئىدى. مىللىتىمىزنىڭ دېھقانچىلىق مىللىتى بولۇشتەك ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكى، دېھ-

قانلارنىڭ جاپا ـ مۇشەققەتلىك تۇرمۇشى، پاراۋانلىققا تالىق ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئۇنىڭ ئىجادىيەت مەنبەسى ئىدى. ئۇ دېھقانلاردىن كېـ لىپ چىققانلىقى ئۈچۈن، دېھقانلارنىڭ ئەھۋالىنى بارماقلىرىنىڭ بەش ئىكەنلىكىنى بىلگەندەك پىششىق بىلەتتى. كېيىنكى چاغلاردا دېھقانلار سىنىپىدىن ئايرىلىپ، زىيالىيلار تەبىقىسىگە قوشۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا قارىماي تۇرۇپمۇ قۇياشنىڭ قەيەردە ئىكەنـ لىكىنى بىلگىلى بولغاندەك، ئۇلارنىڭ قانداق كۈن كەچۈرۈۋاتقانلىـ قىنى بىلىپ تۇراتتى. «قۇشقاچ سويسىمۇ قاسساپ سويسۇن» دېيـ لىدۇ. بۇ، ھەر كىم ئۆزىگە لايىق ـــ ئۆزى پىششىق بىلىدىغان ئىشـ نى قىلسۇن دېگەنلىك. ئۇ ئۆزى پىششىق بىلىدىغان ساھە ئۈچۈن قەلەم تەۋرەتتى. دېھقانلار ھەققىدە، دېھقانلار ئۈچۈن ئەسەر يازدى. يازغاندىمۇ راسا ۋايىغا يەتكۈزۈپ يازدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قىسقىغىنا ئىـ جادىيەت ھاياتىدا شېئىرىيەت مەيدانىدىكى ئاددىي نۆكەرلىكتىن بىر دەۋرگە ۋەكىللىك قىلغۇچى باشلامچى ـــ سەركەردىلىككىچە بولغان مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى. بۇ ھەممىگە نىسىپ بولۇۋېرىدىغان نۇسرەت ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭدىكى قىزغىنلىق ۋە تالانت ئۇنىڭ ئۈزۈن يىللىق دېھقانچىلىق ھاياتىدا، خوتەن دېھقانچىلىقىنىڭ تۇغمەس جاپا ـ مۇشەققەتلىرى ئىچىدىمۇ كۆمۈلۈپ كەتمىگەن، بەلكى ئاشۇ يەرلەردىن ئۆزىگە كېرەكلىك خۇرۇچلارنى تولۇقلاپ ئاستا ـ ئاستا تەم ھاسىل قىلغان ۋە پىشىپ ۋايىغا يەتكەن. ئۇنىڭ ھايات مۇساپىـ سىنى بىلىدىغانلار ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن دېھقانلار ئەھۋالىنى يېزىشتا چىڭ تۇرغانلىقىنى ئېنىق چۈشىنەلەيدۇ.

مەن شائىر بىلەن 1969 ـ يىلى سېنتەبىردە تونۇشتۇم. بۇ ھېـ لىمقى ئاپەتلىك «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دېگەن ھەرىكەتنىڭ ئاچـ چىق چاغ ـ توزانلىرى تېخى بېسىقمىغان، زىيانكەشلىك، چېقىمـ چىلىق، تۆتقۇن قىلىش، قارا سۆۋاش، ھاقارەتلەشلەر يەنىلا مىڭلاپ ـ تۈمەنلەپ ئائىلىلەرنىڭ بېشىغا كۈلپەت چۈشۈرۈپ تۇرغان چاغلار ئىدى. بۇنداق زەھەرلىك تەقىبلەردىن ئاددىي خەلق تۆگۈل خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىرىمۇ، جۈملىدىن مۇئاۋىن ۋالىي سەلىمە تالىپمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىغان. تۇتۇرۇقسىز يالا سەۋەبىدىن تۇرمىگە

www.uyghurkitap.com

تاشلانغان ئىدى. ئۇنىڭ كىچىككىنە، گۇناھسىز پەرزەنتلىرىمۇ زىـ
يانكەشلىكتىن ئامان قالماپتۇ. ئۇلارنى ئەسلىدە ئولتۇرۇۋاتقان ھۆ-
كۈمەت ئۆيلىرىدىن رەھىمسىزلەرچە ھەيدەپ چىقىرىشىپتۇ. ماكان-
سىز قالغان ئۈچ قىز ۋە بىر ئوغۇل خوتەن ۋىلايەتلىك 1 ـ ئوتتۇرا
مەكتەپ دەرۋازىسى ئۇدۇلىدىكى قاۋۇل دېگەن دېھقاننىڭ ئۆيىدە پا-
ناھلىنىپتۇ. تۇتقۇن قىلىنغان مۇئاۋىن ۋالىينىڭ ئىككى چوڭ قىـ
زى ـــ ئامىنە ئىسرائىل بىلەن خالىدە ئىسرائىل (بۇگۈنكى داڭلىق
ئايال يازغۇچى شۇ) بىزدىن تۆۋەن يىللىقتىكى مەكتەپدىشىمىز ئىـ
دى. بىر كۈنى بىر قانچە ساۋاقداش ئۇلارنى يوقلاپ قاۋۇل ئاخۇن
ئاكىنىڭ ئۆيىگە كىردۇق. پاراڭ قىزىپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە مەكتەپ
ئوقۇغۇچىلارنى «قايتا تەربىيە» ئۈچۈن يېزىلارغا ھەيدەۋاتاتتى. بەلـ
كىم شۇ ھەقتە پاراڭ سالغان بولۇشىمىز مۇمكىن. بىز پاراڭلىـ
شىۋاتقاندا دېھقانچە ئۇزۇن پاختىلىق چاپان يېپىنچاقلىۋالغان بىر
ياش يىگىت قىزلار ئىجارىگە ئالغان ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىدىن
پات ـ پات ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتۈپ تۇردى. ئۇنىڭ سايىسى كۆرۈنگەنـ
دە پارىڭىمىز توختاپ قالاتتى. بىز سۆھبىتىمىزگە تەسىر يەتكەندەك
ھېسىسياتتا ئىدۇق. شۇ ئارىدا خالىدە: «قاۋۇل ئاكىنىڭ كۈيۈئوغلى،
شېئىر يازىدىكەن، خېلىلا ياخشى شېئىرلىرى بار ئىكەن» دېدى. بۇ
يېرىم ـ يارتا تونۇشتۇرۇش ئىدى. بەلكىم خالىدە بىزنى، ئۇنى
تىڭتىڭچىمىكىن، دەپ گۇمانلانمىسۇن، دېگەن ئويدا شۇنداق دېگەن
بولۇشى مۇمكىن. ئەمما، مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن تۇنۇشقۇم كېلىپ
قالدى. ئۇ چاغدىكى مەنىۋى قەھەتچىلىك ئىچىدە شېئىرنى ۋە شېـ
ئىر يازىدىغان ئادەمنى بەكلا چوڭ كۆرەتتۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆ-
زۈممۇ ئەدەبىيات ھەۋەسكارى بولغاچقا، شائىرلار بىلەن تونۇشۇشقا
ھەۋەس قىلاتتىم.

بىز ھويلىدا كۆرۈشۈپ قول ئېلىشتۇق. خالىدە يېنىمىزدا تۇرۇپ
ئىسىملىرىمىزنى، قىزىقىشلىرىمىزنى ئېيتىپ تونۇشتۇرۇپ قويـ
دى. شائىر كۈيۈئوغۇلنىڭ ئىسمى روزى سايىت ئىكەن. «گۈزەل
ئىستىقبال» خەلق كوممۇنىسى بىرىنچى چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەتـ
رىتىدە دېھقانچىلىق قىلىدىكەن. شۇ مىنۇتلاردا قانداق ھېسسىياتتا

بولغىنىم ھازىر ئېسىمدە يوق. بەلكىم يېڭى تونۇشۇمنىڭ قارىمۇتۇق رەڭگىنى، ئورۇقلۇقىدىن بۆرتۈپ چىققان قاڭشىرى، مەڭز سۆڭەكلىرى ۋە ئورا كۆزلىرىنى كۆرۈپ ئوڭايسىزلانغان بولۇشۇم مۇمكىن. ئۇنىڭ چېھرى ـ جامالى تۇنجى كۆرۈشكەن ئادەمدە ئانچىلا ئىللىق تەسىرات قالدۇرمايتتى. بەلكىم شۇ مىنۇتلاردا ئۇنىڭ نامراتلىق بۇخسۇپ تۇرغان كىيىملىرىگە قاراپ: شېئىر يازمەن دېگۈچە جېنىڭنى بېقىشنىڭ ئامالىنى قىلساڭچۇ، دېگەن ئويدا بولغان بولۇشۇممۇ مۇمكىن. تېخى ئالەمنى چۈشەنمىگەن، ھاكاۋۇر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنى بۇنداق ئويلىمايدۇ دېگىلى بولمايتتى. كۆيۈگۈغۇل بەكلا ئورۇق، يادا‌ڭغۇ، نان يېگەن تەلەتى يوق ئىدى. زامان دىشۋارچىلىقى چېھرىدە ئايان ۋە بەستىدە نامايان بولۇپ تۇراتتى.

شۇ كۈنى كەلگۈسىنىڭ شائىرى بىر قانچە شېئىر ئوقۇپ بەردى. مەن نەسرلىرىمدىن بىرىنىڭ مەزمۇنىنى بايان قىلدىم. شۇ ئارىدا چىرايلىرىمىز كۆزلىرىمىزگە، ئاۋازلىرىمىز قۇلاقلىرىمىزغا سىغمىشكەن بولۇشى، ئۆمۈرلۈك دوستلۇقىمىزنىڭ رىشتى تۇگۈچ قىلىپ چىگىپ قويۇلغان بولۇشى، ماڭار يوللىرىمىز، ئۆرلەر چوققىلىرىمىز، قىسمەت ـ كۆرمىشلىرىمىزنىڭ بېشارەتلىرى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن

تونۇشۇشمىز ـــ تۇنجى كۆرۈشۈشمىز ئەنە شۇنداق بولدى. بۇ ھېكايىلىق ياكى دراملىق خۇسۇسىيىتى بولمىغان، ئاددىي، ئادەتتىكى تۇنۇشۇش ئىدى. بىر تونۇشقانچە 32 يىلغىچە ـ شائىر ھايات‌تىنىڭ ئاخىرقى دەملىرىگىچە بىللە ئۆتىدىغانلىقىمىزنى كىم ئويلىغان؟ ئۇزاق يىللاردىن كېيىن شائىر بۇ ئاددىي تونۇشۇشنى سىرلىق قىلىپ تەسەۋۋۇر قىلدى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىچە، خالىدە بىزنىڭكىمىزنى ئۆز ئارا تونۇشتۇرۇۋاتقان، ئىككىمىز تۇنجى قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈۋاتقان ئاشۇ پەيتتە ئاسماندىن كۆزگە كۆرۈنمەس سېھرىلىك بىر دەستە يېشىل نۇر قاۋۇل ئاخۇن ئاكىنىڭ ھويلىسىنى تامان شۇڭغۇپ چۈشكەنمىش. ئاشۇ خاسىيەتلىك نۇر شاراپىتىدىن بىز ئۈچ كىشى كېيىنكى دەۋرنىڭ قەلەمكەشلىرى بولۇپ يېتىشكەنىكەنمىز. شائىرنىڭ بۇ سىرلىق تەسەۋۋۇرىنى بەلكىم ئازراق قوبۇل

كۆرۈشكە بولار. چۈنكى ئاشۇ سورۇندىكى ئىككى كىشى ـــ روزى سايىت بىلەن خالىدە ئىسرائىل راستتىنلا كېينىكى چاغلارنىڭ مەشھۇر شائىرى ۋە داڭلىق يازغۇچىسى بولۇپ چىقتى. مەنچۇ؟ مەن لەمپە ئاستىدا تۇرۇپ قالغاندىمەنمۇ؟ بۇ ئېسىمدە يوق، بەلكىم شۇنداقتۇر. شۇ سەۋەبتىن سېھىرلىك يېشىل نۇر ماڭا تولۇق چۈشمىگەن بولۇشى، كونا لەمپە يوچۇقلىرىدىن ئۆتەلىگەنلىرىلا ماڭا چۈشكەن بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا مەن ئۇ ئىككىسىدىكى نەتىجە قازىنالمىدىم. ئەدەبىياتنى تاشلاپمۇ كېتەلمىدىم. ئىخلاسمەن ئوقۇرمەنلا بولالىدىم.

يېڭى تونۇشۇم بەكلا قىزغىن ۋە تولىمۇ كەمتەر ئادەم ئىدى. بۇ گۈنى تونۇشۇپ ئەتىسى ئۈنتۈپ كېتىدىغانلاردىن ئەمەسكەن. ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇ مېنى ئىزدەپ چىقتى. مەن ئېيتقان نەسرىي پىكىرنى غەزەل قىلىپ يېزىپ چىقىپتۇ. بەكلا قاملاشتۇرۇپتۇ. قارا بۇلۇت قاپلىغان ئاسمان، مۇز قاتقان دەريا، بورانلىق چۆل تەسۋىرلىنىپتۇ. ئېزىققان ئادەمنىڭ شاپاق بۆكى قۇم دانچىلىرىغا قوشۇلۇپ ئۇچۇپ يۈرگۈدەكمىش، ئىلىنىپ قالغۇدەك يۇلغۇن ياكى ئاق تىكەن شېخىنى ئىزدەپ ناله قىلارمىش. شېئىرنى ماڭا تەقدىم قىلدى. ئاشۇ شېئىرنى ئوقۇپ مەندە ئۇنىڭ تالانتىغا نىسبەتەن ئىشەنچ پەيدا بولغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما ئۇ بەكلا كەمتەر، كىچىك پېئىل ئادەم ئىكەن. باشقىلار نېمە دېسە توغرا، دەپ تۇرىدىكەن. ھەممىگە ماقۇل دەيدىكەن، كىشىدە قانداقتۇر بىر ئىشتىن قورقۇپ تۇرغانىدەك تەسىرات قالدۇرىدىكەن. ياش مۇتەپەككۇر ئابدۇقادىر جالالىدىن 2001 ـ يىلى 23 ـ ئاۋغۇستا خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەرنى رەتلەش ئىشخانىسىدا ئىشلەيدىغان ئاغىنىم مەمتىمىن تۇردى توغرىسىدا: «ئۇنىڭ كەمتەرلىكى ئادەمنى خىجىل قىلىپ قويىدىكەن » دېدى. ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ تەسىراتىنى ئاڭلاپ شائىر بىلەن دەسلەپ تونۇشقان چاغلارنى ئەسكە ئالدىم. ئۇنىڭ كەمتەر، كىچىك پېئىللىقى، مەندىمۇ خىجىللىق تەسىراتى پەيدا قىلغانمۇ؟ بۇ ناتايىن. باچكا بولغانلىقىم ئۈچۈن بەلكىم شائىرنىڭ مۇئامىلىسى مېنى ھاكاۋۇرلۇقنىڭ پەشتاقلىرىغا ئۆرلەتكەندۇ. بۇ ھازىر ئېسىمدە يوق. ئەمما ھازىر ئويلاپ كۆرسەم، شائىرنىڭ شۇ چاغدىكى روھىي

ھالىتىنى جەمئىيەتتىكى ئۇزۇن يىللىق قېقىلىپ - سوقۇلۇش، يەكلىنىش كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىكەن. ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنىڭ ئۈدا قەتل قىلىنىشى ئادەمنى ئاشۇنداق بىچارە ھالەتكە چۈشۈرىدىكەن، لېكىن نېمىلا بولمىسۇن، ئىككىمىزنىڭ ئۆز ئارا ئېجىل بولۇپ قالغانلىقىمىز ئاشۇ ئىككىنچى قېتىملىق ئۇچرىشىشتا مەلۇم بولغان ئىدى. ئۇ ئۆزى ئىشلەۋاتقان ئەترەتنىڭ سېكرېتارىغا مېنى ئەترەتكە قوبۇل قىلىش تەكلىپىنى بېرىپتۇ. سېكرېتار قوشۇلۇپتۇ. شائىر ماڭا: «بىللە ئىشلەيمىز»، دېدى. ئەمما، كېيىنكى تەقسىمات مېنىڭ شائىر بىلەن كەتمەنداش بولۇشۇمغا ئىمكانىيەت بەرمىدى. شۇنداقتىمۇ بىز دائىم ئىزدىشىپ تۇردۇق. ئۇ مەن «قايتا تەربىيە» ئېلىۋاتقان «ئاۋانگارت» خەلق كومموننىسى (ھازىرقى يېڭىئاۋات يېزىسى)غا ئالايىتەن يوقلاپ چىقاتتى. مەن شەھەر تەرەپكە ئۆتسەم ئۇنىڭ ئۆيىگە پەتىلمەي قالمايتتىم. مۇشۇ ئىزدىنىش جەريانىدا شائىرنىڭ ھايات كەچمىشلىرىدىن خەۋەردار بولغان ئىدىم. ئۇ ئۆزىنىڭ نامراتلىق تۈپەيلى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگىتىپلا ئوقۇشتىن توختاپ قالغانلىقىنى، كوممۇنادا نوموزغا ئىشلەيدىغان ئەمگەكچىگە ئايلانغانلىقىنى، 1960 - 1961 - يىللاردىكى ئاچارچىلىقتا ئۆلۈپ كېتىشكە تاس قالغانلىقىنى، 1962 - يىلى تارقاقلاشتۇرۇلۇپ، خوتەن ناھىيەسىنىڭ بۇزاق يېزىسىغا ئائىلىسى بويىچە كۆچۈپ بارغانلىقلىرىنى، «سېسىق ئوت» دېگەن يەرنى ئاچقاندىكى جاپالىرى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا «جىن - شەيتان» دەپ تىلغا چىقىرىلىپ قىينالغانلىرىنى، ئاتا - ئانىسىنىڭ يوقسۇزلىق دەستىدىن بالدۇرلا ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى سۆزلەپ بېرەتتى. بىز كۆرۈشكەن چاغلىرىمىزدا كۆپرەك ئەدەبىيات - شېئىرىيەت ھەققىدە، قەيەرلەردىدۇر ساقلىنىپ ئامان قالغان كىتابلار ھەققىدە پاراڭ قىلاتتۇق. ئۇ چاغلاردا، «ماۋزېدۇڭ تالانلىما ئەسەرلىرى» دىن باشقا كىتابلارمۇ، نەشر قىلىنىۋاتقان ئەدەبىي ژۇرناللارمۇ يوق ئىدى. ئىلگىرىكى كىتاب - ژۇرناللار پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈۋېتىلگەن ئىدى. پەقەت ئايرىم ساقلىنىپ قالغان كىتابلار ۋە خاتىرىدىن خاتىرىگە كۆچۈرۈلۈپ مەخپىي تارقىلىۋاتقان «پۇل»، «گۇزەل نابادا جۇش ئۇ-

www.uyghurkitap.com

رۇپ ئاقماقتا»، «مۇقەددەس»، «سۆيگۈ دىسىپرىتاتسىيەسى»، «تاپشۇ-رۇلمىغان خەت»، «ئاخىرقى سىناق»، «قىز قەلبى» دېگەن ئەسەرلەر قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇراتتى. بىز بۇلارنى بىللە ئوقۇيتتۇق، بىللە مۇلاھىزە قىلاتتۇق. ھەتتا پارتىيە گېزىتلىرىنىڭ قەرەلسىز ئەدەبىيات بەتلىرىدە چىققان ئوخشاش مەزمۇنلۇق مەدھىيەلەرنىمۇ قالدۇرماي ئوقۇپ چىقاتتۇق. قانداقتۇر بىر مەنىۋى تەشنالىق بىزنى قىينايتتى، ئىزدىنىشكە مەجبۇر قىلاتتى. مەدەنىيەت قەھەتچىلىكىنىڭ ماددىي ئاچارچىلىقتىنمۇ بەكرەك قىينايدىغانلىقىنى غۇۋا ھېس قىلاتتۇق. ئۆزىمىز يازغان مەشىق ئەسەرلەرنى ئوقۇپ، پىكىر ئالماشتۇراتتۇق. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا شېئىرىيەتكە بولغان ئىشتىياق دالا گۈلخانلىرىدەك لاۋۇلداپ تۇراتتى. ئۇ شۇ يىللاردا ئاپەتلىك يىللار سۈرتىدىن تالاي شېئىرلارنى، ئاتا ـ ئانىسىغا ئاتاپ «ئۇ دۇنياغا خەت» دېگەن نەسرىي ئەسەرنى يازغان ئىدى. شېئىرلىرى شوخ، ساددا، خەلق قوشاقلىرىدەك راۋان چىقاتتى. ئۇ خەلق قوشاقلىرىدىن بەك كۆپلىرىنى يادقا بىلەتتى. بۇ شۇنىڭ تەسىرىدىن بولۇشى مۇمكىن. شېئىرلىرىنى دوستلار يىغىلىشىدا ئوقۇپ بېرەتتى. لېكىن، ئۆزى ساقلىمايتتى. دوستلىرىغا بېرىۋېتەتتى ياكى يىرتىپ تاشلىۋېتەتتى. بۇ، ئۇنىڭ سېمونت خالتىسىنىڭ قەغىزىدە ياسىۋالغان خاتىرىسى سەۋەبلىك «جىن ـ شەيتان» دەپ تارتىپ چىقىرىلغانلىقىدىن ئالغان ساۋۇقى ئىدى. 1970 ـ ، 1971 ـ يىللىرى شائىر چوڭ ئەترەتتە كىچىككىنە ھوقۇق تۇتۇپ «بەنزە» بولغاندا، يەر ئىگىلەپ ئۆي سېلىۋالغان ئىدى. خوتەندىكى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى بەزى چاغلاردا ئاشۇ كىچىك ئۆيگە يىغىلىپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇراتتى. مەن ئاشۇ كىچىك ئۆيدە شۇ چاغلاردا خوتەندە ئىشلەۋاتقان ئىمىن راشىدىننى، قاھار جىلىل، تۇرسۇنئاي ھۇسەينىلەرنى، مەمەتئەيسا قۇربانىنى، ئارسلاننى ئۇچراتقان ئىدىم. روزاخۇن گەرچە تېخى ئۇ چاغلاردا مەتبۇئات يۈزىدە بىرەر پارچە شېئىر ئېلان قىلمىغان بولسىمۇ، خەلق ئىچىدە يەنىلا «شائىر» دەپ نامى بار ئىدى، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر ئىچىدىمۇ تەسىرگە ئىگە ئىدى.

شائىرنىڭ تۇنجى شېئىرىنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلغىنى 1973 ـ

يىلى سېنتەبىردىكى ئىش. شۇ يىلى يازدا مەن ئالىي مەكتەپكە كىـ
رىش يوللىرىنى ئىزدەپ يېزىدىن شەھەرگە كەلدىم. ئالىي مەكتەپ
لەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش 1966 ـ يىلى توختاپ قالغانچە تې
خى ئالدىنقى يىلى ئەسلىگە كەلگەن ئىدى، دېھقانلارنىڭ باھاسىنى
ئاساس قىلىپ، قوبۇل قىلغان ئىدى. ئەمما بۇ يىل ئىمتىھان ئېلى
نىدىغان بوپتۇ. بۇ، ئىشلارنىڭ ئەسلىي ئىزغا چۈشۈۋاتقانلىقىدىن
دېرەك بېرەتتى. بىز بىر قانچە ساۋاقداش كونا دەرسلىكلىرىمىزنى
تېپىپ ئېلىنغۇسى ئىمتىھانغا تەييارلىق قىلماقچى بولدۇق. تەييار
لىق قىلىدىغان ئۆي ئىزدەپ يەنىلا شائىرنىڭ ئۆينى تاپتۇق. روزا
خۇن «قىزغىن قوللاپ»، «دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ» نەدىندۇر بىر
قارا تاختاي ـ دوسكا تېپىپ كەلدى. ئىشچى ـ دېھقان، ئەسكەرلەر
دىنمۇ قۇبۇل قىلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆزىمۇ بىر تەلەي سىناپ
كۆرمەكچى بولدى. ئالىي مەكتەپ ئارقىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ماۋاش تار
قىتىدىغان «تۆمۈر دەپتىرى»گە كىرىۋېلىش ئۈچۈن، بۇ، ئوبدان
پۈرسەت ئىدى. شۇ يىلى گەرچە ئىمتىھان قەغىزىنى ئاق تاپشۇرغان
جاڭ تېيشىڭ دېگەن نوچى داۋراڭ كۆتۈرگەنلىكى، داھىي ئۇنى قول
لىغانلىقى سەۋەبىدىن ئىمتىھان ئېلىش بىكار قىلىنغان بولسىمۇ،
يەنىلا ئىمتىھان بەرگەن بولدۇق. ئەمما يەتتە ـ سەككىز يىلدىن بې
رى ئەمدىلا ئالىي مەكتەپكە ئوقۇغۇچى قۇبۇل قىلىنىۋاتقان بولغاچ
قا، ئالىي مەكتەپكە كىرىش قىستاڭچىلىقى يۈز بەرگەن ئىدى. كىر
مەكچى بولغانلار كۆپ، قۇبۇل قىلىنىدىغانلار ئاز ئىدى. ئىمتىھاندىن
كېيىن قولى ئۇزۇن، جاھانناڭ رەپتارىنى بىلىدىغان كىشىلەر ئو
قۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا كەلگەن مۇئەللىملەرنى مېھمانغا، زىياپەتكە
چاقىرىشقا باشلىدى. بۇ تېخى پارىخورلۇقنىڭ ئارقا ئىشكىلىرى ئې
چىلمىغان چاغلار بولۇپ، مېھمانغا چاقىرىشمۇ خۇپىيانە، باشقىچە
ناملار بىلەن ئېلىپ بېرىلاتتى. مېھماندارچىلىق ئارقىلىق بىرەر
ئىشنىڭ ھەل بولۇشىمۇ گۇمانلىق ئىدى. شۇنداقتىمۇ بىز قىستاڭ
چىلىقتا چەتكە چىقىپ قېلىشىمىزدىن ئەنسىرەپ قالدۇق. لېكىن،
بوش كەلمىدۇق. بىزنىڭ تەلىپىمىز بىلەن ئاغىنىمىز ئۆز نامىدا
ئوقۇغۇچى قۇبۇل قىلىشقا كەلگەنلەرنى مېھمانغا چاقىرىپ بەردى.

كونا خوتەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ كەينىدىكى مەمەتئىلى ئاخۇن مەيزاپكەشنىڭ ئۆيىدە شائىر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا كەلگەن ئىبراھىم خالۇاي مۇئەللىمگە بېغىشلاپ شۇنداق بىر قاملاشقان شېئىر ئوقۇدىكى، ئۇنىڭدا ئىبراھىم خالۇاي مۇئەللىمنىڭ كۆمۈش تەك ئاق چاچلىرى، چىنارەك بەستى، ناچىدەك قاڭشىرى، بۇركۇت تىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى شاھانە مەدھىيەلەرگە كۆمۈۋېتىلگەن، ھەتتا جاراڭلىق كۈلكىلىرىمۇ سىرتتا قالمىغان ئىدى. ئاشۇ مۇئەللىم شېئىرنىڭ قەدىرگە يېتىدىغان ئادەممىدى ياكى ئۆتكۈر مەيزاپ تەسىرىدىن هاياجانغا كەلگەنمۇ، ئىشقىلىپ نەق مەيدانىدىلا: «خوتەندىن ئون ئوقۇغۇچى ئالسام، بىرى سەن، بىر ئوقۇغۇچى ئالسام، ئۆزى سەن» دەپ ئېپادە بىلدۈردى. ماختاشنى ياقتۇرمايدىغان كىم بار؟ شۇنداق قىلىپ ئىشلىرىمىز ھەل بولۇپ كەتتى. جەمئىيىتىمىز ئاجايىپ جەمئىيەت ئىدى ـــ ھەممە ئىش ئىمكانىيەتلىك ئىدى ـــ مەكتەپلەردە بىر ئوبدان ئوقۇۋاتقانلارنى يېزا ـ قىشلاق، تاغ ـ يايلاقلارغا ئېۋەتىشمۇ، كەتمەن چېپىپ قولى قېتىپ كەتكەنلەرنى ئالىي مەكتەپكە ئەكىرىشمۇ ئىشقا ئېشىۋېرەتتى. ئاشۇ سەۋەبتىن 17 يىللىق ئەمگەك ئىستاژىغا ئىگە بولغان كونا دېھقان روزى سايىت ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالدى. بۇنىڭ ئۇچۇن ھېچقانچە ھەرەج كەتمىدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ سېكرېتارىدىن ماخ ـ تاپ ـ ئۇچۇرۇلغان باھالاش خېتى ئېلىش ئازىراق يالۇرسىلا پۇتىدىغان ئىش ئىدى. دېھقانىنىڭ جاپا ـ مۇشەققەتلىك هايات تارىخىدىن يەتتە يىلنى قىسقارتىۋېتىشمۇ تەس ئىش ئەمەس ئىدى. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغان دېھقان 31 ياشلىق ئەمەس، بەلكى 24 ياشلىق بولۇشى كېرەك بولغاچقا، شۇنداق قىلىشقا توغرا كەلدى. بۇنىڭ ئۇچۇن بىرەر كىمدىن ئىجازەت ئېلىش كېرەك ئەمەس ئىدى. ئۆزى خالىغانچە قىسقارتىپ، ئانكېت جەدۋىلىگە خالىغانچە يېزىپ قويسا بولۇۋېرەتتى. چۇنكى، ئۇ چاغلاردا دېھقان دېگەننىڭ يېشىنى ساقچىلار خاتىرىلەپ يۈرمەيتتى. پەقەت قاۋۇل ئاكىنىڭ ئېگىز بويلۇق قىزغا، ئەمدىلا تەيتاڭلاپ ماڭغان غۇنچىمگە ئۇۋال بولدى. ئالدىنقىسى تۇل، كېيىنكىسى ئاتىسىز تىرىك يېتىم بولۇپ قالدى. چۇنكى، ئا-

لىي مەكتەپكە كىرىدىغان دېھقان خوتۇنىدىن ئاجرىشىپ كەتمەسە بولمايتتى.

چاقىرىق قەغىزى قولىمىزغا تەگكەن كۈنى كەلگۈسىنىڭ مەشھۇر شائىرى «دېھقانمۇ بولدى داشۆسىڭ» دېگەن شېئىرنى يازدى. بۇ شېئىر دەسلەپ «خوتەن گېزىتى»دە، كېيىن «قەشقەر گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى. ئۇ چاغلاردا خۇددى بىر قىزنى ئىككى قېتىم ئەرگە بەرگەندەك، بىر ئەسەرنى ئىككى يەرگە ئەۋەتسە بولىۋېرەتتى. مانا شۇ شېئىر، ئۇنىڭ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلغان تۇنجى ئەدەبىي ئەسىرىدۇر.

ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان يىللاردا دائىم خەت يېزىشىپ تۇردۇق. ئۇ دەسلەپكى خەتلىرىنىڭ بىرىدە مەمتېلى زۇنۇن، قۇربان ئەمىن، مەھەممەت سىدىق تۆمۇرلەر بىلەن تۇنۇشقانلىقىنى يازغان ئىدى ماڭا. مەن ئۇرۇمچىدە دائىم ئىچىپ يۇرۇيدىغان مۇھەممەت پولاتنى تاپالمىغانلىقىمنى، پەقەت ئالدىنقى يىللىقتىكى ئابدۇللا ئوسمان بىلەن تونۇشقانلىقىمنى يازغان ئىدىم جاۋابەن. بۇ جاۋاب ئۇچۇن ئۇ كېيىنكى خېتىدە خېلى ئاغرىنىپتۇ. «مەن شۇنچە داڭلىق ئادەملەرنى شېپى كەلتۇرسەم، ئۇنىڭغا نام ـ نىشانسىز بىر قاغلىقلىقنى توغرىلاپسىلەر» دەپ يازغان ئىدى ئۇ. ئۇ چاغلاردا تېخى ئابدۇللا ئوسمان راستىنلا نام ـ نىشانسىز ئىدى. داڭلىق چاقچاقچىمۇ ئەمەس ئىدى. پەقەت خوتۇنى خەلچەم ئەۋەتىدىغان «قەلەم ھەقى» ئۇچۇن، ئۇنىڭغا بېغىشلاپ شېئىرلارنى يېزىپ يۇرەتتى. كۆپ چاغلاردا قويۇق ۋە قاپقارا چاچلىرىنى ئاۋايلاپ تاراپ «چاچ تەربىيەلەش» ۋە بەزى كەچلىرى قىز ساۋاقداشلىرىغا تىكتاك توپ ئويناشنى ئۆگىتىش بىلەن شۇغۇللىناتتى. بىز خەتلىرىمىزدە ئوقۇغان يېڭى كىتابلىرىمىز ھەققىدە تەسىراتىمۇ ئالماشتۇراتتۇق. ئۆزىمىز ئۇچراتقان، ھاياجانغا سالغۇدەك شېئىرلارنى كۆچۇرۇپمۇ ئەۋەتىشەتتۇق. شۇ چاغلاردا شائىر ماڭا «سەيدىك قويارىبەر سەييىاد» ناملىق شېئىرنى كۆچۇرۇپ ئەۋەتكەن ئىكەن. مەن ئۇنىڭغان فەرھەتنىڭ «كۆچۇپ كەت»، چۆستىنىڭ «مۇبارەك» شېئىرلىرىنى، كېيىنرەك ناخشا بولۇپ تارقالغان «ئىز» (ئەسلىي ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر ئەپەندىنىڭ ئىكەن) دېگەن شېئىرىنى كۆچۇرۇپ ئەۋەتكەن ئىدىم. شائىر

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

خەتلىرىنى كۆپ ھاللاردا «شېئىرىي خەت» قىلىپ يازاتتى. نەسرىي خەتلىرىدىمۇ بىر قانچە كۇپلېت شېئىر كەم بولمايتتى.

يازلىق تەتىللەردە خوتەنگە قايتىپ كەلگەن كۇنلىرىمىزنى دائىم بىللە ئۆتكۇزەتتۇق. گەپلىرىمىز، مۇڭلىرىمىز، پىلانلىرىمىز تۇگىمەيتتى. كۆپرەك ئەدەبىيات ھەققىدە، شېئىرىيەت ھەققىدە پاراڭلىشاتتۇق.

1976 ـ يىلى ئىيۇلدا شائىر ئۇچ يىللىق ئوقۇشنى تۇگىتىپ خوتەنگە قايتىپ كەلدى. مېنىڭ ئوقۇشۇم تېخى تۇگىمىگەن ئىدى. شۇ يىلى يازلىق تەتىلدە يول كىراسىغا پۇل بولمىغانلىقتىن، مەن خوتەنگە كېلەلمەي ئۇرۇمچىدە كېسەك تۆكۈپ پۇلغا ئىشلىدىم.

1977 ـ يىلى ئوقۇش پۈتكۈزۈپ قايتىپ كەلسەم، ئۇ خوتەن ناھىيەلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان ئىكەن. بىز: ئەمدى يەنە باردى ـ كەلدى قىلىپ ئۆتىدىغان بولدۇق، دەپ ئويلاشتۇق. ئەپسۇسكى ئىش ئۇنداق بولماي قالدى. مېنى خوتەن شەھىرىدىن 135 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى، دوۋا تېغىدىكى كان رايونىغا تەقسىم قىلىشىپتۇ. سۇرۇشتۇرۇپ كۆرسەك، مەن «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»قا «ئەگەشكەچكە»، راستتىنلا ئاشۇنداق يىراقلارغا ھەيدىلىشكە تېگىشلىك ئىكەنمەن. شۇنداق قىلىپ مەن تاغلىق بولۇپ قالدىم. ئەمما كۆمۈر باسقان ماشىنىلارنىڭ كوزۇپىغا يامىشىپ چىقىۋلىپ ھەر ئون بەش كۇندە بىر قېتىم خوتەنگە كېلىپ تۇرالايتتىم. كۆپ چاغلاردا ماشىنىدىن سەكرەپ چۈشۈپلا ئۇدۇل شائىرنىڭ ئۆيىگە باراتتىم. يولدا ماشىنىلارنىڭ سىلكىنىشى، كۆمۈر توزۇندىلىرىنىڭ ئۇچۇشى بىلەن چىراي ـ ئەپتىم ھېلىلا كاندىن چىققاندەك بولۇپ كېتەتتى. شائىر بۇنداق ھالىتىمنى كۆرۈپ «ئەمدى ماڭا ئوخشاپسىلەر» دەپ چاقچاق قىلاتتى. پاراڭلىرىمىز قىزىپ كېتەتتى.

1978 ـ يىلى «گۈزەل ئىستىقبال» خەلق كومۇنىسى بىرىنچى چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى (سېپىل ئەترايى) دە «بەنزە» بولغان شائىرنى شۇ چاغدا ئۆتكۈزگەن «لۇشيەن خاتالىقى» ئۇچۇن «قاراڭغۇ تاغ»قا سۇرگۇن قىلىشتى. بۇ يىللاردا شائىر «تارىم» ژۇرنىلىدا كۆپلىگەن شېئىرلارنى ئېلان قىلغان، ئۇبدانلا نامى چىقىپ قالغان ئىدى. بۇنىڭغىمۇ ئېتىبار قىلىشمىدى. خوتەن ناھىيەلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە چۈشكەن خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكى تۇرغان

ئەلا دېگەن ئادەم شائىرغا «لاتا قىسماق» قۇرۇپ، «ھەممە ئىشنى ئۇستۇڭگە ئېلىۋەتسەڭلا سېنى جازالىمايمىز، يەنىلا شەھەردە ئېلىپ قالىمىز»، دەپ ئالداپتۇ. شائىر كۆزى سۇزۇلمىگەن باچكىدەك «لاتا قىسماق»نى چوقۇپ ساپتۇ. بۇنىڭ نەتىجىسى مانا شۇ سۇرگۈن بولغان ئىدى. بۇ ھەقتە شائىرنىڭ تاغدىن يېزىپ ئەۋەتكەن:

«سالام يازدىم لاخرۇدىن
لۇشىيەنچىمىز تۇرغانغا!
ئۆتكەن يىلى تۇيدۇرماي،
لاتا قىسماق قۇرغانغا.»

دەپ باشلانغان مەشھۇر شېئىرى بار. تۇرغان لۇشىيەنچى خۇش چاقچاق، ھەزىلكەش ئادەم بولغاچقا، ئەينى چاغدىلا بۇ شېئىرنى ھەممە كىشىگە ئوقۇپ بەرگەن ۋە شېئىر جەمئىيەتتە كەڭ تارقالغان ئىدى. كىشىلەر كۆچۇرۇۋېلىپ سورۇنلاردا ئوقۇپ يۈرۈشەتتى.

ئەنە شۇ سەۋەبتىن ئىككىمىز قارا قۇرۇمنىڭ ئىككى چوققىسىدا بولۇپ قالدۇق. شائىر «قاراڭغۇ تاغ»دا، مەن «دۇڭا تاغ»دا. ئىككى ئورۇن بىر پاراللېلغا توغرا كېلىشى مۇمكىن. ئەمما تۈز ئارىلىق 100 كىلومېتىرغا يېقىنلىشاتتى، كۆرۈشەلمەيتتۇق. خەتمۇ يېراق يوللارنى ئايلىنىپ ئۇزاقتا يېتىپ كېلەتتى. شائىر بىر خېتىدە: «تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا چىقىپ شەرققە قاراپ ۋارقىراڭلار، مەن ئاڭلىيالايمەن، مەنمۇ ‹قاراڭغۇ تاغ›قا مىنىپ ئولتۇرۇپ ۋارقىرايمەن، ئاۋازىم سىلىگە يېتىپ بارىدۇ» دەپ يازغان ئىدى.

«ياخشى ئىشتىن يامان نەتىجە چىقىشى، يامان ئىشتىن ياخشى نەتىجە چىقىشى مۇمكىن» دېگەن گەپ پەلسەپىگە تەئەللۇق. ياش مۇ - تەپەككۇر ئابلىەت ئابدۇرەشىد بەرقى يېقىندا مۇشۇ ھەقتە بىر پارچە ماقالە ئېلان قىلدى. مۇمكىنچىلىك قائىدىسىنى يېڭى مىسالالر بىلەن ئىزاھلىدى. شائىرنىڭ «قاراڭغۇ تاغ»قا سۇرگۈن قىلىنىشى ياماق ئىش ئىدى ــ شائىرغا كۆپ كۆلپەتلەرنى كەلتۈردى. يەكلىنىشىنىڭ، چەتكە قېقىلىشىنىڭ دەردىنى تېتىتقۇزدى. ئەمما ئۇ ياخشى نەتىجىگىمۇ ئېرىشتى. «دەرد ــ ئەلەم ئادەمنى شائىر قىلىدۇ، دەرد ــ ئەلەمسىز ياخشى شېئىر چىقمايدۇ»، دېگەن گەپ بار ئەل ئىچىدە. بۇ

گەپ توغرا بولۇشى مۇمكىن. شائىر ئاشۇ مەزگىلدە «قاراڭغۇ تاغ»قا مىنىپ ئولتۇرۇپ، جىق ياخشى شېئىرلارنى يازدى. ئەڭ كۆپ شېئىر يازدى. كۆپلىگەن داستانلىرىمۇ شۇ تاغدا يېزىلدى. ئۇنىڭ ئاشۇ «قاراڭغۇ تاغ»دا يېزىلغان شېئىرلىرى «قاشتېشىنىڭ رىۋايىتى»، «بۇ قىز كىمنى تاللىسۇن»، «مەرھابا» قاتارلىق نامىلاردا توپلام بولۇپ چىقتى. شائىرنىڭ «قاراڭغۇ تاغ»دىكى مەزگىلنى ئۇنىڭ ئىجادىيەتتە مول مېۋە بەرگەن مەزگىلى دېيىشكە بولىدۇ.

ئەمما، شائىر دېگەنمۇ ئادەم بولغانلىقتىن ئۇنىڭغا شېئىرلا ئەمەس، بەلكى تۇرمۇش لازىم ئىدى. شائىر دېگەنمۇ ئادەم بولغانلىقتىن ئىنتىلەتتى. ئۇ ئىنتىلگەن پاراۋانلىق «قاراڭغۇ تاغ»دىن تېپىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ يەردە ئەل ــ ئاغىنە، دوست ــ يارانمۇ يوق ئىدى. ئەدەبىي مۇھىتتىن تېخىمۇ سوۋ ئاچقىلى بولمايتتى. شائىر خوتەنگە يۆتكىلىپ كېلىشكە جىق ئۇرۇندى. ھەتتا ئۆزىنى باشقۇرۇۋاتقان ماۋارىپ ئىدارىسىنىڭ پېشقەدەم باشلىقى بىلەن خىپلىشىپمۇ قالدى. مۇشۇ خىپلىششىنىڭ ئۆزى بىر ھېكايە: شائىر كۆپ قېتىم ئىلتىماس يېزىپ، تەلەپ قىلىپمۇ ئىدارە باشلىقىنى ئۆزىنى يۆتكەپ قويۇشقا قايىل قىلالماپتۇ. ئۇ ھەر قېتىم 28 تېپىلىق تىراكتورنىڭ چاتما كوزۇپىغا ئولتۇرۇپ، مىڭ چېقىلىپ، ئون مىڭ چايقىلىپ شەھەرگە كەلگەندە ئىدارە باشلىقىنى ئىزدەپ يۆتكەپ قويۇشنى تەلەپ قىلىدىكەن، ئىدارە باشلىقى «لۇشيەن خاتالىق ئۆتكۈزگەن ئادەم شەھەردە تۇرسا بولمايدۇ» دەپ يۆتكەپ قويۇشنى رەت قىلىدىكەن، بىر قېتىم ئەنە شۇنداق رەت قىلىشقا ئۇچرىغاندا، قەھرى تاشقان شائىر: «يۆتكەپ قويمىساڭ ئۆلۈپ بېرىمەن، يالغۇز ئۆلگۈم يوق، سەن بىلەن بىللە ئۆلىمەن» دەپ ۋارقىراپتۇ ۋە ئىدارە باشلىقىنىڭ بىر قولىنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ، ئۆزىنىڭ يەنە بىر قولى بىلەن يالىڭاچ توك سىمنى تۇتماقچى بوپتۇ، ئۇ توك سوقسا ھەر ئىككىلىمىز تەڭ ئۆلىمىز دەپ ئويلىغان ئىكەن، شائىر يالىڭاچ سىم تەرەپكە، ئىدارە باشلىقى قارشى تەرەپكە تارتىشىپ، تىركىشىپ تۇ، ئىدارە باشلىقى ۋارقىراپ قۇتقۇزۇشقا ئادەم چاقىرىپتۇ، شائىرنىڭ ئىشىكىنى ئىچىدىن تاقاپ قويغانلىقىنى كىم ئويلىغان؟ «تۆڭگان

مەسچىتى»نىڭ ئىچىدە ئالا ـ توپىلاڭ كۆتۈرۈلۈپتۇ، لېكىن ھېچكىم قۇتقۇزۇشقا ئامال تاپالماپتۇ، ئىشخانا ئىچىدە «قىيامەت»نىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى سەزگەن ئىدارە باشلىقى قورقۇپ ھوشىدىن كېتىپ-تۇ، تېگى بوشىغان تامدەك گۇپپىدە ئۆرۈلۈپ چۈشۈپتۇ. بىچارىنىڭ ئەسلىدىمۇ يۈرەك كېسىلى بار ئىكەن.

شائىر شۇ چاغدا راستتىنلا ئىدارە باشلىقى بىلەن بىللە ئۆ-لۈڭالماقچى بولغانمۇ ياكى كىچىك بالىنى قورقۇتقاندەك ئىدارە باش-لىقىنى قورقۇتماقچىمىدى؟ چاقچاق قىلىپ ئويۇن ئويناۋاتاتتى ـ ياۋ؟ بۇ ئىش توغرىسىدا شائىر كېيىنكى كۈنلەردە «راستتىنلا شۇنداق قىلماقچى ئىدىم» دەپ تۇرۇڭالدى. ئەمما، بىز ئۇلىشىپلا يۈز بەرگەن ئىشلاردىن ئۇنىڭ بالىلارچە قورقۇتماقچى بولغانلىقىنى، سەل ئې-غىرراق چاقچاق قىلىپ سالغانلىقىنى جەزملەشتۇرەلەيمىز.

ئىدارە باشلىقى ھوشىدىن كېتىپ يىقىلغاندىن كېيىن شائىر ئىشىكنى ئېچىپ ئۇنى قۇتقۇزىدىغانلارغا تاشلاپ بېرىپ ئۆز يولىغا كېتىپتۇ. تېخى ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇنى يوقلاپ دوختۇرخانىغا چىقىپتۇ. شۇ كۈنى ئۇ «قاراڭغۇ تاغ»قا قايتماقچى ئىكەن. قايتىش ئالدىدا ھوشىدىن كەتكەن ئىدارە باشلىقىنىڭ ئەھۋالىنى بىلگۈسى كەلگەنمۇ ياكى راستتىنلا ھال سوراش نىيىتى بارمىدى، ئىشقىلىپ دوختۇرخانىغا چىقىپتۇ. ئەمما سوۋغا ـ سالام ئالمايلا چىقىپتۇ. دەردىنى كىمگە ئېيتىشنى بىلەلمىگەن ئىدارە باشلىقى رەقىبىنى كۆرۈپ تەتۈر قاراپ يېتىۋاپتۇ. «خېلى ئوبدان بولۇپ قالدىلىمۇ؟» دەپ سوراپتۇ شائىر. ئىدارە باشلىقى زۇۋان سۈرمەپتۇ. شائىر بىمار-نىڭ يېنىدا بىردەم ئولتۇرۇپتۇ. قارىسا، كارىۋات يېنىدىكى شىرە ئۈستىدە باشقىلارنىڭ ئىدارە باشلىقىنى يوقلاشقا ئېلىپ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملار پاتماي تۇرغۇدەك. شائىر يەنە ئېغىز ئېچىپتۇ: «ئەسلىدە سوۋغا ـ سالام ئېلىپ يوقلاپ بارارمەن دەپ ئويلىغانىدىم، پۇلۇم يېتىشمەي قالغاچقا قورۇق قول كېلىپ قالدىم. كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا، بۇگۈن تاغقا قايتماقچىمەن. يولدا يېگۈدەك نەرسىلىرىمۇ يوق. شىرە ئۈستىدىكى نېمەتلەرنى ئالغاچ كېتەي، كېيىن ئىكىمىز ئارىسىدا يۇرۇشۇپ كېتەر....» دەپ، شىرە ئۈستىدىكى

قەنت ـ ناۋات، پېچىنە ـ پىرەنىك، توخۇ كاۋېپى، تونۇر كاۋېپى قا-تارلىقلارنى بىرىنى قويماي سومكىسىغا قاچىلاپ چىقىپ كېتىپتۇ.

بۇ، مېنىڭمۇ دۇۋا تاغلىق رايونىدىن يۆتكىلىپ كېلىۋالغىنىمغا ئانچە ئۇزۇن بولمىغان چاغ ئىدى. ئىككىمىز يەنە جەم بولدۇق. شۇندىن كېيىنكى 20 يىلدا ئىزچىل ئىزدىشىپ ئۆتتۇق. خىزمەت-تىن سىرتقى پائالىيەتلىرىمىز ھەمىشە بىللە ئىدى. ئۇ «يېڭى قاش-تېشى» ژۇرنىلىدا مۇھەررىرلىككە ئورۇنلاشقاچقا، مېنى بىرەر نەر-سە يېزىشقا ئۇندەپ تۇراتتى. خىزمەت ئالاھىدىلىكى سەۋەبىدىن يې-زىقچىلىق مەشغۇلاتىم ئۇزۇلۇپ قالغان ئىدى. ئۇ مېنى ئىلھاملاند-ۇرۇش ئۈچۈن يازغان بىر قىسىم مەشىق شېئىرلىرىمنى «يېڭى قاشتېشى»دا ئېلان قىلدى. ھەتتا مۇكاپاتقىمۇ تەۋسىيە قىلدى. لې-كىن، ئۇ مېنىڭ ياخشى شائىر بولالمايدىغانلىقىمنى بىلەتتى. شۇڭا نەسرىي ئەسەر يېزىپ كۆرۈشۈمنى تەۋسىيە قىلاتتى. ئۇ بىر قېتىم ماڭا: «ئەمدى ئۈچىمىز (ئۆزى، ماموت زايىت، ئابدۇللا سۇلايمانلارنى دېمەكچى) خوتەننىڭ ئۇچ ئەڭگۈشتەرىدەك چاقناپ بولدۇق، ئارد-مىزغا قىستىلىپ نۇرلىنىشىڭلار ناتايىن. ئەڭ ياخشىسى نەسرىي ئەسەر يېزىشنى سىناپ كۆرۈڭلار، سىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىڭلارمۇ شۇ تەرەپتە» دېگەن ئىدى. بۇ شائىر ئۆز قىممىتىنى چۈشۈرۈر ھېس قىلغان، بىر چاغلاردىكى باشقىلار نېمە دېسە راست دەپ تۇرىدىغان كىچىك پېئىللىقىنى تاشلىغان چاغلار ئىدى. ئەھۋال ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق ئىدى. ئۇ، ماموت زايىت، ئابدۇللا سۇلايمانلار خوتەننىڭ ئە-دەبىيات مۇنبىرىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىمۇ ئالدىنقى قاتاردا، ئىجادىيەتلىرىنىڭ يۇقىرى پەللىسىدە كېتىپ باراتتى. مەرھۇم قەييۇم تۇردىمۇ ئۇلار توغرىسىدا «شىنجاڭدىكى ئون چوڭ شائىرنىڭ ئۇچى خوتەندە» دېگەن ئىدى. بۇ ئۇنىڭ رەئىسلىك لەۋزى بىلەن يازغۇچىلار جەمئىيىتى نامىدىن ئېيتقان سۆزى بولۇ-شى مۇمكىن. راستتىنلا مەن ئۇلارغا يېتىشەلمەيتتىم.

ھەددىدىن ئارتۇق كىچىك پېئىللىك، ئۆزىگە ئىشەنمەسلىكنىڭ، ئۆز قەدرىنى بىلمەسلىكنىڭ مەھسۇلى. ئۇنى كۆپ ھاللاردا چەتكە قېقىش، كەمسىتىلىش كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ماختاش ۋە ئىلھاملاند-

دۇرۇش بولسا، بۇنداق ئۆزىنى تۆۋەن كۆرۈش كەيپىياتىدىن قۇتۇل-دۇرىدۇ. بۇ، شائىر بەزى ئەدەبىيات مۇكاپاتلىرىغا ئېرىشكەن، نام - شەرىپى ئومۇملاشتۇرما ئوبرازلاردا تىلغا ئېلىنىپ تۇرغان، ئەل - جامائەتنىڭ ماختاش سادالىرى قۇلاقلىرىغا سىڭىپ كەتكەن، ئۆزىمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى كۆپلىگەن سەركىلەر بىلەن يۇز كۆرۈشۈپ ئۆزىنىڭمۇ ئۇلارغا ئوخشاش ئادەملىكىنى ھېس قىلغان چاغلار بولغاچقا، ئۇنىڭدىكى ھەددىدىن ئارتۇق كىچىك پېئىللىق يوقلىپ بېرىۋاتاتتى. ئۇ پىسخىك جەھەتتىن ئەسلىگە كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ «چولپان» ھەققىدىكى سۆزىنى تارتىنماي تىلغا ئېلىشى ئەنە شۇ سەۋەبتىن. ئۇنىڭ كەمتەرلىكتىن يىراق بىلىنىدىغان ئاشۇ سۆزى تەسىر قىلغانمۇ ياكى ئەسلىدىلا نەسرگە يېقىنراق تۇرامدىم، ئىشقىلىپ ئاشۇ چاغلاردىن باشلاپ شېئىرىيەتنى تاشلاپ نەسرىي ئەسەر مەشقىنى كىرىشتىم. مەشقلىرىمنى شائىرغا كۆرسەتتىم. ئۇ كۆپ چاغلاردا بېشىنى چايقاپ: «ھەي، ئېلان قىلغىلى بولماسمىكىن، زامان كۆتۈرمەسمىكىن» دەيتتى. 1985 - يىلى بولسا كېرەك، شائىر تۇر-پاندا ئېچىلغان ئەدەبىيات مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتى. ئۇ يەردىن: «ئەدەبىياتتا ئەركىنلىك بوپتۇ، نېمىنى يازساق بولۇۋېرىدىكەن، ‹تۆت ئاساسىي پىرىنسىپ›قا تاقاشمىسىلا ئېلان قىلغىلى بولىدىكەن» دې-گەن گەپنى كۆتۈرۈپ كەلدى ۋە دەپتەرلىرىم ئىچىدىن «بويناق ھەق-قىدە خاتىرىلەر»نى تاللاپ «يېڭى قاشتېشى» دا ئېلان قىلدى. شۇندىن كېيىن، مەنمۇ ئەسەر ئېلان قىلىش باسقۇچىغا كىردىم. ئىككىمىز-نىڭ باردى - كەلدىسى تېخىمۇ قويۇقلاشتى.

كېيىنكى 20 يىلدا شائىرنىڭ خىزمەت ئورنى ئۆزگەرمىدى. «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىرراتىغا بىر كىرگەنچە 20 يىل ئىشلىدى. ئۆيدىن ئىشخانىغا، ئىشخانىدىن ئۆيىگىچە بولغان يولنى 20 يىل قاتنىدى. بۇنى بۆزچىنىڭ موكىسىدەك تەكرار مېخانىك ھەرىكەت سۈپىتىدە كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈشىمىز مۇمكىن. ئەمما بۇ 20 يىل ئىككىمىزنىڭ ئاغىنىدارچىلىقى ئۇزۇكسىز كۆچەيگەن 20 يىل بولدى. ھەمىشە بىللە يۈرەتتۇق. ئۇچ كۈن كۆرۈشمەي قالساق، ئاتايىتەن ئىزدىشەتتۇق. بەزىدە خاپىلىشىپمۇ قالاتتۇق، لې-

كىن، بۇ دوستلۇقمىزغا تەسىر يەتكۈزمەيتتى. بىزنىڭ دوستلۇقىمىز باشقىلارنىڭ كۆزىگە ئانچە سىغىپ كەتمەيتتى. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە قاملاشمىغاندەكلا تۇيۇلاتتى. شائىر ئورۇق، ئېگىز؛ مەن سېمىز، پاكار ئىدىم. ئۇ گەپدان، خۇش چاقچاق، يېنىك، ھېسسىياتچان؛ مەن گومۇشراق، چاقچاقلىشىشنى بىلمەيدىغان، سوغۇققانراق ئىدىم. شائىر جىددىي ئەستايىدىل؛ مەن بېپەرۋا، ئېغىر ئىدىم. ئۇ ھېچكىمدىن تارتىنمايدىغان، ئەيمىنمەيدىغان خۇسۇسىيەتتىن يېتىلدۇرگەن؛ مەن بولسام ھەممە ئىشتا خىجىل بولغاندەك تارتىنىپ يۈرەتتىم. ئەمما خاراكتېردىكى بۇ پەرقلەر دوستلۇقىمىزغا تەسىر يەتكۈزمىگەن ئىدى. ھەر قانداق گەپنى دېيىشەلەيتتۇق. يوشۇرىدىغان سىرىمىز يوق ئىدى. قەلبىمىز ئوخشايتتى. قىسمەن كەچۈرمىشلىرىمىزمۇ ئوخشايتتى. ئۇ مەكتەپتىن چىقىپ 17 يىل دېھقانچىلىق قىلغان. مەنمۇ شۇ يولنى بېسىپ ئۆتكەن ئىدىم. مەن ئالىي مەكتەپكە كىرىپ جان ساقلىغۇدەك خىزمەت تاپماق بولىۋىدىم، ئۇمۇ شۇنداق قىلدى. مېنى تاغقا تەقسىم قىلىشىۋىدى، ئۇمۇ تاغقا ھەيدەلدى. تاغدىن ئىلگىرى ـ كېيىن بىر يىلدا قايتىپ كەلدۇق. ئۇ مۇھەررىر بولىۋىدى، ماڭمۇ ئەسەر ئېلان قىلىشقا ئىمكان تۇغۇلدى. بەلكىم بىزنى ئاشۇ ئوخشاشلىقلار باغلاپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن.

ئاشۇ 20 يىل، شائىر ئۆز ئىجادىيىتىدە يېڭى چوققىلارغا ئۆرلىگەن 20 يىل بولدى. ئىجادىيەت قىزغىنلىقى باشتىن ـ ئاياغ سۇسلاشمىدى. ئۇ بۇ مەزگىلدە 11 شېئىرلار توپلىمى نەشر قىلدۇردى. ھېكايە ۋە پوۋېستنىڭ ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى. سېنارىيەلىرىنى ئېكرانغا چىقاردى. ئۇنىڭلىغۇ لېنتىلىرىنى نەشر قىلدۇردى. ئۇنىڭ ئىجادىيەت ئالاھىدىلىكى دېھقانلارنى ۋە دېھقانلار ئۈچۈن يېزىشتا ئىدى. بۇ ساھەدە مەسلى كۆرۈلمىگەن مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى. بۇ يەردە غۇۋا بىر قانۇنىيەتمۇ بار. قاچانكى ئۇ دېھقانلار ئۈچۈن يازسا، ئەسەرلىرى شۇ ھامان ئالقىشقا ئېرىشتى. قاچانكى دېھقانلاردىن يىراقلاشسا، ئىشلىرى ئانچىۋالا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولمىدى. شائىر دېھقانچىلىقنىڭ ئەھلى، دېھقانلارنىڭ ئۆز ئادىمى ئىدى. ئاشۇ يەردىكى ئەڭ ماھىيەتلىك ئىشلارنى، دېھقانلارنىڭ كۆڭلىدە

دىكىنى تېپىپ يازالايتتى. 1993 ـ يىلىدىن كېيىن شائىرنىڭ ئۆ-
زىمۇ بۇ قانۇنىيەتنى تۇنۇپ يەتكەن، ئىزچىل مۇشۇ تېمىنى ئېچىپ
بېرىشكە تۇتۇش قىلغان ئىدى. ئەپسۇسكى، مۇدھىش كېسەل ئۇنىڭغا
بەك بۇرۇن قول سالدى.

شائىر كۆپ ئېسىل خىسلەتلىك ئادەم ئىدى. بىز بۇ يەردە خۇش-
خۇي، مېھماندوست، ئاق كۆڭۈل، ساداقەتمەن، تارتىنماس، تىرىش-
چان، ئىرادىلىك، ئاددىي ـ ساددا، ماسلىشىشچانلىقى كۈچلۈك، خەلق
مەنپەئەتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويىدىغان، دائىم تېتىك ۋە جۇش-
قۇن يۈرۈيدىغان، ئەڭ ئېغىر ئەھۋالدىمۇ ئۈمىدۋار... دېگەندەك ئۇ-
نىڭغا تەئەللۇق خۇسۇسىيەتلەرنى ساناپ چىقىشىمىز مۇمكىن.
خۇشخۇيلۇق، يەنى ـــ كىچىك پېئىل، قىزغىن، مېھماندوست، ئو-
چۇق قول، چىقىشقاق، چاقچاقچى، يۇمۇرىستىك خوسۇسىيەتكە
باي... دېگەنلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. «قىسسەسۇل ئەنبىيا»دا ياراتـ-
قۇچىنىڭ ئۆزى ياراتقان خۇشخۇيلۇقنى مىڭ ھەسسىلەپ 999 بۆلـ-
كىنى مۇھەممەد ئەلەيھىسالامغا، ئېشىپ قالغان بىر بۆلىكىنى باشقا
بەندىلىرىگە بەخشەندە قىلغانلىقى قەيت قىلىنغان. ئاشۇ ئېشىپ
قالغان بىر بۆلەك باشقا بەندىلەرگە تەقسىم قىلىنغاندا، شائىرغا
تەگكىنى خېلىلا كۆپ بولسا كېرەك. ئۇ دائىم خۇشخۇي يۈرەتتى.
ھەر قانداق ئادەمگە قىزغىن مۇئامىلە قىلاتتى. ناتونۇش ئادەملەر بىـ-
لەنمۇ بىردەمدىلا چىقىشىپ كېتەتتى. ئەڭ ھاكاۋۇر، مۇز چىراي،
ئۆزىنى سالاغا تارتىپ يۈرىدىغان ئادەملەر بىلەن ئۈلپەتداش بولسـ-
مۇ، بىر چاقچاق بىلەنلا ئۇنى ئاتتىن چۈشۈرۈپ، سورۇننى كۈلكە ـ
چاقچاق بىلەن تولدۇرۇۋېتىش قولىدىن كېلەتتى. ئۇنىڭ باشقىلار
بىلەن قىلىشقان چاقچاقلىرى توغرىسىدىكى ھېكايىلەر ھازىرمۇ
دوستلىرىنىڭ ئېسىدە. ئۇ چاقچاققا ھېرىسمەن ئىدى. كۆپ چاغلاردا
چاقچاقنى ئاۋۋال ئۆزى باشلايتتى. چاقچاق دېگەندە ئاۋۋال پەشۋا ئاتـ-
قۇچىنىڭ بۇرۇن جاق ئوڭدا قالىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان. ئۇمۇ بەزى
چاغلاردا چۇشۇپ كېتىپ قالاتتى. ئەمما، شائىر ئۆزىگىمۇ چاقچاق
قىلالايدىغان ئادەم بولغاچقا، ئۆزى جاق ئوڭدا قالغان چاقچاقلارنىمۇ
باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىشكە جۈرئەت قىلالايتتى. ئۇ دېھقان دوستـ-

www.uyghurkitap.com

لىرىدىن مەمتىمىن روزى بىلەن، داڭلىق ئارتىس سۇلايمان روزى بىلەن، خوتەننىڭ داڭلىق چاقچاقچىسى تۇردى ئەخمەت بىلەن كۆپ قېتىم چاقچاقلىشاتتى. قاغىلىقلىق چاقچاقچى ئابدۇللا ئوسمان بىلەن يېقىن دوست، مەشھۇر غولجا چاقچاقچىسى ھېسام قۇربان بىلەن يېقىن تونۇش ئىدى. شائىر كېسەل تېگىپ يېتىپ قالغان كۈنلەردە ئابدۇللا ئوسمان بەش ـ ئالتە قېتىم يوقلاپ كەلگەن، ھېسام قۇربان مۇ يوقلاپ كەلگەن ئىدى. ھېسام ئاكا كەلگەندە مەن سورۇندا بولالماي قالدىم. ئۇنى شائىرنىڭ يېنىغا باشلاپ چىققان ئابلىكىم ھاجى بىلەن ئابلەتنىڭ كېيىن سۆزلەپ بېرىشچە، ئۇلار شائىر كېسەل ئەھۋالىدىمۇ چاقچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ ۋە چاقچاقلىشىپ خوشلىشىپتۇ. ئىككىسىنىڭ چاقچاقلىرىدىن كېيىن، شائىرنىڭ شىكەست يەتكەن كۆڭلى كۆپ كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ.

شائىرنىڭ خۇشخۇي ۋە ئاق كۆڭۈللۈكى ـــ ئۇنىڭ دوست ـ ئاغىنىلىرىنىڭ كۆپ بولۇشىنى بەلگىلىگەن. ئۇ ساداقەتمەن بولغاچقا، دوست ـ ئاغىنىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ساداقەتمەن ئىدى. ئۇنى ھۆرمەت قىلاتتى ۋە چىن قەلبىدىن ياخشى كۆرەتتى. شائىر ئۆزىنىڭ ئوچۇق سۆزلۈكلۈكى تۈپەيلىدىن ھاياتتا بەزىلەرنىڭ كۆڭلىنى چېكىپ قويغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن، ئۇ ھېچكىمگە كۆڭلىدە كىر ساقلىمايتتى. 30 نەچچە يىللىق ئاغىنىدارچىلىق جەريانىدا مەن ئۇنىڭ بىرەر كىم بىلەن زىتلىشىپ قېرىشقانلىقىنى سەزمىگەن. بىرەر كىمدىن ئاغرىنغان ھالەتتىمۇ خۇسۇمەت قىلىپ ئاداۋەت ساقلىمايتتى. ئۇچ كۈندىن ئارتۇق ئاداۋەت تۇتۇش ـــ مۇسۇلماندارچىلىق جۇملىسىدىن ئەمەس، دېگەن ئەقىدىگە ئەمەل قىلىۋاتقاندەك تېزلا ئۇنتۇپ كېتەتتى...

ئۇنىڭ دوستلىرىنى بالىلىقتىن تارتىپ ھازىرغىچە تاشلاشمىغان ئاغىنىلىرى، ساۋاقداش ئاغىنىلىرى، دېھقان ئاغىنىلىرى، خىزمەتداش ئاغىنىلىرى، كۆڭۈل ئىزدىشىدىغان ئاغىنىلىرى، ئەدەبىيات ـ شېئىرىيەت ساھەسىدىكى ئاغىنىلىرى، ھۆكۈمەت ساھەسىدىكى ئاغىنىلىرى، ھەتتا تۇرمۇش، مەنپەئەت ساھەسىدىكى ئاغىنىلىرى دېگەندەك تۈرلەرگە ئاجرىتىشى مۇمكىن. ئۇ ئاشۇلارنىڭ ھەممىسى بىلەن دائىم ئىزدىشىپ ـ ئۇلىپەتلىشىپ ئۆتەتتى. ئىززەتلە-

شىپ ـ ھۆرمەتلىشىپ ئۆتەتتى. ھەر قانداق سوروڭغا ماسلىشىپ كېتەلەيتتى. 90 ـ يىللاردىن كېيىن ئۇنىڭ ئەتراپىدا توپ ـ توپ ياشلار پەيدا بولدى. دوختۇرلۇق ساھەسىدىن، پوچتا ـ بانكا ساھەسىدىن، كارخانا ـ سودا ساھەسىدىن گۈرۈپپا ـ گۈرۈپپا ياشلار ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئۈيۈشتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى شائىرنى ئۇلىپەتچىلىككە چىللايتتى. شائىرنىڭ مەزمۇنلۇق سۆھبەتلىرىگە قۇلاق سالاتتى. شائىر ئاشۇ ياشلارنىڭ يولباشچىسىغا ئايلانغان ئىدى. سىرتتىن قارىغان كىشى ئۇلاردىكى ياش قۇرام پەرقىنى ھېس قىلالايتتى. لېكىن، ئۇ ئاشۇ ياش دوستلىرى ئارىسىغا كىرىسىلا دەرھال 30 ياش ياشىرىپ كېتەتتى. جۇشقۇن، روھلۇق بولۇپ كېتەتتى. ياش پەرقى بىلىنمەيتتى. نېمىشقىدۇر شائىرنى جەمئىيەتنىڭ ئېتىراپ قىلىنغان قاتلىمىلا ئەمەس، بەلكى، جەمئىيەت پەس كۆرگەن قاتلاممۇ ياخشى كۆرەتتى ۋە ھۆرمەتلەيتتى. شائىرنىڭ خۇسۇسىي دۇشمىنى بولغان ئەمەس. خەلقنىڭ، مىللەتنىڭ ئومۇمىي دۇشمىنى ئۇنىڭمۇ دۇشمىنى ئىدى. ئۇلارغا بولغان مۇئامىلىدە ئۇنىڭ بايرىقى ناھايىتى ئېنىق ئىدى.

شائىرنىڭ جاپاغا چىداشچانلىقى ۋە تىرىشچانلىقى ئۇنىڭدىكى ئەڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىك بولۇشى مۇمكىن. ئۇزۇن يىللىق جاپالىق دېھقانچىلىق ئەمگىكى ئۇنىڭدا بۇ خىسلەتنى يېتىلدۇرگەن ۋە ئاددىي ـ ساددىلىقنىمۇ قوشقان. ئۇ ھەشەمەتچىلىككە، راھەت ـ پاراغەتكە كۆڭۈل بۆلمەيتتى. ھەتتا، ئۇنىڭ يېزىقچىلىق قىلىشى ئۇچۇنمۇ تىنىچ، گۈزەل مۇھىت، ئازادە ئىشخانا، يۇمشاق ئورۇندۇق، پارقىراق شىرەنىڭ بولۇشى زۆرۈر ئەمەس ئىدى. ئالاھىدە باستۇرۇلغان ئىش قەغىزىنىمۇ لازىم قىلىپ كەتمەيتتى. قېرىنداش ۋە خەت يازغۇدەك بىرەر نەرسە بولسىلا، ئەڭ ناچار شارائىتتىمۇ ياخشى شېئىرلارنى يېزىۋېرەتتى. ئۇنىڭدەك تېز يازىدىغان شائىرنى ئۇچراتمىدىم. كىچىكمىدە «پۇشكىن پومزەكنى كۆككە ئېتىۋېتىپ چۇشۇپ بولغۇچە، بىر كۇپلېت شېئىر توقۇيدىكەنمىش...» دېگەندەك رىۋايەتلەرنى ئاڭلايتتۇق. بۇ مۇبالىغىنى روزى سايىتىنىڭ تېزلىكىنى تەسۋىرلەشكە ئىشلىتىلسە تېخىمۇ مۇۋاپىق كېلەتتى. ئۇنىڭ چاقماقتەك

تېز يازىدىغانلىقىغا كۆپلەر شاھىت. 1986 ـ يىلى يازدا، غۇلجىدا ئېچىلغان ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇھاكىمە يىغىنىغا ئىشتىراك ئەتكەن يازغۇچى، شائىرلار نىلقىنىڭ ئاقتاش يايلىقىدا قازاق خەلقىنىڭ «قىز قۇۋار» ئويۇنىنى كۆردۇق. ئارىمىزدىكى ئات مىنىشنى بىلمىدىغانلار مەيدانغا چۈشتى. مەرھۇم شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ئەكە بۇ رۇن ئاتلاندى. ئۇ «قىز قۇۋار»دىن قايتىپ ئەمدىلا ئاتتىن چۈشۈشىگە، شائىر:

«تېيىپجاننىڭ قىز قۇۋاردا قىز قوغلىدى،
ئۇ ئالدىدا، قىز كەينىدە ئىز قوغلىدى.
قىز كۆڭلىنى رەنجىتكەنمۇ بېرىشىدا،
قايتىشىدا قېچىپ، ئاتنى تېز قوغلىدى.
قاراڭلار، بەك رەھىمدىلىكەن قازاق قىزى،
راست ئۇرغاننى دورىدى ـ يۇ، ئۇز قوغلىدى.»

دەپ شېئىر قاتتى. دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ «قىز قۇۋار» كۆرۈۋاتقانلار قىزغىن چاۋاك چېلىشىپ كەتتى. مەرھۇم زۇنۇن قادىرى ئاكا نەق مەيداندىلا «قېنى قارىي، سەنمۇ بىر نېمە دەپ باق» دەپ تېيىپجاننى گىز ـ گىزغا سالدى. تېيىپجان: «ھەي، بۇ گادايغا تەڭلەشمەك تەس جۇمۇ» دېگەن شۇ چاغدا. بۇ گەپ شۇ سورۇندا بارلارنىڭ ئېسىدە ھازىرغىچە ساقلىنىپ تۇرۇپتۇ. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ تېز يازاتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ كۆپلىرى ئەنە شۇنداق چاقماق تېزلىكىدە يېزىپ چىقىلغان ياكى توقۇلغان. ئاشۇ تېزلىك ئۇنى قىسقىغىنا 20 يىلدا غايەت كۆپ شېئىرلارنى يېزىشقا مۇۋەپپەق قىلغان. ئەپسۇسكى ئۇ راسا ۋايىغا يېتىۋاتقاندا، شېئىرىيەتنىڭ تېخىمۇ يۈكسەك چوققىلىرىغا ئۆرلەپ كېتىۋاتقاندا ئارىمىزدىن كېتىپ قالدى.

بۇ يەردە شېئىرىيىتىمىزدىكى ئوخشاش ئۇسلۇبتا يازىدىغان ئىككى شائىر ــ تېيىپجان ئېلىيېۋ بىلەن روزى سايىت توغرىسىدا ئازراق توختىلىشقا توغرا كېلىدۇ. روزى سايىت تېيىپجان ئېلىيېۋنى ئۈستاز ئورنىدا كۆرەتتى. بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى. تېيىپجاننىمۇ روزى سايىتنى يېقىن كۆرەتتى. بۇ ئۇلارنىڭ باردى ـ كەلدىلىرى ۋە يازمىلىرىدا ئەكس ئەتكەن (ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىگە دائىر

ھېكايىلەرنى باشقا بىر يازمىمىزدا تەپسىلىي يېزىپ كەتكەنلىكىمىز ئۈچۈن، بۇ يەردە يەنە توختالمىدۇق). ۋاھالەنكى، كېيىنكى چاغدا ئەل ئىچىدە ئىككى شائىرنى سېلىشتۇرىدىغان بەزى گەپلەر پەيدا بولدى. مېنىڭچە، مۇنداق سېلىشتۇرۇش مۇۋاپىق ئەمەس. بۇنداق سېلىشتۇ - رۇشنى جەمئىيەتمۇ قوبۇل قىلالمايدۇ. بۇ يىل دۆلەت ئىشلىرى كو - مىسسارى ئىسمائىل ئەھمەد ئەپەندىمۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئىككى ئاغىنە - سىنى سېلىشتۇرۇپ ئېيتىلىۋاتقان گەپلەردىن مەنمۇن ئەمەسلىكە - نى بىلدۈردى. ھايات شارائىتى، ئىجادىيەت دەۋرى ۋە جەمئىيەتتىكى ئورنى ئوخشاش بولمىغان ئىككى شائىرنى قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن؟ ئۇلارنىڭ ئېگىز - پەسلىك پەرقىنى قانداقمۇ تېپىپ چىق - قىلى بولسۇن؟ تېپىپچان ئىگىلەپ تۇرغان شېئىرىيەت چوققىسى باشقا، روزى سايىت ئىشغال قىلغان چوققىمۇ باشقا. ئۇلارنىڭ ئىجا - دىيەت ئېلىپ بارغان دەۋرىمۇ ئۆزگىچە. روزى سايىت ئۆزىدىن ئىل - گىرىكىلەرنىڭ (جۈملىدىن تېپىپچانىنىڭ) ئىزلىرى پەيدا قىلغان پەشتاقلار ئارقىلىق ئۆرلىگەنلىكى ئېنىق. شۇڭا ئالدىنقى ئەۋلاد بە - لەن كېيىنكى ئەۋلادنى سېلىشتۇرۇشتا ئېھتىيات قىلماق زۆرۈر. ئەمما ئوخشىتىشقا بولىدىغان تەرەپلەر بار. ھەر ئىككى شائىر بىر سىياسىي ئىجتىمائىي دەۋرنىڭ تەمىنى تېتىدى. ئوخشاش كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، ئوخشاش يېشىدا پانىينى تەرك ئەتتى. ھەر ئىك - كىسى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئۈچۈن تەر تۆكتى. ئىككىسىنىڭ خۇش پېئىل، خۇش چاقچاقلىقىمۇ ئوخشايتتى. شېئىرلىرىنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسى ئىچىدە ئومۇملىشىش ئەھۋالىمۇ ئوخشايتتى. ئۇلارنىڭ بە - مەھەل باقىيغا سەپەر قىلىشى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئۈچۈن ئوخ - شاشلا چوڭ يوقىتىش. روزى سايىتنى تېپىپچان ئېلىيېفنىڭ ئوس - لۇبىغا ۋارىسلىق قىلغۇچى دەپ قاراشقا بولىدۇ. شېئىرىي تىلنى خەلق تىلىغا يېقىنلاشتۇرۇشتا، خەلق قوشاقلىرىدەك يېنىك ۋە ئوي - ناق يېزىش جەھەتلەردە ئۇمۇ ئوخشاشلا ئىجتىھات كۆرسەتتى. ئە - گەر، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ كېيىنكى يېرىم ئەسىرىنى شائىرلە - رىمىزنىڭ نامىغا باغلاپ دەۋرلەرگە بۆلۈش قوبۇل كۆرۈلىدىغان

بولسا، ئىككى شائىرىمىزنىڭ ئىككى شېئىرىيەت دەۋرىگە ۋەكىللىك قىلىشىمۇ ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇ ئىككىسىنىڭ پەرقىدىن كۆرە ئوخشاشلىقى كۆپتۇر. بەلكىم ئۇنى ئۇلار ياشىغان ئوخشاش بىر سىياسىي، ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە مەدەنىيەت چەمبىرىكى بەلگىلىگەن بولۇشى مۇمكىن.

بىز شائىر روزى سايىت ئىجادىيىتىنىڭ سۈرئەت تېزلىكى ھەققىدە بايان قىلىۋېتىپ، ئىككى شائىرىمىزنىڭ ئوخشاشلىق تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىپ قالدۇق. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىلا ئوخشاش تېز يازدىغانلاردىن ئىدى. شائىر روزى سايىتنىڭ ئىجادىيەتتىكى تېزلىكى تاكى ئۇ كېسەل بىلەن ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قالغىچە سۈسلاشمىغان ئىدى. ئۇ ئاشۇ تېزلىكى بىلەن يەنمۇ زور ئەمگەكلەرنى تاماملىشى مۇمكىن ئىدى. ئەپسۇسكى، يېڭى ئېرا، يېڭى ئەسىرنىڭ تۇنجى يىلى، ئۇلۇغ ھېيت قۇربانىنىڭ ئالدى ــ كەينىدە ئۇنىڭغا مۇدھىش كېسەل ــ ئۆپكە راكى چاپلاشقانلىقى مەلۇم بولۇپ، شۇ يىلى 8 ــ سېنتەبىردە پانىيدىن كېتىپ قالدى. بۇ، ئادەمدە گويا شائىرنى يېڭى ئېرا، يېڭى ئەسىر قوبۇل كۆرمىگەندەك تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتىن قارىغاندىمۇ، ئۇ راستتىنلا 20 ــ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى 20 يىلىنىڭ ــ ئىسلاھات دەۋرى شئېرىيىتىمىزنىڭ نامايەندىسى ئىدى. ئۇ ئۆز ۋەزىپىسىنى تولۇق ئورۇنلاپ بولغان بولۇشى مۇمكىن. «باسار يولى، سىڭەر رىزقى، سۆزلەر گېپى ئاياغلاشقاندا ھاياتمۇ ئاخىرلىشىدۇ» دېگەن رىۋايەتتىن قارىغاندا، ئۇنىڭ بىز ئۇيغۇرلارغا دەيدىغان گېپى دېيىلىپ تۈگىگەن بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ بىزگە دېگەنلىرى، بىزنى ئاگاھلاندۇرغانلىرى، بىزنى ئوندىگەنلىرى تولىمۇ كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ سۆزلىرى يېڭى ئەسىر تارىخىنىڭ ئاق بەتلىرىگە نۇر چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭ يېزىلىشىغا ئاسانلىق بېرەر، خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە بىزنى ئالغا ئوندەپ تۇرار. مۇشۇ ئومىدلا بىزنىڭ جۇدالىقتىن شىكەست يەتكەن قەلبىمىزگە ئازراق تەسەللى بېرىپ تۇرىدۇ. پۈتۈلگەنگە «ئەلھەمدۇلىللا» دېمەكتىن ئۆزگە چارە يوق، ئەلۋىدا دوستۇم، ئەلۋىدا!

(نۇرمۇھەممەت توختى)

رەسسامنىڭ شان ـ شەرىپى

بىر كىشىنىڭ كەسىپ ئەھلى بولۇشى ئۇنچىۋالا تەس بولمىسىمۇ، ئۆز كەسپىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ، خەلقىئالەمنىڭ دىققىتىنى تارتقۇدەك شان ـ شەرەپكە ئېرىشىشى ئاسان ئەمەس. قاراقاش ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن كەسپىي رەسسامى يۈسۈپجان 30 نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزى ئىشتىياق باغلىغان رەسساملىقىنى قىزغىن سۆيۈپ، كۆپلىگەن نادىر ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىپ، ئورۇن، مەرتىۋە تالاشماي 30 نەچچە كىۋادىرات مېتىرلىق خىلۋەت ئىشخانىسىدا ئىشلەپمۇ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىغا تونۇلغان داڭلىق ئۇيغۇر رەسساملىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. يۈسۈپجان ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئۆزىنىڭ كىچىك پېئىل، كەمتەر خىسلىتى بىلەن، يېزا ـ كەنتلەردە يۈرۈپ تۇرمۇش ئۆگىنىش جەريانىدا كۆپلىگەن مويسىپىت دېھقانلارنىڭ، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلارنىڭ، چېھرىدىن كۈلكە ـ چاقچاق يېغىپ تۇرىدىغان يېزا ئوغۇل ـ قىزلىرىنىڭ، يىپ ئېگىرىپ سېتىپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان تۇل مومايلارنىڭ ئاجايىپ ئېسىل ئوبرازلىرىنى ياراتتى. ۋاپات بولۇپ كەتكەن ئاددىي كىشىلەرنىڭ ياكى خەلقنىڭ سۆيۈملۈك رەھبەرلىرىنىڭ رەسىملىرىنى ئۇيقۇنى تەرك ئېتىپ كېچىلەپ سىزىپ، مەرھۇملارنىڭ ئەتىسى ئۆتكۈزۈلىدىغان ماتەم مۇراسىمىغا ھازىر قىلدى. ئۆز دىيارىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنى تەنتەنە قىلىدىغان نۇرغۇن تەشۋىقات رەسىملىرىنى قىشنىڭ قەھرىتانلىرىدا، يازنىڭ تومۇزلىرىدا ئېگىز جازىلارغا ئېسىلىپ يۈرۈپ، ئۈن ـ تىنسىز سىزىپ چىقتى. ئۇنىڭدا قىلچىمۇ ئۆزىنىڭ كەسپىي غۇرۇرىنى پەش قىلىپ غادىيىۋالىدىغان، تەشكىلنىڭ جىددىي ئورۇنلاشتۇرشى ۋە تەلەپلىرىنى باھانە سەۋەب كۆرسىتىپ قايرىپ قويىدىغان ئەھۋاللار سادىر بولمىدى.

يۈسۈپجان 1945 ـ يىلى 8 ـ ئايدا غۇلجا شەھىرىنىڭ قازانچى

مەھەللىسىدە ناۋاي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1948 ـ يىلى ئانا يۇرتى قاراقاش ناھىيەسىگە قايتىپ كېلىپ، 1952 ـ يىلىدىن باشلاپ باشلانغۇچ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1959 ـ يىلى شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ رەسىم فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرىپ، 1963 ـ يىلى ئوقۇش پۈتكۈزۈپ قاراقاش ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا تەقسىم قىلىنىپ، ھازىرغىچە ئىشلەپ كەلمەكتە. يۇسۇپجاڭ ـ نىڭ ئارمىيە ـ خەلق ئىتتىپاقلىقىنى تېما قىلىپ ئىجاد قىلغان «بېلىق بىلەن سۇ» ناملىق تۇنجى ماي بويۇق رەسىمى 1972 ـ يىلى «خوتەن گېزىتى» گە بېسىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ نامى ئاۋامغا تونۇلدى. 1977 ـ يىلى «دوپپىغا كەشتىلەنگەن مۇھەببەت» ناملىق دۇغ بويۇق ئىجادىيىتى بىراقلا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ، ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيە شىنخۇا كىتابخانىلىرىغا سېلىنغاندىن كېيىن، يۇسۇپجاننىڭ رەسىم ئىجادىيىتىگە بولغان قىزغىنلىقى ئاتەشتەك لاۋۇلدىدى. ئۇ ئۆزىدە ئىجادىيەتنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ئۆرلەشتە ماھارەت جەھەتتىكى بىر قىسىم كەملىكىنى ھېس قىلدى ـ دە، 1980 ـ يىلى شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ ماي بويۇق رەسىم سىنىش كۇرسىدا بىر يىل بىلىم ئاشۇردى. بۇ جەريانداا ئىلگىرى ئىجاد قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن «قىز كۆچۈرۈش» ناملىق ئەسىرىنى ئىجاد قىلىپ، شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا مەملىكەتلىك ئاز ساندىكى مىللەتلەر رەسىم كۆرگەزمىسىگە قويۇلغاندىن كېيىن، ھەر مىللەت تاماشابىنلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئارقىدىنلا بۇ رەسىم بېيجىڭ مىللەتلەر مەدەنىيەت سارىيىنىڭ تارىخىي رەسىملەرنى دائىملىق ساقلاش ئورنى تەرىپىدىن ئەتىۋارلىق ئەسەر سۈپىتىدە تاللاپ سېتىۋېلىندى. 1983 ـ يىلى ئۇنىڭ لوندون خەلقئارا گىلەم چىلىك شىركىتىنىڭ باش دىرېكتورى كەيلاك ئەپەندىنىڭ ئالاھىدە تەكلىپى بىلەن، قاراقاش ناھىيەسىدىن لوندونغا بېرىپ گىلەم توقۇش ماھارىتى كۆرسەتكەن بائىمەخانىنىڭ لوندوندىكى گىلەم توقۇش مەشغۇلاتى پىروتوتىپ قىلىنغان بىيوگرافىك ماي بويۇق رەسىم ــ «خوتەن قىزى لوندوندا» ناملىق ئەسىرى بېيجىڭدا ئېچىلغان «شىنجاڭ ياخشى» رەسىملەر كۆرگەزمىسىدە قويۇلۇپ 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا

ئېرىشتى. 1984 ـ يىلى ئىجاد قىلغان «يۇرۇكقاش ۋادىسىدا سەھەر» ناملىق ئىجادىيىتى مەملىكەتلىك 6 ـ نۆۋەتلىك رەسىم كۆرگەزمە-سىگە قويۇلغاندىن باشقا، «شاكخەي گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى» نامـ-لىق توپلامغا كىرگۈزۈلدى. بۇ ئەسەر يەنە 1985 ـ يىلى «قىز كۆچۈ-رۈش» ناملىق ئەسەر بىلەن بىرگە «شىنجاڭ ياخشى» گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى توپلىمىغا كىرگۈزۈلۈپ نەشر قىلىندى.

رەسسام يۇسۇپجان 1990 ـ يىلىدىن 1999 ـ يىلىنىڭ ئاخىر-غىچە تەن سالامەتلىكى دېگەندەك ياخشى بولالماي بەزىدە دوختۇرخا-نىلاردا داۋالىنىپ تۇرۇۋاتقان شارائىت ئاستىدىمۇ ئىجادىيەتنى توخ-تىتىپ قويمىدى. شۇ مەزگىللەردە ئۇنىڭ «ئۆرپ ـ ئادەت»، «ئۆمۈر-لۈك جورىلار» ناملىق ماي بويىاق رەسىملىرى ئىجاد قىلىندى. بۇ ئىككى پارچە رەسىمدىن «ئۆرپ ـ ئادەت» 1990 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە كۆرگەزمە قىلىنىپ، بىر يىلدىن كېيىن شىنجاڭ رەسساملار ئاكا-دېمىيەسى نەشر قىلدۇرغان «گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى» توپلىمىغا بېسىلدى. «ئۆمۈرلۈك جورىلار» 1997 ـ يىلى جۇڭگو بىلەن ياپونـ-يە بىرلىشىپ تەييارلىغان «ھازىرقى زامان رەسساملىرى ۋە خەتتات-لىرى» ناملىق قامۇسىغا ئۇنىڭ تەرجىمھالى بىلەن بىللە بېسىلدى. ئۇنىڭ 1999 ـ يىلى ئىشلىگەن «دېھقان شادلىقى»، «خەلق داستا-چىسى شامۇھەممەت» قاتارلىق ماي بويىاق ئەسەرلىرى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇ-رۇمچىدە ئېچىلغان كۆرگەزمىدە قويۇلۇپ، 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

رەسسام يۇسۇپجان ئۆز ئىجادىيەتلىرىدە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب يا-رىتىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە ـ خەلق ئىتتىپاقلىقى، مىللەتلەر تارىخى، ئۆرپ ـ ئادىتى، ئىنتىلىشى، سەرگۈزەشتىلىرى قا-تارلىق بىرمۇنچە يارقىن تېمىلاردا ئەسەر ئىجاد قىلىپ، ئىتتىپاق-لىقنى، مۇقىملىقنى، تىنچ، گۈزەل ھاياتنى رەڭگارەڭ ئېسىل بويىاقلار ئارقىلىق كۆيلىدى ۋە جۇلالاندۇردى. ئۇ بۇ شان ـ شەرەپلىرى بىلەن 1980 ـ يىلى جۇڭگو رەسساملار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبەسىنىڭ ئەزالىقىغا، 1983 ـ يىلى مەملىكەتلىك رەسساملار جەمئىيىتىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى. 1987 ـ يىلى شىنجاڭ رەسسامىلار ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىكى بولدى. 1989 ـ يىلى جۇڭگو ھازىرقى زامان رەسسامىلىرى لۇغىتىگە تەرجىمھالى كىرگۈزۈلدى. 1995 ـ يىلى خېبىي ئۆلكىلىك گۇۋەل سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئالاھىدە تەكلىپلىك ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى ۋە جۇڭگو ھازىرقى زامان رەسسامىلىرى لۇغىتىگە تەرجىمھالى كىرگۈزۈلدى. 1999 ـ يىلى 8 ـ ئايدا سىنگاپور «يېڭى شىنجۇ» گۇۋەل سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ «ئالىي دەرىجىلىك مەسلىھەتچىسى» لىكىگە تەكلىپ قىلىندى.

ئۇ ئۆزىنىڭ سەنئەت قارىشىنى مۇنداق ئىپادىلەيدۇ: «ھەر كاللىدا ھەر خىيال دېگەندەك، مېنىڭمۇ ئۆز ئالدىمغا سەنئەت قارىشىم بار. ئۇ بولسىمۇ مەن ياراتقان ئەسەردىن بىر مىللەتلا ئەمەس بەلكى بارلىق مىللەتلەر بەھرە ئالالىسا ۋە ئۇنىڭ مەزمۇنلىرىدىن تەربىيەگە ئىگە بولالىسا، ئاددىيسى كۆرۈپ ھۇزۇر ئالالىسا، شۇ ماڭا كۇپايە.» يۇسۇپ ـ جان كۆپ قىرلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە رەسسام بولۇپ، بىر نەچچە كىتابنىڭ ۋە «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ مۇقاۋا ۋە قىستۇرما رەسىملىرى ئۇنىڭ قولىدا بېزەلگەندىن باشقا، ئۇنىڭ كۆپلىگەن ماي بوياق رەسىملىرى «خەلق گېزىتى»، «خوتەن گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى»، «شىنجاڭ رەسىملىك ژۇرنىلى»، «شىنجاڭ سەنئىتى»، «شىنجاڭ ئايالىرى»، «بۇلاق ژۇرنىلى» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرنالىلاردا گۇۋەل سەنئەتنىڭ سېھرىي كۆچىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە.

(جاپپار رەھىمى)

«چىلىشقا تويمىغان» ئەزىمەت

زېرەك شاگىرىت

كىگىز چىلىك مەھسۇلاتلىرى خەلقىمىزنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ، ھەر خىل نۇسخىدىكى كۆركەم تۇنىكە گۇللۇك كىگىز، تەكلىمات كىگىز ۋە تامغا باسما گۇللۇك كىگىزلەر

ياتاق ئۆيلەر، ئايۇان ـ سارايلارغا ئاساسلىق سېلىنچا قىلىنىپ، ئۆيلەرگە ھۆسن قوشاتتى. كىگىز قالپاق، كېپىنەك (تىكىچى يوق كىگىز يامغۇرلۇق چاپان) قاتارلىقلار ھۆل ـ يېغىن كۆپ ياغىدىغان جايلاردا كەم بولسا بولمايدىغان يامغۇرلۇق كىيىم ھېسابلىناتتى، كىگىز پايپاق، پىيما قاتارلىقلار قاتتىق سوغۇق پەسىللەردە پۇت بارماقلىرىنى ئۇششۇپ كېتىشتىن ساقلايدىغان ئەڭ ياخشى ئاياغ كىيىمى ھېسابلىناتتى. قىسقىسى، كىگىز چىلىق ـــ بازىرى ئىتـ ـتىك، تاپاۋىتى ياخشى بىر خىل كەسىپ ئىدى.

ئوغلىنىڭ ماھىر ھۈنەرۋەن بولۇپ چىقىشىنى ئارزۇلىغان داۋۇت ئاخۇن 1962 ـ يىلى ئەمدىلا 16 ياشقا كىرگەن ئوغلى ئابدۇرېشىت ئاخۇننى چىرا بازىرىنىڭ چاقما كەنتىدىكى داڭلىق كىگىزچى ھىدا ـ يەت ئۇستامغا شاگىرتلىققا بەردى. پېشقەدەم ئۇستا بۇ كىچىك شا ـ گىرتىنى ياقتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭغا ئۆزى بىلىدىغان ماھارەتنىڭ ھەممىسىنى ئايماي ئۆگەتتى. ئابدۇرېشىت ئاخۇنمۇ ئۇستازىدىن قېتىرقىنىپ ئۆگەندى. بىر نەچچە يىلغا قالماي ھەر خىل سىيدام كىگىز، بوياق كىگىز، گۈللۈك كىگىز، تەڭلىمات، كېپىنەك، پىيما قاتارلىق كىگىزچىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش ھۈنەر ـ سەنئىتىنى پۈختا ئىگىلەپ ماھىر كىگىزچى بولۇپ يېتىشتى. ئاز ـ دىن ئۇستازىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ، چىرا ناھىيەلىك قول سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ كىگىزچىلىك كوپېراتىپىغا كىرىپ ئىشلىدى ۋە تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ ئاساسلىق ئۇستىلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

شاللىنىش بوسۇغىسىدا

20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ ، 70 ـ يىللىرىدا كىگىز مەھسۇلاتلى ـ رىنىڭ بازىرى ئىتتىك ئىدى. كىگىزچىلىك كوپېراتىپى ئېھتىياج ـ لىق بولغان خامئەشيا يۈڭنى تاشقى سودا تارماقلىرى بىر تۇتاش تە ـ مىنلەپ بېرەتتى. ئىشلەپچىقىرىلغان ھەر خىل كىگىز ۋە كىگىز ـ چىلىك مەھسۇلاتلىرى تەمىنلەش ـ سودا كوپېراتىپلىرى تەرىپىدىن بىر تۇتاش سېتىۋېلىنىپ، بىر تۇتاش سېتىلاتتى. خەلق ھۆكۈمەت ـ

www.uyghurkitap.com

لىرىنىڭ خەلق ئىشلار تارماقلىرىمۇ شەھەر ـ يېزىلاردىكى «بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە»لەر، قىينىچىلىقى بار ئائىلىلەرنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ھەر يىلى نەچچە مىڭ پارچە كىگىز سېتىۋالاتتى. ھەر قايسى جايلار ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقلەرنى جىددىي قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، ھەر يىلى نەچچە مىڭ ھەتتا نەچچە ئون مىڭ پارچە كىگىزگە ئېھتىياجلىق بولاتتى.

دېمەك، كىگىز چىلىك كوپىراتسىيىسىنىڭ خامئەشيا كىرگۈزۈش، تەييار مەھسۇلاتلارنى سېتىش ئىشلىرى مەخسۇس خادىملار ۋە باشقا تارماقلار ئارقىلىق بېجىرىلەتتى. كىگىزچى ئۇستىلارنىڭ بۇ ئىشلارغا باش قاتۇرۇشى بىھاجەت بولۇپ، پەقەت ۋەزىپە نورمىسىنى ياخشى ئورۇنلاپ سۈپەتلىك مەھسۇلات ئىشلەپچىقارسىلا بولاتتى. قولى گۈل ئابدۇرېشىت ئۇستام ۋەزىپىنى ياخشى ئورۇنلاپ، بايىاشات بولمىسىمۇ، ھەر ھالدا قەدىر ئەھۋال تۇرمۇش كەچۈرۈشكە كۆنۈپ كەتكەن ئىدى.

ئاردىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتتى. دۆلىتىمىز ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن ئىبارەت يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدى. كارخانىلاردا تەڭ تەقسىماتچىلىققا، «داش قازان تامىقى يېيىش»كە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىن، ئابدۇرېشىت ئۇستامۇ دەسلەپتە باشقا نۇرغۇن كىشىلەرگە ئوخشاش خۇشال بولۇپ يۈردى. لېكىن، 1980 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتلىرى بىسلىپ قېلىشقا باشلىدى. كارخانا ئىش ھەققىنى ۋاقتىدا تارقىتالمايدىغان، بەزىدە نەچچە ئايلاپ ئىش ھەققى بېرەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. بارا ـ بارا خامئەشيا سېتىۋېلىشقىمۇ قادىر بولالمىدى. بۇ چاغدا، بۇرۇن ئىزچىل ھالدا خامئەشيا بىلەن تەمىنلەپ كېلىۋاتقان تاشقى سودا تارماقلىرىمۇ، كىگىزچىلىك مەھسۇلاتلىرىنى بىر ئۆزىلا ئېلىپ ـ سېتىپ پايدا ئالىدىغان تەمىنلەش ـ سودا كوپىراتسىيىسىمۇ قېيىن ئەھۋالدا قالغان ئىدى.

كىگىزچىلىك كوپىراتسىيىنى بۇنداق تەقدىردىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، ناھىيەلىك 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ مەرھۇم باشلىقى ئابلىمىت سۇلايمان ئابدۇرېشىت ئۇستام قاتارلىق بىر نەچچە

كىشىنى باشلاپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىغا بېرىپ جەمئىيەت ۋە بازار تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى. ئۇلار ئىچكى ئۆلكە-لەردىكى زاۋۇتلاردا ئىشلەپچىقىرىلغان گۈللۈك سولياۋ چۈشەكلەر (دىبەنجياۋ)، زىلچا گىلەمگە تەقلىد قىلىپ ئىشلەپچىقىرىلغان سول-ياۋ پايتما باسما گۈللۈك گىلەملەر، بۇدۇر يۈزلۈك سىدام ۋە گۈللۈك سولياۋ چۈشەكلەر، ئىلمەك تېۋىت چىگىش ئۇسۇلىدا زىلچا گىلەمگە تەقلىد قىلىپ ئىشلەپچىقىرىلغان سولياۋ تېۋىتلىق گىلەملەرنىڭ بازاردا تولۇپ - تېشىپ تۇرغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ كېرەكسىز سولياۋ قاتارلىق نەرسىلەردىن ئىشلەپچىقىرىلغان ئىككىلەمچى مەھسۇلات ۋە تەقلىدىي بويۇم بولۇشىغا قارىماي، باھاسى ئەرزان بولۇشتەك ئەۋزەللىككە تايىنىپ، يەرلىك كىگىز مەھسۇلاتلىرىنى بازاردىن قىستاپ چىقىرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەر قايسى جايلاردىكى كىگىز چىلىك كارخانىلىرى دېگۈدەك پالەچ ھالەتكە چۈشكەن، كۆ-پىنچىسى ۋەيران بولغان ئىدى.

ئۇلار تەكشۈرۈش داۋامىدا ئۆزلىرىنىڭمۇ قاتتىق خىرىسقا دۇچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، كىگىز چە-لىك كارخانىسىنى ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، مەلۇم ئىش ھالقىلىرىدا ماشىنىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، ئەمگەك ئۈنۈمدار-لىقىنى ئۆستۈرۈپ، تەننەرخنى تۆۋەنلىتىش ئارقىلىق رىقابەت كۈ-چىنى ئاشۇرۇشنى قارار قىلدى ۋە بۇ ئىشقا ئابدۇرىشىت ئۇستام مەسئۇل قىلىندى. ئۇ چالا - پۇچۇق كۆرگەنلىرىگە ئاساسەن، ئې-لىكتىرلىك كىگىز خامدىغۇ ۋە كىگىز پىشۇرغۇچ لايىھەلىدى، سې-لىسار ئۇستا ۋە كەپشەرچى ئۇستىلارغا يېتەكچىلىك قىلىپ، قايتا - قايتا سىناق قىلىش، ئۆزگەرتىش ئارقىلىق بۇ ئىككى خىل ئۇس-كۇنىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياساپ چىقتى. كارخانىنىڭ ئىش ئۇنۇمى خېلى ئۆستى.

لېكىن، كارخانا بەربىر كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ئورۇن بول-غانلىقى ئۈچۈن، كارخانىنىڭ ئومۇمىي ئوبوروت مىقدارىنىڭ چەك-لىك بولۇشىغا قارىماي، مەمۇرىي باشقۇرغۇچى ، مال كىرگۈزۈش، سېتىش خادىملىرى، تايىنى يوق ھېساباتلارنى خاتىرىلەيدىغان مال-

يە ـ بوغالتىر خادىملىرىنى سەپلەش كېرەك ئىدى. ئىشتىن ئادەم كۆپ بولۇشتىن ئىبارەت تۈزۈلمە خاراكتېرلىق بۇ مەسىلىنى ماشىنىغا تاپىنىپ ھەل قىلغىلى بولمايتتى...

ئېچىنىشلىق ئاقىۋەت ئاخىرى يۈز بەردى ـــ 30 نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە كىگىزچىلىق كارخانىسى تىجارەتنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش داۋامىدىكى بازار رىقابىتىدە بۇ كار-خانا ئاخىرى ئىشتىن توختاپ قالدى. ئابدۇرېشىت ئۇستامۇ باشقا ئىشداشلىرىغا ئوخشاشلا ئىشسىز قالدى.

«چېلىشقا تويمىغان» ئەزىمەت

بۇ چاغلاردا ئۇ ئەمدىلا 40 ياشتىن ھالقىغان بولۇپ، كۆچ-قۇۋۋەتكە، ئەقىلگە تولغان چاغلىرى ئىدى. باشقا ئىش قىلسىمۇ بولاتتى، ئۇ مۇشۇ بازاردا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، بازاردىكى بارلىق تىجارەتچى، كاسىپ، ھۈنەرۋەنلەر بىلەن تونۇش ئىدى. ئۇنىڭ ئە-دەپ ـ قائىدىلىك، ئېغىر ـ بېسىق، توغرا سۆزلۈك ـ لىللا خۇي ـ مىجەزىمۇ ھەممەيلەنگەن تونۇشلۇق ئىدى. باشقا ئىش قىلماقچى بولسا، ئۇنى يېنىغا تارتىدىغان، ھەمدەم ـ ھەمقام بولىدىغانلار چە-قاتتى. لېكىن ئۇ، كىگىزچىلىكتىن مېھرىنى ئۈزەلمىدى. « ئەجدا-دىمىزدىن ئۇدۇم بولۇپ كېلىۋاتقان، ئاقكۆڭۈل ئۇستازىمدىن ماڭا قالغان بۇ گۈلدەك ھۈنەر مېنىڭ قولۇمدا ئۇزۇلۇپ قالمىسۇن، بۇل-مىسا، ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھى، ئۇستازىمنىڭ روھى قورۇنۇپ قا-لىدۇ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ، ـــ ئۆزۇم مۇستەقىل كارخانا قۇراي، ماڭا باشلىقمۇ، مال كىرگۈچى، مال ساتقۇچىمۇ، بۇغالتىر ـ ھە-سابچىمۇ كېرەك بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككى ئوغلۇم قاتارغا قوشۇلۇۋاتىدۇ. ئۇلار يولۇاستەك يىگىتلەرگە ئايلىنىدۇ، ماڭا قول ـ قانات بولىدۇ. ‹يىقىلغان چېلىشقا تويماپتۇ› دېگەن گەپ بار. يىقىل-غان يەردىن دەس تۇرۇشۇم كېرەك.»

ئۇ قەتئىي نىيەتكە كەلگەن ئىدى. ئۇزاققا قالماي، سېلىسار، كەپشەرچى ئۇستىلارنى تەكلىپ قىلىپ، كىگىز خامدىغۇ، پىشۇر-غۇلارنى ياساتتى، قايتا ـ قايتا ئۆزگەرتىپ مۇۋاپىقىيەتلىك ئىشقا

كىرىشتۇردى. ئېلېكتىرلىك پاختا ئېتىش ماشىنىسىنى ئۆزگەرتىپ يۇقۇ ئانقۇغا ئايلاندۇردى. لېكىن، ئۇنىڭ چىشلىرى ھەرە چىشى شەكىللىك بولغاچقا، تالاسى قىسقا بولغان كۇزەك ۋە چىللە يۇڭلارنى ئېتىپ يۇمشىتىشقا ماس كەلگەن بولسىمۇ، تالاسى بەك ئۇزۇن، پىششىقلىشىپ قالغان يازغى يۇڭلارنى ۋە كۇزەك يۇڭلارنى ئېتىشقا ماس كەلمىدى. بۇنداق يۇڭلارنى ئۇزۇپ ـ قىرقىپ بەك ئۇششاق تالاغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. بۇنداق يۇڭدا كىگىز ئېتىلسە، چىدامسىز بولۇپ قېلىپ، خېرىدارلارنىڭ مەنپەئەتى زىيانغا ئۇچرايتتى.

شۇڭا ئۇ، قايتا ـ قايتا ئويلىنىش ئارقىلىق ھەرە چىشلىق تۇلۇقنى ئىسلاھ قىلىپ، تىكەن چىشلىق تۇلۇققا ئۆزگەرتىپ، تىكەن چىشلىق ئانقۇ ياساش قارارىغا كەلدى. ئۇ، تەكلىپ قىلىنغان سېلىسار ئۇستىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئىنچىگە پولات سىملارنى ئىسكاپ مېخ (|_|) شەكىللىك مېتال تىكەنلەرنى ياسىدى. ئۇلارنى يىپلىق رېزىنكە تاسمىنىڭ تەتۇر يۈزىگە قېقىپ، تىكەن چىشلىرىنى ئوڭ يۈزىگە چىقىرىپ، ئاندىن تاسمىلارنى تۇلۇقنىڭ سىرتقى يۈزىگە ئوراپ بېكىتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ كەشپىياتى بولغان «تىكەن چىشلىق يۇڭ ئانقۇ» بارلىققا كەلدى ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشقا كىرىشتۇردى. ئۇزاققا قالماي يەككە ئىگىلىكتىكى ئائىلە كىگىز چىلىك كارخانىسىنى بارلىققا كەلتۇردى.

ئون نەچچە يىلدىن بۇيان چىرا ناھىيەسىدە، تېخىمۇ توغرىسى پۇتۇن خوتەن ۋىلايىتىدە ھەممە كەنتلەرگە دېگۈدەك تارقالغان كىگىز چى كاسپىلار پۇتۇنلەي قول ئەمگىكىگە تايىنىپ مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىدىغانلىقتىن، تەننەرخىنىڭ يۇقىرى بولۇشى سەۋەبىلىك، كەسكىن بازار رىقابىتى داۋامدا ھەممىسى دېگۈدەك بازاردىن ئايرىلىپ، كەسىپ ئالماشتۇرۇشقا ياكى پەقەت قوشۇمچە كەسىپ سۈپىتىدە ساقلاپ قېلىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى. پەقەت ئابدۇرېشىت ئۇستامنىڭ كىگىز چىلىك كارخانىسىلا يېرىم ماشىنىلاشقان تېخنىكا ئەۋزەللىكى، مەھسۇلات تەننەرخىنىڭ تۆۋەن، بازار باھاسىنىڭ مۇۋاپىق بولۇشىغا تايىنىپ، پايانسىز دېگىزدىكى يېگانە ئارالدەك ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى، تېخىمۇ توغرىسى ئۇيغۇر كىگىز چىلىكىنىڭ تىرىك

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

ئەۋرىشكىسىنى ساقلاپ قالدى.

ئابدۇرېشىت داۋۇت ئۇستام 2001 ـ يىلى 55 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ـــ ئابدۇلھېكىم ئابدۇرېشىت بىلەن ئابدۇقادىر ئابدۇرېشىت ئاتىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئاتىسى قۇرۇپ چىققان كىگىزچىلىق كارخانىسىنى ياخشى باشقۇرۇپ كەلـدى. ھازىر بۇ كارخانا سىدام كىگىز، بويىاق كىگىز، تۇنىكە گۈللۈك كىگىز، تەكلىمات قاتارلىق ئالتە خىل تۈرگە مەنسۇپ بولغان ئون نەچچە خىل نۇسخىدىكى كىگىز ئىشلەپچىقىرىدۇ. گەرچە بىر قىسىم يىرىك ۋە ئېغىر ئىش ھالقىلىرى ماشىنىلاشتۇرۇلغان بولسىمۇ، گۈل تانابلىرىنى كېسىش، گۈل نۇسخىلىرىنى چىقىرىش قاتارلىق ئىش ھالقىلىرى يەنىلا ئەنئەنىۋى ئۇسۇل بويىچە قول مەشغۇلاتى بىلەن ئورۇنلىنىپ، ئەنئەنىۋى ھۈنەر ـ سەنئەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ.

ھازىر بۇ كارخانا مۇقىم مۇلكى ۋە ئايلانما مەبلىغى ئىككى مىليون يۈەندىن ئاشىدىغان، يىللىق كىگىز مەھسۇلاتى 10~8 مىڭ پارچىغا، 40~30(مىڭ كۋادراتمېتىرغا) يېتىدىغان يەككە ئىگىلىك كارخانىسىغا ئايلاندى. ھەر خىل نۇسخىدىكى گۈللۈك كىگىز مەھسۇلاتلىرى پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تارقالغان چۆپقەتلىرى ئارقىلىق، ۋىلايەت تەۋەسىدە سېتىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە 30 نەپەردىن ئارتۇق ئەمگەك كۈچى مەزكۇر كارخانا تەمىنلىگەن ئىش ئورنىدا ئىشلەپ تۇرمۇشىنى قامداۋاتىدۇ. گەرچە، ئەنئەنىۋى كىگىزچىلىكنىڭ قاچانغىچە ساقلىنىپ قالىدىغانلىقى ۋە مەزكۇر كارخاننىڭ ئاخىرقى تەقدىرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى ھەققىدە ھازىرچە كېسىپ بىر نەرسە دېيىش مۇمكىن بولمىسىمۇ، مەرھۇم ئابدۇرېشىت داۋۇت ئۇستامنىڭ كىگىزچىلىكنى ماشىنىلاشتۇرۇش، ئەنئەنىۋى گۈللۈك كىگىز ئىشلەپچىقىرىش ھۈنىرىنى سەنئىتىنى ساقلاپ قېلىش يولىدا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقى ۋە سىڭدۈرگەن ئەجرى ئەۋلادلار قەلبىدە مەڭگۈ يادلىنىدۇ.

(مۇھەممەتئىمىن سابىر)

رادىيو ـ تېلېۋىزىيە پەرۋانىسى

سىز ھەر كۈنى شىنجاڭ تېلېۋىزىيەسى تارقاتقان جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرنىڭ تەرجىمە فىلىملىرىنى كۆرگەن چېغىڭىزدا، ئاشۇ فىلىملەرنى ئانا تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىش يولىدا ئەجىر سىڭدۈرگەن تەرجىمانلار، ئاۋاز ئارتىسلىرى، تېخنىك خادىملارغا تەشەككۈر ئېيتىسىز، چۈنكى، مەنىۋى تۈرمۈشىمىزنى بېيىتىشتا ئۇلارنىڭ ئەجرى كۆپ، تۆھپىسى زور، شۇڭا ئۇلار ئالقىش ۋە ھۆرمەتكە مۇناسىپ. خوتەن ۋىلايەتلىك رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى تېلېۋىزىيە تېيا-تىرى تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ سابىق مۇدىرى، ۋىلايەت بويىچە ئىختىساسلىق خادىم، ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس نەزىياز مۇھەممەت روزى بۇ سەپتىكى ھۆرمەتكە لايىق تۆھپىكاردۇر.

نىياز مۇھەممەت روزى 1962 ـ يىلى 7 ـ ئايدا چىرا ناھىيەسىنىڭ نۇرى يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ، يېزىلىق رادىيو ئۇزىلىغا خىزمەتكە قوبۇل قىلىنغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ ئۆز كەسپىگە ئىشتىياق باغلاپ، سىياسىي ۋە كەسپىي ساپاسىنى ئۈزۈكسىز ئۆستۈرۈپ، دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ رادىيو ئاڭلاش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، تارقاق بولغان كەنتلەرنى رادىيو سىم يولى ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇپ، پارتىيەنىڭ فاكتىن ـ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. ناھىيە رەھبەرلىرى ئۇنىڭ خىزمەتتىكى تىرىشچانلىقى، كەسپىي قابىلىيىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، 1971 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئۇنى چىرا ناھىيەلىك رادىيو ئۇزىلىغا يۆتكىدى. ئۇ ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغان خىزمەتنى بەجاندىل ئىشلەپ، رەھبەرلىكىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى 9 ـ ئايدا ۋىلايەتلىك رادىيو رېمونت پونكىتىغا يۆتكىلىپ كەلدى. 1979 ـ يىلى بۇ ئورۇن ۋىلايەتلىك رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى. ئۇ كەسپىتە ئىلگىرىلەش ئۈچۈن بىلىم ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ 1982 ـ يىلىدىن 1984 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ رادىيو ـ تېلې-

www.uyghurkitap.com

ۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى خوتەن تارماق مەكتىپىنىڭ خەنزۇچىلىق كەسپىدە ۋە 1984 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1987 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە يەنە شۇ مەكتەپنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇدى. ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن ئۆزگەنگەلىرىنى خىزمەت ئەمەلىيىتى داۋامىدا ئىشلەتتى. ئۇ رادىيو ـ تېلېۋىزىيە سېپىدە ئىشلەۋاتقان تېخنىك خادىملارنىڭ ئۇيغۇرچە پايدىلىنىش ماتېرىيالى كەمچىل بو ـ لۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، رادىيو ـ تېلېۋىزىيە تېخ ـ نىكىسىغا ئائىت توققۇز پارچە كىتابنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىل ـ دى. ئۇنىڭدىن تۆت كىتاب پەننى ئومۇملاشتۇرۇش نەشرىياتى تەرد ـ پىدىن نەشر قىلىندى. قالغانلىرىنى ئاپتونوم رايونلۇق رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى بېسىپ تارقاتتى. ئۇ يەنە «رادىيو تېخنىكىسى قوللانمىسى»، «مۇخبىرلىك، تەھرىرلىك دىكتورلۇق قوللانمىسى» نى تۇزۇپ، ۋىلايەت بويىچە ئېچىلغان رادىيو ـ تېلېۋىزىيە كەسپىي خادىملىرىنى تەربىيەلەش كۇرسلىرىدا دەرسلىك قىلدى. ئاپتونوم رايون بويىچە ئېچىلغان تۆت قارارلىق ئۆگىنىش كۇرسىدا تەكلىپكە ئاساسەن دەرس ئۆتۈپ، كۇرسانتلارنىڭ تەشەككۇرىغا ئېرىشتى.

1983 ـ يىلى خوتەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى پۈتۈپ ئىشقا كى ـ رىشتى. بىراق ئۇيغۇرچە پىروگرىممىلارنىڭ تەكرار كۆرسىتىلىشى كۆپ بولۇپ، ئۇيغۇرچە تېلېۋىزىيە پە ـ روگراممىلىرىنى كۆپەيتىش كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ كۆچلۈك تە ـ لىپى ئىدى. 1990 ـ يىلى 2 ـ ئايدا، مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرى تېلېۋىزىيە تېياتىرى تەرجىمە بۆلۈمى قۇرۇش تەييارلىقىنى ئىش ـ لەشنى ئۇقتۇردى. ئىدارە رەھبەرلىكى تەييارلىق خىزمەت ئىشلەشنى نىياز مۇھەممەت روزىغا تاپشۇردى. بىر ئېغىزلىق ئىشخانا ۋاقىتلىق ئاۋاز ئېلىش ئۆيى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. جەمئىيەتتىن ئاۋاز ئار ـ تىسلىرى قوبۇل قىلىنىپ، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە تېياتىرى تەرجىمە مەركىزىدىن مۇتەخەسسىس تەكلىپ قىلىنىپ، تۇنجى تەرجىمە فى ـ لىم سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەندى. شۇنىڭ بىلەن خوتەنده تېلېۋىزى ـ يە تېياتىرى تەرجىمە خىزمىتىدە يېڭى سەھىپە ئېچىلدى. نىياز مۇھەممەت روزى بۇ جەريانداﺍ تېلېۋىزىيە تەرجىمە بۆلۈمىگە مەبلەغ،

ئۈسكۈنە، ئىشخانا ھەل قىلىش، ئاۋاز ئارتىسلىرىنى، تېخنىك خادىملارنى تەربىيەلەش ھەم ھەر قايسى ئىش ھالقىلىرىنى ئۆز ئارا ماسلاشتۇرۇش جەھەتتە تەشەببۇسكار بولۇپ، رەھبەرلەرگە پىكىر تەكلىپ بېرىپ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ بۇ خىزمەتكە ئەھمىيەت بىرىشىنى قولغا كەلتۈردى. ۋىلايەت رەھبەرلىرى دەسلەپكى قەدەمدە بىر يۈرۈش ئۈسكۈنە ھەم راسخوت ھەل قىلىپ بەردى. 1991 - يىلى يىل بېشىدا تېلېۋىزىيە تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ دەسلەپكى كۆلىمى شەكىللىنىپ، نورمال ئىشلەش شارائىتى ھازىرلاندى. بىراق ئادەم كۆچى يېتەرلىك بولمىغاچقا، بىر ئادەم بىر نەچچە خىل ئىشنى قىلىشقا توغرا كەلدى. ئەنە شۇنداق قىيىن شارائىتتا، نىياز مۇھەممەت روزى بۆلۈم مەسئۇللۇقىنى ئىشلەشتىن باشقا، تەرجىمە، تەھرىرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. دەسلەپكى قەدەمدە بىر نەچچە تېلېۋىزىيە تىياتىرى سېنارىيەسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەرجىمە قىلدى. تەرجىمىدە دۇچ كەلگەن قىيىن مەسىلىلەر توغرىسىدا پىكىر قەدەم كەسىپ ئەھلىلىرىدىن مەسلىھەت سورىدى. تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىغا بېرىلگەن ئاۋازدا يەرلىك شېۋە ئارىلىشىپ قالماسلىقى كېرەك ئىدى. شۇڭا ئۇ تىل ئۆتكىلىنى چاڭ تۈتتى، تىل تەلىپىگە يەتمىگەن تەرجىمە فىلىملىرىنى قايتا - قايتا تۈزىتىپ ئاندىن تاراقاتتى. تېلېۋىزىيە فىلىمىنىڭ تەرجىمىسىنى سۈپەتلىك چىقىرىش ئۈچۈن يېتەرلىك ئاۋاز ئارتىسلىرى بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇ، ئاۋاز ئارتىسلىرىنى تالىلاش، تەربىيەلەش، مەشىق قىلدۇرۇشقا ئالاھىدە ئەجىر سىڭدۈردى. ئۇلارغا يۇقىرى ئۆلچەم، قاتتىق تەلەپ قويدى. ئاۋاز ئارتىسلىرى جەمئىيەتتىن تەكلىپ قىلىنغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ خىزمەت ۋاقتى بىلەن ئاۋاز بېرىش ۋاقتىنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھەر ئىككىسىگە دەخلى يەتكۈزمەسلىككە كاپالەتلىك قىلدى. تەرجىمە بۆلۈم قۇرۇلغاندىن ھازىرغا قەدەر ئۇ، جۈڭگو ۋەچەت ئەللەرنىڭ 878 قىسىم تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى، 550 سان يېزا ئىگىلىك پەن - تېخنىكا ساۋاتلىرىنى تەرجىمە قىلىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئۇيغۇرچە تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ئاز بولۇشتەك بوشلۇقنى تولدۇرۇشقا ھەسسە قوشتى.

www.uyghurkitap.com

نىياز مۇھەممەت روزىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى بىكارغا كەتمىدى. 10 نەچچە يىلدىن بۇيان خوتەن تېلېۋىزىيە تەرجىمە بۆلۈمى تەرجىمە قىلغان 13 تېلېۋىزىيە تىياتىرى ئاپتونوم رايون بويىچە نادىر تېلېۋىزىيە تەرجىمە فىلىملىرى بولۇپ باھالىنىپ، 1 ــ ، 2 ــ ، 3 ــ دەرىجىگە ئېرىشتى. بۇنىڭ ئىچىدىن ئالتە فىلىم مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تىلىدىكى تېلېۋىزىيە تەرجىمە فىلىملىرىنى باھالاشتا نادىر تېلېۋىزىيە تەرجىمە فىلىمى بولۇپ باھالىنىپ «تۇل-پار» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. بىر فىلىم مەملىكەتلىك رادىيو ــ تېلېۋىزىيە ئىلمىي جەمئىيىتى تەرىپىدىن 2 ــ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. خوتەن تېلېۋىزىيە تەرجىمە بۆلۈمى 1994 ــ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ مۇكاپاتلاندى. 1998 ــ يىلى مەملىكەت بويىچە رىغبەتلەندۈرۈش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئۇ خىزمەتكە قاتناشقان 42 يىلدىن بۇيان، كۆپ قېتىم ئىلغار خىزمەتچى، مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى، ئىلغار پەن ــ تېخنىكا خادىمى بولۇپ باھالاندى. ئىككى قېتىم ۋىلايەت دەرىجىلىك مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى نەمۇنچىسى، ئىككى قېتىم ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار پەن ــ تېخنىكا خادىمى بولۇپ، 1998 ــ يىلى ۋىلايەت بويىچە كۆزگە كۆرۈنگەن ئىختىساس ئىگىسى بولۇپ، 2000 ــ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس بولۇپ باھالاندى. ئۇنىڭ نامى «جۇڭگودىكى مەشھۇر كىشىلەر قامۇسى» ۋە «جۇڭگو ئالىملىرى» قامۇسىنىڭ شىنجاڭ قىسمىغا كىرگۈزۈلدى. ①

(ئۇيغۇلقاسىم مەتنىياز)

رەئىس ماۋزېدۇڭغا دوپپا تەقدىم قىلىش

1958 ــ يىلى قۇربان تۇلۇمنىڭ ئېشەككە مىنىپ بېيجىڭغا بېرىپ رەئىس ماۋزېدۇڭنى كۆرمەكچى بولغانلىقى ۋە ئاخىرى بۇ ئارزۇسىغا يېتىپ، رەئىس ماۋزېدۇڭنى كۆرگەنلىكى ھەققىدىكى تە-

① («خوتەن گېزىتى»نىڭ 2005 ــ يىلى 9 ــ نويابىر سانىدىن ئېلىندى)

سىرلىك ھېكايە ۋەتىنىمىز زېمىنىدا كەڭ تارقالغان ھەمدە باشلاڭ-غۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكىگە كىرگۈزۈلگەنىدى. 1964 - يىلى 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى يەنە بىر تەسىرلىك خۇش خەۋەر كىشىلەر قەل-بىنى لەرزىگە سالدى. شۇ كۈنى قاراقاش ناھىيەسىدىن نۇرخان ئىلى ھەيۋەتلىك «خەلق ساربىيى»دا رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ قۇبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى. نۇرخان ئىلى رەئىس ماۋزېدۇڭغا بىر چىمەن دوپپىنى قوش قوللاپ تەقدىم قىلدى.

«مەن ئاشۇ مىنۇتلارنى مەڭگۈ ئۇنتالمايمەن...!» 2008 - يىلى 4 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىز نۇرخاننىڭ ئۆيىگە زىيارەتكە باردۇق. بۇ گەپنى قىلغاندا 60 ياشقا كىرگەن نۇرخان تولۇپ - تاشقان چوڭ-قۇر ھېسسىيات بىلەن بەختلىك ئەسلىمىگە چۆمدى. 44 يىل ئىل-گىرىكى ئۇنتۇلغۇسىز كۆرۈنۈش ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن كىنو لېنتە-سىدەك ئۆتۈشكە باشلىدى...

قەلبىگە چوڭقۇر ئورناپ كەتكەن ئۇنتۇلغۇسىز مىنۇتلار

1964 - يىلى 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى «خەلق» سارىيىنىڭ شىنجاڭ زالىدا رەئىس ماۋزېدۇڭ كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاق-نىڭ 9 - قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىللىرى بىلەن سەممىي سۆھبەتلەشتى. بۇ ۋاقىتتا شىنجاڭلىق ياش ئۇيغۇر قىز چىمەن دوپپىنى چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن رەئىس ماۋزېدۇڭغا قوش قوللاپ تەقدىم قىلدى.

رەئىس ماۋزېدۇڭ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا دوپپىنى قولىغا ئالدى. بۇ چاغدا خەنزۇچىنى بىلمىدىغان بىر ئايال ۋەكىل يېنىدا تۇرۇپ، رە-ئىس ماۋزېدۇڭغا: «ئۇنىڭ ئىسمى نۇرخان، شىنجاڭنىڭ قاراقاش نا-ھىيەسىدىن كەلگەن ئەمگەك نەمۇنچىسى، ئۇ 24 ئاخشام سەرپ قە-لىپ تىككەن بۇ دوپپىنى سىزگە تەقدىم قىلدى» دېدى.

رەئىس ماۋزېدۇڭ چىرايلىق تىكىلگەن بۇ دوپپىغا ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسېلىپ: «قاراقاش ناھىيەسىدىن كەلگەن نۇرخان، سىزگە رەھمەت!» دېدى ھەمدە يەنە بىر قېتىم نۇرخان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

ئۇيغۇر كىتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

نۇرخانىڭ يۇزلىرى ھاياجانلىق يېشى بىلەن يۇيۇلدى، لەۋلىرى تىترەپ بىرئېغىزمۇ گەپ قىلالمىدى.

كونا جەمئىيەتتىكى ئازاب ـ ئوقۇبەت

نۇرخان قاراقاش ناھىيە پۇرچاقچى يېزا ئاياغ پۇرچاقچى كەنتىدىن بولۇپ، بالىلىق مەزگىلىدە ئانىسى نىساخان دائىم ئۇنىڭغا كونا جەمئىيەتتىكى ئازاب ـ ئوقۇبەتلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى. كەنتتە سەپەرۋەگ ئىسمىلىك بىر باي بولۇپ، بىر كۈنى ئۇ، نىساخانىڭ مەي باغلاپ پىشقان ئۆرۈكىنى قېقىپ قويلىرىنى باقىدۇ. ئامالسىز قالغان نىساخان كۆز يېشى قىلغىنىچە ھېچنېمە دېيەلمەيدۇ، ئويلىمىغان يەردىن شۇ كۈنى كەچتە باينىڭ ئالتە قويى ئۆرۈكىنى كۆپ يېگەچكە، قورسىقى ئېسىلىپ ئۆلىدۇ. باي مالىينى بۇيرۇپ، ئۆلۈك قويلارنى نىساخانىڭ ھويلىسىغا تاشلاپ: «قويلىرىم بىر قانچە ئۆرۈكۈڭنى يېگەن ئىدى، قورسىقى ئېسىلىپ ئۆلۈپ كەتتى، زىيانىنى تۆلىشىڭ كېرەك» دەيدۇ. باي نىساخانىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا قارىماي قوتىنىدىكى ئۇچ تۈياق قوينى مەجبۇرىي ئېلىپ كېتىدۇ ۋە نۇرخانىڭ ئاكىسى مەتقۇربانىنى بىر يىل ھەقسىز يىللىقچىلىققا سالىدۇ.

خوتەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، نۇرخانىڭ ئائىلىسىگە يەر تەقسىم قىلىنىپ، ھەقىقىي خوجايىنىغا ئايلىنىدۇ. ئۇ چوڭقۇر ھاياجان بىلەن: كومپارتىيەنىڭ مېھرى ـ شەپقىتىگە ھېچنېمە يەتمەيدۇ، رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ مېھرى ـ مۇھەببىتى قاراقاش دەرياسىدىنمۇ چوڭقۇر، قاراقۇرۇم تېغىدىنمۇ يۇكسەك، رەئىس ماۋزېدۇڭ بىزنىڭ نىجات يۇلتۇزىمىز، دەپ قارايدۇ ھەمدە رەئىس ماۋزېدۇڭنى كۆرۈشنى كېچە ـ كۈندۈر ئارزۇ قىلىدۇ.

قەدىردان كىشىگە دوپپا تەقدىم قىلىش

ئازادلىقتىن كېيىن، خوتەن زېمىنىدا ھەممە نەرسە يېڭى تۈسكە كىردى. نۇرخان ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن يۇرت ـ ماكانىنى گۈللەندۈرۈش قۇرۇلۇشىغا ئاتلاندى. بوز يەر ئېچىپ ئېتىز بىنا قىلىش، ئېرىق ـ ئۆستەڭ، يول ياساش ئەمگەكلىرىدە ئەرلەر بىلەن بەسلە-

شىپ ئىشلىدى. نۇرخان قىلغان ياخشى ئىشلار سان ـ ساناقسىز بو-لۇپ، ئۇنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى يۇرتداشلار ئارىسىدا كەڭ تارقىلىدۇ، نۇرخاننىڭ تولۇپ ـ تاشقان جاسارىتى ۋە گەۋدىلىك نەتىجىسى كۆپ-چىلىكنىڭ بىردەك ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىدۇ. كەنت نۇرخانىنى ئاياللار خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىدۇ. 1964 ـ يىلى 2 ـ ئايدا نۇر-خان ئاپتونوم رايونلۇق ياش ئاكتىپلار ۋەكىلى بولۇپ سايلىنىپ، ئۇرۇمچىدە يېغىنغا قاتنىشىدۇ. يىغىندا ئۇنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى نۇرغۇن كىشىلەرنى تەسىرلەندۇرىدۇ. بۇ چاغدا نۇرخاندا بېيجىڭغا بېرىپ رەئىس ماۋزېدۇڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئارزۇسى پەيدا بولىدۇ.

شۇنىڭدىن باشلاپ نۇرخان چوقۇم رەئىس ماۋزېدۇڭغا بىرەر سۆزغا تەقدىم قىلىپ، ئۆزۈمنىڭ مىننەتدارلىق ھېسسىياتىمنى بىلدۇرۇشۇم كېرەك، دەپ ئويلايدۇ.

بىر كۈنى ئەتىگەندە نۇرخان دوپپىسىنى كىيىۋېتىپ، تۇيۇقسىز ئۆز ـ ئۆزىگە: ھەي مەن نېمىشقا دوپپا تىكىپ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بېيجىڭغا بېرىپ رەئىس ماۋزېدۇڭغا تەقدىم قىلىشنى ئويلىمىغاندىمەن؟ دۇرۇس، مەن چوقۇم ئالاھىدە، نەپىس دوپپا تىكىپ، ئۇنى رەئىس ماۋزېدۇڭغا تەقدىم قىلىشىم كېرەك، دەپ ئويلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن نۇرخان قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ، ئەڭ ياخشى يىپەك يىپ بە-لەن ئەڭ چىرايلىق نۇسخىنى تەييارلايدۇ. نۇرخان كۈندۈزى ئەمگەك قىلسا، كەچتە ئىشتىياق بىلەن دوپپا تىكىپ، 24 ئاخشام ۋاقىت سەرپ قىلىپ دوپپىنى پۈتكۈزىدۇ.

ئۇ تەلىپۈنگەن كۈنلەر ئاخىرى يېتىپ كېلىدۇ. 1964 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى نۇرخان ئۆزىنىڭ كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى 9 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان-لىقى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئالىدۇ. نۇرخان بېي-جىڭغا بېرىپ رەئىس ماۋزېدۇڭ بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىنى ئۇقۇپ ئىنتايىن خۇشال بولىدۇ. نۇرخان دوپپىنى رەئىس ماۋزېدۇڭغا تەق-دىم قىلىپ ئارزۇسىغا يېتىدۇ.

www.uyghurkitap.com

ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىكى بەختلىك تۇرمۇش

44 يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئەينى يىللاردىكى ياش قىز نۇرخان ھازىر مومايغا ئايلاندى. نۇرخاننىڭ ئۆيىنىڭ كۆزگە چېلىقىدىغان يېرىگە ناھايىتى ياخشى ساقلانغان بىر پارچە سۈرەت جاھازىغا ئېلىنىپ ئېسىپ قويۇلغان بولۇپ، بۇ سۈرەتتە نۇرخاننىڭ ئەينى يىلى رەئىس ماۋزېدۇڭغا دوپپا تەقدىم قىلغان تارىخىي مىنۇتلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

نۇرخان مۇنداق دەيدۇ: «ئەگەر مەن بۇ رەسىمنى ياخشى ساقلىمىسام ئانامغىمۇ يۈز كېلەلمەيمەن، ئانام دائىم ماڭا بۇ سۈرەت ئائىلىمىزدىكىلەرنىڭ ئەڭگۈشتەرى ۋە ئالىي شان ـ شەرىپى، سۈرەتنى چوقۇم ياخشى ساقلاڭ. ئەگەر يۆتكىمەكچى بولسىڭىز، ئۆز قولىڭىز بىلەن يۆتكەڭ، باشقىلار چېقىلمىسۇن، دېگەنىدى. ھەر قېتىم بۇ سۈرەتنى كۆرگىنىمدە، ئۆزۈمنى ياشىرىپ كەتكەندەك ھېس قىلىمەن. شۇ چاغدىن باشلاپ ھازىرغىچە مەن بىر قانچە قېتىم ئۆي كۆچتۇم. بەزى نەرسىلەر يوقالدى، نۇرغۇن قاچا ـ قۇچىلار سۇندى. لېكىن بۇ سۈرەتنى خۇددى كۆز قارىچۇقۇمنى ئاسرىغاندەك ئاسرىدىم.»

ھازىر نۇرخان جورىسى جۈمەنىياز غازى بىلەن بىللە ياشاۋاتقان بولۇپ، نۇرخاننىڭ ئىككى ئوغلى، ئىككى قىزى بار، ئۇلار ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇپ بەختلىك ياشاۋاتىدۇ. جۈمەنىياز غازى پوچتىخانىدا ئىشلىگەن بولۇپ، پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن ھەر ئايدا 1400 يۈەن مائاش ئالىدۇ. نۇرخان 20 يىل ئىلگىرى كەنت كادىرلىق ئۇرۇنىدىن چېكىنگەن بولۇپ، ھازىر «ئۇچ پېشقەدەم» لەر تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولۇۋاتىدۇ. تەشكىلات تارماقلىرى ھەر ئايدا ئۇنىڭغا 100 يۈەن تۇرمۇش يارەم پۇلى بېرىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر مو ياشانغاندا كۆتۈنۇش يېرى، بىر كىچىك بېغى، 100 كۈۋادرات مېتىر كېلىدىغان تۆت ئېغىز ئازادە ئۆيى بار. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ھازىرقى تۇرمۇشىمىز ئەينى يىللاردا ئۇخلىساق چۈشىمىزگىمۇ كىرمەيتتى. ھازىر كەنتىمىزدىكى ھەممە ئائىلىلەرگە تۇرۇبا سۇيى، توك يەتكۈزۈلدى، ئۆيىمىزدە تېلېۋىزور، كىرئالغۇ بار، بۇ يىل يەنە توڭلاتقۇ سېتىۋالماقچى.»

نۇرخان هازىرقى تۇرمۇشىدىن ناھايىتى رازى، ئۇنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى كەنتتىكىلەرنىڭ هەممىسى بىلىدۇ. نۇرخان پارتىيەنىڭ شەپقىتىنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ. يېزا ياكى كەنتتە يېغىن ئېچىلغاندا پۇرسەت بولسىلا يىغىنغا بېرىپ، ئۆزىنىڭ تەسىراتىنى سۆزلەيدۇ.

نۇرخان زىيارەت ئاخىرلىشىش ۋاقتىدا بىزگە مۇنداق دېدى: «يېقىندا مەن ئېغىر بوغۇم ياللۇغىغا گىرىپتار بولۇپ قېلىپ، ئاغرىق ئازابىدىن بېلىمنى رۇسلىيالمىغانىدىم، هەمكارلىشىپ داۋالىنىش ئارقىلىق كېسىلىم شىپاھ تاپتى.»

نۇرخاننىڭ ئۆيىدىن چىققىنىمىزدا ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلۇۋاتقان ئىكەن. يوللارنى هەممە كەنتلەرگە تۇتاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى يولغا قويۇلغاچقا، دېهقانلارنىڭ ئىشىك تۈۋىدىگىچە ئاسفالت يوللار ياسىلىپ، يېزا يوللىرى تېخىمۇ كەڭ، ئازادە بولماقتا. ①

(مۇختار هۇشۇر، مۇهەممەتئىمىن قۇربان)

«تاتلىق شېئىر» يازىدىغان شائىر

2005 - يىلى 22 - مارتتىكى «خوتەن گېزىتى» نىڭ «قاشتېشى» ئەدەبىيات بېتىدە ئابدۇرېشات مۇساجان تۇغرولىنىڭ «قەلەم-كەشلەرگە نورۇزلۇق چاقچاق» ناملىق شېئىرى ئېلان قىلىندى. شائىر شېئىرىدا يۇمۇرىستىك تىل ئارقىلىق، خوتەندىكى بىر بۆلۈك قەلەم ساهىبلىرىغا، جامائەت ئەربابلىرىغا كۆڭۈل ئىزهار قىلغان ۋە ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرگەن بولۇپ، شۇ قاتاردا پېشقەدەم شائىر ئەرشىدىن راشىدىنمۇ بار ئىدى. شېئىردا ئابدۇرېشات مۇساجان ئەرشىدىن راشىدىن توغرۇلۇق مۇنداق مىسرالارنى يازغانىدى:

«شۇ تۇغمەس خىزمەتتىن هەم چېكىنىدىكەنسىز،
كۆرۈنمىدى لېكىن تاتلىق شېئىرىڭىز.
نەۋرە بېقىپ تەگمىدىمۇ شېئىرغا چول،
يا قازاندىن باش ئالالمايمۇ شېئىرىڭىز؟»

① (بۇ ماقالە «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2008 - يىلى 13 - مايىدا ئېلىندى)

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى «چاقچاق» ئاپتورى بىر كۇپلېت شېئىر ئۆزى چوڭقۇر ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلەن كۆڭۈل ئىزھار قىلغان ئەرشىدىن راشىدىننىڭ «تاتلىق شېئىر» نى تېخمۇ كۆپ يېزىشنى ئۇمىد قىلغانىدى. ئابدۇرېشات مۇساجاننىڭ ئۇمىدىنى بارلىق كـ ـ تابخانىلارنىڭ ئورتاق ئۇمىدى دەپ بىلىشكە بولاتتى.

ئەرشىدىن راشىدىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 3 ـ يىللـ ـ قىدىن باشلاپ شېئىر يېزىش مەشقىنى باشلىغان بولۇپ، خوتەن ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدىكى ئەۋزەل ئۆگىنىش مۇ ـ ھىتى، ئۇنىڭ شېئىرىي ئىجادىيىتى ئۈچۈن ئاساس تۇرغۇزۇۋېلـ ـ شىغا زېمىن ھازىرلاپ بەردى. ئوقۇغۇچىلىرىغا بېرىلگەن تاپشۇ ـ رۇقلارنى تەكشۈرۈپ ئۆزگەرتىشتە تەلەپچان ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچـ ـ سى مەرھۇم يازغۇچى قاھار جېلىل ئۇنىڭ تاپشۇرۇق ئۈچۈن يازغان كىچىك ھېكايە، شېئىرلىرى (ئۇنى ھەقىقىي مەنىدىكى ھېكايە، شېئىر دېگىلى بولمايىتتى، ئەلۋەتتە) غا قىزىقتى ۋە ئۇنى ئىلـ ـ ھاملاندۇرۇپ يېتەكلىسە ئۇنىڭدىن ئۇمىد بارلىقىنى ھېس قىلدى. پەرۋىشكارىنىڭ زېرىكمەي يېتەكلىشى، ئىلھام ـ مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا ئۇ شېئىرىي ئىجادىيەت مەشقىنى ئۇزۇكسىز داۋاملاشتۇردى. ئەرشىدىن راشىدىن 1966 ـ يىلى 1 ـ ئايدا «شىنـ ـ جاڭ ئۆسمۈرلىرى گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «يۇرەك قارارىم» نامـ ـ لىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىيات ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەن بولۇپ، شۇنىڭدىن باشلاپ «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»، «شىنجاڭ ئۆسمۈرلىرى گىزىتى»، «خوتەن گېزىتى»، «يېڭى قاشتېشى»، «تارىم»، « شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، «شىنجاڭ ياشلىرى» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرناللاردا 400 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر ۋە بىر قانچە نەزەرىيەۋى ماقالە ئېلان قىلىنغان.

ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە شەكىل جەھەتتە ئازرۇ ۋەزنىدىكى شېـ ـ ئىرلار، مەزمۇن جەھەتتىن جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي ئىللەتلەرنى قامچىلايدىغان ساتىرىك شېئىرلار ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئەرشىدىن راشىدىننىڭ «ۋەتەن»، «باشلىق بولغاندا» ناملىق شېئىر ـ لىرى 1984 ـ يىلى دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى

تەبرىكلەش يۇزىسىدىن «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تەرىپىدىن چىقىرىلغان «يۇرۇكتىكاش شادلىقى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىغا، «ئوخشىمىغاچ شېئىرىڭغا قەلبىڭ»، «قىزىڭ سۆزى» قاتارلىق شېئىرلىرى 1991 - يىلى 2 - ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «100 شېئىر» ناملىق شېئىرلار توپلىمىغا، «تەخسىكەش»، «ئۇنئالغۇ»، «باشلىق بولغاندا» قاتارلىق شېئىرلىرى 1993 - يىلى 10 - ئايدا بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «قامچا» ناملىق تاللانغان ھەجۋىي شېئىرلار توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن؛ 2004 - يىلى «ئاقسۇ ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 100 سان چىقىرىلغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن نەشر قىلىنغان «سېنى ئۇنتالمايمەن» ناملىق شېئىرلار توپلىمىدا «تەخسىكەش»، «تويلۇق» ناملىق ئىككى پارچە شېئىرى تەرجىمھالى بىلەن قوشۇپ ئېلان قىلىنغان؛ «باشلىق ھەققىدە سۆھبەت»، «باشلىق بولغاندا»، «ھەقلىق پاراڭلار» قاتارلىق شېئىرلىرى 1982 - يىلىدىن باشلاپ خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان ئۇچ قېتىملىق مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەرلەرنى باھالاش، مۇكاپاتلاش پائالىيىتىدە ئايرىم - ئايرىم ھالدا 2 - ، 3 - دەرىجىگە ئېرىشىپ مۇكاپاتلانغان.

ئەرشىدىن راشىدىن يەنە ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى نەمۇنىلەرنى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەۋە مىراسلارنى قېزىش، توپلاش، رەتلەش جەھەتتىمۇ بەلگىلىك ئەجىر سىڭدۈرگەن بولۇپ، ئۇ قېزىپ رەتلەپ چىققان لوپ ناھىيەسىنىڭ جىيا يېزىسىدا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن شائىر مۇھەممەت روزى داموللام (شەھىدى)نىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرى «شەھىدى شېئىرلىرىدىن» سەرلەۋھىسى بىلەن «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1998 - يىللىق 1 - سانى (ئومۇمىي 26 - سان) دا ئېلان قىلىندى. ئۇ شەھىدىنىڭ ھازىرغىچە تېپىلغان ئەسەرلىرىنى توپلام قىلىپ تەييارلاپ، خوتەن ۋىلايەتلىك مىللىي، قەدىمىي ئەسەرلەرنى قېزىش، نەشر قىلىش ئىشخانىسىغا تاپشۇرغان. ئۇ توپلىغان بىرمۇنچە بېيىت - قوشاق، چۆچەكلەر «بۇلاق» ژۇرنىلى ۋە لوپ ناھىيەسى باستۇرغان «لوپ خەلق چۆچەكلىرى»، «لوپ خەلق قوشاقلىرى» ناملىق توپلاملارغا كىرگۈزۈلگەن.

www.uyghurkitap.com

ئۇ 1987 ـ يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتى-
نىڭ، 1989 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن باشلاپ جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەت
يازغۇچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ، 1994 ـ يىلىدى باشلاپ خو-
تەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ئىدى.

گەرچە ئۆز شېئىرلىرىنى كىتاب قىلىپ نەشر قىلدۇرۇپ، كە-
تابخانلارغا سۇنۇشقا مۇۋاپىق بولالمىغان بولسىمۇ، شېئىرلىرىنىڭ
تۇرمۇش پۇرىقىنىڭ كۈچلۈك، تاللىغان تېمىلىرىنىڭ ئاكتۇئال بو-
لۇشىدەك بىر قاتار ئالاھىدىلىكى بىلەن كىتابخانلارنىڭ دىققىتىگە
سازاۋەر بولۇپ، جامائەتچىلىكنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەچكە،
«يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ
پىلانلاپ ئۇيۇشتۇرۇشى، لوپ ناھىيىلىك پارتكوم ،خەلق ھۆكۈمىتە-
نىڭ زىچ ھەمكارلىشىشى بىلەن 2003 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 15 ـ
كۈنى ۋىلايەت بويىچە لوپ ناھىيەسىدە مۇھاكىمە يىغىندا، شائىر-
نىڭ ئەسەرلىرى مۇھاكىمە قىلىنىپ، ئىجادىيەت مۇۋاپىقىيەتلىرى
مۇئەييەنلەشتۇرۇلگەن ۋە شائىرغا تون كىيدۇرۇلگەن ئىدى.

ئەرشىدىن راشىدىنىڭ ئىجادىيىتى ئۆزى ياشىغان دەۋرنىڭ
رېئاللىقىنى مەنبە قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ پۈتكۈل ئىجادىيىتى
ئىككى مەزگىلى رېئاللىقى بىلەن زىچ باغلانغان. بۇنىڭ بىرى، ئۇ
ئىجادىيەت سەپىگە كىرىپ كەلگەن1966 ـ يىلىدىن 1978 ـ يى-
لىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان مەزگىل بولۇپ، شائىر سۇبېيېكتىپ
جەھەتتىن چېكىدىن ئاشقان سول لۇشيەننىڭ تەسىرىگە ئۇچراش،
ئوبيېكتىپ جەھەتتىن دەۋرنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن يازغان ئە-
سەرلىرىدە شوئارۋازلىق، مەدھىيەۋازلىق، ئۇقۇملاشتۇرۇش، كا-
لېندارچىلىق قاتارلىق نۇقسانلاردىن خالىي بولالمىدى. پارتىيە
11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن ھا-
زىرغىچە بولغان مەزگىل شائىر ئىجادىيىتىنىڭ ئىككىنچى باس-
قۇچى بولۇپ، بۇ دەۋردە شائىر باشقا قەلەمكەشلەرگە ئوخشاش ئە-
دىيەدە ئازاد بولۇپ، قاتمالىقنى تۇڭىتىپ، بىر تۈركۈم ياخشى
ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىشقا مۇۋاپىق بولدى. «باشلىق ھەققىدە
سۆھبەت»، «باشلىق بولغاندا»، «ھەقلىق پاراڭلار»، «ئۇنئالغۇ»،
«تەخسىكەش»، «بۇ مېنىڭ يۇرتۇم»، «مەن ـــ خاتا ئوقۇلغان كە-

تاب» قاتارلىقلار شائىر ئىجادىيىتىنىڭ ئەنە شۇ كېيىنكى مەزگىللىرىدە ئىجاد قىلىنغان ۋەكىللىك خاراكتېرلىك ئىگە ئەسەرلەردۇر. ئەرشىدىن راشىدىن ئۆز ئەسەرلىرىدە تۇرمۇشتىكى ئەمەلىي ئىشلارنى تەسۋىرلەش، مۇھاكىمە قىلىش ئوبيېكتى قىلىپ، ئۇنى بىر قەدەر يۇقىرى بەدىئىي ماھارىتى بىلەن بەدىئىي چىنلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ ئېستېتىك قىممىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشىگە تىرىشتى. ئۇ ئەسەرلىرىدە ساغلام ئىجتىمائىي ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىپ، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى، ئوي ـ پىكىرى، قىممەت قارىشىدىكى ناچار ئىللەتلەرنى دادىللىق بىلەن قامچىلىدى.

ئەرشىدىن راشىدىن ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى گۇزەل، بېپايان يېزىلارغا، يېزىلاردىكى ساددا، سەمىمىي، ئاق كۆڭۈل، ئىشچان ئادەملەر ئارىسىدا ئۆتكۈزگەن بولغاچقا، ئۇنىڭ قەلبىدە گۇزەل سەھرالىغا، ساددا، ئاق كۆڭۈل ئادەملەرگە نىسبەتەن چوڭقۇر مۇھەببەت ئۇرغۇغان، بۇ خىل مۇھەببەت ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە ئەكس ئەتكەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا مەۋھۇم ئوي ـ پىكىرلەر يوق. شېئىرىي پىكىر تۇز، ئېنىق، روشەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولۇپ، بۇ ماھىيەتتە شائىر قەلبىنىڭ ئاشكارىلىنىشىدۇر. ئەمما بۇ قاراش ھەرگىزمۇ شائىر شېئىرلىرى ئاددىي، يالىڭاچ يېزىلغان، بەدىئىي قىممەتكە ئىگە ئەمەس دېگەن مەنىنى بىلدۇرمەيدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ ئاممىبابلىقىغا ئىگە بولۇشى ئۇ ياشىغان مۇھىتتىن كەلگەن. شائىر شېئىرلىرىدا مۇنداق ئىككى تەرەپ ئېنىق ئىپادىلەنگەن:

بىرىنچى، تەبىئەت مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق گۇزەل لىكىنى ئۇلۇغلاش، گۇزەللىككە ئىنتىلىش. گۇزەللىكنى ئۇلۇغلاش ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئاساسىي ماھىيىتى. ئىنسان گۇزەللىكنى سۆيىدۇ. ئۇنىڭغا ئىنتىلىدۇ. كونكرېت ياشاش پائالىيىتىدە ھەممە ئادەم سەمىمىي، ئاق كۆڭۈل، ئىشچان، راستچىل سۇپەتلەرگە ئىگە بولماقچى بولىدۇ. بۇلارنى ئۆزىنىڭ ئارزۇسى قىلىدۇ. بۇلار گۇزەللىكنىڭ ئىنسان تەبىئىتىدىكى مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بىرى. شائىرنىڭ «باھار كەلدى» (يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى 1984 ـ يىلى 1 ـ سان)،

«بۇ مېنىڭ يۇرتۇم» («تارىم» ژۇرنىلى 1999 ـ يىلى 2 ـ سان) قاتارلىق ئەسەرلىرىدە بۇ قاراش ئىپادىلەنگەن. شائىر بۇ شېئىرلىرىدا گۈزەل يۇرۇكقاش ۋادىسىنىڭ تەبىئىي گۈزەللىكىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئادەملەردە گۈزەللىككە ئىنتىلىش تۇيغۇسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ۋاپادارلىق ـ گۈزەللىكنىڭ ئىچكى ئامىلى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسى ئەل ـ يۇرتقا، ۋەتەنگە مۇھەببەت باغلاش، ۋاپادار بولۇش. شائىر يۇ ـ قىرىقى ئەسەرلىرىدە ئۆز يۇرتىنىڭ گۈزەللىكىدىن سۆيۈنۈپ، ئادەم ـ لەرنىڭ ئۆز يۇرتىنى سۆيۈش، ئۇنى قەدىرلەش، ئۇنى كۆكلىتىش، ئۇنىڭغا مۇھەببەت باغلاش ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىككىنچى، ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا يۈز بەرگەن ناچار ئىللەتلەرنى پاش قىلىپ، كىشىلىك ھايات‌نىڭ پاك ۋە مۇقەددەسلىكىنى نامايان قىلىش مەزمۇنىدىكى شېئىرلار. بۇ خىل مەزمۇنىدىكى ئەسەرلەر ئەرشىدىن راشىدىن ئىجادىيىتىدە مۇھىم ئورۇنغا ئىگە. شائىرنىڭ 80 ـ يىللاردا يېزىپ ئېلان قىلدۇرغان «گۆش ئالغۇچە»، «بېكەتتە»، 90 ـ يىللاردا يېزىپ ئېلان قىلدۇرغان «گالنى بوغۇش يوق بولسا»، «ئادەملەرگە ئۆگەتمەسكىلار»، «تەخسىكەش»، «ئۇنئالغۇ» قاتارلىق شېئىرلىرى بۇ قارىشىمىزغا مىسال بولالايدۇ. بۇلار ئىچىدە «ئادەم ـ لەرگە ئۆگەتمەسكىلار» («ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 1995 ـ يىلى 21 ـ نو ـ يابىردىكى سانىغا قارالسۇن) ناملىق شېئىر توخۇ ۋە ئۇنىڭ خوجايىنى ـ پەيلى، ياشاش ئادىتىنى ئىجتىمائىيلاشتۇرۇپ، ئادەملەرنى توخۇنىڭ ئۆز مەنپەئەتىنى دەپ قىزغىنىشىپ چوقۇشىدىغان، كېچىككىنە تۆھپە ـ سى ئۈچۈن ماختىنىدىغان، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىدىغان، مەز ـ ھەپچىلىك قىلىدىغان، قورقۇنچاقلىق قىلىدىغان ناچار ئىللەتلىرى ـ دىن ئىبرەت ئېلىشقا دەۋەت قىلغانلىقىدەك رېئال ئەھمىيىتى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ شېئىرغا «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 1997 ـ يىلى 13 ـ فېۋرالدىكى «چىمەنزار» ئەدەبىيات بېتىدە ئۆ ـ مەرجان مۇھەممەدنىڭ «ئۆگەنمەيلى ئادەملەر» ناملىق ئوبزورى ئېلان قىلىنىپ، شېئىرنىڭ ئىدىيەۋى، بەدىئىي مۇۋەپپەقىيىتى تۇ ـ لۇق مۇئەييەنلەشتۇرۇلگەن.

شائىر 40 يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا ئۆزىگە خاس كەسپىي ئەخلاق قارىشى تۇرغۇزغان بولۇپ، بۇ: ئىجادىيەتكە ئەستايىدىل مۇ ـ

ئامىلە قىلىش، ئىجادىيەت قىزغىنلىقىنى ساقلاش، قەلەمكەشلەر بىلەن ئىناق ـ ئىتتىپاق ئۆتۈش، ئەسەر ئېلان قىلىشتا سۈپەتكە ئەھمىيەت بېرىش، ئېلان قىلىنمىسا مۇھەررىرلەردىن ئاغرىنماسلىق، يازغان ئەسەرلىرىدە تەشەببۇس قىلىنغىنىغا ئەمەلىيىتىدە رەئايە قىلىش، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشنى نام ـ مەنپەئەتكە، ئەمەل ـ مەنسەپكە ئېرىشىشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالماسلىق، ئىجادىيەتكە ھەقىقىي ئادەمىيلىك بۇرچى نۇقتىسىدىن مۇئامىلە قىلىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يولدىكى ئىزلار

قەدىمكى زامانلاردا خوتەننىڭ مەركىزى ھېسابلىنىدىغان ئىلچى شەھىرىدىن (ھازىرقى خوتەن شەھىرىدىن) باشلىنىپ گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ دۇنخۇاڭ شەھىرىگىچە بولغان ئۇچ مىڭ چاقىرىم (1500 كىلومېتىر) لىق يولنىڭ ئىلچى (خوتەن شەھىرى) دىن چەرچەنگىچە بولغان بۆلىكى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ باشقا جايلار بىلەن سودا، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدا، تاشقى دۇنيانى چۈشىنىشىدە، ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى نامايان قىلىشىدا مۇھىم رول ئويناغان. ئەجدادلىرىمىز بىنا قىلغان بۇ يوللار قۇم ـ بوران، كەلكۇن ئاپىتى تۇپەيلىدىن ئۆچۈپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەندە يولنى ھاياتلىقنىڭ، تەرەققىي قىلىشنىڭ، قۇدرەت تېپىشنىڭ ئاساسى دەپ قاراپ كەلگەن يول سۆيەر ئەزىمەتلەر كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، بۇ يوللارنى قۇم ـ بوراندىن ۋە تۇرلۇك تەبىئىي ئاپەتلەرنىڭ يالماپ ـ يۇتۇپ كېتىشىدىن ساقلاپ قالغان.

بىر ئۆمۈر ھاياتىنى يول ياساشقا، ئاسراشقا بېغىشلىغان ئابابەكرى رەجەپ ئەپەندى تەرىپلەشكە مۇناسىپ ئەزىمەتلەرنىڭ بىرىدۇر. ئۇنىڭ ياشلىقى، توغرىسى بىر ئۆمۈر ھاياتى 1960 ـ يىللارنىڭ بېشىدىن تاكى 2004 ـ يىلى دەم ئېلىشقا چىققۇچە بۇ يولنىڭ لوپچىرا بۆلىكىدىن نىيە ـ چەرچەن بۆلىكىگىچە بولغان قىسمىنى

ئاسراش، يېڭىدىن ياساشقا بېغىشلاندى. بۇ جەريانداا ئاچلىقتىن، ئۇسسۇزلۇقتىن قورقمىدى، پىژغىرىم ئىسسىقتىن، قەھرىتان سوغۇقتىن ۋايسىمىدى.

مەن بىر كىتابخان بولۇش سۈپىتىم بىلەن 1985 ـ يىلى چىرا ناھىيەسىدە چىقىرىلغان « ئانار چېچەكلىرى » ژۇرنىلىدىن « يۇرت سۆيگۈسى » ناملىق ھېكايىنى ئوقۇغان ئىدىم. ھېكايىدە بىر ئادەمنىڭ ئانا يۇرتىغا بولغان مۇھەببىتىنى ساددا تىللار ياردىمىدە جەلپ قىلارلىق ئىپادە قىلىنغان بولۇپ، قەلبىمدە كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يۇرتۇمغا نىسبەتەن كۈچلۈك مۇھەببەت ئويغاتقانىدى. كېيىن بىلدىمكى، بۇ ھېكايىنى بارلىقىنى يول ياساپ، ئاسراپ، ئاۋامنىڭ بەختى ئۈچۈن بېغىشلىغان مۇشۇ زاتى مۇبارەك يازغان ئىكەن. كېيىنچە ئۇنىڭ بىلەن ئىجادىيەت يىغىنلىرىدا تونۇشتۇق. 2001 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە يېزا تېمىسىدىكى ئىجادىيەت يىغىنى نىيا ناھىيەسىدە ئېچىلغاندا، نىيا تاشيول ئۈچاستىكىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتقان بۇ كىشى بارلىق يىغىن ئەھلىگە خالىس نىيەتتە خىزمەت قىلىپ، ئۇلارغا تۇرمۇش ئۆگىنىش سورۇنى ھازىرلاپ بەردى. نىيەنىڭ مول مەزمۇنلۇق سەنئەت بايلىقىدىن ئۇلارنى بەھرىمەن قىلدى.

ئاباباكرى رەجەپ 1949 ـ يىلى 12 ـ ئايدا لوپ ناھىيەسىنىڭ بازار ئىچىدە خىزمەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1957 ـ يىلىدىن 1960 ـ يىلىغىچە چايخانا مەكتەپتە ئوقۇغان. تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالماي 1963 ـ يىلى 9 ـ ئايدا كېرىيە تاشيول ئۈچاستىكىسىنىڭ دامكۇ تاشيول تارماق ئوچاستىكىسىغا بالا ئىشچى بولۇپ كىرگەن. ئۇ يەردە شۇ چاغلاردا ئۇرۇمچىدىكى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوملارنى پۈتكۈزۈپ « سول » چىل لۇشىيەننىڭ تەسىرىدە خىزمەتكە تەقسىم قىلىش نامىدا تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن، نازارەت ئاستىدا ئەمگەككە سېلىنىدىغان زىيالىيلاردىن مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگەنگەن. بولۇپمۇ دامكۇ ئوچاستىكىسىنىڭ شۇ چاغدىكى باشلىقى مەرىپەتپەرۋەر موللا ھاشىمنىڭ غەمخورلۇقىغا ئېرىشكەن. ئۇنىڭ تىنىمسىز ئۆگىنىش روھى موللا ھاشىمنى تەـ

سىرلەندۇرگەن. بۇ ۋاقىتتا بۇ بازىدا 20 دىن ئارتۇق يول ئاسرىغۇچى بولۇپ، ھازىرقى گولاخما يېزىسى بىلەن چىرا يېزىسىنىڭ ئارىلىقىغا جايلاشقان سالجىلىق («مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا «كادىرلار مەيدانى» دەپ ئاتالغان) دېگەن يەردىن كېرىيە ناھىيەسىنىڭ لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانىغىچە بولغان ئارىلىقنى ئاسراش ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئالغان. ئاتابەكرى رەجەپ ئەمگەك مەيدانىدا قاتتىق سىناقلارنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن 1964 ـ يىلى 2 ـ ئايدا رەسمىي ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنغان. بۇ چاغدا دامىكۇ ئۇچاستىكىسى كېرىيە ئۇچاستىكىسىغا، كېرىيە ئۇچاستىكىسى قەشقەر تاش يول ئۇچاستىكىسىغا قارايدىغان بولۇپ، ئاسرايدىغان يول مۇساپىسى ئۇزۇن، شارائىتى ناچار بولۇشتەك ئەھۋال ئاستىدىمۇ قاتناشنىڭ راۋانلىقىغا كاپالەتلىك قىلىپ، ئاۋامنىڭ يول يۈرۈش ھاجىتىدىن چىقىپ كەلگەن ئاتابەكرى رەجەپ 1966 ـ يىلى 2 ـ ئايدا دامىكۇ ئۇچاستىكىسىدىن ئوتتۇرا قىر دەريا‌سى بىلەن چىرا دەريا‌سى ئارىلىقىنى ئاسرايدىغان پاختىلىق بازىسىغا يۆتكىلىپ، تارماق ئۇچاستىكىنىڭ ئۆگىنىش باشلىقى بولغان. 1970 ـ يىلى بازا باشلىقى بولغان. 1971 ـ يىلىدىن 1972 ـ يىلىغىچە كېرىيە ناھىيە ئۇچاستىكىسىنىڭ يېزىقچىلىق گۇرۇپپىسىدا تەشۋىقات خادىمى، 1973 ـ يىلىغىچە دامىكۇ داۋالىنىدە ئىستاتىستىكا خادىمى بولۇپ ئىشلىگەن. 1975 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە خوتەن ناھىيە ئۇچاستىكىسى ئاچقان مېخانىزم مەشغۇلاتچىلىقى تەربىيەلەش كۇرسىدا ئوقۇغان. 1976 ـ يىلىدىن 1996 ـ يىلىغىچە كېرىيە ناھىيە ئۇچاستىكىسىدا سۈپەت تەكشۈرگۈچى، ماتېرىيالچى، ئىستاتىستىكا خادىمى، 1999 ـ يىلى 2 ـ ئايغىچە كېرىيە ناھىيە ئۇچاستىكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. 2004 ـ يىلى 12 ـ ئايدا دەم ئېلىشقا چىققۇچە نىيە ناھىيە ئۇچاستىكىسىنىڭ باشلىقى بولغان. ئۇنىڭ بىر ئۆمۈر ھاياتى لوپ، چىرا، كېرىيە، نىيە ناھىيەلىرىنى تۇتاشتۇرىدىغان بۇ مۇھىم قاتناش يولىنى ئاسراش، ياساش، يوللارغا كۆۋرۈك سېلىش ئىشى بىلەن ئۆتكەن. ئۇ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىگە ئاساسەن 1990 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلىغىچە كېرىيە ناھى-

يەلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، 2000 ـ يىلدىن 2004 يىلىغىچە نىيە ناھىيەلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، نىيە ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان. ئۇ مەسئۇل بولغان نىيە تاشيول ئۇچاستىكىسى 2001 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە «تاشيول سىستېمىسىدىكى ئىلغار ئورۇن»، ئەندىرە داۋبەن 1999 ـ يىل «مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەتلىك ئورۇن» بولۇپ باھالانغان. بۇ داۋبەن يەنە 2003 ـ يىلى «مەملىكەتلىك 1 ـ ماي ئەمگەك مېدالى»غا ئېرىشكەن. نىيە تاشيول ئۇچاستىكىسى ۋە ئەندىرە داۋبەنى 2002 ـ يىلى «ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىيەتلىك ئورۇن» بولۇپ باھالانغان. ئاباباكرى رەجەپ ئەجرىگە يارىشا ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت، خوتەن تاشيول باش ئۇچاستىكىسى قاتارلىق ئورۇنلار تەرىپىدىن ھەر خىل ناملاردا 30 قېتىمدىن ئارتۇق مۇكاپاتلانغان. ئۇنىڭ نامى 2004 ـ يىلى 12 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى بىلەن بايقاش نەشرىياتى ۋە «جۇڭخۇا مەشھۇر كىشىلىرى قامۇسى» تەھرىر بۆلۈمى نەشر قىلغان «خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللەر خاتىرىسى» دېگەن كىتابنىڭ شىنجاڭ قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن.

ئاباباكرى رەجەپ گەرچە مۇنتىزىم ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيالماي 1985 ـ يىلىدىن 1989 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات مەخسۇس كۇرس سىنىپىدا ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ بىلىم ئالغان بولسىمۇ، ئۆگىنىشكە، ئۆگەنگىنىنى ئىشلىتىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ ھازىرغىچە مەتبۇئاتلاردا 35 پارچىدىن ئارتۇق ھېكايىسى، نەسرلىرى، ئىلمىي ـ نەزەرىيەۋى ماقالىلىرى ئېلان قىلىنغان. بۇلاردىن «زەلىلە»، «تاشيولچى» قاتارلىق ئەسەرلىرى 1983 ـ ، 1993 ـ يىلى خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى باھالاش پائالىيىتىدە مۇنەۋۋەر ئەسەر بولۇپ باھالىنىپ مۇكاپاتلانغان. «يىپەك يۇرتىدا توي»، «يىپەك يولىدا پايانداز» ناملىق توپلاملارغا ئىككى پارچە ھېكايىسى كىرگۈزۈلگەن. 1993 ـ يىلىدىن باشلاپ خوتەن

ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولغان. ئۇنىڭ ئەدەبىي ۋە ئاخبارات ئەسەرلىرىنى يېڭى دەۋر تاشيول ئىشچىلىرى تۇرمۇشىنىڭ بەدىئىي، تارىخىي خاتىرىسى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇ 2004 - يىلى ئىجادىيەت، ئاخبارات بىلىملىرى بويىچە تەربىيەلەش كۇرسى ئېچىپ، ئۇچاستىكىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ئۇ دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن «يول تارىخىنى ۋاراقلاپ» ناملىق تارىخىي، رېئال قىممەتكە ئىگە ئەسلىمە خاراكتېرلىك ئەسىرىنى يېزىپ چىققان. بۇ ئەسەر يۇرتىمىزنىڭ گۈللىنىشىدىكى قان تومۇر ھېسابلىنىدىغان بۇ يوللارنىڭ تارىخىي ئەھۋالىنى بىلىشتە، خەلقىمىزنىڭ يول ياساش، ئاسراش، پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇشتەك خىسلىتىنى كۆرۈۋېلىشتا مۇھىم رول ئويناغۇسى.

ئاتابەكرى رەجەپنىڭ بۇ يوللاردا ئىزى قالدى. بۇ ئىزلاردا ئەجدادلىرىمىزنىڭ دۇنياغا مەشھۇر يىپەك يولىنى ياساپ ۋە ئۇنى بۇگۈنگە ئۇلاپ، مەۋجۇتلۇقىنى، گۈللىنىشىنى نامايان قىلىشتەك روھى سىڭدۈرۈلگەن. ئۇنى «يول پەرۋانىسى» دەپ ئاتاشقا تامامەن ھەقلىقمىز.

(سادىر تۇرسۇننىياز ئۇدۇنلۇق)

بىيولوگىيە كەسپىي ساھەسىدىكى ھارماس دوكتور

قۇربان نىزامىدىن 1952 - يىلى خوتەن شەھەر ئىچى غۇجامكۆل - بېشى مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. 1963 - يىلىدىن 1969 - يىلىغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇپ، 1973 - يىلىغىچە لوپ ناھىيە سامپۇل يېزىسىدا «قايتا تەربىيە» قوبۇل قىلغان. 1977 - يىلى 7 - ئايغىچە شىنجاڭ «1 - ئاۋغۇست» يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى ئوتلاقچىلىق كەسپىدە ئوقىغان. 1980 - يىلى شىنجاڭ «1 - ئاۋغۇست» يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ تۇنجى ئەۋلاد ئۇيغۇر

ئاسپىرانتلىقىغا قوبۇل قىلىنىپ، ئوتلاقچىلىق كەسپىدە ئۈچ يىل كەسپىي ئاساسىي نەزەرىيە ئۆگىنىپ ھەم ئەمەلىي تەجرىبە ـ تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، 1983 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ماگىستىر ئۇنۋانى بىلەن ئاسپىرانتلىق ئوقۇشىنى تاماملاپ، ئانا مەكتىپىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغان. ئۇ 1998~1996 ـ يىلىغىچە ياپونىيە خوككايدو سۇت ـ سىيىرچىلىك ئونۋېرسىتېتىدا ئۆسۈملۈك ئوزۇقشۇناسلىقى بويىچە بىلىم ئاشۇرغان. 2002 ـ يىلى يەنە خوككايدو ئۇنۋېرسىتېتىدا دوكتور ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇپ 1996 ـ 1998 ـ يىللىرىكى تەجرىبە ـ تەتقىقاتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، دىسسېرتاتسىيە ياقلاپ 2003 ـ يىلى 9 ـ ئايدا يېزا ئىگىلىك پەنلىرى بويىچە دوكتۇرلۇق ئىلمىي ئۇنۋانىغا، 2009 ـ يىلى پروفېسسورلۇق كەسپىي ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن.

قۇربان نىزامىدىن 30 يىللىق ئوقۇتقۇچىلىق مۇساپىسىدە ئوقۇتۇش، تەتقىقات ۋە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرۇشىپ ئىشلەپ كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش داۋامىدا: «سۈپەتلىك ئوت ـ چۆپ، يەم ـ خەشەك زىرائەتلىرىنى تېرىپ ئۆستۈرۈش ئىلمى»، «ئوت ـ چۆپ ئۇرۇقچىلىق ئىلمى»، «ئوتلاق تۈپراقچىلىقى»، «ئوتلاقچىلىق بوتانىكىسى»، «ئىلمىي ماقالە يېزىقچىلىقى»، «ئاسپىرانتلار مەخسۇس سۆھبىتى» قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتۈپ، ھەر يىلى ئوچتىن ـ ئالتە گۇرۇپپا ئوقۇغۇچىنىڭ ئوقۇش پۈتكۈزۈش پىراكتىكىسى ۋە ئىلمىي ماقالىسىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسپىي ساپاسى ۋە ئەمەلىي ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش جەھەتتە بوشاشماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى.

پەن تەتقىقات جەھەتتە: ئاساسلىقى يۇقىرى ھوسۇللۇق بېدە ئورۇقلۇقى ئىشلەپچىقىرىش؛ قۇرغاقچىلىققا، سوغۇققا، شورغا چىداملىق ئوت ـ چۆپلەرنى تەتقىق قىلىش، ئۇلارنى چۆل ـ جەزىرىلەردە تېرىپ (سۇغارماي) ئۆستۈرۈش، كۆندۈرۈش ۋە يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش تېخنىكىسى؛ سۇ تېجەپ تېرىقچىلىق قىلىش ئاگرو تېخنىكىسى قاتارلىقلارنى ھۇجۇم نىشانى قىلىپ، «ئېچىۋېتىلگەن يايلاق ئۆ-

سۈملۈكلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ ئالدىنقى باسقۇچلۇق قۇرۇ-لۇشى ئۈستىدە تەتقىقات»، «خوتەن چوڭ يوپۇرماقلىق بېدىسىنىڭ سۈپەتلىك ئۇرۇقىنى تەييارلاش، كېڭەيتىش تېخنىكىسى ئۈستىدە تەتقىقات» قاتارلىق دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك بەش تەتقى-قات تېمىسىغا يېتەكچىلىك قىلدى. «شىنجاڭنىڭ ئوتلاق ئېكولوگ-يەسىنى قوغداش ۋە چارۋىچىلارنى ئولتۇراقلاشتۇرۇش ئۈستىدە تەت-قىقات» قاتارلىق بەش چوڭ تەتقىقات تۈرىگە قاتناشتى.

ئۇ 30 نەچچە يىللىق ئوقۇتۇش ئەمەلىيىتى داۋامىدا: شىنجاڭدا سۈپەتلىك بېدە ئۇرۇقى يېتىشتۇرۇش، شىنجاڭدىكى ئېچىۋېتىلگەن يايلاقلارنى ئەسلىگە قايتۇرۇش، چېكىنگەن ئوتلاقلاردىكى ئوت - چۆپلەرنى تېز ئەسلىگە كەلتۈرۈش، بىنەم ھالەتتە (سۇغۇرىلمايدى-غان) يېتىشتۇرۇلگەن ئوتلاق بەرپا قىلىش قۇرۇلۇشىنى نەزەرىيىۋى ئاساس ۋە ئەمەلىي تەجرىبە بىلەن تەمىنلەپ، يۇقىرىدىكى تەتقىقات ۋە تېخنىكا كېڭەيتىش تۈر قۇرۇلۇشىنى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا يېرىپ، ئاساسىي قاتلامدا ئىشلەپ تاماملىدى.

1977 - يىلىدىن 1980 - يىلىغىچە «قۇرغاقچىلىققا چىداملىق چۆپ ئېرەنىنىڭ بىيولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكى ۋە سۇغارماي تېرىپ ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئۈستىدە تەتقىقات» ناملىق ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك چارۋىچىلىق نۇقتىلىق تەتقىقات تۈرىگە قاتنىشىپ، كۈنەس نەسىللىك قوي فېرمىسىنىڭ ئەتىيازلىق يايلىقىدا ئىش باشلاپ، شىنجاڭدا تۇنجى قېتىم چۆل يېقلايلىرىغا سۇغارمای ئوت - چۆپ تېرىپ، «بىنەملىك ئوتلىقى بەرپا قىلىش تېخنىكا تەتقىقاتى»نى تاماملىدى.

1999 - يىلىدىن 2002 - يىلىغىچە نىيە ناھىيەسىدە «خوتەن چوڭ يوپۇرماقلىق بېدىسى» ئۇرۇقىنى يېتىشتۇرۇش نەق مەيدانىدا تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىپ، خوتەن ۋىلايىتىدە ئۇچ مىڭ مو «خوتەن چوڭ يوپۇرماقلىق بېدە ئۇرۇقلۇقى مول - ھوسۇل ئېتىزى»دا، يۈز تونىنا بېدە ئۇرۇقلۇقى تەييارلاپ، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىنى «خوتەن چوڭ يوپۇرماقلىق بېدىسى» ئۇرۇقلۇقى بىلەن تەمىنلەشكە ئاساس سالدى. 2000 - يىلىدىن 2002 - يىلى-

غەچە قەشقەر كونا شەھەر ناھىيەسىنىڭ ئوغۇساق يېزىسى، پەيزاۋات ناھىيەسىنىڭ قىزىلبۇي يېزىسى، لوپنۇر ناھىيەسىنىڭ لوپنۇر باي زىرى، چىتەي (گۈچۈڭ) ناھىيەسىنىڭ ئوتلاقچىلىق پونكىتى، جەمىسار ناھىيەسىنىڭ سەنتەي يېزىسى قاتارلىق جايلاردا بېدە ئۇرۇقلۇقى يېتىشتۇرۇش ۋە يۇقىرى ھوسۇللۇق بېدە ئۆستۇرۇش تېخنىكىسى بويىچە ئولگە كۆرسىتىش ئېتىزى بەرپا قىلىپ، شۇ يىللا ياخشى ئىقتىسادىي ئۇنۇم ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇم ھاسىل قىلدى.

ئۇدا بېدە تېرىپ مۇۋەپپەقىيەتسىز بولغان تاغلىق رايون ئاقچى ناھىيەسىدە 2002 ـ يىلى بېدە تېرىپ ئۆستۇرۇش تېخنىكىسى بويىچە نەق مەيدانda ئولگە كۆرسىتىپ، تېخنىكلارنى تەربىيەلەپ، بىر يىلدا تۆت مىڭ مو بېدىلىك بەرپا قىلىنىشقا ۋە شۇ يىللا يۇقىرى ھوسۇل ئېلىشقا ئاساس سالدى. 2004 ـ يىلىدىن 2006 ـ يىلىغىچە خېجىك ناھىيە تەۋەسىدىكى بىكىتۇەن 104 ـ پولكقا قاراشلىق چارۋىچىلىق فېرمىلىرىنىڭ بالغۇنتاي، ئولاستايدىكى قىشلاق كۆكلەملىكلىرىدە، بايىنبۇلاق رايونى كىچىك يۇلتۇزدىكى يازلىق يايلاقلاردا سۇغۇققا چىداملىق، يۇقىرى ھوسۇللۇق ئوت ـ چۆپ سورتىنى سىرتتىن كەلتۈرۈپ تېرىپ سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتىشكە ئاساس سالدى.

ئۇ 2005 ـ يىلىدىن 2007 ـ يىلىغىچە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ «ئۇرۇمچى جەنۇبىي سايلىقىنى ئۆت ـ چۆپ تېرىپ يېشىللاشتۇرۇش» تۈر قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىپ، بەش مىڭ مو چۆللۈك ئوتلاقنى ئۇرۇق چېچىپ ياخشىلاش خىزمىتىگە تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىپ، بىرىنچى قول ماتېرىيالنى قولغا كەلتۈردى. 2007 ـ يىلىدىن 2009 ـ يىلىغىچە ئىلى قازاق ئوبلاستى مولغۇلكۇرە ئات فېرمىسىدا بىنەملىك (سۇغىرىلمايدىغان) ئوت ـ چۆپ بازىسى قۇرۇش تەتقىقات تۈرىگە قاتنىشىپ، كۆپ قاتلاملىق تەجرىبە ئىشلەپ، ئىلى رايونىدا بىنەملىك ئوت ـ چۆپ بازىسى قۇرۇش ئۇچۇن ئىلمىي ئاساس ۋە ئەمەلىي تەجرىبە توپلىدى. ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، ياپونچە ۋە ئىنگلىزچە تۆت خىل يېزىقتا 61 پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلدى. ئوتلاقچىلىق كەسپىگە ئائىت سەككىز پارچە كىتاب يېزىپ نەشر قىلدۇردى. ئۇ

كۆپ يىللىق ئوتلاقچىلىق تەتقىقاتى ۋە تېخنىكا كېڭەيتىش ئىشلىرىدا كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئاپتونوم رايون ۋە دۆلەت تەرىپىدىن «پەننى ئومۇملاشتۇرۇشتىكى ئىلغار شەخس» دىگەن نامغا ئېرىشىپ مۇكاپاتلاندى.

قۇربان نىزامىدىن ھازىر جۇڭگو تېبابىتى ۋە ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان دورىلىق ئۆسۈملۈكلەرنى تېرىپ ئۆستۈرۈش تەتقىقاتى ۋە ئوقۇشلۇق تۈزۈش خىزمىتى بىلەن مەشغۇل بولماقتا.

ئۇ جۇڭگو ۋە شىنجاڭ ئوتلاقچىلىق جەمئىيىتى، شىنجاڭ بوتانىكا ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى. «قۇرغاق رايونلار تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن مەسئۇل مۇھەررىرى، «شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئىلمى»، «شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، «ئوتخور چارۋا ماللار» قاتارلىق ژۇرناللارنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر ھەيئەت ئەزاسىدۇر.

(ئابدۇللا سۇلايمان)

ئىجادتىن كۆكلىگەن ھايات

كېرىيە ناھىيەسىنىڭ سىيەك يېزا كۆكمەت كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق دېھقان، 2 ـ دەرىجىلىك ئەما مېيىپ، خوتەن ۋىلايەتلىك مېيىپلار بىرلەشمىسى ئەمالار جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى يازغۇچى ـ ئاخباراتچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، يازغۇچى، شائىر ئېزىز ئىمىن يېڭىلمەس ئىرادىلىك، ئەمما ئاددىي بىر ئادەم. ئۇ ھاياتلىق ئالىمىگە كۆز ئاچقىنىدىن باشلاپ، نامراتلىق، موھتاجلىق، خورلۇق، كېيىنچە ئەما مېيىپلىق ئۆزىنىڭ ئىلكىگە قاماپ، پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى قۇرت كەبى غاجىلاپ يەۋاتقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ يېڭىلمەس ئىرادىسىنى سۇندۇرالمىدى. قەلبىدە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئەدەبىياتقا بولغان ئاشىقلىق ئوتىنى ئۆچۈرەلمىدى. ئۇ ئاشۇ ئاشىقلىقنىڭ جاسارىتى بىلەن ھەممە ھەممىنى يېڭىپ، دەقىقە پۇرسەتنىمۇ قولدىن

www.uyghurkitap.com

بەرمەي، ئەدەبىيات ئالىمىدىكى ئىزدىنىشلىرىنى ھازىرقىغا قەدەر بوشاشماي داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە.

ئېزىز ئىمىن ھايات مۇساپىسىدە ئەما مېيىپلىقىغا ھەرگىز تەن بەرمىدى. ئۇ موھتاجلىق ئىچىدە سېرىقتال كۈن ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ باشقىلارغا يۆلىنىشنى ئۆزىنىڭ چىن ئىنسانىيلىقىغا قىلىنغان ھاقارەت دەپ بىلىپ، مېيىپ جىسمىغا، يېرىم ئەما نۇرسىز كۆزلىرىگە تايىنىپ، دېھقانچىلىق قىلىپ، ئۆز ئەجرىدىن «ناۋات» چىشلەپ، ئىرادىسىنى، جاسارىتىنى تېخىمۇ تاۋلاپ كىشىلەرنى غۇرۇرلۇق، ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك، ئېتىقادلىق ئادەم بولۇشقا چاقىرىپ، قانداق ياشاش كېرەك، دېگەن سوئالغا دادىللىق بىلەن جاۋاب بەردى.

1

«بەشتە كاپالەت ئائىلە»، 2 ـ دەرىجىلىك ئەما مېيىپ، يازغۇچى، شائىر ئېزىز ئىمىن 1955 ـ يىلى 20 ـ دېكابىردا كېرىيە ناھىيىسىنىڭ مۇغاللا بازىرى قارائۆگۈ ساي مەھەللىسىدە زىيالىي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ دادىسى ئىمىن مەخسۇر شەنبە بازاردا ئەدەبىيە كادىرى بولۇپ ئىشلەيتتى. ئۇ خېلىلا ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولۇپ، 1944 ـ يىلى ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قەشقەرگە بېرىپ، شۇ يىلى ئەسكەرلىكتىن قېچىپ كېتىپ تاكى 1950 ـ يىلى دېكابىرغىچە قەشقەردە تۇرۇپ قالغان. بۇ جەريانداغى ئۇ بىر تەرەپتىن تىرىكچىلىك قىلغاچ، يەنە بىر تەرەپتىن ئەينى يىللاردىكى ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ جانكۆيەرلىرىدىن تەلىم ئېلىپ، تېزلا خەت ساۋاتىنى چىقىرىپ: «شاھنامە»، «تاھىر ـ زۆھرە»، «غېرىب ـ سەنەم»، «پەرھاد ـ شېرىن»، «قىسسەسۇل ئەنبىيا»، «گۆھەر تۇغدىغان توخۇ»، «ئالتۇن تەڭنە» قاتارلىق نادىر كىتابلارنى ئارىيەت ئېلىپ ئوقۇپ، ئەدەبىياتقا ئىشتىياق باغلىغان. ئۇ قەشقەردىن قايتىپ كەلگىنىدە 50 پارچىدىن ئارتۇق كىلاسسىك كىتابلارنى ئېلىپ كەلگەن. ئۇ تۇنجى ئوغلى ئېزىزنى ئوبدان تەربىيەلەش ئۈچۈن، ھېكايە،چۆچەك، مەسەل سۆزلەپ بېرىپ، گۆدەك ئېزىزنىڭ قەلبىگە ئەدەبىياتنىڭ ئاشىقلىق ئوتىنى سالغانىدى.

ئېزىز مەكتەپتە ئوقۇپ خەت ساۋاتى چىققاندىن كېيىن ئۆزى بىۋاستە كىتاب ئوقۇپ، كەلگۈسىدە يازغۇچى بولۇشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇنىڭ ئوقۇش نەتىجىسى ئىزچىل ياخشى بولغانلىقتىن سىنىپ ئاتلاپ ئوقۇپ بەش يىل ئىچىدە باشلانغۇچ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگەتتى. ئۇنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەن ۋاقتى دەل، تالاي كىشىلەرنى يۇم - يۇم يىغلاتقان، ھەق بىلەن ناھەق ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەن، نۇرغۇن كىشىلەرنى ئۇ دۇنياغا ۋاقتسىز ئۇزاتقان «ئاپەتلىك يىللار» غا توغرا كېلىپ قالغاچقا، ئۇ - نىڭ داۋاملىق ئۆرلەپ ئوقۇشى سۇنىڭ كۆپۈكىدەك يوققا چىقتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنىڭ دادىسى ئىمىن مەكسۇرنىڭ 100 پارچىغا يې - قىن كىتابى ۋە ئۆزى يازغان تۆت - بەش دەپتەر شېئىرلىرى « ئاك - تىپ» لارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقتىن، ئائىلىسى «ئۇنسۇر» دېيىلىپ تارتىپ چىقىرىلغانىدى.

1967 - يىلى ئىيۇن ئېيىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى، ئېزىز ئۇچۇن تولىمۇ قاباھەتلىك، ئۇنىڭ تەقدىر، ئىستىقبالىنى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىۋەتكەن بىر كۈن بولغانىدى، ئۇ كۈنى شەنبە بازار بازىرى داشمان كەنتىنىڭ خامىنىغا بىر توپ كىشىلەر توپلىشىۋالغانىدى. ئۇلارنىڭ ئېغىزىدا « كىتاب كۆيدۈرىدىكەن » دېگەن گەپلەر ئېقىپ يۈرەتتى. بۇنىڭ زادى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالمايۋاتقان ئې - زىز بىر چەتتە ھاڭ - تاڭلىق ئىچىدە قاراپ تۇراتتى. بىر ھازادىن كېيىن «ئاكتىپ» لار ئۆزلىرى ئېرىشكەن «نەتىجە» لىرىنى تاغدەك دۆۋىلىۋەتتى - دە، ئاندىن ئوت ياقتى. ئوتنىڭ يېقىلىشى بىلەن نۇرغۇن كىتابلار كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنىشقا باشلىدى.

ـــ ھۇ يالاقچىلار... نېمىشقا مېنىڭ كىتابلىرىمنى كۆيدۈر - سەن؟... مۇناپىقلار... خائىنلار... ـــ ئۇ شۇنداق دەپ ۋاقىرىغىنىچە ئوت دېڭىزىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئېزىزنى كىملەردۇر ئوت ئىچىدىن سۈغۇرۇۋالا ئېلىپ، مەھكەم قۇچاقلىۋالدى. كىتابلىرىنى ئوتتىن قۇتقۇزۇپ قالالمىغان ئېزىز «ئاكتىپ» لارنى توختىماي تىللايتتى، يىغلايتتى. ئۆزىنىڭ كىچىك بولۇپ قالغانلىقىغا ئۆكۈنەتتى.

ئېزىزنىڭ « ئاكتىپ »لارنىڭ جېنىدىن ئۆتىدىغان سۆزلىرى ئا -

خىرقى ھېسابتا ئۇنىڭغا « بالا ئۇنسۇر » دېگەن قالپاقنى ھەدىيە قىلىدى. شۇ چاغدا ئېزىز ئەمدىلا 12 ياشقا كىرگەن بالا ئىدى. «بالا ئۇنسۇر» پىيەن قىلىنغاندىن كېيىن، چوڭ ئادەملەرنىڭ قاتارىدا مۇئامىلە قىلىنىپ سۇ قۇرۇلۇشلىرىدا، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش مەيدانلىرىدا ئەڭ جاپالىق ئەمگەكلەرگە سېلىندى، دۇمبالاندى، خورلاندى. ئەمما بېشىغا كەلگەن ئاشۇ ئېچىنىشلىق قىسمەتلەر ئالدىدا، ئەدەبىياتقا بولغان ئاشىقلىقى ھەرگىزمۇ خىرەلەشمەستىن بەلكى بارغانسىرى يالقۇنجاپ باردى. ئۇ ئاشۇ «ئاپەتلىك يىللار» دا، رېجىم ئاستىدا ئۆتكەن مۇدھىش كۈنلەردىمۇ ھەرگىز كىتاب ئوقۇشنى توختاتماي، تەقلىد قىلىپ ئەسەر يېزىشنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى.

2

1980 ـ يىلى ئۇ تۇنجى بولۇپ « موللامنىڭ خوتۇنى » ناملىق بىر پارچە دىراما يېزىپدى، ئۇنىڭ دىرامىسى خەلق سەنئەتچىلىرى تەرىپىدىن ئويناپ جەمئىيەتتە خېلىلا غۇلغۇلا قوزغىدى. ئېزىز ئىمىن 1980 ـ يىللاردا كۆپرەك ئاخباراتچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، 1990 ـ يىلىغىچە «شىنجاڭ گېزىتى»، «شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسى»، «خوتەن گېزىتى»، «كېرىيە ناھىيەلىك رادىيو ئۇزىلى » قاتارلىق تەشۋىقات ۋاستىلىرىدا 500 پارچىدىن ئارتۇق ئاخبارات ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىپ، تونۇلغان ئىختىيارىي مۇخبىر بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئاخباراتچىلىقتا قوشقان تۆھپىسى 1984 ـ يىلى «خوتەن گېزىتى» دە، 1986 ـ يىلى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى چىقارغان «مۇخبىرلار ئىشى» دا ئارقا ـ ئارقىدىن تەشۋىق قىلىنىپ، يۇقىرى باھا بېرىلدى. «خوتەن گېزىتى» ئىدارىسى تەرىپىدىن ئۇچ قېتىم «مۇنەۋۋەر ئىختىيارىي مۇخبىر» مۇكاپاتىغا، كېرىيە ناھىيەلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى تەرىپىدىن ئون نەچچە قېتىم « مۇنەۋۋەر ئاخباراتچى » مۇكاپاتىغا نائىل بولدى. ئۇنىڭ 1986 ـ يىلى «خوتەن يېڭى قاشتېشى» دا «باھار كەلدى يېزامغا»، «دېھقان ناخشىسى» ناملىق شېئىرلىرى ئېلان قىلىنىپ ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ يەنە «غەمكىن ئانا»، «بىر قىمارۋازنىڭ ھۆججىتى»، «قوم چېچەكلىرى» قاتارلىق بىر تۈركۈم ھېكايىلەرنىمۇ يازدى.

1991 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئېزىز ئىمىن تۈيۇقسىز كېسەل بولۇپ

قېلىش سەۋەبى بىلەن 2 ـ دەرىجىلىك ئەما مېيىپ بولۇپ قالدى. ئوك پۇتى مېيىپ بولۇپ قالغانلىك ئۈستىگە، ئوك كۆزى پۈتۈنلەي كۆرمەيدىغان، سول كۆزىمۇ يېرىم كۆرىدىغان ـ يەنى پەقەت بەش سانتىمېتىر ئارىلىقتىكى خەتلەرنى پەرقلەندۈرەلەيدىغان بولۇپ قالدى. بىشىغا ئارقا ـ ئارقىدىن كەلگەن رەھىمسىز تەقدىر بىلەن ئېلىشىپ، ئەما مېيىپلىقىغا تەن بەرمەي ئاشۇ يېرىم ئەما كۆزلىرىگە تايىنىپ يېزىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇۋەردى. تەقدىرنىڭ رەھىمسىز چاقچىقى ئۇنى بۇ يولدىن ئەسلا توسۇپ قالالمىدى. ئېزىز ئىمىننىڭ « يېڭى قاشتېشى » ژۇرنىلىنىڭ 1992 ـ يىللىق 2 ـ سانىدا « هارام » ناملىق هېكايىسى ۋە شۇ يىلى « خوتەن گېزىتى » نىڭ ئەدەبىي بېتىدە بىر تۈركۈم رۇبائىي، پارچىلىرىنىڭ ئېلان قىلىنىشى بىلەن ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بولغان ئىشتىياقى بارغانسېرى كۈچىيىپ باردى.

1994 ـ يىلى ئېزىز ئىمىن ئۇچۇن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك بىر يىل بولدى. ئۇ شۇ يىلى قۇرۇلغان كېرىيە ناھىيەلىك يازغۇچى ـ ئاخباراتچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى. يەنە شۇ يىلى « شىنجاڭ ياشلىرى » ژۇرنىلىنىڭ 9 ـ سانىدا « قاسساپ بىلەن زىرىدىكى لەتىپە » ناملىق هېكايىسى ئېلان قىلىنىپ ئوقۇرمەنلەر نىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. 1994 ـ يىلى « خوتەن گېزىتى » نىڭ ئەدەبىي بېتىدە بىر تۈركۈم رۇبائىيلارنى، 1997 ـ يىلى «بوستان» ژۇرنىلىدا بىر تۈركۈم رۇبائىي، شېئىرلارنى ئېلان قىلدى.

ئېزىز ئىمىننىڭ يازغان ئەسەرلىرى كۆپ بولۇپلا قالماستىن، ئەسەرلىرىنىڭ تۈرمۇش پۈرىقى ئىنتايىن كۈچلۈك. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە كىشىلەرنى ۋىجدان ـ غۇرۇرلۇق، ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك، پاك ـ دىيانەتلىك، هەقىقەتنى ياقلايدىغان چىن ئادەم بولۇشقا ئىزچىل چاقىرىپ كەلدى، شۇنداقلا چىن دوستلۇق، چىن مۇهەببەتنى كۈيلىدى.

ئېزىز ئىمىن روبائىيلىرىدا هەقىقەتنىڭ، ئادالەتنىڭ رەزىللىك، ئادالەتسىزلىكلەر ئۈستىدىن چوقۇم غەلىبە قىلغانلىقىغا تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن قارايدۇ. ئۇ بىر پارچە رۇبائىيسىدا مۇنداق يازىدۇ:

يامانغا يان باسما، گۈپپاڭچى بولۇپ،
ياخشىغا قەست قىلما، مەيدەڭگە ئورۇپ.

www.uyghurkitap.com

« ئەلقىساسۇ مىنەلھەق » بوققۇسى بىر كۈن،
يۆلىمەس پۇل، ھوقۇق مەڭگۈلۈك بولۇپ.

ئېزىز ئىمىن شېئىرلىرىدا ئىزچىل ھالدا تۇرمۇش چىنلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى ئاساسىي نىشان قىلدى. ئۇ مۇشۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن باشقىلارنىڭ يۈرەك تارىنى چېكەلەيدىغان نادىر ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەندى. ئۇ بۇ ھەقتە ئۆزىگە خىتاب قىلىدۇ:

ئېزىزىي، شېئىرىڭدا چىنلىق كۆپ بولسۇن،
ھەر مىسرا لىق شېرىن ـ شەربەتكە تولسۇن.
بىل ئۆزۈڭ ساھىبخان، كىتابخان مېھمان
مېھمىنىڭ، تۆھپەڭدىن كۆپ ھۇزۇر ئالسۇن.

ئېزىز ئىمىن ئۆزۈن يىل نامراتلىق، موھتاجلىق ئىچىدە ئۆتتى. ئەمما ئۇ باشقىلارغا يېلىنىپ، يالۇرۇشنى، بېزىرىپ تۇرۇشنى ئەسلا خالىمىدى. ئۇنىڭچە « ھەممە ئادەم ئۆز ئەجرىگە تايىنىپ ياشاش كېرەك» ئىدى. شۇ ۋەجىدىن نامراتلىقنى ئىككى بىلىكىگە تايىنىپ يېڭىپ جان بېقىشنى ئەۋزەل كۆردى. ئۇ بۇ ھەقتە مۇنداق يازىدۇ:

«يوقسۇللۇق دەردىنى تارتتىم كۆپ ئۇزاق،
ئۆزگىنىڭ ئېشىدا باقمىدىم قورساق.
مەن ئۇچۇن شەرەپتۇر ھالال ـ پاك ياشاش،
تاماخور، ئاچ كۆزلۈك بىلىمكى دوۋزاخ.»

«يەتسىمۇ مەرتىۋەم مەيلى ئەرشىگە،
يا چۈشۈپ كەتسىمۇ يەرگە ـ پەرىشكە،
توختىماس قولۇمدا قەلىمىم ئەسلا،
قانىتىمايمەن بۇ جەڭدىن قىلچە كەينىمگە.»

ئېزىز ئىمىن تولىمۇ ئۇمىدۋار، جاسارەتلىك ئادەم. ئۇنىڭدا ئاشۇنداق غايە بولمىغان بولسا بۇگۈنى بولماس ئىدى. ئۇ ھاياتلىق ئالىمىگە ئۇمىد، ئىشەنچ بىلەن باققاچقا، ئۇچ يىلدىن بېرى خەنزۇ تىلى ۋە ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ يەنە «تەنھا بۇركۇت» ناملىق رومانى ئۈستىدە جىددىي ئىزدىنىۋاتىدۇ.

(مەتسەيدى مەنتۇربان)

مىللىي مائارىپ ئۈچۈن تەر تۆككەن خەنزۇ باغۋەن

تۆھپە مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدۇ. مەرىپەت بىغىغا ئەجىر ـ مېھنەت تۆكۈپ، ھېكمەت دۇردانىلىرى بىلەن ئەۋلادلارنىڭ قەلبىنى بىلىم نۇرىغا پۈركىگەنلەرنىڭ تۆھپىسى مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدۇ.

خوتەن شەھىرىدە ئۆزىنىڭ بارلىقىنى مىللىي مائارىپىمىزنىڭ يۈكسىلىشىگە بېغىشلاپ، پۈتۈن زېھنى بىلەن ئوقۇتۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تىنىمسىز ئىزدىنىپ، ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەلبىگە مەرىپەت ئۇرۇقى چېچىپ، ئۇن ـ تىنسىز تۆھپە قوشۇۋاتقان بىر خەنزۇ باغۋەن بار. ئۇ، «ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئالاھىدە ئوقۇتقۇچى» ياڭ دورېن.

مەن يېقىندا مۇخبىرلىق قىلىش جەريانىدا، ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىدىكى ئالاقىدار مەسئۇللارنىڭ ياڭ دورېننىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ياخشى، ئوقۇتۇش تەجرىبىسى ئۇلۇگە بولارلىق، دېگەنلىرىنى؛ بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياڭ مۇئەللىمنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ھەقىقەتەن ئۆگىنىشكە ئەرزىيدىكەن، دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇ ـ نى زىيارەت قىلىش ئىستىكى قوزغالدى. مەرىپەت باغچىلىرىدا يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلىنىپ، قاينام ـ تاشقىنلىقتا چۆمگەن سېنتەبىرنىڭ مەلۇم بىر كۈنى ياڭ مۇئەللىمنى زىيارەت قىلدىم.

50 ياشلاردىن ھالقىغان، ئوتتۇرا بوي، چېچىنى قىروۋ باسقان، چىرايىدىن سەمىمىيلىك، كىچىك پېئىللىق جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان ياڭ مۇئەللىم مېنى ئىشخانىغا تەكلىپ قىلدى.

مەن بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىمنى ئۇنىڭغا ئېيتقىنىمدا، ئۇ: «مەن پەقەت ئۆز بۇرچۇمنىلا ئادا قىلدىم، مېنى تەشۋىق قىلماڭلار، بۇ مېنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشىم. ھازىر تەكشۈرىدىغان بىر مۇنچە تاپشۇرۇقلىرىم بار» دەپ زىيارىتىمنى رەت قىلدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا راۋان سۆزلىشى، كەمتەرلىكىنى كۆرۈپ قايسىبىر شائىرنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى ئىختىيارسىز خىيالىمدىن كەچتى:

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

«كىبىر ــ تەمەننادىن ساقلان ئەي كۆڭۈل،
ماختىنىش ــ تەمادىن ساقلان ئەي كۆڭۈل.
ئۇلاردىن چاڭ ــ توزان يۇقتۇرما ھەرگىز،
كەمتەرلىك ئوتىدا تاۋلان ئەي كۆڭۈل.»

شۇنداق، مېۋىلىك دەرەخ قانچە ئوخشىغانسېرى شۇنچە ئېگىلىدىكەن، شۇڭا كىشىلەر ئۇنى ماختايدىكەن.

مەن ياڭ مۇئەللىمنىڭ زىيارىتىمنى رەت قىلىشىغا قارىماي: «تاپشۇرۇق تەكشۈرۈش سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز، سىزنى تەشۋىق قىلىش مېنىڭ ۋەزىپەم» دېدىم ــ دە، زىيارىتىمنى داۋاملاشتۇردۇم.

ياڭ دورېن 1954 ــ يىلى 8 ــ ئايدا گەنسۇ ئۆلكىسىدە تۇغۇلغان بولۇپ، بالىلىق مەزگىللىدىلا خوتەنگە كەلگەن. 1971 ــ يىلى 1 ــ ئايدا خىزمەتكە قاتناشقان، 1975 ــ يىلى 8 ــ ئايدا خوتەن پېداگوگىكا مەكتىپىنىڭ ئۇيغۇر تىلى كەسپىنى پۈتكۈزگەن. 1981 ــ يىلى شىنجاڭ رادىيو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ماتېماتىكا كەسپىنى پۈتكۈزگەن. 1975 ــ يىلىدىن باشلاپ ئوقۇتقۇچىلىق سېپىگە قەدەم قويۇپ، ئۇزاق مۇددەت ماتېماتىكا ئوقۇتقۇچىلىقى بىلەن شۇغۇللانغان.

ئۇ خىزمەت داۋامىدا ئىلگىرى ــ كېيىن بولۇپ شەھەرلىك 1 ــ ئوتتۇرا مەكتەپ، 3 ــ ئوتتۇرا مەكتەپ، 5 ــ ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى، كافېدرا مەسئۇلى، ئىلمىي مۇدىرى، شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى پارتكومىنىڭ شۇجىسى، ئىدارىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن.

ئۇ يەنە 1996 ــ يىلى ئوتتۇرا مەكتەپ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىي سالاھىيىتىگە، 2004 ــ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «ئالاھىدە ئوقۇتقۇچى» دېگەن نامغا مۇيەسسەر بولغان.

ياڭ دورېن 2001 ــ يىلى 5 ــ ئايدىن ھازىرغىچە خوتەن شەھەرلىك 3 ــ ئوتتۇرا مەكتەپ پارتىيە ياچەيكىسىنىڭ شۇجىسى، مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەندىن بۇيان، ئاز سانلىق مىللەت مائارىپىنى، بولۇپمۇ ماتېماتىكا ئوقۇتۇشىنى يۆكسەلدۈرۈشتە كۆرۈنەرلىك نەتىجە يارىتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ مول ئوقۇتۇش

تەجرىبىسى ۋە پۇختا كەسپىي بىلىمى، شۇنداقلا «قوش تىل» لىق ئارتۇقچىلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ئوقۇتۇشنىڭ بىرىنچى سېپىگە چوڭقۇر چۆكۈپ، دەرسخانا ئوقۇتۇشىنى بىۋاستە ئوستىگە ئالدى. بۇ جەريانىدا ئىككى سىنىپ ئوقۇغۇچىغا ئوقۇش پۈتكۈزگۈچە دەرس ئۆتۈش بىلەن بىرگە، يەنە ئوقۇش پۈتكۈزىدىغان بىر سىنىپ-نىڭ دەرسىنى ئوستىگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىقى ۋە خىزمەتتىكى ئەستايىدىللىقى بىلەن ئوقۇتۇشنىڭ تاپشۇرۇق هالقىلىرىنى چىڭ تۇتتى.

ئۇ، بۇ هەقتە توختىلىپ مۇنداق دېدى: «ماتېماتىكا ئوقۇتۇشىدا بىرىنچىدىن، مۇئەييەن تاپشۇرۇق مەشقى بولغاندىلا، ئاندىن ئەمەلىي ماهارەت يېتىلدۇرگىلى بولىدۇ. ئەكسىچە بولسا دەرسخانىدا بىلگەن-دەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئىقتىدارى يېتىلمەيدۇ. ئىككىنچىدىن، ئوقۇغۇچىدا مۇستەقىل تاپشۇرۇق ئىشلەش ئادىتىنى يېتىلدۇرگەندىلا ئوقۇتۇشنى بارلىق ئوقۇغۇچىلارغا يۈزلەندۇرۇشنىڭ تەلىپىنى ئورۇنلىغىلى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆگىنىش ئادىتىنى يېتىلدۇر-گىلى بولىدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئوقۇتقۇچى تاپشۇرۇق تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت جاپالىق خىزمەتتىن قەتئىي باش تارتمىغاندىلا، ئوقۇتۇش ئۈسۈلىنى ياخشى ئىگىلەپ، دەرس تەييارلىقىدا ئوقۇغۇچىغا قاراپ تەييارلىق قىلىش تەلىپىگە يەتكىلى بولىدۇ. تۆتىنچىدىن، ئوقۇغۇ-چىلارنىڭ تاپشۇرۇقتىكى سەۋەنلىكىنى تۈزىتىپ مېڭىشقا ئەھمىيەت بەرگەندە، ئۇلارنىڭ كەتكۈزۈپ قويغان جايلىرىنى ۋاقتىدا كۆرسىتىپ يېتەكلەش بىلەن ئىلهاملاندۇرۇشنى بىرلەشتۈرگەندە، ئۇلادا ئوقۇش-تىن زېرىكىش كەيپىياتى شەكىللىنىپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالغا-لى بولىدۇ.»

يېڭى دورېن ئەنە شۇ تەجرىبىلەرنى ئەستايىدىل يەكۈنلىگەن ۋە ئۇنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزگەن. نەتىجىدە، ئۇ دەرس بەرگەن 46 نە-پەر ئوقۇغۇچى 2006 ـ يىلى ئېچكىرى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئىمتىهانىغا قاتنىشىپ، ماتېماتىكىدىكى ئوتتۇرىچە نۇمۇرى 84.4 كە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە 16 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ نومۇرى 100 دىن

يۇقىرى، ئالتە نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ 110 دىن يۇقىرى بولغان.

ئۇنىڭ ئوقۇتۇشقا سىڭدۈرگەن يۇقىرىقىدەك ئەجىر ـ مېھنىتى ئوقۇ-غۇچىلار، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ يۈكسەك هۆرمىتىگە، مائارىپ تارماقلىرىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشتى.①

(مۇقەددەسى ئۇيغۇلھەسەن)

گىلەمچىنىڭ بەختى

پايتەخت ئايرودۇرۇمىدا چىراغلار چاقناپ تۇراتتى. ئۇچۇش ئالدىدا تۇرغان هەر خىل تىپتىكى ئايروپىلانلار چىراغ يورۇقىدا كۆ-مۈشتەك پارقىرايتتى. هەيۋەتلىك ئايروپىلان كۆتۈش ئۆيىدە چەت ئەللىك مېهمانلار ۋە ئېلىمىزدىن چەت ئەلگە چىقىش ئالدىدا تۇرغان يولۇچىلار ئايروپىلانغا چىقىش ۋاقتىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشاتتى، بۈ 1981 ـ يىلى 28 ـ مارت كۈنى كەچ سائەت 11 دىن ئاشقان چاغ ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوتتۇرا بوي، بۇغداي ئۆڭ، قاڭشارلىق كەلگەن، بېشىغا چىمەن دوپپا، ئۇچىسىغا رەڭلىك شىپىڭ دۇخاۋىدىن كۆڭلەك كىيگەن، پۇتىغا ئېگىز پاشنىلىق بەتىنكە كىيىپ، قولىدا قارا خۇرۇم سومكا كۆتۈرگەن، كېلىشكەن بىر ئۇيغۇر قىزى ئالاهىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.

«بېجىڭدىن لوندونغا بارىدىغان يولۇچىلار دىققەت!» ـــ رادىيو كانىيدىن قايتا ـ قايتا ئاڭلانغان خەنزۇچە، ئىنگلىزچە بۇ يېقىملىق ئاۋازدىن كېيىن يولۇچىلار رەتلىك تىزىلىپ، ئايروپىلانغا چىقىشقا باشلىدى.

«بوئىڭ ـــ 707» تىپلىق ئايروپىلاننىڭ موتورى هەيۋەتلىك گۈركىرەپ، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە هاۋا بوشلۇقىغا كۆتۈرۈلدى. يەردىكى چىراغلار يولۇچىلارغا چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلاردەك كۆرۈنەتتى. كۈمۈش لاچىن بۇلۇت يېرىپ ئۇچماقتا ئىدى. بۇ ئايروپىلاندا چەت ئەللىك مېهمانلاردىن جۇڭگونىڭ ئەنگلىيەگە بارىدىغان بىر

① («خوتەن گېزىتى»نىڭ 2007 ـ يىل 7 ـ سېنتەبىر سانىدىن ئېلىندى)

ۋەكىللەر ئۆمىكىمۇ بار ئىدى. يولۇچىلار كىيىم - كېچەكلىرى، چىراي شەكلى بىلەن باشقىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرغان بۇ ئۇيغۇر قىزىنىڭ كىملىكىنى، نەگە بارىدىغانلىقىنى سوراپ بىلگۈسى كېلەتتى. ئۇيغۇر قىزىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان، بېيجىڭدىن بىللە سەپەرگە چىققان جۇڭگولۇق تەرجىمان ئايال ئۇلارنىڭ مەقسىتىنى بىلگەندەك ئۇلارغا ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى.

25 ياشلىق بۇ ئۇيغۇر قىزى ـــ شىنجاڭ قاراقاش ناھىيىلىك گىلەمچىلىك كارخانىسىنىڭ گىلەم توقۇش ماھىرى بائىممەخان ئىدى. ئۇ ئەنگلىيەلىك گىلەم سودىگىرى كەيلاك ئەپەندىنىڭ تەكلىپى بويىچە قولدا گىلەم توقۇش ماھارىتىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ئەنگلىيە پايتەختى لوندونغا كېتىۋاتاتتى. چوڭ گىلەم سودىگىرى كەيلاك شىنجاڭغا كەلگەندە ھەيران بولۇپ: «شىنجاڭدا بۇنداق ئېسىل گىلەم توقۇلىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغان ئىكەنمەن» دېگەنىدى. شۇڭا ئۇ جۇڭگو بىلەن 100 كىشىدىرات مېتىر شىنجاڭ گىلىمى ئىگىزلاشقانىدى. قول ھۈنەر بۇيۇملىرى خەلقئارا بازارلاردا زور ئابرۇيغا ۋە جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە بولۇپ، كىشىلەر نەپىس، نازۇك قول ھۈنەر بۇيۇملىرىنى ھامان ماشىنىدا ئىشلەپچىقىرىدۇ، دەپ قارايتتى. مۇشۇنى نەزەردە تۇتقان كەيلاك ئەپەندى لوندوندا گىلەم يەرمەنكىسى ئۆتكۈزۈپ، دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن گىلەم سودىگەرلىرىگە گىلەمنىڭ قولدا توقۇلىدىغانلىقىنى نەق مەيدانda كۆرسىتىپ، گىلەمنىڭ بازىرىنى چىقىرىش ئۈچۈن خوتەن گىلەمچىلىرىدىن بىرەيلەننى ئالاھىدە تەكلىپ قىلغان ئىدى. تەرجىمانىنىڭ تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يولۇچىلار بۇ ئۇيغۇر قىزىغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن قاراشتى.

ئايروپىلان بۇلۇت يېرىپ ئىلگىرىلىمەكتە. بائىممەخان ئايرو-پىلانىنىڭ يۇمشاق ئورۇندىقىغا يۆلىنىپ چوڭقۇر ئويغا چۆمگەنىدى. دەسلەپ گىلەم توقۇشقا كىرگەن چاغلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن خوددى كىنو لېنتىسىدەك ئۆتۈشكە باشلىدى....

※ ※ ※

بائىممەخان يالغۇز قىز ئىدى. بۇنداق قىزنىڭ ئائىلىسىدە قانچىلىك ئەتىۋارلىق بولىدىغانلىقى يالغۇز پەرزەنتلىك كىشىلەرگە بەك مۇ چۈشىنىشلىك. ئۇ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەندە ئەمدىلا 15 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ئوقۇش ئارزۇسى بەكمۇ كۈچلۈك ئىدى. ئاتا ــ ئانىسى بۇ گۆھەر قىزىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي، ئۇنى ئوقۇشقا ئەۋەتمەي يېنىدا ئېلىپ قالدى. 1973 ــ يىلى ئۇنى گىلەمچىلىككە شاگىرتلىققا بەردى. ئۇ، ئىلگىرى گىلەم توقۇش ساۋاتسىز، ئىش ئورنى تاپالمىغانلارنىڭ قىلىدىغان ئىشى، جاپالىق ئەمگەك دەپ قارايتتى. شۇڭا دەسلىپىدە ئىشقا بوينىدىن باغلىغاندەك بىرىپ يۈردى. ئۆزى دەستىگاھ ئالدىدا تۇرسىمۇ كۆڭلى مەكتەپكە يۈگۈرەيتتى. بۇنداقتا ئۇ گىلەم توقۇشقا قانداقمۇ ئىشتىياق باغلىيالمىسۇن؟! تىۋىت چىگىپ ئۇستىرا تاشلىغاندا بىر نەچچە قېتىم باشمالتىقى بىلەن كۆرسەتكۈچ بارمىقى كېسىلىپ كەتتى. بىر قېتىم ئۇستىرا ئۇنىڭ قولىنى كېسىۋېتىپ قولى سىرقىراپ ئاغرىپ كەتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ تەجرىبىگە باي ئۇستىسى روزى ئاخۇن قايچىدا كېسىپ چىقىرىۋېتىلگەن تۇتىنى كۆيدۈرۈپ ئۇستىرا كېسىۋەتكەن ئورۇنغا بېسىپ قانىنى توختىتاتتى، جاراھىتىمۇ تېزلا ساقايدى. لېكىن، ئۇ ئىش ئۇنىڭغا بەكمۇ ئەلەم قىلغاچقا، دۈكانغا كىرسىلا كۆڭلى بۇزۇلاتتى. «ئۆيدىكىلەر يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇشۇمغا قوشۇلغان بولسا، ــ دەيتتى ئۇ ئۆز ــ ئۆزىگە ئېچىنىپ، ــ بۇ دەردكىمۇ قالماستىم، مەن بىلەن بىرگە ئوقۇغانلار نەلەرگە بارمىدى؟ ئۇرۇمچى، قەشقەر، غولجا ھەتتا بېيجىڭ، شاڭخەيلەردە ئوقۇۋاتامدۇ؟! مەن بولسام...» ئويلىغانسىرى ئۇنىڭ قەلبى ئازابلىناتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە قوشنىسىنىڭ قىزى گۈلباھار شاڭخەيدىن ئەۋەتكەن خەتلىرىدە چوڭ شەھەرلەردىكى يېڭىلىقلار، ئۇ يەردىكى كۆڭۈللۈك ئوقۇغۇچىلىق تۇرمۇشىنى كىشىنى قىزىقتۇرغۇدەك ماختاپ يازاتتى. قانىتى بولسا، ئۇمۇ شۇ شەھەرلەرگە ئۇچۇپ بارسا، ئوقۇسا، ئوينىسا، كۈلسە، يايرىسا.... نەقەدەر ياخشى بولاتتى ــ ھە! لېكىن...

ھەي، ئامال قانچە؟ ئۇ، ئاپىسىغا قېيىداپ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالاتىي:

ــ سىز مېنى مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ گىلەم توقۇپ، جەبىر ــ جاپا ــ نى يەتكۈچە تارتسۇن دەپتىكەنسىز. مەن بىلەن بىللە ئوقۇغانلار نە ــ لەرگە بېرىپ ئوقۇۋاتىدۇ بىلەمسىز؟! مەن بولسام... ــ ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي بۇقۇلداپ يىغلايتتى. 1975 ــ يىلى يۇرتىدىن بېيجىڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا ئوقۇش ئۈچۈن، خەنزۇچە مەكتەپ ــ تە ئوقۇغان بىر ئۇيغۇر بالىغا سان بېرىلدى. بائىممەخان ئوقۇشقا بېرىشقا تەييار بولغاندا ئاتا ــ ئانىسى يەنە بۇرۇنقى گېپىنى تەكرار ــ لىدى. ئۇ يەنە تەببىي مەكتەپ، ناھىيەلىك دارىلمۇئەللىمىن مەك ــ تىپىگە بېرىشتىنمۇ قورۇق قالدى.

كۆڭۈلسىز ئەسلىمىلەر ئىشتىكى ئوڭۇشسىزلىقلار ئۇنىڭغا بار ــ غانسېرى ئېغىر تۇيۇلۇپ كۆزىدىن ياش قورۇمايتتى.

ــ قىزىم، ئىچىڭىزنى ئۇنچىۋالا پۇشۇرماڭ، مەيۇسلەنمەڭ، ــ دەپ تەسەللى بېرەتتى 60 ياشلىق پېشقەدەم ئۇستىسى روزى ئاخۇن ئاكا مېھرىبانلىق بىلەن، ــ بىر ئوڭۇشسىزلىق بىر ئەقىل بېرىدۇ. سىزنىڭ زېھنىڭىز ئىتتىك، قولىڭىز چاققان، چوقۇم ياخشى ئۆگ ــ ىنىپ كېتەلەيسىز. «ھۇنەر، قىلسا ئۇنەر»، دەپتىكەن قىزىم، ھېچ ــ قانداق ئىش ئوڭۇشلۇق بولىۋەرمەيدۇ، قىزىلگۈلنىڭمۇ تىكىنى بو ــ لىدۇ، ئەمەسمۇ؟ ــ دەيتتى. ئاتا ــ ئانىسى، ئۇستىلىرى، دوستلىر ــ نىڭ تەرەپ ــ تەرەپتىن بەرگەن ئىلھام ــ مەدەتلىرى بائىممەخاننى چوڭقۇر ئويلاندۇردى، ئىرادىسىنى چىڭىتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كېچىلىرى چىراغ يورۇقىدا بىر چاققىچە ئىشلەيدىغان بولدى. ھەتتا دەم ئېلىش كۈنلىرىمۇ ئارام ئالماستىن، دەستىگاھ ئالدىغا كېلىۋا ــ لىدىغان بولدى. گۈل قۇيۇش، تىۋىت چىگىشنى مەشىق قىلىپ قو ــ لىنى كۆندۇردى ۋە تېزلەتتى. ئاخىرى ئۇ مۇستەقىل گىلەم توقۇ ــ يالايدىغان دەرىجىگە يەتتى، ھەتتا سۈرئەتتە كارخانا بويىچە ئىككى ــ چى قاتارغا ئۆتتى. بۇ ئىش ھەممەيلەننى تەسىرلەندۇردى. كارخانا رەھبەرلىكى بۇ تېپىنى توتۇپ، ئىشچىلار ئارىسىدا كەسپىنى سۆيۈش تەربىيەسى ئېلىپ باردى. بائىممەخان ئۆز تەجرىبىسىنى سۆزلىدى.

ياشلارغا باشلامچىلىق قىلىپ، كارخانىنىڭ ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈردى. كۆپ ئۆتمەي كوممۇنىستنىڭ ياشلار ئىتتىپاقىغا ئەزا بولدى.

بائىممەخان خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلىقى ئۈچۈن، خەنزۇچە ماتېرىياللاردىن بىمالال پايدىلىنالايتتى. شۇڭا رەھبەرلىك ئۇنى ۋىلايەتلىك يەتتە ئېچىلغان گىلەم تېخنىكلىرى كۇرسىغا ئەۋەتىپ تەربىيەلىدى. بائىممەخان گىلەم توقۇش، سورتلاش تېخنىكىسىنى مۇكەممەل ئىگىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن 1979 ـ يىلىدىن باشلاپ گىلەم سورتلاش تېخنىكىلىقىغا بەلگىلەندى.

بىر كۈنى ئۇ قاراقاش ناھىيەلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ ئامبىرىدا گىلەم سورتلاۋاتاتتى، رەھبەرلىك ئۇنىڭغا بىر خۇش خەۋەر يەتكۈزدى. بۇ 1981 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىت ئىدى. خوتەن ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ مەسئۇلى بائىممەخانىنىڭ ئەنگلىيەلىك گىلەم سودىگىرى كەيلاكنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن لوندونغا گىلەم توقۇش ماھارىتىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن بارىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

ـــ بۇ ئوڭۇمۇ ـ چۈشۈمۇ، ـــ دەيتتى ئۇ ئۆزئۆزىگە، ـــ قارا-قاشنىڭ سىرتىغا چىقىپ باقمىغان مەندەك ئاددىي بىر گىلەم تو-قۇش ئىشچىسى قانداقچە چەت ئەلگە چىقىپ ماھارەت كۆرسىتەلە-سۇن!؟ ـــ راستتىنلا بۇ ئىش ئۇنىڭغا چۈشتەك تۇيۇلاتتى.

بۇ خۇش خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە قاراقاشنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالدى. ئۇنىڭ تۇغقانلىرى، سەپداشلىرى، قوشنىلىرىمۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ بائىممەخانىنىڭ ئۆيىگە جەم بولۇشتى.

ـــ سىلىنىڭ بارغانلىقلىرى بىزنىڭ بارغىنىمىزغا ئوخشاش ، ـــ دېدى ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپتىن خۇشاللىقىنى ئىپادىلەپ، ـــ بۇ، گە-لەم توقۇش ئىشچىلىرىنىڭ، شۇنداقلا ھەممىمىزنىڭ بەختى.

بائىممەخانىنىڭ ئۇستازى، خالۋاپ روزى ئاخۇنمۇ سۆز قوشتى:

ـــ بىزدە «سەۋر قىلساڭ، غوربىدىن ھالۋا پىشىدۇ» دېگەن تەمسىل بار. سىز بېيجىڭ، ئۈرۈمچىگىلا ئەمەس، بىراقلا چەت ئەلگە چىقىپ چوڭ شەھەرلەرنى كۆرىدىغان بولدىڭىز، بۇ گىلەم توقۇش ئىشچىلى-رىنىڭ قانچىلىك ئىستىقباللىق، ئەمگىكىنىڭ قانچىلىك قەدىرلىك

ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ، خوتەن ـــ گىلەم يۇرتى، بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز مۇندىن ئىككى ـ ئۈچ مىڭ يىل ئىلگىرىلا گـ ـلەم توقۇشنى بىلگەن ۋە ھازىرقىدەك تەرەققىياتقا ئېرىشتۇرگەن، سىز بىزنىڭ بۇ تارىخىمىزنى خەلقئاراغا نامايان قىلىپ، ۋەتىنىمىز ـ نىڭ شان ـ شۆھرىتىنى ئاشۇرۇڭ!

20 ـ مارت كۈنى ئۇ بېيجىڭغا بېرىپ توقۇلۇپ بولغان بىر پار ـ چە گىلەم نۇسخىسى، گىلەم توقۇيدىغان دەستىگاھ، گىلەم توقۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سايمان، ھەر خىل رەڭلىك يۇڭ يىپ، ئارقاق ـ ئۆرۈش يىپلىرىنى ئېلىپ يولغا چىقتى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بىر تەرجىمان ئايال، تەنجىن گىلىمى توقۇيدىغان بىر ئەر كىشىمۇ بار ئىدى. بائىممەخان لوندوندا 540 قاتارلىق ئالىي سورتلۇق گىلەم توقۇش ماھارىتى كۆرسىتەتتى.

ئايروپىلان 29 ـ مارت ئەتىگەن سائەت 10 دا ئەنگلىيەنىڭ پايـ ـتەختى لوندون ئايرودۇرۇمىغا قوندى. بېيجىڭ بىلەن بۇ يەرنىڭ ئا ـ رىلىقدا ۋاقىت سەككىز سائەت پەرقلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئەسلىدە لوندونغا كەچتە بارىمىز دەپ ئويلىغان بولسىمۇ تاڭ سە ـ ھەردىلا يېتىپ باردى.

تۇمانلىق شەھەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يۇز ئاچتى، بائىممەخانىنىڭ ئايروپىلاندا بېشى قېيىپ، كۆپ بىئارام بولغان ئىدى. شۇڭا ئۇ ئاي ـ روپىلاندىن چۈشۈپ قانغۇدەك ئۇخلىۋالارمەن، دەپ ئويلىغان ئىدى. لېكىن، كەيلاك ئەپەندى ئۇلارنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. ئۇ، شىركىتىدىن تېلېفون بېرىپ، سەممىي ھالدا:

ـــ يەرمەنكىمىز 30 ـ مارتتا رەسمىي باشلىنىدۇ، ھەر قايسى ئەللىك سودىگەرلەر كېلىپ بولدى. سىلەر بۇ يەرگە كېلىپ تەييار ـ لىق ئىشلىرىنى ئوبدان قىلىۋالساڭلار، ـــ دېدى. ئۇلار كېلىپلا جۇڭگونىڭ ئەنگلىيەدىكى ئىش بېجىرىش ئورنىغا چۈشكەن ئىدى.

ئۇلار كېچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، كەيلاك شىركىتىگە ماڭدى. بائىممەخان يولدا كېتىۋېتىپ: ئۇ، چوڭ سودىگەر، پۇلى كۆپ، كاتتا ئىشخانىدىن چىقىپ بىرنى قارشى ئالىدۇغۇ، دەپ ئويلىغان ئىدى. لېكىن، كەيلاك ئاددىيغىنا بىر ئۆيدىن چىقتى. بۇ چاغدا ئۇ ئىش ـ

www.uyghurkitap.com

چىلار بىلەن بىللە يەرمەنكە زالىنى تەييارلاش بىلەن ئالدىراش ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىباشلىرىنى چاڭ ـ توزان باسقانىدى. كەيلاك ئەپەندى جۇڭگولۇق مېھمانلارنى كۆرۈپ چەكسىز خۇشال بولۇپ:

ـــ خۇش كەپسىلەر، رەھمەت سىلەرگە، رەھمەت!، ـــ دېدى ۋە جۇڭگولۇق مېھمانلارنى مەجلىسخانىغا باشلاپ كىردى. مەجلىسخانىنىڭ تېمىغا قاتار قىلىپ گىلەم ئېسىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدىكى بىر پارچە چوڭ گىلەم كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇراتتى. بائىممەخان بۇ گىلەمنىڭ خوتەندە توقۇلغان گىلەم ئىكەنلىكىنى بىر قاراپلا بىلۈالدى. ئۇ خوتەن گىلىمىگە تويماستىن قايتا ـ قايتا سىنچىلاپ قارايتتى، زوقلىناتتى ۋە بۇ گىلەمدىن گۈزەل ماكانىنىڭ ئەكسىنى كۆرگەندەك بولۇپ، ئۆز قېرىنداشلىرى ـــ قولى گۈل ئۇيغۇر گىلەمچىلىرى بەرپا قىلغان گۈزەل سەنئەتنىڭ پەيزىنى سۈردى.

«ئىخ! خوتەن گىلىمى ـــ ئېلىمنىڭ، يۇرتۇمنىڭ گىلىمى، سەن قانچىلىغان يوللارنى بېسىپ بۇ يەرگە كەلدىڭ! ئۆزۈڭنىڭ رەڭدارلىقىڭ، نەپىسلىكىڭ، چىدامچانلىقىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ قەدىرلىشىگە نائىل بولدۇڭ! ياقا يۇرتلاردىمۇ، يىراق ـ يىراقلاردىمۇ يەنىلا تۆردىن ئورۇن ئېلىپ كېلىۋاتسەن...!» جۇشقۇنلۇق لىرىك ھېسسىيات بائىممەخاننى ئۆز قۇچىقىغا ئالدى. كەيلاك جۇڭگولۇق مېھمانلارنى قىزغىن كۈتۈۋالغاندىن كېيىن يېرىم كۈن ۋاقىت ئىچىدە ئۆز شىركىتىنىڭ ئامبار، ئىشخانا ۋە گىلەم توقۇش ماھارىتىنى كۆرسىتىدىغان ئورۇنلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. بۇ چوڭ سودىگەرنىڭ 500 كىۋادىرات مېتىر كېلىدىغان بەش ئامبىرى، 25 نەپەر مەمۇرىي خادىمى بار ئىدى. كۆرگەزمىخانىغا گىلەم توقۇش دۇكىنى قۇراشتۇرۇلغاندىن كېيىن، بائىممەخان گىلەم يۇگۇرۇشنى باشلاپ تەييارلىقىنى پۈتكۈزدى.

بۇ قېتىم گىلەم يەرمەنكىسىگە ئىران، رومىنىيە، ئافغانىستان، پاكىستان، ئەرەبىستان، تۈركىيە، ئامېرىكا، غەربىي گېرمانىيە، ئىتالىيە قاتارلىق 10 نەچچە دۆلەتتىن 100 دىن ئارتۇق سودىگەرلەر كەلدى. كەيلاك ئۇلارغا:

ـــ بۇ قېتىم گىلەمنىڭ قانداق توقۇلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىـ

مەن، ئاسانمۇ ـ ئەمەسمۇ، ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆرۈپ بېقىڭلار!ـــ دېدى، چۈنكى كۆپلىگەن دۆلەتلەردىكى گىلەم سودىگەرلىرى گىلەم-نى قولدا توقۇيدىغانلىقىغا ئىشەنمەيتتى. كەيلاك نەق مەيداندا كۆر-ستىش ئارقىلىق، گىلەم توقۇشنىڭ قىيىنلىقىنى كۆز ـ كۆز قە-لىپ گىلەم سودىسىنى جانلاندۇرۇۋاتقىچى ئىدى.

يەرمەنكە باشلانغان كۈنى بائىممەخان گىلەم توقۇش ماھارىتىنى كۆرسەتتى. ئۇ، بېشىغا چىمەن دوپپا، ئۇچىسىغا ئەتلەس كۆڭلەك كىيىپ، چىرايلىق ياسانغانىدى. ھەر قايسى دۆلەتلەردىن يەرمەنكىنى كۆرۈشكە كەلگەن مېھمانلار ئۇنىڭ چاققان قول ھەرىكىتىگە زەن قو-يۇپ قارىشاتتى. گىلەم توقۇش دۇكىنىنىڭ يېنىدا بائىممەخان شىز-جاڭدىن ئېلىۋاتقان تەييار گىلەم ئەۋرىشكىسى بار ئىدى. چەت ئەللىك مېھمانلار گۈل ۋە رەڭ خىللىرى مۇرەككەپ، نەپىس توقۇلغان بۇ گە-لەمنى پات ـ پات قولى بىلەن تۇتۇپ كۆرۈپ ئەشۇنداق چىرايلىق گە-لەمنى قول بىلەن توقۇيالىشىغا زادىلا ئىشەنمەيتتى. بائىممەخانىڭ ئەپچىل، چېۋەر قوللىرى گىلەمنىڭ ئارقاق، ئۆرۈش يىپلىرى ئارد-سىدا رەڭمۇرەڭ تېۋىت چىگىپ تېز ھەرىكەتلىنەتتى، سودىگەرلەرنىڭ كۆزلىرى بۇنى كۆرۈپ ئىمىر ـ چىمىر بولۇپ كەتتى.

ـــ قالتىش ماھارەت ئىكەن، قالتىس ماھارەت ئىكەن، ـــ ئۇلار ھەيران بولۇشۇپ ھەر خىل تىللاردا ماختىشىپ كەتتى.

كۆپلىگەن سودىگەرلەر گىلەم توقۇشنى ئىنچىكىلەپ كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن بائىممەخاندىن:

ـــ ئاستىراق، يەنىمۇ ئاستىراق توقۇسىڭىز بوپتىكەن، تېۋىتنى كۆرگىلى بولمىغۇدەك، تېز چىگىپلا كېسىدىكەنسىز، بىز قانداق توقۇغانىنى بىلەلمەيدىكەنمىز، ـــ دەپ تەلەپ قويۇشتى. تەرجىمان ئا-يال ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئىنگلىزچىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ بېرەتتى. بەزىلەر بائىممەخانىڭ يېنىدىن ئىككى ـ ئۈچ كۈنگىچە كەتمەي گىلەم توقۇشىغا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۆز قولى بىلەن بىر نەچچە تېۋىت چىگىپ كۆرۈپ:

ـــ رەھمەت! رەھمەت!، ـــ دەپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى ۋە كۆزى قىيمىغان ھالدا قايتىشتى. بۇ كۈنلەردە ئېكسكۇرسىيەگە كەلگۈچە-

www.uyghurkitap.com

لەرنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمىدى. كۆپلىگەن كىشىلەر قايتا ـ قايتا كېلىپ كۆردى. غەربىي گېرمانىيەلىك بىر سودىگەر جۇڭگودا گىلەمنى چۇقۇم زاۋۇتتا توقۇيدۇ، دەپ قارىغانلىقى ئۈچۈن قولدا توقۇيدۇ دېسە زادىلا ئىشەنمەيتتى. يەرمەنكىگە كەلگەندىمۇ بۇ قاراشتا چىڭ تۇرغان ئىدى. شۇڭا ئۇ ئالاھىدە ئېلىپ كەلگەن لوپا ئەينەك بىلەن ئەۋرىشكە گىلەمنىڭ تۈتىنى يىرىپ، سىنچىلاپ كۆرگەندىن كېيىن:

ـــ بۇ گىلەم قولدا توقۇلمىغان بولسا كېرەك، چۈنكى ئۇنىڭ بىرەر يېرىدىمۇ تۈگۈنچەك يوقكەن، ئۇ چوقۇم ماشىنىدا توقۇلغان، ـــ دېدى ئىلگىرىكى قارىشىنى تەكىتلەپ.

بائىممەخان دەرھال سەۋرچانلىق بىلەن نەق مەيداندا مەشغۇلات ئېلىپ بېرىپ تۈگۈنچەكلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ماھارىتىنى كۆز ـ سەتتى ۋە ئۆزىگىمۇ تۈتىت چەگدۈرۈپ باقتى. ئارقىدىنلا ئۇنىڭ ھەـ لىقى گىلەمنى تەكشۈرۈپ بېقىشنى ئۆتۈندى. بۇ سودىگەر ئىنچىكە ـ لەپ تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، بۇ گىلەمدىنمۇ بىرەر تۈگۈنچەكنى تاپالمە ـ دى، ئەمەلىي پاكىت ئۇنى قايىل قىلغان ئىدى.

ئۇ خىجىل بولۇپ بائىممەخانغا ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ:

ـــ كەچۈرۈڭ! مېنىڭ قارىشىم خاتا ئىكەن، ـــ دېدى ۋە بائىمـ ـ مەخانغا كۆپ رەھمەت ئېيتىپ قايتتى.

تۇنجى كۈنى يەرمەنكىنى كۆرگىلى كەلگەن بىر ئامېرىكىلىق سودىگەر جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەت گىلەم توقۇش ئىشچىلە ـ رىنىڭ نەپىس ھۈنەر ـ سەنئىتىنى ئۆز دۆلىتىدىكى خەلقلەرگە تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن، بائىممەخانىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش مەشـ ـ غۇلاتىنى سىنئالغۇغا ئېلىۋالدى.

بىر كۈنى بائىممەخان تەكلىپكە بىنائەن لوندوننىڭ مەركىزىگە جايلاشقان ئالتە قەۋەتلىك تۇرلۇك مالالار ماگىزىنىنىڭ تۆتىنچى قە ـ ۋىتىگە چىقىپ مەشغۇلات كۆرسىتىشكە باشلىدى. بۇ، بائىممەخانىنىڭ راسا چارچىغان ۋاقتى ئىدى. چۈنكى ئۇ تۇرغان جايدىن يەرمەنكە ئە ـ چىلغان جايغا يارىمچە ھەر كۈنى ماشىنىدا بىر سائەتتىن كۆپرەك يول ماڭاتتى. بەزىدە ئۇنىڭ بېشى قېيىپ، كۆزى قاراڭغۇلىشىپ كەتكەـ

لىكتىن ماشىنىدىن چۈشكەندە كېسەل ئادەمدەكلا بولۇپ قالاتتى. لې-كىن، ئۇ ۋەتەندىن يولغا چىقىش ئالدىدىكى رەھبەرلىك ۋە يولداشلار-نىڭ ئۇمىدى، سۆزلىرىنى ئەسلەپ ئۆزىگە كۈچ - قۇۋۋەت يىغاتتى - ده، ۋەتەنگە شان - شەرەپ كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەممىنى ئۇنتۇپ مەش-غۇلات كۆرسىتىشكە كىرىشىپ كېتەتتى. ئاۋات كوچىلارنى ئايلىنىپ سەيلە قىلىشنى قىلچىمۇ ئويلىمايتتى. ئۇ، بىر ئولتۇرغانچە بىر قاد-چە سائەتلەپ گىلەم توقۇيتتى. بىر تەرەپتىن گىلەم توقۇسا، يەنە بىر تەرەپتىن كىشىلەرنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەتتى.

بىر كۈنى 60 ياشلار چامىسىدىكى ئەنگلىيەلىك بىر بوۋاي ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈردى. ئۇ، ھېلى گىلەم جازد-سىنى تۇتسا، ھېلى ئېگىشىپ تۇرۇپ بائىممەخانىنىڭ ئەۋرىشىم قول-لىرى بىلەن گىلەم توقۇشىغا قارايتتى. ئۇ ئالاھازەل بىر كۈن گە-لەم توقۇشنى كۆردى. ھەتتا بائىممەخانىنىڭ تاماققا كەتكەن چاغلىرد-ىدىمۇ توقۇغان گىلەمگە قاراپ تۇردى. كەچتە بائىممەخان نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، قايتقىلى تەمشەلگەندە بوۋاي ئالدىراش-لىق بىلەن قەۋەتلىك بىنانىڭ ئاستىغا چۈشۈپ، بىر دەستە نىلۇن گۈلى ئېلىپ چىقتى - ده ئۇنىڭغا سۇنۇپ تۇرۇپ:

— بىز ئۇچۇن جاپا چەكتىڭىز، ئاددىي بولسىمۇ بۇ بىزنىڭ كۆڭلىمىز، بۇنى قوبۇل قىلىڭ! جۇڭگو شىنجاڭ گىلىمى بەك يا-خشى، چىرايلىق ئىكەن، مەن چوقۇم پۇل يىغىپ كەلگۈسىدە بۇنىڭدىن بىرنى سېتىۋالىمەن، — دىدى ھاياجانلىنىپ، بۇ مىڭلىغان، مىل-يونلىغان ئەنگلىيەلىك ئەمگەكچىلەرنىڭ يۈرەك سۆزى ئىدى.

ئۇ بىر نەچچە قەدەم مېڭىپ، يەنە ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا ئارقىسىغا قارىدى ۋە:

— مەن يەنە كېلىپ سىلەردىن ھال سورايمەن، — دېدى. بۇ يەرگە كەلگەن نۇرغۇن چەت ئەللىك دوستلار، ئەۋرىشكە گىلەم ۋە توقۇپ كۆرسەتكەن گىلەمنى كۆرۈپ:

— بۇ نېمىدېگەن گۈزەل ھۈنەر - سەنئەت - ھەا! — دەپ ماخ-تاشتى ۋە، — بۇنى بىزگە سېتىپ بېرىڭلار، - دەپ تۇرۇۋالدى، كەيلاكمۇ ئەۋرىشكە گىلەم بىلەن دەستىگاھ ۋە توقۇپ يېرىملاشقان

www.uyghurkitap.com

گىلەمنى سېتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

بائىممەخاننىڭ ئەنگلىيەگە قىلغان سەپىرى ئىككى ئاي داۋام قىلدى. ئۇ بۇ جەريانداً 36 كۈن گىلەم توقۇش ماھارىتىنى كۆرسەتتى. بائىممەخان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئەنگلىيەدىن يولغا چىققان چاغدا، كەيلاك ئەپەندى مېھمانلارنى ئۇزىتىپ چىقىپ:

ـــ مېنىڭ گىلەم ئېلىش نۇقتام شىنجاڭ بولىدۇ، مەن شىنجاڭغا بارغاندا خوتەنگە چوقۇم بارىمەن، ـــ دىدى.

※ ※ ※

1981 ـ يىلى 22 ـ ماي ھاۋا ئادەتتىن تاشقىرى ئوچۇق ئىدى. بائىممەخان چۈشكەن ئايروپىلان ئۇرۇمچىدىن ئۇچۇپ خوتەن ئايرو-دۇرۇمىغا قوندى. ئايروپىلاندىن چىقىشى بىلەن ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا گۈزەل خوتەن ـــ گىلەم دىيارى كەڭ قۇچاق ئاچتى. ئۇ ئالدىغا قار-شى ئالغىلى چىققانلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى ۋە سالاملاشتى. ئۇ-نىڭ سالىمىدا ئۇيغۇر ئەمگەكچىسىنىڭ ـــ گىلەم توقۇش ماھىرىنىڭ ئۇلۇغ ئىپتىخارى، مۇستەھكەم ئىشەنچىسى، گۈزەل ئارزۇسى تولۇق ئەكس ئەتكەن ئىدى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن بائىممەخان دۆلەتكە تېخىمۇ كۆپ، سۈ-پەتلىك گىلەم توقۇش ئۈچۈن دەستىگاھ ئالدىغا ـــ گىلەم سورتلاش مەيدانىغا كەلدى. ئۇزاق ئۆتمەي شەرەپ بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە ئەزا بولدى. بۇ ئۇنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ كىرگەندىن كېيىنكى يەنە بىر بەختى ئىدى.①

(ئۇيغۇلقاسىم تۇرسۇن)

قانائەتلانغان تىلەك

ئىنسانىڭ يۈرىكى ئالمىدەك بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا ئالەمچە ئارزۇ ـ ئارمانلار مۇجەسسەملەنگەن بولىدۇ. ئارمانلار رېئاللىققا

① «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1982 ـ يىلى 12 ـ سانىدىن

ئايلانغاندىلا ئىنساندا ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى ھاسىل بولىدۇ. ئاپتو-نوم رايونلۇق ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوربگەرلىك ئىلمىي جەمئىيىتى-نىڭ ئەزاسى، قاراقاش ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، نا-ھىيەلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسىدىكى تونۇلغان تېۋىپ روزى-باقى ھاجىنىڭ ئەمەلىيىتى بۇ نۇقتىنى روشەن ئىسپاتلىدى.

روزىباقى ھاجى بۇ ناھىيەنىڭ كۇيا يېزىسىدىن بولۇپ، ئۇ كىچى-كىدىن تارتىپلا ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىلمىگە چوڭقۇر ھەۋەس قىلاتى. ئۇ ساۋاتلىق بولغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر تېبابىتىگە تېخىمۇ چوڭ-قۇر ئىشتىياق باغلاپ، دۇنيا مېدىستىنا ئىلمىنىڭ پېشۋاسى ئىبن سىنانىڭ «ئەلقانۇن» ناملىق ئەسىرى، شۇنىڭدەك «قارابىدىن كەبىر»، «تېببىي ئەكبەر»، «شىپاھى قۇلۇپ»، «جەمئىي ئىلاج»، «مىزان تىپ»، «دەستۇرىل ئىلاج» قاتارلىق كىلاسسىك تېببىي كىتابلارنى قولىدىن چۈشۈرمەي ئىخلاس بىلەن ئوقۇپ، تېببىي بىلىملەرنى ئى-گىلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، يېقىنقى زامانىدا قاراقاشتا ئۆتكەن مەكسۇر ھاجى، ئەيسا ھاجى، ئابدۇللا دامۇللاجى، مۇھەممەت دامۇللا ھاجى قا-تارلىق داڭلىق تېۋىپلارنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇلاردىن ئۇيغۇر تېبابەتچى-لىك ئىلمىنى قېتىرقىنىپ ئۆگەنىدى. نەزەرىيەدە ئۆگەنگەنلىرىنى داۋالاش ئەمەلىيىتىدە ئىشلىتىپ، ئالدى بىلەن بىمارلارغا روھىي جەھەتتىن تەسەللى بېرىپ، بىمارلاردا كېسەل ئۇستىدىن غالىب كې-لىش، ساقىيىش ئىشەنچىسىنى تۇرغۇزدى. ئاندىن چىرايىغا قاراپ تەكشۈرۈش، تومۇرىنى تۇتۇپ تەكشۈرۈش، ئىچكى ئەزالىرىنىڭ ھەر-كەت رېتىمىنى تەكشاپ تەكشۈرۈش، كېسەللىك ئەھۋالىنى بىماردىن سوراپ تەكشۈرۈپ ھۆكۈم قىلىشتىن ئىبارەت ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دىياگنوستا ئىلمى بويىچە كېسەل داۋالاش، ئېغىر كېسەللەرگىمۇ ئاۋۋال ئاددىي، باھاسى ئەرزان، شىپالىق دورىلارنى ئىشلىتىش، كې-سەللەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن بەدىنگە شەخەك قويۇش، بە-دەنلىرىنى ئۇۋۇلاش، ئىسسىق ئۆتكۈزۈش قاتارلىق ئۇنۇملۇك ئۇ-سۇللار بىلەن داۋالاش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، ئۇلارغا شىپالىق بەخش ئېتىپ، بىمارنى ئاغرىق ئازابىدىن قۇتۇلدۇردى.

1979 ـ يىلى قاراقاش ناھىيەلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسى

قۇرۇلغاندا ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى، سەھىيە ئىدارىسى روزىباقى ھاجىنى بۇ دوختۇرخانىغا تەكلىپ قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى. ئەينى يىللاردا دوختۇرخانىنىڭ شارائىتى ناچار، تەببىي خادىملار ئاز، دورا ماتېرىياللىرى كەمچىل، داۋالايدىغان كېسەللەر كۆپ، خىزمەتلەر جاپالىق ئىدى. ئاشۇنداق قىيىن شارائىت ئاستىدا، روزىباقى ھاجى كۇندۇزى دوختۇرخانىنىڭ ئامبۇلاتورىيەسىدە كېسەل كۆرۈش، داۋالاش بىلەن شۇغۇللانسا، ھەر كۈنى كەچتە تاماقتىن كېيىن ھېرىپ - چارچىغىنىغا قارىماي، يەنە بالىنىستا يېتىپ داۋالىنىۋاتقان كېسەللەرنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي سوراپ ئىگىلەپ، كېسەل ئۆزگىرىشىگە ئاساسەن دورىلارنى ۋاقتىدا تەڭشەپ ماسلاشتۇردى. ئۇنىڭ قولىدا داۋالانغان بىمارلارنىڭ ساقىيىش نىسبىتى يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن، سىرتقى جايلاردىن ئۇنى ئىزدەپ داۋالانغىلى كېلىدىغانلار كۈنسېرى كۆپەيدى. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ باشقا ۋىلايەت، ئوبلاستلىرىدىكى ئاممىغا تونۇلۇپ، ئۇنىڭ نامى يىراق - يىراقلارغا تارالدى.

ئۇ، يەنە كەسىپتە ئۆزىلا ئالغا بېسىپ قالماستىن، يېڭىدىن ئۇقۇش پۈتكۈزۈپ بۇ دوختۇرخانىغا تەقسىم قىلىنغان ھەمدە پىراكتىكىغا كەلگەنلەرنى تەربىيەلەش، يېتەكلەشكىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. شاگىرت تەربىيەلەشنى مۇھىم دەپ بىلىپ،ھازىرغىچە 21 نەپەر ياشنى يېتىشتۇردى. ئۇلار ھازىر داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتىنىڭ بىرىنچى سېپىدىكى تايانچلاردىن بولۇپ قالدى.

روزىباقى ھاجى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىلمى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان ئۇزۇن يىللار داۋامىدا، تېبابەت تەتقىقاتى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ، خەلق ئارىسىدا كۆپ ئۇچرايدىغان، داۋالاش قىيىن دەپ قارالغان مېڭە، يۈرەك قان تومۇر قېتىشىش ، يۇقىرى قان بېسىم، ئومۇرتقا كۆمۈچەك ۋە بوغۇم ئۆسمىسى، يۈرەك سانجىقى، يۈرەك مۇسكۇل تىقىلمىسى، دىيابېت (قەنت سېيىش) كېسىلى ھەمدە ئاياللاردا كۆپ كۆرۈلىدىغان بالىياتقۇ ئۆسمىسى، تېرىگە ئاق چۇشۇش (بەھەق) كېسىلى، ئەرلەردە كۆپ كۆرۈلىدىغان مەزى بېزى يالليۇغى قاتارلىق كېسەللىكلەرنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش ئۇسۇلىدە كۆپ تەتقىقات ئېلىپ باردى. ئۇ يۇقىرىقى كېسەللىكلەرنى

داۋالاش جەريانىدا يولۇققان ئەھۋالى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا زىچ بىرلەشتۈرۈپ يازغان «يۇرەك مۇسكۇل تىقىلمىسىنى ئۇيغۇر تېبابەتتىدە داۋالاش ھەققىدە»، «ئومۇرتقا كۆمۈچەك ئۆسمىسىنى داۋالاش توغرىسىدا»، «تېرىگە ئاق چۈشۈشنى داۋالاشنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى»، «بالىلاردا كۆرۈلىدىغان پالەچنى داۋالاش»، «ئىنسانلارنىڭ تەن ساغلاملىقى دۇچ كېلىۋاتقان نۆۋەتتىكى خىرىس ۋە مۇرەككەپ كېسەللەرنى داۋالاش ھەققىدە ئويلىغانلىرىم» قاتارلىق 15 پارچە ئىلمىي ماقالە يازدى. ئۇنىڭ بۇ ماقالىلىرى «شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى» ۋە «شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى» قاتارلىق ژۇرناللاردا ۋە شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ «ساغلاملىق ئەلچىسى» ناملىق مەخسۇس پىروگراممىلىرىدا ئېلان قىلىندى. ئۇ كۆپ يىل ئەتراپلىق ئىزدىنىش، جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈش ئارقىلىق ئوردۇ يېزىقىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان مەشھۇر كىلاسسىك ئەسەر «جەمئىي ئىلاج» (داۋالاش ئىلمىنىڭ جۇغلانمىسى) ناملىق كىتاب ھەمدە ئۆزىنىڭ داۋالاش ئەمەلىيىتىدىكى مول تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن يېزىپ چىققان «جىگەر كېسەللىكىنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە ئۇنۇملۇك داۋالاش» ناملىق ئىجادىي كىتابى يېقىندا شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغاندىن كېيىن، تېببىي ساھەدىكىلەرنىڭ ئوقۇشلۇقىغا ئايلاندى. ئۇنىڭ يەنە «يۇرەك سانجىقىنىڭ تۈيۇقسىز قوزغىلىشى ۋە ئۇنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش ھەم ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا قاراشلىرىم»، «بالىلاردا كۆپ كۆرۈلىدىغان پالەچ كېسىلىنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش ھەققىدە» ناملىق بەش پارچە ئىلمىي ماقالىسى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ خوتەن ژىلايىتى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىندا ئوقۇلۇپ، يىغىن ئەھلىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشىپلا قالماي، يەنە مۇنەۋۋەر ئىلمىي ماقالە بولۇپ باھالىنىپ تەقدىرلەندى.

روزىباقى ھاجىم ئەقىل - پاراسەتلىك ئاتا بوۋىلىرىمىز، ئۇلۇغ ئەجدادلىرىمىزنىڭ تەۋەررۈكى بولغان ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدىن ئە-

www.uyghurkitap.com

بارەت بۇ كاتتا ئىلمگە ۋاربسلىق قىلىش ۋە ئۇنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش يولىدا كۆپ ئىزدىنىپ «ئادەم ئورگانىزمىدىكى كۆمۈرچەك ئۆسمىسى» كېسىلىگە قارىتا «مەجۇنى سازەنچە» نامىلىق بىر خىل يېڭى دورا رېتسېپىنى؛ قاندىكى يۇقۇملىنىش ۋە يۇرەك رېتمسىزلىق كېسىلىگە قارىتا «ھەببە تەرياقى» نامىلىق يېڭى دورا رېتسېپىنى؛ ئادەم بەدىنىدىكى بەز ئۆسمىلىرىنى داۋالاشقا قارىتا ۋە بەل، بويۇن بەز ئۆسمىسى، ئەمچەك ئۆسمىسى، بۆرەك سۇلۇق ئۆسمىسى، جىگەر سۇلۇق ئۆسمىسى قاتارلىق كېسەللىكەرنى داۋالاشتا ئىشلىتىش ئۈچۈن «داۋايى تەرياقى پارۇق» نامىلىق يېڭى رېتسېپىنى؛ بۇرۇن ئىچىدىكى پەردە ئۆسمىسى كېسەللىكىگە قارىتا «زىماتى شۇنس» ۋە «ھەببە ئەپتىمۇن» نامىلىق يېڭى رېتسېپلارنى رويابقا چىقىرىپ، ئۇيغۇر تېبابەت خەزىنىسىنى يېڭى مەزمۇنلار بىلەن بېيىتتى. بۇ رېتسېپلار بىمارلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. مەسىلەن: ئاشقازان ئۆسمىسىگە گىرىپتار بولغان رەخىم ئىسمىلىك بىر بىمار روزىباقى ھاجىنىڭ نامىنى ئاڭلاپ، ئۇنى ئىزدەپ كېلىدۇ. ئۇ خىلىدىن بېرى نۇرغۇن دوختۇرخانىلاردا داۋالانغان بولسىمۇ، كېسىلىدە ھېچ ياخشىلىنىش بولمىغانلىقتىن زارلىنىپ، كېسىلىنى داۋالاپ ساقايتىشنى ئىلتىجا قىلىدۇ. روزىباقى ھاجى رەخمىنىڭ كېسىلىنى تەكشۈرۈپ كېسەللىك ئەھۋالىنى ئىنچىكە ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئۇدا ئىككى ئاي داۋالايدۇ. نەتىجىدە ئۇنىڭ كېسىلى شىپا تاپىدۇ. بىمار دوختۇرخانىدىن چىقىش ئالدىدا كۆزىگە ئىسسىق ياش ئالغان ھالدا: «ئۇيغۇر تېبابىتى ھەقىقەتەن خاسىيەتلىك ئىكەن، مەن روزىباقى ھاجىغا قايىل بولدۇم» دەپ مىننەتدارلىق بىلدۈرىدۇ.

2005 ـ يىلى 9 ـ ئايدا پوسكام جەنۇبىي شىنجاڭ نېفىت بازىسىدىن پۈتى يىرىڭداپ ئېغىپ قالغان پاتىگۈل ئىسمىلىك بىر بىمار روزىباقى ھاجىنىڭ ئالدىغا داۋالىنىشقا كېلىدۇ. بۇ بىمار نۇرغۇن دوختۇرخانىلاردا داۋالىنىپ كۆپ چىقىم تارتقان بولسىمۇ، بىراق كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كەتكەن ئىدى. روزىباقى ھاجى ھېلىقى ئايالنىڭ كېسىلىنى بىر مەزگىل كۆڭۈل قويۇپ داۋالىغاندىن كېيىن، ئاخىر ئۇ ئايالنىڭ پۈتى ساقىيىپ ماڭالايدىغان بولىدۇ.

20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا ئامېرىكىنىڭ ۋاشىنگىتون شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا مىللىي تېببابەتچىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىش توغرىسىدا يىغىنىنىڭ تەشكىلىي ھەيئىتى روزىباقى ھاجىغا تەكلىپنامە ئەۋەتكەن ئىدى. ئەپسۇسكى، ئاشۇ چاغدا روزىباقى ھاجىنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولمىغانلىقى ئۈچۈن يىغىنغا قاتنىشالمىدى.

ئىشلىگەنلىك ئەجرى ھەرگىزمۇ زايا كەتمەيدۇ. روزىباقى ھاجىنىڭ جاپالىق ئەجرى ئۇنىڭغا شان ـ شەرەپ ئېلىپ كەلدى. ئۇ، قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىگە ئاساسەن، ھازىرغىچە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ كۆپ قېتىم ناھىيەنىڭ سەھىيە سىستېمىسى بويىچە ئىلغار خىزمەتچى، تېببىي ئەخلاق، تېببىي ئىستىل قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار شەخس دېگەن شەرەپلىك ناملارغا ئېرىشىپ ئالاقىدار ئورۇنلار تەرىپىدىن تەقدىرلەندى ھەمدە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېببابەتچىلىك دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتى، ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي تېببابەتچىلىك دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى.①

(ئۇيغۇلقاسىم مەتنىياز)

سېرىققىردىكى مەرىپەت گۈلى

شەھەرلەردىكى بەزى كىشىلەر گۈما ناھىيە بازىرىدىن 500 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى، ئېشەكتىن باشقا قاتناش قورالى بولمىغان، ئېلېكتىر چىراغ، تېلېۋىزور دېگەنلەردىن ئىزنا يوق ماكاندا ئادەم ياشايدىغانلىقىنى، ئۆيدە ئوقۇتۇش ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالماسلىقى مۇمكىن. بىر قىز بۇ يەردە 24 يىلنى ئۆتكۈزدى. ھەر بىر كۈننى مىڭ جاپا ـ مۇشەققەتتە كەچ قىلىپ، ھەر بىر تۈننى بىلىلارغا بېغىشلاپ ئۆتكۈزدى. 24 يىلنى كۈن ساناپ ئەمەس، سەبىي دىللارغا مەرىپەت ئۇرۇقى چېچىپ، بىخلاندۇرۇپ، پەرۋىش قىلىپ، تاغ-

① «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2006 ـ يىلى 28 ـ مارت سانىدىن)

لىق دالىدا خۇش پۇراق چاچقۇزۇپ، ئاجايىپ مەنىلىك ئۆتكۈزدى. بۇ گۈما ناھىيە كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزا ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتىپى سېرىققىر تارماق مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى سائادەت يولداش ئىدى.

سائادەت يولداش (قىرغىز) 1979 ـ يىلى ئوقۇتقۇچىلىققا قەدەم قويۇپلا، كەڭقىر يېزا مەركىزىي مەكتىپىدىكى باشلانغۇچنىڭ 4 ـ يىللىق سىنىپىغا مەسئۇل قىلىندى. سائادەت يولداش ياشلىق باھا-رىنى ئۇرغۇتۇپ سەبىلەرگە ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا خىزمەت قى-لىۋاتقان ئاشۇ كۈنلەردە، كەڭقىر ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قەلبىنى تەشۋىش، ۋەھىمە ئىسكەنجىسىگە ئېلىپ، ئوقۇتقۇچىلار ماڭغان ـ تۇرغىنىنى بىلمەي قالدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەشۋىشلىرى ئورۇنسىز ئەمەس ئىدى. بۇ چاغدا مەكتەپ رەھبەرلىرى تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئوقۇتۇش خىزمىتى توختاپ قالغىنىغا توققۇز يىل بولغان، يېزا مەركىزىدىن 407 كىلومېتىر يىراقلىق-تىكى سېرىققىر مەكتىپىگە ئوقۇتقۇچى ئەۋەتىپ، ئوقۇتۇشنى ئەس-لىگە كەلتۈرۈش، ئۇ يەردىكى 80 ئائىلىنىڭ پەرزەنتلىرىنى تەربىيە-لەش مەسىلىسىنى جىددىي مۇزاكىرە قىلىۋاتاتتى. يىلبويى قار ـ مۇزلار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان، دېڭىز يۈزىدىن 4771 مېتىر ئېگىزلىكتىكى سېرىققىر داۋىنىدا چارۋىچىلىق بىلەن ھايات كەچۈ-رىدىغان 80 ئائىلىلىك ئولتۇراقلاشقانىدى. بۇ زېمىن ناھىيە بازا-رىدىن 500 كىلومېتىر يىراق ئىدى. غەربىي جەنۇب تەرىپى ھىن-دىستان بىلەن، شەرقىي جەنۇب تەرىپى شىزاڭ بىلەن چېگرالىنىپ تۇراتتى. يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ، ئائىلىلەرنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى يېقىنلىرىنىڭ بىر كۈنلۈك، يىراقلىرىنىڭ توققۇز كۈنلۈك ئىدى. بىر ـ بىرى بىلەن ئالاقىلىشىدىغان ئىش بولسا تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ، دەريا ـ ئېقىنلارنى كېچىپ يول يۈرۈشكە توغرا كېلەتتى.

شارائىت شۇنچە ناچار بولسىمۇ، بۇ جايدا ئادەم ياشىغانىكەن، چو-قۇم مەكتەپ بولۇشى كېرەك. مەكتەپ بولغاندىلا ئۇلار ئۆزىنى، تەبە-ئەتنى، دۇنيانى چۈشىنىپ ئادەمدەك ياشىيالايدۇ. مەكتەپ بولغاندىلا

ئۇلار ۋەتەننىڭ ئىللىق قوينىنى، پارتىيەنىڭ مېھىر ـ شەپقىتىنى تۇنۇپ يېتەلەيدۇ. پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بۇ يەردىكى ئاھالىلەر ـ نىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن 1968 ـ يىلى 9 ـ ئايدا سېرىققىر داۋىنىدىكى ھەينەنزەر دېگەن جايدا بىر سىنىپلىق ياتاقلىق مەكتەپ تەسىس قىلدى ھەمدە 20 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. توختى ئىلپەك (قىرغىز) ئوقۇتقۇچىلىققا تەينىلىنىپ ئىككى يىل نورمال ئوقۇتۇش ئېلىپ بارىدى. مەكتەپ قۇرۇلغانلىقىدىن شادلانغان چارۋىچىلار يىراق ـ يىراق يوللاردىن بالىلىرىنى ئېشەككە مىندۈرۈپ، مەكتەپكە ئەكېلىپ قويۇشتى. بىراق ياخشى كۈنلەر ئۇزاققا بارمىدى. 1970 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مەركىزىي مەكتەپتىن ماتېرىيال ئېلىپ، سېرىققىرغا ماڭغان توختى ئىلپەك داۋاندىن چۈشۈپ كېتىپ قازا قىلدى. سېرىق ـ قىرلىقلار چەكسىز قايغۇ ـ ئەلەم بىلەن تۇنجى مۇئەللىم ـــ توختى ئىلپەكنى ئۇزىتىپ قويدى. كېيىن ئۇلار شۇنچە كۈتكەن بولسىمۇ، سېرىققىرغا مۇئەللىم كەلمىدى. تارىختىن بىرى تۇنجى قۇرۇلغان بۇ مەكتەپ تاقىلىپ قالدى. ئوقۇغۇچىلار كۆزى قىيمىغان ھالدا مەكـ ـتەپتىن ئايرىلىپ، تاغ ـ دالىلارغا تېرىققىك چېچىلىپ كەتتى. سېـ ـرىققىردىكى سىنىپمۇ كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىـ ـغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، ئىلىم ـ مەرىپەت يولى پۈتۈن مەملـ ـكەتكە ئېچىلدى. ۋەتەننىڭ بىر بۇرجىكىدىكى كىشىلەرنى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئۇنتۇپ قالمىدى. 1979 ـ يىلى كۈزدە سېرىققىردا ئوقۇ ـ تۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا يولىيورۇق كەلدى.

تاشلىنىپ قالغىلى توققۇز يىل بولغان مەكتەپنى ئەسلىگە كەل ـ تۈرۈش ئاسانمۇ!؟ قوتانغا ئايلىنىپ كەتكەن ئۆيلەرنى سىنىپقا ئايلاـ ـدۇرۇش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاق، تامىقىنى ھەل قىلىش، بىپايان زېـ ـمىندا تاغ ـ دەريا ئارىلاپ، ئوقۇغۇچى يىغىش ئاسان ئەمەس. تېخىمۇ مۇشكۈل بولغىنى ـــ ئۇ يەردە ئوقۇتقۇچى يوق، مەركىزىي مەكتەپتىن ئوقۇتقۇچى ئەۋەتىشكە توغرا كېلىدۇ.كىمنى ئەۋەتىش كېرەك؟! ئىرا ـ دىسى ئاجىز ئادەم ئۇ يەردە بىر كۈنمۇ ياشىيالمايدۇ، ئاددىيسى ئۇ يەرگە بېرىش ئۈچۈن سەككىز كېچە ـ كۈندۈز ئېشەككە مىنىپ يول

يۇرۇشى، يىلدا بىرەر قېتىم يېزا مەركىزىگە كېلىپ مائاشىنى ئېلىشى كېرەك. بىرى ياش، بىرى قېرى، بىرىنىڭ قىيىنچىلىقى بار. ئىشقىلىپ ھېچكىمنىڭ ئۇنداق چۆل ـ جەزىرىگە بارغۇسى يوق، قانداق قىلىش كېرەك؟! مەكتەپ رەھبەرلىرىنىڭ بېشى قاتتى. ئوقۇتقۇچىلار بولسا «قايسىمىزنى ئەۋەتەركىن؟» دەپ، دەككە ـ دۈككىدە يۇرۇشەتتى.

سېرىققىردا ئوقۇتۇشنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىغىنى بىلەن، بىر ئادەمنى ـــ سائادەت يولداشنى خۇشال قىلدى. سائادەتنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن، بالىلىق چاغلىرىنى ئۆتكۈزگەن سېرىققىر سائادەتكە جەننەتتەك تۇيۇلاتتى. سېرىققىردىكى، ھەيىنەنەزەر ـ دىكى ساپ ھاۋا، زۇمرەتتەك سۈزۈك سوغۇق ئېقىن، خۇش پۇراق گىياھ، تاقلاۋاتقان قوزا، تاي، موزايلار، سەمىمىي، سادداڭ، ئاق كۆڭۈل يۇرتلۇقلىرى ئۇنىڭ قەلبىگە مەڭگۈلۈك ئىز سالغانىدى. قايناق شەھەردە، ئاۋات يېزىدا تۇرۇپمۇ سېرىققىرنىڭ ئادەمگە ھۇزۇر ئاتا قىلىدىغان تەبىئىي گۈزەللىكى سائادەتنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى.

سائادەتنىڭ سېرىققىردىن ئايرىلغىنىغا ئۇزۇن يىللار بولغان ئىدى. ئۇ دادىسىنىڭ زورى بىلەن ئانا ماكانىدىن ئايرىلىپ، يېزا مەركىزىگە كېلىپ ئوقۇدى. ئوقۇتقۇچى بولدى. شۇنداق، ئۆزىغۇ ئوقۇدى، سېرىققىردىن پەقەت يالغۇز سائادەتلا ئوقۇدى. باشقىلارچۇ؟! ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرىچۇ؟! ئۇلار نەدە؟ ئۇلار دۇنيانىڭ تەرەققىياتىدىن بىخەۋەر ھالدا جاھاننىڭ ھەممىسى مۇشۇ، دەپ ئۇ تاغدىن ـ بۇ تاغقا كۆچۈپ ياشماقتا. ئىنسانلارنىڭ ھازىرقى ماددىي، مەنىۋى تەرەققىياتى ئۇلارغا ناتونۇش، يېزىق، پەن دېگەنلەر ئۇلار ئۈچۈن يات ئۇقۇم. شۇڭا ئۇلارمۇ جاھانىي چۈشىنىپ، ئۆزىنى جاھانغا ماسلاشتۇرۇپ، ھازىرقى زامان ئادىمىدەك ياشىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپ بولمىسا بولامدۇ؟ سائادەت ئوقۇتقۇچى، ئاشۇ سېرىققىردىن، ھەيىنەنەزەردىن ئوغۇزلانغان ئادەم. باشقىلار سېرىققىردىن قاچقىنى بىلەن سائادەت قاچمايدۇ. سائادەتنىڭ قانداشلىرى شۇ يەردە تۇرسا، سائادەت ئۇلارنىڭ قاراڭغۇ دىلىنى ئىلىم ـ مەرىپەت نۇرى بىلەن يورۇتالمىسا، ئۇ ئەجدادلىرىغا، سېرىققىر دالاسىغا، مۇھىمى سېرىققىرنىڭ

كەلگۈسى ئەۋلادلىرىغا قانداقمۇ يۈز كېلەلىسۇن؟

سېرىققىر ئاجايىپ بىر جاي. ئادەم تۈگۈل ھايۋانات، قۇشلارمۇ تەستە بارالايدۇ. كەڭلىكى يېرى يولىدىن ئۈدۈل ماڭسا 407 كىلومېتىرلىق يول. بۇ يولدىن پەقەت ئات ـ ئېشەك بىلەنلا مېڭىش كېرەك. تېز ئېقىنلاردىن، ئېگىز تاغ ـ داۋانلاردىن، چوڭقۇر جىلغا، تەگسىز ھاك گىرۋەكلىرىدىن تەۋەككۈل قىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. مۇشۇ يولنى ساق ـ سالامەت تاماملىغان ئادەم يېڭى ھاياتلىقا ئېرىشكەندەك بولىدۇ. 4771 مېتىر ئېگىزلىكتىكى سېرىققىر داۋىنى شۇنداق بەھەيۋەت بولۇپ، يانتۇلۇقى 70 گىرادۇس كېلىدۇ. بىر قەدەم خاتا بېسىلسا، ئادەم ئۆزىنى جەھەننەمدە كۆرىدۇ. سېرىققىرغا ماڭىدىغان يەنە بىر يول بار ـــ كەڭلىكىدىن گۇمىغا، گۇمىدىن قاغىلىقا بېرىپ، قاغىلىقتىن باشلىنىدىغان شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاش يولىدا 350 كىلومېتىر ماڭغاندىن كېيىن، بىر ھەربىي گازارمىغا كېلىپ، ئۇ يەردىن پەقەت ئېشەك، ئات، تۆگە، قوتازلار ماڭالايدىغان داۋان، ئېقىنلاردىن ئاتلاپ، توپتوغرا ئىككى كۈن يول يۈرگەندىلا، ئاندىن مەكتەپ جايلاشقان ھەيىنەزەرگە بارغىلى بولىدۇ.

سائادەت سېرىققىر داۋىنىغا بېرىش تەلىپىنى قويۇش بىلەنلا، باشقا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يەلكىسىدىن تاغ ئېلىۋېتىلگەندەك يېنىك تىندى. مەكتەپ رەھبەرلىرىنىڭمۇ باش ئاغرىقى ساقايدى.

سائادەت يولداش 10 كۈن جاپالىق سەپەر قىلغاندىن كېيىن، سېرىققىرغا كەلدى. ئۇنى 32 سەبىي قەلب كۈتۈپ تۇراتتى. مەكتەپ ئەتراپىدا ئۆيى بار ئالتە نەپەر ئوقۇغۇچىدىن باشقا ئوقۇغۇچىلار يېقىنى ئۈچ كۈنلۈك، يىراقلىرى توققۇز كۈنلۈك يەردىن كېلىپ ياتاقتا يېتىپ ئوقۇيتتى. سائادەت كۈندىلىك خىزمىتىنى سەھەر تۇرۇپ چاي قاينىتىپ، بالىلارنى ناشتا قىلدۇرۇشتىن باشلايتتى. ئاندىن دەرس ئۆتەتتى، چۈشلۈكى تاماق ئېتەتتى، يەنە دەرس ئۆتۈپ ئاندىن كەچلىك تاماققا تۈتۈش قىلاتتى. ئاخشىمى بالىلارنىڭ ياتىدىغان ئورۇنلىرىنى تەييارلاپ ئۇخلاتقاندىن كېيىن، جىنچىراغ تۈۋىدە دەرس تەييارلاشقا تۈتۈش قىلاتتى، تاپشۇرۇق تەكشۈرەتتى. ھەتتا بالىلارنىڭ يىرتىلغان كىيىملىرىنى ياماپ، ئولتۇرغان يېرىدە ئۇخلاپ قالاتتى.

دېگىز يۈزىدىن 4771 مېتىر ئېگىز بۇ جايدا ھاۋا شالاڭ، نەپەس لىنىش قىيىن، قىشى ئۇزۇن، سوغۇقى قاتتىق، سۇ 80 گىرادۇسقا بارمايلا قاينايدۇ، ئىككى ـ ئۈچ سائەتتە ئاران سۈيۇقئاش پىشىدۇ. چامغۇردىن باشقا نەرسە يوق. بۇنداق شارائىتقا سائادەتتىن باشقا ئا ـ دەم ھەرگىز چىدىمايدۇ. ئۇ بالىلارنى ئاچ قويماسلىق، توڭدۇرماسلىق ئۈچۈن ھەممىگە چىدىدى. ئارپا، چامغۇر تېرىدى، كەلكۈن كەلگەندە ئوتۇن سۇزدى، تېزەك تەردى، بالىلارنى قاتتىق سوغۇقتىن، شىددەت ـ لىك ئېقىندىن، تىك چوققا، ھاڭلاردىن ساقلاپ، 24 يىلدىن بىرى بۇ جايدىكى بالىلارنىڭ مېھرىبان ئۇستازى، كۆيۈمچان ئانىسى، دوستى، ئاشپىزى بولدى. 1979 ـ يىلىدىن باشلاپ ھازىرغا قەدەر 506 نەپەر ئوقۇغۇچىنى ئىلىم شەربىتى بىلەن سۇغىرىپ، باشلاڭ ـ غۇچ مەكتەپنى تاماملىتىپ، يېزا مەركىزىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە يەتكۈزۈپ بەردى. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە بارغان ئو ـ قۇغۇچىدىن 13 نەپەر ئوقۇغۇچى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش پۈرسە ـ تىگە ئىگە بولدى. ھازىر 12 نەپەر ئوقۇغۇچى ئالىي مەكتەپنى پۈت ـ كۈزۈپ، ئىش كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ئارىدىن 24 يىل ئۆتۈپتۇ. سائادەت يولداش تاغدىكى قورام تاش ـ تەك سېرىققىردا تۇرۇپ قالدى. بۇجەرياندا، سېرىققىرغا نۇرغۇن ئو ـ قۇتقۇچى كەلدى. كەلگەنلىرى كۆپ بولسا بىر يىل تۇردى، كۆپىنـ ـ چىلىرى بىر ـ ئىككى ئاي توشمايلا كېتىپ قالدى. ھەتتا ئىككى ئوقۇتقۇچى بۇ يەرنىڭ شارائىتىغا چىدىماي خىزمىتىدىن ۋاز كېچىپ كەتتى. بۇ يەردە پەقەت بىرلا قاراقۇرۇم تېغى، قار قاپلىغان چوق ـ قىلار ئورنىدىن يۆتكەلمىدى. شۇنىڭغا ئوخشاشلا سائادەت يولداشمۇ تاغ ـ چوققىلاردەك بۇ جەزىرىدە مەڭگۈ دەسسەپ تۇرۇۋەردى.

سائادەت يولداش كەسپىتە پىشقان تۆھپىكار باغۋەن، شۇنداقلا ئىلىم ـ مەرپىەت ئۇچۇن، بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشى ئۈ ـ چۈن جان كۆيدۈرىدىغان ساخاۋەتچى. ئۇنىڭ ئوقۇتۇش شارائىتىنى ياخشىلاشقا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تامىقى، ئىسىنىشى، كىيىم ـ كېچەك ـ لىرى ئۈچۈن ئىشلەتكەن پۇل ۋە ماددىي نەرسىلىرىمۇ ئادەمنى تە ـ سىرلەندۈرىدۇ. 20 يىل داۋامىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ تامىقى ئۈچۈن

ئىككى قوتازنى سويۇپ بەردى. 200 كىلوگرام ئاق ئۇننى ئۆيىدىن ئېلىپ كېلىپ ئىشلەتتى. 120 يۇەن قىممەتلىدە كىيىم ـ كېچەك، ئۈچ يوتقان ـ كۆرپە، 150 يۇەنلىك مەش ـ كانايى، چېلەك ـ چەينەك، 500 يۇەن قىممەتلىدە قەنت ـ شېكەر، مايى، 400 يۇەن قىممەتلىدە مۇكاپات بۇيۇملىرىنى ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ سېتىۋالدى. 200 يۇەندىن ئارتۇق دورا سېتىۋېلىپ ئوقۇغۇچىلارغا تارقىتىپ بەردى. بىر ئوقۇغۇچى ئاغرىپ قالغاندا، ئىككى كۈنلۈك يىراقلىقتىكى ھەربىي دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىپ داۋالىتىپ، 300 يۇەندىن ئارتۇق داۋالىنىش خىراجىتىنى تۆلىدى. ئوقۇغۇچىلارغا ئىككى مىڭ يۇەن ئەتراپىدىكى كىتابنى ھەقسىز تارقىتىپ بەردى.

سائادەت يولداش سېرىققىر داۋىنىدا 24 يىلنى بىر كۈندەك ئۆتكۈزدى. بۇ جەريانداً گۈما بازىرىغا ئاران ئۈچ قېتىم كىرەلىدى. يېزا مەركىزىگە بىر قېتىم كېلىپ خىزمەتلىدىن دوكلات قىلدى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىلمىي نەتىجىسىنى تاپشۇرۇپ بەردى.

سائادەت يولداشنى بۇنداق قىلغۇزغىنى سېرىققىر خەلقىنىڭ دىلىغا مەرىپەت ئۇرۇقىنى چېچىپ، مائارىپ ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاش روھى ئىدى. ئۇنىڭ ئارزۇلىرى چېچەكلىدى، ياشلىق گۈلى ئېچىلىپ، سېرىققىردا خۇش پۇراق چاچتى.

«ئەلنىڭ كۆزى ئەللىك» دېگەندەك ئۇنىڭ جاپالىق ئەمگەكلىرى، پىداكار روھىنى خەلق تونۇدى. پارتىيە، ھۆكۈمەت ئەجرىگە لايىق شەرەپ ئاتا قىلدى. 1979 ـ يىلىدىن ھازىرغا قەدەر بەش قېتىم ناھىيە دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى بولۇپ تەقدىرلەندى. يېزىلىق پارتكوم تەرىپىدىن يەتتە قېتىم، مەكتەپ پارتىيە ياچېيكىسى تەرىپىدىن سەككىز قېتىم ئىلغار ئوقۇتقۇچى بولۇپ تەقدىرلەندى. 2002 ـ يىلى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تەنھەرىكەت يىغىنىنى كۆرۈش پۈرسىتىگە ئىگە بولۇپ، پايتەختە بېيجىڭنى كۆرۈپ كەلدى. 2001 ـ يىلىدىن باشلاپ گۈما ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى پارتكومى پۈتۈن ناھىيەدىكى ئوقۇتقۇچىلارنى سائادەت يولداشتىن ئۆگىنىشكە چاقىرىپ، ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا توغرا، قىزغىن كەيپىيات يارىتتى.

www.uyghurkitap.com

سائادەت يولداشنى قاراقۇرۇم تاغلىرى، سېرىققىر داۋانلىرى، ھەيـ-نەنەزەر دەرياسى ئۇنتۇپ قالمايدۇ. پارتىيە ۋە خەلق ئۇنىڭ ئەجىر ـ مېھنىتىنى مەڭگۈ قەدىرلەيدۇ. سېرىققىردىكى سولماس مەرىپەت گۈلى مەڭگۈ خۇشپۇراق چاچىدۇ.[1]

(ئابلىكىم ئابلىمىت، ئابدۇلئەھەت داۋۇت)

دېھقان خەلقئارا كەشپىيات مۇنبىرىدە

ـــ رۇزىمۇھەممەت ئانايەتنىڭ كەشپىياتى خەلقئارادا ئالتۇن مېدالغا ئېرىشىپتۇ.

ـــ شامالباغ كەنتىدىكى رۇزىمۇھەممەت ئانايەتمۇ؟!

ـــ ھەئە، ئۇ يۇرتىمىزدىن چىققان تۇنجى دېھقان كەشپىياتچى...

ـــ دېھقاندىنمۇ كەشپىياتچى چىقىدىكىنە؟!

بۇ پاراڭلار ئېغىزدىن ئېغىزغا تارقىلىپ روزىمۇھەممەت ئانايەتـ-نىڭ نامىنى يىراق ـ يىراقلارغا تارىتىۋەتتى.

خوتەن شەھىرى ئىلچى يېزا شامالباغ كەنتىدىكى دېھقان روزىمۇ-ھەممەت ئانايەت بىر نەچچە ئون يىل ئىزدىنىپ كەشىپ قىلغان «ئاپـ-توموبىلنى تېمپېراتۇرا ئارقىلىق ئاپتوماتىك ئوت ئالدۇرۇش قۇرۇلـ-مىسى»، «ئاپتوموبىل ئەينىكىنى ئاپتوماتىك تاقاش قۇرۇلمىسى» ۋە يېزىلاردىكى «سۇ مۇنارىنىڭ سۇ قاچىسىغا ئاپتوماتىك سۇ قاچىلاش قۇرۇلمىسى» دۆلەت ئىچى ـ سىرتىدىكى ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ بىردەك ئېتىراپ قىلىشى بىلەن دۆلەت تەرىپىدىن پاتېنت ھوقۇقىغا ئېرىشتى. «سۇ مۇنارىنىڭ سۇ قاچىسىغا ئاپتوماتىك سۇ قاچىلاش قۇ-رۇلمىسى» خەلقئارادا ئالتۇن مېدال مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

روزىمەمەت ئانايەت تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ، ۋىلايەتـ-لىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش، رېمونت قىلىش زاۋۇتىدا تېخنىك ئىشچى بولدى. 1989 ـ يىلى قەلبىگە ئۇيۇل تاشتەك ئورناپ كەتكەن يۈكسەك ئارزۇ ـ ئۈمىدلەرنىڭ تۈرتكىسىدە تېخنىك ئىشچىـ-

---

[1] («خوتەن گېزىتى»نىڭ 2001 ـ يىلى 18 ـ سېنتەبىر سانىدىن)

لىقتىن ۋاز كېچىپ، بىر تەرەپتىن بېيىش يولى ئۇستىدە ئىزدەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن خەنزۇتىلى، ئىنگلىز تىلى، فىزىكا ئىلمى ۋە ئاپ-تومو بىل توك يولى رېمونتچىلىق كەسپىنى ئۆگىنىپ، 2000 - يى-لى ئۆز كەنتىدە ئاپتوموبىل توك يولىنى رېمونت قىلىش دۇكىنى ئېچىپ، ھاجەتمەنلەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئۇ رېمونتچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا قىيىن مەسىلىلەرگە يولۇ-قۇپ، قىش پەسلىدە ئاپتوموبىل موتورىنىڭ توڭلاپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئاپتوموبىل ئىشكىلىرى تاقالسىمۇ ئەينەكلىرىنىڭ تاقالماسلىقى قاتارلىق تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ئۇنۇملۇك ھەل قىلىشنىڭ چارىسى ئۇستىدە ئىزدىنىپ، جاپالىق مەنزىلگە ئات سالدى. ئۇ 20 مىڭ يۈەن سەرپ قىلىپ، ئائىلە تەجرىبخانىسى قۇ-رۇپ، ئۆز كەشپىياتى ئۈچۈن تېخىمۇ ئەۋزەل شارائىت ياراتتى. ئۇ پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن تەجرىبىگە كىرىشىپ كەتتى. نەتىجىدە، جاپالىق ئەجرى مېۋە بېرىپ، ئۇچ يىل ئىچىدە يۇقىرىقى ئۇچ تۈر-لۈك كەشپىياتنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىدى.

«سۇ مۇنارىنىڭ سۇ قاچىسىغا ئاپتوماتىك سۇ قاچىلاش قۇرۇل-مىسى» نىڭ ياسىلىشى ئاددىي، تەننەرخى ئەرزان، ھەر خىل تېپتە-كى سۇ پومپىلىرىدا ئىشلىتىشكە باب كېلەتتى. بۇنىڭدا سۇ مۇنارە-دىكى سۇ قاچىسىنىڭ ئۈستى ۋە ئاستىغا ئىككى سىگنال يوللىغۇچ ئورنىتىلىپ، ئۈستىدىكى سىگنال يوللىغۇچ سۇ قاچىسىغا سۇنىڭ توشقانلىقىنى، ئاستىدىكىسى سۇنىڭ تۈگىگەنلىكىنى ئاپتوماتىك سۇ قاچىلاش قۇرۇلمىسىغا يوللايتتى، سۇ قاچىسىدىكى سۇ تۈگە-گەندە ۋە توشقاندا سۇ پومپىسى ئاپتوماتىك قوزغىتىلىپ ۋە توختە-تىلىپ، تېخنىك خادىملارنىڭ ئىش سىجىللىقىنى زور دەرىجىدە ئازايتىپ، سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ نورمال ئېلىپ بېرىلىشىغا كا-پالەتلىك قىلغىلى بولاتتى.

«ئاپتوموبىلنى تېمپېراتۇرا ئارقىلىق ئاپتوماتىك ئوت ئالدۇ-رۇش قۇرۇلمىسى» ئاپتوموبىلغا ئورنىتىلغاندىن كېيىن، قىش كۈن-لىرى توختىتىپ قويغاندا تېمپېراتۇرا ئارقىلىق ئاپتوماتىك ئوت ئالدۇرۇش قۇرۇلمىسىنىڭ توك مەنبەسى ئېچىۋېتىلىدۇ. موتور تېم-پېراتۇرىسى 20℃ دەن تۆۋەنلەپ كەتسە، موتور ئاپتوماتىك ئوت ئې-

www.uyghurkitap.com

لىپ، موتور تېمپېراتۇرىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. موتور تېمپېراتۇرى سى ℃ 50قا يەتكەندە، موتور ئاپتوماتىك ئۆچىدۇ. بۇ قۇرۇلما موتور تېمپېراتۇرىسىنى ℃20 ~ ℃50 ئەتراپىدا كونترول قىلىدۇ. ئېھ- تىياجغا قاراپ تېمپېراتۇرىنى يۇقىرىلاتقىلى، تۆۋەنلەتكىلى بولىدۇ. بۇ قورۇلمىنىڭ يەنە ئوتتىن مۇداپىئەلىنىش، ئىستاتورنى ئاسراش رولىمۇ بولۇپ، شوپۇرلارغا نۇرغۇن قولايلىق يارىتىپ بېرىدۇ.

«ئاپتوموبىلىنىڭ ئەينىكىنى ئاپتوماتىك تاقاش قۇرۇلمىسى» نىڭ ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى ئەرزان، قولايلىق بولۇپ، ھەر خىل تېـ- تىكى ئاپتوموبىلغا ماس كېلىدۇ. ئاپتوموبىلنىڭ ئوتى ئۆچۈرۇلۇپ، ئاپتوموبىلنىڭ ئىشكى قۇلۇپلانغاندىن كېيىن، بۇ قۇرۇلما بىلەن بارلىق ئىشىك ئەينەكلىرى ئاپتوماتىك تاقىلىدۇ.

دېھقان كەشپىياتچى روزىمۇھەممەت ئانايەتنىڭ «سۇ مۇنارىنىڭ سۇ قاچىسىغا ئاپتوماتىك سۇ قاچىلاش قۇرۇلمىسى» شىياڭگاڭدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاسىيا ۋە خەلقئارادىكى يېڭى پەن ـ تېخنىكا، يېڭى كەشپىياتلارنى باھالاش يىغىندا «ئالتۇن مېدال» مۇكاپاتىغا، روزـ مۇھەممەت شياڭگاڭدىكى مۇناسىۋەتلىك ئەقلىي مۇلۇك تارماقلىرى تەرىپىدىن «ئىنژېنېر تېخنىك» ۋە «ئالىي ئىنژېنېر» ئۇنۋانىغا ئېـ- رىشتى. ئۇنىڭ ئىسمى شىنجاڭ يەر شارى پەن ـ تېخنىكا ئۇچۇر مەركىزى تەرىپىدىن «يەر شارىدىكى جۇڭگو پەن ـ تېخنىكا ئىختـ- ساسلىقلار قامۇسى»غا، كۇنمىڭدا ئېچىلغان خەلقئارا داڭلىق كەشـ- پىيات ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىندا ئۇنىڭ ئۈچ تۈرلۈك كەشپىياتى «جۇڭگو ئىختىساسلىقلار قامۇسى» غا كىرگۈزۈلدى. 2 ـ قېتىملىق ئاسىيا خەلقئارا يېڭى پەن ـ تېخنىكىنى باھالاش تەشكىلىي ھەيئىتى تەرىپىدىن «يېڭى پەن ـ تېخنىكا كەشپىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى. رۇزىمۇھەممەت ئانايەت ئۆزى مەبلەغ سېلىپ «سۇ مۇنارىنىڭ سۇ قا- چىسىغا ئاپتوماتىك سۇ قاچىلاش قۇرۇلمىسى» دىن 1100 نى، «ئاپـ- تومۇبىلنى تېمپېراتۇرا ئارقىلىق ئاپتوماتىك ئوت ئالدۇرۇش قۇـ- رۇلمىسى»دىن 900 نى ياساپ، ئېھتىياجلىق ئورۇن ۋە شەخسلەرگە سېتىپ بېرىپ، ئەجىر ـ مېھنەتنىڭ تەمىنى تېتىدى.

2007 ـ يىلى 8 ـ ئايدا بۇ دېھقان كەشپىياتچىنىڭ «ئاپتومـو-

بىلىنىڭ ماي تېجەش، تەڭشەش قۇرۇلمىسى» ئوچ يىللىق سىناقتىن ئۆتۈپ دۆلەتلىك پاتېنت ئىدارىسىنىڭ پاتېنت گۇۋاھنامىسىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، 11 - ئايدا شياڭگاڭ خەلقئارا يېڭى پەن - تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنى باھالاش ھەيئىتى تەرىپىدىن ئالتۇن مېدالغا ئېرىشتى. بۇ قۇرۇلمىنىڭ قىممىتى باھالاش ھەيئىتى تەرىپىدىن 16 مىليون 257 مىڭ 390 ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ باھالىنىپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى ياسايدىغان داڭلىق زاۋۇتلاردا تۇركۈملەپ ئىشلەپچىقىرىلىپ بازارغا سېلىنىدى. بۇ مەھسۇلات كەڭ خېرىدارلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

كەشپىيات، دىيارىمىزدىن چىققان ئاددىي دېھقاننىڭ جاھانغا تونۇتتى. ئۇ قانائەت بوسۇغىسىدا ئۇخلاپ قالماي، تىنىمسىز ئىزدىنىش ئارقىلىق، يېڭىدىن كەشپ قىلغان «سۇ ئامبىرىنىڭ تۇغى تېشىلىپ كەتسە، ئاپتوماتىك مەلۇم قىلىش ئەسۋابى»، «تېمىتىپ سۇغىرىشنى ئاپتوماتلاشتۇرۇش قۇرۇلمىسى» دىن ئىبارەت ئىككى كەشپىياتىنى دۆلەتلىك پاتېنت ئىدارىسىغا پاتېنت ھوقۇقى بېرىشكە سۇندى.

(مۇختارتوختى)

ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ مېھرىبان ئۇستازى

بىر كۈنى ئىشخانىدا كىتاب كۆرۈپ ئولتۇراتتىم، 25 ياشلار چامىسىدىكى ئېگىز بويلۇق، ئاق پىشماق بىر ئۇيغۇر يىگىت ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى ۋە يەن شىچىڭ مۇئەللىم بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن ئۇنىڭدىن:

— يەن مۇئەللىمدە نېمە ئىشىڭىز بار ئىدى؟ — دەپ سورىدىم.

— ئۇ مېنىڭ ئوقۇتقۇچۇم بولىدۇ، باشلانغۇچ مەكتەپتە مېنىڭ خەنزۇ تىلى ساۋاتىمنى ئاشۇ يەن مۇئەللىم چىقارغانىدى، — دېدى ئۇ.

— قەيەردە ئىشلەيسىز؟

— ئۇرۇمچىدە ئىشلەيمەن. ئۆزۈم خوتەن ناھىيە باغچى بازىرى

يالغۇز جىگدە دېھقانچىلىق مەيدانىدىن. يەن مۇئەللىمنى خوتەن نا- ھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسىدا ئىش- لەيدىكەن، دەپ ئاڭلاپ، كۆرۈشۈپ كېتەي، دەپ كەلگەنىدىم.

مەن يېزا مەكتەپلىرىدە خىزمەت قىلغان چاغلىرىمدا يەن مۇئەل- لىم توغرۇلۇق تەسىرلىك ھېكايىلەرنى كۆپ ئاڭلىغان ئىدىم. بۇنىڭ بىلەن، ئىشخانىدا بىرگە ئىشلىگىلى ئىككى يىل بولغان ئېگىز بوي- لۇق، چىرايىدىن مېھرىبانلىق،كۆلكە يېغىپ تۇرىدىغان بۇ تەلەيچان ئۇستازغا ھۆرمىتىم تېخىمۇ ئاشتى. يېقىندا مەن ئۇ 22 يىل خىزمەت قىلغان باغچى بازىرى يالغۇز جىگدە دېھقانچىلىق مەيدانىغا بېرىپ، ئۇ ئىشلىگەن مەكتەپ ئەتراپىدىكى ئاھالىلەرنى زىيارەت قىلدىم.

ـــ يەن مۇئەللىم بىز دېھقانلارنىڭ سىرداش دوستى، ئۆزىمىز- نىڭ مۇئەللىمى، ـــ دېدى يېشى 70 لەردىن ئاشقان ئاپپاق ساقاللىق مەتتوختى ئاكا.

ـــ ئۇ بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا چوڭ بولغان، ھازىر ناھىيەگە يۆتكىلىپ كەتتى. يالغۇز جىگدە كەنتىدىكى ھەر بىر دېھقان ئۇنى ئوبدان بىلىدۇ.

يەن مۇئەللىمنىڭ ئاتا ـ ئانىسى جىياڭسۇ ئۆلكىسىدىن بولۇپ، 1958 ـ يىلى خوتەنگە كېلىپ ناھىيە مەركىزىدىن 60 كىلومېتىر يىراقلىقتا جايلاشقان باغچى بازىرى يالغۇز جىگدە دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئورۇنلىشىپ، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئەمگىكى بىلەن شۇ- غۇللىنىپتۇ. يەن مۇئەللىم شۇ يىلى ئەمدىلا ئىككى ياشقا كىرگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق چاغلىرى يالغۇز جىگدە دېھقا- چىلىق مەيدانىدا ئۆتۈپتۇ. شۇ چاغلاردا يالغۇز جىگدە دېھقانچىلىق مەيدانىدا خەنزۇ مەكتەپ بولمىغاچقا، ئۇ ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتە- پىدە ئوقۇپ، ئۇيغۇر تىلىدا ساۋاتلىق بوپتۇ. جاپالىق يىللاردا ئۇ خەنزۇ، ئۇيغۇرلار ئۆز ئارا گىرەلىشىپ كەتكەن يالغۇز جىگدە دېھ- قانچىلىق مەيدانىدا ئۇيغۇر ساۋاقداشلىرى ۋە دوستلىرى بىلەن ئە- ناق ـ ئېجىل ياشاپتۇ. 1976 ـ يىلى ئۇ خوتەن ناھىيەلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ تولۇق سىنىپىنى پۈتكۈزۈپ، يالغۇز جىگدە دېھقانچىلىق مەيدانىغا خەلق ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ كىرىپتۇ. خەنزۇ،

ئۇيغۇر بالىلىرىغا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ، ئىككى مىللەت بالىلىرى-
نىڭ ئىككى تىلدا ساۋاتلىق بولۇشىغا كۆپ ئەجىر سىڭدۈرۈپتۇ.
1978 ـ يىلى خەلق ئوقۇتقۇچىلىقىدىن رەسمىيلىشىپ، ئۆزلۈكىدىن
ئۆگىنىپ 1979 ـ يىلى شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئومۇمىي
پەن كەسپى بويىچە لاياقەتلىك ئۆلچىمىگە يېتىپتۇ. يالغۇز جىگدە
دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى ئاھالىلەر تارقاق ھەم نامرات بولغاچقا، يەن
مۇئەللىم شۇ جايدىكى نامرات دېھقان ـ چارۋىچىلار پەرزەنتلىرىنىڭ
خاتىرجەم ئوقۇشى ئۈچۈن ئايلىق ئىش ھەققىگە بېرىلگەن ئازغىنە
پۇلنى تېجەپ بالىلارغا دەپتەر، كىتاب، قەلەم ۋە كىيىم ـ كېچەك
سېتىۋېلىپ تارقىتىپ بېرىپتۇ. ئىشتىن چۈشكەن چاغلىرىدا ئاتا ـ
ئانىسىنىڭ تېرىقچىلىق ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ ئۆي قۇشلىرى
باقمىچىلىقى، پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ
ھەم ئۇنى كېڭەيتىپ، نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئائىلە ئىقتىسادىنى
ياخشىلاشقىمۇ تۆھپە قوشۇپتۇ. 1998 ـ يىلىغا كەلگەندە خىزمەت
ئېھتىياجى بىلەن خوتەن ناھىيەسىنىڭ باغچى بازىرىغا قاراشلىق
خۇيزۇلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىگە
يۆتكىلىپ، 2001 ـ يىلىغىچە ئىشلەپتۇ. ئوقۇتۇش شارائىتى جە-
ھەتتىكى قىينىچىلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۆزى ماتېرىيال تەييارلاپ
يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارغا دوكلات سۇنۇش ئارقىلىق يۇقىرىنىڭ
قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، خۇيزۇلار كەنتىگە مەكتەپ سالدۇرۇپ-
تۇ. بۇ جەريانداا ئۇ ئۇچ سىنىپنىڭ ھەم سىنىپ مۇدىرلىق ھەم پەن
ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، خۇيزۇ ئوقۇغۇچىلار-
نىڭ ياخشى تەربىيەلىنىشى ئۈچۈن يۈرەك قېنىنى سەرپ قىپتۇ. نا-
ھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى پارتكومى ۋە مەمۇرىيىتى ئۇنىڭ مەس-
ئۇلىيەتچانلىقى، ئوقۇتۇشتىكى ئەستايىدىللىقىنى نەزەردە تۇتۇپ،
2001 ـ يىلى ئۇنى باغچى بازارلىق ئوتتۇرا مەكتىپىدە تەسىس قى-
لىنغان «قوش تىل» تەييارلىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ خەنزۇ
تىلى ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن ئۇيغۇر تىلىنى
بىلىدىغانلىقىدەك ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئۇيغۇر ئوقۇغۇ-
چىلارنىڭ خەنزۇ تىلى سەۋىيەسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئەجىر

سىڭدۇرۇپتۇ ۋە ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىرداش دوستى، كۆيۈمچان ئۇستازىغا ئايلىنىپتۇ، ئۇ مەسئۇل بولغان سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى شىنجاڭ سىنىپلىرىغا ئۆتۈش نىسبىتىنى يېزا مەكتەپلىرى ئارا ناھىيە بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇ نەگىلا بارمىسۇن ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن ئىناق ـ ئىجىل ئۆتكەچكە، ئۇيغۇر دېھقانلارنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بوپتۇ. ئۇنىڭ بىۋاستە تەربىيەسىنى ئالغان ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىسى ۋىلايىتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئاساسلىق تايانچ كادىر بولۇپ خىزمەت قىلىۋاتىپتۇ.

مائارىپ ئىدارىسى ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى مۇنداق دەيدۇ: ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسى مەسئۇللىرى ناھىيەنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى مائارىپ تەرەققىيات يۇزلىنىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، « قوش تىل » مائارىپىنى كۇچەيتىش ئۇچۇن، يەن مۇئەللىمنى 2005 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا لايقا يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتىپىدىن مائارىپ ئىدارىسى ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ خەنزۇ تىلىدا ئوقۇتۇش تەتقىقاتچىلىقىغا تەكلىپ قىلغاندىن بۇيان، ئۇ ئۆزۇكسىز ئۆگىنىش، تەكشۇرۇپ تەتقىق قىلىشنى كۇچەيتىپ، ئۆزىنىڭ بىلىم دائىرىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئۇچۇن تىرىشتى. « قانداق قىلغاندا ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا خەنزۇ تىلىنى ئۇنۇملۇك ئومۇملاشتۇرغىلى بولىدۇ » دېگەن تېمىلاردا مەخسۇس ماقالە يېزىپ، خەنزۇ تىلى ئوقۇتقۇچىلىرىنى كەسپىي جەھەتتىن يېتەكلەشكە ئالاھىدە كۇچ چىقاردى. بولۇپمۇ يېڭىدىن خىزمەتكە قاتناشقان خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلارغا قارىتا ئىدىيە ـ ئەخلاق تەربىيەسىنى ئۇزۇلدۇرمەي ئېلىپ بېرىپ، ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئىگىلەپ، ئۆرۇپ ـ ئادەتكە ھۆرمەت قىلىپ، ئۆزئارا تىل ئۆگىنىپ، بالىلارغا ھەقسىز كۆيۈنۈپ، ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق ئوبرازىنى ئەملىي ھەرىكىتى ئارقىلىق نۇرلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلدى، ئۇنىڭ ئۇنۇمى ياخشى بولدى.

ـــ يەن مۇئەللىم، سىز 32 يىللىق خىزمەت ھاياتىڭىزنى خوتەن دېگى چەت ـ ياقا، نامرات رايونلاردا ئۆتكۈزۈپسىز، بارغانلا يېرىڭىز

ده ناچار ئوقۇتۇش مۇھىتىدا جاپالىق ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ، بىلىم ئاشۇرۇش پۇرسىتىگىمۇ ئېرىشەلمەپسىز. كۇنلىرىڭىز دېگۈدەك جاپالىق، ئالدىراشلىق ئىچىدە ئۆتۈپتۇ. سىز ئاشۇ ئۆتۈپ كەتكەن جاپالىق يىللىرىڭىزغا ئۆكۇنەمسىز؟ ــ دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن. ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

ــ خوتەن مېنىڭ ئانا يۇرتۇم، قېرىندىشىم. بارلىقىمنى ئاشۇ بىلىمگە تەشنا سەبىلەر ئۈچۈن ئاتا قىلالىغانلىقىمدىن ئىنتايىن پەخىرلىنىمەن. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى تېخىمۇ نۇرلاندۇرۇپ، گۈلەنگەن ئىناق خوتەن قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە مىللىي مائارىپقا يۈرەك قېنىمنى سەرپ قىلىمەن.

(ئابلەت سالىم)

«ئادەمنى ئاساس، بىمارلارنى مەركەز قىلغان» باشلامچى

روشەنگۈل ساۋۇر ئۇيغۇر تېبابىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى گەۋدەلەندۇرۇپ، «ئۇيغۇر تېبابەت داڭلىق ماركىسىنى يارىتىش» پىكىر يولى بويىچە دوختۇرخانا باشقۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ، بارلىق دوختۇر ــ سېستىرالار، پەن تەتقىقات خادىملىرىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ۋە يېتەكلەپ، ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسىنى يېڭى تۈسكە ئىگە زامانىۋى دوختۇرخانىغا ئايلاندۇردى؛ «ئادەمنى ئاساس، بىمارلارنى مەركەز قىلىش»تىن ئىبارەت ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىدا چىڭ تۇرۇپ، ئوپېراتسىيە قىلماي داۋالاش ۋە سوزۇلما كېسەللىكلەرنى داۋالاشنى بۆسۈش نۇقتىسى قىلىپ، ئۇيغۇر تېبابىتىنىڭ داۋالاش ئۈسۈلى ۋە دورا ئىشلىتىش جەھەتتىكى ئەۋزەللىكىنى گەۋدەلەندۇرۇپ، 100% ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرى ئارقىلىق داۋالاشتا چىڭ تۇردى. 80 خىلدىن ئارتۇق دورا تىپى ئىسلاھ قىلىندى. 13 خىل تېپتىكى 197 تۈرلۈك ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرىنى تەتقىق قىلىشقا،

ئىشلەپچىقىرىشقا يېتەكچىلىك قىلدى ۋە قاتناشتى. مەزكۇر دوختۇرخانىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان تۆت خىل دورا مەملىكەتلىك دورا ئىشلەپچىقىرىش ئىجازەتنامىسىغا ئېرىشتى. 29 خىل دورا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى سەھىيە مىنىستىرلىقىنىڭ دورا مەھسۇلاتلىرى ئۆلچىمى» (ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرى قىسمى)غا كىرگۈزۈلدى. 105 خىل دورا ئاپتونوم رايونلۇق دورا نازارەتچىلىك باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ تەستىقلىشىغا ئېرىشتى.

دوختۇرخانا دورا زاۋۇتىنىڭ يىللىق دورا ئىشلەپچىقىرىش قىمىتى 10 مىليون يۈەنگە، دوختۇرخانىنىڭ 2009 ـ يىلىدىكى ئومۇمىي ئوبوروت كىرىمى 35 مىليون يۈەنگە يەتتى. ئىلگىرى مۇقىم مۇلكى بىر مىليون يۈەنگە يەتمەيدىغان بۇ دوختۇرخانا ھازىر مۇقىم مۇلۇك ئومۇمىي قىممىتى 70 مىليون يۈەندىن ئاشىدىغان، داۋالاش، پەن ـ تەتقىقات، دورىگەرلىك، ئوقۇتۇش بىر گەۋدىلەشتۈرۈلگەن زامانىۋى دوختۇرخانىغا ئايلاندى. دوختۇرخانا كۆلىمى، كەسىپ مىقدارى، تۈرلۈك داۋالاش كۆرسەتكۈچلىرى جەھەتتە بىردەك ئاپتونوم رايون بويىچە ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىلىرىنىڭ ئەڭ ئالدىدا تۇرۇپ كەلمەكتە. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇر تېبابەت دورىگەرلىكى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئالتە چوڭ تۈۋرۈك كەسىپنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ، يەرلىكنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى كۈچلۈك ئىلگىرى سۈردى.

روشەنگۈل ساۋۇر 1958 ـ يىلى خىزمەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئەسلىي يۇرتى چىرا ناھىيە چىرا يېزا توغراقئېغىل كەنتىدىن. 1974 ـ يىلى خىزمەتكە قاتناشقان. 1979 ـ يىلى بېيجىڭ جۇڭگو تېبابىتى ئىنستىتۇتى دورىگەرلىك مەخسۇس كەسپىنى پۈتكۈزگەن. 1980 ـ يىلىدىن 1990 ـ يىلىغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسى دورا ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمىدە تېخنىك، مەسئۇل خادىم بولغان. 1983 ـ يىلى جۇڭگو كوممونىستىك پارتىيەسىگە كىرگەن. 1990 ـ ، 1991 ـ يىللىرى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسى تەجرىبە دورا زاۋۇتىنىڭ باشلىقى بولغان. 1992 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلى 11 ـ ئايغىچە مەزكۇر دوختۇرخانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، 1994 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن

2008 ـ يىلى 3 ـ ئايغىچە دوختۇرخانا باشلىقى، ئۇنىڭدىن كېيىن ھازىرغىچە دوختۇرخانىنىڭ پارتكوم شۇجىسى ۋە دوختۇرخانا باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەكتە. 2000 ـ يىلى مۇدىر دورىگەر ئۇنۇانىغا ئېرىشكەن. ئۇ يەنە ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي دورىگەرلىك ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە كەسىپىي تېخنىكا ئالىي ئۇنۇان باھالاش كومىتېتىنىڭ ھەيئىتى، جۇڭگو مىللىي تېببىي دورىگەرلىك ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ئىجتىمائىي ۋەزىپىلەرنى قوشۇمچە ئۆتەپ كېلىۋاتىدۇ.

روشەنگۈل ساۋۇر يازغان «باھ قۇۋۋەتلەش تابلېتىنى تۇنۇشتۇرۇش»، «APOE گېنىنىڭ كۆپ خىللىقى بىلەن غەيرىي تەبىئىي سەۋادىن كېلىپ چىققان كېسەللىكلەرنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى تەتقىقات» قاتارلىق 20 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە دۆلەتنىڭ ئۆلكە ـ مىنىستىر دەرىجىلىك ژۇرناللىرىدا ئېلان قىلىندى. ئۇ «جۇڭخۇا يەككە دورىلىرى ‹ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرى تارماق تومى›»نى يېزىشقا قاتناشتى. ئۇنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئورۇنلىنىپ يۇقىرىغا يوللانغان «ئۇيغۇر تېبابەت دورىسى ـــ ئىمسائ تابلېتى تەتقىقاتى ۋە ئۇنى ئىشلەپچىقىرىش» قاتارلىق 10 نەچچە تۈرلۈك تەتقىقات تېمىسى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتنىڭ پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

روشەنگۈل ساۋۇرنىڭ بەجانىدىل يېتەكلىشى، قاتتىق قوللۇق بىلەن تەدبىر تۈزۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈشى، دوختۇرخانىنى ئۆز ئائىلىسىدەك سۆيۈشى ۋە كەڭ تېۋىپ ـ تېۋىبەلەر، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ئىشلىشى نەتىجىسىدە خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى دوختۇرخانىسى 2007 ـ يىلى مەملەكەتلىك جۇڭگو تېبابىتى دورا باشقۇرۇش ئىدارىسى تەرىپىدىن «مەملىكەتلىك نۇقتىلىق مىللىي دوختۇرخانا بەرپا قىلىنىدىغان ئورۇن» قىلىپ بېكىتىلدى، ھەمدە نۇقتىلىق دوختۇرخانا بەرپا قىلىشنىڭ تۆت يىللىق قۇرۇلۇش پىلانى مەملىكەتلىك جۇڭگو تېبابىتى دورا باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتتى. بۇ دوختۇرخا-

نىنىڭ يۈرەك قان تومۇر كېسەللىكلىرى بۆلۈمى بۇ يىل مەملىكەت-لىك جۇڭگو تېبابىتى دورا باشقۇرۇش ئىدارىسى تەرىپىدىن «11 ـ بەش يىللىق پىلان»دىكى نۇقتىلىق مەخسۇس بۆلۈم قۇرۇلۇش تۈرى قىلىپ بېكىتىلدى. 2009 ـ يىلى روشەنگۈلنىڭ قاتنىششى بىلەن ئورۇنلانغان «مۇرەككەپ جىنسىي كېسەللىكلەرنىڭ ئۇيغۇر تېبابەت-تىدە ئۇچرايدىغان تۈرلىرى ۋە ئۇنى داۋالاش رېتسېپلىرى ھەققىدە-كى چاتما تەتقىقات» تۈرى 2 ـ دەرىجىلىك دۆلەت پەن ـ تېخنىكا تەرەققىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

روشەنگۈل ساۋۇر 1989 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ «8 ـ مارت قىزىلبايراقدارى»، «مەملىكەتلىك ئىلغار ئايال خىزمەتچى»، «شىنجاڭ بويىچە كۆزگە كۆرۈنگەن ياش تېۋىپ»، «ئاپتو-نوم رايون بويىچە ئىلغار خىزمەتچى»، «مەملىكەتلىك ھەر مىللەت ئا-يالىرىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا بېسىشىدىكى مۇنەۋۋەر شەخس»، «مەملىكەتلىك سەھىيە سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى» قاتارلىق شان ـ شەرەپلەرگە نائىل بولدى. 2000 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس»، 2000 ـ، 2004 ـ يىللاردا «ئاپتونوم رايون بويىچە گەۋدىلىك تۆھپە ياراتقان مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» قاتارلىق شەرەپلىك ناملارغا ئېرىشتى. 2007 ـ يىلى «گۇۋۇيۈەننىڭ ئالاھىدە تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولىدىغان مۇتەخەس-سىس»، «ئاپتونوم رايون بويىچە گەۋدىلىك تۆھپە قوشقان مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» شەرىپىگە، 2008 ـ يىلى «1 ـ ماي ئەمگەك ئوردى-نى»غا، 2009 ـ يىلى گوۋۇيۈەن تەرىپىدىن «5 ـ قېتىملىق مىللەت-لەرنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا بېسىشىدىكى ئۈلگىلىك شەخس» مۇكا-پاتىغا، مەملىكەتلىك «تۆھپىكار ئايال نەمۇنىچى» مۇكاپاتىغا ئېرىش-تى. ئۇنىڭ ئىلغار ئىش ـ ئىزلىرى دۆلەت، ئاپتونوم رايون، شۇنداقلا ۋىلايىتىمىزدىكى كۆپلىگەن گېزىت ـ ژۇرنال، تېلېۋىزىيە قاتارلىق ئاخبارات ۋاستىلىرىدا تەشۋىق قىلىندى.

(مۇھەممەتئىمىن سابىر)

ھىدايەت نۇرى

خوتەن دىياردا، ئىنسانلارنىڭ قولىغا ھەر خىل يوللار بىلەن چۈشۈپ قالغان ئۇچار قاناتلارنى ئۇلاردىن سېتىۋېلىپ كۆككە قويۇپ بېرىپ، قۇشلارغا قايتىدىن ئەركىنلىك ئاتا قىلىدىغان ئالىيجاناب بىر كىشى بار. ئۇنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى توغرىسىدا ھېكايىلەر ئاز ئەمەس. ئوقۇر ـ مەنلەرگە ئاشۇ خاسىيەتلىك كىشى ھەققىدە سۆزلەپ بەرمەكچىمەن.

بۇ ھۆرمەتلىك كىشىنىڭ ئىسمى ئەسئەت ھاجى مۇسا. ئۇ كىچىكىدىنلا قۇشلارنىڭ پىرىلداپ ئۇچۇشلىرى ۋە ئاجايىپ سايراشلىرىغا زۇقمەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھويلىسىدا ئۇجمە دەرىخىنىڭ شېخىغا ئېسىلغان چىرايلىق قەپەستە شوپۇر ئاكىسى غۇلجىدىن ئەكەلگەن بىر جۈپ ئىلى تورغىيى سايراپ ھارمايتتى. ئەسئەت بىكار قالسىلا قەپەسنىڭ يېنىغا كېلىۋېلىپ تورغايلار بىلەن سائەتلەپ مۇڭدىشاتتى. ئۇلارنىڭ تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا قەپەس شادىلىرىغا ئۆزىنى ئاشقىلارچە ئۇرۇپ كۆك ئاسمانغا قاراپ ئۇچۇپ كېتىشكە ئىنتىلىدىغانلىقى ئۈنىڭ سەبىي كۆڭلىدە قۇشلارغا قارىتا چوڭقۇر ھېسداشلىق پەيدا قىلاتتى. بىراق ئۇلارنى قويۇپ بېرەي دېسە ئاچچىقى يامان ئاكىسىنىڭ ئەدەپلىشىدىن قورقاتتى. بىر كۈنى ئۆيگە چوڭ ـ كىچىك مېھمانلار لىققىدە تولۇپ ھويلا پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. ئەسئەت بۇ تېپىلغۇسىز پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قۇشلارنى چاندۇرماي قەپەستىن چىقىرىپ باغقا قارىتىپ ئۇچۇرۇۋەتتى. بىراق تورغايلارنى كىمنىڭ قويۇپ بەرگەنلىكى سىر پېتى قالدى. شۇ ئىشتىن كېيىن ئەسئەتتە قۇشلارغا بولغان ھېسداشلىق ۋە ئۇلارنى قوغداش، ئاسراش ئۇچۇن ئۆزىنى بېغىشلاشتەك بىر خىل روھ بارغانسېرى ئۇلغىيىپ باردى.

1985 ـ يىلى ئەسئەت خوتەن شەھەرلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىگە كادىرلىققا قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن، زېھنىنى يېغىپ ئۆگىنىشكە، خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتى. 1991 ـ يىلىدىن 1992 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېـ

www.uyghurkitap.com

تىنىڭ سودا ـ سانائەت باشقۇرۇش كەسپىدە خىزمەتتىن ئايرىلىپ ئىككى يىل ئوقۇدى. ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسى مۇكەممەللەشمەكتە ئىدى. تۇرمۇشى خاتىرجەملىككە چۆمۈپ، ئىككى ئوغلى بىجىرىم چوڭ بولۇماقتا ئىدى.

90 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا خوتەنده قۇشقاچ تۇتۇش، ئېتىش ئەۋج ئېلىپ كەتتى. چۈنكى قۇشقاچ مېڭىسىدىن ئۇيغۇر تېبابىتىدە قىممەتلىك دورا ياسىلاتتى. مەبلەغ سالماي پايدا ئالغىلى بولىدىغان بۇ «سودا»غا چۈشىنىپ قالغان بىر قىسىم دېھقانلار قۇشقاچلارنى ھەدەپ قىرغىن قىلماقتا ئىدى. ئارىدىن بىرەر ـ ئىككى يىل ئۆتمەيلا، قۇرت ئاپىتى يۈز بېرىپ، زىرائەت ئېغىر خەۋپكە دۇچ كەلدى. بۇغداي، كېۋەزلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى يەپ تۈگىمەس قۇرتلار ئاپەت خاراكتېرلىك يامراپ، دەرەخ يوپۇرماقلىرىغا «ھۇجۇم»غا ئۆتتى. تېخى ئاخشاملا بۇككىده يۇپۇرماقلارغا ئورىلىپ تۇرغان يېشىل دەرەخلەر ئەتىسى سەھەردە قۇرۇق شاخلىرى قالغان قاقشال دەرەخكە ئايلىنىپ، شۇمشىيىپ قالاتتى. ئىداره ـ ئورگانلار تەشكىللىگەن قۇرت تۇتۇش ئەترىتى تەركىبىده يېزىغا قۇرت تەرگىلى چىققان ئەسئەت ھاجى مۇسا بۇ ئەھۋاللارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. قۇشقاچنى ئۆلۈتۇرسە قۇرت ئاپىتى، مۇشۇكنى ئۆلتۈرسە چاشقان ئاپىتى بولىدىغانلىقىدەك ئورگانىك باغلىنىشنى چۈشەندى. جانلىقلار تۈركۈمىنىڭ زەنجىرسىمان تەڭپۇڭلۇقى بۇزۇلسا، ئىنسانىيەتكە كۆتۈرۈپ قويۇغۇسىز بالايىئاپەت ياغىدىغانلىقىدەك قانۇنىيەتنى ھېس قىلدى...

كېيىنكى چاغلاردا ئۇ توخۇ، كەپتەرلەر سېتىلىدىغان قۇش بازىرىغا بازار باشقۇرغۇچىلىق سالاھىيىتى بىلەن ئەمەس، قۇشلارنى ئاسرىغۇچى، قوغدىلىدىغان ئەتىۋارلىق قۇشلارنى قۇتقۇزغۇچىلىق سالاھىيىتى بىلەن كىرىپ كەلگەنىدى. دېھقانلار قەيەرلەردىندۇر تۇتۇپ كەلگەن ياۋا غاز، ياۋا ئۆردەك، قىرغاۋۇل، چىل قاتارلىق قۇشلارنى قۇش بازىرىغا ئەكىرىپ بەزىده يوشۇرۇن، بەزىده ئاشكارا ساتاتتى. ئەسئەت بازار ئايلاپ يۈرۈپ، قاناتلىرى قىرقىلمىغان قۇشلارنى قويۇپ بەرسە، جېنىنى جان ئېتەلىگۈدەك قۇشلارنى سېتىۋېلىپ، سۇ ئامبىرىغا ئاپىرىپ قويۇپ بېرەتتى. ياۋا غاز، ياۋا ئۆردەككە ئوخشاش سۇ قۇشلىرىنى خا-

لىغان يەردە قويۇپ بەرگىلى بولمايتتى. بۇنداق قۇشلارنىڭ قانات قېقىپ، ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈشى ئۇچۇن تۈرغۇن ھالەتتىكى سۇ يۈزى بولمىسا بولمايتتى. قۇشلار خۇددى ئايروپىلان ئۇچۇش يولىدا بىرەم مېڭىپ، ئاندىن ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەندەك، سۇدا پالاقشىپ، 40~30 مېتىر يىراققا باراتتى ـ دە، لەپپىدە كۆتۈرۈلۈپ ئاسمانغا چىقىپ كېتەتتى. كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالىدىغان بۇنداق مەنزىرىدىن ئەسئەت بەكمۇ زوقلىناتتى ھەم ئىپتىخارلىناتتى. ئادەم بىلەن تەبىئەت، ئادەم بىلەن جانلىقلار ئوتتۇرىسىدا قول بىلەن تۇتقىلى، كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان بىر خىل رىشتىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلاتتى. ئاشۇ رىشتىنى باغلاشقا ئازراق تۇرتكە بولالىغانلىقىدىن سۆيۈنۈپ، شاھانە ھېسسىياتقا چۆمەتتى. بەزىدە ئۇ، ئىت تالاشتۇرۇش، توخۇ سوقۇشتۇرۇشتىن ھۇزۇر ئېلىپ يۈرگەن ئاغىنىلىرىنى سۇ ئامبىرىغا باشلاپ چىقىپ، مۇشۇ مەنزىرىنى كۆرۈشكە، قۇشلارنى ئۆز قولى بىلەن تەبىئەتكە قويۇپ بېرىشنىڭ لەززىتىنى تېتىشقا دالالەت قىلاتتى ۋە بۇ ئارقىلىق ئۇلارغا قانداقتۇر بىر يوشۇرۇپ بېشارەت بېرەتتى. يەنە بەزىدە ئوقۇتقۇچىلىرىنى، ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى باشلاپ چىقىپ، قۇشلارنى شۇلارنىڭ قولى ئارقىلىق ئانا تەبىئەتكە قويۇپ بېرەتتى.

ئەسئەتكە داۋاملىق قۇش سېتىپ بىرىدىغانلاردىن مەتتۇرسۇن، ئابلەت، ئىمىننىياز، ئابلاخۇن قاتارلىق كىشىلەر ئەسئەتنى ئىزدەپ يۈرۈپ قۇش ساتاتتى. كېيىنچە ئەسئەتنىڭ ئۇ قۇشلارنى يېمەيدىغانلىقىنى، ئۇدۇل سۇ ئامبارلىرىغا ئاپىرىپ قويۇپ بىرىدىغانلىقىنى بىلگەنلىرىدە نېمىشقىدۇر خىجىل بولۇشۇپ، سۇ ئامبارلىرىدا، بېلىق كۆللىرىدە ئۆزلىرى ئۇچۇن قۇش تۇتۇپ يۈرگەن دېھقانلارغا بۇ ئىشلارنى ھېكايە قىلىپ بېرىدىغان بولۇشتى. ياخشىلىقتىن، ساۋابلىقتىن تەسىرلەنمەيدىغان، ئۇلگە ئالمايدىغان ئىنسان بولمىسا كېرەك دۇنيادا. كېيىنكى چاغلاردا قۇش تۇتقۇچىلار ئازايدى، بەزى قۇش سودىگەرلىرى بۇ كەسىپنى تاشلاپ باشقا تىجارەتكە يۈرۈش قىلدى.

ـــ ھەر يىلى تۇمەنلەپ پۇلنى قۇش قانىتىغا باغلاپ، ئاسمانغا ئۇچۇرۇۋېتىدىكەنسىز، «يېتىپ يېسە، تاغمۇ توشۇماپتۇ» دېگەندەك، بۇنداق خىجىلىشىزگە تۇگىمەيدىغان قانداق پۇل ئۇ؟ ياكى رەھمەت.

www.uyghurkitap.com

لىك ھاجىم ئاتىكىزدىن بىر كوزا ئالتۇن مىراس قالغانمىدى سىزگە؟ ـــ دەپ سورىدىم مەن ئەسئەتنىك كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ. ئۇ دەسلەپ كۈلۈپ كەتتى، كېيىن كۆك قاپلىق «قار لەيلىسى» تاماكىسىدىن بىرنى تۇتاشتۇرۇۋېلىپ، ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى.

«... خىزمەتتىكى ۋاقتىمدا قول تىقىپ تىجارەت قىلمىشمىغا تەشكىل يول قويمايتتى. شۇڭا ئىشەنچلىك، دوكار تىجارەتچىلەرگە پاي قوشۇپ قويياتتىم. كېيىن خوتەندە خېلى دەۋر سۈرگەن رېستوراندىن بىرنى ئاچتىم. بۇ ئىشىممۇ ئىدارىدە بىر مۇنچە سۆز ـ چۆچەكنىك تارقىلىشىغا سەۋەب بولدى. ئاخىرى بولماي 2005 ـ يىلى پېنسىيەگە چىقىپ كەتتىم. ھازىر ھال ـ ئوقىتىم يامان ئەمەس. پۇل تېپىپ، ئەقىل تاپمىسىڭىز، يۇز ـ ئابرۇي تاپمىسىڭىز بەربىركەن. بالىلارنى ياخشى ئوقۇتۇپ، تاپقان پۇلىڭىزنىك زاكىتىنى ئايرىش ھېسابىغا بولسىمۇ ساخاۋەتلىك ئىشلارنى قىلىپ قويسىڭىز، ئەل سىزدىن رازى بولىدىكەن. مەن شۇنداق ئويلايمەنكى، ئادەم بالىسى بىر ۋاق ئاددىيراق غىزالانغانغا، كەيپ ـ ساپا قىلمىغانغا ئۆلۈپ قالمايدۇ، ئەكسىچە سالامەتلىكى ياخشى بولىدۇ. مۇشۇنىڭغا خەجلىگەن پۇلنى ساخاۋەتكە ئاتىسىڭىز، تاما ـ تاما كۆل بولۇر دېگەندەك، بىر مۇنچە ئىشلارنى قىلغىلى بولىدىكەن. ئۆمرىڭىزدە بىرەر ئادەمنى تەسىرلەندۈرەلمىسىڭىز، بىرەر ئىشتا ئۈلگە بولالمىسىڭىز، بۇنداق ھاياتنىك نېمە قىممىتى بولسۇن؟ مانا، ھاراق تاشلىۋىدىم، ئەك بولمىدى دېگەندە بالىلىرىم، خوتۇنۇم خۇشال بولدى. چىرايىمغىمۇ نۇر قونۇپ، شۇنداق ساغلام بولۇپ كەتتىم. ئەتىۋارلىق قۇشلارنى سېتىۋېلىپ، تەبىئەتكە قويۇپ بېرىۋېدىم، قۇشلارنى ئوۋلايدىغانلار ئازلىدى. تۆت ـ بەش يىلدىن بېرى، ھەر يىلى ئاز ـ تولا پۇل خەجلەپ نوروز يىغىلىشى تەشكىللەپ، پېنسىيەگە چىققان ئوقۇتقۇچىلار، مۇدىرلار ۋە شائىر ـ يازغۇچىلارنىك ھۆرمىتىگە ئېرىشتىم. مانا ئەمدى لايقا يېزىسىدىن يەر سېتىۋېلىپ، تاشلىنىپ قالغان 12 تاشلىق ئىككى يۇرۇش تۇگمەننى ماڭدۇرۇپ، ئۇ يەردە جۇۋازخانا، تۇگمەن، چىغرىق، شال

سوقىسى دېگەندەك ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت مىراسلىرىمىزنى كۆرگىلى بولمىدىغان سەيلىگاھ قۇرايلى دېۋىدىم، ئەلمۇ قوللاۋاتىدۇ، يەر ئىگىلىرىمۇ قوللاۋاتىدۇ، مەدەنىيەت ئىدارىسى، ساياھەت ئىدارىسىمۇ قوللاۋاتىدۇ. كېلەر يىلى مۇخبىرلىق قىلىپ كېلىپ قالساڭلار، تۇغمەن بېشىغا ياسالغان سەيلىگاھىمدا دەم ئالىسىلەر، تۇغمەن ئۇنىدا ئەتكەن يوبدانىنى ئېچىسىلەر، جۇۋاز يېغىدا ئەتكەن دېھقان لەڭمىنىنى يەيسىلەر ــ يېشىل يېمەكلىك، يېشىل ھاياتنىڭ پەيزىنى سۈرىسىلەر...»

ھەممىمىز پاراققىدە كۈلۈپ كەتتۇق. ئەسئەت كىچىكىدىن يېتىلدۇرگەن گەپدانلىقىنى قىلىپ، سۆزنىڭ ئاخىرىنى ئۇستاتلىق بىلەن تۇغەتكەنىدى.

بىز خوتەندىن ئايرىلىدىغان كۈنى ئەسئەت ھاجى مۇسا يۈك ــ تاقلىرىمىزنى ماشىنىغا بېسىپ، بىكەتكىچە ئۇزىتىپ كەلدى. شۇ كۈنى خوتەندە توپا يېغۇاتاتتى. ئاپتوبۇس قوزغالغىچە ئۇ دېرىزىنىڭ يېنىدىن كەتمەي بىز بىلەن پاراڭلىشىپ تۇردى. بىر كەمدە قارىساق، ئۇنىڭ ئۇستىبېشىغا بىر قات توپا قونۇپتۇ. ئەمما چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا كالامدىن «ھىدايەت نۇرى» دېگەن سۆز غىل ــ پاللا چاقناپ ئۆتكەندەك بولدى.

ئەسئەت ھاجى مۇسانىڭ نۇرغۇن قېتىملىق خەير ــ ئېھسانلىرىدىن خەۋەر تېپىپ، يوقلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قۇتقۇزۇش يولىدا ئىزدىنىپ، قەدىمىي ھۈنەر ــ سەنئەت فولكلور ساياھەت باغچىسى قۇرۇش ئۈچۈن تەدۇرۇتلەنگەن كىشىلەرتداشلاردىن ئارقىمۇ ئارقا ئاڭلاپ سۆيۈنۈپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە خوتەندىن كەلگەن تېلېفون يۈرەك ــ باغرىمنى ئەزدى. بۇ ساخاۋەتچى ياش، مەرىپەتپەرۋەر دوستىمىز 2010 ــ يىلى 2 ــ سېنتەبىردە ۋاقىتسىز ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ نامىزىدا ھۆكۈرەپ يىغلىغانلار، ئېسەدەپ ياش تۆككەنلەر، ھاياتلىقىدا ئۇنىڭغا ئوخشاش ياخشى ئىش ــ ئەمەللەرنى قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنلەر، ئۇنىڭغا جەننەت ئاتا بولۇشىنى تىلىگەنلەر بەكمۇ كۆپ ئىدى.

ئۇنىڭ ئىش ــ ئىزلىرىدىن يەنە چوڭراق ئەسەر يېزىشنى كۆڭ-

www.uyghurkitap.com

لۇمگە پۈكۈپ يۇرگەن كۈنلەردىكى بۇ شۇم خەۋەر مېنى چەكسىز ئازابلىغان بولسىمۇ، «ھىدايەت نۇرى تېخىمۇ يارقىن چاقنايدۇ» دەپ ئۆز ـ ئۆزۈمگە پىچىرلىدىم.

(ئۆركەش جاپپار)

«ئاتا بۇلاق»تا ئاتا سېمىسى

قەدىمىي دىيارىمىز خوتەن تىلغا ئېلىنسا، كىشىلەر خوتەننىڭ «ئۇچ گۆھىرى»نى ھەم ئەسىرلەردىن ئەسىرلەرگىچە ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىنى ئېسىگە ئالىدۇ. شۇنداق، يۇرتىمىز خوتەن ئۇزاق تارىختىن بۇيان خەلقىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان داڭلىق تېۋىپ ئۇستازلارنىڭ بۆشۈكى.

يېقىندا بىر دوستۇمنىڭ كېسىلىنى كۆرسىتىشكە چىقىپ 5 ـ ئەۋلاد ئاتاقلىق تېۋىپ مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىم بىلەن سۆھبەتلەشتىم. بىرئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا سەكسەن ياشلىق مەزگىل قانغۇچە ئوينىۋالىدىغان، بالىلىق شادلىقىدىن ھۇزۇرلىنىدىغان دەۋر ھېسابلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇغىنىسى مۇھەممەتتۇرسۇن ئاخۇن سەككىز يېشىدىن باشلاپلا تېبابەتچىلىك «قارمىقى» غا ئىلىنىدى.

مۇھەممەتتۇرسۇننىڭ دادىسى ـــ خوتەن شەھىرىدىكى 4 ـ ئەۋلاد ئاتاقلىق تېۋىپ تۇردىمەمەت ئابدۇراھمان ئۆز زامانىسىدا ئاپتونوم رايون تەۋەسىدىلا ئەمەس، بەلكى مەركەزگىچە بېرىپ كېسەل كۆرگەن، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن، يەتتە خىل چەت ئەل تىلىنى بىلىدىغان، ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ تېبابەتچىلىك ئىلمىدىن خەۋەردار داڭلىق تېۋىپ ئىدى. مۇھەممەتتۇرسۇن سەككىز يېشىدىن باشلاپلا دادىسىدىن تەلىم ئېلىشقا باشلىدى. ئۇ دەسلىپىدە دادىسىدىن دورا تونۇش، دورا ياساش، دورا ساقلاش، كېسەل كۆرۈشنى ئۆگەندى. ئۇ 15 ياشقا كىرگەندە يەنى 1978 ـ يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تې-

بابەتچىلىك دوختۇرخانىسىغا شاگىرت تېۋىپلىققا قوبۇل قىلىنىپ، 1982 ـ يىلىغا قەدەر دوختۇرخانىنىڭ دورا ياساش بۆلۈمى ۋە مەر-كىزىي دورىخانىسىدا دورىگەر بولۇپ ئىشلەپ، ئۆزىنىڭ نەزەرىيەۋى بىلىمى ۋە تەجرىبىسىنى موللاشتۇردى. 1983 ـ يىلىغا كەلگەندە، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېببىي خادىملارنى تەربىيەلەش كۇرسىدا بىر يىل تەربىيەلىنىپ «تېۋىپ» گۇۋاھنامىسىنى ئېلىپ، كېسەل كۆ-رۈشنى باشلىدى. ئۇ 1997 ـ يىلىغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسىنىڭ ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمىدە ئىشلىدى.

مۇھەممەتتۇرسۇن ئاخۇن شۇ چاغدىكى ئەھۋالنى ئەسلەپ مۇنداق دېدى: ئۇ چاغلاردا دوختۇرخانىنىڭ ئەسلىھەلىرى كەمچىل ، داۋالاش شارائىتى ناچار ئىدى. مەن ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمىدە 10 نەچچە يىل ئىشلىدىم. بۇ جەريانداا كېسەل كۆرۈش، دىياگنوز قويۇش، دورا يېزىشتىن ئىبارەت مۇھىم ئىش تەرتىپىنى ئۆزۈم بىۋاستە ئورۇن-لىدىم. بوشاشماي ئىزدىنىپ، كۆڭۈل قويۇپ داۋالاشنى ئىشقا ئا-شۇرغانلىقىم ئۈچۈن، مەن داۋالىغان يۈرەك قان تومۇر كېسەللىك-لىرى ۋە رېماتىزم، بوغۇم ياللۇغى كېسەللىكلىرىنىڭ ساقىيىش نىسبىتى 80%تىن، تېرە كېسەللىكلىرىنىڭ ساقىيىش نىسبىتى 70% تىن يۇقىرى بولدى. ئاق قان كېسىلى داۋالاش ئەڭ قىيىن كەسەل. شۇڭا مەن ئاق قان كېسىلىنى داۋالاش جەھەتتە كۆپ ئىز-دەندىم. 1994 ـ يىلى قومۇللۇق بىمار ھىمىت مامۇت ھېيجىگدىكى دوختۇرخانىلارنىڭ «ئاق قان كېسىلى» دەپ قويغان دىياگنوزىنى ئې-لىپ، بۇ يەرگە داۋالىنىشقا كەلدى. مەن ئۇنى داۋالاپ ساقايتتىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ، ئۇيغۇر تېبابىتىگە ئالاھىدە ئىشتىياق باغلاپ، ھازىر قومۇلدا دورا دۇكىنى ئېچىۋاتىدۇ.

2005 ـ يىلى 7 ـ ئايدا چاقىلىق ناھىيە تىكەنلىك يېزىسىدىن كەلگەن مەمتىلىك مەمەت يۇقىرى دەرىجىلىك دوختۇرخانىلاردا يۇلۇن ئۆسمىسى كېسىلى بىلەن داۋالانغان بولسىمۇ شىپاھ تاپالمىغان. بۇ يەرگە كېلىپ تۆت ئاي داۋالىنىش بىلەنلا ساقايدى...

مۇھەممەتتۇرسۇن ئاخۇن دوختۇرخانىدا ئىشلىگەن مەزگىللەردە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، كېسەللەرنى كۆڭۈل قويۇپ داۋالاپ،

دوختۇرخانا رەھبەرلىرى ۋە كەسىپداشلىرىنىڭ بىردەك ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىپ، ئۇدا يەتتە يىل دوختۇرخانا تەرىپىدىن «ئىلغار خىزمەتچى» بولۇپ باھالاندى.

1997 ـ يىلىدىن كېيىن ئۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېببابەتچىلىك دوختۇرخانىسىدىن ئايرىلىپ، ھازىرقى «ئاتا بۇلاق» ئۇيغۇر تېببابەت دوختۇرخانىسىنى قۇردى. مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىم شاگىرت تەربىيەلەشتە ئاتىسىنىڭ يولى بويىچە ماڭدى. شاگىرتلىرىغا ھەر قايسى ئىش ھالقىلىرىغىچە قاتتىق تەلەپ قويدى. ئۇنىڭ نامى يىراق ـ يېقىنغا تارالغانسېرى، ئۇنىڭدىن تەلىم ئالىدىغانلارنىڭ سانىمۇ كۆپەيدى. ئۇ ئىلگىر ـ ئاخىر بولۇپ، ئۇرۇمچى. قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردىن 30 غا يېقىن شاگىرت تەربىيەلىدى.

ھازىر خوتەنده ئۇيغۇر تېببابەتچىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تېۋىپلار كۆپ. مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىمنىڭ شۇنچە كۆپ تېۋىپلار ئىچىدىن ئۇزۇپ چىقىپ، ئاپتونوم رايونىمىزغا تونۇلۇشىدىكى سىر نەدە؟

مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىم مۇنداق دېدى: دادام ناھايىتى مەسئۇلىيەتچان، تەلەپچان ئادەم ئىدى. دادامنىڭ ئەزەلدىن ماڭا پۇل بېرىپ باققىنىنى بىلمەيمەن. دادامدىن پۇل ئېلىش ئۇچۇن چوقۇم ئەمگەك سىڭدۇرۇشۇم كېرەك ئىدى. دادام ماڭا كىچىكىمدىنلا «ئىشلىگەن چىشلەيدۇ» دېگەن ئىدىيەنى سىڭدۇرۇپ، مەندە مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسىنى يېتىلدۇرگەنىدى. دادامنىڭ تەلىمى ماڭا كۇچلۇك تەسىر كۆرسەتكەچكە، ئائىلىمىزدە كېسەل كۆرۈشتە دورىغا ساختىلىق ئىشلەتمەسلىك؛ قانداق كېسەل، كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭغا ئىللىق مۇئامىلە قىلىش؛ نارکوز دورىلىرىنى ياساش، ئىشلىتىشكە يول قويماسلىقتىن ئىبارەت ئۇچ پىرىنسىپ بېكىتىلگەن. مەن ئىزچىل مۇشۇ ئۇچ پىرىنسىپقا ئەمەل قىلىپ كەلدىم ھەم ئاز پۇل بىلەن كۆپرەك كېسەلنى داۋالاشنى ئويلىدىم. كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ مېنى تونۇپ كېتىشى، مېنى ئىزدەپ كېلىشى بەلكىم مۇشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

مەكىت ناھىيەسىدىن كەلگەن 90 ياشلىق قادىر مەتنىياز مۇنداق

دېدى: مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىمنىڭ بىز بىلەن بىر يۇرتلۇق شا-گىرتلىرىدىن ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلاپ، 11 - ئاينىڭ 9 - كۈنى بۆرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغا ئوغلۇمنى ئەكېلىۋېدىم، 45 كۈنلۈك دورا بەردى. دورىنىڭ ئۈنۈمى كۆرۈلۈپ ئوغلۇمنىڭ سالامەتلىكى تېز ئەسلىگە كەلدى. شۇڭا بۇ قېتىم 25 ياشلىق نەۋرەمنىڭ بۆرەك كېسىلىنى داۋالاتقىلى كەلدىم.

چاقىلىق ناھىيەسى ئۇتام يېزا غولئېرىق كەنتىدىن كەلگەن ھېـ-نىپەمخان كېرەم ۋە ئامىنەخان مۇنداق دېدى: «مەن سۆڭەك ئۆسۈپ قېلىش كېسىلى سەۋەبىدىن غەربچە داۋالانغىلى ئۇچ - تۆت يىل بولغانىدى. لېكىن، داۋالانغان مەزگىلدە كېسەللىك ئالامىتىدە ياخ-شىلىنىش بولغاندەك قىلغان بىلەن كېيىن يەنە قوزغالدى. يۇرتى-مىزدىن خوتەنگە كېلىپ مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىمدا داۋالانغانلاردىن ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كېلىۋىدۇق، دېگەندەك مۇھەممەتـ-تۇرسۇن ھاجىم كېسەللەرگە ئىللىق مۇئامىلە قىلىپ، كۆيۈنۈپ داۋالايدىكەن. بىزنىڭ باشقا يۇرتتىن كەلگەنلىكىمىزنى بىلىپ، بىزگە كۆپ جەھەتتىن ئېتىبار قىلدى. بىز ناھايىتى تەسىرلەندۇق، سۆيۈندۇق. بىزنىڭ يۇرتىمىزدىمۇ تارماق دوختۇرخانىلارنى قۇرسـ-كەن، دېگەن ئۈمىدتىمىز.»

مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىم 1978 - يىلى دادىسى قالدۇرغان رېـ-سىپلارغا ئاساسەن، «ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك قوللانمىسى» دېگەن كـ-تابنى تۈزۈپ نەشر قىلدۇردى.

مۇھەممەتتۇرسۇن ھاجىم «ئاتا بۇلاق» نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى سوئالغا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى: مەن كىچىكىمدىن دادامنىڭ تەسىرىگە كۆپرەك ئۇچرىدىم. مېنىڭ ھەر بىر نەتىجەم دادامنىڭ ئەجرى بەدىلىگە كەلگەن. بۇنىڭدىن كېيىنكى يولۇمدىمۇ دادامنىڭ روھى ماڭا مەدەت بولىدۇ، شۇڭا دوختۇرخانىنىڭ نامىنى «ئاتا» سۆزى بىلەن باشلاشنى لايىق كۆردۇم....

توغرا! ئۇنىڭ داۋاملاشتۇرىدىغىنى «ئاتا» يولى، نۇرلاندۇرىدىغىنى «ئاتا بۇلاق» تىكى ئاتا سىماسى.

(ئابلىمت مامۇت)

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

قۇملۇققا يېزىلغان كىشىلىك هايات قۇرلىرى

تەكلىماكان قۇملۇقى، خەلقئارانىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىغان مۇهىت مەسىلىسى ئىنتايىن سەزگۈر، ئېكولوگىيەسى ئاجىز، كىلىماتى ناچار رايوندۇر.

بۇ يەردە بىرى ئۆزىنىڭ قۇملۇققا بولغان چوڭقۇر مېهرى مۇهەببىتى، يېشىللىققا بولغان تەۋرەنمەس ئىرادىسىگە تايىنىپ، قۇملۇقىنى ئۆزىنىڭ كىشىلىك هاياتىنى يازىدىغان قەغەز، ئورمانلارنى قەلەم قىلىپ، كىشىلىك هاياتىدىن ئۆچمەس قۇرلارنى يازماقتا. مانا بۇ ئادەم يولداش جاڭ جېننىيەندۇر. ئۇنىڭ ئورمانلار بىلەن هەپىلىشىۋاتقىنىغا ئون نەچچە يىل بولدى.

يولداش جاڭ جېننىيەن 1964 ـ يىلى تۇغۇلۇپ، بۇ يۇرتتا ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئوقۇپ، ئالىي مەكتەپ تەربىيەسىدە تولۇق كۇرس مەلۇماتىغا ئىگە بولۇپ، ئورمانچىلىق قۇرۇلۇشى ئورنىغا قەدەم قويغان كۈنى دەل «ئۇچ شىمال ئىهاته ئورمانلىقى»نى قۇرۇشنىڭ 2 ـ باسقۇچلۇق قۇرۇلۇشىغا توغرا كەلدى. ئۇ قاراقاشتا بوران، قۇم، شور ۋە قۇرغاقچىلىق ئاپىتىنىڭ ئېغىر ئىكەنلىكىنى ئوبدانلا بىلەتتى. قاراقاشتا قۇم تىزگىنلەنمىسە يەرنى ساقلاپ قالغىلى، ئاشلىقتىن مەهسۇلات ئالغىلى بولمايتتى. ئورمان بىنا قىلىنمىسا يەر بۇزۇلۇپ كېتەتتى. شۇڭا ئۇ تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن بىر توپ ئادەملەرنى باشلاپ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بىرىنچى سېپىگە چوڭقۇر چۆكتى. كەسپىي تېخنىكا خادىملار بىلەن بىرلىكتە جاپالىق ئىشلەپ، شارائىت بولمىسا شارائىت يارىتتى. پىيادە يول يۇرۇپ تەكشۈرۈپ لايىهەلەشتىن كۆچەت تاللاپ تىكىشكىچە، كۆڭۈل قويۇپ پەرۋىش قىلىشتىن يېشىل ئورمان يېتىشتۇرۇشكىچە ئۇ ئۆزى بىۋاسىته قاتنىشىپ ئاخىرلاشتۇرغان «ئۇچ شىمال ئىهاته ئورمانى»نىڭ 2 ـ باسقۇچلۇق مۇهىم قۇرۇلۇشى ـــ غەربىي شىمالنى

بوستانلىققا ئايلاندۇرۇپ بوراننى توسۇپ، قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش غول ئورمان بەلبېغى قۇرۇلۇشى قاراقاشنىڭ ئېكولوگىيەلىك قۇرۇ-لۇشىدىكى ئۇلگە قۇرۇلۇشى بولۇپ قالدى. «ئۆچ شىمال رايون ئىھاتە ئورمان» قۇرۇلۇشىدىكى ئىقتىسادىي ئورمانلارنىڭ سورتى ئارىلاشما، باشقۇرۇشى قوپال، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تۆۋەن بولۇشتەك يېتەرسىز-لىكلەرنى تولۇقلاش ئۈچۈن، مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئەلالاشتۇرۇشنى ۋە رايون تەجرىبىسىنى ئاكتىپلىق بىلەن ئۇستىگە ئېلىپ، ئەستا-يىدىل كۆزىتىپ، ھەر قايسى تۈپلەر سىستېمىسىنىڭ بىيولوگىيە-لىك، ئېكولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكى، يەرلىشىشى ۋە ئۆسۈش نەتە-جىسى قاتارلىقلارنى ئىنچىكە خاتىرىلەپ 1 ـ قول ماتېرىيالنى تە-رىشىپ قولغا كەلتۈردى. ھەر قايسى ئىقتىسادىي دەرەخ سورتلىرى-نىڭ ئەلا ـ ناچارلىقى، ماسلىشىشچانلىقى ۋە كېڭەيتىش مۇھىتىنى ئېنىقلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تېخنىك كادىرلارنى تەشكىللەپ قارا-قاش ناھىيەسىنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئىككى كۆچەتزارلىقنى ياڭاق، ئۆرۈكنىڭ ئەلا سورتلۇق ئۇلاق كۆزلىرىنى ئالىدىغان جاي قىلىپ قۇرۇپ ناھىيە تەۋەسىدە ئۇلاق كۆزى ئالىدىغان جاي بولماس-لىقتەك بوشلۇقنى تولۇقلاپ، ياڭاق، ئۆرۈكنىڭ ئەلا سورتلۇق ئۇلاق-لىقى بىلەن ئۆز ـ ئۆزىنى تەمىنلەشنى ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇردى.

دەرەخلەرنىڭ سورتىنى ئەلالاشتۇرۇش مەسىلىسى ھەل بولغاندىن كېيىن، يەنە تەتقىقات مېۋىسىنى كېڭەيتىشكە باشلىدى. ئۈنۈمى ۋە مېۋە سۈپىتى ياخشى بولغان ئىقتىسادىي ئورمان سورتلىرىغا قارىتا ئۇستىدىن ئۇلاپ ئەلالاشتۇرۇش تېخنىكىسى ۋە بىخ ئۇلاق، بارماق ئۇلاق تېخنىكىسىنى قوللىنىشنى كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتىتى. ئۈنىڭ ئەلالىرىنى تاللاش ئارقىلىق كېڭەيتكەن ياڭاق، ئۆرۈك سورتلىرى ياخشى ئۈنۈم بېرىپ «ئۆچ شىمال» ئىھاتە ئورمانلىقىنى قۇرۇشتا «يېشىللىشىشتىن» «جانلىنىشقا»، «بايلىق يارىتىشقا» قاراپ مېڭىش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى.

«ئۇچ شىمال رايون ئىھاتە ئورمانلىقى» بەرپا قىلىش قۇرۇلۇشى 4 ـ باسقۇچقا كىرگەن بۇگۈنكى كۈندە قۇم ـ بورانلارنىڭ كەنت، دېھقانچىلىق ئېتىزلىرىنى خالىغانچە يۇتۇۋېتىدىغان ھادىسىلىرى بەلگىلىك دەرىجىدە كونترول قىلىندى. قۇم بارخانلىرىنىڭ بوستان-لىققا قاراپ داۋاملىق كېڭىيىشى تىزگىنلەندى. مۇنبەت ئېتىزلار قۇم ـ بوراننىڭ تەھدىتىگە داۋاملىق ئۇچرىمايدىغان بولدى. ئۇلار-نىڭ ئورنىغا گىرەلىشىپ كەتكەن ئورمان تورلىرى بارلىققا كەلدى.

ئىرادىلىك ئىگىلىك تىكلىگۈچىلەر ھەرگىزمۇ توختىمايدۇ. قارا-قاش ناھىيەسىنىڭ ئېكولوگىيەسىنى تۈزەش، مۇھىتىنى ياخشىلاش ئۆزگەرمەيدىغان تېما بولۇپ، بىر پارچە يېشىللىق كۆپەيسە، بىر ياشاش مۇھىتى كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. تەرەققىيات كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. قاراقاش ناھىيە بەھرام سۇيى ئۆستىكى تۆۋەنكى ئېقىمنىڭ ئېكولو-گىيەسىنى ياخشىلاپ «يەر كۆپەيتىش، قۇملۇقنى كۆكەرتىش» نىشانىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن يولداش جاڭ جېننىيەن سۇ ئىشلىرى، تۇپراق قاتارلىق ساھەدىكى مۇتەخەسسىسلەر بىلەن بىرگە، شىمالىي ئېچىش رايونى باشقۇرۇش كومىتېتىغا ئاتلىنىپ، بىر تۇرغانچە ئىككى ئايغىچە ئائىلىسىگە قايتمىدى، ئۇ بۇ چەكسىز قۇملۇقتا بەرىدە قۇرۇق نان بە-لەن، تەييار چۆپ يېدى، ئۇ باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىپ ئىچ ئاغرىتى-شىدىن ئەنسىرەپ ئۇلارغا: «ئەملىيەتتە قۇرۇق نان بىلەن تەييار چۆپنى يەۋەرسە مەززىلىك تېتىيدىكەن، كىچىك بالىلارنىڭ ئۇنى يېيىشىنى ياخشى كۆرۈشىمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسكەن» دەيدۇ.

ئۇ ئورمان تېخنىكا خادىملىرىنى باشلاپ پۈتكۈل قۇرۇلۇش رايونلىرىنى ئايلىنىپ ئىھاتە ئورمان بەلبېغى، ئىقتىسادىي ئورمان رايونى، بېدە بازىسى ۋە ئەلا سۈپەتلىك يۇقىرى ئۈنۈملۈك تېمىتىپ سۇغىرىش بازىسىنى قۇرۇپ چىقىشقا ھەسسە قوشتى. ئۆستەڭ، يول، ئورمان، ئېتىز بىرلىككە كەلگەن ئەندىزىنى شەكىللەندۇرۇپ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ ئۆز ئارا ماسلاشقان ۋەزىيەتنى بارلىققا كەلتۈرۈشكە تىرىشچانلىق كۆر-

سەتتى. بۇگۈنكى كۈندىكى شىمالىي ئېچىش رايونىدا قۇمنى تۈرتۈپ بىنا قىلغان ئېتىز 15 مېتىر بولسا، يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن ئىھاتە ئور-مان توري 3700 بولسا، ئىقتىسادىي ئورما بازىسى 4700 بولسا (بۇنىڭ ئىچىدە ئەلا سۈپەتلىك تېمىتىپ سۇغىرىش بازىسى 2500 بولسا)، يېقىلغۇ ئورمان بازىسى 4400 بولسا ئېشىپ كەتتى. سۇ سىڭمەسلەشتۈرۈپ يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن غول، تارماق ئۆستەڭلەر 7.3 كىلومېتىرغا، يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن يول 35.5 كىلومېتىرغا يەتتى. كىچىك تىپتىكى بىر بازار بەرپا قىلىنىپ، ئۇششاق تاۋار ۋە قوشۇمچە يېمەكلىكلەر سودىسى جانلاندى. ئەگەر سىز شىمالىي ئېچىش رايونىغا قەدەم قويسىڭىز، هاياتىي كۈچكە تولغان گۈزەل بىر كۆرۈنۈش كۆز ئالدىڭىزدا نامايان بولىدۇ. ئۇ: «مەن قاراقاشتا تۇغۇلۇپ، قاراقاشنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولدۇم، شۇڭا قاراقاش ئۇچۇن ئىشلەپ، قاراقاش خەلقىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشىم كېرەك» دەيدۇ. شۇڭا ئۇ، مېۋىچىلىك كەسپىدىن قول سېلىپ ئىقتىسادنى تەرەققي قىلدۇرۇشنى ئويلىدى. شۇنداقلا يېزىلارنى بېيىتىش يولى ئۈستىدە ئىزدەندى. 1999 - يىلى يېرىم يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ئۇ 16 يېزا - بازارنى ئارلاپ، يېرىمىدىن كۆپرەك مەمۇرىي كەنتلەردە تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش ئېلىپ باردى. قاراقاشنىڭ كۈن نۇرى ئىسسىقلىق بايلىق مەنبەسى ئەۋزەللىكىگە ئاساسەن، ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭ تەدبىر بەلگىلىشى ئۈچۈن تەپسىلىي، مەشغۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك بولغان ئورمان، مېۋىچىلىك كەسپىنى تەرەققي قىلدۇرۇشتىكى 15 تۈرلۈك لايىھەسى، يېزىلارنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش لايىھەسى، ئورمان مېۋىچىلىكى كەسپىنى قۇرۇش ئەندىزىسى، ئۆلچىمى قاتارلىق كۆپ خىل كەسپىي ماتېرىياللارنى تەييارلاپ قاراقاش ناھىيەسىنىڭ ئورمان - مېۋىچىلىك كەسپىدە تەرەققىيات نىشانى ئېنىق، پىكىر يولىنىڭ ئۈچۇق بولۇشىنى ئاساس بىلەن تەمىن ئەتتى.

ئەمەلىيەت داۋامىدا جاڭ جېنىيەن پەن ـ تېخنىكىنىڭ بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، نوقۇل ھالدا كەتابقا، يۇقىرىغا ئېسىلىۋالماي ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلدى. پەن ـ تېخنىكا كېڭەيتىشنى چىڭ تۇتۇپ، ئىلمىي تەجرىبە بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتىنى ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈشنى ئىشقا ئاشۇردى. ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ئېكولوگىيەلىك ئىقتىساد شەكلىگە ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت نەزەريەنى تەكىتلەپ، ئىلگىرى ـ ئاخىرى بولۇپ ياڭاق بازىسى، ئۆرۈك بازىسى، ئانار بازىسى، ئۈزۈمچىلىك بازىسى، سېرىق شاپتۇل بازىسى، شۇنداقلا «ئوچ ئۆزگەرتىش» (ھويلا ـ ئاران ئىگىلىكىنى ئۆزگەرتىش، كونا باغلارنى ئۆزگەرتىش، قوشۇمچە ئورمان بەلبېغىنى ئۆزگەرتىش) قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنى تەشكىللەپ يولغا قويۇشقا بىر كىشىلىك تۆھپە قوشتى. بىر تۇركۈم ئۇلگە كۆرسىتىش بازىسىنى قۇرۇپ، ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە مۇۋەپپەقىيەت ئەندىزىسى ۋە قوللىنىشچان تېخنىكىلارنى يارىتتى. ئۇنىڭ بىر قاتار پەن ـ تېخنىكا نەتىجىلىرى، بەلگىلىك بولغان پەن ـ تېخنىكا زاپىسىنى شەكىللەندۈردى.

1995 ـ يىلى جاڭ جېنىيەن رەھبەرلىك ۋەزىپىسىگە تەيىنلەنگەن كۈندىن باشلاپ، ئورمانچىلىق سىستېمىسى رەھبەرلىك بەنزىسى ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ جەڭگىۋارلىق، ئۈيۇشۇشچانلىقىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن دېموكراتىيە مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمى پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھەربىكەتلىرىنى پارتىيە ئىستىلى، پارتىيە ئىنتىزامىغا سېلىشتۇرۇپ توغرىلىدى. ئاشكارىلاش تۈزۈمى ۋە نەق مەيدانداا ئىش بېجىرىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، ئاممىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلىدى. «خەلقنىڭ چاكىرى خەلق ئۈچۈن ئىشلەيدۇ» ـــ مانا بۇ يولداش جاڭ جېنىيەننىڭ ھەربىكەت قىلىنامىسى. نەچچە يىللاردىن بېرى، ئۇ ھەممە جايدا ئۆزى ئۇلگە بولدى. ئۆزى ئالدى بىلەن ئىشلەپ بولۇپ، ئاندىن باشقىلاردىن ئىشلەشنى تەلەپ قىلدى. خەلق ئاممىسىنىڭ غەم ـ قايغۇسىنى ھەر

ۋاقىت ئېسىدىن چىقارمىدى. ھەم «تۆت چوقۇم»نى ئىشقا ئاشۇردى. يەنى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كېسەل بولسا چوقۇم يوقلىدى. ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئائىلىسىدە قىيىنچىلىق بولسا چوقۇم ھال سورىدى. ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئائىلىسىدە جېدەل ـ ماجىرا بولسا چوقۇم ئىدىيەۋى خىزمەت ئىشلىدى. دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلارنىڭ تۇرمۇشىغا ھەر ۋاقىت كۆڭۈل بۆلدى. پارتىيە ئەزالىرى، ئىتتىپاق ئەزالىرىنى تەشكىللەپ نامراتلارنى يۆلەش، قىيىنچىلىقى بارلارغا ياردەم بېرىش پائالىيىتىنى قەتئىي بوشاشماي قانات يايدۇرۇپ، ئۆزى باش بولۇپ قىيىنچلىقى بار ئائىلىلەرگە پۇل ۋە ماددىي بۇيۇم ئىئانە قىلدى. ئۇنىڭ قوللىشى ئاستىدا نۇرغۇنلىغان قىيىنچىلىقى بار ئائىلىلەر بىر ـ بىرلەپ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىش يولىغا قاراپ ماڭدى. تۈۋەت يېزا ئاياغئەسكى كەنتىدىكى باراتنىياز ئەخمەت يولداش جاڭ جېننيەننىڭ 97 ـ يىللىق ھۆددىگە ئالغان نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئائىلىسى ئىدى. ئائىلىسىدە بەش نوپۇس بولغان باراتنىياز ئەخمەتنىڭ ئائىلە ئىقتىسادى ناچار بولۇپ، يولداش جاڭ جېننيەننىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى نەتىجىسىدە ھازىر ئۇنىڭ ئائىلىسى قوشۇمچە كەسىپ، قول ھۈنەرۋەنچىلىكى، باقمىچىلىق ۋە تېرىقچىلىق كەسپى، تىككۈچىلىك قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرمۇشى كۈندىن ـ كۈنگە ياخشىلاندى. شۇنداقلا يېڭى ئۆي سالدى. زاۋا يېزا ئۈجمە ئايلا كەنتىدىكى ئابدىقەييۇم ئابا يولداش جاڭ جېننيەننىڭ 1999 ـ 2000 ـ يىلى ھۆددىگە ئالغان نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئائىلىسى ئىدى. بۇ كەنتنىڭ 315 ـ دۆلەت تاشيولى ئۈستىگە جايلاشقانلىقىدەك ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن يولداش جاڭ جېننيەن باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش لايىھەسىنى تۈزۈپ بېرىپ، ئۇنىڭغا ياردەملىشىپ سېتىۋالىدىغان قۇرۇق ئۈزۈملەرنى ئالاقىلىشىپ بەردى. ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ قۇرۇق ئۈزۈملەرنى ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە ئاپىرىپ ساتتى. ئۇ تېخنىك كادىرلارنى تەشكىللەپ، نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئائىلە ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق

قىلىپ، كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشتىن ئىبارەت لايىھەنى بېكىتىپ، يېقىن مەزگىللىك نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش نىشانىنى بەلگىلەپ، بىر ئائىلىنى نامراتلىقتىن يۆلىسە، بىر ئائىلىنى نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇردى. يولداش جاڭ جېننىيەننىڭ ھەر بىر سۆز ـ ھەرىكىتى كەڭ ئاممىسىنىڭ چوڭقۇر ئىشىنىشىگە ئېرىشىپ، ياخشى بولغان چاكارلىق ئوبرازىنى تىكلىدى.

ئۇ يۇقىرىقى نەتىجىلەرگە ئاساسەن1992 : ـ يىلى ۋىلايەتلىك «ئورمان بىنا قىلىش كۆكەرتىش كومىتېتى» تەرىپىدىن «ئورمان بىنا قىلىپ كۆكەرتىشتىكى ئىلغار شەخس» دېگەن نامغا؛ 1994 ـ يىلى «تۆۋەن ھوسۇللۇق ياڭاق دەرىخىنى ئۈلاپ سورت ئالماشتۇرۇش تېخنىكىسى»نى كېڭەيتىپ سابىق ئورمانچىلىق مىنىستىرلىقى «ئۈچ شىمال ئىھاتە ئورمان ئىدارىسى» تەرىپىدىن 3 ـ دەرىجىلىك تېخنىكا كېڭەيتىش مۇكاپاتىغا؛ 1996 ـ يىلى سابىق ئورمانچىلىق مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن «ئۈچ شىمال» قۇرۇلۇشىنىڭ 2 ـ باسقۇچلۇق قۇرۇلۇشىنى قۇرۇشتىكى «ئىلغار شەخس» دېگەن نامغا؛ 1999 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە «مەنزىرە قۇرۇلۇشىدىكى باشلامچى شەخس» دېگەن نامغا؛ 2000 ـ يىلى دۆلەتلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسى تەرىپىدىن «مەملىكەتلىك ئورمان بارگاھى قۇرۇشتىكى ئىلغار شەخس» دېگەن نامغا؛ 1998 ـ يىلىدىن 2000 ـ يىلىغىچە ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە تەرىپىدىن «پەن ـ تېخنىكىدا كۆزگە كۆرۈنگەن ئىختىساسلىق خادىم» دېگەن نامغا؛ 2001 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «خەلق رازى بولغان دۆلەت مەمۇرى» دېگەن نامغا؛ دۆلەت ئورمانچىلىق ئىدارىسى تەرىپىدىن «ئۈچ شىمال ئىھاتە ئورمانلىقى سىستېمىسىنى قۇرۇشتىكى ئىلغار خىزمەتچى» دېگەن نامغا؛ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «كۆكەرتىش ئەمگەك نەمۇنىچىسى» دېگەن نامغا ئېرىشتى.

(لىۋ تېخنىۋ)

ۋاسكېتبول چولپىنى ئادىلجان

[ئىلاۋە] ئادىلجان 1965 ـ يىلى ئىيۇلدا خوتەن شەھىرىدە 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىدىكى شىنجاڭ بويىچە داڭلىق ۋالىبول چولپىنى سۈلايمان تۇردى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى خەنزۇتىلى بويىچە ئوقۇپ، 1980 ـ يىلى 15 ـ ئۆكتەبىردە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە مەكتىپىنىڭ پۇتبول كەسپىگە قوبۇل قىلىنغان. 1981 ـ يىلى پۇتبولدىن ۋاسكېتبولغا ئالماشقان. 1983 ـ يىلى ئاپرېلدا شىنجاڭ ياشلار كوماندىسىغا رەسمىي قوبۇل قىلىنىپ، مەملىكەتلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىشنى باشلىغان ۋە بېيجىڭ تەربىيە ئىنستىتۇتىنىڭ قىزىقتۇرۇشى، ئالاھىدە تەكلىپى بىلەن بۇ مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن. شۇ يىلى مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتى «بەرنىچى ئاۋغۇست» كوماندىسىنىڭ قايتا ـ قايتا تەكلىپى بىلەن مەكتىپى ۋە شىنجاڭنىڭ «رەنجىشى»گە قارىماي، بۇ كوماندىغا كىرگەن. ئادىلجاننىڭ ۋاسكېتبولچىلىق مۇساپىسىنى تەپسىلىي يورۇتۇپ بېرىشكە بېغىشلانغان ـــ ئاتاقلىق يازغۇچى ئەختەم ئۆمەر تەرىپىدىن يېزىلىپ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999 ـ يىلى 5 ـ ئايدا نەشر قىلغان شۇ ناملىق بۇ ئەسەرنىڭ كېيىنكى قىسىملىرىدىن بىر بۆلۈك ماۋزۇلارنى بۇ كىتابقا كىرگۈزدۇق. ئادىلجاننىڭ كېيىنكى ۋاسكېتبولچىلىق ھاياتى تۆۋەندىكى بايانلاردىن باشلىنىدۇ:

دۆلەت كوماندىسى ئادىلجانغا تىكىلدى

ئادىلجان خوتەننىڭ قاراڭغۇ كېچىلىرىدە يالغۇز ۋاسكېتبول ئويناپ، پۈت ـ قوللىرىنى يۆتكىگۈدەك مادارى قالماي ۋاسكېتبولنى قۇچاقلاپ ئىزغا ئولتۇرغىنىچە جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا قاراپ كۈنلەرنىڭ بىرىدە مۇشۇ ۋاسكېتبولنى قۇچاقلاپ جۇڭگونىڭ ئالىي ۋاسكېتبول سەھنىسىدە جۇڭگودىكى گىگانىت ئادەم مۇتېيجۇ بىلەن ۋاسكېتبولنى تالىشىپ ئويناسام، ئۇ پالاكەت يوغان چولپان ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ بولغىچە مەن توپنى ئېلىپ بارىدىغان يەرگە بېرىپ بولسام، تاماشىبىنلار قانچە كۈلۈشۈپ كېتەر؛ ئەگەر مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ ئويناسام، ئۇ گارنىڭ يېنىدىلا تۇرۇپلا بەرسە،

مەن مايمۇندەك سەكرەپ يۇرۇپ توپ ئەكېلىپ بەرسەم، ھېچكىمنىڭ بويى يەتمەيدىغان بۇ ئادەم توپنى بېشىغا دوپپىسىنى كىيگەندەكلا گارغا سېلىپ قويسا قالتىس نەتىجە ئالاتتۇق؛ بىزنى ھېچكىم يېڭەلمەيتتى، دەپ ئاجايىپ خۇشاللىقتا چۆمەتتى. ھارغىنلىقىنى ئوتۇپ شۇنىڭ ئۈچۈن قاتتىق مەشىق قىلىش كېرەك، دەپلا سەكرەپ قوپۇپ تۇن قاراڭغۇسىدا يەنە ۋاسكېتبول قوغلاپ كېتەتتى. مانا ئەمدى راستتىنلا مۇتېيجۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يوغان تايغان بىلەن پاپا كۈچۈك سەكرىشىپ ئويناغاندەك راستتىنلا بىر سەپتە تۇرۇپ توپ ئويناشقا باشلىغاندا بۇرۇنقى خىيالى ئېسىگە كېلىپ ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى. ئۇ دۇنياغا داڭلىق گىگانت ئادەم مۇتېيجۇ بىلەن تۇنجى قېتىم بىر سەپتە مەشىق باشلىغاندا كاللىسىغا چاقماقتەك كەلگەن خىيال «ھازىرقى مىنۇتتىن باشلاپ تېخىمۇ قاتتىق ئويناپ دۆلەت كوماندىسىغا كىرىشىم كېرەك، يېقىن كەلگۈسىدە دۇنيا ۋاسكېتبول سەھنىسىدە خەلقئارا چولپانلار بىلەن ئويناپ ئۇلارنى يېڭىپ، يەر شارىنىڭ ئۇلۇغ ۋاسكېتبول شاھى مايكېل جوردان بەلەن ئامېرىكا سەھنىسىدە ئېلىشىمەن. بۇ مېنىڭ ۋاسكېتبول ھاياتىمدىكى ئەڭ ئالىي غايەم» دەپ ئۆز ــ ئۆزىگە قارار جاكارلىدى. «بۇ يەردىكىلەرنىڭ بىر مۇنچىسى مەندەك تەكلىماكاندىن كەلگەن ئۆلچەمسىز، پاكار، قۇملۇق مايمۇنىنىڭ شۇنچىۋالا غوۋغا تېرىپ، بۇلاپ ــ تالاپ كەلگۈدەك قانچىلىك تالانتى بارئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدەك مائارىپى، مەدەنىيىتى تەرەققىي قىلمىغان يەردىن تەربىيە كۆرمىگەن ياۋايى، ساپاسى تۆۋەن بىر تەبىئىي ماتېرىيالنى دۆلەت ھەربىي كوماندىسىغا ئەكىرىشىنىڭ ئۆزى ئۆزىنى چۈشۈرۈۋېلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس، دېيىشۋاتىدۇ. ئۇلار بىر ھەسسە مەشىق قىلسا، مەن ئۇلاردىن بەش ھەسسە ئاشۇرۇپ مەشىق قىلىشىم، ئۇلار بىر ئويناسا، مەن ئون ئويناشىم كېرەك. ھەر بىر قەدەم، ھەر بىر تىنىقتا ئۇلاردىن ئېشىپ ئالدىغا ئۆتۈپ تۇرمىسام، ئۇلار ماڭا قايىل بولمايدۇ، مېنى قېتىغا ئالمايدۇ، دەسلەپكى مەشىق كۈنلا بەدىنىمنىڭ ھەممە يېرىدىكى، پاچاقلىرىمدىكى قۇيۇق تۇكلەرنى كۆرۈپ بىر ــ بىرىگە كەمىستىش نەزىرىدە كۈلىدۇ. مەن ھەر

بىر تىنىق، ھەر قەدەم، ھەر مەشىق، ھەر مۇسابىقىدە نەچچە ھەسسە ئالدىغا ئۆتۈپ ئويناپ، ئالدى بىلەن ئۆزۈمنىڭ ئۇلاردەك ھەقىقەتەن يۇقىرى مائارىپ تەربىيەسى ئالالمىغانلىقىمنى، بويۇمنىڭ پاكار، ئۆلچەمگە توشمايدىغانلىقىنى، ئۇلارغا ئوخشمايدىغان تۈكلۈك بەدەنىمنى ئۇنتۇلدۇرۇشۇم كېرەك. ئەنە شۇ چاغدىلا موڭغۇللار ئۆزىگە ئوخشمايدىغان سېرىق ساقال، كۆك كۆز، تۈكلۈك چىڭگىزخانىڭ ئۆزىگە ئوخشمايدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك مەنمۇ ئۇنتۇلدۇرۇۋەتكىنىم كېرەك. شۇ چاغدىلا مەن ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ئەزاسىغا ئايلىنىمەن. دۆلەت كوماندىسىغا تاللىنىپ ئۆزۈمنىڭ ساپاسىز، تەربىيەسىز، ياۋايى تالانت ئەمەسلىكىمنى ئىسپاتلاپ، پاكار ئادەم ۋاسكېتبولغا يارىمايدۇ، دۆلەت ئۈچۈن توپ ئويناپ ئالمايدۇ، خەلقئارا سەھنىلەرگە ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ، شىنجاڭلىقنى ۋاسكېتبول كوماندىسىغا كىرگۈزگىلى بولمايدۇ، شىنجاڭدىن دۆلەت كوماندىسىغا لايىق ئادەم چىقمايدۇ، دېگەن بارلىق سەپسەتىلەرنى ئۆلچەمگە توشمايدىغان مۇشۇ بويۇم بىلەن بۇزۇپ تاشلايمەن.» ئادىلجان خوتەن باشلىنىپ ئۇرۇمچىدە ئەۋجىگە چىققان ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسىز كەلمەيدىغان كېچە ـ كۈندۈزلۈك مەشقىنى يەنمۇ قاتتىق باشلىدى. بۇ دۇنيا ئادىلجان ئۈچۈن ۋاسكېتبول. دۇنيادا ۋاسكېتبولدىن باشقا نەرسە يوق. ئادىلجان، ۋاسكېتبول، تاماق. ئادىلجان قورساق ئاچقاندا چىدىيالماي ۋاسكېتبولدىن ئۆزىگە قايتتى، ئاندىن ئۆزىنىڭ نەدە، نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. بىر قېتىم ھەتتا قولىدىكى مومىنى ۋاسكېتبول دەپ، يادىدا يوق بىر پىرقىرىتىپ ئېتىپ يەنە تۇتۇۋېلىپ ئاندىن يەنە قايتا ئېسىگە كەلدى. ئەتراپتىكىلەر پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. ئادىلجان قولىدىكى ۋاسكېتبولدەك كۆرۈنگەن مومىنى كالىلىسىنى بىر سىلكىپ، تازا سىنچىلاپ قاراپ ئاندىن ئېغىزىغا سالىدى. يېرىم كېچىدە ۋاسكېتبول مەشقى قىلىۋېتىپ قورسىقى قاتتىق ئېچىپ ئېڭىدا يەنە تەتۇر ئىنكاس پەيدا بولۇپ، پىرقىراپ كېتىۋاتقان توپ كۆزىگە موما ئۇچۇپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈندى. «مەن يەنە مومىنى توپ دەپ ئاسمانغا ئېتىپ خەقنىڭ كۈلكىسىگە قالدىممۇ، نېمە. مەن ھازىر توپ مەيدانىدا ئەمەس، ئاشخانىدا مومىنى يەنە ئاتقان

ئوخشايمەن. دەرھال تۇتۇۋېلىپ خەق كۆرۈپ قالغۇچە يەۋېتەي...»
ئاسماندا پىرقىراپ كېلىۋاتقان مومىنى دەرھال تۇتۇپلا چىشلىدى.
قاتتىق، تېيىلغاق، بەتتەم كۆن ئاغزىغا پاتمىدى. كۆزىنى قاتتىق
بىر ئۇۋۇلاپ ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك بولۇپ ئەتراپقا قارىدى. ھازىرلا
ئاشخانىدا تۇرغاندەك قىلغانىدى، قارىسا ئۆزىنى توپ مەيدانىدا يالـ
غۇز كۆردى. قورساقلىرى ئاچقانلىقتىن كوركىراپ، بېشى قېيىپ
ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە كۆزىگە تاماق كۆرۈنگەنىدى. ئۇ دەرھال
ئاشخانىغا يۈگۈردى. ئاشخانا تاقاق، ياتاقلا يۈگۈرۈپ كىرىپ يەيدىغان
ھېچ نەرسە تاپالماي تاشلىۋېلىش ئۈچۈن خالتىغا قاچىلاپ قويۇلغان،
قېتىپ كەتكەن كونا مومىنىڭ پارچىسى، خاسىڭ مېغىزى، دادۇر
دېگەنلەرنى كاپ ئەتكەندەك پۈتۈن يۈتۈپ يېگىلى تۇردى. نەچچە ۋاقىت ـ
تىن يېگۈسى كەلمىگەن نەرسىلەر ھازىر ناۋاتتەك تېتىپ كەتتى.
1985 ـ يىلى جىڭجۇدا مەملىكەتلىك ياشلار ۋاسكېتبول مۇسا ـ
بىقىسىدە ئادىلجان پۈتۈن مەملىكەتكە تېخىمۇ قاتتىق پۇر كەتتى.
مەملىكەت بويىچە بارلىق ئاخبارات ۋاستىلىرى «ئادىلجان» دېگەن
ئىسىمنى توختىماي تەكرارلىدى. «خەلق گېزىتى» بىرىنچى بەتكە
«ۋاسكېتبول مەيدانىدىكى شىنجاڭلىق سېھىرگەر» دېگەن ماۋزۇ
ئاستىدا ئادىلجاننى تېخىمۇ تەپسىلىي تونۇشتۇردى. مەملىكەتنىڭ
ھەممە يېرىدىن خەت، تەبرىكنامە ـ ئاتكىرېتكىلار قارىدەك يىغىشقا
باشلىدى. مىڭلاپ قىزلارنىڭ ياخشى كۆرۈپ قېلىش ئىزھارى، ھەر
خىل پاسوندىكى قىزلارنىڭ سۈرىتىدىكى سەبىي سۆزلەر ئادىلجانغا
تىكىلىپ تەبەسسۇم قىلىپ تۇراتتى. «ھەممىگلار كۆزۈمگە چىرايلىق
كۆرۈنۈۋاتسىلەر، ئەمما ۋاسكېتبول بولغان بولساڭلار مەنمۇ سە ـ
لەرنى ياخشى كۆرۈپ قالاتتىم» دەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ئادىل ـ
جان. بۇ قېتىمقى مۇسابىقە مەملىكەت بويىچە كۆلىمى، تەسىرى بىر
قەدەر زور مۇسابىقە بولۇپ مەملىكەت دائىرىسىدىلا ئەمەس، خەلق ـ
ئارادىمۇ خېلى زور تەسىر قوزغىدى. بۇ مۇسابىقە مەملىكەت بويىچە
ئەڭ مەشھۇر بەش نەپەر ۋاسكېتبول چولپىنىنى باھالاپ تاللىدى.
ئادىلجان بۇ مەشھۇر بەش نەپەر چولپىننىڭ باش تەشكىلاتچى چولپانى
بولۇپ باھالاندى. مۇسابىقىدىن كېيىنلا ئادىلجاننى جىددىي مۇزاكە ـ
رە قىلىپ، «ئارمىيە» ياشلار كوماندىسىدىن «ئارمىيە»نىڭ خەلقئارا

ئۆلچەملىك رەسمىي كوماندىسىغا يۆتكىدى. مۇخبىرلار، گېزىت سا-
ھەسى، تېلېۋىزىيە ساھەسى، ھەر خىل ئاخبارات ۋاستىلىرى، ئو-
قۇغۇچىلار، توپ مەستانىلىرى، ھەر ساھەدىكى كىشىلەر ــ ئادىل-
جانىنى زىيارەت قىلغۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىشكە باشلا-
دى. ئەمدى ئادىلجانىنىڭ بىر مۇنچە مەشىق ۋاقتى، دەم ئېلىش ۋاقتى
مېھمان قوبۇل قىلىشقا ئاجرىتىلىدىغان بولدى. 1986 ــ يىلى ئاپ-
رېلدا «1 ــ ئاۋغۇست» ئارمىيە ئالىي كوماندىسىنىڭ ئەزاسى بولۇپ
لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ توپ مەيدانىدىكى
سەپداشلىرىنى ئىستراتېگىيەلىك ماسلاشتۇرۇپ رەھبەرلىك قىلغا-
نى ئۈچۈن، ناھايىتى زور مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى. دۆلەت ياشلار
كوماندىسى ئۈن ــ تىنىسىزلا كېلىپ ئادىلجاننى دۆلەتلىك ياشلار
كوماندىسىغا تاللاپ ئېلىپ كەتتى. فىلىپپىندا ئۆتكۈزۈلگەن ئاسىيا
ياشلار ۋاسكېتبول لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىدە، ئادىلجانىنىڭ ئا-
چىماق ئىشتان كەيگەن بالا چاغلىرىدىلا خوتەن كوچىلىرىدا ئۆزىدىن
چوڭ بالىلارنى ئويۇنغا تەشكىللەيدىغان تۇغما سەركەردىلىك خاراك-
تېرى ئاجايىپ ياخشى جارى قىلدۇرۇلدى. ئۇ مەيدانىدىكى بەش ئا-
دەمگە ئۈنۈملۈك رەھبەرلىك قىلىپ، بۇ نۆۋەتلىك مۇسابىقىنىڭ
چېمپىيونلۇقىنى مۇتلەق ئۈستۈنلۈك بىلەن جۇڭگۇنىڭ قولىغا ئال-
دى. ئاسىيا ياشلار ۋاسكېتبول مۇسابىقىسى سەھنىسىدە جۇڭگو
چېمپىيونلۇق تاجىنى كىيدى. دۆلەت بايرىقى هەممىدىن ئېگىز ئې-
سىلىپ، دۆلەت گېمىنى ھۆرمەت، شان ــ شەرەپ ئىچىدە ئورۇندال-
دى. جۇڭگونىڭ هەممىدىن پاكار، ساقاللىق سەركەردىسى هەممىدىن
ئېگىز مۇنبەردە سەبىيلەرچە كۈلۈمسىرەپ تۇردى.

بۇنىڭدىن سەل ئىلگىرى، يەنى 1986 ــ يىلى ئۆكتەبىردە چاڭ-
جۇدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ياشلار ۋاسكېتبول لەۋھە تالىشىش
مۇسابىقىسى ئەملىيەتتە فىلىپپىندىكى ئاسىيا لەۋھە تالىشىش
مۇسابىقىسىگە نامزات تالىشىش مۇسابىقىسى بولۇپ، دۆلەت ياشلار
كوماندىسى شۇ مۇسابىقىدىلا ئادىلجاننى مەخپىي هالدا نامزات قىلىپ
تاللاپ بېكىتىپ بولغان ئىدى. ئادىلجان مۇسابىقە ئاخىرلاشقاندىن
كېيىن «1 ــ ئاۋغۇست» ئارمىيە كوماندىسىغا قايتىپ كەلدى.

1987 ـ يىلى دۆلەت ياشلار كوماندىسى ئادىلجاننى يەنە ئېلىپ كەتتى. بۇ قېتىم دۇنيا ياشلار ۋاسكېتبول لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىنىڭ ئاسىيا گۇرۇپپىسىنىڭ تاللاش مۇسابىقىسىدە ئادىلجانىنىڭ پەۋقۇلئاددە تەشكىللەش ئىقتىدارى، ھۇجۇم ئۇيۇشتۇرۇش سەنئىتى دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ كۆچلۈك دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى. جۈڭگو بۇ مۇسابىقىدە ئىككىنچى نۇمورلۇق چېمپىيون دۆلەت بولۇپ، ئىتالىيەدە ئۆتكۈزۈلىدىغان دۇنيا ياشلار ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىنىڭ ئاسىيا تەرەپ ۋەكىلى بولۇپ، دۇنيا مۇسابىقىسىگە قاتنىشىشتەك جۈڭگوغا ھازىرغىچە كەمدىن ـ كەم نېسىپ بولۇپ كەلگەن ئالىي ھەم شەرەپلىك سالاھىيەتكە ئېرىشتى. دۇنيانىڭ جاي ـ جايلىرىغا جۈڭگونىڭ تۈكلۈك، پاكار ماھىرى ئادىلجاننىڭ نامى تارالدى. ھەر قايسى ئەل مۇخبىرلىرى ئادىلجاننى ئۈزۈلدۈرمەي زىيارەت قىلىپ خەۋەر قىلدى. چەت ئەللىك ئۇيغۇر يازغۇچى يۇلتۇز ئابدۇللا ئادىلجاننى «جۈڭگودىكى ئۇيغۇرلارنىڭ شەرەپلىك ۋەكىلى»، دەپ تەشۋىقات ۋاستىلىرىدە تەكرار تونۇشتۇردى. نۇرغۇن دۆلەتلەردىكى كىشىلەر ئادىلجاننىڭ نامى بىلەن ئۇلىشىپ كەلگەن «ئۇيغۇر» دېگەن بىر مىللەتنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ ھەيران قالدى.

ئادىلجان دۇنيا ياشلار ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىگە قاتنىشىدىغانلىقىنى ھەر قېتىم ئويلىغىنىدا، مېنىڭ مۇشۇنداق مۇسابىقىگە قاتنىشىدىغانلىقىمنى شىنجاڭدىكىلەر بىلسە، خوتەنلىكلەر بىلسە قانچىلىك خۇش بولار دەپ ھاياجانلانغان ھالدا مەشىقنى تېخىمۇ كۈچەيتىتى. دۆلەت ياشلار كوماندىسى ئادىلجاننى مەركەز قىلغان ماس قەدەملىك، ئۆملۈك روھىغا باي مەشىقنى باشلىۋەتتى. مۇسابىقە ۋاقتى ئاز قالغانچە شۇنچە كۈچەيتتى. كۈنلەر سانىلىپ، جىددىي تەييارلىقلار ئەۋجىگە چىقىپ يولغا چىقىشقا ئىككى ھەپتە قالغاندا، تازا تەرلەپ ـ پىشىپ توپ ئويناۋاتقان مەيدانغا «1 ـ ئاۋغۇست» ئارمىيە كوماندىسىنىڭ رەھبەرلىرى كېلىپ ئادىلجاننى ئىشارەت قىلدى. ئادىلجان ھەيران بولۇپ ئويناۋاتقان سەپداشلىرىغا بىر قۇر قاراپ قويۇپ توپنى تاشلاپ كەلدى. باشلىق جىددىي ھەربىي كوماندا بەردى. ئادىلجان ھەر بىيلەرگە خاس ھالدا تىك تۇردى. «يۇقىرىنىڭ جىددىي ھەربىي بۇيرۇ-

قى، ئادىلجان دەرھال ئارمىيە كوماندىسىغا قايتىپ يېڭى بۇيرۇق كۈتسۇن.» ئادىلجان تېخىمۇ ھەيران قالدى. بۇ دېگەن ھەربىي بۇيرۇق، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلماسلىق مۇمكىن ئەمەس.

ئادىلجان قايتتى. مەيداندىكى سەپداشلىرىلا ئەمەس، بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان پۈتۈن مەملىكەت قاتتىق ھەيران قالدى. كوچىدا ھەر خىل مۇلاھىزىلەر تارقالدى. گېزىتلەر ئادىلجاننىڭ ئىتتالىيەدىكى دۇنيا ياشلار ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىگە قاتنىشىش سالاھىيىتىنىڭ نېمە ئۈچۈن تۈيۇقسىز ئېلىپ تاشلانغانلىقى ھەققىدىكى ھەر خىل مۇلا-ھىزە ماقالىلىرىنى ئۈزۈلدۈرمەي ئېلان قىلدى. كىشىلەر ھەر خىل تەھلىل قىلدى. مۇخبىرلار مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەرنى، مۇتەخەسسىسلەرنى ۋە ئادىلجاننى زىيارەت قىلىپ بۇنىڭ سەۋەبىنى سوردى. دەسلەپتە جاۋاب مۇجمەل بولۇپ، قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بولمىدى، ھەتتا ئادىلجان ئۆزىمۇ نېمە ئۈچۈن ئەتىسى يولغا چىقىش ئالدىدا قالدۇرۇلغانلىقىنى چۈشىنەلمەي غەزەپتىن تامغا مۇشتلاپ كەتتى. ئۇ باشلىقىنىڭ ئالدىغا كىرىپ بۇ ھەقتە ھېچ بولمىسا چۈشەنچە بېرىشنى تەلەپ قىلدى. باشلىق بىر خىل ئوڭايسىز ھالدا جاۋاب بېرىشتىن ئۆزىنى تارتتى. مۇخبىرلار كېچە - كۈندۈز باشلىقىنىڭمۇ، ئادىلجاننىڭمۇ ئارقىسىغا كىرىۋېلىپ، چۈشەنچە بېرىشنى قاتتىق تەلەپ قىلدى. گېزىتلەردە كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ ياشلارنىڭ غەزەبلىك ماقالىلىرى ئۈزۈلمەي ئېلان قىلىندى. بەزىلەر ھەتتا «ئادىلجاننىڭ دۇنيا ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىگە قاتنىشىش سالاھىيىتىنىڭ ئېلىپ تاشلانغانلىقى، جۇڭگونىڭ ئىتتالىيەدىن مەغلۇبىيەت بىلەن سالىپىيىپ قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بەلگىلەپ بولدى. جۇڭگونى باشقىلار ئەمەس، دەل جۇڭگولۇقلار ئۆزى مەغلۇپ قىلدۇ. دۇنيا سەھنىسىدە جۇڭگولۇقلار جۇڭگونى مەغلۇب قىلدۇ. جۇڭگو ئۆزىنى يېڭەلمىدى...» دېگەندەك قاتتىق ئىبارىلىك مۇلاھىزە ماقالىلىرى ئۈزۈلمىدى. ئەسلىدە كوچىدا، چايخانا، دوقمۇش - مەھەللىلەردە ئادىلجاننىڭ تۈيۇقسىز مۇسابىقىدىن قالدۇرۇلۇشنى جۇڭگو-نىڭ مەشھۇر سۇ ئۈزۈش چولپىنى مۇرات مالىكنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ كېتىپ جۇڭگۇغا قايتىپ كەلمىگەنلىكىگە باغلاپ ئادىلجاندىن

مۇ ئەنسىرەپ قالدۇرۇۋېتىپتۇ، دېگەن سۆز ـ چۆچەكلەر تارقالغاندى. مۇرات ھەقىقەتمۇ جۇڭگونىڭ داڭلىق سۇ ئۇزۇش چولپىنى بولۇپ، ئاسىيا ياشلار سۇ ئۇزۇش مۇسابىقىسىدە جۇڭگوغا چېمپىيون ـ لۇق شەرىپىنى كەلتۈرگەن تالانت ئىدى. ئۇ تۇغقان يوقلاش مۇناسىۋىتى بىلەن تۈركىيەگە كېتىپ جۇڭگوغا قايتىپ كەلمىدى. ئۇنىڭ بۇ ئىشى ئۇنى تەربىيەلىگەن جۇڭگو ئۇچۇن ھار كەلگەنىدى. مۇرات ئارمىيە سۇ ئۇزۇش كوماندىسىدا، ئادىلجان ۋاسكېتبول كوماندىسىدا بولۇپ ئىككىسى يېقىن دوستلاردىن ئىدى. دائىم قويۇق بېرىش ـ كېلىش قىلاتتى. مۇرات چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ خېلى بىر چاغلارغىچە خەت ـ ئالاقە قىلىشقانىدى. مانا ئەمدى بۇ دوستلۇق ئادىلجانغا يۈك بولغاندەك تۇيۇلدى. ئادىلجان باشلىقنىڭ شىرەسىگە مۇشتلاپ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلغان ھالدا ۋارقىرىدى:

ـــ كوچىدا سۆز ـ چۆچەك بولۇۋاتقان گەپلەر راستمۇ؟ ماڭا بىر ئېغىز چۈشەنچە بېرىڭ. مەن زادى بىلىپ باقاي.

ـــ سىز مۇرات بىلەن زادى قانداق مۇناسىۋەتتە، ئاۋۋال مۇشۇنىڭغا جاۋاب بېرىڭ؟ ـــ دېدى باشلىق ئادىلجانغا مۇلايىملىق بىلەن.

ـــ بىز ئادەتتە ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى نورمال مۇناسىۋەتتە. دادىسى مالىك ئاكا بىلەن دادام شىنجاڭنىڭ كونا ۋالىبول چولپانلىرى. ئۇلار يېقىن دوست ھەم كونا سەپداش. مەن بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، ئائىلىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى دوستلۇقى بويىچە مالىك ئاكا مېنى دائىم ئۆيىگە ئۇيغۇرچە تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلىپ ئاتىدار چىلىق قىلدى. مۇراتمۇ، مەنمۇ بىر ئىدارىدە بولغاندىكىن دەم ئېلىش چاغلىرىمىزدا بىللە. ئۇ ماڭا ھەممە گەپلىرىنى دېگەن، ئەمما چەت ئەلگە چىقىپ قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىنى دېمىگەن، ھەتتا ئۇنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەنلىكىنى مەن بىلمەيمەن. ئۇ چىقىپ كەتكەندە مەن بېيجىڭدا يوق تۇرسام، ـــ دەپ قاينام سۆزلەپلا كەتتى ئادىلجان.

ـــ راستىنى ئېيتقاندا، تەشكىل سىزنىڭمۇ ئىككىنچى مۇرات بولۇپ قېلىشىڭىزدىن ئەنسىرەپ سىزنى قالدۇرۇپ قويدى. بۇ سىز ئۈچۈن بىر سىناق. سىز بۇ سىناقتىن ئۆتەلەيسىز. بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆزىڭىزنى ئىسپاتلىسىڭىز، تەشكىلنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرسىڭىز، تەشكىل سىزگە بۇنداق پۇرسەتلەرنى كۆپ يا-

رىتىپ بېرىدۇ. سىزنى مۇشۇنچىلىك پۇرسەتكە ئېرىشتۇرگەن، چوڭ-چانغا ئايلاندۇرۇپ چوڭ هۆرمەتكە، نوپۇزغا ئىگە قىلغان تەشكىل سىز-نى بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق دۇنياۋى مۇسابىقىگە قاتنىشىش پۇرسىتى-نى يارىتىپ بېرىدۇ، ــ دېدى سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ.

ــ بىراق، سىزمۇ، تەشكىلمۇ شۇنى ئويلىمىدىڭلاركى، ئادەمگە ياشلىق پەقەت بىرلا نۆۋەت كېلىدۇ، يەنە بىر قېتىملىق دۇنيا ياشلار ۋاسكېتبول لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسى بولغاندا ياشلىقىمدىن ئاللى-قاچان ئايرىلغان بولىمەن. شۇنداق قىلىپ مەن هاياتىمدا پەقەت دۇنيا ياشلار مۇسابىقىسىگە قاتنىشالماي بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىدىغان بول-دۇم.مەن دۆلەتنىڭ شان ــ شەرىپى ئۈچۈن جېنىمنى تىكىپ ئويناشقا تەييارلانغانىدىم. ئالتۇندەك پۇرسەتتىن ئۇۋال قىلىپ ئايرىۋەتتىڭلار.

ئادىلجان گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېگۈدەك مادارى قالماي دەلدۇگىنىپ قايتىپ چىقتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن توختىماي قۇيۇلۇۋاتقان ياش بۇ-گۈن ئالمىغان ساقاللىرىنى يۇياتتى. تەبىئەتمۇ ئادىلجان ئۈچۈن ياش تۆكۈۋاتقاندەك سىم ــ سىم يامغۇر دەل ــ دەرەخلەرنىڭ يۇپۇرماقلىرى-نى، چىرايلىق ئېچىلغان سېرىنگۇللەرنى يۇيۇپ ئوماق قىزلاردەك جۇلالاتقاندى. مىڭلاپ گۈلدەستىلەر، ئاتكىرىتكىلار مۇشۇ يامغۇردەك پۈتۈن مەملىكەتنىڭ هەر يېر ــ هەر يېرلىرىدىن ياغما بولۇپ كېلىش-كە باشلىدى. خەتنىڭ هەممىسىدە دېگۈدەك ئادىلجانغا تەسەللى بېرىل-گەن، هېسداشلىق قىلىنغان، تېخىمۇ قەيسەر بولۇشقا رىغبەتلەندۈ-رۈلگەن بولۇپ، ئادىلجاننى مېهمانغا، زىيارەتكە، سايا‌هەتكە تەكلىپ قىلىپ جاۋاب بېرىشنى تەلەپ قىلغانىدى. ئادىلجان بۇ خەتلەرنىڭ هېچقايسىسىغا جاۋاب بەرمىدى. ئۇنىڭ هېچ ئىش قىلىشقا رايى بار-مايتتى.

خوتەن نەدىسەن؟!

دېگىنىنى قىلىپلا چوڭ بولغان، هېچقانداق چەكلىمىگە ئۇچراپ باقمىغان ئادىلجان هاياتىدىكى تۇنجى قېتىملىق ئېغىر زەربىنى كۆ-تۈرەلمىدى. ئۇيان ئويلىسىمۇ، بۇيان ئويلىسىمۇ بۇ ئىش ئۇنىڭغا

ئۇۋال قىلىنغاندەكلا زادىلا ئارام تاپالمىدى. ئاتا ـ ئانىسىنى، دوستـ
لىرىنى، خوتەننى قاتتىق سېغىنىدى. مەشىقىنى تاشلىدى. مەشىق
توختىغاندىن كېيىن ئالاھىدە مەشىق تامىقى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.
ئالىي دەرىجىلىك ئوزۇقلۇق بىلەن تەمىنلەش توختىتىلدى. ئۇ كۈن
بويى لاغايلاپ يۈرىدىغان بولدى. ساقاللىرىنى ئالماي پېنسىيەگە
چىققان قېرىلار بىلەن ماجاڭ ئويناشنى ئۆگەندى. «خوتەن نەدىسەن»
دەپ ھازىرلا ئۇچۇپ بارغۇسى بولسىمۇ، بۇنداق مەغلۇبىيەت بىلەن
سالپىيىپ بېرىشقا غۇرۇرى يول قويمىدى. «بۇ ھالدا يۇرتقا ھەرگىز
ئالدىمنى قىلمايمەن.»

ـــ ئادىلجان مەشىقنى ئەسلىگە كەلتۈرەمسىز؟ ـــ دەدى ئادىلـ
جانغا قاراپ ئىچى سىيرىلغان جۇچۇنلۇك تىرەنىر ھەسرەت بىلەن.

ـــ ياق ... ئويىنىمايمەن. خوتەنگە كېتىمەن.

يېڭىدىن كەلگەن تىرەنىر بىر كۈنى ئادىلجانلىنىڭ ئالدىنى توستى.

ـــ مەن سىزنىڭ گۇڭجۇدىكى مەملىكەتلىك ياشلار ۋاسكېتبول
مۇسابىقىسىگە قاتنىشىشىڭىزنى قارار قىلدىم. سىز چوقۇم قاتنـ
شىڭ، ـــ دەدى.

ـــ بۇنداق قارارىڭىزنى سىياسىي باشقارمىغا بېرىپ دەڭ. مۇسا ـ
بىقىنى ئاشۇلار ئويىنىسۇن.

ـــ ئەمدى بولدى قىلىڭ، ئاچچىقىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، ئەگەر
مۇرات بىلەن ...

ـــ بۇ دېگەن بىر باھانە ... مەن سىزگە شۇنى دەپ قويای. مېنى
خەلقئارا مۇسابىقىگە قاتناشتۇرمىساڭلار، مەن ھەرگىز توپ ئويىنـ
مايمەن. ھېچقانداق مۇسابىقىگە قاتناشمايمەن.

ئادىلجان تاماكا چەكمەيتتى. تاماكا چېكىشنى، چەككەندىمۇ كۈندە
ئىككى قاپ چېكىشنى ئۆگەندى. گېزىتتە ئادىلجانلىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى
پات ـ پات ھەسرەتلىك تەرىزدە ئېلان قىلىنىپ تۇردى. ھاراق ئىچىشـ
نى ئۆگەندى. تېزلا تازا يېتىلگەن ھاراقكەشكە ئايلاندى. ئۇ مەست بو ـ
لۇپ: پاھ، قالتىس راھەتلىك ھۇنەرنى ئەجەبمۇ بالدۇر ئۆگەنمەپتىكەنـ
مەن. بالدۇرراق ھاراق ئىچكەن بولسام ھەر قانداق كۇلپەت كەلسىمۇ
خاتىرجەم ياشايدىكەنمەن. ئىسىت، ئاچچىق نەرسىنى نېمىشقا خەق
قوغلىشىپ ئىچىدىغاندۇ دەپتىمەن ئەمەسمۇ، دەپ ئويلىدى.

جۇڭگو كومانداسى ئىتالىيەدىن نەتىجىسىز قايتتى. ئادىلجان ھەسرەت بىلەن: «مەن بارغان بولسام ھەرگىز ئۇنداق بولمايتتى. مەن چوقۇم شان ـ شەرەپ ئېلىپ كېلەتتىم» دەپ ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى. گېزىتلەرمۇ «ئادىلجان بارغان بولسا جۇڭگو بۇنداق نەتىجىسىز قايتماياتتى. ئەڭ مۇنەۋۋەر ئىستراتېگىيەلىك ھۇجۇم تەشكىللىگۈچى سەركەردىسىنى تاشلاپ شان ـ شەرەپ پۇرستىدىن مەھرۇم بولدى» دەپ ھەسرەتلىك مۇلاھىزە قىلىشتى. ئادىلجان خوتەندىن چىقىپ ھازىرغىچە بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى چالا مەست، قولىدا بوتۇلكا تۇتقان ھالەتتە تۇن قاراڭغۇسىدا بىر ـ بىرلەپ ئەسلىدى. دەسلەپكى چاغلاردا ئادىلجان مەملىكەت بويىچە شۇنچە نام چىقارغان بولسىمۇ، «1 ـ ئاۋغۇست» ئارمىيە كومانداسىغا كەلگەندە بارلىق كوماندا ئەزالىرى ئۇنىڭغا كەمسىتىش نەزىرى بىلەن قارىغاندى، سوغۇق مۇئامىلىدە بولغاندى. باش تېرىنېر جۇچۇنلىڭ ئەزالارغا قاتتىق سۆزلەگەندى:

ـــ كۆڭلۈڭلاردىكىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن، سىلەر قانداق ئويلىشىڭلاردىن قەتئىينەزەر مەن ئادىلجانغا، شىنجاڭنىڭ قۇملۇقىدا ئۆسكەن، سىلەردەك ئالىي تەربىيە كۆرمىگەن بۇ پاكار بالىغا سىلەر نىڭ ئارقا سەپىڭلاردىكى تاكتىكىلىق ھۇجۇم تەشكىللىگۈچىلىك ئورنىنى بېرىمەن. سىلەر بۇنى كېيىن بىلىپ قالىسىلەر، ـــ دېگەندى.

نەنكەي ئۇنىۋېرسىتېتى جەمئىيەتكە ئوچۇق بايانات ئېلان قىلىپ، ئادىلجاننى ئۆزلىرىگە كەلسە قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئادىلجان قىساس ئېلىش ئىستىكى بىلەن ئۆزىنىڭ باردىغانلىقىنى بىلدۈردى. «1 ـ ئاۋغۇست» ئارمىيە كومانداسى ھۆركىرەپلا بۇ گەپنى بېسىقتۇردى. ئادىلجان يېرىم بوتۇلكا ھاراقنى تىرېنېرغا تەڭلەپ دۇەيلەپ كەلدى:

ـــ يا بېرىشكە چىدىمايسەن، يا ئۆزۈڭ ئىشلەتمەيسەن. مېنى مۇشۇنداق قىينىماپ مۇشۇ قورۇيۇڭدا سېسىتىپ تۇگەتمەكچىمۇ سەن؟ ـــ دېدى.

ـــ ئاڭلاپ قوي بالا، مەن بىر كۈن ھايات بولسام، بىر كۈن سېنى قولدىن چىقارمايمەن. سەن ھازىر غەزەپ ئاچچىقىڭدا توپىنى تاشلىغان بىلەن يەنە قەيەردە بولساڭ توپىنى قولۇڭغا ئالىسەندە، يەنە

بىزنى ھەسرەتتە قويمىسەن. سەن ئاچچىقلىقنى يانغاندا ھامان بىر كۈنى مەيدانغا قايتىپ كېلمىسەن. ئاچچىقلىقنى يانغۇچە بىز سېنى سەۋرچان-لىق بىلەن كۈتمىز. سېنىڭ قايتىپ كېلىشىڭنى كۈتمىز.

ئادىلجان خوتەنگە بېرىپ ئاتا ــ ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ باللىق بۇرچىنى ئورۇندىماق بولدى. ئۇنىڭ شۇنچە ھەسرەتلىك ئازرۇسىنى غۇرۇرى توسۇپ زادىلا يولغا چىققىلى قويمىدى. «ياق... چىدايمەن. ئاتا ــ ئانامنىڭ ئالدىغا بۇنداق سالپىيىپ بارغىچە ئۆل-گىنىم ياخشى.» كۈن بويى لاغايلاپ ھاراق ئىچىپ مەستچىلىكتە كوچىلاردا يۈردى. ئۇيغۇرلار ئارىسىغا كىرىپ توگمەس ئۇلپەتچە-لىك، ئولتۇرۇشلارغا قاتنىشىپ خۇدىنى يوقىتىپ ئىچىدىغان بولدى. بۇنداق ئولتۇرۇش ــ قوپۇشلار ئۇيغۇرلاردا ئاللىقاچان ئاساسىي ئې-قىمغا ئايلانغان بولۇپ، دەريادەك ئۇزۇلمەس ئېقىم ئىدى. ئادىلجان بۇ ئېقىمنىڭ دائىملىق بىر تارماق ئېقىمى سۈپىتىدە ھاراق دەريا-سىدا بىر يىل ئاقتى. «1 ــ ئاۋغۇست» ئارمىيە كومانىدىسى ئۇنى ئا-شۇ بىر يىل سەۋرچانلىق بىلەن كۈتتى. بىر كۈنى ھاراق سورۇنىدا بىرى بوتۇلكىنى يەنە بىرىگە ئاتتى. «جاراڭ ــ جۇرۇڭ» ئاۋاز بىلەن ئادىلجان چۆچۈپ قارىدى. سورۇندا ئۇچقان بوتۇلكا، تەخسە، رومـ-كىلار ئۇنىڭ كۆزىگە توپ ئۇچۇۋاتقاندەك كۆرۈندى. ئىچ ــ ئىچىدىن قاينىاپ چىققان بىر ئوت، ئۇنىڭ باغرىنى ئۆرتەپ مەستلىكتىن خۇ-مارلىشىپ كەتكەن كۆزلىرىدە يالىداپ چاقنىدى. ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ سورۇندىن ئۆز قورۇيىغا كەلدى. مەيدانغا ئۇدۇل كىرىپ بىر بۇلۇڭدىن توپنى ئېلىپ خۇشاللىق بىلەن ئويناشقا باشلىدى. ئويند-ىغانچە ئىچ ــ ئىچىدىن بىر خىل خۇشاللىق كۆتۈرۈلۈپ، ئىچىنى چىڭ سىقىپ تۇرغان بىر تۆمۈر قول ئاجراپ، ئۆزىنى كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كەلدى. ئۇ توپنى چىڭ قۇچاقلىغانچە باغرىغا ئۇزاقتىن ئۇزاق باستى. توپ ئۇنى بارغانچە سۈزۈك ئاسمانغا كۆتۈ-رۈپ ئېلىپ چىقىپ، بۇلۇتلار ئۇستىدە ئويناتاتتى. يۇلتۇزلارغا بې-شى تاقاشقۇدەك بىر كەڭ بۇلۇت ئۇستىدە بىر مۇنچە ناتونۇش ئادەم-لەر بىلەن كەسكىن ئېلىشىپ ئويناپ كەتتى. توپ ئۇنىڭ بېشىدا ئۇزاقتىن ئۇزاق پىرقىرىدى. «چاڭ ــ چاڭ» ئاۋازدىن ئادىلجان چۆ-

چۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ مەيداندىلا توپنى قۇچاقلاپ ئۇخلاپ قالغان بولۇپ، ئاللىقاچان تاڭ ئاتقانىدى. ئۇنىڭ بېشىدا تىرىشىپ كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇرۇپ چاۋاك چالغانىدى:

ــ بىلەتتىم ئەزىمەت، ئاخىرى قايتىپ كېلەتتىڭ. مۇھەببەت سېنى ھامان بۇ يەرگە ئەكېلەتتى. بىز سېنى ئەزىز مېھمان سۈپىتىدە قىزغىن قارشى ئالىمىز، ــ دەپ كېلىپ ئادىلجاننى قۇچاقلىدى.

1987 ـ يىلى نويابىر، 1988 ـ يىلى ئىيۇن ئىككى قېتىم سىنگاپۇر، سۇرىيەگە بارىدىغان مۇسابىقىدىن ئادىلجان قالدۇرۇلدى. ئەمدى ئادىلجان بۇرۇنقىدەك قىلمىدى. ھەر نۆۋەت شۇنداق زەربە يېگەندە تېخىمۇ قاتتىق مەشىق قىلىپ، تېخىمۇ ماھارەتلىك ئوينايدىغان بولدى. ئەمدى ئۇ كۈلۈپ قويدى. 1988 ـ يىلى تايلاندقا بارىدىغان چاغدا تىرىشىپ ما لىيەنباۋ چىدىمايلا ۋارقىراپ كەتتى:

ــ ئەگەر ئادىلجان يەنە بۇ قېتىم بارمايدىغان بولسا، مەن بۇ مۇسابىقىگە بارمايمەن. ئىستېپا بېرىمەن. دۇنيادىكى ھەممە ئىشنى سىلەر بىلەمسىلەر؟ ئۆزۈڭلار شۇنچە ئەخمەق، دۆت تۇرۇپ، ئەجەبمۇ ئۆزۈڭلارنى ئەقىللىق چاغلايسىلەر. كۆڭلى ـ كۆكسۈڭلارنى كەڭرەك تۇتساڭلار جاھان تەتۈر ئايلىنىپ كېتەرما؟

ــ ئەگەر ئادىلجان دوستىدەك قىلسا قانداق قىلىسىز؟!

ــ ئادىلجان ھەرگىز ئۇنداق بالا ئەمەس، ئۇ ئۇنداق قىلمايدۇ. كەڭ قورساق، ئاق كۆڭۈل، مەرد، ئېغىر ـ بېسىق. ئۇنىڭدا ياتلاش ھېسسىياتى يوق. كۆيۈمچان، ھېچقايسىڭلار ئادىلجاننى مەندەك كۆزەتمىدىڭلار، مەندەك چۈشەنمەيسىلەر. ئەگەر ئۇ دوستىدەك قىلىدىغان بولسا مەن ما لىيەنباۋ كاللامنى دو تىكتىم. ئاتامسىلەر، چاپامسىلەر، رازى بولمەن...

كىرىزىس تۇمانلىرى ما لىيەنباۋنىڭ ھۆركىرەپ تۇرۇپ مەيدە قېقىپ چىقىشى بىلەن تارقاپ، ئادىلجان تايلاندتىكى تەكلىپ مۇسابىقىسىگە باردى. جۇڭگو كوماندىسى چېمپىيون بولدى. ئادىلجان ئېغىر ـ بېسىق تەبەسسۇم بىلەن شەرەپ قۇچۇپ قايتىپ كەلگەندە، كۆڭلى تېخىمۇ ئېچىلىپ، يورۇپ كەتتى. دۆلەت كوماندىسى ئەمدى ئادىلجانغا ئىشەنچ بىلەن قايتا كۆز تىكتى.

دۆلەت كوماندىسىنىڭ هاجىتى ئادىلجانغا رەسمىي قىستاپ چۈشكەنىدى. جۈڭگۇدا ئادىلجاندىن ئارتۇق ياكى ئۇنىڭغا تەڭلەشكۈدەك هۈجۈم تەشكىلاتچىسى يوق ئىدى. ئاخىر 1989 ـ يىلى ئاپرېلدا دۆلەت كوماندىسىنىڭ شۇ چاغدىكى باش تىرېنېرى سۈن باڭ شىئەندىكى چولپان كوماندىلار تەكلىپ مۇسابىقىسىدە مۇخبىرلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىش يىغىنىدا سۆزلىدى:

مۇخبىر: دۆلەت كوماندىسىدا ئادىلجانغا تەڭ كەلگۈدەك هۈجۈم تەشكىلاتچىسى يوق. مۇشۇنداق بىر تالانتلىق مۇنەۋۋەر چولپانىنى نېمە ئۈچۈن دۆلەت كوماندىسى ئۆز قوينىغا ئالمايدۇ؟

سۈن باڭ: ئادىلجاننى دۆلەت كوماندىسىغا رەسمىي قوبۇل قىلىدىغان ۋاقىت بولدى. بۇنى بىز ئويلىشىمىز.

مۇخبىر: ئادىلجاننىڭ بوي ئېگىزلىكى ئۆلچىمى دۆلەت كوماندىسىغا قوبۇل قىلىشقا توسالغۇ بولامدۇ ـ يوق؟

سۇ باڭ: ۋاسكېتبول ئېگىزلەرنىڭ ئىشى دەيدىغان ئەنئەنىۋى قاراشنى ئاۋېرىكىلىق بوتېر بىلەن بىزنىڭ ئادىلجان بۇزۇپ تاشلىدى. ئەمدى بۇ كۆز قاراش لىڭشىپ قالدى. مېنىڭچە ئادىلجاننىڭ بويى دۆلەت كوماندىسىغا قوبۇل قىلىنىشقا پۈتلاشمايدۇ.

ئادىلجان يەنە دۆلەت كوماندىسىغا رەسمىي ئەزا بولۇپ قايتا كىردى. دوستلىرى ئۇنى تەبرىكلەپ چاقچاق قىلىپ:

ـــ سەن ۋاسكېتبول ساھەسىدىكى دېڭىز شياۋېڭ بولدۇڭ، ـــ دېيىشتى. 1989 ـ يىلى ئاۋغۇستتا، يەنى ئادىلجان دۆلەت كوماندىسىغا كىرىپ ئىككى ئايدىن كېيىن گېرمانىيەدە دۇنيا ئالىي مەكتەپلەر ۋاسكېتبول مۇسابىقىسى بولدى. گېرمانىيە ئاخبارات ۋاسىتىلىرى «جۇڭگونىڭ ھەقىقىي ۋاسكېتبول ئەزىمىتى ئادىلجان» دەپ ئوبزور ئېلان قىلدى.

سۈن باڭ ئادىلجاننى مەھكەم قۇچاقلاپ خۇشاللىق ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ:

ـــ هەي ئادىلجان، هەي ئادىلجان، سېنى خەقلەر گەپ ئاڭلىمايدۇ، باشقۇرغىلى بولمايدۇ، قېچىپ كېتىدۇ، جۇڭگوغا كۆيۈنمەيدۇ، توپنى پارتىزاندەك ئوينايدۇ، سىستېمىلىق، قانۇنىيەت بويىچە ئوينىمايدۇ دېسە،

ئۇزاققىچە سېنى كۆزىتىش بىلەن ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپتىمەن. مانا بۇگۈن كۆردۈم. سەن ھېچ يەرگە كەتمەيسەن. تەرتىپلىك، مۇلايىم، ياۋاشكەنسەن، جۇڭگونىڭ شان ـ شەرىپى ئۈچۈن شىرەك ئېلىشتىڭ. كىشىلەر سەندە يوق بىر مۇنچە بەتنامىلارنى چاپلاپ جۇڭگونى بىر مۇنچە شان ـ شەرەپلەر ـ دىن قۇرۇق قويۇپتۇ. سەن بىزنىڭ ئەڭ قەيسەر جەڭچىمىز.

1985 ـ يىلى باشلانغان گېزىتلەردىكى بەس ـ مۇنازىرىنىڭ بەـ ـرىدە: «خوتەندەك بىر بۇلۇڭدىن، ئۆزى خالىغانچە توپ ئويناپ چىققان تەربىيەسىز بالا پارتىزان توپچىنى دۆلەتلىك ئارمىيە كوماندىسىغا قۇبۇل قىلىش ئالجىغانلىق» دەپ ھەسەتنامە ئېلان قىلغانىدى. ھەر قېتىم مۇسابىقە بولغاندا پۈتكۈل خەلق ئادىلجانغا تەنتەنە قىلسا، يەـ ـنە شۇنداق ھەسەت سۆز ـ چۆچەكلىرى بىر مەزگىل بەس ـ مۇنازىـ ـرە قوزغاپ تۇردى. مۇخبىرلار ئادىلجاندىن سورىدى:

مۇخبىر: كىشىلەر سىزنى پارتىزان دەيدىكەن، سىز بۇنىڭغا قانداق قارايسىز؟

ئادىلجان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

ـــ مېنىڭچە، توپنى قارشى تەرەپكە تارتقۇزۇپ قويماي، قارشى تەرەپنىڭ مۇداپىئەسىنى بۆسۈپ، ئۆز سەپداشلىرىغا توپ كىرگۈزۈش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىشنىڭ ئۆزى ھەر قانداق سەپسەتە، نەزەريىـ ـلەردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان پاكىت. ۋاسكېتبول ساھەسىدىكى قۇرۇق سەپسەتەچىلەردىن كۆرە، مەيدانىدىكى ئەمەلىي نەتىجە بىلەن تاماشىـ ـبىنلار ئەڭ غەرەزسىز، خالىس باھالىغۇچىلاردۇر. رەسمىي ئۆلچەيـ ـدىغان تارازا مەيدانىدىكى خەلقنىڭ ئالقىش ساداسى، تەنتەنىسى. تەنـ ـھەربىكەتچىنىڭ قىممىتى قۇرۇق نەزەريىچىلەرنىڭ ئاغزىدا ئەمەس، مەيدانىدىكى ئەمەلىي ماھارەتتە. توپ مەيدانىدىكى ئادەملەر ھەقىقىي باھالىغۇچىلىق سالاھىيەتكە ئىگە، ـــ دەپ جاۋاب بەردى.

1988 ـ يىلى رەسمىي مەشىق باشلانمىغان چاغلاردا، ما لىيەنباۋ ئادىلجاننى ئۆزى بىلەن سىچۈەننىڭ چۇڭچىڭ شەھىرىدىكى مۇسابىـ ـقىنى كۆرۈپ كېلىشكە زورلاپ ئېلىپ باردى. مۇسابىقىنى كۆرسە توپتىن قايتقان رايى مۇھەببەتكە ئايلىنار، ئازار يېگەن قەلبى ئېچىـ ـلىپ قالار دەپ ئېلىپ بارغانىدى. كۈتمىگەن يەردىن دېگىزدەك تەۋرەپ

تۇرغان تاماشىبىنلار چۇقان كۆتۈرۈپ «ئادىلجان چۇشىۋن، ئادىلجان چۇشمىسە مۇسابىقىنى كۆرمەيمىز» دەپ قىيقاس ـ چۇقان چىقاردى.

ـــ كۆردۈڭمۇ ئادىلجان، خەلق قەلبىدىكى ئورنۇڭ ھەر قانداق خەلقئارا مۇسابىقىدىكىدىنمۇ يۇقىرى تۇرىدۇ. سەن روھىڭنى كۆ ـ تۇر، ـــ دېگەنىدى ما ليەنباۋ. ئادىلجاننىڭ كۆزىدىن تارامىلاپ ياش قۇ ـ يۇلدى. دادىسى سۇلايمان تۇردى ئادىلجان قايتا دۆلەت كوماندىسىغا كىرگەندە تەبرىكلەپ يازغان خېتىدە: «ئوغلۇم ئادىلجان، بىر مىليارد ئىككى يۈز مىليون جۇڭگولۇق ئىچىدىن تاللىنىپ ۋاسكېتبول مەيدا ـ نىغا چۇشكەن بەش ئادەمنىڭ بىرى، يەنە كېلىپ بەش ئادەمنىڭ ئەمە ـ لىي رەھبىرى، ئارقا سەپ تاكتىكىلىق ھۇجۇم تەشكىللىگۈچىنىڭ، بو ـ يى ئۆلچەمگە توشمايدىغان بىر ئۇيغۇرنىڭ بولۇپ قېلىشى ھېچ ئەقىلگە سىغمايدىغان ئەھمىلىيەت. مەيداندا جېنىڭنى چىقىپ كەتسەمۇ دۆلىتى ـ مىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ، ئۇيغۇرلارنىڭ شان ـ شەرىپى ئۈچۈن دەپ ئويناڭ. بىرلا ئوغلۇم بولسىڭىزمۇ، سىزدىن ئايرىلىپ قالسامۇ رازى» دەپ يازغانىدى. ھەر قېتىملىق مۇسابىقىدە مەيدانغا چۇشكەن بەش ئا ـ دەمنىڭ ئارقا سەپ ھۇجۇم تەشكىللىگۈچىسى شىنجاڭلىق ئۇيغۇر ۋاسكېتبول چولپىنى ئادىلجان دەپ تونۇشتۇرسا، پۈتكۈل مەيدان ھەيرانلىق ئىچىدە مۇرەككەپ ھېسسىياتتا بۇ پاكار چولپانغا ئەجەبلە ـ نىپ قارايدۇ.

تۆت ئايدىن كېيىن مەملىكەت بويىچە ئالىي دەرىجىلىك كوما ـ ندىلاردىن چولپانلار كوماندىسى تەشكىللىنىپ، ئولىمپىكقا قاتنىشى ـ دىغان چولپانلارنى تاللاش مۇسابىقىسى دەرىجىمۇ دەرىجە تاللاش مۇ ـ سابىقىسى ئۆتكۈزدى. مۇسابىقە باشلىنىپ ئىككىنچى كۈنى گېزىت ـ لەردە تۇيۇقسىز بىر خەۋەر ئېلان قىلىنىپ، پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى.

ئادىلجاننىڭ دۆلەت كوماندىسىنىڭ ئاتلانتادا ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇسا ـ بىقىسىگە قاتنىشىدىغان چولپانلار نامزاتلىقىدىن ئېلىپ تاشلانغانلىقى خەۋەر قىلىندى. پۈتۈن مەملىكەت تەۋرەپ كەتتى. توپ مەيداندا جىد ـ دي ئويناۋاتقان سەپداشلىرىنى ئۇياققا ئۆت، بۇياققا ئۆت دەپ ۋارقىراپ يۇرگەن ئادىلجان خەۋەرنى ئاڭلاپ داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى. پۈتۈن

ئەزالارمۇ بىر - بىرىنگە قارىشىپ قالدى. ئادىلجاننىڭ كاللىسىغا تۆت ئاي بۇرۇن گۈڭ لۇمىڭغا ژارقىراپ تۇرۇپ: «ئولىمپىكقا قاتناشمايمەن-كى، دادامنىڭ خىزمىتىدە بولىمەن...» دېگىنى يالتىدە كەچتى.

پۈتۈن ئاخبارات ۋاستىلىرىدا ئادىلجان مۇنازىرىسى يەنە باشلان-دى: «ئادىلجان زادى باشباشتاق، ئۇنىڭدا باشلىق، تۈزۈمگە بويسۇنۇش دېگەن ئاڭ يوق. ئاچچىقى يامان، بۇ ئۇنىڭ يۇقىرى مائارىپ تەرىبە-يەسى كۆرمىگەنلىكىدىن بولغان. جۈڭگو بۇنداق ئادەمگە موھتاج بو-لۇپ قالماسلىقى كېرەك...»، «ئادىلجان قاتناشمىسا، جۈڭگو ئەڭ مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىنى ئولىمپىكقا قاتناشتۇرمىغان بولىدۇ. جۈڭگو ئۆزىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ئارقا سەپ تەشكىلاتچىسىدىن، ئەڭ كۈچلۈك ھۈجۈم تەشكىللىگۈچىسىدىن ئايرىلىدۇ. جۈڭگودىكى ھېچقانداق چولپان مەيداندىكى بەش ئادەمنى ئادىلجاندەك غەلىبىلىك جەڭگە تەشكىللىمەيدۇ. بەش ئادەم بەش تەرەپكە چېچىلىپ ئىشىنى تاپالمايى مەغلۇپ بولىدۇ»، «جۈڭگودا بىر مىليارد ئىككى يۈز مىل-يوندىن ئارتۇق ئادەم بار. پەقەت ئادىلجانغا مۇشۇ ئامەت كەپقالغان. ئەگەر دۆلەت سەگەكلىك بىلەن قارىسا، ئۇنىڭدىن ئېسىل چولپاننى نېمىشقا تاپقىلى بولمايدىكەن»، «ژاسكېتبول ساھەسىدىكى نانقې-پىلار ئادىلجاندەك كۈچلۈك تەشكىلاتچىنى تاشلاپ ئولىمپىك مۇسا-بىقىسىنىڭ ژاسكېتبول مەيدانىدا جۈڭگونى مەغلۇبىيەتكە باشلاپ بارىدىغان بولدى. جۈڭگونىڭ تەنتەربىيە ساھەسىدە، بولۇپمۇ ژاسكېتبول ساھەسىدە كۆزى ئوچۇقلار بار. ئەمما ئۇلارنىڭ ئورنى، ھوقۇقى يوق. يەنە بىر توپ كۆزى كورلار بار، دىتى يوق، ھوقۇقى بار، ھازىرغىچە خەلقئارا مۇسابىقىلەردە ئادىلجان قاتناشقانلىكى مۇسابىقىدە جۈڭگو غەلىبە سەھنىسگە چىقتى. ئادىلجان قاتناشمىغان مۇسابىقىدە جۈڭگونىڭ نەتىجىسى ئادەمنىڭ نومۇسىنى كەلتۈرىدۇ. تەنتەربىيە ساھەسىدىكىلەر نېمىشقا مۇشۇ نۇقتىغا، ئەمەلىيەتكە دىق-قەت قىلمايدۇ» دەپ قاينىپلا كەتتى. دۆلەت تەنتەربىيە كومىتېتىغا ھەر كۈنى كېلىۋاتقان ئادىلجان ھەققىدىكى ئەرز - شىكايەت، تىل - ھاقارەت، غەزەپلىك قاينىشلار چوڭ بىر باش ئاغرىقى بولدى. ئەڭ ئاخىر پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىدىن ئادىلجان ژەقەسىگە چۈ-

شەنچە بېرىش توغرىسىدا دۆلەت تەنتەربىيە كومىتېتىغا بىرلەشمە تەلەپنامە كېلىشكە باشلىدى. تىرېنىر گۇڭ لۇمىڭنى تىللىغان خەتـ لەر توختىماي ياغقان يامغۇردەك كەلگەندىن باشقا، گېزىت، رادىيو ـ تېلېۋىزىيەلەردىمۇ بۇ تېما ئەۋجىگە چىقتى. ئادىلجانغا تەسەللى، غەيرەت تىلىگەن مەدەت خەتلىرى يەنە ياغما بولدى. دۆلەت تەنتەربـ يە كومىتېتى ئادىلجان مەسلىسىدە ئىككى تەرەپ بولۇشۇپ كەتتى. تىرېنىرنى قوللىغۇچىلار بىلەن ئادىلجاننى ياقلىغۇچىلار كەسكىن مۇنازىرە قىلىپ بىر قارارغا كېلەلمىدى.

گېزىتتە تۇيۇقسىزلا يەنە تىرېنىر گۇڭ لۇمىڭنىڭ باياناتى ئېلان قىلىندى: «ئەگەر ئادىلجان تىرېنىر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە خاتا قىلغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىپ سەمىمىيلىك بىلەن ئەپۇ سورىسىلا، دۆلەت كومانداسىدىكى چولپانلىق دەرۋازىسى ئادىلجانغا يەنىلا ئو ـ چۇق.» تەنتەربىيە ساھەسىدىكى نوپۇزلۇق ئەربابلار ئادىلجانغا سالا قىلىشقا ئۆتتى. قانداقلا بولمىسۇن گۇ دېگەن تىرېنىر، ئۇنىڭ نوپۇ ـ زىنى قوغداپ، سالاھىيىتىنى تىكلىمىسەك بولمايدۇ. سىز ئۇنىڭدىن ئاشكارا ئەپۇ سورىسىڭىزلا ئورنىڭىز ئەسلىگە كېلىدۇ. ئەپۇ سورىغاـ غا سىزدىن نېمە كېتەتتى، ئەپۇ سوراڭ. بۇ سىز ئۈچۈن پۈرسەت، ئو ـ لىمپىكقا قاتنىشىدىغان ئالتۇندەك پۈرسەت يەنە كەلمەيدۇ، دېيىشتى.

شۇنداق قىلىپ ئادىلجان ئامېرىكىنىڭ ئاتلانتا شەھىرىدە ئۆتكۇ ـ زۇلگەن پۈتۈن يەر شارى كۆز تىككەن ئولىمپىك تەنھەرىكەت يېغىنـ غا قاتناشتۇرۇلمىدى. خەلقئارا ۋاسكېتبول ساھەسى «جۇڭگو ئۆزىنىڭ بىر شىرىنى قەپەسكە سولاپ قويۇپ ئاتلانتاغا كەپتۇ» دېيىشتى. كا ـ نادادا چىقىدىغان بىر گېزىت «جۇڭگو ۋاسكېتبول ساھەسىدە ئادىلجان پەيدا بولغاندىن بۇيان ئۆزىگە يۈزلەنگەن ئامەتنى تېخى ھېس قىلماپـ تۇ» دېدى. جۇڭگودا بولسا خەلق دەرغەزەپ بىلەن تىل ـ ھاقارەت ياغدۇرۇپ: «دۆلەتنى مەغلۇپ قىلىدىغان نومۇسسىزلار...» دەپ قارغىش ياغدۇردى. بېيجىڭ خەلقئارا ئەسىر ھالقىش ئېلان ئۇچۇر شىركىتى «قىزىل بۇقا» ئىچىملىكىنىڭ ئېلان پېرسونا‌ژلىقىغا ئادىلجاننى تاللاپ ئېلان ئىشلىدى ۋە مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 ـ ۋە 5 ـ يۈرۈش پىروگراممىلىرىنىڭ ئاتلانتا ئولىمپىك تەنھەرىكەت

يىغىنىنىڭ ئەھمىلىي ئەھۋالىنى كۆرسەتكەن ھەر يىرىم سائەت ئارىلىقىدا ئادىلجاننىڭ «قىزىل بۇقا» ئىچىملىكىنى تۇتقان چوڭ كۆرۈنۈشىنى توختىماي كۆرسىتىشنى ناھايىتى نۇرغۇن مەبلەغ بىلەن سېتىۋالدى. شىركەت بايانات ئېلان قىلىپ: «بىز ئادىلجاننى تېلېۋىزىيەدە دۇنيا ئولىمپىك يىغىنىغا قاتناشقان يەر شارىنىڭ ھەر قانداق يېرىدىكى تەنھەرىكەتچىلەردىنمۇ ئەڭ كۆپ كۆرسىتىش ئۆچۈن شۇنداق قىلدۇق» دېدى. پۈتكۈل ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنى تۈگىگىچە تەنھەرىكەت يىغىنىنىڭ ئەمىلىي ئەھۋالى كۆرسىتىلگەن مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 - ۋە 5 - يۈرۈش پىروگراممىلىرىدا ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىگۈدەك ئېلان ھەقىقەتەن بىر ئاي كۆرسىتىلدى. خەلق ئادىلجانغا بولغان ھۆرمىتىنى شۇنداق ئىپادىلىگەنىدى. ئامېرىكا گېزىتلىرى ئولىمپىك ۋاسكېتبول تۈرىدە جۇڭگونىڭ بەكلا چۈشۈپ كەتكەن نەتىجىسىگە ھاھا بېرىپ: «جۇڭگولۇق ۋاسكېتبولچىلار مىلىتىقىنى ئالماي يولۋاس ئوۋلىغىلى كەلگەن ئوۋچىغا ئوخشاپ قالدى. ئادىلجان بولمىغانلىقتىن مەيدانغا چۈشكەن جۇڭگو ئەزىمەتلىرىدە بىرلىك بولمىدى. ھەر كىم ئۆزى بىلگەنچە تاقلاپ، ھېچكىم رولنى جارى قىلدۇرالمىدى» دېدى. ئولىمپىك يىغىنى تۈگىمەي تۇرۇپلا، جامائەتنىڭ كۆچلۈك نارازلىق بىسىمى ئاستىدا جۇڭگو ۋاسكېتبول كوماندىسىنىڭ تىرېنېرى گۇك لۇمىڭ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى. شەخسىي ھېسسىيات دۆلەت مەنپەئەتىنى، شان - شەرەپنى قۇربان قىلىۋەتتى. ئۇ ۋەزىپىسىدىن قالغان بىلەن شان - شەرەپ ئورنىغا كەلمەيتتى. گۇك لومىڭ ئاتلانتا ئولىمپىك يىغىنىغا قاتنىشىپ تۇرۇپ، خەلقنىڭ غەزەپ - نەپرىتىدە مەغلۇپ بولدى. ئادىلجان ئولىمپىكقا قاتناشماي تۇرۇپ، غەلىبە قىلدى. خەلق ئادىلجاننى تەخمۇ قەدىرلەپ بېشىغا ئېلىپ كۆتۈردى، تەنتەنە قىلدى. گۇك لۇمىڭ ۋەزىپىسىدىنمۇ، دۆلەت ئالىي كوماندىسىدىنمۇ ئايرىلغان كۈنى ئادىلجان يەنە دۆلەت ئالىي كوماندىسىغا ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تەكلىپ قىلىنىدى. ئۇنىڭ دوستلىرى چاقچاق قىلىپ: «دېڭ شياۋپىڭغا ئوخشاش ھەقىقەتەن تولا چۈشۈرۈۋېتىلىپ يەنە بولماي تەكلىپ قىلىنىپ ئىشلىتىلىدىغان ئادەمگە ئوخشاپ قالدىڭ. پاكار ئادەملەرنىڭ تەقدىرى

www.uyghurkitap.com

شۇنداق بولامدۇ ـ يا» دېيىشتى.

ئادىلجان بۇرۇنقىدەك شوخشۇپ تۇرىدىغان چېچەن بالىدىن ئېغىر ـ بېسىق، كەم سۆز، مۇلايىم چوڭ ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇ دۆلەت كوماندىسى دەرۋازىسىدىن ئېغىر ـ بېسىق كۈلۈمسىرەپ كىرگەندە دۆلەت كوماندا ئەزالىرى كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. مۇخبىر دەرھال گېزىتكە: «ئادىلجان بۇرۇنقى ئادىلجانغا ئوخشىماي قالدى» دەپ ماقالە ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ جىمىغۇر، ئېغىر ـ بېسىق، كەم سۆز مىجەزى، مۇلايىم كۈلۈمسىرەشلىرى، بۇرۇنقى قىزغىن، چۇس مىجەزىنىڭ ئورنىغا ئالماشقان، ئەمما مەيداندىكى ھەرىكىتى بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ چەبدەسلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ جۇڭگو تەنتەربىيە تارىخىدا دۆلەتنىڭ ئالىي كوماندىسىغا ئەڭ كۆپ ھەم ئۇزاق تەكلىپ قىلىنغان، ۋاسكېتبول سەھنىسىدە ئۇزاققىچە چاقىنىغان، كەچۈرمىشلىرى مۇرەككەپ چولپان بولۇپ قالدى.

خاتىمە

1997 ـ يىلى سېنتەبىردە دۆلەت كوماندىسىغا يەنە تەكلىپ قىلىنغان ئادىلجان سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئۆتكۈزۈلگەن ئاسىيا لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىدە دۆلەتنىڭ شان ـ شەرىپى ئۈچۈن ھەل قىلغۇچ تۆھپە قوشتى. 1994 ـ يىلىغىچە جۇڭگو تارىختا خەلقئارا ۋاسكېتبول سەھنىسىدە ئالدىنقى مەشھۇر ئون كوماندىنىڭ ئىچىگە كىرەلمىگەنىدى. ئادىلجان جۇڭگونىڭ ئاشۇ ئون مەشھۇر كوماندىسىنىڭ ئىچىدىكى كۈچلۈك 8 ـ ئورۇنغا ئۆتۈشتە تارىخىي ئەھمىيەتلىك ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى. 1994 ـ يىلىدىكى كانادادا ئۆتكۈزۈلگەن دۇنيا ۋاسكېتبول لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىنىڭ ھەل قىلغۇچ جەڭلىرىدە بىرازىلىيە، ئىسپانىيەدەك يېڭىلمەس كۈچلۈك كوماندىلار جۇڭگوغا ئاشۇ 8 ـ ئورۇننى تاتقۇزۇپ قويدى. «ھەممىسى ئاشۇ پاكار سېھىرگەرنىڭ كارامىتىدىن بولدى» دېيىشتى غەزەپلەنگەن ئىسپانىيەلىكلەر. «جۇڭگولۇقلار بىر پاكار شىرنى كۆندۈرۈۋاپتۇ» دېدى بىرازىلىيە كوماندىسىدىكىلەر چەكچەيگەن ھالدا ئادىلجان-

غا تىكلىپ. ئاشۇ پۈتكۈل مۇسابىقىلەردە جۇڭگونىڭ كۈچلۈك ئارقا سەپ تاكتىكىلىق ھۇجۇم تەشكىللىگۈچىسى ئادىلجاننىڭ ئارقا سەپ-تىن ئۇرغان قاتتىق ھۇجۇمى، نۇرغۇن كۈچلۈك ئوڭلەتلەرنىڭ داڭلىق چولپان كوماندىلىرىنىڭ مۇداپىئە سەپلىرىنى بۆسۈپ تاشلىغانىدى.

1993 ـ يىلى ئامېرىكىدا ئۆتكۈزۈلگەن دۇنيا ئالىي مەكتەپلەر ۋاسكېتبول لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىدە جۇڭگو تارىختا دۇنيا ۋاسكېتبول سەھنىسىگە چىقىپ باقماسلىق تارىخىغا خاتىمە بېرىپ، كۈچلۈك ئىتالىيە كوماندىسىنى يېڭىپ ئۈچىنچىلىككە ئېرىشىپ، ئامېرىكا سەھنىسىدە مۇكاپاتلىنىپ پۈتۈن دۇنيانى ھەيران قالدۇر-دى. ئون بىر ياشلىق كانادالىق ۋاسكېتبول مەستانىسى خارىرى: «جۇڭگولۇق پاكار يىلپىز ئادىلجان ۋاسكېتبول ئوينىمىسا، مەن ۋاسكېتبول كۆرۈشتىن ۋاز كېچىمەن» دېدى. ئامېرىكا ئاخبارات ۋاستىلىرى: «جۇڭگو ۋاسكېتبول سەھنىسىدە پاكار ماھىر ئادىلجان پەيدا بولغاندىن باشلاپ، ئامەت جۇڭگوغا يۈزلەنگەندەك قىلىدۇ. چۈن-كى جۇڭگو، يېڭىلگۈچى دۆلەتلەر ئارىسىدىن بىر سەكرەپلا يەڭگۈچى دۆلەت سالاھىيىتىگە ئىگە دۆلەتلەر قاتارىغا ئۆتۈۋالدى. بۇ سالاھىيەت ئارقا سەپ ستراتېگىيەلىك تاكتىكا ھۇجۇم لايىھەلىگۈچى، رېژىس-سور ئادىلجان ئىسىملىك پاكار ماھىر ئىكەن. ئۇ توپ مەيدانىدا كە-شىلەرنىڭ ئېسىدىن چىقمايدىغان سەنئەتكارغا ئوخشاش چوڭقۇر تە-سىرات قالدۇرىدۇ» دەپ تەرىپلىشەتتى. ئادىلجان مەملىكەت بويىچە تۆت قېتىم مۇنەۋۋەر تەشكىللىگۈچى، 1994 ـ يىلىدىكى ياپونىيەدە ئۆتكۈزۈلگەن ئاسىيا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدە ئاسىيادىكى ئەڭ مۇ-نەۋۋەر تەشكىلاتچى بولۇپ، دۆلەتكە شان ـ شەرەپ كەلتۈردى. 1996 ـ يىلى پۈتۈن ئارمىيە بويىچە مەشھۇر ئون تەنھەرىكەتچىنىڭ بىرى بولۇپ سايلاندى. ئامېرىكىنىڭ يەر شارى تەنتەربىيەسىنىڭ نوبىل مۇكاپات فوندىغا ئوخشاش نوپۇزغا ئىگە NIKE تەنتەربىيە ماگناتى ئادىلجاننى ئىككى يىل مەخپىي تەكشۈرۈش، كۆزىتىش ئار-قىلىق، ئۇنىڭغا يەر شارى ئىنسانلار تەنتەربىيەسىگە قوشقان تۆھ-پىسىگە ئاساسەن NIKE ماگناتىنىڭ ئىككى يىلغىچە ئالاھىدە تە-مىناتتىن بەھرىمەن بولغۇچىلىق سالاھىيىتىنى تەقدىم قىلدى.

www.uyghurkitap.com

بۇنداق كاتتا ئىمتىيازغا هازىرغىچە جۇڭگۇدىن ئۇچ كىشى ئېرىشىتى. بۇنىڭ بىرى ئادىلجان بولدى. بۇ جاهان تەنتەربىيە مۇنبىرىدە يەر شارىدىكى ناهايىتى ئاز تەلەيلىك تەنهەرىكەتچىلەرگە نىسىپ بولدىغان كاتتا شان ـ شەرەپتۇر. بۇنىڭغا ئېرىشىشنىڭ شەرتلىرى ناهايىتى قاتتىق بولۇپ، تەنهەرىكەتچىنىڭ مەيدانىدىكى روهى، ئەخلاقى، سەمىمىيىتى، تاماشىبىنلاردا قالدۇرىدىغان گۈزەل ئوبرازى، كەسپىي ساپاسى، دوستلىرىغا، رىقابەتچىلىرىگە بولغان ئىنسانىي كۆيۈمچانلىقى، كەڭ قورساق، مەردانىلىكى، پاكىزلىقى، مۇهەببەت ـ نەپرىتى، قۇربان بېرىش روهى هەتتا ئەر ـ خوتۇنچىلىقى، تۇرمۇشتىكى ئەڭ ئۇششاق تۇرلەرگىچە قەتئىي مەخپىي تەكشۈرۈلۈپ نومۇر قويۇپ ئۆلچەمگە توشقان لاياقەتلىكلەرگە بېرىلەتتى. 1994 ـ يىلىدىكى ياپونىيە خىروسىما ئاسىيا تەنهەرىكەت يىغىنىدا ئۇچ چوڭ تۇر بويىچە چېمپىيون، 1991 ـ يىلىدىكى ياپونىيە شىڭخۇدىكى ئاسىيا ئولىمپىك تەنهەرىكەت يىغىنىغا قاتنىشىش سالاهىيىتىنى تالىشىشتا چېمپىيون بولۇپ، ئولىمپىكقا قاتنىشىدىغان بىرىنچى دەرىجىلىك سالاهىيەتكە ئېرىشتى. 1993 ـ يىلى هىندۇنېزىيەدىكى، 1995 ـ يىلى كورېيەدىكى ئىككى قېتىملىق ئاسىيا لەۋهە تالىشىش مۇسابىقىسىدە چېمپىيونلۇق تاجىنى جۇڭگو داۋاملىق كىيدى. بۇ مۇسابىقىلەرنىڭ هەممىسىنىڭ ئارقا سەپ هۇجۇم تەشكىلاتچىسى ئادىلجان بولدى. ئادىلجاننى جۇڭگو ئۆستۇردى. ئادىلجان جۇڭگوغا شەرەپ كەلتۈردى. ئادىلجاننىڭ پېشقەدەم ئۇستازى، خەلقئارالىق رىپېرى سۇي يى ئەپەندى مۇنداق دېدى:

ـــ ئادىلجان شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەكىلى، مەنمۇ شىنجاڭدا ئۇزاق تۇرغان. شىنجاڭ تەنتەربىيە ساهەسىدىكى پېشقەدەملەر مېنى تونۇيدۇ. ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن مۇنداق ئېسىل ۋاسكېتبولچىنىڭ چىقىشى، دۆلەتنىڭ ئالىي كوماندىسىدا دۇنياۋى شان ـ شەرەپ قازىنىشى، شىنجاڭ خەلقىنىڭ پەخرى. ۋاسكېتبول يەر شارى خاراكتېرلىك ئېسىل سەنئەت، ئادىلجان شىنجاڭنىڭلا ئەمەس، دۆلەتنىڭ پەخرى.

ئادىلجان مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى مۇخبىرىنىڭ زىيا-

رىتىنى قوبۇل قىلغاندا:

ـــ مەن توپنى پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن ئۆزۈمنى ئۇنتۇپ ئويناي-مەن. ھەر بىر قەدەم، ھەر بىر ھەربىكەت، ھەتتا ھەر بىر تىنىقتىمۇ ناھايىتى ئەستايىدىل، قانۇنىيەتلىك، تاماشابىنلارنى ئويلاپ ئويناي-مەن. تاماشابىنلار يىراق - يىراقلاردىن ئايروپىلان، پويىزلاردا كەلىپ مەن ئويىنىغان توپنى كۆرۈپ گۈزەللىك، خۇشاللىق ھېس قىلسۇن، كەلگىنىگە رازى بولسۇن دەپ ئويلايمەن، ـــ دېدى.

مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تەنتەربىيە دىكتورى لىيۇ يىدۇڭ تېلېۋىزىيەدە ئادىلجان ئۇستىدە گەپ قىلغاندا مۇنداق دەپ باھا بەرگەن:

ـــ ئادىلجاندەك چىرايلىق ماسلاشتۇرغۇچى، ئىچى - سىرتىدىن تەڭ قەدەملىك ھەربىكەتلەندۈرگۈچى ۋاسكېتبول ساھەسىدە كەم كۆ-رۈلىدىغان ھادىسە، ئادىلجان مەشھۇر ياش چولپان ۋاڭ جىجى بىلەن ناھايىتى چاققان ماسلىشىدۇ، ئارمىيە كوماندىسىنىڭ دائىم غەلىبە قىلىشى: ماس قەدەم، تېزلىك، ئارقىدا قالسىمۇ روھىنى چۈشۈرمەي تىرىشىش. مانا بۇ ئارمىيە روھى ئادىلجاندا تەڭ يېتىلگەن.

سۈي يى ئەپەندى قاتتىق مەشىق ئۇستىدە كېتىۋاتقان ئادىلجانغا بىر دەم قاراپ:

ـــ ئادىلجان ئارمىيە كوماندىسىغا كەلگەندە ئىچكى كۈچى كۈچ-لۈك، ئەمما ياخشى ئويىنىيالمايدۇ، دەپ كىشىلەر ئىشەنمىگەن. ئادىل-جان قان - تەر بەدىلىگە بۇ پىكىرلەرنى، قاراشلارنى يەڭدى. مۇرەككەپ ئەگرى - توقاي يوللارنى بېسىپ بۇگۈنگە ئېرىشتى. بۇگۈنگە ئېرى-شىش ئاسان ئەمەس. كىشىلەر ھازىرمۇ شىنجاڭلىقلار قالاق، دېگەن مۇتەئەسسىپ قاراشتىن ھالقىغىنى يوق. شىنجاڭلىقلار مېھماندوست-لۇق بىلەن ئۇسسۇل ئويناشتىن باشقىغا كېرەككە كەلمەيدۇ، توپ ئويناشقا، رىقابەتكە يارىمايدۇ دېگەن خۇراپىي قاراشقا ئادىلجان ئەمە-لىيىتى ئارقىلىق ئەڭ ياخشى جاۋاب بەردى. ئادىلجانىنىڭ چوقۇنغۇ-چىلىرى: «كىشىلەرگە قىزغىن مۇئامىلە قىلىدۇ، ئۆزىنى كىشىلەر-دىن ئۈستۈن تۇتمايدۇ. باراۋەرلىكنى ياخشى كۆرىدۇ» دەيدۇ. مەن بۇ پىكىرلەرگە قوشۇلىمەن. چەت ئەللىكلەر ئادىلجاننى بەك ياخشى كۆ-

www.uyghurkitap.com

ربدۇ. «مەيداندا رەقىبىنىمۇ قايىل قىلىپ، يېقىلىسىمۇ، سوقۇلسىمۇ، قاتتىق زەربىگە ئۇچرىسىمۇ يەنىلا قىزغىن، مۇلايىم، كىچىك پېئىل، كۆلۈمسىرەپ تۇرىدۇ. جۇڭگودا بۇنداقلار كەم ئۇچرايدۇ» دەيىشىدىكەن. بۇمۇ ئادىلجاننىڭ كىشىلەردە قالدۇرغان گۈزەل تەسىراتى، ئادىلجان جۇڭگونىڭ ژاسكېتبول تەرەققىياتىدىكى ئۇنتۇلماس پەخرى. ئادىلجاندا دۇنيادىكى باشقا چولپانلاردەك ئالاھىدە مىجەز يوق. ئۇنىڭ ياخشى مىجەزى شىنجاڭلىقلارنىڭ كەڭ قورساق خاراكتېرىنىڭ سىماسى. دۇنيا ژاسكېتبول ساھەسى ئادىلجاندىن پەخرلىنىدۇ. سىلەر كىتاب چىقارساڭلار، ئەڭ ياخشىسى خەنزۇچە چىقىرىڭلار. شىنجاڭلىقلار ئادىلجاننى ئانچە بىلمەيدۇ. ئادىلجاننىڭ كىتابى ئېچىكىرى ئۆلكىلەردە ئەڭ بازارلىق كىتاب بولىدۇ، ـــ دېدى.

ئادىلجاننىڭ ھازىرقى «ئارمىيە» كوماندىسىدىكى باشلىقى چىيەن لىمىڭ ئەپەندى مۇنداق دەيدۇ:

ـــ ئادىلجان جۇڭگو تارىخىدا دۆلەت كوماندىسىغا ئەڭ كۆپ قېتىم ھەم ئۇزاق تەكلىپ قىلىنغان بىردىنبىر تەنھەرىكەتچى. باشقىلار تېزلا «قېرى»غا ئايلىنىپ شاللىنىپ كېتىدۇ. ئەمما ئادىلجان ھەر قانداق ياشلار بىلەن ئالدىغا ئېشىپ تۇرۇپ ئويناىدۇ. جەمئىيەتتە كىشىلەر: ئادىلجانغا ئەمدى قېرىلىق يەتتى، دۆلەت كوماندىسىدىن يەنە «ئارمىيە» كوماندىسىغا كەلدى. روھى چۈشۈپ چېكىنىدۇ دېيىشكەنىدى، ئادىلجان بۇنداق ئىشلارغا پىشقان تەنھەرىكەتچى بولغاچقا، ئۆزى ھەم تىرىشىپ ھەم تەنھەرىكەتچى بولۇپ ياشلار بىلەن ئوخشاش ئويناۋاتىدۇ، بۇ ئەملىيەت. ئادىلجان بىزنىڭ ياش چولپىنىمىز ژاك لىجىنىڭ داڭلىق چولپان بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ئەڭ كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى. ئۇنىڭ مەن قايىل بولىدىغان ئەڭ سۈيۇملۇك ئالاھىدىلىكى تېز قوزغىلىش، مەيلى ھازىر، مەيلى بۇرۇن، جۇڭگودىمۇ، خەلقئارا بۇنداق تەنھەرىكەتچى كەم كۆرۈلگەن. ئۇنىڭ مۇڭۇپپەقىيىتىنىڭ يەنە بىر ھەل قىلغۇچى يېرى ژاسكېتبولغا بولغان مۇھەببەت. مۇشۇ مۇھەببەت ئۇنى كامالەتكە يەتكۈزدى. ئادىلجان مۇڭۇپپەقىيىتىنىڭ يېرىمى ئايالى دىلنۇرغا مەنسۇپ. بىزنىڭ نۇرغۇن تالانتلىق تەنھەرىكەتچىلىرىمىزنى ئايالى قوللىمىغانلىقتىن چولپان

بولالماي مەغلۇپ بولدى. چۈنكى، تەنھەرىكەتچىلىرىمىزنىڭ ئائىلىدە بولىدىغان ۋاقتى يوق دېيەرلىك، بۇنىڭغا چىدايدىغان دىلىنۇردەك پەزىلەتلىك ئاياللار كەم تېپىلىدۇ. ئادىلجان دوستلۇققا يارايدۇ.

ئادىلجاننىڭ ئەمەلىي تىرىنىبر ئۇستازى ۋۇ چىڭشۇي ئەپەندى مۇنداق دېدى:

ــ ئادىلجان توپ ئويىنىغاندا كۆزگە ئالاھىدە چىلىقىدۇ. ئۇنىڭ ئەڭ ئۇلۇغلاشقا تېگىشلىك ئالاھىدىلىكى توپقا بولغان مۇھەببىتى. توپنى باشقۇرۇشى بەڭ كۈچلۈك، بەدەن شارائىتى، بەدەن ساپاسى توپىنىڭ تېزلىكى بىلەن بىر گەۋدىلەشكەن. ئۇنىڭ بىلى ھەممىدىن كۈچلۈك، بەدەن بىلەن توپنىڭ ئېلاستىكلىقى ياخشى ماسلاشقان. ئۇزاقتا بەرداشلىق بېرىش، توپ ئېلىپ مېڭىش، پاس چىقىرىشتىكى ئېلاستىكلىق كۈچى، ماھارىتى كەمدىن كەم ئۇچرايدۇ، كۆزى ئىتىك. ھەر قانداق مۇرەككەپ شارائىتتا تېزلا تاكتىكىلىق ئىنكاس قايتۇرىدۇ. ئىستراتېگىيە بەلگىلەيدۇ... ئۇنى تاماشابىنلارنىڭ ھەممىدىن بەك ياخشى كۆرۈپ قېلىشى توپنى ئۇدۇل ئاپىرىپلا كامارغا سولاپ نومۇر ئېلىش بولماستىن، مەيداندا ئېلاستىكلىق سەنئەتكە باي بولغان ماھارەت بىلەن قويۇق يۇمۇرىستىك توپ ئويىنىغانلىقىدا. مەن ئادىلجاندەك تەنھەرىكەتچىمىز بولغانلىقىدىن بارلىق جۈڭگو خەلقى بىلەن بىرلىكتە دۇنيا جامائىتى ئالدىدا پەخىرلىنىمەن. ئۇنىڭ ئەگىرى ــ توقاي، مۇرەككەپ يوللارنى، قاتمۇ قات توسالغۇلارنى بۆسۈپ چىقىش روھى ھەممىمىزنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىيدۇ.

ئادىلجاننىڭ ئايالى دىلنۇر مۇنداق دېدى:

ــ ئادىلجان مەرد، كەسىپكە سادىق، ئاق كۆڭۈل، كۆڭلى ــ كۆكسى كەڭ، تىرىشچان، ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويىدۇ. مەن ئۇنى داڭلىق چولپان بولىدۇ، دەپ ئەمەس، ئۇزاق ۋاقىتتىن بۇيان مەندە قالدۇرغان ئادىمىيلىك خاراكتېرى، ئېسىل پەزىلىتىگە قايىل بولۇپ، ھۆرمەت قىلغانلىقىمدىن ياخشى كۆرۈپ توي قىلغان.

ۋۇ چىڭشۇي ئەپەندى:

ــ مەن ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن. ئادىلجان مەيداندىكى توپنى يۇمۇرىستىك، سەنئەتلىك ئېلىپ ماڭسا مەيدان سىرتىدىكى

www.uyghurkitap.com

تاماشىبىنلار خۇشاللىقتىن چۇرقىرىشىدۇ. مەيدان سىرتىدىكى تىرىنىرلار ئەنسىرەپ، تېرىكىپ ئادىلجاندىن خاپا بولىدۇ. ئۇلار ئۇدۇل ئاپىرىپ تېزراق نۇمۇر ئېلىشنى نەتىجە دەپ قارايدۇ. ئەمما، مەن تاماشىبىنلار بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ ئادىلجاننى قوللايمەن، ياخشى كۆرۈپ چاۋاك چالىمەن. چۈنكى، ۋاسكېتبولمۇ ئاجايىپ يېقىملىق بىر سەنئەت. ئۇدۇللا ئاپىرىپ كامارغا تىققاننىڭ نۇمۇر ئېلىشتىن باشقا ھېچبىر لەززىتى يوق. ئادىلجاننىڭ سەنئەتكە باي ماھارىتىنى ھېچكىم ئۇنتۇيالمايدۇ، ـــ دېدى.

بىز قىزغىن سۆھبەتلىشىۋاتقاندا ئادىلجاننىڭ ئىككى ياشلىق ئوغلى جىددىي مەشىق بولۇۋاتقان مەيدانغا يۈگۈرۈپ كىرىپ توپ قوغلاپ كەتتى. جىددىي مەشىق قىلىۋاتقانلار توپنى تاشلاپ ئۆزلىرى ئامراق ئارسلاننى بىر ـ بىرىگە تاشلاپ سۆيۈپ، قىچىقلاپ كۈلكە قىلىپ ئوينىدى. ئارسلان بولسا چىرقىراپ توختىماي ئاغزىنى، يۈزىنى سۈرتۈپ، توپقا ئېتىلدى. قويۇۋەتكەندىن كېيىن تەنھەرىكەتچىلەرنى ئۆزى بىلەن توپ ئويناشقا دەۋەت قىلىپ ۋارقىرىدى.

ـــ سىزمۇ دادىڭىزنىڭ توپ مەيدانىنى قالايمىقان قىلىپ چولپان بولغان، ئەمدى ئوغلىڭىزمۇ سىزنى دوراۋاتامدۇ، نېمە؟! ـــ دېدىم مەن توپ ئوينىغىنىدىن خۇشال بولۇپ قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقان ئوماق ئارسلانغا قاراپ. ھەممەيلەن بالىنىڭ قىلىقلىرىغا زوقلىنىپ قارىدۇق. بالا خۇشاللىقىدىن توپ بىلەن تەڭ يۇمىلاپ ئويناپ كەتتى.

ـــ ئۇيقۇسىدىن ئويغانسىلا، دادا، ئاپا توپ ئوينايمەن، دەپ غەلۋە قىلىدۇ، ـــ دېدى دىلنۇرمۇ.

ـــ دادام ۋالىبولچى، مەن ۋاسكېتبولچى، ئوغلۇم پۇتبولچى بولىدىغان ئوخشايدۇ. تېلېۋىزوردا پۇتبولنى كۆرۈپ قالسا باشقىغا يۆتكىگىلى قويمايدۇ، ـــ دېدى ئادىلجان.

مەن ئارسلانغا قايتا قارىدىم. ئۇ ۋاسكېتبولنى تېپىپ باشقىلارغا پاس بېرىۋاتاتتى...[1]

1989 ـ يىلى دېكابىر

(ئەختەم ئۆمەر)

---

① «ۋاسكېتبول چولپىنى ـــ ئادىلجان» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1990 ـ يىلى نەشرى، ناملىق كىتابتىن قىسقارتىپ ئېلىندى)

خالىس تۆھپە ـــ يارقىن ئىز

ئۇ، خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا، سۆيۈملۈك قىزىغا سوۋغات ئىلىشقا، ھەتتا دورا يېيىش، بىر ئوتلام سۇ ئىچىپ، نان يەپ، ئازراق ئارام ئېلىۋېلىشقىمۇ ئولگۈرمەيلا كېتىپ قالدى.

1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى 42 ياشقا كىرگەن گۈما ناھىيىلىك ئەرزىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مەمەتئېلى مەمتىمىن ھەددىدىن زىيادە چارچاپ كەتكەنلىكتىن، مېڭىسىگە قان چۈشۈپ، خىزمەت ئورنىدا يىقىلدى. كىشىلەر مۇنەۋۋەر كادىرىدىن ئايرىلىپ قالغىنى ئۈچۈن قاتتىق قايغۇرۇشتى.

گۈما ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى 1 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى، ماتەم مۇراسىمى ئاچتى. ماتەم مۇراسىمىغا مېڭىدىن ئارتۇق كادىر، ئامما، دېھقان يىغىلغان بولۇپ، ئۇلار سۈكۈتتە تۇرۇپ، قايغۇلۇق تەزىيە بىلدۈردى.

دۆلەتلىك، ئاپتونوم رايونلۇق ئەرزىيەت ئىدارىسى، ۋىلايەت، ئوبلاستلاردىكى 20 نەچچە ئەرزىيەت ئىدارىلىرى تېلېگرامما ئەۋەتىپ، مەمەتئېلى مەمتىمىنگە تەزىيە بىلدۈردى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى چېكى جىنشەن، ئاپتونوم رايونلۇق ئەرزىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابلىمىت مەمتىمىن مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ۋە ئورۇق ـ تۇغقانلىرىنى يوقلاپ، ئولاردىن ھال سورىدى.

مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ پارتىيە ئىشلىرىغا سادىقلىقى، تىرىشچان ۋە ئەستايىدىللىقى، خالىس تۆھپە قوشۇش روھى كىشىلەرنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى. ئۇ، خىزمەتكە قاتناشقان 23 يىلدىن بۇيان، ئۆزىنىڭ ياشلىق باھارى ۋە ھاياتى بىلەن يارقىن ئىزلارنى قالدۇرۇپ كەتتى.

«مەن بىلەن كارىڭلار بولمىسۇن، خىزمەت ئورنۇڭلاردا چىكى تۇرۇڭلار...»

مەمەتئېلى مەمتىمىن 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى سائەت 10 دا، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاچىدىغان ئەسلىدە

كى توك تارقىتىش شىركىتىدىن ئىش ئورنىدىن قالغان تۆت نەپەر خىزمەتچىنىڭ ئىستاژ پۇلى مەسىلىسىنى كېڭىشىپ ھەل قىلىش توغرىسىدىكى يىغىنغا قاتنىشىشقا تەييارلىنىۋاتقاندا، ئەسلىدىكى تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىدىن ئىش ئورنىدىن قالغان 30 نەپەر خىزمەتچى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئۆزلىرىنىڭ مەسىلىسىنىمۇ ھەل قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ كەلگەندە، مەمەتئىلى ئۇلارغا بۇ تۆت نەپەر خىزمەتچىنىڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئۇنىڭ سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈشى ئارقىسىدا، ئۇلار ھۆكۈمەت بىناسىدىن ئايرىلىدۇ. ئەمما، ئۇلاردىن 23 كىشى ۋىلايەتكە ئەرز قىلىش ئۈچۈن يولۇچى توشۇش بېكىتىگە ماڭغانىدى. مەمەتئىلى مەسىمىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى ئابلىكىم ئابلىمىت بىلەن دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، ناھىيە بازىرىغا سەككىز كىلومېتىر كېلىدىغان ساغان تەكشۈرۈش پونكىتىدا ئۇلارنى توسۇۋالىدۇ. بۇ چاغدا لەپىلدەپ قار يېغىۋاتقان بولۇپ، ئاچچىق سوغۇق ئادەمنىڭ يۈزىگە نەشتەردەك سانجىلاتتى. ئۇ بەش ـ ئالتە سائەتتىن بېرى سۇ ئىچمىگەن، تاماقمۇ يېمىگەنىدى. ئۇ، كادىرلارغا ئەكەلگۈزگەن توخۇ گۆشى ۋە نانىنى ئۆزى بىر چىشلەمۇ يېمەي ھەممىسىنى ئەرز ئېيتىپ كەلگۈچىلەرگە بېرىدۇ.

چۈشتىن كېيىن سائەت 16 دە، مەمەتئىلى مەسىمىن ۋە ئەرز ئېيتىپ كەلگۈچىلەر ئىنتايىن ھېرىپ كەتكەنىدى. ئۇ، 40 نەچچە ياشلىق خۇ خۈيمېينىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «بۇنداق قىلساڭلار ئۆزۈڭلارنى چارچىتىپ قويىسىلەر، بۇنىڭ مەسىلىنى ھەل قىلىشقىمۇ پايدىسى يوق، يەنىلا قايتىپ كېتىپ، كېڭىشىپ ھەل قىلغان ياخشى» دەيدۇ. ئۇنىڭ سەممىيلىكى كۆڭچىلىكنى تەسىرلەندۈرۈپ، ئۇلار ئاخىرى قايتىپ كېتىشكە قوشۇلىدۇ. ئۇ، دەرھال بىر ئاپتوموبىل ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى يېقىن جايدىكى گۇما بازارلىق قېرى ـ چۆرىلەرنى بېقىش ئورنىغا ئېلىپ بېرىپ، يىغىن زالىدا ئۇلار بىلەن كېڭەشمەكچى بولۇپ مۇنداق دەيدۇ: «ئەرزىيەت نىزامىغا ئاساسلانغاندا كوللېكتىپ ئەرز قىلغۇچىلارنىڭ سانى بەش ئادەمدىن

ئېشىپ كەتمەسلىكى كېرەك. سىلەر بەش نەپەر ۋەكىلنى قالدۇرۇپ، قايتىپ كېتىڭلار. ھازىر مۇناسىۋەتلىك ناھىيە رەھبەرلىرى كېلىپ سىلەرنىڭ مەسىلەڭلارنى كېڭىشىپ بىر تەرەپ قىلىدۇ.»

ۋاقىت ئۆتمەكتە، قار تېخىمۇ قاتتىق ياغماقتا ئىدى. چۈشتىن كېيىن سائەت 18 دىن ئاشقاندا يېلىڭلا كېيىنىۋالغان مەمەتئېلى مەمتىمىن بەك چارچاپ كەتكەنلىكتىن پۈتۈن بەدىنى تىترەپ بەرداشلىق بېرەلمەي قالغان ئىدى. ئۇ: «سىلەر تەشكىلگە ئىشىنىشىڭلار كېرەك. تەشكىل سىلەرنىڭ مەسىلەڭلارنى ھەل قىلىپ بېرىدۇ. لېكىن، سىلەر ئۆز پىكرىڭلاردا چىڭ تۇرۇۋالساڭلار، پۈتۈن ناھىيەنىڭ مۇقىملىق ۋەزىيىتىگە تەسىر يېتىدۇ» دەيدۇ ـ دە، قار ئۈستىگە يېقىلىدۇ...

«ئىدارە باشلىقى، ئىدارە باشلىقى...» مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى تىت ـ تىت بولغان ھالدا ئۇنى چاقىرىدۇ.

كىشىلەر مەمەتئېلى مەمتىمىننى يۆلەپ ئاپتوموبىلغا ئېلىپ چىققاندا ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، پۈت ـ قوللىرىنى مىدىرلىتالمايتتى. ئۇ: «مەن بىلەن كارىڭلار بولمىسۇن، خىزمەت ئورنۇڭلاردا چىڭ تۇرۇڭلار» دەيدۇ.

مەمەتئېلى مەمتىمىن ناھىيەلىك دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىلغاندا مېڭىسىگە قان چۈشكەن، دەپ دىياگنوز قويۇلۇپ، باشقا دوختۇرخانىغا يۆتكەشكە توغرا كېلىدۇ. مەمەتئېلى مەمتىمىن تېزلىكتە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قاغىلىق ناھىيەلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا يۆتكەپ كېلىنىدۇ.

مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ قېشىدا ئايالى مەرەمنىسا بىلەن ئۇنىڭ 19 ياشلىق قىزى ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە قاتتىق ئازابلىنىۋاتاتتى. ئايالى مەمەتئېلى مەمتىمىننى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ: «بەرداشلىق بېرىڭ، سىز بولمىسىڭىز مەن ئۇچ بالىنى قانداق باقىمەن» دەيدۇ. مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ كۆزىدىن ياش تامچىلايدۇ ھەمدە پەس ئاۋازدا: «بىز بالىلارنى بىللە بېقىپ چوڭ قىلىمىز...» دەيدۇ.

بۇ مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە قىلغان ئەڭ ئاخىرقى سۆزى ئىدى. 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى سەھەر 8:10 مىنۇت

ئۆتكەندە، ئۇنىڭ كېسىلى ئېغىرلاپ يۇرىكى سوقۇشتىن توختىدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى 11:00 دە ئەسلىدىكى تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىدىن ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلغان 30 دىن ئارتۇق ئىشچى ـ خىزمەتچىنىڭ مەسلىسىنى كېڭىشىپ ھەل قىلىش يىغىنى ئېچىلدى. يىغىندا ناھىيەلىك پارتكومىنىڭ دائىمىي ئەزاسى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومېتېتىنىڭ شۇجىسى جياڭ جيەنشىن قاتناشتى ئازابلانغان ھالدا: «سىلەرنىڭ مەسىلەڭلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئەرزىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مەمەتئېلى مەمتىمىن خىزمەت ئۈستىدە ۋاپات بولدى . بىز بىر مۇنەۋۋەر كادىرىمىزدىن ئايرىلدۇق. سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، باھار بايرىمىدىن بۇرۇن كەم ھېسابلانغان ئىستاژ پۇلۇڭلارنى تارقىتىپ بېرىمىز»، دېدى. ئەرز ئېيتىپ كەلگەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھاڭ ـ تاڭ قالدى. خۇخۇيمىي، باھارگۇل ئېسەدىگەن ھالدا: «بىز مەي ئىدارە باشلىقىغا يۈز كېلەلمەيمىز. ئەگەر ئۇ كۈنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە قايتىپ كەلگەن بولساق بۇنداق ئەھۋال يۈز بەرمىگەن بولاتتى... بىز ئۇنى ئاخىرقى قېتىم بىر كۆرۈۋالساق...» دېيىشتى.

گۇما ناھىيەلىك سابىق تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىنىڭ خىزمەتچىسى بەكرى ئۆمەر ئازابلانغان ھالدا مۇنداق دېدى: مەي ئىدارە باشلىقى ياخشى ئادەم ئىدى. بىز ئۇنىڭغا يۈز كېلەلمەيمىز. ئاشۇ كۈنى ئۇ ئەرزىيەت ئىشلىرى سىياسىتىنى توختىماي چۈشەندۈرسىمۇ، بىز تەتۈرلۈك قىلىپ خوتەنگە پىيادە بېرىشقا تەمشەلگەندە ئۇ بىز بىلەن بىللە ماڭدى. چۈشتە بىزگە نان ۋە توخۇ گۆشى ئېلىپ بەردى. لېكىن، ئۆزى بىر كۈن تاماقمۇ يېمىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ مەن قاتتىق ئازابلىنىۋاتىمەن. ئۇ كۈنى بىز ئۇنىڭ بىلەن بىللە قايتىپ كەلگەن بولساق بۇ ئىشلارمۇ يۈز بەرمىگەن بولاتتى. گەرچە مەن بەش مىڭ يۈەن تولۇقلىما ياردەم پۇلىنى ئالغان بولساممۇ، بىراق بۇ پۇللار مەي ئىدارە باشلىقىنىڭ ھاياتى بەدىلىگە كەلگەن.

ئايالى مەرھۇمنىساخان مۇنداق دېدى: 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئەرز ئېيتىپ كەلگەنلەرنىڭ مەسىلىسىنى كېڭىشىپ ھەل قىلىش يىغىن ماتېرىيالىنى تەييارلاش ئۈچۈن، ئۇ ئۇدا ئىسمىنا قوشۇپ ئىشلەپ

سەھەر سائەت ئۈچتە ئۆيگە قايتىپ كېلىپ بىر زاغرا يېدى. توققۇز ياشلىق قىزىم ئەقىدە دادىسىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى، قايتىپ كەل-گەندە ئۆزىنىڭ «ئۈچتە ياخشى ئوقۇغۇچى» بولۇپ سايلانغانلىق خۇش خەۋىرىنى ئېيتىش ئۈچۈن ئۇخلىماي دادىسىنى ساقلىغانىدى. دادا-سى ئىشىكتىن كىرىشىگىلا قىزىم ئەقىدە خۇشاللىقىدىن يۇگۇرۈپ بېرىپ دادىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ: «دادا مەن ‹ئۈچتە ياخ-شى ئوقۇغۇچى› بولۇپ سايلاندىم» دېدى. ئۇ ھېرىپ - چارچىغىنىنى ئۇنتۇپ، خۇشال بولغان ھالدا قىزىنى سۆيۈپ قويۇپ، مەمۇنىيەت بىلەن: «ئۇنداقتا ياخشى تەبرىكلەيلى، كېلەر قېتىم خوتەنگە بارغاندا مەن سىزگە ياخشى كىتابتىن بىرنى سوۋغا قىلاي» دېدى. لېكىن ئۇ ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدى.

ئۇنىڭ قەلبىدە پارتىيەنىڭ خىزمىتىمۇ، ئائىلىمۇ ئوخشاشلا مۇھىم

ناھىيەدىكى مۇخبىرلار ئۇنىڭ مۇنداق ئىش - ئىزلىرىنى سۆز-لەپ بەردى: مەمەتئىلى مەمىتىمىن ئىلگىرى - كېيىن گۇما ناھىيە-لىك پارتكوم ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئەرزىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان مەزگىللەردە گۇما ناھىيەسىدىكى 169 كەنتنىڭ 165 سىگە بارغان. ئەرزىيەت ئىدارە-سىنىڭ باشلىقى بولغان 10 ئاي ئىچىدە ئاممىدىن كەلگەن 262 پارچە ئەرز - شىكايەتنى بىر تەرەپ قىلدى. ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى نامرات ئائىلىلەرنىڭ 680 مىڭ 500 يۈەن تولۇق-لىما يارەم پۇلى، ئىش - ئورنىدىن قالغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر-نىڭ 856 مىڭ يۈەن تولۇقلىما تۆلەم پۇلى، كوللېكتىپ ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە تۆلەپ بېرىشكە تېگىشلىك 750 مىڭ يۈەن ياشاڭ-غاندا كۆتۈنۈش سۈغۇرتا پۇلى ھەل قىلىپ بەردى. ئۇ ئۆز يانچۇقىدىن ئۈچ مىڭ يۈەندىن ئارتۇقراق پۇل چىقىرىپ تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بار ئەرز ئېيتىپ كەلگەنلەرنىڭ يول كىراسى بىلەن تاماق پۇلىنى ھەل قىلىپ بەردى. ئەرزلەرنى قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، پە-

كىرلەرنى سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلاپ، مەسىلىلەرنى ئەستايىدىل ھەل قىلىپ، ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق سانسىزلىغان كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ئىللىتتى. مەمەتئىلى مەمتىمىن ھەر كۈنى كۆپلىگەن ئەرز ئېيتىپ كەلگۈچىلەر بىلەن ئالاقە قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ باشتىن ـ ئاخىر ئەرزىيەتتە كىچىك ئىش يوق. مۇقىملىق مۇھىم ئىش دەيدىغان پىرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، ھەر بىر كىشىگە قولىدىن كېلىشىچە ياردەم بېرىپ كەلدى.

2007 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى كۆكتېرەك يېزىسىدىكى بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن تىنىقى توختاپ قالاي دېگەن ئىككى ياشلىق بالىسىنى كۆتۈرۈپ ئەرزىيەت ئىدارىسىغا كېلىپ، مەمەتئىلى مەمتىمىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ مۇنداق دېدى: «بالىمىزنى داۋالىتىدىغانغا پۇلىمىز يوق، بالىمىزنى قۇتقۇزۇۋالغان بولىسىڭىز.» مەمەتئىلى مەمتىمىن ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە ئامالسىز قالغان بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇنغا قاراپ ناھايىتى بىئارام بولدى ۋە ئىسمىنىمۇ بىلمەيدىغان بۇ بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇنغا 200 يۈەن پۇل بەردى. ئار ـ قىدىنلا ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسلىق رەھ ـ بەرلىرىگە ئەھۋالنى ئىنكاس قىلىش ئارقىلىق، سەھىيە ئىدارىسى، خەلق دوختۇرخانىسى، خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلار ـ نىڭ ياردىمىدە بۇ بالىنى ۋاقتىدا داۋالىنىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلىپ ھاياتىنى ساقلاپ قالدى.

بىر ئايدىن كېيىن، بۇ بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن مەمەتئىلى مەمـ ـتىمىننى ئىزدەپ كېلىپ ئۇنىڭ ئالدىدا يەنە بىر قېتىم تىزلىنىپ: «مەي ئىدارە باشلىقى، بىز بىر ئائىلە كىشىلىرى سىزگە رەھمەت ئېيتىمىز. سىز بولمىغان بولسىڭىز بالىمىزنىڭ ھاياتىمۇ ئا ـ خىرلاشقان بولاتتى، سىز بىزنىڭ شەپقەتچىمىز، سىزنىڭ شەپقەت ـ كۇزنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمىز» دېدى. مەمەتئىلى مەمتىمىن ئۇلارنى دەرھال يۆلەپ مۇنداق دېدى: ئاممىنىڭ ئەمەلىي قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش بىزنىڭ مەسئۇلىيىتىمىز ھەم مەجبۇرىيىتىمىز، سىلەر رەھمەت ئېيتماقچى بولساڭلار پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتكە، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ياخشى سىياسىتىگە رەھمەت ئېيتىڭلار.

مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ قانچىلىغان كىشىلەرگە بۇنداق ياردەم قىلغانلىقى، قانچىلىغان ئەرز ئېيتىپ كەلگۈچىلەرگە كىرا ۋە تاماق پۇلىنى بەرگەنلىكىنى، قانچىلىغان قېتىم ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان بولسىمۇ، پارتىيەنىڭ خىزمىتى، ئاممىنى ئويلاپ كەلگەنلىكىنى سا-ناپ تۇگەتكىلى بولمايدۇ.

ھەر ۋاقىت يۇرتىنى ئويلاش

«سېنىڭ نامىڭ خوتەن، سەن سىرلىق رېۋايەتلەر ۋە ھېكايەتلەر-گە باي، گۈزەل قىزلىرىڭ، باتۇر ئوغلانلىرىڭ سەندىن پەخىرلىنە-دۇ. مېنىڭ جىسمىممۇ، قەلبىممۇ سەن بىلەن مەھكەم باغلا-غان...» — بۇ مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ 1992 - يىلى گۈزەل يۇر-تىنى مەدھىيەلەپ يازغان شېئىرى. مەمەتئېلى مەمتىمىن يۇرتىنى قىزغىن سۆيەتتى، ياشلىق باھارى، قان - تەرىنى يۇرتىغا بېغىشلە-غانىدى.

مەمەتئېلى مەمتىمىن 1985 - يىلى 7 - ئايدا شىنجاڭ ئىلى چارۋىچىلىق مەكتىپىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتكۈزدى. ئەينى ۋاقىتتا ئاپتونوم رايونلۇق چارۋىچىلىق نازارىتى ئۇنى ئېلىپ قالماقچى بول-غاندا ئۇ قەتئىي رەت قىلىپ؛ مەن بۇ يەرگە كېلىپ بىلىم ۋە ئىقتىدار ئېگىلىدىم، ئەمدى قايتىپ يۇرتۇمغا، ئاتا - ئانامغا، قېر-ىنداشلىرىمغا جاۋاب قايتۇرۇشۇم كېرەك، مەن راھەت كۆرۈشنىلا ئويلاپ يۇرتۇمدىن، يۇرتداشلىرىمدىن ۋاز كەچسەم بولمايدۇ، دەپ ئويلاپ يۇرتىغا قايتىپ، گۈما ناھىيەلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسىدا ئاددىي كادىر بولۇپ ئىشلەيدۇ.

23 يىلدىن كېيىن مەمەتئېلى مەمتىمىننىڭ چارۋىچىلىق ئىدارىسىدىكى كونا كەسىپداش دوستلىرى ئەينى چاغدىكى ئىشلارنى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: 1985 - يىلى گۈما ناھىيەسى چارۋا نەسلىنى ياخشىلاشتا تېخنىك خادىمغا جىددىي ئېھتىياجلىق بولغاندا مەمەت-ئېلى مەمتىمىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن شارائىتى ئەڭ ناچار، ئەڭ يىراق بولغان نەۋئاباد تاجىك مىللىي يېزىسىغا بېرىپ، ئىنچىكە

www.uyghurkitap.com

يۇڭلۇق قوي نەسلىنى ياخشىلاش ۋە كېڭەيتىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، بىر يىلدا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئىنچىكە يۇڭلۇق قويىنىڭ سورتىنى بېكىتىپ تۈر توپى بويىچە ئايرىپ چىقىدۇ.

1986 ـ يىلى 2 ـ ئايدا گۇما ناھىيەسىدە قاتتىق قار ياغىدۇ، بۇ تارىختا ئاز كۆرۈلگەن بىر قېتىملىق قار ئاپىتى بولۇپ، قار ئاپىتى تەسىرىدىن ناھىيەنىڭ 15 يېزا ـ بازاردىكى چارۋا قاردا قاپسىلىپ قېلىپ، ئوت ـ چۆپ، يەم ـ خەشەك بولمىغانلىقتىن نۇرغۇن چارۋا ئاچلىقتىن توڭلاپ ئۆلۈپ كېتىدۇ. بۇنى كۆرۈپ كۆڭلى قاتتىق يېرىم بولغان مەمەتئېلى مەمىتىمىن ئۇدا 10 نەچچە كۈن تاغلىق رايوندا خىزمەتداشلىرى بىلەن پايپېتەك بولۇپ يۈرۈپ، چارۋىلارنى ساقلاپ قالىدۇ. قار ئاپىتى تۈگىگەندىن كېيىن ئۇ ئاراممۇ ئالماي، دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ چارۋىنىڭ قوتاندا ساقلىنىش ئەھۋالىنى ئىگىلەيدۇ. خىزمەتداشلىرى ئۇنىڭ كېچە ـ كۈندۈز ئارام ئالماي ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بەرداشلىق بېرەلمەسلىكىدىن ئەنسىرەپ سالامەتلىككە دىققەت قىلىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىدۇ.

1995 ـ يىلى 9 ـ ئايدا تەشكىل مەمەتئېلى مەمىتىمىننى نۇقتىلىق تەربىيەلەش مەقسىتىدە گۇما ناھىيە قوشتاغ يېزىسىنىڭ جاينا غۇت كەنتىگە كەنت ياچېيكا شۇجىلىقىغا تاللاپ ئەۋەتىدۇ. ئۇ بىر تەرەپتىن يۇرتىغا قايتىپ ئۆگەنگەن بىلىملىرىنى ئىشلىتىپ يۇرتداشلىرىغا جاۋاب قايتۇرۇش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنلىكىدىن خۇشال بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ياخشى ئىشلىيەلمەي قېلىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى.

يۇرتداشلار ھېلىھەم مەمەتئېلى مەمىتىمىننىڭ تۆت تەرەپكە چېپىپ يۈرۈپ مەبلەغ ھەل قىلىپ كەنتكە تۇرۇبا تارتىپ، يۇرتداشلارنى پاكىز تۇرۇبا سۈيى ئىچىش ئىمانىيىتىگە ئىگە قىلغانلىقىنى ئېسىدە ساقلاپ كەلدى.

مەمەتئېلى مەمىتىمىن كەنت ياچېيكا شۇجىلىقىغا تەيىنلەنگەندىن كېيىن، نۇرغۇن ئائىلىلەرنىڭ ئاشلىق، ئوتۇن، كۆمۈر يېتىشمەي، تۇرمۇشى كاپالەتكە ئىگە بولمايۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ پىيادە ئۈچ كىلو-

مېتىر يىراقلىقتىكى 5 ـ مەھەللىگە بارىدۇ. يول تېيىلغاق بولغاچقا تېيىلىپ كېتىپ ئوڭ پۇتى سۇنۇپ كېتىدۇ، تاكى ئۆلۈپ كەتكەنگە قەدەر ئۇنىڭ ئوڭ پۇتىدىكى پولات ئىسكاپ ئېلىۋېتىلمىگەنىدى.

مەمەتئېلى مەمتىمىن پۇتى سۇنۇپ كېتىپ دەم ئېلىۋاتقاندا دېھقان مەمەت يۈسۈننىڭ قازاندا خېمىر يۇغۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئىنتايىن ئەجەبلىنىدۇ. ئۇ مەمەت يۈسۈن ئائىلىسىنىڭ داس سېتىۋېلىشقا پۇلى يوق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئەسلىدە كېسىلىنى داۋالىتىش ئۈچۈن تەييارلىغان پۇلدىن 70 يۈەن چىقىرىپ ئون ئائىلىگە بىرىدىن داس ئېلىپ بېرىدۇ.

داۋۇت سادىر، قۇربانىنىياز ئەمەت قاتارلىق ئۆچەيلەنىڭ ئائىلىسى نامرات بولۇپ، پەرزەنتلىرى مەكتەپكە بېرىپ كېلىشتە ھەر كۈنى 20 چاقىرىمدىن ئارتۇقراق يولنى پىيادە باساتتى. مەمەتئېلى مەمتىمىن بۇ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن: «بالىلار بىزنىڭ ئۇمىدىمىز، ھەر قانچە نامرات بولساقمۇ، ھەر قانچە جاپا تارتساقمۇ ئۇلارنىڭ ئوقۇشىغا دەخلى قىلساق بولمايدۇ، مەن يېقىندا بىر نەچچە يۈز يۈەن قەلەم ھەققى ئالدىم، بەلكىم ئۇچ دانە ۋېلىسىپىت سېتىۋالغىلى بېتەر» دەيدۇ. بىر قانچە كۈندىن كېيىن ئۇ راستتىنلا بالىلارغا ئۇچ دانە ۋېلىسىپىت ئېلىپ بېرىدۇ.

بالىلارنىڭ مەكتەپكە ۋېلىسىپىت بىلەن بېرىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، مەمەتئېلى مەمتىمىن بالىلاردىنمۇ بەكرەك خۇشال بولىدۇ.

2001 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيەلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ كادىرى چېن داۋدېنىڭ قىز دوستى چۆكچېكتىن گۈما ناھىيەسىگە كېلىدۇ. قىز دوستىنى ياخشىراق تونۇرالغۇ شارائىتىغا ئىگە قىلىش ئۈچۈن چېن داۋدې داۋاملىق ئۆي كۆچىدۇ. مەمەتئېلى مەمتىمىن بۇنى ئۇقۇپ چېن داۋدېغا: «شياۋچېن، ناھىيەلىك پارتكوم ماڭا 80 كۋادىرات مېتىرلىق ئۆي تەقسىملەپ بەردى. مېنىڭ چار-ۋىچىلىق ئىدارىسىدا ئۆيۈم بار، كېيىنرەك كۆچۈشۈم مۇمكىن، سىزنىڭ ئۆيىڭىز يوق، داۋاملىق كۆچۈپ يۈرسىڭىزمۇ ئاۋارىچىلىق، ھازىرچە سىز ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ» دەيدۇ. مەمەتئېلى مەمتىمىنىنىڭ ئائىلىسىدىكى بەش نوپۇس بولسا، ئىزچىل ھالدا 50 كۋادىرات مېتىر كېلىدىغان بىر قەۋەتلىك ئۆيدە تۇرىدۇ.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب تۈر بېكىتى

خالىس تۆھپە قوشىدىغان، ئالىيجاناب ئادەم بولۇش

كىشىلەر مەمەتئېلى مەمىتىمىننىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى رەتلىگەندە ئۇنىڭ يانچۇقىدا پەقەت 300 يۈەن نەق پۇل ۋە يېرىم قاپ تاماكا بار ئىدى، ئۇ ئالەمدىن ئۆتكەندە ئۆيىدىكىلەرگە پۇل بەرمىگىلى ئۈچ ئاي بولغانىدى.

مەمەتئېلى مەمىتىمىننىڭ ئائىلىسىدە بەش جان بار بولۇپ، چوڭ قىزى ئۇنىۋېرسىتېتتا، ئىككىنچى قىزى ئىچكىرى تولۇق ئوتتۇرا سىنىپتا، ئۈچىنچى قىزى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدۇ. ئايالى مەرەمنىسا ئائىلە ئايالى بولۇپ، بىر ئائىلىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى مەمەتئېلى مەمىتىمىننىڭ مائاشىغا تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرەتتى. ئۇلار يەنە دائىم ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تۇرمۇش ۋە داۋالىنىش راسخوتىنى ئۈستىگە ئالغاچقا، ئىقتىسادىي ئەھۋالى دېگەندەك ياخشى ئەمەس ئىدى.

ئۇ ئىنتايىن ئاددىي ـ ساددا تۇرمۇش كەچۈرەتتى، ئۆيىدىكى كىرېسلو، ئۈستەل، تېلېۋىزورلار 80 ـ يىللاردىكى نەرسىلەر بولۇپ، ئۆيىدە تۈزۈكرەك ئائىلە جابدۇقىمۇ يوق ئىدى. 18 دىيوملۇق تېلېۋىزور تىزگىنەكسىز تېلېۋېزور ئىدى. تامدا 400 يۈەنلىك گىلەم ۋە نۇرغۇن كىتاب بار بولۇپ، شۇلار ئۇنىڭ ئۆيدىكى ئەڭ كۆپ پۇلغا يارايدىغان نەرسىلەر ئىدى.

مەمەتئېلى مەمىتىمىن بىر قانچە قېتىم ئايالىنىڭ خىزمەتكە ئورۇنلىشىش ۋە نوپۇسىنى شەھەر نوپۇسىغا يۆتكەش تەلىپىنى رەت قىلدى. ئۇ ئايالىغا مۇنداق دېدى: مېنىڭ خىزمىتىم ئالدىراش تۇرسا، سىزمۇ چىقىپ ئىشلىسىڭىز بالىلارغا كىم قارايدۇ. مېنىڭ مائاشىم ئۆينى بېقىشقا يېتىدۇ، يەنە كېلىپ ناھىيەمىزدە بىزگە ئوخشاش ئەھۋالدىكىلەر ناھايىتى كۆپ.

كېيىن چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىرى مەمەتئېلىي مەمىتىمىننىڭ ئائىلىسىنىڭ قىيىنچىلىقتا قالغانلىقىنى ئۇقۇپ، ئۇنىڭ ئايالىنى چارۋىچىلىق ئىدارىسىدا ئىشلەشكە ئورۇنلاشتۇرماقچى بولغاندا مەمەتئېلى مەمىتىمىن چىرايلىقچە رەت قىلدى. ھەر يىلى

يازلىق، قىشلىق تەتىلدە مەمەتئېلى مەمتىمىن ئايالى ۋە بالىلىرى-نى يېزىدىكى چوڭ ئۆيىگە ئەۋەتىپ، بالىلارغا يېزا تۇرمۇشىنى ھېس قىلدۇرۇپ، ئۇلاردىن كىچىكىدىن باشلاپ، ئاددىي - سادىدا، تېجەش-لىلىك تۇرمۇش كۆچۈرىدىغان بولۇشنى تەلەپ قىلدى.

1993 - يىلى 3 - ئايدا ئۇ نەۋئاباد تاجىك مىللىي يېزىسىغا ۋاكسىنا ئەملەش خىزمىتىنى ئىشلىگىلى بارغاندا، يېزىلىق باشلاڭ-غۇچ مەكتەپتىكى ئىككى ئوقۇغۇچىنىڭ ئوقۇشتىن توختاپ قالغاڭ-لىقىنى ئۇقۇپ، ھەر قانچە جاپا چەكسەكمۇ بالىلارنى ئوقۇتۇش كې-رەك، دەيدۇ ھەمدە 200 يۈەن پۇل چىقىرىپ، ئۇلارنى مەكتەپ قوي-نىغا قايتۇرۇپ كېلىدۇ. 1994 - يىلى گۈما ناھىيەلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسى ھۆددىگە ئالغان كەنتتە ئۇچ نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ ئوقۇش-سىز قالغانلىقىنى ئۇقۇپ باشلامچىلىق بىلەن 300 يۈەن ئىئانە قە-لىپ، بۇ ئۇچ نەپەر ئوقۇغۇچىنى مەكتەپ قوينىغا قايتۇرۇپ كېلە-دۇ. بىر قانچە يىل ئىچىدە ئۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ يەتتە مىڭ يۈەندىن كۆپرەك پۇل ۋە ماددىي بۇيۇم ئىئانە قىلىدۇ.

2005 - يىلى تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىنى ئۈستىگە ئالغان مەمەتئېلى مەمتىمىن گۈما ناھىيەسىنىڭ كەنت كومىتېتلىرىنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل بولىدۇ، ھەر يىلى ئۇنىڭ قولىدىن ئۆتىدىغان قۇرۇلۇش مەبلىغىمۇ ئۇچ مىليون يۈەنگە يېتىدىغان بولۇپ، باشقىلارنىڭ نەزىرىدە ئۇ «يانچۇقىنى تولايدىغان ياخشى پۇرسەت» كە ئېرىشىدۇ. ئەمما ئۇ، مۇناسىۋەتتىن پايدىلىنىپ قۇرۇلۇش ھۆددىگە ئالماقچى بولغان خوجايىنلارنىڭ ھەمىسىنى قايتۇرۇۋېتىدۇ.

ئۇ كەنت كومىتېتلىرىنىڭ ئىشخانا قۇرۇلۇشىدا قىلچە بىخەستە-لىك قىلماي، ئەستايىدىل بولۇپ، قاتتىق تەكشۈرۈش، كۆپ تەرەپلە-مىلىك سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئىناۋەتلى يۇقىرى، تېخنىكىسى ياخ-شى، قۇرۇلۇش سۈپىتى يۇقىرى قۇرۇلۇش ئەترىتىنى تالىلاپ چىقىپ قۇرۇلۇش قىلدۇرىدۇ. پىلانلاش، مەبلەغنى ئەمەلىيلەشتۇرۇشتىن تار-تىپ، قۇرۇلۇشنىڭ ئېلىپ بېرىلىش ئەھۋالى، قۇرۇلۇش سۈپىتىگىچە بولغان ئۆتكەللەرنى ناھايىتى چىڭ تۇتقانلىقتىن، ئاممىنىڭ ماختا-

شىغا ۋە ئىشەنچسىگە ئېرىشىدۇ. 2005 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 18 كەنت كومىتېتىنىڭ قۇرۇلۇشى تاماملىنىدۇ. 2006 ـ يىلى مەبلەغ ئەمەلىيلەشمىگەن ئەھۋالدا، ئۇ بىر مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ ھەل قىلىپ، 32 كەنت كومىتېتىنىڭ ئىشخانا ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇ-شىنى تاماملاپ، ۋىلايەت چۈشۈرگەن ۋەزىپىنى ئاشۇرۇپ ئورۇندايدۇ.

2006 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئۇ «مۇنەۋۋەر پارتىيە ئىشلىرى خىز-مەتچىسى» بولۇپ باھالىنىپ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشىدۇ، شۇ يىلى 9 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى تەرىپىدىن «مۇنەۋۋەر تەشكىلات كادىرى» بولۇپ باھالىنىدۇ.

مەمەتئىلى مەمتىمىن ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ نەزىرىدە ئەڭ سە-مىمىي، ئەڭ ئاق كۆڭۈل كىشى؛ پۇتۇن ناھىيەدىكى كادىر، ئاممىنىڭ نەزىرىدە كەسپىنى قىزغىن سۆيىدىغان، خالىس تۆھپە قوشىدىغان ئالىيجاناب كىشى.

42 ياشلىق مەمەتئىلى مەمتىمىن خەلق ئاممىسىغا بولغان چوڭ-قۇر مېھىر ـ مۇھەببىتى ئارقىلىق خەلق قەلبىدە سەمىمىي، يۈرەك-لىك كادىر، پۇتۇن نىيەت بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان چاكار ۋە ئالىيجاناب كومپارتىيە ئەزاسىنىڭ شانلىق ئوبرازىنى تىك-لىدى.①

(خۇشنىيۇ، لى سۇڭچىن)

خەلقئارادا شۆھرەت قازانغان شىپاگەر

ئالىيجان ئەبەينىڭ يەتتە پارچە ئىلمىي ماقالىسى خەلقئارالىق مېدىتسىنا مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا ئوقۇلدى. 1995 ـ يىلى ئامېرىكا-نىڭ لاسۇنگاس شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق «ئادەم بەدىنى ئىلمى تەتقىقاتى بويىچە مۇنەۋۋەر ماقالىلەر مۇسابىقىسى» دە ئوقۇلغان «يوتا ئىككى باشلىق مۇسكۇل ئۈزۈن بېشىنى تۆت باشلىق مۇسكۇل ئورنىغا دەسسىتىش ئوپېراتسىيەسىنىڭ كىلىنىكىلىق قىممىتى

① «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2008 ـ يىلى 20 ـ فېۋرال سانىدىن)

ھەققىدە» ناملىق ماقالىسى 2 ـ دەرىجىلىك ئالتۇن لوڭقا مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. مەملىكەت ئىچىدە «بەل ـ پۇتلىرى ئاغرىغان 92 نەپەر بىمارنى مىكرو دولقۇنىدا داۋالاشنىڭ ئۇنۇمىنى كۆزىتىش ئانالىزى» ناملىق ماقالىسى 3 ـ دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ماقالە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 18 پارچە ئىلمىي ماقالىسى دۆلەت دەرىجىلىك مېدىتسىنا مۇتەخەسسىسلىرى يىغىنلىرىدا ئوقۇلدى. بىر پارچە ئىلمىي ماقالىسى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىقىنىڭ مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى. 1995 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە ئالىيجان ئەبەينىڭ 40 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىسى ژۇرنال ۋە كىتابلاردا ئېلان قىلىندى ھەم دۆلەت ئىچى ـ سىرتىدىكى مېدىتسىنا مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا ئوقۇلۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەھىيە سېپى ئۈچۈن شان ـ شەرەپ كەلتۈردى. ئا ـ لىيجان ئەبەينىڭ كەسپىي نەتىجىلىرى 1996 ـ يىلى شياڭگاڭ خە ـ ۋەرلەر نەشرىياتى نەشر قىلغان «دۇنيادىكى ئاتاقلىق دوختۇرلار قا ـ مۇسى» ناملىق كىتابتا، 1997 ـ يىلى شياڭگاڭ جۇياڭ خەلقئارا نەشرىياتى نەشر قىلغان «دۇنيا پەن ـ تېخنىكىسى بويىچە مەسلىھەت بېرىدىغان مۇتەخەسسىسلەر» ناملىق كىتابتا تونۇشتۇرۇلدى.

ئالىيجان 1966 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى قاراقاش ناھە ـ يەسىنىڭ قاراساي يېزىسىغا چېگراداش بولغان ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىكىتۈەنىنىڭ 47 ـ تۈەنىدە تۇغۇلدى ۋە خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇدى. بۇ چەت، ياقا يۇرتتا كىشىلەرنىڭ داۋالىنىش شارا ـ ئىتى ناچار بولۇپ، ئالىيجان دېھقانلارنىڭ كېسەل ئازابىدىن جېنى قىينىلىپ ناله ـ پەريات قىلغان ئېچىنىشلىق ھالىتىنى دائىم كۆرۈپ تۇراتتى. شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ گۆدەك قەلبىدە چوڭ بولغاندا دوختۇر بولۇپ بىمارلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇش ئارزۇسى بىخ ئۇرغانىدى. 1984 ـ يىلى ئالىيجان تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملاپ، سابىق شىنجاڭ تېببىي ئىنستىتۇتىنىڭ داۋالاش فاكۇلتې ـ تىغا ئوقۇشقا قوبۇل قىلىندى. ئۇ ئارزۇ قىلغان كەسىپتە ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلىقىدىن ئۆزىنى تولىمۇ بەختلىك ھېس قىلـ ـدى. ئۇ سىنىپقا ھەممىدىن بۇرۇن كىرىپ قولىغا كىتاب ئالاتتى. دەپتىرىگە خەت يېزىپ ئولتۇرۇپ، سىنىپتا ھېچكىم قالمىغانلىقىنى

سەزمەيلا قالاتتى. ئۇ ساۋاقداشلىرىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇپ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەيئىتى بولۇپ سايلاندى، كۆپ قېتىم «مۇنەۋۋەر سىنىپ كادىرى» بولۇپ مۇكاپاتلاندى. 1989 ـ يىلى مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتكۈزۈپ بىكتۇەن دوختۇرخانىسىنىڭ سۆڭەك كېسەللىكلىرى بۆلۈمىگە تەقسىم قىلىندى. ئۇنىڭ بىمارلارغا قېرىندىشىدەك كۆيۈنۈشى، بىمارلارنى ئۆمىد ـ ئىشەنچكە ئىگە قىلىپ، كېسەللىك ئازابىدىن قۇتۇلۇشنى تېزلەتتى. ئۆزىنىڭ داۋالاش دائىرىسىگە كىرمەيدىغان بىمارلار ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالسا، ئۇلارنى مۇناسىۋەتلىك دوختۇرغا ياكى دوختۇرخانىغا باشلاپ بېرىپ تەرجىمانلىق قىلىپ بەردى. ئۇ ئائىلە يوقلاش ئۇچۇن يۇرتىغا كەلگەن كۇنلىرىدە خىزمەت ئورنىدىكى ۋاقتىدىكىدىنمۇ ئالدىراش بولۇپ كېتەتتى. كىشىلەر ئۇنى ئىزدەپ كېلىپ كېسەللىك دەردىنى تۆكۈشەتتى. بەزىلىرى ئۆيىگە باشلاپ ئورنىدىن تۇرالمايدىغان ھەمراھىنى داۋالاپ قويۇشنى ئىلتىماس قىلاتتى. ئۇرۇمچىگە چىقىپ داۋالىنىشقا پۇلى كەملەيدىغان، لېكىن داۋالانمىسا بولمايدىغان بىمارلارنى ناھىيەلىك دوختۇرخانىغا باشلاپ چىقىپ ئۆزى ئوپېراتسىيە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆچەي دەپ قالغان ھايات شامىنى قايتا نۇرلاندۇراتتى. ئازابى يەڭگىللىگەن بىمارلارنىڭ «رەھمەت، مەرتىۋىلىرى ئۈستۇن، ئۆمۇرلىرى ئۇزۇن بولسۇن» دېگەن تىلەكلىرىدىن ئالىيجان ئۆزىنىڭ ھاردۇقى تۇگەپ، جېنى سۆيۈنۈپ كېتەتتى. ئالىيجان كەسپىگە ئىشتىياق باغلاپ داۋالاش ئىقتىدارىنى يىلمۇ يىل ئۆستۇرگەنلىكىتىن، 1994 ـ يىلى مەسئۇل ۋىراچلىق كەسپىي تېخنىكا ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. شۇ يىلى مەملىكەتلىك «سۆڭەك كېسەللىكلىرى دوختۇرلىرىنىڭ بىلىم ئاشۇرۇش سىنىپى» دا بىر يىل بىلىم ئاشۇردى.

ئالىيجان 1990 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە بىكتۇەن دوختۇرخانىسى بويىچە ئىككى قېتىم «مۇنەۋۋەر ئىتتىپاق ئەزاسى»، تۆت قېتىم «ئىلغار خىزمەتچى»، ئىككى قېتىم «مۇنەۋۋەر ئىشچىلار ئۇيۇشما خىزمەتچىسى» بولۇپ باھالاندى. ئۇ ھازىر «جۇڭخۇا مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچىلار جەمئىيىتى» نىڭ تەتقىقاتچىسى، «جۇڭخۇا مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچىلار ژۇرنىلى» نىڭ تەكلىپلىك مۇخبىرى، «ئامېرىكا ـ

جۇڭخۇا مەدىنىسىنا ئىلمىي جەمئىيىتى» نىڭ ئەزاسى، ئامېرىكا خەلقئارا «خۇاشيا مەدىنىسىنا ئىلمىي جەمئىيىتى» نىڭ دائىمىي ئەزاسى، شياڭگاڭ جۇياڭ خەلقئارا نەشرىياتىنىڭ پەن - تېخنىكا مەسلىھەتچىسى، تايلاند «خەلقئارا ئەنئەنىۋى مەدىنىسىنا تەتقىقاتى كې-ڭەشمىسى» نىڭ ئەزاسى، ئامېرىكا - جۇڭخۇا «ياردىمالار» ژۇرنىلىنىڭ تەكلىپنامە مۇھەررىرى، جۇڭگو «سۆڭەك كېسەللىكلىرى دوختۇرخا-نىلىرى ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى» نىڭ دائىمى ئەزاسى، بېيجىڭ چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتى تېببىي دەرسلىك تۈزۈش ھەيئىتىنىڭ ئەزا-سى، شىنجاڭ «سۆڭەك يۇمشاش كېسەللىكىنى تەتقىق قىلىش جەمئى-يىتى» نىڭ ئەزاسى، ھازىرقى زامان كىلىنىكىسىدا «سۆڭەك زەخىم-لىنىش كېسەللىكلىرىنى جۇڭگوچە - غەربچە داۋالاشنى بىرلەشتۈ-رۈش» ناملىق سەككىز قىسىملىق كىتابنى تۈزۈش ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى، «جۇڭگو كىلىنىكا مەدىنىسناسى» قاتارلىق ئالتە كىتابنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى، يارىمچى مەسئۇل مۇھەررىرى بولدى.

ئالىيجاناب داۋالاش ھەم تەتقىقات ئەمەلىيىتى داۋامىدا بويۇن، مۇرە، بەل، پۇت ھەم بوغۇم كېسەللىكلىرىنى داۋالاشتا مول كىلىنىكىلىق تەجرىبىگە ئىگە بولدى. بەل ئومۇرتقا كېسەللىكىنى ئوپېراتسىيە قىلماي دورا ئارقىلىق داۋالاشتا مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى. ئۇ ھازىر شىنجاڭدە-كى ئۇيغۇر ھەم قازاقلارنىڭ سۆڭىكىدىكى كالتېسىي ماددىسىنىڭ مىقدارىنى ئۆلچەپ بېكىتىش تەتقىقاتىنى باشلىدى. دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرىدىغان بۇ تەتقىقات نەتىجىلىك ئاخىرلاش-سا، شىنجاڭ خەلقى ئۈچۈن چوڭ تۆھپە بولۇپ قالىدۇ. ئالىيجان ئەبەي-نىڭ «سۆڭەك كېسەللىكلىرىنى داۋالاشنىڭ يېڭى تېخنىكىسى» ناملىق كىتابى يېقىندا كەسپداشلار بىلەن يۈز كۆرۈشىدۇ.

(مۇھەممەتئىمىن قۇربان)

ساھىبجامالنىڭ ھېكايىسى

ئائىلىدە كۆيۈمچان ئايال، بالىلارغا مېھرىبان ئانا ۋە كەسپىتە، بولۇپمۇ قىيىنلىق دەرىجىسى ئالاھىدە يۇقىرى بولغان نەزەرىيە فە-

www.uyghurkitap.com

زىكسى ساھەسىدە دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئاراغا تونۇلغان ئالىم بولۇش ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس. ئەمدىلا 40 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ساھىبجامال دۆلەت خانىم نەزەرىيە فىزىكسى تەتقىقاتى بىلەن مەشغۇل بولغان 10 نەچچە يىل مابەينىدە قاتمۇقات قىيىنچىلىقلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، نەزەرىيە فىزىكسى ساھەسىدە نۇرغۇن خەلقئارا سەۋىيەلىك تېمىلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملاپ، زامانىمىز ئايالىرىنىڭ ئىلىم ــ پەن تەتقىقاتىدىكى قەيسەرانە جاسارىتىنى نامايان قىلغانلىقى مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. مەن يېقىندا بۇ جاسارەتلىك ئايالنى زىيارەت قىلدىم.

ــ مەن 1968 ــ يىلى چىرا ناھىيەسىدە تۇغۇلۇپ، قۇچىقى كەڭ ئاشۇ زېمىندا بالىلىقىمنى ئۆتكۈزدۈم. ئوتتۇرا مەكتەپتە تۇنجى قېتىم فىزىكا دەرسى بىلەن ئۇچراشقاندىن باشلاپ بۇ پەنگە ئالاھىدە ئىشتىياق باغلىدىم، ــ دېدى ساھىبجامال دۆلەت خانىم ئۆزى ھەققىدە توختىلىپ، ــ 1985 ــ يىلى ئۆز ئارزۇيۇم بويىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ فىزىكا فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىندىم. بۇ كەسىپ مەن ئارزۇ قىلغان ۋە قىزىقىدىغان كەسىپ بولغاچقا،بەش يىللىق ئالىي مەكتەپ ھاياتىم فىزىكا پېنىنىڭ سىرلىق قوينىدا تەمىتىلەش، قېتىرقىنىپ ئۆگىنىش بىلەن ئۆتۈپ كەتتى. 1990 ــ يىلى ئىمتىھان بېرىپ، ئاسپىرانتلىققا قوبۇل قىلىندىم.

ساھىبجامال دۆلەت ئاسپىرانتلىققا قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن، خەنزۇتىلى، ئىنگلىزتىلى ۋە كەسىپ ئۆتكىلىدىن ئىبارەت ئۇچ چوڭ ئۆتكەلدىن ئۆتمەسە بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە پۈختا ماتېماتىكا ئاساسىنى ھازىرلىماي تۇرۇپ، نەزەرىيە فىزىكىسىدا يۇقىرى پەللىگە ئۆرلەش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا بارلىق ۋاقتىنى ئۆگىنىشكە بېغىشلىدى. ئۇ دەرسلەرنى پۈختا تولۇقلاپ، قىيىن مەسىلىلەرنى بىرمۇ بىر يېشىپ ماڭدى. دەم ئېلىش كۈنلىرى ۋە ھېيت ــ بايراملاردىمۇ ئۇ باشقىلارغا ئوخشاش بازار ئارىلاپ ياكى ئۇرۇق ــ تۇغقانلىرىنىڭكىگە بېرىپ كېلىشمەيتتى، ياتىقىدىمۇ خاتىرجەم دەم ئالالمايتتى، تەتىلدىمۇ يۇرتىغا قايتىپ ئاتا ــ ئانىسىنى يوقلاپ كېلىشمەيتتى، ھەركۈنى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولىدىغىنى دەرسلىكلەر، لۇ-

غەت ۋە يېشىپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان قىيىن مەسىلىلەرلا ئىدى. پەقەت ئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم يېقىن دوستى بىلەن كىنو كۆرۈپ كېلىش ئۇنىڭ ئەڭ زور خۇشاللىقى ئىدى.

ـــ نەزەرىيە فىزىكىسىنىڭ ئىككى ئۆلچەملىك مەيدان نەزەرىيەسى كەسپىدە ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇش كېيىنكى نەتىجىلىرىمگە ئاساس بولدى، ـــ دېدى ئۇ بۇ ھەقتە توختىلىپ، ـــ چۈنكى، بۇ جەريانداا دەم ئېلىش، كۆڭۈل ئېچىش دېگەنلىكنى بىلمەي ئۆتۈپ كەتتىم، يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم ئىنتايىن قاتتىق تەلەپ قويياتتى، مەن پەقەت تىرىشچانلىقىم ئارقىلىقلا بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن ئالغا ئىلگىرىلەپ، ئوقۇتقۇچۇمنىڭ تەلىپىدىن چىقاتتىم. بەزىدە « ئەجەبمۇ تەس كەسپىتە ئوقۇپتىكەنمەن، نېمىشقىمۇ تىنچ ئوقۇش پۈتكۈزۈپ، خىزمەت قىلمىغان بولغىيتتىم » دەپ كەتكەن چاغلىرىمۇ بولغان، ئەمما مېنىڭ بۇ پەننى چوڭقۇرلاپ ئۆگىنىشكە بولغان قىزغىنلىقىم ۋە مۇھەببىتىم بىر ئازمۇ سۇسلاپ قالمىدى. شۇنداق تىرىشىش نەتىجىسىدە، مەن ئەلا نەتىجە بىلەن ئاسپىرانتلىقنى پۈتكۈزدۇم. ئوقۇش پۈتكۈزۈش ئالدىدا بىر پارچە ئىلمىي ماقالەم « فىزىكا ئۆچۈرلىرى » ناملىق مەملىكەت بويىچە نۇقتىلىق ئىلمىي ژۇرنالدا ئېلان قىلىندى. بۇ مېنىڭ تۇنجى تەتقىقات نەتىجەم ھېسابلىناتتى.

ساھىبجامال دۆلەت 1994 - يىلى ئاسپىرانتلىقنى ئوڭۇشلۇق تاماملىغاندىن كېيىين، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ فىزىكا فاكۇلتېتىغا تەقسىم قىلىنىپ بىر يىل خىزمەت قىلدى. 1995 - يىلى ئىتالىيەنىڭ تىرىياست شەھىرىدىكى نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن داڭلىق فىزىكا ئالىمى، دوكتور ئابدۇسالام نامىدىكى ئىتالىيە خەلقئارا نەزەرىيە فىزىكىسى مەركىزىنىڭ يۇقىرى ئېنېرگىيە فىزىكىسى گۇرۇپپىسىدا ماگىستىر ئاسپىرانتلار دەرسلىكى بويىچە بىر يىل بىلىم ئاشۇرۇشنى قولغا كەلتۈردى. بۇ بىر يىل ساھىبجامالغا نىسبەتەن ئېيتقاندا مۇستەقىل ئىشلەش، ئۆگىنىش ۋە چېنىقىش پۈرسىتى ئىدى. بىللە دەرس ئاڭلايدىغان ساۋاقداشلىرى پاكىستان، بېنگال، ئالجىرىيە، ۋېنسۇئېلا، كۇبا، ئالبانىيە، پەلەستىن قاتارلىق تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردىن كەلگەنىدى. ئۇنىڭ ئۇستىدىكى

گە دەرسمۇ ھەم جىددىي، ھەم ئېغىر ئىدى. ھەر كۈنى ناھايىتى نۇرغۇن مەشىقلەرنى ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. بۇ بىر يىل جەريانىدا ئۇنىڭ ئىلمىي تەتقىقات يۆنىلىشى ۋە ئىلمىي تەتقىقات كۆز قارىشىدا بۈرۈلۈش خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش بولدى.

ـــ ئابدۇسالام خەلقئارا نەزەرىيە فىزىكا تەتقىقات مەركىزىدە پەقەت بىر يىللا ئوقۇيالايتتىم، شۇڭا ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ كۆپرەك بىلىم ئىگىلىۋېلىشىم لازىمكەن، دەپ ئويلىدىم، ـــ دېدى ساھىبجامال ـ مال دۆلەت بۇ ھەقتە توختىلىپ، ـــ چۈنكى، بۇ يەردە نەزەرىيەۋى فىزىكا دەرسلىرى خەلقئاراغا داڭلىق نەزەرىيەۋى فىزىكا ئالىملىرى تەرىپىدىن ئۆتۈلىدىكەن. شۇڭا مەن ۋاقىتنى چىڭ تۇتسام بۇ بىر يىلدا ئىككى ـ ئۈچ يىلدا ئۆگىنەلەيدىغان بىلىمنى ئۆگىنەلەيدىكەنمەن، دەپ ئۆزۈمدە ئىشەنچ تۇرغۇزدۇم. شۇنىڭ بىلەن مەن ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، تىرىشچانلىق بىلەن ئۆگىنىپ، ئۆگەنگەنلىرىمنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈپ دەلىللىدىم، بۇ مەركەزدىكى نوپۇزلۇق ئالىملار ـ دىن كۆپ تەلىم ئالدىم. بىر يىل تۇيمايلا ئۆتۈپ كەتتى. مەن ئەمدى ئۆزۈمنىڭ تەتقىقات يۆنىلىشىمنى، بۇنىڭدىن كېيىنكى نىشانىمنى بەلگىلەپ بولغانىدىم، شۇڭا يېرىم يولدا توختاپ قالماي، داۋاملىق تىرىشىش، ئالغا ئىلگىرىلەش قارارىغا كەلدىم.

ساھىبجامال دۆلەت 1996 ـ يىلى ئىتالىيەدىكى ئوقۇشنى تاماملاپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر تەرەپتىن ئىشلىگەچ، يەنە بىر تەرەپتىن دوكتورلۇق ئوقۇشىغا تەييارلىق قىلىدى ۋە 1997 ـ يىلى 9 ـ ئايدا جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ نەزەرىيە فىزىكىسى تەتقىقات ئورنى بىلەن گېرمانىيە بونن ئۇنىۋېرسىتېتى بىرلىشىپ تەشكىللىگەن دوكتورلۇق ئوقۇش نۇقتىسىغا ئوقۇشقا كىردى. بىرىنچى يىلى بېيجىڭدا ئوقۇدى، ئىككىنچى يىلى دىسسېرتاتسىيە تەييارلاش ئۈچۈن گېرمانىيە بونن ئۇنىۋېرسىتېتى فىزىكا تەتقىقات ئورنىغا باردى ۋە خەلقئارادىكى داڭلىق نەزەرىيە فىزىكا ئالىمى، دوكتور w.نام ئېپەندىنىڭ يېتەكچىلىكىدە دىسسېرتاتسىيەسىنى تاماملاشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ شۇ كەتكىنىچە 2000 ـ يىلى مايدا قايتىپ كەلدى. بۇ ئۇچ يىل جەريانىدا ئۇ نۇرغۇن قىيىنچىلىقلار ئۈس-

تىدىن غالىب كەلدى. ئۇ خىزمەت ۋە ئۆگىنىشنىڭ جىددىيلىكىدىن گېرمانىيەدە ئىككى يىل تۇرۇپمۇ، بۇنى شەخسىي تۇزۇك كۆرەلمەي قايتىپ كەلدى. 2000 - يىلى 11 - ئاۋغۇست كۈنى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى نەزەرىيە فىزىكىسى تەتقىقات ئورنىدا دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسى ياقلاش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. زىلۋا ۋە تارتىنچاق ساھىبجامال مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەردىن كەلگەن توققۇز نەپەر باھالاش ھەيئىتىگە ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئەمگىكىنى ئىنگلىز تىلىدا دوكلات قىلدى. باھالاش ھەيئىتىدىكىلەر ساھىبجامال ھەر بىر مۇھىم نۇقتىنى شەرھلىگەندە ھاياجانلىناتتى. چۈنكى ساھىبجامالنىڭ يېشىپ شەرھىلەۋاتقىنى يۇقىرى ئېنېرگىيە فىزىكىسىدىكى ئىككى ئۆلچەملىك ئۇلترا كىۋانت مەيدان نەزەرىيەسىنىڭ تۇرلەرگە بۆلۈنۈشى توغرىسىدا بولۇپ، كىۋانت مەيدان نەزەرىيەسى، گۇرۇپپا نەزەرىيەسى قاتارلىق سىرلىق ئالمي فىزىكا ۋە ئالمي ماتېماتىكا بىلىملىرىگە تاقىلىدىغان، دۇنيادىكى تۆت خىل ئۆز ئارا تەسىر كۈچىنى بىرلەشتۈرۈش ھەققىدىكى تەتقىقاتلارنىڭ مۇھىم ۋاستىسى ئىدى. دىسسېرتاتسىيە ياقلاش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ھەممەيلەن: « ساھىبجامال دۆلەت نۇرغۇن تەتقىقات گۇرۇپپىلىرى ئۈزۈن يىللاردىن بېرى ئىزدىنىپ كېلىۋاتقان بۇ ساھەدە ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئۇتۇق قازىنىپتۇ. ئۇ ماتېماتىكىلىق قۇرۇلمىلارنى ئىنتايىن تېرەن چۈشىنىپ يەتكەنلىكى ئۈچۈن ھەيران قالارلىق، ئىنتايىن مۇھىم ۋە يېڭى مۇڭەپپەقىيەتنى ۋۇجۇدقا چىقىرالىغان. خەلقئارا ئۆلچەملەر بويىچە بولغاندا، ئۇ دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانى ئېلىشقا تامامەن ھەقلىق » دەپ قاراپ، ساھىبجامال دۆلەتنىڭ دىسسېرتاتسىيەسىنى بىردەك ماقۇللىدى.

— گېرمانىيەدىكى دوكتورلۇق ئوقۇشۇم نەزەرىيە فىزىكىسى ساھەسىدە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پۈت تىرەپ تۇرالىغۇدەك ئاساسقا ئىگە بولۇشۇمدا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىدى، — دېدى ساھىبجامال دۆلەت دوكتورلۇق ئوقۇشىنى ئەسلەپ، — مەن بېيجىڭدا بىر يىل تۇرۇپ، ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن گېرمانىيەگە مېڭىش ئالدىدا، ئاسپىرانت يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم چاچاۋجېك ماڭا: « دوكتور w. نام ئەپەندى دۇنياغا داڭلىق نەزەرىيە فىزىكىسى ئالىمى، ھەتتا

گېرمانىيەلىكلەرمۇ ئۇنىڭ قولىدا تەربىيەلىنىشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ. شۇڭا سىز بۇ ئۇستازنىڭ يېتەكچىلىكىدە ياخشى تەربىيەلىنىپ كېلىڭ، چوقۇم ياخشى نەتىجە يارىتىڭ » دەپ تاپىلىغانىدى. بۇ گەپ ماڭا شۇ چاغدا ئىنتايىن قاتتىق تەسىر قىلدى. گېرمانىيەگە بارغان كۈندىن باشلاپ ئەۋزەل پەن ـ تەتقىقات شارائىتىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، ئۆگىنىش ۋە تەتقىقاتقا پۈتۈن زېھنىم بىلەن كىرىپ كەتتىم. تاماق ئېتىشكىمۇ ۋاقتىم يوق ئىدى. پەقەت ھەر ھەپتىدە بىر ۋاق پولۇ ئېتىپ يېيەلەيتتىم. باشقا چاغلاردا ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىدا غىزالىناتتىم، كەچلىكى ئاساسەن بولكا بىلەن ئالمىدا قورساق توقلايتتىم. يات ئەلنىڭ تامىقىغا ئۇزۇنغىچە كۆنەلمىدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوزۇقلۇق مىقدارى تۆۋەن يېمەكلىكلەرنى ئۇزۇن مۇددەت ئىستېمال قىلغاچقا، مەندە ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىك كۆرۈلۈپ، چېچىم چۈشۈشكە باشلىدى. يولدىشىم مېنى يوقلاپ كەلگەندە، مېنىڭ ياداپ باشقىچىلا بولۇپ قالغانلىقىمنى كۆرۈپ ئىچى سىيرىلىپ كەتكەنىدى. شۇڭا ھەر كۈنى قۇۋۋەتلىك تاماقلارنى ئېتىپ، ئىشخانىغا ئاپىرىپ بېرىدىغان بولدى. مەن شۇنداق بېرىلىپ ئوقۇپ، ئاخىر ئىككى ئۆلچەملىك كىۋانت مەيدان نەزەرىيەسى ساھەسىدە ئۇزۇندىن بۇيان ھەل بولماي كېلىۋاتقان قېيىن بىر مەسىلىنى ھەل قىلدىم، نەزەرىيە فىزىكىسى تەتقىقاتى ئۈچۈن پۈختا ئاساس بولالايدىغان دىسىپرتاتسىيەمنى باھالاشقا قاتناشقان مۇتەخەسسىسلەر بىردەك: « ساھىبجامال تاللىغان بۇ تېما يۈكسەك ماھارەتنى، ئۇسۇلنى بىلەن تەشكىللەشنى تەلەپ قىلىدىغان ئىنتايىن مۇرەككەپ مەسىلە. ساھىبجامال بۇ قېيىن مەسىلىنى بىزگە ئوخشۇشلۇق يېشىپ بەردى» دەپ باھا بېرىشتى. يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم دوكتور .W نام ئەپەندى باھالاش سۆزىدە: «بىر قىسىم ئالىملار بۇ نەزەرىيەۋى تۇرلەرنى تەتقىق قىلىشقا ئۇرۇنۇپ باقتى، لېكىن مەسىلە ئويلىغاندىنمۇ بەكرەك مۇرەككەپ بولغىنى ئۈچۈن ھەل بولمىغانىدى. مانا ئەمدى ساھىبجامالنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى بۇ مەسىلىنىڭ يېشىمىنى ئۇزۇل ـ كېسىل ھەل قىلدى. چۈنكى ئۇ يۈكسەك تىرىشچانلىقى بىلەن ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان نۇرغۇن تەتقىقات گۇرۇپپىلىرىنى قىزىقتۇرۇپ

كەلگەن بۇ تۈگۈننى ئاخىر يەشتى» دەپ يازدى. دوكتورلۇق ئوقۇ-شۇمىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى مېنىڭ تارتقان جاپالىرىمنى ئۇنتۇلدۇرۇپ، ھاردۇقۇمنى چىقاردى.

ساھىبجامال دۆلەت دوكتورلۇق ئوقۇشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تا-ماملىغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا قايتىپ كېلىپ تو-لۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرىغا دەرس بېرىشكە باشلىدى. ئۇ دەرسلەرنى ئەتراپلىق تەييارلاپ ياخشى ئۆتكەنلىكى، ئىتالىيە، گېرمانىيەلەردە ئۆگەنگەن بىلىملىرىنى ئۆزگىچە مېتودى بىلەن ئوقۇغۇچىلارغا يەت-كۈزۈپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەزەرىيە فىزىكىسىغا بولغان قىزىقىشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئۇ بىر تەرەپتىن دەرس ئۆت-كەچ، يەنە بىر تەرەپتىن دوكتور ئاشتىلىق ئوقۇشىغا پۇختا تەييار-لىق قىلىشقا باشلىدى.

— ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ۋاقتىمدا فىزىكىنى مۇكەممەل ئۆگىنىش ئۈچۈن ئالىي مەكتەپتە ئوقۇشنى ئارزۇ قىلدىم، ئالىي مەكتەپنى پۈت-كۈزگەندىن كېيىن، ئىگىلىگەن بىلىمىمنىڭ ئازلىقىنى ھېس قىلىپ ئاسپىرانتلىققا ئوقۇدۇم، بۇنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي دوكتورلۇقنى تاماملىدىم، ئەمما كۆڭلۈمدە يەنىلا بىر ئارمان ئوتى يېلىنجاپ كۆيەت-تى. ئۇ بولسىمۇ مۇشۇ پەننىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ئۆرلەش ئارزۇسى ئىدى، — دېدى ساھىبجامال دۆلەت ھاياجانلىنىپ، — مەن دوكتور-لۇقنى تاماملىغاندىن كېيىن يەنە دوكتور ئاشتىلىقتا ئوقۇش نىيە-تىگە كەلدىم. شۇنىڭ بىلەن 2002 - يىلى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمە-يەسى يۇقىرى ئېنېرگىيە فىزىكىسى تەتقىقات ئورنى نەزەرىيە فى-زىكىسى تەتقىقات گۇرۇپپىسىغا دوكتور ئاشتىلىق ئوقۇشىغا كىردىم ۋە 2004 - يىلى دوكتور ئاشتىلىقنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىدىم. ئەمدى بىردىنبىر ۋەزىپەم داۋاملىق دەرس مۇنبىرىدە ئوقۇغۇچىلارغا ياخشى دەرس ئۆتۈش، ئاسپىرانتلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈش ۋە كەس-پىمدە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەتقىقاتنى قانات يايدۇرۇپ، تېخىمۇ زور نەتىجىلەرنى يارىتىشقا تىرىشىش بولۇپ قالدى.

ساھىبجامال دۆلەت ھازىر شىنجاڭ فىزىكا ئىلمىي جەمئىيىتى-نىڭ ۋە دۆلەت يۇقىرى ئېنېرگىيە فىزىكا ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ

ئەزاسى، ئىتالىيە خەلقئارا نەزەريە فىزىكىسى تەتقىقات مەركىزى-نىڭ ھەمكارلاشقۇچى ئەزاسى. ئۇ ئادەتتە يېرىم يىل ئوقۇغۇچىلارغا دەرس ئۆتۈپ، يېرىم يىل ئىتالىيە، ياپونىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتىدۇ. دۆلەت تەتقىقات مەبلىغى ئاجراتقان تۇردىن ئىككىنى ۋە جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى بىلىمدە يېڭىلىق يارىتىش تۇرىدىن بىرنى تاماملىدى.

مەن ئۇنىڭ غەيرىتىگە، تىرىشچانلىقىغا، قولغا كەلتۈرگەن غايەت زور ئىلمىي ئۇتۇقلىرىغا ئاپىرىن ئېيتماي تۇرالمىدىم ۋە ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىلمىي ئىشلىرىغا تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلىدىم.

(ۋەلى كېرىم كۆكتالې)

خارىنىلىق قارلىغاچ

كېرىيە ناھىيە لەنگەر يېزا ئارا كەنتىدىكى دېھقان مەمەت ئىمىنىڭ ئايالى قەمبەرخان خەنزۇ مىللىتىدىن بولۇپ، ئەسلىي ئىسمى سۇڭ بەييەن، يۇرتى خارىن ئىدى. ئۇيغۇر، خەنزۇدىن ئىبارەت ئىككى مىللەت ئاساسىغا قۇرۇلغان ئىشەنچ، ئۇمىد، باي ـ باياشاتلىققا تولغان بۇ ئائىلىگە پۈتۈن يېزا تەۋەسىدىكى بارلىق كىشىلەر سۆيۈنۈش نەزىرى بىلەن قارايتتى. چۈنكى، بۇ ئائىلىدە ئائىلىنىڭ بەختى، گۈزەل كەلگۈسىنى يارىتىش، شۇنداقلا يولدىشى مەمەت ئىمىنىنىڭ تىجارىتى ۋە باشقا ئىشلىرىنىڭ داۋاملىق يۈكسىلىشى ئۈچۈن ئۇن ـ تىنسىز ئەجىر سىڭدۈرۈۋاتقان ئىشچان، چېۋەر خەنزۇ قىزى قەمبەرخان بار ئىدى. ئۇنىڭ ھالال ئەجرىدىن مەمەت ئىمىن ئائىلىسىنىڭ ئېرىشكەن نەتىجىلىرى كەنتتىكى بارلىق دېھقانلارنى تەسىرلەندۈردى.

1990 ـ يىلى مەمەت ئىمىن ھەمشېرىكلىرى بىلەن خارىندا لەگەر ئۇزۇمىنى سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقاندا خارىنىلىق 21 ياشلىق ئوماق خەنزۇ قىزى سۇڭ بەييەن بىلەن تونۇشۇپ قالدى. سۇڭ بەييەن ئۆزى ئىشەنچ باغلىغان مەمەت ئىمىن بىلەن ئائىلە قۇ-

رۇش ئۇچۇن ئائىلىسىدىكىلەرنى تەسلىكتە قايىل قىلىپ، ئۆزى تۇ-غۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتى خارىسىنى تاشلاپ، مەمەت ئىمىنىنىڭ يۇرتى شىنجاڭغا، يەنى كېرىيە ناھىيە لەنگەر يېزا ئارا كەنتىگە كەلدى.

ئۇ مەمەت ئىمىن بىلەن بىرلىكتە تىرىشىپ بىر نىيەت - بىر مەقسەتتە جاپالىق ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق، تەدرىجىي كەنتتىكى بېيىغان ئائىلىگە ئايلاندى. ئۇنىڭ بەرىكەتلىك قولى ئارقىلىق بۇ ئا-ئىلە كۇندىن - كۇنگە روناق تاپتى. ئائىلىسىدىكى يەتتە مو يەرنىڭ سەككىز پۇڭغىلا ئاشلىق تېرىپ قالغىنىغا ئۇزۇم كۆچىتى سالدى. كېرىيە دەرياسى بويىدىن مەبلەغ سېلىپ ئاچقان 20 مو يېرىگە تېرەك كۆچىتى تىكىپ، ئىقتىسادىي ئورمانغا ئايلاندۇردى. يولدىشى مەمەت ئىمىن تېرىقچىلىقتىن بوشانغان بىكار ۋاقىتلىرىدا ئىچكىرى ئۆلكە-لەرگە بېرىپ، قۇرۇق ئۇزۇم تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئائىلىسى-گە يەنە مەكىت، تاشقورغان ناھىيەلىرىدىن سورتلۇق قويلارنى ئەكە-لىپ بېقىپ يىللىق كىرىمىنى 150 مىڭ يۇەنگە يەتكۇزدى. 200 مىڭ يۇەن ئەتراپىدا چىقىم قىلىپ چىرايلىق ئۆي سېلىۋالدى.

1996 - يىلىغا كەلگەندە قەمبەرخان قولۇم - قوشنىلىرى بىلەن بىمالال پاراڭلىشالايدىغان، ئۆز ئارا يارەملىشىپ ئۆزىگە خۇشاللىق تا-پالايدىغان بولدى. 1996 - يىلى 9 - ئايدا كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىگە خەنزۇتىلى ئوقۇتقۇچىسى يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن ۋىلايەت، ناھىيە رەھبەرلىرى ئۇنى باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ خەنزۇ تىلى دەرىسى ئوقۇ-قۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلغاندا، ئۇ بۇ ئۇلۇغ ھەم شەرەپلىك ۋەزىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى ھەم ئۆزىنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى-نىڭ سادىق ئۇلگىسى قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىقىش ئۇچۇن تىرىشتى. ئۇ دەرس بەرگەن 4 - ، 5 - سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ خەنزۇ تى-لىدىن دەرس ئۆزلەشتۇرۇش نىسبىتى 60% گە يەتتى. بۇ لەنگەر يېزا باشلانغۇچ مەكتەپلىرى تارىخىدىكى ئەڭ ياخشى نەتىجە ئىدى.

2005 - يىلى كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىدە «قوش تىل» سىنىپى تەسىس قىلىندى. رەھبەرلىك بۇ سىنىپنىڭ مۇدىرلىقىنى سۇڭ بەييەنگە تاپشۇردى. ئائىلە باشلىقلىرىمۇ بالىلىرىنىڭ ئۆگە-نىش نەتىجىسىدىن ھەقىقەتەن رازى بولۇشتى. سۇڭ بەييەن كېسەل

سەۋەبىدىن بىر نەچچە كۈن ئائىلىسىدە دەم ئالغاندا ئوقۇغۇچىلىرى ئۈنىڭ ئۆيىگە بىر نەچچە قېتىم يوقلاپ كەلدى. سۇئال بەييەن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ بۇ خەنزۇ ئوقۇتقۇچىسىنى ھەقىقەتەن ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، كۆزىگە ئىسسىق ياش ئالدى، ئۈنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بارغانچە قويۇقلاشتى.

ئۇلار بېيىغاندا يۇرتداشلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. قولۇم ـ قوشنىلىرىدىن سۇئال بەييەن دائىم بېرىش ـ كېلىش قىلىدىغان گۇلنىساخان ئۆي سېلىپ قىيىنچىلىقتا قالغاندا سۇئال بەييەن ئۇنىڭغا 500 يۈەن نەق پۇل يەتكۈزۈپ بەردى. سۇئال بەييەننىڭ يولدىشى مەمەت ئىمىنمۇ نەزەر دائىرىسى كەڭ، ئەقىللىق ئادەم ئىدى. ئۇ بازار ئەھۋالىنى ئىگىلەشكە ماھىر بولۇپ، يۇرتداشلىرىغا نۇرغۇن بېيىش ئۇچۇرلىرىنى يەتكۈزدى. يۇرتداشلارنىڭ بەزىبىر تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشىغا، بېيىش جەھەتتە ياخشى پىلانلارنى تۈزۈشىگە ياردەملەشتى. بەزىلىرى مەمەت ئىمىننىڭ ياردىمى ۋە كۆرسەتمىسى ئارقىسىدا ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە بېرىپ ئۇزۇم سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ تەدرىجىي بېيىشقا قاراپ يۈزلەندى.

سۇئال بەييەن سىنىپىدىكى يېتىم ۋە نامرات ئوقۇغۇچىلارغا دائىم دېگۈدەك ئوقۇش قوراللىرىنى سېتىۋېلىپ ئۇلارغا يەتكۈزۈپ بەردى. ئۈنىڭ سىنىپىدىكى خەلچەمخان ئىسىملىك بىر يېتىم قىز تۈيۇقسىز بىر نەچچە كۈن مەكتەپكە كەلمىدى. دەسلەپتە ئۇ ئوقۇغۇچى سىنى ئاغرىپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ يوقلاپ بارغاندا، ئۈنىڭ ئوقۇش پۇلىنى تۆلىيەلمىگەچكە مەكتەپكە بارالمىغانلىقىنى ئۇقۇپ، دەرھال ئۈنىڭ ئوقۇش پۇلىنى ئۈستىگە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنداق قىلىپ سۇئال بەييەن يېتىم ۋە نامرات ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش پۇلى ئۇچۇن، يېنىدىن مىڭ يۈەن ئەتراپىدا مەكتەپكە تاپشۇردى. 2002 ـ يىلى سۇئال بەييەننىڭ يولدىشى مەمەت ئىمىن لەنگەر يېزىسىدىكى 13 نەپەر نامرات دېھقان ئائىلىسىگە ھېيتلىق پۇل تارقىتىپ بەردى. ئۇ يەنە شەرقىي شىمالدىن ئەكەلگەن گۈرۈچلىرىنى نامرات ئائىلىلەرگە ۋە قولۇم ـ قوشنىلىرىغا تارقىتىپ بەردى. ئۇ قەيەرگە بارسا ياخشى ئىش شۇ يەرگىچە باردى. ئۇ خاربىندا تىجارەت قىلىپ تۇ ـ

رۇۋانتان ۋاقىتتا، شىنجاڭدىن تۇرلۇك سەۋەبلەر بىلەن ئۇيغۇرلار بىرىپ يۇرتىغا قايتالمىغانلارنىڭ كىرا ھەققىنى تۆلەپ، ئۇلارنىڭ يۇرتىغا قايتىۋېلىشىغا ياردەملەشتى. سوۋېت بەيىەن بىر تەرەپتىن ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئائىلە ئىشلىرىنى ھەم ئېتىز ئىشلىرىنى قىلاتتى. بۇ ئىشلار كۆپرەك ئەمگەك كۈچى تەلەپ قىلىدىغان بولغاچقا، ئۇ ئائىلە ئىشلىرىغا كەنتتىكى ئىككى ياشانغان نامرات دېھقاننى ياردەملەشتۇردى. ئۇلارغا ھەر يىلى 2500 يۈەن ئىش ھەققى بەرگەندىن سىرت، ئۇلارنى خۇددى ئۆز تۇغقىنىدەك كۆرۈپ، كېسەل بولۇپ قالسا دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ داۋالاتتى. ئۆيىدە ياخشى نەرسىسى بولسا ئۇلار بىلەن بىرگە يېدى. كىيىملىرىنى يۇيۇپ بېرىدى. بۇ ئىككى بوۋاي دائىم باشقىلارغا «سوۋېت بەيىەن گەرچە بىزنىڭ تۇغقىنىمىز بولمىسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ بىزگە بولغان غەمخورلۇقى تۇغقىنىمىزدىن ئارتۇق» دەيىشەتتى.

قىسقىغىنا 15 يىل مابەينىدە، سوۋېت بەيىەن ئۆز ئەقىل ـ پارا-ستىنى ئائىلىسى ۋە يۇرتىنى گۈللەندۈرۈشتىن ئىبارەت مۇقەددەس ئىشقا بېغىشلاپ، باشقىلارغا بەخت يارىتىش يولىدا ئۆزۈكسىز تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. چوڭلارنى ھۆرمەتلەپ كىچىكلەرنى ئاسراپ، ئەلگە پايدىلىق ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلىپ ئاۋامنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى. كەنتتىكىلەر «خاربىندىن ئۇچۇپ كەلگەن قارلىغاچ» دەپ ئۇنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدىغان بولدى.

يۇقىرىقىدەك ئەملىي نەتىجىلەر ئاساسىدا سوۋېت بەيىەن ۋىلايەت دەرىجىلىك «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى نەمۇنىچىسى»، يولدىشى مەمەت ئىمىن كېرىيە ناھىيەسىنىڭ «يېڭى ئەسىردىكى قۇبان تۇلۇم»ى، ئۇلارنىڭ ئائىلىسى ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك «بەشتە ياخشى مەدەنىيەتلىك ئائىلە» دېگەن شەرەپلەرگە ئېرىشتى. سوۋېت بەيىەن كېرىيە ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەش 9 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولدى، مەمەت ئىمىن ئاپتونوم رايونلۇق 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سايلاندى. ئۇلارنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى جەمئىيەتتە كەڭ تەشۋىق قىلىنىپ، كۆچلۈك ئىنكاس قوزغىدى. ئۇلارنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى سوۋېت بەي-

يەننىڭ يۈرتىدىمۇ سۆزلىنىپ تۇردى.

سۇڭ بەييەن ئۆز ـ ئۆزىگە دائىم: «مەن چوڭ ئىشلارنى قىلالمىغان بولساممۇ، بىراق ئوقۇغۇچىلانىڭ خەنزۇ تىلى نەتىجىسىدە زور ئىلگىرىلەش بولدى، ئۇلار خەنزۇ تىلىدا سۆزلىشەلەيدىغان بولدى، مەن بۇنىڭدىن ناھايىتى چوڭ روھىي تەسەللى تاپتىم، مېنىڭ بىر دىنبىر نىشانىم ھەر ۋاقىت مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئۈچۈن ياخشى ئىش، ئەمەلىي ئىش قىلىپ بېرىش، شۇ ئارقىلىق كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتىمنى تېپىشتىن ئىبارەت» دەيتتى.

(ئامىنە مەتتۇرسۇن)

نۇرلانغان ياشلىق

2005 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋىلايىتىمىزدە خىزمەتلەر ـ نى تەكشۈرۈپ يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئىسمائىل تىلىۋالدى ۋىلايىتىمىز ھەمدە خوتەن شەھىرى رەھبەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا «خو ـ تەن مىللىي سودا كوچىسى» قۇرۇلۇشى ئىش ئورنىغا كېلىپ، بۇ قۇرۇ ـ لۇشنى باش بولۇپ ئىشلەۋاتقان «شىنجاڭ ئاشتېشى» شەھەرچىسى ئۆي ـ مۇلۇك تەرەققىيات شىركىتى»نىڭ باش لىدېرى ئابدۇللادىن تەپسىلىي ئەھۋال ئىگىلەپ، ئۇنىڭ ئىگىلىك تىكلەش يولىدىكى تىرىش ـ چانلىقى ۋە خوتەن شەھىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى تېزلىتىش يولىدىكى جاسارىتىگە يۇقىرى باھا بەردى ھەمدە ئۇنى تېخىمۇ كۈچىنىپ ئىشلەپ، يېڭى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئىلھاملاندۇردى. بۇنىڭ ـ دىن روھلانغان ياش كارخانىچى رەھبەرلەرگە چوقۇم تىرىشىپ ئىشلەپ، ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە خەلقنىڭ ئۆزىدىن كۈتكەن ئىشەنچ، ئۈمىدىنى ئاقلاشقا ۋەدە بەرگەنىدى.

ئۇ ئۆزىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا رەھبەرلەرگە بەرگەن ۋەدىسىنى ئە ـ مەلگە ئاشۇرۇش يولىدا ھارماي ـ تالماي تىرىشتى.

ئىلى ئابدۇللا خوتەن شەھىرىگە قاراشلىق ئىلچى يېزىسىنىڭ قە ـ زىق دەرۋازا كەنتىدىن بولۇپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان

چاغلىرىدىلا ئۆزىنىڭ ئىرادىلىك، قەيسەر، تىرىشچان روھىنى نامايان قىلغان. ئۇ 1988 ـ يىلى شەرەپلىك ھالدا ھەربىي سەپتىن قايتقاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ زاپاس ئاشلىق ئىسكىلاتىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىدى ۋە بۇ جايدا ئۆزىنىڭ بۇرچىنى ياخشى ئادا قىلىش ئارقىلىق خىزمەتداشلىرىنىڭ قايىللىقى، ئىسكىلات مەسئۇللىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. 1989 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپ، 100 مىڭ يۈەن مەبلەغ توپلاپ، قاشتېشى سودىسى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ، خوتەننىڭ سەر-خىل تاشلىرىنى ئېچكىرى ئۆلكىلەرگە ئەكىرىپ ساتتى. ئۆزىدە توغرا تىجارەت قارىشى تۇرغۇزۇپ، سودىدا سەممىي، راستچىل، ئادىل بولۇپ، مۇئامىلدارلارنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرگەنلىكتىن، ئۇ-نىڭ تىجارەت ئىشلىرى يىلدىن ـ يىلغا رونىق تاپتى.

ئېلى ئابدۇللا خوتەن شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىدىكى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ئىجازىتىنى ئېلىپ، 2004 ـ يىلىغا كەلگەندە، سەك-كىز مىليون يۈەن مەبلەغ بىلەن پاي ھەسسىدارلىق تۈزۈمىدىكى «شىنجاڭ ‹قاشتېشى› شەھەرچىسى ئۆي ـ مۇلۈك تەرەققىيات شىر-كىتى»نى قۇردى. ئۇ، بىر يۈرۈش قائىدە ـ تۈزۈملەرنى تۈزۈپ، شىركەتنى زامانىۋى كارخانا باشقۇرۇش ئىزىغا سالدى.

2005 ـ يىلى 2 ـ ئايغا كەلگەندە، ئۇ، 50 مىليون يۈەن مەبلەغ توپلاپ، خوتەن شەھىرىنىڭ «ئىتتىپاق مەيدانى»نىڭ جەنۇبىغا «خوتەن مىللىي سودا كوچىسى»نىڭ قۇرۇلۇش بىناسىنى سېلىشقا ئاتلاندى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەتلەرنىڭ قوللىشى، ئالاقىدار تاماقلار-نىڭ خىزمەتلەرنى زىچ ماسلاشتۇرۇشى، ئۇنىڭ تىرىشىپ ئىشلىشى ئارقىسىدا، ئومۇمىي كۆلىمى 35 مىڭ كۋادىرات مېتىر كېلىدىغان «خوتەن مىللىي سودا كوچىسى»نىڭ قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، 2006 ـ يىلى 10 ـ ئايدا رەسمىي ئىشقا كىرىشتى. بۇ سودا بىناسى 400 نەپەردىن 500 نەپەرگىچە كىشىگە ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى يارىتتى. خوتەن شەھەرلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى «خوتەن مىللىي سودا كوچىسى» بىناسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانىنى خوتەن شەھىرىدىكى مۇھىم سودا ـ ساياھەت نۇقتىسى قىلىپ بېكىتتى ھەمدە كەچلىك بازارنى بۇ يەرگە

يۆتكىدى. بۇنىڭ بىلەن ئېلى ئابدۇللا بىر مىليون 200 مىڭ يۇەن مەبلەغ سەرپ قىلىپ، 30 كۆۋادىرات مېتىرلىق كەڭ ئېكرانلىق تېلېۋىزوردىن بىرنى سېتىۋېلىپ، مىللىي سودا كوچىسىنىڭ مەركىزىگە ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق، كەچلىك بازارنىڭ ھۆسنىگە تېخىمۇ گۈزەل ھۆسىن قوشتى. ئېلى ئابدۇللا «خوتەن مىللىي سودا كوچىسى»نىڭ ئالدىدا ھەر كۈنى كەچلىكى سودا قىلىۋاتقان تىجارەتچىلەردىن تىجارەت ئورنى ھەققى ئېلىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ تىجارەتكە تايىنىپ، تېزرەك نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشى ئۈچۈن قولايلىق يارىتىپ، شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

ئېلى ئابدۇللا 2007 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت، پەن ـ تېخنىكا مەركىزىنىڭ ئارقىسىغا 12 مىڭ 725 كۆۋادىرات مېتىر كۆلەمگە ئىگە «ئىتتىپاق» ئاھالىلەر ئولتۇراق بىناسىنى سېلىپ، ئۆي ـ مۇلۈك بازىرىنى جانلاندۇردى.

يىراقنى كۆرەر، شىجائەتلىك ياش كارخانىچى ئېلى ئابدۇللا ئۆز شىركىتى روناق تاپقاندا، مەدەنىيەت ـ مائارىپنى قوللاشنى، ئاجىز ـ يېتىملار، نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولۇشنى، قىسقىسى جەمئىيەت ئۈچۈن، خەلق ئۈچۈن پايدىلىق، ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلىشنى ئۇنتۇمىدى. ئۇ ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ، ھازىرغىچە ساخاۋەتلىك ئىشلار ئۈچۈن 100 مىڭ يۇەن نەق پۇل، 20 مىڭ 590 يۇەن قىممەتلىكى ھەر خىل ماددىي بۇيۇملارنى ئىئانە قىلدى. ھەر يىلى دۆلەتكە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باجنى ئاكتىپلىق بىلەن ۋاقتىدا تاپشۇردى. ئۇنىڭ شىركىتى 2006 ـ يىلى خوتەن شەھىرى بويىچە «باج تاپشۇرۇشتىكى ئۈلگىلىك ئورۇن» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشىپ تەقدىرلەندى.

جاسارەتلىك ياش كارخانىچى ئېلى ئابدۇللا يېتەكلەۋاتقان بۇ شىركەت كىچىكلىكتىن زوربىيىپ، ئاجىزلىقتىن كۈچىيىپ، ھازىرغا كەلگەندە، ئومۇمىي ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 25 نەپەرگە، مۇقىم مۇلكى 80 مىليون يۇەنگە يەتكەن، ئۇزۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان پۇقراۋى ئىگىلىكتىكى كارخانىغا ئايلاندى. ①

(ئۇيغۇلقاسىم مەتنىياز، ئىلھام ئوسمان)

① «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2008 ـ يىلى 31 ـ يانۋار سانىدىن)

«قانانلانغان» تونۇر

نان ــ ئەزەلدىن خەلقىمىزنىڭ كۈندىلىك ئاش ـ تاماق ئىستېـ ـمالىدا ئاساسىي ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن. نان ــ روشەن ئالاھىدىلىـك ـلەرگە تويۇنغان «نان مەدەنىيىتى»نى شەكىللەندۈرگەن. پۈتكۈل ئۇيـ ـغۇر مەدەنىيىتىنى نان مەدەنىيىتىدىن مۇستەسنا ھالەتتە تەسـەۋۋۇر قىلغىلى بولمىغانـدەك، «نان»نىمۇ «تونۇر»دىن مۇستەسنـا ھالەتتـە تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، نان ــ تونۇر مـەھسۇلاتـدۇر. تونۇرنى ۋاستە قىلماي باشقا ۋاستىلار ئارقىلىق پىشۇرۇلغان نـان، «نان»لىق خۇسۇسىيەتكە تويۇنغان، مۇكەممەل مەنـدىكى نان بـولال ـمايدۇ. تونۇر ــ ماتېرىيالى جەھەتتىنمۇ، قۇرۇلمىسى جەھەتـتىنمـۇ ئىنتايىن ئاددىي بولغان ئەسلىھە بولسىمۇ، «نان مەدەنىيىتى»دە كەم بولسا بولمايدىغان قۇرۇلمىدۇر.

20، 30 يىلدىن بۇيان بىزدە تۇرنىڭ كۆپلىكى، رەڭدارلىقى، سۈپىتىنىڭ ئەلالىقى، ئوزۇقلۇق قىممىتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن شۆھرەت قازانغان ئاش ـ تائام مەدەنىيىتىمىزنى مەملىكەتكە، دۇنـ ـياغا يۇزلەندۈرۈش توغرىسىدىكى چۈقانلار پات ـ پات كۆتۈرۈلۈپ تۇردى. نۇرغۇن سىناق ۋە ئورۇنۇشلار بولۇپ ئوتتى. شۇنىڭغا يارىشا دۆلىتىمىزنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىكى ئاساسلىق شەھەرلەردىلا ئـە ـمەس، ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرى، پاكىستان، تۈركىيە ۋە بىر قىسىم ئەرەب ئەللىرىدىمۇ ئۇيغۇر ئاشخانىلىرى قۇرۇلۇپ، ئـۇيغۇرلارنىڭ ئاشپەزلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ داڭقىنى چىقىرىپ، ئۇيغۇر تائام مەدە ـ نىيىتى ۋە ئۇ ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنى باشقا خەلقلەرگە تونۇشتۇرۇشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى.

ۋاھالەنكى، تونۇر مەھسۇلاتى بولغان «نان» ۋە «نان مەدەنىيـ ـتى»نى مەملىكەت ۋە دۇنياغا يۇزلەندۈرۈش، قازان مەھسۇلاتى بولغان «ئاش» ۋە «ئاشپەزلىك مەدەنىيىتى»نى مەملىكەت ۋە دۇنياغا يۇزلـەنـ ـدۈرۈشكە قارىغاندا روشەن ھالدا ئارقىدا قالدى. گەرچە ئاپتونوم

رايونىمىزدىن «دەرمان نانلىرى»، «ھەمراھ نانلىرى» قاتارلىق بىر قىسىم نانلار داڭلىق ماركا ياراتقان، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى بازارلارغا مۇۋەپپەقىيەتلىك كىرگەن بولسىمۇ، ئۇ «نان»لارنىڭ پەقەت بىر نەچچىلا خىلى بولۇپ، «نان مەدەنىيىتى»نىڭ «خەۋەرچىسى» سالاھىيىتىگە ئىگە بولالايدۇكى، ئۇنىڭ «تەڭدىشى» ياكى «ھەممىسى» بولالمايدۇ. ھەتتا، پۈتۈن كاۋاپ، ئاسما كاۋاپ، گۆشگىردە، سامسا، سامبۇسا قاتارلىق تونۇرنىڭ كوزىر مەھسۇلاتلىرىغا «خەۋەرچى»مۇ بولالمايدۇ. بۇ خىل كوزىر مەھسۇلاتلار پەقەت قىزىق ھارارىتى بىلەنلا ــ يەنى، تونۇردىن يېڭى ئېلىنغان، قومۇرۇلغان چاغدا ئىستېمال قىلىنغاندىلا ئاندىن ئۇلارنىڭ «پەيزى»نى ئالغىلى، تەمى، ھىدى، قۇۋۇتىنى تولۇق ھېس قىلغىلى ۋە بىلگىلى بولىدۇ. ئەمما، ئۇلارنى يەردىن ياكى ھاۋادىن ۋاكالىتەن توشۇش ئۈسۈلى بىلەن ئەۋەتىش ئارقىلىق، ئىچكىرى ئۆلكىلەر ۋە چەت ئەللەرگە تونۇتۇش مۇمكىن ئەمەس. پەقەت تونۇرنىڭ ئۆزىنى يۆتكەپ بارغان ۋە يۇقىرى قىممەتكە مەھسۇلاتلارنى نەق مەيدانىدا ئىشلەپچىقارغاندىلا ئاندىن مۇراد ــ مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ.

ئەنئەنىۋى تونۇرلارغا ئوتۇن ياكى تاشكۆمۈر يېقىلغۇ قىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن زور مىقداردا ئىس ــ تۈتەك ھاسىل بولىدۇ. كاۋاپ پىشۇرۇش ۋە نان يېقىش داۋامىدىمۇ كۆيگەن ياغ، نان ھىدى ئارىلاشقان ئىس ــ بۇس ھاسىل بولىدۇ. تونۇردىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ــ تۈتەك ھاۋانى بۇلغاپ، ئىمارەت، دەل ــ دەرەخلەرنى قارايتىۋېتىدۇ. كىشىلەرنىڭ نەپىسىنى بوغىدۇ. ھالبۇكى، بۇ ھال بارغانسېرى تەكتلىنىۋاتقان ۋە كۈچىيىۋاتقان مۇھىت ئاسراش، بۇلغىنىشنى ئازايتىش تەلەپىگە ماس كەلمەيدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ نان مەدەنىيىتىنى ئىچكى ئۆلكىلەر ۋە باشقا ئەللەرگە يۇزلەندۈرۈش، كېڭەيتىشكە توسالغۇ بولۇۋاتقان ئاساسلىق سەۋەب، دەل تونۇردىن كۆپلەپ ئىس ــ تۈتەك چىقىدىغانلىقى ۋە مۇھىتنى بۇلغايدىغانلىقىدا ئىدى. شۇڭا، نان مەدەنىيىتىنى سىرتقا يۇزلەندۈرۈش ئۈچۈن ئاۋۋال تونۇردىن ئىس ــ تۈتەك چىقىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش، يەنى «ئىس ــ تۈتەكسىز تونۇر» ئىختىرا قىلىش لازىم ئىدى.

«ئىس ـ تۈتەكسىز تونۇر»نىڭ بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ پاكىت بۇ سوئالغا جاۋاب بەردى ـــ تامامەن مۇمكىن. بۇ پاكىتنى بارلىققا كەلـ تۈرگەن ۋە بۇ سوئالغا جاۋاب بەرگەن كىشى قاراقاش ناھىيەسىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن دېھقان يىگىت ئېلى جاپپار ئىدى.

ئارمىنى چوڭ كىچىك ئۈستا

ئېلى جاپپار قاراقاش ناھىيە قويچى يېزىسىنىڭ كونا ئېرىق كەنـ تىدە تۇغۇلۇپ ئۆستى. ئاتا ـ ئانىسى مۇمىن دېھقان ئىدى. ئۇ تۇغۇلـ غان چاغ ـــ 1974 ـ يىلى دۆلەتكە مىسلىسىز بالايىئاپەت كەلتۈرگەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» تېخى ئاخىرلاشمىغان ۋاقىت ئىدى. ئاش ـ نانغا تويماي چوڭ بولۇۋاتقان ئېلى جاپپار بىر نەچچە يىل ئىچىدە تۆت ئۈكىغا ئاكا بولدى. باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە چىقتى. يېشىغا قارىغاندا ئەقلى تېزرەك ئۆسۈۋاتقان كىچىك بالا ئېلى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تىنىم تاپماي ئىشلىسىمۇ، ئۆزىنىڭ كىتاب ـ دەپتەر پۇلى، بەدەل پۇلى قاتارلىقلارنى غەملەپ بېرەلـ مەي قىينىلىۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ ئىقتىسادچانلىق بىلەن ئوقۇش» دېگەن چىرايلىق نام ئاستىدا، ئوقۇغۇچىلارغا پات ـ پات «كونا تۆمۈر، بوتۇلكا، كونا كىتاب ـ گېزىت ئۆتكۈزۈش» ۋەزىپىسى چۈشۈپ تۇراتتى. ئۆيىدە بىكار تۇرىدىغان تۆمۈر ـ تەستەك، بوتۇلكا يوق ئىدى. تىنىمسىز ئىشلەپ گالىنى ئاران ـ ئاران تويغۇزۇۋاتقان ئەھۋالدا، گېزىت ـ ژۇرنالغا مۇشتەرى بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. لېكىن، مەكتەپكە بۇ نەرسىلەرنى ئۆتكۈزمىسە، پۇل تاپشۇرۇشى كېرەك ئىدى.

ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تارتىۋاتقان جاپا ۋە تەڭقىسلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەن ئېلى ھۇنەر ئۆگىنىپ پۇل تېپىش ئىرادىسىگە كەلدى. مەن بۇ ئۆيدىكى بالىلارنىڭ چوڭى، شۇڭا، ھۇنەر ئۆگىنىپ پۇل تېپىپ ئاتا ـ ئانامغا ھەمقام بولۇشۇم كېرەك، دەپ ئويلايتتى ئۇ. ئۇ ئىشچان، چىداملىق، ئەقىللىق ئىدى. ئۆسمۈرلۈك دەۋرى بىلەن خوشلىشىپ، يىگىتلىك بوسۇغىسىدىن ئاتلىغاندا تۇرلۇك ئۇن تا-

ماقلىرى، گۈرۈچ تاماقلىرى، شورپىلارنى ئېتىشنى، تۇرلۇك قورۇ-مىلارنى قورۇشنى تولۇق ئۆگىنىپ ئۇستا ئاشپەز بولۇپ قالدى. 19 يېشىدا دۇكان ئايرىپ بىر كىچىك ئاشخانىغا خوجايىن بولدى.

مۇستەقىل تىجارەت قىلىش كىچىك ئېلى ئۇستامنى ئاز ـ تولا پۇلغا ئىگە قىلدى. ئاتا ـ ئانىسىغىمۇ ئۇبدانلا قول ـ قانات بولالايدىغان بولدى. ئاشپەزلىك داۋامىدا، ناۋاي ئۇستاملار بىلەن ئارىلىشىپ يۈرۈپ، تونۇر كاۋىپى، زىخ كاۋىپى قاتارلىق تۇرلۇك كاۋاپلارنى پىشۇرۇشنى، گۆشگىردە، سامسا قاتارلىق تۇرلۇك نانلارنىڭ يېقىش تېخنىكىسىنىمۇ پىششىق ئۆگىنىۋالدى. ئۇ دائىم تىجارىتىنى كېڭەيتىشنى، كۆپرەك پۇل تېپىشنى، ئاتا ـ ئانىسى پۇخادىن چىققۇدەك، ئەل ـ يۇرتىنىڭ نەزىرىگە ئىلىنىغۇدەك بىر ئىشلارنى قىلىشنى ئۇمىد قىلاتتى. لېكىن، بۇنىڭغا مەبلەغ كېتەتتى. بۇ كىچىك ئاشخانىدا ئۇنداق كۆپ پۇل تېپىش مۇمكىن ئەمەستەك قىلاتتى. قارا-قاش ـــ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ھۇنەرۋەنلەر يۇرتى. ئۇيغۇرلاردا بار ھۇنەرنىڭ ھەممىسى بۇ يۇرتتا تېپىلىدۇ، بۇ يۇرتتا ۋايىغا يېتىدۇ. بۇ يەردە ئاشپەز، ناۋاي ساماندەك تولا، رىقابەت كەسكىن ئىدى.

ئېلى ئۇستام كىچىك ئاشخانىغا تايىنىپ، ئارمانىغا يېتىشنىڭ تەسلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇ كۆپرەك پۇل تېپىشنىڭ، مەبلەغنى تېزرەك جۇغلاشنىڭ يوللىرى ئۇستىدە ئويلىنىشقا، ئاداش ـ ئاغىنىلىرى بىلەن مەسلىھەت قىلىشقا باشلىدى.

يىراق يۇرتلاردا «پارتىزان» چىلىق

ئېلى ئۇستام 23 ياشقا كىرگەن يىلى سۇيۇملۇك يۇرتىدىن ئايرىلىپ يىراق سەپەرگە چىقتى ـــ بىر قانچە ئاغىنىلىرىگە شېرىك بولۇپ، ئىچكى ئۆلكىلەردە ئۇزۇم تىجارىتى قىلىشقا ئاتلاندى. دۆلەتىمىزنىڭ كۆپ قىسىم ئۆلكىلىرىنى ئايلاندى. ئۇنىڭ كۆنلىرى غالتەك ھارۇغا قۇرۇق ئۇزۇم بېسىپ، چوڭ ـ كىچىك كوچىلاردا ئۇزۇم سېتىش بىلەن ئۆتىدىغان بولدى. ئۇ يەرلەردە ئادەم كۆپ بولغىنى بىلەن، ئۇزۇم ئالىدىغانلار كۆپ ئەمەس ئىدى، كۆپرەك سودا

قىلىش، جىقراق پۇل تېپىش ئۈچۈن، سەھەردىن ئاخشامغىچە توخ-تىماي مېڭىشقا، ئۇزۇم پۈللىرىدىن «ھايان» ئايرىۋېلىشقا توغرا كە-لەتتى. بۇ بەك جاپالىق، «ھايىنى» ئاز ئىش ئىدى. توپ سودا قىل-سىمۇ بولاتتى. لېكىن، بۇنىڭغا يەنىلا تۇمەنلەپ مەبلەغ كېتەتتى. ئۇنداق مەبلەغ ئۇنىڭدا يوق ئىدى.

ئۇ جايلارنىڭ مەنزىرىسى بەك گۈزەل، تەرەققىياتى بەك يۇقىرى بولسىمۇ، پۇل بولمىسا، جاننى جان ئەتكىلى بولمايتتى. تاپقان پايدا «جان ساقلاش»قا كېتىپ قېلىۋاتاتتى. ئۇيغۇرچە تاماق تېپىپ يې-يىشمۇ قىيىن ئىدى. ئىلى ئۇستام ئۇ يەرلەرنى ئايلىنىپ ئۈزۈم سودىسى قىلىش داۋامىدا، ئاشپەز ۋە كاۋاپچى ئۇستىلارنىڭ تىجارە-تى ياخشى ئىكەنلىكىنى، ئۇ جايدىكى خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ قازان تاماقلىرى ۋە كاۋاپلىرىغا ئالاھىدە قىزىقىدىغانلىقىنى، تاپا-ۋەتلىك ئۈزۈم سېتىشقا قارىغاندا خېلى ياخشى بولىدىغانلىقىنى بايە-قىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ «ئات ئايلىنىپ ئوقۇرىنى تاپار» دېگەندەك، ئۈزۈم سودىسىنى تاشلاپ، ئەسلىي كەسپىنى قايتىدىن قولىغا ئا-لىدى. بىراق، ئاشپەزچىلىك، كاۋاپچىلىق قىلدى.

ئۇ ئاق پوسما ۋە خالات كىيىپ، كاۋاپدانغا تىزىلغان زىخ كاۋاپ-لىرىنى يەلپۈگەچ، ئانچە ئۆلچەملىك بولمىغان خەنزۇتىلىدا: «لەي، لەي، لەي، كاۋرۇ، كاۋچۆەنرۇ، شىنجاڭ كاۋچۆەنزۇ، يۇشياڭ يۈتيەندې كاۋ ياڭرۇ، چى يى چى، چاڭ يى چاڭ، بۇ شياڭ بۇ ياۋ چيەن!» دەپ توۋلاپ كاۋاپ سېتىشقا باشلىدى. كاۋاپنىڭ ھەقىقەتەن بازىرى ئىت-تىك، تاپاۋىتىمۇ يامان ئەمەس ئىدى. ئۇزۇم ساتقاندىكىدەك كۆنىۋيى سوكۇلداپ يۈرمەسمۇ بولاتتى.

بىراق، بۇ ئىشنىمۇ خاتىرجەم قىلغىلى بولمىدى. كاۋاپ خۇشبۇي ۋە مەززىلىك بولغان بىلەن كاۋاپداندىن گۆشنىڭ مەززىلىك ھىدى ئارىلاشقان ئاچچىق تۈتۈن چىقاتتى. ئۆينىڭ ئىچىگە ئەكىرسە بىر-دەمدىلا كۆي ئاچچىق ئىسقا تولۇپ نەپەسنى بوغاتتى. سىرتقا ئاچىق-سا، نەپەس بوغۇلمىغان بىلەن مۇھىت ئاسراش، شەھەر مەمۇرىيىتى-نى باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ «جەھلى»نى قاتۇراتتى. ئۇلار «مۇھىت-نى بۇلغىدىڭ، تۈتۈن چىقارماسلىققا ئامال قىلغىن»، دەپ تەربىيە

بېرەتتى. ئەمما تۇتۇن چىقارماسلىققا ئامال يوق ئىدى. تۇتۇن چىقىر-مىسا كاۋاپمۇ چىقمايتتى، پۇلمۇ كىرمەيتتى. شۇڭا ئۇ داۋاملىق «تۇ-تۇن چىقىرىش»قا مەجبۇر ئىدى. نەتىجىدە، مۇھىت ئاسراش، شەھەر باشقۇرۇش تارماقلىرى ياكى جەرىمانە قويۇاتتى، ياكى «گەپ ئاڭلىمى-غان كاۋاپدان»نى يىغۋالاتتى. ئۇ كاۋاپدانىنى چىرايلىق ۋەدىلەرنى بېرىپ يالۋۇرۇپ ـ يېلىنىپ قايتۇرۇۋالاتتى. لېكىن ئەتىسى بولمى-سا، ئۆگۈنى ھېلىقى «بەز قولاق» كاۋاندىدىن يەنە ئىس چىقىشقا باشلايتتى. تۇتۇلۇپ قالماسلىق ئۈچۈن دائىم ئورنىنى ئۆزگەرتىپ «پارتىزانلىق» قىلاتتى.

«پارتىزانلىق» بىر شەھەردە ئاقمىسا، يەنە بىر شەھەرگە يۆتكىلەتى-تى. شۇنداق قىلىپ ئالتە يىل ئىچىدە تېخنىن شەھىرى، خېبىي ئۆل-كىسىنىڭ شىجياجۇاڭ شەھىرى، گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ بېيخەي شەھىرى، لىيۇجۇ شەھىرى، جېجىياڭ ئۆلكىسىنىڭ فاڭجۇ، نىڭبو، تەيجۇ شەھىرى قاتارلىق جايلاردا كاۋاپچىلىق قىلدى. ئەمما، ھەممە يەردە «قازانىنىڭ قولىقى تۆت» بولۇپ چىقتى. مۇھىت ئاسراشقا بولغان تەلەپ ھەممە يەردە قاتتىق، تۇزۇم ھەممە يەردە چىڭ ئىدى.

ئوت تۇتاشقان پىلتە

ئۇ، 1998 ـ يىلى بولغان ئىش ئىدى ـــ ئۇ چاغدا بۇ پارتىزان كاۋاپچىمىز تەيجۇ شەھىرىنىڭ لىيۇچاۋ دېگەن يېرىدە كاۋاپچىلىق قىلىۋاتقان ۋاقىتلار ئىدى. كاۋاپ بۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ بەكمۇ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشكەن بولۇپ، خېرىدارلار ئىچىدە بىر كىشى ئۇنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇ ھەر كۈنى كېلىپ بىر نەچچە زىخ كاۋاپ يەپ كېتەتتى. ئىككىسى بىر ـ بىرىنىڭ نام ـ شەرىپىنى بىلمىسىمۇ قىزغىن سالاملىشىدىغان بولدى.

بىر كۈنى ئۇنىڭ كاۋاپدىنى يەنە «سولاق»قا چۈشۈپ قالدى. ئۇ-نىڭ ئىچى پۈشۈپ ئولتۇرغاندا ھېلىقى خېرىدار ئۇنى ئىزدەپ كەلدى ۋە بۈگۈن نېمىشقا كاۋاپ ئەتمىگەنلىكىنى سورىدى. ئېلى جاپپار بولغان ئىشنى سۆزلەپ بەردى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئارىسىدا ئىما ـ

ئىشارەتلەر ئارىلاشقان بىر مۇنچە سۆھبەت بولۇپ ئۆتتى. ئېلى جاپ چار چۈشەندىكى، ئۇ كىشى جۈڭگو بىلەن تەيۋەن سودىگەرلىرى شە رىكلىشىپ ئاچقان بىر زاۋۇتنىڭ جۈڭگو تەرەپ خوجايىنى ئىكەن. بۇ زاۋۇتتا ئائىلە ئېلېكتىر سايمانلىرى، شۇ قاتاردا مىكرو دولقۇن لۇق دوخوپكا ئىشلەپچىقىرىلىدىكەن. ھېلىقى خوجايىن ئۇنى زاۋۇتقا بېرىپ كۆرۈپ بېقىشقا تەكلىپ قىلغاچ ، دوخوپكىدا كاۋاپ پىشۇرسا بولىدىغان ـ بولمايدىغانلىقىنى سوراۋاتاتتى.

ئېلى جاپپار تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ زاۋۇتقا باردى. دوخوپكىلارنى كۆردى. بۇنىڭغا قىزىقىپ بىر نەچچە زىخ كاۋاپ پىشۇردى. دوخوپكا ھەقىقەتەن تېز قىزىيدىكەن، كاۋاپمۇ يۇمشاق پىشىدىكەن. ئەمما، ئۇ نىڭ ئىشىكىنى ئاچقان ھامان ياغنىڭ كۆيۈشىدىن ھاسىل بولغان ئاچچىق ئىس كاۋاپ بىلەن بىللە چىقاتتى. كاۋاپنىڭ تەمى ھەر ھالدا يامان ئەمەس بولسىمۇ، كاۋاپدان ئۇستىدە ئوچۇق قويۇپ پىشۇرغان كاۋاپتىن قانداقتۇر بىر يېرى چېنىپ قىلىۋاتقاندەك ھېس قىلدى.

ھېلىقى خوجايىن: «كاۋاپتىن ئىس چىقمايدىغان قىلغىلى بولمامدۇ؟» دەپ سوراپ قالدى. بۇ ئەسلىدىلا قاملاشمىغان سوئال بولسىمۇ، ئېلى جاپپارنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. ھەر قانداق گۆشنى ھارارەتكە قاقلاپ پىشۇرغاندا ئۇنىڭدىن سۇ ئارىلاش ياغ تامىدۇ، بۇنى توسۇپ قېلىش مۇمكىن ئەمەس، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ، ـــ ياغ تېمىپ چوغقا ياكى دوخوپكىنىڭ تۆمۇر تەگلىكىگە چۈشكەندە كۆيۈپ ئاچچىق ئىسقا ئايلىنىدۇ. ئەجەب قاملاشمىغان سوئال بولدىغۇ بۇ، ئەجەبا، كاۋاپنى قىزىق ھارارەتسىز ئەتكىلى بولسۇنمۇ؟ ـــ ئۇ مۇشۇلارنى ئويلاۋېتىپ كۆڭلى يۇرۇپ كەتكەندەك بولدى، ـــ ۋاي توختا، ياغ پەقەت چوغ ياكى قىزىق مېتالغا تەگكەندىلا كۆيۈپ ئىس چىقىدۇ. مۇبادا سۇغا تامسىچۇ؟ مىكرو دولقۇنلۇق دوخوپكىنىڭ تېگىگە سۇ قاچىسى ئورنىتىلسىچۇ؟

ـــ بولغىدەك، ـ دېدى ئۇ ھېلىقى خوجايىنغا قاراپ، دوخوپكىنىڭ قىزىتىش دېتاللىرى يان تەرەپكە ئورنىتىلسا، تېگىگە سۇ قاچىسى چىقىرىپ سۇ قاچىلانسا، كاۋاپتىن تامغان ياغ سۇغا چۈشسە ئىس چىقمايدۇ، ھارارەت يېتەرلىك بولسا كاۋاپ پىشۇپىرىدۇ.

ـــ توغرا، بەلەن چارە بولدى، ـــ دېدى خوجايىن خۇشاللىق بە-

لەن، ـــ بىز سەن دېگەندەك قىلىپ، 15 كۈن ئىچىدە يېڭىچە دو-خوپكا ئىشلەپچىقىرىمىز. شۇ چاغدا كېلىپ سىناپ باق، خالىساڭ زاۋۇتىمىزدا ئىشلەپ قال.

ئۇلار خوشلاشتى. شۇ خوشلاشقانچە ئىككىنچى ئۇچراشمىدى. چۈنكى ئېلى جاپپار بۇ يەردە مۇسۇلمانچە تاماق تېپىپ يېيەلمەي قېينىلىپ قالغان، يانچۇقىمۇ قۇرۇقدىلىپ قالغان، شۇڭا تونۇشلىرى بىلەن باشقا يۇرتقا كېتىپ قالغان ئىدى.

ئالاھازەل 2006 ـ يىلى ئۇ شىجياڭۇاڭ شەھىرىدە «پار-تىزان»لىق قىلىپ يۈرگەن كۇنلىرىدە، «ئەجەبا تونۇر بىلەن كاۋاپداننىمۇ ئىس ـ تۈتەك چىقمايدىغان قىلىپ ئۆزگەرتكىلى بولا-ماسمۇ»؟ بۇ سوئال ئۇنى ئارامدا قويمىدى. قولى ئىشقا بارمىدى. ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئىجاد ـ ئىختىرا پىلتىسىغا ئوت تۇتاشقان ئىدى. ئۇنى ئۆچۈرۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بولىدۇ، چوقۇم بولىدۇ. ھەر قانچە جاپا چەكسەممۇ، ھەر قانچە چىقىم تارتسامۇ، «ئىس ـ تۈتەك-سىز تونۇر»، «ئىس ـ تۈتەكسىز كاۋاپدان»نى ياساپ چىقمەن، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ۋە ئۆزئۆزىگە ۋەدە بېرەتتى، ـــ بۇلارنى چوقۇم يا-ساپ چىقمەن، ئىچكى ئۆلكىلەردە كاۋاپ تىجارىتى قىلىۋاتقان قە-رىنداشلىرىمىزنىڭ «پارتىزانلىق» ھاياتىغا خاتىمە بېرىمەن، شۇنداق قىلالىسام، خەلقىمىزنىڭ نان ۋە كاۋاپ مەدەنىيىتىنى ئىچكى ئۆل-كىلەرگىلا ئەمەس، خەلقئارا ئاغا يۇزلەندۇرۇشكىمۇ يول ئېچىلىدۇ.

ئېغىر بەدەل ۋە ئىس ـ تۈتەكسىز تونۇر

ئېلى جاپپارنىڭ ئىختىرا ئىشقىدا يانغان يۈرىكى ئۇنى ئارامدا قويمىدى. ئۇ 2007 ـ يىلى تىجارىتىنى تاشلاپ يۈرتىغا قايتىپ كەلدى. ئىش ـ تۈتەكسىز تونۇرنىڭ قۇرۇلمىسى ھەققىدە قايتا ـ قايتا ئويلاندى. ئاخىر بۇ خىل تونۇرنىڭ دەسلەپكى لايىھەسى كۆڭ-لىدە پىشىپ يېتىلدى. خوتەن شەھىرىدىكى ماھىر سېلىسار ئۇستاملارنىڭ ھەمكارلىقىدا قايتا ـ قايتا ياساش، ئۆزگەرتىش، سى-ناق قىلىش ئارقىلىق شۇ يىلى 10 ـ ئايدا ئاخىرى «كۆپ ئىقتىدار-

لىق ئىس ـ تۇتەكسىز تونۇر» مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا دۇنياغا كەلدى ۋە مۇناسىۋەتلىك تارماقلارغا پاتىنىت ھوقۇقى ئىلتىماسى سۇندى. 2008 ـ يىلى 7 ـ ئايدا مەملىكەتلىك پاتىنىت ھوقۇقىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىپ، پاتىنىت ھوقۇقى گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەنە «كۆپ ئىقتىدارلىق ئىس ـ تۇتەكسىز كاۋاپدان» كەشپىياتىغا كىرىشتى. ئەمەلىيەت داۋامىدا، بۇ ئىككى خىل مەھسۇلاتنىڭ لايىھەسى، ماتېرىيالى، قۇرۇلمىسى، ئېنېرگىيە مەنبەسى، مەشغۇلات تەرتىپى ۋە قائىدىسى قاتارلىقلارنى تېخىمۇ ئەۋزەل، تېخىمۇ ئەپچىل، تېخىمۇ قولايلىق قىلىپ ئۆزگەرتىش ئۈستىدە تىنىمسىز ئىزدەندى. سېلىسار ئۇستاملار زېرىكىپ قالـسىمۇ ئۇ زېرىكمىدى، تېرىكىپ قالسىمۇ، ئۇ تېرىكمىدى، كۆپ ئىقـتىدارلىق ئاپتوماتىك ئىس ـ تۇتەكسىز تونۇر بىلەن كاۋاپداننىڭ ئاپتوماتىك تىزگىنلەش قۇرۇلمىسىنى ياسىتىش ئۈچۈن ئۇرۇمچى، سانجى قاتارلىق جايلاردىكى تەتقىقات ئورۇنلىرىغا نۇرغۇن قېتىم باردى، كەلدى، كۆڭلىدىكى لايىھەسىنى بىر ـ بىرلەپ چۈشەندۈردى. نەچچە ئون مىڭ يۈەن پۇل خەجلىدى. لېكىن، ئۇلار ياساپ بەرگەن نەرسە لايىھەسىدىكى مەھسۇلاتنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇن كەلمىدى.

ئاخىرى بۇ قۇرۇلما خوتەن شەھىرىدىكى «يەرلىك مۇتەخەسسىس»لەر تەرىپىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ياسالدى. ئىس ـ تۇتەكسىز تونۇر بىلەن كاۋاپدانىنىڭ ئىقتىدارى تېخىمۇ مۇكەممەل، قۇرۇلمىسى ئەپچىل، مەشغۇلاتى قولاي ھالەتكە كەلتۈرۈلدى.

بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئېغىر بەدەل تۆلىدى. ئۇ ئىلگىرى ئارام ئالماي پۇل تاپىدىغان ئادەم ئىدى. كاتتا باي بولمىسىمۇ، ھېچنېمىگە زار ئەمەس ئىدى. ھېچكىم ئالدىدا قىزارمايتتى. ئەمدى ئۇ ئارام ئالماي كىرىمى يوق بىر ئىشقا پۇل خەجلەيدىغان ئادەمگە ئايلاندى. ئون نەچچە يىل ئىشلەپ تاپقان نەچچە ئون تۈمەن پۇلى تۈگىدى. قاقسەنەم بولۇپ قالدى. بىر مۇنچە قەرزگىمۇ بوغۇلدى. گاھىدا بىر نەچچە يۈەن پۇلنى تېجەش ئۈچۈن ئاچ ـ توق قېلىشقا، قەرز ئېلىش ئۈچۈن كىشىلەر ئالدىدا قىزىرىش، تاتىرىشقا توغرا كەلدى. لېكىن، بۇ ئە-

زىمەت بۇلارنىڭ ھەممىسىگە چىدىدى. چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ چوقۇم مۇۋەپپەقىيەت قازىنىدىغانلىقىغا، قولدىن بىرىپ قويغانلارنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇۋالالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئاخىر ئۇ كۆزلىگەن مەقسىتىگە يەتتى.

ئىلى جاپپار كەشىپ قىلغان «كۆپ ئىقتىدارلىق ئىس ـ تۈتەك سىز تونۇر»نىڭ يېرىم ئاپتوماتىك تىپى، ئاپتوماتىك سىگناللىق تىپى، ئاپتوماتىك ئاۋازلىق تىپى قاتارلىق ئۈچ خىل تىپى بار. تونۇر گەۋدىسى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا شور، كوزا ۋە ئۈچ مىللىمېتىر قېلىنلىقتىكى تۆمۈر تاختاي قاتارلىق ئۈچ خىل ماتېرىيالدىن يەتتە خىل ئۆلچەمدە ياسالغان. ئەڭ كىچىكلىرىنىڭ ئېغىرلىقى 25 كىلوگرام بولۇپ، ئائىلىلەردە ئىشلىتىشكە باب كېلىدۇ. ئەڭ چوڭلىرىنىڭ ئېغىرلىقى 150 كىلوگرام بولۇپ، چوڭ تىپتىكى ئاشخانا، رېستورانلاردا ئىشلىتىشكە باب كېلىدۇ. تونۇر گەۋدىسى تۆمۈر قۇرۇلمىلىق رامكىنىڭ مەركىزىگە جايلاشتۇرۇلغان بولۇپ، رامكا ئاستىغا چاق بېكىتىلگەن. ئۇنى ئىتتىرىپ ماڭدۇرۇش ئارقىلىق خالىغان جايغا يۆتكىگىلى بولىدۇ.

بۇ خىل تونۇرنىڭ ھەر قانداق تىپ، ھەر قانداق تۈرىدىكى نۇسخىسىغا ئوخشىمىغان جايلارنىڭ شارائىتىغا ئاساسەن ئېلېكتر توكى، تەبىئىي گاز، سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز، تاشكۆمۈر، ئوتۇن قاتارلىقلارنى يېقىلغۇ قىلىشقا بولىدۇ. يەنە تونۇر تېگىنىڭ مەركىزىدىكى «ئوتخانا» ئەتراپىغا «ئېلېكتىرلىك چوغلىنىش تاختىسى»، «گاز پۈركۈگۈچ»، «شامالدۇرغۇچ شالا» قاتارلىقلار جايلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئەگەر مەشغۇلات كۇنۇپكىسى ياكى تىزگىنەكتىكى «ئېلېكتىر» كۇنۇپكىسى بىسىلسا، «چوغلىنىش تاختىسى» ئاپتوماتىك ھالدا «ئوتخانا» ئېتىزىغا ئۇدۇللىنىدۇ. ئەگەر «گاز» ياكى «كۆمۈر»، «ئوتۇن» كۇنۇپكىسى بىسىلسا، «گاز پۈركۈگۈچ» ياكى «شامالدۇرغۇچ شالا» ئاپتوماتىك ھالدا «ئوتخانا» تېگىگە ئۇدۇللىنىدۇ.

تونۇر تېگىنىڭ دۇئارى بىلەن مەركىزىدىكى «ئوتخانا» ئارىلىقىدىكى قىسمىغا «سۇ ئوقۇرى» ياسالغان بولۇپ، تونۇرنى قىزىتىش ۋە نان يېقىش، كاۋاپ پىشۇرۇش داۋامىدا سۇ جۇمكىدىن كەلگەن سۇ، «سۇ

ئوقۇرى»دا ئايلانما ئېقىم ھاسىل قىلىدۇ. قىزىتىش داۋامىدا ھاسىل بولغان ئىس ـ تۈتەك ۋە نان يېقىش، كاۋاپ پىشۇرۇش داۋامىدا تامغان ياغ، ھاسىل بولغان بۇس قاتارلىقلارنى ئوقۇردا ئېقىۋاتقان سۇ سۈمۈ-رۇپ چىقىپ كېتىدۇ. تونۇرنى قىزىتىش داۋامىدا تونۇر ئېغىزى تۇۋاق بىلەن ئېتىپ قويۇلىدىغانلىقتىن، تونۇر سىرتىغا ئىس ـ تۈ-تەك چىقمايدۇ. شۇڭا «ئىس ـ تۈتەكسىز تونۇر» دېيىلىدۇ.

ئىس ـ تۈتەكسىز تونۇرنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىزىتىش نۇقتىسى 1300 سېلسىيە گىرادۇسقا يېتىدۇ. لېكىن ئادەتتە نان يېقىش، كاۋاپ پىشۇرۇشقا 500 سېلسىيە گىرادۇسلۇق ھارارەت يېتەرلىك بولغاد-لىقتىن، تونۇرنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىگە قاراپ 10~5 مىنۇت ۋاقىت ئىچىدىلا تونۇر «ئاقىرىپ» مەشغۇلاتقا لايىق ھالەتكە كېلىپ بولىدۇ.

بۇ خىل تونۇرلار ھەر خىل نانلارنى پىشۇرۇشقا، پۈتۈن كاۋاپ، ئاسما كاۋاپ، زىخ كاۋىپى، ياقما كاۋاپ ۋە تۇخۇم پىشۇرۇشقا باب كېلىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭغا «كۆپ ئىقتىدارلىق ئىس ـ تۈتەكسىز تونۇر» دېگەن ئىسىم تولىمۇ خوپ كەلگەن («كۆپ ئىقتىدارلىق ئىس ـ تۈ-تەكسىز كاۋاپدان»مۇ ئىقتىدارى، ئالاھىدىلىكى ۋە ئىش پىرىنسىپى جەھەتلەردە «كۆپ ئىقتىدارلىق ئىس ـ تۈتەكسىز تونۇر»غا ئوخشاپ كېتىدۇ. پەقەت قۇرۇلمىسى جەھەتتە قىسمەن پەرقلىنىدۇ. سەھىپە-نى تېجەش ئۈچۈن گەپنى ئۇزارتمايمىز).

«كۆپ ئىقتىدارلىق ئىس ـ تۈتەكسىز تونۇر» دۆلەتنىڭ پاتېنت گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ئىچكىرىدىكى بەزى زاۋۇتلار ئۇنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ھوقۇقىغا خېرىدار بولدى ۋە 500 مىڭ يۈەن باھا قويدى. لېكىن، ئېلى جاپپار ئۇنى سېتىشنى خالىمىدى. ئۇ، بۇ پۈلنى ئاز كۆرگىنى يوق ئىدى. پۈلغىمۇ تازا ئېھتىياجلىق ئىدى. ئەمما ئۇ، ناۋايچىلىق قىلىدىغان، كاۋاپچىلىق قىلىدىغان قېرىنداش-لىرىغا بۇ خىل مەسۇلاتنى ئەرزانراق باھادا تەمىنلەپ بېرىش، ئۇلارنىڭ تەلىپى بويىچە ياساپ بېرىش، قىسقىسى، ئۇلارغا تەننەرخ جەھەتتە ئەرزان، ئالاقىلىشىشتا قولايلىق بولۇشنى كۆزدە تۇتۇپ ساد-مايى قويدى. ئۆز جايىمىزدا ئىشلەپچىقىرىدىغان زاۋۇت قۇرۇپ تۇر-

www.uyghurkitap.com

كۈملەپ ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن، مەبلەغ سالغۇچى خېرىدار ئىزدەر مەكچى بولدى ۋە مۇشۇ مەقسەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىۋاتىدۇ.

ئېلىي جاپپارنىڭ نەچچە يىللىق تىرىشچانلىقى، تارتقان جاپاسى، تۆككەن تەرى، سەرپ قىلغان نەچچە ئون تۈمەن پۇلى بىكار كەتمىدى. گەرچە ئېغىر بەدەل تۆلىگەن بولسىمۇ، ئاخىرى مەقسىتىگە يەتتى، ئۇنىڭ ئارزۇسى قاناتلاندى. ياق، تېخىمۇ توغرىسى ئۇنىڭ جاپالىق ئەجرى بەدىلىگە خەلقىمىزنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە تونۇرى ياشلىنىپ «قانات»لاندى. بۇ تونۇر ئەمدى ئىس ـ تۈتەك چىقارمايدىغان، مۇھىتنى بۇلغىمايدىغان «قانات»لىرى بىلەن يىراقلارغا ـــ ئىچكى ئۆلكىلەرگە، بەلكى چەت ئەللەرگە پەرۋاز قىلىدۇ. بىز ئۇيغۇرلارنىڭ تۈرلۈك نان، كاۋاپلىرىنى ئۇ يەرلەرگە ئېلىپ بارىدۇ. خەلقىمىزنىڭ شانلىق ئاش ـ تائام مەدەنىيىتى ۋە دوستلۇقىنى ئۇ يەرلەردىكى خەلقلەرگە تەقدىم ئېتىدۇ.

(مۇھەممەتئىمىن سابىر)

كەشپىيات ئۇنى دۇنياغا تونۇتتى

زەپەر ناخشىسى ياڭرىغان يېڭى ئەسىرنىڭ تۇنجى يىلى ياشلىق ھەۋەسلىرى يالقۇنلاپ تۇرىدىغان سۇ قۇرۇلۇش تېخنىكى توختىمۇھەممەت جاپپار ئۈچۈن ئېيتقاندا ئاجايىپ مەنىلىك ئۇزىغان، ئۆزگىچە خاسىيەتلىك بىر يىل بولدى. چۈنكى، ئۇنىڭ ئالتە تۈرلۈك كەشپىياتى دۆلەتنىڭ ئالتۇن پاتېنت ھوقۇقىغا، ئۈچ تۈرلۈك كەشپىياتى خەلقئارادا ئالتۇن مېدال مۇكاپاتىغا ئېرىشىپ دىيارىمىزدىكى ئەڭ بەختىيار كىشىگە، دۇنياغا تونۇلغان ھۆرمەت ئىگىسىگە ئايلاندى.

قاراقاش ناھىيەسىنىڭ زاۋا يېزىسىدىكى بىر دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپ، چوڭ بولغان توختىمۇھەممەت 1993 ـ يىلىدىن 1998 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سۇچىلىق فاكۇلتېتىدا ئوقۇپ مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتكۈزۈپ، قاراقاش ناھىيەلىك سۇ ئېلېكتىر ئىدارىسىغا تەقسىم قىلىنغاندىن كېيىن ئۆل-

چەش ـ لايىھەلەش كەسپى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ ئىلىم ـ پەننى قىزغىن سۆيەتتى ۋە خەلققە ئەمەلىي نەپ بېرەلەيدىغان بىرەر ئۇسكۇننى كەشپ قىلىپ، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا تۆھ-پە قوشۇشنى ئويلايتتى.ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان مەزگىللىرىدە ئۇ-نىڭ ئاشۇ ئۇيـ ـ ئىنتىلىشلىرى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كۆچلۈك گۇلخانىغا ئايلاندى. قىسقىغىنە خىزمەت مۇساپىسىدە ئۇنىڭ ئارزۇسى رېئاللىققا ئايلىنىپ چېچەكلەپ مېۋە بەردى. توختىمۇھەممەت 1999 ـ يىلىدىن 2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە يېزا ـ بازارلارنىڭ ئې-رىق ـ ئۆستەڭ تومىلىرىنى لايىھەلەش قۇرۇلۇشىغا تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىپ، 26 كىلومېتىردىن كۆپرەك ئۆستەڭنى ئىلمىي ئۇسۇل بويىچە ئۆلچەپ ياساشقا ئەجىر سىڭدۈرۈپ، ناھىيەنىڭ سۇ قـۇ-رۇلۇشىغا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقانلىقتىن ئۇچ يىلدا ئۇدا «مۇنەۋۋەر كادىر»، «ئىلغار تېخنىك» بولۇپ باھالاندى. ئۇ زىممىسىگە ئالغان ئۆلـ-چەش ـ لايىھەلەش ۋەزىپىسىنى يۇكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئادا قىلغاندىن سىرت، دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىنى يېڭىلىق يارىتىشقا سەرپ قىلدى. تەكرار تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئاپتوموبىل، تىراك-تورلارنىڭ بالونلىرى يەل قويۇپ بەرگەندە ئالدىن سىگنال بېرىش ئۇسكۇنىسى، سىم تارتىشتا ئىشلىتىلىدىغان «قولايلىق سۇپا»، قەلەم شەكىللىك ئارىلىق ئۆلچىگۈچ، يۈك ئاپتوموبىللىرى ۋە يولۇچىلار ئاپتوبۇسلىرىنىڭ ئوغرىدىن مۇداپىئەلىنىش توري، ھەر خىل موتور-لۇق قاتناش ۋاستىلىرىگە سەپلىنىدىغان ئۇزۇن تۇرۇبىلىق ئارقىنى كۆرسىتىش ئەينەكى، ھەر خىل قاتناش ۋاستىلىرىگە ئىشلىتىلىدىغان ئۇزۇراپ ـ قىسقىرالايدىغان ئۇزۇن تۇرۇبىلىق ئەينەك قاتارلىق ئالتە قۇرۇلمىنى كەشىپ قىلدى ھەمدە بۇ كەشپىياتلار 2001 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ دۆلەتلىك پاتېنت ئىدا-رىسىنىڭ پاتېنت ھوقۇقىغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ ئىچىدىن ئاپتوموبىل، تىراكتور بالونلىرى يەل قويۇپ بەرگەندە ئالدىن سىگنال بېرىش ئۇس-كۇنىسى، قەلەم شەكىللىك ئارىلىق ئۆلچىگۈچ، ئاپتوموبىللارنىڭ ئوغ-رىدىن مۇداپىئەلىنىش توري قاتارلىق ئۇچ تۈرلۈك كەشپىيات 2001 ـ يىلى 10 ـ ، 11 ـ ئايلاردا 2 ـ نۆۋەتلىك جۇڭخۇا پاتېنت تېخنىكىسى

كۆرگەزمىسى شياڭگاڭدا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا پەن ـ تېخنىكا كۆرگەزمىسىدە ئالتۇن مېدال مۇكاپاتىغا، توختىمۇھەممەت جاپپار شياڭ گاڭ خەلقئارا كەشپىيات پەن ـ تېخنىكىسى كۆرگەزمىسىنى ئۈيۇشتۇرۇش ھەيئىتى تەرىپىدىن «دۇنيا پەن ـ تېخنىكا نەتىجىلىرى مۇكاپاتى» غا ئېرىشىپ ۋەتىنىمىز، مىللىتىمىز ئۈچۈن شان ـ شەرەپ كەلتۈردى. بۇ ياش كەشپىياتچىنىڭ ئىسمى جۇڭگو مۇتەخەسسىسلەر قاتلىمىدىكى ۋە جۇڭگو پاتېنت نەتىجىلىرى قامۇسىغا، جۇڭگو يېڭى ئەسىر پاتېنت تۈرى توپلىمىغا ۋە كەشپىياتچىلار ئىسملىك لۇغىتىگە كىرگۈزۈلدى ھەمدە كەشپىيات نەتىجىلىرى ئامېرىكا، ئەنگلىيە، ياپونىيە، گېرمانىيە قاتارلىق تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردىكى مۇتەخەسسىس، ئالىملارنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشتى. توختىمۇھەممەت 2001 ـ يىلى 10 ـ ئايدا چىڭداۋدا ئۆتكۈزۈلگەن ئەقلىي مۈلۈك ھوقۇقى ۋە جۇڭگو كارخانىچىلىرىنىڭ تەرەققىيات مۇنبىرى يىغىنى، جۇڭگو پەن ئالىر ئاكادېمىيەسى، پەن ـ تېخنىكا مىنىستىرلىقى، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى پەنلەر ئاكادېمىيەسى، دۆلەت ئەقلىي مۈلۈك ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلار ئۈيۇشتۇرغان جوڭگو پاتېنت تەرەققىياتى ۋە پاتېنت ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا تەكلىپ قىلىندى. شان ـ شەرەپ ۋە مەدھىيە تومۇرلىرىدا ئىسسىق قېنى ئوقچۇپ روھى ئۇرغۇۋاتقان توختىمۇھەممەتكە ئەقىل ـ پاراسەت ۋە چەكسىز كۈچ ـ قۇۋۋەت بەخش ئەتتى. ئۇ پۈتۈن زېھنىنى يىغىپ يەنە ئېلېكترلىك ئىسسىقلىق ساقلاش بەلبېغى؛ قۇم ـ بوراندىن، ئاپتاپتىن مۇداپىئەلىنىش باش كىيىمى؛ چاڭ ـ توزاندىن ساقلايدىغان كىيىم ئاسقۇ؛ كۆپ ئىقتىدارلىق سىزغۇچ قاتارلىق 11 تۈرلۈك ئەسۋابنى كەشىپ قىلىپ، دۆلەتلىك پاتېنت ئىدارىسىغا يوللاشقا تەييارلاندى.

(جاپپار يۇنۇس)

ئۇنتۇلماس ماركا

خوتەن ناھىيەسى يېڭىئاۋات يېزىسىنىڭ ياڭاقچىلىق بازىسىدا كېتىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل روزىنىڭ خىيال قۇشلىرى نەلەرگىدۇ ئۇ ـ

چاتتى. جەمجىت ئېقىۋاتقان قازاقاش دەرياسى، يىلاندەك سوزۇلۇپ ياتقان دۆلەت يېڭى تاشيولى، ئالاھىدە يېزا ئىگىلىكى تەرەققىياتىنىڭ ھەيۋەتلىك مەنزىرىسى ئۇنىڭ ئويلىرىنى كەلگۈسىگە باشلاپ بارماقتا ئىدى...

ئەمدىلا 30 ياشقا كىرگەن شىنجاڭ «خوتەن ئېھسان يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات چەكلىك مەسئۇلىيىەت شىركىتى» نىڭ باش دىرېكتورى، مۇنەۋۋەر كارخانىچى ئابدۇرۇسۇل روزى باشقىلارغا ئوخشاشلا ئىش ئورنىدىن قېلىپ، قايتىدىن جاپالىق ئىگىلىك تىكلەش مۇساپىسىنى باشتىن كەچۈرگەن. ھايات مۇساپىسىدىكى ئالاھىدە سەرگۈزەشتىلەر ئۇنىڭدا جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلەش، قەيسەرلىك بىلەن يېڭىلىق يارىتىش روھىنى يېتىلدۈرگەن. بۇ خىل روھ ئۇنى سودا ساھەسىگە باشلاپ كىرىپ، ئۇنىڭ تۇرمۇشىنى ئىزدىنىش، تەرەققىيات، مۇۋەپپەقىيەتلەر بىلەن بېيىتقان.

ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتكۈزۈپلا پۇل تېپىپ ئائىلىسىنى بېقىشقا كىرىشپ كەتكەن ئابدۇرۇسۇل روزى بوش ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ، يەتتە يىل ئىچىدىلا ئالىي تېخنىكوم ۋە تولۇق كۇرسىنى تاماملاپ، كەسپىنى مالىيە بوغالتىرلىقىدىن ئىگىلىك باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتتى. 2001 ـ يىلى خىزمەت ئىپادىسى گەۋدىلىك بولغانلىقتىن، ئاشلىق پونكىتىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەندى. 2002 ـ يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك ئاشلىق سىستېمىسى تۇزۇلمە ئۆزگەرتىپ، ھەر قايسى ئاشلىق پونكىتلىرىدا ئادەم قىسقارتىشنى يولغا قويدى. ئابدۇرۇسۇل روزى يۇقىرىنىڭ تەلىپى بويىچە قول ئاستىدىكى 15 نەپەر ئىشچى ـ خىزمەتچىگە خىزمەت ئىشلىگەن بولسىمۇ، ھېچكىممۇ ئىش ئورنىدىن قېلىشنى خالىمىدى. ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئۇنىڭغا ئۆكتە قويۇپ: «ئۆزۈڭ ئالدى بىلەن ئىش ئورنىدىن قېلىپ، بىزگە ئۇلگە كۆرسىتىپ بەرمەمسەن؟» دېدى. ئابدۇرۇسۇل روزى ئۆزىنىڭ ياش ھەم جاسارەتلىك ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ: «بولىدۇ! مەن تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىش ئورنىدىن قېلىشنى قارار قىلدىم» دېدى.

2002 ـ يىلى ئابدۇرۇسۇل روزى ئاشلىق پونكىتىدىكى ئىش

ئورنىدىن قالغان تۆت نەپەر خادىم بىلەن بىرلىكتە 200 مىڭ يۈەن دەسمايە توپلاپ، قاراقاش ناھىيەسىدە كىچىك تىپتىكى يېمەكلىك مای ئىشلەپچىقىرىش كارخانىسىنى قۇرۇپ «ئېھسان» ماركىسىنى رويخەتكە ئالدۇردى. ئەمدىلا ۋۇجۇدقا چىقارغان كارخانا رونىق تېپىش ئۈچۈن ئىقتىسادقا موھتاج ئىدى، مەبلەغ قىيىنچىلىقى كارخانىنىڭ ئىلگىرىلەش قەدىمىنى توسۇپ قويۇۋاتاتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، «ئېھسان» ماركىسىنى تونۇتۇش ئۈچۈن ئابدۇرۇسۇل روزى ماركا ئوبرازى ـــ ئېلان تەشۋىقاتى ئېلىپ باردى. نەتىجىدە، ئابدۇرۇسۇل روزىنىڭ «ئېھسان» ماركىسىنىڭ تۇنجى مېۋىلىرى قولغا كەلدى.

2004 ـ يىل 6 ـ ئايدا ئابدۇرۇسۇل روزى «ئېھسان يېزا ئىگىلىك پەن ـ تېخنىكا تەرەققىيات چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى» نى قۇردى. مەبلىغى ئاران 200 مىڭ يۈەن بولغان ئەسلىدىكى كىچىك تىپتىكى كارخانا ئىككى يىل ئىچىدىلا تەرەققىي قىلىپ، رويخەتكە ئېلىنغان مەبلىغى تۆت مىليون يۈەن بولغان ئوتتۇرا تىپتىكى كارخانىغا ئايلاندى. بىر مىليون يۈەننى ياغ پىششىقلاپ ئىشلەش ئۈسكۈنىلىرى، تېخنىكا ئۆستۇرۇش ۋە مەھسۇلات سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە سەرپ قىلىپ، كۈنلۈك سالات مېيى ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى ئۈچ تونناغا، يىللىق ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى ئىككى مىڭ تونناغا، مۇقىم مەبلەغنى ئالتە مىليون يۈەنگە يەتكۈزدى. 2006 ـ يىلى «ئېھسان» يەنە بىر بالداق ئۆرلەپ، يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 34 مىليون يۈەنگە، سېتىش سوممىسى 32 مىليون يۈەنگە، پايدىسى ئىككى مىليون 560 مىڭ يۈەنگە، مەھسۇلاتنىڭ سېتىلىش نىسبىتى 100% گە يەتتى.

ئابدۇرۇسۇل روزى «ئېھسان» ماركىسى بىلەن ئىگىلىك تىكلەشكە باشلىغاندىن تارتىپ، مەھسۇلات سۈپىتىنى تەرەققىيات ئىستراتېگىيەسى قىلىپ بېكىتتى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت كارخانىچىلىرىنىڭ تەجرىبىلىرىنى ئاكتىپلىق بىلەن ئۆگىنىپلا قالماي، شاڭخەي، شەنزۇڭ قاتارلىق جايلاردىكى يېمەكلىك مای ئىشلەپچىقىرىدىغان داڭلىق كارخانىلارنى زىيارەت قىلىش، تەجرىبە توپلاش، بازار ئەھۋالىنى ئىگىلەش نەتىجىسىدە تەپەككۇرىنى كارخا-

نىنىڭ ماركسىنى مۇستەھكەملەشكە قارىتتى. مۇۋەپپەقىيەت تىلغا ئېلىنسا، ئابدۇرۇسۇل روزى «ئىشەنچ» دېگەن بىرلا سۆزنى تىلغا ئالدۇ. ئەمما، ئىشەنچنىڭ ئارقىسىدا ئېلان ئوبرازىنىڭ گۈزەللىكى، ئېھسانلىقلارنىڭ مەھسۇلات سۈپىتىدىن پەخىرلىنىش ھېسسىياتى، يېشىل يېمەكلىك ئۆلچىمىنىڭ تەلىپى ۋە ئىنچىكە خىزمەت، ئەمەلىيەتچىل ماركا يارىتىش جەريانى بار، ئەلۋەتتە.

2003 ـ يىلى كارخانا تۇنجى قېتىم مەھسۇلات سۈپەت ئۆلچىمىنى بەلگىلىگەن ئىدى. 2004 ـ يىلىدىن 2006 ـ يىلىغىچە ئۇدا ئۈچ يىل سۈپەت تەكشۈرۈش سىستېمىسىدىكى «ئىشلەپچىقىرىلىشى لايىقەتلىك مەھسۇلات»، «بازار باشقۇرۇشتا ئۆلچەمگە يەتكەن ئىلغار كارخانا»، دېگەن شەرەپلىك نامغا، 2005 ـ يىلى دۆلەت بازار يېتەكچىلىكى كومىتېتى تەرىپىدىن «جۇڭگو بازىرىدىكى ئىشەنچلىك يېمەكلىك» دېگەن نامغا ئېرىشتى. 2006 ـ يىلى ISO9001 خەلقئارا سۈپەت باشقۇرۇش سىستېمىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا «ئېھسان» ماركىلىق قوناق مېيى ۋە زىغىر مېيى «جۇڭگونىڭ يېشىل يېمەكلىكى» ئېتىراپنامىسىگە ئېرىشتى. 2006 ـ يىلى «ئېھسان» «قەشقەر سودا يەرمەنكىسى» دە تەبىئىي مەھسۇلات بولۇش سۈپىتى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئاشلىق ـ ماي سودىگەرلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتىپ، شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا 760 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىلىق ئېكسپورت توختامى ئىمزالىنىدى. «ئېھسان» ماركىسى دۆلەت ئىچىنى ئىگىلەپلا قالماي، ئوتتۇرا ئاسىيا بازىرىغا بۆسۈپ كىردى. شۇنىڭدىن باشلاپ، «ئېھسان» مايلىرىنىڭ سودىسى چېگرا پورتلىرىدا ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇردى.

ئابدۇرۇسۇل روزىنىڭ تەرەققىيات ئوي ـ پىكرى توختاپ قالمىدى. ياڭاق ماكانى خوتەنده ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئابدۇرۇسۇل روزى ھەر قېتىم تېلېۋىزوردىن ياڭاق تالقىنى، ياڭاق سۇتىنىڭ ئېلانىنى كۆرگىنىدە: نېمە ئۈچۈن خوتەنده بىرەر مۇنەۋۋەر ياڭاق تالقىنى مەھسۇلاتى مەيدانغا چىقمايدۇ، دەپ ئويلىناتتى. ئۇ ئاخىرى «ئېھسان» نىڭ بۇ ۋەزىپىنى تاماملىشىنى قارار قىلىپ ئىشقا كىرىشتى. ھەر تەرەپتىن قەرز ئېلىش ئارقىلىق، 150 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنغان يا-

www.uyghurkitap.com

ڭاقچىلىق بازىسى قۇرۇلۇپ، 300 مىڭ مو يەرگە ياڭاق كۆچەتلىرى تىكلىدى. خەلقئارالىق ئۆلچەمدىكى ھاۋا، تۇپراق ۋە سۇ رايىنى ئۆلچەش بويىچە، ياڭاق تالقىنى ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ئۆلچەمگە توشقان «يېشىل يېمەكلىك» ئېتىراپنامىسىگە ئېرىشتى؛ ۋۇيى جياڭنەن ئۇنىۋېرىستېتى يېمەكلىك ئىنستىتۇتى بىلەن تېخنىكا ھەمكارلىقى كېلىشىمى تۈزۈپ، «ئىھسان» ياڭاق تالقىنىنى سەھىيە ئۆلچىمى، سۈپەت ئۆلچىمى قاتارلىق جەھەتلەردە زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈپ، سۈپەت ئېتىراپنامىسى ئارقىلىق، ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىگە ئېكسپورت قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشتى.

(جياڭ خۇڭ)

بوشلۇقتىكى تۇلپار

بىزدە «يېتىلگەن باتۇردىن قىرىق يىلدا بىرى چىقىدۇ» دېگەن ماقال بار. دەرھەقىقەت مۆھتەرەم ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئېيتقاندەك «ئۆزلۈك بىر سۈزۈك ئەينەكتىن ئىبارەت، ئۆزلۈك ئەينىكى ئىنساننىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى ئىنسانلىق ماھىيەتلىرى بويىچە كامالەتكە ئېرىشتۈرۈش يولىدىكى كۆرۈنمەس كۆرسەتكۈچ ئەينەك.» ئۇنىڭ قىرلىرىدىن مۇقەددەس نۇر جىلۋە قىلىدۇ. ئۇنىڭ مۇقەددەس نۇرىدا ئۆزۈڭنى تونۇ! دېگەن قۇتلۇق سادا جاراڭلايدۇ. 21 ـ ئەسىردىن ئىبارەت رىقابەت دەۋرىدە ئۆزىنى تونۇپ، نىشانى كامالەت ئۈچۈن ئىزدىنىۋاتقانلارنىڭ بىرى غوجائابدۇللا روزىدۇر. ئەمدىلا 23 ياشقا كىرگەن بۇ دېھقان يىگىت دەۋرىمىز ياشلىرىغا خاس غەيرەت ـ جاسارەت بىلەن بوشلۇققا جەڭ ئېلان قىلىپ كۆزلىگەن مەقسەتكە يېيىتىپ، خەلقىگە شان ـ شەرەپ كەلتۈردى.

ناھىيە بازىرىدىن 25 كىلومېتىر، سايباغ يېزا بازىرىدىن 12 كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقان تۇزاقچى كەنتىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان غوجائابدۇللا روزى سەككىز ياش ۋاقتىدىلا ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. غوجائابدۇللا روزىنىڭ ئانا تەرەپ تۇغقىنى ئاقساراي

يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى مەمەت قۇربانىنىياز ئۇنى ئاقسارايى يېزىسىنىڭ چىنارباغ كەنتىدىكى ئائىلىسىگە كۆچۈرۈپ ئەكەلدى. ھەممە ئىشقا قىزىقىدىغان غوجائابدۇللا مەكتەپتىن قايتقان ۋاقىتلىرىدا يۇگۇرۇش، موللاق ئېتىش قاتارلىق تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. 11ياش ۋاقىتلىرىدا ئۇ نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى تام ئۈستىدە خۇددى يەر ئۈستىدە ماڭغاندەك تېز ھەم بىخەتەر ماڭاتتى. دەسلەپتە غوجائابدۇللانىڭ بۇ ئىشلىرىنى توسقان مەمەت قۇربانىنىياز ئۇنىڭدىكى بىر خىل يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى مۇئەللىمگە خاس سەزگۈرلۈك بىلەن تونۇپ، ئۇنى قوللاشقا، يېتەكلەشكە باشلىدى. دەسلەپتە تام ئۈستىدە ماڭغان غوجائابدۇللا كېيىنچە كۆل ئۈستىگە، ياڭاق دەرەخلىرىگە ئارغامچا تارتىپ ئۆتۈش نەتىجىسىدە ماھارىتى پەيدىنپەي ئۆسۈشكە باشلىدى. ئۇ 1989 ـ يىلى قاراقاش ناھىيەسى بويىچە پۇچاقچى يېزىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن «دېھقان، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت يىغىنى»غا قاتنىشىپ، ئېگىزلىكى 20 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 75 مېتىر كېلىدىغان ئارغامچىدىن بىخەتەر ئۆتۈپ بىر قوي بىلەن مۇكاپاتلاندى. 1990 ـ يىلى يەنە شۇ تۈردىكى مۇسابىقىگە قاتنىشىپ 300 يۈەن بىلەن مۇكاپاتلاندى. غوجائابدۇللا روزى 1996 ـ يىلى سايباغ يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتى نامىدا 11 كىشىلىك سېرىك ئۆمىكى قۇرۇپ قاراقاش ناھىيەسىنىڭ ھەر قايسى يېزا ـ بازارلىرىدا 100 مەيداندىن ئارتۇق نومۇر ئورۇنلاپ خەلق ئاممىسىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.1997 ـ يىلى 2 ـ ئايدا خوتەن ۋىلايىتى بويىچە لوپ ناھىيەسىدە ئېچىلىغان «دېھقان، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت يىغىنى» غا قاتنىشىپ ئېگىزلىكى 18 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 80 مېتىر كېلىدىغان ئارغامچىدا ماھارەت كۆرسىتىپ 500 يۈەن بىلەن مۇكاپاتلاندى. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەن غوجائابدۇللا روزى دارۇازلىققا ھەقلىق ئىشتىياق باغلىدى. بولۇپمۇ 1997 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئادىل ھوشۇر سەنشىيا بوغۇزىغا تارتىلغان پولات ئارغامچىدىن غەلىبىلىك ئۆتۈپ، جېنىس دۇنيا رېكورتىنى يارىتىقاندىن كېيىن، ئۇ ئۆز ماھارىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن قەتئىي نىيەتكە كېلىدۇ ھەمدە ناھىيەلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىگە ئىلـ

تىماس سۇنىدۇ. ناھىيەلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى ئۇنى قوللاپ 30 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، ئۇنىڭغا مەشىق قىلىش ۋە ماھارەت كۆرسىتىش سورۇنى ھازىرلاپ بېرىدۇ.

2001 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى سايباغ يېزىسىنىڭ تۇزاقچى كەنتى تەۋەسىدىكى تاغ ئاستى قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمدى.جاندىن ئۆتكۈدەك شۇنچىرغان سوغۇق بولۇشىغاقارىماي قاراقاش ناھىيەسى ۋە باشقا ناھىيە، شەھەرلەردىن كەلگەن 30 مىڭدىن ئارتۇق تاماشابىن بۇ يەرگە يىغىلغانىدى. قاراقاش ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى بۇ يەردە يېڭى ئەسىرنى كۈتۈۋېلىش مەدەنىيەت ـ تەنتەربىيە پائالىيىتى ئۆتكۈزدى. خوتەن مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى يالقۇن قادىر ۋە قاراقاش ناھىيەسىنىڭ رەھبەرلىرى ھەر مىللەت ئاممىسى بىلەن بىرلىكتە بۇ پائالىيەتكە قاتناشتى. خەلق سەنئەتچىلىرىنىڭ مول مەزمۇنلۇق نومۇرلىرىدىن كېيىن پائالىيەت دارۋازلىققا ئورۇن بەردى. كىشىلەر سايباغ يېزىسىدىن يېتىشىپ چىققان ياش دارۋاز غوجا ئابدۇللانىڭ ئىككى تاغ ئارىسىغا تارتىلغان ئۇزۇنلۇقى 350 مېتىر، ئېگىزلىكى 60 مېتىر كېلىدىغان پولات ئارغامچىدىن ئۆتۈش ماھارىتىگە تولىمۇ تەشنا بولغانىدى. كۆزلىرىدىن چەكسىز ئۈمىدۋارلىق چاقناپ تۇرىدىغان، ئۇچىسىغا سەنئەتلىك كىيىم، پۇتىغا دارۋازلىق ئايىغى كىيگەن بۇ يىگىت قولىغا ئېغىرلىقى 14 كىلوگرام، ئۇزۇنلۇقى ئالتە مېتىر كېلىدىغان تۆمۈر تەشەككىنى تۇتۇپ، مەزمۇت قەدىمى بىلەن پولات ئارغامچا ئۈستىگە چىقتى. پولات ئارغامچىنىڭ چىڭىتىلىش ئەھۋالى تازا ياخشى بولمىغاچقا، تەۋرىنىش زور ئىدى. شۇنچىرغانلىق سوغۇققا بەرداشلىق بېرىپ ھەم تېز، ھەم بىخەتەر كېتىۋاتقان غوجائابدۇللا روزى قەيسەر ئىرادىسى، باتۇرانە روھى بىلەن 350 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات ئارغامچىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈپ بىر پۇتىنى يەرگە تەگكۈزۈپلا يەنە بىر پۇتىنى كەينىگە بۇراپ بىرەر سېكۇنىتمۇ دەم ئالماي ئەسلىدىكى نۇقتىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ھاياجانلانغان تاماشىبىنلار ئالقىش يېاڭرىتىپ ئۇنىڭغا مەدەت بەردى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى چەكسىز ئىرادە ۋە ئىشەنچ ئۇنى ئاخىر مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتۈردى. غوجائابدۇللا بۇ قېتىم

350 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات ئارغامچىدىن ئىككى قېتىم ئۆتۈپ 700 مېتىر ئارىلىقنى توققۇز مىنۇت 20 سېكۇنتتا بېسىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىدىن سۆيۈنگەن تاماشابىنلار ئۇنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈردى. ئۇ بىر نەچچە مىنۇت ئارام ئېلىپلا يەنە ئارغامچا ئۈستىگە چىقتى. ئۇ كۆزىنى تېڭىپ قويۇپ مېڭىش، ئارقىسىغا مېڭىش، زوڭ-زىيىپ ئولتۇرۇش قاتارلىق خەتەرلىك ھەرىكەتلەرنى ئورۇنداپ تاماشا-بىنلارنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ ئاخىرقى نوقتىغا كەلگەندە ئىيالى گۈلچەمبىرەكنى ئۇنىڭ بوينىغا ئاستى. نەچچە يۈز تاماشابىن ئۇنى بېشىغا ئېلىپ رەئىس سەھنىسىگە ئېلىپ كەلدى، ھەر دەرىجىلىك ئورۇنلار ۋە ئامما ئۇنىڭغا گۈل، نەق پۇل يارەمم قىلدى، ئۇنىڭ مۇ-ۋەپپەقىيىتىدىن سۆيۈندى.

تۇنجى باشلىنىشتىن زور ئىشەنچ تاپقان غوجائابدۇللا روزى تې-خىمۇ زور نەتىجە يارىتىش ئىرادىسىگە كەلدى.ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا ناھىيەلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى 200 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق قەرز ئېلىپ غوجا-ئابدۇللا روزىغا ماھارەت سورۇنى ھازىرلاپ بېرىشكە كىرىشتى. ئۇلار نەچچە ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئۆزلىرى قول سېلىپ ئىشلەپ ئۇ-لۇغئاتا تېغى بىلەن تاتلىقسۇ تېغى ئارىلىقىغا ئېگىزلىكى 450 مې-تىر، ئۇزۇنلۇقى 1680 مېتىر كېلىدىغان پولات ئارغامچىنى تارتىپ چىڭىتىپ تەييار قىلدى. 2001 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى پە-لەك سەرداری غوجائابدۇللا روزىنىڭ دارۋازلىق ماھارىتى كۆرسىتىش پائالىيىتى ناھىيە بازىرىدىن 86 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئۇلۇغ ئاتاتېغى تەۋەسىدە ئۆتكۈزۈلدى. بۇ كۈنى ھاۋا ئوچۇق بولۇپ، ئىس-سىق بولسىمۇ، بىراق تاغ رايونىدا ئۇچ ـ تۆت بال شامال چىقىۋاتا-تتى. چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىلەردە كىشىلەر كۆرۈشكە تەشنا بولغان، خەلق «ئايروپىلان» دەپ تەخەللۇس قويۇۋالغان ئۇمىدلىك ياش دارۋاز غوجائابدۇللا روزى ئۇلۇغئاتا تېغى بىلەن پارالىل سو-زۇلۇپ ياتقان تاتلىقسۇ تېغىدىكى پولات ئارغامچىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىدا پەيدا بولدى. سائەت ئىككىدىن بەش مىنۇت ئۆتكەندە قو-لىغا 14.5 كىلوگرام ئېغىرلىقتىكى تۆمۈر تەڭشەكنى ئالغان بۇ

جەسۇر يىگىت مەزمۇت قەدەملەر بىلەن پولات ئارغامچىدا يۇرۇپ كەتتى. بۇ ۋاقىتتا يەر يۈزىدىكى 30 نەچچە مىڭ تاماشابىن ئۇنىڭغا ئۇمىد، گۇمانلىنىش نەزەرىدە قارىدى. ئىسسىق ھاۋا ۋە شامال كۈچى غوجائابدۇللانىڭ يولىغا ئاۋارىچىلىك كەلتۈرۈۋاتاتتى. چۈنكى كۆك قەھرىنى كېزىۋاتقان بۇ ئۇچقۇر پالۋاننىڭ دارۋازلىق كىيىمىنىڭ شامالدا كۈچلۈك يەلپۈنۈپ تۇرۇشى ھەر كىمنىڭ ئەندىشىسىنى ۋە ئۇنىڭ غەلىبىلىك ئۆتەلىشىگە بولغان گۇمانىنى قوزغاپ قويىاتتى. نەچچە مىڭ جۇپ كۆز ئۇنىڭغا تىكىلدى، بارا ـ بارا غوجائابدۇللانىڭ مەردانە سىماسى يىراقلاپ كىچىكلەشكە باشلىدى، كىشىلەر ئۇنىڭ شۇڭقاردەك قامىتىنى غىل ـ پاللا پەرق ئېتەلەيتتى. غوجا ئابدۇللا كېتىۋاتقان پولات ئارغامچا پەقەت نېپتىلىكتىن سېتىۋېلىنغان ئۇچ پارچە ئارغامچا بولۇپ قول بىلەن ئۇلىنىپ، ئادەم كۈچى بىلەن تاغ ئۇستىگە ئېلىپ چىقىلىپ ئاددىي ئۇسۇلدا تارتىلىپ چىڭىتىلغان، تېخنىكىلىك دەرىجىسى تۆۋەن، يانتۇلۇقى چوڭ، تەۋرىنىشى زور ئىدى. غەيرەت ـ شىجائەتلىك ياش دارۋاز غوجائابدۇللا روزى قەيسەرلىك بىلەن مېڭىپ ئاخىرقى نۇقتىغا بىخەتەر يېتىپ باردى. نۇرغۇنلىغان تاماشابىنلار بوشلۇقتىكى ئۇچقۇر پالۋاننى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ «بارىكاللا» دېگەن ئالقىش سادالىرى ئىچىدە رەئىس سەھنىسىگە ئېلىپ كەلدى. خوتەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنىدىكى خادىملار غوجائابدۇللا روزىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1680 مېتىر، ئېگىزلىكى 450 مېتىر كېلىدىغان پولات ئارغامچىدىن 29 مىنۇت 57 سېكۇنت 38 دەقىقە ئىچىدە ئۆتۈپ بولغانلىقىنى جاكارلىغاندا، پۈتكۈل تاغ ئارىسى گۈلدۇراس ئالقىش سادالىرىغا چۆمدى. ئۇنىڭ بۇ قېتىم ئۆتكەن تاغ ئارىلىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئادىل ھوشۇر خېڭشەن تېغىدىن ئۆتكەندىكى ئارىلىقتىن 281 مېتىر ئۇزۇن، ئېگىزلىكىمۇ ئادىل ھوشۇر ئۆتكەن ئېگىزلىكتىن 14 مېتىر ئېگىز ئىدى. خوتەن مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى يالقۇن قادىر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىگە ۋاكالىتەن ئۇنىڭ شەرىپىگە تون كىيدۇردى. قاراقاش ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ئۇنى بەش مىڭ يۈەن بىلەن مۇكاپاتلىدى. تاماشابىنلارمۇ بەس ـ بەستە 10 مىڭ

يۈەندىن ئارتۇق پۇل ئىئانە قىلىپ ئۇنىڭغا ئىلھام بەردى. ئاتا زېمىنىمىزنىڭ بۇ جەسۇر، قەيسەر، ئىرادىلىك ئوغلى غوجائابدۇللا روزى ئەمەلىي تۆھپىسى ئارقىلىق پارتىيە، ھۆكۈمەتكە، خەلقىگە جاۋاب قايتۇردى. 21 ـ ئەسىرنىڭ 2 ـ يىلى كىرىشى بىلەنلا قاراقاش ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىدىكىلەر ئەينى مەيداندا ئېلىنغان سىنئالغۇ لېنتىسى ھەم ھۆكۈمەت گۇۋاھلىق ئورنىنىڭ ئىسپاتىنى شاڭخەي جېنىس دۇنيا رېكورتى باش ئىشتابىغا ئېلىپ باردى. ئۇلار تەكشۈرۈپ كۆرۈپ غوجائابدۇللا روزىغا «دۇنيا جېنىس رېكورتى گۇۋاھنامىسى» بەردى.

بوشلۇقتىكى ئۇچقۇر پالۋان غوجائابدۇللا روزى شۇنىڭدىن كېيىنلا گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ تەلىپىگە بىنائەن گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدە ماھارەت كۆرسىتىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قايىللىقىنى قوزغىدى. ئۇنىڭ تېخى بوشلۇقتىكى نى ـ نى ئىنتىلىش، ئارزۇلىرى بار. ئۇ ئەجىر ـ مېھنىتى ئارقىلىق جاپا ـ مۇشەققەتنىڭ تەمىنى تېتىدى. ئەمما، ئۇ ھەرگىزمۇ يۈكسەك پەللە ئەمەس، پەقەت بىر باشلىنىش، يول تېخى ئالدىدا، قانائەتلىنىش ۋە قانائەتلەنمەسلىك، قانداق مېڭىش، قانداق ماڭماسلىق يەنىلا ئۆزىگە باغلىق. جالالىدىن رومى: «ئېرىشكەنگىلا قانائەت قىلىش مەنىۋى ئۆلۈم، زامان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ بىرلىكتە قەدەم تاشلاش ھاياتلىق» دېگەنىدى. بىز ئۇنىڭ ھاياتلىق ئالىمىنىڭ نۇرانە بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز، ئەلۋەتتە.

(غوجائابدۇللا مۇھەممەتئىمىن)

كەشپىياتچى ياش باغۋەن

ئەلى يۈسۈپكە بۇلتۇر ۋە بۇ يىل قوش ئامەت كەلدى. ئۇ بۇلتۇر ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى تەرىپىدىن پەننى ئومۇملاشتۇرۇش يازغۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلىنغانىدى؛ بۇ يىل 1 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى « ئادەم ۋە تۈپراققا زىيانسىز بىيو ـ باكتېرىيىلىك ئوغۇت ياساش ئۇسۇلى» ناملىق كەشپىياتى جۇڭخۇا خەلق

www.uyghurkitap.com

جۇمھۇرىيىتى پاتىنت ئىدارىسى، ئەقلىي مۇلۇك ھوقۇقى ئىدارىسى تەرىپىدىن پاتىنت ھوقۇقىغا ئېرىشتى.

ئەلى يۈسۈپ 1978 ــ يىلى 12 ــ ئايدا گۇما ناھىيەسىنىڭ دۇۋا بازىرىدا تۇغۇلغان. ئۇ ئالتە ياش ۋاقتىدىلا ئۇستازلىرىدىن كىشىنى ئويلاندۇرىدىغان سوئاللارنى سورايتتى. ئۇ دائىم ئۆيىدىكى رادىيو، سائەت، فاتىھون قاتارلىق نەرسىلەرنى چۆۋۈپ، قۇراشتۇرۇپ «ئويلىنايتتى». ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ بولغىچە « 100 مىڭلىغان نېمە ئۈچۈن؟» نى ۋە ئېدىسون، نيۇتون، گالىلېي، ۋولت قاتارلىق ئالىملارنىڭ تەرجىمھالىنى ۋە ئۇلارنىڭ تەتقىقات، كەشىپىياتقا دائىر ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ بولغاندى. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققاندىن كېيىن، ھەممە دەرسلەرنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنىش بىلەن بىللە، فىزىكا، خىمىيە، بىيولوگىيە، جۇغراپىيە، تەبىئەت دەرسلىرىگە بەكرەك قىزىقتى. ئۇ ياسىغان سىزغۇچ، ئۆچۈرگۈچ، دۇربۇن قاتارلىقلار ئوقۇتقۇچى ــ ئوقۇغۇچىلارنى قايىل قىلاتتى. ئۇ تاپشۇرۇقلارنى ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن، «ياساش، بۇزۇش، چۆۋۈش، قۇراشتۇرۇش» بىلەن ئالدىراش بولۇپ كېتىپ دەم ئېلىش، ئويناش دېگەنلەرنى ئۇنتۇپ قالاتتى. ئاتا ــ ئانىسىمۇ ئۇنىڭ «بۇزۇش، تۇزۇش، چۆۋۈش، قۇراشتۇرۇش» لىرىنى قوللايتتى ۋە چامىنىڭ يەتكۈدەك شارائىت يارىتىپ بېرەتتى.

ئەلى يۈسۈپنىڭ ۋىلايەتلىك پىداگوگىكا مەكتىپىگە قوبۇل قىلىنىشى، بىلىق كۆلگە ئېرىشكەندەك ئىش بولدى. ئۇ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلىرىنى مەكتەپنىڭ كۇتۇپخانىسى ۋە تەجرىبىخانىسىدا ئۆتكۈزدى. خاتىرە يېزىش، چىرتيوژ سىزىش، تەجرىبە قىلىش ئۇنىڭ دائىملىق ئادىتىگە ئايلىنىپ كەتتى.

1995 ــ يىلى 7 ــ ئايدا ئوقۇش پۈتكۈزگەن ئەلى يۈسۈپ گۇما ناھىيە دۇۋا بازارلىق باشلانغۇچ مەكتەپكە تەقسىم قىلىندى. ئۇ ما-تېماتىكا، تەبىئەت دەرسلىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆتۈش بىلەن بىللە، سىنىپ مۇدىرلىق خىزمىتىنىمۇ ياخشى ئىشلىدى. ئۇ ئوقۇغۇچىلار-نىڭ ھەر تەرەپلىمە ساپاسىنى تەڭ يېتىلدۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىپ، ئوقۇتقۇچى ــ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋە ئاتا ــ ئانىلارنىڭ ئېتىراپ قىل-

شىغا ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشتى.

ئەلى يۈسۈپ 1998 ـ يىلى دۈڭا بازارلىق ئوتتۇرا مەكتەپكە يۆتكەلدى. رەھبەرلىك ئۇنى فىزىكا، خىمىيە، بىيولوگىيە، تارىخ، ئەدەبىيات قاتارلىق دەرسلىرىنى بېرىشكە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ بىر ھەپتىدە بەش خىل دەرسنىڭ بەش خىل تەييارلىقى بىلەن 27 سائەت دەرس ئۆتتى. مەكتەپ رەھبەرلىكى ئۇنىڭغا يەنە مەكتەپنىڭ تەجرىبىخانىسىنى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. ئۇ مەكتەپ تاپشۇرغان ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلىغاندىن سىرت، يەنە تەتقىقات ۋە كەشپىياتقا ۋاقىت چىقاردى. ئۇنىڭ كېچە ـ كۈندۈز ئىشلەش، ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش، تەجرىبە قىلىش، كەشپ قىلىش روھى كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۇنىڭ 20 پارچىگە يېقىن ماقالىسى گېزىت، ژۇرنالالاردا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، كەسپداشلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى.

ئەلى يۈسۈپنىڭ ئىككى ئېغىزلىق ياتقى كىتاب ـ ژۇرنال، تەجرىبە سايمانلىرى ۋە ئەۋرىشكىلەر بىلەن تولغان «ئامبار» غا ئايلىنىپ قالدى. ۋىلايەتلىك پەن ـ تېخنىكا ئىدارىسى، پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى، ئەقلىي مۇلۈك ھوقۇقى ئىدارىسى ئۇنىڭغا كۆچلۈك مەدەت بەردى. ئۇنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تەتقىقاتى « فوسفور رودىلىرىنى ئانالىز قىلىش، كالىي تۇزىنى پىششىقلاش تېخنىكىسى، تۆمۈر رودىلىرىنى تاۋلاش ۋە ئۇنىڭدىكى قىممەتلىك مېتاللارنى ئايرىش تېخنىكىسىنى يېڭىلاش» مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى. بىكتۇەن 14 ـ دەۋرىيەسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى گۈرۈھى بۇ تەتقىقات تۈرىگە خېرىدار بولۇپ، رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈردى. ئۇنىڭ نېفىت ئايرىشقا دائىر بىر تۈرلۈك تەتقىقاتى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىپ، ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈش ئالدىدا تۇرماقتا.

مەكتەپ ئەلى يۈسۈپنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئۇنى 2004 ـ يىلى شىنجاڭ ماۋارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ خىمىيە فاكۇلتېتىغا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئۇ بىلىم ئاشۇرۇش جەريانىدا ئۆگىنىش بىلەن تەتقىقاتنى بىرلەشتۈرۈپ زور ئۇنۇمگە ئېرىشتى. ئۇ «ئاپتوموبىللار دىكى بۇلغىما گازلارنى تازىلاپ ساپلاشتۇرۇش ئەسۋابى»، «موريدىن

چىققان بۇلغىما گازلارنى تازىلاپ ساپلاشتۇرۇش ئەسۋابى»، «ئادەم ۋە تۈپراققا زىيانسىز بىيو باكتېرىيەلىك ئوغۇت ياساش ئۇسۇلى» قاتارلىقلار ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارىدى. ئۇ ئورۇمچىدىكى خەمىيە، بىيولوگىيە، فىزىكا، مېدىتسىنا ساھەسىدىكى مۇتەخەسسىسلەر قويۇق مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئۆزىنىڭ تەتقىقاتىغا پايدىلىق نۇرغۇن بىلىملەرنى قوبۇل قىلدى.

كېيىنرەك ئەلى يۇسۇپ ئۇيغۇر تېبابەتى دورىلىرىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشىپ كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى ياراتتى. ئۇ يۇقىرى قان بېسىمى كېسەللىكىگە شىپاھ قىلىدىغان «زىراۋەندە شەربىتى» نى، دىيابېت كېسەللىكىگە شىپاھ قىلىدىغان «ئاچچىق كاۋا كاپسۇلى» نى، راك كېسەللىكىگە مەلۇم جەھەتتە ئۈنۈم كۆرسىتىدىغان «ئۇزۇم تېلى، توغراق شەربىتى» نى ياساپ، ئالاقىدار ئورۇن ۋە موتەخەسسىسلەرنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى. «زىراۋەندە شەربىتى» ئىشلەپچىقىرىلىشقا باشلىدى. ئۇ ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى ئالىي تېخنىكومىدىكى ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئۇيغۇر تېبابەتى دورىلىرىنى ساقلاش مۇددىتىنى ئۇزارتىش قاتارلىق 13 تۈر ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارماقتا. ئۇنىڭ تەتقىقات ۋە كەشپىياتلىرىغا ھەمكارلىشىدىغان ۋە خېرىدار بولىدىغان ئورۇن ۋە شەخسلەر بارغانچە كۆپەيمەكتە.

ئەلى يۇسۇپ ئوقۇتۇش، تەتقىقات، كەشپىيات جەھەتلەردىكى نەتىجىلىرىگە ئاساسەن، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلار تەرىپىدىن كۆپ قېتىم مۇكاپاتلاندى ۋە تەقدىرلەندى.

(ئوبۇلقاسىم مەتنىياز)

دېھقانلارنىڭ ياخشى تېخنىكى

2004 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ۋاڭ دېنسەي كېرىيە ناھىيەسىنىڭ لەڭگەر يېزا توغراق كەنتىدە پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈرۈش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىپ، قايتىش سەپىرىدە ئېھتە-

ياتسىزلىقتىن ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتىپ، قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي 30 يېشىدا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ۋاپات بولغانلىقى توغرىسىدىكى شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان دېھقانلار كۆز يېشى قىلىپ ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە قاتتىق قايغۇردى.

ۋاڭ دېيەنسەي 2004 ـ يىلى 6 ـ ئايدا پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈ-رۈشكە يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ شۇگۇاڭ شەھىرىدىن كېرىيە ناھىيەسىگە كېلىدۇ. ناھىيە رەھبەرلىرى ئۇنى لەڭگەر يېزىسىنىڭ پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈرۈش خىزمىتىگە مەس-ئۇل قىلىدۇ. ئۇ، بۇ يېزىغا كەلگەندىن كېيىن، خىزمەت جەريانىدا تىل ئۇقۇشماسلىق قىيىنچىلىقىغا دۇچ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ۋاقىت بولسىلا ئۇيغۇر تىلىنى تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئىككى ئاي ئى-چىدە ئۇيغۇر دېھقانلار بىلەن سۆزلەشكۈدەك بولىدۇ.

لەڭگەر يېزىسىدا 13 كەنت بولۇپ، يالتىراق يېپىلغان پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈرۈش نۇقتىسى كۆپ، دائىرىسى كەڭ ئىدى. ئۇ ھەر بىر كەنتكە بېرىپ يالتىراق ياپىدىغان ئورۇننى تاللاش، سىم تار-تىش، قۇرۇلۇش قىلىش قاتارلىق ئىشلارغا يېتەكچىلىك قىلىش بە-لەن بىرگە، دېھقانلارغا پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈرۈش نەزەريەسىنى سۆزلەيدۇ ۋە ئۆزى بىۋاستە مەشغۇلات قىلىپ، ھەر بىر تېخنىكا-لىق ھالقىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرىدۇ. پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈرۈش لەڭگەر يېزىسىغا نىسبەتەن يېڭى ئىش بولغاچقا، دېھقانلار ئۇنى ئانچە بىلىپ كەتمەيدۇ. ئۇ، بۇ خىل ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىنچىكە ھې-سابات قىلىش ئارقىلىق، كۆكتات ئۆستۈرۈش چىقىمىنى تېجەش ئۈچۈن كۆپچىلىكىنى ئۇرۇق سېتىۋېلىپ مايسا ئۆستۈرۈشكە يې-تەكلەپ، ھەر بىر پارنىكنىڭ تەننەرخىنى 300 يۈەندىن تۆۋەنلىتى-دۇ. يالتىراق پارنىك ياساش جەريانىدا، دېھقانلار بىلەن تاماقتا، يې-تىپ ـ قوپۇشتا بىللە بولۇپ، ھېيت ـ بايرام، دەم ئېلىش كۈنلىرى ئارام ئالماي ئىشلەيدۇ. سىم تارتىش جەريانىدا قولى قاناپ كېتىدۇ، رەھبەرلىك ئۇنى ئارام ئېلىشقا دەۋەت قىلسىمۇ، ئۇ دەم ئالماي ئىش-لەۋېرىدۇ. ئۇنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى نەتىجىسىدە، يېزا بويە-چە 60 پارنىك ياساش ۋەزىپىسى سان ـ سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلىن-

غان هالدا ئورۇنلىنىدۇ. ئۇ هەر كۈنى كەنتلەرگە بېرىپ، پارتكومكى كۆكتاتلارنىڭ ئۆسۈش ئەهۋالىنى تەكشۈرۈپ، دېهقانلارغا قانداق چاغدا سۇغىرىش، قانداق چاغدا دورا چېچىشنى تەپسىلىي سۆزلەپ چۈشەندۈرىدۇ.

ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ناهىيە رەهبەرلىرى، ناهىيە بازىرى، يېزىدىكى كادىرلار ۋە ئاممىا كېلىشۋالغاندەك تەرەپ-تەرەپتىن كېلىپ ئۇنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا قاتنىشىدۇۋە ياخشى بىر تېخنىك خادىمنىڭ ئايرىلىپ قالغىنى ئۈچۈن قايغۇرىدۇ.①

(ئېلى ئىلى)

ئون توققۇز ياشلىق دېهقاننىڭ كەشپىياتى

چىرا ناهىيە نۇرى يېزا چوڭكۆل كەنتىدىكى 19 ياشلىق دېهقان ئېزىزجان ياسىن كەشپ قىلغان موتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ چىراغلىرىنى ئاپتوماتىك كونترول قىلىش ئەسۋابى جۈڭگو ۋە چەت ئەللىك كارخانىچىلارنى جەلپ قىلدى. ئېزىزجان ياسىن كىچىكىدىنلا ئەقىللىق هەم زېرەك بولۇپ، تەبىئەت هادىسىلىرىنى كۆزىتىشكە ماهىر ئىدى. ئۇ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە تەبىئىي پەنلەرگە بولۇپمۇ فىزىكا ئىلمىغا چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان بولۇپ، تەبىئەت هادىسىلىرى ۋە تۇرمۇشتىكى هەر خىل فىزىكىلىق هادىسىلەرنى چوڭقۇر كۆزىتەتتى. كونا ئاپتوموبىل ۋە كونا موتوسىكلىتلارنىڭ چىراغ نۇرىنىڭ سۇس هەم ئاجىز بولۇشى شوپۇرلارنىڭ كېچىدە يول يۈرۈشىگە ئاۋارىچىلىق تۇغدۇرۇپ، بەزىدە قاتناش هادىسىلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەبچى بولغانلىقى ئۈنى خېلىدىن بۇيان چوڭقۇر ئويغا سالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ مەسىلىنى هەل قىلىش ئۈچۈن، 2003 ـ يىلى 7 ـ ئايدىن ئېتىبارەن چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ باردى. بىر يىلغا يېقىن جاپالىق

① «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2005 ـ يىلى 30 ـ ئىيول سانىدىن)

تەتقىقات ئېلىپ بېرىش، قايتا ـ قايتا تەجرىبە ئىشلەش ئارقىلىق ئاخىرى موتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ چىراغلىرىنى ئاپتوماتىك كونترول قىلىش ئەسۋابىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياساپ چىقتى. ئۇ ـ نىڭ بۇ كەشپىياتى 2004 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ۋىلايەتلىك ئۆسمۈرلەر پەن ـ تېخنىكا سارىيى ئۈيۈشتۇرغان ياش ـ ئۆسمۈرلەر كەشپىيات نەتىجىلىرى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلۇپ، بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. شۇ يىلى 9 ـ ئايدا يەنە ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ كەشپىيات مۇسابىقىسىدا ئۇ ـ چىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى ھەم 2004 ـ يىلى 9 ـ ئايدا دۆلەتلىك ئەقلىي مۇلۈك ھوقۇقى پاتېنت ئىدارىسى تەرىپىدىن پا ـ تېنت ھوقۇقى گۇۋاھنامىسىغا ئېرىشتى. ياش دېھقان كەشپىياتچى ئېرىزجان ياسىن 2005 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى دۆلەتلىك ئەقلىي مۇلۈك ھوقۇقى پاتېنت ئىدارىسىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، بېيجىڭدا ئېچىلغان جۇڭگو پەن ـ تېخنىكا تۈرلىرىگە مەبلەغ سې ـ لىش، كەشپىياتچىلارنى جۇڭگو ۋە خەلقئارادىكى كارخانىچىلار بىلەن ئۇچراشتۇرۇش يىغىنىغا قاتناشتى. ئۇنىڭ بۇ كەشپىياتى يىغىن ئەھلىنى كۆچلۈك جەلپ قىلدى. يىغىن ئاخىرىدا جۇڭگو خەلقئارا مەبلەغ سېلىش گۇرۇھى، ئامېرىكا يېڭى ئېنېرگىيە مەبلەغ سېلىش شىركىتى، كانادا خۇلى خەلقئارا مەبلەغ سېلىش گۇرۇھى، يېڭى زېلاندىيە بايلىق ئېچىش گۇرۇھى، ئاۋستىرالىيە خەلقئارا سودا جەم ـ ئىيىتى قاتارلىق ئورۇنلار ئۇنىڭ كەشپىياتىنى سېتىۋېلىش توغرى ـ سىدا ئۇنىڭ بىلەن كېڭەشتى.

گۈزەل ياشلىق ھايات مەنزىلىدە جاپالىق مېھنىتىنىڭ خاسىيە ـ تىنى كۆرگەن بۇ كەشپىياتچى 2006 ـ يىلىدىن بۇيان تېخىمۇ روھلىنىپ، يەنە موتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ چاقنى ئۆزگەر ـ تىش، ئائىلىلەردە ئىشلىتىلىدىغان گاز ئوچاقلىرىدا خەتەرلىك ھا ـ دىسە يۈز بېرىشنىڭ ئۇنۇملۇك ئالدىنى ئېلىش قاتارلىق يېڭى كەش ـ پىياتلار ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارماقتا.

(ئۇيغۇلقاسىم مەتنىياز)

www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇر تىلىنى قانداق ئۆگەنىدىم؟

ئۇستەل ئۈستىگە قويۇلغان «ئۇيغۇر تىلى قوللانمىسى» دېگەن كىتاب مېنىڭ ئۆگىنىش جەھەتتىكى قىزىقارلىق ئىشىمنى ئېسىمگە سېلىپ قويدى.

ئېسىمدە قېلىشچە، خېيلۇڭجياڭدا خىزمەت قىلغان مەزگىلدە، يەنى 1987 ـ يىلى كۈزنىڭ بىر كۈنى خىزمەتدىشىمنىڭ ئۈستىلىدىكى گېزىتنى ئېلىپ قارىسام، «خەلق پۇلىدىكى تۆت ئاز سانلىق مىللەت يېزىقى» دېگەن ماۋزۇ كۆزۈمگە چېلىقتى ھەمدە دەرھاللا دىققەتىمنى تارتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن ماقالىنى تەپسىلىي ئوقۇپ چىقتىم. بۇ ماقالە مېنىڭ ئاز سانلىق مىللەت تىل ـ يېزىقىنى ئۆگىنىش قىزغىنلىقىمنى قوزغىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مەندە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشقا قارىتا كۆچلۈك ئىشتىياق پەيدا بولدى. ئۇزۇن ئۆتمەي پوچتا ئىدارىسى ئار ـ قىلىق ئۇرۇمچى، لىخاسا، كۆكخوت قاتارلىق جايلاردىن ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، «ئۇيغۇر تىلى قوللانمىسى»، «زاڭزۇ ئېلىپبەسى»، «موڭغۇل يېزىقىنى ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش»، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل تەزكىرىسى» قاتارلىق بىر يۈرۈش كىتابلارنى كەلتۈرۈپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ـ يېزىقىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشقا كىرىشتىم. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر، موڭغۇل، زاڭزۇ، جۇاڭزۇ قاتارلىق تۆت چوڭ ئاز سانلىق مىللەتنىڭ تىل ـ يېزىقىنى نۇقتىلىق ئۆگەندىم. 1993 ـ يىلى ھېيجىڭغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، مىللەتلەر نەشرىياتىدىكى ياسىن مۇئەللىمنىڭ ياردىمىدە «ئۇيغۇر تىلى قوللانمىسى» دېگەن كىتابنى لېنتىغا ئېلىۋېلىپ، خىزمەتتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئۇيغۇر تىلىنى تۇغرا تەلەپپۇز قىلالايدىغان بولدۇم. شۇ ۋاقىتلاردا مەن دائىم كەلگۈسىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىغا بېرىپ خىزمەت قىلسام ۋە ئۆگەنسەم نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى، ئۇيغۇر يولداشلار بىلەن بىرگە خىزمەت قىلسام، ئۇيغۇر تىلى سەۋىيەم كۆرۈنەرلىك ئۆسەتتى، دەپ ئويلايتتىم.

قىزىق ئىش، كونىلارنىڭ «تىلىسىڭ تاپارسەن» دېگىنىدەك 2002 - يىلى 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مەكتەپ مۇدىرى چوڭ يىغىندا مەكتەپ پارتىيە تەشكىلاتىنىڭ بىر قىسىم مۇنەۋۋەر كادىر ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى شىنجاڭغا تاللاپ ئەۋەتىپ، چېگرا رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپىغا ياردەم بېرىدىغانلىقى توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنى يەتكۈزدى. مەن ئاكتىپلىق بىلەن تىزىمغا ئالدۇردۇم ھەم غەربىي شىمالغا بېرىپ خىزمەت قىلىشنى ئىلتىماس قىلدىم. ئىلتىماسىمنى بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى تەستىقلىدى. مېنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا بېرىپ خىزمەت قىلىش ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشتى. شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى بېيجىڭ شەھىرىدىن تۆتىنچى تۈركۈمدە شىنجاڭغا ياردەم بېرىدىغان كادىرلاردىن 55 كىشى ئۈرۈمچىگە كەلدۇق. شۇ كۈنى چۈش سائەت 12 دە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىدە يىغىن ئېچىلىپ، ج ك پ مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۈروسىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن، ئاپتونوم رايونىڭ سابىق رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت قاتارلىق رەھبەرلەر سۆز قىلىپ، بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت قىلىدىغانلىقىمىزنى قىزغىن قارشى ئالدى.

رەھبەرلەرنىڭ غەمخورلۇقى ۋە ئۈمىدى ماڭا زور ئىلھام ۋە تۈرتكە بولدى. مەن ئېچىمدە: شىنجاڭدىكى ئۇچ يىللىق خىزمەت جەريانىدا تىرىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەپ، بىرەر نەتىجىگە ئېرىشىمەن، دەپ بەل باغلىدىم، ئۇزۇن ئۆتمەي بىز ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەڭ كۆپ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون ـــ خوتەن ۋىلايىتىگە ئەۋەتىلدۇق. خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن، بۇ يەردىكى چوڭ - كىچىك كوچىلار ۋە ماگىزىنلارنىڭ ھەممىسىدە ئۇيغۇرلار بارلىقىنى، ئۇلارنىڭ كىيىنىشى قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە، ئۆيلىرى تېپىك ئىسلامچە ئۇسلۇبقا ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدىم.

خەنزۇ، ئۇيغۇر مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىككى مىللەت ئارىسىدىكى چۈشىنىشنى تېزلىتىش ئۈچۈن مەن ئۇيغۇر تىلىنى تىرىشىپ ئۆگىنىشىم كېرەك ئىدى. شۇنىڭ بىلەن

www.uyghurkitap.com

مەن شىنجاڭغا كەلگەندىن بۇيانقى بىرنەچچە قېتىملىق يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ، ئۇيغۇر ئېغىز تىلىنى ئۆگىنىشكە كىرىشتىم. شىنخۇا كىتابخانىلىرىدىن «ئۇيغۇرچە سۆزلىشىشتىن 800 جۈملە»، «ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە لۇغەت» قاتارلىق كىتاب ۋە ئۇنىئالغۇ لېنتىلىرىنى سېتىۋېلىپ ئۆگەندىم. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇيغۇر دوستلىرىم بىلەن ئادەتتىكى سۆھبەتلەرنى ئېلىپ بارالايدىغان بولدۇم. مەن ئېغىز تىلىنى ئۆگىنىپلا قالماستىن، ئۇيغۇر تىلى يېزىقىنىمۇ ئۆگەندىم. ئۇيغۇر تىلى سەۋىيەمنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئەركىن بەكرىنىڭ تۈنۈشتۈرۈشى بىلەن خوتەن شەھىرىدىكى ئۇيغۇر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى پەرھاتنى يېتەكچى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ، ئۇيغۇر تىلى ئەدەبىياتى ۋە ھۆسن خېتىنى يېزىشنى سېستېمىلىق ئۆگەندىم. ئادەتتە خىزمىتىم ئالدىراش بولغان ۋاقىتتا ھەپتە ئاخىرىدىن پايدىلىنىپ، ھەر ھەپتىدە ئىككى سائەت دەرس ئاڭلىدىم. بىر مەزگىل ئۆگىنىشتىن كېيىن مېنىڭ ئۇيغۇرچە سەۋىيەم كۆرۈنەرلىك ئۆستى ھەم ئۇيغۇرچە ماقالىلەرنى يازالايدىغان بولدۇم. «بىر پارچە كونا دەرسلىك»، «مەن چەت ئەل تىلىنى قانداق ئۆگەندىم؟» قاتارلىق ماقالىلىرىم ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ 2003 ـ يىللىق «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىدا، 2004 ـ يىللىق «خوتەن مائارىپى» نىڭ ئىككىنچى سانىدا (ئۇيغۇرچە) ئېلان قىلىندى. ماقالەم ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر، خەنزۇ دوستلارنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالىدىم. ئۇلار مېنىڭ تىرىشىپ ئۆگىنىش روھىمغا قايىل بولغانلىقىنى بىلدۈردى ھەم مېنىڭ ئۆگىنىش سىرىمنى سورىدى. مەن پەقەت «كۆچ ـ لۇك ئۆگىنىش ئىشتىياقى، قەيسەر ئۆگىنىش ئىرادىسى، تىرىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەش روھى» دېگەن ئۇچ جۈملە بىلەنلا جاۋاب بەردىم.

بىزنىڭ دۆلىتىمىز كۆپ مىللەتلىك دۆلەت، خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالمايدۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالمايدۇ. بىزدەك ئاز سانلىق مىللەت رايونىدا خىزمەت قىلىۋاتقان خەنزۇ يولداشلار ئۇيغۇر تىلىنى تىرىشىپ ئۆگىنىشى، ئۇلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىشى، ئۇيغۇر يولداشلارمۇ خەنزۇ تىلىنى ياخشى ئۆگىنىپ، يېڭى بىلىملەرنى ئۆزلەشتۈرۈشى كېرەك. بىز

ئۆز ئارا تىل ئۆگىنىپ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىسەك، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرالايمىز.

(جاۋ شۇيلىڭ)

[ئىزاھات:] ئاپتور بېيجىڭ شەھىرىدىن تۇتۇنچى تۇركۈمدە شىنجاڭغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن كادىر، بېيجىڭ شەھەرلىك 92 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، ۋىلايەتلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ چەت ئەل تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولغان «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2004 - يىلى 8 - ئىيۇندىكى سانىدىن. پەرھات ئۇيغۇلقاسىم تەرجىمىسى).

ئەلىيۇلئەلا «جى شياۋلەن» جۇڭگو تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىندى

خوتەن ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3 - يىللىق تەجرىبە A سىنىپ ئوقۇغۇچىسى مەھمۇت مەتروزى 2005 - يىللىق ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدا 613 نومۇر ئېلىپ، مىللىي تىل - يېزىق ئىمتىھان نەتىجىسى جەھەتتە ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلىيۇلئەلا بولغانلىقتىن، جۇڭگو تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىندى.

مەھمۇت مەتروزى چىرا ناھىيەسىنىڭ نۇرى يېزىسىدا ئوقۇتقۇچى ئائىلىسىدە توغۇلغان بولۇپ، كىچىكىدىنلا تىرىشچان ئىدى. ئۇ 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان مەزگىلدە ئۇچ يىل ئۈدا «ئۇچتە ياخشى» ئوقۇغۇچى بولۇپ باھالىنىپ، ھەر ئوقۇش مەۋسۇمىدا 360 يۈەندىن 560 يۈەنگىچە ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشكەن. 2004 - يىلى ۋىلايەت بويىچە قانات يايدۇرۇلغان «ئىلغارلىقتا بەسلىشىپ، نەمۇنچىلىكنى قولغا كەلتۈرۈش» پائالىيىتىدە ئىلغار شەخس بولۇپ باھالىنىپ، مەمۇرىي مەھكىمە تەرىپىدىن مۇكاپاتلانغان. 2004 - يىلى 6 - ئايدا شەرەپ بەدىلەن ئاپتونوم رايونلۇق 5 - نۆۋەتلىك ئوقۇغۇچىلار قۇرۇلتىيى ۋە 8 - نۆۋەتلىك ياشلار قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان. 2005 - يىلى 1 - ئايدا مەركىزىي ئىتتىپاق كومىتېتى ۋە مەملىكەتلىك ئوقۇغۇچىلار بىرلەشمىسى تەرىپىدىن «جۇڭگو ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى جىڭتەي ئوقۇش مۇكاپاتى» غا ئېرىشىپ، 2500 يۈەن نەق پۇل بىلەن تارتۇقلانغان. مەك-

www.uyghurkitap.com

تەپمۇ مىڭ يۈەن بىلەن مۇكاپاتلىغان. 2005 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە ئۇيۇشتۇرۇلغان ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ بىيولوگىيە پېنى بويىچە زېھىن سىناش مۇسابىقىسىدە ئەلا نەتىجە بىلەن ئالاھىدە دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، مەكتەپكە شەرەپ كەلتۈرگەن.

ئۇ ئۆزى تىرىشىپ ئۆگىنىپلا قالماي، باشقىلارغا قىزغىن ياردەم بېرىپ، مەكتەپتە قانات يايدۇرۇلغان ھەر خىل پائالىيەتلەردە ئۈزۈپ چىققان. شۇڭا ساۋاقداشلىرى ئۇنى ھۆرمەتلەپ «جى شياۋلەن» دەپ ئاتاشقان. بۇ قېتىم ئۇ ماتېماتىكىدا 95 نومۇر، ئۇنىۋېرسال پەنلەردە 258 نومۇر، خەنزۇتىلىدا 134 نومۇر، ئەدەبىياتتا 126 نومۇر ئېلىپ، ئومۇمىي نەتىجە جەھەتتە ۋىلايەت بويىچە بىرىنچى، ئاپتونوم رايون بويىچە ئىككىنچى بولدى.

7 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئۇ جۇڭگو تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ چاقىرىق قەغىزىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار بۇ ئەقىللىق «جى شياۋلەن» نى قىزغىن تەبرىكلەشتى. ئۇ چەكسىز خۇشال بولۇپ ساۋاقداشلىرىنى تىرىشىپ ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈردى. ئۇ سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ چېڭدۇ شەھىرىدىكى غەربىي جەنۇب مىللەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر يىل ئوقۇغاندىن كېيىن 2006 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن باشلاپ جۇڭگۇ تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ رەسمىي ئوقۇغۇچىسى بولىدۇ.[1]

«جاھىل بالا»نىڭ كەشپىياتلىرى

ئۇ ئاخشاملىرى تېلېۋىزور كۆرۈشكە، بايرام كۈنلىرى باغچىلارنى سەيلە ـ ساياھەت قىلىشقا قىزىقمايتتى. ھېيت ـ ئايەمدە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە ھېيتلاپ بېرىشتىن، ئارام كۈنلىرى دوستلىرىنىڭ ئويۇن ـ تاماشاغا چاقىرىشىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئۆيگە بېكىنىۋالاتتى ـ دە، نېمىلەرنىڭدۇ چېرتىيوژلىرىنى سىزىپ، ئۈستەل سائىتى، رادىيو، ئۈنئالغۇ، VCD ئاپپاراتى، ئۇيۇنچۇق قاتارلىقلارنى چۇۋۇپ قۇراشتۇرۇش بىلەن ئاۋارە

① («خوتەن گېزىتى» نىڭ 2005 ـ يىلى 4 ـ ئاۋغۇست سانىدىن)

بولاتتى. باشقىلارنىڭ نەزىرىدىكى بۇ «غەلىتە مىجەز» لىك بالا خوتەن ناھىيە «تۆمۈر يول ئومىد باشلانغۇچ مەكتىپى»نىڭ 5 ـ يىللىق 2 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى ئەكرەمجان لېتىپ بولۇپ، ئالتە ياش ۋاقتىدىلا ئۇنى كەشپىيات ھەۋىسى ئەسىر قىلىۋالغانىدى.

ئۇ مەكتەپكە كىرىپ، ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتكۈدەك بولغاندا تېلېۋىزوردىن ئايروپىلانلارنىڭ كۆكتە لاچىنىدەك ئۇچۇۋاتقانلىقى، كېمە ـ پاراخوتلارنىڭ دەريا ـ دېڭىزلاردا لەرزان ئۈزۈۋاتقانلىقى، تۆمۈر يوللار ـ دىكى پاراۋوزلارنىڭ ئۈزۈن ئۆيلەرنى سۆرەپ ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەۋاتقانلىقى ۋە ھەر خىل ئاپتوموبىل، تىراكتورلارنىڭ كۆز ئالدىدىلا دولقۇنىدەك چېپىپ يۈرگەنلىكىنى كۆرگەندە ئەكرەمجاننىڭ گۆدەك قەلبىدە «بۇ ئاجايىپ جانلىق، لارنىڭ كارامەت كۆرسىتىشكە قانداق كۈچ سەۋەب بولغاندۇ؟» دېگەن سوئال تۇغۇلاتتى.

ئۇ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا مەكتەپ قىرائەتخانىسى، شىنخۇا كىتابخانىسىغا بېرىپ، پەن ـ تېخنىكىغا ئائىت كىتابلار، موتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىغا ئائىت قوللانمىلارنى ئوقۇش، ئۆزى سېتىۋالغان «ياش ـ ئۆسمۈرلەر پەن ـ تېخنىكا قوللانمىسى» نى ئىخلاس بىلەن ئوـ گىنىش ئارقىلىق سىرلىق تېپىشماققا جاۋاب ئىزدەيدى. ئۇ ئاخشىمى ھەممىدىن كېيىن ئۆخلاپ، سەھەردە بالدۇر تۇرۇپ، تۆت يىل زېرىكمەي ئۆگەنىدى ۋە تىنىمسىز ئىزدىنىپ، تەكرار سىناق ئېلىپ باردى. ئەكـ رەمجان ئاتا ـ ئانىسى خەجلىگىلى بەرگەن پۇللارغا بىرەر تال كەمپۈت ياكى چوكا مۇز چاغلىق نەرسىلەرنىمۇ ئېلىپ يېمەي تېجەپ، ئۆزىگە كېرەكلىك «گۆھەر» لەرنى سېتىۋالاتتى. شۇڭا ئۆينىڭ ئىچى ماتېرىيال ئامبىرىغا ئايلاندى. ھەممىلا يەردە ئۇنىڭ «ئامراق» لىرى پۈتقا پۈتلىشىپ تۇرغاچقا، ئەكرەمجاننىڭ ئانىسى پەرىدىگۈل بىر قانچە قېتىم ئاچچىقلاـ دى، دادىسى لېتىپ مۇھەممەت ئوغلىنىڭ ئوقۇشىغا، سالامەتلىكىگە تەـ سىر يېتىشىدىن ۋە بىخەتەرلىكىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنى ھەمىشە «ئەزرا ـ ئىل» بىلەن ھەپىلىشىدىغان بۇ خەتەرلىك ئىشتىن تەزدۈرمەكچى بولدى. بىراق ئۇلارنىڭ بۇ ئۇرۇنۇشلىرى كەم سۆز، ئارتۇقچە ئىشلارغا ئارىلاشـ مايدىغان، بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقمىغۇچە زادى بولدى قىلمايدىغان «جاھىل مىجەز» بالىنى پائالىيەتتىن چەكلىيەلمىدى. 2005 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئۇ ياسىغان باتارېيە ئارقىلىق ھەرىكەتلەندۈرۈلۈپ، تىزگىنەك بىلەن

كونترول قىلىنىدىغان ئاۋىياماتكا مودىلىنىڭ ۋىلايەت بويىچە ئۇيۇشتۇ-
رۇلغان ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ پەن ـ تېخنىكا ئىجادىيەتلىرى كۆرگەز-
مىسىدە بىرىنچى دەرىجىگە ئېرىشىشى غەمخانلارنى خۇش قىلىپ، ئەك-
رەمجاننىڭ ئىختىرا قىزغىنلىقىغا تېخىمۇ مەدەت بەردى. بىر جۈپ
بەختلىك ئەر ـ خوتۇن ئەينى يىللىرى ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تۈپەي-
لىدىن يۇقىرى بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەنلىك-
تىن ھازىرغىچە كۆڭلى غەش ئىدى. ئۇلار قولىدىن ئىش كېلىدىغان بۇ
ئۇمىدۋار پەرزەنتنىڭ ئىجادكارلىق روھىغا ئىلھام بېرىپ، ئالىي بىلىم
يۇرتلىرىدا ئوقۇش ئارزۇسىنى ئەملىگە ئاشۇرۇشى ئۈچۈن بىر ئېغىز
ئۆينى مەخسۇس ئۇنىڭغا مەشغۇلاتخانا قىلىپ تەييارلاپ بەردى ۋە مىڭ
يۈەنگە يېقىن پۇل سەرپ قىلىپ، كەم ـ كوتىلىرىنى تولۇقلىشىغا يار-
دەملەشتى. ئۇ ئاتا ـ ئانا مېھرىدىن كۈچ ـ قۇۋۋەت، ئۇستازلار تەلىمە-
دىن ئەقىل ـ پاراسەت ئېلىپ، پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن كەشپىياتقا كە-
رىشىپ كەتتى. ئۇ ئۆگىنىش قاينىمىغا شۇڭغۇپ، ماتېرىيال دۆۋىسىدىن
ئۇنچە سۈزۈش، باش قاتۇرۇپ سىزغان لايىھە ـ چېرتيوژلارنى ئەينەك
قىلىپ، بولقا، ئېكەك، قۇم چاق قاتارلىق ئاددىي ئەسۋابلار بىلەن مىڭ-
بىر جاپادا ياسىغان ساناقسىز زاپچاسلارنى كۆڭۈل قويۇپ قۇراشتۇرۇش،
10 قېتىم، 100 قېتىم تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق 2005 ـ يىلى 1 ـ
ئايدىن 2006 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىگىچە ئاپتوماتىك سۇ تار-
تىش ماشىنىسى، قاچا ـ قۇچا، بوتۇلكا يۇيۇش ماشىنىسى، ئۈچار ئاپ-
تومۇبىل، پىلانېر، كۆپ ئىقتىدارلىق ئورۇش ماشىنىسى، ئاپتومو-
بىللارغا باب كېلىدىغان سىلكىنىشتىن ساقلاش ئۇسكۇنىسى، ئاپتو-
ماتىك بايراق چىقىرىش ئۇسكۇنىسى قاتارلىق 11 تۈرلۈك كەشپىياتنى
مەيدانغا كەلتۈرۈپ، ئاتا ـ ئانىسى، مەكتەپتىكى ئۇستازلىرى،
ساۋاقداشلىرى ۋە جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنى ھەيران قالدۇردى. ئەك-
رەمجان لېتىپ ھازىر ئۆزى لايىھىلىگەن بىر كىشىلىك جىپنى مۇشۇ
يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ياساپ قۇراشتۇرۇپ، ئاممىغا بىلەن يۈز كۆرۈشتۇ-
رۇشكە تەرىشماقتا.①

(سىدىق قاۋۇز)

① «خوتەن گېزىتى»نىڭ 2006 ـ يىلى 22 ـ نويابىر سانىدىن)

يېقىنقى يىللاردىكى بىر قىسىم كەشپىياتلار

[ئىلاۋە:] ھۇنەر ـ سەنئەتنىڭ جېنى كەشپىياتتۇر، ئۇنىڭ ھا ـ ياتلىقىمىز ۋە مەۋجۇتلۇقىمىزدا تۈتقان ئورنى ناھايىتى زور. قەدىمدىن بۇيان بۇ زېمىنىدىكى خەلق ئۇزۇكسىز ئىزدىنىپ كەشپ ـ ئىجاد بە ـ لەن توختاۋسىز شۇغۇللىنىپ، «خوتەننىڭ ئۈچ گۆھىرى»نى بايقاش، توقۇش، ياساش ۋە ئۇنى تۇرمۇش مەئىشىتىدە ئىشلىتىشتىن تارتىپ، ئەڭ ئاددىي ئەسۋاب ـ سايمانلارنى كەشپ قىلىشقىچە جەريانلارنى ئە ـ مەلىيىتىدىن ئۆتكۈزدى. خاتىرىگە ئېلىنمىغان كەشپىياتلار سان ـ سا ـ ناقسىز بولۇپ، چىن مەنىسىدىن خەلقىمىزنىڭ ئىجادكار، كەشپىياتچى خەلق ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى. ئېلىمىز جۇملىدىن رايونىمىزدا كەشـ ـپىيات ئۈچۈن پاتىنت نومۇرى ئېلىش ـــ كەشپىيات ئىختىراپنامىسىگە ئېرىشىش ئىزىغا چۈشكەندىن كېيىن، بۇ رايوندا ھەرقايسى قاتلاملاردە ـ كى كىشىلەر يەنىلا تىنىمسىز ئىزدىنىپ، بىر بۆلۈك كەشپىياتلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. ھېلىھەم كەشپىيات بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ پاتىنت ئېچىنىڭ تۆۋەنرەك بولۇشى سەۋەبلىك بىر تۈركۈم كەشپىياتلارنىڭ ئۇن ـ تىنسىز ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ئاي ـ لىنىۋاتقانلىقىغا قارىماي، خوتەن ۋىلايەتلىك بىلىم مۇلۇك ھوقۇقى ئىدارىسى 1987 ـ يىلىدىن 2003 ـ يىلىغىچە تىزىملاپ باشقۇرغان بىر قىسىم كەشپىيات پاتىنتلىرى ئوقۇرمەنلەر ھۇزۇرىغا سۇنۇلدى.

ئاپتوموبىل ئېنېرگىيە تېجەش قۇرۇلمىسى

كەشپ قىلغۇچى: فاڭ جېنچېەن (خوتەندىكى 86264 ـ قىسمىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس (پاتىنت) نومۇرى: 86210778
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1987.12.23

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئاپتوموبىلغا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سۇيۇقلۇق بېسىملىق ئېنېرگىيە تېجەش قۇرۇلمىسى بولۇپ،

www.uyghurkitap.com

ئاپتوموبىلنى تورمۇزلىغاندا سەرپ بولغان ئېنېرگىيەنى ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ قۇرۇلمىنىڭ سۇيۇقلۇق بېسىم سىستېمىسى ئاساسەن ماي پومپا ـــ موتور، ماس قەدەملەشتۈرگۈچ ئايلانما كىلاپان ۋە تىزگىنلىنىدىغان ھالقىش مۇفتىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مۇفتا پېدالىنىڭ ھەرىكىتىدىن پايدىلىنىپ ماس قەدەملەشتۈرگۈچ ئايلانما كىلاپان ۋە تىزگىنلىنىدىغان ھالقىما مۇفتىنىڭ ھەرىكىتىنى تىزگىنلەيدۇ.

جۈپ دەستىلىك چالغۇ ـــ «دىلتار»

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇللا مەجنۇن (خوتەن ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس (پاتېنت) نومۇرى: 87200707
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1987.12.26

دىلتار ـــ ھەم قىللىق ھەم سوقما چالغۇ ئىقتىدارىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان، كامالچە بىلەنمۇ، زەخمەك بىلەنمۇ چېلىنىدىغان؛ تۆت ئوكتاۋا ئاۋازىغا ئىگە 26 ئىستېرېئو سىمدىن تەركىب تاپقان، ئاۋازى يېقىملىق، ئەكس ساداسى كۈچلۈك بولغان، ئومۇمىي كۆرۈنۈشى تولىمۇ سەنئەتلىك ۋە نەپىس چالغۇ ئەسۋابىدۇر.

قۇرۇق ئۈجمە ياغىچى ماتېرىيال قىلىنىپ ياسالغان دىلتاردا 30 تار بولۇپ، ناخشىچىنىڭ ئاۋاز ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، تۆۋەن ئاۋازغا سازلىغاندىمۇ يەنىلا ئىستېرېئولۇق ۋە يېقىملىق ئاۋاز تۈسى بىلەن ئاڭلىغۇچىلارنى بەدىئىي زوققا ئىگە قىلىدۇ. ئۇ ئاۋاز سۈپىتىنىڭ ساپلىقىنى باشقا مىللەتلەرنىڭ سازلىرىغا سېلىشتۇرغاندا قويۇق ئۇيغۇر چالغۇسى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە.

كاۋاك خىش

كەشىپ قىلغۇچى: ياڭ بىڭلوڭ (86264 ـ قىسىم گازارما بۆلۈمىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 91222899.7
پاتېنت نومۇرى: 2134438

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1993.05.26
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ تۇرالغۇ قۇرۇلۇشىدا ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان يېڭى تېپلىق كاۋاك خىش بولۇپ، تۇرالغۇ قۇرۇلۇشىدا تەبىئىي ئېنېرگىيە تېجەشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ۋە تۇرالغۇ ئۆيىنىڭ تېمپېراتۇرا شارائىتىنى ئۇنۇملۇك ياخشىلاپ، ئەنئەنىۋى كاۋاك تام قوپۇرۇش ئەندىزىسىنى يېڭىلاپ، ئىش ۋە ماتېرىيالنى تېجەپ قۇرۇلۇشنىڭ پۈتۈش باھاسىنى تۆۋەنلىتىدۇ، بۇ خىش ئىشلىتىلسە ئۆي ئىچى تېمپېراتۇرىسى ئۆزلۈكىدىن تەڭشىلىدۇ. بىنانى ئىستېش ئېنېرگىيە سەرپىياتى ۋە سالقىنلىتىش راسخوتىنى تېجەپ بېرىدۇ. بۇ كاۋاك خىشنى تۇرالغۇ قۇرۇلۇشنىڭ تېمىغا كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

پاكىز چوكا

كەشىپ قىلغۇچى: ياڭ بىڭلوڭ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 92223978.9
پاتېنت نومۇرى: 2131394
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1993.05.05
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كىشىلەر تاماق يېيىشتە ئىشلىتىدىغان قوللىنىشچان يېڭى تېپلىق پاكىز چوكا. ئۇ ئىنچىكە ياغاچ (بامبۇك) تاياقچە، چىش كولىغۇچ، ياغاچ (بامبۇك) نوكەشلىك تاياقچىسى بار رەڭلىك، زەھەرسىز، قاتتىق سولياۋ (پلاستماسسا) تاياقچە يىغىكى مېتال تاياقچىدىن تەركىب تاپقان. ئىشلىتىشكە ئەپلىك، پاكىز، قۇرۇلمىسى يېڭى، كۆپ قېتىم ئىشلەتكىلى بولۇش، ياغاچ (بامبۇك) ماتېرىيالنى تېجەپ قىلىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە.

سۇ ئۆزىچە چىقىپ كېتىدىغان ئۆگزە تاختىسى

كەشىپ قىلغۇچى: ياڭ بىڭلوڭ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 91226107.2
پاتېنت نومۇرى: 2159427
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1994.03.23

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ بىر مەزمۇت ئۆگزىگە ئالاقىدار ئەمەلىي ۋە يېڭى تېپلىق ئالدىن كۆچمىنىشچان پول، ئۆزلۈكىدىن سۇ چىقىرىۋېتىدىغان ئۆگزە تاختىسى بولۇپ، سىرتىدا L شەكىللىك لەمپە تاختىسى، ئېرىقچىسى ۋە ئېرىقچىنىڭ ئەگمىدىغان يېرىدە بىر تال بۇلۇڭلۇق ئوچ قىرلىق كۈنۈس بار. قۇراشتۇرغاندا ئۆگزە تاختىسى قۇرۇلمىسىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسى ئىچىدە ئۆز ئارا ئۇزۇنسىغا ۋە توغرىسىغا تۇتاشقان سۇ چىقىرىۋېتىش سىستېمىسى ھاسىل بولۇپ، ئۆگزىدىن يامغۇر ۋە قار سۈيى ئۆتۈپ كەتمەسلىككە كاپالەتلىك قىلالايدۇ. يەنە كېلىپ قۇرۇلمىسى ئاددىي، مەشغۇلاتى ئاسان بولۇپ، تۇرالغۇ ئۆيلەرنىڭ ئۆگزە تاختىسى قىلىشقا بولىدۇ.

كۆڭۈلدىكىدەك يېلىم ياكى رەڭ شېشىسى

كەشپ قىلغۇچى: ياڭ بىڭلوڭ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 92233789.5
پاتېنت نومۇرى: 2159321
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1994.03.23

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ، يېلىم ياكى رەڭ قاتارلىق سۈيۇق نەرسىلەرنى قاچىلايدىغان شېشە بولۇپ، ئىچىدە رېزىنكە باشلىق تېمىتىش نەيچىسى ۋە رېزىنكە باشلىق تېمىتىش نەيچىسىنىڭ ئۇچلۇق ئېغىزىدا ئۆچۈرۈشكە ئىشلىتىدىغان قىرغۇچ ئورنىتىلغان شېشە قاپقىقى، تازىلىغۇچ ۋە سۇيۇقلۇق قاچىلايدىغان قاچىنى تۇتاشتۇرۇپ ياسىغان بىر خىل يېلىم ياكى رەڭ قاچىلايدىغان شېشە. ئۇ ئىشلىتىشكە ئەپلىك، بارماقنى بولغىماسلىق، ئىشلىتىلىدىغان يېلىم ياكى رەڭ مىقدارىنى كونترول قىلىش ئاسان بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. ئۇنىڭ ئۈستىگە شېشە قاپقىقى ۋە قاچا ئوتتۇرىسىغا يېلىم ياكى رەڭ ئۈيۈپ چاپلىشىپ قالمايدۇ. تېببابەتچىلىك ۋە خىمىيە سانائىتى ساھەسىدە سۈيۇقلۇق قاچىلاشقا ئىشلەتكەندە سۈيۇقلۇقنى بىۋاستە ئۆلچىگىلى بولىدۇ، ۋاقىت ۋە كۈچنى تېجەپ قالىدۇ ۋە ھەر خىل سۈيۇقلۇقلارنى ۋاستىلىق بۇلغىنىشتىن ساقلايدۇ.

سولياۋ يۇپۇق يېغۇېلىش ماشىنىسى

كەشپ قىلغۇچى: ژاك روك (كېرىيە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەترىتىدە)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 93242750.2
پاتېنت نومۇرى: 2178980:
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1994.10.12
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئېتىزلاردىكى كېرەكسىز سولياۋ يۇپۇقلارنى يېغىشقا ئىشلىتىدىغان ئەمەلىي ۋە يېڭى تېپىلىق ماشىنا بولۇپ ئاساسەن رام، زەنجىرلىك چاق، تۆمۈر جەينەكتىن ئىبارەت ئۇچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان. رامغا يېغىش ساندۇقىنىڭ ئۈستىگە تۆمۈر جەينەكلىك بىر تەگلىك ئورنىتىلغان. تەگلىكنىڭ ئۈستىگە تۆمۈر جەينەكلىك ئوق ئورنىتىلغان بولۇپ، رام بىلەن جەينەك چوڭ لىم بىلەن تۇراقلاشتۇرۇلغان. تىراكتور بىلەن يۈرۈشلەشتۈرۈپ ئىشلىتىلىدۇ. تىراكتور ماڭغاندا يوپۇق تەرگۈچى جەينەكنىڭ ئاستىنقى قىسمىدىكى يايسىمان يوپۇق تەرگۈچ يەردىكى كېرەكسىز يوپۇقلارنى ئېلىپ زەنجىر ئارقىلىق ساندۇققا تاشلايدۇ. بۇ ماشىنىنى ياسىماق ئاسان، ئىشلىتىشكە ئەپلىك بولۇپ، يېغىۋېلىش نىسبىتى 95% تىن ئاشىدۇ.

كۆپ يۆنىلىشلىك قەغەز باستۇرمىلىق خاتىرە قىسقۇچ

كەشپ قىلغۇچى: ياك بىكلوك
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 93204036.5
پاتېنت نومۇرى: 2159322
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1994.03.23
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قىسقۇچلۇق خاتىرە دالا ـ تۇزلەردە مەشغۇلات ـ خىزمەت قىلىش ۋە رەسىم سىزىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئۇ يەككە تاختا، غالتەك ۋە كۆپ يۆنىلىشلىك قىسقۇچلاردىن تۇتاشتۇرۇپ چىقىلغان بولۇپ، قىسقۇچنى ھەرىكەتلەندۈرسە ھەر قانداق نىشاندىكى قەغەزلەرنى باسالايدۇ.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب تورى بىكتى

موتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنىڭ سۇ سۈزگۈچى

كەشىپ قىلغۇچى: پېڭ چاڭۋۇ، پېڭ يۇڭچۇەن (چىرا ناھىيە 1 ـ چارۋىچىلىق فېرمىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 94207256.1
پاتېنت نومۇرى: 2183452
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1994.11.23

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئەمەلىي ۋە يېڭى تىپلىق بىر خىل موتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنىڭ سۇۋۇتۇلغان سۈيىنى سۈزۈلدۈر-گۈچ. ئۇ بىر سۈزۈلدۈرگۈچ قاپلىما، قاپلىمىنىڭ ئۈستىدە سۈزۈل-دۈرۈش تۆشۈكى بار، سۈزۈلدۈرۈش قاپلىمىسىنىڭ ئۈستىگە دۇغ ساقلاش نەيچىسى ئورنىتىلغان. قۇرۇلمىسى ئاددىي بولۇپ، سوۋۇغان سۇدىكى ئارىلاشمىلارنى ئۈنۈملۈك سۈزۈلدۈرۈپ، رادىياتورنىڭ خىز-مىتىنى نورماللاشتۇرىدۇ ۋە ئىشلىتىش ئۆمرىنى ئۇزارتىدۇ.

ئېلېكتىرونلۇق جىددىي قۇتقۇزۇش قەلىمى

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇللا تۇرسۇن (خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 94217291.4
پاتېنت نومۇرى: 2197033
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1995.05.17

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئەمەلىي ۋە يېڭى تىپلىق ساقلىقنى ساقلاش ئېلېكتىرونلۇق جىددىي قۇتقۇزۇش قەلىمى بولۇپ، داۋالاش سايمانلىرىغا كىرىدۇ. ئۇ قەلەم ۋە قەلەمنىڭ ئىچىدە ساقلىنىدىغان دورا قۇتىسىدىن تەركىب تاپقان. قەلەم قالپىقىنىڭ بەش مىللىمېتىر ئىچكىرىسىدىكى يۇقىرىسىغا كۇنۇپكىلىق ئىتتىرىش قۇرۇلمىسى، بەش مىللىمېتىر تۆۋىنىگە كونتروللۇق ئاۋاز قۇرۇلمىسى، قەلەمنىڭ قىسقۇچىغا ئىككى قۇتۇپلۇق لامپىلىق كۆرسەتكۈچ چىراغ ۋە ئاۋاز چىقارغۇ، قەلەم دەستىسىنىڭ 15 مىللىمېتىر ئىچكىرىسىگە جىددىي

قۇتقۇزۇش دوربىسى سېلىنىدىغان دورا قۇتىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئادەتتە كېسەل كىشى قەلەمنى چاپىنىنىڭ يۇقىرى يانچۇقىغا قىستۇ- رۇپ قويىدۇ، جىددىي ئەھۋال كۆرۈلگەندە قەلەمدىكى كۇنۇپكىنى باسسا جىددىي قۇتقۇزۇش سۆز سىگنالى چىقىرىپ، كېسەل كىشىنىڭ خەۋپ - خەتەردىن قۇتۇلۇشقا يارەم بېرىدۇ. قەلەمدە جىددىي قۇتقۇ- زۇشقا ئۇلگۈرەلمەي ھادىسە سادىر بولۇش مەسىلىسى ھەل قىلىنغان. بۇ ئەمەلىي ۋە يېڭى تېپىلىق قەلەمنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، ئېلىپ يۈرۈشكە قولايلىق بولۇپ يۈرەك كېسەللىكى بىمارىنى تېز، توغرا، ئۈنۈملۈك جىددىي قۇتقۇزالايدۇ.

چۈن - لىچىنكا ئۆلتۈرۈش سايمىنى ۋە ئۇنى ئىشلىتىش ئۇسۇلى

كەشىپ قىلغۇچى: لىيۇ جىبىڭ (خوتەن ۋىلايەتلىك ئۆسۈملۈك كارانتىن قىلىش پونكىتىدىن)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 94115943.4

پاتېنت نومۇرى: 1117791

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1996.03.06

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات ئەمەلىي بىيو تېخنىكىغا كىرىدۇ. بۇ لىچىنكا چىقارغۇزۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا چۈننى ئالداپ ئۆلتۈرىدىغان سايمان بولۇپ، كەڭ تېپىلىدىغان ۋە ئاسان ئېرىشكىلى بولىدىغان كېرەكسىز نەرسىدىن پايدىلىنىپ چۈننى ئالداپ لىچىنكا تۇغدۇرۇپ چۈننى ئۆلتۈرۈپ مۇھىتنى پاكىزە- لەشتۈرىدۇ. بۇ سايمان تەگ داس، شىلىمشىق ئوقۇر، يەم تەخسىسى، ئوچ پۇتلۇق جازا، تۆشۈك قاپقىقى، تۆپە قاپقاقتىن ئىبارەت ئالتە قىسىمدىن تەركىب تاپقان. تۆپە قاپقىنىڭ ئىچى يايسىمان ئايرىش پىلاستىنكىسى بولۇپ، تۆشۈك قاپقىنىڭ تۆشۈك بوينىغا ئورنىتە- لىپ، قاراڭغۇ تۆشۈك يولىنى شەكىللەندۈرگەن. چۈن سېسىق پۇراقنا ئەگىشىپ تەتۈر ئۆمىلەپ يەم تەخسىسگە كىرىپ يەم يەپ لىچىنكا تۇغدۇ، ئاندىن يۇرۇق تەرەپكە مېڭىپ شىلىمشىق ئوقۇرغا

كىرىپ قېلىپ شىلىمشىققا غەرق بولىدۇ. يېتىلگەن لىچىنكىلار يەم تەخسىسىگە ئۆملەپ چىقىپ قويۇقلانغان تۇز سۇيىگە چۈشۈپ كېتىدۇ. ئۇنى ۋاقتىدا سۈزۈۋېلىپ پاكىز سۇدا يۇسا يەم قىلغىلى بولىدۇ. ئۇنى شۇ پېتى يەم قىلسىمۇ، قۇرۇتۇپ قويسىمۇ بولىدۇ.

يۇقىرى بېسىملىق قوش تەگلىك تۇز قازان

كەشپ قىلغۇچى: خې ژېنئەن (خوتەن شەھەرلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ-تىن)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 94108578.3

پاتېنت نومۇرى: 1122676

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1996.05.22

[مۇھىم مەزمۇنى] يۇقىرى بېسىملىق قوش تەگلىك قازان ئائىلىدە ئىشلىتىلىدىغان قاچا ـ قۇچا تېخنىكىسىغا كىرىدۇ. ھەل قىلىشقا تېگىشلىك تېخنىكا مەسىلىسى: قازانىنىڭ ماتېرىيالى يۇقىرى بېسىمغا بەرداشلىق بېرەلىشى، ئەركەك ـ چىشى قىسقۇچ چاك قىسىلىپ ھىملىنالىشى كېرەك.

بۇ كەشپىياتنىڭ تېخنىكىلىق خۇسۇسىيىتى: ئىككى تەرىپىگە تۈتقۇچ چىقىرىپ، گىرۋىكى ئەركەك ـ چىشى قىسقۇچلارنى ئىلدۇرۇپ ھىملانغان، ھەر بىر تەرەپتىكى قازاننى تۇۋاق قىلغىلىمۇ، تەگ قىلغىلىمۇ بولىدۇ. يۇقىرىغا ئۆرۈلسە تۇۋاق، ئاستىغا ئۆرۈلسە تەگ بولىدۇ.

بۇ كەشپىياتنىڭ ئاساسلىق ئىشلىتىلىشى: ئائىلىدە قازان نېنى (قوتۇرماچ) پىشۇرۇش ۋە سەي قورۇشلارغا ئىشلىتىلىدۇ ھەم پىشۇرىدۇ ھەم يۇقىرى بېسىم پەيدا قىلىدۇ. ۋاقىت، ئىش، ماتېرىيالنى تېجەيدۇ.

موتور سۈيىنى سۈزگۈچ

كەشپ قىلغۇچى: جۇ شىنمىن (خوتەن ناھىيەلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسى پاراۋانلىق زاۋۇتى)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى:95206534.7

پاتېنت نومۇرى: 2229524

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1996.06.19
[مۇھىم مەزمۇنى] بو موتورنىڭ سوۋۇغان سۇيىنى سۇزۇل-دۇرىدىغان ئەھلىي يېڭى تىپلىق سۇزگۈچ بولۇپ، موتورنىڭ سوۋۇ-غان سۇيىدىكى ئارىلاشمىلارنى سۇزىدۇ. ئۇنىڭغا بىر خىل سۇزۇش تاختىسى لايىھەلەنگەن بولۇپ، تاختىنىڭ ئوستىدە كىر - دۇغلارنى چىقىرىۋېتىدىغان ئېغىزى ۋە تىندۇرما ئېقىش يولى بار. تىندۇرما ئېقىش يولى غول يول ۋە تارماق يولدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بې-لىق سۆڭىكى شەكلىدە تىزىلغان. بېلىق ئىسكىلىتى شەكلىدىكى تىندۇرما ئېقىش يولىنىڭ تۆپىسى كىر - دۇغ چىقىرىۋېتىش ئېغىز-ىغا تۇتاشقان. بۇ ئېغىزنىڭ ئوستىدە كىر - دۇغ چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى، سۇزۇش تاختىسىنىڭ ئوستىدە سۇزۇش تۆشۈكى، سۇزۇپ تىندۇرغۇچ بار. بۇ سۇزگۈچنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، پوتوش باھاسى تۆۋەن، ئىشلىتىشكە ئەپلىك. سۇزۇش ئۇنۇمى ياخشى بولۇپ، رادىيا-تور توسۇلۇپ قالمايدۇ. چۇقچىلاپ يۇيۇشتىن خالاس قىلىدۇ. رادىيا-تور ۋە موتورنىڭ ئىشلىتىش ئۆمرىنى ئۇزارتىدۇ.

ئۆسۈملۈك چاچ يېلىمى ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇلى

كەشىپ قىلغۇچى: ئەركىن، مەتتۇرسۇن، ئىلھام (خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى بىيو - خىمىيە فاكۇلتېتىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 98108183.5
پاتېنت نومۇرى: 1197634
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1998.11.04
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ساپ ئۆسۈملۈك يىلىمىنى خام ئەشيا قىلىپ تەتقىق قىلىپ ياساپ چىققان چاچ چىڭىتىش، چاچ ئاسراش، چاچ گۈزەللەشتۇرۇش، چاچقا ئوزۇقلۇق يەتكۈزۈش يېلىمى ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇلىغا ئالاقىدار كەشپىيات. ئۇ خىمىيەلىك بىرىكمە بولماستىن جىگدە يېلىمى، ئۇزۇم شىرنىسىنى ئاساس قىلىپ قو-شۇمچە ئۆرۈك مېغىزى يېغى، سىيادان، لېتسىتىن، ئاللانتو ئى-

ىننىلاردىن تەركىب تاپقان. ئۇنىڭغا ئۇزۇم شىرنىسىنىڭ سىلىق، سۇزۇك، پارقىراق ۋە ئېلاستىكلىقى كۈچلۈك بولۇش قاتارلىق ئالا-هىدىلىكىنى قوللىنىپ جىگده يېلىمىنىڭ چاچ ئاسراش، چاچ گۈزەللەشتۈرۈش، چاچنى ئوزۇقلاندۇرۇش قاتارلىق رولى زور دەرىجىده كۈچەيتىلگەن. بۇ كەشپىيات بويىچە تەييارلانغان چاچ يېلىمى چاچىنىڭ ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئېلاستىكلىقىنى كۈچەيتىپ، چاچنىڭ ئوزۇقلۇق تەركىبىنى تولۇقلاپ، چاچ چۈشۈشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ ۋە چاچنى پارقىرىتىش، قارايتىش، كېپەك يوقىتىش قاتارلىق چاچ گۈزەللەشتۈرۈش رولىغا ئىگە.

يۇقىرى بېسىم مۇزىكا سىگناللىق پار قازان بارومېتىرى

كەشپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېڭ (خوتەن شەھەرلىك ئاشلىق سودا تىرانسپورت شىركىتىدىن)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 95216861.8

پاتېنت نومۇرى: 2278931

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1998.06.24

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ بېسىم ئېشىپ كەتكەندە ئۆزلۈكىدىن مۇزىكىلىق سىگنال بېرىدىغان پار قازان بارومېتىرى بولۇپ، مېتال قېپىغا ھاۋا بېسىمىنى ئۆلچەش نەيچىسى، ئىستېرىلكىنى قايتۇرۇش پورشېنىسى، يەلپۇگۈچسىمان چىش، ئىستېرىلكىنى ماڭغۇزۇش چىشى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۆلچەش نەيچىسىنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئۇقىغا قۇرۇلما رېتى بويىچە تۇتىشىدۇ، مۇزىكا ئاۋاز مەنبەسى، توپلاش-تۇرۇلغان ئېلېكتىرونلۇق دېتاللار بارومېتىر قېپىنىڭ ئىچى ياكى سىرتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. مىكروفون بارومېتىر قېپىنىڭ ئىچى ياكى سىرتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. تېرىۋوگا سىگنال ھەرىكەتلەندۈر-گۈچ كونتاكتى يەلپۇگۈچسىمان چىشنىڭ ئىزولياتورىغا (ئايرىغۇچقا) ئورناشتۇرۇلغان بولۇپ، يەلپۇگۈچسىمان چىش ھەرىكەت كونتاكتىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرىدۇ. كىرتىك نۇقتىغا بارغاندا تەڭشىلىدىغان پاس-

سىپ كونتاكت بىلەن ئۇچرىشىدۇ. تىرېۋوگا سىگنالىنىڭ توك مەنبەسى بارومېتىر قېپىنىڭ سىرتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. تىرېۋوگا سىگنالىنىڭ توك مەنبەسى V6، V12، 220 ۋولت (ئۆزگىرىشچان توكنىمۇ، تۇراقلىق توكنىمۇ ئىشلەتكىلى بولىدۇ).

ئاپتوماتىك مۇزىكا سىگناللىق تېرمومېتىر

كەشىپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېڭ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 95210376.1
پاتېنت نومۇرى: 2284862
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1998.06.24

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ تېمپېراتۇرا ئېشىپ كەتكەندە ئاپتوماتىك مۇزىكىلىق سىگنال بېرىدىغان تېرمومېتىر بولۇپ، ھازىر بار توك بىلەن قىزىتىلغان سېزىمچان ئىسترېلكىلىق پىرىبورغا تېمپېراتۇرا ئېشىپ كەتكەندە ئاپتوماتىك مۇزىكىلىق سىگنال بېرىش قۇرۇلمىسى كۆپەيتىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۇنىڭ مۇزىكا ئاۋاز مەنبەسى مىكروفون، توپلاشتۇرۇلغان ئېلېكتىرونلۇق دېتال RTS، تىرېۋوگا سىگنالىنى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كونتاكت، تەڭشىلىدىغان پاسسىپ كونتاكت، ئىزولياتورلار قۇرۇلما تەرتىپى بويىچە تۇتىشىدۇ. RTS ئادەتتىكى دېتال بولۇپ، سۇنىڭ تېمپېراتۇرىسى نورمال دائىرىدىكى چاغدا بارومېتىرنىڭ ئىسترېلكىسى كۆرسىتىدۇ، تېمپېراتۇرىسى ئۆرلەپ كىرتىك ھالەتكە كەلگەندە ئىندىكاتور كۆرسىتىدۇ. بۇ قىزىل چىراغ بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مىكروفونمۇ بىرلا ۋاقىتتا تىرېۋوگا سىگنالى بېرىدۇ.

ئاپتوموبىل بالونى بېسىمىدىن ئاپتوماتىك سىگنال بەرگۈچ

كەشىپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېڭ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 96210343.8
پاتېنت نومۇرى: 2271972

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1998.01.07

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ بالونىنىڭ بېسىمى ئېشىپ كەتكەندە، ئۆزلۈكىدىن سىگنال بەرگۈچ بولۇپ، سىلىندىرسىمان (تۆۋرۈكسىمان) مېتال قېپىغا ئىزولياتور تىلى، مۇزىكا ئاۋاز مەنبەسى، ئاۋاز چاستوتىسى چىقارغۇچ چىراغ نۇرى بىلەن كۆرسىتىدىغان توپلاش-تۇرۇلغان ئېلېكترونلۇق دېتاللار ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ۋىكلىيۇچاتېل ئادەتتىن تاشقىرى ۋە تۆۋەن بېسىملىق پاسسىپ كونتاكت ئىش قۇرۇلمىسى تەرتىپى بويىچە تۈتىشىدۇ. سىگنال بەرگۈچ گايكا ئار-قىلىق ئۆلچەملىك ھاۋا بېسىمىنى ئۆلچەش كىلاپانىنىڭ رېزىنكا خادىسىغا تۈتىشىدۇ. ئۆلچەش كىلاپانىنىڭ ئىتتىرىش خادىسى بالون-دىكى ھاۋا بېسىمىدا ئۆزگىرايدۇ ۋە قىسقىرايدۇ. سىگنال بەرگۈچنى كونترول قىلىشقا كېتەرلىك توك مەنبەسى، ھاۋا بېسىمىنى ئۆلچەش كىلاپانى بالونىنىڭ ئىچ بالونىغا ھىلانغان. سىگنال بەرگۈچنىڭ ئاۋاز چاستوتىلىق سىگنالى كابىنكىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان قوبۇللىغۇچ تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىپ چوڭايتىپ، خادىملارنى ھادىسە يۈز بېرىشتىن ساقلىنىشقا ئاگاھلاندۇرىدۇ.

ھاشارات يوقىتىش يېغى

كەشپ قىلغۇچى: شۇ تەيشۇ (كېرىيە مال دوختۇرلۇق پونكىتىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 99101419.7
پاتېنت نومۇرى: 1227715
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.09.08

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات ـــ سۈيۇق پاراففىن، گىلتسىروللارنى توشۇغۇچ قىلىپ 0.5% ـ 2% نىسبەتتە 80% لىك DDV، سۇت يېغىلارنى قوشۇپ 50% لۇق تېمپېراتۇرىدا چايقاپ ياسالغان. ئۇي ھايۋانلىرىنىڭ تاشقى پارازىت قۇرت كېسەللىكلىرىنى داۋالايدىغان ۋە قان شورىغۇچ پارازىت قۇرت كېسەللىكلىرىنىڭ زىيىنىدىن ساقلايدىغان، قايتا دۇغلىنىۋالمايدىغان ھاشارات يوقىتىش يېغىدۇر.

ئاپتوماتىك PAM 2 تېپلىق ئاپتوموبىل بالونى سېگنالچىسى

كەشپ قىلغۇچى ماۋ گوجېك
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 97212401.2
پاتېنت نومۇرى: 2308892
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.02.24

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ 2PAM تېپلىق، ئاپتوموبىل بالونىنىك بېسىمى ئېشىپ كەتكەندە ئۆزلۈكىدىن سېگنال بېرىدىغان سېگنال بەرگۈچ بولۇپ، ئىلگىرىدىن بار بولغان مېتال قېپىنىك ئىزولياتور-ىغا مۇزىكا ئاۋاز مەنبەسى، مىكروفون، ئاۋاز چاستوتىسى چىقارغۇچ، توك مەنبەسى بۆلۈمى ۋە چىراغ ئارقىلىق كۆرسىتىدىغان توپلاشتۇرۇلغان ئېلېكترونلۇق دېتال ئورۇنلاشتۇرۇپ ئىش تەرتىپى بويىچە تۇتىشىدىغان، ھاۋا بېسىمىنى ئۆلچەيدىغان بېسىمغا سىزىمچان ئېلېكتىر قارشىلىقىنى ئۆلچەش بۆلۈمچىسىگە قوشۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، يەنە بىر ئۈچى بېسىمغا سېزىمچان ئېلېكتىر قارشىلىقىغا ئۇلىنىدۇ. كىلاپان ئۆزىكىنىك بېسىم بىلەن ئاچىدىغان پورشېنلىق مىخى كىلاپان ئۆزىكىنى ئاچىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھاۋا بېسىمى بېسىمغا سېزىمچان ئېلېكتىر قارشىلىقى ئارقىلىق ئۆلچەش بۆلۈمچىسىگە كىرىدۇ. بېسىمغا سېزىمچان ئېلېكتىر قارشىلىقى ئوخشاش بولمىغان ھاۋا بېسىمىنىڭ بېسىم كۈچى بىلەن ئوخشاش بولمىغان ئېلېكتىر بېسىمى چىقىرىدۇ. ئېلېكتىر بېسىمىنى تەقسىملەش ـ تاللاش تاختىسى بۇنى ئېھتىياجلىق بولغان سېگنال قۇرۇلمىلىرىغا يەتكۈزۈپ، ئېلېكتىرونلۇق ئۆلچەش ئورۇنلىنىدۇ.

ئاپتوموبىللارنىڭ كىرەكسىز گازىدىن ماي سۈزگۈچ

كەشپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېك
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى : 97228985.2
پاتېنت نومۇرى:2328797

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.07.14

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئاپتوموبىلنىڭ كېرەكسىز بولغان گا- زىنى سۈزۈلدۈرۈپ تازىلاپ قايتا يانىدىغان قىلغۇچ بولۇپ، ئۇنىڭ مېتال قېپىغا توم ـ ئىنچىكە سۈزۈلدۈرۈپ تازىلاش توري، تازىلاش سۈيۇقلۇقى، تازىلاش بۆلۈمچىسى، كېرەكسىز بولغان گازنى سۈمۈ- رۈپ چىقىرىۋېتىش ئېلېكتىر ماشىنىسى سىرتقى ئېنېرگىيە بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان چاق، سۈزۈش تورىنىڭ قاپقىقى، گاز چىقىرىۋې- تىش بۆلۈمچىسى، گاز شۇمۇرىدىغان يايراق چاق، ئۆتۈشمىلىك ماي قاچىسى تۆشۈكى (كېرەكسىز گازنى چىقىرىۋېتىش تۆشۈكى)، كې- رەكسىز گازنى شۇمۇرۈش تۆشۈكى، سۈيۇقلۇق ئېقىش تۆشۈكى ئۇ- رۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئاۋاز يوقاتقۇچ ھالقىسىنىڭ بالداقلىرىغا قۇرۇلما تەرتىپى بويىچە ئۇلىنىدۇ. سۈزۈپ پاكىزلاپ قايتا يانىدىغان قىلغۇچ، تەڭشىلىدىغان تىرەك ئارقىلىق ئاۋاز يوقاتقۇچنىڭ مۇنا- سىپ جايىغا ئېسىپ تۇراقلاشتۇرۇلغان بولۇپ، كېرەكسىز گازنى شۇمۇرۇپ، سۈزۈپ تازىلاپ چىقىرىدۇ.

ئاۋازلىق شاھمات

كەشپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېڭ

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 97212012.2

پاتېنت نومۇرى: 2308417

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.02.24

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ شاھمات ئۇرۇقنىڭ ئىچىگە باسما ۋىكلىيۇچاتېل (كەيگۇەن) مۇزىكا ئاۋاز مەنبەسى، مىكروفون، توپلاشتۇرۇلغان ئېلېكتىرونلۇق دېتال، كۆرسەتكۈچ قىزىل چىراغ، توك يەتكۈزگۈچ ۋە ھىم ئېتىلگەن قاپاق ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئىش تەرتىپى بويىچە ئۇلانغان. باسما ۋىكلىيۇچاتېلنىڭ قېپى بار، سىرتقى قاپىتا تۆت ئورۇن بەلگىلەش ۋىنتا تۆشۈكى بار، قېپىنىڭ ئىچىدە ۋىكلىيۇچاتېلنى بېسىش قولى، ئورۇن بەلگىلەش، ئورنىغا قايتۇرۇش پورشېنسىنىڭ ھەرىكەتلىك كونتاكتى، توك مەنبەسـ-

ىنىڭ پاسسىپ كونتاكتى، ئېلېكترىك مەنبەسىنىڭ ئۆتكۈزگۈچ سىـ
مىنىڭ مۇسبەت قۇتۇپى ۋە مەنپىي قۇتۇپى بار. باسما ۋىكلىيۇچاتېل
قاپىنىڭ ئورۇن بەلگىلەش ۋىنتا تۆشۈكى تەرىپىدىن ئورنى بەلگىلـ
ىنىپ ھىملاش قاپقىقىنىڭ ئىچ يېنىغا ــ ئوتتۇرىسىغا تۇراقلاشتـۇ
رۇلغان، ۋىكلىيۇچاتېلنى بېسىش قولى بىلەن قاپقاقنىڭ مەركىزى
دىن 3 ـ 5 مىللىمېتىر كۆتۈرۈلۈپ چىقىدۇ، ئۇرۇقنى قويغاندا
ۋىكلىيۇچاتېلنى باسمىغان قول ئۇرۇقنىڭ ئېغىرلىقىدا توك مەنـ
بەسىنى ئۈزىدۇ، ئۇرۇقنى ئالغاندا توك مەنبەسى ئۆزلۈكىدىن ئۇلـ
ىنىپ مۇزىكا ئاۋازى ياڭراپ قىزىل چىراغ يانىدۇ.

سۈيۈقلۇق بېسىملىق لاي ئېتىش ماشىنىسى

كەشىپ قىلغۇچى: چېن چۈنماۋ (قاراقاش يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 97222182.4
پاتېنت نومۇرى: 2322767
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.06.29

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ماشىنا ئېغىزى، ماشىنا بېشى، لاينى بېسىش ئىدىشى، سۈيۈقلۇق بېسىملىق ماشىنا ۋە ماشىنا تەگلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. سۈيۈقلۇق بېسىملىق ماشىنا، ئاساسىي ماشىنا ۋە يان سۈيۈق بېسىملىق تاختىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تەگلىكتىكى لاي ئىدىشىنىڭ ئىچىدە لاي ئېتىش بېسىمى بار ئاساسىي ماشىنىنىڭ ئىچىدىكى ئاساسىي سىلىندىرنىڭ پورـ شېن دەستىسى بىلەن لاي ئېتىش بېشى مۇقىم تۇتاشتۇرۇلغان لاي ئىدىشىنىڭ يان تەرىپىدە ئۇنىڭ بىلەن ئۆتۈشىدىغان ماتېريال ساندۇقى بولۇپ، ئىچىدە لاي ئىتتىرىش تاختىسى بار، يان ماشـ ىنىسىنىڭ يان سىلىندىرى ئىچىدىكى پورشېن دەستىسى لاي ئىتـ تىرىش تاختىسى بىلەن مۇقىم تۇتىشىدۇ. بۇنىڭدا سۈيۈقلۇق بېـ سىمى بىلەن ماتېريال سېلىش ۋە ئۇنى شەكىلگە كىرگۈزۈش جەريانى يۇقىرى ئۇنۇم بىلەن ئورۇنلىنىدۇ. ۋەزنى يېنىك، بېسىم

كۈچى زور، ئۆمرى ئۇزۇن، كاشىلىسى ئاز، كۈچىنى تەڭشىگىلى بولىدۇ، ئېنېرگىيە تېجەشلىك كاۋاك خىش، بىر قېتىملىق خام خىش ئىشلەپچىقارغىلى بولىدۇ.

ۋېلىسىپىتنى ئوغرىلىنىشتىن ساقلاش قۇرۇلمىسى

كەشپ قىلغۇچى: پۇيۇكجەن، لىيۇ جىبىك (خوتەن ناھىيەلىك دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مەركىزىدىن)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 98209827.8

پاتېنت نومۇرى: 2328568

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.07.14

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قۇرۇلما قۇلۇپ گەۋدىسى، قۇلۇپ تەگلىكى، ئالدى ئاچا كىيدۈرمىسى، ئالدى ئاچا سېپى ۋە چۈلۈكتىن تەركىب تاپقان. قۇلۇپ تەگلىكى تەگلىك چەمبىرىكى، تەگلىك تاختىسىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، تەگلىك چەمبىرىكى ئالدى ئاچا كىيدۈرمىسىنىڭ تۆۋەن ئۇچىدا ئالدى ئاچىسىنىڭ سېپىغا كىيدۈرۈلگەن. قۇلۇپ تەگلىك تاختىسى يۇقىرىلىتىلىپ ئالدى ئاچا كىيدۈرمىسىنىڭ ئوڭ يېنىغا تۇراقلاشتۇرۇلىدۇ. قۇلۇپ گەۋدىسى قۇلۇپ تەگلىك تاختىسىغا ۋىنتا بىلەن مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ. چۈلۈك قۇلۇپ گەۋدىسى ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئالدى ئاچىنىڭ كىيدۈرمە دىۋارى ۋە ئالدى ئاچىنىڭ سېپىغا مۇناسىپ چۈلۈك تۆشۈكى ئېچىلغان. بۇ ئەمەلىي يېڭى تېپىلىق سايمان: ئوغرىلىنىشتىن ساقلاش ئىقتىدارى يۇقىرى، ھەجمى كىچىك، قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، مەشغۇلات قىلىشقا ئەپلىك بولۇش قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

ئۇزىرىش ـ قىسقىرىشچان چېلەك

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت (قاراقاش ناھىيەلىك خەلق سوت مەھكىمىسى)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 97219622.6

پاتېنت نومۇرى: 2352456

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.12.08
[مەزمۇنى] بۇ كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ئەمەلىي يېڭى تېپلىق ئۇزىرىش - قىسقىرىشچان چېلەك بولۇپ: ياپقۇچ، تىرا-پېتسىيە شەكىللىك چېلەك دۇارى قەۋىتى، ئايرىش تاختىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. چېلەك دۇارى بەش قەۋەتتىن تەركىب تاپقان بولۇپ ھەر بىر قەۋىتىنىڭ ئاستى ۋە ئۈستى يۈزى ھالقا شەكىللىك، ئىككى تەرىپى تىراپېتسىيە شەكىللىك، ھەر بىر قەۋىتىنىڭ ئاستىغا ھال-قىسمان ئايرىش تاختىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ھەر بىر قەۋىتىنىڭ يۇقىرى تەرىپىنىڭ دىيامېتىرى ئۈنىڭغا ماسلاشىدىغان يۇقىرى قە-ۋەتنىڭ ئاستى تەرىپىدىن سەل - پەل كىچىك، ئەڭ ئاستىدا چەپچىكى بار. ئۈستى ئېگىز ھەم قاپقىقى بار. بۇ ئەمەلىي يېڭى تېپلىق چېلەك قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، ئىشلىتىش ۋە ئېلىپ يۇرۇشكە ئەپلىك، بوشلۇق ئىگىلىمەسلىك قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

دورىلىق يۇيۇنۇش ۋاننىسى

كەشپ قىلغۇچى: شۇ تەيشۇ (كېرىيە مال دوختۇرلۇق پونكىتىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 97204894.4
پاتېنت نومۇرى: 2306762
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.02.10
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ بىر ئەمەلىي ۋە يېڭى تېپلىق دورىلىق يۇيۇنۇش تۆڭكى بولۇپ، دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ھەر بىر ئائىلە ئۆز ئالدىغا تارقاق قوي بېقىپ، مۇۋاپىق پەيتتە قويلىرىنى يىغىپ دورىلىق تۆڭكا يۇيۇندۇرۇپ پارازىت قۇرت كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش تەس بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنى مەقسەت قىلغان.
بۇ قاتالتىر ياكى سولياۋدىن ياسالغان. ئاساسىي گەۋدىسى سوقچاق ياكى يۇمىلاق تۈك بولۇپ، سىغىمى 25~50 كىلوگرامغىچە؛ ئاساسىي گەۋدىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە باغ ئورنىتىلغان. ئىككى تەرەپتە بىردىن ھالقىسى بار؛ ئۈستىدىكى يېرىم قاپقىقى ئاساسىي گەۋدىگە بېكىتىۋېتىلگەن. يەنە يېرىمى ئېچىلىۋېرىدۇ؛ تۆڭنىڭ تۆۋەن قىسمىغا 60 مىل-

لمەبتىرلىق شىلانكا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئىچكى دىيامېتىرى سەككىز مىللىمېتىر ئەتراپىدا سۇ چىقىرىش شىلانكىسى ۋە سۇنى پۈركۈپ چىقارغۇچ ئۇلىسا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

سۈيۇقلۇق بېسىملىق ۋاكۇئۇملۇق ئىمپۇلسلىق لاي چىكىدىش ماشىنىسى

كەشپ قىلغۇچى: چېن چۈنماۋ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 98240690.8
پاتېنت نومۇرى: 2348992
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.11.17

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ـــ ماشىنا بېشى، ماشىنا ئېغىزى، لاي چىكىدىش كۈپى ۋە سۈيۇقلۇق بېسىمى ماشىنىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. لاي چىكىدىش كۈپىنىكى ئىچىدە بولسا لاي چىكىدىش پورشېنى بار. سۈيۇقلۇق بېسىمى ماشىنىسى لاي چىكىدىش كۈپىنىكى ئۈستىگە ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇنىكى ماي سىلىندىرى پورشېنىغا لاي چىكىدىش پورشېنى مۇقىم ئۇلانغان. لاي چىكىدىش كۈپى ياكى ماشىنا بېشىدا ماتېرىيال سېلىش ئېغىزى بار. ئېغىزدا لاي ئېقىتىش تۇرۇبىسى بار بولۇپ، ئۇنىڭغا تەۋرىنىپ چىكىدىش پومپىسى ۋە تەۋرىنىپ چىكىدىش يايراقچىسى ئورنىتىلغان. لاي ئېقىتىش تۇرۇبىسىدا ھاۋا تارتىش ئېغىزى بار. ۋاكۇئۇملۇق ماشىنا ۋاكۇئۇم نەيچىسى ئارقىلىق ھاۋا تارتىش ئېغىزىغا تۇتىشىدۇ؛ ئۇنىكى قۇرۇلمىسى ئاددىي بولۇپ، بۇ سۈيۇقلۇق بېسىملىق ۋاكۇئۇملۇق ئىمپۇلسلىق لاي چىكىدىش ماشىنىسىنى ئىشلەتسە لايدىكى ھاۋانى ئۇنۇملۇك تارتىۋەتكىلى بولىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمدارلىقىنىمۇ ئاشۇرغىلى بولىدۇ. خام خىشنىكى سۇپىتىنىمۇ ئۆستۈرگىلى بولىدۇ.

خىش ماشىنىسىنىكى قوش پىچاقلىق ماشىنا ئېغىزى

كەشپ قىلغۇچى: چېن چۈنماۋ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 98244514.8

پاتېنت نومۇرى: 2339377
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 1999.09.22
[مۇھىم مەزمۇنى] ماشىنا ئېغىزى ۋە ئورنىتىش تۆشۈكىدىن تەركىب تاپقان. ماشىنا ئېغىزىنىڭ توغرا كەسمە يۈزى بولسا چاسا شەكىللىك بولۇپ، ماشىنا ئېغىزىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا ئايرىش تاختىسى بار. ئايرىش تاختىسى ماشىنا ئېغىزىنىڭ چاسا شەكىللىك توغرا كەسمە يۈزىنى ئىككى تىك بۆلۈك شەكلىگە ئايرىۋېتىدۇ؛ ماشىنا ئېغىزىنىڭ لاي چىقىرىدىغان بېشىدىكى ئايرىش تاختىسى ماشىنا ئېغىزىنىڭ لاي كىرىدىغان بېشىدىكى ئايرىش تاختىسىدىن كەڭ؛ ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي بولۇپ، ئىككى لاينى تەڭ سۈرئەتتە چىقىرىپ تاختىلانغان لاينىڭ قەۋەت چىقىۋېلىش ھادىسىسىنى ئازايتىدۇ. مۇشۇنداق بولغاندا لاي تاختىسىنىڭ قارشىلىق كۈچىنى ئاجىزلىتىپ ئېنېرگىيە سەرپىياتىنى ئازايتقىلى، لاي تاختىسىنىڭ ئىچكى سۈپىتىنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرگىلى بولىدۇ.

قىچا كۇنجۇرىسىنى ئېچىتىپ زەھەرسىزلەندۈرۈشنىڭ يېڭى ئۇسۇلى

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت (قاراقاش ناھىيەلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 97229343.4
پاتېنت نومۇرى: 2360553
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2000.01.26

يېتىشقىمۇ، ئولتۇرۇشقىمۇ باب مىنبۇس

كەشىپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېك
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 98250437.3
پاتېنت نومۇرى: 2365108
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2000.02.23
[مۇھىم مەزمۇنى] ھازىرقى مىنبۇسلار ئاساسىدا ئۇنى

ئۇزارتقان، كېڭەيتكەن، كوزۇپىنى ئېگىزلەتكەن بولۇپ؛ ئولتۇرىدىغان، ياتىدىغان قىلىپ تەڭشىگىلى بولىدىغان ئولتۇرۇش ـ يېتىش كارىۋىتى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۇنى ° 90 ~ ° 180 دائىرىدە تەڭشىگىلى بولىدۇ، ئورۇندۇقنىڭ ئاستىغا مىكرو توڭلاتقۇ ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا 12 ۋولتلىق ماشىنا توك مەنبەسى ئىشلىتىلىدۇ. ئىشكى تارتما شەكىلدە ۋە ئاپتوماتىك قۇلۇپ تىلى بار. تارتمىنىڭ ئىچىدە سىلكىنىشتىن، تېگىپ كېتىشتىن ساقلاش قۇرۇلمىسى بار. كارىۋاتنى ئاچقاندىن كېيىن، كوزۇپ تېمىدىكى ئېسقلىق تازىلىق ياغلىقى پاكىزلىقنى ساقلايدۇ. قاتلىغلى بولىدىغان يۇك ـ تاق تاختىسى ئۇزارتىلغان ۋە ئالدى ـ كەينى ئىككى بۆلەك تىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭدا قۇللاپ، ھەرىكەتچان قۇلۇپ ۋە مۇستەھكەملەش پولات شارچىسى بار. زىننەتلىك ئۇزۇنچاق كارتا A تۈز ئورۇندۇقنىڭ ئالدى قىسمى ۋە تەگلىك بىلەن يۆلەنچۈك ئارىلىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرىدۇ.

ئوقۇتۇشتا ئىشلىتىدىغان تېڭىشغۇچ

كەشىپ قىلغۇچى: ياڭ جيا مىن، لوۋ جېڭلوڭ (قاراقاش ناھىيەلىك خەلق دوختۇرخانىسى)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 99207159.3

پاتېنت نومۇرى: 2386773

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2000.07.12

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ تېڭىشغۇچ ئاساسەن تېڭىشغۇچ جىسمى، تېڭىشغۇچنىڭ تۆت تەرىپىدىن چىققان ئىككى ئاۋاز يەتكۈزۈش نەيچىسى، يەنە ئىككى ئوخشاش يۆمشاق رېزىنكە نەيچە ئارقىلىق ئايلىرىم ـ ئايرىم ھالدا ئىككى ئوخشاش تېڭىشغۇچنىڭ ئائۇشنىكىگە ئۇلاپ ياسالغان. بۇ ئەھلىي يېڭى تىپلىق تېڭىشغۇچنىڭ لايىھىلىنىشى ئىلمىي، ئىشلىتىشكە ئەپلىك بولۇپ ئىككى ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچى بىرلا ۋاقىتتا ئوخشاش ئاۋازدا ئاڭلىيالايدۇ. بۇ ئوقۇتۇش ئۇنۇمىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرىدۇ.

شىفىرلىق ۋېلىسىپىت قۇلۇپى

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 97229343.4
پاتېنت نومۇرى: 2360553
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2000.01.26
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات ۋېلىسىپىت سېپىرلىك قۇ-لۇپىدۇر. قۇلۇپ گەۋدىسى ئالدى يۈزىنىڭ يۇقىرى تەرىپى سىلىندىر شەكلىدە پۈلتىيىپ چىققان، ئارقىسىنىڭ ئوتتۇرىسى ئويمان شەكىل-لىك چاسا قاپ بولۇپ، قاپىنىڭ ئىچىدىكى يۇقىرى - تۆۋەن ۋە ئالدى - ئارقىسى سىممېتىرىك بولغان چاسا ئۆتۈشمە تۆشۈكلەر ئۆز ئارا تۇ-تىشىدۇ، تۆت ئايلانما غالتىكى قاپىنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى تۇۋۇرۇكسىمان پۈلتىيىپ چىققان يېرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان U شەكىللىك قۇلۇپ تىلى قاپىنىڭ - ئارقىسى ئۆتىشىدىغان چاسا تۆشۈككە كىرگۈ-زۈلىدۇ. يەنە بىر ئۇچى ۋىكلىيۇچاتېلىنىڭ تۆمۈر يۇمۇلاق تۆشۈكىگە كىرگۈزۈلىدۇ. بۇ سېپىرلىك قۇلۇپ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىش-كە ئەپلىك، ئوغرىلىقتىن ساقلىنىش ئىقتىدارى ياخشى، سېپىرىنى خالىغانچە ئۆزگەرتكىلى بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

كۆكرەك، قورساق بوشلۇقىدىن بىر قېتىملىق ئاپتوماتىك سۈيۇقلۇق ئالغۇچ

كەشىپ قىلغۇچى: لوۋ جېڭلوڭ (قاراقاش ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 99207160.7
پاتېنت نومۇرى: 2379133
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2000.05.24
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئەسۋاب ئاساسەن ئالتە يۇمشاق نەيچە، يۇمشاق نەيچىنىڭ بىر ئۇچىغا كىرگۈزۈلگەن ئىككى فۇنكسىيە قە-لىشىش (تېشىش) يېڭىسى ۋە ئۇچ دورا بېرىش نەيچىسى، يۇمشاق نەيچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان بەش شۇمۇرۇش خالتىسى، يۇمشاق

نەيچىنىڭ يەنە بىر ئۇچىغا قويۇلغان يەتتە ئاققۇزۇش خالتىسى قا-
تارلىقلاردىن تەركىب تاپقان. ئىشلىتىشتە فۇنكسىيە قىلىش يىڭ-
نىسى بىمارنىڭ كۆكرەك بوشلۇقى ياكى قورساق بوشلۇقىغا سانجى-
لىپ كۆكرەك بوشلۇقى ياكى قورساق بوشلۇقىدىكى يىغىلىپ قالغان
سۇيۇقلۇق يۇمشاق نەيچە ئارقىلىق ئاققۇزۇش خالتىسىغا ئاققۇزۇلى-
دۇ. بۇ سۇيۇقلۇق ئالغۇچنىڭ لايىھەلىنىشى مۇڭاپىق، ئىشلىتىشكە
قولايلىق، بىخەتەر ۋە ئىشەنچلىك، ھىم ۋە پاكىز. ئەگەشمە كېسەل-
لىكى ئاز، ئاپتوماتىك سۇيۇقلۇق ئالغاندا كۇچ ۋە ۋاقىت تېجەش قا-
تارلىق كۆرۈنەرلىك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە.

قۇلۇپلىنىدىغان كونۇس گەۋدىلىك ئازما قاپقىقى

كەشپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېڭ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 99209382.1
پاتېنت نومۇرى: 2373648
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2000.04.12
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ، سۇ يوللىرىغا بېكىتىلىدىغان كونۇس شەكىللىك قاپقىقى بار ئازما بولۇپ، سىرتقى قاپ، كونۇس شەكىل-
لىك قاپقاق،تەگلىك قاتارلىق بۆلەكلەردىن تۈزۈلگەن. A تىپلىق ۋە B تىپلىق دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ. A تىپلىق ئازمىنىڭ قاپقى-
قى گايكا تەڭشەك، پورشېن ۋە تەگلىك قىستۇرمىسى ئارقىلىق تەڭشەپ ھىملىنىدۇ. سىرتىدىن ئوچۇق قۇلۇپلىنىدۇ. B تىپلىق ئازمىنىڭ قاپقىقى قاپقاقنىڭ ئۈستى ـ ئاستىدىكى قىستۇرما ۋە گايكا ئارقىلىق قوش تەڭشەپ ھىملىنىدۇ. سىرتقى قاپ ئىچىدىكى يوشۇرۇن قۇلۇپ ئارقىلىق يوشۇرۇن قۇلۇپلىنىدۇ.

توزانسىز دوسكا سۇرتكۇچ

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبىر ئابدۇسەمەت (قاراقاش ناھىيەلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 99219149.1

پاتېنت نومۇرى: 2394795
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2006.09.06
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئوقۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ئەملىي، يېڭى تېپلىق توزانسىز دوسكا سۇرتكۈچ بولۇپ: تۈتقۇچ، رېزىنكە قاپ، سۇرتكۈچ ئاساسىي گەۋدە، سۇرتكۈچ قېپى ۋە سۇرتكۈچتىن تەركىب تاپقان. يۇقىرى تەرىپىدە تۈتقۇچى بار. سۇرتكۈچ ئاساسىي گەۋدىسى ۋە تۈتقۇچ ئارىلىقىغا رېزىنكە قاپ قىستۇرۇلغان. رېزىنكە قېپىنىڭ سۇرتكۈچ ئاساسىي گەۋدىسى، سۇرتكۈچ قېپى ۋە سۇرتكۈچى بار بولۇپ، ئىشلەتكەندە سۇرتكۈچكە چىققان بور يۇقى رېزىنكە قاپ تەرىپىدىن توسۇۋېلىنىپ ھاۋانى بۇلغىمايدۇ. رېزىنكە قېپى كونىراپ قالغاندا گايكىسىنى بوشتىپ يېڭى رېزىنكە قاپ ئالماشتۇرۇلىدۇ. سۇرتكۈچ كونىرسا يان تەرىپىدىكى پورشېنلىق ھالقىنى بوشتىپ يېڭىسى ئالماشتۇرۇلىدۇ. بۇ دوسكا سۇرتكۈچىنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق، توزان تازىلاش ئۇنۇمى ياخشى، مۇھىتنى بۇلغىمايدۇ.

توشقانزەدىكىنى سۈنئىي ئۇسۇلدا تېرىش تېخنىكىسى

كەشپ قىلغۇچى: لىيۇ مىڭتاڭ (كېرىيە ناھىيەلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش پونكىتىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: X.00137107
پاتېنت نومۇرى: 1311985
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.09.12
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ توشقانزەدىكىنى سۈنئىي ئۇسۇلدا تېرىش تېخنىكىسىغا ئالاقىدار كەشپىيات بولۇپ، بۇنىڭدا ئالدى بىلەن قۇمۇقتا يۇلغۇننى سۈنئىي ئۇسۇلدا تېرىپ يۇلغۇن كۆچىتى يېتىشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن كېيىن توشقانزەدىكىنىڭ ئۇرۇقى ئىككى قاتار يۇلغۇن كۆچىتىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېچىلغان چۆنەككە چېچىپ

www.uyghurkitap.com

تېرىلىدۇ. توشقانزەدىكىنىڭ ئۇرۇقى يۇلغۇن يىلتىزىدىن ئۇرۇقلىنىپ ئۆسۈپ يېتىلىدۇ. توشقانزەدىكى ئۇرۇقى تېرىلغاندىن باشلاپ ئۈچىنچى يىلى توشقانزەدىكى يىغىۋېلىنىدۇ. ھەر موسىدىن 100 ~ 200 كىلوگىرام (قۇرۇق ئېغىرلىقتا) توشقانزەدىكى چىقىدۇ. توشقانزەدىكى سۈنئىي ئۇسۇلدا تېرىپ ئۆستۈرۈلسە قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇپ ياخشى ئېكولوگىيە ھاسىل قىلىپ، قۇملۇقنىڭ ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى ياخشىلاپ، كۆچمە قۇمنىڭ زىيان سېلىشى ۋە كېڭىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى ئوخشاش يەردىكى پاختىنىڭ ھەر موسىنىڭ يىللىق كىرىمىدىن 5 ~ 10 ھەسسە يۇقىرى بولىدۇ.

ئىلمەك ۋە بۇرما باشلىق بىخەتەر پاترون

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 99219150.5
پاتېنت نومۇرى: 2429939
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.05.09

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش قاتارلىق ساھەلەردە كەڭ تۈردە ئىشلىتىلىدىغان قولايلىق، يېڭى تىپلىق ئېلېكتىر لامپۇچكا پاترون قۇرۇلمىسىدۇر. بۇ خىل پاترون ـــ پاترون قالپىقى، ئىلغۇ، پاتروننىڭ يۇقىرى، ئوتتۇرا دىۋارى، «نۆل سىم ۋە ئوت سىم» تۈۋرۈكىدىن تەركىب تاپقان. ئىلمەك باشلىق ـ بۇرما پاتروننىڭ ئوتتۇرا دىۋارىنىڭ ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان «نۆل سىم ۋە ئوت سىم» تۈۋرۈكى مۇقىملاشتۇرۇلغان بۇرما مىخ ئارقىلىق پاترون بىلەن تۇتىشىدۇ. ئوت سىم تۈۋرۈكى نۆل شەكىلدە بولۇپ، پاتروننىڭ مەركىزىگە يېقىنراق. نۆل سىم تۈۋرۈكى ئۇزۇن بولۇپ، ئۇدۇل ئارىلىقى پاترون دىۋارىغا يېقىنراق تۇرىدۇ. «نۆل سىم ۋە ئوت سىم»نىڭ تۈۋرۈكىگە پورشېن ۋە پورشېن قالپىقى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۇنىڭغا ھەم ئىلغۇ-

لۇق لامپۇچكا، ھەم بۇرمىلىق لامپۇچكا سېلىپ ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئىشلەتكەندە ئىلغۇلۇق لامپۇچكىنىڭ ئۇنىڭغا تۇتاشىدىغان بۇرمىلىق لامپۇچكىنىڭ بۇرمىسى بىلەن پاتۇرون ۋىنتىسى ئۆز ئارا مۇقىملىشىدۇ. ئۇنىڭ ھەر قايسى قىسىملىرى پاتۇرون ئىچىدە بولۇپ مۇتلەق بەخەتەر. قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق.

ئاپتوموبىل بالونىنىڭ نورمىدىن ئارتۇق بېسىمنى مەلۇم قىلىدىغان ئىككى خىل ئاپتوماتىك سىگناللىغۇچ

كەشىپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېڭ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00103993.8
پاتېنت نومۇرى: 1314265
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.09.26

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇنىڭدىكى تۇۋرۇكسىمان مېتال قېپىغا ئىزولياتور، سۆز ۋە مۇزىكا ئاۋازى مەنبەسى، مىكروفون، ئاۋاز چاستوتىسى چىقارغۇچ، چىراغ نۇرى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرىدىغان توپلاشتۇرۇلغان ئېلېكترونلۇق دېتاللار، قوش يۆنىلىشلىك سىگنال كونتاكتلىق ۋىكلىيۇچاتېل ۋە ئۇلىترا يۇقىرى، تۆۋەن بېسىملىق كونتاكت نۇقتىسى ئىش قۇرۇلمىسى تەرتىپى بويىچە ئۇلانغان. بېسىمغا سېزىمچان ئېلېكتىر قارشىلىق ئۆلچەش بۆلۈمچىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان سىگنال بەرگۈچ، ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا گايكا ئارقىلىق ئۆلچەملىك ھاۋا بېسىمى ئۆلچەش كىلاپانى ۋە يەل ئۇرۇش ئېغىزىنىڭ ۋىنتا تۇۋرۇكىگە تۇتاشقان. ئۆلچەش قاپقىنىڭ ئىتتىرىش دەستىسى ئىچكى بالوندىكى يەلنىڭ بېسىمىدا ئۇزىراپ ـ قىسقىراپ سىگنال بەرگۈچكە كېتەرلىك توكنى كونترول قىلىدۇ. ھاۋا بېسىمىنى ئۆلچەش كىلاپانى بالوننىڭ ئىچىگە بېكىتىلگەن. ئىككىنچى بىر سىگنال بەرگۈچ بۇاستە بالوننىڭ يەل بېرىش ئېغىزىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. سىگنال بەرگۈچنىڭ ئاۋاز چاستوتىلىق سىگنالى كابىنكىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان قوبۇللىغۇچ تەرىپىدىن چوڭايتىلىپ كىشىلەرنى ۋەقە سادىر بولۇشتىن ساقلىنىشقا ئاگاھلاندۇرىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

ئېلېكترونلۇق سۆز ـ مۇزىكىلىق ساختىلىقتىن ساقلاش بوتۇلكا ئېغىزى

كەشىپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېك
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00103994.6
پاتېنت نومۇرى: 1314292
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.09.26

[مۇھىم مەزمۇنى] مېتالدىن ياسالغان ئىزولياتور، مىكرو ئېلېكترون دېتاللىق (RTS) مىكروفون، توك مەنبەسى، سۆز ـ مۇ-زىكا ئاۋاز مەنبەسى، پېرسىپېكتىۋ چىراغ، كۆرسىتىش كۆزنىكى، كۆرسىتىش ئېكرانى، تەگكۈزۈپ باسىدىغان ۋېكلىيۇچاتىل، ۋىكلى-يۇچاتېلىنكى تەگكۈزۈپ باسىدىغان ھىملاش پولات پارچىسى، ئىچى ـ تېشىدىن ھىملايدىغان رېزىنكە قىستۇرما (يېمەكلىك قىلىنىدىغان كاۋچۇكتىن ياسالغان)، ھىملاش پەردىسى، ساختىلىقتىن ساقلىنىش بۆلۈمچىسىنكى قېپى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بوتۇلكا ئېغىزى بولۇپ، ساختىلىقتىن ساقلىنىش قۇرۇلمىسى سىرتقى قېپىدىن پېچەتلىنى-دۇ، ساختىلىقتىن ساقلىنىش بويىچە سىناش تۆشۈكى قاپ يېنىنكى ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۆلچىگەندە مەخسۇس ئىشلى-تىلىدىغان مېتالدىن ياسالغان تەكشۈرۈش ئۇچى كىرگۈزۈلسە، بۇ-يۇمنىكى ئىسمىنى دەپ بېرەلەيدۇ. مۇزىكا ئاۋازى چىقىرىدۇ. ئېغىز يۇزىنكى پېرسىپېكتىۋ كۆزنىكىنكى كۆرسىتىش ئېكرانىدىن ساخ-تىلىقتىن ساقلىنىش قوش بەلگىسى كۆرۈنىدۇ. بوتۇلكىنكى ئېغى-زىنى ئاچقاندا «... نىكى داڭلىق ھارىقى...» دېگەن ئاۋاز چىقىرىدۇ.

قولايلىق ۋە قوللىنىشچان نۇر كابېلى تارتىش مەشغۇلات پەشتىقى

كەشىپ قىلغۇچى: توختىمۇھەممەت جاپپار (قاراقاش سۇ،ئېلېكتىر ئىدارىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: X.00203476

پاتېنت نومۇرى: 2442285
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.08.08
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ پوچتا ـ تېلېگراف تارماقلىرىنىڭ يەر يۈزىدە نۇر كابېلى تارتىشقا ئالاقىدار كەشپىيات بولۇپ، ئۇ ئاكتىپ ھەربىكەتلىنىدىغان زەنجىرلىك چاق، ئاكتىپ ھەربىكەتلىنىدىغان كىچىك چاق، چاتقۇچى پولات تۈرۈبا، پاسسىپ ھەربىكەتلىنىدىغان كىچىك چاق، ھەربىكەتچان پولات دەستە، يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىدىغان زەنجىرلىك چاق، زەنجىر، پىدال، چوڭ زەنجىرلىك چاق، كونترول سىمى پىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. قۇرۇلما كونترول قىلغۇچىلار كونترول سۇپىسىدا ئولتۇرۇپ چوڭ زەنجىرلىك چاقنى ھەربىكەتلەندۈرگەندە يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىش زەنجىرلىك چاقى، ھەربىكەتنى زەنجىر ئارقىلىق ئاساسى يېتەكلىگۈچى چاققا يەتكۈزىدۇ. يېتەكلىگۈچى زەنجىرلىك چاق ھەربىكەتلەنگەندە ئۇنىڭ زەنجىرلىك چاقى پولات تۈرۈبىغا تۈتىشىپ سىم تارتىدىغان يېتەكلىگۈچى ــ شەكىللىك كىچىك چاقنى ھەربىكەتكە كەلتۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە كونترول سۇپىسىمۇ ھەربىكەتلىنىدۇ. بۇ سىم تارتىش كونترول سۇپىسىنىڭ قۇرۇلمىسى ئادەتتە، تەننەرخى تۆۋەن، مەشغۇلات قىلىشقا ئەپلىك، ئىشلىتىش ئۇنۇملۇق بولۇشتەك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە.

پولات تۈرۈبىلىق ئارىلىق ئۆلچىگۈچ

كەشپ قىلغۇچى: توختىمۇھەممەت جاپپار
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00268268.9
پاتېنت نومۇرى: 2452753
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.10.10
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ھەر خىل قۇرۇلۇش ئىشلىرى چېرتيوزلىرىدا ئارىلىقنى ئۆلچەشكە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئاپپاراتلار. ئۇ چوڭايتىش ئەينەكى، تۈك، كىچىك چاق، يۆمشاق ئۆلچىگۈچ، ھەربىكەت ئۇزاتقۇچ تاسما، تۈكنىڭ سىرتىغا چاپلانغان ماسسىشتابلىق

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

قەغەز، قىسقۇچ، ئىككى ئۈزىتىش ئوقى، كۆرسىتىش ئوقىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، چوڭايتىش ئەينەكى تۆگىنەك يۇقىرى بېشىغا ئورنىتىلغان. تۆگىنەك تۆۋەنكى بېشى كونۇسسىمان شەكىللىك بولۇپ، كىچىك چاقى كونۇسسىمان شەكىلىنەك ئۇچىغا ــ يۇمشاق ئۆلچىگۈچ تۆگىنەك ئىچىگە ئورنىتىلغان. يۇمشاق ئۆلچىگۈچنەك بىر ئۇچى ئۈزىتىش ئوقىغا ئۇلىنىپ، يەنە بىر ئۇچىدىكى كۆرسىتىش ئوقىدىن ئېشىپ كەتكەندىن كېيىن، ھەربىر ئۈزاتقۇچ ئوقىنەك ھەربىر ئۈزاتقۇچ تاسمىسىغا ئۇلىنىدۇ. چاق ئوقىنەك ئۆتكەن تۆۋەنكى ئۇچى ئۈزاتقۇچ ئوقىنەك يۇقىرى ئۇچىغا ئۇلىنىدۇ. كىچىك چاق ھەربىر كەتلەنگەندە چوڭايتىش ئەينىكىدىن مۇئەييەن سان كۆرۈنىدۇ. بۇ سان سېلىشتۇرمىسى تۆگىنەك سىرتىدىكى ماسسىشتابدىن ئەمەلىي ئارىلىقنى ھېسابلاپ چىققىلى بولىدۇ.

° 360 ئايلىنىدىغان ئۈزۈن چىداشلىق كۇن نۇرلۇق لامپۇچكا

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت (قاراقاش ناھىيەلىك خەلق سوت مەھكىمىسى)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00204129.4

پاتېنت نومۇرى: 2445430

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.09.26

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كۇندىلىك تۇرمۇشنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدە ئىشلىتىلىدىغان ئەمەلىي ۋە يېڭى تېپلىق ° 360 ئايلىنىدىغان ئۈزاق چىداشلىق يالتىراق لامپۇچكا بولۇپ نەيسىمان لامپۇچكا، ئەينەك قالپىقى، مېتال قېپى، ئېلېكتىر قوتۇپى، ۋولفرام سىم جازىسى، ۋولفرام سىم، ئايلانما تەخسە، تۇراقلىق تەخسە قاتارلىقلاردىن تۇزۇلگەن. نەيسىمان لامپۇچكىنىڭ ئىككى يېنىنىڭ ئىچىدىكى ئەينەك قالپىقىنىڭ ئىچىدە ۋولفرام سىم جازىسىدا ئىككى جۇپتىن جەمئىي تۆت جۇپ ۋولفرام سىم، نەيسىمان لامپۇچكىنىڭ ئىككى يې-

ئىندىكى مېتال قېپىنىڭ ئىچىدە ئايلانما تەخسە ۋە تۇراقلىق تەخسە بار. چىراغ نەيچىسى چىراغپايىنىڭ ئۈستىدە 360 ° چۆرگىلىگەندە ئايلانما تەخسىنىڭ ئۈستىدىكى مېتال تېگىشىش يېشى ۋە تۇراقلىق تەخسىدىكى مېتال تېگىشىش يۈزى نۆۋەت بىلەن تېگىشىدۇ. بۇ ئەمەلىي يېڭى تىپلىق نەيسىمان لامپۇچكىنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەنەرخى تۆۋەن، ئىشلىتىشكە قولايلىق ۋە چىداملىق.

يۇك ئاپتوموبىلى، ئاپتوبۇسلاردا ئىشلىتىلىدىغان ئوغرىلىقتىن ساقلىنىش توري

كەشپ قىلغۇچى: توختىمۇھەممەت جاپپار
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00246867.0
پاتېنت نومۇرى: 2450013
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.09.26
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ يۇك ئاپتوموبىلى، ئاپتوبۇسلاردا ئىشلىتىلىدىغان ئەمەلىي ۋە يېڭى تىپلىق ئوغرىلىقتىن ساقلىنىش توري. ئۇ ئادەتتىكى تور، ئىزولياتورلۇق ئۆتكۈزگۈچ سىم، كىچىك لامپوچكا، توك مەنبەسىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئىزولياتورلۇق ئۆتكۈزگۈچ سىم ئادەتتىكى تورغىچە ئوزارتىپ ئاپىرىلغان. ئىزولياتورلۇق ئۆتكۈزگۈچ سىمنىڭ ئىككى ئۇچى توك مەنبەسىگە ئۇلىنىدۇ. كىچىك لامپۇچكا كابىنكىغا كىرگۈزۈلىدۇ. بۇ ئوغرىلىقتىن ساقلىنىش تورىنىڭ تەنەرخى تۆۋەن، قۇرۇلمىسى ئاددىي بولۇپ كەڭ تۈردە ئىشلىتىش قىممىتىگە ئىگە.

بالونىنىڭ يېلى چىقىپ كەتكەندە خەتەردىن ساقلىنىشقا سىگنال بەرگۈچ

كەشپ قىلغۇچى: توختىمۇھەممەت جاپپار
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00255558.1
پاتېنت نومۇرى: 2444798
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.08.29

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ ئىككى نېپىز پولات تاياقچە، ئىككى ئۇ-رۇنلاشتۇرۇش جازىسى (ئىككى يۇمىلاق يايسىمان نېپىز پولات تاياق-چە)، ئالتە ۋىنتا، ئىككى U شەكىللىك ۋىنتا، ئۆتكۈزگۈچ سىم (ئى-زولياتورلۇق ئۆتكۈزگۈچ سىم)، توك مەنبەسى، كىچىك لامپا (ئاپتومو-بىلنىڭ ئۆزىنىڭ ئەركىن كىچىك لامپىسىمۇ بار)، ئىزولياتورلۇق ئاي-رىش پىلىتىسى (ئىزولياتورلۇق ماتېرىيال)دىن تەركىب تاپقان. ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن بولۇپ كەڭ تۇرده ئىشلىتىلىدۇ. ھەر خىل قاتناش ۋەقەلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئارتۇقچىلىقى بار.

ماشىنىلارغا ئىشلىتىلىدىغان ئۇزۇراپ قىسقىرىدىغان ئۇزۇن نەيچە ئەينەك

كەشىپ قىلغۇچى: توختىمۇھەممەت جاپپار
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00268285.0
پاتېنت نومۇرى: 2464582
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.12.12

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ قوبۇل قىلىش بۆلىكى، يەتكۈزۈش بۆلە-كى، كۆرسىتىش بۆلىكىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، قوبۇل قىلىش بۆ-لىكى ئۇچلۇق نەرسىدىن ساقلايدىغان ئۆز ئارا ئۇلانغان پارچە ئەينەك ۋە كونۇسسىمان پولات ئەينەكنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يەتكۈزۈش بۆلىكى ئۆز ئارا ئۇلانغان ئىككى چاسا پولات ئىككى كۆلەڭگە ئالماشتۇرۇش ئەينىكى كابىنكىنىڭ ئىچى، سىرتىدىكى چاسا نەيچىنى ئۆز ئىچىگە ئا-لىدۇ. كۆرسىتىش بۆلىكى ئۇچلۇق نەرسىدىن ساقلايدىغان ئۆز ئارا ئۇلانغان يۇمىلاق پارچە ئەينەك، كۆرسىتىش ئەينىكىنى ئۆز ئىچىگە ئا-لىدۇ. قوبۇل قىلىش بۆلىكىنىڭ ئالدىدىكى جىسىمىنىڭ كۆلەڭگىسى يەتكۈزۈش بۆلىكى ئارقىلىق كۆرسىتىش بۆلىكىدىكى كۆرسىتىش ئەي-نىكىدە كۆرۈنىدۇ. بۇ ئۇزۇن نەيچىسىمان ئەينەكنىڭ قۇرۇلمىسى ئاد-دىي، تەننەرخى تۆۋەن، ئىشلىتىلىش دائىرىسى كەڭ، ھەر خىل قاتناش ۋەقەلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئارتۇقچىلىقىغا ئىگە.

يەر تۇزلەش ماشىنىسى

كەشپ قىلغۇچى: ئۆمەرنىياز ئەبەيدۇللا (خوتەن شەھىرىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00261154.6
پاتېنت نومۇرى: 2466221
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.12.19

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ يەر تۇزلەش ماشىنىسى — تەگلىككە ئورۇنلاشتۇرۇلغان كابىنكا ۋە ھەربكەتلەندۈرگۈچ كۈچ ئۇسكۇنىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، توغرا لىم ۋە قوشۇمچە توغرا لىم ئارقىلىق ئاساسىي لىمغا تۇتىشىپ تەگلىكنى ھاسىل قىلىدۇ. ئاساسىي لىمنىڭ ئىچىگە زەنجىرلىك چاق ئورۇنلاشتۇرۇلغان. تەگلىكنىڭ سىرتقى يېنىغا ماشىننىڭ چاقى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ھەممە زەنجىرلىك چاقلار دومىلاتما زەنجىر ئارقىلىق ئۆز ئارا تۇتىشىدۇ، تەگلىكنىڭ ئالدى بېشىغا ئايلانما تەخسە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئايلانما تەخسە گەۋدىسىگە ئايلانما تەخسە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. تەخسىنىڭ ئاستى تەرىپىگە قىرىش پىچىقى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، قىرىش پىچىقىنىڭ ئارقىسىدىكى شارنىرغا توپا بوشتىش تىرنىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ماشىنا تەگلىكىنىڭ ئاستىغا سۈيۈق بېسىملىق چىڭداش ئۇسكۇنىسى، تەگلىكنىڭ ئاخىرقى ئۇچىغا توپا بوشاتقۇچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ خىل يەر تۇزلەش ماشىنىسىنىڭ يەر تۇزلەش ئۇنۇمى ياخشى بولۇپ، يەر تۇزلەش، توپا بوشتىش، چىڭداش قاتارلىق ئىشلارنى بىر قېتىمدىلا تاماملىيالايدۇ. ۋاقىت، ئىش تېجەيدۇ ۋە ئادەم مەشغۇلات قىلىدىغان ئىشنى سۈيۈق بېسىملىق ئۇسكۇنە ئورۇنلاپ، كۈچ تېجەپ بېرىدۇ.

كۆپ ئىقتىدارلىق كېسەل كارىۋىتى

كەشپ قىلغۇچى: ئۆمەرنىياز ئەبەيدۇللا
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00261240.2

www.uyghurkitap.com

پاتېنت نومۇرى: 2448338
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.09.19
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ دوختۇرخانىنىڭ كېسەل كارىۋىتىنى، بولۇپمۇ كۆپ ئىقتىدارلىق كېسەل كارىۋىتىنى ياخشىلاشقا دائىر كەشپىيات بولۇپ، كارىۋات جازىسىنىڭ ئارقا قىسمىدىكى مۇقىم لىمدا تەكشى ئېچىلغان تۆشۈكلىرى بار، كارىۋات جازىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇقىم كارىۋات يۈزىگە قولايلىق تۆشۈكلەر ئېچىلغان. كارىۋات جازىسىنىڭ ئالدى قىسمىدىكى مۇقىم لىمنىڭ ئىچ تەرىپىگە ھەربىرىكەتچان كارىۋات يۈزىگە ماسلىشىدىغان ئىشىك شەكىللىك ھەربىرىكەتچان جازا چېتىلغان. ئېگىزلىتىش ـ پەسلىتىش ئەسۋابى مۇقىم لىمنىڭ ئۈستىدىكى ئاسما قۇلاققا چېتىلغان بولۇپ، دوملىما غالتەكى ئىشىك شەكىللىك ھەربىرىكەتچان جازىنىڭ دوملاش يولى بىلەن ماسلىشىدۇ. ئېگىزلىتىش ـ پەسلىتىش قۇرۇلمىسىنىڭ بېلىق ۋىنتىسى بىلەن رېزىبلىق كالتەكى ماسلىشىدۇ. رېزىبلىق كالتەكىنىڭ يېنە بىر ئۇچى كارىۋات بېشى جازىسىنىڭ ئوق تەگلىكى ئېچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. رېزىبلىق كالتەكىنىڭ بېشىغا تۇتقۇچ ئورنىتىلغان بولۇپ، سىپىنى چۆرگىلەتسە ھەربىرىكەتچان كارىۋات يۈزى ئەركىن كۆتۈرۈلۈپ كېسەل كىشىنى ئولتۇرغۇزالايدۇ. مۇقىم لىمنىڭ تۆشۈكىگە ئاسما ئۈكۈل جازىسى ياكى تارتىش جازىسى ياكى تاماق جوزىسىنىڭ جازىسىنى ساپقىلى بولىدۇ. يەنى ئاسما ئوكۇل ئاسقىلى ياكى سۆڭىكى سۇنغان كېسەلنى تارتقىلى ياكى كېسەل كارىۋىتىدا تاماق يېگىلى، تەرەت تۆشۈكىدىن ھاجەت قىلغىلى بولىدۇ. بۇ كارىۋاتنىڭ ئىقتىدارى كۆپ بولۇپ، كېسەللەر، كېسەل باققۇچىلار ۋە تېببىي خادىملار ئۈچۈن قولايلىق يارىتىلغان.

كۆپ ئىقتىدارلىق بىر قېتىملىق سۈيدۈك كاتېتىرى

كەشپ قىلغۇچى: ياڭ جيامىن؛ لوۋ جېڭلوڭ (قاراقاش ناھىيەلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدىن)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00203475.1
پاتېنت نومۇرى: 2433995
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.06.13
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كاتېتىر دوۋساقنى يۇيۇش، سۈيدۈك-
نىڭ ئېقىش سۈرئىتىنى كونترول قىلىش قاتارلىق ئىقتىدارغا ئى-
گە بىر قېتىملىق كاتېتىر. سۈيدۈك ماڭغۇزۇش نەيچىسى ۋە خالتە-
سى ئوتتۇرىسىغا بىر يۇمشاق نەيچىنى ئۇلاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.
بۇ يۇمشاق نەيچىگە يەنە تەڭشەش ئۈسكۈنىسىمۇ ئۇلانغان بولۇپ،
تەڭشەش ئۈسكۈنىسى بىلەن كاتېتىر ئوتتۇرىسىغا بىر شوراش خال-
تىسى، كاتېتىرنىڭ ئۇچىغا يۇيۇش نەيچىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان،
سۈيدۈك خالتىسىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىنىڭ ئاستىغا بىر سۈيدۈك
ۋېكلىيۇچاتېلى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ كاتېتىر ئىشلىتىشكە قولاي-
لىق، بىخەتەر ۋە ئىشەنچلىك، بىر قېتىملىق ئىشلىتىلگەچكە گى-
رەلەشمە يۇقۇملىنىش بولماسلىق قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

چىشلىق چاقلىق، چىشلىق زىنچىلىق
لاي قىسىش ماشىنىسى

كەشپ قىلغۇچى: جاڭ رۇيخې (قاراقاش قۇرۇلۇش ئىدارىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00246779.8
پاتېنت نومۇرى: 2435212
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.06.20
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ماشىنا قۇرۇلۇش ماشىنىلىرى ساھە-
سىدە خىش ياساشقا ئىشلىتىلىدىغان ئۈسكۈنە ھېسابلىنىدۇ. بۇ ما-
شىنا ئەگرى ئوق، چاتما بالداق ئارقىلىق يەلپۇگۇچسىمان چىشلىق
چاقنى پۇلاڭشىتىپ سىيرىلما پورشېنىنى ماس قەدەمدە ھەرىكەتلەن-
دۈرۈپ لاينى سىقىپ شەكىلگە كىرگۈزىدۇ. بۇ ماشىنىنىڭ لاي سى-
قىش تەننەرخى تۆۋەن، قۇرۇلمىسى ئاددىي، رېمونت قىلىش ۋە
ئاسراش، ياساش ئاسان، ئىشلىتىشكە قولايلىق بولۇپ، بىر خىل لاي
قىسىش ماشىنىسىنىڭ سەپلىمە مەھسۇلاتى.

ئۇيغۇر كىتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەر خىل تېپىلىق قاتناش ۋاستىلىرىغا سەپلىنىدىغان ئۇزۇن نەيچىلىك كۆرسىتىش ئەينەكى

كەشپ قىلغۇچى: توختىمۇھەممەت جاپپار
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: X.00268280
پاتېنت نومۇرى: 2464579
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.12.12

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئاپتوموبىل ياندۇرۇش ئەينەكى ئىلگىرى ـ ئاخىر ئۇلىنىدىغان ئۇچ بۆلەك: يەنى قوبۇل قىلىش بۆلىكى، يەتكۈزۈش بۆلىكى، كۆرسىتىش ئەينەكىدىن تەركىپ تاپقان. قوبۇل قىلىش بۆلىكى چاك ـ توزاندىن ساقلايدىغان يۇمىلاق ئىككى پارچە ئەينەك، كونۇسسىمان ئىككى پولات ئەينەكنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يەتكۈزۈش بۆلىكى تۆت چاسا شەكىللىك پولات چاتقۇچ، تۆت چاسا شەكىللىك پولات تۇرۇبا، كۆلەڭگە ئالماشتۇرۇش بەش ئەينەكى (ئۇنىڭ بىرى «V» شەكىللىك)نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كۆرسىتىش بۆلىكى چاك ـ توزاندىن ساقلايدىغان ئەينەك ۋە كۆرسىتىش ئەينەكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قوبۇل قىلىش بۆلىكى قوبۇل قىلغان جىسىم كۆلەڭگىسى يەتكۈزۈش بۆلىكى ئارقىلىق كۆرسىتىش بۆلىكىنىڭ ئەينەكىدە كۆرسىتىدۇ. بۇ ئەينەكنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، ئىشلىتىلىشى كەڭ، ھەر خىل قاتناش ۋەقەلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئارتۇقچىلىقىغا ئىگە.

قويلارغا قۇرت يوقىتىش دورىسى سالغۇچ

كەشپ قىلغۇچى: شۇ تەيشۇ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01203366.9
پاتېنت نومۇرى: 2464272
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2001.12.12

بۇ دورا سالغۇچ تاغلىق رايونلاردىكى توپ سانى كۆپ بولغان قوي پادىلىرىغا دورا سېلىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئۇ سولياۋدىن ياسالغان.

شەكلى كونۇسسىمان بولۇپ، دورا سېلىش نەيچىسى ۋە ئىتتىرىش سېپىدىن تەركىب تاپقان. ئالدى ئوچۇق، كەينى ئېتىكلىك قاپقىقى ئارقا ئۇچىدا، ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق تۆشۈكى بار. دورا ئىتتىرىش سېپىنىڭ ئالدى ئۇچى ئىتتىرىش بېشى، كەينى ئۇچىدا قاپلىق دەستىسى بار. قاپلىق دەستىنىڭ ئىچىدە تۆشۈكى بولۇپ، دورا ئىتتىرىش دەستىسىگە كىيگۈزۈلىدۇ. دورا ئىتتىرىش دەستىسى ئىتتىرىش نەيچىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئەركىن ھەرىكەتلىنەلەيدۇ. سۇغۇرۇپ ئېلىۋەتسە دورا قاچىلىغلى بولىدۇ. ئورنىغا سېلىپ قويسا دورا ئىتتىرگىلى بولىدۇ.

خېمىر مەرۋايىت ۋە ئۇنى ياساش ئۇسۇلى

كەشپ قىلغۇچى: ھاجى مۇھەممەتباقى ئالىم، مەينىگارخان
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: X.02122563
پاتېنت نومۇرى: 1386541
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.12.25

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى دورىسى بولۇپ، ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە يۈرەك كېسەللىكى قاتارلىقلارغا شىپا بولىدىغان خېمىر مەرۋايىت ۋە ئۇنى تەييارلاشقا ئالا قىدار. ئۇ پىلە غوزىسى، ئەپتىمون، سوقۇلغان ئۇدھىندى، سوسۇن سەندەل (سۇرۇلگىنى)، ئاق سەندەل (تالقانلانغىنى)، دورونج ئەقرەب، كۆركۈم، سازەج ھىندى، قۇرۇتۇلغان قىچا ئۇرۇقى، قىزىل مارجان، مەرۋايىت، بوراگو چېچىكى، قەھرىۋا، تالقانلانغان مەرۋايىت، ئانار سۈيى، ئىپار، ئەنبەر، ئالتۇن ۋەرەق، كۈمۈش ۋەرەق، بوراگو ئەرەقى، سېرىق پوتلىلىق سۆگەت ئەرىقى، ناۋات، ھەسەل قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ. خام دورىلار ئارىسىدىكى مەدەنلەرنى سوقۇپ، باشقا دورىلارنى قوشۇپ ئارىلاشتۇرۇپ، 90 ـ نومۇرلۇق ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، تەكشى ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن كېيىن ئىپار، ئەنبەرلەرنى قىزىلگۈل ئەرەقىگە سېلىپ ئېرىتىلىدۇ. سېرىق پوتلىلىق سۆگەت ئەرەقىگە ناۋات سېلىپ بوراگو ئەرەقى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قىيام

قىلىنىدۇ. ئاندىن بارلىق دورىلارنى قوشۇپ تولۇق ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئاخىرىدا ئالتۇن ۋەرەق، كۈمۈش ۋەرەقلەرنى سېلىپ تەكشى ئارىلاشتۇرۇپ ئاندىن ئەينەك قوتا ياكى چىنە قاچىغا ئېلىپ ساقلاپ قويۇلىدۇ. بۇ كەشپىيات داۋالاش مۇددىتى قىسقا، ساقايتىش ئۇنۇمى يۇقىرى، زەھەرلىك قوشۇمچە تەسىرى يوق، باھاسى تۆۋەن بولۇش قاتارلىق ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە.

ئىمساك تابلېتى

كەشپ قىلغۇچى: روشەنگۈل ساۋۇر، مەتتۇرسۇن ھاجى
(خوتەن ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك دوختۇرخانىسى)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00136361.3
پاتېنت نومۇرى: 1358517
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.07.17

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئىمساك تابلېتى ئەرەب مەستىكى رۇمى، ئىپار، زەپەر، كالا چۈيىسى، ئەنبەر، جۇز بۇۋا، خۇلىنجان، قەلەمپۇر، سۇئلەپ، كۈچۈلا، كۆكنار غوزىسى قاتارلىق ساپ جۇڭگوچە دورىلاردىن ياسالغان. دورا ئۇنۇمىنى سىناق قىلىش ۋەكىلىنىڭ ئىسپاتلاش نەتىجىسى شۇكى: بۇ دورىنىڭ ئۇنۇمى مۇقىم، ھېچقانداق زەھەرلىك قوشۇمچە تەسىرى يوق، بىخەتەر، ئەرلىك ھورمۇنغا ئوخشاش رولغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى. 420 بىمارغا 10 كۈن دورا ئىشلەتكەندىن كېيىن 283 بىمارغا ساقىيىپ، داۋالىغانلار ئومۇمىي سانىنىڭ 68.1% نى تەشكىل قىلغان؛ ئۇنۇم بەرمىگىنى 30 كىشى بولۇپ 7% نى تەشكىل قىلغان. 103 كېسەلگە كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم بەرگەن بولۇپ 24.7% نى تەشكىل قىلغان. ئۇنۇم بېرىش نىسبىتى 92.8% بولغان. بو دورىنىڭ ئۇنۇمى كۆزگە كۆرۈنەرلىك بولۇپ، بۆرەك زەئىپلىشىش، ئەرلىك جىنسىي ئاجىزلىق، مەنىي بالدۇر كېتىش، ئېھتىلام بولۇش، سىيىپ يېتىش ۋە نېرۋا ئاجىزلىقلارنى داۋالاشنىڭ ياخشى دورىسى.

قىستۇرما، ئېتىلىسمان پاترون

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00246508.6
پاتېنت نومۇرى: 2494060
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.05.29
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ پاترون (دېڭتو) ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، قىستۇرما قىسمى: توك سىمى كىرىش ئېغىزى، سىرتقى قىستۇرما ئېغىزى، بۇرمىلىق ئۇلاش قالپىقى، ئىچكى چېتىلغۇچى ئېغىزنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پاترون قىسمى پاترون تىلى، ئىچكى رېزبا ئوقۇرى، تۇرۇبا، ئىلىنىش ئېغىزى، چېتىلغۇچى ئېغىزىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شتېپسىل قىسمى رېزبىلىق ئۇلىنىش قالپىقىدىن ئۆتكەندە ئايرىلىدۇ ۋە توتىشىدۇ. بۇ پاترونىنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق، تەننەرخى تۆۋەن.

ئاپتوموبىلنى M×4 تۇرۇبا يوللۇق سۇيۇقلۇق بېسىمى بىلەن تورموزلاش قۇرۇلمىسى

كەشپ قىلغۇچى: ماۋگوجېك
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00121864.6
پاتېنت نومۇرى: 1336302
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.02.20
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قۇرۇلمىدا ئەسلىدىكى تاق تۇرۇبا يوللۇق سۇيۇقلۇق بېسىمى بىلەن تورموزلاش باش پومپىسىنى قوش تۇرۇبا يوللۇق سۇيۇقلۇق بېسىملىق تورموزلاش باش پومپىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. قوش تۇرۇبا يوللۇق سۇيۇق بېسىملىق تورموزلاش باش پومپىسى سەپلىمە ۋاكۇئۇملۇق يارەمچى پومپىلىق قوش تۇرۇبا يوللۇق تورموزلاش باش پومپىسىنى كونترول قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تۆت تۇرۇبا يوللۇق تورموزلاش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. يەنە كېـ

www.uyghurkitap.com

لىپ تۆت چاقتىكى تورمۇزلاش سۇيۇق بېسىملىق قوش تۇرۇبا يولـ
غا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا كۆزىتىپ سىگنال بېرىدىغان كۆرسەتكۈچ ـ
لۈك سىگنال ۋېكلىيۇچاتېلى ئورنىتىلغان بولۇپ، بۇ تورمۇزلاش
قۇرۇلمىسى ئىشلىتىلسە تورمۇزلاش ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇپ، بىر چاق ـ
تىن تورمۇزلاش تارماق پومپىسىنىڭ تۇرۇبا يولىدىن ماي ئېقىپ،
يەنە بىر چاقنىڭ ياخشى تورمۇزلانماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش ـ
تەك كاشىلىدىن ساقلانغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە كابىنكىدىكى
كۆرسەتكۈچلۈك سىگنال بەرگۈچ ھەر بىر چاقنىڭ تورمۇزلىنىشى ـ
دىن سۇيۇقلۇق بېسىمىنىڭ نورمال ياكى ئەمەسلىكىنى شوپۇرغا ئە ـ
كىس ئەتتۈرۈپ، بىخەتەرلىككە كاپالەتلىك قىلىدۇ.

يورۇش دەرىجىسىنى تەڭشىگىلى بولىدىغان ئۇزۇن چىداشلىق لامپۇچكا

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 00255777.0
پاتېنت نومۇرى: 2470951
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.01.09

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ لامپۇچكا كۇندۇلۇك تۇرمۇشتىكى ئېھتىياجغا ئاساسەن يورۇقنى ئۇچ دەرىجە بويىچە تەڭشەيدۇ. ئۇ ئې ـ لېكتىر قۇتۇپى، يۇقىرىقى تۆمۇر قاپ، تۆۋەنكى تۆمۇر قاپ، ئەينەك قاپ، ئەينەك تۇۋرۇك، ۋولفرام سىم (C،B،A)، توك يەتكۈزۈش سى ـ مى (D،C،B،A)لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئېلېكتىر قۇتۇپى N توك سىمىنىڭ بىر سىمىغا ئۇلىنىدۇ، ۋولفرام سىم (C،B،A) نىڭ بىر ئۇچى شۇ سىمغا ئۇلىنىدۇ. ئېلېكتىر قۇتۇپى M ئىلگىرى ـ ئا ـ خىر بولۇپ توك سىمىنىڭ ئۇچ سىمغا ئۇلىنىدۇ. ۋولفرام سىم (C،B،A)نىڭ يەنە بىر ئۇچى ئوك ئايرىلىپ بۇ ئۇچ سىم بىلەن تۇ ـ تىشىدۇ. لامپۇچكىنى بۇراش ئارقىلىق ۋولفرام سىمنىڭ ھەر قاندە ـ قىنى ياندۇرغىلى بولىدۇ. بۇ لامپۇچكىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن، ئىشلە ـ تىش بىخەتەر، يورۇقلۇق دەرىجىسىنى ئۇچ دەرىجە تەڭشىگىلى بولـ

ـدۇ. ئىشلىتىشكە قولايلىق.

بېسىم ئېشىپ كەتكەندە ئۆزلۈكىدىن گاز چىقىرىۋېتىدىغان ۋە سىگنال بېرىدىغان پار قازان بارومېتىرى

كەشپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېك
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01105000.4
پاتېنت نومۇرى: 1369696
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.09.18

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ بېسىم قاچىسىنىڭ بېسىمى ئېشىپ كېتەي دەپ قالغاندا ــ سىگنال ئاۋاز چىقىرىش، قىزىل چىراغ يېنىش، PB ئاپپاراتى كۆزىتىپ ئۆلچەش، بىۋاسىتە كۆرسىتىش ۋە بېسىم ئېشىپ كېتىشتىن ئاۋال ئۆزلۈكىدىن گازنى چىقىرىۋېتىپ بېسىمنى تۆۋەنلىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپ، سىرتقى يۈزدىكى قىزىل چىراغ يېنىپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىدىغان PB ئاپپارات ــ يىراق ئارىلىقتىن كۆزىتىدىغان ئاپتوماتىك ئاپپاراتتۇر.

بېتون تۇرۇبا يوللىرىنىڭ تەكشى تۇتىشىش ئېغىزىنى قۇراشتۇرۇشتا چاك تولدۇرۇشنى ئاپتوماتىك كونترول قىلىدىغان تىرىگۇچ ئىچ قېلىپ

كەشپ قىلغۇچى: لى شۆلىن (خوتەن شەھىرى قۇرۇلۇش ئىدارىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01273915.4
پاتېنت نومۇرى: 2512841

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ سۇ چىقىرىۋېتىش ۋە سۇ قۇرۇلۇشىدا بېتون تۇرۇبىلارنىڭ تەكشى تۇتىشىش ئېغىزىنى قۇراشتۇرغاندا چاك تولدۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ئىچكى تىرەك ئۇسكۇنىسى بولۇپ: پولات ياپراقچە، چاتما بالداق، سىيرىلما تەخسە، پولات تۇرۇبا، پور-

www.uyghurkitap.com

شېن، تارتقۇچى سىم، تۇتقۇچ ۋە چاقتىن تەركىب تاپقان. بۇ ئۇسكۇ
نىنى تۇرۇبا ئىچىدىكى يوچۇقنى تولدۇرىدىغان ئورۇنغا قويغاندا
ياپراق پولات تىرەش رولىنى ئويناپ يوچۇقنىڭ تولدۇرۇلۇش زىچلە-
قىنى ئاشۇرىدۇ. چاكىنى تولدۇرۇش جەريانىدا بېتون لېيىنىڭ تۇرۇبا
يولىغا چۈشۈپ كېتىشىنىمۇ توسۇپ، چاك تولدۇرۇشنىڭ سۈپىتىگە-
مۇ كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ. قۇرۇلۇش قىلغۇچىلارنىڭ مەشغۇلات
قىلىشىغا قولايلىق بولۇپ، بىر قەدەر ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان چاك
تولدۇرىدىغان ئىچ قېلىپ تىرەك ئۇسكۇنىسىدۇر.

تاش ئۆستەڭنىڭ بېتون تاختىسىنى ياساشقا ئىشلىتىلىدىغان سولياۋ قېلىپ

كەشپ قىلغۇچى: ۋاڭ يۈنلياڭ (قاراقاش ناھىيەسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01226342.7
پاتېنت نومۇرى: 2477704
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.02.20

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قېلىپ كېرەكسىز سولياۋ يوپۇقلارنى بىر قېتىملىق قېلىپلاش بىلەنلا ياسالغان بولۇپ، تەگ ۋە رامكىدىن تۇزۇلگەن. تەگنىڭ سىرتىغا تىرەك قاپارتما باش ئورۇنلاشتۇرۇلغان، رامكىدا تۇتقۇچى بار. بۇ قېلىپتا ياسالغان تاش ئۆستەڭ بېتون تاخ-تىسىنىڭ گېئومېتىرىيەلىك رازمېرى، سىڭىشكە قارشى نومۇرى ۋە چىداملىقلىقى، ماسسا ئۆيۈللۈقى، تەكشىلىكى، سىڭىشكە قارشى ئىقتىدارى بەلگىلەنگەن ئۆلچەمگە يەتكەن بولۇپ، بۇ قېلىپتا ياسال-غان بېتون تاختىلارنىڭ يۈزى پارقىراق، يوچۇقسىز، چوقۇرسىز چىقىدۇ. قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق بولۇپ، ئەمگەك سىجىللىقىنى زور دەرىجىدە تۆۋەنلىتىدۇ.

تىڭشىغۇچلۇق ئوقۇتۇش دېتالى

كەشپ قىلغۇچى: سۇڭ جۇنخۇاڭ؛ ياڭ جيامىن (قاراقاش ناھىيەلىك خەلق دوختۇرخانىسىدىن)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: X.01209272
پاتېنت نومۇرى: 2513181
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.09.25
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ دېتال سېنتىروزوما دېتالى ۋە ئۇنىڭ تۆت تەرىپىدىن چىقىرىلغان ئاۋاز نەيچىسىدىن تەركىب تاپقان. سېنتىروزوما دېتالىنىڭ تۆپىسىدە سىرتقى رېزبىسى، سېنتىروزوما دېتالىنىڭ تېگىدە ئىچكى رېزبىسى بار. دېتالىنىڭ تاشقى رېزبىسىنى ئادەتتىكى تىكىشغۇچ دېتالى پەردىسىنىڭ رېزبىسى بىلەن جىپسلاشتۇرغاندا، ئىككىسى بىرلىكتە ئوقۇتۇشتا ئورتاق ئىشلىتىدىغان سېنتىروزوما دېتالىنى ھاسىل قىلىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە تىكىشغۇچلۇق ئوقۇتۇش دېتالىنىڭ ئاۋاز يەتكۈزگۈچ نەيچىسى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئادەتتىكى تىكىشغۇچنىڭ ئائۇشنىكى بىلەن يۇمشاق رېزىنكە نەيچە ئارقىلىق تۇتىشىدۇ. ئادەتتىكى تىكىشغۇچنىڭ ئائۇشنىكى بىلەن ئادەتتىكى تىكىشغۇچ سېنتىروزوما دېتالىنىڭ تەگ قىسمىدىكى ئاۋاز يەتكۈزۈش نەيچىسى ئۇلىنىپ پۈتكۈل ئوقۇتۇش سىستېمىسىنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق بىر ئوقۇتقۇچى بىرلا ۋاقىتتا بىر قانچە ئوقۇغۇچىغا ئۆگىتىدىغان ماس قەدەملىك ئوقۇتۇش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ.

يېڭى تىپلىق گۈزەل سەنئەت سىياھ قەلىمى

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر ئابدۇسەمەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: X.02204678
پاتېنت نومۇرى: 2527449
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.12.25
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قەلەم دەستە، ئۇچ، ئۇلاقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ياندىن يازغىلى بولىدۇ. قەلەمنىڭ ئۇچى يۇقىرىسىغا ئېگىلگەن، ئۇچىغا ئىرىدىي قويۇلغان. يېزىش كەڭلىكى باشتىن ـ ئاخىر بىردەك چىقىدۇ. قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە ئەپلىك، ھەر قانداق ئۇسۇلدا يازغىلى بولىدۇ.

www.uyghurkitap.com

ھاراق ياكى ئىچىملىك قاچىلىغۇچ

كەشىپ قىلغۇچى: چېن چۇنماۋ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01221506.6
پاتېنت نومۇرى: 2471743
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.01.16
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قاچا ئىچكى بوتۇلكا ئېغىزى، قاپاق، بوتۇلكا تەگلىكى ۋە ئىچكى بوتۇلكىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قېپى ئىچىنىڭ ئاستىدا بىردىن ئارتۇق ئىچكى بوتۇلكا تەگلىكى بار. ئىچكى بوتۇلكىنىڭ تېگى ئىچكى بوتۇلكا تەگلىكىگە قىستۇرۇلغان، ئىچكى بوتۇلكىنىڭ ئۇستىدە ئېغىزلىقى (ئېغىزى) بار. بۇ كەشپىيات قۇرۇلمىسى ئۆزگىچە ۋە يېڭىچە بولۇپ، ھاراق ياكى ئىچىملىك قاچىلاپ قويۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئىشلىتىشكە قولايلىق بولۇپلا قالماستىن ساختىلىقتىن ساقلىنىشچانلىققىمۇ ئىگە.

ئونۇېرسال خەتتاتلىق سىياھ قەلىمى

كەشىپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبىر ئابدۇسەمەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01225243.3
پاتېنت نومۇرى: 2494271
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.06.05
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قەلەم ھەممە ساھەلەردە ئىشلىتىلىدىغان ئونۇېرسال خەتتاتلىق سىياھ قەلىمى. ئۇ قەلەم سېپى، ئۇچ تەنچىسى، ھۆسنىخەت يېزىش ئۇچى، ئاددىي يېزىش ئۇچى، رەڭ يەتكۈزۈش يېرىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، قەلەم ئۇچى ئوڭغا 45% قىيپاش كېسىلگەن. قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە ئەپلىك. 2003 ـ يىلى 12 ـ ئايدا «ئابدە» پەن ـ تېخنىكا ئېچىش مەركىزى تەرىپىدىن ئىشلىتىلىشچان مەھسۇلاتقا ئايلىنىپ، سېتىش مىقدارى 120 مىڭ يۈەندىن ئاشقان.

ئۇرۇق ئايرىش ـ تازىلاش ماشىنىسى

كەشپ قىلغۇچى: مۇھەممەت تۇرسۇن (خوتەن شەھىرى گۈلباغ يولىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01231125.1
پاتېنت نومۇرى: 2493013
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.05.29

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ يېڭى تېپىلىق ئەملىي ئۇرۇق ئايرىش ـ تازىلاش ماشىنىسى بېدە ياكى ئۇرۇق تۇرىدىكىلەرنىڭ دېنىي ئايرىپ تازىلاشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ. (4) جازا، (1) تۇلۇق، (5) تازىلاش ئۇسكۇنىسى، (7) ھەربىكەت ئۇزاتقۇچى چاق، (9) ھەربىكەت ئۇزاتقۇچى تاسما ۋە (7) ھەربىكەت ئۇزاتقۇچى چاقنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. دان ئايرىش تۇلۇقى (1)، ماشىنا جازىسى (4)نىڭ ئۇستىگە قۇراشتۇرۇلغان ۋە ھەربىكەت ئۇزاتقۇچى چاق (6)، ھەربىكەت ئۇزاتقۇچى تاسما (6)، ھەربىكەت ئۇزاتقۇچى چاق (7) بىلەن ماشىنا جازىسى (4)نىڭ ئاستى تەرىپىگە مۇقىملاشتۇرۇلغان تازىلاش ئۇسكۇنىسى (5)كە تۇتىشىدۇ. دان ئايرىش تۇلۇقى (1) تاشقى قاپ (20)، يۇمىلاق تەخسە (15)، ھەربىكەت ئۇزاتقۇچى ئوق (16)، بازغانلىق ياپىلاق ئوق (14)، بازغان ياپراقچىسى (13)، مىخسىمان چىش (17)، مىخسىمان چىش تاختىسى (18)، تۆشۈك تېشىش غەلۋىرى (19) ۋە ۋورونكا (8)دىن تەركىب تاپقان. تازىلاش قۇرۇلمىسى (5) بولسا: تۇلۇق (21)، تۇلۇق(10)، تۇلۇق (11) ۋە خامان سوروش تاسمىسى (12)دىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئىشلەتكەندە ئورۇقنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىگە قاراپ تۆشۈك تېشىش غەلۋىرى (19)نى ئالماشتۇرسا ۋە ئايلىنىش سۈرئىتىنى تەڭشىسە بولىدۇ.

ۋاكۇئۇملۇق قايتىلانما لاي قىسىش ماشىنىسى

كەشپ قىلغۇچى: چېن چۇنماۋ
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01230918.4
پاتېنت نومۇرى: 2481494

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.03.13
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ماشىنا يۇقىرى لاي قىسىش ماشىنا قىسمى، ۋاكۇئۇملۇق ماشىنا قىسمى ۋە تۆۋەنكى لاي قىسىش سىلىندىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يۇقىرىقى ماشىنا گەۋدىسىنىڭ يۇقىرى لاي قىسىش سىلىندىرى ئىچىگە يۇقىرى لاي قىسىش پورشېنى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۇقىرى ماتېرىيال سېلىش بۆلۈمى بار، تۆۋەنكى لاي قىسىش ماشىنىسى قىسمىنىڭ تۆۋەنكى لاي قىسىش سىلىندىرى ئىچىگە تۆۋەنكى لاي قىسىش پورشېنى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۆۋەنكى ماتېرىيال سېلىش بۆلۈمى بار. بۇ ماشىنا ئەملىي قوللىنىشچان ۋە يېڭى تىپلىق بولۇپ ئۇنۇمى يۇقىرى، ئۆمرى ئۇزۇن، كاشىلىسى ئاز بولۇشتەك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ، يۇقىرى سۈپەتلىك كاھىش، كاۋاك خىش قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقارغىلى بولىدۇ، سىپرال لاي قىسىش ماشىنىسىنىڭ بىر قەدەر ياخشى يېڭى ئەۋلاد مەھسۇلاتىدۇر.

كۆپ ئىقتىدارلىق قۇياش ئېنېرگىيەلىك قۇرۇتۇش ساتمىسى

كەشپ قىلغۇچى: خې ژېنئەن (خوتەن شەھەرلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ-تىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 01230764.5
پاتېنت نومۇرى: 2488023
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى قۇرۇتىدىغان كۆپ ئىقتىدارلىق قۇياش ئېنېرگىيەلىك قۇرۇتۇش ساتمىسى بولۇپ، سولياۋ لاپاس ۋە لاپاس تەگلىكىدىن تەركىب تاپقان. لاپاس بولسا لاپاس جازىسى، قىستۇرما ھالقا ۋە سولياۋ نېپىز پەردىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، سولياۋ پەردىنىڭ ئىچىدىكى لاپاس جازىغا ئەينەك تالالىق تور ئورۇنلاشتۇرۇلغان. لاپاس جازىسىنىڭ ئۆگزىسى ۋە لاپاس تەگلىكىنىڭ مەركىزى ھاۋالاندۇرۇش تۇرۇبىسىغا مەھكەم تۇتاشتۇرۇلغان. ھاۋالاندۇرۇش تۇرۇبىسىنىڭ لاپاس ئىچىدىكى قىسمىغا ھاۋا

كىرىش تۆشۈكى، ئايرىش تاختىسى ۋە ھاۋا چىقىپ كېتىش تۆشۈكى لايىھەلەنگەن. ھاۋالاندۇرۇش تۇرۇبىسىنىڭ لاپاس سىرتىدىكى قىسمىنىڭ ئىچىگە ھاۋا چىقىش كىلاپانى يەر ئاستىدىكى ھاۋالاندۇرۇش تۇرۇبىسىنىڭ ئىچىگە ھاۋال كىرىش كىلاپانى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. نەيچىز سولياۋ پەردە بىلەن ھاۋالاندۇرۇش تۇرۇبىسىنىڭ يۇقىرى قىسمى ۋە لاپاس تەگلىكىنىڭ سىرتقى گىرۋىكى چىڭ تۇتاشىدۇ. لاپاس جازىسى لاپاس تەگلىكىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھاۋالاندۇرۇش تۆشۈكى قويۇلغان. تۆشۈكىنىڭ سىرتىدا شامالدىن ساقلاش ئىشىكى بار. بۇ يېڭى تىپلىق ئەملىي قوللىنىشچان لاپاس ئېنېرگىيە خۇراتمايدۇ. مۇھىتنى بۇلغىمايدۇ، زىرائەتلەرنى قۇرۇتۇش ھاۋا رايى ئۆزگىرىشىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدۇ. قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەمىزلەش تۆۋەن، ئومۇملاشتۇرماق ئاسان.

قۇۋۋەت يېمەكلىكى ــ سوقماق

پاتېنتقا ئىلتىماس قىلغۇچى: ئابدۇلېتىپ ھەسەن (خوتەن ناھىيەلىك ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 03103281.8
پاتېنت نومۇرى: 1430922
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.07.23

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇنى سوقۇپ ياسىغاچقا سوقماق دېيىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي ئەشياسى: قۇرۇق ئۇزۇم، ياڭاق مېغىزى. قوشۇمچە ئەشياسى: بادام، شاپتۇل قېقى، پىستە، تاڭشىيدىن ئاز مىقداردا. ئاساسىي ۋە قوشۇمچە ئەشيالاردىن قۇرۇق ئۇزۇم، قاق پاكىز تازىلىنىپ ئىسسىق سۇدا يۇيۇلۇپ قورۇتۇش ماشىنىسىدا قۇرۇتۇلىدۇ. ياڭاق، بادام، پىستىلەر شاكىلىدىن ئايرىپ تازىلىنىدۇ. يۇقىرىقى بەش ئەشيانى تەكشى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلاپ قويۇلىدۇ. قەنتسىز ياسىماقچى بولغاندا بۇ ئەشيالارنى سوقۇپ ئېزىپ خېمىر قىلىنىدۇ. قەنتلىك ياسىماقچى بولغاندا ئەشيالارنى ئېزىش ماشىنىغا سالماي قازاندىكى قىزىتىلغان تاڭشىيغا سېلىپ بولۇپ ئاندىن سوقۇپ

خېمىر قىلىنىدۇ. خېمىر قىلىنغان يېرىم مەھسۇلاتنى شەكىلگە كىرگۈزۈش ماشىنىسىغا سېلىپ ئاندىن ئورايدۇ. بۇنىڭ بىلەن مەھسۇلات تەييار بولىدۇ. بۇ كەشپىياتنىڭ ئەشياسى كەڭ تېپىلىدۇ. ئىشلىتىش، ئېلىپ يۈرۈش، ساقلاشقا قولايلىق. رەڭگى، پۈرىقى، تەمى ياخشى، مەززىلىك، ئۇچ ۋاق تاماقتا ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ. ئۇ - زۇقلۇق ۋە دورىلىق قىممىتى يۇقىرى، ساقلىقنى ساقلاش، بەدەننى گۈزەللەشتۈرۈش، ئۆمۈرنى ئۇزارتىش قاتارلىق ئارتۇقچىلىقى بار.

شەربىتى رەيھان ۋە ئۈنى تەييارلاش

پاتېنتقا ئىلتىماس قىلغۇچى: ئابدۇلېتىپ ھەسەن
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 03120320.5
پاتېنت نومۇرى: 1442093
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.09.17

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ تۆۋەندىكىچە خام ئەشيالاردىن ياسالغان: رەيھان، شېكەر، قووزاق دارچىن، قەلەمپۇر، بەزباز، پوستى تۇرۇنجى (ئاپېلسىن شۆپۈكى)، زەپەر، ئىسپار، باچكا گۈشى، ئۇزۇم، شاقاقول، خولىنجان، بوزۇغا، ئارپىبەدىيان، كەرەپشە ئۇرۇقى، زىرە، بۇغا مۇڭگۈزى. خام ئەشيالار ئارىسىدىكى سوقۇشقا تېگىشلىكلىرىنى سوقۇپ، ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن پاكىز قازانغا ئۈچ ھەسسە سۇ قۇيۇپ، سوققان دورىلارنى سېلىپ، قاينىغاندا كەپتەر گۆشىنى سېلىپ داۋاملىق قاينىتىلىدۇ. قازاننىڭ سۇيى قاينىپ ئۆچتىن بىرى قالغاندا گۇل ـ گىياھ دورىلار سېلىنىپ 10 مىنۇت قاينىتىپ ئۈزۈم شىرنىسى ۋە چايدا ئېرىتىلگەن يانتاق شېكىرىنى مۇۋاپىق مىقداردا قوشۇپ، تىندۇرۇپ، دېزىنفېكسىيە قىلغاندىن كېيىن قاچىغا ئېلىپ ئاپتاپقا سېلىنىدۇ ياكى ئارپا ياكى ئات تېزىكى ئارىسىغا كۆمۈپ، ئەڭ ئاخىرىدا قۇتىغا ئېلىنىدۇ. ئېغىزىنى پېچەتلىگەندىن كېيىن بازارغا سېلىنىدۇ. بۇ شەربىتى رەيھان ئۇسسۇزلۇقنى بېسىش، بەدەننى ساغلام قىلىش، چوڭ مېڭە، يۈرەك، ئاشقازان، بۆرەك قاتارلىق رەئىس ئەزالارنىڭ خىزمىتىنى ياخشىلاش، قان ئايلىنىشىنى ئىلگىرى سۈ -

رۇپ، تومۇرلارنى راۋانلاشتۇرۇش، قان پەيدا قىلىش، قاندىكى ياغنى تۆۋەنلىتىش، ئەزالارغا چۈشكەن تاشنى پارچىلاش، روھلاندۇرۇش، باھنى كۈچەيتىش قاتارلىق ساقلىقنى ساقلاش رولىغا ئىگە.

چوت قۇتىسى

كەشپ قىلغۇچى: نۇرمۇھەممەت كامال (چىرا ناھىيە چاقار يېزا ئوتتۇرا مەكتىپى)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02251735.9
پاتېنت نومۇرى: 2557992
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.06.25
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ چوت قۇتىسى بالىلار باغچىسى، باشلانغۇچ مەكتەپ 1 ـ يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېڭىلىق يارىتىش روھى، مۇستەقىل پىكىر يۈرگۈزۈش ئىقتىدارىنى يېتىلدۇرۇش مەقسىتىدە كەشپ قىلىنغان. ئۇنىڭ قۇتا، چوت جازىسى، چوت ئۇرۇقنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى ئۇنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى. قۇتىسى تېگى تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك بولۇپ، قۇتا گەۋدىسى ۋە قۇتا ئېغىزىدىن تەركىب تاپقان. قۇتا گەۋدىسى بىلەن ئېغىزى قۇللاپ ئارقىلىق ئۇلىنىدۇ. چوت جازىسى قۇتا ئىچىگە سېلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، ئىشلىتىش، ئېلىپ يۈرۈش، ساقلاشقا قولايلىق، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مۇستەقىل پىكىر يۈرگۈزۈش، مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىش، يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۇرىدۇ. زور ئومۇملاشتۇرۇش قىممىتىگە ئىگە.

ئاپتوموبىلنى تېمپېراتۇرا ئارقىلىق ئاپتوماتىك ئوت ئالدۇرغۇچ

كەشپ قىلغۇچى: روزىمۇھەممەت ئانايەت (خوتەن شەھىرى ئىلچى يېزىسىدىن)

www.uyghurkitap.com

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02233836.5
پاتېنت نومۇرى: 2541240
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.03.26
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات: قىشتا ئاپتوموبىل توڭلاپ قېلىش، ئوت ئالدۇرۇش قىيىن بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلغان. ئۇ: توك مەنبەسى، ئوت ئالدۇرۇش ۋىكلىيۇچاتېلى، قوزغاتقۇچ رېلې، تېمپىراتۇرىغا سېزىمچان ۋىكلىيۇچاتېل، رېلې، ئوت ئالدۇرۇش ۋاقتىنى كونترول قىلىش توك يولى ۋە ئوتنى ئۆچۈرۈش ۋاقتىنى كونترول قىلىش توك يولىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تېمپىراتۇرىغا سېزىمچان ۋىكلىيۇچاتېل توك يولىنىڭ مەنپىي قۇتۇپى بىلەن رېلېنىڭ قوزغىتىش چەمبىرىكىنىڭ يەنە بىر پۇتى ئارىلىقىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئوت ئالدۇرۇش ۋاقتىنى كونترول قىلىش توك يولى ۋە ئوتنى ئۆچۈرۈشنى كونترول قىلىش توك يولى رېلې، كوندېنساتور (توكدان)، ئۈچ قۇتۇپلۇق لامپىلاردىن تەركىب تاپقان. بۇ كەشپىياتنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئاپتوموبىلنىڭ موتورىنى تەكرار قوزغىتىش ۋە ئوتنى ئۆچۈرۈش ئارقىلىق تېمپېراتۇرىنى ساقلاپ ئەتىسى ئەتىگەندە تېز قوزغىتىشقا كاپالەتلىك قىلىدۇ. سىناق قىلغاندا ئۈنۈمى 99% گە يەتكەن. زور كېڭەيتىش قىممىتى ۋە زور ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ئۈنۈمگە ئىگە.

سۇ مۇنارىنىڭ سۇ ساندۇقىغا ئاپتوماتىك سۇ قاچىلاش ئۈسكۈنىسى

كەشىپ قىلغۇچى: روزىمۇھەممەت ئانايەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02233837.3
پاتېنت نومۇرى: 2538854
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.03.05
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇنىڭدا سۇ مۇنارىغا سۇ قاچىلاشتا مەخ-

سۈس ئادەم قويۇش ئاۋارىچىلىكى ھەل قىلىنغان. ئۇنىڭ ئاساسىي تۈزۈلۈشى: ئېلېكترونلۇق ئاپتوماتىك سۇ قاچىلىغۇچ، يۇقىرى بېسىملىق كونتاكتور، سۇ پومپىسى، سۇ مۇنارىنىڭ سۇ ساندۇقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئۇ توك مەنبەسى شىتېپسېلى، تىرانسفورموتور، ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپا، يۇقىرى - تۆۋەن سىگنال بەرگۈچ، كوندېنسا-تور، ئېلېكتىر قارشىلىقى، ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپا، ئىنچىكە تەڭشەگۈچ، رېلېلاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، يۇقىرى - تۆۋەن سىگنال بەرگۈچ، سۇ مۇنارى - سۇ ساندۇقىنىڭ رېزېسىغا ئۇلىنىدۇ. سۇ پومپىسىنىڭ ئېلېكتىر موتورى يۇقىرى بېسىملىق كونتاكتورغا ئۇلىنىدۇ. بۇ يېڭى تىپلىق ئاپتوماتىك سۇ قاچىلىغۇچنىڭ ئەۋزەللىكى شۇكى، تەننەرخى تۆۋەن ۋە ئوتقا چىداملىق، ئىشلىتىش بىخەتەر ۋە ئىشەنچلىك، ئۇنۇمى 99% گە يەتكەن بولۇپ، زور ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇمگە ئىگە.

تېلېفون ئوغرىلانغاندا ئاپتوماتىك سىگنال بەرگۈچ

كەشپ قىلغۇچى: تۇرغۇن ئەخمەت (خوتەن گېزىتخانىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02252703.6
پاتېنت نومۇرى: 2562520
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.07.23

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ تېلېفون ئاپپاراتى، سىم يولى، ۋىكلىيوچاتېل، كونۇپكالاردىن تەركىب تاپقان. تېلېفون بولسا ئائىلىلەردە ئىشلىتىلىدىغان ئادەتتىكى تېلېفون ئاپپاراتى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى نومۇر بېسىش توك يولى تاختىسىنىڭ تۇرۇپكىسى كۆتۈرمەسىمۇ بولىدىغان، باسقان نومۇرنى قايتىلايدىغان كونۇپكا، توك يولىدىكى ئىككىدىن توچكا سىمغا ئۇلىنىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر بېشىغا بىردىن روزېتكا(چازو) ئورۇنلاشتۇرۇلغان، ئىشىك كېشىكىنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىككى سىمېتىرىك ۋىكلىيوچاتېل، ھەرقايسىسى ئىككى سىملىقتىن شىتېپسېل تۇرۇپكىسى كۆتۈرمەيلا

باسمىغان كۇنۇپكا ۋە باسقان نومۇرنى قايتىلاش كۇنۇپكىسىنىڭ سىم يوللىرىدىكى شتېپسىللارغا تىقىلىدۇ. ئىككى ۋىكلىيۇچاتېلغا ماس ئىشىك قانىتى تەرەپكە ئىككى سىممىتېرىك كۇنۇپكا ئورنىتىلغان. بۇ كەشپىياتنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، سىگنال بېرىش ئۇنۇمى ياخشى، ئىشلىتىشكە قولايلىق بولۇپ ئائىلە مال ـ مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداشقا زور پايدىسى بار، ئومۇملاشتۇرۇش ئاسان.

ئاپتوماتىك ئەينەك ئەتكۈچ

كەشپ قىلغۇچى: روزى مۇھەممەت ئانايەت
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02233827
پاتېنت نومۇرى: 2541229
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.03.26

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات ئاپتوموبىل ئەينىكى ئېتىكسىز قېلىش مەسىلىسىنى ھەل قىلغان. ئۇ توك مەنبەسى، رېلې، ئۆچ قۇتۇپلۇق لامپا، ھەر قايسى ئىشكلەرنىڭ ۋىكلىيۇچاتېلى، ئىشىك قۇلۇپىدىن تەركىب تاپقان. توك مەنبەسى مۇسبەت قۇتۇپى رېلىنىڭ قوزغىتىش كاتۇشكىسى ۋە ئۇنىڭ سىم ئۇلاش ئورنىغا، رېلې نىڭ سىم ئۇلاش ئورنىغا ئۇلىنىدۇ. توك مەنبەسى مۇسبەت قۇتۇپىنىڭ يەنە بىر ئۆچى رېلې ئارقىلىق ھەر قايسى ئىشكلەرنىڭ ۋىكلىيۇچاتېللىرىغا ئۇلىنىدۇ. ئىنچىكە تەڭشىگۈچ، كوندېنساتور، ئۆچ قۇتۇپلۇق لامپا، رېلېلار سىم ئۇلاش ئورنى ئارقىلىق توك مەنبەسىنىڭ مەنپىي قۇتۇپىغا ئۇلىنىدۇ؛ كوندېنساتور، ئىنچىكە تەڭشىگۈچلەر چىقارغان مەنپىي قۇتۇپ ئۆچ قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ ئاساسىي لامپىسىنىڭ پۇتىغا ئۇلىنىدۇ، ئۆچ قۇتۇپلۇق لامپىدىن چىققان مەنپىي قۇتۇپ رېلىنىڭ قوزغىتىش كاتۇشكىسىغا ئۇلىنىدۇ؛ مەركىزي ئىشىك قۇلۇپى

ھەر قايسى ئىشكىلەرنىڭ قۇلۇپلىرىغا تۇتىشىپ تۇرىدىغان ئىككى سىمدا رېلېينىڭ قوزغىتىش كاتۇشكىسىنىڭ ئىككى سىمىغا ئۇلىنىدۇ. بۇ كەشپىياتنىڭ ئەڭزەللىكى شۇكى، ئىشىك قۇلۇپلانسىلا ھەممە ئەينەكلەر ئۆزلۈكىدىن ئېتىلىدۇ. ئاپتوماتلىشىش دەرىجىسى يۇقىرى، ئاپتوموبىل ئىچىدىكى نەرسىلەرنىڭ ئوغرىلىنىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. شوپۇرنىڭ يۈكىنى يەڭگىللىتىدۇ. ياساش تەننەرخى تۆۋەن، كەڭ ئومۇملاشتۇرۇش قىممىتىگە ئىگە.

پورشېنسىمان سۈيۈقلۇق بېسىملىق لاي قىسىش ماشىنىسى

كەشپ قىلغۇچى: جاڭ رۇيخې (قاراقاش قۇرۇلۇش ئىدارىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02239140.1
پاتېنت نومۇرى: 2543685
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.04.09

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ماشىنا: ماشىنا تەگلىكى، سۈيۈقلۇق بېسىملىق پومپا، لاي قىسىش پورشېنى، لاي قىسىش سىلىندىرى، ماتېرىيال سېلىش ئېغىزى، ماشىنا ئېغىزى ۋە پروگراممىلىق كونتروللاش سىستېمىسىدىكى سۈيۈقلۇق بېسىملىق موتور، سۈيۈقلۇق بېسىملىق سىلىندىر، سۈيۈقلۇق بېسىملىق توپلاشتۇرۇلمىلاردىن تەركىب تاپقان. بۇ ماشىنىدا سۈيۈقلۇق بېسىملىق سىلىندىر پورشېن سېپى ئارقىلىق ئۇلانغان لاي قىسىش پورشېنى، تۆز سىزىقلىق قايتىلانما ھەرىكەت قىلىپ لاينى شەكىلگە كەلتۈرىدۇ. بۇ ماشىنىنىڭ مېخانىكىلىق قىسمى بىلەن پروگراممىلىق كونتروللاش سىستېمىسى بىر گەۋدىلەشتۇرۇلگەن بولۇپ، قۇرۇلمىسى ئاددىي، مەشغۇلات قىلىشقا قولايلىق. مېخانىكىلىق ئىش ئۈنۈمى يۇقىرى، ياساش ۋە رېمونت قىلىشقا ئاسان بولۇشتەك ئەۋزەللىككە ئىگە، خىشگەرلىك ساھەسىدىكى لاي قىسىش ماشىنىسىنىڭ سەپلىمە مەھسۇلاتى.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

چاك ـ توزان سۈمۈرىدىغان سۈپۈرگە

كەشپ قىلغۇچى: ئەنۋەر مۇھەممەتئىمىن (گۈما ناھىيە دۇۋا خەلق دوختۇرخانىسىدىن)
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02207863
پاتېنت نومۇرى: 2529600
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.01.08

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ، ئەمەلىي ۋە يېڭى تېپلىق، ھەر قايسى ئورۇنلارنىڭ ئىشلىتىشىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ۋە كۈندىلىك تۇر-مۇشتا كەڭ ئىشلىتىلىدىغان چاك ـ توزان سۈمۈرىدىغان سۈپۈرگە-دۇر. ئۇ چاقپەلەك قۇتىسى، چاقپەلەك، ھاۋا كىرىش ـ چىقىش ئې-غىزى، چاك ـ توزان سۈزگۈچ، ئۇششاق تۆشۈكلۈك سىم تور، سۈ-پۈرۈش قىسمى، چاك ـ توزان توسىدىغان قاپقاق، پورشېن، چاق، يەتكۈزۈپ بېرىش تاسمىسىدىن تەركىب تاپقان. بۇ سۈپۈرگە بىلەن يەر سۈپۈرگەندە، پەيدا بولغان چاك ـ توزانىنى سۈمۈرۈپ مۇھىتنى بۇلغىمايدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق، ئۆمرى ئۇزۇن.

موتوسىكلىت ۋەقەسىدە زەخمىلىنىشتىن ساقلاش كىيىمى

كەشپ قىلغۇچى: ئەنۋەر مۇھەممەتئىمىن
كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 02207206.3
پاتېنت نومۇرى: 2544545
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.04.16

[مۇھىم مەزمۇنى] كەشپ قىلىنغان بۇ ئەمەلىي، يېڭى تې-لىق زەخمىلىنىشتىن ساقلاش كىيىمى موتوسىكلىت مىنىش ھە-ۋەسكارلىرى، موتوسىكلىت مۇسابىقە تەنھەرىكەتچىلىرى، ئېگىزدە ئىشلەيدىغانلار ۋە قۇرۇلۇش ئىشچىلىرى كەڭ ئىشلىتىدىغان كىيىم.

ئۇ: باكقا يەل تولدۇرىدىغان ۋە يەلنى چىقىرىۋېتىدىغان ئېغىز، ئېلاستىكلىقى ياخشى ۋە بىر قەدەر چىداملىق بولغان يەل چىقىرىۋېتىش رېزىنكە نەيچىسى، ئېلاستىكلىق تارتما رېزىنكە، زەخىملىنىشتىن ساقلاش كىيىمىنىڭ ھاۋا كىرىش ئېغىزى، كىيىمنىڭ ئەستىرىنىڭ ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ھاۋا چىقىرىۋېتىش يولى، يەل سېلىش بوشلۇقى ۋە يەل خالتىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. موتوسىكىلىتقا مىنىشتىن ئىلگىرى بۇ كىيىمنى كىيسە، دىققەتسىزلىكتىن ياكى ۋەقەگە ئۇچراپ يىقىلىپ كەتكەندە بۇ كىيىم ھەر خىل زەخىملىنىشتىن ساقلايدۇ. ئېگىزدە ئىشلەيدىغانلار ياكى قۇرۇلۇش ئىشچىلىرى بۇ كىيىمنى كىيىۋالسا كۈتۈلمىگەن ھادىسىدە ھەر خىل زەخىملىنىشتىن ساقلايدۇ. بۇ ئەمەلىي يېڭى تىپلىق كىيىمنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق، ئىقتىدارى ئىشەنچلىك.

سىرتنى كۆرگىلى بولىدىغان ئىشىك قوڭغۇرىقى

كەشىپ قىلغۇچى: شەۋكەت ئىسلام (لوپ ناھىيەلىك سۇ ـ ئېلېكتىر ئىدارىسىدىن)

كەشپىيات ئىلتىماس نومۇرى: 03265833.8

پاتېنت نومۇرى: 2617106

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2004.05.19

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ يېنىك باسىدىغان ۋىكلىيۇچاتېل تېلېكامېرا ۋە تېلېۋىزور ئاپپاراتىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، تېلېكامېرا، تېلېۋىزور ئاپپاراتى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ۋىدىئو چاستوتا كىرىش ئۇلىنىش ئېغىزى، ۋىدىئو چاستوتا چىقىش ئۇلىنىش ئېغىزى ئىشىك قوڭغۇرىقى قۇتىسىغا تۇتىشىپ تۇرىدۇ. يېنىك قوزغىلىدىغان ۋىكلىيۇچاتېل ئىشىك قوڭغۇرىقى ئىچىدىكى قوزغاتقۇچى توك يولىنىڭ قوزغاتقۇچى ئۇچى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ. يېنىك قوزغىلىدىغان ۋىكلىيۇچاتېل توك يولىدا ئارقىمۇئارقا ئۇلانغان يورۇتۇش چىرىغى بار. كېچىدە ئادەم كېلىپ يېنىك قوزغىلىدىغان ۋىكلىيۇچاتېلنى باسقاندا يورۇتۇش چىرىغى يېنىپ تېلېكامېرا ئېـ

www.uyghurkitap.com

نىق سۇرەتكە ئېلىپ ئۆي ئىگىسىنىڭ كۆرۈشى ئۈچۈن تېلېۋىزور ئاپپاراتىغا يوللاپ بېرىدۇ. ناھايىتى قولايلىق. كۇندۇزى ئىشلەتكەندىمۇ يورۇتۇش چىرىغى ئۆيگە كەلگۈچىنىڭ چىرايىنى يورۇتۇپ تۇرىدۇ. تېلېۋىزور ئېكرانىدا سۇرەتنى ئېنىق كۆرسىتىش رولىنىمۇ ئويناىدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ياساش ـ ئومۇلاشتۇرۇش ئاسان.

كۆپ ئىقتىدارلىق بىر قېتىملىق سۈيۈقلۇق بەرگۈچ

كەشپ قىلغۇچى: ئەنۋەر مۇھەممەتئىمىن
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 02204679.8
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2002.01.12

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ داۋالاش سىستېمىسىدا كەڭ ئىشلىتىلىدىغان ئەھمىيەتلىك، يېڭى تىپلىق كۆپ ئىقتىدارلىق بىر قېتىملىق سۈيۈقلۇق بەرگۈچ. ئۇ ھاۋا كىرىش ـ چىقىش ئېغىزى، سۈيۈقلۇق تېمىتىش ئېغىزى، تېمىتىش يولى، كۇنلۇكسىمان مېتال ياپراقچە، ئېلاستىكلىق تۆمۇر ياپراقچە، مۇقىملاشتۇرۇش ياپراقچىسى، ھاۋا كىرىش ئېغىزى ۋېكلىيۇچاتېلى، توك يولىنى تۇتاشتۇرغۇچ ـ ئۇز ـ گۈچ، باكېن (لەيلىمە بەلگە)، سۈيۈقلۇقنىڭ تېمىتىش سۇرئىتىنى تەڭشىگۈچ، تۆۋەنكى ھاۋا ئۆتۈشۈش قىسمى، كۆرسەتكۈچ ۋە بىر بۆلۈك توك يولىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، سېستىرالار سۈيۈقلۇقنىڭ ئېقىش سۇرئىتى، سۈيۈقلۇق تېمىپ بولۇپ سېستىرا چاقىرىشقا جىددىي ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقانلىقى ياكى ئەمەسلىكىنى ھەر ۋاقىت بىلىپ تۇرالايدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق.

كۆپ ئىقتىدارلىق توك تېجەش ۋېكلىيۇچاتېلى (ئۇز ـ چات)

كەشپ قىلغۇچى: ئەنۋەر مۇھەممەتئىمىن
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 0320280.2

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2003.01.18
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئائىلە، ئورگان - ئورۇن، زاۋۇت - كان، كارخانىلاردا ئىشلىتىشكە مۇۋاپىق كېلىدىغان كۆپ ئىقتىدارلىق توك تېجەش ۋېكلىيۇچاتېلى. ئۇ كىرىش - چىقىش توك يولى، كۆر-سەتكۈچ چىراغ، ئېلېكتىر قارشىلىقى، توك يولى ۋېكلىيۇچاتېلى، يۇقىرى - تۆۋەن ھەرىكەتلىنىپ توك يولىنى ئۇزۇۋېتىش ياكى تۇ-تاشتۇرۇش ئۈسكۇنىسى، ۋېكلىيۇچاتېل توك يولىنىڭ ئۇزۇكلۇك ياكى ئۇلاقلىق ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىش ئۈسكۇنىسى، ۋېكلىيۇچاتېلىنىڭ ئىشلەش ھالىتىنى كونترول قىلىدىغان ئەگرى ئوق، ۋېكلىيۇچاتېل سىمى، توك يولىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن ئۇلىنىش ئۇچى، پورشېن، كوندىنساتور، بىخەتەرلىك سىمى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان. بۇ ۋېكلىيۇچاتېلنى ئىشلەتكەندە پلۇس - مىنۇس توك يولى بىرلا ۋاقىتتا ئۇزۇلىدۇ ياكى ئۇلىنىدۇ، ۋېكلىيۇچاتېلنىڭ ئىشلەش ھالە-تىنى بىلگىلى، لامپۇچكىنىڭ يورۇش دەرىجىسىنى ھەر ۋاقىت خالە-غانچە تەڭشىگىلى بولىدۇ، توك تېجەيدۇ. بۇ ۋېكلىيۇچاتېلنىڭ قۇ-رۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق، بىخەتەر، ئىشەنچلىك، ئۆم-رى ئۇزۇن.

كۆزنى ئاسراش ئەينىكى ــ ئاپتوماتىك ئېچىلىپ يېپىلىدىغان كەپشەر قالپىقى

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر توختىنىياز (قاراقاش ناھىيە پۇچاقچى ئوتتۇرا مەكتىپىدىن)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200420064457.1
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2005.06.29
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ بىناكارلىق، ماشىنىسازلىق، رېمونت-چىلىق قاتارلىق ساھەلەردە كەڭ ئىشلىتىلىدىغان، كۆزنى ئاسراش ئەينىكى ــ ئاپتوماتىك ئېچىلىپ - يېپىلىدىغان كەپشەر قالپىقى. ئۇ كۆز ئاسراش ئەينىكى، قالپاق جىسمى، كىچىك ئېلېكتىر مو-تور، ئوقۇر يولى، گايكىدان، ئېلېكتىر موتورىنىڭ ۋېكلىيۇچاتېلى،

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

رادىيو قۇبۇللىغۇچ، ئېلېكتىر موتورىنىڭ ۋېكلىيۇچاتېل دەستىسى، تارقىتىش ئاپپاراتىنىڭ ۋېكلىيۇچاتېلى، رادىيو تارقاتقۇچلاردىن تەركىب تاپقان. قاپقىقى ئىچكى قىسمىدىكى قۇرۇلمىلارنى يېپ تۇرىدۇ ۋە گايكىدانغا ئۇلىنىدۇ. كۆز ئاسراش ئەينەكى ئوقۇر يولىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ يۇقىرى ـ تۆۋەن يۆتكىلەيدۇ ۋە گايكىدانغا ئۇلىنىدۇ. كېچىك ئېلېكتىر موتور قالپاقنىڭ تۆپىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۇنىڭ ۋېكلىيۇچاتېلى سول تەرەپتىكى ئوقۇر يولىنىڭ يۇقىرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. رادىيو قۇبۇللىغۇچ قالپاقنىڭ سول تەرەپ يۇقىرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. رادىيو تارقاتقۇچ كەپشەر دەستىسىنىڭ يۇقىرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ قالپاق كەپشەر چىلەر ئۇچۇن بىخەتەرلىك ئۇنۇمى يۇقىرى بولۇش، مەشغۇلات قىلىشقا قولايلىق بولۇش قاتارلىق ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە.

ئىلمەكلىك روزىتكا، شتېپسىل

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبىر توختىنىياز
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200420065546.7
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2004.05.24
[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ روزىتكا گەۋدىسى، پاراللېل ئىلمەك، شتېپسىل گەۋدىسى، شتېپسىل ئىلمىكىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، روزىتكا گەۋدىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە پاراللېل ئىلمىكى بار، شتېپسىل گەۋدىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە شتېپسىل ئىلمىكى بار. ئۇنىڭ سول ئاستى بۇرجىكىگە توك كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىش چىرىغى بار. بۇ كەشپىياتنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، تەننەرخى تۆۋەن، ئىشلىتىشكە قولايلىق بولۇش، توك كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

قاتناش ئەسلىھەلىرىنىڭ چىرىغىنى ئاپتوماتىك كونتروللىغۇچ

كەشپ قىلغۇچى: ئېزىز ياسىن (چىرا ناھىيە نۇرى يېزىسىدىن)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: X.200420089805

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2005.09.28

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئەمەلىي يېڭى تىپلىق كونترولىلىغۇچ ھەر خىل قاتناش قوراللىرىغا ئىشلىتىشكە مۇۋاپىق كېلىدۇ. ھاۋا تۇتۇلغاندا ۋە قاراڭغۇ چۈشكەندە قاتناش قوراللىرىنىڭ سىستېما چىرىغىنى ئاپتوماتىك كونترول قىلىدىغان، قاتناش قوراللىرىغا كەڭ ئىشلىتىلىدىغان قاتناش ئەسلىھەلىرىنىڭ چىرىغىنى ئاپتوماتىك كونترول قىلىدىغان كونترولىلىغۇچ. ئۇ ئۈچ مۇقىم ئېلېكتىر قارشىلىقى، ئىككى تەڭشىلىدىغان ئېلېكتىر قارشىلىقى، بىر نۇرغا سېزىمچان ئېلېكتىر قارشىلىقى، ئىككى رېلې، ئىككى كوندىنىساتور، ئۈچ ئۈچ قۇتۇپلۇق لامپا، بىر چىراغ قېپىدىن تەركىب تاپقان. بۇ قۇرۇلما قاتناش قوراللىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، قاتناش قوراللىرىنىڭ سىستېما چىرىغىنىڭ يورۇقىنى ئاپتوماتىك تەڭشەيدۇ. بولۇپمۇ ھاۋا تۇتۇق بولغاندا ۋە قاراڭغۇدا ماشىنا ھەيدىگەندە قاتناش قورالىنىڭ چوڭ چىراغ ۋە كىچىك چىرىغىنىڭ يورۇش قېتىمىنى ئاپتوماتىك تەڭشەشكە، قاتناش قوراللىرىنىڭ ئۆز ئارا يول بېرىشى ۋە شوپۇرلارنىڭ ماشىنىنى بىخەتەر ھەيدىشىگە قولايلىق كەلتۈرىدۇ.

نىشانلىق ئىسچوتلۇق پۇل مۇئامىلە ئىسچوتى ۋە ئۇنى باشقۇرۇش سىستېمىسى

كەشىپ قىلغۇچى: جوۋ جىڭ (خوتەن شەھىرى ئۈرۈمچى يولى)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200410033121.2
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2005.01.12

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات نىشانلىق ئىسچوتلۇق پۇل مۇئامىلە ئىسچوتى ۋە ئۇنى كومپيۇتېردا باشقۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن تەمىن ئەتكەن. نىشانلىق ئىسچوتلۇق پۇل مۇئامىلە ئىسچوتىدىن پۇل چىقىم قىلغاندا ياكى ئىسچوت ئۆچۈرگەندە ئۇ چىقىم قىلغان سوممىا ياكى ئىسچوتتىن ئۆچۈرگەن دەسمايە ۋە ئۆسۈم نىشانلىق ئىسچوتقىلا يۆتكىلىدۇ. بۇ ھېساب يۆتكەش جەريانى يۇقىرىقى ئىسچوتنى باشقۇرىدىغان كومپيۇتېر سىستېمىسى تەرىپىدىن ئۆزلۈكىدىن ئورۇنلىنىدۇ. خىزمەت

مىقدارىنى ئازايتىدۇ ۋە ئاسانلىقچە خاتالىق كۆرۈلمەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ پۇل مۇئامىلە ئىسچوتىنى باشقىلار كۆز بويىاپ ئېلىۋېلىش مۇمكىنچىلىكىنى يوق قىلىپ بىخەتەرلىكىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. ئوخشاش بىر ئابونىچى بىر قانچە نىشانلىق ئىسچوتلۇق پۇل مۇئامىلە ئىسچوتىنى ئاچالايدۇ. پەقەت ئىنتايىن ئاز ساندا ھەتتا بىر نەق پۇل ئېلىش ۋە سىرتقا ھېساب يۆتكەش نىشانلىق ئىسچوتىلا ئېچىپ، ئۆزىنىڭ بارلىق ئىسچوتىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرالايدۇ.

ئائىلىدە ئىشلىتىلىدىغان بىرىكمە ۋە كۆپ ئىقتىدارلىق ساقلىقنى ساقلاش تەنھەرىكەت سايمىنى

كەشپ قىلغۇچى: ماۋ گوجېڭ
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200410044317.1
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2005.03.16

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ سايمان توكلۇق تىترىتىپ ئۇۋۇلىغۇچ، ئىسسىق ئۆتكۈزىدىغان ماگنىتلىق داۋالاش سايمىنى، يۆلەنچۈكلۈك ئۇزۇن سافا ئورۇندۇق، تەۋرەنمە ئورۇندۇق، يۇگۇرۇش سايمىنى، بەلەكنى چېنىقتۇرىدىغان تارتىش كۈچىنى ئۆلچىگۈچ، بەل ۋە پۇتنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئايلانما تەخسىسى ۋە يېگىدىن تەسىس قىلغان بەل ئارىلىق تەخسىسىنى ئولتۇرۇپ يۇقىرىلىتىپ تىكلەپ داۋالاش، بەل سۆڭىكىنى تارتىپ بوشىتىش، بويۇن ئومۇرتقىسىنى تارتىپ داۋالايدىغان يۇقىرىلاتقىلى ۋە تۆۋەنلەتكىلى بولىدىغان يۆلەنچۈك A ۋە قاتلىغىلى بولىدىغان تەگلىك تاختىسى B، يۇقىرى ـ تۆۋەن يۆتكىلىدىغان تىترىتىپ ئۇۋۇلاش سايمىنى X، ئورۇن بەلگىلەيدىغان تۇلۇق تاشلىق بېسىپ ئۇۋۇلاش سايمىنى H، يەل تولدۇرىدىغان ـــ بەل، مۇرە بويۇنغا قويىدىغان تەگلىك Z، قاتلىنىدىغان يايسىمان تەۋرەنمە ئورۇندۇق تەگلىكى F، پەلچۈك پۇتنى تۇزەيدىغان رايون سىزىقى ئىسخېمىسى T، تاپاندىكى پەللىلەرنى غىدىقلاپ ئۇۋۇلاپ قان بېسىمنى چۈشۈرىدىغان يۇگۇرۇش سايمىنىڭ سىيرىلما تاختىسى S لەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بۇ سايمان ئاز يەر ئىگىلەيدۇ، تەنھەرە-

كەت سايمىنى، تاق كىشىلىك كارىۋات، سافالىق ياتما ئورۇندۇق، تەۋ-رەنمە ئورۇندۇقنىڭ رولىنى ئويناپدۇ. يۇگۇرۇپ تاپاننى غىدىقلاپ قان بېسىمىنى چۈشۈرۈش، قان تومۇرنى يۇمشىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە.

قوش قاتلام ئىككى باشلىق كۈلۈچ

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر توختىنىياز
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200420089654.8
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2005.12.07

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئەملىي، يېڭى تىپلىق ــ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، قاتناش قوراللىرى، ماشىنىسازلىق، ھەر ساھە كەسىپ-لەردە كەڭ ئىشلىتىلىدىغان ناھايىتى ئەپلىك قوش قاتلام ئىككى باش-لىق كۈلۈچ بولۇپ، يۇقىرى ئۈچىدىكى چوڭ كۈلۈچ ئېغىزى 1، يۇقىرى ئۈچىدىكى كىچىك كۈلۈچ ئېغىزى 2، تۆۋەن ئۈچىدىكى چوڭ كۈلۈچ ئېغىزى 3، كىچىك كۈلۈچ ئېغىزى 4 تىن تەركىب تاپقان؛ يۇقىرى ئۈچىدىكى چوڭ كۈلۈچ ئېغىزى 1 كىچىك كۈلۈچ ئېغىزى 2 بىلەن جۈپ بىرلىشىدۇ، بۇلار كۈلۈچنىڭ بىر بېشىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. تۆ-ۋەن ئۈچىدىكى چوڭ كۈلۈچ ئېغىزى 3 كىچىك كۈلۈچ ئېغىزى 4 بە-لەن جۈپ بىرلىشىدۇ. كۈلۈچنىڭ يەنە بىر بېشىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ ئەملىي يېڭى تىپلىق كۈلۈچنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ھەجمى كە-چىك، تەننەرخى تۆۋەن، ئېلىپ يۈرۈشكە قولايلىق.

مۇپەررىھى ئەۋرىشىم ۋە ئۇنى ياساش ئۇسۇلى

كەشپ قىلغۇچى: ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم، مەينىگارخان
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200510085601.8
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2006.01.04

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ، ئۇيغۇر تېببابەتچىلىك دورىسى بولۇپ، بەدەننى كۈچەيتىش ۋە قاندىكى ياغ كۆپىيىپ قېلىش (يۇقىرىلاپ قە-لىش) قاتارلىق كۆپ خىل كېسەللىكلەرگە داۋا بولىدىغان ئەۋرىشىم

ۋە ئۇنى ياساش ئۇسۇلىدۇر. ئۇ تۆۋەندىكىچە خام دورىلاردىن (خام ئەشيالاردىن) ياسىلىدۇ: ئەۋرىشىم تۇخۇمى گەزەر (ياۋا سەۋزە)، سۇمبۇل، قىزىلگۈل، ئىپار، سۇمبۇل ھىندى، بەھمەن شەبىت، ئارپىبەدىيان يىلتىزى، سازەج ھىندى، تەمرى ھىندى، تۇرۇنج، يالپۇز، قارەئۆرۈك، زىرىق، چۇچۇكبۇيا يىلتىزى، بال قارىياغاچ موگوسى، تاشاك، ھەسەل. ياساشتا دورا ماتېرىياللىرىنى يېرىك سوقۇپ سۇغا بىر كېچە ـ كۈندۈز چىلىنىدۇ. ئاندىن ئىسسىق سۇ قۇيۇپ يەنىمۇ قالغۇچە قاينىتىپ، سۇغۇتۇپ سۈزۈلدۈرۈلىدۇ. سۈزۈلگەن سۇيۇقلۇققا ھەسەل قۇيۇپ 15 مىنۇت قاينىتىپ ئاندىن ئەينەك قاچىغا ئېلىنىدۇ. بۇ دورىنىڭ ئۇنۇمى يۇقىرى بولۇپ ئالاقىدار باشقا دورىلارغا سېلىشتۇرغاندا تېز ئۇنۇم بېرىدۇ. داۋالاش مۇددىتى قىسقا، تال ۋە جىگەرگە ئورنىۋالغان ياغنى ئېرىتىپ چىقىرىش ئۇنۇمى ياخشى، كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇقلىتىش ئۇنۇمىگە ئىگە. قوشۇمچە تەسىرى يوق.

ھەببى پارپى

كەشپ قىلغۇچى: ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم، مەينىگارخان
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200510079400.7
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2005.07.09

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ، پۇتۇن بەدەن زەئىپلىشىش، نېرۋا ئاجىزلىشىش، بۆرەك زەئىپلىشىش، جىنسىي ئىقتىدار ئاجىزلاش قاتارلىق كېسەللىكلەرنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالايدىغان ھەببى پارپىنى ياساش ئۇسۇلىغا ئالاقىدار كەشپىياتتۇر. ئۇ پارپا ھىندى، ئاق سەندەل، قەلەمپۇر، ئەرەب يېلىمى، دۇرۇنەچ ئەقرەبى (قۇستۇرۇش يىلتىزى)، قارىمۇچ، دارچىن، پىلپىل، زەپەر، ئىپار، ئەنبەر، ئاقرقەرھا، ھەسەل ھەرىسى قونغان گۈل، مىڭدىۋانە (بىزۇرۇلبەنجى)، تاباشىر، بېللا دوننا يىلتىزى، سېمىز ئوت، بەز باز، جۇزبۇۋا، كەتىرا، تاتلىق بادام، چىلغۇزا، ئەپيۇن، ئالتۇن ۋەرەق، كۈمۈش ۋەرەق، نىشاستە (كىراخمال)، خۇسىيەتۇ سوئىلەپ، ئۇد ھىندى، قۇدۇز قەھرى، قىزىلگۈل ئەرەقى، ھەسەل ياكى چاقماق قەنت. يۇقىرد-

قى دورا ئەشيالىرىنى ئىشلىتىلىش مىقدارىغا قاراپ ئېلىپ، سو-قۇپ، ئىرىتىپ، ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، ئارىلاشتۇرۇپ، ئاندىن ئالـتۈن ۋەرەق، كۈموش ۋەرەقلەرنى سېلىپ ئارىلاشتۇرۇپ ئاخىرىدا دانىسى 0.3 گىرامدىن ھەب ياسىلىدۇ. ئۇ تېز پايدا قىلىدۇ. كىسەل-لىككە بولغان ئۇنۇمى زور. زور ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمگە ئىگە.

قوش قەۋەتلىك مېيخۇا گۈل شەكىللىك كۈلۈچ

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبىر توختىنىياز (قاراقاش ناھىيە پۇ-چاقچى ئوتتۇرا مەكتىپىدىن)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200520019832.4

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2006.12.06

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، قاتناش قوراللىرى، ماشىنىسازلىق، ھەر ساھە - ھەر كەسىپلەردە كەڭ ئىشلىتىلىدىغان قولايلىق يېڭى تىپلىق قوللىنىشچان كۈلۈچ. ئۇ چوڭ مېيخۇا ①، كىچىك مېيخۇا ②، چوڭ U شەكىللىك تۆمۈر ③، كىچىك U شەكىللىك تۆمۈر ④ لەردىن تەركىب تاپقان؛ چوڭ مېيخۇا ① بىلەن كىچىك مېيخۇا ② جۈپ بىرلىشىدۇ. ئۇ قوش قە-ۋەت مېيخۇا كۈلۈچىنىڭ بىر بېشىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. چوڭ U شەكىللىك تۆمۈر ③ بىلەن كىچىك U شەكىللىك ④ جۈپ بىرلە-شىدۇ. ئۇ قوش قەۋەت مېيخۇا كۈلۈچىنىڭ يەنە بىر بېشىغا ئو-رۇنلاشتۇرۇلغان؛ بۇ كۈلۈچىنىڭ قورۇلمىسى ئاددىي، ھەجمى كە-چىك، تەننەرخى تۆۋەن، ئېلىپ يۈرۈشكە قولايلىق.

ۋېلىسىپىت بىلەن بىر گەۋدىلەشتۈرۈلگەن ناسۇس

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبىر توختىنىياز

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200420065545.2

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2006.05.31

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ تەگلىك قاپ، پورشېن، ئارقىدىن چە-

www.uyghurkitap.com

كۆتتىدىغان گايكا، ناسۇسنىڭ تۇز نەيچىسى، يەل بېرىش تۆمۈر نەيچىسى، يەل بېرىش رېزىنكە نەيچىسى، يۇقىرى تەگلىكتىكى تېڭىش قىسقۇچى، ناسۇس دەستىسى، ناسۇس پورشېنىدىن تەركىب تاپقان. ئولتۇرغۇچ قېپى پورشېن ئارقىلىق يۇقىرى تەگلىكنىڭ قاپ قىسقۇچىغا تۇتىشىدۇ. ناسۇسنىڭ تۇز نەيچىسىنىڭ ئىچىگە ناسۇس دەستىسى ۋە ناسۇس پورشېنى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ناسۇسنىڭ تۇز نەيچىسىنىڭ تەگ ئۇچىنىڭ ئوڭ تەرەپ ئاستىغا يەل يەتكۈزۈش تۆمۈر نەيچىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. يەل يەتكۈزۈش تۆمۈر نەيچىسى يەل يەتكۈزۈش رېزىنكە نەيچىسىگە تۇتىشىدۇ. بۇ يېڭى تىپلىق قوللىنىشچان ناسۇسنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق، ھەر ۋاقىت ھەر جايدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ، تەننەرخى تۆۋەن.

بىر بېشى مېيخۇا شەكىللىك ھەربىكەتچان كۇلۇچ

كەشپ قىلغۇچى: ئابدۇخەبەر توختىنىياز
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200420089653.3
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2006.04.05

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، قاتناش قوراللىرى، ماشىنىسازلىق، ھەر ساھە ـ ھەر كەسىپلەردە كەڭ قوللىنىلىدىغان ئىنتايىن ئەپلىك يېڭى تىپلىق قوللىنىشچان ھەربىكەتچان كۇلۇچ. ئۇ ھەربىكەتچان كۇلۇچ 1، چوڭ قىسىش ئېغىزى 2، كىچىك قىسىش ئېغىزى 3 لەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەربىكەتچان كۇلۇچ 1 نىڭ قۇرۇلمىسى ئادەتتىكى ھەربىكەتچان كۇلۇچ بىلەن ئوخشاش بولۇپ، چوڭ قىسىش ئېغىزى 2 كىچىك قىسىش ئېغىزى 3 بىلەن بىرلىشىپ كېتىدۇ. چوڭ قىسىش ئېغىزى 2نىڭ ئىچكى دىيامېتىرى كىچىك قىسىش ئېغىزى 3 نىڭ ئىچ دىيامېتىرىدىن چوڭ. بۇ كۇلۇچ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ھەجمى كىچىك، تەننەرخى تۆۋەن، ھەر ئىككى بېشىنى ئىشلەتكىلى بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

ئاقكېسەلگە سۈركەيدىغان دورا ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇلى

پاتېنتقا ئىلتىماس قىلغۇچى: ئۆمەرجان ئىسلام (خوتەن ۋىلايەتلىك ئەقلىي بىلىم مۇلۈك هوقۇقى ئىدارىسى خالىق ئارقىلىق ئۆمەرجان)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200510098868.0

[مۇهىم مەزمۇنى] كەشىپ قىلىنغان ئاقكېسەلگە سۈركەيدىغان بۇ دورا: سىيادان، قارا كۈنجۈت، بۇيا، موزا، تۆمۈر دېتى، سەدەپ قېپىدىن تەركىب تاپقان. يۇقىرىقى ئالدىنقى تۆت خىل دورا ماتېريالىنى سوقۇپ، قاچىغا سېلىپ قىزىتىپ يېغىنى ئېلىۋېلىپ تۆمۈر دېتىنى ئارىلاشتۇرۇپ كىسەللەنگەن ئورۇنغا سۈركۈلىدۇ ۋە سەدەپ قېپىنى قىزىتىپ دورا سۈركەلگەن ئورۇنغا چاپلىنىدۇ. بۇ دورىنىڭ ئەۋزەللىكى: تەييارلاش ئاددىي، دورا مەنبەسى كەڭرى، سۈركەش ئاسان، ساقايتىش ئۈنۈمى ياخشى، داۋالاش مۇددىتى قىسقا، ئاقكېسەلگە گىرىپتار بولغۇچىلارنىڭ ئىشلىتىشىگە مۇۋاپىق كېلىدۇ.

كۈتۈنۈپ ساقلىقنى ساقلاشتا ئىستېمال قىلىنىدىغان توخۇنى تەييارلاش ئۇسۇلى

كەشىپ قىلغۇچى: بائىممەخان ئەخمەت (خوتەن ۋىلايەتلىك ئەقلىي بىلىم مۇلۈك هوقۇقى ئىدارىسى خالىق ئارقىلىق بائىممەخان)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200510098859.1

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.03.07

[مۇهىم مەزمۇنى] بۇ كۈتۈنۈپ ساقلىقنى ساقلاش يېمەكلىكى توخۇ ۋە خۇرۇچلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. خۇرۇچلىرى: خو-

لىنجان، ئاق قاقىلە (چوڭ لاچىندانە)، شاكال بەدىيان (داشاك)، كاۋاۋچىن، قوۋزاقدارچىن، زەنجۇبىل، كىچىك لاچىندانە، قەلەمپۇر، پىلپىل، قاقىلە، شاتارى، گۈلدارچىن (ئوسمانتوش گۈلى)، سازەج ھىندى، ئاپىلسىن پوستىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، تەييارلاپ بولغان توخۇ ۋە خۇرۇچقا سۇ قۇيۇپ 45 مىنۇت دۇمىلەپ پىشۇرغاندىن كېيىن سۇزۇپ سۇيىنى ساقىتۇبتىپ 3 ~5 مىنۇت سۇرۇلسە (ھورداتسا) ئۆزگىچە تەملىك، ساقلىقنى ساقلايدىغان قۇۋۋەت يېمەكلىكى بولىدۇ.

يۇقىرى ئۇنۇملۇك بىيو ـ خىمىيەلىك ئوغۇت ۋە ئۇنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى

كەشپ قىلغۇچى: ئىلى يۇسۇپ (خوتەن شەھرى بېيجىڭ غەربىي يولى)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: X.200610073402

ئىلان قىلىنغان ۋاقتى: 2008.04.02

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات بىر يېڭى تىپلىق بىيو ـ خىمىيەلىك بىرىكمە ئوغۇت مىنېرالار، فوسفورلۇق پېنتوكسىد (P2O5)، ئاممونىي نىترات (NH4NO3)، كالىي ئوكسىدى، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يوپۇرمىقى، سۇ، ھاۋا قاتارلىقلاردىن يالغان. بۇ خىل ئوغۇتتا ئورگانىك ئوغۇتنى ئاساس قىلىپ، ئورگانىك سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەر خىمىيەلىك دورىلار ئارقىلىق ئېچىتىلغان. ئۇنىڭ تەركىبىدىكى تۇپراققا پايدىلىق ماددىلار كىچىك ئېرىشلىك ھالەتكە كېلىپ تۇپراقنىڭ پارچىلىنىش ئۇنۇمىنى ئاشۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇپراققا چۆكۈۋالماي تۇپراقنى قاتۇرۇپ قويماسلىق ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. بۇ ئاساسەن خىمىيەلىك بىرىكمە ماددىلار ئۇنۇمىنى يوقاتمىغان ھالىتىدە تېز سۈرئىتىتە ئېچىتىپ گەندە ـ سۈيدۈك ھاسىل قىلىپ، ئورگانىك ئوغۇت بىلەن خىمىيە-

لىك بىرىكمە ئوغۇت ئىشلىتىش يۇقىرى تېخنىكىسىنى ماسلاشتۇ-رۇپ پىششىقلاپ ئىشلەش يېڭى تېخنىكىسىدۇر. بۇ كەشپىياتنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ياساش مەشغۇلاتى ئاددىي، مۇقىملىقى ياخشى، ئۇنۇمى يۇقىرى، سۈپىتى ياخشى، ئېنېرگىيە تېجەشلىك، باھاسى ئەرزان، ئوزۇقلۇق ماددىسى مول.

خېمىر مەرۋايىت ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇلى

پاتېنتقا ئىلتىماس قىلغۇچى: ھاجى مۇھەممەت باقى ئالىم، مەينىگارخان كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200610093384.1
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.12.26

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى دو-رىسى بولۇپ، ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە يۈرەك كېسەللىكىنى داۋالايدى-غان خېمىرى مەرۋايىت ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇلىدۇر. ئۇنىڭ تەركى-بى: پىلە غوزىسى، تۇخۇمى كۆشۈش (سېرىق يۆگەي)، سوقۇلغان ئۈد ھىندى، قىزىل سەندەل (ئېكەكتە قىرغىنى)، ئاق سەندەل (ئېكەكتە قىرغىنى). دۇرەنجى ئەقرەب، كۇركۇم، سازەج ھىندى، قۇرۇتۇلغان قىچا، قىزىل مارجان، مەرۋايىت، بوزاكو چېچىكى، قەھرىۋا، تالقانلاڭ-غان مەرۋايىت، ئانار شەربىتى، ئالما شەربىتى، ئىپار، ئەنبەر، ئالتۇن ۋەرەق، كۈمۈش ۋەرەق، بوراگو چېچىكى، بىدىمىشكى، ناۋات، ھەسەل. خام ئەشيا تەركىبىدىكى مەدەن دورىلارنى ئېزىپ، باشقا دورىلارنىمۇ قوشۇپ ئارىلاشتۇرۇپ، 90 ـ نومۇرلۇق ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ تەكشى ئارىلاشتۇرۇپ، ئاندىن ئىپار، ئەنبەرلەرنى قىزىلگۈل ئەرەقىگە سېلىپ ئېرىتىپ، بىدىمىشكى، ناۋات بىلەن بوراگونى ئارىلاشتۇرۇپ قىيام قىلىپ ئاندىن ھەممە دورىلارنى بىللە قوشۇپ ئارىلاشتۇرۇپ ئەڭ ئا-خىرىدا ئالتۇن ۋەرەق، كۈمۈش ۋەرەقلەرنى سېلىپ تولۇق ئارىلاشتۇ-رۇپ ئەينەك قۇتا ياكى ساپال قاچىغا ئېلىپ ساقلىنىدۇ. كەشىپ

قىلغان بۇ رېتسىپ داۋالاش مۇددىتى قىسقا، ئىشەنچلىك ۋە ساقايتىش ئۈنۈمى يۇقىرى. زەھەرلىك قوشۇمچە تەسىرى يوق. باھاسى ئەرزان بولۇشتەك ئەۋزەللىككە ئىگە.

سىرتىدىن سۈركەيدىغان پارپا سۈيۇقلۇقى ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇلى

كەشپ قىلغۇچى: ئابلىكىم ئابدۇللا (خوتەن شەھىرى بېيجىڭ غەربىي يولى)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200610106688.7
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2008.01.16

[مۇھىم مەزمۇنى] دورا تەركىبى ۋە تەييارلاش ئۇسۇلى: پارپا، جويۇز، قىزىل چۇغلۇق (چىشنە)، قۇندۇز، يېكەن، چىغىرتماق گۈل، ھىكىلارنى تەييارلاپ، ئاندىن يۇقىرىقى دورىلارنى يۇمشاق سوقۇپ، سۇغا 24 سائەت چىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇچ قېتىمغا بۆلۈپ ھەر قېتىمدا 90 مىنۇتتىن قاينىتىپ 500 مىللىلىتىر ئەرەقى ئېلىنىدۇ. ئاندىن يۇقىرىقى ئۇچ قېتىم قاينىتىقان دورىلارنى ئارىلاشتۇرۇپ سۈزۈلدۈرگەن دورا سۈيىنى ئۆلچەم بويىچە قويۇلدۇرغاندىن كېيىن ئەرەققە قۇيۇپ ھەجمى 1000ml يېرىم تەييار بولغان دورا سۈيۇقلۇقى ئېلىنىدۇ. ئاخىرىدا ئايرىم ــ ئايرىم قاچىلاپ دېزىنفېكسىيە قىلىنىدۇ. بۇ كەشپىياتنىڭ پايدىلىق ئۇنۇمى شۇكى، سىرتىدىن چاپسا مەجەزنى تەڭشەپ تېتىكلەشتۇرىدۇ. سوغۇقلۇقنى ھەيدەپ باھنى قۇۋۇتلەيدۇ. شامالدارىپ نەم ئۆتۈش (رېماتىزم تېگىش)، ئۇيقۇسىزلىق، كۆپ تەرلەش، مۇسىبەت كېمىيىپ، مەنپىيلىك ئېشىپ كېتىشتىن پەيدا بولغان پەي تارتىشىش، بەدەننىڭ ھۆللۈكى ئېشىپ سوغۇپ كېتىش، بەدەن ئاجىزلاش قاتارلىق كېسەللىكلەرگە شىپا بولىدۇ. دورا تەركىبى ئاز، تەييارلاش مەشغۇلاتى ئاددىي.

ياخشىلانغان ئىچىملىك بوتۇلكا ئېغىزى

كەشىپ قىلغۇچى: چېن شىك (خوتەن شەھىرى خوتەن يولىدىن)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200620117206.3
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.06.13

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ بوتۇلكا ئېغىزى، ئۇنىك تۆپىسىگە ئېچىلغان تۆشۈكتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، تۆشۈككە بىر قەۋەت چاپلىما پەردە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، ئېغىز تۆپىسىنىك ئەتراپ گىرۋىكى يۇقىرىغا سوزۇلۇپ بىر ئىچىملىك ساقلاش بوشلۇقىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئىچىگە ئىچىملىك پاراشوكى ياكى قۇيۇلدۇرۇلغان ئىچىملىك سېلىپ قويغىلى بولىدۇ. ئىچىدىغان چاغدا چاپلىما پەردىنى ئېلىۋەتسە ياكى يىرتىۋەتسىلا ئىچىملىك پاراشوكى ياكى قويۇلدۇرۇلغان ئىچىملىكنى ئاۋال تەييارلىۋېلىش كېتمەيدۇ. بۇنداقتا ۋىتامىنلىق، چايلىق، مېۋە شىرنىلىك ئىچىملىكلەرنى ئۇزاق ساقلاش، توشۇشتىن كېلىپ چىققان ئوزۇقلۇقى ۋە ئونۇملۇك تەركىبى تېگىگە ئولتۇرۇۋېلىش، پارچىلىنىش، سۇپىتى ئۆزگىرىش قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ھەرىكىمنىك ئىچىملىكىنىك تەمىنى ياقتۇرۇش ـ ياقتۇرماسلىقىغا ئاساسەن ئىچىملىكىنىك تەمى ۋە ئېغىرلىقىنى خالىغانچە تەڭشىگىلى بولىدۇ.

ئاپتوموبىللارغا ئىشلىتىلىدىغان ئېلېكترونلۇق تىزگىنلىنىدىغان ماي تېجەپ ئىس يوقاتقۇچ

كەشىپ قىلغۇچى: روزىمۇھەممەت ئانايەت (خوتەن شەھرى ھېيتكاھ يولى)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200620121458.3
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.08.15

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئەسۋاب، ئېلېكترونلۇق تىزگىنلەش گۇچ كۆڭۈلدىكىدەك تىزگىنلىيەلمەي، ماي پۈركۈش ئۆلچەمدىن ئېشىپ كېتىش مەسىلىسىنى ھەل قىلغان. ئۇ ئاككامولياتور (دىئا

پىلگ)، بىخەتەرلىك مېخانىزمى، ئوت ئالدۇرۇش ۋىكلىيۇچاتېلى، ئۇ-
زۇۋېتىش ئورنى، پوتېنسىئومېتىر، ئېلېكتىر قارشىلىقى، ئىككى
قۇتۇپلۇق لامپا، كوندىنساتور، ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپا، موتور، موتور
ۋىكلىيۇچاتېلى، ماي پۈركۈگۈچ، ئېلېكترونلۇق كونترول لىغۇچنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىخەتەرلىك مېخانىزمى بىلەن ماي پۈركۈگۈچ
ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇۋېتىش ئورنىنىڭ مۇسبەت قۇتۇپى ماي تېجەپ
ئىس يوقاتقۇچىنىڭ كىرىش سىمىغا ئۇلىنىدۇ. ئۇنىڭ چىقىش سىمى
ماي پۈركۈگۈچنىڭ كىرىش سىمىغا ئۇلىنىدۇ. قىسقۇچسىز ۋىكلە-
يۇچاتېلنىڭ كىرىش ۋە چىقىش سىمى ماي تېجەپ ئىس يوقاتقۇچە-
نىڭ كىرىش ۋە چىقىش سىمىغا پاراللېل ئۇلىنىدۇ. ماي تېجەپ ئىس
يوقاتقۇچىنىڭ كىرىش سىمى ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ مۇسبەت قۇ-
تۇپىغا، چىقىش سىمى ماي پۈركۈگۈچنىڭ كىرىش سىمىغا ئۇلىنىدۇ.
تەڭشەلگەن پوتېنسىيومېتىرنىڭ چىقىش سىمى ئېلېكتىر قارشىلىقى
ئارقىلىق ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ ئاساسىي قۇتۇپىغا ئۇلىنىدۇ.
ئىككى قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ كىرگۈزۈش قۇتۇپى موتور ۋىكلىيۇچاتېل-
نىڭ قوزغىتىش سىمىغا، چىقىش قۇتۇپى ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ
چىقىش قۇتۇپىغا، كوندىنساتورنىڭ مۇسبەت قۇتۇپى ئۇچ قۇتۇپلۇق
لامپىنىڭ چىقىش قۇتۇپىغا، ئۇنىڭ مەنپىي قۇتۇپى يەر سىمىغا ئۇلە-
نىدۇ. ئۇ قورۇلمىسى ئاددىي بولۇش، ئۆلچەمدىن ئارتۇق ياغ خوراشنى
ئۆلچەملىك سەۋىيەگە چۈشۈرۈش قاتارلىق ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە.

تۇرمۇشتىكى كېرەكسىز سۆلارنى يىغۇۋېلىپ هاجەتخانىغا ئىشلىتىش سىستېمىسى

كەشپ قىلغۇچى: جىيې گاڭ (خوتەن شەهرى گۈجان جەنۇبىي يولىدىن)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200620007044.8

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.09.05

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ سىستېما: ئىككى سۇ چىقىپ كېتىش

تۆشۈكى بار يۈز يۈيۈش كۆلچىكى، كىرەكسىز سۇلارنى يىغىۋېلىش ساندۇقى، ئېگىزگە ئورنىتىلغان سۇ ساندۇقى (تۇك)، سۇ پومپىسى، سۇ پومپىسىنى كونترول قىلىدىغان توك يولىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئىككى تۆشۈكلۈك يۈز يۈيۈش ياكى سەي يۇيۇش كۆلچىكىدىن چىققان كىرەكسىز سۇلار يىغىۋېلىش ساندۇقىغا ئۆزلۈكىدىن ئېقىپ كىرىدۇ. كىر يۇغۇ ياكى ۋاننىنىڭ كىرەكسىز سۇلىرى بولسا سۇ پومپىسى ئارقىلىق ئېگىزدىكى سۇ ساندۇقىغا چىقىرىلىپ تەرەت تۆڭىنى ھەر ۋاقىت يۇيۇشقا ھازىرلاپ قويۇلىدۇ. سۇ پومپىسىنى كونترول قىلىش توك يولىنىڭ ئېچىلىشى ياكى ئۆزۈلۈشى ئېگىز-دىكى سۇ ساندۇقىدىكى سۇ ئورنىنىڭ ئېگىز ياكى پەسلىكىنىڭ ئۇ-نىڭدىكى لەيلىمە شارغا تەسىر كۆرسىتىشى ئارقىلىق كونترول قى-لىنىدۇ. تەرەت تۆڭىغا سۇ ئېقىتىدىغان چاغدا ئېگىزدىكى تۆڭدىكى سۇ تەرەت تۆڭىغا ئېقىپ كىرىپ تۆڭنى چايقايدۇ.

يېڭى تىپلىق ئەمالار كۆرۈشكىسى (ئىستاكان)

كەشپ قىلغۇچى: ئەلىيجان ئابلەت (خوتەن ۋىلايەتلىك ئەقلىي بىلىم مۇلۈك ھوقۇقى ئىدارىسى خالىق ئارقىلىق ئەلىيجان)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200520104962.8

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.03.21

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئاساسەن ئەمالار ياكى ئاخلاش سېزىم-ىنى يوقاتقانلار كۈندىلىك تۇرمۇشتا كەڭ ئىشلىتىدىغان يېڭى تىپ-لىق قوللىنىشچان ئەمالار كۆرۈشكىسى. ئۇ باتارېيە (1)، توك يولى قۇتىسى (2)، كانىي (3)، توكلۇق تىترىگۈچ (4)، ئاقارتقۇچ (5)، ئېلاستىكلىق مېتال ياپراق (6)، ۋېكلىيۇچاتېل (7)، توك سىمى (8)، (9)، تور (10)، كۆرۈشكا (11) دىن تەركىب تاپقان. بۇ ئەمالار كۆرۈشكىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى: ئىشلىتىشكە قولايلىق، كۆرۈشكا تولغاندا تىترەش ياكى چاقىرىش ئارقىلىق كۆرۈشكىنىڭ تولغانلى-قىنى ئەسكەرتىدۇ.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب تورىيكىتى ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىڭى ئادرىسى

نەيسىمان گۈللۈك توشقانزەدىكىنى يۇلغۇنغا ئۇلاش ئۇسۇلى

كەشىپ قىلغۇچى: خۇاڭ لىشىڭ؛ قەيسەر سۇلايمان؛ لى جيەنفېڭ (خوتەن دېچىن قۇملۇق دورا ئۆسۈملۈكلىرىنى ئېچىش مەركىزىدىن)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200710200485.9

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.09.05

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇلاش ئۇسۇلى تۆۋەندىكى قەدەم ـ باسقۇچلار بويىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ. 1 ـ قەدەمدە، ئەتىياز ياكى كۈزدە يۇلغۇن قۇم تۇپراق ياكى ئەت تۇپراققا تېرىپ ئۆستۈرۈلىدۇ. PH قىممىتى ئالتىدىن ئونغىچە بولىدۇ؛ ئىككىنچى قەدەمدە، ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا يۇلغۇن تۇتقاندىن كېيىن ئۇلاش چۆنىكى ئېچىلىدۇ؛ ئۈچىنچى قەدەمدە ئۇلاش ئېلىپ بېرىلىپ، ئالدى بىلەن يىلتىزىنى يۇيۇپ، ئاندىن خىللانغان توشقانزەدىكى ئۇرۇقى يۇلغۇننىڭ چاچما يىلتىزىغا سۇۋۇلىدۇ. يىلتىزنى رەتلەپ قايتىدىن توپا بىلەن كۆمۈپ تۈۋى چىڭ دەسىسىلىدۇ. بۇ كەشپىياتنى قوللانغاندا ئوبدان ئۆسكەن توشقانزەدىكى بىر قېتىمدا پاكىز ئۈزۈلىدۇ. پارازىت ئۆسىدىغان توقۇلما قىسمىنى ئاسراش كەتمەيدۇ. شۇڭا ئادەم كۈچى بىلەن كولاپ ئۈزۈشكە قولايلىق بولۇپ، ئادەتتە ئىككى يىلدا بىر قېتىم ئۈزۈلىدۇ. توشقانزەدىكىنى كولاپ ئۈزگەندە يۇلغۇننىڭ ئاساسىي يىلتىزى مەقسەتلىك ھالدا زەخىملەندۈرۈلۈپ يۇلغۇن كېلەركى يىلى كۆپرەك چاچما يىلتىز تارتىشقا مەجبۇر قىلىنىدۇ. بۇ ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا يەنە ئۇلاشقا قولايلىق بولىدۇ. يەنە كېلىپ ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 200 كىلوگرامغا يېتىدۇ. يەنى يىللىق مو بېشى مەھسۇلاتى 100 كىلوگىرام ئەتراپىغا يېتىپ، ئىلگىرىكى ئۇسۇلدىكىدىن 10 ھەسسە ئاشىدۇ.

پەردە ئايرىش تېخنىكىسىنى قوللىنىپ، توشقانزەدىكىدىن فېنىبتىل ئالكوگول گىلۈكوزىدلىق خام ئەشيا ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇلى

كەشپ قىلغۇچى: خۇاڭ لىشاڭ؛ خۇ جۇنپىڭ؛ ياڭ جيەنخۇا؛ ياڭ جۇنجۇ (خوتەن دېچىن قۇملۇق دورا ئۆسۈملۈكلىرىنى ئېچىش مەركىزىدىن)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200710102756.7

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2007.09.26

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ كەشپىيات توشقانزەدىكىدىن ئالغان فېنىبتىل ئالكوگول گىلۈكوزىدلىق خام ئەشيانىڭ تەركىبىدىكى ۋېرباسكوزا گىلۈكوزىسىنىڭ 40% ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاش بولۇپ، ئۇنى تەييارلاشتا ئاساسەن ماتېرىيال تاللاش ئېكستراكتلاش (ئايرىۋېلىش)، ئىنچىكە سۈزۈلدۈرۈش، ئۇلترا فىلتىرلاش، فىلتىرلاشنى توختىتىش، قۇرۇتۇش قاتارلىق مەشغۇلات جەريانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھازىرقى تېخنىكىغا سېلىشتۇرغاندا بۇ كەشپىياتنى ئىشلىتىپ توشقانزەدىكىدىن ئايرىۋالغان ئۇنۇملۇك تەركىبىنىڭ ئورۇن ئالمىشىشى بىر قەدەر زور دەرىجىدە ئاشىدۇ، مەلھەم قىلىپ ئىشلەش مىقدارى بولسا مەلۇم دەرىجىدە تۆۋەنلەيدۇ. توشقانزەدىكىنىڭ ئاكتىپ تەركىبى ئۇنۇملۇك رېكتىفىكاتسىيەلىنىپ، ئۇنۇملۇك تەركىبىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتمەسلىكىنى ئالدىنقى شەرت قىلىپ ئۇنۇملۇك تەركىبىنى ئايرىۋېلىش نىسبىتى ئاشۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى تېجىلىدۇ ۋە مەشغۇلاتنىڭ دەۋر قىلىشى قىسقىرايدۇ.

لاي تارتىپ قۇدۇق كولاش ئۇسكۇنىسى

كەشپ قىلغۇچى: مەتتوختى ئىمىنسايىپ (قاراقاش ناھىيە قاراساي يېزىسىدىن)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200720129499.1

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2008.11.05

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ ئۇسكۇنە دېزىل موتور (1)، كاردان ۋال قۇرۇلمىسى (5)، ئاساسىي ئوق قۇرۇلمىسى (7)، تىرەك جازىسى (22)، كاۋاك بۇرغا تۇنقۇچى (16)، لاي تارتىش تۇرۇبىسى (17)، پور-شېنلىق لاي تارتىش پومپىسى (15) لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ لاي تارتىشلىق قۇدۇق كولاش قۇرۇلمىسى كۆچلۈك سوقۇش بىلەن تەڭ لاي چىقىرىش مەشغۇلاتىنى ئورۇنلايدۇ. ئۇرۇپ ـ سوقۇپ لاي تارتىش سىستېمىسى كاۋاك بۇرغا تۇنقۇچى (16)، پورشېنلىق لاي تارتىش پومپىسى(15) ۋە لاي تارتىش تۇرۇبىسى (17) لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كاۋاك بۇرغا تۇنقۇچى (16) نىڭ ئوتتۇرىسى سىلىندىرسىمان تۆشۈك بولۇپ تېگىگە تاش ئېزىش كالتىكى (23) كەپشەرلەنگەن. تېگىدىن 30 سانتىمېتىر كېلىدىغان ئورۇندا سۇ سۈمۈرۈش كۆزى (23) بار. تاشقى دىيامېترى تەدرىجىي چوڭىيىپ بارىدۇ. ئوتتۇرىسىدا شەكىلگە كەلتۈرۈش ھالقىسىمان كېيدۈرمىسى (25) بار. پورشېنلىق ئىككى لاي تارتىش پومپىسى (15)سەپلەنگەن. ئىككى پومپا (15) نىڭ كىرىش ئېغىزى لاي تارتىش تۇرۇبىسى (17) كە پارالللېل ئۇلانغان بولۇپ، لاي تارتىش تۇرۇبىسى(17) بۇرغا كالتىكىگە تۇتىشىدۇ. پور-شېنلىق لاي تارتىش پومپىسى (15) لاي تارتىش تۇرۇبىسى (17) ئار-قىلىق كاۋاك بۇرغا تۇنقۇچى (16) نىڭ تۆشۈكى ئىچىگە كىرگەن لاي ـ لاتقىلارنى تارتىدۇ. بۇ لاي تارتىش قۇرۇلمىسىنى ئىشلەتكەندە كىرگۈزۈپ بېرىش مىقدارىنى ئاشۇرۇپ، قۇدۇق كولاش ۋاقتىنى قىسقارتىدۇ. ئەمگەك كۈچىنى تېجەپ قالىدۇ.

گاز ئوچاقنى ئاپتوماتىك كونترولاش قۇرۇلمىسى

كەشپ قىلغۇچى: مەتتۇردى مۇھەممەتئىمىن (چىرا ناھىيە چىرا بازىرى ماخمال ئاھالە كومىتېتىدىن)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200720306706.6

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2009.01.21

[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇ توك مەنبەسى ۋە گاز مەنبەسىنى كونتروللىغۇچ، ئاپتوماتىك ئوت يېقىش ۋە

ئوتنى ئۆچۈرۈشنى كونترولىلىغۇچ، قول بىلەن ئوت يېقىش ۋە ئۆ-
چۈرۈشنى كونترولىلىغۇچ، سۇنىڭ قاينىشىنى كونترولىلىغۇچ، قە-
رەللىك كونترولىلىغۇچ، سىگنال بەرگۈچتىن تەركىب تاپقان. يە-
مەكلىك پىشۇرغاندا توك مەنبەسى ۋە گاز مەنبەسىنى كونترولاش
كۇنۇپكىسىنى باسمىز، ئاپتوماتىك ۋىكلىيۇچاتېل ۋە قول بىلەن
بېسىلمىدىغان ۋىكلىيۇچاتېلنى ئالماشتۇرۇش ۋىكلىيۇچاتېلى ئاپتو-
ماتىك ياكى قول بىلەن بېسىش ئورنىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. قازان
بېسىمى ۋىكلىيۇچاتېلى قازان تەرىپىدىن بېسىلمىدۇ ياكى ئوت كۆيۈ-
مۇرۇش كۇنۇپكىسى بېسىلمىدۇ، ئېلېكترونلۇق ئوت ياققۇچ گاز
ئوچاققا ئاپتوماتىك ئوت ياقمىدۇ. قازان ئېلىۋېتىلگەندە ياكى توختە-
تىش كۇنۇپكىسىنى باسسا ئوت ئاپتوماتىك ئۆچمىدۇ. ۋاقىتنى بەلگە-
لىمەكچى بولغاندا ۋاقىت بەلگىلىگۈچنىڭ ۋىكلىيۇچاتېلىغا ئۇلىنى-
مىدۇ، ۋاقىت بەلگىلەنسە بەلگىلەنگەن ۋاقىت توشقاندا ئوت ئۆزلۈكى-
دىن ئۆچمىدۇ؛ سۇ قاينىتىش ۋە ئوتنى ئۆچۈرۈشتە قاياشنى كونت-
رولاش ۋىكلىيۇچاتېلى ئېچىلمىدۇ. ئىسسىقلا سېزىمچان ئېلېكتىر
قارشىلىقىنىڭ تەكشۈرۈش ئۇچى چەينەكنىڭ قاپقىقى ياكى ئېغىزى-
غا توغرىلانسا سۇ قاينىغاندىن كېيىن ئوت ئۆزلۈكىدىن ئۆچمىدۇ؛
سىگنال ئىشلەتمەكچى بولغاندا سىگنال بەرگۈچنىڭ ۋىكلىيۇچاتې-
لى ئېچىلمىدۇ. ۋاقىت توشقاندا ياكى سۇ قاينىغاندا ئېلېكترونلۇق
قوڭغۇراق ئاۋاز چىقىرىدۇ.

يېشىل مەنزىرە ھاسىل قىلىدىغان تام تەشتىكى

كەشپ قىلغۇچى: چېن شىڭ (خوتەن شەھرى خوتەن يولى ناھىيەلىك
خەلق دوختۇرخانا ئۇدۇلىدىكى 47 ـ نۇمۇر)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200720146115.7
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2008.07.09

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ تەشتەك تىك بۇلۇڭ شەكىللىك بو-
لۇپ، تەشتەكنىڭ ئارقا تەرىپىگە يۇقىرىغا سوزۇلغان تور جازا ئو-
رۇنلاشتۇرۇلغان. تەشتەك گەۋدىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تور جازىسىنىڭ

ئۇزۇنلۇقىغا تەڭلىشىدۇ. مۇشۇنداق بولغاندا، تەشتەكتە ھەر خىل گۈللۈك پېلەكلىك ئۆسۈملۈكلەرنى ئۆستۈرگەندە بۇ ئۆسۈملۈكلەر تور جازىسىغا يامىشىپ يېشىل مەنزىرىلىك تام ھاسىل قىلىدۇ. بۇ يېڭى تېپىلىق قوللىنىشچان كەشپىياتنى قوللانغاندا پېلەكلىك ئۆسۈملۈكلەرگە ئايرىم جازا ياساش ھاجەتسىز، بىر قەدەر ياخشى بولغان زىننەتلەش رولىغا ئىگە بولۇپ، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىنىمۇ بېيىتىدۇ. مۇھىتنىمۇ گۈزەللەشتۈرىدۇ. ئاددىي ھەم قوللىنىشچان.

ئىسلاھ قىلىنغان سوزماق

كەشپ قىلغۇچى: چېن شاڭ
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200720128778.6
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2008.08.17
[مۇھىم مەزمۇنى:] بۇ، قولدا سوزۇپ ئويناش ئارقىلىق بىلەك كۈچىنى ئاشۇرىدىغان چېنىقىش سايمىنى ــ ئىسلاھ قىلىنغان سوزماق بولۇپ، ئىككى تۈتقۇچ ۋە ئىككى تۈتقۇچ ئارىلىقىدىكى رېزىنكە سوزماق ياكى تارتىش پورشېنىسىدىن تۈزۈلىدۇ. رېزىنكە سوزماق ياكى پورشېنىغا رېزىنكە قاپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان. شۇڭا ئۇنى ئەسلى ھالەتتە سوزۇپ ئويناشقىمۇ، ئوتتۇرىدىن قاتلاپ ئويناشقىمۇ بولىدۇ. ئىشلىتىش ئۇسۇلى ھەر خىل، ئېلىپ يۈرۈشكە ئەپلىك.

دۆڭىلەشچان كۆپ ئىقتىدارلىق كومبايىن

كەشپ قىلغۇچى: مەتياسىن بەردى (چىرا ناھىيە چىرا يېزىسىدىن)
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 2008200032241.1
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2009.05.20
[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ قول تىراكتورىغا يۈرۈشلەشتۈرۈلىدىغان ئەملىي ۋە يېڭى تېپىلىق دۆڭىلەشچان كۆپ ئىقتىدارلىق كومبايىن بولۇپ: موتور، ھەركەت ئۇزىتىش مېخانىزمى، ئورۇش سۈپىسى، كۆتۈرۈلۈش ــ پەسىيىش مېخانىزمى، ئەنجى دۆڭىلەش مېخانىزمىدىن

تەركىب تاپقان. قول تىراكتورنىڭ دېزىل موتورى قوش يۆنىلىشلىك ئىشلەيدۇ (ماڭىدۇ ۋە ئورۇيدۇ). ھەربىرىدە ئۇزىتىش مېخانىزمى موتور بىلەن كومبايىن ئارىلىقىدىكى ھەربىرىدە ئۇزاتقۇچ تاسما، چىشلىق چاق، زەنجىرلىك مېخانىزمدۇر. ئورۇش سۇپىسى قول تىراكتورىنىڭ ئالدىغا ئېسىلىدۇ. ئۇ ئەنجى ئايرىيدىغان (يۇقىرى ۋە تۆۋەن) ئۇزىتىش تاسمىسى، يۇمىلاق تەخسىلىك ئورۇش پىچىقى، قوغداش تاختىسى ۋە كۆپ گۇرۇپپىلىق ئەنجى يۆلەش تاختىسى ۋە ئەنجى دۆۋىلەيدىغان چىشى بار ئورۇش مېخانىزمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كۆتۈرۈلۈش - پەسىيىش مېخانىزمى بولسا ئورۇش سۇپىسىنىڭ كۆتۈرۈلۈش - پەسىيىشنى تەڭشەيدىغان قول بىلەن مەشغۇلات قىلىدىغان مېخانىزم. دۆۋىلەش مېخانىزمى بولسا ئورۇلغان ئەنجىلەرنى دۆۋىلەيدىغان قۇرۇلما بولۇپ: زەنجىر، چىشلىق چاق، دوقا چاق، شاتۇن، تىرنىلاردىن تەركىب تاپقان، ئېھتىياجىغا قاراپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

ئېلېكترونلۇق تىزگىنلىنىدىغان ئاپتوموبىل ماي تېجەش دېگۈلياتورى

كەشپ قىلغۇچى: روزىمۇھەممەت ئانايەت
كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200820129344.2
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2009.05.20
[مۇھىم مەزمۇنى] ئۇ مەھسۇلاتنىڭ بازارلىشىش مەسلەسىنى ھەل قىلغان. ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، روزېتكا (چازو) ئىككى قۇتۇپلۇق لامپىغا ئۇلىنىدۇ. ئىككى قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ چەقىش سىمىنىڭ بىر ئۇچى ئېلېكتىر قارشىلىقىغا ئۇلىنىدۇ. ئىككى قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ چىقىش سىمىنىڭ يەنە بىر ئۇچى ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپا ۋە قىسقۇچسىز ۋىكلىيۇچاتېلغا ئۇلىنىدۇ. ئېلېكتىر قارشىلىقىنىڭ چىقىش سىمىنىڭ بىر ئۇچى چىقىش سىمىنى تەڭشەش روزېتكىسىغا ئۇلىنىدۇ. ئېلېكتىر قارشىلىقىنىڭ چىقىش سىمى پوتېنسىيومېتىر (دىيەنۇېيچى) ئارقىلىق ئۇچ قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ

چىقىرىش قۇتۇبى چىقىرىشى سىمىنى تەكشەش روزىتكىسىغا ئۇلىنىدۇ. كومپيۇتورنىڭ مۇسبەت قۇتۇپى روزىتكىغا ئۇلىنىدۇ. كومپيۇتورنىڭ مەنپىي قۇتۇپى يەر سىمىغا ئۇلىنىدۇ، پوتېنسىيومېتىرنىڭ بىر ئۇچى يەر سىمىغا ئۇلىنىدۇ؛ قىسقۇچسىز ۋىكلىيۇچاتېل روزىتكىغا ئۇلىنىدۇ. رېلېنىڭ ۋىكلىيۇچاتېل سىمى روزىتكىغا ئۇلىنىدۇ. رېلېنىڭ باش ۋىكلىيۇچاتېلى موتورغا ئۇلىنىدۇ. رېلېنىڭ قوزغىتىش كاتۇشكىسىنىڭ مۇسبەت قۇتۇپى ئىككى قۇتۇپ لۇق لامپىنىڭ مۇسبەت قۇتۇپىغا ئۇلىنىدۇ. رېلېنىڭ يەنە بىر ئۇچى يەر سىمىغا ئۇلىنىدۇ. كۆرسەتكۈچ چىراغنىڭ مۇسبەت قۇتۇپى ئىككى قۇتۇپلۇق لامپىنىڭ چىقىرىش سىمىنىڭ مۇسبەت قۇتۇپىغا ئۇلىنىدۇ. كۆرسەتكۈچ چىراغنىڭ مەنپىي قۇتۇپى ئېلېكترىك قارشىلىقى ئارقىلىق يەر سىمىغا ئۇلىنىدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، قۇراشتۇرۇش ئوڭاي، ئۆلچەمدىن ئېشىپ كەتكەن ماي سەرپىياتىنى ئۆلچەملىك سەۋىيىگە چۈشۈرىدۇ.

كۆپ ئىقتىدارلىق ئىس ـ تۇتەكسىز تونۇر

كەشىپ قىلغۇچى: ئەلى جاپپار (خوتەن شەھىرى تەيىپي غەربىي يولى 14 ـ نۇمۇر)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200820103903.2

ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2009.07.22

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ بىر خىل كۆپ ئىقتىدارلىق، ئىس ـ تۇتەك چىقمايدىغان تونۇر بولۇپ، تېگىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوتخانا ئو ـ رۇنلاشتۇرۇلغان. ئوتخانا ئىچىگە توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان، ئالماشتۇرۇلىدىغان قىزىتىش قۇرۇلمىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. كۆمۈر گازى بىلەن قىزىتىش، توك بىلەن قىزىتىش ياكى كۆمۈر بىلەن قىزىتىش قاتارلىق كۆپ خىل ئۇسۇللار بىلەن قىزىتىپ نان ياققىلى ۋە گۆش، كاۋاپ پىشۇرغىلى بولىدۇ. ئىشلىتىشكە قولايلىق.

يۇقىرى ئۇنۇملۇك، ئېنېرگىيە تېجەشلىك ئۇلترا ئۆتكۈزۈشچان پارۇاي (رادىياتور)

كەشپ قىلغۇچى: ھەسەنجان تۇردى (خوتەن شەھىرى توپىچا يولى 203 ـ نۇمۇر)

كەشپىيات (پاتېنت) ئىلتىماس نومۇرى: 200820103849.1
ئېلان قىلىنغان ۋاقتى: 2009.07.22

[مۇھىم مەزمۇنى] بۇ يېڭى تىپلىق قوللىنىشچان ئۇلترا ئۆتكۈزۈشچان پارۇاي بولۇپ، ئۆز ئارا پاراللېل بولغان ئېقىم قايتۇرۇش تۇرۇبىسى، پارلاندۇرۇش تۇرۇبىسى، يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئىككى تۇرۇبىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئىسسىقلىق تارقىتىش ياپراقچىسى ۋە پارلاندۇرۇش تۇرۇبىسى ئىچىگە قاپلانغان ئىسسىق سۇ تۇرۇبىسىدىن تەركىب تاپقان. ئېقىم قايتۇرۇش تۇرۇبىسى بىلەن پارلاندۇرۇش تۇرۇبىسى ئىسسىقلىق تارقىتىش ياپراقچىسى ئارقىلىق تۇتىشىدۇ. ئۇچىلىسى كاۋاك بولۇپ، كاۋاك ئىچى ۋاكۇئۇم ھالەتتە تۇرىدۇ ۋە سۇدىن باشقا دىئېلېكتىرىكلار تولدۇرۇلىدۇ. ئېقىم قايتۇرۇش تۇرۇبىسىنىڭ ئىككى ئۇچى ھىملىگۈچى باش بىلەن كېپشىرلەنگەن. ئۇنىڭدىن بىر ھىملىگۈچى باشقا ئېقىم قايتۇرۇش تۇرۇبىسىنىڭ ئىچ بوشلۇقىغا تۇتىشىدىغان ۋاكۇئۇم كىلاپان ئورۇنلاشتۇرۇلغان. پارلاندۇرۇش تۇرۇبىسىغا ئۇنىڭ ئىچىگە ئۆتۈشىدىغان ئىسسىق سۇ تۇرۇبىسى قاپلانغان. ئۇنىڭ ئىككى ئۇچى پارلاندۇرۇش تۇرۇبىسىدىن سۈزۈلۈپ چىقىپ ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا كىرگۈچى ۋە چىققۇچى سۇ تۇرۇبىسىغا تۇتىشىدۇ. بۇ كەشپىياتنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي، ئىشلىتىشكە قولايلىق، بىخەتەر ۋە ئىشەنچىلىك، پاكىز، مۇھىتنى بۇلغىمايدۇ.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇللا سۇلايمان
تەرجىمە قىلغۇچى: ئەبەيدۇللا ئاقۇپ بارىن

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

ئاخىرقى سۆز

21 ـ ئەسىرنىڭ 10 يىلى ئۆتۈپ كەتتى. «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار» ناملىق بۇ يۇرۇشلۇك كىتابلارنىڭ دەسلەپكى تېما پىلانىنى چۆ- رىدەپ قولۇمغا قەلەم ئالغان 2001 ـ يىلدا، ئىككى ئوغلۇم ئوقۇش پۈتكۈزۈپ خىزمەتكە كىرىشىشنىڭ ئالدىراشچىلىقىدا چېپىپ يۈ- رۈشەتتى. مانا بۇ كۈنلەردە كۈتۈپخانام ئۇلارنىڭ تۇنجى پەرزەنتلە- رى ـــ ئۇچ ياشلىق ئىككى نەۋرەمنىڭ تاتلىق ـ چۇچۇك ئاۋازى، قەلەم ـ قەغەزلىرىمنى قوللىرىغا ئېلىۋېلىپ سىجاپ ـ جىجاپ ئوي- ناشلىرى بىلەن كۈن ئارىلاپ ئاۋاتلاشماقتا. ئايلار يىللارغا ئۇلىنىپ ئۇچ تۈركۈمده نەشردىن چىققان 20 تومлۇق يۇرۇشلۇك كىتابلارنىڭ ئاخىرقى ئارگىنالىرى ئۈستىده ئىشلەۋاتقان بۇ ئايلاردا نەۋرىلە- رىمنىڭ بويىمۇ يېزىق ئۈستىلىمدىن ئېشىپتۇ. بۇ 10 يىل نېمىدە- گەن تېز ئۆتكەن ـ هە؟

ئون يىل ئىلگىرى ـــ يېڭى ئەسىر قوڭغۇرىقى جاراڭلىغان پەيت- لەردە مەنمۇ زامانداشلىرىمغا ئوخشاشلا، هايات مۇساپىەمنىڭ نام ـ نىشانلىق ۋە ئىبرەتلىك ئىزلىرىغا نەزەر تاشلاپ كېيىنكى قەدەملە- رىم توغرىسىدا ئويلانغان ئىدىم. يېشىمنىڭ چوڭىيىشى ـــ كۆر- گەن، بىلگەن، ئاڭلىغان، هېس قىلغانلىرىمنىڭ كۆپىيىشى؛ يېزىق- چىلىق هاسىلاتىم ـــ تەجرىبىلىرىمنىڭ جۇغلىنىشى ۋە چوڭقۇرلە-

شىشى قاتارلىق ئامىللار قوشۇلۇپ، مەندە تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك بولغان ئىلمىي، ئىجادىي مېھنەتلەرنى قىلىش ئىستىكى قوزغالغاندى. ئۆزلۈك ۋە كىملىكنى يادرو قىلىپ، بىر قانچە ئون تېمىلاردىن تەشكىل تاپقان بۇ كىتابلار مانا ئەمدى ئاساسەن تامامىلاندى. شۇڭا خاتىمە ئورنىدا تۆۋەندىكىلەرنى بايان قىلىش زۆرۈر دەپ ھېسابلىدىم:

1) مەلۇمكى، ۋەتەنپەرۋەرلىك — ۋەتەن سۆيگۈسى ھەر بىر ئىنسانىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتىنى سۆيۈشنى مەنبە قىلىدۇ. بۇ مەنبەدىن گويا كى ئاۋاز دولقۇنىدەك كېڭەيگەن مېھرى — مۇھەببەت چەمبىرىكى بىپايان ۋەتەنگە، ئالەمگە تۇتىشىدۇ. «يۇرتىنى سۆيمىگەن كىشى ۋەتىنىنى سۆيەلمەيدۇ» دەپ كۆرسىتىدۇ ئاتىلار. ئۇقۇمنىڭ مېغزى ۋە ھەجمى نۇقتىسىدىن بۇ ئەقلىيە ناھايىتى جايىدا ئېيتىلغان. شۇ ۋەجىدىن بۇ يۇرۇشلۇك كىتابلارغا «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار» دەپ ئومۇمىي ماۋزۇ — سەرلەۋھە قويۇپ، ئۆزۈم بىلگەن — چۈشەنگەن — سۆيگەن بۇ زېمىن توغرىسىدا ئىزدەنگەنلىكىم ئۆز ئۆزىدىن مەلۇمدۇر.

جۇغراپىيە جەھەتتە ئىلىمىزنىڭ ئەڭ چەت، ئەڭ يىراقتىكى بۇ رايونىنىڭ قەدىمدە شۆھرەتلىك، سەلتەنەتلىك دەۋرلىرىمۇ؛ جاھالەتلىك، قاششاقلىق، ئازاب — ئوقۇبەتلىك دەۋرلىرىمۇ بولغان. بۈگۈنكى تىنچ، ئاسايىش دەۋردە ئۇنىڭ ئاشۇ ئۆتمۈشىنى، ئەتىكى پارلاق مەنزىرىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەممە — ھەممىسى ئۇچۇن تاللىغانلىغان بۇ سەرلەۋھە — مۇھەببەتنى، شان — شۆھرەتنى، ئىزتىراپنى، ئىلتىجانى، سېغىنىش — تەلپۈنۈشىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان.

2) بۇ يۇرۇشلۇك كىتابلارنىڭ دەسلەپكى تېما پىلانى، ماتېرىيال جۇغلانمام، تېمىلارنى بىلىش دائىرەم ۋە باشقا ئامىللارنى نەزەرگە ئېلىپ، تۇزۇشتىن ئىبارەت بۇ ئىجادىي ئەمگەك شەكلىنى تاللىغان

ئىدىم. ئەڭ مۇھىمى بۇ كىتابلار: خوتەننىڭ يىراق قەدىمكى دەۋرلىرىدىن يېقىنقى زامانلارغىچە بولغان ئىجتىمائىي، تارىخىي ئەھۋال-لىرىنىڭ مەلۇم كېسىك نۇقتىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ماقالە-لەردىن، پارچە ـ پۈرات يازمىلاردىن، ئۇچۇرلاردىن، ئۇيغۇر ـ بۇ يەر-لەردە چېچىلىپ، رەتلەنمىگەن ـ سىستېمىلاشقان ماتېرىياللاردىن تېما تەلىپى بويىچە جەملىنىپ، كېيىنكىلەرنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇ-نۇلىدىغان بولغاچقا، ھەم ئىجادىي ئەمگەك ھەم تۇزگەن ئىجادىي ئەم-گەك ئارقىلىقلا كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتكىلى بۇلاتتى. شۇڭا، سەمە-مىي ساداقەت، چىدام ـ غەيرەت بىلەن تۇتۇنغان بۇ خەيرلىك ئىلمىي ئىشتا، تېما پىلانىدىن تارتىپ يېزىشقىچە، تاللاپ ـ سىلىشتۇرۇپ رەتلەشتىن، ئۆزگەرتىش ـ تەھرىرلەشكىچە چىنلىققا سادىق بولۇپ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتە چىڭ تۇرۇپ، بۇ يازمىلارنىڭ زامان، ماكان سىناقلىرىدىن ئۆتەلەيدىغان ـــ ھەم ئەجدادلارغا يۈز كېلەلەيدىغان ھەم ئەۋلادلارغا جاۋاب بېرەلەيدىغان بولۇشقا ئەڭ زور دەرىجىدە تىرىشچانلىق كۆرسەتتىم.

خەلقىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى دۇنيا يارىتىش يولىدىكى سەمە-رىلىك ئەمگەكلىرىنىڭ بۇ خاتىرىلىرىنى مۇھاكىمە ـ تەقرىزلەرگە يانداشتۇرۇلغان ھالدا ئەمەس، ئەينەن بايان قىلىشقا «نەزىرىمىزدە-كى خوتەن» ۋە «چەت ئەللىكلەر نەزىرىدىكى خوتەن» ناملىق ئىككى توم بۇنىڭ سىرتىدا) چاماملىنىڭ يېتىشچە تىرىشتىم.

3) قەيت قىلىپ ئۆتۈلگىنىدەك، بۇنداق زور ھەجىملىك ئىلمىي ئەمگەك ئۇچۇن ۋىجدانىي مەسئۇلىيەت، توختاۋسىز ئىزدىنىشلەرنىڭ بولۇشىلا كۇپايە قىلمايتتى. دوستلۇق ـ ھەمكارلىق، رىغبەت ۋە قوللاش زۆرۇر ئىدى. بۇلارغا مۇناسىپ بۇ كىتابلار ئۆزۇم يازغان، تۇزگەن ماقالە ـ ئەسەرلەردىن تاشقىرى، مۇئەييەن تېمىلار يېزىش-

ىنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالايدىغان فولكلورشۇناسلار، ھۈنەر ـ سەنئەت تەتقىقاتچىلىرى ۋە ئەدەبىلەرنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىلەن؛ توپلىغان ماتېرىياللىرىم، ئۇچۇرلىرىم بىلەن ۋە ئالدىنقىلار تەرىپىدىن توپلانغان بىر بۈلۈك فولكلور بايلىقلىرى بىلەن روياپقا چىقتى. كەمنە يېزىقچىلىق ۋە ئىلمىي ئىزدىنىشلەر داۋامىدىكى جاپا ـ مۇشەققەتنى، يارىتىلغان ئىجادىيەت مېۋىسىنىڭ سۈيىئىستېمال قىلىنىشى، ئىگىسىنىڭ ئالمىشىپ قېلىشىنىڭ قانچىلىك نومۇسلۇق ئىللەت ئىكەنلىكىنى بىلگىنىم ئۈچۈن، بۇ كىتابلارغا كىرگۈزۈلگەن بىر ۋاراق يازمىدىن تارتىپ، ئارگىنالىق يېرىك ئەمگەكلەرگىچە ئاپتورلۇق ھوقۇقىنىڭ دەخلى ـ تەرۇزگە ئۇچرىماسلىقىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، نەشر پېرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلدىم. نەقىل ـ ئىستاتا مەنبەلىرىنى، پايدىلانمىلارنى ئەينەن ۋە تولۇق كۆرسەتتىم.

بۇ كىتابلارنىڭ دەسلەپكى تۈزۈش پىلانىدىن، يېزىش، نەشر قىلىدۇ ـ رۇش مۆلچەرلىرىمدىن خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەر ـ لىرىگە 2001 ـ يىلى دوكلات سۇنۇپ، ئۇلارنىڭ ۋاقىپلىنىشىغا، رىغ ـ بىتىگە ئېرىشكەنىدىم. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇنىڭ ئۈچ تۈركۈمده نەشرىدىن چىقىپ تارقىتىلىشىدا، ھەر نۆۋەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە رەھبەرلىرى ـ نىڭ چۈشىنىشى، قوللىشى مېنى مەنىۋى كاپالەتكە ئىگە قىلدى.

مۆھتەرەم ئالىم، ئەدەب ئىمىن تۇرسۇن ھاجىم تۇنجى تۈركۈمى نەشرىدىن چىققان بۇ كىتابلارغا مەنۇنىيەت بىلەن كىرىش سۆز يېزىپ، ئۇنىڭ تارىخىي ۋە ماتېرىياللىق قىممىتىگە يۇقىرى باھا بەردى. كېيىنكى تۈركۈمده نەشرىدىن چىققان سەككىز تۇم ئۇچۇن يەنە ئىمىن تۇرسۇن ھاجىم، فولكلورشۇناس، پېروفېسسور ئابدۇكېرىم رەھمان، ئوسمان ئىسمائىل تارىم ۋە ئەسئەت سۇلايمان ئەپەندىلەر يازغان ئايرىم ـ ئايرىم كىرىش سۆزلىرىده ھەر قايسى قىسىملار ئۆز

ئىچىگە ئالغان فولكلور بايلىقىنىڭ موللىقىنى، يۇقىرى تەنقىدىي قىممىتىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشتى.

تۇنجى تۈركۈمى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى 7 ـ قېتىملىق «پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەن مۇنەۋۋەر نەتىجىلىرى مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەن بۇ كىتابلار ھەققىدە «شىنجاڭ كۇتۇپخانىچىلىقى» (2003 ـ يىلى)، «تەكرىتاغ»، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى (2006 ـ يىلى) قاتارلىق نەشىر ئەپكارلىرىدا ئوبزورلار ئېلان قىلىندى. 2003 ـ ، 2006 ـ يىلى ئۇرۇمچى ھەم خوتەندە بۇ كىتابلارنى تارقىتىش سۆھبەت ئەنجۈمەنلىرى ئۆتكۈزۈلدى. ئاخبارات ۋاستىلىرىدا خەۋەرلەر بېرىلدى... بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان بۇ كىتابلارنىڭ ئومۇمىي ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەن رەھبەرلەرگە دوستلارغا، ئەدىبلەرگە، كەڭ ئوقۇرمەنلەرگە رەھمەت ئېيتىمەن.

4) بەش مىليون 403 مىڭ خەتتىن ئارتۇق بۇ كىتابلارنى رويابقا چىقىرىش داۋامىدا مەيلى ئاپتورلۇق سالاھىيىتىم بىلەن بېكىندىن يازغان نەچچە ئون پارچە ماقالە ۋە تارماق تېمىلار بولسۇن ياكى پىلانىم بويىچە ئۇيۇشتۇرۇلغان ماقالىلەر بولسۇن قايتا ـ قايتا دەلىللەپ، قانچە قېتىملاپ ئۆزگەرتكەنلىكىمنى؛ ماقالە ـ ئەسەرلەر ئۇسلۇبىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن تالاي قېتىم ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلغانلىقىمنى، تۈزگەن، رەتلىگەن ماتېرىياللار ۋە ئەسلىدىكى تەييار ماقالىلەردىن بۇ كىتابلارنىڭ تېما ئېھتىياجى ئاستىغا تاللاش، تەرجىمىگە ئۇيۇشتۇرۇش، سىلىشتۇرۇپ تەھرىرلەش داۋامىدىكى تەقدىم قىلىش روھى بىلەن ئىشلەشلىرىمنى دېمەيلا قويايلى. مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش، نەشرىيات ۋە تراڭ ئىشلىرىغا چېپىش، تەھرىرلەرنىڭ ئۇستەللىرى، كومپيۇتېرخانىلاردا ئايلاپ قادىلىپ تۇرۇش، راسخوت غەملەپ نەشر قىلدۇ-

رۇش قاتارلىق جەريانلاردا تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرىم، غەم ـ ئەندىشلىرىم... مانا ئەمدى مۇشۇ پەيتلەردە «ئاتقا مىنگەشمە، مىنگەشسەڭ ۋاي دېمە» دېيىلگەندەك، تۇرلۇك قىيىنچىلىقلارنىڭ بارلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۇلارنى تارتىشقا رازى بولغانلىقىمنى كۆرسەتتى.

بىراق، بىر يېڭى ئىش، بىر يېڭى ئىجادىيەتنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلەن تەڭلا ئۇنىڭ كەينىگە ھەسەت، پىتنە ـ ئىغۋا سايە بولۇپ ئەگەشكىنىدەك، بۇ كىتابلار ئۈستىدىمۇ ناھايىتى بىر قىسىم «يېغى ياندىن قوپقان»لارنىڭ ئۆسەكلىرى، چالغىتىشلىرى، دوقاللىرى پەيدا بولۇپلا تۇردى. ھەر قېتىم مۇشۇنداق چىدىماسلىقلاردىن خەۋەر تاپقىنىمدا قايسىدۇر بىر ناخشىدا ئېيتىلغىنىدەك «ھە، دەپ قوي» بىلەنلا كۆپايىلىنىپ، ئىشلىرىمنى تېخىمۇ تېز، تېخىمۇ ئۇنۇملۇك داۋاملاشتۇردۇم. خۇددى بىر قىسىم دوستلار ئېيتقاندەك: «ماددىي جەھەتتىن مىليونېر بولالمىساممۇ، مەنىۋى بايلىق يېقىدىن مىليونېر» بولدۇم.

يەرلىك تەزكىرىگىمۇ، ھۈنەر ـ سەنئەت رىسالىلىرىغىمۇ، پەننىي ئومۇملاشتۇرۇش ئوقۇشلۇقلىرىغىمۇ مەزمۇن ۋە قۇرۇلما جەھەتلەر-دىن ئوخشىمايدىغان بۇ يۇرۇشلۇك كىتابلارنىڭ دەسلەپكى ۋە كېيىنكى مەزگىللىك پىلانىنى تۈزگىچە، ھەتتا يېزىش، تۈزۈش، ئۆز-گەرتىش، رەتلەپ بەت ياساش ئاخىرلاشقىچە بۇ خىلدىكى تېمىلار ئۈچۈن ئەندىزە بولمىغان ئەھۋالدا تۈزگەن بۇ كىتابلىرىمدا «ئۇنىڭ ئىچىدە بۇ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇ» بولۇشى لازىم بولغاچقا، تەكرار-لىقلاردىن، قۇرۇلما جەھەتتىكى قىسمەن چۈڭالچاقلىقتىن خالىي بولالمىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ كىتابلارنىڭ قېرىنداش ۋىلايەت (ئوبلاست)لارنىڭ مۇشۇ خىلدىكى ئومۇمىي ئەھۋالى ئەكس ئەتتۈ-رۇلگەن كىتابلارنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە نەشر قىلىنىشىغا دەسلەپكى ئۆر-نەك، رىغبەت بولغانلىقىدىن تولىمۇ سۆيۈنگەن ھالدا، «غورا، غورىنى

كۆرۈپ ئالا بولىدىغان» بۇ ئىجادىي ئەمگەكلەر بەھرىدە ھەر قايسى جايلارنىڭ «يەرلىك تېمىلىرى»، «يەرلىك ئاپتور»لارنىڭ قەلىمى بىلەن جۇغلانسا، بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ ئىجتىمائىيەت پىراممىداسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەم تىكلەپ چىققىلى بولىدۇ، دەپ ئويلىدىم.

سەل ئۇزىراپ كەتكەن بۇ خاتىمىنى بۈيۈك شائىر ئابدۇراھمان جامىينىڭ، مەن ئەقلىيە بىلىپ ياخشى كۆرگەندەك، ئوقۇرمەنلەرمۇ ئىشتىياق بىلەن يادلايدىغان:

«يادىڭدىدۇر بەلكى سەن تۇغۇلغان ئان،
ھەممە كۈلگەن ئىدى، سەنلا يىغلىغان.
شۇنداق ياشىغىنكى، كېتەر چېغىڭدا
ھەممە يىغلاپ قالسۇن، سەن مائخىن خەندان.»

دېگەن شېئىرىي پارچىسى بىلەن تامام قىلىمەن.

ئابدۇللا سۇلايمان

2010 ـ يىلى 25 ـ دېكابىر، خوتەن شەھىرى

图书在版编目(CIP)数据

天下只有一个和田. 不朽的足迹：维吾尔文 / 阿布都拉·苏莱曼编著. — 乌鲁木齐：新疆美术摄影出版社：新疆电子音像出版社, 2011.8
ISBN 978-7-5469-1702-3

Ⅰ. ①天… Ⅱ. ①阿… Ⅲ. ①和田地区-概况-维吾尔语(中国少数民族语言)②名人-生平事迹-和田地区-维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. ①K924.52②K820.845.2

中国版本图书馆CIP数据核字(2011)第166150号

丛 书 名	天下只有一个和田
书　　名	不朽的足迹
编　　者	阿布都拉·苏莱曼
责任编辑	艾尼瓦·库迪力克
特约编辑	瓦依提江·吾斯曼
责任校对	努尔阿利亚·阿布都克里木
特约校对	克尤木·吐尔逊
封面设计	艾克拜尔·沙力
出　　版	新疆美术摄影出版社 新疆电子音像出版社
地　　址	乌鲁木齐市西虹西路36号
邮　　编	830000
发　　行	新疆新华书店
印　　刷	乌鲁木齐市科恒彩印有限公司
开　　本	880mm ×1230mm　1/32
印　　张	17.5
版　　次	2011年8月第1版
印　　次	2011年8月第1次印刷
书　　号	ISBN 978-7-5469-1702-3
定　　价	48.00元

（书中如有缺页，错页及倒装请与工厂联系）